HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Dombrády Lóránd
ADALÉKOK A MAGYAR URALKODÓ OSZTÁLYOK KATONAPOLITIKÁJÁHOZ 1927–1936

Takáts–Fäller–Leitner
KATONAEGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLATUNK MEGALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE A FELSZABADULÁS ÉVÉBEN

Fortusz, Mária
EGY A SZÁZEZERBŐL

1

XXIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1977

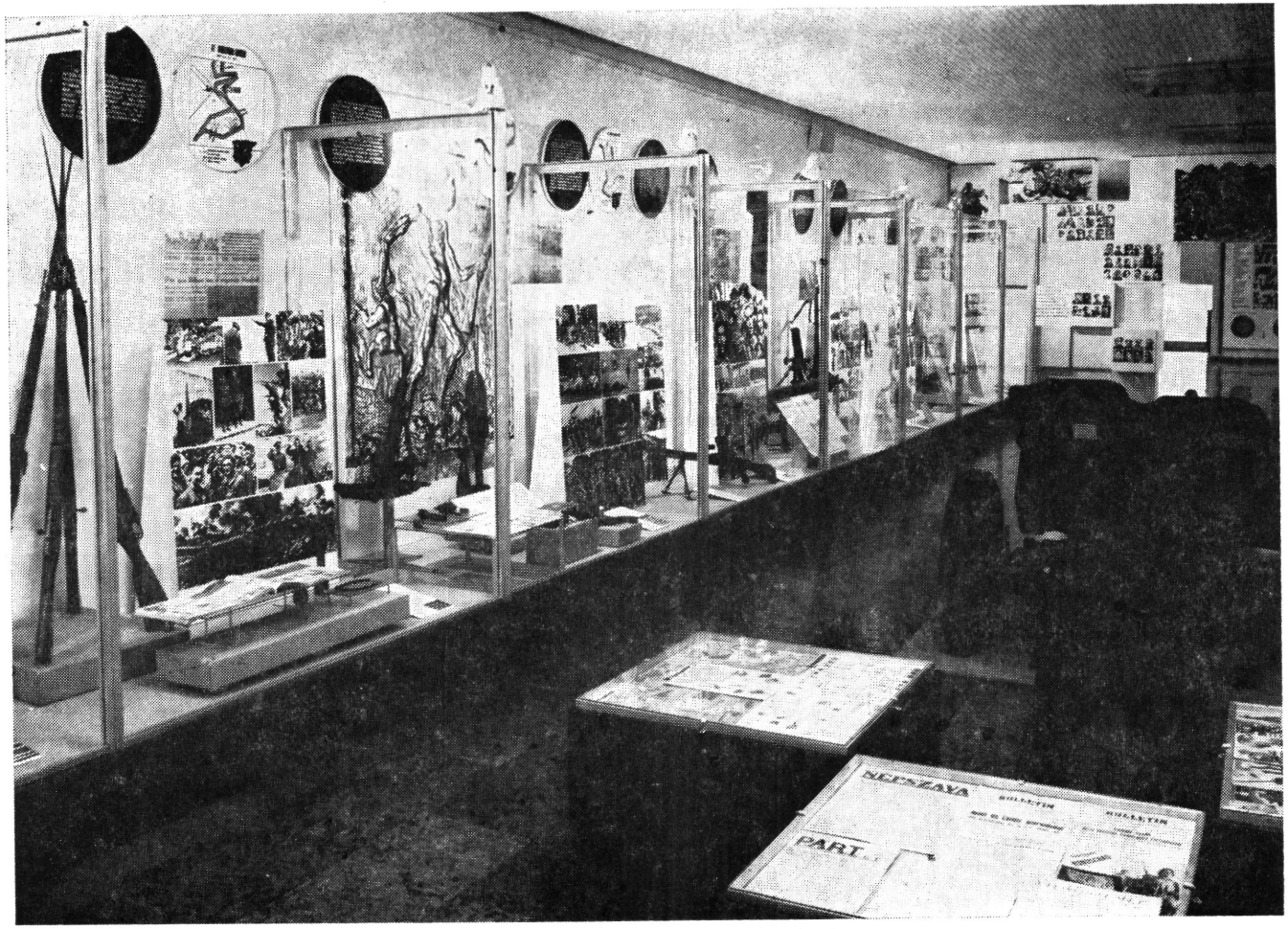

Részlet a spanyol polgárháborús emlékkiállításból

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1977

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Fortusz Maria, a Szovjetunió Háborús Veteránjai Szövetségének tagja (Moszkva), *Fäller János* ny. gyógyszerész alezredes (Budapest), *Harsányi Iván*, az MSZMP Politikai Főiskolájának tanszékvezető tanára (Budapest), *Kovács Jenő* újságíró (Budapest), *Lagzi István* (Budapest), *dr. Leitner Ferenc* ny. orvosezredes (Budapest), *Nemes Imre* ezredes (Budapest), *Somogyi János* (Kaposvár), *Szabó Sándor* (Budapest), *dr. Takáts László* ny. orvosezredes, az orvostudományok kandidátusa (Budapest); *Dombrády Lóránd* kandidátus, *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, *Józsa Antal* őrnagy, kandidátus, *Marosi Endre*, *Nádor Tibor* alezredes, *Rákóczy Rozália*, *Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság
Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371 HU ISSN 0017 — 6540

77.2707/2. — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Fel. vez.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND

ADALÉKOK A MAGYAR URALKODÓ OSZTÁLYOK KATONAPOLITIKÁJÁHOZ* (1927—1936)

A katonai ellenőrzés 1921—26-ig terjedő időszakában a magyar politika fő törekvése az volt, hogy az ellenőrzés kijátszásával lehetőség szerint megőrizze a hadsereg rejtett felszerelését, s a politikai célkitűzéseknek megfelelően, minél kedvezőbb előfeltételeket teremtsen a fegyverkezés kellő időben való megkezdéséhez. A cél egyértelmű volt: harc a trianoni döntések megváltoztatásáért, az elvesztett területek visszaszerzéséért, egyelőre a politika, később a fegyveres harc eszközével.

A helyzet alakulása 1927-ben tette lehetővé az ország számára, hogy kilépjen külpolitikai elszigeteltségéből, aktív külpolitikát és katonai előkészületeket kezdhessen. Ez év március 31-vel ugyanis a Nagykövetek Tanácsa megszüntette a Katonai Ellenőrző Bizottság működését. A közvetlen ellenőrzés megszűnt, helyébe az alkalmi vizsgálatok rendszere lépett, amit a Népszövetség rendelhetett el. A külföldi kölcsönök hatására bekövetkezett gazdasági stabilizáció nyomán javuló gazdasági helyzet is aktivitásra serkentette a kormányt. Bethlen miniszterelnök Horthyhoz írt levelében már 1926 végén a katonai ellenőrzés mielőbbi lezárását és a hadsereg kiépítésének megkezdését jelölte meg következő lépésként, valamint olyan külpolitikai erőfeszítéseket, melyek alkalmasak a kisantant szétrobbantására.[1] Olyan szövetséges partnert kell keresni, mely támogatást tud nyújtani mind a nemzetközi politika porondján, mind pedig a fegyverkezésben. Maga Horthy is úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a jövő háborúja szövetséges államcsoportok összecsapása lesz, ezért a kis nemzetek sorsa attól függ, kinek az oldalán harcolnak majd. Az ország teljesen védtelen a kisantanttal szemben, ha megfelelő patrónust nem talál.[2] Ezt ő és miniszterelnöke a békeszerződéssel elégedetlen

* A magyar hadtörténet még jószerével adós a Gömbös Gyula működéséhez kapcsolódó időszak katonai történetének megírásával. Több kiváló monográfia és tanulmány foglalkozott már eddig is Gömbös bel- és külpolitikájával, a korszak gazdaságtörténetével, sőt újabban ideológia- és társadalomtörténeti munkák is segítenek a korszak jobb megismerésében. Ezek a munkák természetesen legfeljebb csak érintik a katonai vonatkozásokat, a hadtörténetnek hagyva meg az események teljes feldolgozásához nélkülözhetetlen katonapolitikai háttér megrajzolását.

A szerző jelen munkáját műhelytanulmánynak szánja. Nem célja a mintegy évtizednyi időszakot felölelő, igen bonyolult és sokágú téma megközelítően teljes feldolgozása sem, csupán arra törekszik, hogy bemutassa a gömbösi katonapolitika fő vonulatát, különös tekintettel azokra a csomópontokra, melyek későbbi részletes kimunkálása még igen gondos feltáró és feldolgozó munkát igényel. Felvetései ennélfogva sok esetben hipotétikus jellegűek, további megvitatásra várnak. Tekintettel a rendelkezésre álló szűkös forrásbázisra, mely a jövőben sem bíztat a szenzáció erejével ható újabb adatokkal, az együtt gondolkodás, a vita vihetne közelebb az eleddig még tisztázatlan kérdések megoldásához.

1 Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 62. o.

2 Uo. 73. o.

Olaszországban vélte feltalálni. Az olaszok délkelet-európai aspirációi ugyanis ekkor Jugoszlávia elszigetelésére és felbomlasztására irányultak, mivel benne látták terjeszkedési politikájuk első számú akadályát. E politikához óhajtották megnyerni Romániát és Magyarországot. Romániával szembeni magatartásuk kezdetben óvatosságra intette a magyar kormányt. Az 1926 szeptemberében aláírt olasz—román szerződést, majd a besszarábiai egyezmény olasz részről történő ratifikálását ugyanis úgy értékelte, mint ami „Romániának oly jelentős súlyt adott, amely közte és Magyarország között felmerülő vitás kérdésekben Magyarországgal szemben előnyhöz juttatja".[3] Az olasz lépések Jugoszláviához közelítették a magyar külpolitikát, remélve, hogy az ily módon izolálódó Jugoszlávia hajlandó lesz a fennálló függő kérdések rendezésére. Ez vezetett Horthynak a mohácsi csata 400. évfordulóján elmondott beszédében meghirdetett magyar—jugoszláv közeledéshez. Az olaszok azonban csakhamar megtorpedózták az ez irányú magyar törekvéseket, az olasz—magyar kapcsolatok szorosabbá tételét és revíziós törekvések támogatását ajánlva cserébe. A magyar kormány örömmel fogadta a várt közeledést, és gondolkodás nélkül szakított a jugoszláv orientációval. Megnyugvással töltötte el, hogy ezáltal mód nyílik az olaszoknál szerzett román előny semlegesítésére is.

Az olasz—magyar tárgyalások hamar sikerre vezettek. Bethlen miniszterelnök 1927. április 5-én aláírta az olasz—magyar barátsági és együttműködési szerződést. A tárgyalások során Bethlen kifejtette Mussolininak, hogy Magyarország legfőbb célja a közép-európai újjárendezés, amihez elsősorban Olaszországban lát politikai és katonai szövetségest. Áttekintették Magyarország hadászati helyzetét és katonai felkészültségét. Megállapították a kétségbevonhatatlan tényt, hogy Magyarország még a jelenleginél sokkal jobb katonai felkészültség esetén sem képes többfrontos akcióra, ezért csak úgy kezdhet bármilyen hadműveletet, ha a kisantant államokat megosztja, egységes fellépésüket elkerüli. Az olasz diktátor a Magyarországra nézve legveszélyesebb ellenfelet, annak katonai felkészültségét és politikai szerepét figyelembe véve, Csehszlovákiában látta. Ezzel szemben a Romániához való közeledést ajánlotta Bethlennek. Jugoszlávia semlegesítését pedig magára vállalta.

Bethlen az eredményes együttműködés legfontosabb feltételét a hadsereg felfegyverzésének támogatásában látta. Elsősorban a zsákmányként olasz kézen maradt volt osztrák—magyar fegyverek átadását kérte, de fontosnak tartotta a két vezérkar sokoldalú együttműködésének kialakítását is.

Katonai szempontból is nagy fontosságot tulajdonítottak a tárgyaló felek az Ausztriával szembeni közös politikai irányvonal kialakításának. Elhatározták, hogy támogatják a Heimwehrt és élesen fellépnek az Anschluss-törekvésekkel szemben. Közös érdekük volt, hogy a Heimwehr segítségével végrehajtott puccs jobboldali kormányzatot segítsen a hatalomra Ausztriában, amely aztán erőszakos úton megszünteti az erős szociáldemokrata befolyást. A magyar kormány ettől nemcsak Ausztria jelenlegi csehszlovák orientációjának megszüntetését, hanem az országot körülvevő gyűrű felnyitását, s ennek nyomán az osztrák szociáldemokraták által akadályozott, Ausztrián keresztüli olasz fegyverszállítások zavartalan lebonyolítását várta. Bethlen magára vállalta az olaszok és a Heimwehr vezetői közötti közvetítést. A bécsi magyar katonai

3. HL. HM. Eln. VI—2. biz. 1927/15816.

attaséra várt a kapcsolat fenntartása, az olasz pénzsegélyek és utasítások eljuttatása.

A magyar kormány igyekezett kihasználni az olasz ígéretet. Már 1928 áprilisában 300 millió líra kölcsönt, a már említett fegyveranyag egy részének átengedését és 400 repülőgépet kértek az olaszoktól. Ezzel kapcsolatban kérték, hogy magyar pilóták utazhassanak kiképzésre Olaszországba.

A külpolitikai háttér biztosítása után — miközben lépéseket tett az angol kapcsolatok kiépítésére is — Bethlen elérkezettnek látta az időt a nyílt revíziós politikai meghirdetésére. Az 1928 márciusában elmondott debreceni beszédében a nyílt kormánypolitika szintjére emelte a trianoni határok megváltoztatásának programját.

A politikai helyzet ilyetén való alakulása lehetővé tette, hogy a magyar vezérkar hozzákezdjen a békeszerződés tilalmait megszegő katonai előkészületekhez. Olyan haderő kiépítését tűzték ki távolabbi célul, amely „megfelelő baráti támogatással" képes a kisantant egy vagy több tagja elleni támadó háborúra.

Az első világháborút követő években a német és magyar katonai körökben és szakirodalomban egyaránt általánossá vált a nézet, miszerint a háború „politikailag" veszett el, ami a politikai és katonai vezetés háború előtti és alatti összhangjának teljes hiányában leli magyarázatát. Amíg ugyanis a győztes államok politikai vezetői egyúttal a háborús vezetésnek is lelkei voltak, addig a központi hatalmak politikai és katonai vezetése mindvégig külön utakon járt, ami a végzetessé váló hibák sorozatát eredményezte.[4] E felismerés vezette a vezérkart, hogy a hibákat elkerülendő, már most, a felkészülés időszakában, a kívánatos összhang megteremtésére törekedjék a politikai és katonai vezetés között. Széles körű polémia alakult ki katonai berkekben a politikusokkal való együttműködés, a kialakítandó katonapolitika elveinek mielőbbi tisztázására.

Egyöntetűvé vált és a hivatalosan is elfogadott nézet rangjára emelkedett, hogy az állam politikájának, mely megszabja az elérendő célokat, döntő befolyással kell lennie az előkészületekre. A kitűzött célt az állam politikai és gazdasági teherbírásától, a külpolitikai helyzettől, a várható szövetségesek és ellenségek erejétől, majd a hadvezetésnek az ezekkel, illetve az esetleges háborúval kapcsolatos elképzeléseitől, tanácsaitól és igényeitől kell függővé tenni. Mindezek figyelembe vételével kell megtenni a szükséges bel- és külpolitikai, gazdasági intézkedéseket a katonai felkészülés terén, azaz kialakítani az állam katonapolitikáját.[5]

Az adott szituációban különös fontosságot tulajdonítottak a külpolitikai előkészítésnek. A legfontosabb feladatok egyikének tekintették a közös érdekeken és világnézeti alapon nyugvó szövetség kiépítését, a katonai együttműködést is magában foglaló szerződések megkötését, gazdasági kapcsolatok kiépítését, ugyanakkor az ellenséges szövetségi rendszerek minden eszközzel való gyengítését és felbomlasztását.

Az elkövetkező háborúval mint világháborúval számoltak, melyben — az első világháborúhoz hasonlóan — szövetségi rendszerek fognak összecsapni. Épp ezért a célnak megfelelő szövetségi rendszer kialakulásának ösztönzését, az ahhoz való mielőbbi csatlakozást, a háború előkészítése fontos straté-

4 *Csejkovits Károly:* A jövő háború katonai, politikai és pacifista megvilágításban. Magyar Katonai Közlöny, 1926. 3—4. sz., 192. o.
5 *Náray Antal:* Politika és hadvezetés. Budapest, 1933. 18. o.

giai lépésének tartották. Elszigetelt, kis államok közötti önálló fegyveres konfliktust szinte elképzelhetetlennek tartottak, ilyen háborút csak mint egy világméretű összecsapás részét, vagy valamely nagyhatalmi csoportosulás, szövetségi rendszer által támogatott helyi összetűzést képzeltek el.

Nem kisebb fontosságot tulajdonítottak a belső felkészítésnek, a szellemi és gazdasági erőknek a hadsereg ütőképessége érdekében történő mozgósításának.[6]

A hadseregvezetés kötelességévé tették, hogy a fenti alapelveknek megfelelően tájékoztassa a politikai vezetést az ellenséges hadseregek felkészültségéről és terveiről, a saját erőkifejtés lehetőségeiről, s ennek megfelelően a katonai akciók — háború — várható sikeréről vagy elkerülésének szükségességéről, s az ennek megfelelő külpolitikai vonalvezetésről. Kötelessége továbbá a háború sikeres megvívása érdekében gondoskodni a haderő megszervezéséről, kiképzéséről és felszereléséről, a mozgósítási előkészületekről és elkészíteni a haditervet, amely lehetővé teszi a hadsereg tervszerű felvonultatását és a hadműveletek megkezdését.[7]

A fenti alapvetésnek megfelelően került sor a magyar katonapolitika kiépítésére, s ugyanakkor annak elméleti oldalaként a magyar katonai doktrína kialakítására.[8]

A huszas évek második felében világszerte nagy figyelmet fordítottak a katonai teoretikusok a jövő háborúja előkészítésének, eszközeinek és várható lefolyásának kérdéseire. Nem vonhatta ki magát ez alól a katonai elmélet kérdéseivel foglalkozó kisszámú magyar katona sem. Ez utóbbiak az ismert nyugati teoretikusok, Fuller, Douhet, de legfőként v. Seeckt hatása alá kerültek. Magukévá tették az „elit hadseregről" alkotott elméleteket és igyekeztek azt a magyar viszonyokra alkalmazni. A jövendő magyar hadseregét többen olyan elit haderőnek képzelték el, amely megfelelő szövetségi rendszerben, azáltal támogatva és fedezve, gyors és hatásos csapást tud mérni valamelyik szomszédos ország felé, azaz a fő hadászati elvet a támadásban látja. A hangsúlyt természetesen a szövetségesek támogatására helyezték.

„A jövő háborújában a számba jöhető politikai, technikai és gazdasági összerők egységes és egyidejű fellépése fogja megadni a hadviselés jellegét és az alkalmazandó új harcmodort — olvashatjuk Csejkovits Károly tanulmányában — ugyanis a cél a gyors döntésre törekvés, a lerohanás lesz. Ennek záloga az elithaderő, melynek erőssége a hadigéptömeg, amellyel egyrészt a mozgást gyorsítani, másrészt az előerőt és a tömeg lökőerejét mechanikai úton pótolni, a haderő rombolóképességét pedig aránylag kis létszámok mellett fokozni képes. Harceszközei tehát általában a szállító- és harci motor, a különféle korszerű fegyverek és gáz".[9] Ez a haderő biztosítja a meglepetésszerű támadást, úgy hogy az ellenség visszacsapásra képtelenné váljon. Ha ezzel sikerül megakadályozni az ellenség mozgósítását és felvonulását, akkor a további komolyabb ellenállással már nem kell számolni. Az ellenségnek az elit által történő megrohanása közben folyik az általános mozgósítás, a

6 Uo. 20. o.
7 *Bán Mihály—Rakolcai László:* Korszerű honvédelem. Budapest, 1942. 35. és 275. o.
8 A hadsereg vezetése, valamint a korabeli katonai szakirodalom nem használta a „katonai doktrina" meghatározást. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a katonai doktrina nem létezett, hiszen annak fogalmi jegyei a horthysta katonai elméletben is feltalálhatók, azok elsősorban a „haditerv"-ben fogalmazódtak meg, melyben a katonapolitikai célkitűzések kifejezésre jutottak. Úgy véljük, igazunkat jelen dolgozatunk megfelelőképpen alátámasztja.
9 *Csejkovits Károly:* A jövő hadviselése és annak eszközei. Magyar Katonai Közlöny, 1926. 1. sz., 23. o.

tömeghadsereg felállítása, amelynek felszerelése, harceljárása elmarad a gépesített elittől. Ennek siker esetén a megszállás, a megrohanás sikertelensége esetén viszont, az elit alakulatok hirtelen. nehezen pótolható veszteségei következtében — mely esettel is reálisan számolni kell —, azok harcának folytatása a feladata. Az elit hadsereget — kisebb államok esetében különösen — döntő csatára csak egyszer lehet „kijátszani". Fejtegetéseinek végén Csejkovits eljut annak felismeréséig, hogy világháború esetén, amivé a fegyveres konfliktusok nagy valószínűséggel mélyülni fognak, a tömeghadseregek hosszas küzdelmére kerül sor.[10]

Az elit hadseregről alkotott elvek vezették Werth Henrik tábornokot is, akkor a hadiakadémia tanárát, a követendő magyar katonai doktrina megfogalmazásában. A hadiakadémia számára 1930-ban írt tankönyv előszavában fejtette ki a jövő háborújáról és ebben a magyar hadsereg várható helyéről alkotott elméletét. Szerinte a békediktátumok teremtette feszültség békés úton meg nem oldható, hanem soha nem tapasztalt, brutális jellegű háborúhoz fog vezetni. Ez a háború a benne részt vevő országok összes energiáit igénybe vevő totális harc lesz, s nem lesznek olyan néposztályok, amelyek nem vesznek benne részt. Seeckt elméletét elfogadva kifejti Werth, hogy az új fegyverek nagy hatóképessége a háborút messze az országok belsejébe is kiterjeszti. A technika döntő tényezővé válik. Az új harceszközök — repülők, harckocsik — „elsőrendű jellegű támadó eszközök", a védelemmel szemben nagy erőgyarapodást jelentenek, annak fölényét nemcsak kiegyenlítik, de felülmúlják, az ezekkel felszerelt hadsereg „a mozgó háború biztos vivője és így a gyors döntés erős tényezője" lesz.[11] Ezért a fejlődés világviszonylatban is, méginkább a kis államokban, a kisebb létszámú, de technikailag gazdagon felszerelt elit hadsereghez kell. hogy vezessen. „Természetesen — írta — a jövőben is kívánatos lesz minél nagyobb erővel a háborúba kivonulni, de a számnak nem szabad a korszerű felszerelés és alapos kiképzés rovására menni; lehetne ugyan hasonlóan mint a múltban, milliós hadseregeket felállítani és azokat gépekkel gyengébben felszerelni, de ezzel az erőtényezőket csak csökkentjük."[12] A jövő „elit" hadseregében a harckocsik és repülők a többi fegyvernem rovására fognak szaporodni, ezt a tömeg és bátorság nem tudja kiegyenlíteni. Ilyenformán a jövő hadserege a „gazdag felszerelés és nagy szám közötti kompromisszum" eredménye lesz.[13] A gépekkel bőven ellátott hadsereg viszont gondos szervezést és vezetést, jó technikai és üzemanyagellátást, jól képzett személyzetet igényel.

Voluntarista módon Werth a fenti, magyar viszonyok között megoldhatatlan feltételek ellenére is lehetségesnek tartotta egy magyar elit ütőerő megteremtését a magyar hadiipar kiépítése és maximális kihasználása révén. Az adottságokkal nem számolva felhívta a figyelmet, hogy a szükséges, igen drága és komplikált, ugyanakkor gyorsan elavuló hadianyagok gyártása, raktáron tartása és pótlása az országtól igen élénk gyártási tevékenységet, nagy tőkebefektetést igényel, ezért a gazdasági tényezők fokozottan előtérbe lépnek. Ezért már jó előre „okunk van a gazdasági háború lehetőségeivel és valószínűségével behatóan foglalkozni és annak lényegét és jelenségeit tanulmányozni."[14] A — majdani — katonai „mozgósítással párhuzamosan vagy le-

10 Uo.
11 A hadvezetés elmélete. Összeállította és bevezetéssel ellátta: Werth Henrik. Budapest, 1930. 14. o.
12 Uo. 27. őrz. egys. 1. lap.
13 Uo. 16. o.
14 Uo. 17. o.

hetőleg azt megelőzően egy anyagi mozgósításnak kell folynia, mely a béke gyártásról a háborús gyártásra való átmenetet", illetve a háborús gazdálkodást biztosítja és a rendelkezésre álló anyagi eszközök maximális kihasználásával teremti elő a hadsereg és hátország szükségleteit.[15]

A nagy gazdasági megerőltetés, a lehetőségek végessége offenzív jellegű, rövid háborút követelnek meg, „amiből természetszerűleg következik, hogy törekednünk kell az ellenséget saját országában felkeresni, ott csatára kényszeríteni, felmorzsolni, azután az ország belsejébe behatolni és mindazon anyagokat és eszközöket tőle megvonni, melyek újabb haderők felállítására alkalmasak."[16]

A kis létszámú, jól felszerelt magyar elit hadsereg elképzelése minden realitást nélkülöző vágyálom lehetett csak a hadseregvezetés számára. A gyakorlatban a fenti elmélettel szemben csak legfeljebb gépesített egységekkel szerényen ellátott, nagy létszámú tömeghadsereg létrehozására törekedhettek, minthogy az ország körülményei ezt tették lehetővé. Ennélfogva a későbbi hadrendfejlesztési programok megvalósítása során mennyiségi fejlesztésre került sor. A hadsereg elé kitűzött offenzív célok és adottságok közti ellentmondást az erkölcsi-politikai tényezők túlzott felnagyításával és előtérbe helyezésével próbálták feloldani. Werth érezte ezt, maga is hangsúlyozza, hogy a háború új vonásai ellenére is nagy szerep jut majd a lelkesedésnek. A végső döntés, mint a múltban is, a népek harci erényeitől és ebből eredően a szervezettség és a kiképzés fokától fog függni. A harci erény — írta — fő tényező marad, és így az erkölcsi tényezők és az anyag együttesen döntik el a jövő háborújának sorsát.[17] Az erkölcsi tényezők mérhetetlen felnagyítása vezetett a későbbiekben a „faji harcászat" képtelen elméletéhez és a körülötte kialakuló vitához. Sokan voltak a tisztikarban, akik úgy hitték, hogy a magyar faj állítólagos eredendő katonai erényeinek hangoztatásával, a faji öntudat növelésével pótolni lehet a hadsereg modern felszerelésének súlyos hiányosságait, szuronyrohammal operálni lehet a harckocsik ellen.

Az elit hadsereggel kapcsolatos elképzelések a gyakorlatban sehol sem valósultak meg. Egy ilyen hadsereg technikával, üzemanyaggal való ellátása meghaladta még a fejlett nyugati kapitalista országok gazdasági válságtól terhelt lehetőségeit is. A harmincas évek elejétől már az erős páncélos és légi kötelékekkel ellátott tömeghadsereg került az érdeklődés középpontjába. Elsősorban Eimannsbergernek és Guderiannak a páncélos seregtesteknek, mint a főcsapás eszközének szerepéről alkotott teóriái voltak nagy hatással a magyar katonai vezetésre. Különösen Gerbert Károly altábornagy és Horváth László ezredes számos tanulmánya foglalkozott a magyar szakirodalomban a páncélos technika fejlődésével, a harckocsik hadműveleti és harcászati alkalmazásával. Egyelőre csak az elmélet síkján igyekeztek belopni a tisztikar gondolkodásába a páncélosokkal és a gépesített csapatokkal kapcsolatos, a kor színvonalán álló ismereteket. Úgy vélték, elméleti megalapozói lehetnek a majdan létrejövő magyar páncélos fegyvernemnek. Látták, hogy a támadásra alapozott magyar katonai doktrina megköveteli, ha nem is az elit hadsereg, de a fő offenzív ütőerő, a harckocsi beállítását a hadrendbe és a páncélos-gépesített erők létrehozását.

A magyar vezérkar — mint a későbbiekben erre utalunk — már az évtized fordulóján tett lépéseket a páncélos és gyors fegyvernem kialakításának

15 Uo. 18. o.
16 Uo. 25. o.
17 Uo. 12. o.

előkészítésére, sőt a magyar páncéljárműgyártás megteremtésére is. Ezek a magyar hadsereg számára tiltott munkálatok azonban az adott gazdasági körülmények között ekkor még csekély eredményre vezettek, ami alig volt több a semminél.

A gazdasági helyzet alakulása csak 1936-ban tette lehetővé a páncélos és gépesített csapatok fejlesztésének érdemi megkezdését. Ekkor már — elsősorban Guderian hatására — egyértelműen elfogadottá vált a nézet, hogy a külpolitikai helyzet bármilyen kedvező alakulása mellett is a magyar hadászati elképzelések csak a támadás fő erejét képező gyorscsapatokkal valósíthatók meg. Nagy Vilmos tábornok 1936 februárjában fejtette ki a gyorscsapatoknak a honvédségben betöltendő szerepét, s egyben meghatározta a fejlesztés irányát.[18] A Werth által kifejtett elvek újrafogalmazásaként beszélt a hadsereg gyorsanmozgó erőinek a magyar hadászati elképzelésekben betöltött csatadöntő szerepéről. Olyan gyorsan harcba vethető erőt kívánt szervezni, mely meglepetésszerű támadással a további hadműveletekre döntő hatással lehet. A győzelem kivívásának előfeltétele lesz a „megfelelő lökőerőt gyorsan és meglepetésszerűen a döntő helyen összefogni, hogy ott helyi fölényben, túlsúlyban legyünk", a gyorsanmozgókat az áttörés nyomán keletkezett „résen át kell a még kitartó rész hátába vetni". A „mozgékonyság, gyorsaság, meglepetés új értelmet fog kapni a jövő háborújában, sikerre csak ezen lehetőségeket kihasználva számíthatunk a várható túlerő elleni harcban".[19]

Nagy Vilmos jól látta, hogy a fentiekben kifejtett helyes elvek gyakorlati alkalmazására a szükséges feltételek hiányában aligha kerülhet sor. A technikai, pénzügyi hiányok következtében csak legfeljebb vegyes felépítésű gépkocsizó, lovas és esetleges kerékpáros dandárok felállítását tartotta lehetségesnek magyar viszonyok között, s ezek szervezésére tett javaslatot.

*

A Koronatanács 1927 decemberében fogadta el a hadseregfejlesztés tervét. A létszám és az alakulatok számának emelése mellett fő célkitűzésül a fegyvernemek közötti aránytalanságok megszüntetését, valamint egy preventív háborúhoz elengedhetetlenül szükséges korszerű fegyvernemek fejlesztését határozták el. Döntést hoztak a „K" toborzás, azaz a rejtett sorozás alapján történő bevonultatás bevezetéséről.

A meghirdetett program „csekély" méretei, végrehajtásának vontatottsága csalódást keltett a tisztikarban. A fejlesztés megkezdését követő három év során általánossá vált az a vélemény, hogy a Bethlen által nagy hévvel meghirdetett revíziós politika közel sem áll arányban a hadsereg fejlesztésének lehetőségeivel.

Az olasz orientációjú külpolitika sem bizonyult oly hatásosnak, mint azt a miniszterelnök remélte. Optimizmusát, amely még 1926-ban arra a megállapításra ragadtatta, hogy „4—5 év múlva Trianont liquidálni fog lehetni",[20] nem igazolták az események. Nem csoda, hogy ezek után bíráló hangok hallatszottak a gyors változásokat remélő tisztikar részéről. Csalódtak az olasz szövetségben, amely a túlzott várakozással ellentétben semmivel sem vitt közelebb a revízió megvalósulásához. A remélt katonai támogatás elmaradt.

18 *Nagy Vilmos:* A gyorsanmozgó seregtestek. Magyar Katonai Szemle, 1936. 4. sz., 2. o.
19 Uo. 25. o.
20 Horthy Miklós titkos iratai. I. m. 73. o.

A szentgotthárdi sikertelen fegyvercsempészési kísérletet angol segítséggel tisztázni lehetett ugyan, azonban a további olasz fegyverszállítások sorsa bizonytalanná vált. Az osztrák Heimwehr támogatása egyelőre eredménytelennek bizonyult, a kapu nem nyílt meg az olaszok felé. Ezzel szemben a megerősödött magyar külpolitikai aktivitás és a „titkos" hadseregfejlesztés kiváltotta a kisantant államok akcióját. Korábbi egyezményeik meghosszabításával megerősítették szövetségi rendszerüket, tovább növelték fegyveres erőiket.

Nagy gondot jelentett a kormánynak a tisztikar elégedetlensége a változatlanul rossz anyagi körülmények miatt. Az 1928—1929-es kiképzési évről készült zárójelentés kétségbeejtőnek nevezte a tisztikar helyzetét: „A tisztikaron kezdenek a fáradtság és fásultság jelei mutatkozni, s az ma tagadhatatlanul bizonyos lelki depressio alatt áll. A szolgálat terhének a békével (világháború előtti állapot — D. L.) szemben hatványozott volta, az anyagi gondok, valamint a hadviselt tisztikar fizikai és idegerejének romlása következtében a tisztikar ma nem képes úgy ellátni a szolgálatot, mint ahogyan a katonai hivatás fennsősége megkövetelhetné tőle".[21] A tisztek egészségügyi helyzete katasztrófális, a háborúban szerzett reuma, gyomorbaj, neuraszténia és tüdőcsúcshurut kínozza nagy részüket. Ezek után félő, hangsúlyozza a jelentés, hogy „ha a tisztikar helyzetében gyökeres változás nem áll be, az ugyanoda kerül, mint a helyzetének sanyarúságát állandóan hangoztató elégedetlen kishivatalnok. Pedig a mai agyonterhelt hivatalnoktiszt típusa helyett — kinél nyomorúságos anyagi helyzetéből kifolyólag a várt karácsonyi segély elmaradása is hetekre éreztette hatását — az ízig-vérig katona és úr típusa volna visszaállítandó."[22] Sürgős feladat a tisztikart a nyomasztó anyagi gondoktól megszabadítani. Annál is inkább halasztást nem tűrő feladat ez, mivel „igen erősen azon évfolyamok szenvednek, melyek amúgy is mint szakasz és századparancsnokok legsúlyosabban viselték a háború terhét és a legsúlyosabb véráldozatokat hozták."[23]

A kormány katonapolitikájával szembeni elégedetlenség adta meg az alaphangját Röder Vilmos tábornok, vezérkari főnök a Legfelső Honvédelmi Tanács 1929 áprilisi ülésén elmondott helyzetértékelésének. A felkészülésről szólva alapvető kritériumként jelölte meg a békeszerződés határozványainak nyílt vagy burkolt enyhítését, illetve azok be nem tartása esetén a következmények elhárítását. Ha ezen előfeltételek külpolitikailag nem biztosíthatók, akkor a külpolitikai célokat idejekorán korlátozni kell, vagy egészen megváltoztatni.

Mindebből következik, hogy a politikai és katonai vezetésnek a külpolitikai célok érdekében a legszorosabban együtt kell működnie. A politikai vezetésnek idejekorán biztosítania kell azokat az eszközöket, melyek a megvalósításhoz szükségesek. Röder hangsúlyozottan aláhúzta a kormányfő és a katonai vezetők közös felelősségét az együttműködésben.

A továbbiakban a hadsereg kiépítésének mennyiségi és minőségi követelményeit tárta hallgatósága elé. Ismertette a vezérkarnál kidolgozás alatt álló és két előkészületi év után 1931-től megvalósításra kerülő tervet, melynek megvalósíthatóságát a tervszerű politikai, katonai és anyagi megalapozottságtól tette függővé. Figyelmeztetett, hogy korszerű hadsereg még optimális

21 HL. HM. Eln. VI—1. 1929/105800.
22 Uo.
23 Uo.

esetben sem építhető ki egyik napról a másikra, márpedig „háborút bevezetni anélkül nem lehet".

Összegezésképpen megállapította a vezérkar főnöke: „Katonapolitikai helyzetünk súlypontja ma teljesen külpolitikai téren van: külpolitikai előfeltételek nélkül nem hogy támadó háborúra nem lehet gondolnunk, de még csak egy adott helyzet előnyeit sem tudjuk kihasználni, sőt még az ehhez szükséges katonai előkészületeket sem valósíthatjuk meg. Ha külpolitikai céljaink eléréséhez a hadsereg közreműködése szükséges (akár mint előzmény, akár mint következmény), ahhoz ennek megfelelően kell a hadseregnek a cselekvési előfeltételeket megadni, éspedig minél valószínűbb és minél közelebb az eshetőség, annál alaposabban és annál hamarabb."[24]

A fentiekben kifejtett követelményekkel szembe állítva az elmúlt három esztendő katonapolitikájának alakulását, Röder elégedetlenségének adott hangot. Sokkal célratörőbb politikát kért a kormánytól, mivel a kitűzött célok megvalósítása csak így képzelhető el.

Aligha tévedünk, ha az új, aktív honvédelmi politikát követelő előterjesztés mögött már a honvédelmi miniszteri szék közvetlen közelében álló honvédelmi államtitkárt, Gömbös Gyulát látjuk. A gömbösi hatolmátvétel ekkor már befejezés felé közeledik a Honvédelmi Minisztériumban. A Gömbös—Bethlen ellentét egyezséggel zárult. A „tékozló fiú" visszatért az Egységes Pártba, és mint honvédelmi államtitkár, 1928 októberében megjelent a Honvédelmi Minisztériumban. Nyílt titok volt, csak átmeneti állapotról van szó, a megegyezés ára — mint ez 1929 októberében be is következett — a honvédelmi tárca. Bethlen e taktikai lépéssel kívánta leszerelni Gömböst és a mögötte álló, politikájával szemben elégedetlen tisztikart.

Gömbös Gyula, a volt vezérkari tiszt, az ellenforradalom egyik vezéralakja, a MOVE és több jobboldali egyesület alapító tagja, a tizenkét kapitány egyike, 1923 és 1928 között a fasiszta-antiszemita fajvédő párt megteremtője és vezére, az erőszakon alapuló jobboldali diktatúra bevezetésének szükségességét nyíltan valló politikus és „katona", a hadsereg és tisztikar ügyének a Bethlen-kormány ellenzékeként éveken át lelkes szószólója, nagy népszerűségnek örvendett, elsősorban a tisztikar közép- és alsó rétegei között. Ugyanakkor az uralkodó osztály különböző körei is úgy beszéltek róla, mint a rendszer tartalékáról, aki majd végső esetben, ha minden egyéb erőfeszítés csődöt mondott, jönni fog a hadsereggel és rendet teremt.

Gömbös a hatalom megszerzésének tervét, a különböző titkos társaságok és félfegyveres egyesületekben tömörülő erők mellett, elsősorban a hadsereg tisztikarára építette. Itt is elsősorban a vezérkart akarta egyértelműen maga mellé állítani. Növelni igyekezett az amúgy is meglevő vezérkari öntudatot, hangsúlyozta a vezérkar elsőrendű fontosságát. A hadsereg vezetésének elit testülete vezetése alatt kezdett túlnőni a hadseregen és követelt egyre nagyobb beleszólást az ország bel- és külpolitikájának irányításába. A vezérkari tisztek zömének erősen szélsőjobboldali vagy effelé tendáló beállítottsága következtében ez a befolyás — a gömbösi politikának megfelelően — az ország jobbratolódása érdekében érvényesült és kapott egyre nagyobb teret. Gömbös az államvezetés funkcionáriusainak tekintette tisztjeit, akikkel mindig számolhat hatalmi terveiben. Ennek érdekében fogott hozzá mint honvédelmi miniszter a hadseregvezetés teljes átalakításához. Meg akart szabadulni a számára kellemetlen emberektől, és híveivel, elsősorban volt hadiakadémiai

24 HL. Tanulmányok gyűjteménye. 2015. sz.

évfolyamtársaival s a vele azonos elveket valló fiatalabb tisztekkel kívánta körülvenni magát. A fentiekben már érintett, elégedetlen közép-tisztikarra támaszkodott, mely helyzeténél fogva fogékony volt a radikális jobboldali eszmék iránt. A volt osztrák—magyar hadsereg heterogén elemeiből alakult tisztikar szellemének egységesítésére való törekvés szolgált jó ürügyül, hogy — mint ezt gyakran hangoztatta — az „osztrák szoldateszka" szellemét képviselő konjunktúra- és „zsoldostípusokat", akik nem valók az új nemzeti jellegű honvédségbe, kiközösítse a hadseregből, s helyükbe emelje azokat, akikben az ellenforradalom kezdetétől, sőt azt megelőzően, hagyományosan élt a nemzeti gondolat és a vágy a magyar nemzeti hadsereg után.[25] E hangzatos jelszóval — ami Horthy fülében is jól csengett — szabadult meg rövid úton a többnyire legitimista és konzervatív öreg tábornokoktól és törzstisztektől, akiket alkalmatlanoknak talált tervei végrehajtására. Rövid másfél év alatt, nyugdíjaztatással, átszervezéssel elérte, hogy a vezérkar és a minisztérium összes osztályvezetője felváltásra került. A vezérkar és a minisztérium vezető tisztjei között feltűnnek az új emberek, köztük nem egy olyan — mint Rátz Jenő, Ruszkay Jenő —, akik később dicstelen szerepet töltenek be a hadsereg vezetésében. A vezérkar osztályainak vezetését szinte kivétel nélkül azokra a tisztekre bízta, akik 1912—1914 között vele együtt voltak hallgatói a bécsi hadiakadémia évfolyamainak.

A radikális átszervezés természetesen csak Horthy beleegyezésével történhetett meg. A kormányzó azonban ekkor szívesen enged kedvenc szegedi kapitánya kéréseinek, hiszen nagy várakozással tekint szereplése elé. Gömbös is hajlandó messzemenően figyelembe venni a legfelsőbb hadúr kívánságait. Kettőjük kompromisszumának tűnik a hadseregfőparancsnok, Janky Kocsárd felváltása Kárpáthy Kamilló tábornokkal, de nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, a vezérkar főnökének, Röder tábornoknak meghagyása is Horthy nyomatékos kívánságára történt. Igaz, maga Gömbös is többször úgy nyilatkozott, hogy Röder, mint annak idején tanára a felsőbb tiszti tanfolyamon, a legnagyobb hatással volt rá, tőle tanulta a legtöbbet és nagyszerű útravalót kapott tőle katonai pályájára.[26] Röder Vilmos valójában jól képzett, a hadsereg érdekeit mindenek elé helyező katonának bizonyult mint a vezérkar főnöke. Nem volt azonban érzéke a politika iránt abban az értelemben, ahogy ezt Gömbös megkívánta vezérkari főnökétől, ez aztán a későbbiek során ellentéthez is vezetett köztük.

A tisztikar lelkes örömmel fogadta Gömböst a hadsereg élén, és ő meg is próbált eleget tenni a várakozásnak. Szinte korteshadjárattal ért fel, mikor kinevezése után, elődeivel ellentétben, azonnal végigjárta az összes vegyesdandár parancsnokságokat és személyesen győződött meg a csapatok elhelyezéséről, ellátásáról, kiképzéséről és vezetéséről; közben lelkes szónoklatokat tartott a csapattiszti karnak. Ezek során nem fukarkodott az ígéretekkel. A minisztériumban addig tapasztalt visszaélések, panamák felszámolását, a felelősök megbüntetését ígérte, mint legfőbb okozóját a tisztikar nehéz anyagi helyzetének. A jövőt mint a hadsereg fellendülésének időszakát hirdette meg, ami gyökeres változást hoz majd a tisztikar megbecsülésében, anyagi dotálásában.

Gömbös a huszas évek gazdasági fellendülésében bízva ígérgetett a tiszteknek, sőt ezen túlmenően a hadsereg számos nyugdíjasának és hadirok-

25 *Révay József:* Gömbös Gyula élete és politikája. Budapest, 1934. 194. o.
26 Uo. 60. o.

kantjának is. Azonban ezen ígéretek maradéktalan megvalósítása még további kedvező gazdasági helyzet esetén is meghaladta volna az ország lehetőségeit. Ezt Gömbös nyilván jól látta, ígéreteit propagandafogásnak tekintette, melyek mindenkor alkalmasak arra, hogy megvalósulásuk elmaradásáért az államvezetést tegye felelőssé a tisztikar előtt, s egyben saját hatalomátvételétől, az általa kialakítandó új rendtől tegye függővé azok maradéktalan megvalósítását. Parancsuralmi rendszerének megteremtésében nagy szerepet szánt a hadseregnek, anélkül azonban, hogy katonai diktatúra megteremtésére törekednék. Az adott bel- és külpolitikai szituációban a nyílt katonai diktatúra visszaállítására nem is volt lehetőség. Azonban a hadsereg fejlesztése, súlyának növekedése, az ebből adódó következmények így is olyan hátteret képeztek, mellyel óhatatlanul befolyásolta a kormány politikáját.

1928-ban megalakult a Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) azzal a céllal, hogy összefogja „az állami élet mindazon hivatalos és nem hivatalos szerveinek működését, melyekre egyrészt a védelem korszerű kiépítése, másrészt a háború korszerű és eredményes vezetése szempontjából akár közvetlenül, akár közvetve szükség van illetve lehet, egységes alapon akként előkészíteni és megszervezni, hogy az ország élet-halál harcában a nemzeti erők minden vonatkozásában a teherbírás legvégső határáig kihasználhatók legyenek".[27] Feladatai közé tartozott mindazon az „országvédelem szempontjából jelentőséggel bíró ügyek eldöntése, melyek alkotmányjogilag a törvényhozás által volnának ugyan elintézendők, melyek törvényes és így nyilvános letárgyalása azonban a trianoni korlátozások miatt nem lehetséges".[28]

A LHT döntései az összes tárcák miniszteireire nézve kötelező erővel bírtak. Ennélfogva természetszerűleg nemcsak a trianoni kötöttségek kijátszására voltak alkalmasak, hanem a vezetés olyan intézkedéseinek elfogadtatására is, melyek az országgyűlés, illetve különböző politikai körök, csoportok ellenkezését váltották volna ki. A katonai vezetés a LHT-n belül is igyekezett biztosítani saját súlyát a döntésekben. Az erről készült vezérkari előterjesztés a Legfelső Honvédelmi Tanácsban részt vevő katonák (HM, Hfpk., Vkf.) egységes fellépésének szükségességét hangsúlyozza. A tanács katonatagjainak a különböző kérdésekben teljes megegyezésre kell jutniok azok megtárgyalása előtt, s jó előkészítő munkával fel kell világosítani és meg kell győzni a javasolt döntések helyességéről azokat a tényezőket, akik „az állami életben betöltött kimagasló szerepük dacára — megfelelő előképzettség és tapasztalatok híján — alig rendelkeznek azzal a tudással és ennek következtében azzal a látókörrel, mely őket képessé tenné arra, hogy az LHT-ban a felmerülő kérdésekben helyesen dönthessenek, illetve döntéseik kihatását áttekinthessék".[29]

A hadsereg növekvő befolyását biztosította, hogy a titkosság következtében a döntések és intézkedések zöme kikerült az országgyűlés ellenőrzése alól. A kormány olyan törvényes felhatalmazásokat is kapott, mint az 1931. XXVI. törvény, mely szabad kezet adott rendeleti intézkedések megtételére.[30]

Gömbösnek csakhamar alkalma nyílt, hogy a hatalom megragadására való törekvésében túllépjen a hadsereg adta lehetőségeken. Az élesedő gazdasági válság következtében a dolgozó tömegek forradalmasodásától való félelem a

27 HL. HM. Eln. VI—1. 1928/3346/T.
28 Uo.
29 HL. HM. Eln. VI—1. 1928/5469.
30 Magyar Törvénytár. 1931. XXVI. tc.

magyar uralkodó osztályt arra késztette, hogy további engedményeket tegyen a gömbösi erős kéz politikájának. A Bethlen-kormány kudarca majd Károlyi Gyula sikertelen kísérlete után Gömbösben látták a megfelelő embert, aki parancsuralmi módszerekkel képes úrrá lenni a veszélyes helyzeten. Az egyezségben azonban csak a válság leküzdésére adtak szabad kezet az 1932 októberében hivatalba lépő miniszterelnöknek, aki a honvédelmi miniszteri tárcát is megtartotta. A nagyburzsoázia és nagybirtokosok korántsem értettek egyet a kormányzati rendszer teljes diktatórikus átalakításával, egy teljes fasiszta fordulat végrehajtásával, amely a hatalomból való kiszorításuk veszélyét hordozta magában. Ez az ellentét azonban ekkor még nem akadályozza Gömböst, hogy hozzákezdjen a hatalomátvétel kísérletéhez. Úgy érezte, hogy a hadsereggel a háta mögött megnyílt előtte az út dédelgetett elképzelései megvalósításához.

*

A gazdasági válság nyomán kialakult nehéz gazdasági helyzet a harmincas évek közepéig éreztette hatását a hadsereg fejlesztésében. A költségvetésben bekövetkezett csökkentések, a szűkös anyagi eszközök erősen megnyirbálták a vezérkar által kialakított és már 1929-ben bejelentett hadrendfejlesztési terveket, melyek a huszas évek végén kialakított magyar katonapolitikai és doktrinális elvek megvalósítását célozták volna.

Nem sok jóval bíztatta a hadseregvezetést, hogy gondosan kitervelt fejlesztési terveinek megvalósításához a honvédelmi költségvetés megnyirbálása közepette kellett hozzákezdenie. Márpedig az országos takarékoskodás, az állami költségvetés általános csökkentése érintette a honvédelmi tárcát is. A fenntartás és szervezés költségeit 1932—1933-ban 95,5 millió pengőre emelték ugyan a HM költségvetésében azonban ezt a szükségesnek mindössze a minimumát kitevő összeget is csak az operatív szervek és a nagyszámú honvédségi nyugdíjas járandóságának jelentős csökkentése révén sikerült biztosítani.

A gazdasági nehézségek ismeretében, annak megfelelően módosítva és kissé megkésve fogadta el a Legfelső Honvédelmi Tanács 1932-ben a hadsereg perspektívikus fejlesztési tervét.[31] A vezérkar főnöke felhívta a Tanács figyelmét, hogy mivel a fejlesztésre csak a meglevő békehadrend fenntartási költségeiből megmaradó igen csekély összeg áll egyelőre rendelkezésre, a fejlesztés üteme csak igen lassú lehet. Változás csak akkor következhet be, ha a kedvező körülmények együtthatása következtében a költségvetés jelentős emelésére kerül sor.

Mivel a fejlesztési terv és az annak megvalósulása közötti ellentmondás a vizsgált időszakban döntő befolyással volt a magyar katonapolitika alakulására, ki kell térnünk rövid ismertetésére.

Az új hadrend, egyszeri maximális erőkifejtést véve alapul, hadrendi végcélként 21 egyforma szervezésű és felszereltségű gyaloghadosztály, valamint gépesített alakulatok felállítását írta elő. Megvalósítását a személyi és anyagi feltételeknek megfelelő egymás utáni fejlesztési ütemekben kívánta elérni, amit azonban az adott gazdasági és pénzügyi helyzetet figyelembe véve nem naptári és költségvetési időszakokkal, hanem szervezési célokkal határoltak el.[32]

Közvetlen célként a jelenlegi békeszervezetből kifejlesztendő 7 gyaloghad-

31 HL. HM. Eln. VI—1. 1932/9135. Hr.
32 Uo.

osztály, továbbá kerékpáros zászlóaljak, egy motorizált csoport és az ezeknek megfelelő fővezérségi közvetlen alakulatok teljes kiépítését és anyagi felszerelését tűzték ki. Ezeket az alakulatokat a vezérkar főnökének határozott kívánságára a legszigorúbb hadműveleti és harcászati követelményeknek is megfelelő fegyverzettel szándékozták ellátni. Az első vonalbeli 7 hadosztály tüzérségét 12—12 üteggel tervezték, de hadosztályonként előirányoztak 1—1 közvetlen gépvontatású üteget is. A légierő 18 századának kialakítása szinte megoldhatatlan feladatnak látszott ekkor.[33]

Fontos kikötés volt, hogy az első vonalbeli hadosztályok, illetve a gépesített csoport a menetkészültséget 48 óra alatt érjék el. Ez szigorú követelmény volt, ha figyelembe vesszük, hogy a meglevő erők mozgósításának ideje optimálisan 4—5 nap volt.

Kimondták, csak az első ütem végrehajtása után kerülhet sor a másodikra, a 8—14. hadosztály, valamint a légierő újabb 18 századának a felszerelésére. Végül a harmadik ütemben alakul majd ki a 21 hadosztályos hadrend, amikor a légierő már összesen 48 századdal rendelkezne.[34]

Habár csak az első ütem maradéktalan megvalósítását tűzték ki közvetlen célként, ezt annak meghagyásával tették, hogy közben — a lehetőségek szerint — a második lépcső fejlesztésének megkezdését is szorgalmazni kell. Mindazonáltal Röder vezérkari főnök nyomatékosan hangsúlyozta, a katonapolitika alakításánál feltétlenül figyelembe kell venni, hogy mozgósítás esetén az első 7 hadosztályt is csak akkor lehet majd — mint tábori alakulatot — felvonultatni, ha felszerelése teljes egészében befejeződött; a többi másodvonalbeli egység pedig csak mint hátországi alakulat jöhet szóba. Rődernek ez az igen szigorú, a minőségi fejlesztést előtérbe helyező kikötése nem túl nagy megértésre talált Gömbösnél, aki a mennyiségi fejlesztést türelmetlenül, a minőség rovására is siettetni akarta.

Az ismert magyar hadászati elképzeléseknek megfelelően egyik legfontosabb feladat volt a gyorscsapatok kialakítása. Mint láttuk, az első ütemben csak motorizált csoportot — úgynevezett tancsapatot — akartak felállítani. Ez az igen szerény alakulat a maga gépkocsizó lövész századával, motorkerékpáros szakaszával és gépvontatású ütegével valóban csak kiképzési célokat szolgálhatott. A páncélosokat egyelőre meghatározatlan számú és típusú páncélgépkocsi és esetleg harckocsi képviselte volna.

A fejlesztés második ütemében tervezték a tancsapat gépkocsizó zászlóaljának felállítását, amit majd a harmadik ütemben gépkocsizó ezreddé és gépvontatású osztállyá fejlesztenek. A harckocsiegységek szervezésének anyagi, technikai nehézségei oly nagyok voltak, hogy azok egyelőre még távlati célként sem szerepelhettek.

Végül a fejlesztés alapvető célként jelölte meg a véderőrendszer bevezetését, a hadkiegészítés rendszerének tökéletesítését, valamint a vámőrség átszervezését határvadász alakulatokká.

Az új véderőrendszert, azaz az általános védkötelezettséget, a fennálló tilalom ellenére, 1932-ben bevezették.[35] A júliusban megjelent rendelet kimondta, hogy az addig több részben és nem az adott korosztály egészére kiterjedően bevonuló „K" toborzott újoncok ezután egy időben, minden év október 1-én vonulnak be. A szolgálati időt 18 hónapban szabták meg, de

33 Uo.
34 Uo.
35 HL. HM. Eln. VI—1. 1933/105307.

12 hónap után a katonák leszerelhetők voltak. A bevonuláson meg nem jelenőket ettől kezdve karhatalommal előállították. Külön intézkedések születtek a megbízhatatlanok számontartásáról és külön „kezeléséről".

A már korábban tervbe vett úgynevezett „belbiztonsági gyakorlatok" megvalósításához is hozzákezdtek 1933-ban. A könnyebb rejtés okából „ellenőrzési szemlére" keresztelt kiképzés során kerültek rövidebb-hosszabb, három-négy hetes kiképzésre azok, akik még nem voltak katonák.

Ha ezek után megvizsgáljuk a fejlesztésnek a harmincas évek közepéig, három-négy év alatt elért eredményeit, kétségtelenül megállapítható bizonyos mennyiségi és minőségi fejlődés. A tüzérség számának gyarapodásával a fegyvernemek közötti arány némileg javult, s ez irányban hatott az új kerékpáros zászlóaljak felállítása is. A 7 jól felszerelt gyaloghadosztályról azonban nem beszélhetünk. A mozgósítható erők — közel sem 7 hadosztály — igencsak vegyes, gyenge felszereléssel vonultak volna el, ha erre sor kerül.

A motorizálás terén mi sem történt. A páncélos fegyvernemet az olaszoktól 1935-ben beszerzett mintegy 90 Ansaldo kisharckocsi jelentette. Ezeket a vegyes dandárok között osztották el. A légierő változatlanul igen kevés, sokféle típust képviselő géppel rendelkezett, melyek harci alkalmazhatósága igen kétséges volt.

A honvédség „Fr." (felriasztás) hadrendje gyakorlatilag a békehadrenddel egyezett meg, ugyanis fegyverzet hiányában a mozgósított alakulatok legfeljebb csak hátországi szolgálatra voltak használhatóak. A vezérkar ennek következtében — mint látni fogjuk — arra kényszerült, hogy mindennemű fegyveres konfliktustól való távolmaradást ajánljon a kormánynak.

A hadsereg elmaradottsága a modern követelményektől rányomta bélyegét a kiképzésre is. A gépesítés hiánya következtében a tisztikarnak csak kis része, az is inkább csak elméletben ismerkedett a modern háború eszközeivel, azok alkalmazásával. Ennek következtében a hivatalos elképzelésekkel szemben a gyalogság és lovasság szerepét túlontúl feldicsérő, a modern fegyverek — elsősorban a harckocsik — jövőbeni feladatát lebecsülő nézetek virultak a tisztek között, s ebben a szellemben képezték katonáikat. A felszerelési hiányokat változatlanul a magyar harci erények emlegetésével pótolták. A hadsereg szűkében volt nagyobb együttműködési gyakorlatoknak. A gyakorlatokon csak jelzésszerűen voltak jelen a páncélos és gépesített alakulatok. Az újonnan beszerzett gyalogsági fegyverek, új lövegek, vontatók és gépjárművek kímélése akadályozta a katonákat, hogy azokat működés közben is jól megismerjék.

A véderőrendszerre való áttérés következtében, ésszerű anyagi okokból, 1933-tól sor került az immár több éve szolgáló „valódi" önkéntes legénység leszerelésére, akik ezáltal egyik napról a másikra a munkanélküliek tömegét növelték. Ezek az eredeti foglalkozásukból már kikopott, az előrejutást többségükben a katonai pályán remélő emberek, akik bár az 1931. III. törvénycikk értelmében szolgálatukkal „igényt szereztek" a köz-, illetve magánszolgálatban való elhelyezkedésre — s ennek megfelelően az államapparátus alsó rétegeiben előbb-utóbb elhelyezést is nyertek[36] —, mélységesen csalódtak a kormányban, személy szerint Gömbösben is, és csalódásuknak hangot is adtak. De hasonlóképpen ellenzésre talált a lépés a tisztikar körében is, akik ezekben a kiképzett, a katonáskodást hivatásuknak tekintő emberekben a kiépítendő hadsereg gerincét, annak majdani altiszti karát látták. Úgy vélték, ez a

36 Magyar Törvénytár. 1931. III. tc.

lépés akadályozza a hadseregfejlesztést. A hadrendfejlesztés lassúsága különben is némi csalódást keltett a Gömbösben bízó, tőle — ígéretei nyomán — sokkal gyorsabb ütemű fejlődést remélő tisztekben.

*

A magyar katonapolitika alakításában döntő szerepet szánt Gömbös a külpolitika megfelelő alakításának. Miniszterelnöki megbízásával lehetőséget nyert a magyar külpolitika irányítására, annak revideálására. Célul tűzte ki az egyoldalú olasz orientáció megszüntetését, s a meglevő kapcsolatok megtartásával sőt fejlesztésével egyidőben, intenzív németbarát politika kialakítását. A fasiszta Németországban látta az alakuló erőt, amely döntő tényezővé válhat az új közép-európai rendezés során, s amelyre épp ezért a magyar külpolitikának támaszkodnia kell. Kedvenc eszméjévé vált az olasz—német együttműködés, melynek kialakításában való tevékeny közreműködést történelmi feladatának tekintette. Kormányprogrammá tette, hogy a magyar külpolitikának a közbenjárásával majdan kialakuló Róma—Berlin tengelyre kell támaszkodnia: „Amikor Olaszországban biztosítva látom az egyik erős barátot, s Németországból látok egy olyan baráti kezet felém nyúlni, amelynek becsületességében semmi körülmények között sem kételkedem, akkor azt mondom, hogy igenis olyan úton járok, amely a magyar reálpolitikát szolgálja".[37] A miniszterelnök tehát a németek oldalán látta reális lehetőségét elődei revíziós politikája folytatásának. Ez a politika szervesen illeszkedett bele a vezérkar elképzeléseibe, megegyezett a külpolitika rugalmas megváltoztatásának szükségességéről Röder által kifejtett elvekkel.

Szükségesnek találjuk megjegyezni, hogy a továbbiakban nem célunk a Gömbös-kormány külpolitikájának részletes kifejtése, azt csak a magyar katonapolitika alakításában betöltött szerepének aspektusából vizsgáljuk.

Mint ismeretes, Gömbös szakított elődjének, Károlyi Gyulának a nyugati kölcsönök reményében folytatott francia orientációjával. Felismerte, hogy a Tardieu-terv csődje, de nem utolsó sorban Angliának a közép-európai politikával szemben mutatott érdektelensége, meggyengítette a nyugati befolyást Közép- és Délkelet-Európában, s ezzel nagyobb tér nyílt a német behatolásnak.

A német fasiszta vezetőkkel és katonai körökkel korábbról meglevő közismert kapcsolatait felhasználva, a nácik hatalomátvétele után azonnal hozzálátott elképzelése keresztülviteléhez. Nem kis meglepetést keltett, mikor 1933 júniusában, a külföldi államférfiak közül elsőnek utazott Hitlerhez. Tájékoztatta őt a magyar revíziós politika célkitűzéseiről. Biztosította, hogy a magyar külpolitika olasz orientációja nem áll ellentétben a Németországhoz való közeledéssel. Örülne, ha a két ország közeledésében közreműködhetne. Hangsúlyozta, hogy az Anschluss sincs ellenére, legfeljebb még nem tartja időszerűnek. Elsősorban az osztrák piac elvesztése kelt aggályokat benne, ami azonban megváltozna, amennyiben a német—magyar viszony kedvező alakulása megnyitná a magyar gazdasági érdekek kielégítésének útját. Hitler már akkor kifejtette Gömbösnek, hogy a magyar revíziós igények csak Csehszlovákia felé számíthatnak egyértelmű német támogatásra: Romániát és Jugoszláviát a német érdekszférába akarja vonni.

37 *Révai:* i. m. 342. o.

A Hitlernél tett látogatás előtt, még 1932-ben, Gömbös Mussolininál is járt Rómában. A régi szövetségesek mindenekelőtt megegyeztek a további szoros együttműködésben, majd Gömbös a magyar fegyverkezési egyenjogúság elismertetésének támogatását, valamint a hadsereg felfegyverzésének az eddiginél fokozottabb segítését kérte olasz szövetségesétől. Ennek legfőbb akadályát a Heimwehr sorozatos kudarcaiban, s az ennek következtében elmaradó jobboldali hatalomátvétel elmaradásában látták. Az osztrák kormány sorozatos ígéretei ellenére sem távolították el a fegyverszállítások szempontjából fontos ausztriai vasútvonalakról a „megbízhatatlan" szocialista elemeket, így a szentgotthárdi kudarcot követő években sem sikerült biztosítani az olasz fegyverszállításokat. A sikertelenség ellenére, ami a Ducét végtelenül bőszítette, a támogatás folytatásában állapodtak meg. Különösen fontossá tette ezt Mussolini és ekkor még Gömbös számára is a nácik ausztriai befolyásának növekedése, s ennek nyomán az Anschluss-barát osztrák nemzetiszocialisták aktivizálódása.

Lényeges pontja volt tárgyalásaiknak a Jugoszláviával szemben folytatott közös politika, s ennek részeként a horvát usztasák támogatása.

A Károlyi-kormánynak a kisantanttal szembeni mérsékeltebb politikája után a magyar külpolitika aktivizálódása, a genfi leszerelési konferencián várható német és olasz támogatás azonnal kiváltotta a kisantant államok együttes akcióját. Az Arbeiter Zeitung 1933. január elején hírül adta, hogy Olaszországból nagy mennyiségű fegyver érkezett a hirtenbergi fegyvergyárba a Heimwehr de főleg Magyarország számára, amit az osztrák szociáldemokrata vasutasok lelepleztek.[38] A kisantant lapok azonnal támadásba kezdtek a békeszerződést ismételten megszegő agresszív magyar kormány ellen. A közvetlenül a leszerelési konferencia megkezdése előtt kirobbantott botrányt a kisantant államok és Franciaország igyekeztek érvként felhasználni a titkos magyar és osztrák fegyverkezés bizonyítására, ami akadályát képezi saját lefegyverzésüknek.[39] Egyben felhasználták ezt az alakuló magyar—olasz—osztrák szövetségnek, mint a kisantant ellen irányuló csoportosulásnak a diszkreditálására is. Az eset nyomán az addig kétoldalú szerződéseken nyugvó paktumot 1933 februárjában többoldalú szerződéssé alakították át. Genfben megalakult az Állandó Tanács, a kisantant államok legfőbb fóruma, külpolitikájuk koordináló szerve. A fegyvereknek a kisantant által követelt visszaszállítása Olaszországba mindazonáltal az ígéretek és a hosszas huzavona után sem történt meg. Később, az európai politikai helyzetben a náci hatalomátvétel révén bekövetkezett drámai fordulat következtében, valamint a propagandahatás kellő kiaknázása után, az eset hullámai elültek, s a fegyverek lassan Magyarországra szivárogtak.[40]

A közép-európai befolyását Németországtól egyre jobban féltő Mussolini annak berlini látogatása után fogadta a magyar miniszterelnököt, s végtelenül engedékenynek mutatkozott. Hajlandó volt a magyar revíziós igények maradéktalan támogatására, valamint megértően fogadta Gömbös ajánlkozását a Németország felé való közvetítésre. Megállapodtak ugyanakkor, mint közös érdekben, Ausztria függetlenségének védelmében azzal, hogy ugyanakkor mindent megtesznek a német—osztrák viszony normalizálásáért.

Gömbös ekkor, a valós szituációt rosszul megítélve, saját vélt jelentőségétől eltelve, a Duna-medencében folyó politika irányítójának képzelve magát,

38 HL. HM. Eln. VI—2. 1934/118931 és 119129.
39 HL. HM. Eln. VI—2. 1933/119421.
40 HL. HM. Eln. VI—2. a. 1932/119129.

hangoztatta: „... én úgy érzem, hogy a legreálisabb úton haladunk, amikor felismerjük és hirdetjük kelet-európai jelentőségünket és hangoztatjuk, hogy nélkülünk a Duna-medencében politikát csinálni nem lehet".[41]

A német befolyás erősödésétől való olasz és osztrák félelem következményeként a februári jobboldali osztrák fordulat után 1934 márciusában aláírt olasz—magyar—osztrák római jegyzőkönyv közelebbi politikai és gazdasági kapcsolatokat teremtett a három ország között: Ausztriának támogatást nyújtott az Anschlussal szemben, Magyarország számára pedig biztosította az annyira fontos nyugati kaput. Ugyanakkor nem tartalmazott az egyezmény semmiféle katonai megállapodást. Ennek ellenére azonnal kiváltotta Németország rosszallását. A németek ismételten és nyomatékosan kifejtették, aktív németbarát politikát várnak Magyarországtól. Ennek kritériumaként elsősorban a magyar revíziós politikának a Csehszlovákia elleni német tervek alá rendelését határozták meg, de fontosnak tartották — különösen az 1934 júliusi sikertelen náci puccs után — a magyar—osztrák politika felülvizsgálatát is. Ezen kívánságok teljesítésétől tették függővé a gazdasági és katonai kapcsolatok elmélyítésének lehetőségét. A magyar külpolitika nyugtalanul szemlélte a németek közeledését Romániához és Jugoszláviához és megingott feltétlen bizalma. De ugyanilyen bizalmatlanságot táplált az olasz—francia közeledéssel szemben, ami az olasz kisantant politika módosulásának veszélyét rejtette magában. Az ausztriai náci puccskísérletre való reagálás, valamint az a vágy, hogy afrikai érdekeit elismertesse, Mussolinit Franciaország és Anglia felé közelítette; a német—olasz viszony mélypontra zuhant.

Az európai külpolitikai helyzet tehát nem úgy alakult, mint ezt Gömbös és a magyar vezérkar remélte. A magyar revízió ügye egy helyben topogott. Türelmetlen hangok hallatszottak a katonák részéről, akik a miniszterelnöktől beígért külpolitikai koncepciójának dinamikusabb megvalósítását várták. A magyar katonapolitikai helyzet változatlanul lehangoló volt. Az 1934 novemberében készült vezérkari értékelés megállapította, az „egységes és szilárd" kisantanttal szemben a magyar revíziós külpolitika változatlanul nincs arányban sem a magyar katonai erő súlyával, sem pedig a szövetségesek jelenlegi támogatásával. A békés revízió kilátásai pedig csekélyek, még részmegoldásokhoz sem vezethetnek. „Magyarország integritásának teljes helyreállítását csak egy olyan általános háború eredményeképpen érheti el, amely jelenlegi ellenfeleit és azoknak szövetségeseit annyira leköti, hogy azok követeléseink elfogadására kényszerülnek".[42] Iyen háború közeli kitörése, bár kizárni nem lehet, nem valószínű. Mindazonáltal ez világháborúvá fejlődne, amiből Magyarország jelenlegi állapotában, „jól felfogott érdeke ellenére sem maradhat ki". Az ország — földrajzi elhelyezkedése, ebből eredő hadászati helyzete, határozott olasz orientációja és hivatalosan vallott revíziós politikája következtében — a háborúba sodródást sehogysem tudja elkerülni.

Az olasz szövetség is könnyen lehetetlen helyzetbe hozhatja a magyar haderőt. Egy olasz—jugoszláv háború esetén a jugoszlávok hátában, sőt a konfliktus esetleges továbbgyűrűződése következtében a németek ellen hadműveleteket kezdő csehszlovák hadsereg hátában is álló magyar hadsereg, még tétlenség esetén is, bénítólag hathat a két hadseregre, bizonytalanná teszi mozgósítását és főként veszélyezteti a jugoszláv főerők Olaszország elleni tervszerű felvonulását. Egy csupán védelmi jellegű határbiztosítás

41 *Révai:* i. m. 338. o.
42 HL. HM. Eln. VI—1. 1935/9010 Hr.

nem nyújthat a jugoszlávok részére hathatós védelmet, mert „bármily gyönge is a magyar haderő, összehozva egy irányba eredményesen működhet —, másrészt tetemes erőknek a lekötöttségét jelenti".[43] Ez a helyzet várhatóan arra indítaná a kisantantot, hogy Magyarországot összehangolt katonai akcióval kikapcsolja a hadviselő felek köréből. Ezért, figyelembe véve hadászati helyzetünket és az egyes kisantant országok hadseregének egyenként is többszörös túlerejét, feltétlenül „arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Magyarország fegyveres kikapcsolása — ha csak a magyar haderő ellen kell a kisantant hadseregeknek küzdeni — egy aránylag könnyű és biztosan megoldható hadműveleti feladat".[44]

A fentiekből kitűnik, hogy a vezérkar a katonapolitika szempontjait figyelembe véve nem egészen úgy ítélte meg az olasz szövetségest, mint az a magyar politikai köztudatban élt. Ők olyan partnert láttak benne, amely könnyen nem kívánt konfliktusba kergetheti az országot, a vezérkar megítélése szerint anélkül, hogy ilyen esetben tevőleges segítséget tudna nyújtani a szorult helyzetben levő magyar csapatoknak. A magyar fegyveres erők növekedése a jugoszlávok hátában az olaszok számára egyre értékesebb. Ezzel szemben az olasz támogatás mind a politika, mind pedig a fegyverkezés terén igen mérsékelt, nincs arányban a nekünk szánt szereppel és a fenyegető veszéllyel. Az olasz hadsereg gyenge felszereléséről érkező hírek, melyek a gyakori kölcsönös látogatásokon szerzett tapasztalatokon alapultak, az elmaradó fegyverszállítmányok, kiegészülve az olaszok katonai erényeiről és harci szelleméről az első világháború óta élő előítéletekkel, igen lerontották az olasz szövetséges hitelét a tisztikar előtt. Mindehhez hozzájárult az olasz—német ellentét, amelynek elsimításán a várakozás ellenére vajmi kevés eredménnyel fáradozott a magyar külpolitika.

Az adott katonapolitikai helyzetben a vezérkar kénytelen egyértelműen leszögezni: Magyarország számára a hadviselés szükségessége változatlanul fennáll, azonban jelenleg „nincs abban a helyzetben, hogy háborút viseljen, földrajzi, katonapolitikai helyzete, hadseregének felkészületlensége, gazdasági helyzete erre képtelenné teszi".[45] A legfontosabb politikai cél változatlanul a hadviselés lehetőségének a megteremtése a belső erőforrások maximális felhasználásával, valamint megbízható szövetséges bevonása révén szilárd katonai szövetség kiépítésével. A meglevő olasz—osztrák kapcsolatot a németek bevonásával mielőbb katonai szövetséggé kell mélyíteni. Ugyanakkor minden külpolitikai eszközzel törekedni kell a kisantant egységének megbontására, hogy lehetőleg „egyszerre csak eggyel kelljen megküzdeni". A revíziós politikát csak oly mértékben lehet folytatni, amely még nem jár közvetlen háborús veszéllyel. Kerülni kell minden olyan helyzetet, mely fegyveres összetűzés lehetőségét rejti magában.

A hadsereg vezetése részéről időközben elhangzó megnyilvánulások nem győzték követelni az országos áldozatvállalás szükségességének fontosságát a hadsereg felkészülése érdekében. Szerették volna meggyorsítani a fejlesztést, hogy legalább olyan fokot érjenek el a felkészülésben, amelyen a hadsereg az országot ért támadás esetén legalább késleltetni tudja az ellenség előnyomulását addig, míg a nagyhatalmak közbeavatkozása a konfliktust remélhetőleg felszámolja. Az ország gazdasági mozgósítására több terv is készült ebben az időszakban, de ezek a békeszerződés tilalmaiba ütköző, ennélfogva

43. Uo.
44 Uo.
45 Uo.

ez irányból is erősen akadályozott munkálatok végül fennakadtak a gazdasági válság okozta pénzügyi nehézségeken.

A magyar tisztikar egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az ekkor már rohamos fejlődésnek indult német hadsereg felé, melynek első világháborús szereplése az olaszokkal ellentétes emlékeket és illúziókat váltott ki bennük. Sürgették a kapcsolatok elmélyítését a német hadsereggel, tőlük várták a hathatós segítséget terveikhez. A vezérkar sem elégedett meg a külpolitikusok ez irányú törekvéseivel, hanem Gömbös személyes támogatását is elnyerve, saját kapcsolatai révén is igyekezett alakítani a két hadsereg közti kapcsolatot és ennek révén hatni a német külpolitikára. Az 1934-től növekvő számú találkozások a két hadsereg vezérkari tisztjei között nemcsak a két hadsereg szakmai tapasztalatcseréjét szolgálták. A magyar vezérkariak a tradicionális fegyverbarátságra hivatkozva a hivatalos német külpolitika ellenében is igyekeztek megnyerni tárgyalópartnereiket a magyar revíziós politika fenntartás nélküli támogatására. Fontos szerep várt a kapcsolatok alakításában a különböző európai fővárosokban működő katonai attasékra is.

Az 1934 októberi Marseilles-i merénylet, Sándor jugoszláv uralkodó és Barthou külügyminiszter meggyilkolásának híre, bombaként robbant. A várható következmények a vázolt katonapolitikai körülmények között méltán hozták zavarba a magyar politikai és katonai vezetést. Franciaország és Anglia, külpolitikai céljaiknak megfelelően, nem kívánták felvetni az ügyben elsősorban gyanúsítható Olaszország valamint Németország felelősségét, és igyekeztek mielőbb ad acta tenni az ügyet. Bűnbak azonban mindenképpen kellett és ezt — a merényletben részt vevő három, korábban Jankapusztán kiképzett usztasa terrorista révén, valamint mivel a terrorista csoport néhány tagja feltehetően Magyarországon keresztül oldott kereket Olaszország felé — Magyarországban találták meg. Természetesen a magyar kormány túlzott elmarasztalására sem gondoltak, hiszen jól tudták, Magyarország szerepe másodrendű az ügyben. Ennek megfelelően a Népszövetség decemberi határozata Magyarországot a felelősök felkutatására és megbüntetésére kötelezte, amiről jelentést kellett a Népszövetség elé terjesztenie. A nagyhatalmak közbeavatkozása viszonylag hamar lezárta a problémát, addig azonban a kormány kellemetlen napokat élt át.

A kisantant államok sajtója a merénylet után azonnal Magyarország szigorú felelősségre vonását követelte, a katonai beavatkozás lehetőségét is feltételezve. Jugoszlávia mozgósította határ menti erőit. A csetnik alakulatokat Jugoszlávia déli területeiről is a magyar határra összpontosították és felfegyverezték. A vezérkar értesülései szerint számolni kellett ezek betörésével. A felháborodás első hullámának elültével Jugoszlávia a Népszövetségnél keresett elégtételt, annak meghagyásával, hogy amennyiben megfelelő elégtételt nem kap, katonai lépésre is elszánja magát. Ennek során számolt a többi kisantant állam támogatásával is. Még december elején, a Népszövetség ülésének összehívása előtt is kedvezőtlen hírek érkeztek a szomszédok katonai előkészületeiről. A románok a Magyarország elleni fellépés közeli lehetőségével számolnak — jelentette a bukaresti katonai attasé. Bizonyos előkészületek „komoly alapot képeznek annak feltételezésére, hogy a románok készen akarnak lenni egy Magyarország elleni katonai akció bármikori megindítására" egy kedvezőtlen népszövetségi döntés esetén.[46] Meg-

46 HL. HM. Eln. VI—2. 1934/124628.

nyugtatásként azonban azt is megjegyezte az attasé, hogy olasz kapcsolatai révén Románia nem szívesen csatlakozna egy erőszakos jugoszláv és cseh fellépéshez. A helyzetmegítélés helyességét maga Titulescu román miniszterelnök is csakhamar alátámasztotta, aki a nagyhatalmaknak az ügy sima lezárására és a fegyveres konfliktus elkerülésére irányuló szándékát ismerve, „magas állású diplomaták előtt" kijelentette, Románia csak addig fogja Jugoszláviát minden eszközzel támogatni, míg az fegyverhez nem nyúl. „A kisantant katonai szerződései nem kötelezik Romániát egy önkényes jugoszláv katonai büntető hadjárat támogatására Magyarország ellen, így tehát ha Jugoszlávia megtámadja Magyarországot, Románia nem fog beavatkozni."[47] A helyzet alakulása Benešt is hasonló meggondolásokra indította. A két kisantant állam mérsékelt magatartása, valamint a nagyhatalmak nyomása végül is rávette a jugoszlávokat, hogy elvessék a fegyveres elégtétel gondolatát és megnyugodjanak a Népszövetség döntésében.

A háborús veszély napjaiban a magyar kormány Olaszországban kereste a támaszt. Gömbös november elején Mussolinihoz utazott és segítségét kérte. Nem hallgatta el azt sem az olasz diktátor előtt, hogy a segítség megtagadása és Magyarország magára hagyása esetén kénytelen lesz nemzetközi fórumok elé tárni bizonyos adatokat az olasz—usztasa kapcsolatokról és a merénylet hátteréről. A Duce azonnali támogatásáról biztosította Gömböst. Hajlandó volt mindent megtenni a Marseilles-i ügy Magyarországra nézve kedvező elintézéséért. A támogatás fejében viszont a lazuló magyar—olasz kapcsolatok erősítését kérte. Ezt elsősorban a hármas egyezmény kiterjesztésében, Ausztria függetlenségének garantálásában jelölte meg, ami a német kapcsolatait erősíteni igyekvő Gömböst igen kényelmetlenül érintette.

December elején a római magyar követ a Mussolinival történt eredményes beszélgetéséről jelentett. Ezt a Külügyminisztérium — megnyugtatásként — azonnal megküldte a vezérkarnak is. A követnek Mussolini elmondta, kizártnak tartja, hogy a jugoszláv kormány erőszakos cselekedetre ragadtassa magát Magyarországgal szemben. „Mussolini ugyanis ebben az esetben azonnal mozgósítaná az olasz hadsereget és az osztrák kormányhoz fordulna az átvonulás engedélyezéséért. Szerinte ez esetben Franciaország nem támadná meg Olaszországot, illetve Jugoszláviát fegyverrel nem támogatná. Valószínűnek tartja, hogy ezt Jugoszlávia is tudja". Bár a genfi helyzetet kényesnek tartotta az olasz diktátor, megnyugtatta a magyar követet, hogy „baj nem lesz belőle, noha valószínűleg három napig nagy küzdelmet kell ott folytatnunk".[48] Mussolini hálára és engedékenységre akarta kötelezni a németek felé kacsingató magyar kormányt. Ezt annál is inkább könnyen tehette, hiszen már ismerte a nagyhatalmaknak az ügy elintézésével kapcsolatos szándékait.

A Marseilles-i ügy kedvezően végződött a magyar kormány számára, igen kedvezőtlenül befolyásolta azonban Németországgal szembeni közeledési szándékait. Az olaszokhoz való kényszerű közeledés legalább annyira taszította a németeket. A Sándor király temetésén részt vevő Göring tüntető szívélyességet tanúsított Jugoszlávia iránt és felhasználta az alkalmat, hogy kijelentse, Németország nem támogatja a magyar revíziós törekvéseket Jugoszláviával és Romániával szemben.

47 HL. HM. Eln. VI—2. 1934/124672.
48 HL. HM. Eln. VI—2. 1934/124669.

Az amúgy is szorult helyzetben levő magyar kormányt hideg zuhanyként érte Göring kinyilatkoztatása, de hasonló volt a hatás a vezérkar berkeiben is. Német kollégáik ezzel kapcsolatos megnyilvánulásai eddig konciliánsnak mutatkoztak a magyar igényekkel szemben. Röder vezérkari főnök azonnal jelentést kért a vezérkar 2. osztályától arról, vajon módosult-e a német hadsereg vezetőinek véleménye Göring megnyilatkozása után.

Miklós Béla berlini katonai attasé október 26-án kelt bizalmas magánlevelében számolt be Ruszkay Jenő ezredesnek, a vezérkar 2. osztálya vezetőjének. Miklós Stülpnagel tábornokkal beszélgetett aktuális katonapolitikai témákról és szóba hozta Göring megnyilatkozását is. Stülpnagel Göring belgrádi szerepléséről kijelentette, hogy azt a német katonai körök elítélik. Arra kérte Miklóst, nyugtassa meg Ruszkayt, miszerint a Birodalom és Jugoszlávia közt semmiféle politikai közeledés nincs, habár — tette hozzá — a németek és jugoszlávok között nem állnak fenn komoly nézeteltérések.[49] Stülpnagel még az olasz—német viszonyról is megnyugtatóan nyilatkozott a magyar attasénak. Szerinte az előbb-utóbb javulni fog és a sok politikai balfogás, ami az olaszokat a németek ellen hangolja, meg fog szűnni. Most már Ausztriában sem fejtenek ki többé kormányellenes propagandát és az osztrák emigránsokat lefegyverzik. Ami pedig az olasz—francia közeledést illeti, az olaszok komoly megegyezésre nem számíthatnak, mert „nem kapnak a franciáktól az afrikai kérdésben lényeges koncessziókat, úgyszintén a földközi-tengeri flottaparitást sem engedi meg Franciaország. A franciák elutasító és fennhéjázó magatartása az olaszokkal szemben előbb-utóbb azt fogja eredményezni, hogy Olaszország újból keresni fogja a jóviszonyt Németországhoz".[50]

A Göring-nyilatkozat hatásával foglalkozik Vattay Antal vezérkari alezredes is németországi tanulmányútjáról írt beszámoló jelentésében. Vattay Patzig századossal, az Abwehrabteilung vezetőjével folytatott beszélgetést november 12-én. Patzig kijelentette, végtelenül zavarják Göring Belgrádban tett, nem hivatalos kijelentései. Ezzel szemben — mint ezt ő annak idején, júliusban közölte — a német—jugoszláv viszonyban nem állt be közeledés. Ha van ilyen, az csak gazdasági természetű. „Göring kijelentései lehetetlenek, megtörténtek a lépések azok kellő nívóra való leszállítására".[51] Vattay hozzátette, meg van győződve, Patzig őszinte híve a magyar—német együttműködésnek, s Göring kijelentései igen kellemetlenül érintik.

Patzig bemutatta Vattayt Reichenau tábornoknak, a véderő miniszterhelyettesének. Őt is meglepték Göring kijelentései, azokat impulzív egyéniségének tulajdonította. Állítólag jelentést tett Hitlernek is, aki Göring kijelentéseit kifogásolta. Ez alkalommal Hitler Reichenaunak azt mondta volna — írja Vattay — „ő (Hitler — D. L.) teljesen méltányolja és egyetért Magyarország revíziós törekvéseivel, azonban nézete szerint Magyarországnak is a revíziós politikában súlypontot kellene képeznie, vagyis nem egyszerre az összes szomszédjával szembeni követeléseit hangoztatni, hanem az egyik szomszéddal szemben, de teljes erővel. Ez Hitler szerint Csehszlovákia. Végül újból hangoztatta a német—magyar együttműködés szükségességét és biztosított — közölte Reichenau —, hogy abban változás nem állt be. Kijelentette, hogy privát nézete szerint Göring azért cselekedett így, mert az olaszoknak akart kellemetlenséget okozni".[52] Vattay a Patziggal folytatott be-

49 HL. HM. Eln. VI—2.a. 1934/123907.
50 Uo.
51 HL. HM. Eln. VI—2.a. 1934/124172.
52 Uo.

szélgetés őszinteségével szemben most úgy érezte, hogy Reichenau csak egy részükről ügyetlenül beállított politikai lépés következményeit akarta enyhíteni.

Végül nézzük, mit jelentett Szabó László vk. őrnagy római katonai attasé. Fischer tábornok, a német katonai attasé, Berlinből visszatérve beszámolt neki arról a tájékoztatóról, amit Hitler tartott katonai attaséi részére. Fischer közölte Szabóval, felhatalmazása van Hitlertől annak kinyilvánítására, hogy „Göring barátságos nyilatkozatai ellenére Jugoszláviát és Romániát illetően a politikában nincs változás, ezekkel az államokkal nincsenek különös céljaik", továbbá „békés politikát akarnak folytatni, de a revíziós gondolatot nem vetik el".[53] Reichenauhoz hasonlóan Fischer is hangot adott az olasz—német közeledés gondolatának, a Róma—Berlin—Budapest vonal jövőbeni erősödésének.

Úgy véljük, a vezérkar főnöke kellő választ kapott érdeklődésére. Világossá válhatott előtte, hogy ha a külpolitikai taktikában, a következő megteendő lépés megítélésében lehetnek is időleges különbségek Hitler, a náci párt vezetői, valamint a hadsereg tábornokai között, a hódító politika fő célkitűzései szempontjából ezek nem lényegiek. Lehetséges, hogy Göring túljátszotta szerepét, de ez legfeljebb csak a magyarok érzékenységét sértette, ami nincs arányban azokkal az előnyökkel, amiket az érdekelt államok megnyerésében elértek. A katonák ostyába csomagolva, kíméletesebben adták be a magyar vezérkari tiszteknek a keserű pirulát: Németország csak a csehekkel szembeni revíziós igényeket támogatja fenntartás nélkül, a többi országgal „jó viszonyban" akar élni. Ez alól nem kivétel Olaszország sem, amely előbb-utóbb kiábrándul a nyugati politikából és közeledni fog Németországhoz. A magyarok tehát ne számítsanak túlzottan olasz szövetségesük védelmére. Amennyiben Magyarország folytatni kívánja revíziós politikáját, s ehhez meg akarja nyerni Németország támogatását, sőt alkalmasint védelmét, úgy egyértelműen, kifogások nélkül fogadja el a német utat.

*

Miniszterelnöksége harmadik évének kezdetén Gömbös elérkezettnek látta az időt a magyar fasiszta tömegpárt létrehozására és a totális parancsuralmi kormányzat megvalósítására. Külpolitikai irányvonala megvalósításához is e fordulattól várta a szabad kezet. Terveinek megvalósításához szükségesnek tartotta a mögötte állók sorainak erősítését, ami személycseréket tett szükségessé az államapparátusban és hadseregvezetésben egyaránt. Az új kormány megalakulását és a parlament feloszlatását megelőző tárgyalások során Gömbösnek sikerült rávennie a kormányzót a honvédség legfelső vezetőinek leváltására is. Horthy 1935. január 16-án saját kérelmükre és egészségi állapotuk figyelembe vételével nyugdíjazta Kárpáthy Kamilló altábornagyot, a honvédség főparancsnokát és helyettesét, Vogt Valdemár altábornagyot, valamint Röder Vilmos altábornagyot, a vezérkar főnökét. Hasonlóképpen nyugdíjba ment még több tábornok és vezető beosztású főtiszt. A nyilvánosság előtt a szokásos ötévenkénti tábornoki nyugdíjazással indokolt változások mögött Gömbösnek azon törekvése állt, hogy a korlátlan hatalom megteremtése előtt a honvédség vezetésében is a hozzá közel álló, megbízható embe-

53 HL. Eln. VI—2. 1934/124180.

rekkel töltse be azokat a pozíciókat is, ahol még nem saját, feltétlen híveit tudta.

Felmerül a kérdés, milyen ürüggyel sikerült meneszteni Rődert, és hogyan sikerült ehhez megnyerni a kormányzó hozzájárulását. Macartney szerint a Marseilles-i ügy folytán a Népszövetségnek 1935. januárjában benyújtott igazoló jelentés tartalmazott egyes honvédtisztekre nézve kompromittáló megjegyzéseket és az ez ellen való tiltakozásként kérte nyugdíjazását Röder és Kárpáthy. Részünkről nem tartjuk indokoltnak, és épp ezért valószínűnek sem, hogy végeredményben egy csendőrőrnagy és két rendőrkapitány tesséklássék elmarasztalása és felelősségre vonása miatt a vezérkar főnöke és vele a hadseregfőparancsnok lemondott volna.[54] A római német katonai attasé Kónya Sándor által idézett véleményével sem érthetünk egyet, miszerint a német orientációt támogató Röder félreállítása Gömbös részéről az olaszokkal szembeni gesztus volt.[55] Gömbös maga is a német politika híve volt, nem valószínű, hogy a vele egy véleményen levő Rődert ezért leváltotta volna. Véleményünk szerint az okot a Röder és Gömbös között együttműködésük során kialakult nézetkülönbségekben kell keresni. Gömbös a katonai szakmai szempontokat mindenkor és mindenkivel szemben érvényre juttató, a politikai kalandokba való beleavatkozástól magát és a hadsereget is óvni igyekvő, konzervatív és nehézkes Rődert nem tartotta alkalmasnak, hogy a tervezett jobboldali fordulat során partnere legyen.

Horthy nem szívesen engedett Gömbösnek. Nem is sikerült a változtatásokat kedve szerint végrehajtania, kompromisszumra kényszerült a kormányzóval szemben. A honvédség főparancsnokává Shvoy István altábornagyot, a vezérkar főnökévé pedig Somkuthy József altábornagyot nevezte ki a legfelsőbb hadúr. Mindkettő régi, lelkes híve. Somkuthy, aki meglehetősen szürke egyéniség volt a tábornokok között, Horthy kabinetirodájának vezetését váltotta fel öt év után a vezérkari főnöki beosztással. Gömbös kénytelen volt elfogadni a számára semleges Somkuthyt — aki legalább társa volt a hadiakadémián — saját jelöltjével, a sokkal megbízhatóbb „politikus katonával", Rátz Jenővel szemben, aki csak a vezérkar főnökének helyettese lett. Ez a kompromisszum érvényesült a többi, kisebb jelentőségű kinevezéseknél is.

Miért engedett, ha fenntartásokkal is, Horthy? Az ok véleményünk szerint az, hogy ekkor még szimpátiával kísérte és Bethlennel szemben is támogatta Gömböst a keményebb kéz politikájának, egy parancsuralmi rendszer bevezetésének a kísérletében. Nem akarta zavarni terveinek végrehajtásában, hanem némi fenntartással hozzájárult kéréseinek teljesítéséhez. Attól tartott, hogy Gömbös kudarca esetén a belpolitikai harc tovább éleződik. Kónya Sándor helyesen mutat rá Gömbös diktatórikus kísérletéről írt kitűnő monográfiájában: „Horthy attól félhetett, hogy a kormánypárton belüli ellentétek, a Kisgazdapárt fokozódó támadása, a nagybirtokellenes demagógia olyan hangulatot és olyan politikai hullámokat kavar, amelyek a rendszer stabilitását is veszélyeztetik".[56]

Egyet kell értenünk viszont Macartney-val abban, hogy Gömbös taktikai hibát követett el, amikor rávette a kormányzót kipróbált öreg tábornokainak félreállítására. Horthy, bár engedett ebben, nem szívesen tette. Ez tulajdon-

54 *C. A. Macartney:* October Fifteenth. Edinburgh, 1961. I. 125. o.
55 *Kónya Sándor:* Gömbös kísérlete a totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Budapest, 1968. 134. o.
56 Uo. 150. o.

képpen megingatta jóindulatát Gömbös iránt, amit nem sokkal később érvényre is juttatott vele szemben.[57]

*

A fasiszta Németországnak a status quo közeli felborítását előrevetítő aktivizálódása, kísérve a nyugati hatalmak elnéző politikájától, egyre nagyobb hatást tett a magyar politikai és katonai vezetésre. A Népszövetségből és a genfi leszerelési konferenciáról kivonuló, az általános hadkötelezettséget önkényesen bevezető és 1936 márciusában a Rajna-vidékre bevonuló Németország kétségtelenné tette számukra, hogy a közép-európai rendezésben a fő szerepet Németország fogja játszani. Ezzel szemben a külpolitikai és csakhamar a katonai balsikerek nyomán elbizonytalanodó Olaszország értéke egyre csökkent a szemükben. Egyre világosabbá vált, az olasz politika csődje előbb-utóbb arra kényszeríti Olaszországot, hogy Németországhoz közeledjen, melynek közép- és délkelet-európai előretörését egyre kevésbé tudta befolyásolni. Ez arra indította a Gömbös vezérelte magyar külpolitikát, hogy az uralkodó osztály nyugatbarát köreinek fenntartásai ellenére, a katonáktól is támogatva, igyekezzen eloszlatni az olasz politika miatti német bizalmatlanságot és igyekezzen meggyőzni a németeket őszinte csatlakozási szándékairól.

Göring 1935 májusi magyarországi látogatása során a magyar revíziós törekvéseknek a német külpolitikához való közelítését szorgalmazta. Megismételte a többször kinyilvánított német kérést, Magyarország közeledjen Jugoszlávia felé és koncentráljon Csehszlovákia ellen.

Gömbös levonta a következtetést: engedmények árán is meg kell szerezni a németek barátságát. A magyar kormány közeledési szándékairól ő maga igyekezett meggyőzni német partnereit szeptemberben sorra került berlini látogatása alkalmával. Hitlerrel és más náci vezetőkkel való tárgyalásai során nemcsak a magyar külpolitika vonalát igyekezett egyeztetni a németekkel, hanem — jóindulatukat megnyerendő — valószínűleg ígéretet tett arra is, hogy két esztendőn belül bevezeti a totális fasiszta rendszert Magyarországon.[58] A Hitlerrel folytatott bizalmas tárgyalás folytán biztosította a Führert, hogy Magyarország nem vállalt és a jövőben sincs szándékában Olaszország oldalán katonai kötelezettséget vállalni, így nincs elkötelezve arra, hogy európai konfliktus esetén Olaszországnak katonai segítséget nyújtson. Gömbös gondolkodás nélkül ejtette el korábbi szövetségesét, de mintegy önmaga megnyugtatásaként is, örömmel jelentette a minisztertanácsnak útjáról való beszámolója során, hogy Hitler hajlandó közeledni a másik fasiszta nagyhatalomhoz, mivel „Németország a dolgok természetéből kifolyólag érdekelt a jobboldali európai államok fennmaradásában", amiben egyben készséget látott arra is, hogy „az osztrák kérdésben megegyezést hozzanak létre".[59] Gömbös kevésbé lelkesedett a jugoszlávokhoz való közeledés gondolatáért, de azért a tárgyaló felek „elismerték és üdvözölték, hogy bizonyos javulás állt be a magyar—jugoszláv viszonyban, amit a két ország közötti kereskedelmi tárgyalások igen kedvező alakulása is jól szemléltet."[60] Gömbös határozott ígéretet tett, hogy a tervezett Dunai Paktumot elutasítja.

57 C. A. *Macartney:* i. m. I./125. o.
58 *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország a fasiszta Németország „életterében" 1933–1939. Budapest, 1960. 131. o.
59 Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–44. (Szerk.: Ránki Gy.—Pamlényi E.—Tilkovszky L.—Juhász Gy.) Budapest, 1968. 112. o.
60 Uo.

A helyzet katonapolitikai megítélése egyértelmű volt. A vezérkar novemberi helyzetmegítélésében megállapította, az európai politikai helyzet stabilitása „szűnőfélben" van. Az európai államok fegyverkezése soha nem látott mértéket ért el, ami előbb-utóbb összetűzéshez vezet, amelyben a vártnál gyorsabban fejlődő német hadseregnek jelentős szerepe lesz. „Németország előbb-utóbb a fegyverek súlyával fogja megoldani a függő kérdéseket. A német törekvések, illetve célkitűzések idejekoráni felismerése és kiértékelése sorsdöntő lehet Magyarország jövőjére."[61]

Az ország az elmúlt időszakban az olaszok révén nem jutott közelebb politikai céljai megvalósításához. Olaszország, bár magyar oldalon áll, „nem várhatunk tőle semmi anyagi segítséget, mert önmagát sem tudja ellátni". A római egyezmény sokat vesztett értékéből, mióta az olaszok Franciaország felé hajoltak, s Jugoszláviával szemben is barátságos magatartást tanúsítanak. Az abesszin akcióval elszigetelték magukat. Ezzel ellentétbe kerültek a francia és angol politikával. Feltehetőleg a franciák erőteljes olaszellenes szankciókra fognak kényszerülni. Mindez előreláthatólag Németországhoz való közeledésre fogja indítani Olaszországot.[62]

Az olasz hadsereg ázsiója különben is meredeken zuhant honvédségi körökben. A már régebben sejtett valóság beigazolódott, az olasz hadsereg szánalmasan vergődött Afrikában. „Ha nem történik valami csoda, mint pl. egy irtózatos pánik az abesszin hadseregben, s ennek következtében tömeges átpártolások az olaszokhoz, úgy Olaszország elvesztette a játszmát... a háború nemcsak, hogy diplomáciailag nem lett kellőleg előkészítve, de katonailag is helytelenül lett organizálva és megindítva. Ha nem jön közbe valamelyes megegyezés, legkésőbb márciusban befullad az olasz támadás, megöli az utánszállítási nehézség" — jelentette a párizsi magyar katonai attasé november végén.[63]

Már a Gömbös-látogatást megelőzően, a vezérkar főnökének és helyettesének 1935 márciusi, berlini látogatását követően, a vezérkar is hozzáfogott a német kapcsolatok megerősítéséhez, az érdekellentétek ad acta tételéhez. A németekkel összehangolt revízióban, a csehek elleni fellépésben, a kommunizmus elleni küzdelemben, s a régi fegyverbarátság alapján „bizonyos fokú" katonai együttműködésben látták a németekkel közös célokat. Amenynyiben a magyar politika egyértelmű lesz, úgy a hadsereg kiépítésében „gyors és jelentős segítséget kaphatunk."[64] Az „együttműködés a revíziós igényeink felülvizsgálása árán is" gondolatát Rátz Jenő mondta ki és fogadtatta el a vezérkarban, majd a külpolitikától támogatva igyekezett azt a magyar katonapolitika vezérgondolatává tenni. „Már most is világos, hogy Németország oldalán a helyünk, mert csak itt várhatunk előnyöket. Csak el kell képzelnünk Németországot határainkon akkor, ha ellenségként kerülne e helyzetbe" — figyelmeztetett Rátz.[65] Ennélfogva Németország oldalán először Csehszlovákiával kell leszámolni. Ugyanakkor a Németországhoz barátságos, sőt külföldi források szerint katonai kapcsolatokat is kiépítő Jugoszláviával szemben áldozatok árán is felül kell vizsgálni viszonyukat. Hasonlóképpen nem hagyható figyelmen kívül a német—román barátkozás sem. Rátz úgy ítélte meg, hogy a német befolyás növekedésével lazulni fog a kapcsolat a

61 HL. HM. Eln. VI—1. 1935/9205. Hr.
62 Uo.
63 HL. HM. Eln. VI—2. 1935/124819.
64 HL. HM. Eln. VI—1. 1935/9205. Hr.
65 Uo.

két kisantant ország és Franciaország, valamint Csehszlovákia között, ami a kisantant szétéséhez fog vezetni. Megtörténhet azonban, hogy a német befolyás révén ekkor nem az általunk várt helyzet fog előállni. Ha renitens magatartást tanúsítunk a németekkel, bekövetkezhet hogy egy szép napon nemcsak a németekkel kerülünk szembe, hanem a két volt kisantant állammal is, mint Németország szövetségeseivel. Ebből csak egy következtetést vonhatott le Rátz a katonai és politikai vezetés számára: Németországnak tett engedményekkel mindenképpen előnyöket kell szerezni szomszédainkkal szemben, amit kamatoztatni lehet a revíziós igények megfelelő pillanatban való felvetésénél.

A honvédség állapotát vizsgálva megállapította a vezérkar, hogy annak felszerelése változatlanul gyenge, nincs felkészülve háborús alkalmazásra. Ezért minden összetűzéstől tartózkodnia kell. A külső támadás esetére kidolgozott védelmi tervek csak halogató harcokat vettek figyelembe. Felvetődött annak a gondolata is, hogy megtámadás esetén a hadsereg ne álljon ellen, hanem bízza magát a Népszövetség közbelépésére, ezt azonban elvetették.

A kisantant államok szövetségének jövőbeni szétéséről vázolt vezérkari elképzelésekkel szemben a jelen valósága állt: a három kisantant állam egyelőre egységes és szilárd. „Ha van is némi ellentét a három állam között, ezek egyike sem olyan jelentőségű, hogy képes lenne a nagy kérdésekben tanúsított egységes magatartásukat megváltoztatni".[66] A revízió és a magyar fegyverkezési egyenjogúság akadályozása számukra létkérdés. Ez utóbbi kérdésben — bár már Magyarország fegyverkezése is nyílt titok volt — a mindkét oldalról mutatkozó merevség, az 1933 óta ülésező genfi leszerelési konferencián is minden előrehaladást kizárt. Csak akkor lettek volna hajlandóak beleegyezni a magyar fegyverkezési egyenjogúság megadásába, ha Magyarország kész lett volna velük kölcsönös támogatási szerződéseket kötni. Mivel minden ilyen szerződés a revízióról való lemondást jelentette volna, Magyarország elzárkózott ez elől.

Nagy figyelmet szentelt a vezérkar a kisantant államok vezérkari főnökei belgrádi értekezletének, ahol az 1934 februárjában létrejött balkáni paktum tagjaként Törökország katonai küldöttsége is részt vett. Az értekezlet fő feladata új, egybehangolt hadműveleti terv kidolgozása volt. Ezt az élesedő német—cseh, illetve német—lengyel viszony tette szükségessé. Ennek lényege az volt, hogy a cseh hadsereg zöme Németország ellen vonul fel, míg Románia és Jugoszlávia az eddigieknél nagyobb erőket összpontosítva, támadó fellépéssel biztosítja Csehszlovákiát Magyarország ellen. Ezt annál inkább megtehetik, mivel a jugoszláv—olasz viszony javulása és az olaszok lekötöttsége következtében Jugoszlávia háta fedezve van. Románia akciószabadságát pedig Törökország biztosítja Bulgária sakkban tartásával. Románia feltehetőleg erőket szabadíthat fel azáltal is, hogy csatlakozik a Németország ellen kialakult francia—csehszlovák—szovjet szerződési rendszerhez. A magyar vezérkar mindenesetre reménykedett, hogy a francia közvetítéssel megindult román—szovjet tárgyalások kevés eredményre vezetnek.[67]

*

66 Uo.
67 HL. HM. Eln. VI—2. ny. 1935/125509.

Gömbösnek a magyar fasiszta tömegpárt létrehozására és a totális fasiszta diktatúra létrehozására tett kísérletét, a gömbösi demagógia és németbarát külpolitika nyomán egyre radikalizálódó fasiszta csoportok szaporodását nem jó szemmel nézték a Bethlen mögött csoportosuló nagybirtokos és finánctőkés körök. A gazdasági helyzet javulása következtében helyzetük stabilizálódott, ennélfogva felmondták a Gömbössel kötött, egyre veszélyesebbé váló alkut.

Gömbös megbuktatásához sikerült megnyerniök a kormányzót is. Horthynak már nem tetszett a vezéri ambícióit nyíltan hangoztató Gömbös, aki egyre kevésbé volt lojális a kormányzóhoz. Nem tudta megbocsátani neki, hogy egyre kevésbé vette figyelembe igényét a hadsereg feletti legfelső irányításra és ellenőrzésre. Most rótta fel neki azokat a változásokat is, melyeket a hadsereg vezetésében korábban „kierőszakolt". „Mint honvédelmi miniszter magasabb állásokba nagyon is sok fiatal elvbarátját helyezte el, ezzel olyan irányzatot juttatott erősebb érvényesülésre, melyet az én szempontjaimmal egyre kevésbé tudtam összeegyeztetni" — írta később Horthy emlékiratában.

Erősítette a Gömbös-ellenes tábor hadállásait a német politika taktikai közeledése is Csehszlovákia felé. A cseheknek felajánlott megnemtámadási szerződés megzavarta a németbarát magyar külpolitikát, mely ily módon a Csehszlovákiával szembeni revíziós igények támogatását is veszni látta. Ez a tény megingatta a németekbe vetett hitet a hadsereg tisztikarának egy részében is, akik még nem voltak feltétlen hívei az egyoldalú elkötelezettségnek, de a vezérkariak biztosították, hogy ez lehetőleg ne kapjon hangot a hadsereg vezetőinek hivatalos megnyilvánulásaiban, ne hasson meghatározóan a katonapolitikai elképzelésekre.

Növelte Gömbös gondját, hogy a benne korábban feltétlenül bízó tisztikar egyre inkább csalódásának adott hangot, mivel sorsának alakulását nem tartotta kielégítőnek. A hadsereg fejlesztésének lassúságát, saját anyagi helyzetük megváltozását kérték számon. A miniszterelnök nem tudta maradéktalanul teljesíteni a honvédelmi miniszter korábbi ígéreteit. Félt, hogy a tisztikar számára oly fontos bizalma végleg megrendül. Jól látta, hogy a hadsereg tisztikarának tett ígéretét csak totális fasiszta rendszerének megteremtése révén tudja betartani.

Gömbös kísérlete megbukott, ami a fasizálódás menetét időlegesen meglassította. A hadseregben Gömbös által kiépített szellem és hadállások azonban szilárdak maradtak. A tisztikar a Gömböst követő kormányokra nyomást gyakorolva élharcosává vált a fasizálódásnak.

Домбради Лоранд

МАТЕРИАЛЫ О ВОЕННОЙ ПОЛИТИКЕ ПРАВЯЩИХ КЛАССОВ ВЕНГРИИ 1927—1936 ГГ.

Резюме

Автор первым берется показать военную политику эпохи Гёмбёша. Он не ставит своей целью полностью разработать весьма сложную и многостороннюю тему, охватывающую почти десятилетний период, а стремится к показу основных черт военной политики премьер-министра Венгрии Гёмбёша, уделяя особое внимание тем наиболее важным узлам, знание которых необходимо для дальнейшего раскрытия и разработки темы.

Связь Дюлы Гёмбёша с венгерским офицерством была одним из главных аргументов правящих классов Венгрии в конце двадцатых годов для того, чтобы поставить его во

главе армии, а затем и во главе правительства. От Гёмбёша, как сильного человека режима, ожидали, что он расправится с левыми движениями, усилившимися в результате экономического кризиса, и стабилизирует режим.

В статье можно до конца пронаблюдать за стремлением Гёмбёша своей демагогией привлечь и повести за собой офицерский состав и сформировать руководство армии из своих людей. Читателю станут известны те усилия, которые были сделаны премьер-министром в интересах тайного, более крупного, — чем это позволяли экономические возможности, — развития армии. Основной целью такого рода стремлений было то, чтобы армия, как надежная гвардия поддерживала его в осуществлении его намерений во внутренней и внешней политике. Таким образом, как он считал, можно было достичь фашизации страны, установления собственной диктаторской власти, а также реализации приверженности немцам во внешней политике. В подтверждение этого в статье приводится широкий документальный материал.

В заключительной части своей работы автор показывает, что несмотря на то, что крупные землевладельцы и буржуазные круги, считавшие для себя обременительными амбиции Гёмбёша, направленные на упрочение его собственного диктаторства, выступили против него и свергли этого политика, поставившего под угрозу их власть, однако стремления премьер-министра Венгрии — главным образом в отношении пронемецкой ориентации — продолжали жить в высшем рукеводстве армии и в кругу офицерства.

Lóránd Dombrády

BEITRÄGE ZUR MILITÄRPOLITIK DER UNGARISCHEN HERRSCHENDEN KLASSEN 1927—1936

Resümee

Der Verfasser unternimmt es als erster die Militärpolitik der Ära Gömbös darzustellen. Es ist nicht sein Ziel, das etwa ein Jahrzehnt umfassende, sehr komplizierte und weitverzweigte Thema total zu bearbeiten, sondern er will die hauptsächlichsten Züge der Gömböschischen Militärpolitik beschreiben; er berücksichtigt dabei ihre wichtigsten Knotenpunkte, deren Kenntnis zu ihrer weiteren Erschließung und Bearbeitung unerläßlich ist.

Die Verbindung zwischen Gyula Gömbös und dem ungarischen Offizierskorps war für die ungarischen herrschenden Klassen am Ende der zwanziger Jahre das Hauptargument, um ihn an die Spitze der Armee, dann der Regierung zu verhelfen. Von ihm, dem starken Mann des Systems wurde erwartet, der infolge der Wirtschaftskrise erstarkenden Bewegungen der Linken Herr zu werden und das System zu stabilisieren.

In der Studie kann fortlaufend verfolgt werden, wie Gömbös bestrebt war, mit Demagogie das Offizierskorps für sich zu gewinnen und die Führung der Armee aus seinen Leuten herauszugestalten. Der Leser erfährt von seinen Anstrengungen zur geheimen, durch die wirtschaftlichen Möglichkeiten erlaubten Entwicklung der Armee. Hauptziel seiner Bestrebungen war zu erreichen, daß zur Verwirklichung seiner innen- und außenpolitischen Ziele die Armee als verläßliche Garde hinter ihm stehe. Er meinte, die Faschisierung des Landes, die Schaffung seiner eigenen diktatorischen Macht, sowie die Geltendmachung seiner Orientierungsplane zum Deutschland in der Außenpolitik so erreichen zu können. Die Studie bringt reichliches Beweismaterial über diese Bestrebungen.

Als Abschluß verweist der Verfasser darauf, daß obzwar die die Machtambitionen von Gömbös satt habenden Kreise der Großgrundbesitzer und der Bourgeoisie in Gegensatz zu ihm gerieten und ihn, den ihre Macht bedrohenden Politiker stürzten, seine Bestrebungen — hauptsächlich bezüglich seiner deutschen Orientation — in der höheren Führung der Armee, und im Offizierskorps weiterlebten.

TAKÁTS LÁSZLÓ—FÄLLER JÁNOS—LEITNER FERENC

KATONAEGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLATUNK MEGALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE A FELSZABADULÁS ÉVÉBEN (1945)

Új hadseregünk megalakulásának körülményeit, katonai, politikai, személyi és anyagi nehézségeit, úgyszintén a felszabadulás első éveiben elért eredményeit hivatott hadtörténészek már sok oldalról elemezték. Az adatok ismétlése helyett utalunk az idevonatkozó tanulmányokra és adatgyűjteményekre.[1] Rajtuk kívül még több száz azoknak az egykori katonáknak a száma, akik írásban rögzítették, vagy a napi élet eseményei közben szóban emlékeznek vissza a hadseregépítés első hónapjaira.

A különböző tanulmányokban és memoárokban a katonaegészségügy fejlődésének korai időszakáról legfeljebb csak kisebb utalásokat találunk, de a néhány csapatorvostól nyomtatásban megjelent visszaemlékezés is csak szűk körben mozog.[2] Ilyen alapon joggal állíthatjuk, hogy a katonaegészségügy kezdeti lépéseiről készített munkánk hiányt pótol. Kutatócsoportunkat az a célkitűzés vezette, hogy a nagy mennyiségű levéltári anyagból kihámozza a fejlődés leglényegesebb, de folyamatában mégis szemléltető adatait. Az általunk gyűjtött, közel 40 írásos kortársi emlékezésből a levéltári anyag hiányzó, vagy nem teljesen érthető adatait igyekeztünk megvilágítani. A források maradéktalan feltárása erőinket meghaladta volna, de a ma még nem tanulmányozható iratok miatt sem tűzhettük magunk elé a teljesség igényét. Az összegyűlt hatalmas mennyiségű adatot úgy igyekeztünk néhány főbb kérdéskomplexumba csoportosítani, hogy azok együttesen átfogó képet adjanak a katonaegészségügy 1945. évi működéséről.

A felső- és középvezetés működését főleg a csapategészségügy, a kórházi és egyéb szakosított ellátás biztosítása szempontjából vizsgáljuk. A polgári egészségüggyel való kapcsolatot sok vonatkozásban érzékeltetjük, részletesebben taglaljuk a Vöröskereszt (MVK) és ezen keresztül a Népjóléti Mi-

1 *Gazsi József—Németh Júlia:* Dokumentumok az MN történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1961. 286—371. o.; *Kis András:* A magyar néphadsereg megalakulása. Közli *Gazsi József—Kis András—Nagy Gábor—M. Malahov—Ölvedi Ignác—Száva Péter—Tóth Sándor—Váradi György:* Magyarország felszabadítása. Budapest, 1975. 367—395. o.; *Molnár Pál:* A dolgozó honvéd (Az 1. honvéd műszaki hadosztály, később Műszaki törzs . . . 1945—1947). HK. 1955. 267—303. o.; *Mucs Sándor:* A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése. Budapest, 1963. Passim.; *Munk Károly:* A hadsereg helyzete az 1945-ös választások után. HK. 1961. 35—37. o.; *Nagy Gábor—Móricz Lajos:* Új haza, új hadsereg. Budapest, 1970. Passim; *Ölvedi Ignác:* Visszaemlékezések a MN 1945—46-os éveire. HK. 1960. 173—197. o.

2 *Ákos Károly:* Egy zászlóaljorvos emlékei; Felkai Dénes: Orvos és nevelő; Mindkettőt közli: *Nagy Gábor—Móricz Lajos:* Új haza . . . i. m. 61—73. o., ill. 110—119. o.

nisztérium (NM) és a honvédség kapcsolatait. Jelentősnek tartjuk végül annak ismertetését, hogy a háború romjain, az ország kifosztottságában hogyan sikerült létrehozni a hadsereg egészségügyi anyagi bázisát.

I. A katonaegészségügyi felső- és középvezetés kialakulása és működése 1945-ben

Hatalmas felelősség hárult a kormányra és a pártra, hogy a fasizmus elleni harcra szerveződő új magyar hadsereg magasabb vezetői posztjaira megfelelő embereket állítson. Az egészségügyi szolgálatnál is egyidőben jelentkezett a politikai megbízhatóság és a szervezésben való jártasság igénye. Az első vezetők a Horthy-kor mellőzött-üldözött, a különböző ellenállási mozgalmakban részt vett, vagy börtönt is megjárt volt ht. és kényszernyugdíjazott, vagy éppen a szovjet hadsereg oldalára átállt orvos-gyógyszerész tisztjeiből kerültek ki. Igaz, hogy kis számban, de voltak szovjet partizán- és antifasiszta-iskolát végzett volt hadifogoly tisztek és származásuk miatt rangjuktól megfosztott munkaszolgálatos tartalékosok, akik önként vállalták a harcot. Pozitívan kellett akkor fogadni azokat a tiszteket is, akik a nyugatra település megtagadásával már állást foglaltak a fasizmus kegyetlenkedéseivel szemben. Rendkívüli események rendkívüli tettekre serkentik az embereket: sok tartalékos gyorsan felnőtt feladatához és magasabb beosztásban is megállta helyét.

1. A debreceni Honvédelmi Minisztérium kis *Egészségügyi alcsoportja* február 1—10. között alakult meg. Vezetője, a honvédorvosi kar főnöke (hotif), a miskolci „MOKÁN" ellenállási mozgalomban részt vett Petrássy Miklós ht. orvostiszt lett. A beosztottak szovjet hadifogságból elbocsátott orvosok és gyógyszerészek voltak (Balogh László, Ferenczesi Sándor, Halber György, Korényi Ernő, Kovács János, Vogel István). A kari főnökségnek elsősorban a Debrecenben és a többi kerületi parancsnokságnál felálló egészségügyi alakulatok személyi és anyagi szükségleteit kellett kielégíteni, de a Budapesten visszamaradt szép számú orvossal már a távolabbi fejlődést is kellett munkálnia. A budapesti HM-részleg irányítása jóformán abban merült ki, hogy előbb az 1. kerület vezető orvosának (Telbisz Albert), majd március 26-tól a kirendeltség orvosfőnökének (Király László) a ht.-állomány összeszedésére, az egészségügyi anyaggyűjtés végzésére és a svéd vöröskereszttel való kapcsolat tartására adott megbízatást.[3] Magának a debreceni egészségügyi törzsnek február—márciusban úgyszólván minden tevékenységét lefoglalta a hadműveleti területre induló 6. hadosztály felállítása. Debrecenben, a kiürítés és a város körüli súlyos harcok után, alig volt valami egészségügyi anyag található. Tartalékos és volt munkaszolgálatos gyógyszerészekből felállításra került egy ideiglenes *Egészségügyi Anyagszertár*,[4] amely az elhagyott, vagy elrejtett honvédségi anyagokat gyűjtötte össze, bevásárlásokat eszközölt. A nagyon szűkösen előteremtett anyagot rögtön ki kellett adni a Pavilon-laktanyában felszerelendő egészségügyi oszlop, továbbá a csapatsegélyhelyek számára. A fek-

3 Hadtörténelmi Levéltár. Honvédelmi Minisztérium Elnöki iratai (a továbbiakban — HL. HM. Eln.) 1770., 3011., 20 034., 20 887., 20 967/1945.
4 Uo. 2417., 3014/1945.

vőbeteg-ellátást a városban a *Hatvan u. 6. sz.* alatt működő *vöröskeresztes kórház* útján szervezték meg. Az egészségügyi alcsoport aktivitását jellemzi, hogy a debreceni egyetem kórtani intézete közegészségügyi állomásán (vezető Herpay Zsombor) a meglevő baktériumtörzsekből tetra oltóanyagot készíttetett. Nemcsak a debreceni személyi állomány első oltását tudták ebből megszervezni, hanem még a Jászberényben alakuló 1. hadosztály részére is juttattak vakcinát.[5]

Az akkori megbízott 1. kerületi vezetőorvos a fővárosban már februárban kezdte összegyűjteni a volt ht. katonaorvosokat, gyógyszerészeket és a *HM-kirendeltség* hatáskörébe vonni.[6] Jó néhányan voltak itt olyan egészségügyi tisztek, akik józan meggondolásból tagadták meg a kitelepítési parancsot, vagy már nyugdíjban voltak és elkerülték a nyilas razziákat. A budapesti törzs nagyjából már előre elosztotta az épülő hadsereg fontosabb egészségügyi státusait. A körülményes összeköttetés és a híradás hiánya miatt a debreceni részleg szabad kezet adott a szervezkedéshez. A budapesti csoport bizonyos mértékig kórházakkal is tudott diszponálni (Budai és Pajor vöröskeresztes [VK] kórház, az itt maradt kecskeméti csapatkórház). Egészségügyi anyag is maradt a fővárosban a teljesen ki nem ürített régi Egészségügyi Anyagszertárban, illetve a Pesten és Budán levő decentrumokban. Tehát személyileg is, anyagilag is jobban állt, mint a debreceni orvoskari főnökség.[7]

Nem állítható, hogy a budapesti egészségügyi részleg függetleníteni akarta volna magát a debreceni HM-től, amit már csak azért sem tehetett, mivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) csak az utóbbival tárgyalt. A minisztériumnak Pestre való átköltöztetése után (április 10—12.), az egészségügyi alcsoport feltöltésénél (új orvosfőnök, 3 orvos előadó, 1 gyógyszerész, 2. eü. anyagi előadó és 4 orvos a HM rendelőben: Király László, Balogh László, Irányi Jenő, Kovács János, Márkus Pál, Matáncsevits György, Petrássy Miklós, illetve Bartos Dezső, Bónis István, Gerenday Géza, Konek László) és a parancsnoki beosztásoknál azonban a budapesti részleg befolyása már érvényesült. Súrlódásokról, hatalmi villongásokról nem maradt fenn levéltári adat. A debreceni két hónap alatt az ottani tartalékos orvosok és gyógyszerészek nagyobbrészt elvonultak a csapatokkal, vagy a 101. vöröskeresztes hadikórházhoz kerültek, de közülük néhány le is szerelt.[8]

A HM egészségügyi csoportja (orvosi osztálynak is nevezték) a SZEB-bel történő elvi tárgyalásokat a vezérkari főnök útján, vagy közvetlenül folytatta. Központi feladata volt akkor a hátországi kórházak (pótkeretek) létrehozása, az egészségügyi anyagi bázis megteremtése, a Magyar Vöröskereszt felélesztése és nem kompromittált, lehetőleg igazolt orvosokból és gyógyszerészekből a csapatok, illetve a szerveződő kórházak személyi állományának biztosítása. A SZEB a tervezett beosztások közlése alapján szabadította ki a Pest-környéki hadifogolytáborokból a HM által kért orvosokat. A szervezők szabadonbocsátásáról általában volt ugyan szó, de főleg a régi, magasabb beosztású vagy ismert szakmai tekintélyű katonaorvosokat kérték név szerint ki a szovjetektől.

5 HL. 1. ker. pság iratai: 19/1945. sz. pcs. — *Kéry Kálmán* személyes közlése.
6 HL. HM. Eln. 20 167/1945.
7 Uo. 5118., 23 173., 24 446., 26 286., 29 588/1945.
8 Uo. 2004., 22 464., 22 552., 24 130/1945.

2. Az új hadsereg szervezésében jelentős szerepe volt a *középvezetéshez* tartozó *kerületi parancsnokságoknak.*

A január 20-án engedélyezett és január 30-ig megalakult kerületi parancsnokságokra és azok vezetőorvosaira az egészségügyi szervezés területén fontos feladat hárult.[9] Elsődleges fontosságú volt a kerületben felállítás alatt álló csapatok személyi és anyagi biztosítása. Az eredmények szempontjából a 6., 5. és 1. kerületi parancsnokság emelhetők ki (vezetőorvosok: Vajda Benő, Láczay-Szabó Kálmán, Telbisz Albert). A 7. kerületnél vontatottan ment az eü. szervezés. A Dunától nyugatra eső 2., 3. és 4. kerületben nem indulhatott meg a szervezés. A toborzási felhívásokra nagy számban jelentkeztek hadifogságból elbocsátott, vagy a felszabadított területeken visszamaradt egészségügyi tisztek, sőt polgári orvosok és gyógyszerészek is.

A kiadott rendeletnek megfelelően a kerületekben mindenütt megalakultak a helyőrségi kórházak, mint pótkeretek, hogy az egészségügyi oszlopok felállításához szükséges személyi és anyagi feltételeket mielőbb megteremtsék. A szervező munka mellett felmerült a fekvőbeteg-ellátás biztosításának szükségessége is. A helyőrségi kórházaknak nevezett pótkeretek ezt csak jelentéktelen mértékben tudták nyújtani, azért központi rendeletre, március 16-tól Debrecenben a Pavilon-laktanyában a 101. sz., Budapesten a Pajor VK-kórházcsoportban a 102., Cegléden és Gyöngyösön polgári objektumokban a 103. és a 104. sz. *vöröskeresztes hadikórházakat* szervezték. Az intézetek felállításáért a kerületi parancsnokságok, valamint az alájuk rendelt kiegészítő parancsnokságok és bevonulási központok voltak felelősek.[10]

A második világháború alatt a sebesültellátás, utókezelés és a rokkantak gondozása a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe került.[11] A háború végével szétzilálódott hadigondozási munkát a HM újra szervezte, a kerületi és kiegészítő parancsnokságok útján.

A kerületekben igen nagy gondot jelentett a hadigondozási és egyéb ellátási igényt bejelentők orvosi *felülvizsgálata*, amelyhez gyakran az amúgy is szűk katonai és VK-kórházi kapacitást kellett igénybe venni. Tisztázatlan volt akkor még a nagy számú és később elbocsátásra, vagy nyugdíjazásra kerülő honvédségi igényjogosult ambuláns és kórházi ellátásának biztosítása. A Horthy-hadsereg volt ht. tisztjeinek és tiszthelyetteseinek felülvizsgálatához katonakórházi (vagy VK) orvosi bizonyítvány volt szükséges, ami hihetetlenül megterhelte a katonai jellegű kórházakat. A kerületi parancsnokságok részben állomáshelyükön, részben pedig mozgó bizottságok útján a járási székhelyeken, sőt nagyobb falvakban is rendszeresen folytatták a felülvizsgálatokat. A kerület állományhelyén hetenként kétszer, a területen pedig a többi napokon volt katonaorvosi felülvizsgálat.[12] A katonai és polgári járóbeteg-rendelések túlterhelésén a kerületeknél úgy próbáltak segíteni, hogy a parancsnokságon ht., vagy ritkábban szerződéses polgári orvos igénybevételével ún. *kerületi orvosi rendelőket* állítottak fel.[13]

A kerületi parancsnokságok számára további bonyolult feladatot jelentett a *hazatérő hadifoglyok fogadása,* átmeneti elhelyezése, beosztásuk vagy el-

9 Uo. 20 035., 20 086., 20 100., 20 140., 20 192/1945.
10 Uo. 2417., 3005., 20 026/1945.
11 Uo. 33 520/1945.
12 HL. HM. Eln. 25 011., 29 260/1945.
13 Uo. 20 384., 33 621., 37 632/1945.

bocsátásuk megszervezése, a velük járó egészségügyi teendőkkel együtt. A fogadó táborok berendezése a kiegészítő parancsnokságok feladata volt; a fogadó bizottságba ún. létszámfeletti ht. orvosokat, vagy szerződéses polgári orvosokat osztottak be. Nagy számban érkeztek fizikailag erősen leromlott, fehérjehiányos, disztrófiás és fertőzőgyanús betegek. A kórházi kezelésre szorulókat VK- és polgári kórházakba utalták. A fertőző betegek részére külön kórházakat állítottak fel Debrecenben, Szegeden, Kaposváron, Szombathelyen stb.[14] Ezek az ideglenes jellegű fertőző kórházak rendszerint VK-fiókkórházként működtek, a kerületi parancsnokságok vezetőorvosainak ellenőrzése mellett (Koppány Tibor, Mózsa Ernő, Rátvay József, Thiry Lajos).

Az egyre nagyobb számban érkező *hadifoglyok egészségügyi ellátása* pár hónap alatt megoldhatatlan feladat elé állította a honvéd egészségügyi szolgálatot. Végül is októberben, a népjóléti tárcával történt megállapodás alapján, minisztertanácsi rendeletre a sokrétű egészségügyi és szociális vonatkozású hadigondozás átkerült a polgári egészségügy hatáskörébe.[15]

A kerületi vezetőorvosok a területükön létesült Nemzeti Bizottságok és a Nemzeti Segélyakció munkájában is részt vettek, ami által építették és erősítették a kapcsolatot a polgári egészségüggyel és társadalmi szervekkel. Egyikmásik vezetőorvos komoly pártmunkát is végzett (Leitner Ferenc, majd Merényi Gusztáv 1. ker., Láczay-Szabó Kálmán 5. ker. vezo.). Később is beigazolódott, hogy a katonaegészségügy végváraiba tekintélyes és oda való szervező orvosok kerültek, akik beosztásukban az új rendszerben mindvégig becsülettel helytálltak.

A katonaegészségügyi szolgálat felső- és középvezetése tehát már 1945 első hónapjaiban kiépült és bár lehetőségük sokszor alul maradt a követelményekkel szemben, működésük mégis méltó volt az új, demokratikus hadsereg szelleméhez és célkitűzéseihez.

II. A csapategészségügyi ellátás megszervezése, különös tekintettel a hadműveleti területre vonult hadosztályokra

A fegyverszüneti szerződésben vállalt hadosztályok felállítása 1945. február—márciusban kezdődött. A hadműveleti záróvonal miatt a dunántúli kerületekben a 2., 3., 4. hadosztály szervezése nem kezdődhetett el. Ily módon csak négy hadosztály felkészítését igyekeztek sürgősen végrehajtani (debreceni 6., jászberényi 1., szegedi 5. és a miskolci 7.). Az új hadosztályok magvát képező volt partizáncsoportokon, a volt Budai Önkéntes Ezreden és a szovjetekhez átállt 24. hadosztályon kívül a személyi állomány nagyobb részt a szovjetek által hadifogságból elbocsátott önként jelentkezőkből, továbbá toborzottakból, kisebb részben sorozottakból állott.

A nemcsak a kiváló politikai és harci szellemben, de a felállítás terén is legjobban haladó 6. hadosztály személyi és főleg anyagi problémáit nem óhajtjuk ismételni, utalunk az idevonatkozó egyéb tanulmányokra.[16] Egészségügyi anyagi szempontból a legmostohábban éppen Debrecenben álltak, de a csapatok egészségügyi anyaggal történő ellátásában a hadosztály nagy aktivitást

14 Uo. 34 638., 37 427., 39 649., 46 118., 71 718., 78 663., 100 192/1945.; *Balásházy János, Láczay-Szabó Kálmán* visszaemlékezései (a szerzők birtokában).

15 Uo. 48 162., 89 681/IV. 1. o. 1945.

16 L. az 1. sz. lábjegyzetet.

fejtett ki. A kor történész kutatói kivétel nélkül elismerik az új hadsereg szervezésének szinte leküzdhetetlen anyagi és felszerelési nehézségeit. Orvosi szempontból mégis hozzá kell tennünk, hogy a fizikailag nagyon leromlott, rongyos és hiányos ruházattal rendelkező volt hadifoglyok érzelmi átállításában, az egészségügyi helyzet feljavításában, szinte csodát műveltek az akkori parancsnokok, nevelők és csapatorvosok. A hadifogolytáborokból kikerülőknek több mint fele erősen leromlott, kb. 15—20%-uk disztrófiás volt, de nagy számban fordult elő tetvesedés is. Fehérjehiányos és ismeretlen, vagy dizentériás eredetű gyomor- és bélbántalmak domináltak. Gondos szűrővizsgálattal emelték ki az állományból az orvosi, vagy kórházi kezelésre szorulókat. A tífusz megelőzése érdekében a Debrecenben készített tetra oltóanyaggal tervszerűen oltották a személyi állományt. Az alakulatok szétszórtsága, a nehéz közlekedési viszonyok miatt április 9-ig a katonáknak csak 2/3-a kapta meg a védőoltást. Az oltást a hadműveleti területen is folytatták, de csak a hazai területre történt visszahelyezés után, május 15—25. között fejeződött be az oltási periódus. A tetvetlenítést mindenütt szigorú következetességgel hajtották végre, sajnos, fertőtlenítő gépek hiányában, csak helyi rögtönzések útján.[17]

Külön ki kell emelnünk a parancsnokok és a nevelők segítőkészségét az egészségügyi problémák megoldásánál. Ugyanakkor orvosok is bekapcsolódtak a politikai munkába (Ákos Károly, Felkai Dénes, Szeremlei Gyula). Bevezették az ügyeletes orvosi szolgálatot. Minden parancsnok kiemelt feladatául jelölte meg orvosainak a rendszeres vizsgálatok tartását, az elhelyezési körletek tisztaságának és az élelmezésnek az ellenőrzését. Az orvosok lelkesedéssel igyekeztek az elemi nehézségeket leküzdeni. Újból hangsúlyozni kell, hogy az akkori csapatorvosi állomány zöme tartalékos volt.

A fehérje- és kalóriadús táplálék hiánya nagy gondot okozott az illetékes parancsnokoknak és orvosoknak. Külön ki kell emelnünk a lakosság megható és áldozatkész hozzáállását, amikor *katonáinak* kocsiszámra vitte az élelmezés kiegészítésére nélkülözhetetlen kenyeret és egyéb élelmiszereket.

A mozgósított seregnél a csapatok egészségügyi anyagi felvételezési helye a hadosztály egészségügyi oszlop (ma hadosztály segélyhely) lett volna, de maga az oszlop is csak a hadműveleti területről való visszaérkezés után tölthette fel valamennyire anyagi készleteit. Még ezután is a szűkös helyi beszerzés, patikákban történő vásárlás volt jó ideig a csapatok leghatásosabb segítője. Rendszeres központi anyagkiutalás csak októberben kezdődött, amihez előzőleg egy stabil központi egészségügyi anyagi bázis megteremtése volt szükséges.

Az egészségügyi adminisztráció a hadrakelt magasabbegységeknél előbb a napi helyzetjelentések részét képezte, csak a hazatérés után szabályozták központilag az előbb 10 naponkénti, majd havi betegjelentések tartalmát és formáját.[18]

A lehetőségekben, de az igyekezetben is különbségek mutatkoztak a hadosztályok felállításánál, ezért célszerűnek látszik, hogy külön-külön méltassuk az egyes hadosztályok szervezését, csapategészségügyi szolgálatuk működését a felkészüléstől a hadműveleti területre vonulásig, illetve a hazatérés után kapott más katonai feladat alatti ténykedésig.

17 *Molnár Pál:* Adattár a 6. hadosztályról (kézirat); HL. HM. Eln. 24 923/1945.; HL. 6. ho. iratai 8/1945. sz. pcs.
18 HL. HM. Eln. 1392., 20 112., 20 226/1945.

A 6. gyaloghadosztály egészségügye

A 6. kerületi kiegészítő és bevonulási központ parancsnokságai a február 4-i előzetes terv szerinti orvos- és egyéb egészségügyi állományt állították elő (32 ti., 13 hdp., 17. tts., 415 legs.). Személyi állományban tehát mennyiségi hiány nem volt, de annál inkább mutatkozott az orvosok szakmai összetételében, a legénység szakmai kiképzési fokában komoly minőségi hiányosság.

A magunk részéről a HM hibás helyzetértékelésének tulajdonítjuk az egészségügy szervezetére vonatkozó terv pillanatnyi irrealitását. Csak illúziónak minősíthető pl. az az elképzelés, hogy az egészségügyi oszlop gépesített legyen, hogy minden hadosztály rendelkezzék 2 *mozgó* tábori kórházzal, amiket a Horthy-hadseregben még a háború végén sem tudtak megvalósítani. Nem vette tekintetbe a felső vezetés azt a szovjet ígéretet sem, hogy a hadműveleti területen nemcsak anyagi ellátás szempontjából biztosítja a hadosztályokat, hanem egészségügyi intézeteit is igénybe vehetik. Hogy saját erőből mire futotta, ahhoz szeretnénk néhány jellemző adatot felsorolni.

A Debrecenben felállított ideiglenes *Egészségügyi Anyagszertár* katonák, társadalmi aktívák bekapcsolásával igyekezett a szétszóródott, vagy elhurcolt egészségügyi anyagokat összeszedni, vásárlásokat eszközölni Debrecenben és a környéken, de csereáruért még Nagyváradon is.[19] Raktározásról szó sem lehetett, mert a csapatorvosoknak semmi felszerelésük vagy gyógyszerük nem volt. Azt a nagyon szűk — ezredgyengélkedőnyi — anyagot, amit nehezen összegyűjtöttek, azonnal ki kellett adni az új hadosztály orvosainak, de még az alakuló egészségügyi oszlopra is kellett gondolniuk. Utalunk kortársi visszaemlékezések egybehangzó megállapításaira, amelyek szerint egy-egy „csapatgyengélkedő" alig állt másból, mint orvosi-, vagy kötszer-táskányi gyógyszerből és kötszerből, 1—2 fecskendőből. Ugyan miből lehetett volna tábori kórházat is felállítani?! A 6. hadosztály csapategészségügyi felszerelése az elvonuláskor egy kisebb békegyakorlat egészségügyi anyagmennyiségét sem érte el.

Az indulás előtt minden katona orvosi vizsgálaton esett át, a kb 20%-nyi leromlott, gyenge fizikumú személy „jelenleg alkalmatlan" osztályzatot kapott és visszamaradt a pótkeretnél.[20] Az akkori orvosok szerint a katonák inkább elhallgatták bajukat (disszimulálás), de nem akartak lemaradni a frontra készülő bajtársaiktól. A kórházi ápolásra szoruló betegeket a Hatvan utcai VK-kórházban adták le.

A beosztott orvosok — a hadosztály-vezetőorvos, az egészségügyi oszlop pk. és 1 ezred-vezetőorvos kivételével — tartalékosok voltak, fhdgy.-tól rendfokozat nélküli honvéd orvostanhallgatóig bezárólag. (Ákos Károly, Bálint László, Bíró Sándor, Finiász Sándor, Kulhanek Armand, Vajda József, Wondraschek István stb.) Az egészségügyi oszlop elengedhetetlen 2 sebésze, 2 belgyógyásza is csak általános orvosokból került ki.

A 6. hadosztályt 1945 áprilisában *közvetlenül* a hadműveleti területre szállították, így nem volt lehetősége arra, hogy a Dunántúlon szép számban visszamaradt volt katonai és vöröskeresztes kórházakban feltöltse csapatsegélyhelyeit. A határtól nem nagy távolságra települő *(Eberau — 1. sz. ábra)* egészségügyi oszlop tudott a volt szombathelyi helyőrségi kórház gazdag rak-

19 Uo. 2417., 3004., 23 570., 24 654/1945.
20 Uo. 12/1945.; HL. 6. ho. ir. 5/1945. sz. pcs.

tárából működéséhez, a csapatok segítéséhez kisebb mennyiségű anyagot, műszert, felszerelési tárgyat felvételezni. Az egykori tartalékos kórházparancsnok (Marton Zoltán) jelentése szerint, néhány zászlóalj-segélyhelynek is adtak anyagokat.[21] A szállítás közben megbetegedettek Szombathelyen kerültek leadásra, a hadosztály kijelölt közeli hátországi kórházába.

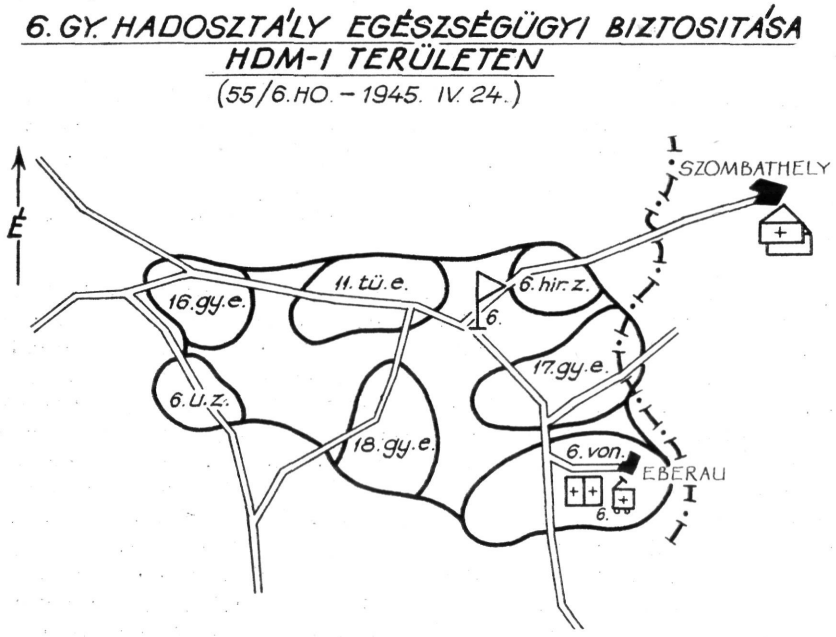

1. sz. ábra

Amint a hadosztály a 3. Ukrán Front alárendeltségébe került, nemcsak az ellátás (ruházat, fehérnemű, lábbeli, élelmezés, fegyverzet) javult jelentős mértékben, de a szovjet egészségügy részéről gyógyszert és nagyon hiányzó műszereket is kaptak. A csapatorvosok találékonysága folytán a helyi beszerzés (szétszórt anyagból, helyi gyógyszertárak raktáraiból) megindult. Ezek eredményeként jelenthette kb. május közepén a hadosztályparancsnok, hogy a gyógyszer-, kötszer- és a műszerellátottság 45—50%-osra javult.[22]

A hadműveleti területen megszilárdult az egészségügyi fegyelem, amit a fürdés, fertőtlenítés, az oltások folytatásának, a kutak őrzésének megszervezése jelez. A jelentésekből kitűnik, hogy autokláv és jól képzett sebész hiányában az egészségügyi oszlopnál csak könnyebb sérülteket tudtak ellátni. A műtétre szorulók vagy súlyos betegek a szombathelyi kórházba kerültek. A fertőző gyanúsak részére ugyanott a volt 523. sz. VK-kórház állott rendelkezésre.

A hadosztály május 13-tól fokozatosan kilépett a 3. Ukrán Front alárendeltségéből, hazaszállították Zirc—Balatonalmádi—Kisbér—Székesfehérvár térségébe, ahol vasútbiztosítást, út- és vasúthelyreállítást, egyszóval az utánszállítás zavartalanságát kellett biztosítania.

21 HL. 6. ho. ir. 24/1945. sz. pcs.
22 HL. HM. Eln. 25 228., 26 281/1945.; HL. 6. ho. ir. 55., 1067/1945.

Az egykori hadosztály- és egészségügyi oszlop-parancsokból világosan kitűnik, hogy milyen sok lelkes, de fizikailag leromlott ember került a hadműveleti területre. Hadosztály-viszonylatban az állománynak mintegy 5%-át kellett egészségi állapota miatt leszerelni, vagy a pótkerethez visszaküldeni. A hazatérés után kezdett a hadosztály egészségügye anyagi szempontból is talpraállni: a május 15-én feloszlatott 5. hadosztálytól és a különböző kórházak raktáraiból vételeztek. Már június 25-én megjelent az első intézkedés az anyagigénylésről és felvételezésről. Az anyagellátó központ Balatonalmádiban, a Postás-üdülőben települt egészségügyi oszlopnál volt.[23]

Balatonalmádiban, az 5. hadosztálytól átvett teljes *fogászati berendezés* birtokában, július 20-án megindult a konzervatív fogászati kezelés, hetenként 3 nap délelőtt és 3 nap délután.[24] A belbetegeket és a könnyebb sérüléseket az egészségügyi oszlopnál látták el (kb. 100 ágyuk volt), a súlyos betegeket az illetékes csapatorvos rendszerint közvetlenül utalta a székesfehérvári, zirci, győri, vagy a veszprémi polgári kórházba. Téli szállásra Fűzfő-Gyártelepre került az egészségügyi oszlop.[25]

A hygiénés eredményeket továbbra is gátolta a hiányos ruházat és rongyos lábbeli, a fehérnemű elhasználódása. Szappant először március 28-án kapott személyi állomány, de utána sokáig saját hatáskörben főztek szappant. Csak a hazai területre történt visszatérés után tudott a hadbiztosság rendszeres szappankiutalást eszközölni, de októberben a pékek, szakácsok és az egészségügyi beosztottak már dupla szappanadagot kaptak. A helyi szappanfőzéssel még 1946-ban is találkozunk, hiszen jól tudott, hogy szappanból országos viszonylatban komoly ellátási nehézségek mutatkoztak.[26]

A többi hadosztálynál is el lehet mondani, mégis a *6. hadosztálynál* állapítható meg a legszemléltetőbb módon, hogy *a rögtönzés, a tenni akarás, a harcra való felkészülés ugyanúgy áthatotta az egészségügyet, mint a csapatokat.*

Az 1. gyaloghadosztály egészségügyének szervezete

Az 1. hadosztály szervezése a debreceni hadosztályénál valamivel később kezdődött. Pozitív segítséget jelentett számára, hogy a harcokban edzett és érdemeket szerzett Budai Önkéntes Ezred megérkezett a Jászberény környéki felállítási körletbe. A személyi állomány többi része volt hadifoglyokból, toborzottakból és sorozottakból állt.

Március 20. után a felkészülés nagyobb ütemben folyt. Van ugyan olyan jelentés, hogy a hadosztály menetkészségét április 6-án elérte, de más adatok szerint a hadosztály felszerelése, ellátása (fegyverzettel, eü. anyaggal stb.) valójában április 9—16. között történt.[27] A menetparancsot április 24-én kapták meg.[28]

Az 1. hadosztály ezredei ht. vezetőorvossal, hivatásos és tartalékos beosztottakal, az egészségügyi oszlop ht. parancsnokkal és pk. h.-val, egyebekben t. orvosokkal rendelkeztek (Abaházy István, Csaba Lajos, Elekes Gyula, Hennyey Jenő, Moór Lóránt, Rados Imre).[29] Az indulásig lényegesen nem javult az egészségügyi anyagi helyzet, mindössze az egészségügyi oszlop fejtett ki szak-

23 HL. HM. Eln. 25 228/1945.
24 HL. 6. ho. ir. 27/1945. sz. pcs.
25 Uo. 56/1945. sz. pcs.; HL. HM. Eln. 30 554/1945.
26 HL. 6. ho. ir. 65/1945. sz. pcs.; HL. HM. Eln. 33 706/1945.
27 *Mucs Sándor:* i. m.
28 HL. 6. ho. ir. 5/1945. sz. pcs.; Uo. 129. dob. 456. fol.; uo. 130. dob. 40. fol.
29 HL. HM. Eln. 22 947/1945.

mai működést, de nem megalakulási körletében, hanem a jászberényi polgári kórházban települve.[30]

A hadosztály első lépcsője április 29-én érkezett a hadműveleti területre, optimálisabb szállítási viszonyok között, mint a 6. hadosztály. Egyébként Pápa térségében volt a hadosztály gyülekezési körlete. Ide került az eü. oszlop is. Jászberényben még május 5-én betegeket adott át a polgári kórházban, 6-án pedig már szállítás közben a budapesti 102. sz. VK-hadikórházban.[31]

Az indulás előtt nagyjából a 6. hadosztályéhoz hasonló egészségügyi rendszabályokat valósítottak meg itt is. Az oltásokat úgy tudták elvégezni, hogy a HM Debrecenből utalt ki tetra oltóanyagot. Itt is már csak a hazai területre történt visszaérkezés után fejeződtek be az oltások.

A hadműveleti területen *St. Egyden (St. Aegyd)* körül szemrevételezték az 1. ho. vonat körletét és ugyanott az egészségügyi oszlop és a seb. száll. gk. oszlop leendő települési helyét *(2. sz. ábra).*[32] Miután időközben bekövetkezett a német kapituláció, a hadosztály kiszállítása leállt, az alakulatoknak közel a fele, vele együtt az egészségügyi oszlop is, Pápán maradt.

A kétlépcsős elvonulás lehetővé tette, hogy a csapatok egy része a gyülekezési körletben, a Dunántúlon rekedt kórházakból, gyógyszert-kötszert és más felszerelési cikkeket vételezzen fel. A hazai területre történt visszatérés után is (Pápa—Zalaszentgrót—Répcelak térségében) az eü. anyag biztosítása szempontjából összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetbe került, mint a 6. hadosztály.

Hazai területen az 1. gy. ho. alárendeltségébe került a volt szombathelyi helyőrségi és még néhány, a Dunántúlon rekedt volt csapat-, tábori és vöröskeresztes kórház. Valamennyi kórház felügyeletét, vagy találóbban kifejezve, *patronálását* a szovjet egészségügy vállalta.[33] A hadosztály tehát bőségesen rendelkezett egészségügyi anyagi forrással. Ezredei részére külön-külön gyengélkedő házat (béke-segélyhely) állított fel Türjén.[34] A felesleges készleteket a budapesti Egészségügyi Anyagszertárba szállíttatta és ezáltal a hadosztály elősegítette az új hadsereg anyagi bázisának korai, komolyabb feltöltését.

Sajátos volt az 1. ho. egészségügyi oszlop működése (Sáfár László, Hübner Béla). Midőn felső rendeletre a 125. tábori kórházból kiegészíthette hiányzó készleteit, egy részlegét visszahagyta Szombathelyen (Ozsváth Ákos), egy kis részlege rövid ideig Türjén működött (Ferenczhalmi János), mégis, az egészségügyi oszlop zömének végleges állomáshelye még decemberben is Pápa volt. Az oszlop pk. ilyen értelmű *funkcionális manőverével* tehát ott állította fel[35] egyes részlegeit, ahol optimális feltételek voltak a gyógyító munkához. A csapatok a sürgős és súlyos eseteket a székesfehérvári, szombathelyi, vagy a veszprémi kórházba utalták.

A május 21-től decemberig küldött helyzetjelentésekből nemcsak az tűnik ki, hogy a hadosztály egészségügyi állapota kedvezően alakult, de az is nyilvánvaló, hogy a csapatgyengélkedők és az egészségügyi oszlop gyógyszer-, kötszerkészlete, felszerelési cikkei kiegészültek.[36]

30 Uo. 20 644., 22 965., 23 571., 27 719/1945.
31 HL. 1. ho. iratai. Kibocsátások az eü. oszloptól 201—300. sz.
32 Uo. 294/4—1945.
33 Ld. a 10. és 11. sz. lábjegyzetet.
34 HL. HM. Eln. 27 381/1945.
35 Uo. 28 636. 38 082., 40 565/1945.
36 HL. HM. Eln. 26 341., 28 241., 29 447., 43 841/1945.

1. GY. HADOSZTÁLY TERVEZETT EGÉSZSÉGÜGYI BIZTOSÍTÁSA HDM-I TERÜLETEN

(294/4/1. HO-1945. V. 11)

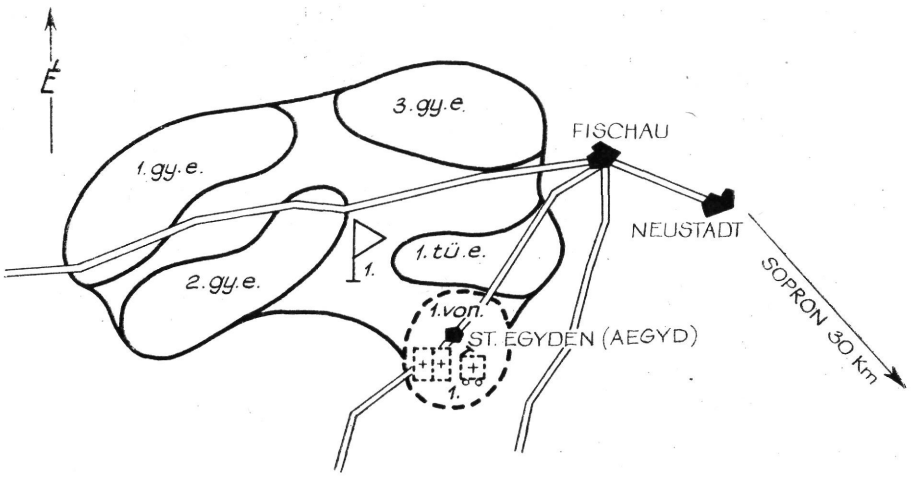

M : KB. 1:100 000

2. sz. ábra

Az 5. és 7. hadosztály egészségügye

Az 5. gy. hadosztály szervezését a szegedi 5. honvédkerületben kezdték meg, majd Hajmáskéren folytatták. A szervezés akkor nyert komolyabb lökést, amikor a szovjetekhez önként átállt, volt 24. gy. hadosztály részeit a HM a hajmáskéri megalakulási körletbe rendelte.[37] A kerületi parancsnok a hadosztály egyes részeinek menetkészségét április 21-én jelentette és kérte azoknak a frontra történő szállítását.[38]

A személyi állomány összetétele hasonló volt a másik két hadosztályéhoz, a tisztikar zöme tartalékos volt. Az orvosok között a hadosztály vezetőorvos és 3—4 orvos volt hivatásos, de szép számban voltak a Szovjetunióból, vagy más hadifogolytáborból szabadult és önként jelentkezett katona- és volt munkaszolgálatos orvosok és gyógyszerészek (Fiam Béla, Horváth Károly, Szilágyi György, Ungvári József stb.).

Az egészségügyi oszlop a szegedi helyőrségi kórháznak nevezett vöröskeresztes kórházban állt fel, sebésszel, szájsebésszel jól, műszerekkel a közepesnél gyengébben ellátva.[39] Maga az oszlop is elvonult Hajmáskérre, parancsnoka Csizy István volt.

A hadosztály vezetőorvos, Gyenge István, nagy aktivitással kezdte el a gyülekezési körletben az oszlop és a kiérkezett csapatok eü. anyaggal való feltöltését. A vezetőorvos nemcsak anyagokat vételezett fel Szombathelyen, de ott, magasabb beosztású orvos hiányában, erélyesen megszervezte a másik két hadosztály ellátását is.[40]

37 *Mucs Sándor:* i. m.
38 HL. HM. Eln. 23 237/1945.
39 Uo. 28 216/1945.
40 Uo. 24 815., 28 126/1945.

A rövid hajmáskéri tartózkodás alatt az eü. oszlop nem települt. A csapatok betegeiket a pápai 1. gy. hadosztály gyengélkedőházába adták le.

A feltöltetlen 5. hadosztály nem kapott feladatot, ezért május 20-ával feloszlatását rendelték el.[41] Ez annyival is inkább szükséges volt, mert Hajmáskért a Vörös Hadsereg parancsnoksága akarta igénybe venni a Németországból hazaszállításra kerülő csapatainak ideiglenes elhelyezésére. Kb. 3 hétig tartott a hadosztály teljes felszámolása. Fiatalabb korosztálybeli katonáit átadta az 1. és 6. hadosztálynak, az idősebbeket leszerelte. Hasonlóképpen átadta a hadosztálynak szükséges eü. anyagokat is. A megmaradt készleteket a budapesti EÜASZ-ba szállította be.

Talán még annyit érdemes megjegyezni, hogy a hadosztály részére a tetra oltóanyag már részben központi kiutalásból származott, de a saját termelést is megindította a szegedi közegészségügyi állomáson Fiam Béla, az 5. eü. oszlop t. orvosa.[42]

Miskolcon a 7. *gy. hadosztály* egészségügyi pótkerete az ottani polgári kórház egyik pavilonjában működött. Az eü. személyi állomány, éppúgy mint a hadosztály egyéb állománya, alacsony létszámban gyűlt össze.

A kerület vezetőorvosa Bohdaneczki Imre ht. orvos volt, aki később az eü. oszlop szervezését vette kézbe. Mint egyebütt, úgy itt is megindult a szétszóródott eü. anyagok összegyűjtése. Az eredmény egy nagyon szerény gyengélkedő szoba készletre való volt, amire azonban a 30—50 ágyas „helyőrségi kórház"-nak volt szüksége, így alig juthatott volna valami a megalakuló eü. oszlopnak.[43]

Az 1945. május 11-i helyzetjelentésben még mindig csak annyit találunk, hogy a pótkeretet is képező helyőrségi kórház éppen hogy eléri működőképességét. A háború befejeztével nem kapott a hadosztály különösebb feladatot, sőt a később tárgyalandó SZEB-rendelet értelmében ezt a kis kórházat is át kellett adni a VK-nak. Miután itt sem volt még működésképes vöröskereszt, a 7. ker. parancsnok (vezo.: Steffler Géza) rendeletére egy ideig „vöröskeresztes gyengélkedőház" néven működött, teljesen katonai állománnyal.[44]

A hadosztály személyi állományát lényegében leszerelték.

A műszaki alakulatok egészségügyi ellátása

A műszaki alegységek komoly segítséget jelentettek a harcoló Vörös Hadseregnek. Már január első napjaiban megalakult volt hadifoglyokból több vasút-, útépítő és híradó helyreállító alakulat, amelyek szovjet egységekkel együtt kerültek bevetésre. A volt 1. műszaki és távbeszélő zlj. elnevezésű egység Brünnig, a 3. m. vasútépítő dandár mélyen Ausztria belsejéig ténykedett. Kiváló helytállásukat mindenütt elismerte a szovjet parancsnokság. Ezek az alakulatok természetesen *egészségügyi szempontból a szovjet hadsereg katonáival egyenlő elbírálásban, szovjet segélyhelyeken és kórházakban kaptak ellátást.*

A Magyarországon működő műszaki zászlóaljak egynémelyikének, legalább beosztás szerint, volt orvosa, de legtöbbször a közeli polgári orvosokat vették igénybe.

Júniusban alakult meg a különböző műszaki alegységekből a Vasút- és hídépítő, illetve a Híradó és távbeszélő-építő dandár. Mindkettőnek akkor már ht. vezetőorvosa volt, több zászlóalj is rendelkezett orvossal (Sashegyi Ernő,

41 Uo. 27 389., 27 927., 29 588/1945.
42 Uo. 24 923/1945.: *Fiam Béla* személyes közlése.
43 HL. HM. Eln. 20 348., 23 570/1945.
44 Uo. 24 616., 27 617/1945.

Dékány Ferenc, Péter László, Túri Sándor). Szűkös anyagi lehetőségek mellett ugyan, de mindenütt volt kisebb gyengélkedő, néhány ágyas fektető kapacitással. A komolyabb betegeket a közeli polgári kórházakba adták le.

A szeptember 25-én engedélyezett és előbb október 15-i, majd november 31-i hatállyal felállított *műszaki hadosztály* a már ismertetett két dandárt foglalta magában.[45] Ahogy a korabeli jelentésekből kitűnik, a hadosztályoknak, a dandároknak és az alárendeltségükbe került zászlóaljaknak már ht. orvosa volt (Lázár Imre, Felkai Dénes, Bollobás Béla, Cseresnyés Kolos, Miklós Károly stb.).[46]

A műszaki hadosztály gyengélkedőháza a mostani 1. sz. katonai kórházban volt, a 6. véhid. zlj. elhelyezési körletében.[47]

III. A katonai jellegű kórházak és egyéb gyógyintézetek helyzete 1945-ben

Horthy és Szálasi esztelen kitelepítési parancsa következtében az ország területén alig maradt működőképes katonai kórház. A harcok folyamán keletkezett sebesülteket részben az itthon maradt vöröskeresztes kórházakban (vagy azok ittmaradt részlegében), részben polgári kórházakban helyezték el. Az egészségügyi felső- és középvezetés számára bonyolult feladatot jelentett, hogy a helyőrségi kórházakat felkészítse az esetleg harcba lépő hadsereg részére tábori kórházak szervezésére, főleg a hátországi katonai kórházi ellátás biztosítására. A minden részletre kiterjedő tervezés már február 22-én megvolt, de abban az időben csak a Dunától keletre levő területek személyi állományával és anyagi készleteivel lehetett számolni (a debreceni 6., budapesti 1., szegedi 5. és a miskolci 7. kerület működésével).[48] A személyi állomány még nagyjából biztosítható volt, de felszerelés és anyagi készletek hiányában súlyos nehézségek jelentkeztek. A hadműveleti területen a magyar betegek és sebesültek ellátását a szovjet tábori egészségügyi intézmények biztosították, így a hazai egészségügyi vezetés fő feladatát a *hátországi ellátás* megszervezése képezte.

Helyőrségi és hasonló feladatot ellátó kórházhálózat kiépítése a Dunától keletre

Az új magyar hadsereg elsőként megalakuló 6. hadosztálya Debrecenben állt fel, így a kórházi gyógykezelés biztosítása is itt vetődött fel először. A katonakórházban még szovjet hadikórház volt. A túlzsúfolt klinikákon kívül csak a *Hatvan u. 6. sz.* alatt működött egy 120 ágyas *vöröskeresztes kórház.* A 6. hadosztály kórházi kezelést igénylő betegeit február 15—március 15. között itt helyezték el, mint „helyőrségi kórház"-ban. Érdemes feljegyezni, hogy az említett objektum egy kiürített bérház volt, amelyet már januárban kórháznak rendezett be egy volt üldözött gazdasági szakember, aki a személyi állományt a klinikáról (Papp Tibor tanársegéd) és a városban visszamaradt orvosokból, ápolókból, az anyagot pedig elhagyott készletek összegyűjtéséből és társadalmi adakozásból állította össze. A nevezett lelkes szervező még hóna-

45 *Gazsi József—Németh Júlia:* Dokumentumok . . . i. m.; *Molnár Pál:* A dolgozó . . . i. m.; HL. HM. Eln. 38 320., 45 501/1945.
46 HL. HM. Eln. 35 432., 45 655., 48 264/1945.
47 Uo. 92 549/1945.
48 Uo. 20 026., 20 086., 20 187/1945.

pokig gondnoka maradt a kórháznak.[49] A Pavilon-laktanyákban levő „kórház" felszereltsége még egy csapatgyengélkedőét sem érte el.

Az akkori 5. kerületnél, Szegeden, február 7-től működött egy 300 ágyas vöröskeresztes kórház, amely azonnal az 5. sz. helyőrségi kórház nevet kapta. Ezt is egy üres bérházban állították fel (Arany J. u. 11.) kitelepítést megtagadó ht. és tartalékos orvosokból, főleg volt munkaszolgálatosokból és a katonakórház visszamaradt személyi állományából (Feuer Egon, Hőnig Vilmos, Kallós Károly, Szél Pál). Az anyagi felszerelést a debrecenihez hasonlóan oldották meg, de itt már nagyobb helyi vásárlásra is volt lehetőség.[50]

Miskolcon az alakuló 7. hadosztály betegei részére a polgári Erzsébet kórház ún. pótsebészeti pavilonjában hozták létre a 7. sz. helyőrségi kórháznak nevezett és a különböző adatok szerint 30—50 ágyas intézetet (pk. Martini János).[51]

Budapesten a volt 10. sz. helyőrségi kórház (jelenleg Központi Honvédkórház) parancsnoki épületében állt fel a pótkeret április közepén.[52] A kórház egyéb használható épületeiben szovjet hadikórház volt, ezért a helyőrségi kórház csak a háború befejezése után alakult meg. Az ellátásra szoruló katonabetegeket vöröskeresztes kórházakban helyezték el.

A felsorolt néhány „helyőrségi kórház" mindenképpen elégtelennek látszott a várható szükséglet kielégítésére, ezért a HM javaslatot tett a SZEB-nek 4 *vöröskeresztes hadikórház* felállítására. Az engedély birtokában szervezték március 15-től az időközben felszabadult *debreceni* volt honvédkórházban a 101., *Budapesten* a Pajor szanatóriumi kórházkomplexumon belül a 102., *Cegléden* és *Gyöngyösön* iskolákban és egyéb polgári épületekben a 103., illetve 104. sz. kórházakat (pk.-ok: Vikol János, Kiss Nándor, Papp Ferenc, illetve Forgách Vilmos és Korondi Endre). A felállításért az 1., az 5. és 6. kerületi parancsnokságok feleltek.[53]

Egy-egy hadikórházat 1500 ágyig bővíthetőnek terveztek, de beteglétszámuk soha nem volt több 300—500 főnél. Az érvényes szervezési táblázat szerint teljesen katonai jellegűek voltak, mindössze az ápoló- és műtősnők kerültek ki vöröskeresztes és egyéb polgári állományból. A kórháznak négy osztálya volt (sebészet, belgyógyászat, röntgen és gyógyszertár), mindegyiknek osztályvezetője. A sebészeten volt még 9 beosztott orvos, 2 műtős-, illetve 6 segédműtősnő és 30 ápolónő. A belosztályon 7 beo. orvos, 30 ápolónő dolgozott. A gyógyszertárban beo. gyógyszerészt is találunk. A kórházi vezetőnővér polgári volt, intézőtestvérnek hívták. Az ellátó részleg gh. főnökből, 2 anyagi tisztből, 2 anyagkezelő és 5 számvivő ht. tiszthelyettesből állott. A kórházhoz 40 egészségügyi katona volt szervezve.[54]

A háború befejezésekor született SZEB-döntés az eddigi helyzetben több változást rendelt el. Egyetlen helyőrségi kórházat lehetett csak felállítani, mégpedig a *budapesti 1. sz.* Róbert K. krt. 44. sz. alatt. A többi helyen fel kellett hagyni a szervezéssel, vagy ha már működtek, át kellett adni a Magyar Vöröskeresztnek, amely viszont abban az időben képtelen volt ilyen feladat megoldására. Az átadott eü. intézmények ellátmányát továbbra is a honvédség biztosította. Elég találó a volt 5. ker. pk. megállapítása, mely szerint a VK-nak történő átadás formális, mert a honvédség által fenntartott kórhá-

49 Uo. 4387., 5140., 23 570/1945.
50 Uo. 23 613., 24 734/1945.
51 Uo. 20 384., 24 696., 27 486., 27 617/1945.
52 Uo. 23 327., 26 068/1945.
53 Uo. 2368., 3005., 8691/1945.; HL. 1. ker. pság iratai 427/eln. 1945.
54 A kórház szervezetszerű katonai állománya: 22 tiszt, 19 tiszthelyettes, 6 tisztes, 51 honvéd — összesen 98 fő; polgári állománya 118 fő. HM. 2378/eln. 1945.

BUDAPESTI 1. sz. HELYŐRSÉGI KÓRHÁZ (300 ÁGYAS)

(HM. 26069/ELN. 1.-1945. V. 25)

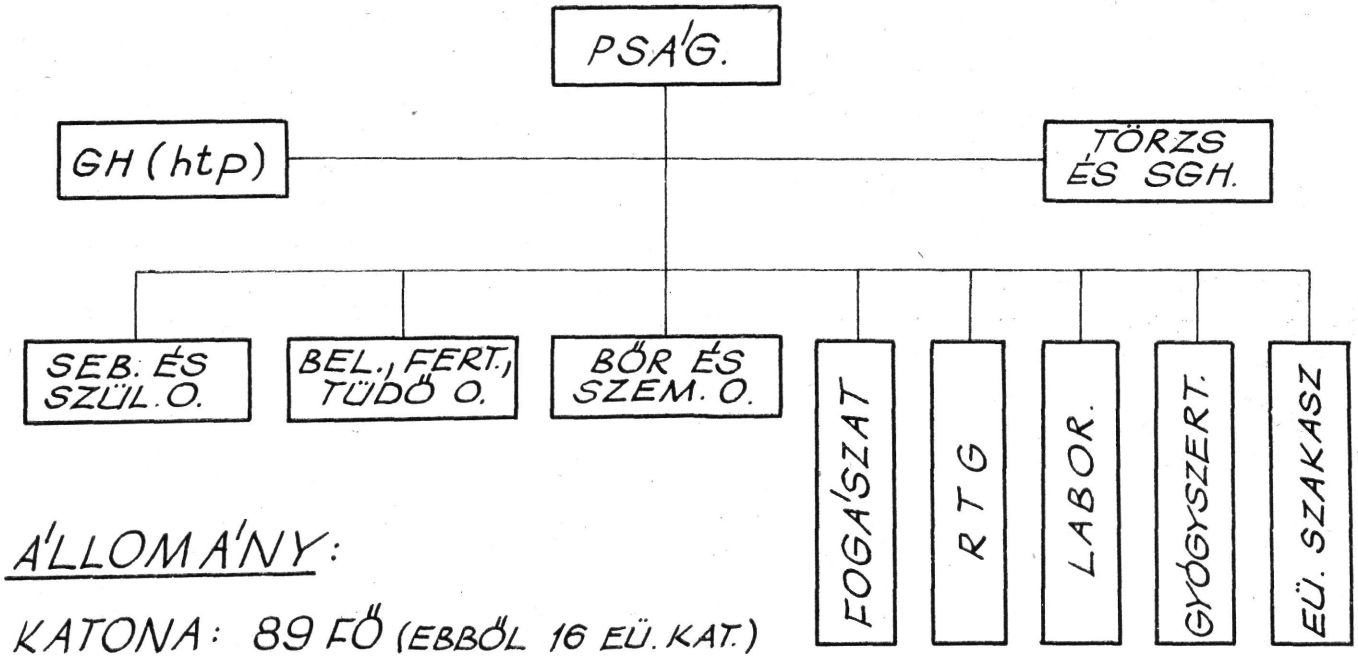

ÁLLOMÁNY:

KATONA: 89 FŐ (EBBŐL 16 EÜ. KAT.)

POLGÁRI: 64 FŐ

ÖSSZ.: 153 FŐ

3. sz. ábra

zakban továbbra is legfeljebb tartalékállományba helyezett, vagy leszerelt volt katonák szolgáltak.[55]

A hivatkozott SZEB-rendelkezés alapján megszünt a 102. sz. VK-hadikórház és annak személyi állományából, anyagából került felállításra az *1. sz. helyőrségi kórház* (első pk. Bokor Viktor). A kórház utódalakulata által rendezett 30 éves jubileumi ünnepségen számos történelmi visszaemlékezés hangzott el, így ismétlésbe nem óhajtunk bocsátkozni. Talán csak annyit, hogy a 300 ágyasnak engedélyezett kórház szeptemberben már 500, decemberben 600 ágyon fogadta a betegeket. A SZEB nem emelt kifogást az ágyszám-emeléssel szemben.[56] *(3. sz. ábra.)*

A szovjet hadsereg magyarországi parancsnoksága tisztán látta, milyen nehézségekkel küzd országosan a katonaegészségügyi szolgálat, így hallgatólagosan tudomásul vette, hogy a 101., 103. és 104. vöröskeresztes hadikórház továbbra is eredeti szervezésben, katonai jelleggel működött az egész év folyamán.

A katonakórházi ellátás alakulása a Duna vonalától nyugatra

A Duna által képzett hadműveleti záróvonalat csak május 15. után oldották fel, ezért speciálisan alakult a dunántúli kórházak helyzete.

Nagyjából épségben, gazdag felszereléssel és anyagi készlettel, a kitelepítést megtagadó tartalékos parancsnokkal és személyi állománnyal, csak kis részben ht. tisztekkel, tiszthelyettesekkel és eü. legénységgel maradt vissza a *szombathelyi volt 3. sz. helyőrségi kórház.*[57] Sok szovjet és magyar sebesültje és betege mellett is képes volt a hadműveleti területre elvonult 6. és 1. hadosztály betegeinek fogadására. Hamarosan tovább erősödött a szombathelyi kórház a kitelepítést ugyancsak megtagadó és ide bevonuló 108. és *125. sz. tábori kórházakkal.* Ugyancsak a városban maradt vissza a gimnáziumban települt *523. sz. VK-kórház* csaknem teljes állománya (Bohus Károly, Jeney György, Szinai Béla, Vargha Géza stb.) és készlete. Az itt kezelés alatt álló szovjet és magyar sebesülteket rövidesen átvette a szovjet egészségügy, illetve a volt szombathelyi helyőrségi kórház.[58]

A 2. Ukrán Front parancsnoksága a Nyugat-Dunántúl korlátozott hadműveleti jellegét a háború befejezése és a magyar hadosztályoknak hazai területre történt visszavonása után is fenntartotta. Jóllehet már 1945. június 1-én felállt a 3. ker. pság, vezetőorvossal, a kórházakat mégsem a kerület, nem is a HM eü. osztály, hanem az 1. gyaloghadosztály alárendeltségébe helyezték. A volt helyőrségi kórházból a *„Magyar 1. honvéd gyaloghadosztály vöröskeresztes kórháza"*, a volt 523-as VK-kórházból pedig az *„M. h. 1. gy. ho. vesztegzárkórháza"* lett. A vezérkar hadműveleti osztálya az 1. gy. ho. alárendeltségébe helyezte a Türjére összevont volt marosvásárhelyi és szatmárnémeti csapatkórházakat is. A korábban Szombathelyre bevont 125., táb. kórházból töltötték fel az 1. gy. ho. egészségügyi oszlopát, a türjei kórházakból az 1. és 3. gy. ezred részére hoztak létre egy-egy gyengélkedőházat. A megszűnt kórházak felesleges anyagait június végétől, augusztus végéig az Egészségügyi Anyag-

55 HL. HM. Eln. 24 499., 35 846/1945.
56 Uo. 26 069., 33 695., 36 571., 83 398., 97 486/1945.; *Honvédorvos*, 1975. XXVII. évf. 1—2. sz. Passim.
57 HL. HM. Eln. 26 289/1945.
58 Uo. 24 284., 28 635/1945.

szertárba szállították, ami jelentős tétel volt a hadsereg eü. anyagi bázisának képzésében.[59]

Fontos szerepet töltött be 1945 első felében az *„M. h. 1. gy. ho. zalaszentgróti betegüdülő állomása"*. A nyugatra kitelepült volt budakeszi szanatórium 140—150 betege jóformán anyag- és szakfelszerelés nélkül maradt vissza Zalaszentgróton. A szovjet parancsnokság és a helyi Nemzeti Bizottság segítségével két lelkes ht. és egy tartalékos orvos (Fekete József, Ribiczey Sándor, illetve Bugyi Balázs) megszerezte a volt Károlyi kastélyt és abban rendezett be szükségszanatóriumot. Az alapvető kezelés feltételeit a közeli, visszamaradt tábori kórházakból és rögtönzéssel teremtették meg.[60] (Az objektumban ma Gyógypedagógiai Intézet működik.)

Az ugyancsak dunántúli 2. kerületi parancsnokságot *Székesfehérváron* állították fel. Vezetőorvosa (Uhry Sándor) volt, de sem rendelőről, sem egyéb egészségügyi intézményről eddig nem került elő levéltári adat.[61]

A márciusban Bácsalmásra hátratelepített 4. kerületi parancsnokság csak a záróvonal feloldása után, 1945. május 26-án került vissza végleges helyére, *Pécsre*. A parancsnokság korán megindította az akciót, hogy a városban minél előbb legyen katonai kórház. Az akkor még Sümegen levő marosvásárhelyi csapatkórházból szeretett volna helyőrségi, vagy vöröskeresztes hadikórházat létrehozni. A HM döntését már ismerjük, amely összhangban volt a SZEB rendelkezéseivel.[62] Az időközben Pécsett megszaporodó katonai alakulatok, igényjogosult hozzátartozók, különösen pedig a Dráva-menti határőrség igényei megkövetelték, hogy a városban valami katonai egészségügyi intézmény legyen. Az adott körülmények között egyetlen lehetőség egy nagyobb kapacitású, minimális fektetési képességgel rendelkező *kerületi orvosi rendelő* felállítása volt. Felszerelését nagyobb részben svéd vöröskeresztes anyagból, kisebb részben gyűjtésből biztosította. Gyógyszer-, kötszerellátása vásárlás útján történt, csak októbertől kapott központi anyagkiutalást. Az ágyhiányon úgy igyekeztek segíteni, hogy a várost három körzetre osztották, amelyekben 1—1 ht. honvédorvos látta el a fekvőbetegek házi kezelését (Kabdebo Antal, Mihályi István, Mózsa Ernő). Az intézeti kezelésre szorulókat egy ideig az ún. *Svéd VK-kórházba*, később polgári kórházakba, vagy klinikára utalták.[63]

Egyéb katonaegészségügyi intézetek

A polgári és katonai kórházakban egyaránt mutatkozó helyhiány miatt a HM arra törekedett, hogy a kórházak mellett néhány egyéb gyógyító intézet is felállításra kerüljön.[64] Az akkori hadseregszervezési adatok szerint több intézet létrehozása tényleges elfogadásra került, azonban működésüknek sem a személyi, sem az anyagi feltételei nem voltak meg, mert egy részüket szovjet hadsereg vette igénybe, legnagyobb részük azonban romosan, ajtó, ablak nélkül állott. Az intézetek ilyesféle „elvi létezése" alkalmat szolgáltatott arra, hogy a kezdeti időszakban néhány magas rendfokozatú orvostisztnek parancsnoki beosztást biztosítson. A hozzáférhető katonai épületekben már áprilisban

59 Uo. 27 381., 38 082., 43 841., 69 332., 71 379., 78 663., 82 595., 85 941/1945.
60 Uo. 29 626., 32 927/1945.; *Ribiczey Sándor* visszaemlékezése (a szerzők birtokában).
61 HL. HM. Eln. 30 686/1945.; 1. sz. heőrs. kórh. ir. 190/sgt. 1945.
62 HL. HM. Eln. 20 167., 24 284., 27 381., 29 155/1945.
63 Uo. 37 632/1945.; 4. ker. pság. ir. Állomás pcs. 48/1945.; Pécsi Állami Levéltár. Magyar Vöröskereszt 224/1945. sz.
64 HL. HM. Eln. 25 682/1945.

épületkezelőséget hoztak létre, és ha végezni nem is tudták, de legalább irányították az intézetek dolgozói által társadalmi munkában vállalt romeltakarítást és az építmények állagának némi megvédését. Úgyszólván egyszerre kezdték például Budapesten a tervezett 1. sz. helyőrségi kórház, a Gyógyfürdőkórház és a Tüdőszanatórium helyreállítását. A Róbert Károly körúti kórház megnyitásáig (május 26.) mindössze 2 épületet tudtak használhatóvá tenni, de itt is, a többi intézeteknél is, csak késő ősszel történt a vállalati munkába adás.[65]

Korai adatok vannak a volt *Honvéd orthopediai és gyógyvégtag-pótló intézet* felállításáról, parancsnokának (Sajgó Győző) kinevezéséről. Az intézet még a nagyarányú protézisgyártást sem győzte, így szó sem lehetett arról, hogy egykori kórházi részlege is működjék. A honvéd igazgatás sürgette a *hadifogyatkozottak rehabilitációs műtőkórházának* felállítását. A Népjóléti Minisztériummal folyó, a hadigondozást illető feladatköri viták miatt hónapokig húzódott a megoldás. A protetikai intézetet a honvédség átadta az NM-nek. Egyidejűleg épületet és katonai sebészi erőket ajánlott fel a kórházi részleg létrehozására, amely végül is 1946 áprilisában nyílt meg.[66]

Hosszas tárgyalás folyt a SZEB-bel a *Tüdőszanatórium* felállítása érdekében. Az elutasító határozatban nincs indoklás. Az 1. gy. ho. zalaszentgróti betegüdülő állomásáról, mint szükségszerű tüdőszanatóriumról, már megemlékeztünk. A katonabetegeket onnan az Erzsébet (ma Korányi) szanatóriumba helyezték át. A sebészeti kezelést igénylő tüdőbetegek ellátását az 1. ker. pság. polgári sebészeti intézetekben biztosította.[67]

A *Gyógyfürdőkórház* felállítását április végétől augusztus közepéig eredménytelenül szorgalmazta a HM. A helyreállító munka elég ütemesen folyt, de csak az egyetlen kinevezett ht. orvostiszt parancsnokból állott az intézet állománya. A katonák fürdő-, iszap- és fizikoterápiás kezelése a Császár, a Lukács és a Gellért fürdőben történt.[68] Augusztus végén született a HM és a SZEB, másrészről a honvédség és az NM között az a megállapodás, hogy katonai parancsnokkal (Irányi Jenő), de teljesen polgári személyi állománnyal rendelkező vöröskeresztes intézmény lesz belőle. (A katonai jellegű kórházak 1945. évi helyzetét a *4. sz. ábra* mutatja.)

Korán sor került viszont a *budapesti honvéd rendelő intézet* felállítására. A fővárosban aránytalanul magasabb volt a katonai igényjogosultak száma, mint a többi kerületparancsnokságok székhelyén. Amidőn márciusban a 102. sz. hadikórházat a Pajor szanatóriumi kórházkomplexumban megszervezték, egyidejűleg alárendelték a Horánszky (Makarenko) utcai nyugdíjas (HONSZ) székházat azzal, hogy ott több szakorvosi profillal rendelkező ambulanciát létesítsen. Amidőn a hadikórház beolvadt az 1. sz. helyőrségi kórházba, a főváros és a HONSZ részéről megindult az akció az épület meg-, illetve visszaszerzésére. A HM nem engedhette át, hanem itt hozta létre a *Honvéd Központi Orvosi Rendelőt,* nyolc szakrendeléssel.[69] Első parancsnoka a 102. sz. hadikórház volt vezetője, Kiss Nándor lett, majd június 28-án az 1. kerületi pság. vezetőorvosának alárendeltségébe került.[70]

65 Uo. 22 599., 22 633., 82 219/1945.
66 Uo. 19 510., 23 500., 41 036., 71 620/1945., 102 194/1946.
67 Uo. 23 327., 29 626., 32 927., 33 663., 72 690 — szerelve 83 734-hez., 75 305/1945.; I. ker. pság ir. 8320 — szerelve 10 376/1945-höz.
68 1. sz. heőrs. kórh. ir. 190/sgt. 1945.; 1. még 18. sz. lábjegyzetet.
69 Állománya: 1 orvospk., 11 katona- és szerződéses orvos, 12 szerződéses polgári alkalmazott; novembertől a gyógyszertár is működik 1 gyógyszerésszel és 1 polgári alkalmazottal. HM. 13 799/1945. aug. 7.
70 HL. HM. Eln. 5384., 8740., 13 799., 29 613/1945.; 1. ker. pság. ir. 297., 427/eln. 1945.

KATONAI ÉS KATONAI JELLEGŰ KÓRHÁZAK
(1945 VÉGÉN)

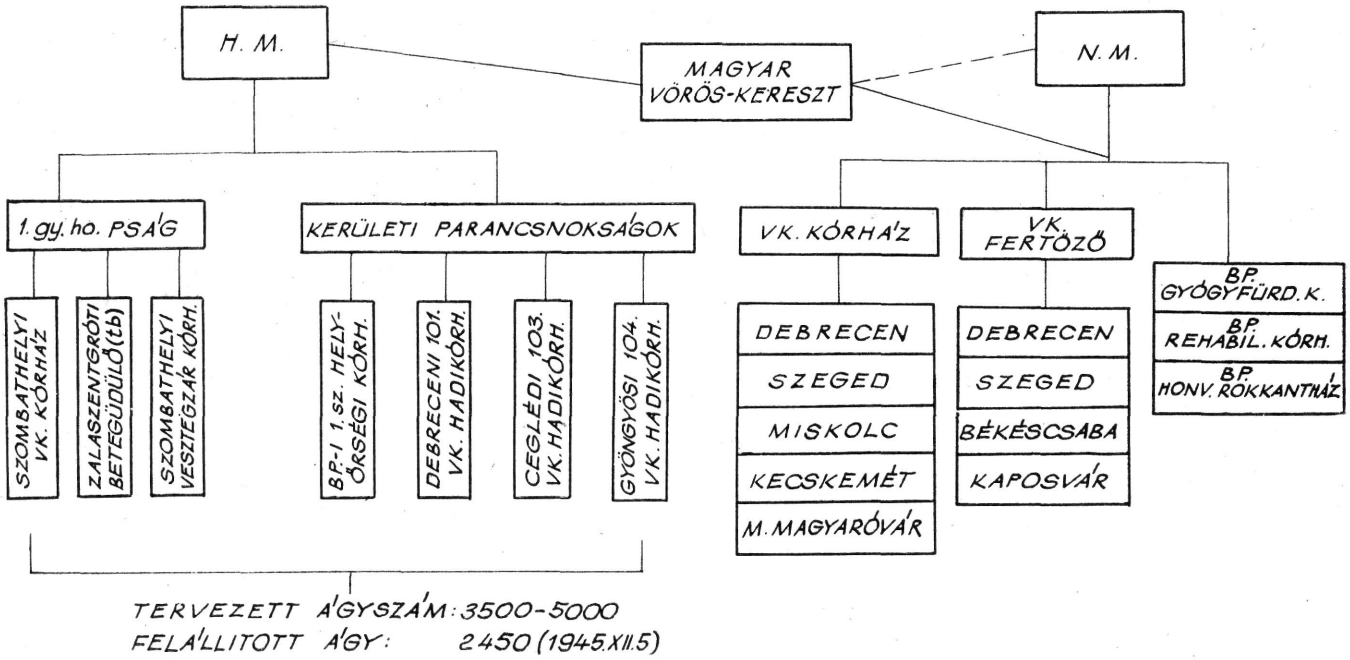

4. sz. ábra

A Horánszky utcai rendelő, széles profilja, különösen pedig a hatalmas betegforgalom miatt, hamarosan szűknek bizonyult. Az a döntés született, hogy a rendelőt a kerületi parancsnokság épületében kell elhelyezni (Veres Pálné u.). Az épület megfelelő átalakítása és rendbehozatala már 1945. nyarán megindult, a központi rendelő áthelyezésére csak 1946-ban került sor. A rendelőintézet megtervezésénél első ízben olvasunk arról, hogy a poliklinikát a korszerű szovjet elveknek megfelelően kell kialakítani. Ekkor még a kórház-poliklinikai egység fogalmának felvetésére nem érett meg a helyzet.[71]

A kb. 100 férőhelyes *Honvéd rokkantház* (Budafok, Lanária tp.) a háború alatt folyamatosan működött, az eü. ellátást az ostrom idején egy eü. tisztes végezte. Bejárt a körzeti polgári orvos, miután néhány friss sérült is bekerült a harcok folyamán. A rokkantház elsősorban nem katonaegészségügyi, hanem a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe tartozó hadigondozási probléma. Különösen érződött a helyzet visszássága, amikor a honvédségnek a katonai jellegű kórházak felállítása is nagy nehézségeket okozott. Az intézmény rendeltetése a definitív rokkantak elhelyezése, gondozása, foglalkoztatása. A miniszter-tanács belátta a honvédség gondjait és az NM alárendeltségében *Országos hadigondozó bizottságot* hozott létre, majd ennek közbejöttével, a HM és az NM megegyezése alapján, a réginél korszerűbb *Rokkantotthon* létesült.[72]

A hazatérő hadifoglyok egészségügyi ellenőrzése és kórházi kezelése sok gondot okozott a kerületi és kiegészítő parancsnokságoknak. A kórházi ápolásra szorulókat az egy helyőrségi és 3 hadikórház nem tudta fogadni. Így kerültek felállításra a különböző belépő állomásokon vagy a hazatérő szerelvények kirakodó helyein. az NM és az MVK gondozásában a *hadifogolyelbocsátó kórházak*. Különösen sok beteg, közöttük fertőző is, érkezett Romániából Szegedre, ahol a VK-kórház gondozásában a Móra-iskolában és a Pultz utcai volt ideggyógyintézetben 200—200 ágyas kórházat rendeztek be. A Pultz utcai a kiütéses tífuszbetegek kórháza volt. Az elbocsátó állomásoknak legfeljebb az az érdekessége, hogy 1—2 ht., vagy szerződéses polgári orvosuk volt, akik szorosan együttműködtek a ker. pságok által kiküldött felülvizsgáló bizottságokkal.[73]

Összeállításunkban alapvetően szervezési kérdésekkel foglalkoztunk. A megbetegedések megoszlásában, a gyógyszerelés lehetőségében és módjában a különböző gyógyító intézményekben nagy eltéréseket és csak hiányos adatokat találtunk, így egységes képet nagyon nehéz lenne adni. Mindenütt érezhető volt, hogy a háború következtében hiány mutatkozott antiszeptikumokban (Ultra- és egyéb septylek, Prontosyl, Antiluetikumok stb.), kininben, jódban. Csak a háború befejezése után ismerhette meg egészségügyi szolgálatunk a nyugati és szovjet sebészetben már a háború alatt alkalmazott antibiotikumokat. A kórházakban nehézség mutatkozott az élelmezés terén is. Ennek nemcsak az ország kirabolt állapota volt az oka, hanem hogy az élelmezési szolgálat akkor még nem ismerte fel, hogy kórházi viszonylatban az ún. hátországi norma semmi esetre sem elég a diéták biztosításához.[74] Általános volt 1945 telén a kórházakban a katasztrófális fűtőanyaghiány. Ha szén volt, a szállítóeszköz hiányzott. Boldogok voltak, ha legalább szimpla ablak volt a kórtermekben.

71 HL. HM. Eln. 13 779 — szerelve 1. ker. pság. 5384/eln. 1945-höz.
72 HL. HM. Eln. 18 323., 24 320., 31 249., 33 695., 34 730., 35 556., 38 559., 41 283/1945.
73 Uo. 37 427., 39 694 — szerelve 113. bev. közp. ir. 240/1945-höz., 39 649/1945.; *Thiry Lajos* visszaemlékezése (a szerzők birtokában).
74 HL. HM. Eln. 8691 — szerelve 5324/1945-höz.; Új Magyar Központi Levéltár (UMKL). NM. Molnár Erik ir. 3. dob. 110., 554., 588/1946. és 6. dob. 242/1947.

Korabeli jelentések szerint a betegszobák 10—12 fok hőmérsékletűek voltak, a fürdőt és fertőtlenítőt nem tudták működtetni stb.[75]

Negatívumként állapíthatjuk meg, hogy sem a katonai, sem a vöröskeresztes kórházakban nem volt nevelőtiszt. A koalíciós pártok intézeti kis csoportjai végeztek a személyi- és a betegállomány körében politikai felvilágosító munkát. Az egyik katonakórház első kommunista párttitkára (Szabó Lajos) szerint 1945 folyamán a háború és a fasizmus gyűlölete, a munkahely megteremtése, a segíteni és élni akarás kovácsolta össze a kórházi dolgozókat.

Az 1945-ben létrehozott kórházi hálózatban a szükséglet és a rendelkezésre álló ágyszám között nagy volt az aránytalanság. A HM beadványok útján és személyes közbenjárással többször kérte a SZEB-t, hogy engedélyezze a kerületeknél a sokprofilú helyőrségi kórházak felállítását.[76] Az egészségügy javaslatai az 1946. évi szervezésnél meg is valósultak.[77]

IV. A honvédség és a vöröskereszt

Az első világháború után a Magyar Vöröskereszt (MVK) anyagi alapjaiban erősen megfogyatkozott, az 1929. évi gazdasági világválság pedig fizetésképtelenségét vonta maga után. Az 1930/31-es években a Honvédelmi Minisztérium szanálta az intézményt, sőt a következő években évi 100 ezer pengős szubvencióval tartotta fenn működését.[78] Az anyagi érdekeltség ennek a nemes társadalmi egyesületnek fokozatos reakciós politikai elkötelezettségét jelentette: a revansista, fasiszta, szovjetellenes politika uszályába került és így elveszítette nemzetközileg is elvárt semlegességét és függetlenségét. A második világháború végén, az ország katonai vereségét követően, a régi politikai és társadalmi rendszer szétesett, és ezzel együtt a Magyar Vöröskereszt is.

Alapszabályának 9. §-a alapján az MVK a háború alatt, de a felszabadulás után is, jogilag a honvédelmi miniszter felügyelete és irányítása alá tartozott. A demokratikus hadsereg szervezésének időszakában a HM több okból sem mondhatott le a jóformán teljesen szétesett, de nemzetközileg mégis ismert és viszonylag gyorsan talpra állítható tömegszervezet segítségéről. A felszabadított területeken, a kitelepített katonai és vöröskeresztes kórházak talaján társadalmi összefogásból létesült *VK-szükségkórházak* — katonakórházak hiányában — egyedül álltak az újonnan születő hadsereg betegeinek rendelkezésére.[79]

A SZEB döntése értelmében május közepe táján a szerveződő, vagy már működésben levő helyőrségi kórházakat át kellett volna adni az MVK-nak.[80] A rendelkezés realizálása a személyekben szétesett, anyagiakkal nem rendelkező, az ország területén még éppen csak szerveződő VK részéről 1945 első kétharmadában képtelenség volt. A kerületi parancsnokságok székhelyén voltak ún. VK-szükségkórházak, vagy egy-egy klinika, esetleg nagyobb kórház fiókintézeteként működő, magukat vöröskeresztesnek nevező kórházak. Ezek inkább csak a vöröskeresztes jelleggel járó *védelmet élvezték,* de nem az országos VK-központ, hanem polgári szervek irányítása alatt és ellátásában voltak. Már az is sok gondot okozott a Nemzeti Segélynek és a gyenge VK-nak, hogy a budapesti helyőrségi, továbbá a 3 vidéki VK-kórház számára ápoló és egyéb segédszemélyzetet toborozzon.

75 HL. HM. Eln. 97 883/1945.; *Szabó Lajos* személyes közlése.
76 HL. HM. Eln. 22 997., 24 127., 24 449., 39 366., 34 738., 38 911/1945.
77 Uo. 96 581., 484 112, 43. és 45. fsz/1945—46., 23 278., 27 000/1946.
78 Népjóléti Minisztérium (NM) 22 562/IV—3. 1945.
79 HL. 6. ker. pság. ir. 19/1945. III. 5. sz. pcs.
80 HL. HM. Eln. 2378., 24 499/1945.

Miután az MVK anyagi bázisát nyugatra „mentették", a vezetőség nagyobbik fele pedig Ausztriában, Németországban ügyködött, itthon maradt részlegének tényked ése a hadifoglyok, deportáltak és szétszóródott családok kutatásában merült ki. A szerv alapszabályszerű működésnek megindítását a kormány már 1945. április 11-én elrendelte, de egyelőre csak a főváros nagy pályaudvarain tudtak perselyezésből és társadalmi adományokból szerény hadifogolyüdítő állomásokat felállítani.[81] Midőn június—júliusban a Nemzetközi VK segítő akciója megindult, és tömegesen szállította a gyógyszer-, kötszer-, tápszer-, élelmiszer- és ruházati adományokat, egyszeriben megszaporodtak az MVK-ban az „ügyintézők", akik a szeretetcsomagok körül nyüzsögtek. A HM az MKP felhívására felfigyelt a veszélyre és katonai ellenőrző bizottságot rendelt ki. Az ellenőrzés alapján a nagyobbrészt deklasszálódott elemekből álló 9 vezetőségi tag ellen korrupció, feketézés, reakciós elemeket bújtató és segélyező tevékenység miatt bűnvádi, illetve fegyelmi eljárást indított, míg további 5 főt csak leváltatott. A HM és BM teljes egyetértésben szükségesnek látta, hogy az MVK önkormányzatát felfüggessze és a szerv élére augusztusban katonai ügyvezető igazgatót állítson, Irányi Jenő o.alez. személyében, akit hamarosan miniszteri biztossá neveztek ki.[82]

Az elmondottak alapján érthető, hogy 1945-ben miért vállalt magára a HM számos, úgyszólván kizárólagosan vöröskeresztes feladatot (VK-kórházak helyreállítása, felállítása, felszerelése, anyagi támogatása, egészségügyi káderek toborzása, rokkantak szociális gondozása és, ha csírájában is, de a véradómozgalom szervezése stb.). Különösen szeretnénk kiemelni a honvédség és az akkori koalíciós pártok szoros együttműködését a társadalmi aktívák mozgósítása terén (Nemzeti Segély, MNDSZ, régi VK-tagok szervezése). Társadalmi segítséggel sikerült sok szétszóródott, vagy széthurcolt egészségügyi anyagot összegyűjteni. Komoly jelentőséggel bírt akkor a társadalmi szervezetek által végrehajtott gyűjtés a felállított katonai- és VK-kórházak felszerelésére (takaró, párna, fehérnemű stb.). Igen jó volt a kapcsolat a honvédség és a kommunista párt által létrehozott Nemzeti Segély között. Az utóbbi együttműködött az éledező területi VK-szervezetekkel, de hatékonysága és operativitása mennyiségileg — és főleg minőségileg — messze meghaladta a régi magyar VK tevékenységéét.

Kutatásunk közben igyekeztünk tiszta képet nyerni a HM és az NM (Népjóléti Minisztérium) között folyó, csaknem fél évig tartó illetékességi vitáról, amelynek központjában az MVK állott. Az NM 1945. július 30-án olyan igénnyel lépett fel, hogy a honvédség a volt katonai és vöröskeresztes kórházak feletti rendelkezési jogot adja át neki.[83] Az elmondottak után a kérés időszerűtlenségét nem kell magyarázni. A HM azonban látta a polgári egészségügy elé tornyosuló szociális-egészségügyi feladatok nagyságát, ezért a nehézségek áthidalására egyéb megoldást javasolt. Egyetértett azzal, hogy az ország polgári egészségügyi intézetei a háború alatt és az azt követő hónapokban a felszerelés, gyógyszer és egyéb anyagkészlet elhasználódása és hiánya miatt, igen nehéz helyzetbe kerültek. Kölcsönös megegyezés alapján a HM a nyugatról hazakerülő minden egészségügyi felszerelésnek és anyagnak előbb 2/3, majd később 3/4 részét a polgári egészségügynek (NM) engedte át.[84]

Az érdekellentétek és nézeteltérések második hulláma 1945. október—no-

81 Uo. 20 241., 23 285/1945.; HL. 1. ker. pság ir. 950/eln. vezo—1945.
82 HL. HM. Eln. 35 710., 37 124/1945.; Belügyminisztérium (BM) 250 690/IV—3. 1945.
83 HL. HM. Eln. 33 520., 36 967., 42 476., 48 162/1945.; NM. 22 256/IV—3. — és 89 681/IV—1. — 1945.
84 Uo. 25 682., 32 508., 32 927., 43 526., 49 600/1945.

vemberben keletkezett. A szűk katonai és vöröskeresztes hadikórházi kapacitás mellett az egyre nagyobb számban jelentkező rokkant és beteg volt hadifoglyok ellátása, a hadirokkantak gondozása lehetetlenné vált. Októberben a hadigondozási ügyet az NM, illetve a Minisztertanács égisze alatt létrehozott Országos Hadigondozó Bizottság hatáskörébe utalták. El kellett utasítani a Népjóléti Minisztériumnak azt az igényét, hogy egyidejűleg a vöröskeresztes kórházakat és hadikórházakat is megkapja. A polgári egészségügyre háruló feladatok megoldásához azonban a honvéd igazgatás ismét többirányú segítséget nyújtott. Már említettük, hogy a régi *Honvéd orthopédiai intézetet* már júniusban átadta a HM a polgári egészségügynek, illetve a VK-nak. Az intézmény kórházi részlegének pótlására a HM és az NM közös megállapodás alapján létesített egy 200 ágyas *VK-műtőkórházat.* A honvédség a Karolina u. 25—27.—Daróczi u. 24. sz. épületet nemcsak felajánlotta, hanem fel is újította, sőt a szükséges sebészeket is biztosította. Hosszas szervezés után, az Országos Hadigondozó Bizottság közreműködésével tudott a kórház 1946. áprilisban megnyílni. Ugyancsak a fiatal néphadsereg sietett az NM segítségére a *Magyar Állami Hadirokkantotthon* létrehozásában. A honvédség hozatta rendbe és adta át a VK-nak a Németvölgyi út 41—43. sz. alatti épületkomplexumot.[85]

Nem vitatható, hogy a polémia megindításában az NM-et a saját területén jelentkező égető gondok vezették. Nem mérte fel azonban helyesen egyrészről a honvédség előtt álló feladatokat, másrészről túlbecsülte az MVK akkori értékét. A HM-ben, már a SZEB előzetes tájékoztatása alapján, a békekötés után felállítandó hadsereg szervezésének előmunkálatai folytak, nem adhatta tehát ki kezéből egészségügyi intézeteit és anyagi bázisait.[86] Az MVK helyzetét, értékét, kapacitását a legjobban a HM ismerte és éppen ezért kapta a kormánytól azt a megbízatást, hogy munkálkodjék a szervezet reorganizációján.

Teljes mértékben elismerjük, sőt alátámasztjuk, hogy a széles demokratikus alapon nyugvó Nemzeti Segély munkája nélkül nem jöhetett volna létre a ma is virágzó, demokratikus Magyar Vöröskereszt. Egyes vélemények[87] azonban arra késztetnek bennünket, hogy hangsúlyozzuk a fiatal magyar hadseregnek a polgári egészségügy támogatásában, különösen a szétzilált MVK reorganizálásában és demokratikus fejlődésében 1945-ben kifejtett szerepét.

A Magyar Vöröskereszt nemzetközi kapcsolatai

A honvédelmi miniszter akkori megállapítása élénken tükrözi, milyen nemzetközi jelentősége volt a személyeiben és anyagi alapjaiban szétesett VK talpraállításának: „... a honvéd és vöröskeresztes egészségügyi intézetek pótolhatatlan anyaga csak a Vöröskeresztet megillető kiváltságok védelme alatt menthető meg és szállítható haza".[88] A Nemzetközi VK az Ausztriába és Németországba kihurcolt kórházak személyi állományának, betegeinek, anyagi felszerelésének a Genfi Egyezmény szerinti elbírálását biztosította. Amerikai, angol és magyar táborőrségekkel igyekezett megakadályozni, hogy egészség-

85 Uo. 23 500., 33 394., 34 648., 39 190., 41 037., 41 283., 43 743., 69 869., 71 620., 102 194/1945.; UMKL. OKT ir. 614/1945., 837—839., 841., 843., 847/1946.
86 HL. HM. Eln. 96 581/kv.—1945.
87 *Magyar János—Tóth László:* Történeti ismertetés a Magyar Vöröskeresztről. Budapest 1962.; *Pásztor Imre:* A magyar és a nemzetközi vöröskereszt múltjából. Pécs, 1969.
88 HL. HM. Eln. 33 520/1945.

ügyi anyagaink lélektelen és talajukat vesztett kufárok üzletelése folytán szétszóródjanak.

Az MVK katonaorvos-miniszteri biztosa kapta a kormánytól a megbízatást, hogy Bécsben a Nemzetközi VK képviselőivel közvetlenül tárgyaljon és elfogadtassa az osztrák és német területeken önkényesen működő „Magyar VK-szervek" törvényen kívül helyezését. Egyidejűleg nemzetközileg *elismerték* a demokratikus Magyarország újjáalakult VK-szervezetét. A tárgyalások sorozata az új magyar demokratikus honvédség nemzetközi tekintélyét is öregbítette.[89]

V. Az új hadsereg egészségügyi anyagi szerveinek megalakulása és működése 1945-ben

A kérdésről részletes feldolgozás jelenik meg a Honvédorvos c. folyóiratban,[90] az egészségügyi szolgálat működésének teljesebb áttekinthetősége érdekében mégis szükségesnek tartjuk, hogy abból legalább szemelvényeket adjunk. Az egészségügyi anyagellátás központi irányításának és az anyagi alap megteremtésének történetét óhajtjuk röviden tárgyalni, a debreceni megalakulástól az 1945. év végéig.

Az egészségügyi anyagi ellátás központi szerveinek megalakulása

Debrecenben az egészségügyi osztály (akkor eü. alcsoportnak hívták) 1945. február 7-e körül már működött. Ebben a kis egészségügyi törzsben volt orvos anyagi tiszt, sőt rövid ideig gyógyszerész is (Balogh László, Korányi Ernő). Ideiglenesen szerveztek egy Egészségügyi Anyagszertárt (EÜASZ), amelynek teljes személyi állománya tartalékosokból állott (Ács Károly, Fekete Zoltán, Héczey Sándor, Márkus Ödön, Varga József).[91] Sajnos Debrecenben csak nagyon korlátozott lehetőségek voltak az anyagi ellátás megszervezésére. Tévedés lenne mégis azt gondolni, hogy csak a szétszóródott anyagok gyűjtésével, vagy vásárlásával foglalkozott a debreceni egészségügyi anyagi törzs.

Azt általában minden visszaemlékezés és irodalom regisztrálja, hogy a tífusz elleni védőoltás már a Pavilon-laktanyában megkezdődött. Éppen az eü. részleg aktivitását bizonyítja, hogy az orvosegyetem kórtani intézetében és a KÖJÁL debreceni állomásán meglevő törzsekből gyorsan, kellő mennyiségű oltóanyagot állítottak elő olyannyira, hogy még az 1. gy. hadosztály is innen kapott vakcinát.[92] Haladéktalanul felvették a kapcsolatot a „Glória" gyárral, ahonnan sebkötöző csomagot, kötszereket és hőmérőket igényeltek. A számlázás adatai szerint február folyamán ezer sebkötöző csomagot már le is szállított a gyár.[93] A „Gamma" gyár részére leadott műszer és eü. gépi felszerelés igénylése nem járt eredménnyel, mivel a gyár kapacitását akkor a szovjet hadsereg teljesen lefoglalta.[94]

A HM budapesti kirendeltségében korán találkozunk magas rendfokozatú gyógyszerésszel, sőt az anyagraktár szervezésére az 1. sz. helyőrségi kórház

89 UMKL. NM. Molnár Erik ir. 2. dob. 84 154/1945 és 4. dob. 1065/1946.; *Irányi Jenő:* emlékirata és iratgyűjteménye.
90 *Fáller János:* Felszabadult hazánk új hadseregének egészségügyi anyagellátása 1945-ben. Kézirat.
91 HL. HM. Eln. 2417., 3014., 20 026/1945.
92 HL. 1. ker. pság. ir. 497/eln. — 1945.; *Kéry Kálmán* személyes közlése.
93 HL. HM. Eln. 5592/1945.
94 Uo. 5191/1945.

parancsnokává pár héttel később kinevezett ht. orvostiszt (Bokor Viktor) kapott megbízást.[95] A HM Budapestre költözése után megerősödött az egészségügyi csoport anyagi részlege. A HM egészségügyi főnökség állította fel — elsőként a ma is létező katonai egészségügyi intézetek közül — a végleges EÜASZ-t, hivatásos gyógyszerésztiszt parancsnokkal (Oláh András). Megalakulási körlete a Váci út 21. sz. alatti volt decentrum épülete, raktár céljára pedig a Róbert K. körút 44. sz. alatti, volt 10. sz. helyőrségi kórház VI. sz., részben romos pavilonját kapta meg.[96] Az utóbbi helyen gyűjtötték össze a Budapesten visszamaradt és szétszóródott anyagokat, később pedig a Dunántúlon levő és felszámolásra került volt katonai és vöröskeresztes kórházak mindazon anyagát, amely a hadosztályok számára nélkülözhető volt.

EGÉSZSÉGÜGYI ANYAGSZERTÁR ELSŐ SZERVEZETE
(HM. 2417, 3014, 24018/ELN.-1945.)

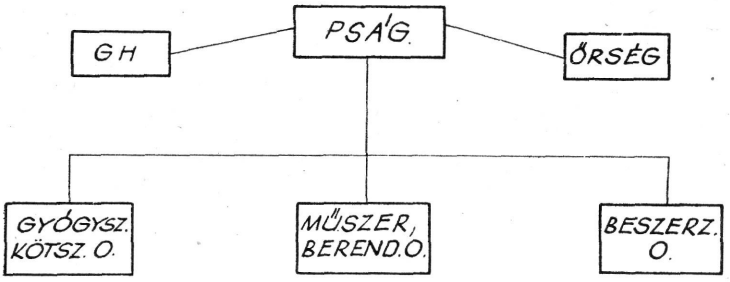

ÁLLOMÁNY:
TISZT 19
TTS 1
HONV. 58
ÖSSZ.: 78

5. sz. ábra

Az anyagellátás központi szervének önálló katonai jellegét a május 9-i SZEB-határozat megszüntette. Ekkor beolvadt a hadbiztosi raktárak csoportjába, mint *egészségügyi anyagkezelő szakasz.*[97] Az iratok szerint, „hadbiztosi raktár"-ként való működése inkább csak papírforma volt, miután levelezésein, nyugtáin, utalványozásain az év végéig „Honvéd Egészségügyi Anyagszertár Parancsnokság" fej- és körbélyegzőt használt. A SZEB valószínűleg a következő évre tervezett szervezést vette tekintetbe és soha sem emelt kifogást „rejtett" önállósága ellen.

A debreceni és a budapesti első szervezési tábla azt mutatja, hogy a funkcionális alegységeket helyesen állapították meg. Lényegében azonos elveken alapult meg két évtizedig az EÜASZ szervezete (*5. sz. ábra*).[98]

95 Uo. 22 707., 23 327., 24 130., 44 875/1945.
96 Uo. 23 614., 24 018., 24 856/1945.
97 Uo. 24 499., 37 286., 41 515/1945.
98 Uo. 2417., 37 261/1945.; *Koppány Tibor* visszaemlékezése (a szerzők birtokában).

A demokratikus hadsereg egészségügyi anyagi bázisának kiépítése

A HM-nek Budapestre történt áttelepülése után az egészségügynek összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzete volt az anyagi bázis létrehozására, mint előzőleg Debrecenben. A kitelepített decentrumokban visszamaradt anyag nem volt számottevő. Igen jelentős anyagi ellátottsággal bírt azonban a *Kecskemétről* kitelepített és a Szövetség utcai MABI-kórházban visszamaradt csapatkórház. Január közepétől Buda felszabadításáig sok sebesültet látott el, de utána anyagaival, felszerelésével diszponálhatott az egészségügyi szolgálat. Ennek anyagából töltötte fel a HM a Pajor szanatóriumban márciusban felállított 102. sz. vöröskeresztes hadikórházat, innen kapott sok anyagot a Sportkórház területén működő ún. Budai VK-kórház. Felszerelte a ceglédi 103. sz. VK-kórházat, az 1. kerületi parancsnokság orvosi rendelőjét, az 1. vasútépítő dandár gyengélkedőházát. Megmaradt készletéből még május 1-én fel tudott állítani Kecskeméten egy 200 ágyas VK-kórházat.[99]

Az országban egyetlenként engedélyezett (1945. május 26.) helyőrségi kórház működésének megindításához komoly segítséget jelentett a volt tiszti kórház szülészeti és nőgyógyászati osztálya, amely a Baár-Madas leánynevelő intézetbe történt áttelepüléssel vonta ki magát a kitelepítés alól. A helyőrségi kórház megnyitásakor teljes készletével azonnal működésbe tudott lépni, mint a sebészeti osztály szülészeti-nőgyógyászati részlege (Aranyi S., Szunyogh M.). Ugyancsak tanulságos az utókor számára a volt 10. sz. helyőrségi kórház komplett sebészeti műtőjének megmentése. A sebesülteket kezelve (köztük 70 szovjet), folyamatosan dolgozott a svéd VK égisze, majd a szovjet hadikórház pság. alatt. Az újjászervezett helyőrségi kórház műtőjének csak a légoltalmi pincéből kellett a már kitakarított és kimeszelt régi műtőblokkba visszaköltözni. A műtő felszerelésének megmentése az ott működő két lengyel menekült katonaorvos és Hegedűs Katalin főműtősnő érdeme.[100]

A felszabadulás után nem lehetett számolni az egyenként több mint ezer sebesültet kezelő Budai VK-kórházban és a Pajor szanatóriumban levő ún. Magyar VK-kórház anyagainak igénybevételével. A volt 11. sz. helyőrségi kórház szovjet hadifogolykórház lett.

Április végén, de inkább május folyamán, egymás után jelentkezett a volt szombathelyi helyőrségi kórház, a volt marosvásárhelyi kórház Sümegről, a szatmárnémeti Türjéről, a szolnoki Sopronból, a 108. sz., a 125. sz. tábori, az 523. sz. VK-kórház stb. Úgyszólván valamennyi teljes személyi állománnyal és anyaggal rendelkezett és mindegyikben több-kevesebb szovjet és magyar sebesült beteg feküdt. A kórházak kérték az új hadsereg hadrendjébe való felvételüket.[101] Mi sem természetesebb, hogy a nagy mennyiségű és nélkülözhető anyagokból a hadműveleti területre vonult, vagy vonuló 6. és 1. gy. hadosztály, majd a Hajmáskér körül gyülekező 5. ho. egészségügyi anyagi feltöltése elsődleges kérdés volt. A HM tudomásul vette és hozzájárult az anyagok átadásához; a végrehajtást a hadosztályparancsnokok, illetve vezetőorvosaik öntevékenyen szervezték meg.[102]

A visszamaradt különféle katonai jellegű kórházak anyagait a szovjetek már nem, az új magyar hadsereg még nem őriztette elég hatásosan. Így került azután sor arra, hogy különböző polgári intézmények, a Vöröskereszt égisze alatt, igyekeztek gyógyszert, műszert és egyéb felszerelési cikket igény-

99 HL. HM. Eln. 24 446., 29 588., 34 076., 83 398/1945.
100 *Aranyi Sándor, Bokor Viktor, Lőrincz Sándor, Szunyogh Mária* visszaemlékezései (a szerzők birtokában).
101 HL. HM. Eln. 23 785/1945.
102 Uo. 24 284., 25 721., 27 381., 28 636., 30 554., 35 755/1945.

be venni. Arról is van adatunk, hogy a polgári lakosság felelőtlen elemei fosztogatták az egészségügyi intézetek raktárát.[103] Kettős feladatukat jól megszervezték a hadosztályok: egyrészt őriztették a raktárakat, másrészt előkészítették a felesleges anyagokat a központi tárintézetbe történő beszállításra. Budapestről kiszállt egészségügyi anyagi bizottságok (Bányai László, Fäller János, Iván Ferenc, Koppány Tibor) leltározták az anyagokat, de a szállítási nehézségek miatt az EÜASZ-ba csak augusztus végén és szeptemberben történt tömegesebb beszállítás.[104]

Az EÜASZ bázisképzése és ezzel kapcsolatos kiutalási lehetősége akkor kezdett rohamosan növekedni, amikor augusztustól megindult a nyugatra kitelepített intézetek és raktári készletek hazaszállítása. Személyi vonakodás, nemzetközi nehézségek, főleg pedig szállítótér hiánya miatt a kitelepített intézetek anyagainak teljes visszaszállítása még jó két évig elhúzódott.[105]

Az év utolsó negyedében már a gyógyszergyárak is működtek és felvettek rendeléseket. Külön említenénk, hogy pl. a „Rico" gyár, egyéb anyagok mellett, vállalta teljes laboratóriumi felszerelés szállítását is.[106]

A Nemzetközi és a Svéd VK-tól már 1945-ben nagyobb mennyiségű gyógyszer, kötszer és tartósított élelmiszer érkezett az országba. Ezekből természetesen elsősorban a polgári egészségügy részesült, de a honvédség is kapott olyan, akkor még ritka szert, mint a Penicillin, vagy Insulin, amit a magyar termelés még nem biztosított; a volt 1. ker. vezo. (Leitner F.) érdeme ez, aki a Magyarországon tartózkodó nemzetközi vöröskereszt bizottságban a honvédség képviselője volt. Az 1. sz. helyőrségi kórház belosztálya és a budapesti központi honvéd rendelő hatáskörébe utalta a HM a diabeteses katonabetegek és hozzátartozók nyilvántartását és Insulinnal történő ellátását.[107]

A csapatok és intézetek egészségügyi anyagellátása

A csapatok és intézetek egészségügyi anyagi ellátásában nagyjából három periódus állapítható meg.

Az *első időszakban* a központi ellátás — anyaghiány miatt — legfeljebb csak esetleges volt, de az is inkább a kórházakra vonatkozott. Adataink szerint, ekkor a csapatok, a kórházak és a kerületi rendelők egyaránt helyi beszerzésre voltak utalva. Központilag csak a tetra oltóanyagot tudták biztosítani. Nagy jelentőségű volt az első hónapokban az a HM és a Népjóléti Minisztérium közötti megállapodás, amelynek alapján a gyógyszertárakban és lerakatokban található és a polgári egészségügy számára nem égetően szükséges gyógyszert és kötszert a honvédség részére zárolták.[108] A hadosztályok a vásárláson kívül szabad kezet kaptak arra, hogy hiányzó készleteiket a területükön található katonai és egyéb kórházak készleteiből kiegészítsék. Ezt már inkább csak hazaszállításuk után tudták foganatosítani. Meg kell állapítanunk, hogy a *katonaegészségügyi szolgálat februártól május végéig saját erőből nem tudott megbirkózni az anyagellátás feladataival.*

103 Uo. 26 289., 46 648/1945.
104 Uo. 25 179., 69 932., 71 373., 78 905., 90 499/1945.
105 Uo. 90 499/1945.
106 Uo. 77 641/1945.
107 HL. HM. Eln. 3011., 25 690., 29 155., 70 395., 79 856/1945.; 1. sz. heőrs. kórh. ir. 155., 192., 272., 305/sgt. — 1945.
108 HL. HM. Eln. 3005., 4378., 4403/1945.

A június—szeptember közötti, *átmenet*inek mondható *periódusban* az volt a HM egészségügyi vezetés egyik legfontosabb feladata, hogy a SZEB által engedélyezett intézetek gyógyszertárait felállítsa és feltöltse. Ekkor a honvédség még jóformán egyedül látta el gyógyszerrel és kötszerrel a VK-kórházakat is, sőt többször takarót, párnát, ágyneműt és más kórházfelszerelési cikkeket is utalt ki. Hasonló támogatást nyújtott a kis ágykapacitású, de az adott időben nélkülözhetetlen feladatot megoldó pályaudvari üdítő állomásoknak.[109] A hadosztályok *esetenként* már kisebb kiutalást kaptak, mégis inkább csak jóváhagyólag vette a HM tudomásul, hogy azok öntevékenyen töltötték fel csapatsegélyhelyeiket a Dunántúlon rekedt és kórházi ténykedést már nem folytató régi katonai intézetek anyagából.[110]

Októberben érte el az EÜASZ azt a feltöltöttséget, amikor már, szerény formában ugyan, de az *igénylés—kiutalás rendszerét* bevezethette. Ettől kezdve a csapatok és kórházak kéthavonként igénylést nyújtottak be és megkapták a rendelkezésre álló anyagot. Ebben az időszakban a VK-kórházak már elég jól el voltak látva nemzetközi adományokkal, így anyagigényléssel ritkábban jelentkeztek. Kórházfelszerelési cikkeiket azonban továbbra is úgyszólván teljes mértékben a katonai egészségügyi szolgálat biztosította.[111]

Nehéz utat tett meg az egészségügyi szolgálat az anyagellátás megszervezésében 1945-ben, a teljes szétziláltság állapotától az ellátási rendszer megalapozásáig.

*

A tanulmányunkban kifejtett eredmények és hiányosságok összefoglalása helyett befejezésül szeretnénk szolgálatunk működését az ország akkori katonai, politikai és egészségügyi helyzete vonatkozásában röviden értékelni.

Egészségügyi szempontból azt a szemléleti változást tartjuk legjelentősebbnek, amelynek eredményeként új hadseregünkben a katonát *embernek*, a *nép fiának* és többé nem a hadigépezet vakon engedelmeskedő, akarat nélküli csavarjának tekintették. Az érdeklődés homlokterébe került a katonák egészségéről való gondoskodás. A parancsnokok és nevelők részéről kapott támogatás lépten-nyomon igazolta, hogy a katonaorvos és az általa képviselt egészségügy a hadseregépítésnek fontos pillére. Az egykori parancsnokok elismeréssel nyilatkoznak jó néhány orvos értékes politikai munkásságáról is.

Hű képet igyekeztünk adni arról, hogyan kezdte építeni az új típusú katonaegészségügyi szolgálatot a sok tartalékos, vagy politikai és származási okból mellőzött-üldözött, de mégis nagyrészt önként jelentkezett orvos, gyógyszerész, ápoló-, műtősnő, orvostanhallgató és egészségügyi katona. Egyenkénti érdemük alig kerül valaha a történelem lapjaira, mégis tudnia kell az utókornak, hogy ők az életüket is hajlandók voltak feláldozni az emberhez méltó jövőért. Tanulmányunk szűk terjedelme miatt, sajnos, a sok száz egészségügyi dolgozónak csak kis részét említhettük meg név szerint.

A polgári egészségügy a felszabadulást követő első hónapokban úgyszólván egyedül látta el a háború sebesültjeit és betegeit. Az alakuló új hadsereg kezdeti betegellátását is vállalta, sőt ezen felül önként jelentkező kádereit átengedte a honvédségnek és egészségügyi anyagi téren is sok segítséget nyúj-

109 Uo. 40 235., 40 572., 43 950., 82 184/1945.
110 Uo. 85 941/1945.
111 Uo. 5606., 22 966., 40 235., 41 705., 82 184/1945.

tott. Helyesnek ítéltük a kormánynak azt az elhatározását, hogy a régi Vöröskeresztnek a reakciós elemektől való megtisztítását és demokratikus fejlődésének megindítását a HM-re bízta. Jelen volt a honvédség orvosképviselője akkor is, amikor az újjáalakult intézmény nemzetközi elismertetését harcolták ki. A fiatal honvédség ilyen irányú érdemeinek méltatása helyet követel a Magyar Vöröskereszt történetében.

Katonaegészségügyünk jelenkori történetéről összeállított tanulmányunk a maga nemében kezdeményező jellegű. Munkánk további kutatásokhoz kiinduló alapot jelenthet, különösen olyan részletkérdések kidolgozásához, amelyekre most legfeljebb csak villanófényt vethettünk.

Такач Ласло — Фэллэр Янош — Лейтнер Ференц

ФОРМИРОВАНИЕ МЕДИЦИНСКОЙ СЛУЖБЫ ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ И ЕЁ РАЗВИТИЕ В ГОД ОСВОБОЖДЕНИЯ (1945 Г.)

Резюме

Авторы статьи показывают формирование военно-медицинской службы и её развитие в год освобождения. На мрачном и одновременно оптимистичном фоне разграбленной, разрушенной и опустошенной войной страны рассматривается проблематика медицинского руководства на различных звеньях, организация медицинского обеспечения в войсках, налаживание работы госпиталей, создание базы медицинского имущества и медикаментов. Ненависть к фашизму, участие в борьбе с немцами, воодушевление и желание работать — вот что характеризовало пионеров начальной эпохи строительства. Благодаря бескорыстной помощи Советского Союза, самоотверженной поддержки Партии и всего народа, беззаветного труда работников здравоохранения Венгрии удалось заложить основы медицинской службы новой армии. Все командиры и воспитатели армии были солидарны с работниками медицинской службы в решении проблем и помогали, чем только могли.

Помимо литературы, главным образом архивных источников, авторы использовали также и данные, заимствованные из мемуаров современников. Настоящая статья может быть использована как источник для дальнейших исследований.

Takáts László—Fäller János—Leitner Ferenc

KONSTITUIERUNG DES SANITÄTSDIENSTES DER UNGARISCHEN ARMEE UND SEINE ENTWICKLUNG IM JAHRE DER BEFREIUNG (1945)

Resümee

Die Verfasser untersuchen die Ausgestaltung des Sanitätsdienstes des Heeres und seine Entwicklung im Jahre der Befreiung; die Führung des Sanitätsdienstes auf verschiedenen Stufen, die Organisierung des Sanitätsdienstes bei der Truppe und des Spitalwesens, die Problematik der Schaffung der materiellen Basis des Sanitätswesens im ausgeplünderten, nach den Verwüstungen des Krieges in Ruinen ligenden Landes werden auf dem trotzdem ermutigenden Hintergrund dargestellt. Der Haß gegen den Faschizmus, die Bereitwilligkeit gegen Nazideutschland zu kämpfen, die Begeisterung und der Wille zur Tat charakterisierten die Pionere des An-

fangsabschnitts des Wiederaufbaus. Durch die Hilfe der Sowjetunion, die uneigennützige Unterstützung durch die Partei und die Gesellschaft, die opferfreudige Unterstützung durch den zivilen Sanitätsdienst gelang es die Grundlagen zum Sanitätsdienst der neuen Armee zu schaffen. Innerhalb der Armee haben alle Kommandanten und Erzieher die Sorgen des Sanitätsdienstes auf sich genommen und mitgeholfen, wo es nur möglich war. Außer den Daten der Literatur und hauptsächlich der Archive haben die Verfasser auch aus den pulsierendes Leben widerspiegelnden Memoiren der Zeitgenossen geschöpft. Die Studie kann zu weiteren Forschungen als Quellenpublikation benutzt werden.

KÖZLEMÉNYEK

MARIA FORTUSZ

EGY A SZÁZEZERBŐL

Amikor Ukrajnában, Herszonban, a szülővárosomban jártam, meglátogattam a helyi Forradalmi Történeti Múzeumot és megismerkedtem az igazgató helyettesével — Virlics Auguszt Ernesztovics elvtárssal. Az igazgatóhelyettes neve idegen származásra utalt és ez felkeltette érdeklődésemet. Auguszt Ernesztovics magyar internacionalista fia volt; apja részt vett a polgárháborúban és a Nagy Honvédő Háborúban. Ennek az embernek igen érdekesen, mégis tragikusan alakult a sorsa.

A következőket tudtam meg Virlics Ernőről. 1895. július 27-én Munkácson, vasutas családban született. Apja nemsokára, munkalehetőséget keresve, az Osztrák—Magyar Monarchia belső területeire költözött és Budapesten dolgozott pályaudvaron, majd Székesfehérvárra került. Itt érte a sokgyermekes családot az első imperialista világháború. Bármennyire is ínséges volt Virlics István élete, hiszen alig tudta megkeresni a kenyérre valót, mégis, fillérenként gyűjtötte össze a pénzt, hogy idősebb fiát, Ernőt, iskoláztathassa. Ernőnek 1915-ben sikerült elvégeznie a mezőgazdasági szakiskolát. Alig tudott azonban néhány hónapot dolgozni az iskola befejezése után, amikor behívták katonának és kiküldték a frontra.

A fiatalember — aki megszerette a gazdálkodást és arról álmodozott, hogy munkája során növeli a föld termőképességét, gazdag termést takarít be, kerteket és szőlőket ültet, fejleszti a mezőgazdaságot — a fronton meglátta, mennyire pusztítja a háború a földet és a természetet, hogyan rabolja el ezer és ezer fiatal életét és egészségét. Még nem tudatosan, de napról napra erősödött benne a tiltakozás az értelmetlen imperialista mészárlás szörnyűségeivel szemben. Sebesüléséből felgyógyulva Virlics Ernő, az osztrák—magyar hadsereg katonája, elhatározta — hogy mint sok más társa —, megszökik a frontról. A szökési tervből nem lett semmi, az egyik csata után majdnem a teljes százada orosz hadifogságba került.

Hosszú és szenvedéssel teli út kezdődött, egyik gyűjtőállomástól a másikig, egyik hadifogolytáborból a másikba. Két hosszú éven át, 1915-től 1917-ig járta a táborokat Virlics Ernő, dolgozott Baskíriában, Ufa mellett, majd az izsori gyárban stb. A hadifoglyok helyzete a cári Oroszországban igen nehéz volt: éheztek, 12—14 órás nehéz munkát végeztek, szalmán aludtak, a barakkokban levő irtózatos piszok a pusztító járványok melegágya lett.

Az egyszerű orosz emberek — különösen azok a munkások, akikkel együtt Virlics dolgozott — együttéreztek a foglyokkal, segítettek, ki mivel tudott, megosztották velük amúgy sem bőséges háborús fejadagjukat.

Beköszöntött 1917 februárja. Körös-körül mély hó, erős fagyok, az öltözet pedig csupa rongy, amilyenben messzire nem juthat az ember. Az egyik faluban Virlics egy jómódú gazdához került. A gazda, miután megtudta, hogy a magyar fogoly mezőgazdasági szakiskolát végzett, szívesen fogadta fel béresnek.

Nemsokára kitört a forradalom, híre eljutott ebbe a kis faluba is. A cári uralomnak véget vetettek. A katonamundérba bújtatott béresek, földnélküli szegényparasztok és a munkások arról álmodoztak, hogy hazatérnek a frontról, kiveszik jussukat a földesúri földbirtokokból, vagy munkát kapnak a gyárakban; lerázzák magukról a tőkések és földbirtokosok évszázados igáját. A birtokos osztályok azonban ragaszkodtak javaikhoz és privilégiumaikhoz, szorgalmazták az imperialista háborúnak a végső győzelemig történő folytatását.

Ekkor dördült el az Auróra lövése. Győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Szovjetkormány alakult Vlagyimir Iljics Lenin vezetésével. A szovjetek első dekrétumai a békéről és a földről szóltak. Az egykori frontharcosok megindultak hazafelé, a gyárakba és üzemekbe, falura, a földekre.

A szocialista forradalom vihara végigsöpört az országon. A földbirtokosok és tőkések a külföldi imperialisták segítségével megalakították a fehérgárdista hadosztályokat és tiszti ezredeket, szervezték a belső és külső ellenforradalmat, fegyveresen szálltak szembe a szovjethatalommal és kísérelték meg elnyomni a proletárforradalmat, ismét bevezetni az országban a régi rendet.

A nemzetközi tőke, a fehér tábornokok és az ellenforradalmi erők támadásának visszaverésére megalakultak a Vörös Gárda osztagai, a partizáncsoportok, amelyek orosz munkásokból és parasztokból, szegényparasztokból és béresekből, leszerelt katonákból és volt hadifoglyokból álltak. Az Uralban harcoló egyik partizánosztagba 1917 októberében önkéntesen jelentkezett Virlics Ernő, volt magyar hadifogoly is.

Az osztag állományában Virlics 1918 elejéig harcolt a fehérek ellen, majd sok más volt magyar hadifogollyal együtt az 1. önálló nemzetközi lovasosztály állományába került.

Ha betekintünk abba a pártnyilvántartási lapba, amelyet Virlics Ernő 1936. július 1-én saját kezűleg töltött ki, a következőket olvashatjuk:

„1. Virlics Ernő, született 1895 júliusában

6. Anyanyelve — magyar.

7. Hivatalnok...

9. Az ÖK/b/P soraiba történt belépésének időpontja:

a) tagjelölt — 1926-tól az Ukrán Szovjet Szövetségi Köztársaság dnyepropetrovszki bizottságánál

b) az ÖK/b/P tagja — 1930 májusától, az észak-kaukázusi terület armaviri körzeti bizottságánál...

12. Foglalkozása munkába lépésétől kezdve:

Mettől, meddig (év, hónap)	A munkahely megnevezése	Munkakör vagy állás, milyen vállalatnál, intézménynél
1914. XI-től	osztrák—magyar	11. gyalogezred,
1915. V-ig	hadsereg	sorkatona
1915. V-től		hadifogolytábor,
1918. III-ig	Oroszország, Ural	hadifogoly

Itt fekszik előttem egy igazolás, amelyet az események után 50 évvel állítottak ki — az 1. nemzetközi lovascsoport 1. osztálya parancsnokának, Tölgyesi Mátyásnak visszaemlékezése.[1] A következőket írja: „... Igazolom és bizonyítom, hogy Virlics Ernő, volt magyar hadifogoly, aki 1895-ben született Munkácson, 1918-ban Menzelinszk városban (ufai kormányzóság) az általam szervezett nemzetközi lovasosztagba önként jelentkezett, hogy harcoljon Szovjetoroszország ellenségei ellen. Bátor és fegyelmezett magatartásáért hamarosan szakaszparancsnok lett. Részt vett a Szarapul és Menzelinszk városok elfoglalásáért vívott nehéz harcokban, majd az Izsevszk és Votkinszk gyárvárosokért folytatott küzdelmekben. E harcok alkalmával az ellenforradalmárok fogságába esett, ahonnan mintegy két hónap múlva sikerült megszöknie és újra részt vett a nemzetközi lovasosztag harcaiban. A harcban leleményességével és bátor magatartásával tűnt ki. Kiváló szervezőkészségével az egész lovasosztag ellátását intézte. Virlics Ernőt, mint az októberi forradalom önkéntes fegyveres internacionalista védelmezőjét, az ezzel kapcsolatos megtiszteltetésre és anyagi támogatásra érdemesnek tartom. Bp. 1968. 02. 05." Aláírás: Tölgyesi Gyuricza Mátyás.[2]

Az osztály állományában Virlics Ernő az egyik osztag parancsnokaként harcolt 1918 végéig. Ekkor a nemzetközi lovasosztályt átdobták Nyizsnyij Novgorodba (ma Gorkij), ahol a volt magyar hadifoglyok egy másik osztaga ténykedett. Később mindkét osztagot Ukrajnába, Kijevbe irányították, ahol feltöltésre és összevonásra kerültek és a Kijevi Katonai Körzet 1. Önálló Nemzetközi Lovasosztálya elnevezést kapták, majd részt vettek az intervenciós csapatok, a fehér és más bandák ellen vívott harcokban, egészen 1919 szeptember végéig.[3]

Ebben az időben Ukrajna a polgárháború legnehezebb időszakát élte át: a fiatal Vörös Hadsereg egyidejűleg harcolt az imperialista intervenciós csapatok, a belső és külső ellenforradalmi erők, a fehérgárdisták, az egész köztársaságban ténykedő burzsoá nacionalisták, a különböző „atamánok" és „bátykák" vezetése alatt álló bandák ellen.

1967-ben, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségekre, Moszkvába érkezett a Magyar Népköztársaság volt mongóliai nagykövete és a Vörös Hadsereg nemzetközi egységeinek volt internacionalista harcosa, Garasin Rudolf elvtárs. Találkozott Virlics

1 A Szovjet Hadsereg Központi Állami Levéltárában (a továbbiakban — SzHKÁL) levő, 1919 júliusából származó bizonylat szerint a Kijevi Katonai Körzethez került 1. Önálló Nemzetközi Lovasosztály 1918. augusztusában alakult meg. A lovasosztály 1. százada 117 főből, cseh, magyar, német és orosz nemzetiségű katonákból állt. Parancsnoka Tölgyesi Gyuricza Mátyás volt. 14 978. fond, 1. leltár, 1. őrz. egys. 1. lap.

2 Tölgyesi Gyuricza Mátyás 1974-ben hunyt el Budapesten. — A szerk.

3 *Garasin Rudolf:* Vörös huszárok. Moszkva, 1970. 37. o., oroszul. Magyar nyelven: Vörössapkás lovasok. Budapest, 1967. 44—52. o., valamint SzHKÁL 14 978. fond 1. leltár. 1. lap.

Ernő fiaival. Az 1. nemzetközi lovasezred volt törzsfőnöke (adjuntása), Garasin Rudolf, a következőket mesélte volt harcostársa fiainak:

„... Emlékszem Virlics Ernőre, még 1919-ből. Gondolkodó ember volt. Gyakran álmodozott hazája, Magyarország jövőjéről, a szabad életről, tőkések és földbirtokosok nélkül. Kellemes volt elbeszélgetni és vitatkozni vele, mindig keresett, kutatott valamit. Természetesen némelyik elképzelése mai szemmel nézve naívnak tűnt. De éreztem benne, hogy igyekszik a tudás felé. Szerette a könyveket, már akkoriban is majdnem teljesen folyékonyan beszélt oroszul. A pihenők rövid óráiban újsággal vagy könyvvel a kezében üldögélt és olvasott a körülötte levő harcosoknak."

Később, Virlics Ernő hozzátartozóinak kérésére, Garasin elvtárs hivatalos igazolást küldött, amelyben a következőket írta: „Igazolom, hogy 1919-ben Ukrajnában Virlics Ernő (1895. Munkács) volt magyar hadifogoly, mint önkéntes szolgált a Vörös Hadsereg internacionalista lovasezredében és részt vett a Kijev, Fasztov, Bjelaja Cerkov és Umány körüli harcokban az ukrán nacionalisták és a külföldi intervenciósok ellen. A lovasezred első osztályának gazdasági munkáját kifogástalanul végezte. Virlics Ernő, mint magyar internacionalista, a polgárháború alatt becsülettel védte meg az Októberi Forradalom vívmányait. 1968. február 5." Aláírás: Garasin Rudolf.[4]

Nem érdektelen, miként emlékezett meg Virlics a Vörös Hadseregben eltöltött szolgálatáról

1918. IX-től 1919. V-ig	Vörös Hadsereg	A 2. (ukrán szovjet — a szerk.) hadsereg 1. poltavai ezrede
1919. V-től 1920. VII-ig	Vörös Hadsereg	88. internacionalista lovasezred, pénztáros és az ezredparancsnok adjutánsa[5]
1920. VII-től	Vörös Hadsereg	Harkovban a katonai kórházban sebesült és tifuszos

A Szovjet Hadsereg Központi Állami Levéltárának anyagai között az alábbi adatok szerepelnek Virlics Ernőnek a Vörös Hadsereg soraiban eltöltött szolgálati idejére vonatkozólag:

„Az 1919. május 20-án kelt bizonylatban az 1. önálló nemzetközi lovasosztály törzse beosztottainak illetménykiegészítésével kapcsolatban az 1919. május 1-ig terjedő időszakra a mellékelt jegyzékben szerepelt Virlics Ernő századírnok neve: havi illetménye 900 rubel, 1919. IV. 17-től V. 1-ig illetménykiegészítése 390 rubel. A jegyzéken szerepel Virilics Ernő aláírása az összeg átvételéről.

Ugyanennek a lovasosztálynak az 1919. május első felére vonatkozó (kijevi keltezésű) bizonylatában szerepel Virlics Ernő pénztáros, havi illetménye 900 rubel, az 1919. május 1-től 16-ig terjedő időszakban illetménye 450 rubel.

A önálló nemzetközi lovasezred 1919. november 17-én kelt 1. sz. parancsá-

4 Szerző megjegyzése: Garasin Rudolf 1969. augusztus 21-én Budapesten elhunyt.

5 A rendelkezésre álló adatok szerint a 88. nemzetközi lovasezredet az 1., majd a 2. nemzetközi önálló lovasezreddé szervezték át (M. F. megjegyzése). A 88. ezredet a feloszlatott 1. önálló nemzetközi lovasezred állományából szervezték Kazányban. A Vrangel ellen harcbavetett 2. nemzetközi lovasezred állományának a zömét a Szibériából és Turkesztánból érkező önkéntesek alkották. (A szerk. megjegyzése.)

ban az alábbi szöveg található: „Virlics Ernő elvtársat az ezred 2. osztályának adjutánsi beosztásába helyezem..."

Kivonat ugyanebből az 1. sz. parancsból: „Az összevont lövészhadosztály parancsnokának 1919. október 6-án kelt 6. sz. parancsa értelmében az 1. önálló nemzetközi lovasosztályt ezreddé szervezték át".

Az 1. önálló nemzetközi lovasezred politikai bizottságának, a Köztársaság Tartalék Hadserege Lovassági Csoportfőnökéhez címzett, 1919. november 29-én Kazány városában kelt jelentésében az szerepel, hogy az ezred Kazányba érkezése előtt hat hónapig a fronton harcolt.

A Köztársaság Tartalék Hadserege 1. önálló nemzetközi lovasezredének 1920. január 11-én Kazányban kelt 1. sz. parancsa 21. §-ban a következő áll: „... Virlics Ernő elvtársat az ezred iskolájának írnokává nevezem ki."[6]

Amint a fenti okmányokból kitűnik, Virlics Ernő magyar internacionalista, a Vörös Hadsereg önkéntese, a legkülönfélébb csapat- és törzsbeosztásokban szolgált a Vörös Hadseregben.

Érdekességként lehet megemlíteni, amint az a Köztársaság Tartalék Hadserege 1. önálló nemzetközi lovasezredének szóló 1919. november 23-án kelt 7. sz. parancsból kitűnik, hogy Virlics Ernő, a 2. osztály adjutánsa (törzsfőnöke), a kazányi tartózkodás idején ezredügyeletes szolgálatot látott el.

Az 1919. november 29-én kelt 13. sz. ezred napiparancs 5. §-a aláhúzza, hogy az ezred és az osztályok ügyeletes szolgálatai komolyan viszonyultak kötelmeikhez.[7] És annak ellenére, hogy ez a parancs nem említi név szerint az ügyeleteseket és figyelembe véve azt, hogy Virlics elvtárs ezután még kétszer — december 3-án és 8-án is — ezredügyeletes volt, arra a következtetésre juthatunk, hogy az ezredparancsnokság dicsérete őreá is vonatkozik.

Teljességgel hihető az is, hogy bármilyen körülmények között, valamennyi felsorolt beosztásban Virlics elvtárs a rá jellemző igyekezettel látta el a szolgálatot, bátran és elszántan teljesítette harci feladatát.

1920. januárjában az 1. önálló nemzetközi lovasezred, amely Kazányban állomásozott, véglegesen a Köztársaság Tartalék Hadseregének állományába került, 1920 közepén pedig Virlics Ernőt áthelyezték a 2. nemzetközi lovasezredhez, melynek állományában júliusig aktívan részt vett a Vrangel elleni harcokban Tauriában. Ekkor súlyosan megsebesült és közel fél évet feküdt a harkovi katonai kórházban, ahol időközben tífuszon is átesett. 1920 végére Vrangelt teljesen szétverték.

Az akkori helyzetet a szovjet hadsereg levéltárában található iratok csak szerény mértékben tükrözik, de ezekből is látható, hogy a Déli Front Önálló Nemzetközi Lovasdandárának törzse, melynek alárendeltjei közé tartozott a 2. nemzetközi lovasezred is, 1921. január 21-től kezdve egymás után adta ki a magyar internacionalisták leszerelésére és az egységek leszerelésére vonatkozó parancsokat. Egyszer csak megjelent az 1921. március 4-i 0010. sz. parancs: „A leszerelést felfüggeszteni és mindenkit a Mahno-banda elleni harcra, amely március 3-án reggel Mencsekur faluban (Fjodorovkától 36 versztnyire délnyugatra) bukkant fel",[8] vagyis a dandár elhelyezési körzete közvetlen szomszédságában, veszélyeztetve a már leszerelt, fegyvertelen egységeket.

Valóban, Vrangel csapatait szétverték, de Ukrajnában még dörögtek a fegyverek: az „atamánok" és a „bálykák" kisebb-nagyobb anarchista bandái terrorizálták a lakosságot, feldúlták a városokat, pusztították a gyárakat és

6 SzHKÁL 8643. fond, 1. leltár, 1. őrz. egys., 4. lap, 1967. augusztus 31. 2316. sz. ügyirat.
7 SzHKÁL uo. 1. őrz. egys, 24., 38., 42. és 53. lap.
8 Uo. 7757. fond, 1. leltár, 1. őrz. egys., 1. és 6. lap.

üzemeket. A legkártékonyabb és a legnagyobb létszámú Mahno bandája volt. És a magyar internacionalisták újra nyeregben ülnek, űzik-verik a banditákat. Nagyon jól ismerem személyesen is az akkori idők légkörét, hiszen magam is résztvevője voltam az eseményeknek.

A mai napig is emlékezem a Mahno-banda rablómódszereire és az ellene folytatott harcra, amelyben majdnem én is életemet vesztettem. Azokban az években a jeliszavetgrádi (mai Kirovgrad) járási rendkívüli bizottság (a CSEKA) titkos hírszerző osztályának és gazdasági osztályának vezetője voltam. Emlékszem, amint 1920 végén, amikor több nagyobb bandát — Hmar, Szviscs, Fekete Varjú, Tyutyunyik, Zeljonij, Maruszja Nyikiforova és mások vezetése alatt álló csoportokat — már szétzúztunk, Harkovban értekezletet tartottak. Az értekezleten részt vett Dzerzsinszkij, Lácisz, Eideman, Vorosilov, Frunze elvtárs, a Vörös Hadsereg számos parancsnoka és a CSEKA-szervek vezetői. Csupán egy kérdés szerepelt a napirenden: a Mahno-banda végleges szétzúzása.

Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij utasítására térképet készítettek, amelyen színes ceruzával bejelölték a Mahno-banda valamennyi portyáját, Guljáj Polje falutól (Mahno szülőfaluja, régen Jekatyerinoszlav kormányzósághoz, ma a zaporozsjei területhez tartozik Ukrajnában) az ország belsejébe — Dnyepropetrovszk, Nyikolájev, Voronyezs, Kurszk, Bergyanszk stb. városokig. A térkép tanulmányozása után Dzerzsinszkij elvtárs felhívta a figyelmet arra, hogy a banditák bármilyen irányban is portyáztak, bárhonnan tértek vissza, mindig meghatározott falukon és kis városkákon haladnak át, gyakran megpihenve azokban.

Ez a körülmény arra a gondolatra juttatta Dzerzsinszkijt, hogy ezeken a pontokon a banditák valamilyen bázissal rendelkezhetnek, azt javasolta tehát, hogy küldjünk szét kisebb felderítő csoportokat, azzal a feladattal, hogy fészkeljék be magukat ezekben a településekben, nyerjék meg a helyi lakosok bizalmát, beleértve a Mahno-pártiakat is, és rajtuk keresztül tudják meg, mivel vonzzák ezek a falvak a banditákat, a legfontosabb feladatuk pedig megtudni a Mahno-osztagok további terveit és időben tájékoztatni azokról a központot, elősegítve ezzel a Vörös Hadsereg tevékenységét a bandák felszámolásában. Ezzel egyidejűleg Féliksz Edmundovics javaslatot terjesztett be, amelyet Frunze, Vorosilov elvtársak és a Vörös Hadsereg más parancsnokai is támogattak: meg kell szervezni a lovasfelderítők kisebb, gyorsan bevethető osztagait, biztosítva számukra a lehető legjobb lóállományt és fegyverzetet, annak érdekében, hogy gyorsan — szinte a felderítők első jelzésére — jussanak ki a megadott körzetbe, érjék el a Mahno-bandákat, üldözzék őket és a maguk részéről gyorsan tájékoztassák a Vörös Hadsereg egységeit tartózkodásuk helyéről.

Amikor a CSEKA-szervek munkatársainak állományából kezdték megalakítani a felderítő csoportokat, munkám jellegéből adódóan, engem nem jelöltek ki. Én azonban kértem, engem is küldjenek erre a munkára, indokolva a kérést azzal, hogy 1919 októberében Melitopolban már végrehajtottam egy pártfeladatot Mahno törzsében, személyesen ismerem őt is, számos beosztottját is.

Érveléseimet elfogadták és Pjatyihatka vasútállomás körzetébe küldtek. A banditáknak az állomáson levő segélyhelyén nővérként kezdtem dolgozni. Felderítőink segítségével nemsokára megállapítottuk, hogy a banditák által olyan gyakran látogatott települések valóban bázisok, ahol fegyvereket, lőszert, élelmet, ruházatot tárolnak, nemcsak a sebesültek találnak ott me-

nedéket, de a portyák során elfáradt lovakat is ott etetik meg és pihentetik. A falvakba betérve a bandák erősítést kapnak, új embereket szerveznek be, lovat cserélnek, feltöltik lőszer- és fegyverkészleteiket, élelmet találnak. Mindez lehetővé teszi számukra a nagyobb hadtáp-vonatok és nehéz szállítóeszközök nélküli gyors tevékenységet, mozgékonyságot, azt, hogy lovon és könnyű géppuskás szekereken (tacsánkákon) gyorsan és nagy távolságra hajthassák végre portyáikat, megőrizve a nagyfokú harcképességet.

A felderítő csoportok aktív és hatásos tevékenysége elősegítette a Vörös Hadsereg egységeinek sikeres harcát, a Mahno-bandák elérését és szétverését. Ez a körülmény természetesen nem kerülte el az olyan ravasz és álnok ellenség figyelmét, amilyen Mahno volt. Megkezdődött a „bolsevista ügynökök" felkutatása a banda tagjai között, a legkisebb gyanú esetén is mindenkit letartóztattak.

Egyszer, 1921 februárjában, a Vörös Hadsereg egyik sikeres akciója után, engem is letartóztattak, mint kommunistagyanús személyt. Összeverve valamilyen faluba vittek és egy sötét fészerbe zártak be, ahol már tíz fiatalember ült, hasonló állapotban. Mindenféle kihallgatás nélkül, február 22-én hajnalban, a Vörös Hadsereg létrejöttének 3. évfordulója előtt, kivezettek a fészerből és a falu mögé tereltek bennünket.

Egyesektől elvették a csizmát, másoktól a felsőruhát. Félig meztelenül, lefagyott lábbal, hátrakötött kézzel mentünk a mély hóban, időnként beleestünk egy-egy hótorlaszba, közben a banditák puskatussal és korbáccsal vertek bennünket. Az őrök részegek voltak, káromkodtak, a pálinkabűzt pedig még a tiszta, fagyos levegő sem oszlathatta el.

A mező szélén kis erdő tűnt fel. Sorba állítottak bennünket, háttal az erdőnek, hangos káromkodással felkapták a puskákat (némelyiknek le volt fűrészelve a csöve), valaki parancsot üvöltött és eldördültek a lövések.

Néhány nap múlva a Jeliszavetgradi kórházban tértem magamhoz, ahova négy — csodával határos módon életben maradt — embert szállítottak be a vöröskatonák, akik a banditákat üldözve törtek be Sesztakovkába és a lakosoktól tudták meg a reggeli kivégzést. Amint később megtudtuk, a Vörös Hadsereg osztagai rendszeresen és időben kapták az adatokat a mi és a saját gyorsan mozgó felderítőiktől, megszervezték a bandák módszeres üldözését. Nemsokára valóban sikerült bekeríteni és a Dnyeszter folyóhoz szorítani a bandákat. Csak néhány banditának sikerült Mahnóval kereket oldania, átkelni a folyón és Romániába menekülni.

Mit tett Virlics Ernő ebben a mepróbáltatásokat jelentő időben? Mihelyt Mahno bandáit Mencsekur és Fjodorovka községek körzetében szétverték, a permi záróosztaghoz vezényelték adjutánsi (törzsparancsnoki) minőségben. Itt harcolt 1921 augusztusáig, majd tanulni küldték, s Szimferopolban a 63. gyalogsági parancsnokképző tanfolyam hallgatója lett. 1920 márciusa és májusa között Virlics beosztott parancsnokként teljesít szolgálatot a Krím félszigeten állomásozó 3. hadosztály törzsében.

Az előbb elmondottakat a levéltárban talált dokumentumok is megerősítik:

„... a szimferopoli 63. sz. parancsnoki tanfolyam 1921. augusztus 12-én kelt 157. sz. parancsa, ... 16. paragrafusa — a megérkezett Virlics Ernő elvtársat besoroljuk a hallgatók 1. szakaszának állományába."[9]

9 Uo. 252 111. fond, 1. leltár, 23. őrz. egys., 160—161. lap.

„... az 1921. augusztus 15-én kelt 191. sz. parancs ... 3. paragrafusa — a szolgálati kiküldetésből, a nyári táborhelyről visszaérkező Virlics Ernőt, aki az 1. századhoz tartozik, jelenlevőnek kell számítani."[10]

„... az 1921. október 28-án kelt parancs ... 3. paragrafusa — a szimferopoli gyalogsági parancsnoki tanfolyam bizottságának határozata alapján újbóli vizsga nélkül kiegészítő szakra irányíttatnak át. 1. Virlics Ernő..."[11]

A szimferopoli 63. sz. gyalogsági parancsnoki tanfolyam 1922. január 1-én kelt 1. sz. parancsában ez áll:

„Kihírdetem a tanfolyam állománytábla szerinti és a jelenlevő tényleges személyi állományának névsorát az 1922. január 1-i helyzet szerint:

1. A tanfolyam parancsnoka...

19. A 3. század szakaszparancsnoka — Virlics Ernő"[12]

Az 1922. január 22-én kelt 23. sz. parancs 6. paragrafusában a következő áll: „Hozzájárulok, hogy a 3. század szakaszparancsnoka, Virlics Ernő elvtárs, a mai naptól ellássa a tanfolyam adjutánsának kötelmeit."[13]

Az 1922. január 26-án kelt 26. sz. parancs 18. paragrafusában ezt olvashatjuk: „A szolgálati iroda vezetésében előforduló mulasztások felszámolása érdekében bizottságot nevezek ki, amely a gazdasági vezető elnöklete alatt fog működni... tagjaiul Virlics adjutánst és a gazdasági hivatal ügyvezetőjét jelölöm ki, akiknek kötelességévé teszem..., hogy elhárítsák mindazokat a

Virlics Ernő 1923-ban, a harkovi milíciai főiskolán

10 Uo. 207. lap.
11 Uo. 245. lap.
12 Uo. 27. őrz. egys., 1. lap.
13 Uo. 32. lap.

hibákat és mulasztásokat, amelyek az iroda munkájában előfordultak és a jövőben meggátolják a legkisebb mértékű megismétlődésüket is."[14]

Az 1922. március 19-én kelt 79. sz. parancs Virlicset még mint a tanfolyam adjutánsát említi,[15] a március 24-én kelt 84. sz. parancs viszont már Virlics Ernőnek a krími katonai komisszáriátushoz történt vezénylését jelzi.[16]

1922 tavaszán, amikor Mahno és más „bátykák" bandáit teljesen felszámolták, elrendelték a Vörös Hadsereg állományából az idősebb korosztályok, valamint az internacionalisták leszerelését. Leszerelt Virlics Ernő is. Öt hónapig dolgozott — 1922 májusától szeptemberig — számvevőként Szimferopolban a krími kommunista gazdaságban. Annak ellenére, hogy a polgárháború alatt háromszor is megsebesült, egy alkalommal igen súlyosan, nem akart kiválni az Októberi Forradalom vívmányait védők soraiból, hisz ennek az ügynek szentelte élete 4 esztendejét. Felvette a szovjet állampolgárságot és belépett a harkovi rendőriskolára (ebből az időből származik 1923-as keltezésű fényképe).

Virlics Ernővel kapcsolatos anyagokkal foglalkozva 1968-ban sikerült egy levéltári igazolást szereznem az USZSZK munkás-paraszt rendőrfőkapitánysága (GLAVMILICIJA USZSZR) levéltári fondjának dokumentációs anyagai között, amely az USZSZK Rendőrfőkapitánya 1923. május 19-én kelt 240. sz. parancsának másolatát tartalmazza. A Köztársaság Rendőrsége magasabb parancsnoki iskoláját végzett személyek névsorában szerepel Virlics Ernő neve is. Beosztásának megnevezése „körzetparancsnok".[17]

1923 májusától 1924 áprilisáig Virlics valóban a caricsankai körzeti rendőrség parancsnoka volt Ukrajnában, a poltavai kerületben.

1923 decemberében Virlics Ernő feleségül vette Pankova-Tocenko Anasztázia Vasziljevnát, a poltavai kormányzóság Kobeljaki városa bűnügyi osztálya vezetőjének, Trofim Tocenkónak özvegyét. Trofim Pankova-Tocenkót a Mahno-banditák ölték meg.

1924-ben a magyar internacionalista életében — amint azt a gyerekeinek sokszor mondotta — nagy fontosságú esemény történt: felvették az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt tagjai sorába.

1928 novemberében Virlicset pártmegbízatással az Észak-Kaukázusba vezénylik, a Labinszkaja kozáktelepülésen működő állami biztosító munkájának megjavítása céljából. 1929 júliusában, mint instruktort, az állami biztosító Vannovka településen működő fiókjához küldik, később ugyanott a körzeti takarékpénztár vezetőjévé nevezik ki. Követi a Kubány vidékére családja is.

Beköszönt a mezőgazdaság kollektivizálásának időszaka, s a körzeti takarékpénztár új feladatot kap. Virlicset, aki tagjelöltből 1930-ban lett az ÖK/b/P teljes jogú tagja, a munkában szerzett tapasztalataira való tekintettel, az Észak-Kaukázusban egyik helyről a másikra vezénylik (Vannovkán dolgozik 1930 áprilisától 1931 márciusáig, Szlavjanszkaja kozáktelepülésen 1931 márciusa és szeptembere között, Kanyajevszkaja településen 1932 szeptemberéig).

Ahogy nőnek a gyermekei, úgy kezd Virlicsben kialakulni a pedagógiai munka iránti vonzalom. Történelmi és földrajzi ismeretekre tesz szert és 1932 szeptemberétől az említett tárgyakat Cselbaszkaja település kolhozfia-

14 Uo. 35. lap.
15 Uo. 113. lap.
16 Uo. 129. lap.
17 Az Ukrán Szövetségi Szovjet Köztársaság Októberi Forradalom és Szocialista Építés Levéltára, Harkov. 6. fond, 4. leltár, 71. őrz. egys., 252. lap — 1968. február 22. dátummal kiadott levéltári igazolás.

taljainak adja elő. S hogy tovább bővítse politikai ismereteit, levelezőként beiratkozik a gelendzsini városi pártbizottság mellett működő Kommunista Egyetemre.

Tanítóként dolgozva Virlics, a Szovjetunió történetét ismertető óráin, többször mesélt a diákoknak a polgárháború éveiről, a dicső Vörös Hadsereg hőstetteiről. Emlékezett a vöröskatonák bátorságára és hűségére. Gyakran mesélt tragikomikus eseményekről is.

Így például elmesélte, hogy egyszer, a Kolcsak elleni harc éveiben, az Uralban, felderítésre küldték. Visszatérve a feladat végrehajtása után, a parancsnokság szálláshelyéhez közeledve, felfigyelt arra, hogy az őr egészen máshol áll, mint annakelőtte. Az erős hóesés miatt nem látta, ki is áll ott tulajdonképpen. Csak mikor egészen közel ért, akkor látta, hogy az őrnek cári vállapja van. Még fel sem ocsúdott, amikor a kunyhóból részeg fehér tisztek tódultak ki, hangosan nevetve. Azonnal bekerítették és örvendezve kiabálták: „Nocsak! Újabb vörös vendégünk van!"

Ebben a helyzetben Virlics már nem tudott semmit sem tenni. A tisztek megkezdték a „vörös" kihallgatását, de mivel egy kérdésükre sem válaszolt, elhatározták, hogy agyonlövik. Odakötözték egy fához, tábortüzet raktak és kiparancsolták a kivégző osztagot. A katonák felsorakoztak és várták a tűzparancsot. Gondolatban már éppen elbúcsúzott életétől, harcostársaitól.

Egyszer csak a háta mögött lódobogás hangzott fel. Valamilyen fehér tiszt érkezett, leugrott a lóról és kihívóan odakiáltotta társainak: „A tiszt urak már annyira gazdagnak érzik magukat, hogy elfelejtették a főparancsnok parancsát? Minden fogolyért szép summát adnak! Azt meg elihatjuk!"

Kacagás volt a válasz. „Visszakozz!" „Oszolj!" A rosszul sikerült „agyonlövési szórakozás" miatt jól összeverték Virlicset, s egy sötét, vizes és hideg földkunyhóba lökték. Csak két hónap múlva sikerült megszöknie, kijátszva a kolcsakista őr éberségét.

1920-ban, amikor megkezdődött az idősebb korosztályok leszerelése a Vörös Hadseregből — mesélte más alkalommal diákjainak Virlics —, az egységük már leadta a fegyvert, a katonák készültek haza, békésen sétálgattak a faluban és beszélgettek a lakosokkal. Hirtelen riadót rendeltek el. A falura rátört a Mahno-banda „fekete százada". A fegyvertelen vöröskatonák azonnal valami fegyvernek alkalmas tárgyakat kezdtek keresni, volt akinek karó, volt akinek vasvilla, vagy kasza akadt a kezébe, mások a banditáktól szedték el a fegyvert. Az ádáz harc nem tartott sokáig — a banditákat a fegyvertelen, de mindenre elszánt vöröskatonák határozott ellenállása elsöpörte, több bandität megöltek vagy foglyul ejtettek és csak egy kis csoportnak sikerült kereket oldania.

Egy másik esetről is beszélt, ami a Vrangel elleni harcok idején, 1920 nyarán történt. Az éppen állást változtató internacionalista ezred egyik zászlóalja egy völgyben helyezkedett el, a környező dombtetőn figyelőt és elővédet telepítve. A figyelő hirtelen nagy porfelhőre hívta fel a figyelmet. A fehérek egy nagyobb lovasegysége közeledett. A parancsnok kiadta a parancsot a szétbontakozásra és a harc felvételére azzal a céllal, hogy oltalmazzák az áttelepülő ezredet. Virlics ekkor a zászlóalj törzsfőnöke volt és mentenie kellett nemcsak a saját zászlóaljának, de az egész ezrednek a törzsokmányait is. Gyorsan felrakta azokat a géppuskás szekérre, maga pedig nyeregbe pattant, hogy mutassa az utat. Meghúzva a kantárt észrevette, hogy a karika kilazult. Leszállt a lóról és mivel semmi szerszáma nem volt, a fogával szorította össze a vaskarikát, olyan erősen, hogy foga széttört — de si-

Virlics 1935-ben, mint a caricsankai iskola történelemtanára

került. Ismét felpattant a lóra, vissza-visszalőtt a támadó ellenségre, s kitört a gyűrűből. Így menekült meg és megmentette a fontos okmányokat is.

Alapvető pedagógiai és társadalmi tevékenysége mellett figyelmet szentelt családjának is. Négy gyermeke volt: Júlia 1924-ben, Julián 1929-ben, Auguszt 1931-ben és a legkisebb, Ernő (Erneszt), 1932-ben született. A hosszú téli estéken, amikor az egész család egybegyűlt, gyakran daloltak — messze szálltak a forradalmi és harci dalok. Virlics jó mesélő hírében állt, sokat beszélt gyermekeinek harcairól, polgárháborús harcostársairól, Frunzéről, a hadvezérről, Kun Béláról, akikkel találkozott, az internacionalista szolidaritásról és a kölcsönös segítségről. Mesélt Szovjet-Oroszország dolgozóinak új helyzetéről is, szembeállítva azt a magyar népével, amely — az ellenforradalom győzelme után — a földbirtokosok és tőkések igájában tengette életét.

Virlics Ernő 1934-ig dolgozott tanítóként, majd a párt utasítására ismét a pénzügy területére került át. Kamenszkaja településen, majd Azov városában vezeti a szovjet pénzügyi osztályát.

1937-ben részt vesz a pénzügyi dolgozók Rosztovban megtartott konferenciáján, ahol felszólal a pénzeszközök túlzott elaprózása ellen, mert egyidejűleg több beruházásra fordították azokat és ezzel — az anyagi eszközök korlátozott volta következtében — veszélyeztették a hatékonyságot, megdrágították és fékezték a beruházásokat, az új objektumok beindítását. Ez a határozott fellépés nem tetszett a helyi vezetők egy csoportjának, akik azzal vádolták Virlicset, hogy nézeteivel „kárt okoz az ügynek és egészében véve szembe helyezkedik a szocialista építéssel". 1937-ben ezek a „közgazdász-

bajnokok" elérték, hogy Virlics Ernőt kizárták a pártból és felmentették a pénzügyi munka alól.

A súlyos csapás ellenére Virlics Ernő, ez a becsületes és a szocialista forradalom ügyéhez rendületlenül hű, volt internacionalista harcos és meggyőződéses kommunista, talál magában erkölcsi erőt arra, hogy más területen fejtse ki aktivitását. Egy fogyasztói szövetkezetben vállal munkát. A számára már ismerős Caricsankába költözik, ahol a községi szövetkezet élére áll.

A korábbi pedagógiai munka továbbra is vonzza Virlicset, a munka mellett kiváló eredménnyel végzi el történelem szakon a kétéves pedagógiai intézetet Dnyepropetrovszkban és 1940-től először Kut faluban (zaporozsjei kerület), majd Caricsankában tanít az iskolában. A rossz emlékű 1937-es évtől kezdve Virlics állandóan kérvényekkel fordul a pártszervekhez ügye felülvizsgálása céljából, de az, sajnos, nagyon lassan tisztázódott.

Közben kitört a szovjet—német háború. Virlics ismét második hazája segítségére siet, kéri, hogy önkéntesként vegyék fel a Vörös Hadseregbe. Amíg ezt a kérését vizsgálják, 1941 júliusában és augusztusában 17 éves Júlia lányával együtt lövészárkot ás a Dnyeper partján.

Az ellenség közben Dnyepropetrovszkhoz közeledik, sok helyi lakos elhagyja szülőhelyét és az üzemekkel együtt keletre vonul vissza. Virlics is menekülni készül családjával, iskolájával együtt, de a városi pártbizottsághoz és a rendőrség kerületi kapitányságához szóló váratlan idézés megváltoztatja terveit. Őszintén, elvtársian elbeszélgettek vele, elmagyarázták a fronton és a körzetben kialakult helyzetet, rámutattak arra is, hogy az állami és pártszerveknek szükségük van arra, hogy megbízható és hűséges embereket hagyjanak hátra az ideiglenes megszállás alá kerülő területeken.

Feladatuk lesz összegyűjteni a szovjet hazafiakat, megszervezni a partizáncsoportokat és osztagokat a fasisztákkal szembeni ellenállásra. Virlics pedig kihasználhatja a nyelvismeretét, magyar származását és a pártból való kizárásának szomorú történetét arra, hogy a megszállók bizalmába férkőzzön és kiharcolja magának a fasiszta szerveknél a legalitást. Ez a munka pedig lehetőséget nyújt ahhoz, hogy megszerezze a szovjet felderítést érdeklő információkat, eredeti német okmányokkal lássa el a partizánokat, összeköttetést biztosítson közöttük, valamint segítse a hitleristák elől bújkáló szovjet hazafiakat és aktivistákat.

Mint nagycsaládosnak módja lett volna elutasítani az ilyen veszélyes és felelősségteljes feladatot. De akkor nem ő lett volna Virlics Ernő, az internacionalista önkéntes, az igazi kommunista. Beleegyezett abba, hogy marad, végrehajtja a veszélyes feladatot a német csapatok hátában, a dnyepropetrovszki terület Caricsanka falujában.

Csak a háború győzelmes befejezése után 30 évvel sikerült Virlics fiainak találkozniuk Caricsanka egykori lakosával, az állami jövedelmek főinstruktorával, Nyikoláj Porfirjevics Bokatijjal, aki a pénzügyi vonalon 1937-től dolgozott együtt Virlics Ernővel. Nyikolaj Bokatij 1943-ban lépett az előrenyomuló Vörös Hadsereg soraiba és harcolt a fasiszták ellen. Néhányszor meg is sebesült, utoljára súlyos koponyasérülést kapott. Ezt követően — mint másodfokú hadirokkant — nyugállományba került és jelenleg családjával Krivoj-Rogban él.

Bokatij elmondta emlékeit Virlics fiainak. Idézem, amit nekik mondott: „... Virlics Ernőt a számára legnehezebb időben, 1937-ben ismertem meg, amikor kizárták a pártból és leváltották a városi pénzügyi osztály éléről.

A caricsankai körzeti pénzügyi osztályon dolgoztunk, én az állami bevételek főfelügyelőjeként, Virlics az adóügyi osztály számvevőjeként.

Virlics kiváló elvtársnak bizonyult, soha nem említette igazságtalan kizáratását. Annak ellenére, hogy nagy családja volt — négy gyermeke — s szerény fizetéséből nehezen lehetett kijönni, semmikor sem panaszkodott. Így aztán, amikor találkoztam vele a német megszállás alatt, nem volt nehéz kitalálni, hogy őt az ellenség hátában végzendő munkára hagyták hátra. Ugyanakkor még nekem sem fedte fel tényleges feladatát és csak sokkal később tudtam meg egyet-mást a lehetőségek keretén belül: Virlics Ernőt földalatti munkára hagyták hátra és a tanítók csoportjához tartozott, amely Kalindjuk elvtárs vezetése alatt állott. Az utóbbit rövidesen főbe lőtték a megszállók.

Virlicset a népművelési osztályra juttatták be, de az ukrán burzsoá nacionalisták követelésére — mint magyart — elbocsátották. Ezt követően a közélelmezési osztályon dolgozott. Itt — helyzetét felhasználva — segített a katonai szolgálatot teljesítők családjainak. Én 76 családot ismertem (köztük Kalindjukét), akiket Virlics segített.

1943 februárjában a körzet területén megölték Prjagyivka falu hitlerista parancsnokát, Simmerset. Caricsanka parancsnoka, Bezé, a Dnyeper jobb partjára menekült. Onnan rendelte el, hogy a lakosság hajtsa az állatokat és szállítsa el az élelmiszert a Dnyeperen túlra. A község közélelmezési osztályára sikerült becsempészni egy patrióta csoportot, Kosijt, Kajsztrót, Ropjanojt, akik — Virlics biztatására is — nem hajtották végre Bezé parancsát.

Amikor a hitleristák visszatértek a Dnyeper jobb partjáról, tömeges letartóztatásokat foganatosítottak, megkezdődtek a megtorlások. Kegyetlen vallatásnak vetették alá Virlicset is, aki tanácsokkal, okmányokkal és élelemmel látta el Kalindjukot a rejtőzéshez és a közélelmezési osztály munkatársait az állatok elhajtására és az élelem elszállítására vonatkozó parancs megtagadására biztatta.

Ezek a tények lehetővé teszik számomra, hogy azt állítsam: Virlics Ernő tagja volt a földalatti csoportnak és teljesítette a hitlerista megszállók intézkedései meghiúsítására irányuló utasítást...

1975. augusztus 26. Krivoj-Rog, Kujbisev út 5. mellékutcája 23. sz.

...Bokatij, Nyikolaj Porfirjevics."

Csak most váltak érthetővé fiai számára az apa lépései és cselekedetei. Például gyakran megtörtént, hogy Virlics Gyulát (Juliant), a nagyobbik fiát, átküldte valamilyen titokzatos írással vagy szóbeli üzenettel az iskola volt igazgatójához, Kalindjuk elvtárshoz, vagy munkatársaihoz, Kosij, Ropjanoj, Kajsztro, Bokatij elvtársakhoz és másokhoz. Lelkére kötötte, hogy ezekre az utakra ne vigyen magával társakat és — isten őrizz! — senkinek se tegyen említést e megbízatásokról, különösképpen ne a levelekről. Komolyan kioktatta a fiát, hogyan közelítse meg ezeknek az embereknek a házát, miként adja át apja utasítását — egyetlen szót sem felejtve el —, vagy hogyan adja át a levelet és vegye át a választ. Gyula rendkívül büszke volt az apjától kapott megbízatásokra, s valóban, senkinek sem tett említést róluk — még anyjának és testvéreinek is csak a háború befejezése után kezdett ezekről mesélni. S íme most, a caricsankai eseményeket követő több mint 30 esztendő elteltével, a falu lakóinak és apja egykori munkatársának, Bokatijnak a visszaemlékezései nyomán válik teljesen világossá, mi is volt a tényleges értelme apja szóbeli és írásos utasításainak, kihez és milyen céllal juttatta el őket, s mi volt a szerepük a caricsankai

földalatti szervezet tevékenységében. Akkor a helyzet úgy alakult, hogy — a németek számbeli és haditechnikai fölényének érvényesülése idején —, az ellenséges légierő és tüzérség állandó csapásaitól szenvedve vonultak vissza a szovjet csapatok, menekültek keletre a párt és a szovjet szervek munkatársai.

A németek első dolga az volt, hogy az árulók feljelentései alapján megkezdték a letartóztatásokat, a falu kultúrközpontjának megsemmisítését. A kerületi könyvtárból az összes könyvet kihajították az utcára és megkezdődött módszeres megsemmisítésük. Olyan sok könyv volt azonban, hogy az összeset egyszerre nem tudták felégetni.

A második és harmadik éjszakán, amikor a hitleristák behúzódtak a házakba, Virlics Ernő fiaival és néhány szomszéd iskolásfiúval együtt elhatározta, hogy néhány értékesebb könyvet megment.

Zsákot vettek magukhoz, odalopództak a térre és a nagy könyvhalmazból válogatni kezdték Lenin, Marx és Engels könyveit, amelyeket a színes borítójukkal még a holdfénynél is ki tudtak választani. A kályha alatt és a padláson elrejtett könyvek nagy örömet váltottak ki az ifjakban: ha titokban is, de lehetett olvasni. Néha a gyerekek összejöttek ezekben az improvizált könyvtárakban és halkan olvasták a könyveket, szavalták a verseket, énekelték a forradalmi dalokat.

Eljött az ideje a pártfeladat végrehajtásának és Virlics elindult a németek által szervezett falusi elöljáróságra. Megemlítette magyar származását, idegen nyelvtudását és nem felejtette el közölni azt sem, hogy kizárták a pártból. Felvették a falusi kereskedésbe, személyi igazolványt (Personal Ausweis) kapott és megkezdte a munkát.

Caricsanka falu a sztyeppe közepén, a kis Orjol folyó partján terül el. Sehol egy erdő vagy liget, csak nád, meg mocsár, Babajkovkánál, Caricsankától 8—10 km-re. Hogy is lehetne partizánosztagot elrejteni ezen a széljárta vidéken? Ennek ellenére a caricsankai hazafiakból megalakult egy partizánosztag, Kalingyuk elvtárs, az iskola volt igazgatója lett a parancsnoka. Az osztag azonnal megkezdte a harcot.

A partizánok azonban nem tudtak sokáig harcolni, túl nyílt volt körös körül a vidék. A helyi árulók, a policájok segítségével a hitleristák több partizánt elfogtak és kivégeztek.

Mi volt ezalatt Virliccsel? A németeknél dolgozott és sikerült a bizalmukba férkőznie. Őt nevezték ki a kerületi kereskedelmi hálózat vezetőjének. A hitleristák bizalmát élvezve Virlics megtudta az előkészületben levő razziák és letartóztatások időpontját, gyakran figyelmeztette a partizánokat, az ellenállókat és azok a babajkovkai, vagy még távolabbi, prjagyivkai rejtekhelyekre húzódhattak.

A kereskedelmi hálózat vezetőjeként Virlics sok áruval rendelkezett. A legkönnyebb lett volna a megszállók parancsait teljesíteni és békésen élni. De ki segítene akkor a partizánoknak és az ellenállóknak, ki látja el élelemmel a szovjet tisztek és aktivisták megszállt területen maradt családját?

Két jegyzéket készített tehát, egy hivatalosat a németek részére, és egy titkosat, amely alapján illegálisan ellátta a szovjet embereket.

Sokan mind a mai napig mély hálával és tisztelettel emlékeznek arra a nagy segítségre, amelyet a megszállás nehéz napjai alatt Virlics Ernő nyújtott számukra, így például Dondik Jelena Arszentyevna: „Én a dnyepropetrovszki terület Caricsanka falujának lakosa tanúsítom, hogy ismertem Virlics Erneszt Sztyepanovicsot, aki az ideiglenes megszállás idején Caricsankában lakott. Miután férjemet politikai biztosként behívták, én a megszállt

területre kerültem és Caricsankában laktam, ahol E. Sz. Virlics nagy segítséget nyújtott nekem és családomnak, élelmet és sok hasznos tanácsot kaptam tőle.

Szolgálati helyzetét felhasználva rendszeresen támogatott minket élelemmel, ami jelentős mértékben hozzájárult, hogy családom az éhhaláltól megmenekült. Fiam, Vilen Dondik, a szovjet hadsereg századosa, Leningrádban elvégezte a katonai akadémiát, lányom — Ljudmilla — pedig Caricsankában dolgozik. Örökké hálás maradok E. Sz. Virlics iránt jóságáért és humanitásáért." Dondik, dnyepropetrovszki terület, Caricsanka, Munkás utca 3. sz.

Dondik Jelena Arszentyevnát könnyen megérthetjük — a német megszállás idején a kommunista politikai biztos felesége semmiféle élelmezést nem kaphatott és ráadásul bújkálnia kellett gyermekeivel, hogy ne kerüljön az ellenség karmai közé.

És itt van még egy caricsankai lakos visszaemlékezése:

„Én, Cukermann Tatjána Nyikanorovna, tanúsítom, hogy ismertem Virlics Erneszt Sztyepanovicsot, aki az ideiglenes megszállás idején Caricsankában lakott. Tanúsíthatom, hogy ezekben az években (1942—43) a németek elől bújkálva három fiatalkorú fiammal együtt a Virlics családnál találtam menedéket.

Tanúsítom, hogy ez alatt az idő alatt Virlicset mint rendkívül humánus embert ismertem meg. Annak ellenére, hogy a németeknél dolgozott, nagy segítséget nyújtott egy szovjet katonatiszt családjának. Férjem — Cukermann Márk Iljics kommunista, hadnagy — a fronton esett el. Jelenleg mindhárom fiam él: Mihail és Vlagyimir a Szovjet Hadsereg tisztjei, Alekszandr bányamérnök . . ." Cukermann, 1968. Caricsanka, Munkás utca 62.

Itt van előttem még egy igazolás: „Én, Csujko Vaszil Alekszejevics, caricsankai lakos, tanúsítom, hogy ismertem Virlics Erneszt Sztyepanovicsot, aki az ideiglenes német megszállás idején Caricsankában lakott.

Mint becsületes embert ismertem meg, aki felhasználva szolgálati helyzetét, élelmiszerekkel segítette a szovjet tisztek és vöröskatonák családjait . . ." Csujko, V. A. 1968. Caricsanka, Kirov u. 81.[18]

Virlics nemes tetteiről szóló bizonyítékokat Caricsankában tömegével lehetne összegyűjteni még ma is, de ez a három is elegendő, hogy igazi érzelmeiről és arról a veszélyes földalatti munkáról, a hitlerista „új rend" elleni harcáról ítéletet mondjunk, melynek során kommunisták, szovjet tisztek és családtagjaik életét mentette meg.

Beköszöntött az 1943-as esztendő. A hitleristák folytatták kegyetlen elnyomásukat. Az éhes rablóhad egyre több és több élelmet követelt a megszállás súlyát viselő szovjet emberektől. Kirabolták a magtárakat, még a vetőmagot is elvették a parasztoktól, elhajtották az állatokat, a falvak éheztek.

1943 februárjában a hitleristák feltörték a csűröket, istállókat és könyörtelen parancsot bocsátottak ki: szigorú büntetés terhe mellett a még megmaradt állatállományt is hajtsák fel a piactérre!

Virlics, aki a piactéren tartózkodott, óvatosan körbejárta az embereket és halkan beszélgetett velük. Estére a németek nem találták meg az állatállomány felét. Ismeretlen irányban eltűntek a tehenek és lovak gazdái is. A németeknek gyanússá vált a dolog. Rátámadtak az ott ténfergő policájokra, azok pedig jelentették, hogy látták Virlics tanítót, aki a parasztok között járkált.

18 A nyilatkozatok a szerző gyűjteményében találhatók.

Az éjszaka folyamán letartóztatták Erneszt Sztyepanovicsot. A helyi német parancsnok helyettese, Simmers, aki az állatok átvételére érkezett, személyesen hallgatta ki. Megfenyegette, hogy agyonlövi, mert a szovjeteknek dolgozik. Már három órája folyt a kegyetlen kihallgatás, ám a hitleristák nem rendelkeztek közvetlen bizonyítékokkal. A dühös Simmers ezt üvöltötte: „Mindjárt lelőlek! A kezünkben vagy!" Pisztolyát Virlics halántékához nyomta, fenyegette, különböző „gaztettekről" szóló bizonyítékokat emlegetett, aztán letette a fegyvert az asztalra, mereven a fogoly szemébe nézett és néhány lépést hátrált.

Virlics fejében nyilván megfordult a gondolat, hogy jó volna felragadni a pisztolyt, lelőni az alattomos és kegyetlen ellenséget, majd az ajtónál álló őrt és a falun keresztül a partizánokhoz menekülni. De mindannyiszor ugyanaz a kérdés merülhetett fel benne: „Hátha csak provokáció az egész, és a pisztoly nincs megtöltve... Elárulom magam és mindennek vége... Nem! Ki kell tartani!"

És a kitartás segített...

Sikerült eloszlatni a hitleristák gyanúját. Kieresztették. Néhány nap múlva az utcán hozzálépett Jákov Sibka, partizán összekötő. „A partizánok küldtek — mondta. — Ha lebukás fenyegeti, és helyzete kilátástalan, jöjjön hozzánk..." Arra gondolt, jó lenne a harcostársak közt lenni, a küldöncnek mégis azt felelte: „Korai az még. Itt van rám szükség. Nincs kit a helyembe küldjenek. Add át az elvtársaknak: köszönöm a gondoskodásukat és mondd meg, hogy Simmers állandóan utánam szimatol..."

Két hét telt el. Caricsankába megérkezett a hír: Simmerst lelőtték a partizánok, amikor gépkocsijával az ő tevékenységi zónájukba került.

Virlics megkönnyebbült.

Ezalatt a fronton a helyzet megváltozott a Vörös Hadsereg javára. A hitleristák ádázan védekezve vonultak vissza. Katonai kudarcaik miatt a békés lakosságot terrorizálták. Égtek a kirabolt falvak, a lakosságot korra való tekintet nélkül németországi kényszermunkára hajtották. A hitlerista parancsnokság parancsot adott, hogy a nyugatra vonuló csapatok felégetett földeket és üszkös falvakat hagyjanak maguk mögött.

Valamikor 1943 nyarán a pánikba esett caricsankai német helyőrség és közigazgatás is hirtelen kivonult a faluból. Hamarosan visszatértek azonban és kegyetlenül elbántak azokkal, akik aktívan készültek a Vörös Hadsereg fogadására: felakasztották, agyonlőtték őket az Orjol folyó partján. A fasiszták mégsem tudták sokáig tartani magukat, a lavinaként támadó szovjet csapatok közeledésének hírére újabb pánikhullám zúdult rájuk. A caricsankai német helyőrségparancsnok, távozni készülvén, azt követelte, hogy az összes Volksdeutsch és a német szervek dolgozói (beleértve Virlicset is) azonnal települjenek nyugatra a felégetésre szánt faluból.

Az egykori internacionalista harcos előtt felmerült a kérdés: hogyan tovább? Természetesen családjával együtt elmenekülhetett volna Caricsankából és valahol kivárhatta volna a Vörös Hadsereg megérkezését — de akkor hogyan segítse az ellenállási mozgalmat?! És Virlics Ernő más utat választott. Őszintén megmondta idősebb gyermekeinek, hogy a kialakult körülmények között egy új ember nehezen tud a hitleristák bizalmába férkőzni, neki pedig már sikerült ez és szolgálati helyzete lehetővé teszi, hogy máskor is hatékonyan segítse az ellenállási mozgalmat, aktívan harcoljon a hitleristák ellen, részt vegyen a diverziós és szabotázscselekmények előkészítésében és végrehajtásában.

Lelke mélyén remélte — erről családjának is gyakran beszélt —, hogy nem ismétlődik meg 1919, amikor a román bojár csapatok az angol—francia inter-

venciósok biztatására és támogatásával elzárták az orosz és az ukrán Vörös Hadsereg egységei előtt az utat, s meggátolták őket abban, hogy elérjék a magyar határt és hatékony támogatást nyújtsanak a Magyar Tanácsköztársaságnak. Arról álmodozott Virlics, hogy talán eljuthat majd a magyar határig és hazai földre lépve csatlakozhat valamilyen partizánosztaghoz, vagy az illegalitásban küzdő magyar harcosokhoz. Így szerette volna kivenni a részét a „Führer" fasiszta kiszolgálói elleni harcból, így kívánt csatlakozni a szabad és független Magyarországért, az új hazai forradalom ügyéért küzdők táborához.

Elhatározta, kihasználja azt, hogy a Volksdeutschok számára a hitleristák lehetőséget hagytak a családjukkal együtt történő kitelepülésre, s az előnyben részesített menekülők közé keveredve folytatta veszélyes munkáját.

A hitlerista csapatokkal visszavonuló polgári személyek Magyarország helyett hamarosan egy sziléziai lengyel városban létesített menekülttáborba kerültek. A korábbi irodai munka helyett Virlics lapátot kapott, vasúti segédmunkás lett Kłodzkóban.

Az 1944-es újév családjával együtt ebben a táborban érte. Új helyzetében is megtalálta a lehetőséget, hogy kárt okozzon a hitleristáknak. Brigádot szervezett a megbízható emberekből, s azok a mozdonyok, amelyeket ez a brigád szolgált ki, gyakran váltak üzemképtelenné, s csak bonyolult javítás után működhettek tovább.

Ezt a tevékenységet sokáig nem folytathatták, a brigád — szabotázsakciókban való közreműködés miatt — gyanússá vált.

Virlics Gestapo ügynökök megfigyelése alá került. Különösen a tábor tolmácsa — Wehrner — járt ebben élen. A szabotázs gyanúja alá került Virlicset, bizonyíték hiányában, a Gestapo egy úgynevezett „csendes körzetbe" helyezte át, ahol eddig semmiféle diverzió nem történt. Az Opole (Oppeln) lengyel város közelében létesített vegyestáborba került. Nem gyanítván áthelyezésének okát, hű maradt önmagához, s ott is talált működési területet. Szerényen viselkedett, hallgatag volt, őrizet alatt járt munkába. Mozdonyjavító üzemben feketelistás munkás volt. Ott is tudott megbízható társakat keresni és a mozdonyok javítás alatt álló alkatrészeibe a bőséges olajjal együtt homokot, salakot helyeztek. A javítás után kikerült mozdonyok csak néhány száz kilométert tettek meg...

1944. augusztus 14-én Virlics a szokottnál korábban tért vissza a munkából, két magas, civilbe öltözött férfi kíséretében. Amíg lemosta magáról a kormot, az egyik mellette állt, a másik felforgatott mindent a szobában, valami után kutatva. Összeszedték az indigólapokat, a szovjet kiadású német nyelvtankönyveket, amelyekből németre tanította gyermekeit. Az egyik Gestapós, mert az volt, gyorsan átlapozta a tankönyvet, s ceruzával aláhúzta az alábbi szavakat: „Die Arbeiter in Deutschland haben keine Brot, Brot haben Kapitalisten." (Németországban a munkásoknak nincs kenyerük, a tőkéseknek azonban van.) Megparancsolták Virlicsnek, hogy öltözzön fel. Pisztolyt fogtak rá és elvezették. Az egyik elöl, a másik hátul. A mögötte haladó kabáthajtókája alól elővillant a Gestapós jelvény.

A breslaui (Wrocław) rendőrségi börtönben őrizték, fasizmus-, nácizmus- és háborúellenes propaganda, valamint diverzió volt a vád ellene. A börtönből néhány rövid levelet sikerült küldenie családjának. Az egyik levél csodával határos módon megmaradt. A levél hivatalos nyomtatványra íródott, bal felső

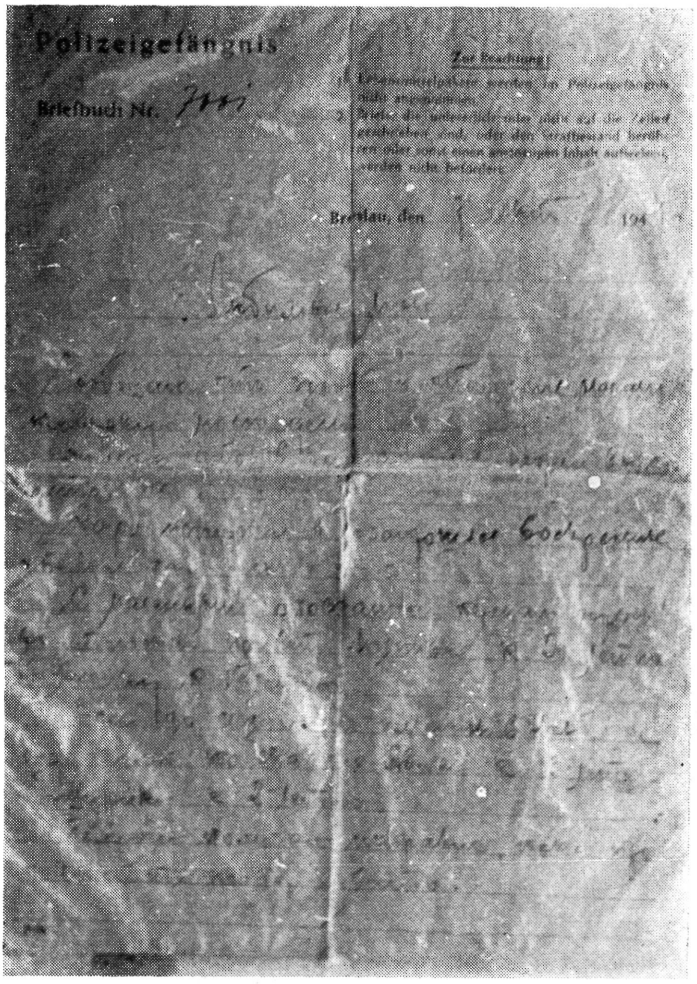

Virlics Ernő utolsó levele a wrocław-i börtönből. 1944. október 7.

sarkában a bélyegző: FEGYHÁZ, alatta a levél száma: 7001. A jobb felső sarokban felirat: FIGYELEM! NEM FOGADUNK EL ÉS NEM KÜLDÜNK EL OLYAN LEVELEKET, AMELYEK OLVASHATATLANUL, VAGY A SOROK KÖZÉ VANNAK ÍRVA, VALAMINT A BÜNTETÉS ALATT ÁLLÓ FOGLYOKTÓL, TOVÁBBÁ A LEVÉL MEG NEM ENGEDETT TARTALMA ESETÉN. Alatta: BRESLAU 1944 ... és itt a Virlics kezétől származó dátum: október 7. Ez alatt a levél szövege:

„Szeretteim! Értesítelek Titeket, hogy egészséges vagyok és már megkezdték ügyem kivizsgálását. Úgy gondolom, hogy a közeli hetekben minden tisztázódik. Karl a múlt vasárnap itt volt és fehérneműt, kenyeret hozott.

Kis késéssel forró szülői üdvözletemet küldöm Julikának 20. és Jancsikának 15. születésnapja alkalmából. Ha novemberig még nem leszek otthon, akkor Avikot is üdvözlöm 13., Sulikot pedig 2. születésnapja alkalmából.

A küldeményeket rendszeresen kapom, egyenlőre még küldhettek. Levelet

is írhattok havonta egy-két alkalommal, a címet tudjátok. Legközelebb küldjetek szappant és valamilyen papucsot.

Egyenlőre viszontlátásra, mindenkit forrón csókolok: Apu."

Ezalatt a front rendületlenül nyomult előre. A németek idegesek voltak és még többet kegyetlenkedtek.

Valószínűleg szigorú büntetésre számítva, Virlics nyugtatja hozzátartozóit és ügyének felülvizsgálására hivatkozik. Mégis érezni lehet a családért való aggódását: „... ha novemberig még nem leszek otthon..." Nem tért haza, sem novemberben, sem később.

1944 novemberében a börtönben megtartották a „tárgyalást". Az ítélet: szigorított koncentrációs táborban végrehajtandó életfogytiglani fegyház. A tárgyalás után a Breslau-i börtönből a Groß—Rosen-i (Litoměřice) koncentrációs táborba vitték át, a szászországi Bautzen közelébe. Az utolsó és pontatlan híreket a család 1945 februárjában kapta. Attól kezdve Virlics sorsa ismeretlen.

Virlics Ernő már nincs az élők sorában. De ha visszatérhetett volna családjához, tapasztalhatta volna, hogy a szovjethatalom, melyért a polgárháború éveiben és a Nagy Honvédő Háború fasisztaellenes harcaiban ő is harcolt, amelyért az életét áldozta, nem hagyta figyelem és gondoskodás nélkül özvegyét és gyermekeit.

KOVÁCS JENŐ

A VASÚTÉPÍTŐK LAPJÁRÓL

Nagy érdeklődéssel olvastam az 1975. évi 3. számban[1] Markó György *A „Vasútépítők" című csapatújság*-ról szóló írását és a lap teljes cikkrepertóriumát. Az írásból kiderül, hogy a repertórium összeállítója a Hadtörténelmi Levéltárban levő iratok alapján megkísérelte összefoglalni a csapatújsággal kapcsolatos tudnivalókat. Úgy gondolom, hogy néhány vonatkozásban, az általam gyűjtött adatok közreadásával, hozzá tudok járulni a valósabb és pontosabb kép kialakításához.

*

A debreceni Pavilon-laktanyában levő 33. számú fogolytáborban 1944. december 27-én mintegy 3600 magyar katona memorandumban fordult a szovjet parancsnoksághoz. Kérelmük magában foglalta azt az önkéntes elhatározást, hogy részt kívánnak venni a fasizmus elleni harcban. A szovjet magasabb parancsnokság teljesítette kérelmüket, s még a fegyverszüneti egyezmény megkötése előtt Gyöngyössy Gábor százados megbízást kapott egy műszaki katonai egység megszervezésére. 1945. január 10-én befejeződött az 1. magyar vasútépítő ezred megszervezése, amely a 2. Ukrán Front Szergej Nyikolajevics Beljajev tábornok parancsnoksága alatt álló vasútépítő csapatainak alárendeltségébe került. A 4 zászlóaljra tagozódó, 3662 önként jelentke-

1 Hadtörténelmi Közlemények, 1975. 3. sz., 553—566. o.

zett katonából álló ezred tevékenységére vonatkozó parancs Rahón, az ezredtörzs székhelyén, 1945. január 16-án jelent meg Ljubavin szovjet mérnök alezredes és Gyöngyössy Gábor százados aláírásával. Az ezred katonái a szovjet műszaki csapatokkal együtt vettek részt Gyeljatyin, Voronyenko és Máramarossziget, majd Losonc és Zólyom térségében[2] a felrobbantott hidak, viaduktok és vasútvonalak helyreállításában, egy 60 szakmunkásból álló munkacsoport pedig a gyertyánligeti vasgyárban a híd- és alagútépítéshez szükséges anyagokat gyártotta.

A Rahóra érkező magyar műszaki-vasútépítő honvédeket és tiszteket a szovjet parancsnokság magyar nyelvű röplappal[3] üdvözlte. „A magyar nemzet küldött titeket katonák — olvasható többek között a röplapon —, teljesíteni a nagy feladatot... Legyetek hűek a demokrata Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz, amely irányított benneteket a harc felelősségteljes szakaszához — a németek által szétrombolt vasút újjáépítéséhez, felállításához.

Ez a vasút életfontosságú a németek szétveréséhez, tehát a magyar nemzet érdekét is szolgálja. Minél gyorsabban lesz helyreállítva, annál hamarabb megérkezik Hazátok teljes felszabadulása a hitlerista elnyomóktól... A harc nagyon fontos szakaszára irányított titeket az igazán népet képviselő Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya.

Hogy teljesíteni tudjátok a feladatot, mindenkinek kötelessége alávetni magát a szigorú fegyelemnek, bárhol dolgozni, nem sajnálva az erőt, becsületesen, önfeláldozóan és lelkiismeretesen úgy felállítani a hidakat, alagutakat és vasúti hálózatot, hogy az mindenkor kiváló minőségben használható legyen..."

A vasútépítő ezred (később hadosztály) történetét számos tanulmány feldolgozta már, de mindeddig kevés szó esett *Vasútépítők* című lapjukról. Éppen ezért adjuk át a szót a lap egykori szerkesztőjének, Szemes Mihálynak, az ismert filmrendezőnek, aki e tanulmány szerzőjének kérésére vetette papírra visszaemlékezéseit.[4]

„Külön örömömre szolgál, hogy nem merült végleg feledésbe hadosztályunk lapja, a Vasútépítők, amely tudomásom szerint az új, demokratikus hadsereg első nyomtatott újságja volt... Egységünk történetét már néhányan feldolgozták, több értekezés jelent meg tevékenységünkről. Ezek szerzői a mi szóbeli visszaemlékezéseink s a korabeli okmányok alapján pontosan rekonstruálták egységünk megalakulásának körülményeit és tevékenységét... Az említett tanulmányok szerzői megemlítik Vasútépítők címmel megjelent lapunkat, cikkeit idézték kortörténeti dokumentumként, de az újság megjelentetésének körülményeiről, szerepéről mindeddig nem sok szó esett" — írja Szemes Mihály.

„Törzsünk számára — olvashatjuk tovább a visszaemlékezésben — nagy feladatot jelentett a mintegy három és félezer ember munkájának megszervezése, ellátása, a fegyelem fenntartása stb., hiszen a zlj-ak különböző munkaterületeken dolgoztak és voltak elszállásolva... A hadosztályunknál működő szovjet mérnökök sok segítséget adtak munkánkhoz; elmondották, hogy náluk hogyan, milyen módszerekkel folyik a politikai munka, s javasolták — Ljubavin mérnök alezredes és Fedorcsuk őrnagy — egy magyar nyelvű újság mielőbbi megjelentetését. A szovjet vasútépítő egységeknek rendszeresen meg-

2 1. m. véhid. dandárparancsnokság 932. kt. — 1945. sz.; az 1945 augusztus 31-i összefoglaló jelentés 1. sz. példánya (3 melléklettel). A szerző birtokában.
3 Eredeti röpirat, a szerző birtokában.
4 Visszaemlékezés, a szerző birtokában.

jelenő lapja volt, s elmondották a szovjet tisztek, hogy rendkívül fontos szerepet tölt be a katonák tájékoztatásában, nevelésében s ezért tartják fontosnak, szükségesnek, hogy mi is a lehető leggyorsabban jelentessünk meg egy hasonló újságot. Egyébként az ő lapjukból — sajnos, a címére már nem emlékszem — mi is kaptunk rendszeresen, s csekély orosz tudásunkkal is sok információt szereztünk, különösen a hadihelyzetre vonatkozóan..."

Hibbey Levente — az alakulat egykori mérnöktisztje — megőrizte a szovjet „ikeralakulat" csapatújságjának néhány 1945-ös példányát, s volt szíves átadni e sorok írójának. Minden bizonnyal a 15 900 táboriposta-számú szerkesztőség által kiadott és A. V. Csernyakov felelős szerkesztő által szerkesztett „Sztálini lobogó" című lapról lehet szó, amely néhány hírt is közölt a magyar vasútépítők munkájáról. A Papp István nyugalmazott MÁV műszaki felügyelő (sajnos, 1975-ben elhunyt, pedig még szerette volna végső formába önteni az ezred hiteles történetéről szóló visszaemlékezéseit) által adott újabb példányok még jobban megerősítették ezt a feltételezésemet.

„A törzsben — írja a továbbiakban Szemes Mihály — sok vita, beszélgetés folyt arról, hogy milyen legyen az újságunk, mivel foglalkozzon stb. A szovjet újság szerkesztőségének munkatársai, valamint Fedorcsuk őrnagy tanácsai alapján — aki egyébként újságunk felelős kiadója is lett — jelöltük ki a leendő újság fő feladatait..." E feladatokat röviden a következőkben lehet összefoglalni:

— tájékoztatni az állományt a harctéri és a hazai eseményekről, és munkára lelkesíteni, mozgósítani;

— a jól dolgozókat példaképül állítani, s fellépni a munkafegyelem lazítói ellen;

— felvilágosítani és demokratikus szellemben nevelni a vasútépítő katonákat, valamint az erős fizikai munka után szellemi felfrissülést nyújtani.

Szemes Mihály, Hibbey Levente és Papp István a velük folytatott beszélgetések során (s leírt visszaemlékezésükben is) kiemelték: a szovjet katonai vezetők külön felhívták a figyelmet arra, hogy ez az újság az egyetlen, amely magyar nyelven jelenik meg a környéken, ezért annyi példányban nyomják, hogy jusson a magyar ajkú lakosságnak is.

Az ezredparancsnok az 1945. január 29-én Rahón megjelent 7. számú napiparancsában a következőket rendelte el: „Újságcikkek szerkesztése: a zlj. parancsnokok hassanak oda, hogy a Magyar Újság részére, amely a közeljövőben fog megjelenni, honvéd egyének is cikkezzenek. Szabad lehetőséget engedélyezek minden honvéd egyénnek, hogy a munkáról, mint a munkarendszerről írjanak. Ha kivihető új munkarendszere van, úgy azt az újságban megírhatja. Nagy munkateljesítménnyel rendelkező honvédek neveit összegyűjtve az újság részére az e. psághoz küldje be..."

1945. február kilencedike nagy esemény volt az ezred életében. Ezen a napon adták ki a 15. sz. parancsot, amelyben többek között ez olvasható: „Az orosz ezredparancsnokság szóbeli parancsára a mai naptól kezdve a vezetést a magyar tisztikar veszi át..." Ugyanezen a napon jelent meg *Vasútépítők* címmel az ezred csapatújságja is. Erre így emlékezik vissza Szemes Mihály: „1945. február 9-én megjelent újságunk első száma, igaz, csak 2 oldal terjedelemben, és emlékezetem szerint mindössze 500 példányban. Ez is hatalmas eredménynek számított, hiszen az újság minden cikkét kézzel kellett kiszedni, és emberi erővel hajtott síknyomógépen kinyomni. Gépmesterünk sokat boszszankodott, mert a papír szívóképessége rendkívül gyatra volt, s ezért igen

Halál a német megszállókra! 1. szám.

VASUTÉPITŐK

1945 február 9.

kalnoki Gyöngyössy szds. csoportjának lapja. Olvasd és add át bajtársadnak!

Feladatunk:

Tisztek, tiszthelyettesek, honvédek! Feladatunk a munka fegyverével harcolni a győzelemért. Ez a szó, hogy feladat, csak egyet jelenthet: parancsot teljesíteni.

A parancs elindult a legfelsőbb parancsnokságtól és hozzátok ért. Adva van a feladat. Minden erőt latbavetve, kényszer nélküli dolgozni. Dolgozni munkával és fegyelemmel azon, hogy amit vállaltunk, azt becsületesen jó minőségben be is fejezzük. A sorsdöntő órákban mindenkinek érezni kell, hogy a feladat végrehajtása sokkal fontosabb, mint az egyéni érdek. Egyenként és mindannyian egy célért dolgozunk. A parancs egy lehet: feladatot végrehajtani.

Országépítő munkába fogtunk. Az a lapát föld, vagy kő, amit itten lerakunk alapja az ország újraépítésének. Minél többet dolgozunk annál biztosabb alapokra fektetjük az ország jövőjét. A szebb és boldogabb jövő felé tekintünk. Elfáradtunk azon az utón, amely a cél felé vezet, az az út a munka útja. Tudom és érzem, hogy ez az út nehéz, de akaraterővel mindent le lehet küzdeni. A nehézségek leküzdésében pedig mindenkinek részt kell venni.

Tisztek, tiszthelyettesek! A ti feladatotok, hogy helyes szervezéssel, parancsteljesítéssel vezessétek a honvédeket a feladat utján. Vezető nélkül nincs egyöntetű munka. Vezető nélkül a tömeg csőcselékké válik és szervezetlen egységek fognak a munka területén állani. Ahol a szervezésben hiba van, ott jó munkát várni nem lehet. A vezetőnek nem névleg kell az élen állania, hanem teljes odaadásával, úgy szellemileg, mint fizikailag vezetni az egységet. Nagyon sok esetben tapasztaltam, hogy a vezető, vagy parancsnok székéből és asztal mellől papiron próbálta vezetni egységét. A vezetőnek, a parancsnoknak éppen ugy részt kell venni a munkában, ha az irányitás terén, mint bármelyik beosztottnak. A feladatnak, vagy parancsnak a végrehajtása csak akkor lehet tökéletes, ha a vezető személyes irányitása mellett saját maga győz őtőle arról, hogy a feladat végre van hajtva. Akkor is vezetheti a vezető parancsvégrehajtást, ha maga is tisztában van a kivitellel. Nem lehet pl. embereket papiron jóllakatni, ha gyakorlati kivitelben a kiadott élelemnek csak felét kapják meg. Nem lehet százalékos munkát követelni ott, ahol a vezető csak papiros ismeri a feladatot. A feladatot minden téren gyakorlatban kell ismerni és a végrehajtást fáradságot nem ismerve a vezetőnek kell irányitania. Ha mindezeket a vezető, vagy parancsnok szemeláttára tartja akkor a feladat végre van hajtva.

Honvédek! A feladat végrehajtásánál a nehéz teher a ti vállaitokon nyugszik. A feladat végrehajtása a ti kezeitekben van letéve. Ha ti nem teljesititek a parancsot, akkor a feladat megakadt. A feladat végrehajtása egyenként és összesen a ti munkátoknak az eredménye.

Honvédek! Mit kivan tőletek a feladat: 1. Jó munkát. 2. Fegyelmet. 3. Parancsteljesitést.

1. Az érdekeket fáradozva csak közel, acélos izmokkal és akaraterővel kell dolgozni a jó munkáért. Jó munkát csak ott lehet végezni, ahol szivvel lélekkel dolgoznak. Magyarországnak nem az elkeseredett és fejét lehajtó, csüggedt katonára van szüksége, hanem acélos akaratu, bizakodó a jövő felé tekintő honvédre. Ha igy állitok a munka területére, akkor a feladatotok mindég előrendü cél lesz. Ahol jókedv és akarat van, ott a munka is jó.

2. Fegyelmezett katona vezetőit mindenkor elfogadja és benne az igazi vezetőt látja. Ahol érzi a katona, hogy a vezető az ő érdekét szolgálja és róla gondoskodik, ott a feladat közös érdekké válik. Nektek a fegyelmen keresztül a vezetőkben kell látni a cél elérését és a feladatot pedig ugy hajtani végre, ahogy azt a vezető megparancsolja. Csak fegyelemmel lehet dolgozni és dolgoztatni. Csak fegyelemmel lehet feladatot végrehajtani.

3. A honvéd a parancsot hiven teljesiti. A magyar katona előtt mindég ott lebegett az a gondolat „A parancsot végre kell hajtani". Az a jó katona, aki a parancs vétele után egy célt lát: „Nekem a parancsot teljesitenem kell". Sok esetben tapasztalhattátok, hogy a parancs elakadt. Miért? Mert a fáradsággal és munkával járó parancs utján nem vállalhatok a nehézségek leküzdését. A parancsot mindig feladat követi. A feladat sok esetben nehéz és fáradsággal jár, de ha ott áll előtte ez a szó, hogy „parancs", akkor a nehézségeket le kell küzdeni és a feladatot végre kell hajtani.

Honvédek! A mi feladatunk, hogy a romhalmazban fekvő országot újból felépitsük. Ezzel a munkával elkezditük az épitő munkát. Ennek a vasutnak a megépitése éppen olyan életérdek lakosságunk számára, mint a győzedelmesen előrenyomuló Vörös Hadseregnek. Ahol a vasut jó, ott az utánpótlás zavartalanul működik és a népek életnivója is jobb.

Minden munkaórában, minden csákánycsapásnál előttetek álljon ez a szó „Békéért, vagy győzelemért".

Honvédek! dolgozzatok a végső győzelemért. Nektek a feladatotok, hogy munkátokkal bizonyitsátok a magyar nép békeszerető törekvéseit. Munkátoknak eredménye és jutalma az ország népétől fog jönni.

Gyöngyössy Gábor szds.
ezred pk.

Berlin elleni felvonulását megkezdte a Vörös Hadsereg

A különböző távirati irodák egybehangzó jelentései szerint a keleti fronton harcoló német védérő egységeiben erős bomlási folyamat indult meg. Egész egységek megadják magukat és egybehangzóan azt vallják, hogy teljesen elhallgatták előttük a valóságos katasztrófális helyzetet.

Berlinben, — ahol több mint háromnillió menekült zsufolódott össze, — leirhatatlan pánik uralkodik, amióta Zsukov tábornagy egységei mára csak egy ugrásnyira vannak. Fokozta ezt a páni kot a szombat éjjeli szövetséges repülőtámadás, amely a legerősebb volt mindazok közőtt, amelyeket a német főváros valaha átélt. Kétezer négymotoros amerikai repülőerőd több mint 2500 tonna bombát zudított Berlin fontos hadicélpontjaira.

Több katonai raktár, nagyüzem és rendezőpályaudvar teljesen le van rombolva. Amikor e sorok iródnak Berlin még lángokban áll és a lakosság eszeveszetten menekül.

Szombat éjfélkor Zsukov marsall megkezdte a Berlin elleni felvonulást és frontális támadást akar intézni az erőddé kiépitett főváros ellen.

Brandenburg és Szilézia tartományokban a leggyor-

lassan ment a nyomás. De ennek is megvolt az előnye. Olyan rossz volt a papír, hogy el sem égett rendesen, így az újság csak olvasásra volt jó, s nem tudtuk elszívni benne a szovjet katonáktól kapott mahorkát.

Még ma is emlékeztemben él az a pillanat, amikor újságunk első példányát a kezembe vettem. Ott volt szinte az egész törzs, és velünk együtt örültek a szovjet tisztek..."

A hadosztálytörzs is minden segítséget megadott az „újságcsináláshoz", persze a maga módján. A parancsnok, Gyöngyössy százados, 1945. február 18-i parancsában elrendelte a „munkacikkek" beküldését. „A műveltség — olvashatjuk az említett parancsban — és a munka demokratikus szelleme egyaránt megköveteli, hogy ... úgy a tisztek, mint a legénység... által végzett jó munkáról, kiválóbb teljesítményekről, vagy új megoldásokról cikkekben számoljanak be, hogy azokból mások is tanulhassanak. Ennek érdekében elrendelem, hogy minden zlj-tól, minden héten csütörtökön délig legkevesebb 5 ilyen munkacikk érkezzen be..."

Az 1945. február 20-án kelt napiparancsban többek között ezeket olvashatjuk: „A vép. magyar ho.ti. és leg. részére az orosz parancsnokság anyagi támogatásával, áldozattal és jó szándékú munkával, korlátozott példányszámmal a Vasútépítők című újságot megjelentettük. Ezen újság szerkesztésével kapcsolatban már az első gondolatunk az volt, hogy az erős fizikai munka után szellemi frissítőt és az eredményekről tájékoztatást nyújtsunk, és így mindenkinek örömet szerezzünk vele.

Ellenőrzések során... azt tapasztaltam, hogy ezek az újságok igen sok katonához nem jutnak el. Mély megdöbbenéssel tölt el ez a hanyagság..."

Rendkívül figyelemre méltó a Rahón, 1945. március 7-én kelt 10. számú parancs alább idézett részlete: „Munkában kitűntek dicsérete: Elrendelem, hogy postafordultával minden zlj. jelentse az utolsó 10 nap legjobb munkásainak névsorát, akiket ho. parancsnoki dicséretre érdemesnek tart; a névsor az újság számára szükséges. Ne fukarkodjanak a dicsérettel. Minden szakaszból 2—5 dicséretre érdemest jelöljenek ki..."

Ezen katonai intézkedések és a zászlóaljaknál tevékenykedő népművelési megbízottak (nevelőtisztek) agitációs munkája eredményeként az újság szerkesztősége megfelelő hírányaggal rendelkezett. A lapban rendszeresen közölték a kiemelkedő munkát végzők névsorát. Kialakult a csapatújság állandó cikkíró gárdája is, igaz, először nem az önkéntesség elve alapján. A lapot nem hivatásos újságírók írták, s így mai szemmel nézve — és a szakszempontokat is figyelembe véve — sok kifogást emelhetnénk. De nem stílustanulmányként kell vizsgálni ezeket a cikkeket, és ezt a csapatújságot. Amikor az újság cikkeit olvastam, Illyés Gyula sorai jutottak eszembe, aki azt írta: „Aki csak azért ír, hogy a mondat legyen jó és nem az, amit szolgálni akar, akár ne is írjon..." Akik ebben a lapban írtak, azok jó ügyet, igaz ügyet szolgálva vették a tollat a kezükbe. Munkára lelkesítettek, beszámoltak a közös munka során kialakult magyar—szovjet katonabarátságról, egymásrautaltságról. Egyszerű, keresetlen szavakkal, őszintén szóltak egymáshoz s egymásról, józan logikával, közérthető egyszerűséggel érveltek, magyaráztak — egyszóval harcos agitátorok voltak. Ezeknek a cikkeknek nem irodalmi, hanem történelmi értékük van! S ezt kell bennük elsősorban tisztelni!

A csapatújság összesen kilenc esetben jelent meg, kétszeri formátumváltoztatással, lapszámonként változó — 2—4 oldal — terjedelemben és példány-

számban. „A lap első hat számát — írta visszaemlékezésében[5] Hibbey Levente — a máramarosszigeti nyomdában állították elő. A tervezett 500-as példányszám a mindenkori papírkontingentálási helyzettől függően változott..."

Papp István emlékezete szerint Máramarosszigeten felfedeztek egy magyar betűkészlettel is rendelkező gazdátlan kis nyomdát, amelyet a szovjet parancsnokság engedélyével a birtokukba vettek. Akadt két kéziszedő és egy debreceni gépmester a vasútépítő katonák között, akiket a törzsbe vezényeltek, s ők nyomtatták az újság mellett a röplapokat és az igazolványokat is.

„Amikor a ho. Losoncapátfalvára települt át — írta Szemes Mihály, a lap egykori szerkesztője —, akkor az újságot a Losonci Kártyagyár nyomdájában nyomtuk, már sokkal jobb körülmények között, s ekkor már — emlékezetem szerint — 1000 példányban jelent meg az újság. Ekkor az újság felelős kiadója Sisenko százados (később őrnagy) volt. Emlékszem, hogy Losoncon a város magyar ajkú lakossága nagy örömmel fogadta újságunkat, csoportokba verődve várták a nyomda előtt az új számok megjelenését, hiszen akkor a mi újságunk volt az egyetlen magyar nyelvű lap, amelyből hírekhez juthattak, tájékozódhattak az eseményekről. Úgy emlékszem, hogy a május 1-én és 12-én megjelenő újságból már 2000 példányt nyomtunk..."

A lap felelős kiadói — Fedorcsuk őrnagy, később pedig Sisenko őrnagy —, az elöljáró szovjet parancsnokság egyetértésével, minden segítséget megadtak a lap megjelentetéséhez. Ők készíttették el például a lapban megjelenésre került képek kliséit a szovjet csapatújság nyomdájában. Az első képet a lapban a február 21-én megjelent 3. számban közölték, s aláírása a következő volt: „Mosolygó, jó eredménnyel dolgozó katonák. Balról jobbra: Minód György, Bodnár János, Vajda István honvéd. Fotó: Makarov." E képaláírásból az is kiderül, hogy a szovjet csapatújság fotósa is „besegített", s ez rendszeressé vált, mert a továbbiakban közölt képek nagy részét szintén Makarov készítette.

E csapatújság rövid történeti összefoglalását az egykori szerkesztő, Szemes Mihály soraival zárhatjuk legméltóbban: „A hadtörténelmi értekezések lapjain eddig túl nem lépő történetünknek — vagy talán történelmünknek — hű krónikása volt a Vasútépítők című lap, amely ma, mai szemmel nézve talán kezdetlegesnek hat. A maga idejében nagy missziót töltött be újságunk, hiszen annak a közel 4 ezer embernek segített az eligazodásban, akik kétségek és remények, szenvedések és megpróbáltatások közepette, de megtették az első lépést, s igaz ügy szolgálatába álltak akkor, amikor sok mindent nem láttak világosan, csak azzal voltak tisztában, hogy az építőmunkával az ország mielőbbi felemelkedését szolgálják. A tisztelet és megbecsülés hangján írtunk ezekről az emberekről akkor lapunkban, és ma is így emlékezem egykori bajtársaimra, akik közül a legtöbben, saját emberségükből, becsületes munkásságuk eredményeként, megbecsült tagjai társadalmunknak..."

5 Visszaemlékezés, a szerző birtokában.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

SOMOGYI JÁNOS

KAPOSTÓL A DONIG, DONTÓL AZ ODERÁIG*

Honvéd-e a honvéd a Don-kanyarban?

1920. szeptember 10-én születtem Kaposszentbenedek községben, földművelő családban. A munkából bőven kijutott, de a család igen szerényen élt: a megtakarított pénzen időnként egy-egy parcella földet vásárolt a meglevőkhöz, mert a hagyományos kettős hitvallás ez volt:

— „Spórolj és szerezz annyi földet, amiből megélsz, hogy más szolgája ne légy!"

— „A gyerekből ne nadrágos embert nevelj, hanem a te munkád folytatóját!"

Így a hatosztályos iskola elvégzése után befogtak a „családi munkaszervezetbe", ahol megvolt a kialakult munkamegosztás. Tovább nem tanulhattam, pedig tanítóm buzdított és szüleimet is agitálta; a nagycsaládban azonban nem lehetett „kivételezni".

1941. október 13-án behívtak sorkatonai szolgálatra a Kaposváron állomásozó m. kir. „Nagy Lajos király" 6. honvéd gyalogezred II. zászlóaljához, ahol a 6. puskás század újonca lettem. A zászlóalj parancsnoka Bakay Árpád őrnagy, segédtisztje Sárdi László hadnagy, századparancsnok Horváth Vilmos hadnagy, a századhoz beosztott tiszt Katona Zoltán zászlós volt.

Az októbertől karácsonyig tartó újonckiképzés során a „kormányzó úr őfőméltóságára" is felesküdtünk. A hivatalos kiképzési tematika mellett naponta rögtönöztek valami „kiegészítő" műsort is. Így például laposkúszás körben az ágyak alatt, koffertologatással, miközben a „Megy a gőzös, megy a gőzös" kezdetű dalt kellett énekelni, vagy díszebéd kofferen guggolva, földre helyezett csajkából; a hálóterem felkefélése fogkefével, békaügetés menetöltözetben lépcsőn le, lépcsőn föl; mély térdhajlítás fej fölé emelt kofferral, repülőriadó a hálóteremben éjjel és nappal; puska- és bakancsszegvizsga kimenő előtt — hogy csak e néhányat említsem. Én a kiképzési idő alatt összeszorított foggal „szedtem a kanyart". „Ne hagyd el magad!" — biztatott apám. „Katonának lenni meg adót fizetni mindig kellett!" — hallottam a családban, amelynek valamennyi felmenő ági tagja katonaviselt volt. Az újonckiképzés alatt tanúsított szívósságomra felfigyeltek a parancsnokok és karácsonyra dupla turnus jutalomszabadságot kaptam, miközben zászlóaljparancsban kihírdették, hogy tisztesiskolára vezényelnek. A tisztesiskola húsvétra ért véget, és galléromon egy csontcsillaggal, ama bizonyos „krumplivirággal" tértem vissza a századhoz.

Húsvét után a tartalékosok tömeges behívásával felállították a hadilétszámú menetszázadokat. A menetalakulatokat laktanyán kívüli körletekben

* Részlet a szerzőnek az Ellenállási Mozgalom Történetének Kutatását Ösztönző Pályázatra benyújtott munkájából. A visszaemlékezést harmadik díjjal jutalmazták. — A szerk.

helyezték el. A zászlóalj — ahova századunk is tartozott — továbbra is a 6/II. zlj. jelzést viselte, de a katonák levélíráskor ezt tovább nem használhatták, helyette táboriposta-számot kellett írni. A zászlóalj parancsnoka Pally Jenő alezredes, segédtisztje az időközben előléptetett Sárdi fhdgy. Századparancsnokunkat, Szabados Antalt is előléptették, százados lett. A századhoz beosztott tisztek, illetve szakaszparancsnokok: Balog Ferenc tartalékos hdgy., Balog Béla tartalékos hdgy. és Gál ht. hadgy. Tiszthelyettesek a korábbról ismertek közül: Farkas Márton ht. őrm. Papp Lajos tsz. őrmester és más tartalékos sorállományú tisztesek, akiket szakaszparancsnokhelyettesnek és rajparancsnoknak osztottak be.

Századunk, a 6. puskás század, a Polgári Fiúiskolában kapott szállást. Részei: a századtörzs, a századközvetlen és a négy puskás szakasz. Fegyverzet: a katonákat Mauser-rendszerű ismétlőpuskával, a rajparancsnokokat német géppisztollyal látták el. Minden rajnak egy-egy golyószórója is volt. Én a negyedik szakaszba tartozó egyik raj golyószórósa voltam. Nem kedveltem ezt a beosztást, mert a golyószórót nehezebb cipelni mint a puskát, de hát a parancs az parancs!

Időközben a század összeszoktatása, majd pedig egyre nagyobb kötelékekben végrehajtott menet- és harcászati gyakorlatok, valamint terepi éleslövészetek folytak.

Májusban vette kezdetét a helyőrség menetalakulatainak elvonulása a frontra. A mi századunk (a 6. század) június 2-án délután vonult fel a kaposvári vasútállomáshoz berakodni. A hangulat komor volt, az utca meglehetősen néptelen. A vonuló csapat és az élen haladó zenekar nem sok nézőt vonzott, mert ez akkortájt már megszokott látvány volt Kaposváron. A drámai percek este, a frontra menő katonavonat indulásakor következtek, amikor a katonáktól búcsúzkodó anyák, feleségek és kisgyermekek sírását, jajveszékelését a rezesbanda csinnadrattája nyomta el. Szívet tépő látvány volt, ahogy a vagonok szélébe kapaszkodó zokogó feleségek, a vonat mellett futva, le-lemaradoztak az egyre inkább felgyorsuló szerelvény mellől. Őket nem vígasztalta a katonák — egyébként sem nagyon meggyőző — „visszajövünk" kiáltozása.

A vonat Sárbogárd, Székesfehérvár, Komárom, Érsekújvár és Galánta érintésével hagyta el az országot. További útvonalunk Szlovákiában a Vág völgyében, majd a jablonkai-hágón át Lengyelországon keresztül vezetett, Breszt—Litovszk érintésével, a Pripjaty-mocsarain végig, a Dnyeper-menti Recsicáig. Itt elrendelték a kirakodást, majd kezdetét vette az a mintegy ezer kilométeres gyalogmenet, amely a Dnyepertől a Donig tartott. Hiányos élelmezés, fárasztó, egész napos menetelés, rövid éjszakai alvás sátorlap alatt, és mindez a partizántámadástól való állandó rettegés közben, a Gomel, Nyezsin, Gluhov, Kurszk, Tim és Sztarij-Oszkol útvonalon. Láttuk a megszállt területek sanyargatott lakosságát és a háborús pusztítást, de partizántámadást a mi századunk nem kapott.

Láttuk a német megszállókat, az élőket, akik a győzők gőgjével rohangáltak autóikon vagy pöffeszkedtek a parancsnokságokon, de láttuk sisakos nyírfakeresztjeik erdeit is az időlegesen elhódított szteppén. Tehát néztünk és láttunk. Még talán gondolkodtunk volna is, ha hagyott volna a propaganda! Ugyanis a hivatalos náci propaganda azt hirdette, hogy a német hadsereg rövidesen győz és vége a háborúnak. Mi ebből naívan azt hittük, hogy már nem is jutunk el a frontig. Ezt a háborút a németek ügyének tekintettük.

Az egyik június végi—július eleji napon, Tim környékén, egy korábban lezajlott csata színterén vonultunk keresztül. Borzalmas látványt nyújtott a gazzal benőtt mezőn a júliusi hőségben szerte heverő, félig elföldelt, bűzlő emberi tetemek látványa.

Végre felvonulásunk végére értünk! Elértük a Don folyót és vele együtt a

frontot. Rögtön, már az első éjszaka felváltottuk az ott levő német csapatokat és századunk védelemre rendezkedett be.

Ezzel kezdetét vette részünkről a gyászos emlékű 2. magyar hadsereg 1942. júliusától 1943 januárjáig tartó harctéri szereplése, amelyet „Don-kanyar" és „voronyezsi katasztrófa" jelzőkkel illet a történelem.

Mi a Donnál adott helyzetet találtunk. A Vörös Hadsereg még odaérkezésünk előtt tervszerűen vonult a Don folyó mögé, ott végleg megvetette a lábát és készült az ellentámadásra, ami egyelőre még váratott magára. A német Wehrmacht ugyanebben az időben — 1942 nyaráról van szó — az Észak-Kaukázusban Baku irányában, a Volgánál pedig Sztálingrád körzetében akart döntő sikert kierőszakolni. Tehát a Don-kanyar egyelőre amolyan mellékhadszíntér volt. A 2. magyar hadsereg az adott helyzetben főleg védelmi feladatot kapott, illetve védelemre, állásharcra rendezkedett be.

Századunk védelmi szakaszul Nyikolszkoje falut kapta. Ez a falu egyetlen, kb. másfél kilométer hosszú, szórványosan beépült utcájával a Don folyóval párhuzamosan feküdt. Közte és a folyó között egy lapályos rét húzódott. Maga a falu a lapály és a mellette húzódó dombsor találkozásánál települt. A Vörös Hadsereg a folyón túl állott, állásait tökéletesen álcázta. Mi a védelmi árokrendszerünket a falu utcáján, udvaraiban építettük ki. A folyóig terjedő mintegy egy km széles lapály, amolyan senki földje, a gyakori járőrcsatározások színtere lett.

A Vörös Hadsereg igen élénk földi felderítést folytatott. Évégből éjszaka és hajnalban gyakran indított kisebb-nagyobb létszámú járőrt állásaink irányába. Többször „ellopták" figyelő őrszemeinket. A járőrbetörések és a rendszeres tüzérségi „puhítás" októberre a század személyi állományának halottakban, foglyokban és sebesültekben 10—15%-ra tehető veszteséget okozott. A századparancsnok ugyan elrendelte a bajusz- és szakállnövesztést — és ebben saját maga járt az élen — mert, ahogy ő mondotta: „a szakállas, vad képű magyaroktól az ellenség megijed", ám ez téves elméletnek bizonyult, mert ezzel sem lettünk erősebbek.

Szeptembertől hűvös, őszi időjárás köszöntött ránk, hideg, deres hajnalokkal. Mindenki kívánkozott haza. Voltak is ilyen fajta hírek, de álhíreknek bizonyultak. A századparancsnok közben sárgasággal betegszabadságra ment. Levelet írni csak cenzúrázott tábori levelezőlapon lehetett, a hazulról jött borítékolt leveleket ellenőrizték.

Október végén, hazamenetel helyett, „pihenőbe" helyezték századunkat, mintegy 6—7 km-re hátrább, Popasznyi faluba. A falu hatalmas főterén létesítették az ezred elesett katonáinak temetőjét. Hármas halom, fölötte nyírfa kettős kereszt, előtte a sok katonasír, köztük nem egy ismerős bajtárs. Mindenszentek napján az ezred valamennyi pihenőben levő egységének részvételével katonai tiszteletadás volt a sírok előtt. A tiszteletadáson megjelent vitéz Ludányi ezredes, ezredparancsnok. Szózatában azt bizonygatta, hogy „az elesettekkel szemben nekünk élőknek az a kötelességünk, hogy bosszút vegyünk értük az ellenségen, és amíg ennek eleget nem tettünk, nem megyünk haza!" Na, még éppen ez hiányzott a gyászunkhoz! Ami az ezredparancsnok úr szózatában említett bosszút illeti, ahelyett én is és sok társam is inkább a hazamenetelt kívántuk.

November elején ránk szakadt az orosz tél, méteres havával, hidegével és viharaival. A „pihenőt" arra használtuk föl, hogy éjszakánként kijártunk a védelmi állások árkaiból a havat kilapátolni, mert ezeket az örökös hóvihar mindig betemette. Tisztítására a védővonal legénysége képtelen volt. Ugyanezt a munkát nappal a zsidó munkaszolgálatosok végezték.

December elejére véget ért a „pihenő", mert újból a védőállásokba küldtek minket. Kovalevo faluba vonták össze a századot. A létszámhiányt börtönviselt, köztörvényes, frontszolgálatot vállaló, volt rabokkal egészítették ki. A tábori lelkész gyóntatott és kiosztotta a szentáldozás szentségét, a szolgá-

latvezető őrmester kiosztotta a lőszert, a felvételező őrmester pedig a német répapálinkát. Egy egész üveggel fejenként! Elláttak bennünket minden „égi és földi jóval".

Engem személy szerint külön meglepetés is ért. Rajparancsnoknak tettek és előléptettek tizedesnek, de egyben szakaszparancsnokhelyettes is lettem.

Másnap átvettük a védelmi körletet, amely Liszki falu előtt húzódott. Új századparancsnokunk Sárdi László százados lett. Szakaszunk támpontja egy vasút mentén álló, erős, emeletes táglaépület volt, amelynek betonpincéje biztonságos fedezéknek bizonyult. A december hátra levő része, a karácsony és az újév viszonylag csendben telt el. Gyanús, vihar előtti csend volt! Karácsonyra kiosztották a vöröskeresztes szaloncukrot, a hazai csomagokat, Hitler „ajándékát", az egy-egy üveg német pezsgőt és a főméltóságú asszony „ajándékait" a sálakat, az érmelegítőket.

Január elején részlegesen szabadságolták a többgyermekes, vagy kivételezett személyeket, majd pedig kezdték leszerelni a legidősebb korosztálybelieket. Ez újból nagy izgalmat váltott ki. Mindenki a hazamentelre gondolt. Vitéz Ludányi ekkortájt kiadott ezredparancsa afelett berzenkedett, hogy a katonák a fedezékekre „Itthagy-lak", „Elhagy-lak", sőt „Megutálta-lak" feliratokat szerkesztettek. Ezekért szigorú fenyítést helyezett kilátásba.

Ilyen harci szellemben ért bennünket a Vörös Hadsereg előkészített téli támadása, amely a Don-kanyarban januárban indult. Mi január 12-én észleltük azzal, hogy a szemben fekvő Szvoboda városka mögül egy páncélvonat jött előre a hídig, ott megállt és összes gépágyújának tüzét ránk zúdította. Utána gyorsan eltűnt a város mögött. Ezt napjában négyszer-ötször is megismételte, három napon keresztül.

Valamennyi felfedezett géppuskaállásunkat ártalmatlanná tették a páncélvonat gépágyúi, ugyanakkor tűzlekötésükkel támogatták a szovjet gyalogságot, amelynek kisebb egységei, a folyó jegén átkelve, az innenső part bozótos, nádas berkeit megszállva, megvetették a lábukat. Január 15-én nagy tömegű szovjet gyalogság támadott. Támadásuk iránya nem a szakaszunk támpontja volt, hanem tőlünk jobbra bontakozott ki. Látótávolságból néztük a folyó jegén egymást követő csatárláncaikat. A puskaropogás és géppuskakattogás nem állította meg őket, benyomultak Liszki faluba, ahol kézitusára került sor. Harcálláspontunkról úgy láttuk az egész ütközetet, mint a mozi vásznán. Másnap, 16-án csend volt, mert az előző napi ék a mélységben folytatta támadását, miközben átkaroló hadmozdulatokat is tett. A bekerítés veszélye fenyegetett bennünket. Este távbeszélőn parancs érkezett: visszavonulás, irány Szvedovó falu! Szvedovóba azonban nem juthattunk be, mert a szovjet katonák előbb érkeztek. Ezért Krinyica irányába tértünk ki, ahova 1943. január 17-én este értünk. A helyzet itt már a teljes felbomlás jeleit mutatta. A tisztek nem vezették egységeiket, a visszavonulás menekülésé fajult. Mindenki hanyatt-homlok sietett minél messzebb kerülni a fronttól. A legkülönbözőbb csapatrészek katonái keveredtek össze, sokuk italhoz jutva lerészegedett. A menekülés iránya ösztönösen Osztrogozsszk város volt, ahová január 18-án reggelre érkeztünk meg, miután előző éjszaka többször lövöldözésbe keveredtünk a menekülőkre le-lecsapó szovjet előörsökkel.

Osztorgozsszk városában leírhatatlan fejvesztett állapot uralkodott. A menekülő katonák tömegei nem álltak meg a városban, Alekszejevka irányába tódultak. Volt olyan hír is, hogy a Vörös Hadsereg átkaroló gyűrűje már Alekszejevkát is elérte. A városban a németek akadályozták a magyarok menekülését, azért, hogy saját egységeik számára biztosítsák a visszavonulás útját. Beszélték azt is, hogy a németek majd visszatérnek és megállítják a Vörös Hadsereget.

Nem értettem a helyzetet, a több napos virrasztás, a 30—40 °C hidegben való kint tartózkodás és a fáradtság teljesen fásulttá tett. Sem harcolni, sem menekülni nem akartam, élelmet és alvásra alkalmas helyet kerestem éjsza-

kára. A szálláson összeverődött kis csoportunk a következő napokban is együtt maradt, bár a legkülönbözőbb csapategységekből kerültek ki a tagjai. Kezdetben megoszlottak a vélemények: egyesek a menekülés folytatását, mások a helyzet kivárását és az azzal járó bújkálást javasolták. Egy dologban egységesek voltunk: harcolni már nem akartunk. Felmerült ugyan a fogságba jutás esete is, de attól akkor még nagyon féltünk.

Január 19-én magyar fegyveres különítmények járták a várost, és egy általuk meg nem nevezett parancsnokság utasítására hivatkozva a kötelékben nem levő csellengőket a város védelmére parancsolták. Mi lábfagyásra hivatkozva beteget jelentettünk. Szolgálati jegyet adtak és orvosi rendelésre utasítottak minket. Hogy a csel ki ne derüljön, az orvosi rendelés helyett új rejtekhelyet kerestünk.

Gondolkodni kezdtem. Rájöttem, hogy a helyzet minden eshetősége rossz. Harcolni? Miért? Kiért? Miért harcoltunk eddig is? Több ezer kilométerre a hazától. Ez nem a mi háborúnk!

Menekülni? Hová? Az ismeretlen veszélybe. Gyűrűből-gyűrűbe kerülni? Éhezni? Fázni? Elesni vagy megfagyni? Nyomorékon — esetleg — hazajutni? Most még egészséges vagyok! Hadifogságba kerülni? Talán még ez lenne a jobbik rossz. Eszembe jutott egyik nagybátyám, aki az első világháborúban orosz hadifogoly volt. Sokat mesélt róla, hogy barátságos nép az orosz...

Mindez csak az eshetőségek latolgatása volt. Mindenesetre még aznap, január 19-én behatoltunk egy magyar katonai raktárba és ott alaposan beöltöztem meleg, téli ruhába.

Este valaki azt a hírt hozta, hogy a városban levő magyar tábori kórházat az éjszaka folyamán hátra fogják szállítani.

Ez a hír újból fölkeltette bennünk a hazajutás reményét. Megtanácskoztuk a dolgot. Úgy gondoltuk, csatlakozunk hozzájuk. Három tagú küldöttséget menesztettünk — köztük voltam én is — a kórházparancsnokhoz. Sikerült vele szót érteni abban, hogy tizenkét főnyi csoportunk — csupa egészséges ember — biztosító kíséretként csatlakozik hozzájuk. Az indulást a kórház parancsnoka éjfélre határozta meg.

Mi éjfélre teljes létszámban megjelentünk, de a parancsnoknak és beosztottainak csak hűlt helyét találtuk. Hitszegően otthagyták a kórház sebesültjeit és betegeit, de minket is.

A történtek és a kórházbarakkokban jajgató sebesültek látványa iszonyú csalódást okozott.

A további lépésre az elhatározás most már nem volt nehéz: hadifogságba megyünk!

Kis csoportunk elindult a vélt irányba, amerre az oroszokat gondoltuk. A város külső részében, ahol a házak már ritkultak, megálltunk, mert az út közepén egy hólepelbe öltözött fegyveres alak állott. A helyzet tisztázása végett az egyik németül tudó társunk odakiáltva megkérdezte, német katona-e az illető ismeretlen? Egy lélegzetvételnyi idő elteltével egy dörgő: „Ruki verh" kiáltás volt a válasz, mire leszórtuk a fegyvereinket. Abban a pillanatban nagy csoport szovjet katona fogott közre kiáltozva és nevetve bennünket.

Mindez olyan gyorsan zajlott le, hogy szinte felfogni sem volt időnk. Legelőször is arra eszméltünk, hogy tulajdonképpen már át is estünk a fogságba jutáson — és élünk!

Kettős oszlopba rendeztek minket, majd két fegyveres kísérete mellett elindultunk. Lekísértek a domb alján húzódó országútra, ahol végtelen sorokban hadifoglyok oszlopa állott. Röviddel sötétedés előtt elindították az oszlopot. Egész éjszaka mentünk, másnap is csupán rövid, álló pihenőket engedtek.

Aznap délután hóvihar kerekedett. Egyetlen ismerősöm, akivel az ideig egymás mellett gyalogoltunk, a szennai Zóka József szakaszvezető, furcsán, össze-

függéstelenül kezdett beszélni. Egy idő múlva otthagyott és zavarosan kiáltozva előre futott az oszlop mellett. Nem követhettem. Eltűnt a kavargó hófergetegben. Megzavarodott. Soha többé nem láttam.

Az éjszakát egy elhagyott faluvégi templomban töltöttük. A templom német tüzérségi lőszerrel volt telerakva. A lőszeres ládákon ülve, dideregve szunyókáltunk.

A következő napon áthaladtunk a Don folyó jegén. Egész nap és éjszaka mentünk. Reggelre Davidovka vasútállomásra érkeztünk. Itt kaptunk először élelmet. Gőzölgő kenyeret osztottak, majd zárt vagonokban három napos utazás következett. Kenyeret, vizet, sós halat adtak. Hideg volt. A vagon deszkáját belül is megütötte a dér.

Megérkeztünk Marsanszk vasútállomására. A vagonok mellett sorakoztattak. Nyomorúságosan néztünk ki. Átvonultunk a városon. Az ablakokból kíváncsi lakók lestek ránk. Néhányan közülük kenyérdarabokat és sült krumplit dobáltak a menet közé. A foglyok felkapkodták ésették. A városon kívül volt a fogolytábor, útunk végcélja.

Az első napok egyikén mindenkit sorakoztattak. Regisztrálás volt. Számba vették a foglyokat, névsort és barakkonként nyilvántartást készítettek. Ezentúl minden barakk a létszámához mérten vételezte az élelmet: a levest favödörben, a kenyeret pokrócban, a kockacukrot kenyérzsákban. Híre terjedt, hogy a táborban járt Szántó Rezső magyar kommunista emigráns Moszkvából. Felmérte a tábor fogolyállományát. E hírnek megörültünk. Pár nap múlva megérkezett a táborba az „Igaz Szó" című magyar hadifogolyújság és utána is rendszeresen kaptunk barakkonként egy-egy darabot hetente. Egyébként magyar tábor volt a marsanszki. Dolgozni nem kellett, de nem is volt mit: a dermesztő télben nem is tudtak velünk mit kezdeni.

Engem igen kínzott a tétlenség.

Bizonyos idő elteltével fakitermelő brigádot toboroztak, táboron kívüli elszállásolással. Beálltam fakitermelőnek, hogy szabaduljak a tífuszos táborból. Kint az erdőn azonban néhány nap után mégis utolért a betegség és újból visszakerültem a táborba. Szervezetem ellenállónak bizonyult, felgyógyultam. Egyébként a régi barakkba tértem vissza, ahol mindenki betegen feküdt; egyedül én tudtam eljárni az élelemért a felvételező helyre.

Eközben vége felé járt a tél, elolvadt a hó. A táborban építkezés kezdődött. Elsősorban fürdő, majd nagy fabarakkok kezdtek épülni. Építő brigádokat szerveztek — azonnal beálltam. Elsők között költöztem be az új, tiszta faépületbe. Az orosz civil munkavezető igen megszeretett. A szorgalmasan dolgozó és feladatvállalásra kész hadifoglyok között tartottak számon. Amikor pedig 1943. május 1-én a marsanszki hadifogolytáborban az antifasiszta iskolára indulók csoportját állították össze, biztos eséllyel kerültem be a csoportba.

Az antifasiszta iskola

Csoportunk vasúton tette meg a két nap és két éjszaka tartó utazást. Marsanszkból Moszkvába mentünk, onnét pedig északkeleti irányban, a vlagyimiri vasútvonalon, Vjaznyiki városkáig. Itt elértük a Kljázma folyót, amelyen motoros hajóval folytattuk utunkat, majd a hajóról leszállva egy keskenyvágányú vasúton, a 165-ös számú juzsai antifasiszta iskolatáborig.

Este érkeztünk meg. A táborban ragyogó villanyfény fogadott. Azonnal fürdő, teljes fertőtlenítés és 21 napos egészségügyi elkülönítés következett.

Az elkülönítőből az iskolatáborba költöztünk. Emeletes faházak, puha fekhely, fehér ágynemű, tanterem, könyvtár, klub, borbély, fürdő és kórház várt bennünket.

Az antifasiszta iskolában magyar, német, olasz és román tagozat működött. Valamennyi hallgató hadifogoly volt. Saját egyenruhánkat viseltük, az

oktatás nemzeti nyelven folyt. A legkisebb csoportot a magyarok alkották. Csak katonákból és munkaszolgálatosokból állott a csoport, tiszt nem volt köztünk. A magyar tagozat oktatói Illés Béla és Fogarasi Béla kommunista emigránsok voltak. Tanították a magyar történelmet, a munkásmozgalom történetét, az SzK/b/P történetét, valamint A marxizmus—leninizmus és A leninizmus kérdései című könyv anyagát. Az iskola 1943. június 22-én ünnepi megnyitóval kezdődött. A megnyitó — talán véletlenül — egybeesett a Szovjetunió elleni német orvtámadás évfordulójával. Illés Béla ünnepi megnyitó beszédében erről is megemlékezett...

A tanítás naponta délig folyt. Ebéd után a tábort körülvevő hatalmas erdőségbe vonultunk dolgozni, mert elvállaltuk a készülő erdei vasút egy szakaszának építését. Este egyéni tanulás, vagy könyvtár következett. Vasárnap délelőtt fürdő, délután a klubba mentünk műsort nézni, amit a különböző nemzetiségű hallgatók működvelő csoportjai adtak elő...

Közben telt az idő és 1943 novemberében juzsai antifasiszta iskola tanfolyama befejeződött. Készültünk az évzáróra, amelyen megjelent Rákosi Mátyás is. Illés Béla engem jelölt ki Rákosi felköszöntésére és a virágcsokor átnyújtására. Rákosi beszédet intézett hozzánk, amelyben kifejtette, hogy a magyar hadsereget ért voronyezsi katasztrófáért Horthy a felelős, mert kormánya a Szovjetunió elleni rablóháborút Hitler oldalán szívesen és önként vállalja. Ezért a „nemzetgyarapító"-nak becézett Horthy valójában a nemzet pusztítója...

A záróünnepély után kihirdették a beosztást. Egy tizenöt főnyi csoportot — köztük engem is — az antifasiszta iskola folytatására, a Moszkva melletti Krasznogorszkba küldtek, az ott maradókat pedig szétirányították a hadifogolytáborokban élő magyar hadifoglyok közé, ahol különböző feladatokat láttak el...

Késő éjszaka érkeztünk Krasznogorszkba. Ez a hely Moszkvától nyugatra, szinte a főváros peremén fekszik. Iskolatáborunk mellett még érintetlenül ott voltak a Moszkva védelmére emelt erődítések és tankcsapdák, amelyeket a német páncélosok ellen építettek. Itt folyt a harc a Moszkváért 1941 decemberében; az iskolatábortól néhány kilométerre nyugatra fekvő Nahavinó falu annak idején már német kézen volt.

A krasznogorszki 27-es számú antifasiszta iskolatábor négy, fából épített egyemeletes pavilonból és a szükséges melléképületekből állott. A hallgatóság itt is nemzetközi volt. Magyar, német, osztrák, olasz és francia szektorra tagolódott. A magyar szektor vezető tanára Rudas László, tanártársa Andics Erzsébet volt, de órákat adott Gerő Ernőné Fazekas Erzsébet is, aki egyébként a francia szektort tanította. Ezek a „franciák" elzásziak voltak és a német Wehrmacht-tól kerültek fogságba...

A mi tanfolyamunk az úgynevezett második krasznogorszki antifasiszta iskola volt és 1943 novemberében indult. Az iskola parancsnoka Parfjonov szovjet ezredes volt. Az iskola tananyaga általában egy magas szintű politikai iskola tematikájának felelt meg:

Első téma: a dialektikus materializmus elmélete, 50 órában.
Második téma: politikai gazdaságtan, két részre osztva
— a kapitalizmus politikai gazdaságtana, 50 órában,
— a szocializmus politikai gazdaságtana, 30 órában.
Harmadik téma: saját népünk történelme, 90 órában.
Negyedik téma: a Szovjetunió és az SzK/b/P története, kiegészítve a bolsevik párt és a szovjet állam szervezeti felépítésével.

Az előadásokat általában szemináriumok követték. Az oktatás nemzeti nyelven folyt.

A második krasznogorszki antifasiszta iskola magyar szektorának hallgatói — rajtunk, juzsaiakon kívül — különböző hadifogolytáborokból jöttek.

A tisztek a szuzdáli tiszti fogolytáborból érkeztek. Ők képezték a szektor nagyobb részét.

A krasznogorszki második antifasiszta iskolán a tanulás mellett élénk kultúrélet folyt. Az iskolának hallgatókból álló saját fúvós- és vonószenekara volt. A németek a zenében jeleskedtek, az olaszok számtalan komikus rendezvényükkel mulattatták nézőiket, szóló énekszámaik csodálatosak voltak. A magyarok férfitáncbemutatókkal léptek fel, énekkarunk Kodály-dalokat adott elő.

A krasznogorszki antifasiszta iskolát felkeresték a magyar emigráció tagjai is. Többször járt köztünk Vas Zoltán, időszerű nemzetközi politikai információs előadásokat tartani. Gergely Sándor történelmi regényéről, a Dózsa-trilógiából tartott előadást, Kassai Géza politikáról, Gábor Andor a forradalmi magyar költészetről beszélt.

Közben felismertük, hogy az iskola hallgatóira — vagy legalább is nagy részükre — rövid időn belül komolyabb harci feladatok várnak. Miután magyar antifasiszta légió nem alakult, nyilvánvaló volt, hogy szovjet partizán- vagy reguláris katonai egységekhez kerülhetünk.

1943 karácsony estéjén rádióüzenetet küldhettünk haza. Ugyanakkor egy levelet is írhattunk a Vöröskereszt útján. Szüleim a címükre írt levelet nem kapták meg, de a rádióüzenetemet megtudták. Ez volt oly hosszú idő óta az első életjel rólam.

Még az iskola befejezése előtt elvitték partizánharcra az első csoportot.

Ezt követte hamarosan a második csoport, köztük Szőnyi Márton, Uszta Gyula, Jakubovics Andor, Ősz-Szabó János, Dékán István és a többiek.

Április elején ismét megjött Vas Zoltán, hogy egy újabb csoportot állítson össze. Név szerint és egyénenként hívatott bennünket magához. Én is elébe kerültem. Leültetett magával szemben. Szemüveges ember volt, úgy tűnt, átlát az emberen. Először csak hogylétem iránt érdeklődött, aztán az otthoni dolgokra terelte a szót — közben jegyzeteit nézte —, majd végül rátért a lényegre. Feltette a kérdést, hogy hajlandó vagyok-e a frontra menni, a szovjet hadsereg kötelékében harcolni a fasiszták ellen Magyarország felszabadításáért és a fasizmus megdöntéséért? Én röviden igennel válaszoltam, mire kezet szorított velem.

Néhány nappal később, április 10-én, a magyar szektor ünnepi ülést tartott. Rudas László mondott beszédet. Többek között elmondta, hogy a termés beérett, mert immár a harmadik csoport indul bátran ismeretlen veszélyek felé, magyar szabadságharcos és forradalmár elődeink nyomában.

Frontra induló csoportunk ott állt sorban, szemben az ottmaradó társainkkal. A beszéd után szerény, de ünnepélyes, eskü következett. Rudas László mondta elő, mi pedig utána: „Én... a dolgozó magyar nép fia, esküszöm..." Majd így fejeződött be az eskü szövege: „Ha netán áruló lennék, vagy eskümet megszegném, sújtson reám bajtársaim büntető keze és az egész nép megvetése."

A rövid, de meleg hangú ünnepség után másnap, 1943. április 11-én délelőtt, csoportunk, Somogyi Imre, dr. Érchegyi József, Fazekas György, Somogyi (Steiner) János, R. Tóth Ferenc, Zsombor János, Herencsár Lajos, Beinrohr Dezső és dr. Simon László, egy kísérő szovjet tiszttel autóbuszba szállt és elhagyta a krasznogorszki antifasiszta iskolát.

A fronton

A frontmunkára induló magyar csoport 1944. április 11-én a déli órákban érkezett meg Moszkvába, a Lux Szállóban elhelyezett „Igaz Szó" szerkesztőségéhez. Itt megkaptuk a teljes ruházati felszerelést; a szovjet egyenruhát, csizmát, hosszú szürke katonaköpenyt és tiszti derékszíjat. A Lux Szállóban csatlakozott csoportunkhoz kísérőnek Oldner Vladimir szovjet főhadnagy,

(Kassai Géza fia), továbbá Hunya István és Rákosi Andor (mindketten magyar emigránsok gyermekei), akik mint tolmácsok — szovjet vezetők — kaptak beosztást magyar frontmunkára.

A csoportunk vonattal utazott Kijevig. A moszkvai kijevi pályaudvarról induló vonattal még aznap, a délutáni órákban elindultunk és másfél napi utazás után, április 13-án reggel érkeztünk Kijevbe. Moszkvában még hó volt, Kijevben ködös, enyhe, tavaszi reggel fogadott.

A romokban fekvő kijevi állomásépület előtti téren leponyvázott katonai teherautó várakozott, amelyen Gerő Ernő, Vas Zoltán és Kassai Géza vártak reánk. Valamennyien beszálltunk és Zsitomirba indultunk, ahova késő este érkeztünk meg. Itt egy antifasiszta iskolában kaptunk szállást. Másnap az 1. Ukrán Front törzséhez indultunk, Sepetovka városába. Csoportunkhoz néhány napon belül újabb három magyar, Zamek Vladimir, Kovács István és Örley Zoltán csatlakoztak. Kovácsot a juzsai iskoláról, Örleyt pedig Krasznogorszkból ismertük. Kovács és Zamek sokat beszéltek partizánélményeikről, melyeket az elmúlt négy hónap alatt átéltek. Csoportunk valamennyi tagjának csupán csak halvány elképzelése volt a közelgő frontmunkáról. Vezetőink pedig semmit sem közöltek velünk. Végül, több mint egy heti itt tartózkodás után, Gerő Ernő szétosztott bennünket. Kassai Géza és Gyáros László vezetésével két csoport alakult. Ezek nem a hadseregparancsnokság székhelyén, hanem a hadtestek körleteiben kaptak beosztást. Csak Somogyi Imre és dr. Érchegyi József maradtak a frontparancsnokság törzsénél, Gerő Ernő közvetlen irányítása alatt. Én Gyáros László csoportjába kerültem, ide került még Beinrohr Dezső, Zsombor János és dr. Simon László is. Újabb, több napos autóút következett. Útunk során érintettük Kamenyec-Podolszk városát, majd kompon átkeltünk a Dnyeszter folyón és 1944. május 1-én reggel érkeztünk Kolomija városába, a Prut folyó mellé. Itt megkerestük a törzset, ahol kis csoportunkat újból szétosztották. Előtte azonban tájékoztattak feladatainkról: közölték, hogy frontmunkánk agitációs és propagandamunkából áll majd, amit az itt szemben álló horthysta magyar csapatok katonái felé fejtünk ki. A munka megkezdéséhez kész, nyomtatott propagandaszövegeket, röplapokat, felhívásokat osztottak ki.

Csoportunk szétosztása után én egy öreg szovjet politikai tiszt (őrnagy) mellé kerültem, aki a polgári életben tanár volt. Ő lett a vezetőm és instruktorom. Hozzánk jött még egy Morozov nevű szovjet katona és egy ruszin nemzetiségű, kárpátaljai származású hadifogoly tanító is. Ez utóbbit tolmácsnak kaptuk. Még aznap délután, négyesben, gyalog útnak indultunk és estefelé megérkeztünk Iszpasz faluba, ahol hosszabb tartózkodásra rendezkedtünk be. Az itt állomásozó ezredtörzsnél egy háton hordozható, akkumulátorokkal táplált mikrofonos hangszórós készüléket vételeztünk. A készüléket Morozov, a szovjet katona kezelte. Ez a készülék volt a propagandamunkánk technikai eszköze. Esti csendben 1—2 km-en belül, jól lehetett hallani, ennélfogva azonban csak közvetlenül az arcvonalban tudtuk használni. Telepítése mindig közvetlenül a sorra kerülő esti műsoradás előtt történt meg úgy, hogy a hangszórót a földön kúszva kivittük a két szemben álló tűzvonal közé, lehetőleg minél közelebbre a magyarokhoz, aztán összekapcsoltuk a fedezékben elhelyezett mikrofonnal és az akkumulátorokkal, s már kezdődhetett is a műsor. Ennek is meg volt a maga sorrendje; bemutatkozás, a hadihelyzet ismertetése, röpiratok, felhívások, rövid propagandaszöveg felolvasása, hadifoglyok üzenetei családjukhoz, volt bajtársaikhoz, valamint a legközelebbi műsoradás idejének közlése. Ez a közvetlen frontvonalban végzett propagandamunka valójában a háborúban való közvetlen részvételt jelentette. A legnagyobb elégtétel és öröm a propagandista számára az volt, amikor az átjött magyar katonákkal folytatott beszélgetések során győződhetett meg munkájának sikeréről.

A frontpropagandamunkát ebben az időszakban az tette különösen szüksé-

gessé, hogy a magyar hadvezetés felvonultatta a Kárpátok előterébe az 1. magyar hadsereget, amely a bevetését követően 1944 áprilisában ért is el némi látszatsikereket. Ezt a magyar hadvezetés propagandagépezete a friss magyar alakulatok beavatkozásának, a magyar fegyverek sikereinek könyvelte el. A frontra érkezett magyar katonák is így érezték akkortájban.

Ilyen harctéri helyzetben és ilyen politikai légkörben kezdte meg a magyar antifasiszta csoport propagandamunkáját az 1. Ukrán Front törzsénél és egységeinél. Azt hiszem, a csoportunknak szánt feladat jelentőségét eléggé kihangsúlyozza az a tény, hogy a magyar párt külföldi bizottsága olyan jelentős személyiségekre bízta csoportunk munkájának vezetését, mint Gerő Ernő és Vas Zoltán.

Az első „tűzkeresztségen" 1944. május 6—7-én estem át Jablonovka falunál. A műsor előtt Morozov orosz nyelven bejelentette, hogy magyar nyelvű műsor következik. A bemutatkozást azzal kezdtem, hogy volt hadifogoly, magyar antifasiszta vagyok. Utána arról beszéltem, hogy... „Horthyék azért küldtek ki benneteket és az egész 1. magyar hadsereget a Kárpátok elé, mert eltökélték, hogy mindvégig kitartanak Hitler mellett ebben a háborúban. Már három év óta vérzik a magyar katona a németekért. Egy magyar hadsereg már elpusztult a Donnál. Miért kell a másiknak most a Kárpátokban elpusztulnia? Azért, mert a németek márciusban megszállták hazánkat. Azt akarják, hogy Magyarország is hadszíntér legyen. Magyarország pusztulása árán akarják menteni a fasiszta Németországot, miközben kirabolták hazánkat. Nekik a magyar vér nem drága. Magyar tisztek és katonák! Ne harcoljatok Hitlerért! Menjetek haza! Üzzétek ki a német bitorlókat hazánkból! A Vörös Hadsereg nem ellenségetek. A Vörös Hadsereg a fasizmust akarja megsemmisíteni. A Vörös Hadsereg nem avatkozik bele Magyarország belügyeibe. Olyan társadalmi rend lesz Magyarországon, amilyent a magyar nép választ majd magának. Ne harcoljatok az oroszok ellen. Menjetek haza, vagy jöjjetek át a Vörös Hadsereghez. Az életeteket mentitek meg azzal, hogy átjöttök. Semmi bántódásotok nem lesz. Jól bánunk veletek."

A magyarokat ez az új „agitációs fegyver" váratlanul érte. Nemcsak hallani, de látni is szerették volna. Miután ebben az esti sötétség akadályozta őket, számtalan világító rakétát lőttek fel. Persze így sem láttak semmit. Majd eszeveszett lövöldözésbe kezdtek. Később a lövöldözést abbahagyták, mi pedig folytattuk a műsort, program szerint, hajnalig. Másnap este újból megismételtük és egész éjszaka folytattuk. Eredményesen dolgoztunk, mert május 8-án délelőtt, amikor az ezredtörzshöz visszatértünk, már ott volt hat magyar katona, akik az agitáció hatására jöttek át. Valamennyien erdélyiek voltak, egy székely hegyivadász zászlóaljtól. Egy géppuskás raj legénysége rajparancsnokukkal — egy tizedessel — együtt jött át. Magukkal hozták teljes fegyverzetüket, beleértve a géppuskát is.

Nagyon jó fogadtatásban részesültek. Megkérdeztük, ki hajlandó közülük visszamenni a magyarokhoz, újabb katonákat áthívni. Mondják el a való helyzetet, azt, hogy milyen bánásmódban volt részük. Csak a tizedes vállalta. Megígérte, hogy újabb katonákat hív át. Két nappal később, május 10-én, visszajött a székely tizedes. Elmondta, hogy csapatánál letartóztatták. Hadbíróság elé állították volna, de sikerült megszöknie. Természetes, hogy nem volt már más lehetőség számára, mint újból átszökni a frontvonalon, a Vörös Hadsereghez. A székelyek néhány napig még nálunk voltak, sokat pihentek és jókat ettek. Majd szovjet haditudósító filmriporterek lefilmezték átjövetelük történetét. Végül az instruktor őrnagytól, mint különleges bánásmódot megillető hadifoglyok, személyre szóló írást kaptak és táborba indultak.

Májusban még több alkalommal voltunk bevetésen, majd a hónap vége felé öreg instruktorom, Makarov őrnagy, eltávozott. Helyébe egy fiatalabb tiszt, Steinberg főhadnagy érkezett. Egyidejűleg a törzs elköltözött déli irányba, Roznov környékére.

Június elején megjött Gyáros László és magával hozta Tihanyi (Timl) Sándort. Rengeteg agitációs anyaggal érkeztek. Olyan direktívákat adott Gyáros, hogy a következő időben a Kuti—Koszov—Jablonovka arcvonalszakaszon kell erőteljes propagandatevékenységet kifejteni, mivel ezen a frontszakaszon magyar csapatok harcolnak. Egész június hónapban hármasban (Somogyi, Tihanyi és Morozov) működtünk az említett helységek körzetében. A magyar hadvezetés ekkor ezen a szakaszon tartós védelemre kezdett berendezkedni. Ugyancsak védelmi tevékenységet folytatott ezidőtájt a Vörös Hadsereg is. A hegyes terep és a helyzet sajátossága miatt munkánk rendkívül nagy fizikai megerőltetéssel és mindezek mellett állandó életveszéllyel párosult, ehhez mérten pedig aránytalanul kevés eredménnyel járt. Igaz, mindezeknek ellenére ez egy viszonylag „békés" frontszakasz volt. Azt már tapasztalatból tudtuk, hogy esetenként eredményesebb az agitáció, ha a Vörös Hadsereg valamely harci kezdeményezéssel a magyarok részére szorongatott helyzetet teremtett.

Június végén megjött értünk egy hangszórós autón Gyáros László és Zsombor János. Valamennyien a hadseregtörzshöz utaztunk. Ez az intézkedés tulajdonképpen összevonás volt. Beszámoltunk az eddig végzett munkáról. Kiértékelték a propagandamunka eredményét. Tájékoztatást kaptunk a politikai helyzetről, valamint a hadihelyzetről is. Többek között megtudtuk, hogy közeleg Magyarország fegyveres felszabadítása, és azt követően Magyarországon új, demokratikus kormányzat alakul: minden magyar antifasiszta igyekezzék tehát Magyarországra, az új kormány és az új rend megvalósítását segíteni. A munkát és az eligazításokat Vass Zoltán, Kassai Géza és Wolf (Farkas) Mihály vezette. Környezetükhöz tartozott dr. Érchegyi József is. Itt tartották Jánosi Ferenc ref. táborilelkész főhadnagyot is, aki nemrég került szovjet fogságba és mint prédikátor, jó politikusnak bizonyult az akkortájt fogságba került nagy számú magyar hadifogoly felvilágosításánál. A felvilágosító agitációt az istentiszteletek keretében elmondott prédikációiba szőtte bele, persze a propagandamunkát irányító vezetőkkel történt előzetes megbeszélés alapján.

Az összevonás ideje alatt megfelelő pihenőidőt is kaptunk. A tájékoztatóban az is benne állott, hogy július hó folyamán a Vörös Hadsereg az előttünk levő térségben nagyobb hadműveletekbe kezd. Az összevonás végén már mindenki égett a vágytól, hogy újból folytathassa a munkát. A lelkesedést a honvágy is fűtötte, mert az út, bármi áron is, de hazafelé vitt. Megkaptam a vezénylést. Önállóan kellett dolgoznom — instruktor tiszt nélkül. Egyedül Morozov maradt mellettem, a technikát kezelni.

Ha a propagandatevékenységet földrajzi, vagy időegységekre bontanám és egy-egy ilyen egységet egy bevetésnek neveznék, akkor az eddig elmondott május—júniusi időszakot az „első bevetésnek" nevezhetném. Az első bevetés alatt kifejtett propaganda főleg arra irányult, hogy a szemben álló magyar katonákkal megértessük, a háborút Hitler elveszti, a németek már csak az időt húzzák, a magyar katona a német miatt vérzik, a német megszállta és kirabolja Magyarországot, akinek kedves az élete az ne harcoljon tovább, hanem jöjjön át a Vörös Hadseregbe.

A második bevetés július elejétől augusztus 24-ig tartott. Ez alatt egy meglehetősen hosszú arcvonalszakaszon mozogtunk. Délen, a már korábban említett Koszov városkáig, északon pedig közel Gyeljatyinig. Ezt az időszakot véres harcok és a Kárpátok nyújtotta nehéz hegyi terep jellemzi. Szinte minden egyes magaslatért nehéz harcokat vívtak a szovjet katonák. A magyar csapatok sok helyen szívós ellenállást tanúsítottak. Különösen kemény küzdelem folyt a „Rakéta"-hegynek nevezett hegyvonulatért. Ez az időszak és az ilyen helyzet nem sok lehetőséget adott a hangszóró használatához. Mégis volt eredménye az agitációs tevékenységnek, mert Jablonovka környékén több száz honvéd — köztük tisztek is — adta meg magát egy támadás során. Később, a

„Rakéta"-hegyért folyó harcokban is számosan szöktek át a Vörös Hadsereghez.

Szorult helyzetükben az 1. magyar hadsereg csapatai, védelmi harcokra szorítkozva, egyik védőállást a másik után feladva vonultak vissza a Kárpátokba. A front erősen mozgott, augusztus közepén bevonultunk az egyik ezredtörzshöz, egy Mikulicsin környéki faluba. Ide jelentős mennyiségű zsákmányolt magyar újságot és képes folyóiratot hoztak, különösen a „Magyar Futár" és a „Szignál" című fasiszta lapokat. Cikkeik hemzsegtek a német győzelmektől, a rövidesen bevetésre kerülő német csodafegyverektől és más hazugságoktól. Az így kapott anyag éppen jókor jött, mert ötletet adott az ellenség által terjesztett propaganda hazugságainak leleplezésére készülő anyagunk összeállításához. E napokban érkezett meg hozzánk Szabó Ferenc szovjet főhadnagy, mint irányító és összekötő. Erősen készültünk a legközelebbi agitációs műsorra. Jó műsort állítottunk össze, de leadására már nem került sor, mert a fronthelyzet keresztülhúzta tervünket. A Vörös Hadsereg Nadvornaja, Gyeljatyin, Mikulicsin és Tatarovka térségében kibontakozó nagy és eredményes térnyerő hadműveletei ugyanis jelentős változásokat hoztak. Ezek a támadó hadműveletek részét képezték annak a folyamatos támadássorozatnak, amely július 19—27. között folyt le Kolomija térségéből kiindulva északnyugat felé, Nadvornaja irányában. Ebből kifejlődve újabb offenzíva bontakozott ki, amely július 28. és augusztus 29. között zajlott le, s melynek eredményeképpen a Vörös Hadsereg a Tatárhágó előtti területekről, továbbá attól délkeletre a román határig terjedő egész arcvonalszakaszról kiverte az 1. magyar hadsereget, úgy hogy az visszavonult a Kárpátok gerincére, s ezzel a Kárpátok előtere felszabadult. Eközben lezajlottak az augusztus 23-i és az azt követő események Romániában.

Augusztus 24-én jelentkezni kellett a hadseregtörzsnél, Sztrijben. Ott tudtuk meg, hogy már nem az 1. Ukrán Fronthoz, hanem a július 30. és augusztus 5. között megalakított 4. Ukrán Fronthoz tartozunk. Ettől kezdve a további feladataimat az alábbi vezénylési utasítás határozta meg:

„NKO—SzU.
A 18. hadsereg Politikai Osztálya
1944. augusztus 25.
Szám 243.

Vezénylési utasítás 243. sz.

Morozov és Steiner vöröskatona elvtársaknak!

Ennek átvétele után induljanak Kaslev ezredes elvtárs gazdaságába a feladatok végrehajtására.

A vezénylés ideje ..... nap. 1944. augusztus 25-től visszahívásig.

Ok: *parancsomra*

Az utasítás a személyazonosság igazolása után (A Vörös Hadsereg katonakönyve) érvényes.

A 18. hadsereg Politikai Osztályának
parancsnoka
Brezsnyev ezredes"

Ez a vezénylési utasítás két szempontból is érdekes. Egyik, a kifejezés, hogy „Kaslev ezredes gazdaságába" vezényel, csupán fedőnév, mert a valóságban a vereckei hágó körül folyó harcok színhelyéről volt szó.

Másik érdekessége pedig az, hogy a 18. hadsereg Politikai Osztályának akkosi parancnoka, Brezsnyev ezredes, azonos Leonyid Brezsnyevvel, az SZKP jelenlegi főtitkárával.

A vezénylési utasítással és Morozovval még aznap, augusztus 25-én útnak indultam a Sztrijből Szkolje irányába vezető műúton tehergépkocsival, újabb feladatokra a tűzvonal felé.

Szkolje egy hegyek közé szorult völgykatlan fenekén épült kicsiny, városforma település, egyetlen fafeldolgozó üzemmel. A települést egy hegyi folyócska, egy vasútvonal és egy kövesút szeli át. A környező hegyeket fenyvesek borítják. Egyszóval festői fekvésű hely.

A város már teljesen a szovjet csapatok kezén volt: a magyarok védőállásai közvetlenül a település szélén állottak, a keskeny völgyszorost is eltorlaszolták farönkökkel. A fronthelyzet ekkor állóharcra szorítkozott mindkét fél részéről, tehát adva volt a lehetőség hangszórós propagandatevékenységre. Három éjszaka adtunk műsort és ennek eredményeképpen két honvéd szökött át hozzánk. Elmondták az általuk ismert magyar védőállások elhelyezését és az erdőben levő előretolt figyelőhelyeket. Ennek alapján a szovjet felderítők még akkor hajnalban meglepték és foglyul ejtették az egyik magyar őrszemet. Ezektől a honvédektől tudtuk meg azt is, hogy parancs jött a magyar védőállások téli harcokra való előkészítésére, ami a honvédek közül sokakat lehangolt. Ennek hallatára a fogolykihallgatást végző szovjet tisztek nagyokat nevettek és kijelentették, hogy még a tél beállta előtt túljutunk a Kárpátokon.

A következő éjjel, szeptember 5-én, egy német hangszórós autó — orosz nyelven — szovjetellenes propagandaműsort adott. Többek között a szovjet állami himnusz zenéjére átültetett, szovjetellenes dalszövegeket adott elő hanglemezről. Nem sokáig folytathatta, csupán amíg bemérték, mert a szovjet parancsnok azonnal elrendelte, hogy a parancsnoksága alatt álló valamennyi aknavetőből külön-külön 32 gránátot lőjjenek ki a hangforrásra. A parancs kiadását a saját fülemmel hallottam, mert a parancsnoki fedezékben tartózkodtam. A földet rengető gránáttűz után a német hangszóró néma maradt.

A legközelebbi napokban Morozovval együtt azt a parancsot kaptuk, hogy menjünk be a hadosztály törzséhez egy odaérkezett magyar antifasisztáért. A törzsnél Torma Lászlót találtuk, akit már a juzsai antifasiszta iskolából ismertem. Torma hadapródőrmesterként került fogságba a Donnál. Bevonulásáig Kecskemét környékén tanítóskodott. Az antifasiszta iskolának igen aktív hallgatója volt. Egy 1943-ban írott költeményét, amelyet az iskolai rendezvényeken többször is előadott, az „Igaz Szó" című hadifogolyújság is leközölte. Az 1944-es esztendő nyarát Torma is a fronton töltötte, propagandistaként, Gyeljatyin környékén. Ingzubbonyán egy vízszintes vörös sávot viselt, ami azt jelezte, hogy egyszer sebesült.

Igen megörültem Torma társaságának, de ugyanakkor elszomorított, hogy Morozovtól el kellett válni. Morozovot más beosztásba vezényelték. Sajnáltam szegényt, kicsordultak könnyei a búcsúzáskor. Igazi, jó bajtárs volt.

Ketten maradtunk Tormával, illetve hárman, mert új politikai tisztünk és vezetőnk, egy fiatal szovjet hadnagy, csatlakozott hozzánk. Szeptember 10-től kezdve újból az arcvonalban voltunk és a Szkoljétól délre elterülő körzetben működtünk. Sűrűn változtattuk helyzetünket. Azon a frontszakaszon állásharc folyt, jó alkalom a propaganda „fegyverének" bevetésére. Ennek több fajtáját alkalmaztuk. A hagyományos hangszórós agitáció mellett röplapok átjuttatását is megoldottuk, mégpedig igen érdekes módon. Ágyúból, repeszgránáttal lőttük ki a röplapokat. A magyarok állásai fölött szétrobbant gránátokból széthulló röplapok a magasból szállingózva a honvédek között értek földet.

Egy éjszaka olyan helyen jártunk, ahol az egymással szemben levő állások

között mindössze 20 méternyi volt a távolság. A köves talajban ásni nem lehetett, ezért a katonák — az oroszok is, meg a magyarok is — a helyszínen található terméskövekből emeltek hevenyészett mellvédet, s ébren figyelték a szemben álló ellenséget. Ide hangszóró sem kellett, egyszerűen átkiabáltunk és valódi párbeszéd fejlődött ki, amolyan kérdezz-felelek formában. Talán éppen ezért, hogy ennyire „testközelben" álltak egymással szemben az ellenséges felek, itt teljes volt a csend, még egy puskalövés sem esett.

Szeptember 18-án — szinte a napkeltével egyidejűleg — újból megkezdődött a lövöldözés. Most is az előző nap már ismert irányból, vagyis tőlünk oldalt, de az arcvonal mélységében hallatszott. Eleinte nehéz fegyverek, később kézi fegyverek is. Majd egy pillanatnyi szünet után váratlanul a magyarok szuronyrohamát jelző „hajrá-hajrá-hajrá" csatakiáltás hangzott föl. Néhány másodpercen át csak ezt lehetett hallani. De azután gyorsan felerősödő, szinte összefüggővé vált fegyverropogás jött válaszként, amiből még külön kihallatszottak a szovjet géppisztolyok hosszú sorozatlövései, amelyek túlharsogták a honvédek csatakiáltozását. Torma és én dermedten állva hallgattuk a vérfürdő zaját. Sejtettük, hogy a szuronyrohamba hajszolt honvédek közül sokan elestek. Sajnáltuk őket. Hát még mindig rohamra lehet hajtani a honvédeket Hitler háborújában? Már egyedül csak a magyar kormány maradt Hitler csatlósa. Vajon meddig hallgatnak még a magyar katonák áruló németbérenc uraikra, akik vágóhídra terelik őket?

A csata lezajlott. A harcban részt vett szovjet katonák egy csoportja elhozta az ütközetben elesett honvédeknél talált iratokat, leveleket. Ezekből megállapítottuk azt, hogy a lefolyt ellentámadásban a budapesti 1. ejtőernyős zászlóalj is részt vett. A zászlóalj frissen harcba vetett alakulat volt, ez abból derült ki, hogy az egyik elesett katonának már nem volt ideje postára adni Budapesten lakó édesanyjához címzett levelét. Talán a legmegrendítőbb mégis az a két levél volt, amelyek közül az egyiket egy pesti édesanya, a másikat pedig egy vidéken élő menyasszony írta. Arra kérték szeretteiket, hogy nagyon vigyázzanak életükre és jöjjenek haza . . .

Pár nap múlva folytatódott az előnyomulás. Reggel jött a parancs az indulásra. A délelőtt készülődéssel, felrakodással telt el. Zömében fogatos járművekre rakták fel a törzs és közvetlen kötelékeinek jelentős mennyiségű poggyászát. Déltájt a fogatos oszlop elhagyta a falut, és a fennsíkon vonulva közeledett a határhoz. Egy rövid, de eléggé meredek gyepes kaptató után feljutottunk a hegygerincre. Csodálatos kilátás tárult a szemünk elé.

Az oszlop a hegygerincen északnak fordult és követte a gerinc vonulatát. Kitaposott, vagy kiépített út nem vezetett, de a sima gyepes földön jól lehetett közlekedni. Zömök, faragott kőoszlopok jelezték az országhatárt, oldalukon vésett M betű.

A kényelmes utazás, a kellemes idő és a szép táj ünnepi hangulatot keltett bennünk, pedig tőlünk hat-nyolc km-re tombolt a háború. Jól lehetett látni a tüzérségi lövedékek becsapódását mutató fehér füstcsomókat. A harc már az „Árpád"-vonalért folyt. A több órás vonulás után az oszlop letért a hegygerincről és egy frissen kiépített földúton folytatta útját a völgyben fekvő falu irányában. Ezt az utat a magyar hadvezetés építtette. Este értünk le Timsor faluba, ahol a front odaérkezéséig mgyar határvadász örs állomásozott.

Reggel tovább mentünk a patakot kísérő köves úton a következő faluig, Vereckéig. Beszállásoltunk egy családhoz. Az idősebb gazda, a felesége és menyecske lányuk éltek együtt. Közülük csak a gazda beszélt magyarul. Veje — a menyecske férje — nem otthon élt, magyar katona volt ezidőtájt és Csáktornyán a határvadászoknál szolgált. Vereckén mintegy tíz napig tartózkodtunk. A falu egy völgyben fekszik. Jellegzetessége a főutcáján végigfolyó hegyi patak — a Latorca egyik ága — melyet mindkét partján utca követ. A szabályozatlan széles patakmeder tele volt kiálló kövekkel, amelyek között

sebesen áramlott a parányi vízeséseken felgyorsult kristálytiszta víz. Reggelenként a patakban mosakodtunk, érdekes látványt nyújtott a sok derékig vetkőzött katona. A falu házainak egy része tégla, vagy kőépület, de sok fából épített lakóház is volt. Egy nagy, középületnek látszó házban pillanatnyilag a hadosztály parancsnoksága tartózkodott. Eltekintve a községben tartózkodó katonaságtól, a falu békés képet mutatott. A frontvonal mintegy 10 km-rel odébb volt, túl a hegyeken. Vasárnap a templom előtt az ünnepi feketébe öltözött, pörge kalapos ruszin gazdaemberek csoportokba verődve, komor arccal tárgyalgatták egymás között a háború hozta helyzetet.

A Vereckén töltött idő alatt csak egyszer jártunk agitációs bevetésen. A helyszín egy bükkös szálerdő volt. Nappal mentünk, mert itt nem volt sem földalatti fedezék, sem épület, amelyben az éjszakai adáshoz szükséges gyertyát meggyújthattuk volna. A felderítők által javasolt helyre — közvetlenül a magyar állások elé — településünk és háborítatlanul leadhattuk a műsort. Most a hangsúly azon volt, hogy tájékoztassuk a magyar honvédeket: hiába állnak itt ellen a Kárpátokban, amikor a Vörös Hadsereg már lent, a Nagyalföldön nyomul előre Budapest felé. Horthyék Hitler utolsó csatlósai már. A németek elvesztik a háborút. Nincsen csodafegyverük, de a magyar honvéd számára van egy csodafegyver, ez pedig a botra felerősített fehér kendő. Aki ezt feje fölé tartva átjön hozzánk, „csodálatos" módon életben marad.

Az egyik napon egy tartalékos állományú magyar gyalogos hadnagyot hoztak a hadosztály-törzshöz. Elnyűtt egyenruhája lötyögött sovány testén, arcán ütések nyomait hordta. Elmondotta, hogy felettese, egy főhadnagy verte meg, hatalmával visszaélve, egy korábbi — még otthoni — közös nőügy miatt. Ezért szégyenében és elkeseredésében a hadifogságot választotta és Volócnál átszökött az arcvonalon.

Vereckével kapcsolatban két — akkor igen nagy élményt jelentő — esemény is történt. Az egyik az a gépkocsikkal érkező magyar katonai küldöttség volt, amely a hadosztályparancsnokságon kapott rövid fogadás után Sztrij felé folytatta útját. Sajnos a küldöttséget már nem, csak a fogadásukhoz megterített fehér asztalok bontását láttam. Az érkezésüknél jelen volt katonának azt újságolták, hogy igen „haraso" gépkocsikkal érkeztek és távoztak.

A második esemény egyenest szenzációs volt. Egy jó hír formájában érkezett, miszerint Horthy kormányzó bejelentette a háborúból való kilépést és a fegyverszünetet. Ez a hír két napon át tartotta magát. Ezalatt valóságos ünnepi hangulat uralkodott és az arcvonalon teljes volt a csend.

Sajnos utána rossz hírek jöttek, az arcvonalon pedig újból felhangzott az ágyúzás. A katonák dühösek voltak és csapatmozgás kezdődött. Szovjet vezetőnket, a fiatal hadnagyot máshová vezényelték, helyébe egy idős őrnagy érkezett. Vezetésével október 19-én reggel elhagytuk Vereckét. Útunk Vereckéről a hegyen keresztül Volócra vezetett. Volóc a Munkács—Lavocsne—Sztrij—Lemberg vasútvonal mellett fekszik. Volócon éppen csak megálltunk a kijelölt szállásunknál. Az őrnagy ottmaradt, nekünk menni kellett az arcvonalba. Útunk a völgybe a vasúttal párhuzamosan vezetett, déli irányban. Így érkeztünk meg a Volóctól délre fekvő kis ruszin falucskáig. Ott volt a magyarok megerősített arcvonala. A falucska az út mellett állott, fából épült bádoggal fedett kupolatornyos kis templomával. Ezt a kis templomocskát rendeztük be „stúdiónak". Este megkezdtük a szokásos hangszórós adást. Tormával felváltva szünet nélkül beszéltünk a mikrofonba. Alaposan megpirongattuk a honvédeket, hogy megszegték a „Kormányzó Úr" tűzszüneti bejelentését. Jól megmondtuk a magunkét, de kaptunk is a végén olyan aknatüzet, hogy rengett belé a kis fatemplom. Szerencsére közvetlen találatot nem kapott az épület. Reggel megláttuk a magyarok egyik erődítését, egy fatörzsekből épített hatalmas torlaszt, amely az egész völgyfeneket elzárta.

Október 20-a volt. Délelőtt az egyik szovjet csapattiszt javaslatára felmentünk a völgy keleti oldalán emelkedő, erdővel fedett hegyoldalra. Jól meg-

közelítettük a honvédek állásait. Megkezdtük nappali műsorunkat. Már javában dolgoztunk, amikor lent a völgyben lövöldözés kezdődött, és rövidesen általános tűzharc fejlődött ki. Az adást be kellett szüntetnünk. Sietve visszatértünk a faluba. Eközben már a tüzérség is beavatkozott mind a két részről. A szovjet tisztek azt tanácsolták, hogy egy éppen indulásra kész tehergépkocsin térjünk vissza Volócra. Gyorsan felkapaszkodtunk és a kocsi robogott velünk a magyar tüzérség által tűz alá vett úton Volóc felé. A gépkocsiról láttuk a magyar tüzérségi lövedékek becsapódásait, az út mentébe telepített szovjet aknavetők és sorozatvetők torkolattüzeit is. A sofőr igyekezett a veszélyes terepszakaszt hamar elhagyni, ezért a lehető leggyorsabban haladt a rossz úton. A teherkocsi platóján álltunk és a korlátfalba fogództunk. Nem vettem észre azt a tábori telefonhuzalt, amely az út felett volt keresztirányban átfeszítve. Ez a huzal lerántott a kocsiról és fejjel az úttestre zuhantam. Elvesztettem eszméletemet. Csak Volócon, az ezred-segélyhelyen tértem magamhoz. Fejem és az egyik szemem be volt kötve. Azt mondták, kórházba visznek. Az öreg őrnagy igen sajnált. Egy kézzel írott írást adott azzal, hogy majd adjam át az orvosnak a hadosztály-segélyhelyen. Így remény van arra, hogy nem visznek kórházba, hanem visszatartanak a segélyhelyen míg felgyógyulok és visszajöhetek. Az őrnagy és Torma meg az én személyes tárgyaim Volócon maradtak, engem pedig más sebesültekkel együtt a hadosztály-segélyhelyre, a korábbról már ismert Timsor faluba szállítottak. Ott a volt magyar határvadász laktanyából alakított segélyhelyen helyeztek el. Másnap, október 21-én, új kötést kaptam. Amikor a régi kötést levették, azt tapasztaltam, hogy a bal szememmel nem látok: az arcom bal oldala és a szemöldököm úgy összezúzódott, hogy bedagadt tőle a szemem. Sebláz, hideglelés kínzott. Október 22-én reggel, az összegyűlt sebesültekkel együtt, leponyvázott teherkocsira raktak és az útravalónak kiadott bádogpohárnyi vodka kiosztása után elindultunk. Az előző éjszaka leesett hótól a Kárpátok téliesen festett. Déltájt érkeztünk meg a határon túlra, a Pf. 78 029 számú tábori kórházhoz. Itt jutott eszembe, hogy az őrnagytól kapott írást a sebláz okozta kínok között elfelejtettem a hadosztálysegélyhelyen az orvosnak átadni. Bántott és elkeserített az eset, de már nem lehetett mit tenni.

1944. november 9-én, igazolványokkal ellátva, elbocsátottak a kórházból és útnak indultunk a gyűjtőbe, vagy más néven pótezredhez.

A tábori kórház a felgyógyult katonákat kis csoportokban indította útnak a pótezredhez gyalogmenetben, fegyvertelenül. Az út napokig tartott, senkinek nem volt sürgős. Éjszakára falvakban kértünk szállást; nem szívesen adták, de lehetett kapni. A környéken ukrán nacionalista fegyveres bandák tanyáztak, mi meg fegyvertelenül jártunk. Egyik nap — utazásunk második napján — közelről hallottuk annak az ütközetnek a zaját, amelyet szovjet rendfenntartó alakulatok vívtak ukrán nacionalistákkal. Harmadnap baj nélkül beérkeztünk az ezredhez. Itt szokatlanul nehéz élet fogadott. Már hideg, havas tél volt, de még abban a nyári vászonruhában jártam, ami a sebesülésemkor rajtam volt. A faluban üres házakba voltak a katonák beszállásolva. Minden nap alaki és harcászati kiképzés folyt. Az élelmezés mennyiségre kevés, minőségre gyenge volt. Nem titkolták, hogy célzatosan rosszabb az élelmezés az arcvonal mögötti alakulatoknál, mint a frontvonalban levőknél. Ebben a megkülönböztetett ellátásban volt is bizonyos tendencia. Itt még éjszakára is volt feladat. Szállásőrséget kellett adni. A hideg miatt az őröket óránként váltották.

Az első hetet még szó nélkül tűrtem, sőt érdekesnek találtam, hogy magyar antifasiszta frontpropagandista létemre egyik napról a másikra szovjet harcosként kezelnek. Bár a környezetemben mindenki tudta rólam, hogy magyar vagyok, senki nem kérdezősködött múltam iránt. A második héten elfogyott a türelmem és elhatároztam, hogy feltárom a helyzetet és kérem áthelyezésemet.

Egyik este röviden elmondtam történetemet a századhoz beosztott sztarsinának, sőt azt is, hogy kérem visszahelyezésemet a 18. hadsereg politikai osztályához. Gyenge orosz nyelvtudásom ellenére sikerült vele megértetnem a helyzetet és megírta helyettem a „raport"-ot. Másnap kivonuláskor odajött a századparancsnok és tudtomra adta, hogy kérésemet nem teljesítheti, de egyébként is rövidesen egy másik pótezredhez leszek átvezényelve. Ez hamarosan be is következett. Útravalóul — a nyári vászonnadrágom bevonása ellenében — vatelines téli nadrágot kaptam. Hármunknak szólott az átvezénylés. Egyik útitársam Gregor volt, egy fiatal ukrajnai fiú. A másik meg a lett nemzetségű Reip, Iván Martinovics; életkorát tekintve közel az ötvenhez, bizony öreg harcosnak számított, de ingzubbonyán ott viselte a „Szláva" érdemrend ezüst medallionját. A kitüntetést 1943-ban kapta, mert egyszál maga tett ártalmatlanná egy német géppuskát. Szóval hármasban indultunk el. A vezénylési utasítás szerint Novi-Szanbor városban a komendánsnál kellett jelentkeznünk. Az utat gyalog, két nap alatt tettük meg. Éjjeli szállást egy útba eső faluban, parasztházban kaptunk...

November 27-én délután érkeztünk Novi-Szamborba, de nem maradhattunk a városban. Azonnal a szomszédos faluba irányítottak. Átmentünk a Szanu folyó hídján és estig elértük a falut. Hármunkat együtt hagyva, egy lengyel háznál szállásoltak el. A községben vegyes lengyel és ukrán lakosság élt. A faluban elszállásolt, összetételében igen vegyes katonai egység a pótezred egyik zászlóalja volt. Az oroszok és ukránok mellett az üzbégek tették ki a zászlóalj zömét. Ezenkívül voltak ott románok Besszarábiából, görögök a Krím-félszigetről, de magyar csak egyedül voltam. Az ezred a hozzá irányított embereket gyűjtötte, tartalékolta, majd rendezte és tovább irányította a különböző egységek számára. Be kellett látnom azt, hogy innen egyéni kérelem alapján nem szabadulhatok, eredeti beosztásomba, a 18. hadsereg politikai osztályához visszakerülni egyelőre semmi reményem sincs. Beletörődtem abba, hogy sodródom az árral és majd valahol partra vetődöm.

November utolsó napján hirtelen parancs jött és az egész zászlóalj bevonult újonnan kijelölt szálláskörletébe, Novi-Szamborba, egy laktanyába. Pár napja az úgynevezett nemzetiségi szakaszba tartoztam; szakaszunkat a laktanyához tartozó tiszti lakások egyikében helyezték el. A lakásban a puszta falakon kívül az égvilágon egyéb nem volt. Emeleti szobánk a bibliai Bábelhez hasonlított, annyiféle nyelven beszéltünk. A vén Reipnek már két földije is akadt. Ők hármasban lett nyelven beszélgettek. A románok népes csapatot tettek ki. Volt néhány lengyel is, az új lengyel hadsereg egyenruhájában. A legzajosabbak a Krímből jött görögök voltak. Mindössze öten. Hangjukból úgy tűnt, mintha folyton veszekednének. Pedig ellenkezőleg, igen jól megértették egymást. Nagyon érdekes volt az étkezésük. Mindenki a saját csajkájába kiadagolva kapta a levesét. Erre a görögök az övéket egy közös tálba összeöntötték, majd a padlóra helyezett tálat körülülték és annak tartalmát közösen kikanalazták. Még evés közben is folyton beszéltek. Egyedül voltam magyar, de ez itt már legkevésbé sem tűnt fel. Egyébként a szobában semminemű berendezési tárgy nem volt.

A puszta parketten álltunk, ültünk, vagy feküdtünk. Mindegyikre telt az időből. Semmiféle foglalkozás nem volt, de mindenkit együtt tartottak. A laktanya területét elhagyni nem lehetett. Néhányszor elvittek munkára egy katonai raktárba. Gépkocsialkatrészeket kellett ládából kicsomagolni. Az anyag amerikai és szovjet eredetű volt. Az Egyesült Államokból küldött alkatrészek fóliaburokkal voltak bevonva, ezeket kellett kifejteni. A szovjet anyag gépzsír közé, ládába volt ömlesztve. Ezeket ronggyal lehetett a zsírtól megtisztítani. Persze, könyékig gépzsírosak lettek tőle az emberek — aki tehette az amerikai anyag kicsomagolásához tódult. Én nem válogattam abban, hogy melyiket csináljam, hiszen bőven volt benzin a kézmosáshoz. Egyébként bárhova jelentkeztem, ahol valamivel foglalatoskodni lehetett, csak hogy az idő

teljen. Különben lélekölően egyhangú lett volna itt az élet számomra. Vágytam újból vissza régi frontpropagandista munkakörömbe. Céltalannak és a rossz véletlen közrejátszásának tekintettem ezt a kényszerű csapatéletet. Mindig szívdobogást kaptam, valahányszor arra gondoltam; mi lett volna ha az a telefondrót akkor október 20-án ott Volócnál nem ránt le a tehergépkocsiról.

Egyébként a Novi-Szamborban december 1-től 18-ig eltöltött idő számomra legizgalmasabb eseménye az a hír volt, ami szerint 1944. december 2-án a Vörös Hadsereg csapatai felszabadították Kaposvárt, számos környékbeli községgel együtt. E hírt az orosz nyelven megjelenő frontújság december 4-i száma hozta. Éppen befejeztük a fürdést a vasútállomáson veszteglő „fürdővagonokban" amikor az újságokat osztották. Nem tudtam titkolni örömömet. A hír nekem többet jelentett egyszerű haditudósításnál. Sokkal többet. Felszabadult szeretett szülőföldem, nem választ már el tőle ellenséges frontvonal. Elmondtam társaimnak és egyszerre ünnepelt „magyar tovaris" lettem körükben, ami hatalmas parolázás, vállveregetés, gratuláció és drasztutye-zás közepette jutott kifejezésre.

Én pedig még aznap nagy boldogan levelet írtam haza az édesapámnak — ezentúl már nekem is volt hova írnom. Sajnos, amint később kiderült, sem ezt az első levelemet, sem pedig az utána következőt — amit december 12-én írtam — soha sem kapta meg az apám. Ellenben a harmadikat és egyben a frontról írott utolsót — amit december 26-án írtam — már igen. De erről majd később.

Novi-Szambori tartózkodásunk utolsó előtti napján — december 18-án — általános szemle volt az udvaron. Egész délelőtt a neveket kiáltozták. Új egységeket állítottak össze. Ezek során a vegyes nemzetiségű szakasz — amelyhez én is tartoztam — megszűnt. A lengyeleket elkülönítették és útnak indították az új lengyel hadsereg egységeihez. Létrehoztak egy csoportot — mintegy 15—20 fővel — ebbe kerültem én is. Ez a csoport azt a vezénylési utasítást kapta, hogy jelentkezzék egy frontalakulat parancsnokságánál Ungváron. Egyszerre megittasodtam a boldogságtól, hogy végre a Kárpátokon belülre juthatok. Külön örömömre szolgált az is, hogy jó öreg Reip barátom ismét velem maradt.

Másnap, december 19-én reggel, a csoportot egy öreg szerzsánt kíséretében gyalogmenetben útnak indították. A csoport tagjainak — a kísérő kivételével — nem volt fegyvere. Gyalog vonultunk a havas tájat átszelő országúton. A derűs, hideg időben feltűntek a Kárpátok magaslatai.

Az éjszakát abban a helységben töltöttük, ahol az este éppen meglepett. Így az első éjszakát egy lengyel nemzetiségű parasztgazda házában, a másodikat Turka városában egy ukrán városi tisztviselő házában. Idáig gyalogmenetben jött a csoport, de a következő napon a kísérő ragaszkodott az „autóstop"-hoz, hogy a csoport előbb érkezzék meg a rendeltetési helyre. Sikerült egy félig megrakott katonai tehergépkocsira felkéretőzni még délelőtt és azzal estére Ungvárra érkeztünk. A volt magyar határt Uzsoknál léptük át. Nagy érdeklődéssel vizsgáltam a vidéket. Fent a szorosban egymással párhuzamosan jön be a vasút és az országút. Kívül, Galícia felől, közvetlenül a szoros előtt, fennsík terül el, ezzel ellentétben a belső oldalon mély völgyek nyílnak. A szoroson át még együtt belépő vasút és országút — a sajátos terepviszonyok miatt — a déli oldalon külön-külön fut le a völgy mélyére. Persze mindegyik leírja a hegyoldalakon a maga sok-sok kanyarodóját. Közülük természetesen csak az országutat láttuk. Csodás volt. A magasból lenézve a dugóhúzó spiráljához hasonlított. Lent a völgyben aztán ismét egymásra talált út és vasút, sőt eggyel több is. Az Ung folyó. Együtt iramodtak Ungvár felé. Végig a völgyben ruszin falucskák maradoztak el. Megfigyeltem, hogy a Kárpátok észak felőli, galíciai lejtőit, sőt még a szoros környékét is fenyvesek borítják, ellenben a hegység belső lejtői lomblevelű

erdőkkel fedettek. Késő este érkeztünk Ungvárra, agyonfagyva, vacogó fogakkal. A városból nem sokat láttunk. Nem is időzhettünk, mert kiderült, hogy a parancsnokság — amelyet kerestünk — már tovább ment. Éppen csak vacsorát vételeztünk és már indulni is kellett egy sebtében előállított tehergépkocsival az éjszakába. Mentünk, de azt sem tudtam merre, mindaddig amíg a reflektor fénykévéjében Sobrance helység névtábláját meg nem pillantottam. Miután pedig a helység utcáin csupa szlovák nyelvű cégtáblákat láttam, nem volt nehéz megállapítani, hogy Szlovákia keleti részében járunk. Végre, december 23-án, a fagyos, ködös hajnali derengésben, megérkeztünk Michalovce faluba, ahol aztán megtaláltuk a keresett parancsnokságot. De beszállásolást nem itt, hanem Petrovce helységben kaptunk. A helység egy utcából állott és köves út mellé települt. A házak téglából épültek, csúcsos homlokzatuk két ablakkal az utcára nézett. A legtöbbje horganyzott lemezzel volt befedve. Az épületek után ítélve jómódú falu benyomását keltette. Elszállásolást az egyik ház kiürített utcai szobájában kaptunk.

Kétségtelen tény, hogy a visszavonuló németek meglehetősen kirabolták a vidék falvait, de a lakosság a szükséges élelmiszerek elrejtésével biztosította magát. A karácsonyt megelőző napon a háziasszony teknőben fehér tésztát dagasztott és délután kisütötte az illatos karácsonyi kalácsot. Este bejött hozzánk — nem voltunk tízen sem —, mindegyikünknek néhány szem mogyorót adott és kóstolót a karácsony esti kalácsból. Az így feloldódott légkörben az asszony felbátorodott és kérdezősködött. Ő szlovákul, amire a katonák oroszul válaszoltak. Egész jól megértették egymást.

Van-e az oroszoknál templom? — kérdezte az asszony. Van templom, válaszolták a katonák. Az orosz anyák maguk nevelik-e gyermekeiket, vagy elveszik tőlük a kisgyermekeiket? — tette fel az asszony a további kérdést. Erre is megnyugtató választ kapott, de azért feltette a további kérdést is. Van-e az oroszoknál karácsony? Mi újévkor ünnepelünk — felelték a katonák — de már a negyedik éve folyik a háború és távol vagyunk családunktól. Most már nem sokáig — mondták élénken a katonák — mert „Hitler kaput" és véget ér a háború. Ezzel úgy látszott, hogy a szlovák háziasszony is kielégítette kíváncsiságát és kiment a szobából.

A következő napon, december 26-án, vezénylési parancs jött. Többedmagammal — csupa erős fiatalt — most már aztán véglegesen a 04646 tábori postaszámmal jelölt hidász-alakulathoz osztottak be. Sajnos, búcsút kellett venni derék öreg lett barátomtól, akivel hosszú keserves hónapokat töltöttünk el együtt. Ő kora miatt nem került a hidászokhoz. Kölcsönös volt a rokonszenv, habár ez a megszólításból nem tűnhetett ki. Én „sztári"-nak neveztem, ő viszont „te magyar"-nak titulált.

Tehát még aznap — december 26-án — délután összevonták a vezényelteket Michalovce faluban egy házhoz, ideiglenes szállásra. Ekkor és ebben a házban írtam meg azt a levelemet, amelyet szüleim idehaza — igaz csak egy év múlva — kézhez kaptak.

Az éjszakát még ebben a michalovcei házban töltöttük. Másnap reggel a 04646 sz. hidászalakulat szálláskörletébe vittek, amely Michalovcétól délnyugatra, Trhoviste (Trebisov?) faluban volt, az Ondava folyó mellett. Itt vezetett a Michalovcét Kassával összekötő műút, amelynek nagy vashídját a háború csodálatos módon megkímélte. Szállásunk a folyótól nyugatra eső falurészben egy műút melletti házban volt, közel a hídhoz. A ház lakói szlovák parasztok. A család három főből, az idős házaspárból és vénülő legényfiukból állott. Ők a hátsó szobában húzódtak meg. Az utca felőli szobában mi katonák laktunk, összesen tízen, egy pontonhoz beosztott legénység, oroszok, grúzok, tatárok és én, az újonnan érkezett. Mindnyájan barátsággal fogadtak körükbe. A tatárok ketten, a grúzok ketten, az oroszok öten voltak. Még aznap megkaptam a személyemre kiállított katonai igazolványt, a fegyvernemet jelző vállapokat és hajtókákat, meg egy dobtáras géppisztolyt. Te-

hát szinte máról holnapra a Vörös Hadsereg katonakönyvvel ellátott tagja lettem, anélkül, hogy bárki is megkérdezte volna ki vagyok, honnan jöttem. Ettől kezdve tehát ismét új életforma, új feladatok vártak.

December utolsó napjaiban a csapathoz érkezett újságok magyar vonatkozású hírei nagy izgalomba hoztak. *Megalakult Debrecenben az Ideiglenes Magyar Kormány! A Vörös Hadsereg csapatai körülzárták Budapestet!* A katonák érdeklődéssel fogadták az újabb győzelem híreit. Ezek a hírek szinte természetesek voltak, hiszen Sztálingrád és Voronyezs óta csupa szovjet győzelemről lehetett hallani. A magyarországi hírek izgalomba hoztak. Úgy éreztem nincs maradásom itt. *Nekem Magyarországra kell mennem! Kérni fogom az áthelyezésemet!* Ilyen elhatározások kerítettek hatalmukba. Igaz rá is fizettem — szerencsére csak átmeneti időre — heves türelmetlenségemre.

December 29-én este riadóztatták a hidászszázadot. Sorakozó a pontonoknál. Pattogtak a vezényszavak. Én, mint újdonsült hidászkatona, nem sokat értettem az egészből, tehát azt csináltam, amit a többitől láttam. Vállra emeltük a nehéz vaspontonokat és felraktuk őket a szállító gépkocsikra. Ugyanezt tettük az egyéb hídanyagokkal is. Végül magunk is feltelepedtünk az anyag tetejére és az oszlop elindult az estében. Egy folyóhoz értünk. Mint másnap megtudtam, a Tapoly folyóhoz. Magas gátak közt folyik, mintegy harminc méter széles mederben. Erre a vízre kellett pontonhidat építeni. A hidászokkal szinte egy időben egy szovjet munkásszázad is a helyszínre érkezett. Az ő feladatuk a folyó árvízvédelmi töltésének átvágása volt, illetve a talaj elegyengetése, hogy a hídra rá lehessen hajtani. Még azon éjjel tüzérség vonult át az új hídon a túlsó partra...

VITA

NEMES IMRE

HOZZÁSZÓLÁS PERJÉS GÉZA: A MOHÁCSI CSATA CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ

Érdeklődéssel olvastam a Hadtörténelmi Közlemények 1976. évi 3. számában Perjés Géza tanulmányát a mohácsi csatáról.

A közelmúltban megtartott emlékünnepség, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió adásai, valamint a legkülönbözőbb jellegű sajtótermékekben (tudományos, ismeretterjesztő, egyházi és egyéb) megjelent eszmefuttatások a hadtörténelemtől távolabb állók figyelmét is felhívták a csatával kapcsolatos és mind ez ideig vitatott kérdésekre. Meggyőződésem, hogy társadalmunk, közvéleményünk igényli a tudomány művelőitől a vitatott politikai, gazdasági és katonai kérdések objektív, szakszerű és lehetőség szerint ellentmondásoktól mentes, felelősségteljes megválaszolását.

Perjés Gézát mindenképpen elismerés illeti azért, hogy vállalkozott a mohácsi csatát megelőző eseményeknek és magának az ütközetnek — forrásmunkákkal alátámasztott és hipotézisek segítségével történő — ábrázolására. Szándéka — mint erről bevezetőjében említést tesz — a fellelhető forrásanyagokra és a „háború logikájára" támaszkodva feltételezéseken alapuló következtetéseket levonni a mohácsi csatával kapcsolatban. A tanulmány szerzője úgy értékeli, hogy munkája csupán egy azon munkák sokasága közül, amelyek az elmúlt közel fél évezred alatt e témában megjelentek.

A szerző gazdag forrásanyag alapján vállalkozott nézetei kifejtésére. Imponáló az is, hogy a hadtörténelem mellett, több csatlakozó, de a hadtörténelemtől távolabb álló tudományág hasznosítható értékeit is igyekszik munkájában szintetizálni. A szerző elméleti fejtegetései alátámasztására — helyenként igen részletes és elsősorban a specialisták hatáskörébe tartozó — számvetések kidolgozására is vállalkozott.

A szerző szándékát és alkalmazott módszerét elismerve kívánok észrevételeket tenni a közölt tanulmánnyal kapcsolatban.

Véleményem szerint ugyanis Perjés Géza tanulmánya

végkövetkeztetéseiben vitatható,

„hézagpótló" hipotéziseinek egy jelentős része ellentmond a „háború logikájának",

feltételezései alátámasztására készített számvetései helyenként egyoldalúak és nélkülözik az ilyen számvetések készítéséhez szükséges jártasságot és alaposságot,

fejtegetése több lényeges belső ellentmondást tartalmaz.

A tanulmánnyal kapcsolatos és általam fontosabbnak vélt észrevételeimet azért tartottam szükségesnek összegezni, mert

nem tartanám jónak, ha egy odaadással és cselekvő szándékkal készített, de megítélésem szerint vitatható hadtörténelmi tanulmány esetleg észrevétel nélkül maradna. Ellentétes és bíráló észrevételek elhallgatása ugyanis gátolná a szerzőt hipotézisei alakításában, továbbfejlesztésében,

úgy tűnik, hogy egyik legnagyobb nemzeti tragédiánkkal — a mohácsi csatával — kapcsolatos hadtörténelmi és más jellegű kutatások reneszánszukat élik. A csata 450. évfordulója idején kiadott és a csatát ismertető írások megjelenése mellett tapasztalható a csatavesztés okainak, magának az ütközet előzményeinek és lefolyásának átértékelésére irányuló törekvés is. Ezt tapasztalva nem lenne sem célszerű, sem korrekt elhallgatni a Hadtörténelmi Közleményekben közreadott és szintén az „átértékelő" jellegű tanulmányok csoportjához sorolható értékeléstől alapjaiban és helyenként részleteiben is eltérő véleményeket.

Mindezek mellett észrevételeim közreadásával, a segítőkészség feltétlen hangsúlyozásával, szándékomban áll tiszteletemet is leróni a magyar harcosok elismerésre méltó tettei és e cselekedeteket, eseményeket kutatók lelkes munkája előtt.

Észrevételeim részletesebb kifejtése előtt megjegyezni kívánom, hogy nem áll szándékomban vitába bocsátkozni azokban a kérdésekben, amelyek a XVI. század eleji magyar osztályhelyzettel és e korszakra jellemző osztályellentétekkel kapcsolatosak, annak ellenére, hogy úgy tűnik, a tanulmány e kérdésekben is helyenként vitatható. Ezeket a tételeket azonban a szakavatott történészek tudják felelősséggel megítélni és a tanulmány szerzőjét nézeteit illetően elmarasztalni vagy megerősíteni.

1. *Mi az, amiben alapjaiban nem értek egyet Perjés Gézával?*

A szerző által — tanulmánya végén — levont két legfontosabb „tanulság" az, amelyekben alapvetően eltérő a véleményem.

Nem értek egyet azzal, hogy „a magyar hadsereg páratlan hősiességgel harcolt". Azt a tanulságot is vitatom, hogy „Tomori és vezértársai működésében szakmailag semmi kivetni valót nem lehet találni. A terv, amit kidolgoztak, a maga vakmerőségében is — vagy éppen ezért — kitűnő volt és minden elismeréset megérdemel!" (466. oldal)

Ismervén Brodarics kancellár leírását és más hadtörténelmi tanulmányok mondanivalóját, úgy vélem, hogy az a sereg, amely rövid egy-másfél óra alatt teljes vereséget szenved, a sikertelen roham, a túlerő felismerése, a rossz vezetés és egyéb más fel nem sorolt okok következtében megfutamodik és már a csata első mozzanatában zsákmányolást, sőt, fosztogatást hajt végre (ezzel tempóelőnyt ad a töröknek, amely Perjés Géza véleménye szerint egyik oka volt annak, hogy az ütközetet a magyarok elveszítették), nevezhető „vakmerőnek", „elszántnak", de „páratlan", sőt. „példa nélküli" hősiességgel harcoló seregnek, bármily fájó is, semmi esetre sem. (464. oldal)

A magyar főparancsnokság tevékenységét és tervét (ha egyáltalán volt ilyen terv) sok egyéb mellett éppen azért nem tartom „kitűnőnek", mert annak ellenére, hogy a politikai és katonai vezetés tisztában volt döntése súlyával, mégis „mindent egy lapra tett fel" és túlságosan is „vakmerő" volt. Ilyen katonai terveket ismereteim és véleményem szerint rendszerint akkor hoznak a főparancsnokságok, ha a felderítésben és a helyzetmegítélésben hiba volt, vagy pedig akkor, ha a vezérek katonai hozzáértése kívánni valót hagy maga után.

Az a véleményem, hogy Perjés Géza a mohácsi csatában részt vett magyar sereg küzdelmét, a főparancsnokság tevékenységét túlságosan egysíkúan és érzelmileg meglehetősen túlfűtött módon vizsgálta, ezért jutott olyan következtetésekre, amelyeket a tanulságokban foglalt össze.

Miért nem értek egyet a szerző által levont tanulságokkal?

Elsősorban azért, mert állításait, következtetéseit tanulmányában nem tudja kellően bizonyítani. Sőt, miután a történelmi valóság előtt ő is kénytelen meghajolni, tanulmányában éppen az általa említett két alapvető tanulságot cáfoló tényeket kénytelen felsorakoztatni. (461. oldal, 1. bek., 464. oldal, 2. bek., 463. oldal, 3. bek.)

Másodsorban azért, mert ha elfogadnám a szerző következtetéseit, akkor azt kellene feltételeznem, hogy a magyar sereg vereségének alapvető oka a *véletlen* — az ide-oda imbolygó hadiszerencse —, és ez utóbbi 1526. augusztus 29-én, sajnos, nem a magyarokat, hanem a törököket vette pártfogásába.

Perjés Géza azt állítja, hogy a magyar had példátlan hősiességgel harcolt, a csata színhelyét a magyar vezérek a lehető legjobban választották ki, zseniális tervvel rendelkeztek és a harc alatt Tomori és vezérei kitűnően működtek. A törökök viszont lassan, fáradtan értek ki a harcmezőre, zavar keletkezett közöttük miután elérték a majsi teraszt. Ez esetben mi egyéb lehetett a vereség oka, mint szerencsétlen véletlenek sorozata, ami következetesen a magyar csapatokat sújtotta?

Az ilyen beállítás — amellett, hogy ellentmond a „háború logikájának" — erőteljesen hasonlít azokra a csatavesztés-magyarázatokra, amelyek néhány évtizeddel korábban az akkor elfogadott történelemszemléletből táplálkoztak.

Harmadszor azért nem értek egyet a felkínált tanulságokkal, mert a szerző a török had tevékenységének, harcmódjának, vezérei szakértelmének megítélésénél — véleményem szerint — elfogultságról és a történészi objektivitás hiányáról tesz tanúbizonyságot. (456—459. oldal) Egy olyan ügyefogyott, lomha, elfáradt, zavarban levő, kapkodó ellenséget, mint amilyennek Perjés Géza jellemzi a törököket, a „példátlan hősiességgel" harcoló, „kitűnő csatatervvel" rendelkező, „jól vezetett" magyar seregnek ugyanis *„elméletileg"* le kellett volna győzni.

Megjegyezni kívánom, hogy az a történelemszemlélet, amely a háborúk, a csaták tanulmányozása során gyakran érdemtelenül eltúlozza saját csapataink vélt, vagy feltételezett hősiességét, szinte minden esetben az ellenség lebecsülésével, erényei elhallgatásával és a harcban elkövetett hibái felnagyításával párosul.

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kívánom, hogy Perjés Géza személyét és szándékát tiszteletben tartom, de tanulmányának ezekre a véleményem szerint vitatható részeire szeretném felhívni szíves figyelmét.

Végül pedig azért nem értek egyet a szerző következtetéseivel, mert hipotézisei alátámasztására gyakran önkényesen idéz és cáfol hol török krónikásokat, hol pedig magyar szemtanúkat, kortársakat és történetírókat.

A szerző e téren tanúsított önkényessége abban jut kifejezésre, hogy hipotéziseihez „illő" nézeteket — még ha azok esetleg másodrangú forrásból származnak is — dédelget, hipotéziseinek ellentmondó, de egyébként sokak által hitelesnek tartott és megbízhatónak tűnő nézetekről pedig nem vesz tudomást, ezeket a nézeteket gyakran elrejti az olvasó elől.

Az idézetek alkalmazásának ez a fajtája, ha nem is követendő, de emberileg érthető, hisz mindenkinek azok az idézetek tűnnek kedvesebbnek, hitelesebbnek, amelyek gondolataihoz közel állnak.

Az önkényességnek azt a fajtáját azonban semmiképpen nem szabad támogatni, ahol Perjés Géza egyes forrásokról kategórikusan kijelenti, hogy azok nem felelnek meg a valóságnak, pontatlanok, vagy nem lehet velük egyetérteni.

Különösen szembetűnő az, hogy báró Burgio pápai követet és Brodarics kancellárt, a két nagyon is hihető kortársat, a szerző hol *megbízható szemtanúként* tartja számon, hol a *szakismeretek híján levők* közé sorolja, függően attól, hogy véleményük közeledik-e hipotéziseihez, vagy éppen távolódóban van azoktól.

Az olvasó és a szerző számára észrevételeim szemléltetéséhez csupán egy példát mutatok: „a törökök egész nyíltan hirdetik, hogy el akarják foglalni az egész országot, s hogy nem fordulnak addig vissza, míg a magyar királlyal meg nem ütköztek". (Eddig báró Burgio jelentéséből.) „Ennek a kijelentésnek nyilvánvalóan csak a második állítása helytálló" — jelenti ki Perjés Géza. Nem indokol, nem részletez, nem bizonyít, hanem határozottan törli a pápai követ jelentésének első részét. (428. oldal, 3. sz. jegyzet.)

A tanulmány többszöri figyelmes elolvasása kapcsán nekem legalább is úgy tűnt, hogy Perjés Géza, a mohácsi csatában elesett magyar és más nemzetiségű harcosokra emlékezvén, egy hősi küzdelmet, egy egységes célért — a haza sorsáért — közösen cselekvő rendi összefogást, egy zseniális csatatervet látott maga előtt és ezekhez igyekezett adatokat gyűjteni. A fennmaradó „hézagokat" pedig feltételezésekkel próbálta kitölteni.

2. *A szerző néhány „logikátlansága" a „háborúk logikáját" illetően.*

Perjés Géza bevezetőjében említi, hogy a háború igen szigorú logikájához kell folyamodnia a hadtörténésznek annak érdekében, hogy a rendelkezésre álló hiányos adatokat ki tudja egészíteni. Az ily módon felállított hipotézisek eredménye lehet az, hogy következtetéseit, véleményét egy hadjáratra, egy csatára vagy ütközetre vonatkozóan — a források hiányát pótolva — elfogadhatóvá tegye. A magam részéről az ilyen vizsgálódási rendet és bizonyító eljárást ugyan nem tagadom, de bizonyos fenntartásaim vannak e módszert illetően.

Ezek a következők:

a „háború logikája" többféle lehet, az többek között tudás, ismeret, konkrét helyzet és nézőpont kérdése. A harcban szemben álló felek „háborús logikája" rendszerint homlokegyenest eltérő;

a hadtörténeti kutatómunkában a hiteles forrásanyagokat és az ilyen anyagokra való alapozást többre becsülöm a „háború logikája" segítségével felállított hipotézisnél;

„a „háború logikája" segítségével kialakított hipotézist csak mint egy lehetséges változatot fogadom el a háború vagy az ütközet lefolyását illetően (természetesen ezt is csak akkor, ha valóban nincs elegendő, vagy megbízható hírforrás);

félő, hogy a „háború logikáján" alapuló következtetést, amely a mohácsi csatát illetően sem más, mint egy feltételezésekre felépített „hadijáték" végeredménye, a „hadijáték" vezetője utólag hitelesíteni igyekszik. Azt sem tartom kizártnak, sőt ez érthető is, hogy az ütközet lefolyásának rekonstruálása érdekében kialakított stratégiai—taktikai helyzetnek és dinamikának a „hadijáték" vezetője szinte rabja lesz.

Aggályaimtól függetlenül nem tartom kizártnak azt, hogy egy csata — így például a mohácsi csata — rekonstruálásához az ajánlott módszert — bizonyos siker reményét alapul véve — fel lehet használni. Elfogadható és meggyőző eredményt azonban véleményem szerint nem a „mono" hadijáték, hanem az adatokat és a forrásokat pontról pontra értékelő, szakértők együttes erőfeszítésével felállított „háborús logika" hozhat.

Perjés Géza munkáját tanulmányozva nekem úgy tűnt, hogy túlságosan nagy feladatot vállalt magára akkor, amikor ilyen „egyszemélyes" hadijáték képét kialakította, és „egyszemélyes" ütközetét megírta. Ez a túlméretezett feladatvállalás azt eredményezte, hogy néhány alapvető kérdést kikerült, vagy nem tudott kifejteni akkor, amikor a saját „háborús logikáját" megalkotta, amellett pedig úgy tűnik, hogy néhány fontos katonai kérdésben hibázott. Ennek következtében több jelentős „háborús logikátlanságot" mutat az a stratégiai—taktikai kép, amelyet az olvasó elé tár.

Nincs szándékomban hozzászólás ürügyén hasznavehetetlen „ellen-hadijátékot" levezetni és „ellen-háborús logikát" kialakítani. Ezt nem igényli sem a szerző, sem pedig az olvasó. Szeretném azonban a figyelmet felhívni azokra a fontosabb kérdésekre, amelyeket a szerző által felállított „háborús logika" nem tartalmaz és azokra a téves „háborús logikából" származó egyes hibákra, amelyekből a szerző jelentős következtetéseket vont le.

a) A szerző nem kísérli meg annak a kérdésnek tisztázását, hogy a csatát megelőző időszakban és az ütközet során melyik fél kezében volt a stratégiai, sőt, a taktikai kezdeményezés. Ki kényszerítette rá, ki tudta rákényszeríteni az akaratát a szemben álló félre.

Lehetséges, hogy egy alapos, objektív, minden részkérdésre kiterjedő és a kezdeményező képességgel összefüggő vizsgálat után a török sereg lassúnak tűnő előrevonását és szétbontakozását nem fáradtsággal, nem a szántóföldeken át történő kimerítő meneteléssel magyaráznánk, hanem tudatos cselekvést fedezhetnénk fel ebben a mozzanatban (egyébként is kétlem, hogy annyi szántó lett volna a XVI. században a Duna—Dráva vidéken, hogy csak azokon át lehetett volna a török hadat megindulási állásába előrevonni);

a rumeliai hadtest leereszkedését a majsi lejtőkön és esztelennek tűnő táborverését — a jelentős erőt képviselő magyar sereg szeme láttára — nem bárgyú hadmozdulatnak, hanem a magyar támadás megindítását előidéző, a csatának a török által elképzelt tervébe beillő — cselvetésnek tudnánk be;

a török sereg késő délutánig tartó felfejlődésében esetleg nem a „keleti" kényelemszeretetet fedezhetnénk fel, hanem a kora reggeli óráktól hadrendben álló magyar sereg tudatos fizikai és pszichikai gyengítésére is következtethetnénk;

az anatóliai hadtestnek a harcmezőn történő megjelenését esetleg nem egy elkésett hadmozdulatnak, hanem török szempontból a csatát eldöntő és a legkedvezőbb pillanatban végrehajtott, pontosan kiszámított manővernek értelmezhetnénk.

Természetes, hogy tovább lehetne sorolni a választ igénylő kérdéseket, figyelembe véve a magyarok tevékenységét is.

b) A kezdeményezéssel összefüggő kérdések mellett, szintén a forrásokra és a „háború logikájára" támaszkodva, célszerű lenne vizsgálni a „felek elgondolását" és ennek származékát: a „felek terveit a harc megvívására". (E vizsgálat többek között azért is érdekes lenne, mert az hozzásegítene a fentiekben vázolt kérdések megválaszolásához is.)

Az ilyen jellegű munka azért is hasznos lehetne, mert Perjés Géza tanulmányában — noha következtetései alapját képezi — sajnos, nem vázolja a magyar sereg — általa „kitűnőnek" minősített — csatatervét. Tanulmányában egyetlen fejezetet, sőt, még alcímet sem szentel ennek a sarkalatos kérdésnek, mondanivalója egyik csomópontjának. Fejtegetésében csupán odáig jut el, hogy írásban és vázlaton kifejti — egyébként logikusnak tűnő — véleményét a magyar sereg ütközet előtti felállásáról, de arról, hogy ezt a csatát hogyan akarta megvívni a magyar sereg, nem, vagy csupán nagyon keveset szól. (Természetesen a hadrend általában nem választható el az ütközetre vonatkozó elgondolástól.)

Az, hogy ezt a csatatervet nem ismerteti a szerző, számomra érthetőnek tűnik, mert úgy látszik, hogy a magyar főparancsnokság — bármily fájó is — nem rendelkezett konkrét csatatervvel, függetlenül attól, hogy Perjés Géza feltételezi egy ilyen csataterv létét.

E kérdést illetően hallgassuk meg a legilletékesebbet, a szerzőt, aki úgy ítéli meg, hogy a magyar csataterv „kiváló" volt.

„Másik zavaró momentum feltevésünkben az, hogy Brodarics nem ír Tomorinak erről a tervéről. [Itt a 460. oldal 4. bekezdésében feltételezett terv-

ről van szó, mely szerint Tomori a törökök számára kedvezőtlen terepviszonyokra építette fel tervét, melynek lényege a szemben álló fél részenként történő megsemmisítése.] Úgy gondoljuk azonban — folytatja a szerző —, hogy ennek igen egyszerű oka van: nem is tudott róla. De feltehetően a táborba vonulást javasló urak sem ismerték Tomori tervét, sőt talán maga a király sem. Furcsának tűnhet egy ilyen feltevés, de ismerve az elmúlt napok eseményeit, a királynak és környezetének, valamint a karassói tábor katonáinak mélyen szántó ellentétét, könnyen elképzelhető, hogy Tomori csak néhány alvezérét avatta be a tervbe, mert annak sikeréhez a legszigorúbb titoktartást tartotta szükségesnek. Ezt támasztaná alá az utolsó haditanácson tanúsított furcsa magatartása is: *egyetlen konkrét érvét, azt tudniillik, hogy miként akar felülkerekedni a törökön, nem árulhatta el, így csupán bizonytalan válaszokat adhatott a király nekiszegezett kérdéseire.*" (461. oldal, kiemelés tőlem — N. I.)

Nem akarom ezeket az ellentmondásokat a végletekig élezni, de felmerül: milyen csataterv lehetett az, amelyet az utolsó haditanácson még a király előtt sem tárt fel Tomori?;

a csatákat olyan terv birtokában nem lehet megvívni, amelyet a fővezéren kívül csupán egy-két alvezér ismer. Eredményesen harcolni csak akkor lehet, ha az alvezéreken kívül a „hadnagyok is", sőt, a katonák is ismerik — a rájuk vonatkozó mértékben — vezérük elgondolását és csatatervét;

ha máskor nem, akkor a csata napján, az ütközet előtti utolsó órákban, Tomori még mindig kiadhatta volna utasításait a csatával kapcsolatban (erre ideje is bőven volt). Olyan adatot azonban, amely igazolná a csataterv meglétét, sajnos, Perjés Géza sem tud felsorakoztatni érvei alátámasztására.

Mint arról már korábban szóltam, nem kívánom teljes terjedelmében sorolni azokat az általam logikátlannak tartott tételeket, amelyek a tanulmányban a „háború szigorú logikájának" kritikájából adódnak, ezért rátérek azokra a tévedésekre és hibákra, amelyek a tanulmány egyes hadművészeti kérdéseit érintik.

Véleményem szerint a szerző egyik tévedése és hibája, hogy igyekszik igazolni és egyben felmenteni a magyar vezetést az alól a felelősség alól, hogy lényegében harc nélkül feladta a védelemre alkalmas terepszakaszokat.

A Száva, a Dráva és a Karassó vonalán mint jelentős természetes védővonalakon megszervezett harc, ha nem is változtathatta volna meg az erőviszonyokat, de kedvező esetben stratégiai, kedvezőtlen esetben pedig legalább taktikai eredményeket hozhatott volna. Ezek közé a feltehető eredmények közé sorolható, hogy a természetes akadályok védelme során vívott sikeres ütközetek — azon kívül, hogy veszteséget okozva a török erőknek javíthatták volna az ország hangulatát és erősíthették volna a magyar csapatok harci szellemét, s a magyar vezetés tájékozottabb lehetett volna a törökök valós szándékait illetően — lassíthatták volna a törököt előnyomulását.

Mindezek a taktikai sikerek esetleg abban a stratégiai eredményben ötvöződtek volna, hogy a magyarok összpontosíthatták volna teljes katonai erejüket a döntő ütközet megvívásáig (Szapolyai—Frangepán vezette csapatokra és a felfogadott zsoldosokra gondolva), ezenkívül pedig a magyar vezetés diplomáciai fáradozásai talán eredményesebbek lettek volna.

Előrebocsátom, hogy ezek csupán feltételezések és csak azt szolgálják, hogy segítsék igazolni véleményemet: a védelmi harcra kényszerült magyar vezetés komoly hibát követett el, amikor lemondott a hadműveleti irányban meglevő legjelentősebb természetes akadályok — a vízi akadályok — védelméről.

Perjés Géza azért, hogy felmentse a magyar vezetést az e kérdést illetően kétségtelenül elkövetett hibái alól, olyan furcsa és katonailag teljesen érthetetlen eszmefuttatást, valamint számvetéseket közöl, amelyek félrevezetik az olvasót és önálló véleményalkotását megzavarhatják.

Csupán néhány megállapítást idézek, de úgy vélem, ezek is jól jellemzik a szerző hibás nézőpontját e kérdéseket illetően:

„egy olyan folyó mentén védekezni, amelyen az ellenségnek már biztos hídfői vannak, katonailag lehetetlen". (430. oldal, 2. bek.)

„A Dráva sem jelentett komoly akadályt. Téves ugyanis az az általánosnak mondható hiedelem, hogy a védelem sikerének esélyei folyók mentén a legnagyobbak; amennyiben az ellenség erőfölénye nagy és megfelelő számú átkelő eszközzel és hídanyaggal rendelkezik, az »erőszakos folyamátkelést« nem lehet megakadályozni. Ezt már Montecuccoli és Clausewitz is így látta." (430. oldal, 3. bek.)

Ami Perjés Géza első megállapítását illeti, úgy vélem, az túl kategórikus. Kétségtelen az, hogy azt a folyó menti védelmi vonalat, ahol az ellenség már rendelkezik „biztos" hídfőkkel, *igen nehéz megtartani.* Lehetetlenségről beszélni azonban túlzás. Számtalan példa bizonyítja, hogy „jó" vagy „biztos" hídfőkkel rendelkező támadót is hosszabb ideig fel lehetett tartóztatni a folyóra támaszkodó védővonalon, jelentős veszteségeket lehetett soraiban okozni, sőt, arra is lehet példákat találni, hogy hídfőit meg lehetett semmisíteni.

Ami a szerző második megállapítását illeti, úgy vélem, amellett, hogy katonailag hibás, ellentmond a „háború logikájának", még az esetben is, ha véleménye alátámasztására segítségül hívja Montecuccolit és Clausewitzet.

Elsősorban néhány szót a Dráváról.

A Dráva — Eszék körzetében — a XVI. században mocsarakkal övezett, szabályozatlan, igen nehezen hajózható, jelentős vízi akadály volt. Ha a folyót minősítő adatokhoz (szélesség, mélység, folyási sebesség, partvonulat stb.) hozzávesszük azt, hogy a Duna 1526. évi magas vízállására és a tartós esőzésre a forrásmunkák utalnak, akkor — mint a terepet ismerő olyan személy, akinek alkalma volt közel negyed századon át „erőszakos átkelési" gyakorlatokon részt venni, ilyen gyakorlatokat tervezni és vezetni — határozottan állítom, hogy a Dráva igen komoly vízi akadályt jelenthetett a középkorban annak a hadseregnek, amely azon több tízezres seregét, tekintélyes mennyiségű harceszközét és hadtápját a túlpartra kívánta juttatni. Megjegyzem, hogy a Dráva ma is komoly vízi akadályt jelentene, még korszerű átkelő eszközökkel jól felszerelt hadsereg számára is.

A folyók, a természetes vagy mesterséges módon elárasztott terepszakaszok, ellentétben Perjés Géza véleményével — az ókortól kezdve napjainkig — minden esetben növelik a védő fél esélyeit a támadó (időleges, tartós vagy esetleg végleges) megállítását, feltartóztatását illetően. A folyók minden esetben megnehezítik a támadó fél tevékenységét. Mindezek alapján semmiképpen nem tartom ‚tévesnek" azt a nézetet, hogy a védelem sikerei a folyók mentén a legnagyobbak (430. oldal, 2. bekezdés).

Megjegyezni szeretném azt is, hogy a törökök a fedezetlenül hagyott Száván és Dráván, majd később a Karassón is, átkelésüket (amely egyébként nem tartozott az erőszakos átkelés hadművészeti kategóriájába) csak igen nagy nehézségek árán tudták végrehajtani, attól függetlenül, hogy a magyarok komolyabb, szervezett ellenállásába lényegében sehol sem ütköztek.

A vízi akadályoknak — mint lehetséges és célszerű védővonalaknak, amelyek gátolják a csapatok tevékenységét — Perjés Géza által történt és az előbbiekben idézett lebecsülő értékelését olvasva meglepődve tapasztaltam, hogy a mohácsi csatateret átszelő Borza patakról, amely kétségtelenül szintén nem elhanyagolható akadály, de mégsem hasonlítható a Drávához, a szerző egészen másképp vélekedik (itt már nem hivatkozik sem Montecuccolira, sem Clausewitzre).

„A Nagynyárádnál és Majsnál eredő, majd egy ágban egyesülő és a dályoki tóba folyó Borza patak partja még napjainkban, a szabályozás után is eléggé meredek. Valószínű, hogy a csata idején is ilyen lehetett, *tehát je-*

lentős, a harchoz fejlődött seregek mozgását megnehezítő akadály volt" (444. oldal, 2. bek. Kiemelés tőlem — N. I.).

A szerző idézett terepértékelésével ez esetben egyetértek. Valóban, a Borza patak — főképp esős időben és megáradt állapotban — figyelmet érdemlő vízi akadály lehetett. De ami igaz egy patak esetében, az méginkább igaz egy 200—250 m széles, megáradt és ingoványokkal övezett folyó esetében. (Emlékeztetni szeretném Perjés Gézát, hogy a mohácsi csata emlékünnepsége kapcsán sugárzott televíziós adásban a szerző a Borza patakot úgy értékelte, hogy az elhanyagolható, jelentéktelen akadály volt. Mint a közvetítés szemlélőjének, ez az értékelés már akkor feltűnt. Meglepő, hogy rövid másfél hónap alatt a szerző ugyanarról a vízfolyásról így megváltoztatta véleményét, ugyanakkor a Száva, a Dráva és a Karassó tekintetében felállított elméletéhez olyannyira ragaszkodik.)

3. *Számvetési és helyzetmegítélési pontatlanságok.*

A szerző tanulmányában vázolt folyóvédelmi felépítés nem valószínű, hogy valamilyen említésre méltó eredményt hozott volna a magyar hadvezetés számára. Olyan folyóvédelmet ugyanis, amelyet — feltételezéseken alapulva — elképzel, csak olyan katonai vezetők (vagy vezető) szerveztek volna, akik — enyhén szólva — nem állnak feladatuk magaslatán. Az az elméleti modell, amit a szerző vázol, azaz a szükségtelenül széles arcvonal (100 km), a széles arcvonalon egyenletesen szétszórt csapatok hadrendje, a tartalékok teljes hiánya — együtt a törökök túlértékelt átkelési képességével — valóban azt eredményezte volna, hogy a magyarok, akár főerőkkel, akár elővédekkel, a Dráva menti ütközetet elveszítik.

Tekintettel arra, hogy megítélésem szerint jelentős kérdésről van szó, nézzük meg a szerző által felvetett kérdéseket részletesebben!

A folyóvédelemnek azt a mértani és számszaki szabályszerűségét, amit Perjés Géza tanulmányában vázol (432. oldal, 2. bek.), nem javaslom sem a szerzőnek, sem más kutatónak további tanulmányokhoz felhasználni, mert az téves következtetések levonását eredményezheti. A folyóvédelem sablonos felépítése mellett azt sem tartom igazoltnak, hogy a magyar seregnek legalább 100 km-es arcvonalon kellett volna a folyóvédelmet megszervezni (a 100 km-es kiterjedést természetesen a Drávának a Dunába torkollásától nyugatra kell számolni.) Amennyiben a törökök hadászati elgondolásai között a magyar sereg megsemmisítése mellett valóban szerepelt Buda elfoglalása és tevékenységét az idő és a tér erősen korlátozta (ezzel kapcsolatban a szerző véleményét a 429—435. oldalon, ha nem is vitathatatlanul, de kifejti), akkor a török hadvezetésnek céljai eléréséhez a lehető legrövidebb utat kellett volna választania. Ebből adódóan nem kockáztathatta volna meg, hogy csapataival a Dráva jobb partján közel 100 km hosszú — teljesen felesleges — oldalirányú manővert hajtson végre. Azonkívül, hogy egy ilyen oldalirányú manőver eredeti hadászati célkitűzéseitől is eltérítette volna, találkozhatott volna a délnyugati irányból közeledő, Frangepán vezette csapatokkal, de ami ennél is fontosabb, elszakadt volna természetes utánpótlási vonalától, a Dunától (a törökök — Perjés Géza logikus és elfogadható hipotézise szerint — ugyanis azért is választották támadási irányuknak a Duna jobb partját, hogy így közelebb legyenek a Dunán felfelé manőverező — csapást mérő és szállítási feladatokat megoldó — közel 800 hajóegységből álló flottillájukhoz).

Az elmondottak következtében indokolatlan lett volna a magyar főparancsnokság részéről, hogy az egyébként is szűken meglevő erőit 100 km szélességben szétforgácsolja.

Ami a török csapatok átkelési képességét illeti, Perjés Géza számvetéseit taktikailag és műszakilag egyaránt elfogadhatatlannak tartom. Egy sereg átkelési szakasza rendszerint több átkelési helyből (átkelési pontból) áll. Az

átkelési szakaszon átszállítható harcosok, fegyverzet és utánpótlási anyagok mennyiségét és az átkelés idejét a rendelkezésre álló átkelési eszközök típusa és száma, azok áthajózási sebessége, az átszállítandó erők és eszközök be- és kihajózásához szükséges idő, az átkelési eszközök széles arcvonalon történő egyidejű alkalmazásának lehetősége, a folyóhoz vezető és attól eltávolodó utak minősége, tehát átbocsátó képességük, valamint magának a folyónak a minősítése határozza meg. A csapatok kívánatos átkelési ütemét ezen kívül csak abban az esetben lehet biztosítani, ha az átkelést végrehajtó erők vezetése tervszerű, tevékenységük rendkívül alapossággal előkészített és a kisebb intenzitású átkelési módokról mielőbb át tudnak térni nagyobb átkelési intenzitást biztosító átkelési módokra. (Nem említve mindazokat a bonyolult katonai műveleteket, amelyek a szembenálló fél által megvalósított ellenrendszabályok elhárításával, csökkentésével hozhatók kapcsolatba. Ilyen műveletek megtételére a török vezetésnek azonban nem volt szüksége, mert a magyarok, sajnos, a Dráva vonalát gyakorlatilag harc nélkül átengedték.)

A felsorolt alapvető tényezők együttes hatását figyelembe véve felelősséggel állítom, hogy azt a feltételezett török átkelési ütemet, amelyet Perjés Géza tanulmányában jelzett, önkényes, pontatlan és elfogadhatatlan adatnak kell értékelni. (432. oldal, 12. sz. jegyzet.) Szerinte ugyanis a törökök 4 óra alatt 50 000, technikai akadályokat is figyelembe véve csak 24 000—25 000 felfegyverzett harcost szállíthattak át a Dráván.

Legjobb tudásom és ismereteim alapján állíthatom, hogy egy 24 000—25 000 főt kitevő seregtest átkeléséhez az ingoványos, megáradt, sebes folyású Dráván, amit a török hajósok és utászok nem ismerhettek, a Perjés Géza által jelzett átkelési ütemnek csupán egy lényegesen kisebb hányadát lehet számítási alapként elfogadni.

Tekintettel arra, hogy Perjés Géza számvetéseivel elsősorban azt kívánja igazolni, hogy a törökök átkelési üteme nagyobb lehetett, mint a Dráva vonalát esetleg elfoglaló magyar erők védőképessége (manőverezési lehetősége) és ezt bizonyítékul szánja ahhoz, hogy a Dráva vonalának védelme eleve kilátástalan lett volna, célszerűnek tartanám, ha számvetéseit — esetleg szakértők bevonásával — ismételten átvizsgálná.

Tájékoztató adatként kívánom megjegyezni, hogy az az átkelési ütem, amelyet a folyóvédelem ésszerűségének elutasítása érdekében Perjés Géza számvetési alapként elfogadott, lényegesen nagyobb, mint a korszerű hadseregek napjainkban teljesíthető átkelési üteme. A jelenlegi átkelési technikát és felkészültséget ugyanakkor nem lehet a XVI. századi átkelőeszközök teljesítőképességével összehasonlítani. Összehasonlítási alapnak természetesen egy sebes folyású, megáradt, ingoványos és korlátozott megközelítési lehetőségű, közepes vízi akadályt kell feltételezni.

Mindezek mellett szeretném felhívni a szerző figyelmét arra is, hogy átkelési számvetések esetében nem célszerű a korabeli forrásadatokat olyan könnyelműen kezelni, mint számvetései során tette.

„Kemálpasazádé szerint egy »kisebb« hajóra 20 ember fért, mi 30-at vettünk" — mondja a szerző. (432. oldal, 12. sz. jegyzet.) Érthetetlen számomra az a szakmai bátorság, amivel a szerző 50 százalékkal megnöveli a török átkelőeszközök teherbírását az áradó, gyors vizű Dráván. Ha ennek ellenkezőjét teszi, azt elfogadhatónak tartanám.

4. *Milyen jelentősebb ellentmondásokat tartalmaz a szerző tanulmánya a mohácsi ütközet előzményeit és lefolyását illetően?*

Több jelentős, belső — önmagát cáfoló — ellentmondást tartalmaz e jó szándékú tanulmány. Csupán példaképp vegyünk szemügyre ezen belső ellentmondásokból egynéhányat.

a) A szerző feltevéseinek alapja — szinte sarkalatos pontja — az, hogy el

kell fogadni azt a tételt, hogy a mohácsi csatát illetően mindkét fél politikai és katonai vezetése a háború törvényeinek megfelelően járt el és döntéseit „racionális" mérlegelések alapján hozta. (427. oldal, 1. bek.)

Függetlenül attól, hogy véleményem szerint a magyar politikai vezetés döntéseinek jelentős részét éppen nem „racionális" mérlegelések alapján hozta, úgy tűnik, a tanulmányban a szerző által közölt adatok tekintélyes része is azt bizonyítja, hogy a magyar vezetés enyhén szólva híján volt a „racionalizmusnak". Ennek alátámasztására idézek Perjés Géza tanulmányából: (Az 1526. augusztus 23-ról 24-re virradó éjszaka eseményeiről van szó, amelyet a szerző a 449. oldalon részletez.)

„Ugyanekkor kapta meg a király Szapolyai és Frangepán üzenetét is, melyben visszavonulást tanácsoltak. Ez az üzenet késztette II. Lajost arra, hogy még az éjszaka folyamán a táborba küldje Brodaricsot: *beszélje rá az urakat a visszavonulásra.*" (Kiemelés tőlem — N. I.) (Ezt követően II. Lajos is lement a táborba.)

„A haditanácson a király újra feltette a kérdést: ütközzenek-e meg, vagy inkább vonuljanak vissza? Tomori ekkor a csata megvívása mellett foglalt állást, *amin a király igen meglepődött, hiszen éppen ő volt az [mármint Tomori], aki néhány hete, a török túlerejére hivatkozva, a békét ajánlotta.*" (Kiemelés tőlem — N. I.)

„Miközben a gyűlés tartott, küldöttség érkezett a karassói táborból és *felszólította először a királyt, majd az egész gyűlést, hogy ütközzenek meg a törökkel, sőt, azzal fenyegetőztek, hogy ellenkező esetben a főtáborra* [azaz a királyi táborra] *támadnak.* Ekkor döntötték el végleg, hogy megharcolnak a törökkel." (Kiemelés tőlem — N. I.)

Úgy vélem, nem kell különösebben bizonyítani, hogy a szerző tanulmányából vett idézetek, amelyek egyébként a valós tényeket tükrözik, mindent bizonyítanak, csak azt nem, hogy a magyar politikai és katonai vezetés a leglényegesebb kérdésben, nevezetesen abban, hogy kitérjenek-e a török túlerő elől vagy harcba bocsátkozzanak vele, „racionális mérlegelés" alapján hozta volna meg döntését.

Az viszont szinte érthetetlen, hogy Perjés Géza, korábbi eszmefuttatását követően, néhány sorral tovább azt írja:

„Mindezekhez a következőket kell hozzáfűznünk: szinte bizonyosnak vehetjük, hogy már a bátai tanácskozáson végleg eldöntötték, hogy Mohácsnál vívják meg a csatát." (A bátai tanácskozás feltételezhetően augusztus 16-án volt.) Nem érthető ugyanis, hogyan lehet valamiről, ez esetben egy fontos csatáról, *kétszer véglegesen* dönteni. Az sem világos, ha Bátán döntöttek a csatáról, akkor néhány nap múlva a király és a kancellár miért igyekszik *rábeszélni* az urakat a *visszavonulásra?* Miért lepődött meg a király Tomori bejelentésén augusztus 23. éjjelén, ha már a bátai tanácskozáson döntöttek arról, hogy megütköznek a törökökkel?

A magyar politikai és katonai vezetés „irracionális" magatartását és egyben Perjés Géza elfogultságát is jellemezve idézem tanulmányából a következő gondolatokat:

„Első pillantásra úgy tűnhet, hogy az április 24-én elkezdődött országgyűlésen egész sor jelentéktelen ügyről tárgyaltak, melyek közül nem is egynek a szőnyegre hozása párt- és egyéni érdekeket szolgált. A magunk részéről azonban úgy véljük — folytatódik az idézet —, ezeknek a kérdéseknek rendezése [tehát a párt- és egyéni érdekeket szolgáló kérdéseknek a rendezése] előfeltétele volt annak, hogy a katonai kérdésekhez egyáltalán hozzányúljanak."

Ezt követően azt lehet várni, hogy ha már előbb a lényegtelenebb dolgokat elintézte az országgyűlés, akkor politikai és katonai kérdésekben valami „racionális" döntést hozott. Nem ez történt, de idézzük ismét e kérdést illetően magát a szerzőt:

„A király szinte teljhatalmat kapott, Verbőczyt eltávolították a nádori székből és Báthorit ültették vissza [azt a Báthorit, aki egyébként betegségére hivatkozva nem vállalta a fővezérséget és senki nem követte őt a Drávához megakadályozni a törökök előremozgását], intézkedtek a pénzügyek szigorúbb és pontosabb kezeléséről, a nádor jogkörének megszilárdításáról, a rézpénz bevonásáról stb. Mindezek igen üdvös, és valójában a közjót szolgáló intézkedések voltak, *csak éppen elkéstek velük, pontosabban sem az államapparátus működését nem tették hatásosabbá, sem pedig a pénzhiányon nem segítettek.*" (Kiemelés tőlem — N. I.)

„A szűkebb értelemben vett katonai intézkedések közül említést érdemel a végvárak azonnali megerősítésére és a hadiszerek előállítására hozott intézkedés — amit pénz hiányában végrehajtani nem lehetett..."

„A mozgósítás időpontját az országgyűlés egyelőre nem határozta meg, s azt csak június 16-a körül indította el az udvar, július 2-ára, Tolnára rendelve a felszerelt hadakat. Amikor a mozgósítást elrendelték, a török már Nándorfehérvárnál építette a hidat a Száván és úgy hírlett, tíz napon belül el is kezdi az átkelést.

A mozgósítást azonban nem fejezték be a kijelölt időpontra és a hadsereg csak augusztus 26. körül fejezte be gyülekezését Mohácsnál." (437. oldal. Kiemelés tőlem — N. I.)

A tanulmány felhasznált idézeteit értékelve megdöbbentő az, hogy minek az alapján sorolja Perjés Géza a magyar politikai és katonai vezetés cselekedeteit a „racionalista" vezetés kategóriájába.

b) A magyar sereg mozgósítása és összpontosítása körüli késedelmet több történész és hadtörténész, így például Gyalókay és Szakály is, a csata elvesztésének alapvető okai közé sorolja. Nem így Perjés Géza, aki ugyan elismeri a mozgósítás lassú ütemét és azt, hogy annak elsősorban a pénzhiány volt az oka (438. oldal, 1. bek.), mégis, olyan érthetetlen következtetésre jut, hogy szinte sikernek könyvelhető el a hadak késedelmes gyülekezése.

Erről ugyanis azt mondja:

„Önként adódik a kérdés: végül is milyen hátránnyal járt a magyarországi hadak késedelmes összegyülekezése? Úgy tűnik, semmivel. Ha ugyanis a mondottak szerint a magyar haderő sem a Szávánál, sem a Dráváná, sem pedig a Karassónál nem állíthatta meg a törököt, akkor a hadak korábbi gyülekezése sem jelentett volna katonai szempontból különösebb hasznot." (438. oldal, 2. bek.)

Ezt a fejtegetést általában nehéz elfogadni, mert ha a had korábban „összegyülekezik", úgy tűnik, az több hasznot is hozhatott volna, eltekintve attól, hogy reprezentálhatta volna a magyar politikai és katonai vezetés, az uralkodó osztály elszántságát, határozottságát és áldozatvállalását.

Ilyen „katonai" haszonként lehet megemlíteni, hogy a had időben történő összevonása lehetővé tette volna az erők „összekovácsolását", a csata körzetének alaposabb felderítését, a vezérek személyének megismerését, határozottabb és hatékonyabb elővédharcok előkészítését, sáncmunkák végrehajtását és sok egyéb más katonai értékű haszon is származhatott volna a sereg korábbi összpontosításából.

Ezek a lehetőségek azonban Perjés Géza figyelmét elkerülték.

c) A tanulmány egyik lényeges ellentmondása a magyar felderítés hatékonyságában lelhető fel.

Úgy tűnik, hogy a mohácsi csatát illetően a magyar hadászati és harcászati felderítés rosszul működött és esetenként csődöt mondott.

Hogyan vélekedik erről a tanulmány szerzője?

„Az igen jól működő magyar hírszerzés információi alapján a magyar kormány 1525 őszétől nyomon követhette a török hadikészülődéseit. Persze, mint

minden hírszerzésnél, az adatok most sem voltak egyértelműek, azonkívül feltehetően a török — a magyar kormány megtévesztésére — hamis híreket terjesztett, *mert mint láttuk, egészen július végéig nem volt bizonyos, hogy hol, és mennyi erővel fog támadni.*" (436. oldal, 2. bek. Kiemelés tőlem — N. I.) *Ha ez igaz, és sajnos igaz, akkor viszont nem igaz az, hogy a magyar hírszerzés igen jól működött.*

A török sereg ugyanis, mint ahogy a tanulmányhoz csatolt 1. sz. vázlatból elénk tárul, július elején befejezte átkelését a Száván, július közepén ostrom alá vette Péterváradot. Ez az Erdély irányába korábban még jogosan feltételezett támadás lehetőségét elvetette. A törökök hadmozdulatairól azonban a magyar udvar késve kaphatott értesüléseket, vagy pedig azok pontatlanok, elfogadhatatlanok lehettek.

Mindazokra a példákra, melyek a magyar „harcászati" felderítés kudarcával hozhatók összefüggésbe, részleteiben nem lehet kitérni, de az a tény, hogy a felsorokozott magyar erőket — azok jobb szárnyán — egy közel 10 000 főt számláló török szárnybiztosító, vagy átkarolást végrehajtó erő szinte észrevétlenül megközelítette, egyéb más felderítési hibákkal együtt szemlélteti hogy a felderítést a csata idején nem sorolhatjuk a magyar erők erényei közé.

Hozzászólásomat a következő gondolatokkal kívánom befejezni:

1. A mohácsi csatáról a társadalmi köztudatban kialakult kép megváltoztatása nem egyszerű feladat. Az új tételeket felállító kutató egyébként sem könnyű és nem is irigylésre méltó helyzetét csak nehezíti akkor, ha a felállított új tételeit nem tudja elfogadhatóan, hitelt érdemlően bizonyítani, magyarázni.

2. Perjés Géza Mohács kutatása közben — legalább is nekem úgy tűnik — felállított egy ideát és ehhez a forrásmunkák értékelése, véleményalkotása során görcsösen ragaszkodott.

Mindezek következtében úgy vélem, hogy a korábbiakban felsorolt és általam tévesnek vagy hibásnak nyilvánított nézetek zavart okozhatnak a mohácsi csata előzményei és megvívása tisztázása során. Perjés Gézának sem politikai, sem katonapolitikai, sem pedig stratégiai-taktikai következtetései nem hoznak közelebb a csatával kapcsolatos vitatott kérdések objektív és felelősségteljes megválaszolásához.

3. Úgy vélem, az új tételek kialakítása, sőt publikálása során nem lett volna szabad elfeledkezni olyan régi, de ettől még igaz tételekről, mint az, hogy a magyar főurak között viszályok dúltak, az önzés és a központi akarat hiánya jellemezte a kort, az 1514-es parasztháborút követően az uralkodó osztály megalázta és megfélemlítette a jobbágyságot, a magyar ügy nemzetközi támogatásának hiánya (ami a XVI. század eleji magyar viszonyok esetében bizonyos fokig érthető is) gyakorlatilag a diplomáciai és katonai egyedülmaradásra vezetett, a török hadseregnek a magyar seregekhez viszonyítva lényegesen nagyobb volt ütőképessége, jobb volt a szervezete, fejlettebb volt a harcmódja és egyéb más kérdések.

4. A Mohácsnál elpusztult vezérek és harcosok emlékét torzítás nélkül kell megőrizni az utókornak, népünknek. Ez az emlék amellett, hogy tiszteli az elesetteket, nem szabad, hogy felmentse a tragédia előidézőit, és nem halványíthatja mesterkélt és szükségtelen hősiesség emlegetésével azoknak az emlékét, akik a végvárakon álltak a törökök megújuló támadását másfél évszázadon át.

MAROSI ENDRE

VÁLASZ DÉTSHY MIHÁLY VITACIKKÉRE*

A Hadtörténelmi Közlemények 1974. évi 1. számában jelent meg tanulmányom az itáliai hadiépítészek szerepéről a magyar végvárak kiépítésében.[1] Miután ez az építő tevékenység *kulcskérdés* a végvárak történetében, tárgyalását a kutatás eddig sem kerülte el. Habár kifejezetten az itáliai mesterekről nem sok tanulmányt találunk, a munkájukról szóló adatok tömegével kerültek nyilvánosságra. Már Takács Sándor könyveiben is találunk számos ilyen adalékot. Az ő levéltári kutatásokra támaszkodó és aprólékosan részletes munkái ma is kiapadhatatlan forrásai a török kor megismerésének.

Az itáliai mesterekre irányuló első célkutatást Pataki Vidor végezte, mégpedig egri ásatásaitól sarkallva. Három esztendőn át az Országos Levéltárban hasznosította nyári szünidőit. Később Bécsben, majd Párizs, München, Karlsruhe, London és Salamanca levéltáraiban kutatott, négy éven át.[2] Bécsi munkássága eredményeképp elsőként és máig hatóan rendszerezte a XVI. század második felében folytatott végvári építkezéseket,[3] ugyanakkor bőségesen közölt az egyes várakra és építészekre vonatkozó adataiból is.

A reneszánsz művészet tanulmányozása, majd monográfikus feldolgozása során Balogh Jolán hozott nyilvánosságra számos, témánk szempontjából is értékes adatot. Módszere, a művészettörténeti megközelítés és a történeti alapkutatás együttes alkalmazása, minőségi továbblépést jelentett a várépítések leírásában.

Gerő László végezte el a magyarországi várépítészet általában fellelhető adatainak legnagyobb igényű, történeti korszakok szerinti összegezését és értékelését. Feldolgozásában nem elégedett meg a kiadott munkák összefoglalásával, hanem a kiadott és kiadatlan írott források számbavétele után adatokat helyesbített és temérdek újat is közölt. Munkája egyik részeként összegyűjtötte az itáliai mesterek nevét és működési helyét.

Az utóbbi két évtizedben rendszeresen adják közre azokat a tanulmányokat, kismonográfiákat, amelyek szerzői nem csupán egy-egy vár régészeti feltárást ismertetik, de saját levéltári és egyéb forráskutatásuk alapján integrált történeti képet állítanak össze várainkról.[4]

Kétségtelen, hogy az összefoglalások szerzői nem csak saját alapadataikat közölték, hanem felhasználták (a kutatás jelenlegi állásánál sem mellőzhető) másodkézieket is. Főleg ezek között számos téves, vagy vitás akad. *Az adattömeg nagyobb, talán legnagyobb része azonban pontos.* A levéltári hivatkozás nélküli, de gyakran szövegösszefüggésről számot adó közlés *olyan bázist jelent, amelyre* — ha óvatosan is — *építeni lehet.* Sőt, az eddigi eredmények tisztázása, a lényeg kiemelése, a tévedések kiszűrése *előfeltétele* a további tudományos feladatok kijelölésének. Ez a meggyőződés vezérelt, amikor a tekintélyes számú, ezen belül főként a levéltári kutatásra valló közzétett adatok rendszerezésére vállalkoztam. Úgy véltem, a szakirodalomban elterjedt *legfontosabb adatok* kirajzolják, hogy — várépítési korszakokra tagolva — melyik várakat építették itáliai mesterek, közülük kik játszottak fontos szerepet, és tevékenységük hogyan viszonylik a magyar országgyűlés várépítő politikájához. Kiválogattam és csoportosítottam sok más — kevésbé fontos

* *Détshy Mihály:* Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének kérdéséhez. HK. 1976. 3. sz. 571—577. o.

1 *Marosi Endre:* Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541—1592 között. HK 1974. 1. sz., 28—72. o., 5 ábra.

2 *Pataki Vidor:* Az egri vár. Műemlékvédelem (a továbbiakban — M) VIII. évf. 1964. 3. sz., 140—141. o.

3 Uő: A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. Budapest, 1931. 98—132. o.

4 A kutatástörténetről *Marosi Endre:* i. m. 1974. 30—32. o.

— adatot is, számolva azzal, hogy több tévedést egyelőre tovább örökítek velük.[5]

Igaz, a másodlagos jelentőségű adatok közül sok valóban vitatható, sőt éppen vitathatatlanul téves, ám a *tanulmányom fő mondanivalóját alátámasztó adatok hitelessége iránt egyelőre nem nyilvánul meg kétkedés.* Az eredményeimet összegező 1., 2., 4. és 5. számú ábrák módosítását a mégoly szigorú kritika nyomán sem tartanám szükségesnek. Ma is úgy látom, hogy *indokolt volt* a szakirodalom eddig használt adatainak összegezése, és a kapott *eredmény* — a buktatók kikerülésével — *alapvetően elfogadható.*

Módszerem helyességét két és fél év múltával veti el Détshy Mihály építész. *Elődeink kutatásáról* érzékelteti, hogy *az nem több, mint téves adatok évtizedek óta folytatott felületes és egyre eltorzítottabb ismételgetése.* Ezen adatokat nem szabad összegezni, ehelyett javasolja a tiszta források publikálását.[6] Ilyen alapon vitatja tanulmányom több részletét és adatát. Észrevételeinek megválaszolására voltaképpen illetéktelennek érzem magam, mert a szakirodalomban használt, *ezidáig nem kifogásolt* adatokra támaszkodtam.

Eddig nem látszott úgy, hogy a Patakitól átvett korszakbeosztás *„vitatható, akár az időhatárokat, akár az elnevezéseket nézve".*[7] Ismereteim szerint ez a korszakolás nagy jelentőségű, a tudományos kutatást előbbre vivő eredmény volt. Közkinccsé tételében komoly részt vállalt Gerő László, aki — némi pontosítással — átvette Pataki meghatározását,[8] azt máig helyesnek látja, méltatva szerzőjének érdemeit.[9] A magyar történelem kézikönyveiben is Pataki korszakhatárait[10] veszik figyelembe. Ellenvéleményt nem ismerek, sőt ilyen utalásra nem találtam még bírálómnak Pataki tanulmányát felhasználó munkájában sem.[11]

Ugyancsak Pataki Vidor adatközlései nyomán írtam Johannes Maria építőmester egri tevékenységéről. Pataki valószínűnek tartotta róla, hogy azonos a Giovanni Maria de Specie Casa néven ismert híres építőmesterrel.[12] Mások is így vélekedtek.[13] Ettől még lehet, hogy *„azonossága Specie Casa építőmesterrel, akinek Ferdinánd 1550. szeptember 11-én adott instrukciót a komáromi vár építésére, ahová kirendelte, erősen kétséges",*[14] de a kétely okait ezúttal sem ismerjük meg, sőt a bíráló hivatkozott saját munkájában azt olvashatjuk: *„1550. április 9-én érkezik meg... az olasz Maria Specie Casa..."*[15] Az ugyanitt szó szerint közölt forrásrészlet *„Johann Maria Speciecasa"* formát őriz. További adatok végett a szerző Pataki említett tanulmányára utal és semmiféle kételyt nem fogalmaz meg.

E mester munkáját méltatva a számadáskönyvek alapján írta Pataki Vidor, és az ő megállapításait követve az én tanulmányom, hogy *„irányítása alatt... nyolc olasz mester, két segéd és két inas dolgozott"* Eger várának építésén.[16] A vitacikkben pontatlan idézet, ebből származó téves adat és an-

5 Uő: i. m.
6 *Détshy Mihály:* i. m. 1976. 577. o. — Vö.: 38. sz. jegyzet.
7 Uő: uo.
8 *Gerő László:* Magyarországi várépítészet. Budapest, 1955. 356. o.
9 Uő: A török elleni harcokban átépített vagy újonnan épített bástyás várak kialakulása. Kiadva: uő: (főszerk.): Várépítészetünk. Budapest, 1975. (a továbbiakban — Várépítészetünk) 333—334. o. és 17. jegyzet.
10 Buda török kézre kerülése, a Haditanács megalakítása, a drinápolyi békekötés, a hosszú török háború.
11 *Détshy Mihály:* Munkások és mesterek az egri vár éíptkezésein 1493 és 1596 között. I. rész. Az Egri Múzeum 1963. évi (1.) Évkönyve (a továbbiakban — EMÉvk.) Eger, 1963. 173—199. o.; II. rész: EMÉvk. 1964. (2.) Eger, 1964. 151—178. o. KNy.; Pataki tanulmányát — amelyet most igencsak vitat — akkor *„alapvető fontosságúnak"* minősítette, i. m. 1963. 173. o., 5. jegyzet.
12 *Pataki Vidor:* i. m. 1931. 123. o.
13 *Takáts Sándor* szerint 1553-ban dolgozott Egerben: Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, é. n. 171. o.; *Gyalókay Jenő* szerint 1556-ban dolgozott Egerben: Olasz várépítők Magyarországon a XVI—XVIII. században. Magyar Szemle, 1937. XXX. 292. o. Vö.: *Banfi, Florio:* Mario Speciecasa nápolyi hadiépítész és hajóskapitány Magyarországon. HK 1932. 238. o.
14 *Détshy Mihály:* i. m. 1976. 572. o.
15 Uő: i. m. 1963. 175. o.
16 *Pataki Vidor:* i. m. 1931. 106. o.; *Marosi Endre:* i. m. 1974. 46. o.

nak cáfolata szerepel.[17] A helyesbítést igazolni hivatott tanulmány azonban nem tér el Pataki eredeti adatától,[18] sőt a továbbiakban igazolja még a pontatlanul idézett, tévesen számolt adatot is.[19]

Korábbi vita, új adat vagy értékelés nem támasztja alá, hogy Eger vára *„nem volt lakótornyos. Egy — talán XIII. század végi — torony alapjait ugyan feltárták, de ez már a XV. században sem állt."*[20] A régészeti feltárást Kozák Károly vezette, a helyreállítás egyik tervező építésze Détshy Mihály volt. Munkájukról külön-külön, de közösen is beszámoltak.[21] Kozák Károly egyik tanulmányában közli: *„A Tömlöcbástya keleti felében... a vár egyik legkorábbi — XIII. sz.-i — és legjelentősebb védelmi célokra szolgáló épülete, egy torony állott. Elképzelhető, hogy egy ilyen erős, feltehetően szabadon álló építmény... egy lakótorony volt."*[22] A szerző a továbbiakban ugyan idézőjeles *„torony"* megjelölést használ, de azt — méretei alapján — lakótornyokkal hasonlítja össze, éspedig a visegrádi, esztergomi és győri lakótornyoknál kisebb, a balatoni és más lakótornyoknál nagyobb minősítéssel. Végül megismétli, hogy *„e maradványok egy XIII. század közepe táján épült lakótorony, vagy öregtorony emlékét őrzik."*[23] Ezt későbbi munkájában még határozottabban fejtette ki,[24] majd a vár legutóbbi, egyben legújabb leírásakor megadja a lakótorony külső méreteit is.[25] Eger hadtörténeti monográfiájában ez a nézet érvényesül.[26] Semmi sem indokolja mindezek kétségbe vonását. Kozák Károly ásatási eredményekre alapozott feltételezésével, sőt állításával szemben ugyanis hiába keressük a szakirodalom ellenérveit. Legfeljebb olyan feldolgozásról tudunk, amelyben sem a lakótorony, sem a rá vonatkozó feltételezés nem szerepel.[27]

E lakótorony pusztulásának időpontját bajosan lehetne kihámozni a szakleírások némelyikéből. A régészeti leírásban nincs adat rá. A régész és az építész közös tanulmányában csak a püspöki palota építési ideje (1470—1475) szerepel, és nem a lakótorony elbontásáé.[28] Kozák Károly már idézett, későbbi munkájában a lakótorony hozzáépítéseit a XIV. századra és a XVI. század második felére keltezi.[29] Legújabb összefoglalásában már ennyit sem közöl.[30] Détshy Mihály külön írt feldolgozása akár félre is érthető, és aligha sugallja azt a következtetést, amelyre bírálatát alapozza: *„A Tömlöc-bástya a vár legkorábbi falainak ÉNY-i szeglete előtt állott, négyzetes középkori toronyból alakult ki. Északi oldalához 1542 körül háromszög alakú toldalékot építettek."*[31] Voltaképpen Sugár István közöl egyértelmű adatot az általa is lakótoronynak tartott épületről, és azt szerinte *„már a XIV. század*

17 Kifelejtve mondatom idézésekor a segédeket, tíz fővel számol és közli, hogy ilyen létszám soha nem volt: *Détshy Mihály:* i. m. 1976. 572. o.

18 Uő: (i. m. 1963. 175. o.) írja az 1550-es évről: *„Egy-egy kőműves távoztával, majd két újabb segéd érkezésével az év folyamán a kőműves létszám 12—13 marad."*

19 Uő: uo.: *„Ezek folytatják a munkát 1551-ben, azonban már csak 6—10 főre csökkenve."*

20 Uő: i. m. 1976. 572. o.

21 *Détshy Mihály—Kozák Károly:* Beszámoló az egri várban folyó ásatásokról. M 1958. 3. sz. 151—154. o.; uők: Az egri várban álló gótikus palota feltárása. Kiadva: Magyar Műemlékvédelem. 1959—1960. Budapest, 1964. 31—70. o.; uők: Az egri vár feltárása. EMÉvk. V. Eger, 1967. 87—116. o.; 38. ábra.; uők: Eger vára. Kiadva: *Dercsényi Dezső—Voit Pál* (szerk.): Heves megye műemlékei. II. k. (Magyarország műemléki topográfiája VIII. k.) Ugyanitt adták közre Pataki Vidor összefoglalását Eger vára történetéről. 59—75. o.

22 *Kozák Károly:* Az egri vár feltárása (1957—1965.) III. EMÉvk. IV. Eger, 1966. 105. o.

23 Uő: uo. 106. o. A 27. sz. jegyzet szerint: *„A kutatást Détshy Mihály építészmérnökkel közösen végeztük."*

24 Uő: Az egri vár. Budapest, 1973. 39. o. *„E részben állt a XIII. század második felében épült nagy, közel négyzetes alaprajzú lakótorony. Falainak maradványai az udvarrészt határoló falak alatt láthatók. Belső mérete 8×9 méter volt, s falainak vastagsága elérte a 2,40 m vastagságot. Alsó szintje boltozott volt."*

25 Uő: Eger. Kiadva: Várépítészetünk. 1975. 139. o., 13x14 m.

26 *Sugár István:* Az egri vár és viadala. Budapest, 1971. 145. o.

27 *Détshy Mihály:* Vezető az egri várban. A Heves megyei Múzeumi Szervezet kiadványai 1. sz. Eger, 1969. 3., 16. o. Kozák Károllyal közösen írt munkájukban Détshy Mihály feladata volt az építéstörténeti részek leírása, és itt ugyancsak toronyalapokat említ: i. m. 1972. 94. o.

28 Uő: i. m. 1964. 61. o.

29 *Kozák Károly:* i. m. 1973. 40. o.

30 Uő: i. m. 1976. 139. és köv. o.

31 *Détshy Mihály:* i. m. 1969. 16. o.

során lebontották, illetve átépítették".[32] Csak hát az évszám nem azonos a bírálatban közölttel. Mindez talán megvilágítja, hogy *miért nem foglaltam állást* tanulmányomban *egyik évszám mellett sem.*

Da Vedanóval kapcsolatban valóban igaz, hogy ő nem csatolta Eger várához a huszárvárat, hanem leválasztotta azt belőle. Ez a helyreigazítás ugyancsak régóta esedékes, és arra a kézikönyvre tartozna, amelynek leírását értelemszerűen és pontosan vettem át: *„Alessandro da Vedano építette a várhoz csatolt domboldalat, a mai ún. Sánc-területet bekerítő falat, amelyben a huszárságot helyezték el, nagyobb területet igénylő istállóval. Róluk nevezték el a külső várat Huszárvárnak."*[33]

Nem látszik kellően megalapozottnak a — tanulmányomat itt is pontatlanul idéző[34] — kiigazítás Eger palánk-részleteire vonatkozóan. Annál inkább nem, mert a bíráló — ezúttal nem hivatkozott — saját tanulmányában az áll, hogy *„A Földbástya az 1552. évi ostrom idején még csak palánkkal és földsánccal övezett elővédje a Tömlöc-bástyának."*[35]

Bizonyára igaz, hogy Paolo de Mirandola egyetlen bástyát sem épített az egri várban. Csupán terveket készített, amelyek nem valósultak meg. Ha forrásomat annak idején tovább elemzem, talán magam is hasonló következtetésre juthattam volna. Sajnos, csak az alábbi mondatot vettem figyelembe: *„Ismerjük az 1560—61. években a vár tervezőjét: Mirandola Pált, aki Falubreso Jakab alapozómesterrel és a Como-tó mellőli Péterrel, végül Koyra Kristóffal újonnan építi az azóta eltűnt Huszárvárban a Csabai bástyát és a Zárkándy-bástyát, valamint a belső várban a Bornemissza Gergely diák bástyát..."*[36] Nem adna okot gyanakvásra a legújabb leírás sem, amelyben Mirandola az egri vár építésénél dolgozott mesterek között szerepel.[37]

A vitacikkben található számos elvétésre, tanulmányomat pontatlanul idéző kiigazításra ezúttal nem térek ki. Jól kirajzolódnak a bíráló bizonyos, már korábban kialakult nézetei,[38] amelyek általában kétségbevonják a szakirodalom adatainak használhatóságát és több-kevesebb pontatlannak vélt adat kiigazítására abszolutizálják a bírálatot. Ez a módszer nem hat meggyőzően sem általában, sem a felsorakoztatott konkrét példákban.

Détshy Mihály segítő szándékát köszönet illeti. Jóllehet érvelését nagymértékben gyengítik cikkének hiányosságai, számos értékes kiigazítását felhasználom további kutatásaimban.

32 *Sugár István:* i. m. 1971. 145. o.
33 *Gerő László:* i. m. 1968. 243. o. Ez szó szerinti átvétel korábbról: uő: i. m. 1955. 358. o.
34 Azt írtam, hogy az egri várnak 1552 előtt *„számos helyén csak palánkerődítése volt".* (*Marosi Endre:* i. m. 1974. 47. o.) Ezt határozottabb jelentésre alakítva írja át *Détshy Mihály:* i. m. 1976. 572. o.: Eger *„Számos helyen csak palánkerődítés volt".* Erre vonatkozik uo: *„... a várat már az 1552. évi ostrom előtt teljes kőfalöv vette körül, ezen belül palánkvonulatok is álltak."*
35 *Détshy Mihály:* i. m. 1969. 17. o.
36 *Gerő László:* i. m. 1968. 245. o. Csaknem szó szerinti előzménye: uő: i. m. 1955. 390. o.
37 *Kozák Károly:* i. m. 1975. 144. o.
38 Vö. ismertetésével: *Détshy Mihály:* H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI—XVII. század.) Budapest, 1970. (Építés-, Építészettudomány, III. k., 4. sz. Budapest, 1971. 475—479. o.)

SZEMLE

A. P. RJAZANSZKIJ

V OGNYE TANKOVIH SZRAZSENYIJ

(Nauka, Moszkva, 1975. 240 o.)

A Nagy Honvédő Háború nevezetes páncélos csatáit tükröző könyv lapjain az 5. gárda-gépesített hadtest útja elevenedik meg. Ezt a hadtestet 1943. január 9-én szervezték a 6. gépesített hadtest bázisán. Az út Sztálingrádnál kezdődött és Prágában ért véget. A könyv szerzője, A P. Rjazanszkij nyugállományú vezérőrnagy, hosszú időn át volt e gépesített magasabbegység törzsfőnöke, közvetlenül részt vett a leírt eseményekben. *Páncélos csaták tüzében* című munkájának megírása során széles körűen felhasználta a rendelkezésére álló levéltári dokumentumokat, harcostársainak visszaemlékezéseit és egyéb más forrásokat. Mindez valósághűvé és gyakorlati értékűvé teszi munkáját.

A könyvben a fő helyet az 5. gárda-gépesített hadtest sokrétű harctevékenységének leírására szánta. Bemutatja a katonák, tiszthelyettesek és tisztek bátorságát, állóképességét, harci mesterségét, a haza és a kommunista párt iránti szeretetüket, határtalan odaadásukat.

Különösen figyelemreméltóak a szerző gondolatai a páncélos és gépesített hadtestek, illetve egységeik és magasabbegységeik különböző harcmódokban és hadműveletekben való harci alkalmazása elveiről és módjairól. Rjazanszkij szemléletesen mutatja be a páncélos és gépesített dandárok harctevékenységének megszervezését és vezetését a hadműveleti mélységben levő önálló irányokban. Rotmisztrov tábornok gépesített csoportjának harctevékenysége alapján indokolja, mennyire fontos a páncélos csapatok állományában olyan egynemű seregtestek létrehozása, melyek önállóan is képesek bonyolult hadműveleti feladatok megoldására.

A könyvnek rendkívül pozitív oldala, hogy a szerző a hadtest harctevékenységeinek leírása során nemcsak az eredményekre, hanem a vezetésben, szervezésben és végrehajtásban mutatkozó hiányosságokra is rámutat.

Emlékezetesek maradnak azok az oldalak, melyeket a harcosok hősi tetteinek szentel. A harcok legbonyolultabb pillanataiban sem veszítették el önuralmukat, kitartóan és bátran küzdöttek az ellenséggel. Számos esetben került sor arra, hogy a különböző szintű parancsnokok kiestek a harcból. Helyüket tiszthelyettesek, sőt katonák foglalták el. Így volt ez például az 55. gépesített dandárnál. Korolkov törzsőrmester, az egyik század szolgálatvezetője, miután a század tisztjei megsebesültek és a segélyhelyre szállították őket, átvette a század parancsnokságát és folytatta a harctevékenységet. Az alegység 6 fasiszta harckocsit semmisített meg. Az egyik szakasz parancsnokának, A. V. Anucsin főhadnagynak eleste után, Girs törzsőrmester vette át a szakasz parancsnokságát és vezette rohamra a harcosokat. És ilyen példát számosat ismertet a szerző.

Komoly helyet szentel a könyvben a csapatok soraiban folytatott pártpolitikai munka leírásának. Ez a tevékenység folyamatos volt a harctevékenységek előkészítése és megvívása során egyaránt. Szemléletesen mutatja be a politikai munkások, a párt- és komszomolszervezetek tevékenységét, mely a harcfeladatok sikeres végrehajtásának biztosítását tűzte ki célul. A hadtest egységei és magasabbegységei számos igen bonyolult harcfeladatot oldottak meg a sztálingrádi ellentámadás, a kurszki kiszögellésben vívott csata, a Dnyeper partjain

lezajlott ütközet során, Morvaország és Felső-Szilézia területén, a Berlin és Prága felé vezető harci útón.

Igen melegen emlékezik meg Rjazanszkij fegyvertársairól, Bogdanov, Szkvorcov és Jermakov tábornok — hadtestparancsnokokról, Szemjonov, Sibajev és Ohlopkov politikai helyettesekről és másokról. Velük osztotta meg a győzelmek örömét és a háborús élet bajait, nehézségeit.

A Zimovnyikovról elnevezett hadtest a sztálingrádi ellentámadásban esett át a tűzkeresztségen, amikor is a 2. gárdahadsereg állományában részt vett a Paulus 330 ezer fős bekerített hadseregcsoportjának felmentésére sietö ellenséges erők szétzúzásában. 1943-ban, a kurszki csata idején, dicsőséggel helytállt az 5. gárda-harckocsihadsereg állományában, részt vett a prohorovkai nevezetes páncélos csatában és a belgorod—harkovi hadműveletben. A zimovnyikovisták kivették részüket az ellenség nagy erejű páncélos ellencsapásának elhárításából a jobbparti Ukrajna területén a kirovográdi irányban, ahol a hitleristák minden olyan kísérlete meghiúsult, hogy a szovjet csapatokat a Dnyeperbe szorítsák. Nem kisebb érdeme volt a hadtestnek a berlini hadműveletben, amikor is a 13. hadsereg 102. lövészhadteste hadosztályaival együttesen. meghiúsította a fasiszták 12. hadseregének áttörését a berlini helyőrség bekerített csapatainak megsegítésére és megakadályozta a 9. német hadsereg maradványainak nyugati irányú kitörését. A prágai hadműveletben a hadtest foglyul ejtette a német „Közép" hadseregcsoport vezérkarát és ezzel megyorsította a Csehszlovákia területén működő hitlerista csapatok szétzúzását.

A hadtest harci sikereit számos esetben parancsban ismerte el a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása, parancsnokai és harcosai közül számosan kaptak magas kitüntetéseket.

Az ismertetett könyv jól illusztrált, számos, a harctevékenységek lefolyását tartalmazó vázlatot, fényképet közöl. Figyelemre méltó a hadtest parancsnoki karának névjegyzéke, magasabbegységeinek állománytáblája, a Szovjetunió Hőse megtisztelő címet elnyertek fényképeinek bemutatása, valamint a szövegben megemlített személyek névjegyzéke. Mindez lehetővé teszi a könyv tartalmának jobb feltárását, felhasználását.

A felsorolt előnyök mellett néhány hiányosságot is meg kell említeni. Nem tárja fel kellő mértékben a könyv a hadtest- és dandártörzsek tervező-szervező szerepét, döntéselőkészítő tevékenységét, a csapatok vezetését segítő rendkívül sokrétű munkáját, holott a szerző éppen törzsfőnöki beosztást töltött be. A rengeteg adat birtokában részletesebben és mélyebben is megvilágíthatta volna ezt a napjainkban is rendkívül aktuális és széles körben kutatott kérdést. Említhetnénk még, hogy egy-két vázlat nem az időrendileg megfelelő helyre került és a könyvben több sajtóhiba található.

1974. május 8-án a fasiszta elnyomás alóli felszabadulás 30. évfordulóján leplezték le a Rosztovi terület Zimovnyiki városában az 5. gárda-gépesített hadtest emlékművét. Ennek a városnak a nevét viseli a hadtest ma is. Az emlékmű a szovjet nép háláját fejezi ki fegyveres erői iránt, melyek a Szovjetunió Kommunista Pártjának irányításával világtörténelmi jelentőségű győzelmet arattak a fasiszta Németország felett.

A Nagy Honvédő Háború befejezése óta jelentős idő telt el. A világban különböző események zajlanak le, változások mennek végbe, melyek a népek életét új tartalommal töltik meg. A szovjet nép történelmi hőstettének nagysága azonban az idők múltával is a tömeges hősiesség ragyogó példája marad. Ennek népszerűsítéséhez és megismertetéséhez járul hozzá a szerző érdeklődésre számot tartó és valamennyi nemzedék számára tanulságos könyvével.

Nádor Tibor

JU. A. PISZARJEV

OBRAZOVÁNYIJE JUGOSZLAVSZKOGO GOSZUDARSZTVA. PERVAJA MIROVAJA VOJNA. OSZVOBOGYITYELNAJA BORBA JUGOSZLAVJANSZKIH NARODOV AVSZTRO—VENGRII. KRUSENYIJE MONARHII HABSBURGOV

(Nauka, Moszkva, 1975. 416 o.)

Az ismert nevű tudós a történelmi irodalom kevéssé ismert területét választotta *A jugoszláv állam megalakulása. Az első világháború. Ausztria—Magyarország délszláv népeinek felszabadító harca. A Habsburgok monarchiájának szétesése* című munkája témájául. Szinte alig akad tanulmány, amely az ellentmondó források összességének vizsgálatával rajzolná meg azt a rendkívül sokszínű, politikai gyökereit tekintve is hihetetlenül összetett képet, amely hitelesen és sokoldalúan tükrözné a dualista monarchia délszlávok által lakott részének az első világháború alatt és a háborút követő hónapok folyamán végbement átalakulását, a Szerb, Horvát és Szlovén Királysághoz történt csatlakozását. Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásáról szóló irodalom érinti a témát, de nem fejti ki, nem viszi végig az 1918 novembere utáni eseményeket, vagy pedig rendkívül vázlatosan, illetve egyáltalán nem tárgyalja. A Szerbia első világháborús szerepéről szóló írásokban viszont az egykori Osztrák—Magyar Monarchiához tartozó délszláv területek egyedi története nem kap kellő megvilágítást. Éppen ezért Ju. A. Piszarjev professzor munkája mind a szovjet, mind a jugoszláv irodalomban hézagpótló jelentőségű. A szerző mind Jugoszlávia, mind az Osztrák—Magyar Monarchia történetének kiváló kutatója és ismerője, ez tükröződik az olvasó figyelmébe ajánlott monográfia kiérlelt, tárgyszerű, az arányokat és az árnyalatokat messzemenően érvényesítő gondos fogalmazásán is.

A 12 fejezetre oszló monográfia bevezeti az olvasót a jugoszláv állam kialakulásának előtörténetébe, mely az első világháborút megelőző időszakba nyúlik vissza. Foglalkozik a Habsburg-monarchia újjászervezését célzó tervekkel, az osztrák és a magyar parlamentben képviselt délszláv pártok, politikai áramlatok ezzel kapcsolatos elképzeléseivel és állásfoglalásával, a trialista megoldáshoz való viszonyukkal. Nem mulasztja el a szerző a lehetőséget, hogy bemutassa az egyes burzsoá politikusok arculatát, azt az ellentmondásos utat, amit a Habsburgok kiszolgálásától a Karagyorgyevics-ház uralmának elfogadásáig megtettek. S e fordulatban — mint erre a könyv is rámutat — 1918-ban a forradalomtól való félelemnek jelentős szerepe volt. Foglalkozik azokkal az irányzatokkal, amelyek kevésbé körvonalazottan, szabályosan átgondolt programban még nem rögzítve, demokratikus, köztársasági alapon vetették fel a délszláv népek tömörülésének gondolatát.

A szerző a legújabb kutatási eredményeket is felhasználva ismerteti a „Fiatal Bosznia", az „Egyesülés vagy halál" elnevezésű titkos szervezetek történetét, mutatja be az említett szervezetek programját, szociális bázisát s vezeti be az olvasót a június 28-i merénylet valódi hátterébe. Mint ismeretes, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása adta az ürügyet az imperialista világháború kirobbantásához. Piszarjev alaposan elemzi az egyes pártoknak a szarajevói merénylettel kapcsolatos állásfoglalását. Röviden áttekinti a Monarchia katonai készülődését és hadba lépésének a történetét is.

Részletesen kitér az osztrák—magyar szociáldemokraták és a Monarchia délszláv pártjai háborúval kapcsolatos álláspontjának ismertetésére, a hadba lépést követő gazdasági válság elmélyülésére, a délszláv népek első háborúellenes megmozdulásaira.

A monográfia érzékelteti azt a jelentős hatást, amit a délszláv kérdés alakulása szempontjából Olaszország hadba lépése jelentett. A szovjet történeti irodalomban elsők között tárgyalja párhuzamosan Szerbia, a londoni délszláv emigráns központ, az Osztrák—Magyar Monarchia délszláv pártjai, irányzatai állásfoglalásainak evolúcióját. Nyomon követi a jugoszláv kérdés kül- és belpolitikai vetületeinek alakulását a szerb és a montenegrói csapatok veresége utáni időszakban. A központi hatalmak átmeneti győzelme a Balkánon, majd — az orosz cárizmus megdöntése után —

a forradalomtól való félelem előtérbe állította a délszláv kérdésnek a Habsburgok védnöksége alatt történő megoldását.

Ebben az időben a Monarchia békekísérletei még számoltak azzal, hogy az antant hatalmak, elsősorban az USA és Anglia, nem kívánják az Osztrák—Magyar Monarchia felszámolását, sőt az Oroszországból elindult forradalmi hullám egyik gátjának szánják. 1917. május 30-án a Reichsrat délszláv frakciójának elnöke, Anton Korošec (aki 1918 októberében a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsának lett az elnöke) előterjeszti a délszlávok egy államban, Habsburg uralom alatt történő egyesítéséről szóló javaslatot, amely májusi deklaráció néven vált ismertté. Ennek ellentétele volt az 1917 júliusában Korfu szigetén elfogadott deklaráció, mely az antant győzelme utáni jugoszláv állam körvonalait határozta meg. A deklaráció a szerb monarchia körüli egyesítés mellett foglalt állást, ugyanakkor a délszlávok egyesítésének hívei között szép számmal akadtak köztársasági érzelműek is, akikkel a könyv részletesen foglalkozik.

A délszláv kérdés tárgyalása kapcsán a szerző a tények alapján állítja szembe a béke lenini és wilsoni programját és elemzi ennek az ellentétnek a jugoszlávokra vonatkozó kihatását. Meggyőzően bizonyítja, hogy a délszlávok felszabadulásának, egyesülésének ügyét a népek önrendelkezésének lenini értelmezése szolgálta a legkövetkezetesebben. Érdekes, teljesen új adalékot jelent, hogy Pasić szerb miniszterelnök, a breszti béketárgyalások idején, január 23-án, számolva a realitásokkal, az alábbi utasítást adta a petrográdi szerb diplomáciai képviseletnek: „Nemzeti politikánk, hogy nem ellenkezünk az orosz forradalom proklamált elveivel, mivel mi is a német megszállás alóli felszabadulásért harcolunk annak érdekében, hogy kivívjuk népünk szabadságát és önrendelkezését." Pasić nem értett egyet a szerb diplomácia ellenforradalmi érzelmű képviselőinek szovjetellenes politikájával. A szovjet kormány a breszt—litovszki béketárgyalásokon ugyanis kiállt az elnyomott nemzetek, köztük a délszlávok önrendelkezése mellett. A fiatal szovjethatalom lehetővé tette a délszláv önkénteseknek, hogy a Szaloniki körzetében kialakult arcvonalra utazzanak.

A szerző különös figyelmet fordít az Osztrák—Magyar Monarchiában kialakult forradalmi helyzetre. Ezen belül részletesen foglalkozik az osztrák—magyar hadsereg forradalmasodásával, az 1918 januári tömegsztrájkokkal, a cattarói felkeléssel, a felkelés leverése és a breszt—litovszki béke aláírása utáni átmeneti megtorpanással, majd az új fellendüléssel, amit a mosztari, a pécsi és a kragujeváci katonalázadások jeleznek.

A figyelmet a hadsereg bomlási folyamatának ábrázolása alkalmával a délszláv területekre összpontosítja, ugyanakkor a bécsi, budapesti és a belgrádi hadtörténelmi levéltárak anyagának felhasználásával a forradalmi helyzet kialakulása katonai vetületének sokoldalúan kiérlelt ábrázolását nyújtja. Felhasználja azt a magyar történészek előtt ismeretlen, értékes feljegyzéseket tartalmazó naplót, melyet a Habsburgok boszniai és hercegovinai helytartója, Stefan Sarkotić vezérezredes vezette.

A központi hatalmak katonai veresége a délszláv burzsoázia pártjai, politikusai állásfoglalásának átértékeléséhez vezetett. A Monarchia felbomlása elkerülhetetlenné vált, meggyorsult a délszláv nemzeti irányzatok közeledése. Megalakult és hatalmi tényezővé vált a délszláv vecse (a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa). Károly császár kiáltványa sem vetett gátat a bomlásnak. A vecse kimondta az állami önrendelkezést. Piszarjev nem zárja le munkáját a soknemzetiségű Ausztriában és Magyarországon lezajlott polgári demokratikus forradalommal, hanem végig követi a délszláv területek egyesülésének ellentmondásos folyamatát a Szerbek, Horvátok és Szlovének királyságának megalakulásáig, nemzetközi elismerésének megtörténtéig.

A szerző gazdaságosan használta fel a rendelkezésre álló terjedelmet, a már tisztázott problémákra röviden vagy alig tért ki, mindössze a legújabb jugoszláv és szovjet szakirodalomra utal.

Piszarjev könyve a jugoszláv kérdés legújabb figyelemre méltó, széles körű levéltári forrásokon alapuló szintézise. Összefoglaló jellege miatt magyar nyelvű kiadása kiegészítené, gazdagítaná az első világháborúról, az 1918—1919-es forradalmi korszakról szóló irodalmat, s elősegítené a magyar—délszláv kapcsolatok számos kérdésének árnyaltabb megvilágítását is.

Józsa Antal

TANKOK ELLEN, SZÁZ HALÁLON ÁT

Münnich Ferenc a spanyol polgárháborúban

(Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 171 o.)

A két világháború közötti kommunista világmozgalom kádereinek életútjában nem kivételes, inkább nagyon is jellegzetes vonás, hogy sokan közülük nem egy, hanem több ország munkásmozgalmában szereztek harci tapasztalatot. Hozzátartozott az internacionalizmus fogalmához, hogy a párt utasításai alapján, vagy ha akaratlan hányattatásaik úgy hozták, a kommunisták más országok munkásmozgalmában is tevékenykedtek. De még ebben a viharos korszakban is kevesen voltak, akik az osztályharc országútjait járva annyi határt léptek volna át, mint Münnich Ferenc, a magyar kommunista mozgalom fordulatos pályájú vezetője. Magyarország, Szovjet-Oroszország, Kárpát-Ukrajna, Németország, Ausztria, Románia és Bulgária volt tevékenységének színtere, majd ismét a Szovjetunió; innen indult 1936 őszén Spanyolországba, ahonnan azután a köztársaság veresége sodorta 1939-ben — újabb határon át — Franciaországba. Életének a spanyol háború hadszínterein töltött két és fél évét dolgozza föl a Gondolat Kiadó érdekes kiadványa.

A könyvet szerkesztői (Münnichné, Berényi Etelka és Györkei Jenő) úgy állították össze, hogy műfaját nem könnyű meghatározni. Ez azonban nem fogyatékossága, hanem érdeme, amely a cél elérését szolgálja. A kötet túlnyomó része magának Münnich Ferencnek, a spanyol nép nemzeti-forradalmi háborújával foglalkozó, 1945 és 1956 között született írásait tartalmazza: megemlékezéseket, cikkeket, valamint egy el nem hangzott beszédét is, amelyet a spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának huszadik évfordulója alkalmából 1956. október 25-én kellett volna elmondania...

Az írások második csoportját a harcostársak — Gyáros László, Ráth Károly, az osztrák Bruno Frei, P. I. Batov hadseregtábornok, Jász Dezső, Tömpe István — visszaemlékezései, illetve a Münnich Ferenccel 1939—41-ben együtt raboskodó német Rudolf Leonhard rá emlékező verssorai teszik. Leonhard, aki a Vernet-i táborban közvetlen közelében volt, így ír róla:

„Kemény volt, gondos, s jó tréfái
Tartották a lágerben a lelket,
Csizmásan járt-kelt, mint a földjén
A birtokos, ki hasznot kerget,
De az ő földje szabadságot
S mindenkinek jobb jövőt termett."

A második részt Tömpe Istvánnak Münnich Ferenc temetésén, 1967 decemberében elmondott beszéde zárja.

A kötet harmadik szakasza vegyes dokumentumokat közöl. Ezek közül öt még a spanyol háború éveiből származik, köztük a híres 11. nemzetközi brigád politikai biztosának, Ernst Blanknak rendkívüli parancsa „Flatter Otto őrnagy" — ez volt Münnich álneve spanyol földön — búcsúztatására, amikor magasabb parancsnoki posztra irányították. Ez a parancs nem véletlenül emeli ki többek közt Münnich Ferencnek azt a tulajdonságát, hogy a parancsnoki tekintélyt igaz bajtársiassággal tudta ötvözni.

Két dokumentum képviseli a keserű franciaországi lágerélet időszakát. Az egyikben Károlyi Mihálynak és feleségének a nemzetközi antifasiszta szolidaritási mozgalomban folytatott tevékenységéről villan föl egy epizód. A másik egy felhívás, amelyet a második világháború kirobbanásakor a franciaországi internáltak intéztek a nemzetközi közvéleményhez. Ennek a felhívásnak — amely itt egyidejűleg készült magyar nyelvű változatában szerepel — a megszövegezésében Münnich Ferenc is részt vett. Szövege, amely leírja a köztársaságiak oldalán harcolt foglyok hányattatásait, előre vetíti azt a még súlyosabb helyzetet, amely e táborokban utóbb, Franciaország összeomlása után állt be.

Három dokumentum foglalkozik a nemzetközi önkéntesek későbbi kapcsolataival, köztük Franz Dahlennek, a nemzetközi brigádok egyik vezetőjének levele Münnich Ferenc 80. születésnapja alkalmából.

A kötet legvégén, Györkei Jenő táblázatán, nyomon követhetjük, hogy a hét nemzetközi brigád közül melyik mikor alakult és a spanyol háború különböző időszakaiban milyen volt megközelítő nemzetiségi összetétele.

A változatos kiadványt Györkei Jenő bevezető tanulmánya foglalja keretbe,

amely 1941-ig követi Münnich Ferenc életútját. E bevezetőből és Gyáros László visszaemlékezéséből megtudjuk, hogy 1941 elején a Szovjetunióban Münnich Ferencet — néhány más Vernet-i fogolylyal együtt — végre sikerült kiszabadítania.

Noha a kötet csupán a nagyszerű életút egy fontos szakaszát kívánja rendszeresen bemutatni, számos felvillanó részletből az olvasó összeállíthatja magának Münnich Ferenc későbbi pályáját is. A szovjet polgárháború, a Tanácsköztársaság és spanyol polgárháború ütközetei után a francia koncentrációs táborból alig hogy kiszabadult kommunista már a Honvédő Háború csataterein tevékenykedik, majd Moszkvában szerkeszt rádióadásokat a magyar hallgatók számára. Hazatérve rendőrparancsnok, majd hosszú évekig diplomata, 1956 kapcsán pedig kiderül, hogy Münnich Ferencnek nem a Honvédő Háború volt az utolsó fegyveres ütközete. Jelentős részt vállalt az ellenforradalom leverésében, majd a megújhodott marxista—leninista párt, az MSZMP vezetésében

Györkei Jenő bevezetője történelmi hátteret is rajzol a fontos biográfiai epizódhoz. Bemutatja a nemzetközi brigádok sorsát, amelyekben Münnich Ferenc küzdött, szerepüket a madridi, a jaramai, a guadalajarai ütközetben. Ismerteti az önálló magyar zászlóalj megalakulásának körülményeit, majd az aragóniai tehermentesítő támadást, amelynek során Zalka Máté és Hevesi Ákos elesett. Megemlékezik Münnich Ferenc szerepéről az ebrói ütközetben, majd azokról a drámai pillanatokról, amikor a köztársasági Katalónia végnapjaiban az önkéntesek utóvédként fedezték a sebesültek és a menekülők visszavonulását.

A könyv haszna többszörös: adalék a munkásmozgalom csak napjainkban feléledő biográfiai irodalmához, egyben kordokumentum és az internacionalista nevelés jól forgatható fegyvere is. A szerkesztőkön kívül a kiadót is elismerés illeti a találó borítóért és a jórészt ismeretlen illusztrációkért.

Harsányi Iván

JÓZEF BOLASŁAW GARAS

ODZIALY GWARDII LUDOWEJ I ARMII LUDOWEJ 1942—1945

(Widawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1971. 616 o.)

József Bolesław Garas terjedelmes munkájában a hitlerista megszállók ellen, Lengyelország nemzeti és társadalmi felszabadulásáért harcoló lengyel ellenállási szervezetek katonai tevékenységének — *területi* — bemutatására vállalkozott.

A könyv *(A Népi Gárda és a Népi Hadsereg egységei 1942—1945)* szerkezetét tekintve három részből áll. Az *első* részben a szerző bemutatja a Népi Gárda (Gwardia Ludowa) és a Népi Hadsereg (Armia Ludowa) egységeinek politikai-társadalmi genézisét, a *másodikban* a Népi Gárda és a Népi Hadsereg egyes egységeinek megalakulását, fejlődését, általános tevékenységét, illetve tevékenységi területét ismerteti, s végül a *harmadik* részben összegezi a Népi Gárda, valamint a Népi Hadsereg egységeinek a megszállók ellen folytatott harci és diverzáns tevékenysége jelentőségét.

A fegyveres harc szervezése, a baloldal vezette partizánháború belső, társadalmi feltételeinek vizsgálatánál a szerző nagy figyelmet szentel a politikai pártok, mindenekelőtt a Lengyel Munkáspárt harci programjának az elemzésére. Könyvében részletesen szól arról, hogy a Lengyel Munkáspárt nagyon helyesen a hazafias, haladó, a függetlenségi harcok hagyományaihoz nyúlt vissza, programjában megfogalmazta a megszállók elleni harc, valamint Lengyelország nemzeti, egyben társadalmi felszabadításáért vívott politikai s fegyveres harc összekapcsolásának szükségességét.

A politikai előzmények elemzése után a szerző ismerteti a Lengyel Munkáspárt által létrehozott fegyveres alakulatok arculatát, kitérve a szervező munka nehézségeire is. Az előkészületek után 1942 májusában kezdték meg tevékenységüket a Népi Gárda főparancsnoksága által szervezett első egységek. A Népi Gárda első reguláris osztagának harci bevetése alkalmából, 1942. május 15-én, a Népi Gárda főparancsnoksága különparancsot adott ki. Ez a dokumentum döntő jelentőségű a Népi Gárda, majd a Népi Hadsereg partizántevékenységé-

nek meghatározása szempontjából. A parancs röviden összefoglalta a feladatokat és a partizántevékenység szinte minden formáját, ezért a megszállás alatt a Népi Gárda, később a Népi Hadsereg egységeinek gyakorlati útmutatója volt: „Gárdisták, Partizánok!... Közvetlen harci feladatotok a közlekedési útvonalak megsemmisítése, a frontra irányuló ember- és hadianyagszállítás megzavarása, mindennemű katonai létesítmény és a hadsereg számára dolgozó üzem felszámolása, a rendőrségi és kisebb katonai osztagok szétverése, a távközlési hálózat megsemmisítése, a megszállók élelmiszerellátásának dezorganizációja és raktárainak megsemmisítése — általánosságban lépten-nyomon ártani a megszállóknak, állandóan nyugtalanítani, riadókészültségben tartani, arra kényszeríteni, hogy egyre újabb és újabb egységeket vonjon ki a frontról hátországi biztonságának védelmére. Tevékenykedjetek bátran és könyörtelenül!"

A Lengyel Munkáspárt által életre hívott forradalmi katonai szervezet — a Népi Gárda — tevékenységének kezdete a baloldali erők vezette partizánháború kezdetét jelentette, amely lengyel földön 1943—1944 fordulóján bontakozott ki.

A Népi Gárda első egységeinek harci tevékenysége nagy visszhangot váltott ki. A fegyveres harcnak a Lengyel Munkáspárt és a Népi Gárda által meghirdetett jelszava megértésre talált, sok hívet szerzett és további harcra buzdított. Hatást gyakorolt a többi földalatti szervezet magatartására és aktivitására is. A Népi Gárda első osztagainak tevékenysége úttörő és egyben kísérleti jellegű volt. Harci és diverzáns tapasztalataik jelentették az alapot a megszállók elleni harc helyes módszereinek kidolgozásához.

A Népi Gárda fejlődésének folyamata az egyes időszakokban különbözőként alakult. 1942 májusától decemberéig, azaz a Népi Gárda megalakulásának és tevékenységének első évében, összesen 52 partizánegység szerveződött. Ezek egy része azonban nem tevékenykedett egész évben, 13 osztag különböző okokból megszűnt: egy részük felmorzsolódott az ellenség elleni egyenlőtlen harcban, némelyik meggyengült a folyamatos harcokban és így ezeket népesebb városokba vonták vissza és kisebb támadócsoportokká alakították át. Több osztagot átszerveztek.

A Népi Gárda intenzív fejlődésének időszaka 1943-ban következett be, ebben az időszakban 83 új egység alakult meg. A szerző hangsúlyozza, hogy ez a fejlődés kétségtelenül a Lengyel Munkáspárt és a Népi Gárda főparancsnoksága szervezeti tapasztalatai gyarapodásának eredménye volt. Jelentős szerepet játszott ebben a Népi Gárda népszerűsége, melyet azzal vívott ki a társadalom körében, hogy a fasiszta megszállók terrorjával szemben védelemben részesítette a lakosságot.

A Népi Gárda létszámbeli fejlődéséhez hozzájárultak a hitlerista táborokból megszökött és a szervezethez csatlakozó szovjet hadifoglyok is. 1942—43-ban öntevékenyen szovjet csoportok alakultak, amelyek aztán a Népi Gárda kötelékébe kerültek. A vidéken, legtöbbször a parasztoknál rejtőző egyes szovjet katonák is beléptek a Népi Gárda soraiba.

1943 végére 68 partizánegység tevékenykedett, amelyek az Országos Nemzeti Tanács dekrétuma alapján a Népi Hadsereg részévé váltak. Ezen kívül 1944-ben, most már a Népi Hadsereg kötelékében, további 55 új egység és 16 harcászati magasabbegységet képező partizánbrigád alakult. 1942—1944 között a Népi Gárda és a Népi Hadsereg összesen 206 tábori osztagot szervezett. Az egyes osztagok létszáma általában néhánytól 100 főig terjedt, egyes esetekben száz főnél nagyobb harci egységekkel is találkozhatunk. A brigádok 150—2000 partizánt számláltak. A szerző szerint a lengyel ellenállási mozgalommal foglalkozó kutatók többsége a Népi Hadsereg erejét mintegy 60 ezer főre becsüli.

A megszállók elleni harc kibontakozása, megerősödése 1944 második felére esik, arra az időszakra, amikor a Népi Hadsereg a Szovjetunió területén működő Lengyel Partizántörzstől és a Vörös Hadsereg oldalán harcoló Lengyel Hadsereg Főparancsnokságától légi úton fegyvert, robbanóanyagot és kiképző tiszteket kapott. Ebben az időben igen sok önkéntes jelentkezett a Népi Hadseregbe, ekkor szervezték meg a nagyobb egységeket, az ún. brigádokat, amelyek tevékenységét egyeztették a szovjet és a lengyel hadsereg parancsnokságának hadműveleti tevékenységével.

A Népi Hadsereg 1944 második felében igen jelentős diverziós-harci tevékenységet fejtett ki: 200 vasúti akciót hajtottak végre, melyek során 130 vonat repült a levegőbe, 120 esetben folytattak harcot a megszállók rendőri és katonai erőivel. Ebben az időszakban a partizánbrigádok 9 nagy ütközetet vívtak. 1942—1945 között a Népi Gárda és a Népi Hadsereg partizánosztagai a „harc a sínekért" jelszó szellemében összesen

több mint 750 akciót hajtottak végre. Garas adatai szerint ez a szám 530 megsemmisült szerelvényt, 100 felrobbantott vagy megrongált vasúti hidat és viaduktot, 70 megsemmisített vagy megrongált vasútállomást vagy más vasúti berendezést és 50 megrongált fontos vonalszakaszt jelent. A Népi Gárda és Népi Hadsereg harci egységei 1942—1945 között 670 alkalommal csaptak össze, vívtak ütközetet a megszállók rendőri és katonai erőivel és kb. 900 fegyveres akciót hajtottak végre a német közigazgatási közegek ellen.

A Népi Gárda és a Népi Hadsereg tevékenysége igen nagy katonai és politikai jelentőséggel bírt. A szervezet különböző formában folytatott harca, de különösen a harci és diverzáns tevékenysége, nagy mértékben csökkentette a hitleristák háborús potenciálját. A megszállók jelentős veszteségeket szenvedtek emberben, felszerelésben, ennek következtében arra kényszerültek, hogy komoly erőket vonjanak vissza a frontról.

A Népi Gárda és a Népi Hadsereg politikai tevékenysége elősegítette a Bataliony Chłopskie (Parasztzászlóaljak), az Armia Krajowa (Honi Hadsereg), valamint a londoni emigráns kormány irányította más fegyveres szervezetek politikai arculatának átalakulását azzal, hogy ezen szervezetek sok tagját bevonta a demokratikus táborral való együttműködésbe. A Népi Gárda és a Népi Hadsereg tisztjei és katonái jelentős politikai munkát is végeztek; a városi és falusi tömegek körében népszerűsítették a Lengyel Munkáspárt politikai programját, ugyanakkor példát mutattak a fasiszta megszállók elleni harcban, egyik fontos bázisát alkották a felszabadulás utáni demokratikus átalakulási folyamatnak is.

Lagzi István

GAZSI JÓZSEF

FÉNYEK A BÖRZSÖNYBEN

(Zrínyi Katonai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 236 o., 28 kép)

A magyarországi ellenállási mozgalomnak még igen sok kellően fel nem tárt, csak kevéssé, vagy egyáltalán nem ismert területe van. A Görgey nevét viselő, zömében munkás- és egyetemista fiatalokból álló zászlóalj tevékenysége is egyik ilyen fehér foltja a magyarországi ellenállási mozgalomnak. Gazsi József hadtörténész hosszú, lelkiismeretes munkával, nagy számú dokumentum feltárásával, ma is élő kortársakkal, a zászlóalj volt tagjaival folytatott beszélgetésekkel igyekszik könyvében ezt a fehér foltot feltérképezni.

Miről szól a könyv?

1944 nyarán és őszén — az ország március 19-én bekövetkezett német megszállása, majd az október 15-i Szálasi-féle hatalomátvétel után — a magyarországi antifasiszta ellenállási mozgalom mind erőteljesebben bontakozott ki. Egyre többen döbbentek rá (munkások és értelmiségiek — közöttük katonatisztek is), hogy az országot a biztos pusztulástól csak úgy lehet megmenteni, ha szembefordulnak a hitleri fasizmussal és a szabadságot a Vörös Hadsereggel vállvetve, fegyveres harccal vívják ki.

A Magyar Kommunista Párt vezetésével, a kommunista ifjúmunkások aktív részvételével kiterebélyesedő ellenállási mozgalom szele az egyetemi ifjúságot is megérintette. Az egyetemeken antifasiszta ellenállási csoportok jöttek létre, újságokat adtak ki, röplapokat terjesztettek. Tevékenységükhöz az egyetemi nemzetőrszázadok révén igyekeztek szervezeti keretet biztosítani, ám a nyilasok a félkatonai szervezetet hamarosan feloszlatták. Az egyetemisták nehéz helyzetbe kerültek: a nyugatra való kitelepítés veszélye fenyegette őket. Ekkor alakult meg munkásfiatalokból és egyetemi hallgatókból a Görgey-zászlóalj, amely keretet és lehetőséget adott a szervezett antifasiszta ellenállási tevékenység kifejtésére.

A könyv egyik főszereplője, Mikó Zoltán vezérkari százados, 1944 szeptember óta vett részt a katonai ellenállásban és akkori szolgálati beosztása módot adott rá, hogy az antifasiszta fiatalokból egy látszólagos „fehér partizán" alakulatot szervezzen, amelyet majd a már felszabadított területeken a Vörös Hadsereg hátában vetnek be.

A hírhedt Prónay-különítmény részeként megalakult Görgey-zászlóalj kettős életet élt. Látszólag a későbbi „fehér partizán" tevékenységre készült, a való-

ságban azonban fegyveres szabotázsakciók sorát hajtotta végre a németek ellen, haladó politikusokat, írókat és munkaszolgálatosokat bújtatott, mentett meg a biztos pusztulástól.

A Görgey-zászlóaljban olyan ifjak adtak egymásnak kezet, akik bár nem állottak a politikai tudatosság azonos fokán, egyként ellenezték a háború folytatását, gyűlölték az országot pusztulásba döntő németeket és nyilas bábjaikat. Vállalták a rájuk váró nehézségeket és a maguk módján tenni akartak valamit az ország felszabadításáért.

A Görgey-zászlóalj a magyar fiatalok antifasiszta szervezete volt. Átlagos életkoruk a húsz évet is alig haladta meg. Sok terv, nemes szándék született körükben, amelyeknek nagyobb része meghaladta a lehetőségeiket, így nem is valósulhatott meg. A szerveződéshez, az összekovácsolódáshoz, a felkészüléshez alig két hónap állt rendelkezésükre. És ez az időszak kevésnek bizonyult. A Budapesten végzett tevékenységüket leginkább az jellemzi, hogy felkészültek és arra vártak, hogy bekapcsolódjanak egy budapesti általános felkelésbe. Ez az óra azonban nem jött el.

A zászlóalj Bimbó utcai csoportjának legfőbb törekvése arra irányult, hogy rést nyisson a körülzárt Budapest belső ostromgyűrűjén a szovjet csapatok számára, de a körülmények ezt sem tették lehetővé.

Amikor a zászlóalj kiképzésre a Börzsönybe került, bár nagy nehézségek árán, de sikerült felvennie a kapcsolatot a Vörös Hadsereggel és a görgeysek, a szovjet csapatokkal együttműködve, sok eredményes akció végrehajtásával járultak hozzá az ország szenvedéseinek megrövidítéséhez.

A Börzsönyben végrehajtott tevékenységük, a Vörös Hadsereg csapataival létrehozott kapcsolatuk valóban nagy jelentőségű. Kevés olyan, Magyarország területén megalakult partizáncsoport volt, amelynek együttműködése ennyire intenzív és közvetlen lett volna a felszabadítókkal. A Börzsöny, az Ipoly és a Garam közötti területek felszabadításáért vívott harcok eredményességéhez — az ott harcoló szovjet parancsnokok megállapítása szerint — számottevő mértékben hozzájárultak.

Az antifasiszta ellenállási mozgalomban, illetve a börzsönyi harcok során a görgeysek súlyos veszteségeket szenvedtek. A zászlóaljnak a könyv végén közölt, 228 nevet tartalmazó — teljesnek nem tekinthető — névsorában 27 hősi halott neve szerepel. Többen súlyosan megsebesültek, néhányan közvetlenül a felszabadulás után estek ki a sorból. A zászlóalj története már csak azért is könyvbe kívánkozik, hogy ezek hírét-nevét megmentsük a feledéstől. Nem véletlen, hogy Cseres Tibor egyik írásában mint „az elfelejtett zászlóaljról" emlékezik meg róluk.

A könyv a munkásfiatalok és az egyetemi hallgatók antifasiszta ellenállásának egy részterületét mutatja be, csupán néhány ecsetvonás a magyar ellenállási mozgalom színes tablóján.

A szerző írását azzal fejezi be, hogy könyve nem tart igényt a teljességre, már csak azért sem, mert ez a téma első feldolgozása. Sok olyan adat van, vagy lehet még, amely feltárásra vagy pontosításra vár. Mégis reméli, hogy az általa felvázolt kép megmutatja a cselekmények fő vonalát és emléket állít a Görgey-zászlóalj antifasiszta küzdelmeinek, áldozatos harcának.

A szerző marxista—leninista történelemszemlélettel, a tények objektív elemzésével írott népszerű történelmi regényét olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Szabó Sándor

WILLIBALD GUTSCHE—FRITZ KLEIN—JOACHIM PETZOLD

VON SARAJEWO NACH VERSAILLES

Deutschland im ersten Weltkrieg

(Akademie Verlag, Berlin, 1974. 292 o.)

Az NDK Történettudományi Intézetének szerzői kollektívája arra vállalkozott, hogy a három kötetes *„Szarajevótól Versailles-ig. Németország az első világháborúban"* c. mű (Berlin, 1970—72) alapján népszerű-tudományos összefoglalót bocsásson az átlagolvasók széles táborának rendelkezésére, felhasználva ugyanakkor az említett mű megjelenése óta napvilágra került újabb levél-

tári forrásokat és a szakirodalom témával kapcsolatos legújabb termékeit. A mondott célkitűzés jegyében a népszerű mű nem tartalmaz jegyzetapparátust s mellőzi a szakirodalom feltüntetését is.

A vállalkozás létrejöttét nem kis mértékben motiválta az első imperialista világháború valóságos történetének megismerését célzó olvasói igény éppen azoknak a generációknak részéről, amelyek a német imperializmus által kirobbantott imperialista világháborúk szenvedő részesei voltak, de azok részéről is, akik a szocialista társadalom viszonyai között nőttek fel és rendkívüli érdeklődéssel fordulnak a német történeti múlt, közelebbről a legújabbkori német történelem felé. A mű létrejöttét végül, de nem utolsó sorban siettette a Nyugat-Németországban tevékeny burzsoá történeti iskolák seregnyi produktuma, amelyek a történelemhamisítás megannyi példáját mutatják, illetve a német imperializmus háborús felelősségét nemcsak ködösítik, hanem egyenesen kétségbe is vonják.

A szerzői kollektíva előttünk fekvő munkája marxista tudományossággal megírt, sikeres alkotás. Jellegében elsősorban politikatörténeti mű, amely azonban igen bő teret biztosít a hadműveleti cselekmények bemutatásának is. Másik jellemzője a háború alatti belső politikai események, ezen belül a munkásosztály antimilitarista és forradalmi tevékenységének és a kizsákmányoló, háborús bűnös osztályok népellenes, imperialista politikai gyakorlatának ábrázolása, mely utóbbi a „va banque játékig" is elment és szélsőséges imperialista elemei az ország teljes pusztulásának rizikóját is vállalták.

A mű szerzői módszertani szempontból a lineáris felépítés mellett döntöttek. Ez azt jelenti, hogy nagyobb összefoglaló fejezetek alkotásáról lemondtak; a mű hatvanegy kisebb fejezetből áll, a kronológiai tagolás s ezen belül a belés külpolitika, továbbá a hadműveleti tevékenységek egymásutánja szerint. A felépítésnek ez a módja kétségkívül az átlagolvasó igényeit kívánja kielégíteni, de ugyanakkor azzal a veszéllyel jár, hogy a kiemelkedően fontos események mellé a kevésbé fontosak hasonló értékrenddel sorakoznak fel, ez pedig az olvasó tájékozódását megnehezítheti. Másik következménye pedig az lehet, hogy a háború menete nem súlypontozódik, illetve annak egyes szakaszai nem válnak el eléggé élesen egymástól.

Tartalmilag a mű számos új kutatási eredményt tükröz, s a világháborúval kapcsolatos ismereteket nagy mértékben gazdagítja. Ezek közül első helyen említendő meg a háború alatti német munkásmozgalom fejlődésének differenciált ábrázolása. Mindeddig a munkásosztály akkori vezető pártjának, a Szociáldemokrata Pártnak opportunista és az imperialista háborút támogató politikája sommás ítéletet kapott, a szóban forgó mű viszont a politikát meghatározó gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai összefüggések feltárását is vállalja; ugyanakkor érthetővé teszi a szociáldemokrácia bomlásával egy időben kibontakozó forradalmasodási folyamat szükségességét, vele együtt a forradalmi vezető erővé váló Spartakus-mozgalom létrejöttét és az objektív forradalmi helyzet megteremtésében vállalt történelmi szerepét. A szerzők megkülönböztetett figyelemmel fordulnak a német munkásmozgalom különböző áramlatainak története felé is: a szociáldemokrata párton belüli centrista és baloldali áramlatok vizsgálata kiemelkedő helyet kap s ennek köszönhető, hogy az olvasó kellőképpen eligazodik az említett áramlatoknak a háború alatti években és az 1918-as forradalomban betöltött bonyolult, sok esetben egyaránt negatív és pozitív szerepéről is. A mű a hasonló jellegű történelmi munkák közül először vázolja fel a polgári pacifista mozgalom szövevényes történetét. A német értelmiség egyre erősödő háborúellenes szervezkedésének, mozgalmainak széles pannóját tárul fel a mű lapjain, amelyek minden korlátoltságuk, hamis illúzióik ellenére erősítették a munkásosztály antimilitarista-forradalmi harcát. Az újdonság erejével hat az olyan kiemelkedő értelmiségiek akkori haladó szerepe, mint Albert Einstein, Max Planck, Johannes Becher és még számos kiemelkedő személyiségé, akinek tudatosan vállalt történelmi útja a fasizmus éveiben és a második világháború alatt sem tört meg. Nem kevésbé érdekesen tárul fel ugyanakkor a kezdetben imperialista elkötelezettségű értelmiségiek lelki meghasonlása, majd a junker-nagytőkés imperializmussal való, eleinte csak lassú, majd egyre gyorsuló szembefordulása. Ezen értelmiségiek kiemelkedő példái Thomas Mann és Max Reinhardt.

A német értelmiség ezen csoportja természetesen az egész értelmiség kisebbik része volt. Mellettük találjuk a katedratulajdonosok, professzorok, kutatók széles táborát, akik az imperialista háború megszállottjaiként és a junker-nagytőkés uralkodó osztályok elkötelezettjeiként nagy részt vállaltak a német

nép nemzeti katasztrófájának előkészítésében.

Az uralkodó osztályok hálája irántuk sohasem maradt el, bár egyes csoportjaik — önös érdekeikből következőleg — a hálapénzek adásából nem egyformán vették ki részüket. A háború első számú vámszedői, a rajna-westphaliai nagytőkések és az Elbán túli junker-nagybirtokosok, nyilván jobban honorálták az imperialista háború ideológiai alátámasztását, mint a liberálisok, a megegyezéses békét kereső egyéb burzsoá pártok, amikor a schlieffeni, majd a falkenhayni s végül a Hindenburg—Ludendorff-féle stratégia összeomlása a háború elvesztésével együtt a kapitalizmus összeomlásának nagyon is reális veszélyét vetítette előre.

Tévedés volna azt mondani, hogy a német nagytőkés imperialista társadalom első számú szövetségese a „hajbókoló szellemiek világa" volt. Ezt a szerepet a szociáldemokrácia, az Ebert—Scheidemann—David-féle többségi szociáldemokrata párt játszotta, s a független szocialisták centristái, jobboldali beállítottságú alakjai messzemenően támogatták. (Kautsky, Bernstein, Dittman és társai.) De nem hanyagolható el a szakszervezeti bürokrácia minden forradalmi fejlődéstől reszkető vezető gárdája sem. Nem volt-e ezek után megalapozott a mindenható katonai diktátor, Erich Ludendorff cinikus kijelentése az 1918 októberi első napokban: „Herr Ebert majd meg fogja oldani — amikor maga a Legfelső Hadvezetőség ismerte be a katonai vereséget és a felülről végrehajtandó forradalom parancsoló szükségességét — hogy Németország ne süllyedjen el a bolsevizmus mocsarában!"

A junker—nagytőkés—szociáldemokrata szövetség, melynek egyetlen feladata a kapitalizmus megmentése volt a német nép várható forradalmában, mint ismeretes, az Ebert—Groener-szövetségben csúcsosodott ki. Aligha vitatható, hogy Groener az Ebertet vele összekötő „forró dróton" nemcsak a Legfelső Hadvezetőség nevében beszélt, hanem gazdái, a nagytőke és nagybirtok nevében is, azok ellen a forradalmi erők ellen, akik Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring s a többi forradalmár szavait követve a szocialista forradalom felé terelték az eseményeket.

A mű legnagyobb érdeme talán éppen a forradalmi október—november történelmi jelentőségű napjainak valósághű ábrázolása. Ez az ábrázolás nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az átlagolvasó megértse: az orosz szocialista forradalom utáni legnagyobb népforradalom Európa szívében miért rekedt meg a polgári forradalom szintjén, s utána miért győzhetett egy véres ellenforradalom, amely valósággal lefejezte a szocialista forradalmi erőket.

A német nagytőkés—nagybirtokos (junker) imperializmus elvesztette a háborút és a győztes antant lábai előtt hevert. A katonai vereség bekövetkeztéig a német nép milliós áldozatokat hozott. A véres áldozatok még jobban kijutottak azoknak a népeknek, amelyek a német imperializmus hódító háborújának részesei voltak. S itt nemcsak az ideiglenesen leigázott népekről volt szó, hanem a győztes hatalmak népeinek szenvedő fiairól is. Kérdés azonban, hogy a háborús nyomorért, nélkülözésekért és a hallatlan vérveszteségekért kizárólag a német imperializmus-e a felelős? A marxista történettudomány egyértelműen nemmel válaszol. A háborúért valamennyi imperialista nagyhatalmat felelősség terheli, de a felelősség árnyalásában nem hallgatható el a német imperializmus kezdeményező szerepe. A mű nagy érdemei közé tartozik a háborús felelősség egyértelmű megfogalmazása és adatok sokaságával történő alátámasztása. A mű ugyanakkor hangsúlyozza a német háborús célkitűzések és az objektív lehetőségek közötti feloldhatatlan ellentmondást, amely a német háborús vezetés kalandor jellegét egyértelműen aláhúzza. A német háborús vezetés ezt a kalandor jelleget végig megtartotta: katonailag, gazdaságilag, politikailag olyan erőfeszítéseket követelt, amelyek eredményessége eleve kétséges volt. Mindez a német imperializmus hallatlan agresszivitásából fakadó, saját erejét és lehetőségeit messze túlbecsülő voltából fakadt. Jeleit nemcsak a katonai események mutatják, hanem a pillanatnyi győzelmek kapcsán konkrét formában feltáruló politikai gyakorlat is. (Breszt—Litovszk.)

A német imperializmus az 1918. november 11-i Compiégne-i fegyverszünettel elismerte a katonai vereséget, de háborús bűnös uralkodó osztályai és szociáldemokrata szövetségesei gondoskodtak arról, hogy a vereség árát azok a dolgozó tömegek fizessék meg, akik az imperialista háborúban a legtöbb áldozatot hozták, s akiknek szocialista forradalmi törekvéseit, köztük egy békeszerető szocialista Németország megteremtését, az 1918-as forradalom leverésével meghiúsították.

Éppen ez a német történelem egyik nagy tanulsága. A másikat pedig a

német uralkodó osztályok és szövetségeseik hallatlanul kifinomult uralkodási művészete jelenti, amellyel még egy olyan, rájuk nézve rendkívül veszélyes időszakban is rendelkeztek, mint a nemzeti katasztrófával felérő háborúvesztés és egy átmenetileg győztes népforradalom.

E tanulságok nemcsak a német nép, hanem a világ népei számára is megszívlelendők.

Farkas Márton

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Vojennoisztoricseszki Szbornik (Bulgária) 1975. 1—4. szám.

A bolgár hadtörténelmi folyóirat 1975-ben megjelent négy száma igen anyaggazdag és tematikailag is sokoldalú. Egy-egy számban több tanulmány, tudományos közlemény és jelentős számú visszaemlékezés látott napvilágot. Folytatódott az egy-egy kiemelkedő katona, hadvezér, katonai teoretikus, katonai pedagógus munkásságát bemutató rövid életrajzi írások közlése; a szerkesztőség rendszeresen közli a könyvismertetéseket és az új hadtörténelmi munkák bibliográfiáját.

A tanulmányok, közlemények, visszaemlékezések többsége hadművészettörténeti vonatkozású.

Tematikailag a fő helyet az 1975-ben aktuális anyagok foglalják el. Ezek az írások több csoportra oszthatók. Egy részük *a Varsói Szerződés 20. évfordulójára* vonatkozik, mint például *At. Szemerdzsiev:* A népek biztonságának és a béke támasza (1. szám), valamint *Sz. M. Styemenko:* A Varsói Szerződés — a béke és a szocializmus szilárd védőpajzsa (2. szám) című írása.

A másik csoportot *a második világháborúval és a szovjet hadsereg döntő szerepével* foglalkozó tanulmányok és közlemények alkotják. Ide sorolhatók többek között: *Iv. Tucsev:* A második arcvonal jellege és szerepe a második világháborúban (3. szám); *D. Dimitrov:* Erődítési rendszerek a második világháborúban (3. szám); *Br. Ormanov:* A szovjet hadsereg döntő hozzájárulása a második világháborúban a hitlerista blokk szétveréséhez (2. szám); *D. Szavov:* A meglepés biztosítása a szovjet hadsereg moszkvai, sztálingrádi és kurszki hadműveleteiben (4. szám); *D. Delcsev:* A Vörös Hadsereg erőkkel és eszközökkel való manőverezéseinek tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban (3. szám); *V. Maculenko* szovjet hadtörténész írása: A berlini hadművelet — a szovjet hadművészet diadala (2. szám); *Szl. Transzki:* A szovjet hadsereg és a Szovjetunió szerepe Bulgáriának a monarcho-fasiszta rendszer alóli felszabadításában (3. szám); valamint *Vl. Andonov:* A szovjet hadsereg felszabadító diadalútja Bulgáriában 1944. szeptember első felében (1. szám) című anyaga.

A harmadik csoportot *a bolgár nép honvédő háborújának 30. évfordulójával és az új típusú bolgár—szovjet fegyverbarátság történetével* kapcsolatos feldolgozások alkotják. Ezek: *At. Pejcsev:* A bolgár néphadsereg részvétele a fasiszta Németország leverésében (1. szám); *G. Dimitrov:* A bolgár néphadsereg és a 3. Ukrán Front csapatainak együttműködése Bulgária honvédő háborújának időszakában (1. szám); *C. Mladenov:* A katonai légierő fejlődése és részvétele a honvédő háborúban 1944—1945-ben (2. szám); *Vl. Sztojcsev,* a Magyarországon is harcolt 1. bolgár hadsereg parancsnokának A Sztara Planinától az ausztriai Alpokig című közleménye (2. szám), továbbá az 1. számban megjelent és az 1945. márciusi dél-magyarországi eseményekkel foglalkozó két munka: *Szt. Penkov:* A bolgár hadművészet néhány jellemzője a drávai védelmi hadműveletben, valamint *Iv. Nikov:* A drávai védelmi hadművelet műszaki biztosítása című írása.

E témához kapcsolódik számos visszaemlékezés is, melyek elsősorban az 1. bolgár hadsereg magyarországi tevékenységének történetére vonatkozó ismereteket gazdagítják. Ide tartozik az 1. számból: *Iv. Zselev:* A 8. tundzsani gyaloghadosztály a „Balkán" hadműveletben és a honvédő háború befejező harcaiban; *V. Valkanov* ezredesnek, a 16. hadosztály egykori komisszárjának visszaemlékezése A 16. gyaloghadosztállyal Magyarországon címmel; *N. Petrov:* A Balkán hadosztály a drávai hősköltményben és *Iv. Demerdzsiev:* Hídfőben a Drávától délre című írása a 2. számban, valamint *J. Milcsev* feldolgozása: A 16. tüzérezred 3. tüzérosztályának harci útja a honvédő háború második szakaszában (4. szám). Újabb adatokat és tényeket közölnek a bolgár—szovjet

fegyverbarátságról és együttműködésről *P. Krsztev:* Első találkozás a szovjet csapatokkal (1. szám); *P. Hadzsiivanov:* Szovjet tisztek—tanácsadók a Bolgár Néphadseregben a honvédő háború első szakaszában (4. szám) és *N. Botev:* Testvéri segítség (2. szám) címmel megjelent visszaemlékezéseikben.

Az évfordulós anyagok negyedik csoportját az *1876-os Áprilisi Felkelésre* emlékező munkák alkotják: *Cv. Pavlovszka:* Az 1876-os felkelés katonai előkészítése (3. szám); *T. Gigov:* Az áprilisi felkelők hősiességének forrása és példamutatásuk a felszabadulás után (4. szám); *J. Mitev:* Panagjuriste — az Áprilisi Felkelés központja (4. szám); *Iv. Topuzov:* Az Áprilisi Felkelés eddig ismeretlen dokumentuma Kliszuránál (4. szám).

Több tanulmány foglalkozik a bolgár hadtörténelem különböző időszakaival, illetve egyes részkérdéssel. Például *P. Tivcsev:* A bolgárság helyzete a bizánci uralom alatt 1018—1185-ben (4. szám); *Szt. Nedev:* Vereség az Ahelo folyónál 917-ben (4. szám); *P. Koledarov:* A Balkán katonai térképe 1388-ból és 1393-ból (4. szám); *At. Popov:* Carevec erődrendszerének védelmi sajátosságai (4. szám); *D. Radulov:* A bolgár hadsereg parancsnoki kara az 1855. évi szerb—bolgár háborúban (4. szám); *G. Valkov:* Az orosz tisztek részvétele a kelet-ruméliai milícia létrehozásában, 1879—1885. (2. szám); *D. Ovcsarov:* A kora-középkori bolgár fegyverzet és hadfelszerelés (2. szám); *J. Mitev:* A krími háború, a keleti kérdés és a délszlávok sorsa a francia kormány 1854-es emlékiratában (3. szám); *M. Petrov:* Adalékok a déli irányban történő egészségügyi evakuálásához 1912—1914-ben (1. szám).

A folyóirat 1975-ös számaiban figyelemre méltó arányban foglalkoznak a szerzők a forradalmi munkásmozgalom katonai kérdéseivel is. Ide tartozik: *G. Kamburov:* A bolgár kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége az ifjúság körében és a burzsoá hadseregben 1924—1925-ben (3. szám); *Ed. Micov:* Bolgárok részvétele a kapitalizmus és a fasizmus elleni harcban 1920—1945 között Ausztriában (4. szám); *A. Angelov:* A bolgár kommunista párt katonai szervezeteinek tevékenysége az illegális kapcsolatok kiépítésében és ezek működése (4. szám); *Iv. Draev:* A „szoros" szocialisták marxista programja az össznépi felfegyverzésről (4. szám); *G. Tonev:* A párt katonai tevékenysége a burgaszi területen 1918—1944. között (4. szám), *V. Filipova:* Az 1929-ben letartóztatott 52 kommunista megmentésére kibontakozott hazai és nemzetközi szolidaritás (1. szám); *O. Scseglenko:* A haditengerészek hozzájárulása az 1921—1923-as években a bolgár—szovjet baráti kapcsolatok erősödéséhez (3. szám).

Új adalékokkal gazdagítják a bolgár partizánmozgalom történetét *K. Koszev:* A partizánmozgalom szervezeteinek kiépítése a VIII. Felkelő Hadműveleti Terület 2. övezetében 1941—1944-ben (1. szám); *R. Takov:* A transzki partizánosztag néhány akciója 1943 szeptemberében (1. szám); *J. Itel:* A bolgár nép 1941—1944. közötti antifasiszta fegyveres harcának néhány tényéről (3. szám); *K. Sztojanov:* A partizántevékenység kibontakozása a X. Felkelő Hadműveleti Területen 1944 tavaszán és nyarán (3. szám) című tanulmányaikkal.

Az internacionalista fegyverbarátság mélyítését szolgálják a testvéri hadseregekről közölt anyagok, például: *A. Michňák:* A csehszlovák néphadsereg létrejötte és fejlődése (3. szám) és *K. Greze—A. Foester:* Az NDK Nemzeti Néphadseregének fejlődése a baráti szocialista országokkal való katonai szövetség keretében (2. szám) című tanulmánya.

Néhány írás a bolgár néphadsereg történetével is foglalkozik. Többek között *M. Aszenov:* A bolgár néphadsereg parancsnoki kádereinek képzése 1944—1948-ban (1. szám), és *At. Szemerdzsiev:* A bolgár néphadsereg átszervezése a szocialista építés kibontakozása és a hadügyben végbemenő forradalom körülményei között 1956—1962 időszakában (2. szám). *J. Georgiev* pedig tanulmányban nyújt áttekintést a NATO fegyveres erőinél a közelmúltban végrehajtott hadászati és hadműveleti-harcászati kiképzésről (4. szám). *(Godó Ágnes)*

Historie a Vojenství (Csehszlovákia) 1974.

A folyóirat 1974. évi 1. számában *Richter, K.* a „Gondolatok a metodológia fogalmáról" (23—40. o.) c. cikkében a hadtörténészek 1972-ben megtartott konferenciája szellemében törekszik a tudományos kutatás metodológiai problémái iránti fokozott érdeklődést kielégíteni és képet adni a társadalomtudományok — és ezen belül a hadtörténelem — módszertani fejlődéséről. Választ keres olyan kérdésekre, hogy mi is tulajdonképpen a metodológia, a módszer és a módszertan viszonya és kölcsönhatása,

a metodológia a tudományok rendszerében, a metodológia struktúrája stb. Foglalkozik a hadtörténettudomány fogalmával és tartalmával, kutatási módszertanával és elnevezésének helyességi elemzésével, végül a historiológia meghatározásával.

„A szovjet nép lelkesítő példája a fasizmus elleni harcban" (74—85. o.) részletet közöl a szovjet és csehszlovák történészek közös tudományos kutatásának eredményeként született könyvből, melynek szerzői kollektíváját *Mahalov, V. Sz.* vezérőrnagy, a történelemtudományok kandidátusa, a mű e fejezetének szerzője vezeti. A munka célja, hogy bemutassa a szovjet és csehszlovák nép, fegyveres erőik fegyverbarátságának hagyományait, azok fejlődését a második világháború utáni időszak éveiben, a történelmileg kialakult harci szövetség jelentőségét a Varsói Szerződésben tömörült szocialista országok hadseregei közötti együttműködés további megszilárdításában.

1973. szeptember 27—28-án Budapesten nemzetközi konferencia zajlott le a második világháború közép- és délkelet-európai historiográfiájának helyzetéről. A folyóirat közreadja *Lipták, J.* korreferátumát, melynek címe: „Csehszlovákia helye az európai ellenállási mozgalomban a második világháború idején." (86—97. o.) Fő figyelmét az antifasiszta ellenállási harc csehszlovákiai feltételeire, főbb irányaira és megmozdulásaira, fegyveres akcióira, végül az országnak a fasiszta megszállás alóli felszabadítására összpontosítja.

Folytatódik *Vávra, V.* „A CSKP katonapolitikájának fejlődése az 1921—1935-ös években" c. tanulmányának közlése (98—117. o.). E második részben a CSKP első rendes kongresszusával, a fasiszta mozgalom erősödésével és következményeivel, a munkásosztály hatalmának problematikájával, a szövetségi politika értelmezésével, a nemzetiségi kérdéssel, a hadsereg soraiban végzett agitációs propagandamunkával, a forradalmi folyamat lassú fejlődésének okaival, a Komintern tevékenységével, a munkásosztály differenciálódásával, a „Vojáky" c. katonapolitikai folyóirat megjelentetésével (1930-ig illegálisan), az egységfront taktikájának kialakításával, a néphadsereg építésének és a dolgozók felfegyverzésének kérdéseivel foglalkozik. Ezen időszak határát a Komintern VII. Kongresszusával vonja meg, melynek nyomán lényeges fordulat következett a CSKP katonapolitikájában.

Ján Nálepka partizánosztagának tevékenységéről *Gula, M.* tollából közöl cikket a folyóirat, az előző két részlet folytatásaként (118—126. o.). Ebben a csehszlovák partizánosztag harci útjának különböző állomásait és Nálepka parancsnoki tevékenységét, rátermettségét mutatja be a szerző. A hazafias-internacionalista kötelességteljesítés ragyogó példáját jelenti az osztag harctevékenysége, melyről számos szovjet hadvezér, köztük Szaburov és Jakubovszkij is megemlékeznek könyvükben, hangsúlyozva, hogy a szovjet és a szlovák nép fegyverbarátsága véres harcokban született és örökké élni fog. Nálepkát a szlovák és a szovjet nép egyaránt saját hőseként tiszteli és emlékezik rá.

A folyóirat 2., 3. és 4. számában háromrészes cikk jelent meg a *hadtörténeti kutatóosztály* kollektívájának tollából „A CSKP katonapolitikai irányvonala és a hazai ellenállási front a megszállt cseh területeken (1941. június—1944. április)" címmel. Figyelmüket elsősorban a csehszlovák népi felszabadító mozgalommal kapcsolatban érvényesülő katonapolitikai irányvonal megvilágítására fordítják. Foglalkoznak a Komintern felhívása nyomán kialakult forradalmi hangulattal, a CSKP moszkvai vezető testületének katonapolitikai irányelveivel, a szabotázs- és diverzáns akciók, majd a fegyveres partizánharc szervezésével, a népi partizánháború és az össznépi fegyveres felkelés kibontakozásával és térnyerésével, a nemzeti egységfront szervezésével, Hácha elnök és kormánya ellentevékenységével, a hazai ellenállási mozgalom objektív és szubjektív tényezőivel, a népi és a demokratikus forradalom térnyerésével, a csehszlovák—szovjet egyezmény megkötésével, a moszkvai tanácskozással és ennek kihatásával a csehszlovák fegyveres erők szervezésére.

Richter, K.: „A hagyományok nevelő hatása" (63—78. o.) c. cikkében hangsúlyozza a szocialista hazafiságra és a proletár internacionalizmusra nevelés jelentőségét a kommunista nevelés komplex rendszerében. Meghatározza a hagyományok fogalmát, mint történelmi kategóriát és a szocialista társadalom hagyományainak körét, mint a társadalmi gondolkodás tárgyát; az imperializmus gyűlöletére való nevelés alapjait, a Csehszlovák Néphadsereg harci hagyományait és azok helyét a hazafias és internacionalista nevelésben.

1974. március 26—28-án Besztercebányán (Banská Bystrica) került sor a Szlovák Nemzeti Felkelés jelentőségét tárgyaló összhadseregi tudományos kon-

ferenciára. A folyóirat 3. száma közli *Herfurt, F.* ezredes, a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka főreferátumát, melynek tárgya: „A fegyveres felkelés lenini elméletének érvényesítése a CSKP politikájában a nemzeti felszabadító harc és annak kicsúcsosodása, a Szlovák Nemzeti Felkelés időszakában." (3—19. o.) Hangsúlyozza, hogy a felkelés történetét elsősorban azért kell tanulmányozni, hogy segítse a nemzeti, az osztály- és társadalmi fejlődés irányának és tartalmának feltárását és megértését, igazolja a munkásosztály vezető szerepének történelmi jogosságát és elkerülhetetlenségét.

A Szlovák Nemzeti Felkelés 30. évfordulója kapcsán cikksorozatot közöl a folyóirat: *Šimovček, J.:* „Az ellenállás emléke örökké él" (20—30. o.); *Pivovarči, J.:* „A Szlovák Nemzeti Felkelésről" (30—49. o.); *Broft, M.:* „A szovjet hadsereg csapása a Kárpátokon át a Szlovák Nemzeti Felkelés megsegítésére" (50—72. o.); *Šimovček, J.* és kollektívája: „Partizánok a felszabadított terület védelmében" (73—102. o.); *Pivovarči, J.:* „A Szlovák Nemzeti Felkelés hazafias és internacionalista hagyományai" (103—114. o.) c. tanulmányait.

A folyóirat 4. számában *Procházka, J.:* „Dukla — határkő Csehszlovákia felszabadításának útján" (25—40. o.) c. cikkében áttekinti a szovjet hadsereg 1944. évi nyári—őszi hadjáratát, melynek eredményeként gyökeresen megváltozott a katonapolitikai helyzet és megkezdődhetett a szovjet csapatok felszabadító küldetésének teljesítése. Ugyanakkor délen egy másik csoportosítás tevékenykedett: Románia, Jugoszlávia, majd Magyarország területén. A Kárpátok gerincei már nem jelentettek áthághatatlan akadályt a szovjet csapatok útjában és az 1. gárdahadsereg egységei 1944. szeptember 21-én Északkelet-Szlovákia területére léptek. A csehszlovák egységekkel közösen szabadították fel Szlovákia területét a fasiszta megszállás alól. Segítette őket a belső partizánmozgalom és a Szlovák Nemzeti Felkelés térnyerése.

A duklai eseményekhez kapcsolódik *Richter, K.:* „A duklai hagyományok — a CSNH katonái nevelésének forrása" (41—52. o.) c. cikke. Elsősorban a hagyományok alapján folytatott hazafias és internacionalista nevelés gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Számos, az ellenállással kapcsolatos számadatot is ismertet.

Kvapil, O.: „Az első napok Duklánál" (52—67. o.) c. cikkében mint a harcok résztvevője adja közre emlékeit.

Az 5. számban *Cejka, E.:* „Csehszlovák repülők a Szovjetunióban" (42—63. o.) c. cikkében az 1. önálló csehszlovák vadászrepülő ezred szovjetunióbeli megalakítását és szervezését, majd harctevékenységét a Szlovák Nemzeti Felkelésben mutatja be. Kiemeli a szovjet hadsereg segítőkészségét az ezred technikai biztosításában, kiképzésében és felkészítésében.

Lipták, J.: „A CSNH építése a háború utáni első évtizedben" (64—81. o.) c. tanulmányában a kassai kormányprogram honvédelmi célkitűzéseit, az új hadsereg megteremtésével kapcsolatos irányelveit ismerteti. Az új hadsereg alapját a hazai és a külföldi ellenállási mozgalom és a partizánmozgalom harcosai alkották, de legelsősorban a Szovjetunióban szervezett 1. hadseregközvetlen haderő egységei. Bemutatja a Beneš vezette burzsoá emigráció visszahúzó tevékenységét a hadseregépítésben, valamint az anyagi-technikai ellátás rendkívül súlyos helyzetét. Ismerteti az 1946. utáni fordulat kedvező hatását, valamint a Szovjetunió sokrétű segítségét a hadsereg fejlesztésében. Kiemeli a párt vezető szerepe megerősödésének és a személyi állomány összetétele kedvező változásának jelentőségét.

A folyóirat 6. számát teljes terjedelmében a Kárpát-duklai hadművelet 30. évfordulójának szenteli. Tiszteletére összhadseregi ideológiai konferenciát tartottak Kassán 1974. szeptember 17—18-án, melynek főreferátumát *Martin Dzur* hadseregtábornok, honvédelmi miniszter tartotta „A CSKP vezetésével fejlesztjük a szovjet hadsereg oldalán a Kárpát-duklai hadműveletben harcolt csehszlovák egységek forradalmi hagyományait" (3—29. o.) címmel. A hadműveletnek a fasizmus ellen vívott világküzdelemben elfoglalt helyéről, a szovjet hadseregnek a Kárpátokon át a Szlovák Nemzeti Felkelés megsegítésére indított csapásáról, a hadművelet internacionalista jelentőségéről és a csehszlovák egységek részvételéről, a kommunisták példamutató hősiességéről, a kassai program irányelveiről és a CSKP katonapolitikai célkitűzéseiről, végül a szocializmus internacionalista védelméről és a Varsói Szerződés jelentőségéről, a duklai hagyományok mai érvényéről és továbbfejlesztéséről, az ifjúság hazafias és internacionalista neveléséről emlékezett meg.

A konferencia vitájának során az alábbi korreferátumok hangzottak el: *Pirč, J.:* „A Kelet-szlovákiai területen következetesen érvényre juttatjuk Dukla

és a Szlovák Nemzeti Felkelés hőseinek hagyományait" (30—42. o.); *Makszimov, K. A.*: „Közösen őrizzük és fejlesztjük a duklai harcok hagyományait" (43—49. o.); *Turzo, E.*: „A CSKP katonapolitikájának történelmi forrásai" (50—54. o.); *Valo, V.*: „A duklai harcok tanulságai és mai gyakorlatunk" (55—61. o.); *Szemirjaga, M. I.*: „A Kárpát-duklai hadművelet katonapolitikai jelentősége" (62—72. o.); *Gać, S.*: „A duklai hagyomány ma is él a szovjet—lengyel—csehszlovák fegyverbarátságban" (73—83. o.); *Procházka, J.*: „Az 1. csehszlovák hadseregközvetlen hadtest részvétele a Kárpát-duklai hadműveletben" (84—88. o.); *Dočkal, I.*: „Tegyük hozzáférhetővé Dukla forradalmi örökségét az ifjúság számára (89—94. o.); *Herfurt, F.*: „A kassai kormányprogram katonapolitikai aspektusai" (95—102. o.); *Brabec, A.*: „Dukla élő tanulsága — tanuljunk a szovjet hadsereg tapasztalataiból" (103—106. o.); *Kováčik, J.*: „Használjuk fel a duklai hagyományokat a katonák nevelésében" (107—112. o.); *Fraňo, J.*: „A pártpolitikai munka hatása a csehszlovák katonák erkölcsi-politikai tulajdonságainak megszilárdítására a Kárpát-duklai hadműveletben" (113—118. o.); *Zitta, F.*: „A harci hagyományok kabinetjei és az ifjúság nevelése" (119—123. o.); *Vanek, V.*: „A katonák hősiessége a Kárpát-duklai hadműveletben" (124—130. o.); *Gvoth, J.*: „A második világháború történetének burzsoá meghamisítása és a szovjet hadsereg felszabadító küldetésének lebecsülése ellen" (131—136. o.); *Horáček, V.* altábornagy politikai főcsoportfőnök: a konferencia zárszava (127—143. o.).

Az évfolyam magyar vonatkozásai:

— Lipták, J. cikkében (1974. 1. sz., 86. o.) szlovák területek magyar megszállásáról tesz említést;

— Radó Sándor könyvéről recenziót közöl annak cseh nyelvű kiadása alkalmából (1974. 2. sz., 187. o.);

— Magyarok részvételéről a Szlovák Nemzeti Felkelésben közöl adatokat Pivovarči, J. (1974. 3. sz., 31. o.), valamint a magyarországi események és a Szlovák Nemzeti Felkelés közötti összefüggésekről Broft, M. (1974. 3. sz., 50. o.); a felkelés közös szlovák—magyar hagyományait említi Pivovarči, J. (1974. 3. sz., 103. o.);

— A lap 3. számában bibliográfiát ad közre a forradalmi és harci hagyományok szellemében való nevelés tárgyköréből és abban Godó Ágnes cikkét (megjelent a Historie a Vojenství 1971. 1. számában) és Nógrádi Sándor cikkét (megjelent a Bojovnik 1969. 16. számában) jelöli meg forrásként;

— Procházka, J. cikke (1974. 4. sz., 25. o.) néhány utalást tartalmaz a Kárpát-duklai hadművelet és a Budapest—bécsi irányban folytatott hadművelet összefüggéseiről.

Nádor Tibor

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉLETÉBŐL

A *Varsói Szerződés tagországai hadtörténeti múzeumparancsnokainak konferenciája*

A Varsói Szerződés tagországaiban működő hadtörténeti múzeumok parancsnokai 1976. október 26—29. között az Országos Hadtörténeti Múzeumban tartották első konferenciájukat, amelynek napirendjén az internacionalista nevelés, a tudományos és közművelődési munka múzeumokat érintő része szerepelt.

Liptai Ervin ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka üdvözlő szavai után Bán Károly ezredes politikai főcsoportfőnök-helyettes nyitotta meg a konferenciát. A vitaindító referátumot Hetés Tibor alezredes, az Országos Hadtörténeti Múzeum parancsnoka tartotta. Elöljáróban rövid történelmi visszapillantást adott az alig száz esztendős magyar hadtörténetírásról, s a még ennél is fiatalabb hadtörténeti muzeológiáról, a felszabadulásig eltelt idő politikájának befolyásáról a múzeumi munka kérdéseire. A felszabadulással jelentkező társadalmi változás új alapokra helyezte a hadtörténeti múzeológiával, hadtörténeti kiállításokkal kapcsolatos tudományos munkát is. Az eltelt 30 év alatt — bár a fejlődés nem volt egyenletes — figyelemreméltó eredmények születtek. Tudományos kutatómunkánknál, kiállításaink rendezésénél előtérbe kerültek a történelem valódi problémái. Több mint negyedszázados munkánk egészében az osztályszempont és az internacionalista szemléletmód megerősödését, a nacionalista nézetek visszaszorítását eredményezte, és megerősítette a szocializmus melletti elkötelezettséget — hangsúlyozta Hetés Tibor alezredes.

A Hadtörténeti Múzeum is magáévá teszi az új- és legújabbkori történeti múzeológia fejlesztése érdekében kiadott „Irányelvek"-et, amelyek magukba foglalják a mi célkitűzéseinket is. „A gyűjteményeknek a szocialista nemzetköziség és a szocialista hazafiság egységét kell tükrözniük; ennek megfelelően kell foglalkozni a magyar és nemzetiségi dolgozók közös antifeudális, antikapitalista harci hagyományaival, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolataival, az antifasiszta harc internacionalista emlékeivel, azokkal a magyarokkal, akik más országokban küzdöttek a nemzetközi reakcióval szemben... Nagy gondot kell fordítani arra, hogy a hazánkat felszabadító szovjet hadsereg muzeális emlékeit összegyűjtsük... Fokozott gondot kell fordítani... a hazánk és a többi szocialista ország kapcsolatainak erősödését tanúsító dokumentumok gyűjtésére."

Mind gyűjteménygyarapítási, mind tudományos feltáró, mind kiállítási feladataink kijelölésénél figyelembe veszszük internacionalista kötelezettségünket, ezt tükrözi középtávú tervünk is, amelyben pl. a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60., felszabadulásunk 35. évfordulójának megünneplése szerepel. Ehhez a munkához tartozik a Munkásmozgalmi Múzeummal közösen rendezett és a konferencia során megnyitott „Magyar internacionalisták a spanyol polgárháborúban" c. időszaki, s a szintén ebből a témakörből rendezett önálló vándorkiállítás, amelynek megnyitására e konferencia keretében kerül sor.

A múzeumparancsnok referátumában konkrét együttműködési javaslatokat terjesztett a konferencián részt vevő múzeumparancsnokok elé, amelyek megvalósítása révén a két- és többoldalú együttműködés elmélyíthető.

A kutatási eredmények jelentős része múzeumi publikációkban jelenik meg, amelyekhez csak kiadványcsere útján

juthatnak az érdekeltek, ezért a múzeumok könyvtárai közötti kiadványcserét is rendszeresebbé kell tenni. Emellett jó szolgálatot tehetne, ha a múzeumok közös szerkesztésű információs lapot jelentetnének meg. Ugyancsak szükséges lenne rendszeressé, szervezetté és módszeressé tenni a múzeumi anyagok cseréjét, ez legfőképpen a modern anyagokra vonatkozik. Aktuális kiállításaink szavahihetőségének rovására megy, ha nem a megfelelő felszerelést, technikát mutatjuk be.

Közös kiállítások rendezése, vagy egymás muzeális anyagának, egy-egy korszaknak vándorkiállítás formájában való bemutatása közelebb hozná az adott ország népét, történelmét.

Biztosítani kellene tudományos és technikai (pl. textil-, fegyverrestaurátor) dolgozók cserealapon történő tanulmányútját, amely módot nyújtana az adott múzeum anyagának, feldolgozási módszereinek megismerésére, saját — elsősorban fotódokumentációs és könyvészeti — anyagunk kiegészítésére.

Hetés Tibor alezredes referátumának végén felvetette, amennyiben a résztvevők hasznosnak ítélik az ilyen jellegű együttműködési konferenciát, közösen javasolják ismétlődő megtartását.

A konferencia résztvevői a referátum elhangzása után részt vettek egy gimnáziumi osztály „Internacionalizmus" címmel tartott osztályfőnöki óráján az „Együtt fegyverbarátainkkal" kiállítás termében, majd megtekintették a Múzeum kiállításait. Este részt vettek a „Magyar internacionalisták a spanyol nép szabadságharcában" c. kiállítás ünnepélyes, hangversennyel egybekötött megnyitóján.

A konferencia másnapján hangzottak el a küldöttek hozzászólásai. Valamennyien szóltak múzeumuk történeti fejlődéséről, kiállításaikról, gyűjteményi anyagukról és intézményük szervezeti felépítéséről. A konferencia résztvevői egybehangzóan megállapították, hogy bár sok tekintetben eltérnek egymástól az egyes intézmények, céljuk és szándékuk egy és ugyanaz: valósághoz hűen bemutatni országuk hadtörténelmén keresztül a politikai küzdelmeket, haladó és internacionalista hagyományaikat, saját népük és a körülöttük élő népek évszázados, közös szabadságküzdelmét, s jelenlegi fegyverbarátságukat.

Ezt az internacionalista szemléletet tükrözi, hogy a Szovjetunió Központi Hadseregmúzeuma a Vörös Hadsereg születését, harcait bemutató állandó kiállítása mellett évente rendez bemutatót a baráti hadseregek életéről; az NDK Hadseregmúzeumában a német demokratikus hadsereg bemutatása a fegyverbarátok hadseregének ismertetésével egységben történik. A bukaresti múzeum kiállításai a közös, pozitív történeti hagyományokat mutatják be, párhuzamosan a román nemzet történelmével. A lengyel küldött hozzászólásában konkrét választ adott a múzeumi anyagok cseréjével kapcsolatban és a Varsói Szerződés 25. évfordulója alkalmából közös kiállítás megrendezését javasolta. A prágai Hadtörténeti Múzeum parancsnoka ismertette a Csehszlovák Néphadsereg jelenlegi ruházati és felszerelési anyagának cseréjével kapcsolatos lehetőségeket; a baráti múzeumok, élve ezekkel a lehetőségekkel, kölcsönösen kiegészíthetnék gyűjteményeiket.

A résztvevők valamennyien egyetértettek az együttműködés fejlesztésével, támogatták a konkrét javaslatokat és a konferencia újbóli megrendezését.

A tanácskozás — a küldöttek egybehangzó véleménye szerint — elérte célját. Lehetőséget nyújtott a tagországok képviselőinek a véleménycserére, konkrétan megfogalmazta a további együttműködés lehetséges formáit, és a személyes találkozás révén elmélyítette a baráti kapcsolatokat.

Emlékkiállítás a spanyol polgárháború 40. évfordulóján

A 20. század Európájának egyik legelmaradottabb országában, Spanyolországban, a már korábban megindult társadalmi megmozdulások hatására, közel 30 évi uralkodás után, 1931-ben megfosztják trónjától XIII. Alfonz királyt és kikiáltják a köztársaságot. 1936-ban, a köztársaságellenes erők ellenforradalmi lázadása nyomán, kitört a polgárháború, amelybe bekapcsolódnak a világ haladó gondolkodású embereinek legjobbjai, köztük magyarok is. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és az Országos Hadtörténeti Múzeum közös kiállítása — melynek felállításában és anyaggyűjtésében segítséget nyújtott a Hazafias Népfront és a Partizánszövetség is — a

spanyol polgárháború magyar résztvevőinek kíván emléket állítani.

Az időszaki kiállítás a Budavári Palotában, a Munkásmozgalmi Múzeum épületében kapott helyet.

A kiállítás előterébe érve az első pillantás egy hatalmas táblára esik. A táblán a polgárháború magyar résztvevőinek felsorolása, alatta felirat: „Az emberi szabadság eszméje vezérelt minket ide..." A tábla mellett hatalmas fényképek, békés spanyolországi városképek, Greco és Cervantes Spanyolországa, a műemlékek és turisták világa. És mégis, a látogató azonnal megérzi a politikai mozgalmak, harcok légkörét, amely a képek után kiállított plakátokból árad.

A látogató — az első, élményt adó benyomások után — elindul, hogy felfrissítse, kiegészítse ismereteit, és ezt maradéktalanul meg is kapja. A magyarázat rövid, tömör, a kép világos: XIII. Alfonz és udvara, főpapok pompában, nyomortanya és lakója az egymás alá helyezett képeken; statisztikai adatok arról, hogy a mezőgazdasági területek több mint fele a lakosság egy százalékát kitevő nagybirtokosságé, velük szemben teljesen földnélküli a parasztság 30 százaléka. Az ipar a nemzeti jövedelem igen kis hányadát adja.

Tájékoztatást kapunk a spanyol polgárháború közvetlen előzményeiről is. Az 1931-ben polgári demokratikus forradalomból született fiatal köztársaság több reformot hajtott végre, de nem tudta megoldani a polgári demokratikus átalakulás fő kérdéseit. A klérus messzemenő támogatásával létrehozott, köztársaságellenes Falange már két évvel később, 1933-ban többséget szerzett a választásokon, és az ezután uralomra jutott konzervatív kormány lerombolta a demokratikus vívmányokat. A tömegek válasza az antifasiszta népfront létrejötte, amely az 1936-os választáson fölényes győzelmet aratott. A reakciós erők azonnal szervezkedésbe kezdtek: 1936. július 17—18-án köztársaságellenes lázadás tört ki Spanyol-Marokkóban a Kanári-szigeteken és a Baleárokon, ugyanekkor megmozdultak Spanyolországban a fasiszta Falange szervezetei is. A fiatal köztársaság minden erejét mozgósította lázadók elleni harcra. Ekkor hangzottak el Dolores Ibarruri gyújtó hatású beszédei, amelyek harcra mozgósítottak, mert „jobb állva meghalni, mint térden állva élni". Az ő szenvedélyes hangú beszédei nyomán vált a köztársasági harcok jelszavává: „El fascismo no pasaran!". A sok-sok korabeli fénykép mellett magyarázó szöveg és térkép segíti az 1936-os őszi helyzet áttekintését.

Németország és Olaszország — Anglia és Franciaország mellett szintén tagjai a „benemavatkozási" bizottságnak — gátlástalanul szállítottak hadianyagot a fasiszta lázadóknak. A spanyol égen megjelent a német Condor Légió és megkezdték tevékenységüket Mussolini légierejének válogatott tagjai, az olasz „sasok". A „fasiszták Spanyolországot katonai gyakorlótérnek tekintették: különös súlyt helyeztek a pszichológiai hadviselésre. Azt akarták elérni..., hogy megfélemlítsék, pánikba hajszolják a lakosságot" — írja erről Jász Dezső visszaemlékezéseiben.

A tablósort egy csodálatosan szép, drámai erejű plakát-fotó zárja: katalán papucsba bújtatott törékeny női láb lép könnyedén a horogkeresztre, amely ettől a légies, és mégis határozott lépéstől darabokra törik. (A Katalóniából származó plakát eredetije a Munkásmozgalmi Múzeum birtokában van, a nagyítást a plakát hangsúlyozottsága indokolja.)

És korabeli fotódokumentumok mindenütt; a kiállítást két teremre osztó jelképes barikádfalon is. Befelé haladva a nemzetközi összefogás szimbólumait látjuk. Események, politikai megmozdulások képeit, a hősi harc epizódjait, és a Köztársaság küzdelmét támogató művészek, tudósok, politikusok portréit, a nemzetközi brigádok szervezőit és parancsnokait.

A barikád másik oldalán azoknak a magyar önkénteseknek portréi, akiknek képei múzeumi gyűjteményekben megtalálhatók.

A kiállítás második része a harcok kezdetét és kiteljesedését mutatja be. „Egész Spanyolország felett felhőtlen az ég" — hangzott a fasiszták harci jele, s még nem sejtették, hogy milyen hatalmas erők mozdulnak meg ellenük. Erről a világméretű megmozdulásról számolnak be a kiállítás statisztikai adatai: a nemzetközi brigádokban 43 ezer ember — 54 nemzet fiai — harcolt, köztük 1200 magyar.

Magyarországról csak kevesen tudtak eljutni a spanyol frontra. Legnagyobb létszámban Franciaországból érkeztek magyarok — 33% —, de jöttek Németországból, a Szovjetunióból, Dél-Amerikából, Palesztinából is.

A magyarok kezdetben a XI. nemzetközi brigád Edgar André zászlóaljához tartoztak, majd a különböző alakulatoknál harcoló magyarokat önálló alakulattá szervezték s Rákosi század néven har-

coltak tovább. Harcaikról magyar nyelvű lapok adtak hírt, pl. a kiállított „Az Antifasiszta", a „Magyar Nyelvű Antifasiszták Közlönye", vagy a magyar és spanyol nyelven megjelenő „Előre" (Adelante—Organo del Batallon Rákosi).

A tárgyak fontos részei egy történeti kiállításnak, s itt bőven találkozhatunk velük: belga 1900 M 7,65-ös Browninggal, csehszlovák gyártmányú 1927 M, ugyancsak 7,65-ös Zbrojovka öntöltő pisztollyal, az önkéntesek által viselt sapkákkal, a nemzetközi brigádok tiszti egyenruhájának rekonstrukciójával. Értékesek a korabeli hírlapok (Salud, a csehszlovák internacionalisták lapja — Venceremos, a lengyel elvtársak híradója — Pasaremos, a XI. brigád újságja, melynek egy november 7-i különszámát láthatjuk, címlapján: „20 Jahren Frieden und Solidarität" felirattal), a harcok idejéből származó igazolványok (Gergely Imre nemzetközi újságírói igazolványa, spanyol szakszervezeti tagsági könyve), s a legértékesebbek egyike, párttagsági igazolvány: Ladislaus Gyáros, militare, Partido Communista de España 1938.

Madrid védelméért már 1936 novemberében megkezdődtek a harcok. A „No pasaran" valósággá vált, a főváros a polgárháború utolsó napjáig nem került a fasiszták kezére. Madrid védelmében a magyarok Zalka Máté parancsnoksága alatt három hónapon át harcoltak — tájékoztat a következő tárlórész felirata. Mint már az előzőekben, itt is fényképek sokasága mutatja a hősi küzdelmet. Korabeli tárgyak, dokumentumok beszélnek a múltról: Gyurkovics István, Peresztegi Juan és mások katonakönyve, Baranyai Károly hangszerei, 1930 M magyar tárcsás tábori telefon, tüzérségi szögtávcső. A harcok nemzetközi visszhangjáról számolnak be a röplapok, hírlapok, a világ minden tájáról megjelent könyvek. „Az a lövészárok, amely Spanyolországban a valenciai és burgosi kormány csapatait elválasztja egymástól, egyenes folytatása annak a vonalnak, amely Európa többi részén választja el egymástól a demokratikus és diktatúrás országokat... a spanyol polgárháború az európai nemzetközi politikának Spanyolország területén fegyveres eszközökkel való folytatása... A spanyol harctereken ma valójában a nemzetközi demokrácia és a nemzetközi reakció erői küzdenek" — írja Madzsar József Spanyolország múltja és jelene c. itt kiállított könyvében, mely 1937-ben, W. Thompson név alatt jelent meg Budapesten.

Nemzetközi a részvétel a harcban, nemzetközi a fegyverarzenál is, amelyet a kiállítás bemutat. Angol 1903 M 7,7-es Lee-Enfield ismétlőpuska, mexikói gyártmányú 1912 M 7 mm-es Mauser ismétlőpuska, német 1935/I M 9 mm-es Bergmann géppisztoly, spanyol 9 mm-es Star öntöltő pisztoly, olasz 11 mm-es hatlövetű Glisenti forgópisztoly sorakozik egymás mellett a tárlóban.

Továbbhaladva térképvázlat tájékoztat a jaramai harcokról, a legendássá vált hadszíntérről, Quadalajaráról, ahol a közel 50 ezer főnyi olasz intervenciós csapatok megsemmisítő vereséget szenvedtek. Fényképek tanúsítják a magyar internacionalisták helytállását; ezek a képek Jász Dezső, Gál János, Zalka Máté tevékenységén kívül sok-sok névtelen hős dicsőségét hirdetik.

Csak meghatottsággal szemlélhetjük a harcosok használati tárgyait: Szántó Rezső kulacsát, Sziklai Sándor levéltárcáját, Basch Endre poncsóját.

A kiállítási vitrin következő része számunkra különösen tragikus helyszínt és időpontot idéz: Huesca, 1937. június 12.

A háttérben Huesca rommá lőtt városképe. Alatta Zalka Mátét látjuk a parancsnoki kocsinál, mielőtt tragikus útjára indult volna. Egy kép a temetésről, és Zalka sírja a valenciai temető falában. S egy ma már nem létező intézet — gyermekotthon —, homlokzatán a felirat: General Luckasc — Brigades Internacionales. A tárlóban Zalka-relikviák: Spanyolországban viselt ruhája, borotvakészlete, utolsó levele Budapestre, s távirata unokahúgához: „Egészséges vagyok, levelemet várd!" Az Előre c. lap, címoldalán, a hadijelentések között gyászkeretes kép „Heroes caidos — el general Lukács".

A fasiszták megsegítésére özönlik az olasz és német hadianyag, a köztársasági hadseregre egyre nagyobb nyomás nehezedik. A fasisztáknak az elfoglalt területeken végrehajtott rémtetteire nincs szó — beszélnek a tárló képei.

„Spanyolország megszabadítása a fasiszta reakciósok elnyomásától nem a spanyolok magánügye, hanem az egész emberiség ügye" — írta Sztálin Jose Diaznak, a Spanyol Kommunista Párt főtitkárának, az SZKP KB nevében. A szovjet nép segítsége valóban folyamatosan érkezett a háború kezdetétől az utolsó percekig. Erről tanúskodnak a dokumentumok, a tárlóban levő fegyverek: 1928 M 2,62-es DP golyószóró, gránát a 120 mm-es aknavetőhöz, 1891 M 7,62-es Mossin-Nagant ismétlőpuska, 1933 M repeszkézigránát, 1933 M 7,62-es Tokarev öntöltő pisztoly.

A Szovjetunió az anyagi segítség mellett felbecsülhetetlen értékű erkölcsi segítséget is nyújtott a fasizmus ellen küzdő Spanyolországnak. Kiadványok százaiban emelt szót a köztársaság igaza mellett. Tudósítók, írók járták a hadszíntereket, köztük Ilja Ehrenburg. „A harc nyomasztó, furcsa légkört teremt. Sohasem hittem volna, hogy ennyi hős van a világon" — írja spanyolországi tudósításában.

A két éve tartó polgárháborúban meggyengült köztársaság utolsó nagyszabású hadművelete az ebrói offenzíva, 1938. július 25. és november 15. között. A magyar zászlóalj a XIII. Dombrowski nemzetközi brigád keretében harcol, Szalvai Mihály parancsnoksága alatt. A XI. nemzetközi brigád parancsnoka Münnich Ferenc. Többek között róluk láthatunk fényképet a tárlóban, a hadműveletet ismertető térképvázlat és több korabeli dokumentum mellett.

Megrázó fényképek 1938 októberéből, a nemzetközi brigádok utolsó, barcelonai felvonulásáról, a brigádok tagjait búcsúztató Dolores Ibarruriról. A brigádtagok számára kiállított emléklapok, leszerelési okmányok teszik teljessé a képet. Így búcsúzik a Pasaremos, a XI. nemzetközi brigád lapja: „N° 41. Schluss und Abschiedsnummer, October 1938. Unser Kampf ist nicht zu Ende."

A nemzetközi önkéntesek 1938 októberében még biztosították a köztársasági hadsereg és a menekülő lakosság útját a francia határ felé a 3000 ezres létszámú marokkói, idegenlégiós, intervenciós fasiszta csapatok bosszúja elől.

A fegyveres harc lezárult, az internacionalistákat franciaországi internálótáborok „tárt kapui" várták. A vernet-i és más táborokból kiszabadult magyar internacionalisták azonban tovább folytatták küzdelmüket a fasizmus ellen.

A kiállítás magával ragadó, különös atmoszférát teremt. Mintha hatalmas, régi albumban lapozgatnánk. Nem szükséges a feliratokat olvasni a tárlóban levő tárgyak mellett, itt szemlélődni és gondolkodni kell. Tanulságosak a vendégkönyv öreges, reszkető kezektől származó sorai: lássák a fiatalok ezt a kiállítást minél nagyobb számban és minél többször — ami Spanyolországban történt 1939-ben, ne ismétlődhessék meg soha. Ezt a kiállítást nem elég csak egyszer látni.

Éppen ezért, nehéz helyzetben van a krónikaíró, amikor hiányosságokról beszél. Valamiképpen fel kellett volna tüntetni „Az emberi szabadság eszméje vezérelt minket ide..." idézet mellett, hogy ez a magyar milicisták válasza a Márciusi Front felhívására, illetve annak egy — igen szép gondolatot kifejező — mondata, amely „A köztársasági Spanyolországban harcoló magyar önkéntesek" aláírással jelent meg a párizsi Szabad Szóban 1938. július 2-án.

Az első részben, a harcokat ismertető térkép mellett, Dolores Ibarruri és Garcia Lorca fényképét elnyomja a majdnem teljes tablót betöltő térkép, a harcok jelszavává lett „No pasaran" belevész a magyarázó szöveg egyhangú betűtengerébe. Mindezt felülmúlja a burgosi főhadiszállásról győzelmes mosollyal távozó Franco igen jól sikerült fotója. A barikádfal belső oldalán a múzeumi gyűjteményben található internacionalista arcképcsarnok miatt sok a panaszos bejegyzés a vendégkönyvben azoktól, vagy azokról, akik kimaradtak. A felirat rossz elhelyezése miatt mindenki figyelmét elkerülte a hangsúlyozott „akikről a múzeumi gyűjteményben fénykép van" kitétel. Reméljük viszont, hogy a fényképgyűjtemény teljesebbé válik, ha az érintettek felkeresik a múzeumot.

A belső teremben a „végtelenné" tett vitrineknek éppen ezt a hatását rontja le a damilra felfüggesztett dokumentumok sokasága. Az újságok takarják a háttér képeit, feliratait.

Az összképet rontja, a teret szűkíti a belső rész közepére állított 1936 M. 45 mm-es páncéltörő ágyú. Ha csak a három alacsony tárló marad, amelyben korabeli dokumentumok, nyomtatványok, hírlapok, bélyegek nyertek elhelyezést, nagyobb hangsúlyt kapott volna a terem végső lezárása, Picasso híres Guernicajának fényképe.

Ide kívánkozik válasz a vendégkönyv egyik bejegyzésére: a teremben szabadon álló fegyverek, bombák nem mindegyike szerepelt a spanyol polgárháborúban, de sajnos, az azt követő nagy világégésben igen. A kiállítást lezáró Picasso-kép a második világháborúban szóhoz jutott fegyverekkel *együtt* mutatja a fasizmus országokat és népeket pusztító útját, intőn mutat Lidice és Oradour hamvaira, és mondatja a kiállítást látogató veteránokkal, fiatalokkal egy emberként: soha többé!

A kiállítás forgatókönyvének írója Jalsovszky Katalin, dr. Vajda Pálné és Halápi László alezredes, művészeti tervezője Molnár Szilárd volt.

Vándorkiállítás a magyar internacionalisták polgárháborús részvételéről

Az Országos Hadtörténeti Múzeum — közművelődési feladatainak megfelelően — újabb vándorkiállítást indított útjára, amelynek hangversennyel egybekötött ünnepélyes megnyitója 1976. október 26-án volt a múzeum dísztermében, a Spanyolországban harcolt egykori internacionalisták, veteránok és a nemzetközi múzeumparancsnoki konferencia résztvevőinek jelenlétében.

A kiállítást — Hetés Tibor alezredes, múzeumparancsnok bevezető szavai után — Gyáros László elvtárs, a köztársasági Spanyolországért folytatott küzdelem résztvevője nyitotta meg, köszöntve a jelenlevőket, s meghatottan emlékezve vissza a körünkből már hiányzó bajtársakra.

A vándorkiállítás céljait kitűnően szolgáló, könnyen szerelhető, variálható tablókon több mint 250 fénykép sorakozik, lényegre törő, rövid magyarázó szöveg kíséretében mutatva a Köztársaság harcait. A tematikus bemutatás igénye mellett a kiállítás rendezői — szakítva a hagyományos, klasszikusnak nevezhető fekete-fehér fénykép-felsorakoztatással — új módszerrel dolgoztak. Az ún. baritált eljárással készült sárga, piros és kék alapszínű fényképek az egymással szemben álló, illetve egymást támogató erőket kívánták szemléletesebbé tenni. Sárga színűek a Köztársaság harcait bemutató fényképek, piros alapszínt kaptak a nemzetközi demokratikus erők megmozdulását, az Internacionálé tevékenységét tükröző képek, míg az ellenforradalmi erőket kék alaptónusú felvételeken láthatjuk. Színes fotókópiák mutatják a korabeli egyenruhákat és — az eredetiben nem kitehető — zászlókat, plakátokat. A kiállítás rendkívül mozgalmas lenne, ezt kívánták ellensúlyozni a fekete márvány-utánzatú alappal. Így — a fegyvereket eredetiben bemutató vitrinekkel meg-megszakított tablósor — monumentális emlékmű hatását kelti.

A vándorkiállítás forgatókönyvírója és rendezője Halápi László alezredes, tervezője Csicsely János belsőépítész.

A megnyitón láthattunk egy igen értékes, eredeti darabot: a spanyolországi 11. nemzetközi brigád zászlaját, amely természetesen nem kísérheti vándorútján a kiállítást. Az ereklyét Ausztria Kommunista Pártjának Központi Bizottsága küldte a Hadtörténeti Múzeum és a Munkásmozgalmi Múzeum közös időszaki kiállítására, s ezen a megnyitón ismét kiállítottuk.

A vándorkiállítás útra bocsátása alkalmából mondta Hetés Tibor alezredes múzeumparancsnok: „Ez év tavaszán ugyanezen a helyen nyitottuk meg a II. Rákóczi Ferenc születésének tiszteletére rendezett vándorkiállításunkat. Azzal bocsátottuk útnak, hogy országszerte hirdesse nemzeti történelmünk kiemelkedő személyiségének és az általa vezetett szabadságharcnak emlékét... Úgy érezzük, Múzeumunk kollektívája nem dolgozott hiába. Bízunk abban, hogy a most megnyitásra kerülő kiállítás ugyancsak elnyeri a közönség tetszését és országszerte emlékeztetni fog internacionalista hagyományaink legszebb mozzanatára."

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA
1974

I. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák
Historiográfiák
Katonai sajtó, könyvtár- és levéltárügy
Katonai múzeumügy
A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
A hadtörténetírás szervezeti kérdései
A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
  Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák
  A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái
A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései
Fegyvernemek és csapattestek története
Hadijog
Haditechnika története
Hadtörténelem az ókortól napjainkig
  Ókori hadtörténelem
  Középkori hadtörténelem
  Újkori hadtörténelem
    Az első világháború
  Legújabbkori hadtörténelem
    A két világháború közötti korszak hadtörténelme
      A spanyol polgárháború
    A második világháború
      A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái
      A második világháború politikai és diplomáciai története
      Hadi, gazdasági és társadalmi potenciál
      Katonai propaganda
      Szervezés, vezetés
      A második világháború hadművészete
      Haditengerészet
      Légierő
      A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
      Nyugati hadszíntér
      Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
      Keleti hadszíntér
        A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941
        Az 1942—1944. évi hadműveletek
        Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén
        Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén
        Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása
        A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei
      Távol-keleti hadszíntér
    Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
Hadtörténelem országok szerint
Algéria
Amerikai Egyesült Államok
Ausztria
Bulgária
Csehszlovákia
Finnország
Franciaország
Jugoszlávia
Kuba
Lengyelország
Magyarország
Mongol Népköztársaság
Nagy-Britannia
Németország
Német Demokratikus Köztársaság
Románia
Svájc
Szovjetunió
Orosz hadtörténelem 1917-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka
A Szovjetunió fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig
Vietnami Szocialista Köztársaság
Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEIK

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Anale de Istorie	AI
Armejski Pregled	AP
Armor	A
Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Aviacija i Koszmonavtika	AK
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bojova Priprava	BP
Bundesheer Illustrierte	BI
Burgenländische Heimatsblätter	BH
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Défense Nationale	DN
Deutsches Waffen Journal	DWJ
Fáklya	F
Feldgrau	FG
Flugwehr und Technik	FT
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenstvi	HV
Historische Zeitschrift	HZ
Infantry	INF
Isztoricseszki Pregled	IP
Isztoricseszkij Arhiv	IA
Isztorija SZSZSZR	ISZSZSZR
Istorijski Casopis	IC
Journal of Contemporary History	JCH
Journal of the Royal United Service Institution	JRUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommuniszt	K
Kommuniszt Vooruzsennüh Szil	KVSZ
Korunk	KO

Krasznaja Zvezda	KZ
Lengyelország	LE
Mezsdunarodnaja Zsizn'	MZS
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichte	MG
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik	MTT
Militärwesen	M
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung	MÖG
Mitteilungen des Österreichische Staatsarchivs	MÖS
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Odbrana i Zastita	OZ
Österreichische Militärische Zeitschrift	ÖMZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Przeglad Kwatermistrzowski	PKW
Przeglad Wojsk Lotniczych i WOPK	PWL
PVO a Letectvo	PVOAL
Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique de l'Armée	RHA
Revue Internationale d'Histoire Militaire	RIHM
Revue Militaire Suisse	RMS
Rivista Militare	RM
The Royal Air Force Quarterly	RAF
Sbornik Historicky	SH
Der Schweizer Soldat	SS
Schweizerische Zeitschrift für Geschichte	SZG
Der Soldat	S
Soldat und Technik	SUT
Stratégie	STR
Studia i Materialy do Historii Wojskowoscy	SMHW
Tehnika i Vooruzsenie	TIV
Truppendienst	TR
Truppenpraxis	TRP
Tül i Sznabzsenie	TISZ
Ukrain'szkij Isztoricsnij Zsurnal	UIZS
Vesztnik Drevnej Isztorii	VDI
Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü	VPVO
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte	VFZ
Voenna Miszöl	VOM
Voennaja Müszl'	VM
Voenno Isztoricseszki Szbornik	VISZ
Voenno Isztoricseszkij Zsurnal	VIZS
Voennüe Znanija	VZ
Voennüj Vesztnik	VV
Vojno Delo	VD
Vojnoistorijski Glasnik	VOG
Voproszü Filoszofii	VF
Voproszü Isztorii	VI
Wehrforschung	WF
Wehrkunde	W
Der Widerstandskämpfer	WK
Wojsko Ludowe	WL
Wojskowy Przeglad Historiczny	WPH
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft	ZG
Zeitschrift für Heereskunde	ZFH
Zivilverteidigung	ZVT

BIBLIOGRÁFIÁK

Adatok a második világháború bibliográfiájához. Összeáll. M. Harz, W. Majewski, A. Mochnacka-Wójcik, B. Zielinska. — WPH, 1974. 1. sz. 415—435., 2. sz. 682—703., 3. sz. 389—412., 4. sz. 382—401. p.

Aimone, A. C.: A legújabb hadtörténeti folyóiratcikkek. — MA, 1974. 1. sz. 36., 41., 2. sz. 85., 3. sz. 131—132. 4. sz. 168—169. p.

Csehszlovákia felszabadításának 30. évfordulója. Bibliográfia. — HV, 1974. 6. sz. 163—180. p.

Az 1967—1970. évben külföldön megjelent és a második világháború történetével foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek bibliográfiája. — — VOG, 1974. 1. sz. 239—243., 2—3. sz. 227—236. p.

Gailey, H. S.: Bibliográfia az afrikai katonaság szerepével foglalkozó könyvekről. — MA, 1974. 2. sz. 79—82. p.

Hadműveletek a Keleti-Kárpátokban. Bibliográfia a duklai harcok 30. évfordulója alkalmából. — HV, 1974. 4. sz. 194—203. p.

Haikio, M.—*Rusi,* A.: Finnország a második világháborúban. [Bibliográfia.] — RHDGM, 93. sz. 1974. 79—88. p.

Kischnick, K.: Ludwig Beck vezérezredes. Bibliográfia. — WF, 1974. 5. sz. 152—159. p.

A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent fontosabb tanulmányok és könyvek bibliográfiája. — RHDGM, 93. sz. 131—143., 94. sz. 133—143., 95. sz. 133—144., 96. sz. 1974. 129—144. p.

Millett, A. R.—*Cooling,* B. F.: Katonai vonatkozású doktori disszertációk. [Bibliográfia.] 2. r. — MA, 1974. 1. sz. 12—16. p.

Ruge, F.: A nyugatnémet hivatalos történelem fejlődése. A Militärgeschichtliches Forschungsamt kiadványainak biblográfiája. — MA, 1974. 4. sz. 151—155. p.

Sarpilo, P.: Az 1974. évi hadtörténelmi irodalom. — VIZS, 1974. 3. sz. 97—98. p.

Venkova-Ilieva, L.: Új könyvek. — VISZ, 1974. 1. sz. 137—139., 2. sz. 126—127., 3. sz. 209—210., 4. sz. 196—199. p.

Wessely, Kurt: Az osztrák katonai határok. Kiegészítő bibliográfia. — ÖO, 1974. 3. sz. 280—328. p.

HISTORIOGRÁFIÁK

Egan, C. L.: Az 1812. évi háború okai: a történetírás három évtizede. /1940—1970./ — MA, 1974. 2. sz. 72—78. p.

Koszakovszkij, A.: A polgárháborúról szóló mai burzsoá történetírás kritikája. — VIZS, 1974. 10. sz. 93—99. p.

Král, V.: Az 1938. évi müncheni egyezménnyel foglalkozó irodalom. — CCH, 1974. 1. sz. 31—56. p.

Schnitter, H.: Feudális hadügy és imperialista hadtörténetírás. — MG, 1974. 2. sz. 174—180. p.

Szmolin, G. Ja.: A „parasztháború" fogalmának néhány magyarázatáról a kínai historiográfiában. — VI, 1974. 7. sz. 185—193. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR- ÉS LEVÉLTÁRÜGY

Hernisch, H.: Hadtörténelmi források a potsdami Állami Levéltárban — MG, 1974. 5. sz. 597—602. p.

Jähnig, B.: A Königsbergi Állami Levéltár hadtörténelmi forrásai a Göttingeni Állami Levéltárban. — MM, 1974. 2. sz. 173—214. p.

Komarov, N.: 50 éves a „Krasznaja Zvezda". — VIZS, 1974. 1. sz. 120—122. p.

Kudrnovsky, J.: A Csehszlovák Néphadsereg Hadtörténeti Intézetének kiadványa a „Zesity prispevku". — HV, 1974. 3. sz. 184—192. p.

Nagel, R.: A Központi Állami Levéltár Történeti részlegének az 1849. évi badenpfälzi szabadságharccal kapcsolatos forrásanyaga. — MG, 1974. 1. sz. 81—86. p.

Schüler, W.: Hadtörténelmi források a wiesbadeni Hesseni Állami Főlevéltárban. — MM, 1974. 1. sz. 157—160. p.

Schwarze, E.: A harmincéves háború hadtörténelmi forrásai a Központi Állami Levéltár Történeti Osztályán. — MG, 1974. 2. sz. 206—210., 3. sz. 338—343. p.

Szavinszkij, M.: A „Voennaja Müszl' i Revolucija" c. újság a szovjet fegyveres erők történetének forrása. — VIZS, 1974. 2. sz. 100—105. p.

KATONAI MÚZEUMÜGY

A bolgár néphadsereg tábori egyenruhái, fegyvernemi és rendfokozati jelzései. — TR, 1974. 6. sz. BU I—II. BU 1—2. p.

Brandani, M.—*Crociani,* P.—*Fioretino,* M.: Olasz katonai egyenruhák a XVIII. században. — RM, 1974. 2. sz. 120—128., 3. sz. 122—131. p.

Gennaro, A.: Katonai heraldika. Olasz címerek. — RM, 1974. 2. sz. 112—119. p.

Hermann, Ch.: „A Vörös Frontharcos Szövetség 50. évfordulója" alkalmából rendezett kiállítás a Német Demokratikus Köztársaság Hadseregmúzeumában. — MG, 1974. 3. sz. 351—353. p.

Hermann, F.: A spanyol hadsereg jelenlegi egyenruhái. — ZFH, 1974. 254/255. sz. 126—135. p.

Kredel, Ch. E.: A Vörös Hadsereg. [Rangjelzések.] (1917—1943.) — ZFH, 1974. 254/255. sz. 162—166., 256. sz. 215—220. p.

Kuznecov, N.: Tengerészkitüntetések. [Usakov és Nahimov érdemrend és érdemérem kitüntetések története.] — VIZS, 1974. 3. sz. 61—63. p.

Kühner, W.: A barcelonai hadtörténeti múzeum. — DWJ, 1974. 1. sz. 25—27. p.

A magyar néphadsereg tábori egyenruhái, rendfokozatai és jelzései. — TR, 1974. 5. sz. UN I—II., UN 1—4. p.

Peev, R.: Rendjel és kitüntetés. — Bölgarszki Voin, 1974. 5. sz. 8. p. 1. t.

Sada, M.: A Csehszlovák Hadtörténeti Múzeum bemutatása. — HV, 1974. 3. sz. 190—192. p.

Stahlberg, H.: A drezdai hadseregmúzeum. — ZFH, 1974. 253. sz. 74—119. p.

Totev, G.: A plevnai Hadtörténeti Múzeum felállításának 70. évfordulója. — VISZ, 1974. 4. sz. 205—206. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

Gáll János: A fegyveres felkelés marxista elméletéről. — KO, 1974. 7. sz. 809—812. p.

Kladt, A.: Néhány új adat Lenin katonai szervező tevékenységéről. — VIZS, 1974. 8. sz. 86—92. p.

Molodcügin, M.: Az internacionalizmus lenini eszméje a szocialista országok honvédelmének megszervezésében. — VIZS, 1974. 9. sz. 3—10. p.

Pruszanov, I.: Lenin a munkásosztálynak a Vörös Hadsereg létrehozásában és erősítésében betöltött vezető szerepéről. — VIZS, 1974. 4. sz. 3—11. p.

Szerebrjannikov, V.: Marx és Engels a hadügyi kezdeményező és alkotókészségről. — VIZS, 1974. 10. sz. 3—11. p.

Zvada, J.: A lenini békestratégia és a békés egymás mellett élés elvének kialakulása. — HC, 1974. 4. sz. 485—512. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

A bolgár Hadtörténeti Intézet. /Ismertetés./ — VISZ, 1974. 1. sz. 143. p.

Login, V.: A hadtörténelem és napjaink. A szovjet Hadtörténelmi Intézet munkássága. — VIZS, 1974. 3. sz. 99—101. p.

Tinin, A.: A szovjet Hadtörténelmi Intézetben. — VIZS, 1974. 1. sz. 97—100. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Chuchmák, M.: A nemzetközi munkásmozgalom katonapolitikai kérdéseinek történelmi megoldás-vázlata. — HV, 1974. 3. sz. 164—183. p.

Gersdorff, U.: A mai hadtörténetírás. — A Freiburgi Hadtörténeti Kutatóintézet. — TRP, 1974. 7. sz. 485—491. p.

Moscardelli, G.: A katonai történetírás. — RM, 1974. 1. sz. 66—70. p.

Tjuskevics, Sz. A.: A szovjet hadtörténelem módszertani problémái. — VIZS, 1974. 2. sz. 3—10. p.

Tjuskevics, Sz. A.: A szovjet hadtörténet tendenciáinak és feltételeinek fejlődése a jelenkorban. — MG, 1974. 1. sz. 5—14. p.

Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák

Alekszeev, A.: Tudományos ülés Románia felszabadulása 30. évfordulójának tiszteletére. — VIZS, 1974. 11. sz. 89—90. p.

Dzur, M.: A Csehszlovák Kommunista Párt vezetésével teljesítjük a Keleti-Kárpátok hadműveletben a szovjet hadsereg oldalán harcoló csehszlovák egységek végakaratát. [A hadművelet 30. évfordulóján rendezett konferencia referátuma.] — HV, 1974. 6. sz. 3—29. p.

Hass, G.: „A Harmadik Birodalom és Jugoszlávia 1933—1945". Nemzetközi kollokvium. — MG, 1974. 3. sz. 349—350. p.

Nemzetközi kollokvium Rostockban az 1848—1849-es forradalomról. [Ism. H. Müller]. — MG, 1974. 1. sz. 92—94. p.

Schnitter, H.: Tudományos konferencia Hallében a porosz-német imperializmusról. — MG, 1974. 2. sz. 219—220. p.

A stockholmi nemzetközi hadtörténeti kollokvium. [Ism. H. Schnitter.] — MG, 1974. 1. sz. 87—89. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

Allmayer-Beck, J. Ch.: Időszerű-e a hadtörténelem napjainkban? — ÖMZ, 1974. 4. sz. 257—261. p.

Bartel, W.: Az antifasiszta ellenállási harc és a fiatal nemzedék. — WK, 1974. 26. sz. 53—54. p.

Gac, St.: A szovjet—lengyel—csehszlovák fegyverbarátságban a duklai hagyomány él tovább. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 73—83. p.

Inojatov, H. S.: A polgárháború és katonai intervenció története tanulmányozásának néhány problémája Közép-Ázsiában. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 58—76. p.

Kovácik, J.: A duklai hagyományok felhasználása a katonai nevelésben. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 107—112. p.

Pivovarci, J.: Patriotizmus és internacionalizmus — a Szlovák Nemzeti Felkelés tradíciói. — HV, 1974. 3. sz. 103—114. p.

Richter, K.: A hagyományok nevelő hatása. — HV, 1974. 2. sz. 63—78. p.

Winton, H. R.: A történelem és a hivatásos katona. — MR, 1974. 4. sz. 32—38. p.

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Bebler, A.: A felfegyverzett nép szerepe a Marx előtti társadalmakban. — VD, 1974. 6. sz. 16—22. p.

Góral, J.: A hivatalos németek és a szovjet hadsereg harcászati elveinek kialakítása 1917—1941. években. — MW, 1974. 9. sz. 68—72. p.

Grozev, G.: Találkozó ütközet az elmúlt háborúk tapasztalatai alapján. — VOM, 1974. 1. sz. 75—87. p.

Gunsburg, J. A.: Liddell Hart és a villámháború. — A, 1974. 2. sz. 26—30. p.

Hamburg, R.: A tömeges megtorlás doktrína felülvizsgálása. — MA, 1974. 1. sz. 17—22. p.

Harsh, J. L.: Clausewitz, Jomini és az amerikai polgárháború hadászati elméleti kérdései. — MA, 1974. 4. sz. 133—137. p.

Howard, M.: A hadtudomány a két világháború közötti időszakban. — JRUSI, 119. köt. 1. sz. 1974. 3—11. p.

Kania, St.: A katonai nyelvezet nyomában. — WPH, 1974. 3. sz. 278—290. p.

Kleinstiver, W.: Fuller ún. „szigetcsoport védelmi" koncepciója a páncélosok elleni védelemben. — INF, 1974. 2. sz. 26—32. p.

Lakowski, R.—*Wunderlich*, W.: Az atlanti háború elmélete. A tengeri stratégiai gondolkodás fejlődéséről a második világháború előtt Németországban. — MG, 1974. 1. sz. 15—24. p.

Maculenko, V. A.: A szovjet csapatok támadóharc harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború időszakában. — MG, 1974. 2. sz. 145—155., 6. sz. 661—672. p.

O'Connor, R. G.: Az USA haditengerészeti erői a XX. században: a kétéltű hadviselés és doktrinális viták. — MA, 1974. 3. sz. 92—102. p.

Pavlovics, N.: A tengeri hadművészet fejlődésének alapvető tényezői. — VIZS, 1974. 12. sz. 48—53. p.

Urrisk, O. R.: A dezertálás történelmi nézetben. (Ókortól napjainkig.) — S, 1974. 1. sz. 11. p.

Walker, A. S.: Douhet munkásságának, hatásának és hírnevének értékelése. — RAF, 1974. 2. sz. 131—137. p.

Williams, Ph.: Clausewitz írásai és azok jelentősége. — RAF, 1974. 2. sz. 111—118. p.

FEGYVERNEMEK ÉS CSAPATTESTEK TÖRTÉNETE

Blagowiesczanski, J.: A lengyel tüzérség 1918—1939 között. — WPH, 1974. 1. sz. 258—295., 4. sz. 203—250. p.

Galla, K.-H.: A gyalogság fejlődési fokozatai az újkor kezdetétől a második világháborúig. — WF, 1974. 1. sz. 18—26. p.

Prezeniczny, A.: A lengyel légvédelmi tüzérség harcászati fejlődése. — MW, 1974. 7. sz. 79—92. p.

Szemenov, N.: Tengeri deszantok alkalmazásának elvei. /USA történeti tapasztalatok./ — VM, 1974. 1. sz. 39—50. p.

Szubanski, R.: A lengyel haditengerészeti repülésügy 1920—1939 között. — WPH, 1974. 4. sz. 251—270. p.

V'junenko, N.: A haditengerészeti flották hadműveleti alkalmazásának formái. /Történeti áttekintés./ — VM, 1974. 4. sz. 20—29. p.

HADIJOG

Barker, A. J.: „Szám, rendfokozat és név!" A hadifoglyok és a nemzetközi jog. Történeti áttekintés. — RAF, 1974. 1. sz. 57—63. p.

Best, G.: A genfi konvenciók — múlt, jelen és jövő. — JRUSI, 119. köt. 2. sz. 1974. 22—27. p.

Fox, K. O.: Közérdek. A jog és a hadsereg. A karhatalom története. — AQ, 104. köt. 3. sz. 1974. 294—295. p.

Kussbach, E.: Az 1874-es brüsszeli deklaráció a háborús törvényekről és alkalmazásáról. — ÖMZ, 1974. 6. sz. 468—472. p.

Lewan, K. M.: A harccselekmények megnyitása az 1967 júniusi háborúban. Néhány nemzetközi jogi megfontolás. — BZK, 1974. 1. sz. 77—102. p.

HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Auffenberg-Komarów, H. A.: A „k.u.k. puska" alkotója. (Ferdinand Ritter von Mannlicher.) — S, 1974. 2. sz. 9. p.

Avdeenko, P.: A szovjet repülőgépgyártás a háború előtti ötéves tervek idején. /1929—1940./ — VIZS, 1974. 7. sz. 84—89. p.

Bensussan, H.: A francia tengeralattjárók története. — RHA, 1974. 1. sz. 135—166. p.

Blohincev, D. I.: A szovjet atomkutatás történeti áttekintése. /1939-től napjainkig./ — VI, 1974. 6. sz. 107—121. p.

Cejka, E.: Csehszlovák repülőgépek a Szovjetunióban a második világháborúban. — HV, 1974. 5. sz. 42—63. p.

Dousset, F.: A francia felszíni hajóhad egy évszázada. 1850—1950. — RHA, 1974. 1. sz. 99—134. p.

Az erődítmények szerepe az első és a második világháborúban. — RMS, 1974. 9. sz. 413—422. p.

Fechner, E.: A harckocsifegyverek a múltban, a jelenben és a jövőben. — SUT, 1974. 1. sz. 25—35., 2. sz. 88—94., 4. sz. 200—210., 6. sz. 318—324. p.

Groehler, O.: Katonai repülőgépek fejlesztése az első világháború végéig. — MG, 1974. 2. sz. 196—205., 5. sz. 585—596. p.

A harckocsitechnika fejlődése Lengyelországban 1918—1939 között. — MTT, 1974. 1. sz. 30—33. p. 1 t.

Knöppler, H.: A szovjet aknavető története. — MTT, 1974. 9. sz. 413—415. p.

Nowak, T.: A haditechnika hatása más technikai ágak fejlődésére Lengyelországban a XIX. század végéig: a kutatások problematikája, helyzete, követelmények. — WPH, 1974. 1. sz. 296—307. p.

Ostrowiecki—Cheda: A légpárnás harcjárművek fejlődésének története. — MW, 1974. 8. sz. 49—56. p.

Reitmaier, P.: Repülőgépet jelző osztrák világítópisztolyok az első világháborúban. — DWJ, 1974. 1. sz. 48—50. p.

Reitmaier, P.: Tűzfegyverek korai példányai. A tüzérség kialakulása. — DWJ, 1974. 1. sz. 32—33. p.

Sahurin, A. I.: A szovjet repülőgépipar a Nagy Honvédő Háború előestéjén. — VI, 1974. 2. sz. 81—99. p.

Schankliss, H.: A Galil-féle rohamkarabély. — DWJ, 1974. 1. sz. 51—55. p.

Spielberger, W. J.: A német „ost" kerekes vontató 1941—1945-ben. — TR, 1974. 3. sz. 224—229., 6. sz. 523—526. p.

A Szovjetunió repülőgépei 1933—1936. /A szovjet repülés történetéből./ — AK, 1974. 1—6. sz. 22—23. p.

Tankograd — a szovjet páncéltörő szülővárosa. — MTT, 1974. 9. sz. 410—412. p.

Treschkow, A.: A lánglövedéktől a kézi lángpatronig. A lángvető fegyverek az első világháborútól napjainkig. — SUT, 1974. 4. sz. 182—186. p.

Wagner, W.: A Ju 52/3m német repülőgép, a repülőtechnika úttörője, 42 év óta még mindig alkalmazásban. — SUT, 1974. 10. sz. 558—565. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

Günther, R.—*Haupt*, P.: Arminius. A teutoburgi erdőben lezajlott csata és történeti hatásai. — MG, 1974. 1. sz. 47—53. p.

Martin, C.: A római hadsereg a császárkor első két századában. — A, 1974. 3. sz. 44—49. p.

Schwarz, H.: Ókori „középgyalogság". — ZFH, 1974. 254/255. sz. 159—162. p.

Középkori hadtörténelem

Adolf-Auffenberg-Komarów, H.: Montecuccoli kontra Köprülü. 1664. Harci események a magyar és burgenlandi határtérségben. — S, 1974. 15. sz. 9. p.

Angelov, D.: Bolgár—bizánci kapcsolatok Iván Sándor cár uralkodásának második időszakában. /1341—1347./ — VISZ, 1974. 1. sz. 22—50. p.

Cvetkova, B. A.: Délkelet-Európa történetének problémái az oszmán-török behatolás idején. /XIV—XV. sz./ — IP, 1974. 6. sz. 78—93. p.

Tazbir, J.: Az 1524/25-ös német parasztháború lengyel utóhangjai és az 1534/35-ös münsteri zendülés. — ZG, 1974. 10. sz. 1083—1089. p.

Zsoldosok a XVI. században. — S, 1974. 1. sz. 11. p.

Újkori hadtörténelem

Beszkrovnüj, L.: Szuvorov itáliai és svájci hadjárata. — VIZS, 1974. 8. sz. 98—103. p.

Blanco, R. L.: A brit katonai egészségügy fejlődése, 1793—1814 között. — MA, 1974. 1. sz. 4—10. p.

Cosmas, G. A.: Az amerikai hadsereg kubai okkupációja, 1898—1899. — MA, 1974. 3. sz. 85—91. p.

Downey, F.: Harc az ellenség és az időjárás ellen. Az eylaui csata (1807. február 7—8.) — AR, 1974. 3. sz. 46—49. p.

Druene, B.: Olaszok a napóleoni hadsereg 1806—1808. évi hadjárataiban. — RM, 1974. 1. sz. 71—82. p.

Egyed Ákos: Az 1848-as forradalom kezdetei Háromszéken. /Vázlatok a népi ellenállás kibontakozásának előzményeihez./ — KO, 1974. 2. sz. 311—319. p.

Heinsius, P.: A katonai utánpótlás változása a napóleoni háborúban. — WF, 1974. 1. sz. 27—31. p.

Kazakov, I.: Barclay de Tolly feljegyzései. — VIZS, 1974. 4. sz. 102—108. p.

Lollio, L.: Olaszok a napóleoni hadseregben. A moszkvai előrenyomulás. — RM, 1974. 2. sz. 64—72., 3. sz. 78—84. p.

Matula, V.: Az 1848—1849. évi forradalom és a szlovákok. — HC, 1974. 2. sz. 209—226. p.

Paz, M.: Elfelejtett adatok az 1870. évi háború kezdetéről. — RHMC, 1974. 1. sz. 174—180. p.

Showalter, D.: A vasút hatása a porosz tervekre az 1866. évi kéthetes háború előtt. — MA, 1974. 2. sz. 62—66. p.

Sixsmith, E. K. G.: Kitchener és a gerillák a búr háborúban. — AQ, 104. köt. 2. sz. 1974. 203—214. p.

Sipcsanov, Iv.: A bolgár katonai cenzúra az 1912—1913. évi Balkán-háború idején. — VISZ, 1974. 2. sz. 85—92. p.

Suppan, A.: Rendkívüli állapot megfontolásból. Tárgyalások 1909 tavaszán kivételes intézkedések engedélyezésére háború esetén Horvát-Szlavóniában. — ÖO, 1974. 3. sz. 254—270. p.

Szirotkin, V. G.: Francia katonák sorsa Oroszországban az 1812. évi háború után. — VI, 1974. 3. sz. 129—136. p.

Towle, P.: A brit fegyveres erők és Japán 1914 előtt. — JRUSI, 119. köt. 2. sz. 1974. 67—71. p.

Tugan-Baranovszkij, D. M.: C. F. Malet (1754—1812) tábornok második összeesküvése (1812. október 22—23.) — VI, 1974. 8. sz. 99—110. p.

Tyrell, R.: Balsikerű svájci segítség a

Krímben. 1853—1856. — AQ, 104. köt. 5. sz. 1974. 547—550. p.

Vinogradov, V.: Oroszország és a balkáni államok népeinek harci barátsága az 1877—1878. évi orosz—török háború idején. — VIZS, 1974. 1. sz. 86—91. p.

Wagner, A.: A császári hadsereg Olaszországban 1848—1849-ben. — TR, 1974. 1. sz. 5—9., 2. sz. 113—117. p.

Wood, G. N.: Az égő Washington. Gyújtogató hadviselés az 1814. évi brit—amerikai háborúban. — AQ, 104. köt. 3. sz. 1974. 358—360. p.

Zaharova, M. N.: Az amerikai függetlenségi háború és Franciaország. (1775—1791.) — VI, 1974. 7. sz. 141—154. p.

Az első világháború

Broucek, P.: Alois Klepsch-Kloth von Roden vezérőrnagy, császári és királyi kiküldött tudósításai 1915/16-ból. — MM, 1974. 1. sz. 109—126. p.

Chuard, J.-P.: A belgiumi arcvonal francia katonai sajtója az első világháborúban. — RMS, 1974. 1. sz. 44—46. p.

Dobschütz, W.: Hatvan év távlatából: 1914 augusztusa. — W, 1974. 8. sz. 393—397. p.

Farrar, M.: A svájci blokádrendszer az első világháború éveiben. — RHMC, 1974. 4. sz. 591—622. p.

Gasser, A.: Az első világháború kitörésének okai és körülményei és a „békekutatás" erre vonatkozó újabb eredményei. — ASMZ, 1974. 5. sz. 235—238. p.

Golz, H.: 1914 háborús önkéntesei. — W, 1974. 8. sz. 397—399. p.

Groote, W.: A háborús események befolyása a Zürichi Börzén a német márka és a francia frank árfolyamában az első világháborúban. — MM, 1974. 2. sz. 33—38.

Kovac, D.: A salzburgi tárgyalások Németország és az Osztrák—Magyar Monarchia között 1918 nyarán. Háttere, jelentősége. — HC, 1974. 1. sz. 25—48. p.

Nalecz, T.: A Pilsudski-légió megalakulásáról (1914). — PH, 1974. 1. sz. 87—114. p.

Opacic, P.: A szerb hadsereg visszavonulása Korfuba, és diplomáciai erőfeszítések a szaloniki front fenntartása érdekében 1915 végén és 1916 elején. — VOG, 1974. 2—3. sz. 79—103. p.

Popovic, N.: Szerb önkéntes hadtest megszervezése Oroszországban. 1914—1916. — VOG, 1974. 2—3. sz. 107—135. p.

Stein, H. R.: Népfelkelő gyalogezredek az első világháborúban. — ZFH, 1974. 253. sz. 106—110. p.

Stone, N.: Az osztrák—magyar hadsereg 1914. évi mozgósítása. — MM, 1974. 2. sz. 67—96. p.

Towle, P.: Európai erőpolitika 1914-ben — AQ, 104. köt. 3. sz. 1974. 328—332. p.

Weck, H.: Amikor a propaganda előidézi a katasztrófákat... Háborús propaganda az első világháborútól a második világháborúig. — RMS, 1974. 5. sz. 232—242. p.

Williamson, D. G.: Egy civil a porosz hadügyminisztériumban. Walther Rauthenau és a nyersanyagosztály, 1914 augusztus—1915 március. — JRUSI 4. sz. 70—72. p.

Yunker, S. F.: Robert Nievelle tábornok harcászati eljárásának fejlődése az első világháborúban. — MR, 1974. 6. sz. 11—25. p.

Zsilin, A. P.: Az orosz hadsereg támadásának előkészítése 1917 nyarán. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 163—169. p.

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Avramovski, Z.: Franciaország és a Kis Antant közötti kölcsönös segélynyújtási szerződés-tervezettel kapcsolatos angol álláspont. — HC, 1974. 3. sz. 419—438 p.

Bulhak, H.: Lengyelországnak, mint Franciaország szövetségesének nyilatkozata a Rajna-vidék demilitarizálása idején, 1936 márciusában. — WPH, 1974. 4. sz. 270—282. p.

Hillgruber, A.: Anglia Hitler külpolitikai koncepciójában. — HZ, 1974. 1. sz. 65—84. p.

Kuzmicsev, I. K.: A Szovjetunió harca a békéért és függetlenségért a fasiszta agresszió erősödésével szemben (1940 április—1941 június.) — ISZSZSZR, 1974. 1. sz. 26—47. p.

Ruge, W.: A Weimari Köztársaság külpolitikája és az európai biztonság problémája 1925—1932-ben. — ZG, 1974. 3. sz. 273—290. p.

Zgórniak, M.: „A Fall Otto" és az 1938 márciusi krízis. — WHP, 1974. 4. sz. 137—158. p.

A spanyol polgárháború

Coverdale, J. F.: A Guadalajara-i ütközet, 1937. március 8—22. — JCH, 1974. 1. sz. 53—75. p.

A második világháború

A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái

Gvoth, J.: A második világháború burzsoá meghamisítása, valamint a Szovjet Hadsereg felszabadító harcainak lebecsülése ellen. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 131—136. p.

Jakusevszkij, A.: A szovjet hadsereg 1944. évi hadműveletei a burzsoá történetírás negvilágításában. — VIZS, 1974. 6. sz. 74—80. p.

Rzsesevszkij, O.: A második világháború keletkezése az USA burzsoá történészeinek értékelésében. — VIZS, 1974. 4. sz. 39—46. p.

Sehovcon, N.: A szovjet hadászati vezetés és a történelemhamisítók elképzelései. — VIZS, 1974. 3. sz. 45—52. p.

A második világháború politikai és diplomáciai története

Aszódy János: 1944 forró augusztusa Romániában. — KO, 1974. 7. sz. 813—817., 8. sz. 896—900. p.

Binoche, J.: Németország és De Gaulle tábornok. (1940—1945.) — RHDGM, 94. sz. 1974. 1—27. p.

Bunta Péter: Az 1944. július 13—14-i titkos tanácskozásról. [Román antifasiszta fegyveres felkelés.] — KO, 1974. 8. sz. 893—895. p.

Dimitrov, I.: Bagrianov kormányának külpolitikája 1944-ben. — RHDGM, 1974. 93. sz. 17—44. p.

Az európai második front megnyitásának diplomáciai történelme (1941—1944). — MZS, 1974. 4. sz. 110—118., 6. sz. 117—121., 9. sz. 113—118., 12. sz. 97—103. p.

Herfurt, F.: A kosicei kormányprogram katonai vonatkozásai. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyagából.] — HV, 1974. 6. sz. 95—102. p.

Korotkov, G.—Orlov, A.: Az USA és Anglia politikája, stratégiája Nyugat-Európában 1944-ben. — VIZS, 1944. 8. sz. 79—85. p.

Kreso, M.: Német értékelés Jugoszlávia helyzetéről a Jugoszláv Antifasiszta Felszabadítási Tanács 2. ülésszakának előestéjén, 1943 novemberében. — VOG, 1974. 2—3. sz. 139—159. p.

Ludlow, P.: XII. Pius pápa, a brit kormány és a német oppozíció 1939—1940 telén. — VFZ, 1974. 3. sz. 299—344. p.

Lukač, D.: Hozzászólás egy kérdéshez: A német és olasz fasizmus terjeszkedésének befolyása a jugoszláv királyság válságának elmélyítésében, közvetlenül a háború kitörése előtt, 1941 áprilisában. — VOG, 1974. 1. sz. 169—188. p.

Lutzhöft, H.-J.: Németország és Svédország a norvég hadjárat idején (1940. április 9—június 10.) — VFZ, 1974. 4. sz. 382—416. p.

Mitrovski, B.: A német balkáni politika néhány szempontja, és ennek hatása a nemzeti felszabadító mozgalom elfojtásában Nyugat-Macedoniában. — VOG, 1974. 1. sz. 115—142. p.

Rawski, T.: Belgium és a német imperializmus agressziós törekvései. — WPH, 1974. 1. sz. 96—119., 4. sz. 104—136. p.

Toskova, V.: A Dobri Bozsilov-kormány külpolitikája /1943. szeptember—1944. május./ — IP, 1974. 2. sz. 3—34. p.

Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál

Beauquier, J.-P.: Gazdasági tevékenység Marseille vidékén 1943-ban. — RHDGM, 95. sz. 1974. 25—52. p.

Bondarenko, E.: Az SZKP ideológiai munkája az arcvonalon 1944-ben. — VIZS, 1974. 12. sz. 3—9. p.

Burchardt, L.: A háborús gazdálkodás hatása a német polgári lakosságra az 1. és a 2. világháborúban. — MM, 1974. 1. sz. 65—98. p.

Garaș, J.: A sztalingrádi győzelem hatása a lengyel társadalomra és az ellenállási mozgalomra. — WPH, 1974. 1. sz. 86—95. p.

Kaczmarek, K.: A Népi Lengyelország gazdasági hozzájárulásának problémái a hitleri Németország felett aratott győzelemhez. — WPH, 1974. 2. sz. 56—97. p.

Lindsay, M.: Az erkölcsi, lélektani tényező a normandiai partraszállás idején. — AQ, 104. köt. 4. sz. 1974. 464—470. p.

Ostenc, M.: Az olasz fiatalság és a fasizmus a második világháború küszöbén. — RHDGM, 94. sz. 1974. 47—64. p.

Petrick, F.: A fasiszta Wehrmacht Főparancsnokság gazdasági megszállási programja 1940-ben, Dánia és Norvégia lerohanása után. — ZG, 1974. 7. sz. 742—747. p.

Rawski, T.: Politikai nevelőmunka a Lengyel Hadsereg 1. Hadseregében a háború befejező szakaszában. — WPH, 1974. 3. sz. 54—71. p.

Sweeney, J. K.: A portugál wolfram-embargó: tanulmány a gazdasági hadviselés egy esetéről a második világ-

háború alatt. — MA, 1974. 1. sz. 23—29. p.

Volkov, A.: A csapatok pártaktíváinak a Nagy Honvédő Háború alatt végzett munkájáról. — VIZS, 1974. 3. sz. 84—89. p.

Katonai propaganda

Auckland, R. G.: A második világháború alatt Németország területére szórt angol röpcédulákról. — RAF, 1974. 3. sz. 239—245. p.

Jalandaev, P.: A harcosok kísérői és oktatói. (A frontsajtó a leningrádi és novgorodi hadműveletekben.) — VIZS, 1974. 2. sz. 106—110. p.

Toncsev, J.: A Bolgár Kommunista Ifjúsági Szövetség propaganda tevékenysége a fegyveres harc idején. /1941—1944./ IP, 1974. 4—5 sz. 49—70. p.

Zlatkov, R.: A bolgár és szovjet katonák közötti fegyverbarátság a Honvédő Háborúban 1944—45-ben, a frontsajtó alapján. — VIZS, 1974. 1. sz. 92—98. p.

Szervezés, vezetés

Az 1942. október 8-i 306. sz. parancs. [Dokumentum.] — VIZS, 1974. 9. sz. 62—66. p.

Az 1942. október 16-i 325. sz. Utasítás. [Dokumentum.] — VIZS, 1974. 10. sz. 68—73. p.

A Főparancsnokság 1942. január 10-i irányelvei. [Dokumentum.] — VIZS, 1974. 1. sz. 70—74. p.

Gorbatenko, D.: A fasiszta Németország légvédelmének szervezése. — VPVO, 1974. 12. sz. 79—82. p.

Kireev, N.—*Kolokolcev*, Sz.: A Wehrmacht páncélos csapatai. — VIZS, 1974. 2. sz. 45—52. p.

Michta, N.: A Lengyel Munkáspárt nemzeti felszabadító harcának koncepciója. — WPH, 1974. 2. sz. 98—130., 3. sz. 30—52. p.

Miletić, A.: Adalékok a német vezetési rendszer és a megszálló erők tanulmányozásához a jugoszláv hadszíntéren 1942-ben. — VOG, 1974. 1. sz. 189—209. p.

Portugalszkij, R.—*Altunin* K.: A támadó harc alatti együttműködés megszervezése, parancsnoki és törzsmunkájának néhány kérdése. — VIZS, 1974. 12. sz. 10—16. p.

Raznikiewicz, Z.: Vázlat a Lengyel Néphadsereg páncélos és gépesített csapatai felállításáról és szervezéséről 1943—1945-ben. — WPH, 1974. 2. sz. 359—376. p..

Szütov, L.: A Kommunista Párt, az ellenség 1944. évi szétzúzásának és a szovjet földről való kiűzésének szervezője. — VIZS, 1974. 11. sz. 3—10. p.

Utasítás az ellenség előkészített védelmének áttörésére. Tervezet. [Dokumentum. 1944.] — VIZS, 1974. 3. sz. 67—76. p.

Utnik, M.: A Lengyel Fővezérség törzse a második világháború idején. — WPH, 1974. 1. sz. 225—257. p.

Wagner, G.: A német tengeri hadvezetés megfontolásai a hadihajók veszteségeiről és bevetéséről a második világháború alatt. — MM, 1974. 1. sz. 99—108. p.

A második világháború hadművészete

Askerov, V.: A honi légvédelmi csapatok harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VPVO, 1974. 4. sz. 80—85. p.

Bednenko, D.—*Mihajlenko*, I.: Honi légvédelmi csapatok a „Bagration" hadműveletben. — VIZS, 1974. 7. sz. 10—16. p.

Birjukov, G.—*Totrov*, Sz.: A tüzérség fronthadműveletekben történő alkalmazásának néhány kérdése. — VIZS, 1974. 11. sz. 11—17. p.

Bonev, R.: Erdős-hegyes terepen támadó hadműveletben végrehajtott manőver 1944 első felében. — VISZ, 1974. 2. sz. 55—66. p.

Csernaev, V.: A csapatok hadműveleti álcázása a belorussziai hadműveletben. [1944.] — VIZS, 1974. 8. sz. 11—21. p.

Gincsev, G.: A Bolgár Néphadsereg hadműveleti művészete a honvédő háborúban. — VISZ, 1974. 4. sz. 79—96. p.

Gladis, Sz.: Harc a front támadó hadművelete során ellencsapást végrehajtó ellenséges csoportosításokkal. — VIZS, 1974. 3. sz. 27—34. p.

Golucsko: A hadtáp tevékenysége a háború második időszakának jelentősebb hadműveleteiben. — VIZS, 1974. 11. sz. sz. 34—42. p.

Griskov, N.: A honi légvédelem vadászerőinek és légvédelmi tüzérségének harcászata. — VIZS, 1974. 6. sz. 27—35.. p.

Jakimov, P.—*Truhov*, V.: Tengerészgyalogság deszantként történő harci alkalmazása. — VIZS, 1974. 11. sz. 27—33. p.

Kiudmaa, R.: Az 1. és 5. gárda harckocsihadsereg áttörésbe vetésének tüzérségi biztosítása. — VIZS, 1974. 9. sz. 43—48. p.

Kurtev, V.: Az egészségügyi biztosítás a bolgár honvédő háború idején, 1944—

1945-ben. — VISZ, 1974. 4. sz. 31—41. p.

Maramzin, V.: A front védelmi hadműveleteinek megszervezése, és megvívása. — VIZS, 1974. 5. sz. 10—20. p.

Orlov, A.: A ballisztikus és szárnyasrakéták második világháború alatti alkalmazásának tapasztalatai. — VIZS, 1974. 5. sz. 86—91. p.

Palmer, D. R.: Churchill és Wavell nézetkülönbségei a brit haderő közel-keleti hadműveleteivel kapcsolatban a második világháború elején. — AR, 1974. 4. sz. 38—44. p.

Panov, B.: Az ellenség nagy csoportosításának bekerítése és megsemmisítése a belorussziai hadműveletben. — VIZS, 1974. 6. sz. 18—26. p.

Patüka, F.: A frontok hadtápbiztosítása a „Bagration" hadműveletben. — VIZS, 1974. 8. sz., 22—29. p.

Preniczny, A.: A szovjet honi légvédelmi tüzérség a Nagy Honvédő Háború éveiben. — MW, 1974. 2. sz. 79—97., 3. sz. 74—85. p.

Radzievszkij, A.: Meglepés elérése a támadó hadműveletekben. — VIZS, 1974. 4. sz. 12—21. p.

Sebunin, A.: A hadtáp munkája a szovjet csapatok előnyomulásakor a Balkánon és Magyarországon. — TISZ, 1974. 12. sz. 46—52. p.

Suktomov, P.: Pártpolitikai munka a belorussziai hadműveletben. — VIZS, 1974. 8. sz. 39—44. p.

Witkow, W.: Harckocsicsapatok felhasználása védelmi hadműveletekben a második világháború idején. — MW, 1974. 6. sz. 73—83., 11. sz. 85—92. p.

Zinovjev, N.— Szüropjatov, V.: A páncélos és gépesített csapatok tevékenységének technikai biztosítása a belorussziai hadműveletekben. [1944.] — VIZS, 1974. 8. sz. 30—38. p.

Zóltowski, E.: A hadművészet a második világháború időszakában. — MW, 1974. 4. sz. 49—57. p.

Haditengerészet

Gorskov, Sz.: A Fekete-tengeri Flotta a Kaukázusért folytatott küzdelemben. — VIZS, 1974. 3. sz. 14—26. p.

Jegorov, G.: Az Északi-Flotta a Petsamo—Kirkenes-i hadműveletben. — VIZS, 1974. 10. sz. 19—27. p.

Konecki, T.: Az Északi Flotta bevetése a német—szovjet háborúban, 1941—1945. — WPH, 1974. 4. sz. 62—103. p.

Perecsnev, Ju: A Vörös Zászlós Balti Flotta tüzérsége a támadó hadműveletekben. — VIZS, 1974. 4. sz. 30—38. p.

Tribuc, V.: A Vörös Zászlós Balti Flotta az ellenség Leningrád alatti szétzúzásában. — VIZS, 1974. 2. sz. 11—18. p.

Tribuc, V.: A Vörös Zászlós Balti Flotta részvétele az ellenség baltikumi csoportjának szétverésében. — VIZS, 1974. 9. sz. 23—31. p.

Vaneev, G.: A Fekete-tengeri Flotta tevékenysége a krími hadműveletben az ellenség tengeri közlekedési útjain. — VIZS, 1974. 5. sz. 28—34. p.

Vjunenko, N.: A Fekete-tengeri Flotta harctevékenysége 1944 augusztusában. — VIZS, 1974. 8. sz. 51—57. p.

Légierő

Anthoine, R.: Légiharc a németekkel Artois felett 1943. augusztus 17-én. — RHA, 1974. 2. sz. 133—143. p.

Inozemcev, I.: Csapások az ellenség északi, északnyugati irányban lévő repülőtereire 1941—1944-ben. — VIZS, 1974. 12. sz. 17—24. p.

Inozemcev, I.: A légierő tevékenysége az „Észak" hadseregcsoport szétverésekor. — VIZS, 1947. 1. sz. 37—43. p.

Krzeminski, Cz.: A légierő harci alkalmazásának és fejlesztési irányainak jellemzése a második világháború idején. — MW, 1974. 4. sz. 58—65. p.

Mjagkov, V.: A bombázó légierő harcászatának fejlődése. — VIZS, 1974. 3. sz., 35—44. p.

Nikitin, A.: A légierő tartalékainak létrehozása és felhasználása 1942 nyarán és őszén. — VIZS, 1974. 5. sz. 55—59. p.

Platonov, N.: A légierő a iasi-kisinevi hadműveletben. — VIZS, 1974. 8. sz. 45—50. p.

Szkomorohov, N.: A légierő hadműveleti művészete a Nagy Honvédő Háború harmadik időszakának támadó hadműveleteiben. — VIZS, 1974. 9. sz. 32—42. p.

Timohovics, I.: Harckocsihadseregek légitámogatása és oltalmazása a támadó hadműveletek tapasztalatai alapján. — VIZS, 1974. 5. sz. 21—27 p.

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Moczar, M.: Három határon keresztül. — WPH, 1974. 2. sz. 409—420. p.

Moritz, E.—Kern, W.: Agresszió és terror. A fasiszta német Wehrmacht együttműködése a biztonsági rendőrséggel és a biztonsági szolgálattal a Lengyelország elleni agressziónál. — ZG, 1974. 12. sz. 1314—1325. p.

Pluta-Czachowski, K.—Wójcik, W.: A 18. gyaloghadosztály visszavonulási harcai

Lengyelország honvédő háborújában, 1939-ben. — WPH, 1974. 3. sz. 225—277. p.

Nyugati hadszíntér

Bonard, C.: A Marseille-i csata. 1944. augusztus 19—28. — RHA, 1974. 3. sz. 150—168. p.

Chabert, H.: A szövetséges erők összeomlása 1940 májusában. — MR, 1974. 9. sz. 80—90. p.

Helmdach, E.: Franciaországi invázió 1944 júniusában. — ASMZ, 1974. 7. sz. 355—357., 8. sz. 407—409. p.

Le Goyet: Franciaország felszabadítása. A fegyveres erők egyesítése. — RHA, 1974. 4. sz. 104—121. p.

Matejczuk, Z.: A brit XII. hadtest átkelése a Rajnán (1945. március 22.) — MW, 1974. 3. sz. 86—93. p.

Mountbatten: A dieppe-i partraszállási kísérlet helye a történelemben. — JRUSI, 119. köt. 1. sz. 1974. 25—30. p.

Nanteuil, H. de—*Levy,* G.: Elster tábornok hadoszlopának megadása 1944 szeptemberében. — RHA, 1974. 3. sz. 62—85. p.

Orlov, A.: Anglia a V—2 ballisztikus rakéták elleni harcban. — VPVO, 1974. 1. sz. 82—85. p.

Philibert: A „furcsa háború" 1939 szeptember végétől 1940 május elejéig. — RHA, 1974. 4. sz. 91—103. p.

Saint-Hillier: Az 1. Szabad Francia Hadosztály harcai Strasbourgnál, 1945 januárjában. — RHA, 1974. 3. sz. 170—199. p.

Skibinski, F.: Lengyelek részvétele két nagy nyugati csatában, 1944-ben. — WPH, 1974. 3. sz. 104—135. p.

Stanley, C. R.: Közel a nagysághoz. Az angol 172. tűzérezred harcai 1942—1945. — AQ, 104. köt. 2. sz. 1974. 185—192. p.

Umbreit, H.: Németország védelmi stratégiája a nyugati arcvonalon 1944-ben. — RHA, 1974. 4. sz. 122—138. p.

Wilt, A. F.: A „Shark" (Haifisch) és a „Harpoon" (Harpune): Nagy-Britannia elleni német hadműveletek terve 1941-ben. — MA, 1974. 1. sz. 1—4. p.

Wysocki, B. A.: Emlékek a mirandai táborban eltöltött évekről 1940—1943 között. — WPH, 1974. 3. sz. 185—224. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Boulle, J.: Az olaszországi „Hitler-vonal" áttörése. [Francia csapatok 1944 májusi támadása.] — VIZS, 1974. 7. sz. 97—104. p.

Candlin, A. H. S.: Háború Etiópiában. 1941. — AQ, 104. köt. 5. sz. 1974. 580—589. p.

Čolić, M.: Csetnik katonai alakulatok Macedóniában. 1941—1945. — VOG, 1974. 1. sz. 145—165. p.

Čolić, M.: A Draza Mihailovic 1. és 2. csetnik Kosovo-hadtest. — VOG, 1974. 2—3. sz. 161—177. p.

Creveld, M. van: Rommel utánpótlási problémái 1941—1942-ben. — JRUSI, 119. köt. 3. sz. 1974. 67—73., 4. sz. 64—65. p.

Goldsmith, R. F. K.: A 8. hadsereg El Alamein-nél 1942 júliusában. — AQ, 104. köt. 5. sz. 1974. 552—560. p.

Jouin, Y.: A francia expedíciós hadtest hegyi csapattestének szerepe a szövetségesek győzelmében Olaszországban 1944 májusától. — RHA, 1974. 2. sz. 46—62. p.

Mennel, R.: Védelmi és áttörési harcok a hegységekben. Katonaföldrajzi adalék a Monte Cassino-i és az Észak-Appenninekben folytatott harccselekményekhez (1943—1945). — ASMZ, 1974. 11. sz. 576—581. p.

Schröder, J.: Német célkitűzések a hadműveletek katonai irányításánál az olasz hadszíntéren az 1943. év folyamán. — RHDGM, 94. sz. 1974. 29—46. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND — Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához 1927—1936 — — — — — — 3

TAKÁTS LÁSZLÓ—FÄLLER JÁNOS—LEITNER FERENC — Katonaegészségügyi szolgálatunk megalakulása és működése a felszabadulás évében — — — 31

KÖZLEMÉNYEK

FORTUSZ, MARIA — Egy a százezerből — — — — — — — — 61

KOVÁCS JENŐ — A vasútépítők lapjáról — — — — — — — 79

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

SOMOGYI JÁNOS — Kapostól a Donig, Dontól az Oderáig — — —. 85

VITA

NEMES IMRE — Megjegyzések Perjés Géza A mohácsi csata című tanulmányához — — — — — — — — 105

MAROSI ENDRE — Válasz Détshy Mihálynak — — — — — — 117

SZEMLE

A. P. RJAZANSZKIJ J. A. PISZARJEV — V ognye tankovih szrazsenyij *(Nádor Tibor)* — 121

— Obrazovanyije jugoszlavszkogo goszudarsztva *(Józsa Antal)* — — — — — — — — — — — 123

* * * — Tankok ellen, száz halálon át *(Harsányi Iván)* — 125

J. B. GARAS — Odziały Gwardii Ludowej—Armii Ludowej 1942—1945 *(Lagzi István)* — — — — — — — 126

GAZSI JÓZSEF — Fények a Börzsönyben *(Szabó Sándor)* — — — 128

W. GUTSCHE—F. KLEIN—J. PETZOLD — Von Sarajewo nach Versailles *(Farkas Márton)* 129

* * * — Vojennoisztoricseszki Szbornyik 1975 *(Godó Ágnes)* — — — — — — — — — — — — 132

* * * — Historie a Vojenství 1974 *(Nádor Tibor)* — — 133

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA — A Hadtörténeti Múzeum életéből — — — — 137

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1974. I. rész *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* 143

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ДОМБРАДИ ЛОРАНД — Материалы о военной политике правящих классов Венгрии 1927—1936 гг. — — — — — — — 3

ТАКАЧ ЛАСЛО — ФЭЛЛЭР ЯНОШ — ЛЕЙТНЕР ФЕРЕНЦ — Формирование военно-медицинской службы ВНА и её функционирование в год освобождения — — 31

ПУБЛИКАЦИИ

МАРИЯ ФОРТУС — Один из ста тысяч — — — — — — — 61

КОВАЧ ЕНЕ — О газете железнодорожников-строителей — — 79

МЕМУАРЫ

ШОМОДЬИ ЯНОШ — От Капоша до Дона, от Дона до Одера — — 85

ДИСКУССИЯ

НЕМЕШ ИМРЕ — Замечания к статье Гезы Перьеш «Битва при Мохаче» — — — — — — — — — — 105

МАРОШИ ЭНДРЭ — Ответ Михаю Дечи — — — — — — — 117

ОБЗОР

А. П. РЯЗАНСКИЙ — В огне танковых сражений *(Надор Тибор)* — 121

Ю. А. ПИСАРЕВ — Образование югославского государства *(Йожа Антал* — — — — — — — — — — 123

* * * — Против танков, через сто смертей *(Харшани Иван* — — — — — — — — — — 125

Й. Б. ГАРАС — Odziały Gwardii Ludowej — Armii Ludowej 1942—1945 *(Лагзи Иштван)* — — — — — 126

ГАЖИ ЙОЖЕФ — Огни в Бёржёни *(Сабо Шандор)* — — — — 128

В. ГУТШЕ — Ф. КЛЕЙН — Й. ПЕТЦОЛД — Von Sarajewo nach Versailles *(Фаркаш Мартон)* 129

* * * — Военноисторически Сборник 1975. *(Годо Агнеш)* — 132

* * * — Historie a Vojenstvi 1974 *(Надор Тибор)* — — 133

ХРОНИКА

РАКОЦИ РОЗАЛИЯ — Из жизни Военноисторического Музея — — — 137

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиографический указатель зарубежных военноисторических журналов. 1974, часть I. *(Виницаи Иштван — Виндиш Элеонора)* — — — — — — 143

INHALT

STUDIEN

DOMBRÁDY LORÁND — Beiträge zur Militärpolitik der ungarischen herrschenden Klassen 1927—1936 — — — — — 3

TAKÁTS LÁSZLÓ—FÄLLER JÁNOS—LEITNER FERENC — Konstituierung des Sanitätsdienstes der ungarischen Armee und seine Entwicklung im Jahre der Befreiung (1945) — — — — — — — — 31

BEITRÄGE

MARIA FORTUSZ — Einer aus Hunderttausenden — — — — — 61

KOVÁCS JENŐ — Über das Blatt der Eisenbahnbauer — — — 79

ERINNERUNGEN

SOMOGYI JÁNOS — Von der Kapos zum Don, von Don zur Oder — 85

DISKUSSION

NEMES IMRE — Bemerkungen zur Die Schlacht bei Mohács betitelten Studie von Géza Perjés — — — — 105

MAROSI ENDRE — Erwiederung an Mihály Détshy — — — — 117

RUNDSCHAU

A. P. RJASANSKI — В огне танковых сражений *(Nádor Tibor)* — — 121

J. A. PISARJEW — Образование югославского государства *(Józsa Antal)* — — — — — — — — — 123

* * * — Gegen Tanks unter hundert Todesgefahren *(Harsányi Iván)* — — — — — — — — — 125

J. B. GARAS — Odziały Gwardii Ludowej—Armii Ludowej 1942—1945 *(Lazi István)* — — — — — — — — 126

GAZSI, JÓZSEF — Lichter im Börzsöny-Gebirge *(Szabó Sándor)* — 128

W. GUTSCHE
F. KLEIN
J. PETZOLD — Von Sarajewo nach Versailles *(Farkas Márton)* — 129

* * * — Военноисторически Сборник 1975. *(Godó Ágnes)* — 132

* * * — Historie a vojenství 1974. *(Nádor Tibor)* — — 133

CHRONIK

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Aus dem Leben des Kriegsgeschichtlichen Museums — — — — — — — — — — — 137

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Kriegsgeschichtliches Repertorium ausländischer Zeitschriften 1974. I. Teil *(Viniczai István—Windisch Eleonora)* — — — — — — — — 143

Részlet a spanyol polgárháborús emlékkiállításból

Ára: 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

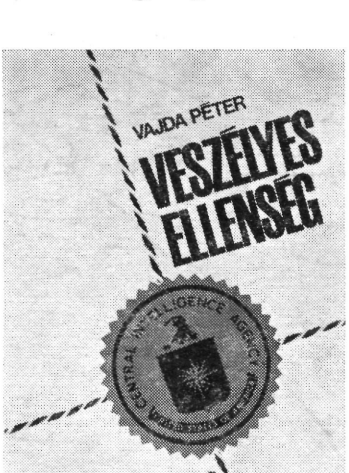

Bánkúti Imre
RÁKÓCZI HADSEREGE – 1703–1711

Erdős József
SUGÁRVESZÉLY – GÁZVESZÉLY

Fekete–Maros–Szabó
VÁLTS LÉPÉST!

Godó Ágnes
MAGYAROK ÉS LENGYELEK A FASIZMUS ELLENI HARCBAN

Wiebach, U.
SZERELEMRŐL BESZÉLT

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Zachar József
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA 1868-AS VÉDERŐTÖRVÉNYÉNEK NÉHÁNY OSZTRÁK VONATKOZÁSA

Lukács Lajos
EGY ÉV AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

2

XXIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1977

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1977

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Barcy Zoltán (Budapest), *Bendefy László,* a műszaki tudományok doktora (Budapest), *dr. Csonkaréti Károly,* a Magyar Közlöny szerkesztője (Budapest), *Kováts Lajos* (Budapest), *Lengyel István* kandidátus, az ELTE docense (Budapest), *Lukács Lajos,* a történelemtudományok kandidátusa, az MTA tudományos főmunkatársa, ELTE (Budapest), *Perjés Géza,* az MTA tudományos munkatársa (Budapest), *Sugár Jenő* ny. alezredes (Budapest), *Szemkeő Endre,* a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest); *Csendes László* alezredes, *Dombrády Lóránd* kandidátus, *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, *N. Ipoly Márta, Nádor Tibor* alezredes, *Rázsó Gyula* kandidátus, *Viniczai István, Windisch Aladárné, Zachar József* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371 HU ISSN 0017—6540

77.2707/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Fel. vez.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA 1868-AS VÉDERŐTÖRVÉNYÉNEK NÉHÁNY OSZTRÁK VONATKOZÁSA

A Habsburg-birodalomra az 1850-es években a kapitalista fejlődés kibontakozása és a konzervatív politikai rendszer uralma között fennálló alapvető ellentmondás a jellemző. Az abszolutista centralizáció válságát egyre súlyosabbá teszi a sikertelen 1859-es olasz hadjárat, az ezt követő államcsőd-helyzet, az olasz egységmozgalom új hulláma, a fellendülő magyar nemzeti mozgalom és a magas köröket kompromittáló hadiszállítási botrány. A politikai hatalom megszerzésének forradalmi útjáról lemondott liberális osztrák-német nagypolgárság ugyanakkor, célja elérése érdekében, szövetségre lép az állami bürokrácia és a földbirtokos nemesség szabadelvű rétegeivel, valamint az értelmiséggel.

Rövid konzervatív-föderalista közjáték után a régi módon uralkodni képtelen Ferenc Józsefet a birodalom súlyos helyzete 1861-ben az osztrák-német liberális erőkhöz fordulásra, az alkotmányos birodalmi centralizáció politikájára kényszeríti. Az együttműködésre — társadalmi-politikai uralmuk biztosítása céljából — e körök hajlandóak is. Ez a politikai kompromisszum azonban az alkotmányos fejlődéssel kapcsolatban vallott homlokegyenest ellentétes nézetek miatt nem lehet tartós. Az udvar és a liberális Alkotmánypárt együttműködésének kudarca, a konzervatív erők fellépése és a magyar álláspontban bekövetkezett változás az udvar részéről 1865-ben, konzervatív irányba fordulásként, a felfüggesztés abszolútista politikáját, az alkotmányossággal való szakítást eredményezi.

Ez a sikertelen politikai fordulat, valamint az 1866-os porosz—osztrák háborúban elszenvedett vereség végül, 1867-ben, az udvart is, az osztrák-német liberális mozgalmat is a kiegyezéshez, a Habsburg-birodalom dualista átalakításának programjához, az alkotmányos, kétközpontú birodalmi centralizmus politikájának elfogadásához vezeti.

A Habsburg-birodalomnak Osztrák—Magyar Monarchiává történő átalakulása a nem a Magyar Királysághoz tartozó területeken alkotmánymódosítással párosul. Ez a polgári szabadságjogok biztosítását, a miniszteri felelősség bevezetését, a rendeleti kormányzás korlátozását, a Birodalmi Tanács — a központi osztrák parlament — újoncmegajánlási, adómegszavazási, költségvetést és kereskedelmi szerződéseket jóváhagyó, továbbá interpellációs jogát, a bírói és a végrehajtói hatalom szétválasztását, az alkotmányosság fölött őrködő Bi-

rodalmi Törvényszék felállítását tartalmazza —, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki.[1]

A polgári-alkotmányos berendezkedés mellett számos abszolútisztikus vonás tovább él. Az uralkodó fenntartott joga a hadügy irányítása. A külpolitikai lépéseknél csupán a közös külügyminiszter ellenjegyzésére van szükség. Nem tesz ugyanakkor esküt az alkotmányra, és szuverén joga a miniszterek kinevezése. Így teljesen ellenőrzése alatt van a belpolitika is. Ezt segíti elő az is, hogy a kétkamarás Birodalmi Tanács „urak házának" nevezett felsőháza a nagybirtokok fejeiből, az egyházi méltóságokból és az uralkodó által kinevezett személyekből áll. Mindez jól jellemzi a kapitalizmus útján járó, ám súlyos feudális maradványokkal terhes birodalom központi hatalmi szervét jelentő udvar és a politikai hatalomból részesedő, a nyugat-európainál gyengébb, a korona birodalmat összefogó erejére szoruló osztrák-német nagypolgárság reális kompromisszumát.

Az egyszerűség kedvéért „osztrák"-nak nevezett területek a kiegyezés során nem nyernek nevet. A kortársi szóhasználat ezeket összefoglalóan a „Birodalmi Tanácsban képviselt országoknak és tartományoknak (királyságoknak és országoknak)", vagy röviden Ciszlajtániának — Bécsből nézve Lajtán inneni területeknek — nevezi.

Velence 1866-os elvesztése után az Ausztria császára címet viselő uralkodó fennhatósága alatt 17 koronatartomány marad, amelyek azonban továbbra is jelentős, nem osztrák-németek lakta területeket is magukban foglalnak. Ugyanakkor az egyes országok és tartományok különböző időben, különböző módon kerültek közös uralkodó fennhatósága alá, és nemcsak különböző etnikumúak, hanem eltérő gazdasági-társadalmi fejlettségi szinten állnak. A területi-történelmi sajátosságok tovább élnek, ennek kifejezője egyebek mellett a 17 tartománygyűlés helyi parlamentként való fennmaradása. Ez a tény ugyanakkor segíti a továbbra is meglevő decentralizációs erők hatását.

A dualista állam megteremtésével egyidőben, az udvarral kötött kompromisszumnak megfelelően, a csupán relatív többséggel rendelkező osztrák-németek biztosítani tudják gazdasági súlyuk mellett politikai vezető szerepüket is. A Birodalmi Tanácsban abszolút többséggel rendelkezik a liberális nagypolgári, értelmiségi, bürokrata és arisztokrata-nemesi csoportosulásokat magában foglaló osztrák-német Alkotmánypárt. Ez a párt alkotja az 1868. január 1-én hivatalba lépő, Karl Auersperg[2] vezette osztrák kormány többségét. Az udvarral kötött kompromisszum jeleként azonban helyet foglal a kabinetben két, a dualizmus politikáját elfogadó aulikus arisztokrata is. Magát az Alkotmánypártot egy arisztokrata, két bürokrata és négy polgári származású miniszter képviseli, így túlzásnak tartjuk a kortársi „polgárkormány" elnevezést. A liberális színezetű kormány mindenesetre a birodalom osztrák felére korlátozott alkotmányos centralizmus elvét képviseli anélkül, hogy kormányprogram megfogalmazására sor kerülne.[3]

Az udvar és az osztrák-német liberális mozgalom kompromisszuma to-

1 Reichsgesetzblatt, 1867. Nr. 126—147. Közli: *Bernatzik*, Edmund: Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. 2. bőv. kiad. Wien, 1911.

2 Auersperg, Karl, herceg (1814—1890), csehországi nagybirtokos, ismert szabadelvű politikus, az urak háza tagja és alkotmánypárti frakció vezetője. 1867-ben, majd 1871—1879-ben: az urak háza elnöke, 1868. január 1-től szeptember 25-ig: osztrák miniszterelnök.

3 Ministerratsprotokolle. Abschrift der Tagesordnungen. Archiv des Ministerpräsidiums, Verwaltungsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Ministerratsprotokolle.) 1. ülés, 1868. január 1. Stenographische Protokolle der Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates, Session IV. (A továbbiakban — Sten. Prot. AH.) 2002. o. Stenographische Protokolle der Sitzungen des Herrenhauses des Reichsrates, Session IV. (A továbbiakban — Sten. Prot. HH.) 478. o.

vábbi ellentéteket is rejt. A dinasztia és köre, különösen a polgári származású miniszterekre tekintettel, kezdettől fogva bizalmatlanul figyeli az új kormány tevékenységét.[4] Ez a bizalmatlanság az eddig még meg nem oldott egyik alapvető liberális követelés, az állam és az egyház szétválasztása irányában tett újabb alkotmánypárti lépések hatására még fokozódik, és összeütközéshez vezet.[5] A törvényhozás és az udvar eltérő nézetei láttán azonban nem csak kompromisszum jön létre a kormányon belül e kérdésben, hanem az előbbi két politikai tényező közötti közvetítés is párosul. Ez a polgári szükségházasság, az állami iskolafelügyelet és a szabad felekezetválasztás törvényét eredményezi.[6]

Az uralkodónak a körülmények hatására rákényszerített alkotmánypárti többségű kormánnyal szemben érzett ellenszenve fokozódik a delegációk — a Birodalmi Tanács és a magyar országgyűlés két-két házából a közös ügyek tárgyalására választott állandó testületek — 1868. január 19—március 24. közötti első ülésszaka hatására. Az Alkotmánypárt itt ugyanis — a liberális alapelveknek megfelelően, s az udvar törekvéseivel éles ellentétben — a magasnak tartott hadügyi költségvetésben való törlések érdekében lép fel.[7]

Ilyen előzmények után robban ki a véderő-törvénytervezettel kapcsolatban az újabb, a korábbiaknál lényegesen súlyosabb osztrák kormányzati válság.

*

Az osztrák hadügyre az 1850-es, 1860-as években ugyanaz a határozatlanság a jellemző, mint a külpolitikai vonalvezetésre. Ez tükröződik abban a sok félmegoldásban, amellyel az udvar azt igyekszik elérni, hogy a hadsereg megfeleljen a kor követelményeinek.

A legfelsőbb szintű irányítást 1849-ben a hadseregreformmal kettéválasztják: az újonnan szervezett hadsereg-főparancsnokság illetékes a hadműveleti és a felső szintű személyi ügyekben, míg a hadügyminisztérium hatáskörében csupán az ellátás és a katonai közigazgatás marad. Az 1853-as újabb reform a hadügyminisztériumot két ügyosztályként beolvasztja a hadsereg-főparancsnokságba. Végül az 1861-es reformmal a hadsereg-főparancsnokságot hadügyminisztériummá szervezik át.

A csapatok vonatkozásában mindez úgy tükröződik, hogy 1849-ben a békeszervezés 14 seregtestből álló 4 hadsereggel számol, ehhez jönnek a határőrvidék hadosztálykötelékei. Ezzel egyidőben az egyes katonai főparancsnokságok hatásköre a katonai közigazgatásra korlátozódik. 1853-ban ezeket az időközben területi katonai parancsnokságokra változtatott szerveket beolvasztják az ott állomásozó hadsereg- vagy seregtest-parancsnokságokba. 1857-ben új belszervezetet vezetnek be. 1859-ben a négy hadseregtörzset egyre csökkentik, a fennálló 15 seregtesttörzsből 7-et hagynak meg, és megszüntetik a hadosztály-

4 Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868, január 15. Nachlaß, Plener, Karton 6, folio 7, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. (A továbbiakban — HHStA.) Közli: *Fellner*, Fritz: Kaiser Franz Joseph und das Parlament. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. (A továbbiakban — MÖSTA.) 1956. IX. k.; *Beust*, Friedrich Ferdinand: Aus drei Viertel-Jahrhunderten, Stuttgart, 1887. 2 k. I. k., 162. o.

5 Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868. február 22. Nachlaß, Plener, Karton 6, folio 21, HHStA. Közli: *Fellner*, Fritz: MÖSTA, IX. k. 1956.; *Sandler*, Samuel: Das Bürgerministerium 1868—1870. Philosophische Dissertation, Universität Wien, 1930. 38. és köv. o.

6 Sten. Prot. HH. 523. és köv. o. Sten. Prot. AH. 2509. és köv. o.; *Neue Freie Presse* (A továbbiakban — NFP.), 1868. február 14.; *Abendblatt* (A továbbiakban —A.), március 19.; *Morgenblatt* (A továbbiakban — M.), március 26.; A, március 27.; M, március 30.; A, március 31.; A, május 22.; A, május 26. M.

7 Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegationen des Reichsrates, Session I. 74. és köv. o.

szervezést is. Ugyanakkor megerősítik a dandárokat és a felsőbb törzs nélkül maradottakat az ismételten felállított 9 illetékes területi katonai parancsnokság alárendeltségébe helyezik.

A hadkötelezettségről az 1853-as rendelet intézkedik. Bár a korábbinál szélesebb rétegekre terjed ki, és ezzel lényegesen megnő a békelétszám, még mindig nem minősíthető általánosnak a hadkötelezettség. Magasabb iskolai végzettség, bizonyos foglalkozási körök eleve felmentést biztosítanak. Lehetőség van továbbá a megváltásra vagy a helyettesállításra. A rendelet 8 év sorszolgálatot és 2 év tartalékosszolgálatot ír elő és évente mintegy 85 000 újonc sorozásával számol. A birodalom pénzügyi nehézségei következtében azonban a sorszolgálat rövidebb időre terjed ki. Így 1866-ban például mintegy 400 000 gyalogos, 29 000 lovas, 24 000 tüzér, 10 000 utász és műszaki katona szolgál az osztrák hadseregben.

A fegyverzet nagyrészben elavult, még mindig elöltöltős puska van rendszeresítve. A modernizálás csak a tüzérségi vontatóeszközökre és a műszaki, elsősorban az átkelő eszközökre terjed ki. A harcászati alapelvek nem ismerik fel a tűzcsapás jelentőségét, még mindig a védekezésből indított rohamot részesítik előnyben.

A korábbi katonai kudarcok után a Habsburg-birodalomnak a nyugat-európai országokhoz képest — a modernizálási kísérletek ellenére is — lényegében elmaradott hadseregszervezési, hadkiegészítési rendszerét, felszereltségét és a katonai elméletét a maga valóságában az 1866-os porosz—osztrák háború tárja fel.[8] Az e háborúban elszenvedett vereség mutatja meg teljes mélységében, hogy a kor követelményeinek megfelelően felmentés, helyettesítés és megváltás nélküli általános hadkötelezettséget kell bevezetni, növelni kell a hadsereg létszámát, korszerűsíteni kell a hadkiegészítési és hadseregszervezési rendszert, a fegyverzetet, továbbá a harcászati elveket és a kiképzést.

A helyzet súlyosságát felismerik a vezető katonai körök is. A vesztes háború utáni első lépések azonban ismét kapkodásról tanúskodnak. 1866. október elsejével újra felállítják a hadsereg-főparancsnokságot, amely a közös hadügyminisztérium 1867. december 24-i hivatalba lépéséig áll fenn. A dandárokat 3 új seregtesttörzs felállításával 10 seregtestbe szervezik, de a hadsereg összlétszáma nem változik. Néhány hét múlva, újabb fordulattal, megszüntetik a seregtest-parancsnokságokat és ezek helyett 27 hadosztályparancsnokságot szerveznek; a hadsereg létszáma ismételten változatlan marad. Továbbra is meghagyják a 9 területi katonai parancsnokságot a katonai közigazgatás szerveként. Sietve új szabályzatokat vezetnek be, és modern hátultöltős puskákat rendszeresítenek.[9]

Halaszthatatlan azonban a hadsereg létszámának növelése, az általános hadkötelezettség elvének érvényesítése. Ezeknek a gondolatoknak ad nyíltan kifejezést John[10] megbízott hadügyminiszter az uralkodóhoz intézett, a hadsereg megerősítését azonnali szükségszerűségnek minősítő 1866. december 26-i felterjesztésében.[11] A felterjesztéshez csatolt véderő-rendelettervezetet,

8 *Friedjung*, Heinrich: Harc a német hegemóniáért 1859—1866. 3 k. MTA kiadása, Budapest, 1902. II. k. 9. és köv. o.; *Mollinary*, Anton: 46 Jahre im österreichisch—ungarischen Heere 1833—1879. 2 k. Zürich 1905. Institut Orell Füssli. I. k. 183. és köv. o.; 250. és köv. o.; II. k. 60. és köv. o.; 79. és köv. o.

9 *Mollinary*, Anton: i. m. II. k. 122. és köv. o.

10 John, Franz, báró (1815—1876), hivatásos katona, 1861: vezérőrnagy, 1866: altábornagy, 1873: táborszernagy. 1866—1869 és 1874—1876: vezérkari főnök, 1866—1867: megbízott hadügyminiszter, 1867. december 24.—1868. január 18.: közös hadügyminiszter.

11 *Wiener Zeitung*, 1866. december 31.

amely igyekszik megfelelni a korszerű elveknek, 1866. december 28-án írja alá Ferenc József, és az így, oktrojált törvényként, életbe lép.[12]

A kiegyezés megvalósításán fáradozó magyar politikai vezetők — mindenekelőtt Deák és Andrássy — élesen tiltakoznak az oktrojálás ténye ellen. Ezt a bonyolult belpolitikai helyzetre való hivatkozással hárítja el az uralkodó.[13] A további kiegyezési tárgyalások során mindenesetre, a magyarországi elégedetlenséget kihasználva, a magyar liberális politikusok az 1848 előtti törvények szellemében állnak ki a magyar honvédelmi minisztérium újra megszervezése, a magyar országgyűlés újoncmegajánlási jogának visszaállítása és a magyar hadsereg újra felállítása mellett. Elismerik ugyanakkor, hogy a magyar hadsereg a Monarchia egységes hadseregének alkotórésze, és uralkodói jog az egységes vezérlet, vezénylet és belszervezet. Mindez egy új véderőtörvény kidolgozásának a kérdését veti fel. Bár ezekkel a magyar követelésekkel szembefordulnak a felső katonai körök — mindenekelőtt John megbízott hadügyminiszter —, a magyar álláspont diadalmaskodik. A magyar kormány kinevezésekor Andrássy miniszterelnök kapja a honvédelmi miniszteri tárcát is, és a magyar országgyűlésnek az 1867-es újoncozási tervezetet még a fennálló véderőtörvénynek megfelelően terjesztik be. Ezt siet megszavazni a magyar országgyűlés.[14]

Miközben Magyarországon aktivizálódnak az 1861 óta fennálló 48-as honvédegyletek és a hangulatot az önálló, magyar vezényletű hadsereg felállítása irányában befolyásolják,[15] az udvar az osztrák-német liberálisok követelésére beterjeszteti a Birodalmi Tanácsban az oktrojált véderőtörvényt alkotmányos-parlamentális tárgyalásokra.[16] Ugyanakkor tovább folytatja az uralkodó a tárgyalásokat a magyar kormánykörökkel. Ennek eredményeképpen 1867. november 10-én újabb megállapodás születik, az uralkodó ismét engedményre kényszerül. Visszavonja az 1866. december 28-i oktrojált véderőtörvényt. Az új véderőtörvény kidolgozásának idejére a korábbi, részben elavult intézkedések lépnek életbe.[17]

Az udvari körökben kezdettől ellenszenvvel viseltetnek Magyarország legcsekélyebb hadügyi önrendelkezésével szemben is, ebben az időben pedig még a korábbiakhoz képest is fokozódik az ellenállás az önálló magyar hadsereg gondolatával szemben, holott ennek a gondolatnak egyre élesebben adnak hangot a vezető magyar politikusok.[18] Az udvari körök nevében Beck[19] ezredes 1867. november 27-én emlékiratban megfogalmazott tervezettel fordul az uralkodóhoz a hadsereg kettéosztásának gondolata ellen, az egységes hadsereg fenntartása érdekében. Érvei közül figyelmet érdemel, hogy például a magyar követelés teljesítése azonnal az egyes ciszlajtán tartományok hasonló követelését vetné fel, Magyarországon pedig a nemzetiségek tiltakozását eredményezné. Ezt a feliratot az uralkodó átadja Andrássy magyar miniszterelnöknek és honvédelmi miniszternek, aki ellentervezetében, a magyar követeléseket mérsékelve, legalább a közös hadsereghez kapcsolódó magyar honvéd-

12 *Wiener Zeitung*, 1866. december 31.
13 *Wertheimer* Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. 3 k. MTA kiadása, Budapest, 1910—1913. I. k. 311. és köv. o.
14 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 331. és köv. o.
15 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 297. és köv. o. NFP, 1867. március 5.; A, március 9. M.
16 Sten. Prot. AH. 9. ülés, 1867. június 17.
17 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 406. o.
18 Lásd: Albrecht főherceg névtelenül megjelentetett röpirata: Wie soll Österreichs Heer organisiert sein? Wien, 1868.
19 Beck, Friedrich, gróf (1830—1920), 1846-tól hivatásos katona, 1862-től a főhadsegédi hivatalban szolgál. 1867-től az uralkodó katonai kabinetirodájának a vezetője, I. Ferenc József vezető katonai tanácsadója. Később táborszernagy, 1876—1881: vezérkari főnök.

hadsereget követel második vonalnak.[20] Az uralkodó elutasítására ezután tárgyalások kezdődnek Beck és Andrássy között, s ezekbe bevonják Taaffe[21] ciszlajtán miniszterelnök-helyettest és honvédelmi minisztert, az uralkodó osztrák kormánybeli bizalmasát is. A tárgyalásokon Beck elfogadja Andrássy javaslatát a honvédhadsereg szervezésére, de felveti a paritás elve alapján az ennek megfelelő osztrák Landwehr megszervezését.[22]

Ennek következtében lemond a nézeteihez ragaszkodó és így az udvarral is szembekerülő John közös hadügyminiszter. Ő egyébként az egységes hadsereg mellett a belső védelem megszervezésére tartományonkénti második vonalat indítványozott már 1866 őszén, ám ezt a birodalom egyik felében sem fogadták el. Helyét 1868. január 18-án Kuhn[23] veszi át, akinek vezetésével 1868. január 29-től fogva, a még John által javasolt módon, tizennyolc tagú tábornoki bizottság is tárgyalásokat kezd az új véderőtörvény tervezetéről.[24]

Az 1867. évi magyar kiegyezési XII. törvénycikk ugyanis általánosságban szól csak a hadügyről: a 9. § kimondja, hogy a hadügy közös ügy, a 11. § pedig rögzíti, hogy a hadsereg egységes, és ennek kiegészítő része a magyar hadsereg. Az egész hadsereg vezérlete, vezénylete és belszervezete uralkodói felségjog, míg a 12. § értelmében a magyar hadsereg újoncozása, elhelyezése és élelmezése a magyar törvényhozás, illetve kormányzat hatáskörébe tartozik.[25]

Most a tábornoki bizottságnak kell állást foglalnia a hadsereg létszámáról, belső tagozódásáról. 800 000 fős hadilétszámot és 200 000 fős kiképzett tartalékot követelnek. A többség, Kuhn közös hadügyminiszter vezetésével, az egységes hadsereg fenntartása mellett foglal állást. Nagy vitát folytatnak a bizottság tagjai az önálló magyar honvédség és az ennek megfelelő osztrák Landwehr kérdésében. Többségük a honvéd- és Landwehr-alakulatokat az egységes német vezényleti nyelvű hadsereg stratégiai tartalékának, kiegészítő részének tekinti, s a magyar, illetve osztrák honvédelmi minisztériumnak a közös hadügyminisztériumhoz képest csak korlátozott jogkört kíván biztosítani, még békeidőben is. Ellenállás mutatkozik a hovédség és a Landwehr közvetlen sorozásával, valamint a honvédség magyar vezénylési nyelvével szemben is.[26]

Az udvar és a magyar uralkodó körök tárgyalásaival egyidőben az osztrák-német Alkotmánypárt, a ciszlajtániai kormánypárt is állást foglal a véderőtörvénytervezettel kapcsolatban. Központi szócsöve nem vitatja az általános hadkötelezettség elvét, de a liberális alapelvek szerint a várható hadműveleteknek megfelelő minimális létszámú hadsereget kíván. Ezen az alapon elveti a közös melletti külön magyar hadsereg felállítását, különös tekintettel arra, hogy a dualizmus paritása felveti a nem Magyar Királysághoz tartozó területeken is a honvédséghez hasonló külön hadsereg (Landwehr) felállításának kérdését.[27]

20 Akten der Militärkanzlei, Kriegsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Millitärkanzlei.) 82—3/20 ill. Separat-Faszikel 29/a. *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 408. o.

21 Taaffe, Eduard, gróf (1833—1895), aulikus földbirtokos, I. Ferenc József egyik tanuló- és játszótársa, fiatalon állami hivatalnok; 1863—1867: salzburgi tartománygyűlési elnök, 1867: felső-ausztriai helytartó. 1868. január 1. — 1870. január 15.: osztrák honvédelmi és közbiztonságügyi miniszter; 1868. január 1. — szeptember 25.: miniszterelnökhelyettes; 1868. szeptember 25. — 1869. április 17.: megbízott miniszterelnök; 1869. április 17. — 1870. január 15., majd 1879—1893: miniszterelnök.

22 Nachlaß Heller. Biographie des Erzherzogs Albrecht. B/679. Nr. 1. Kriegsarchiv, Wien.

23 Kuhn, Franz, báró (1817—1896), hivatásos katona, 1864: vezérőrnagy; 1866: altábornagy; 1873: táborszernagy. 1868. január 18. — 1874. június 14.: közös hadügyminiszter.

24 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 415. és köv. o.

25 Magyar Törvénytár, 1836—1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 335. o.

26 Denkschrift über die Wehrgesetz-Vorlage. Militärkanzlei, 70/52. *Der Kamerad,* 1868. június 9.

27 NFP, 1868. január 16. M.

S miközben az erős hadsereget nagyhatalmi okokból kívánó uralkodó és a honvédsereget hatalmi és presztízsokokból követelő magyar kormánykörök nézetei a tárgyalások során egyre közelebb kerülnek, s ami 1868. március végére lényegében előzetes megállapadást eredményez, az osztrák kormány és az Alkotmánypárt ezzel egyre határozottabban szembekerül. Legélesebben Giskra[28] belügyminiszter lép fel, ezért I. Ferenc József 1868. április 8. és 10. között több ízben is audiencián fogadja, hogy megnyerje az előzetes megállapodásnak, sőt Deák is tárgyal vele e kérdésben.[29]; valószínűleg sikertelenül, ahogyan arra az események további menetéből következtethetünk.

A véderő-törvénytervezet végső formába öntésére az uralkodó vezetésével 1868. április 18. és 29. között Budán megtartott nyolc konferencián kerül sor.[30] Az első két konferencián az uralkodón, Beust[31] birodalmi kancelláron és közös külügyminiszteren, Kuhn közös hadügyminiszteren, Becke[32] közös pénzügyminiszteren, Andrássy magyar miniszterelnökön és honvédelmi miniszteren, Festetich Györgyön, a király személye körüli magyar miniszteren, valamint Beck ezredes jegyzőkönyvvezetőn kívül az osztrák kormány nevében Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter vesz részt.

Taaffe az első konferencián április 18-án elmondott felszólalásában kijelenti: „Veszélyt lát e kérdés megtárgyalásában és kétségbe vonja, hogy a birodalom itteni fele a hadsereget a tervezett nagyságban jóváhagyja, és ezt a legfőbb hadúr jogaiba való beavatkozásnak tartja. Különben ennél politikai kérdéseket is fontolóra kell venni, és részleteket közölni a hadseregről, amelyeknek nyilvánosságra hozása a jelen pillanatban talán nem egészen megfelelő. Végül azt is kétségesnek találja, hogy a bécsi Birodalmi Tanács a hadsereg ilyen magas létszámába a hadsereg egységének biztosítéka nélkül belemegy-e."[33]

Tegyük hozzá a Beck vezette jegyzőkönyv szavaihoz világosabban: Taaffe nem lát reális lehetőséget kompromisszumra a véderőtörvény kérdésében az udvar és az Alkotmánypárt között. Mivel szerinte alkotmányos-parlamentáris úton nem biztosított a törvénytervezet elfogadtatása, szívesebben látná az uralkodó bizalmasaként az ismételt oktrojálást. Ugyanakkor hangot ad az alkotmánypárti többségű osztrák kormány részéről a magyar honvédhadsereggel szemben mutatkozó ellenérzésnek is.

Az április 19-i második konferencián az Andrássy-tervezettel vitába szállva Taaffe azt fejtegeti, hogy a honvédsereg felállítása az egységes hadsereg megbontását jelentené, a magyar követelés teljesítése esetén ráadásul a birodalom másik felében is hasonló hadsereget kellene felállítani.[34] Ez pedig itt azonnal a liberálisokat mozgató pénzügyi kérdést vetné fel, s a közös hadsereg további

28 Giskra, Karl, Dr. (1820—1879), brünni ügyvéd, liberális politikus. 1848: Frankfurtban képviselő, Bécsben az Akadémiai Légió egyik szervezője. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője; 1867: a képviselőház elnöke; 1868—1870: osztrák belügyminiszter.

29 NFP, 1868. április 12.; M, április 15. A.

30 Konferenzen unter Allerhöchstem Vorsitz über das Wehrgesetz, Ofen, 18. — 29. April 1868. Akten der Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/a. Kriegsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Konferenz.) Megjegyzés: A konferenciák jegyzőkönyveinek lényegi, elsősorban a magyar királyi honvédségre vonatkozó részeit közli *Papp Tibor:* Az Osztrák—Magyar Monarchia első véderőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 4. sz. 703—724. o.

31 Beust, Friedrich Ferdinand, báró (1809—1886), 1868-tól gróf, 1858—1866: a Szász Királyság miniszterelnöke. 1866. október 30. — 1867. december 24.: osztrák külügyminiszter; 1867. február 7. — december 30.: osztrák mniiszterelnök; 1867. június 2. — 1871. november 8.: birodalmi kancellár; 1867. december 24. — 1871. november 8.: közös külügyminiszter.

32 Becke, Franz Karl, báró (1818—1870), állami hivatalnok, ismert pénzügyi szakember. 1865—1867: pénzügyminisztériumi osztályfőnök; 1867: megbízott pénzügyminiszter és kereskedelemügyi miniszter; 1867. december 24. — 1870. január 15.: közös pénzügyminiszter.

33 I. Konferenz, folio 9. Megjegyzés: Ezt és a további valamennyi idézetet a szerző fordította.

34 II. Konferenz, folio 1—3.

gyengítését eredményezné: „A költségeket a különböző tartományok költségvetésére kellene átruházni, és az adózó — akinek mindegy, hogy adóját Landwehr-kötelékekre vagy hadseregre fizeti, s aki egyáltalán nem akar magára vállalni semmiféle adónövekedést a hadikiadások számára — ezért a hadseregnél törlésekre fog törekedni."[35]

Arra is rámutat Taaffe ezen a konferencián, milyen osztrák hatalmi tényezőknél kell ellenállással számolni: „A tervezet, ahogyan itt van, nem csak a miniszterkollégáknál, hanem a Birodalmi Tanácsnál is nagy nehézségeket keltene, és hogy ezeket elhárítsuk, változtatásokat kellene rajta végezni, amelyeknél csak a megegyezés elérését célzó legnagyobb készség hangsúlyozható."[36]

A következő események már arra mutatnak rá, mennyire nem veszi komolyan I. Ferenc József az adott időszak egyik legjelentősebb ciszlajtán politikai irányzatot, az osztrák-német liberális mozgalmat, az ezt megtestesítő Alkotmánypártot és a zömében e párt képviselőiből álló császári-királyi (osztrák) kormányt, az egész gyenge lábakon álló ciszlajtán alkotmányos-parlamentáris rendszert. Az előbbi politikai tényezők nélkül dönt ugyanis az udvar és a magyar kormány ebben az egész Osztrák—Magyar Monarchiát érintő kérdésben. A következő három konferencián, április 22-én, 23-án és 24-én, ennek megfelelően nem vesz részt az osztrák kormányt képviselő Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter, vagy az osztrák kormány más tagja. Ugyanakkor jelentős előrehaladás következik be az udvar és a magyar kormány nézeteinek egyeztetésében.

Taaffe feladata Bécsben ezalatt láthatóan az osztrák kormány meggyőzése a törvénytervezet elfogadtatása érdekében, de nem sok sikerrel jár igyekezete. Az április 23-i negyedik konferencia jegyzőkönyve ezt így rögzíti: „Az ülés kezdetén Őfelsége felolvastatja Taaffe gróf, honvédelmi miniszter felterjesztését, amelyben Őfelsége tudomására hozza, hogy az általános hadkötelezettség elve a cs. kir. kormánynál még egyáltalán kérdéses, és hogy a bécsi minisztertanácson a tervezet tárgyalásába még egyáltalán nem mentek bele. Őfelsége felveti a kérdést, hogy a tervezetek tárgyalását folytassák-e vagy nem, és a konferencia úgy határoz: A tárgyalásokat befejezi, és a változásokkal ellátott átiratot intéz Bécsbe."[37]

A véderő-törvénytervezetet valóban meg is tárgyalják az osztrák kormány részvétele nélkül, s amikor az április 26-i hatodik konferencián megjelenik Karl Auersperg osztrák miniszterelnök, az uralkodó ezt az ülést így nyitja meg: „Auersperg herceg, miniszterelnök jelenléte alkalmat nyújt, hogy jelenlétében még egyszer megbeszéljük a véderőalkotmány fő vonásait, hogy őméltóságát abba a helyzetbe hozzuk, hogy az itt elfogadott felfogással Bécsben is közreműködhessen a tárgyalásokon."[38]

Vagyis az udvar nem törődik az osztrák-német liberális aggodalmakkal, amikor a nagyhatalmi politikát szolgáló hadseregről van szó, és az osztrák miniszterelnök tevékenysége a közvetítésben merül ki. Közvetíti is a liberális többségű osztrák kormány nézetét: „Ami a hadsereg és a honvéd—Landwehr-kötelékek kérdését illeti, ki kell emelnie, hogy amennyire előtte ismeretes, a Birodalmi Tanácsban és a birodalom nyugati felének tartományaiban első-

35 II. Konferenz, folio 3.
36 II. Konferenz, folio 4.
37 IV. Konferenz, folio 1. Megjegyzés: Az erre az időre vonatkozó valamennyi osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyv megsemmisült, így közelebbit a kormányon belüli tárgyalásokról nem tudunk.
38 VI. Konferenz, folio 1.

sorban a hadsereg kérdésének rögzítésére fektetnek különös súlyt, a honvéd- és Landwehr-kötelékeket csak másodsorban tárgyalják. Nem titkolhatja, hogy a négyévi sorszolgálati idő rögzítése nagy nehézségekbe fog ütközni, és hogy mindent meg fognak mozgatni, hogy ezt lehetőleg csökkentsék. A honvéd—Landwehr-kötelékek ugyancsak jelentős megfontolást fognak kelteni a fiatal haderő lekötése miatt, egész más szelleme lesz, hogyha idős, kiszolgált férfiakból áll, akik a katonás szellemet magukkal hozzák; ez nem fog a hadseregnek a honvéd—Landwehr-kötelékekhez való viszonyára sem befolyás nélkül maradni. A hadiállomány létszámának megállapítása várhatóan nem fog nagyobb nehézségekbe ütközni, ha a Monarchia külpolitikai helyzetének és tekintélyének figyelembe vételével határozzák meg. A megváltás kívánságát is felvetik, vagy legalább az önként teljesítendő szolgálati időt vagy a helyettesállítást."[39]

A továbbiakban Karl Auersperg osztrák miniszterelnök ezen az ülésen még egy liberális követelést is megemlít. „Rámutat, hogy a birodalmi gyűlésben[40] az a törekvés, hogy a hadsereg költségvetését tovább csökkentsék, sőt hogy egészen hatvan millióra szállítsák le, akkor azután kérdéses, hogyan tartható még fenn a magas békelétszám."[41]

A ciszlajtániai osztrák-német kormánypárt és az udvar közti konfliktus súlyossága jobban érzékelhető az uralkodó álláspontjának ismeretében: maradéktalanul következetes általános hadkötelezettség, évi nyolcvanmillió forintos hadügyi költségvetés, 800 000 fős hadilétszám, 4 évi sorszolgálat, 6 évi tartalékos szolgálat, az újonclétszám ennek megfelelő, tíz évre előre való megállapítása. A magyar kormány törekvése a honvédhadseregre pedig együtt jár a ciszlajtán Landwehr-kötelékek felállításával, ez a birodalom két felében újabb 200 000 fő fegyverest jelent.[42]

Mindez valóban jelentős gazdasági megterhelést eredményezne, ezért az osztrák-német liberális Alkotmánypárt jottányit sem enged, élesen fellép a fenti alapelvekkel szemben. Nem enged azonban az uralkodó sem, aki e kérdésben most már nemcsak az udvari párt teljes támogatását élvezi, hanem a magyar kormányét és lényegében a magyar kormánypártét is. Jól mutatja ezt a hatodik konferencia határozata: „Elhatározzák, hogy Auersperg herceg, miniszterelnök holnap Bécsben kormánytanácskozást tartson, és amint létrejön a megegyezés a véderőtörvény alapelveiről, Taaffe gróf, miniszter haladéktalanul Budára utazzon, hogy a zárótanácskozásokon részt vegyen."[43] S hogy mennyire nem szándékozik figyelembe venni az uralkodó az osztrák kormány álláspontját, bizonyítja, ismét úgy folytatódik a részletek megtárgyalása, hogy az április 28-i hetedik konferencián nem vesz részt az osztrák kormány képviselője.

A nyolcadik ülésen, április 29-én, azután ismét megjelenik Karl Auersperg osztrák miniszterelnök és kíséretében Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter. Utóbbi ismerteti az osztrák kormány határozatát, amely az udvar és a magyar kormány megállapodásának leglényegesebb pontjait illetően a tagadás szellemét sugározza. Nem fogadja el ugyanis a javasolt sorszolgálati időt, a tíz évre szóló újonclétszám-megállapítást, továbbra is ragaszkodik az önkéntes szolgálathoz és a helyettesállításhoz, a sorszolgálatra való

39 VI. Konferenz, folio 4.
40 Megjegyzés: Itt valószínűleg szóbotlás történt: Reichstag — Reichsrat. Értelemszerűen csak a Birodalmi Tanácsról lehet szó.
41 VI. Konferenz, folio 10.
42 I. Konferenz, mellékletek.
43 VI. Konferenz, folio 21.

behívásnál a 17 éves kor helyett a 20 éves kor mellett áll ki — hogy csak néhányat emeljünk ki. Az uralkodó ezeket a módosításokat sorra elveti. Ennek megfelelően a konferencia saját eredeti megállapodását szavazza meg, majd elhangzik az uralkodói parancs, hogy ez alapján öntsék végső megfogalmazásba a véderő-törvénytervezetet.[44]

A korabeli közvélemény számára I. Ferenc Józsefnek az első konferencián bevezetőként és az utolsó konferencián zárásként hangsúlyozott intelme szerint[45] semmi nem szivárog ki a Budán tartott konferenciákról, de az udvar és az Alkotmánypárt közötti nézeteltérés jól ismert. Az osztrák kormány május 2-i üléséről szóló beszámolóban például ott áll ez a két mondat a központi liberális sajtóorgánumban: „A pénzügyi előterjesztések mellett a véderő kérdése áll az érdeklődés előterében. A magyar kormánnyal folytatott tárgyalások — ahogyan jelentik — befejeződtek, a ciszlajtán kormány kebelében azonban még nem jutott eddig a kérdés, és több oldalról egybehangzóan mondják nekünk, hogy a tárgyalás nagy és messzemenő nehézségbe ütközik."[46]

Az udvar és az osztrák kormány ellentétére jellemző fényt vet az uralkodónak Beust birodalmi kancellárhoz és közös külügyminiszterhez intézett saját kezű levele, amelyben — miközben mellékel egy, a Pester Lloyd-ban megjelent és a véderő-törvénytervezettel foglalkozó cikket, amelyet állítólag Giskra osztrák belügyminiszter ajánlott a lapnak — a következőket írja: „Kívánatos volna, hogy a bécsi miniszterek megelégedjenek azzal, hogy a bécsi újságokat az Én szándékaim és a birodalmi kormány szándékai ellen heccelik, és ne terjesszék ki áskálódásaikat a Lajtán túlra egy olyan kérdésben, amelyben a császár és a magyar kormány egységes."[47]

A másik oldalról Plener[48] osztrák kereskedelemügyi miniszter egyik levele mutat rá az ellentétre: „A jelenlegi pillanatban egyébként az egész kormány válságban van, mégpedig a véderőtörvény miatt. A császár hosszabb szolgálati időt, semmiféle helyettesállítást, tíz évre 800 000 fős hadilétszámot kíván, ami évi 75 milliós hadikiadást követelne, és az évi költségvetési jogból előzetes döntést kívánna. Mi rövidebb szolgálati idő mellett vagyunk: 3 év sorszolgálat, 5 év tartalékosszolgálat, 2 év honvéd—Landwehr-szolgálat. A hadügyminiszter 5 év sorszolgálatot igényelt — a helyettesítést ejteni akarjuk. A legvitatottabb pont azonban a hadilétszám. A magyar miniszterek magasabb hadilétszám mellett vannak, éppen ezáltal akarják a honvédünneplések elkerülése céljából az Össz-Ausztriában 200 000 (ebből Magyarországon 85 000) főre korlátozott honvéd—Landwehr-hadsereg felduzzasztását megakadályozni. Nekünk azonban a körmünkre ég e költségvetési tétel, mivel mindebből 70%-ot mi és a magyarok csak 30%-ot viselnek."[49] Ebből a levélből az is világossá válik, hogy eltérés, méghozzá lényeges eltérés van az osztráknémet és a magyar liberálisok felfogásában is a véderőtörvény tekintetében.

A közvetítést Beust birodalmi kancellár és közös külügyminiszter vállalja, de Karl Auersperg osztrák miniszterelnök segítségére is szüksége van. Ezért

44 VIII. Konferenz, folio 1—18.
45 I. Konferenz, folio 1., VIII. Konferenz, folio 18.
46 NFP, 1868. május 3. M.
47 Kaiser Franz Joseph an Beust, Buda, 1868. május 11. Poltisches Archiv des Ministerium des Außern, Interna, Vorträge und Allerhöchste Handschreiben. Karton 53. HHStA.
48 Plener, Ignaz, Dr. (1810—1908), szabadelvű bürokrata, ismert pénzügyi szakember. 1867—1873: a Birodalmi Tanács képviselője; 1873-tól az urak háza tagja. 1860—1865: pénzügyminiszter; 1868—1870: kereskedelemügyi miniszter.
49 Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868. május 24. Nachlaß Plener, Karton 6., folio 63. HHStA. Közli: *Molisch*, Paul: Briefe zur deutschen Politik in Österreich 1848—1918. Wien—Leipzig, 1934. 48. o.

az uralkodót arra kéri, gyakoroljon közvetlen hatást a ciszlajtán miniszterelnökre a törvénytervezet elfogadása érdekében.[50] Elképzelhető az uralkodó bizalmából miniszterelnökké lett szabadelvű arisztokrata nehéz helyzete a hozzá eszmeileg közel álló liberális miniszterkollégáival szemben. Talán éppen ez adja az első ösztönzést korai lemondására.

Az 1868. áprilisi konferenciákon megfogalmazódott véderő-törvénytervezetet a magyar kormány a magáénak tekinti[51] és június 27-én siet beterjeszteni azt az országgyűlésnek. A törvénytervezet ugyanis végül is tartalmazza egyebek mellett a 82 gyalogoszászlóaljból és 32 lovasszázadból álló, közvetlen sorozású, magyar vezényleti nyelvű honvédhadsereg felállítását, még ha ez korlátozott létszámú, fegyverzetű, hatáskörű, feladatú és a közös hadsereg kiegészítő része is. A magyar országgyűlésnek csak néhány napi vitára van szüksége július végén, augusztus elején. Egyelőre lemond a tüzérség és a műszaki csapatok követeléséről; augusztus 8-án lényegi változtatás nélkül elfogadja a kormányelőterjesztést.[52]

Nem ilyen egyszerű a helyzete az osztrák kormánynak a véderő-törvénytervezet előterjesztését illetően, hiszen ezt az udvar e kormánnyal szemben oktrojálta. Ennek ellenére a magyar kormányhoz hasonlóan még a Birodalmi Tanács nyári szünete előtt benyújtja a törvénytervezetet alkotmányos tárgyalásra. Ausztriában továbbra is nagy az ellenállás ezzel szemben. A politikai élet őszi megelevenedésekor, a Birodalmi Tanács ülésszakának 1868. október 17-i megnyitását követően, azonnal megkezdi üléseit a képviselőház honvédelmi bizottsága, és a napirenden a véderőtörvény benyújtott tervezete van. A hangulatra azonban egyrészt Rechbauernek[53] — az Alkotmánypárt autonómista szárnya vezérének — a milíciarendszer bevezetésére tett indítványa, másrészt a magas hadilétszámmal kapcsolatos gazdasági aggodalom nyomja rá bélyegét.[54]

Október 26-án Beust birodalmi kancellár és közös külügyminiszter szükségét érzi, hogy részletes külpolitikai helyzetképet fessen a képviselőház honvédelmi bizottságában, és ezzel igyekezzen rábírni a liberális képviselőket a kormányelőterjesztés elfogadására, de igyekezete nem jár átütő sikerrel.[55] Ezután az udvari körök képviseletében Beck ezredes, a katonai kabinetiroda vezetője és Horst[56] alezredes, a közös hadügyminisztérium II. (szervezési) ügyosztályának vezetője, a véderő-törvénytervezet egyik megfogalmazója igyekszik megnyerni az alkotmánypárti képviselőket a kormányelőterjesztésnek.[57]

Miután ez sem biztat jelentős eredménnyel, az udvar nyomására Taaffe ügyvivő miniszterelnök, aki Karl Auersperg 1868. június 24-i lemondását követően a kormány élén áll, a képviselőház honvédelmi bizottságában november 3-án kijelenti: Ha a delegációk november 12-re tervezett összehívásáig nem fogadja el a képviselőház a véderőtörvényt, a kormány aligha tudja tartani helyzetét. Ehhez Berger[58] tárcanélküli miniszter világosabban hozzáteszi:

50 Vortrag, Beust an den Kaiser, 1868. május 12. Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/b.
51 *Andrássy Gyula:* Promemoria hinsichtlich der Wehrfrage, Buda, 1868. június 17. Andrássy levéltár. Közli: *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 430. o.
52 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 427. és köv. o.
53 Rechbauer, Karl, Dr. (1815—1888), stájerországi ügyvéd, ismert liberális politikus. 1848: a stájer tartománygyűlés képviselője. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja.
54 NFP, 1868. okt. 20. M.
55 NFP, 1868. okt. 27. A, okt. 28. M.
56 Horst, Julius, báró (1829—1904), hivatásos katona. Ezredessé, majd vezérőrnaggyá előléptetve. 1871. november 25.—1880. június 26. osztrák honvédelmi miniszter.
57 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 442. o.
58 Berger, Johann Nepomuk, Dr. (1816—1870), morvaországi ügyvéd, liberális politikus. 1848: Frankfurtban képviselő. 1863-tól a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja. 1868—1870: tárcanélküli osztrák miniszter, kormányszóvívői feladattal.

Fel kell vetniük a bizalmi kérdést, ha addig nem fogadja el a képviselőház a kormányelőterjesztést. Az udvar nyílt ultimátuma ellen az alkotmánypárti képviselők nevében Schindler[59] csupán az időszűke miatt tiltakozik. Erre Taaffe ígéretet tesz, hogy kéri az uralkodót a delegációs ülésszak kezdetének néhány nappal való elhalasztására.[60]

Másnap a vezető alkotmánypárti lap a lényegre tapint rá az eseményt kommentálva: „Majdnem úgy tűnik, mintha a kormány a koronával szemben kötelezettséget vállalt volna, hogy keresztülviszi a véderőtörvény tervezetét, vagy mintha a kormány előre látná, hogy a korona megvonja a bizalmat azoktól a miniszterektől, akik képtelennek mutatkoztak, hogy a törvénytervezetet a kitűzött határidőn belül parlamentáris úton elintéztessék".[61] Az osztrák kormány aulikus kisebbségére bizonyára az előbbi, a liberális többségre pedig az utóbbi feltételezés az érvényes.

A nagy nyomás hatására mindenesetre a Birodalmi Tanács képviselőházának honvédelmi bizottsága meggyorsítja munkáját, s nagyobb része — ahogyan Schlindler november 3-i felszólalása már sejteni engedte — többségi indítványában már november 6-án enged a kényszerhelyzetnek.[62] Ez a többség immár lényegében változtatás nélkül elfogadja a kormányelőterjesztést, amely nem más, mint az udvar és a magyar kormány tárgyalása során kikristályosodott és a magyar országgyűlés mindkét házában már elfogadott 1868. évi XL., XLI. és XLII. törvénycikk. A Rechbauer nevével fémjelzett kisebbségi indítványban a honvédelmi bizottság következetesebb tagjai továbbra is kiállnak az udvar által végül is jóváhagyott 3 évi sorszolgálat helyett a 2 évi mellett. A 800 000 fős hadilétszám helyett 600 000 főst indítványoznak, végül pedig 10 év helyett 6 évre javasolják azt elfogadni.[63]

A képviselőház honvédelmi bizottságában keresztülhajtott kormányelőterjesztés még nem biztosítéka a képviselőházi alkotmánypárti többség megnyerésének, ezért sor kerül az egyesült liberális frakciók november 6-i tanácskozására, ahol a többség már hajlik a kormányelőterjesztés elfogadására.[64] A november 9-i újabb konferencián már szinte valamennyi alkotmánypárti képviselő jelen van, megjelenik továbbá az osztrák kormányból Taaffe megbízott miniszterelnök és honvédelmi miniszter, Giskra belügyminiszter, Plener kereskedelemügyi miniszter és Berger tárcanélküli miniszter is. A kormányelőterjesztés védelmét a véleményét eddigre gyökeresen megváltoztató Giskra belügyminiszter vállalja magára, s az alkotmánypárti képviselők előtt is felveti a bizalmi kérdést. Hangsúlyozza, hogy a kormány nem vállalhatja a felelősséget a kialakulandó belpolitikai helyzetért sem, ha a képviselőház megtagadná támogatását.[65] Döntéshozatalra nem kerül sor, de a fenyegető belpolitikai helyzetre való hivatkozás megteszi a magáét.

Jól mutatja ezt a november 10. és 13. között napi két ülés megtartásával meggyorsított képviselőházi vita, amelynek bevezetőjeként a kormány bejelenti, hogy az uralkodó a delegációk ülésszakának összehívását az alkotmánypárti kívánságnak megfelelően november 16-ra halasztotta.[66] Maga a vita a ki-

59 Schindler, Julius Alexander, Dr. (1818—1885), alsó-ausztriai ügyész és szépíró. 1848-as liberális politikus. 1861—1870: a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja.
60 NFP, 1868. november 4. A.
61 NFP, 1868. november 5. M.
62 NFP, 1868. november 6. A.
63 Bericht des Ausschusses über das Wehrgesetz. (Reichsrat, Abgeordnetenhaus.) Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/b.
64 NFP, 1868. november 7. A.
65 NFP, 1868. november 10. M.
66 NFP, 1868. november 10. A.

sebbségi indítvány támogatóinak felszólalásai jegyében zajlik le. Ezek a képviselők egymással vetélkedve hangsúlyozzák a Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok súlyos gazdasági-pénzügyi helyzetét, és a takarékosság nevében érvelnek indítványuk mellett. A kormányelőterjesztés védelmét az alkotmánypárti többség átengedi a képviselőként jelen levő Beust birodalmi kancellárnak és közös külügyminiszternek, valamint az osztrák kormány tagjainak, akik közül Berger, Giskra és Taaffe szólal fel. Az előterjesztés sorsa most már egy percig sem kérdéses; végül harmadik olvasásban a képviselőház 118:29 arányban fogadja el a véderőtörvény tervezetét.[67]

Az urak háza — a Birodalmi Tanács felsőháza — november 27-én és 28-án tárgyalja az oda került képviselőházi határozatot és szintén érdemi vita nélkül fogadja el a kormányelőterjesztést.[68] A véderőtörvény szentesítésére december 5-én kerül sor, s az ezzel hatályba lép.[69]

Az Osztrák—Magyar Monarchia új véderőtörvénye az általános hadkötelezettség alapján 1 000 000 fős hadilétszámmal számol, amelyből 800 000 fő a közös hadseregben, 115 000 fő az osztrák Landwehr-ben és 85 000 fő a magyar honvédhadseregben szolgál. Ennek megfelelően a tíz évre előre megállapított évi újonckontingens mintegy 100 000 főt tesz ki. Ebből 78 000 fő a közös, 11 000 fő a Landwehr- és honvédhadseregnek jut, míg mintegy 11 000 fő felesleg a közös hadsereg tartalékát képezi.

A hadkötelezettség 20 éves kortól vonatkozik a férfilakosságra, ideje 10 év (3 év sorszolgálat és 7 év tartalékosszolgálat). Az uralkodó által kinevezett külön főparancsnok áll a közös, Landwehr és a honvédhadsereg élén. A Monarchia hű tükörképeként mindhárom az uralkodóház főhercege.

Hadműveleti és más fontos kérdésekben a közös hadügyminisztérium az illetékes, minden vonatkozásban alárendeltségébe tartozik az első vonalnak minősülő teljes közös hadsereg. Az osztrák és a magyar honvédelmi minisztérium fennhatósága a második vonalbeli Landwehr- és honvédhadsereg adminisztratív irányítására és az ebből fakadó katonai közigazgatásra terjed ki. Szót érdemel még, hogy harmadik vonalnak a törvény még osztrák Landsturm-ról, illetve magyar népfölkelésről is intézkedik. E vonatkozásban azonban még csak rendszeres katonai nyilvántartást sem vezetnek be, hanem csak háború esetén kell ezeknek az önkéntes kötelékeknek a pótlást jelenteniük.

Egyelőre változatlan marad a közös hadsereg hadosztályszervezése, és továbbra is a területi katonai parancsnokságok a hadkiegészítési területek katonai közigazgatási szervei. A Landwehr- és a honvédhadsereg számára ezek mellett zászlóaljjárásokból álló hadkerületeket szerveznek. A Landwehrt és a honvédhadsereget nem szervezik magasabb harcászati kötelékekbe, a mozgósítási tervekben azonban dandárokká összevonva szerepelnek.

Az 1866-ban rendszeresített modernebb fegyverek mennyiségét növelik. A Landwehrre és a honvédhadseregre is kiterjesztve érvényben tartják az ezzel együtt még 1866-ban bevezetett új, a kor követelményeinek megfelelni igyekvő szabályzatokat. Ugyanakkor megkezdik a két honvédelmi minisztérium megszervezését és az osztrák Landwehr- és a magyar honvédkötelékek felállítását.

Mindezzel az Osztrák—Magyar Monarchia jelentős lépést tesz a hadügy területén, hogy az uralkodó körök nagyhatalmi törekvéseinek érvényesítése cél-

67 Sten. Prot. AH. 4412. és köv. o. NFP, 1868. november 15. M.
68 Sten. Prot. HH. 1830. és köv. o.
69 1868. évi 41., 42. és 43. törvénycikk, Wiener Zeitung, 1868. december 8.

jából felzárkózzon a korszerű hadsereggel rendelkező európai államokhoz. Számos vonatkozásban azonban ismét csak felemás intézkedésekre kerül sor, és ez indokolja az elkövetkező évek további reformjait.

*

A véderő-törvénytervezet létrejötte és a birodalom mindkét felében hatályos törvénnyé válása jellemzően világítja meg a tényleges hatalmi viszonyokat a ciszlajtán területeken. Rámutat az alkotmányos-parlamentáris rendszer gyengeségeire, az uralkodó — akit nem köt alkotmányos eskü — abszolutisztikus fellépésének lehetőségére, az osztrák-német liberális nagypolgárság pártjának és kormányának a politikai hatalomból való részesedés érdekében történő, udvar előtti ismételt megalkuváskészségére.

A véderő-törvénytervezet birodalmi tanácsbeli tárgyalása ugyanakkor az osztrák belpolitikai életben azzal a következménnyel jár, hogy a különböző liberális frakciók 1868. őszi egységes Alkotmánypártja — amely a 203 tagú képviselőház 118 fős többségével rendelkezik, és a kormány támaszát jelenti —, alig néhány hetes parlamenti küzdelem után ismét kezd szétesni. Egyelőre a zömében alpokbeli tartományokból származó, Rechbauer vezette 20 fős autonómista csoportosulás került szembe a többség megalkuvó döntésével.

A liberális színezetű osztrák kormány mindenesetre már az alkotmánypárti többség maga mögé — illetve az udvar rákényszerített döntése mögé — állításával is sikert könyvelhet el, mert egyelőre ismét rendelkezik az udvar, főleg az uralkodó bizalmával. Ezt az 1868. november 14-i kormányülésen I. Ferenc József személyesen fogalmazza meg a véderő-törvénytervezet képviselőházi elfogadása fölötti megelégedettségében.[70]

Másrészről azonban további következménye is van a véderő-törvénytervezet birodalmi tanácsbeli vitájának. A kormány egysége is újabb törést szenved. Karl Auersperg miniszterelnök korábbi lemondása után most Herbst[71] igazságügyminiszter, a legtekintélyesebb liberális politikus is bejelenti a kormányból való kilépését.[72] A képviselőházi alkotmánypárti kisebbséggel ért ugyanis egyet, és nemcsak hangsúlyozza a véderőtörvény elleni állásfoglalását, hanem ennek nyomatékot is kíván adni lemondásával. Az osztrák kormány többi alkotmánypárti tagja ennek ellenére egyelőre mégis rá tudja venni lemondása visszavonására.[73]

Végül így a véderőtörvénnyel kapcsolatos kormányzati válság látszólag minden vonatkozásban megoldódik az Osztrák—Magyar Monarchia osztrák felében. A kül- és belpolitikai helyzetre tekintettel nem következik be egyelőre szakítás az udvar és az osztrák-német nagypolgárság között. Elhárul az osztrák kormányon belüli konfliktus is, és az Alkotmánypárt zöme továbbra is felsorakozik még e mögött az alkotmánypárti többségű kormány mögött annak ellenére, hogy élén — a szabadelvű Karl Auersperg lemondását követően — immár az uralkodó bizalmasa, az aulikus Taaffe áll.

Az osztrák kormány bukását eredményező kérdéssé a továbbiakban a decentralizációs mozgalmakkal szembeni állásfoglalás válik. Míg az Alkotmánypárt és az e pártot képviselő osztrák miniszterek az alkotmányos ciszlajtán

70 Ministerratsprotokolle, 145. ülés, 1868. november 14.
71 Herbst, Eduard, Dr. (1820—1892), prágai jogászprofesszor, nagytekintélyű liberális politikus. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője. 1868—1870: osztrák igazságügy-miniszter. 1871—1884: a képviselőházi alkotmánypárti politikusok egyik vezéregyénisége.
72 *Sandler*, Samuel: i. m. 66. o.
73 NFP, 1868. december 13. M.

centralizmus talaján minden koncessziót elutasítanak, az udvar puhatolózó tárgyalásokra szánja el magát, és ezt az aulikus osztrák miniszterek is támogatják. Ez 1869-ben az osztrák kormány kettészakadásához, az udvar és az Alkotmánypárt ismételt összeütközéséhez vezet.

Kül- és belpolitikai megfontolásokból ugyan hajlandó az uralkodó 1870. február 1-én még Hasner[74] tisztán liberális összetételű kormányának a kinevezésére is az aulikus miniszterek felmentését követően, azonban csak a cseh és a lengyel decentralizációs mozgalmakkal való megegyezést célzó program alapján. A megvalósítás módját illetően sem az osztrák kormány, sem az Alkotmánypárt nem képvisel egységes álláspontot. Ciszlajtánia lakosságának többségével ugyanakkor egyelőre nem képes elismertetni ez a politikai irányzat az alkotmányos kétközpontú birodalmi centralizáció politikáját és az osztrák-németség társadalmi-politikai uralmát. Ehhez járul még, hogy az eddigi konfliktusok — így a véderőtörvénnyel való szembenállás — eredményeként az Alkotmánypárt az udvar bizalmát sem képes maradandóan megnyerni.

Mivel az eddigi kormánypárt nem tudja biztosítani a rendezett belpolitikai helyzetet, a nemzetközi helyzet alakulását figyelembe véve a Hasner-kormányt 1870. április 4-én felmenti az uralkodó, és a más politikai erőkhöz való fordulást határozza el. Így az alkotmánypárti kormány bukásában — bár nem közvetlenül — mégis, a korábbi belpolitikai válságok sorában, jelentős szerepe van az udvar részéről abszolút jelleggel irányított hadügyi politikával szembeni osztrák-német liberális ellenállásnak is.

Йожеф Захар

НЕКОТОРЫЕ АВСТРИЙСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАКОНА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ 1868 ГОДА О СОЗДАНИИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ

Резюме

Параллельно с «Соглашением 1867» на австрийской территории Австро-Венгерской монархии была создана конституционно-парламентарная система, что сделало возможным ускорение капиталистического развития. Реальный компромисс императорского двора и либеральной крупной буржуазии в то же время предоставил возможность и для дальнейшего сохранения многих остатков феодализма и абсолютизма. Этот факт с самого начала привел к столкновению императора с либерально настроенным правительством.

В 1868 году самой серьезной причиной кризиса австрийского правительства был проект закона о вооруженных силах. После проигранной прусско-австрийской войны 1866 года выявилась настоятельная необходимость модернизировать несовершенную систему организации и укомплектования армии. Это стремился осуществить уже и закон о вооруженных силах, вынужденно принятый 28 декабря 1866 года. В результате «соглашения 1867 года» император был вынужден его аннулировать. Новый проект закона о вооруженных силах сформировался в ходе переговоров двора и венгерского правительства. Императорский двор, руководствуясь своими великодержавными мотивами, хотел создать сильную армию, а венгерское правительство по своим связанным с властью и престижем соображениями требовало создания отдельной гонведской армии. Правящая австрийская конституционная партия, и в том числе и правительство Австрии, выступили против этих обоих соображений. Таким образом окончательное формирование закона о вооруженных силах произошло на восьми конференциях, проведенных под руководством монарха в период с 18 по 29 апреля 1868 года в Буде, без существенного учас-

74 Hasner, Leopold, Dr. (1818—1891), prágai jogászprofesszor, majd állami hivatalnok, ismert liberális politikus. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője; 1864—1865: a képviselőház alelnöke; 1867-től az urak háza tagja. 1868—1870: osztrák oktatásügyi és kultuszminiszter; 1870. február 1.—április 4.: miniszterelnök.

гия, но при энергичном противодействии австрийского правительства. Правительство Австрии, соответственно либеральным основным принципам, выступило за понижение военных расходов, за сокращение срока службы в армии и уменьшение численного состава армии, и возражало против формирования гонведской армии, означавшей вторую линию, так как это выдвинуло вопрос о необходимости организации австрийского ландвера, принимая во внимание паритет дуализма.

В соответствии с фактическими державными отношениями, под нажимом двора австрийское правительство в конце концов вынуждено было отказаться от своей позиции. Осенью 1868 года императорский двор сумел сломить сопротивление большинства Конституционной партии, пригрозив кошмаром правительственного кризиса, и Имперский Совет также принял новый закон о вооруженных силах. Все это характерно осветило несовершенство австрийской конституционно-парламентской системы, возможность абсолютистского выступления монарха и слабость австро-германской либеральной крупной буржуазии.

József Zachar

EINIGE ÖSTERREICHISCHE ASPEKTE DES WEHRGESETZES DER ÖSTERREICHISCH—UNGARISCHEN MONARCHIE V. J. 1868

Resümee

Paralell mit dem Ausgleich kam es in den österreichischen Gebieten der Österreichisch—Ungarischen Monarchie im Jahre 1867 zum Ausbau eines konstitutionell-parlamenterischen Systems und dies erleichterte die Beschleunigung der kapitalistischen Entwicklung. Der reale Kompromiß des Hofes und der liberalen Großbourgeoisie gab jedoch gleichzeitig die Möglichkeit zum Weiterleben zahlreicher feudaler und absolutistischer Überreste. Diese Tatsache brachte von Anfang an Zusammenstöße zwischen dem Herrscher und der Liberal gefärbten Regierung mit sich.

Im Jahre 1868 war der Grund der schwierigsten österreichischen Regierungskrise der Wehrgesetzenwurf. Nach der Niederlage im preußisch-österreichischen Krieg von 1866 ist eine Modernisierung des überholten Ergänzungs- und Organisationssystems der Wehrmacht unumgänglich notwendig geworden. Dies sollte schon das oktroyierte Wehrgesetz vom 28. Dezember 1866 verwirklichen. Als Folge des Ausgleichs mußte der Herrscher dasselbe jedoch zurücknehmen. Der neue Wehrgesetzentwurf hat im Laufe der Verhandlungen zwischen dem Hofe und der ungarischen Regierung seine Form angenommen. Der Hof wünschte aus Großmachtsgründen eine starke Armee, die ungarische Regierung aus Macht- und Prestigeüberlegungen eine separate Honvéd-Armee. Die regierende österreichische Verfassungspartei, und so auch die österreichische Regierung sind gegen beide Überlegungen aufgetreten. So kam die endgültige Formulierung des Wehrgesetzes auf den unter dem Vorsitz des Herrschers in Buda (Ofen) zwischen dem 18. und 29. April 1868 abgehaltenen 8 Konferenzen zustande; an diesen war die österreichische Regierung meritorisch nicht beteiligt und stand dem Entwurf ablehnend gegenüber. Die österreichische Regierung war — ihren liberalen Grundsätzen entsprechend — für ein niedrigeres Wehrbudget, eine kürzere Dienszeit und damit für einen niedrigeren Präsenzstand und gegen die Aufstellung der die zweite Linie bedeutenden Honvédarmee, denn diese hat — mit Rücksicht auf die Parität im Dualismus — die Notwendigkeit der Organisierung der österrechischen Landwehr aufgeworfen.

Den bestehenden Machtverhältnissen entsprechend war die österreichische Regierung schließlich auf Grund des vom Hof ausgeübten Druckes genötigt ihren Standpunkt aufzugeben. Im Herbst 1868 konnte der Hof — das Gespenst einer Reigerungskrise an die Wand malend — auch den Widerstand der Mehrheit der Verfassungspartei brechen, und so hat auch der Reichsrat das neue Wehrgesetz angenommen. All dies beleuchtete charakteristisch die Unvollkommenheit des konstitutionell-parlamentarischen Systems, die Möglichkeit eines absolutistischen Auftretens des Herrschers und die Schwäche der deutschösterreichischen liberalen Großbourgeoisie.

LUKÁCS LAJOS

EGY ÉV AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ TÖRTÉNETÉBŐL*

1861. május 10—1862. május 28.

Az 1860. július 16-án Palermóban megalakult magyar légió nem volt egyenes folytatása az 1859-es észak-olaszországi háború alatt életre hívott és a hadműveletektől önhibáján kívül távol maradt magyar légiónak, bár személyi vonatkozásban, tiszti káderokban és legénységi állomány tekintetében is követhetők kapcsolataik. De a Garibaldi dél-itáliai felszabadító, forradalmi háborújának részeseként alakult 1860-as légió nemcsak szervezetileg jelentett újat az 1859-ben feloszlatottnál, hanem céljaik, funkciójuk különbözősége is szembetűnő. Így, jellegét tekintve, Garibaldi alatt minőségileg új alakulat keletkezett. Értéke korántsem számszerűségéből következett, hiszen míg a légió Palermótól Nápolyig eljut, létszáma a kezdeti mintegy 60 főről alig emelkedik 300-ra és a magyar légiónak oly nagy dicsőséget termő 1860. október 1—2-i volturnói csata idején sem beszélhetünk nagyobb egységről. Mégis, e kis magyar légió harci értéke, a hadjárat során betöltött tényleges szerepe, messze túlmutatott alacsony létszámán. A Garibaldi és mások részéről sorozatosan elhangzott elismerés és dicséret szólt a vörösinges Ezerrel lélekben, célkitűzésekben összeforrott magyar légionistáknak, szólt annak a Magyarországnak, mely 1848—49-ben már példát mutatott a világnak helytállásban és szólt az abszolutizmus elnyomása alatt szenvedő, de felszabadulni vágyó országnak is, melynek bújdosó, hontalan fiai idegen földön ontották vérüket egy másik elnyomott nép szabadságáért. Tették mindezt annak biztos tudatában, hogy áldozataik nem hiábavalók, hogy a népszabadság ügye egy és oszthatatlan, hogy Itália felszabadítása végső soron elő fogja segíteni a magyar nép vágyainak teljesülését is. Ami még kiemelkedőnek tűnik, az e kis légió népi-nemzeti szempontból vegyes összetétele. Bár zömét — főképpen tisztjeit — magyarok alkották, megtalálhatók voltak benne mindazon népek fiai, melyek az osztrák monarchia lakosságát alkották. Így küzdöttek egymás mellett a légió sok dicsőséget megjárt harci zászlója alatt magyarok, németek, csehek, szlovákok, szerbek, horvátok és románok — követendő példát mutatva a hazának is.[1]

A történelem oly sokszor zegzugos, kacskaringós és ellentmondásos menetéből következett, hogy e nemes célokért alakult önkéntes testület sorsa, története, korántsem tekinthető simának, komplikációktól, buktatóktól, egyéni sorstragédiáktól mentesnek. A Garibaldi által életre hívott magyar légió történetének első szakasza 1860. novemberében lezárult. A nápolyi királyság a felszabadító harcok nyomán porba hullt. A Dél-Itáliát gúzsba kötő, a társadalmi haladást gátló Bourbon-uralom a forradalmi harcok következtében végképp a történelem süllyesztőjébe került. A következő lépést, Róma felszabadítását és általában a kormányzati berendezkedés megválasztását, már korántsem Garibaldi és a köréje sereglett forradalmi elemek óhaja döntötte el. Az

* A tanulmány egyik fejezete „Az olaszországi magyar légió története 1860—1867" című nagyobb munkának.

1 Vö. *Attilio Vigevano:* La legione ungherese in Italia. (1859—1867). Roma, 1924.; *Koltay—Kastner Jenő:* Iratok a Kossuth emigráció történetéhez. 1859. Szeged, 1949.; *uő.:* A Kossuth emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.; *Eugenio Kastner:* Il contributo ungherese nella guerra dell 1859. Firenze, 1934.; *Lukács Lajos:* Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860—61-ben. Budapest, 1962.; *uő.:* Garibaldi e l' emigrazione ungherese. Modena, 1964.; *uő.:* A magyar garibaldisták útja. Marsalától a Porta Piáig. 1860—1870. Budapest, 1971.

európai konzervatív hatalmak és diplomáciájuk, de legfőképpen a Rómában 1849 óta seregeket állomásoztató Franciaország császára, III. Napóleon helyezkedett határozottan szembe a forradalmi hullám növekedésével. Miután III. Napóleon Chambéryben megegyezett Cavour megbízottaival II. Viktor Emánuel jelenlétében, 1860. szeptember 11-én megindulhattak az intervenciós piemonti seregek dél felé, hogy visszaszorítsák a konzervatív-liberális Európa előtt egyre félelmetesebbnek tűnő forradalmi-republikánus hullámot. A katonai intervenció ugyan együtt járt Közép-Itália jelentős területeinek felszabadításával az Egyházi Állam uralma alól, kiterjesztve a piemonti uralmat Latium tartománya és Róma köré, de ezen történelmi fordulat a monarchia hatalmát és elvét juttatta délen győzelemre, kisajátítva mindazt, amit a Garibaldi vezette forradalmi háború az olasz egység és haladás érdekében nagy áldozatok árán hozott.

Az erőviszonyok kedvezőtlen fordulata előtt Garibaldi is kénytelen-kelletlen meghajolt. A polgárháború kockázatát elkerülendő Caprera szigetére vonult átmenetileg vissza, várva és keresve az újabb alkalmas pillanatot, amikor a megkezdett feladatok befejezésére ismét kedvező lehetőségek adódnak. Miután a piemonti monarchia a nápolyi királyságot magához csatolta, az utolsó Bourbon erődnek, Gaetának 1861. február 13-án bekövetkezett eleste után megnyílt az út az egységes olasz királyság megteremtéséhez. Erre 1861. március 17-én került sor Torinóban, ahol az összehívott parlament kimondta az olasz királyság létrejöttét, II. Viktor Emánuellal az élén. Ily módon az olasz Risorgimento sok évtizedes kitartó küzdelmei után az olasz egység valósággá lett, politikai tartalmát tekintve liberális-konzervatív jelleggel, amely a vezető szerepet a monarchia köré tömörült polgárság és liberális nemesség számára biztosította. Ezen túlmenően azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az olasz egység teljességéhez még hiányzott Róma városa Lazio tartományával, továbbá Velence városa és Veneto tartomány. Az Egyházi Állam ugyanis továbbra is élvezte III. Napóleon hadseregének oltalmát, melyre támaszkodva a leghatározottabban ellenállt az olasz királyság Rómára vonatkozó igényeinek. A Habsburg birodalom, amely 1859-ben kénytelen volt beletörődni Lombardia elvesztésébe, arról már hallani sem akart, hogy Velence tartományával növelje az olasz monarchia egyébként is fokozódó erejét. Akadt tehát éppen elég megoldandó kérdés Itáliában, karöltve a belső társadalmi-gazdasági-politikai problémákkal, melyekre a politikai erők más és más megoldási módot javasoltak. A vezető monarchista körök szándékait, törekvéseit mind bel-, mind külpolitikai téren a nagy tekintélynek örvendő Cavour szabta meg, akinek 1861 nyarán bekövetkezett haláláig kellően kiformálódtak, megszilárdultak az olasz királyság jövőjéhez kapcsolódó mérsékelt liberális programok. Külpolitikai téren a cavouri politika alappillérét a III. Napóleon Franciaországához alkalmazkodás és a hozzá való szoros támaszkodás alkotta, azzal továbbra is együttműködve, lépésről lépésre kívánt előre haladni az olasz egység még megoldásra váró problémái rendezése útján. Ennek a politikának kétségkívül realitást adtak a korabeli Európa hatalmi erőviszonyai, a forradalmi-republikánus, demokratikus mozgalmaktól rettegő monarchiák ama közös érdeke, hogy mindenképpen meggátolják a félelmetes 48—49-es idők megismétlődését és a társadalmi haladás kérdéseit felülről, mérsékelt liberális reformok alkalmazásával igyekezzenek biztosítani. Cavour belpolitikája lényegét tekintve ebben a körben mozgott, amikor a leghatározottabban szembeszegült a nemzeti egység Mazzini és Garibaldi által szorgalmazott radikális megoldási terveivel és ellenállt

az olasz demokratikus tábor messzebbre mutató társadalmi reformjainak is, nagyon ügyelve arra, hogy a feudalizmus maradványainak felszámolása ne sértse túlságosan sem a világi földbirtokos arisztokrácia érdekeit, sem a katolikus klérus pozícióit.

A demokratikus-republikánus tábor korántsem volt egységes és erői a monarchia konszolidációjának megszilárdulásával párhuzamosan felaprózódtak, gyengültek, nem kis mértékben azért is, mert a mazzinista—garibaldista tábor nem egy régebben aktív híve, erőteljes harcosa, fokozatosan a monarchia táborába került és annak politikai céljait igyekezett a továbbiakban támogatni. De maga Mazzini és szűkebb köre sem értett mindenben egyet Garibaldival, aki éppen az annyira kritikus 1860. szeptember—novemberi napokban jutott arra a következtetésre, hogy az ifjú olasz királysággal szemben a republikánus elv győzelme, akár még korlátozottan is, csak a déli területekre vonatkozóan is, nélkülözi a szükséges feltételeket. Mazzini az olasz nemzeti egység gondolatának kitartó és hatalmas erejű propagátora volt és maradt, de anélkül, hogy társadalmi-politikai gondolatai eljutottak volna az agrárkérdés demokratikus megközelítéséhez. Márpedig enélkül bármely következetesen hirdetett republikánus propaganda is elszigeteltségre volt kárhoztatva. Ezt látta, vagy érezte meg a néptömegekkel szorosabb érintkezésben levő Garibaldi, aki nem akarta 1860-ban egy kilátástalan polgárháború felidézésével veszélyeztetni az oly nehezen formálódó, kialakuló olasz egységet. Garibaldi passzivitása csak időleges, csak átmeneti jellegű és abban a pillanatban kész volt a harcra, amikor lehetőség adódott az 1860-ban kényszerűen félbemaradt küzdelem folytatására. 1862 tavaszától Garibaldi aktivitása is visszatért, napirendre tűzve Róma felszabadítását. Az elmondottakból viszont egyenesen következett, hogy a monarchista kormányzat nem nézte jó szemmel Garibaldi terveit, és ellenálló erejét csak fokozta az a körülmény, hogy Párizsból megfelelő támogatást, biztatást is kapott. Itália belső politikai küzdelmei az 1860-as években tehát elsősorban a radikális baloldal Garibaldi vezette irányzata és a monarchista kormány vezette jobboldal között zajlottak le. Ha a baloldal átmenetileg sikereket ért is el, ahhoz mégsem volt elégséges ereje, hogy a konszolidáció megszabott irányának gátat vessen. Ebben tükröződött a garibaldizmus politikai-társadalmi gyengesége is. Az olasz királyság súlyos krízise 1862. augusztusában fegyveres összecsapássá alakult a bal- és jobboldali erők között, melyből az utóbbi fél került ki győztesen, még akkor is, ha fölényét képtelen volt megfelelően kihasználni és érvényesíteni. Az aspromontei összecsapás során 1862. augusztus 29-én maga Garibaldi is megsebesült és fogságba kerül, ahonnan visszatért Caprera szigetére. A garibaldizmus e súlyos veresége ellenére még korántsem szorult ki az olasz politikai porondról, ahol változó intenzitással ugyan, de folytatta küzdelmét.[2]

Ebben a politikai légkörben, ezen kiélezett társadalmi és politikai harcok közepette működött Olaszországban a magyar légió. Története szervesen egybefonódott az itáliai belső problémákkal és történetének zegzugos menetét

2 *Engels:* Garibaldi Szicíliában. New York Daily Tribune. 1860. június 22. (Marx—Engels Művei. 15. k. Budapest, 1968. 55. és köv. o.); *Marx:* Érdekes hírek Szicíliából— Garibaldi viszálya La Farinával — Garibaldi levele. New York Daily Tribune. 1860. augusztus 8. (Uo. 81. és köv. o.); *Carlo Pecorini-Manzoni:* Storia della 15a Divisione Türr nella campagna del 1860 in Sicilia e Napoli. Firenze, 1876.; *George Macaulay Trevelyan:* Garibaldi e i Mille. Bologna, 1909.; *Garibaldi:* Memorie autobiografiche. Firenze, 1888.; Garibaldi válogatott írásai. Szerk. *Sallay Géza.* Budapest, 1955.; *Denis Mack Smith:* Cavour and Garibaldi. 1860. Cambridge, 1954.; *Piero Pieri:* Storia militare del Risorgimento. Torino, 1962.; *Giorgio Candeloro:* Storia dell' Italia moderna. IV. Milano, 1964.; XXXIX Congresso di Storia del Risorgimento Italiano (17—23 Ottobre 1960.). Roma, 1961.; La Sicilia e l'unita d'Italia. Congresso Internazionale di Studi Storici. Palermo 15—20 aprile 1961. I—II. Milano, 1962.

csak az olaszországi belső küzdelmekkel való összefüggésében lehet megérteni. Az olasz monarchia szempontjából természetesen teljesen érthető volt, hogy miután a Garibaldi által életre hívott magyar légió átkerült a piemonti hadsereg kereteibe, igyekezett ezt a katonai-politikai erőt a monarchista konszolidáció szolgálatába állítani. Így szerepet adott a magyar légió számára délen, a volt nápolyi királyság területén, harcba küldve a tapasztalt katonákat az olasz brigantaggio ellen. Bár kétségtelen, hogy a brigantaggio mozgalmát nem lehet szőröstül-bőröstül kizárólag reakciósnak tekinteni — mellőzve az ebben is felszínre jutó jogos népi elégedetlenséget, a nincstelen délvidéki parasztság társadalmi törekvéseit —, de ennek ellenére e tartós délvidéki mozgalom alapvető politikai helye a társadalmi reakció oldalán van, a feudális és klerikális érdekek malmára hajtotta a vizet, mivel a Bourbon-pártiak politikai céljait, restaurációs törekvéseit szolgálta. Ebben az összefüggésben a magyar légió harca a piemonti kereteken belül is kapott progresszív tartalmat, mert hozzájárult az olasz egység védelméhez, a társadalmi haladás alapérdekeinek oltalmához, amikor karöltve az olasz királyság erőivel, felvette a harcot a déli világi és egyházi reakció törekvéseivel, tömörüléseivel szemben. Ugyanakkor a magyar légió tagjai joggal voltak elégedetlenek ezzel a szereppel, mely ellentétben állt azokkal a nemes célokkal, melyekért hazájukat elhagyták és Itáliába jöttek, hogy Ausztria ellen harcoljanak Magyarország függetlenségéért és szabadságáért. A magyar légió belső küzdelmei, a tisztikaron belül és a tisztikar és a legénység többsége között, főképpen azon probléma körül forogtak, hogy az eredeti nemes célkitűzésekhez mely olasz politikai erőktől számíthatnak komoly támogatásra. Kossuth, Klapka, Türr és még sokan mások, akik a magyar emigráció politikai és katonai vezetésében egyaránt vezető szerepet játszottak, kitartóan bíztak az olasz monarchista kormány osztrákellenes jellegének és célkitűzéseinek komolyságában és vállalták ennek külpolitikai hátterével összefüggő ellentmondásokat is. Viszont számosan a magyar emigrációban, és főképpen a magyar légió keretein belül, kiábrándultak az olasz monarchista kormányból és igyekeztek szövetségre, együttműködésre lépni az olasz monarchia ellenzéki-demokratikus áramlataival, csoportjaival, főképpen a körükben szinte osztatlan tekintélynek örvendő Garibaldival.

A magyar légión belül az első nagyobb összecsapás a „piemontizáció" irányát pártoló légiós vezetés és az azzal szembeszegülő ellenzéki csoportok között 1861 tavaszán játszódott le, amikor a magyar légió főparancsnoka Sréter Lajos ezredes volt és a légió főfelügyeletét Vetter Antal altábornagy látta el. Közöttük főképpen személyi ellentétek voltak, de híveik már politikai tekintetben csoportosultak. Vetter közismert merevségével, száraz modorával korántsem vehette fel a versenyt a sokkal közvetlenebb és Garibaldi 1860-as szicíliai expedíciója során oly nagy népszerűségre szert tett Türr István tábornokkal. Noha Türr ebben az időben már félreérthetetlenül a monarchista körök érdekeit igyekezett előmozdítani, múltja, közvetlen modora, személyi kapcsolatai potenciálisan alkalmassá tették, hogy a vezetéssel szemben elégedetlen légionisták oltalmát kérjék. Vetter nem egy önkényesnek minősíthető lépése — gyors katonai kinevezések vezérkara körében, a tisztek érzékenységének gyakori megsértése — tág felületet adott az ellene indított támadásokra. Egyébként magát Türr tábornokot is megsértette, amikor az — nem éppen indokolatlanul — szintén igényt tartott a magyar légió feletti ellenőrzésre. Vetter nápolyi ballépései, főképpen modorával összefüggő irritáló eljárásai végül is oda vezettek, hogy maga Kossuth Lajos — aki pedig kezdetben határozottan Vettert pártolta Türr ellenében — kénytelen volt megvonni tőle pártoló bi-

zalmát, mert Nápolyból a panaszos levelek valóságos áradata érkezett hozzá Torinóba. A légió tisztikarának többsége, élén Sréterrel és Figyelmessy Fülöp alezredessel, a huszárság parancsnokával, végül is 1861. áprilisában nyíltan fellázadt Vetter ellen, távozását követelve. Az összecsapások olyan színezetet nyertek, hogy Vetter képviseli a merev piemontizációs irányt, ellenfelei pedig a légió nemes garibaldista hagyományait kívánják folytatni. A valóságban azonban korántsem ilyen egyszerűen húzódtak meg a határvonalak. Ennek ellenére Vetternek távoznia kellett és a magyar emigráns vezetés, a vezető olasz kormánykörökkel egyetértésben, a légió új parancsnokává Kossuth személyes bizalmi emberét, Ihász Dániel ezredest nevezte ki, aki mellett a főfelügyeletet Türr István látta el.[3]

Csak e fordulatot követően derült ki igazán, hogy a légión belüli küzdelmek voltaképpen zsákutcába torkolltak akkor, amikor a piemontizáció ellen Türrhöz folyamodtak, és Garibaldi egykori bajtársának közreműködésétől remélték a légió régi demokratikus szellemű légkörének visszaállítását, eredeti nemes eszményeivel összhangban álló szerepkörébe helyezését. Az események hamarosan megmutatták, hogy Vetter megbuktatásával sem sikerült véget vetni a piemontizáció egyre erőszakosabb jellegű folyamatának, sőt ami ez után következett, az messze túl is szárnyalta az annyit kárhoztatott szerepet és kritizált állapotot. Vetter távozásával sem a légió belső atmoszférájában nem következett be demokratikus változás, sem szerepkörének kijelölése terén nem állott be fordulat az óhajtott irányban. Sőt, éppen ellenkezőleg, az új légiós vezetés időszakában vált véglegessé és általánossá a légió bevetése a déli brigantaggio ellen, tartós felhasználása olyan szerepkörben, mely sokak számára joggal volt felháborító és kiábrándító. Ebben az értelemben és a jelzett összefüggések között szólhatunk arról, hogy Ihász Dániel ezredes és Türr István megjelenése Nocerában — ahová Nolából 1861. április végén a légiót áthelyezték — egy új időszak kezdetét jelentette. De nem az olasz kormánynak a légióval kapcsolatos alapvető szándékai szempontjából, hanem a légió megrendszabályozása, átformálása, kormányhű alakulattá történő átgyúrása tekintetében. Vagyis ami Vetter és Sréter idején nem sikerült — a garibaldista szellemmel átitatott légió szükségesnek ítélt megszelídítése — azt most változott formák között gondolták megvalósítani. Ennek a fő feladatnak végrehajtására aligha találhattak volna Torinóban alkalmasabb személyt Türr tábornoknál. Nevét, személyét még tartósan övezte az a dicsfény, melyet Garibaldi oldalán, vörösinges időszakában joggal szerzett és amelyet egyelőre csak némileg homályosíthatott el szoros együttműködése a monarchia kormányával és jó kapcsolata a párizsi udvarral, amit ugyanezen év őszén Bonaparte Wyse Adelina hercegnővel, III. Napóleon unokahúgával kötött házassága csak elmélyített. Cavour részéről kifejezetten bölcs döntésnek tekinthető, hogy a magyar emigránsok körében, a légióban megnyilvánuló mozgalmat éppen annak a személynek a közreműködésével kívánta felszámolni, akinek múltja, tettei oly erőteljesen kapcsolódtak Garibaldi személyéhez és világraszóló sikereihez. Ez a lépés Torino részéről — legalább is pillanatnyilag — kiváló sakkhúzásnak bizonyult, nagyon is alkalmasnak az ellentétes frontvonalak összezavarására, az ellenfél táborának megtévesztésére, a tényleges szándékok leplezésére.[4]

3 Vö. *Abafi (Aigner) Lajos:* Az olaszországi magyar légió történetéhez. Hazánk. X—XI. k. 1888—1889.; *Kunfy Adolf:* Itáliában a magyar légiónál. Budapest, 1910.

4 Vö. *Schwarz H. József:* Türr István. I—II. k. Pest, 1869. II. k. 95. és köv. o.; Türr István töredékes önéletrajza. (Közli Pitroff Pál) Új Magyar Szemle. 1921. III. 1—2. sz.; *Gonda Béla:* Türr tábornok. Budapest, 1925.; *Koltay—Kastner Jenő:* Türr István 1860-ban. Budapesti Szemle. 1929.

Türr tábornok, mint a légió új főfelügyelője, joggal érezhette eljárása során, hogy a „mételyt" kiirtotta, hogy a „rendet és fegyelmet", a kormány iránti tiszteletet biztosította. Alapos tisztogatási műveletre mutatott, hogy Sréter Lajos ezredes és Figyelmessy Fülöp alezredes, Torinóba rendelésük után, nemcsak a légióban betöltött tisztségüktől váltak meg, de tetteikért felelniük is kellett. Egy különleges magyar tiszti fegyelmi bizottság, amelynek elnöki tisztjét gróf Bethlen Gergely tábornok töltötte be, vonta felelősségre a légió volt vezetőit. Az eljárás során Figyelmessyt hat havi, Srétert egy havi fogságra ítélték, de utóbb az ítéletet olyképpen módosították, hogy Figyelmessy fogságát két hónapra, Sréterét tizennégy napra mérsékelték. A fegyelmi bizottság Vetter altábornagy működésével kapcsolatban rosszallását fejezte ki, különös tekintettel az egyes tiszti kinevezések körüli „önkényességekre".[5] Az altábornagy iránt Kossuth bizalma is megszűnt, még annak gondolatától is elzárkózott, hogy Vettert bizalmas katonai tanácsadóként megtartsa.

Türr a nocerai vizsgálatok során arra az eredményre jutott, hogy a lezajlott eseményekben különösképpen az aggregált tiszteket terheli felelősség.[6] Ötöt közülük kizártak a légió kereteiből. A többi aggregált tisztet felszólították, hogy a jövőben tartózkodjanak tiszti kitüntetéseik viselésétől, és szigorúan csak altiszti szolgálatban maradhatnak. Aki pedig ezen intézkedéssel nem értene egyet, az a légióból eltávozhat Acquiba, ahol 1861 tavaszán új magyar tiszti telepet hoztak létre. Hasonló értelmű felszólítás hangzott el az aktív tiszti szolgálatban levők felé is, hogy amennyiben a helyzettel nem lennének megelégedve, tetszésük szerint választhatják az acqui tiszti telepet a légió helyett. Vetter egykori vezérkarát feloszlatták, tagjait szintén az acqui telepre helyezték. Így alakult ki az a helyzet, hogy Türr eljárása után az aktív tisztek közül 5 őrnagy, 6 százados, 1 főhadnagy, 1 hadnagy, valamint 34 aggregált tiszt került egyidejűleg az acqui tiszti telepre.[7]

Tisztek és közharcosok

A bekövetkezett változások ugyan nem szüntették meg a légió bajait kiváltó alapvető okokat, de kétségtelenül egyöntetűbbé tették a vezetést. Megszűnt az az áldatlan állapot, ami Vetter és Sréter idején a dandárparancsnokság és a főfelügyelőség közötti terméketlen vitákban, háborúságban jutott kifejezésre. Ihász személyében a légió *egy* parancsnokkal rendelkezett, aki jogkörét a lehetőségekhez képest gyakorolta is. Türr tábornok pedig 1861. decemberéig töltötte be a légió főfelügyelői tisztségét, Nocerától távol, ellátva a légió és a hadügyminisztérium közötti közvetítő szerepet.[8] Ugyanakkor Kossuth számára lehetőség nyílt arra, hogy a vele igen közvetlen és bizalmas kapcsolatban álló Ihász személyén keresztül az addiginál erőteljesebb mértékben belefolyhasson

5 A fegyelmi bizottság jelentése Kossuthnak, Torino, 1861. május 29. (Országos Levéltár [a továbbiakban — OL] Kossuth gyűjtemény. II. S. 2—113., 115.); Türr Kossuthnak, Nocera, 1861. május 11. (Kiadva: Nyomtatvány. Pallanza, 1864. szeptember 20. Museo del Risorgimento di Torino. Archivio Govone); Kossuth Türrnek, London, 1861. május 2. és 6. (OL Türr iratok. 1636.).

6 Számos tiszt altisztként vagy közlegényként teljesített szolgálatot, őket nevezték aggregált tiszteknek.

7 Vö. Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban — OSzK) kézirattár. Fol. Hung. 2781. Szücs János a légió történetéhez.

8 Türr 1861. decemberében lemondott a XV. hadosztály vezetéséről, egyidejűleg a légió feletti főfelügyelői tisztsége is megszűnt. Helyébe lépett Alessandro Della Rovere tábornok, mint közvetítő a légió és a hadügyminisztérium között. Vö. Kossuth Türrnek, S. Francesco d'Albaro, 1861. december 14. (OL Türr iratok 1636.); Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. december 13. (OL Kossuth gyűjtemény, II. S. 2. —267/a.)

a légió ügyeibe. Az új főparancsnok érkezése szükségképpen személyi változásokkal járt együtt és a dandárkar átszervezésével. Ihász ezredes időszakában a dandárkarnál két segédtiszt teljesített szolgálatot. A külszolgálati ügyeket Rényi György százados látta el, akiről Ihász a legpozitívabb módon nyilatkozott. A táborkar irodáját, a belszolgálati ügyeket Szücs János százados vezette, aki e téren nagy rutinnal rendelkezett és Rényihez hasonlóan az olasz nyelvet is jól bírta. Mint jogvégzett egyén, a szabadságharcot követően Tapolcán szolgabíráskodott, majd Olaszországba távozva, 1860 őszétől lényegében a légió irodáján működött. Amennyire pontos és precíz volt a katonai jogszabályok, az előírások ismeretében, és alkalmazásában, annyi ridegséget is tanúsított a mindennapos emberi problémákkal kapcsolatban.[9] Ihász dandárkarában működött még négy százados, Vavrek János, mint mérnök-igazgató, Czirjék Adolf, aki Nápolyba volt vezényelve és az újoncok ügyeivel foglalkozott, Romer Endre, mint a lőszerek és fegyverek gondnoka, Pap János pedig hadbírói minőségben. Leoni Jakab hadnagy volt a számviteli igazgató. A nocerai laktanya főfelügyelői tisztségét Koelbl Károly őrnagy látta el, a raktárt pedig Grafberger főhadnagy vezette.[10]

A honvédzászlóalj élén továbbra is Girczy János őrnagy állt. A négy gyalogsági század közül az első századot Somlyai János százados, a másodikat Keller Lőrinc százados, a harmadikat Bíró Lajos százados, a negyediket Ádáms Adolf százados vezette. A huszárezred élén Stankovics Szilárd százados állt. Az 1. huszárszázadot Dollesz Ferenc százados, a 2.-at Sághy Antal százados, a 3.-at Tolnay János százados irányította. A vadászzászlóalj élén változatlanul Reinfeld Dénes állt. A három vadászszázad közül az elsőt Halassi Ignác százados, a másodikat Gelich Achill, mint aggregált tiszt, (őrmesteri fizetéssel), a harmadikat pedig Szokolics Frigyes hadnagy vezette. A légió tüzérsége Radnich János százados parancsnoksága alatt állt. 1. ütegét Máttyus Izidor főhadnagy, a 2. üteget pedig Váry István százados irányította.[11] A légió létszáma Ihász érkezésekor 886 fő volt. Az 1861. október 15-i állapot szerint a magyar légió létszáma 931 főt tett ki, ami az egyes alakulatok szerint az alábbi módon oszlott meg: [12]

	Tisztikar	Legénység	Összesen
Dandártörzs	9	4	13
Gyalogság	19	325	344
Huszárok	16	247	263
Vadászok	8	184	192
Tüzérek	7	112	119
Összesen	59	872	931

A légió létszáma az 1861—62-es periódusban állandóan emelkedő irányzatot mutatott. Ha történtek is kilépések, az újonnan érkezők ezt nemcsak pótolták, de túl is haladták. Ugyanis Ihász parancsnokságának kezdetétől, 1861. május

9 SZÜCS JÁNOS: Archivio Stato di Torino (A. S. T.) Ma. leg. Ungh. U. II. No. 9.; Vö. *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 70. o.
10 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. október 15. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. —250.)
11 Uo.
12 Uo.; A légió létszáma 1861. május 10-én 886 fő. *Szücs:* Légio. II.

10-től 1862. május 13-ig, 558 önkéntes érkezését jegyezték fel.[13] Tekintettel az ugyanezen idő alatt eltávozottakra, a tényleges létszámnövekedés csak 262 főt tett ki, vagyis 1862. május 13-ig a légió létszáma 1148 főre emelkedett (az 1861. május 10-i 886-ról). A rendelkezésre álló létszámjelentések erőteljes fluktuációra mutatnak, a belépések és kilépések nagy számára. Mint ahogy egy illetékes személy megjegyezte: „... okvetlenül ki kell jelentenünk, hogy a Légió folytonos jövés-menésnek volt színhelye".[14] Ezen állandóan változó keret állt Ihász, pontosabban az olasz katonai hatóságok rendelkezésére, hogy a szükséghez, az igényekhez képest felhasználják.

Nem érdektelen annak nyomon követése, hogy az olaszországi magyar légiónak milyen volt az összetétele, társadalmi, nemzetiségi, katonai szempontból egyaránt; a légióban szerepet vállaló önkéntesek, közlegények, tisztesek és tisztek milyen politikai-katonai múlttal rendelkeztek, honnan és milyen előzmények után érkeztek a légióba? Már a kutatás jelen fázisában is meg lehet állapítani, hogy a magyar légió katonai káderainak (elsősorban tisztikarának) nagyobb része az 1848—49-es küzdelmek veterán harcosa volt. De szép számmal voltak találhatók olyanok is, akik első katonai tapasztalataikat az 1850-es években, az osztrák hadseregben szerezték és ott kaptak alacsonyabb vagy magasabb katonai rendfokozatot. A légió legénységének nagyobb része viszont ahhoz az új nemzedékhez tartozott, amelyik az 1848—49-es időkben — koránál fogva — még nem juthatott szerephez, utóbb sem volt katona az osztrák hadseregben, és az 1859-es háború hatása nyomán, majd Garibaldi 1860-as déli itáliai expedíciójától fellelkesítve hagyta el hazáját és jött Itáliába azért, hogy a magyar légióhoz csatlakozzon. A tisztikar 90 százaléka magyar volt és az altisztek döntő többsége is a magyarokhoz tartozott. Korántsem ilyen arányokkal találkozhatunk a közlegények körében. A légió legénységének közel 50 százaléka ugyanis nem magyar nemzetiségű volt. Olaszok, németek mellett a magyarországi nemzetiségek fiai is nagy számmal kerültek a légióba. A kutatások alapján megállapítható, hogy a magyar légióban nagy szerephez jutott már az 1849-et követő új nemzedék is, ami arra mutat, hogy a hazai társadalmi és politikai elégedetlenség a magyar légió mozgalmában messzemenően tükröződött és aktív kifejezést nyert, hű képet adva a magyar nemzeti mozgalom általános állapotáról, igényeiről, felemásságáról, gyengeségéről, egy lehetséges politikai kompromisszum biztosításánál többre alig elegendő erejéről is.

Ami a magyar légió történetében Ihász Dániel parancsnokságának időszakában is felismerhető, hogy két lényeges vonatkozásban a légió parancsnokságának nem lehetett különösebb befolyása a történtek alakulására. Az egyik a légió létszámának alakítása, illetve spontán erőktől befolyásolt alakulása, a másik a légió dél-itáliai feladatkörének, működésének meghatározása.

Ami a légió létszámának alakulását illeti, annak számszerű változásaira már utaltunk. Ezt szükséges kiegészítenünk azon megállapítással, hogy a légióhoz érkezők a szolgálatot önkéntesen vállalták és annak idejét szolgálati eskü sem kötötte. Így voltaképpen a légiónál történő maradás, a légionisták belső meg-

13 A légióhoz 1861. április 2. és november 26. között érkezett önkéntesek névlajstroma, továbbá az „Önkéntesek felvételi könyve" 1861. november 27-től 1862. augusztus 10-ig. Kunfy Adolf által készült, aki az önkénteseket fogadta Nápolyban. (Hadtörténelmi Levéltár [a továbbiakban — HL] Az olaszországi magyar légió iratai 1860—1862. 229/19/1—2.) A névlajstromok szerint a légióhoz 1861. április 2. és 1862. augusztus 10. között 345 önkéntes érkezett. Ezek neveit és személyi adatait közli, kivéve az 1861. április 9-én Isztambulból érkezett 114 fős csoportot. A névlajstromokat Kunfy kiadta (Itáliában a magyar légiónál. I. m. 32. és köv. o.), de csak szűkített formában és egyébként is a nevek és adatok közlésében elírások, hiányosságok tapasztalhatók.

14 A légió létszámjelentése, Nocera, 1862. május 13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. — 393/c); *Szücs:* Légió. III.

győződésétől függött. Ezt a kötetlen helyzetet a légió parancsnoksága már Vetter alatt is igyekezett különböző eszközökkel korlátozni, morális hatásokkal befolyásolni, de különösebb következmények nélkül. Ihász az indokolatlannak vélt távozásoknak oly módon is igyekezett gátat vetni, hogy a kilépés gyakorlati végrehajtását a hadügyminisztérium jóváhagyásától tette függővé, ami az önkéntesség elvének megsértését eredményezte és elégedetlenséget váltott ki az érdekeltekben. A légió létszámának fluktuációja mindenesetre olyan tényezőt jelentett, amelyet a vezetés hatásosan befolyásolni nem volt képes. Az ügyek egyértelmű rendezésének hiánya nem kis mértékben járult utóbb hozzá a más forrásokból származó problémák további növeléséhez.

A másik lényeges mozzanat, mellyel Ihász képtelen volt megbirkózni, a légió alkalmazása, felhasználása és ami mindezzel együtt járt: szervezeti egységének biztosítása volt. Elvben a légió felett a Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai felügyelete mellett a torinói hadügyminisztérium rendelkezett és az, mint egységes alakulat, szervezetileg nem tartozott az olasz hadsereg keretébe. Gyakorlatilag ennek pont az ellenkezője érvényesült, olyannyira, hogy az idő előrehaladtával a magyar légió az olasz monarchia rendfenntartó eszközévé nőtte ki magát. Az események ilyen formában történő alakulása szervesen összefüggött a dél-itáliai kritikus helyzettel, melyet az ellenforradalmi reakció által is szított brigantaggio okozott. A légió állomáshelye ebből a szempontból felettébb kritikus ponton feküdt. Félúton Nápoly és Salerno között, a Sorrentói félsziget szomszédságában, azon a területen, ahol a brigantaggio valósággal virágzott, ahol a helyi lakosság körében a bukott Bourbonok és a papság befolyása továbbra is érvényesült, ahol az elmaradottság, a vallási fanatizmus, a babonák élték világukat. Sok tekintetben érthető, hogy a nápolyi tartomány katonai parancsnoka egyáltalában nem volt rest igénybe venni a magyar légió szolgálatait, ha annak szüksége felmerült. Ami kezdetben még csak egy-egy kiszállásra, egy-egy rövidebb akcióra szorítkozott, az később rendszerré alakult, míg végül is a dandárparancsnokság arra ébredt, hogy „Nocerában csak a fegyvertelen, beteg és szolgálatra legszükségesebb erő maradt".[15] Nem tekinthetünk el attól, hogy Ihász tőle telhetően szembeszegült ezzel a folyamattal és igykezett a légió szervezeti összefogására. Sikertelenül. Panaszaival Kossuthot és Türrt is ostromolta, nyomatékosan kérve egyidejűleg nemcsak a kivezénylések megszüntetését, de a légió áthelyezését is a dél-itáliai területekről északra. Megítélése szerint „Már ennyit csak ugyan nem érdemlettünk meg az olasz kormánytól, hogy zsiványok hajhászásában így feloszlasson bennünket. Nem tudom nem ezen szétdarabolás lesz e majd sírja a Magyar Légiónak — ne adja Isten, de én félek" — közölte Kossuthtal.[16] Történeti távlatból tekintve az eseményeket, Ihász voltaképpen szélmalomharcot vívott egy olyan folyamattal, melyet az adott körülmények között már nem lehetett megállítani. A légió piemontizálásának egyenes következményéről volt szó, arról, hogy a légiót fenntartó kormánynak rendelkezési joga volt egy olyan katonai alakulat felett, melynek anyagi, fenntartási költségeit vállalta és melyet a legoptimálisabb módon kívánt felhasználni.

Amikor rámutatunk a magyar légió helyzetében Ihász alatt bekövetkezett fordulatra, nem feledkezhetünk meg arról, hogy mindaz ami történt — a légió bevetése a brigantik ellen, szétszórásuk a déli területeken — voltaképpen egybeesett egy más irányú szándékkal is. Éppen a Vetter alatti események

15 Ihász Türrnek, Nocera, 1861. július 13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 185.)
16 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 6. (Uo. 210/a.)

jelezték élesen, hogy az aktivitást nélkülöző és koncentráltan tartott légió egy-egy kényes pillanatban mennyi veszélyt és bajt hozhat az érdekeltek számára. Állomáshelyükről való elvezénylésük, katonai alkalmazásuk nemcsak az adott pillanat szükségletei szempontjából látszott indokoltnak az olasz katonai vezetés előtt, de eredményes ellenszernek is tűnt a légionisták elégedetlenségével, elfojtott, de ugyanakkor mégis tovább élő ellenzéki törekvéseivel szemben is.

Harcban a brigantaggióval

A légió története 1861—62-ben többé-kevésbé egybeesik a brigantik elleni küzdelmek történetével és az újabb fordulat eseményei szintén ebben lelik végső magyarázatukat. Annak ellenére, hogy a dél-itáliai rablóvilággal folytatott küzdelemnek nem sok köze volt azokhoz a nemes célkitűzésekhez, amelyekért az önkéntesek a légióba léptek, mégis, az egyhangú, a fásultsággal, unalommal járó garnizonélethez képest legalább változatosságot ígért. Igaz, nem veszélytelen és kockázat nélküli életet, de ezzel kezdetben kevesen gondoltak. A friss erő bevetésének, a tekintély megszerzésének volt ez az ideje, amikor a légionisták még büszkén járták a falvakat, hol félelmet keltve, hol védelmet biztosítva. Ha túlzásoktól nem is mentes Ihász gyakori megjegyzése a magyar katonák kiemelkedő szerepéről, az kétségtelen, hogy végre a felgyülemlett energiák teret találtak és hol pusztán önvédelemből, hol harci virtusból, felszínre törtek. Amit végeztek, amibe időnként belekaptak, vagyis amilyen feladat elvégzésére egyenesen parancsban utasíttattak, nem mindig volt kedvükre való, nem is feltétlenül találkozott a jobbak érzelmeivel. De az adott körülmények nem sok lehetőséget adtak töprengésre, mérlegelésre, a nem tetsző feladatok elhárítására. Akarva-akaratlanul belesodródtak a légionisták egy olyan végeláthatatlan küzdelembe, melyben az ellenfél arculata nem volt világos, a frontvonalak pedig szinte a kiismerhetetlenségig összekuszálódtak.

A brigantaggio néven burjánzó mozgalom ugyanis éppen annyira egyesítette a dél-itáliai rablóvilág középkor óta továbbélő elemeit a maga brutalitásával, könyörtelenségével és vadságával egyetemben, mint a szétvert Bourbonok híveinek reménytelen ellenállását, bujtogatását, s ezen túlmenően a feudalizmus világából éppen hogy kilépő falusi szegénység lázadását, emberibb életre tartó igényét. Így aztán ember legyen a talpán, aki egy-egy helyzetben jól kiismerte magát, aki különbséget tudott tenni a megrögzött bűnözők és a becsületes szándékú, de elkeseredett parasztok között. Mint ahogy az egykorú jelentés is mondja: „ha szigorúan vennők kevés kivétellel minden pap és földmíves rabló, kapájával a földet túrja s a bokorban mellette nyugszik fegyvere, melyet a legelső magán sétáló katonára vagy kocsira kisüt".[17] Az efajta váratlan találkozásokra mindig számíthatott a piemonti csendőr vagy katona éppen úgy, mint a magyar légionista. A helyi lakosság mindkettőben idegent és betolakodót vélt felfedezni és megvetette, gyűlölte őket. Mindenesetre cseppet sem lehetett irigylésre méltó azok helyzete, akik teljesen becsületes szándékkal és a népszabadság iránt elkötelezve hagyták el hazájukat, hogy Garibaldihoz igyekezzenek, hogy a nevéhez kapcsolódó küzdelmet támogassák — és végül is mint az olasz királyság büntető, rendfenntartó eszközei jutottak szerephez. Találóan festette le a csalódott magyar légionisták hangulatát Rényi

17 Kivonat a légió naplójából. Nocera, 1861. augusztus 18—szeptember 2. (Uo. 219.)

György százados, amikor egyik levelében megjegyezte: „Azt sem hittük volna, hogy miután egy királyt trónjáról elkergettünk, egy másiknak pandúrjai leszünk."[18]

Sovány vigaszt jelenthetett ebben a helyzetben annak észlelése, hogy „a pór nép maga annyira át van hatva a magyarság fölényétől, hogy nyíltan kimondja miként 5 magyar többet ér mint 15 piemonti", vagy hogy „Olyan helyre ahová szükségeltetett egy piemonti század, 10 magyar untig elég." Feltehetően az egyes itáliai községek, városkák vezetői, tehetősebb polgárai, közvetlen tapasztalataikkal igazolták az efajta következtetéseket. Számos példa akadt arra is, hogy a beszállásolt légionistákat a végsőkig marasztalták, nem győzték szeretetükkel és tiszteletükkel elhalmozni, vitézségüket magasztalni. Erre célzott Kossuth, amikor a magyar légió Nápoly környéki szerepéről szólva írta, hogy egy-egy rablók által veszélyeztetett község „rimánkodva esdeklett Ihásznak, adjon nekik — *egy* huszárt! csakis egyetlen egyet, az tökéletesen elég az ő biztonságukra, mert oda ugyan a brigáns nem megyen, ahol magyar egyenruhát lát".[19]

A montefalcionei csata és következményei

A légionisták harci tapasztalatainak, küzdelmeinek fényes lapjai íródtak 1861—62-ben, rendkívül változatos körülmények között és vegyes eredménnyel. Így például ami a Nolával szomszédos San Gallo községben zajlott le 1861 tavaszán, keserű gyümölcsöket termett, miután néhány legionárius összeverekedett a paraszti néppel. A bajtársaik segítségére érkező nagyobb légiós őrjárat tagjai közül többen megsebesültek, de sajnálatosan három olasz halva maradt a küzdelem színterén.[20] Mindez érthetően kedvezőtlen hangulatot teremtett a magyar légionisták iránt, és többek között egyik oka is lett áthelyezésüknek Nolából a távolabb fekvő Nocerába. Viszont már e körzetben került sor 1861. június 29-én az első komolyabb összecsapásra egy nagyobb rablóbandával. A Siano községet megtámadó brigantikat a légió egy századnyi gyalogsága verte szét, oly alaposan, hogy a segítségükre kivezényelt további három századnak és az egy szakasz huszárnak, már nem is jutott feladat.[21]

Néhány héttel ezen esemény után Avellino tartományára zúdult a brigantik több ezer főnyi bandája. Valósággal megszállták a községeket; a tartomány vezetőjét, Nicola De Lucát is elűzték, aki egy század piemonti gyalogsággal és egy zászlóalj nemzetőrséggel a montefalcionei kolostor falai között keresett menedéket és rendezkedett be elég kilátástalan védelemre.[22] A nápolyi 6. hadtestparancsnokságtól 1861. július 8-án érkezett meg a parancs Ihászhoz, hogy azonnal küldjön csapatokat Avellinóba. Az expedíciót Girczy János őrnagy vezette az 1. honvédzászlóalj élén, melyhez öt szakasz huszár csatlakozott. A következő nap, vagyis július 9-én este az izgalom fokozódott: Nocerába két sürgöny érkezett. A 9 órakor felvett értesítés szerint „Katonáink tűzben van-

18 Rényi György Dunyov Istvánnak. Nocera, 1861. július 12. (OL Dunyov iratok.)
19 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 11. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 214.). Naplókivonat, Nocera, 1861. augusztus 8—szeptember 2. (Uo. 219.); *Kossuth* Irataim. III. 102. o.
20 Vö: *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 21. o.
21 *Szücs:* Légió. III.
22 A történtekről beszámol Szücs János, de nevének említése nélkül: Az olaszhoni magyar legio életéből. I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. (Tarka Világ és Képes Regélő. 1869. 2. sz.); Ugyanezen szöveget, de kéziratban, Szücs beküldte 1882. szeptember 18-án a Vasárnapi Újság szerkesztőségének. (HL Légió iratai. 1860—62. 5.); Vö. *Vigevano:* La legione ungherese. I. m. 108. és köv. o.; *Franco Molfese:* Storia del brigantaggio dopo l'Unita. Milano, 1866. 81—82. o.

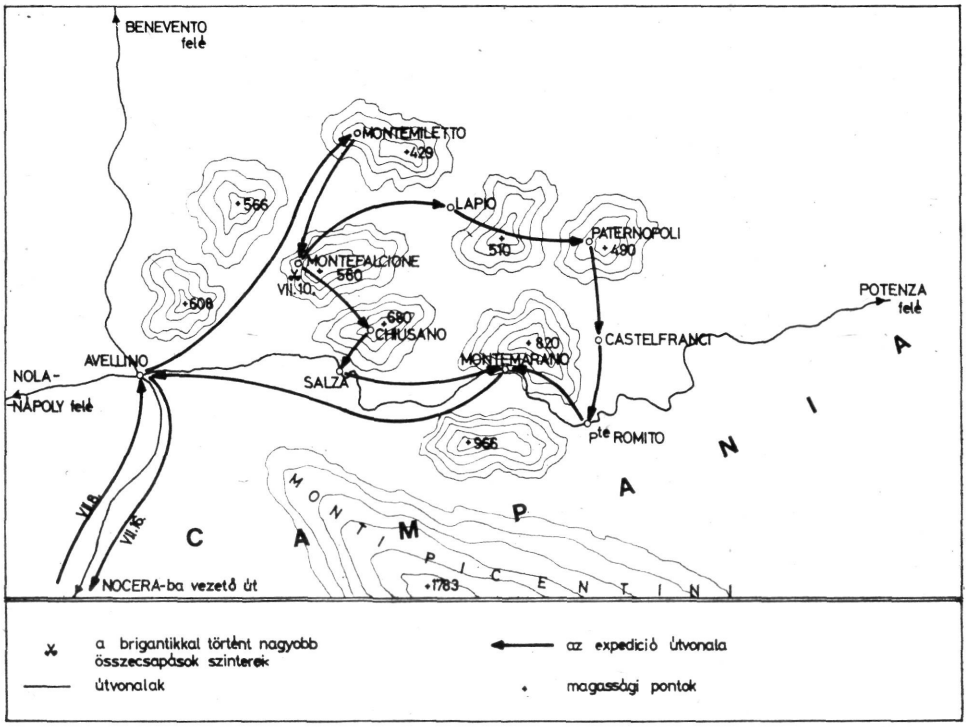

A magyar légió expedíciója a brigantaggio ellen Avellino tartományban 1861. július 8—16.

nak, kéretik 120 takaró és 3 ezer töltény holnap reggelre." Az este 11 órakor felvett távirat pedig úgy szólt, hogy „Kérek azonnal 5 ágyút vadász födözettel Avellinóba küldeni."[23]

A légió mozgékonyságára mutatott, hogy a kért segítség július 10-én reggel már rendeltetési helyére került. A lőszereket és takarókat Tassy százados vezetésével 13 gyalogos és 7 huszár kíséretében szállították, a négy ágyút pedig egy század vadász és 8 huszár fedezete mellett Reinfeld Dénes őrnagy parancsnoksága alatt vitték Avellinóba. Girczy őrnagy kezdetben a Montemiletto körzetében garázdálkodó brigantik felszámolását vette tervbe, ezért küldte ide 120 emberrel Keller századost és Biró századost 80 gyalogos és 60 lovas kíséretében, sőt maga is ide tartott. Szándékát azonban a Montefalcionéból érkezett hírek megváltoztatták. Miután a kolostort nagy fölényben levő brigantik vették körül, akik az ellenállókat kiéheztetéssel, sőt a kolostor felgyújtásával is fenyegették, azonnal cselekedni kellett. A történtekről maga Girczy őrnagy számolt be 1861. július 11-én a légió parancsnokságának:

„... alarma kiáltásokkal egyes puska tűzzel és harang félre veretésével fogadtattunk minek következtében az egy század gyalogságot Montefalcione helység nyugati hegyes oldalán csatárláncba saját parancsnokságom és Krisztiány főhadnagy úr vezénylete alatt elindítottam.

23 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 7—13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/b).

A rablók serege minden lépten golyózáporral kísért bennünket míg végre délelőtti 10 órakor sikerült nekünk a helység nyugati végéhez eljuthatni; — itt hasonlókép a legsűrűbb puskatűzzel fogadtatunk s csak különös szerencsének tulajdonítható, hogy a falu szélső végén levő kolostorba bevonulhatunk... mint egy óra múlva meg érkezett oda Bíró százados úr is századával. Déli 12 óra tájban Krisztiány főhadnagy úr magával vivén 24 embert elindult fürkészeti őrjárat végett a falu belsejében s elhaladván annak belsejében erősített szakaszokat küldöttem utána még végre az egész erővel megszálltam a falut.

A kolostorban létünk alatt szakadatlanul folyt a tüzelés ellenünk úgy, hogy minden ablak egy rablót tartalmazott. Magában véve a falu összes lakossága romlott reactionarius szellemű, a rablóknak minden részben segédkezet nyújtott... Seregünkbe ekorig legkisebb sebesülés nincsen csupán a piemontiak közül folyó 8-án, egy szakaszvezető és 3 közember estek el, hasonlókép a nemzetőrök közül számos úgy hogy az összes veszteség 30—35 emberre rúg.

Keller százados úr csapatával folyó hó 10-én délután 5 órakor érkezett meg Montefalcionéba, a négy ágyú pedig fedezetével Reinfeld őrnagy úr vezénylete alatt estveli 9 órakor."[24]

A siker katonai tekintetben teljes volt. A brigantik támadása összeomlott, a velük rokonszenvező lakosság félelemmel zárkózott be házaiba. Viszont — mint ez hasonló jellegű akcióknál mindig velejárt — a megtorlás sem maradt el. A hatalom erejének demonstrálása, a reakció megfélemlítése, az ingadozók befolyásolása érdekében a büntető szankciók azonnal kezdetüket vették. A csatározások alatt és üldözés közben 45 briganti elesett, a 87 fogolyból pedig a helyszínen 8-at azonnal agyonlőttek. Ezt követően még a közeli Lapiano községben és más helyeken további elrettentésül újabb 26 brigantit végeztek ki. A könyörtelen szigort De Luca avellinói kormányzó és a nápolyi katonai igazgatás egyenes utasítására alkalmazták. A magyar légió félelmetes katonai hírnevet szerzett: az olasz polgári és katonai vezetés bizalmát mi sem jelezte jobban, mint az a tény, hogy Girczy őrnagyot a montefalcionei csata után azon nyomban az egész avellinói tartomány nemzetőrségének parancsnokságával bízták meg.[25]

Most már ennek jegyében is tovább folyt e területen a „tisztogató" akció. Július 12-én két hadoszlop alakult azzal a célkitűzéssel, hogy Montemaranóban — Avellinótól keletre mintegy 30 kilométerre — találkozzanak. Az egyik hadoszlop Girczy őrnagy irányításával — az első honvédzászlóaljjal, a nemzetőrséggel és fél század huszárral — Lapio elhagyása után kelet felé tartva elérte Paternót, majd innen délnek véve útját, Castelfranci érintésével egyenesen az Avellinót Melfivel összekötő országút felé tartott, melyet Ponte Romitónál ért el. Innen pedig rátérve az Avellino felé tartó útra, megérkezett Montemaranóba. A másik hadoszlop, Reinfeld őrnagy vezetésével, melyhez De Luca tartományi főnök is csatlakozott — a vadászokkal, a 4 hegyi ágyúval, a nemzetőrséggel és 3 szakasz huszárral —, egyenesen a hegyen át vette útját dél felé, érintve Chiusánót, Salzát, majd rátértek az avellinói országútra és kelet felé haladva vonultak be Montemaranóba. A két hadoszlop közötti közvetlen érintkezést Zsulavszky hadnagy biztosította egy szakasz huszárral, akik egy rövidebb hegyi ösvényen ereszkedtek Chiusánóból Montemaranóba és Ponte Romitóba. A súlyos terepnehézségek közepette és a bújkáló ellenség váratlan

24 Girczy János a dandárparancsnokságnak, 1861. július 11. (Uo.).
25 Ihász Türrnek, Nocera, 1861. július 20. (OL Türr iratok. 50.).

akcióira is számítva vitték keresztül ezt a demonstratív menetet, mely végül is teljes sikerrel zárult. Ezt követően az Avellinóba bevonuló magyar légionistákat ünnepséggel fogadták, elhalmozva őket az elismerés és a hála számtalan jelével. Két napi pihenés után, San Severinón keresztül, a kivezényelt egységek visszaérkeztek állomáshelyükre, Nocerába. Itt 1861. július 16-án Ihász ezredessel az élén a visszamaradt tisztikar és a legénység a légió zenekarával együtt ünnepélyesen fogadta a montefalcionei csata részeseit.[26]

A történtek, következményeiknél fogva, több szempontból is figyelmet érdemelnek. Elsősorban azért, mert ettől fogva vált rendszeres gyakorlattá a magyar légió alkalmazása a brigantaggio ellen, minthogy a nápolyi hadügyigazgató, Revel tábornok, a légió katonai felhasználásának minden fajta korlátozását eltörölte.[27] Egyszer s mindenkorra elmúlt azon illúzióknak az időszaka, hogy a magyar légió az osztrákellenes háborúban kerül majd bevetésre és funkciója a haza felszabadításában való részvételre szorítkozik. Ennek időszerűtlensége helyett viszont egy nagyon is gyakorlati feladat lépett előtérbe: a brigantik elleni küzdelem. Az új feladattal való megbarátkozás nehézségeit, ellentmondásosságát az illetékes olasz tényezők is érezték és ez intézkedéseik nyomán fel is volt ismerhető. Egyrészről teljesen jogosnak tartották az elismerés és dicséret megnyilvánulásait a magyar légió működéséért, másrészről azonban tudatában voltak annak is, hogy mennyire tapintatosan és óvatosan kell eljárniuk a felizgatott lakosság, a feszült közhangulat körülményei között. Ezért is óvakodtak a túlzásoktól, a montefalcionei akció részeseinek szélesebb nyilvánosság előtti felmagasztalásától. Mindaddig, amíg Girczy őrnagy bizalmas jelentésben dicsérte a légiósok tetteit, mondván, hogy ami történt az „páratlan dicsőséggel gyarapítja hírnevét nemzetünknek", vagy amíg Ihász és Girczy a légió keretei között elhangzó napiparancsban mondtak köszönetet a légió tagjainak — a felettes katonai hatóságok egyetértésével találkoztak.[28] De mindezeknek a sajtó nyilvánosságáig is eljutó hullámai, közöttük De Luca avellinói tartományi főnök levele Ihász Dánielhez, már több gondot okozott.[29] Az olasz kormány, ha nehézkesen is, de nem fukarkodott az elismeréssel, amit bizonyított, hogy Ihász Dániel ezredest és Girczy János őrnagyot a savoyai rend lovagkeresztjével tüntette ki, további tizennégyen — 3 főhadnagy, 6 hadnagy, 3 tizedes és 2 közlegény — ezüst vitézségi éremben részesültek, 25 közlegény pedig vitéz magatartása elismeréseképpen dicséretben részesült. Fel-

26 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 14—20. (Uo. 52.).

27 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 7—13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/b).

28 Girczy János őrnagy a légióhoz intézett napiparancsában többek között megállapította, hogy „Az avellinói kerület kormányzója keblemre borult és ott fejezte ki kimondhatatlan háláját és köszönetét a magyar légiónak hősies vitézségéért, Pinelli altábornagy úr kijelenté nekem Cialdini parancsnokló tábornok úr üdvözletét, a ki szintén hő elismerését küldi nektek tetteitekért. (Hölgyfutár. 1861. augusztus 10.); Ihász Dániel ezredes a légióhoz intézett napiparancsában kiemeli, hogy „Hírlapok kürtölik világszerte tetteiket, kedves honunk sír örömében diadalaitokon". Majd rendet, fegyelmet kérve hangsúlyozza, hogy „Hagyjunk magunk után oly emléket, mely előtt mindenki meghajoljon." (Uo.)

29 Nicola De Luca avellinói kormányzó Ihász Dániel ezredesnek, Avellino, 1861. július 15-én, (Hölgyfutár. 1861. szeptember 3.) többek között hangoztatja, hogy „. . . az olaszoknak régi rokonszenve a magyarok iránt, — rokonszenve két egyenlően nagylelkű, egyformán hosszú ideig elnyomott és egy időben szabadság után törekvő nemzetnek — ma újonnan erősödött, hogy dacára mindennek, kezet szorítanak egymással, testvéreknek nevezik egymást, s kölcsönös jóakaratuk zálogát adják egymásnak."; Miután a magyar légió szerepléséneka nagy nyilvánosság előtt való tárgyalását hivatalos olasz helyen leintették, Ihász megjegyzi nemeskéri Kiss Miklóshoz intézett levelében (Nocera, 1861. augusztus 14.), hogy „Aztán az újságok is eleget írtak rólunk még az ujokra nem koczintottak". Majd tőle megszokott nyers szókimondással megjegyzi, mintegy a hátterére utalva a brigantik elleni harcnak, hogy „Sokat öltünk, gyilkoltunk már és a' prédállás, fertőztetés is megvolt engedve, — de hidd el magyarjaink igen nemessen minden várakozásomon föllül viselték magokat . . ." *(Kun József—Böhm Jakab:* Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből. Hadtörténelmi Közlemények 1957. 1—2. sz.).

sőbb körökben viszont már rosszallással fogadták az avellinói kormányzó által a montefalcionei csata tiszteletére veretett emlékérmet, és annak ellenére, hogy a küzdelem részeseit kitüntették vele, viselését az olasz katonai hatóságok egyenesen megtiltották.[30]

Ha más nem, hát a katonai kormányzat ezen intézkedése is rá kellett hogy ébresszen sokakat a légió új feladatkörének ellentmondásosságára, arra a felettébb kényes szerepre, mely az olasz kormány akaratából számára kijutott. A megkezdődő folyamatnak azonban már nem lehetett gátat vetni. A magyar légió kétségtelenül bevált az első nagyobb akció során és a szükség, a körülmények kényszerítő hatása kiváltotta a továbbiakat is. Még július első felében történt, hogy a Nocera közelében fekvő kis Cicalesi falura rátörtek a rablók. A Tolnay tizedes vezette huszárjárőr bátor és gyors fellépésének volt köszönhető, hogy sikerült a gyászosabb következményeket elhárítani. Elég talán annyit megemlítenünk, hogy az egyik családból egy kétéves gyermeket akartak a brigantik magukkal hurcolni, 100 dukát sarcot követelve érte. A huszárok közbelépése miatt menekülésre kényszerültek, futásuk során a gyermeket az országút árkában hagyták.[31]

1861. július végén a salernói polgári kerület alkormányzójának kérésére indultak útnak a légionisták Amalfi felé, hogy az e körzetben tanyázó rablókat felszámolják. Két század vadász, fél század huszár és két hegyi ágyú indult meg Reinfeld Dénes őrnagy vezetésével Nocerából a tengerpart felé, melyet Salerno előtt, Vietrinél értek el, majd nyugatra fordulva a tengerpart sziklás, veszélyes terepszakaszán áthaladva jutottak Amalfi körzetébe.[32] Az itt szerzett tapasztalatok még inkább megerősíthették azon meggyőződést, hogy a brigantaggio mennyire benne él a helyi lakosság körében és hogy felszámolása a még oly sikeres katonai akciókkal sem lehetséges. Mert „a brigantik a hegyek sziklás oldalaiban rejtőznek, s a néptől gyámolíttatnak", mert „többnyire az itteni vidékről valók, ellátásukat a falukból nyerik, s ha szaporodnak, a faluból viszik el a szükséges fegyvereket..." — állapította meg 1861. július 23-i jelentésében Reinfeld.[33] A kellő ellenintézkedések során a légionisták elsősorban az élelmiszerszállítók munkáját zavarták meg, majd a megbízhatatlan nemzetőrséget fegyverezték le egyes községekben és állítottak helyükbe idegen nemzetőröket. Módját ejtették annak is, hogy a falvakból nagyobb számban elszökött, elbújdosott lakosságot visszatérítsék lakóhelyeikre és sűrített őrjáratokkal átfésüljék a brigantik búvóhelyeit. Az akciók kiterjedtek az Amalfi környéki településekre: Atreni, Minori, Maiori, Ravello, Scala, Agerola helységekre, de átnyúltak a sorrentói félsziget castellammarei körzetébe is, ahol főképpen a Gragnano község körzetében tartózkodó bandák ellen léptek fel. Természetesen mindez együtt járt elfogatásokkal, fegyverek lefoglalásával és kisebb-nagyobb összecsapásokkal. Viszont a terepviszonyok nyújtotta előnyöket a brigantik jócskán kihasználták, ha tanyáikra bukkantak, akkor „mint a zergék ugráltak sziklákról sziklákra" és hamarosan eltűntek az üldözők szeme elől. Mint Reinfeld megjegyezte, a küzdelmet ellenük nagyon megnehezíti, hogy

30 A légió kitüntetett tagjainak névsora. 1861. augusztus 31. (OL Türr iratok 25.); Vö. Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 11. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 214.).
31 Naplókivonat, Nocera. 1861. július 7—13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/b.).
32 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 21—augusztus 3. (OL Türr iratok. 53.).
33 Az Amalfi környéki harcokról Szücs J. — nevének jelölése nélkül —: Az olaszhoni magyar légió életéből. II. Az amalfii utczai harcz a brigantik ellen. (Tarka Világ és Képes Regélő. 1869. 4. sz.). Ugyanitt Reinfeld 1861. július 23-i jelentése.

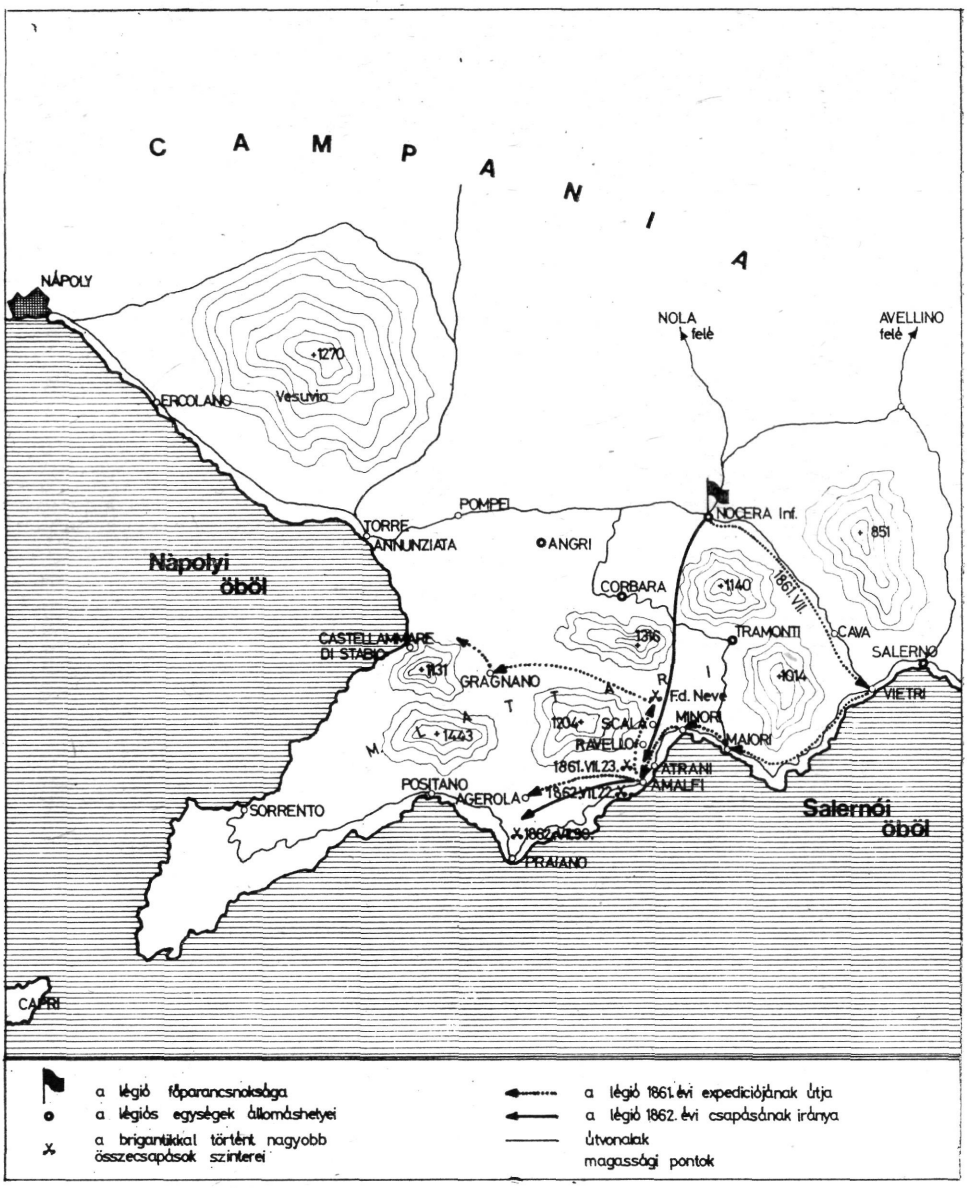

A magyar légió harca a brigantaggio ellen a sorrentói félsziget körzetében 1861—62-ben

„Ezen a vidéken kevés kivétellel, mindenki reactionarius, akiket a párt hamis hírek és ijesztgetés által folytonos izgatottságban s rettegésben tud tartani."[34] A brigantik ellen foganatosított akciók, ha átmeneti sikereket értek is el, attól még távol álltak, hogy gyökerestől számolják fel a rablóvilágot. Reinfeld őrnagy sorrentói félszigeti útja sem dicsekedhetett többel, miután a súlyos fáradalmakat és nehézségeket átélt légionisták visszatértek Nocerába.

A légionisták elégedetlensége

Annyi bizonyos, hogy a magyar légió a brigantik elleni harcban értékes elemnek bizonyult és Nocerából egyre nagyobb számban vezényelték ki egyes egységeit, sőt szakaszait a veszélyeztetett területekre. A megpróbáltatásoknak, a viszontagságoknak új szakasza kezdődött, mely 1861—62 fordulóján, az időjárás hidegebbre fordulásával, további nehézségekkel tetéződött. Az állandó szolgálat, a súlyos terepnehézségek kikezdték a ruházatot, mely lassanként kezdett ronggyá foszlani. Az orvosi ellátottság a távoli kis hegyi falvakban, vagy a világtól eldugott községekben nem volt biztosítva. A betegek, a legyengültek száma növekedett és egyre gyakoribbá váltak a halálozások is.[35] A Nocerától csak nagyon nehezen elérhető távolságban mindenfajta visszaélésre bő lehetőség nyílt, akár az ellátás, akár a bánásmód tekintetében. A kilátástalan helyzet közömbösséget, felelőtlenséget szült, és nem egy tiszt élt vissza helyzetével. Mindemiatt Ihászt számos kritika érte, hogy nem képes kézben tartani a tisztikart, hogy feleslegesen kedvükbe jár, hogy képzésük és fegyelmezésük helyett inkább szórakozik, mulatozik velük, elmulasztja működésük kellő ellenőrzését. Kétségtelenül igaz, hogy 1861 késő nyarán és őszén Ihász is a borban keresett vigasztalást. A rossz nyelvek szerint segédtisztjével, előrehaladásával az efajta kiszállások, ellenőrzések megritkultak, részben a távolságok növekedése, részben a dandárparancsnok betegeskedése, fáradsága miatt. No, és nem utolsósorban Ihászon is úrrá lett a fásultság, a közöny, az elkeseredettség, miután sem az olasz hatóságok, sem az emigráció illetékes vezetői nem változtattak a helyzeten. A Türrtől származó hír, hogy esetleg a légió hamarosan a Genova melletti Chiavariba kerülhet, nem bizonyult valóságnak, minden maradt a régiben. Mint oly sokszor kilátástalan helyzetekben, Ihász is borban keresett vigasztalást. A rossz nyelvek szerint segédtisztjével, Szücs János őrnaggyal és mások társaságában gyakran a hajnali órákig kimaradt és arra is volt példa, hogy hazatértükben, még a laktanyakapura is alig akadtak rá. Bármiképpen is állt a helyzet, annyi bizonyos, hogy mindebben a tehetetlenségérzet is kifejezésre jutott; a légió zöme közben a brigantik nyomában az Appenninek vad rengetegeit járta.[36]

34 Reinfeld Dénes őrnagy a dandárparancsnokságnak, Amalfi, 1861. július 25. (Uo.).

35 Mint Ihász Kossuthhoz intézett jelentésében beszámol „... csapataink nagy része tökéletes elrongyolt, s' ócska ruhákkal bír..." Majd megjegyzi, hogy a kormányhatóság ennek ellenére „... kellemetlen sőt közönyös hidegséggel fogadja minden ez irányban tett kérelmeit a parancsnokságnak." (Nocera, 1862. április 19. OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 382/a.); A légionisták 1862 tavaszi helyzetéről állapították meg, hogy „... A kiállott fáradalmak, a téli csatározások okozta kimerültség következtében többen egészségi szempontból tönkre lettek téve; — a szokatlan és rendkívüli fáradalmak, kitéve a téli éghajlat változó időjárátának, a legerősebbeket is megingatták, a gyöngébbek közöl sokat a sírba, még többet sírszélére vezettek. A rablók golyója nem adott áldozatot a halálnak, annál nagyobb lett azoknak a száma, kik összeroncsolt testtel roskadtan hajtják fejüket az idegen földben szunyadandók, és kórházak részvétlen párnáira." (*Szücs:* Légió. III.); Amikor az 1861-es év mérlegét megvonták, megállapítást nyert, hogy a légionisták közül 84 megszökött, 60 kizáratott, 43 haditörvényszék által lett elítélve, 80 elbocsátást nyert és 12-en meghaltak. (Uo.).

36 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 6. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 210/a.); augusztus 11. (Uo. 214.); december 18. (Uo. 271.); „Csapatom bele unt és fáradt testestül lelkestül, és ha mi előbb el nem visznek innét bennünket, biz Isten nagyon meggyűl a bajunk..." közölte Ihász Kossuthtal. Nocera, 1862. március 23. (Uo. 340.); Vö. A légiósok levele, Nápoly, Forte del Carmine, 1862. július 14. (HL Légió iratai. 1860—62. 19/3.).

A rendelkezésre álló jelentések szerint a légiósok egyre nagyobb része jutott a kivezényeltek közé. Az 1862. március 9-i jelentés alapján megállapítható, hogy a légió összlétszáma 1146 főt tett ki, ebből 65 volt tiszt, 1081 legénységi állományú. 670-en voltak távol Nocerától kivezényelve, vagyis a légió összlétszámának közel 60 százaléka vett részt a brigantik elleni közvetlen küzdelemben. A légió egységei szerint a kivezénylések az alábbi módon alakultak:[37]

	Összlétszám	Kivezényeltek száma
Dandártörzs	24	1
Gyalogság	461	301
Huszárok	281	215
Vadászok	247	123
Tüzérek	133	30
Összesen	1146	670

A légió nagyfokú szétszóródottságát mutatja, hogy sokszor Nocerától 2—300 kilométerre is teljesítettek a légionisták szolgálatot. A kivezényeltek a 197. oldalon közölt táblázat szerinti helyeken és létszámban működtek.[38]

A jelentésből kitűnik, hogy 1862 tavaszán a magyar légió kivezényelt tagjainak többsége Basilicata tartományában, Potenza környékén teljesített szolgálatot, összesen 398 ember. Campania tartományában, a salernói kerületben 269 légionista működött, a Nocerában állomásozó helyőrségen kívül. Három tiszt egyéb feladattal volt elvezényelve. Ha figyelembe vesszük, hogy a légió voltaképpen állandó mozgásban volt és az 1862. március 9-i állapot — a kivezényeltek száma következtében — korántsem tekinthető megállapodottnak, akkor érthető, hogy az érintett légionisták mennyire bizonytalan, kiszámíthatatlan körülmények között szolgáltak. Mindebből következően a változás vágya fokozatosan — a legkülönbözőbb okok következtében — átjárta az egész légiót, hatalmába kerítette nemcsak a megpróbáltatások súlyosabb terheit viselő legénységet, de a tisztikart is. Az elégedetlenség fokozódott és a legváltozatosabb formák között tört a felszínre. Akadtak akik öncsonkításhoz folyamodtak, hogy a kibírhatatlan helyzetből szabaduljanak, akadtak, akik egyszerűen faképnél hagyták a légiót és a jó szerencsében bízva világnak indultak. A szökések száma már annyira aggasztóan kezdett növekedni, hogy Ihász egyik alkalommal a legszigorúbb példaadáshoz ragaszkodott és a kivégzést végrehajtották.[39] A kellő hatás azonban nem következett be, a szökések változatlanul folytatódtak.[40] Többek között említésre méltó Mayerffy Gyula volt osztrák főhadnagy, aggregált tiszt és társai esete. Miután a légiótól meg-

37 A légió létszámjelentése, Nocera, 1862. március 9. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 329.).
38 Uo.
39 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. március 23. (Uo. 340.); Naplókivonat, Nocera, 1862. január 5—március 25. (Uo. 346/b.).
40 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. április 24. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 386.); május 11. (Uo. 392.); Naplókivonat, Nocera, 1862. április 13—május 10. (Uo. 393/b.).

A magyar légió kivezényelt egységei 1862. március 9-én

Alakulat	A kivezénylés helye	Tartomány. — kerület	Tisztek	Legénység	Összesen
Gyalogság					
1. század	Potenza és környéke	Basilicata	4	82	86
2. század	Eboli	Campania	4	74	78
3. század	Corbara	Salerno	1	15	16
	Tramonti	Salerno	1	14	15
	Angri	Salerno	1	25	26
4. század	Nocerai járás	Salerno	4	74	78
	Salerno	Salerno	1	—	1
	Genova	Salerno	1	—	1
Összesen			*17*	*284*	*301*
Huszárok					
1. osztag	Salerno	Campania	4	51	55
	Avigliano	Basilicata	1	30	31
2. osztag	Potenza	Basilicata	1	34	35
	Melfi	Basilicata	4	63	67
	Rionero	Basilicata	1	26	27
Összesen			*11*	*204*	*215*
Vadászok					
1. század	Ruvo	Basilicata	2	72	74
3. század	San Fele	Basilicata	1	48	49
Összesen			*3*	*120*	*123*
Tüzérség					
2. üteg	Nápoly	Nápoly	1	—	1
	Potenza	Basilicata	1	28	29
Összesen			*2*	*28*	*30*

szöktek, a brigantikhoz csatlakoztak. Néhány nap múlva innen is távoztak, Nápolyba mentek azzal a szándékkal, hogy bevárva néhány társukat Nocerából, a pápai állam területére szöknek. Terveikből azonban nem lett semmi, mert Nápolyban 1862. április 13-án Vavrek János százados, olasz karabinierik közreműködésével, valamennyiüket elfogta. A nápolyi haditörvényszék előtt kellett felelniük tetteikért — szerencséjükre. Ihász követelte kiadatásukat, hogy halálbüntetést méressen rájuk, de az illetékes olasz hatóságok nem adták ki a bűnösöket. Végül is Mayerffy Gyulát a haditörvényszék hat évre ítélte, de ebből csak három évet töltött börtönben, mert 1865-ben kegyelmet kapott és hazatérhetett. Társait szintén börtönre ítélték.[41]

A potenzai huszárlázadás

A légionisták elégedetlensége 1862 tavaszán a legváltozatosabb formákban jutott kifejezésre és nem éppen alaptalanul fordultak szembe tisztjeikkel, akik között jócskán akadtak vezetésre alkalmatlanok és méltatlanok. Erre a következtetésre jutottak a 2. huszárszázad Potenza és környékén, a távoli Basilicata tartományban szolgálatot teljesítő 2. és 3. szakaszának tagjai. Megtagadták a további engedelmességet Sághy Antal századosnak és azonnali leváltását követelték. A huszárlázadás megfékezésére maga a huszárezred parancsnoka, Stankovics Szilárd százados érkezett a helyszínre. Kísérlete, hogy az elégedetlen huszárokat lecsillapítsa és parancsnokukat pozíciójában megerősítse, kudarcot vallott. Végül is Stankovics kénytelen volt dolgavégezetlenül távozni és Sághyt is magával vinni. A huszárok bátor fellépése amennyire gyújtó hatást keltett minden egységnél, ahová híre eljutott, annyira zavarba ejtette a légió parancsnokságát. Arra a szilárd elhatározásra jutottak, hogy az esetet nem hagyják megtorlatlanul és az illetékes hadosztályparancsnokságtól kérték a lázadásban részt vett huszárszakaszok leváltását és visszaküldésüket Nocerába. Ennek teljesítése azonban egyre késett, tekintettel az érdekelt körzetben működő brigantik garázdálkodásaira és a huszárok felettébb szükséges szolgálataira.[42]

Nem sokkal Sághy százados eltávolítása után a huszárok, új parancsnokuk, Nyuly Mihály hadnagy vezetésével, élénk bizonyítékait szolgáltatták hangulatuk előnyös változásának és harckészségüknek. A Venosa helység mellett állomásozó huszárok ugyanis 1862. április 4-én hajnalban tudomást szereztek arról, hogy a közelben nagyobb számú briganti tanyázik. Croccóról — eredeti nevén Donatello Carmine volt bourbon katonáról — volt szó, aki 110 lovasból és 20 gyalogosból álló bandájával rettegésben tartotta Basilicata és a szomszédos Capitana tartományokat. Ez alkalommal a Capitana tartományhoz tartozó Masseria di Perillónál ütötte fel tanyáját. A 35 főből álló huszárcsapat, melyet Nyuly Mihály és Dobozy Péter hadnagyok vezettek a küzdelemben, megsemmisítő csapást mért az ellenfélre. Miután sikerült a rablókat kicsalni állásaikból, a huszárok megrohamozták őket. Mint az erről szóló jelentés mondja: „De a roham alig kezdeténél Nyuly hadnagy úr lova szügybe és fej-

41 MAYERFFY GYULA: A. S. T. Ma. Leg. Ung. S. II. 1150; Ihász Kossuthnak, Nocera. 1862. április 19. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 382/a.); Naplókivonat, Nocera, 1862. április 13—március 10. (Uo. 393/b).; Vö. *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 24. o. úgy adja elő az esetet, hogy Nápolyban ő fogta el Mayerffyt és társait. Az utóbbiak között említi: Gaál Ferenc, Zöldi József, Fantusz Géza, Berkovszky Sándor, Molnár József, Ronkáza Pál és Fogelmann Ede légionistákat.

42 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. május 14. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 393/a.).

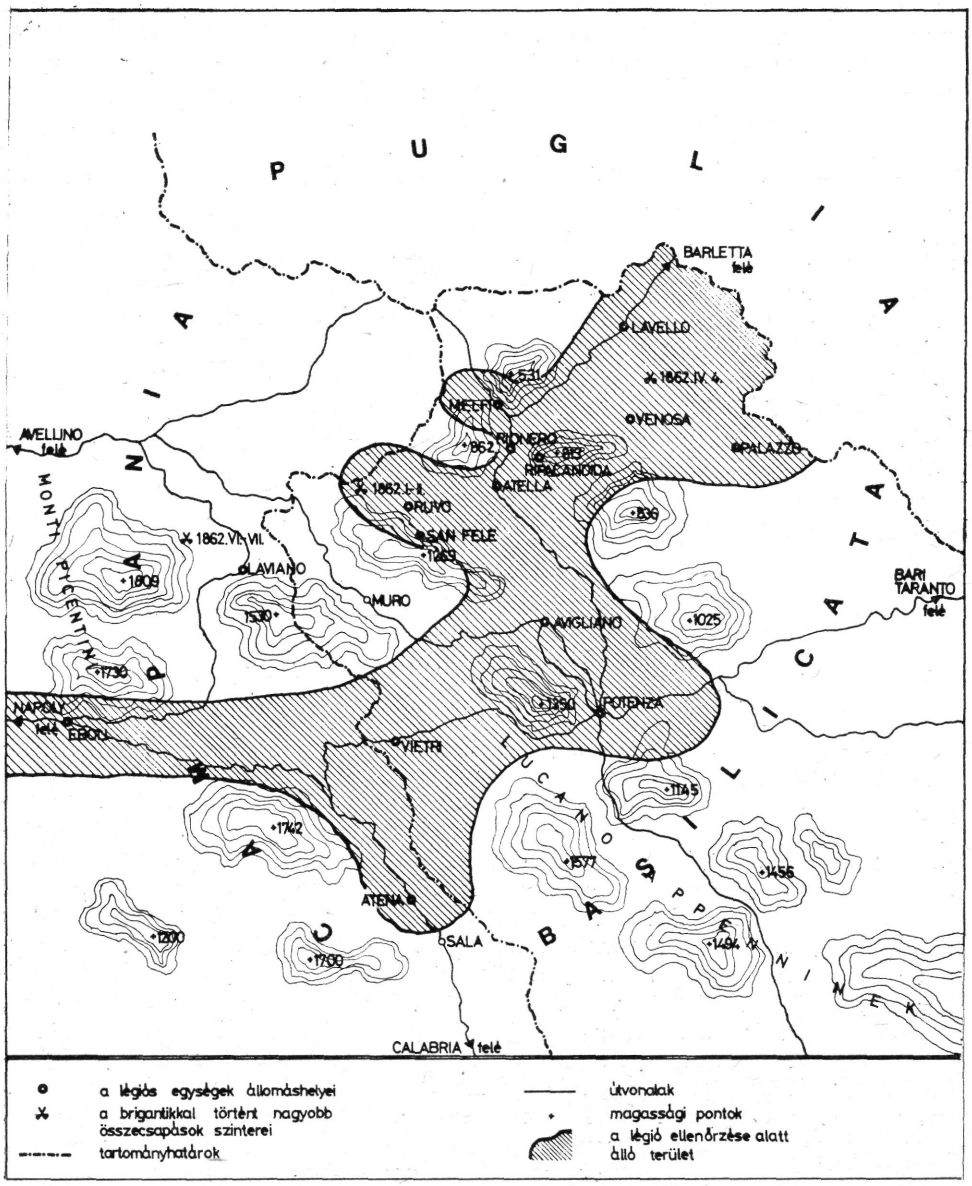

A magyar légió egységeinek állomáshelyei és harca a brigantaggio ellen Basilicata tartományában 1861—62-ben

be golyó által találva öszve rogyott. Dobozy hadnagy úr is ugyanakkor fején egy golyó által megsebesíttetett. De meg nem zavarodva sebe által Dobozy hadnagy úr, a csapatot vitézül előre vezette s a rablókkal kézről kézre öszve csaptak. A rablók elszántan védték magukat — a puska tusával verekedve midőn embereink már közöttük voltak. Rövid idei verekedés után a banda főnöke, kit Croccónak állítanak lenni, feleségével és 20 emberével a küzd helyen öszve vagdalva maradtak — a többi pedig megfutamodva előbbi állásukat elfoglalták." Mint az utólagos értesülésekből kiderült, a rablók közül 44-en sebesültek meg, de ebből csak kettő golyó által, a többi kardvágásoktól. A huszárok közül Dobozy hadnagyon kívül megsebesült Kelemen József őrmester szintén a fején, valamint Czerey őrvezető, akinek a combját lőtték át. A küzdelemben különösen kitűnt továbbá Kovács Károly szakaszvezető és Tolnay tizedes, akire Crocco neje kettős csövű fegyverét sütötte, majd — célt tévesztve — revolverével és tőrével próbálkozott, eredménytelenül. Végül is holtan maradt a helyszínen ellenfelétől összevagdalva. Vitéz magatartást tanúsítottak továbbá Varga Zsigmond, Racsov Győző, Szász Ferenc tizedesek, Balló Mihály, Stinovits Lajos, Végh István, Sárváry Vendel, Szörcsey Géza, Menyhaly Vilmos, Semsey Lipót közhuszárok. Ezek után érthető, hogy „A fegyvertény után a bevonuló csapatot a szomszéd vidék lakosai s különösen Venosa lakói örömújongásokkal és fáklyákkal fogadták — megvendégelték" — mint az egykorú jelentés megállapítja.[43]

Ezen nevezetes esemény után várható lett volna, hogy a légió parancsnoksága lemond eredeti szándékáról és a „bűnösnek" tartott huszáregység ellen nem indít büntető eljárást, hiszen becsülettel helyt álltak feladataik ellátása során és ilymódon ki is érdemelték feletteseik dicséretét és elnéző magatartását. De éppen az ellenkezője következett be. Többszöri sürgetés után végül is a huszáregységet az illetékesek visszaengedték Nocerába és helyükbe Solernóból Dollesz százados ment fél századával. Mint Ihász Dániel 1862. május 14-én közölte Kossuthtal, a „tiszti tekintély és katonai fegyelem érdekében" a bűnfenyítő eljárás a huszárok ellen megindult. A vizsgálatot lebonyolító tiszti bizottság élén Reinfeld Dénes őrnagy állt. Az érdemeket figyelembe nem vevő, meglehetősen egyoldalú eljárás során mint fő „bújtogatókat" küldték börtönbe Semsey Dénest, és Lipótot, Dinka Ferencet és Simon Lajost. A megtorlás érthető okoknál fogva elkedvetlenítette a légionistákat, akik messzemenően átérezték az eljárás igazságtalanságát. Mint a légionisták utólagos előadásából is kiderül, többek között éppen a Potenza környéki egységek igen méltatlan körülmények között szolgáltak. Az Appenninek zord körülményei között, téli időben „föld alatti istállókban nyomorgánk ganajban", és még a téli pokrócokat is beszedték. Sághy századosról állították, hogy „gyáván viselkedett", kivonta magát a brigantik elleni küzdelemből, gyengélkedésére hivatkozva, közben pedig legényének úgy szólt, hogy „ne gondolja, hogy én beteg vagyok, nem vagyok bolond magamat a rablóktól hasba lövetni mint a többi".[44] Annyi bizonyos, hogy a huszárok ellen alkalmazott megtorlás korántsem volt a véletlen műve és voltaképpen része volt egy általános folyamatnak, melynek során a dandárparancsnokság le akart sújtani a nehezen fegyelmezhető, elégedetlenkedő huszárokra, akik ráadásul még Gál Sándor

43 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. április 19. (Uo. 382/a.); Naplókivonat, Nocera, 1862. április 13—május 10. (Uo. 339/b.); Az 1. huszárezred jelentése a dandárparancsnokságak az 1862. április 4-i összecsapásról. (HL Légió iratai. 1860—62. 19/9.); Vö. *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 24. o.

44 Vö. Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. május 14. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 393/a); Légiósok levelei. Nápoly, Forte del Carmine, 1862. július 14. (HL Légió iratai. 1860—62. 19/3.).

ezredessel is szimpatizáltak, kapcsolatot tartottak vele, ily módon a „métely" terjedését segítették elő a légióban — vélekedett Ihász.[45]

A dandárparancsnokság és a huszárok között hosszan tartó vitát és feszültséget eredményezett a gratifikációs összegek megtérítése körüli zavar és rendezetlenség is. Azon összegről volt szó, melyet még 1860. novemberében, a garibaldista hadsereg feloszlatásakor a távozó veteránoknak juttattak. Erre az összegre azok a légionisták is igényt tartottak, akik küzdöttek Garibaldi alatt, de november után is vállalták a továbbszolgálatot a magyar légió keretében, viszont kérésük nem talált elismerésre. 1861 nyarán az események már oda vezettek, hogy a huszárok tömegesen jelentek meg a parancsnokságon és a leghatározottabban követelték a szerintük nekik járó — de elmaradt — három havi gratifikációs összeg kifizetését. Ellenkező esetben azzal fenyegetőztek, hogy lovastul Nápolyba vonulnak, hogy érvényt szerezzenek jogos kívánságaiknak. Ihász annak ellenére, hogy maga is érezte a huszárok igényeinek jogosságát és tudott is arról, hogy még Vetter idején 4080 frank mint kifizetetlen gratifikációs összeg visszamaradt a pénztárban (mely aztán ismeretlen okoknál fogva onnan eltűnt), mégis úgy látta jónak, ha kemény kézzel lesújt az őt állandóan zaklató huszárokra. Így számos légionistát börtönbe vetettek, majd pedig a legtevékenyebbeket Szardinia szigetére deportálták, többek között Nagy Dániel őrmestert, Kiss István, Szőke Sándor és Szőcs János szakaszvezetőt, Dobra Mihály és Rajkó József tizedest,. akik pedig a légió alapításától kezdve jelentős érdemeket szereztek.[46] Az eljárás mély nyomokat hagyott az elégedetlen elemekben és mint orvoslandó, fájdalmas igazságtalanságot tartották számon. E problémák 1862 tavaszán ismételten a felszínre törtek, annak ellenére, hogy alig néhány hónappal előtte maga Kossuth Lajos látta szükségét annak, hogy a gratifikáció rendezésének ügyében nyilatkozzon. A kedélyeket nem nyugtatta meg azon érvelés, hogy ezen ügyeket majd a felszabadított hazában, a kormány az érdekeltekkel fogja elrendezni és egyébként is az adott körülmények között nem engedhető meg a „holmi nyomorult pénz hajhászat".[47] A légió parancsnokságának a huszárokkal szemben elfoglalt álláspontja, az újabb megtorlások, jelentékeny mértékben hozzájárultak a felgyülemlett elégedetlenség erősödéséhez és szinte a robbanásig történő növekedéséhez.

A végképp felzaklatott körülmények között aligha maradt más választásuk a légionistáknak, mint a szolgálatból való végleges kilépés. Az ilyen irányú kérések tömegesen futottak be a dandárparancsnokságra, ahol azok teljesítése elől igyekeztek elzárkózni. Viszont a kivezényelt egységek hangulatáról befutó aggasztó hírek hatása alatt végül is cselekedni kellett. A felettes olasz katonai hatóságok is amellett foglaltak állást, hogy feltétlenül rendezni szükséges a légionisták szolgálati kötelezettségének ügyét. Kossuth 1862. április 25-én Ihászhoz intézett levelében arra az álláspontra helyezkedett, hogy veszélyes következményekkel járhat a légiótól távozni akarók erőszakos visszatartása és ezért útra kell engedni azokat, akik kilépni akarnak. A visszamaradók szol-

45 Gál Sándor ezredes — az 1848—49-es szabadságharc legendás hírű székelyföldi katonája — az emigrációban már tábornokként lépett fel és a légiótól függetlenül Nápolyban tevékenykedett, terveivel Garibaldihoz is fordulva. Majd utóbb az olasz szabadsághős nevében — de bizonyíthatóan nem tudtával — önkénteseket toborzott egy hazai akcióhoz és ehhez a légionistákat is igyekezett megnyerni. Ez ellen már Vetter tábornok is fellépett. Vetter Kossuthnak, Nápoly, 1860. december 22. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 50.); Vö. *Pap János—Szalczer Sándor:* A magyar emigránsok Törökországban 1849—1861. Pécs, 1893. 442. és köv. o.

46 Uo.; Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. július 17. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/a); augusztus 11. (Uo. 214.); Naplókivonat, Nocera, 1861. július 7—13. (Uo. 193/b); Naplókivonat, Nocera, 1861. július 14—20. (OL Türr iratok. 52.).

47 Kossuth a légióhoz, Cossilia, 1861. szeptember 4. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 228.).

gálati kötelezettségét viszont rendezni, rögzíteni kell. Ilyen előzmények után született meg 1862. május 4-én a dandárparancsnokság napiparancsa, mely a légiósok tudomására hozta, hogy mindenkinek megadatik annak lehetősége, hogy 1862. május 25-ig bezárólag bejelentse távozási szándékát a légió parancsnokságának. Ezek számára kilátásba helyezték, hogy elszállításukról gondoskodni fognak. Ugyanakkor tudtul adták azt is, hogy mindazok, akik továbbra is a légióban kívánnak szolgálni, szintén írassák fel magukat, annak figyelembe vételével, hogy egyéves kötelező szolgálatot kell vállalniuk és erre esküt tenni.[48]

A május 4-én napiparancsban foglaltak híre villámgyorsan elterjedt és hatása rendkívüli volt. A jelentkezési határidőig 359-en jelentették be kilépési szándékukat, vagyis az 1148 főt számláló légió tagjainak 31 százaléka. Figyelembe véve azonban, hogy a kivezényeltek közül még számosan — akik a távolság miatt kellő időben nem értesültek a fejleményekről — később jelentették be távozási kívánságukat, végül is a kilépni kívánkozók a 400 főt is túlhaladták.[49] A jelentkezési határidőig kilépni szándékozók száma és aránya az egyes alakulatoknál a következőképpen alakult:

Gyalogság	123 fő	(28%)
Huszárok	88 fő	(33%)
Vadászok	88 fő	(36%)
Tüzérek	60 fő	(47%)

Ilyen nagyarányú gátszakadásra Ihász nem számított és a valóságos népszavazásszámba menő eseményt nem kis mértékben úgy fogta fel, mint lesújtó ítéletet parancsnoki működéséről. Az események most már végképp átcsaptak a feje felett. Tehetetlenségében, elkeseredettségében legjobbnak látta a visszalépést a parancsnokságtól, egyelőre ideiglenes jelleggel. Miután egyébként is reumás bántalmaktól szenvedett, erre való hivatkozással hamarosan orvosi kezelésre vonult a Nápolyi öbölben fekvő Ischia szigetére, hogy az ottani nevezetes gyógyfürdőkben keressen írt fájdalmaira. A légió parancsnokságát pedig ezzel egyidejűleg átruházta Girczy János őrnagyra, a gyalogos zászlóalj parancsnokára.[50] A légió vezetésében bekövetkezett változás egyidejűleg jelezte a légió egészében végbement messzire ható fordulatot is. Ugyanis amit eddig a légió parancsnoksága a maga erejéből és lehetőségein belül nem volt képes megoldani — a légió szervezeti egyesítését és a brigantik elleni küzdelmekből történő kivonását —, azt most a légionisták öntevékenyen kísérelték meg. E vonatkozásban a tömeges kilépési szándék bejelentése csak első lépésnek bizonyult, melyet hamarosan az egész légiót magával ragadó mozgalmak követtek.

Ami pedig 1862 májusa után következett, azt már félreérthetetlenül általános felkelésnek, nyílt lázadásnak lehetett tekinteni, mely már egyenesen La Marmora olasz hadügyminiszter közvetlen beavatkozását és az olaszországi magyar légió délről történő elszállítását, feloszlatását vonta maga után. Az új parancsnok a lázadásig fejlődő folyamatnak nem tudott gátat vetni. Az olasz hatóságok viszont határozottan és a kiélezett helyzethez mérten cselekedtek. Garibaldi Szicília szigetén gyűjti ismét önkénteseit, a magyar légionistákkal ke-

48 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. május 14. (Uo. 393/a.).
49 Vö. Légionisták nyilatkozata a minisztériumhoz. 1862. december 23. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 478.); *Szücs:* Légió. III.
50 Girczy János Kossuthnak, Nocera, 1862. május 28. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 397.); Girczy Türrnek, Nocera, 1862. május 28. (Uo. 399.); május 30. (Uo. 403.).

resi és meg is találja a kapcsolatot. Hasonlóképpen a magyar légionisták is számítanak Garibaldi támogatására és nem titkolják, hogy örömest csatlakoznának hozzá. Ebben az olasz monarchia számára annyira veszélyesnek tűnő helyzetben La Marmora hadügyminiszter maga is Nápolyban tanácskozik a déli olasz seregek vezetőivel, valamint a magyar légióban szolgáló, számukra megbízhatónak tartott személyekkel. Mézesmadzag és furkósbot, félrevezető ígéretek és börtönbe vetés egyaránt alkalmazásra találtak az olasz hatóságok részéről, hogy leszereljék a magyar légionisták mozgalmait. A légióból távozni óhajtottak egy részét Nápolyba szállítják, de ott a Forte del Carmine foglyai lesznek, ami viszont a légióban maradt bajtársak szolidaritását, további lázadását váltja ki. Sem Klapka, sem Türr, sem Bethlen Gergely tábornok nem képes lecsendesíteni a légionistákat, akik részben fegyvereiket lerakva, részben fegyveresen Salernóba indulnak, ahol viszont valamennyiüket lefegyverzik és fogolyként kezelik. 1862. augusztus 13-án ugyanitt hajóra rakják őket, fegyveresek őrizete mellett és katonai cirkáló kíséretében Genovába, majd onnan az észak-olaszországi Alessandria várába kerülnek. A légiót Türr napiparancsával 1862. augusztus 18-án feloszlatják, illetve meghirdetik újjászervezését. Miként 1861 tavaszán, úgy most ismét — de sokkal nagyobb hatásfokkal és a légionisták legnagyobb részét érintve — lefolytatják az újabb tisztogatást, amit büntetések, internálások, szardíniai deportálások követnek. Aki marad, akit megtartanak, azokat Földváry Károly ezredes, az új légióparancsnok vezetése alatt újjászervezett — de létszámában egynegyedére csökkent — légióba helyezik.

Az események félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a magyar légió tagjainak zöme nem nyugodott bele abba a kényszerű helyzetbe, melyet az olasz monarchia kijelölt számukra, nem adta fel a harcot azért, hogy az olaszországi magyar légió eredeti hivatásának megfelelő helyzetbe jusson. Más kérdés az, hogy az útkeresés tragédiák sorozatába, kiábrándultságba, kiúttalanságba vezetett. De annyit mégis elértek, hogy a légiót az olasz kormány kénytelen volt kiemelni a déli területeken kialakult ellentmondásos szerepéből és átmenetileg mentesítették a brigantaggio elleni küzdelemben való részvételtől. És ez, ha végleges megoldást nem is, de átmeneti könnyebbséget és eredményt hozott! A légió áthelyezése utóbb az Adriai-tenger partjára, Anconába és környékére, ha nem is jelentett gyakorlatilag többet egy Ausztria ellen irányuló néma fenyegetésnél, de legalább annak halvány reményét nyújtotta, hogy a szolgálat az olaszországi magyar légióban talán mégsem lesz teljesen hiábavaló . . .

Лайош Лукач

ОДИН ГОД ИЗ ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОГО ЛЕГИОНА В ИТАЛИИ

Резюме

Статья является частью более крупной монографии, разрабатывающей историю венгерского легиона в Италии в период 1860—1867 гг. Во время войны в Северной Италии в 1859 году, правда временно, уже действовал венгерский легион, он был вскоре расформирован. Более прочной организацией оказался венгерский легион, сформированный в Палермо 16 июля 1860 года во время южноитальянской экспедиции Гарибальди. Общеизвестно, что освободительную борьбу Гарибальди поддерживали воинские формирования многих наций, сыны многих национальностей участвовали в борьбе за свержение реакционного неаполитанского королевства. В том числе наряду с английскими

французскими добровольными частями значительную роль сыграл и венгерский легион, в состав которого входили венгры, славяне, румыны, немцы, хотя основное большинство офицеров являлось бывшими венгерскими офицерами-гонведами, обладавшими опытом революции и борьбы за свободу периода 1848—49 гг. После того, как в ноябре 1860 года армия Гарибальди была распущена, прекратилась и роль интернациональных частей, за исключением венгерского легиона. По ходатайству Венгерской Национальной Директории, — руководящего органа венгерской эмиграции, — не в малой мере благодаря активным действиям Лайоша Кошута, итальянское правительство, отказавшись от своего первоначального намерения, не распустило венгерский легион, а приняло его на службу королевской армии Италии. На рубеже 1861—62 гг. во главе легиона, насчитывавшего около 1200 человек, стоял конфидент Кошута полковник Даниэль Ихас, главным военным инспектором легиона был по поручению итальянского Министерства военных дел генерал Иштван Тюрр. Правительство Итальянской монархии стремилось перестроить легион, пронизанный духом гарибальдизма, и поставить его на службу своим непосредственным целям. Эту цель преследовало применение венгерского легиона в борьбе с южноитальянским движением бригантаджио. В этом движении нашло выражение сопротивление реакционной контрреволюционной аристократии, приверженной Бурбонам, и клерикализма королевству Италии, но прорвалось и недовольство угнетенного итальянского крестьянства, протестующего против гигантских латифундий, земельного голода, нищеты и бедности. Когда в эту сложную общественно-политическую борьбу, наряду с итальянскими частями, бросили и венгерский батальон, в рядах легионеров вспыхнуло справедливое недовольство. Автор приходит к выводу о том, что хотя легионеры могли вменить себе в заслуги значительные военные успехи, они все же были недовольны своим положением. Они справедливо жаловались на то, что присоединились к легиону не затем, чтобы нести службу по поддержанию порядка, а чтобы в вероятной итальянско-австрийской войне бороться за освобождение и свободу Венгрии. Вскоре недовольство легионеров перешло в открытое восстание, и большинство их отказалось нести дальнейшую службу. Итальянская военщина в конечном итоге разоружила венгерский легион и вывела его из военных действий в Южной Италии. Многие легионеры были привлечены к военному трибуналу, были сосланы на остров Сардинию и интернированы в другие районы. Летом 1862 года венгерский легион был переведен в крепость Алессандрию в Северной Италии и распущен, затем после основательной чистки легион был сформирован заново под командованием полковника Кароя Фелдьвари. Происшедшие события явились героической и одновременно трагической главой в истории венгерской эмиграции и в истории легиона.

Lajos Lukács

EIN JAHR AUS DER GESCHICHTE DER UNGARISCHEN LEGION IN ITALIEN

Resümee

Die Studie bildet einen Teil einer Arbeit größeren Ausmaßes, die die Geschichte der ungarischen Legion in Italien bezüglich der Jahre 1860—1867 aufgearbeitet hat. Zur Zeit des norditalienischen Krieges vom Jahre 1759 war zwar vorübergehend bereits eine ungarische Legion tätig, die sich aber bald auflöste. Als dauerhafter erwies sich die zur Zeit der süditalienischen Expedition Garibaldis am 16. Juli 1860 in Palermo gebildete ungarische Legion. Es ist allgemein bekannt, daß der Befreiungskampf Garibaldis von zahlreichen internationalen Formationen unterstützt wurde und daß die Söhne zahlreicher Nationen im Kampfe zum Sturz des reaktionären Königreichs Neapel teilnahmen. Unter anderen kam neben den englischen, französischen Freiwilligen auch die ungarische Legion zu einer bedeutenden Rolle, die gleicherweise magyarische, slawische, rumänische, deutsche Elemente vereinigte, obzwar der größere Teil der Offiziere aus gewesenen Honvédoffizieren bestand, die in der ungarischen Revolution und in dem Freiheitskampf von 1848—49 ihre Kriegserfahrungen gesammelt hatten.

Nachdem im November 1860 die Armee Garibaldis aufgelöst wurde, nahm auch die Rolle der internationalen Formationen ein Ende — mit Ausnahme der

ungarischen Legion. Auf intervention der Ungarischen Nationalen Direktion, der führenden Körperschaft der ungarischen Emigration, in nicht geringem Maße durch die Aktivität Lajos Kossuths, hat die italienische Regierung, ihre ursprüngliche Absicht fallen lassend, die ungarische Legion nicht aufgelöst, sondern sie in den Dienst der italienischen königlichen Armee übernommen. Zur Wende 1861/62 stand an der Spitze der fast 1200 Mann zählenden Legion der Vertraute Kossuths, Oberst Dániel Ihász, und der militärische Oberinspektor der Legion war im Auftrag des italienischen Kriegsministeriums General István Türr. Die Regierung der italienischen Monarchie war bestrebt, die mit Garibaldischem Geist durchtränkte Legion umzuformen und sie in den Dienst ihrer unmittelbaren Ziele zu stellen. Diesem Zweck diente der Einsatz der ungarischen Legion in dem gegen das süditalienische Brigantaggio geführten Kampfe. In der Brigantaggio-Bewegung kam der Widerstand der für die Bourbonen Partei teilnehmenden reaktionären gegenrevolutionären Aristokratie und des Klerus dem italienischen Königreich gegenüber zum Ausdruck, doch kam in ihr auch die Unzufriedenheit des unterdrückten italienischen Bauerntums wegen der mächtigen Latifundien, des Bodenhungers, des Elends und der Mittellosigkeit an die Oberfläche. Als in diesen komplizierten politisch-gesellschaftlichen Kampf neben den italienischen Formationen auch die ungarische Legion eingesetzt wurde, entstand unter den Legionären berechtigte Unzufriedenheit. Die Studie gelangt zu der Folgerung, daß obzwar die Legionäre bedeutende militärische Erfolge verbuchen konnten, diese mit ihrer Lage doch unzufrieden waren. Mit Recht haben sie vorgebracht, daß sie sich nicht der Legion angeschlossen haben, um Ordnungsdienst zu versehen, sondern um in einem zu erwartenden italienischen—österreichischen Kriege um die Befreiung und die Freiheit Ungarns zu kämpfen. Bald wurde aus der Unzufriedenheit der Legionäre offener Austand, die Mehrzahl derselben verweigerte den weiteren Dienst. Das italienische Militär hat schließlich die ungarische Legion entwaffnet und sie aus den süditalienischen Kämpfen herausgenommen. Zahlreiche Legionäre wurden vor ein Kriegsgericht gestellt, auf die Insel Sardinien verbrannt oder an anderen Orten interniert. Im Sommer 1862 wurde die ungarische Legion in die Festung Alessandria in Norditalien gebracht und aufgelöst, dann wurde sie perlustriert und unter dem Kommando von Oberst Károly Földváry neuformiert. Diese Ereignisse bilden einen heldenhaften, doch zugleich tragischen Abschnitt der Geschichte der Legion.

KÖZLEMÉNYEK

N. IPOLY MÁRTA

A MOHÁCSI CSATA ÉS CSATATÉR MEGVÁLASZOLATLAN KÉRDÉSEI

A mohácsi csata 450. évfordulója a kutatók és a közvélemény figyelmét ismételten az ütközetre és annak körzetére irányította. A csatával kapcsolatos kutatások régóta folynak, az elmúlt két-három évtizedben sem lankadtak, az évforduló alkalmával pedig, úgy tűnik, a munkálatok még inkább felgyorsultak. E felgyorsult kutatómunka révén került a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézete ismételten kapcsolatba azokkal a társadalmi és állami szervekkel, amelyek az ütközetre és a harcmezőre vonatkozó adatok gyűjtésén és a harcokban elpusztultak tömegsírjai feltárásán tevékenykednek.

A Hadtörténelmi Intézet munkatársai elsősorban a csatatér körzetének meghatározásában, az elpusztultak maradványait rejtő tömegsírok helyének és mennyiségének megállapításában végeztek vizsgálatokat. E feladat megoldásán korábban is nagyon sokan fáradoztak és tevékenységük során jelentős sikereket értek el. Az általuk szerzett tapasztalatokat munkánk folyamán igyekeztünk messzemenően figyelembe venni. A csatatér kutatója a katonai tereptan, a katonai térképek és légifelvételek adatainak tanulmányozásával, a csata körzetének szakszempontból történő bejárásával és az e munka eredményeiből levonható következtetések kialakításával járulhat hozzá — szerény keretek között — a mind ez ideig vitatott kérdések megválaszolásához. Térképi vizsgálatok és helyszíni szemlék — terepbejárások — során értékeltük a feltételezett csatamező valószínűségét. Történész, térképész, geológus vizsgálta a fellelhető térképek alapján a felvonulás útvonalát, a táborozásra legalkalmasabb helyeket és nem utolsó sorban kerestük Brodarics Földvár megnevezésű településének helyét. Az utóbbi meghatározása közelebb vihetne a csatatér helyi azonosításához. Közel 40 km^2 kiterjedésű terület csaknem valamennyi jelentősnek vélt pontjáról szemrevételeztük a terepet, pontról pontra megvizsgálva a lehetőségeket. Nagyon sokszor feltettük a kérdést: mit láthatott volna Brodarics, ha itt állt a csata idején?

A vizsgálatokat kiterjesztettük a korábban és napjainkban készült légifelvételek értékelésére is; ismereteink szerint ugyanis ezek hasznosítására ez ideig még nem került sor.

Az eddigi kutatómunkában különösképpen a más-más időszakban végrehajtott katonai felméréseken alapuló térképek összehasonlító értékelése, a természetföldrajzi adatok tanulmányozása, a hidrológiai leírások feldolgozása és az így szerzett adatoknak a közelmúltban végrehajtott katonai rendszerű légifelvételek eredményeivel történt egybevetése hozott megbízhatóbb eredményeket. Az elvégzett munkát azonban — az eredmények reális számbavételét követően — megkezdettnek és nem pedig befejezettnek tekintjük.

Kutató tevékenységünket, vizsgálódásunkat és a következtetések levonását nehezíti, hogy az általunk felkutatott és megismert irodalom tanulmányozása során nem sikerült elfogadható bizonyítékokat találni a további munkánkat befolyásoló néhány fontos kérdésre.
Ezek közé soroljuk:

a) a csatamező pontos helyére vonatkozó eltérő adatokat;

b) a csatában részt vett erők (török, magyar, német, horvát stb.) létszámára és fegyverzetére vonatkozó ellentmondásokat, amelyek a török és magyar történetírók műveiben egyaránt fellelhetők. (E kérdést illetően egyébként jelentős eltéréseket lehet felfedezni a magyar sereg pusztulását különböző nézőpontból szemlélő európai hatalmak politikai, diplomáciai és katonai vezetőinek hol túlzó, hol lebecsülő megnyilatkozásaiban is);

c) az ütközet helyét és lefolyását leíró művekben, tanulmányokban található eltéréseket;

d) a csatát követő napok, hetek eseményeire vonatkozó hiányos és pontatlan adatokat;

e) a harcban elpusztultak számára, elhantolásuk módjára utaló nem elhanyagolható ellentmondásokat és vitatható véleményeket.

A jelzett ellentmondások, eltérő vélemények azért nehezítik a kutató munkáját, mert szoros kapcsolatban vannak a seregek felvonulásával, elhelyezésével; a menekülő magyar erők lehetséges visszavonulási irányaival; a főerők és a szárnybiztosító csapatok összecsapásával; a csatában elpusztult török és magyar katonák elhantolásának lehetséges körzeteivel és módjával.

Mindezekre azért kíséreltünk meg választ keresni a katonai tereptan segítségével, hogy hozzájáruljunk a régészeti feltáró-kutatómunka lehetséges körzeteinek meghatározásához. További célunk az is, hogy kutatásaink során kialakult gondolatainkat közreadjuk, vitára bocsássuk.

A csatatér és a magyar táborok helyének, a csapatok feltételezett veszteséggócainak pontosítása

A csatatér körzetének meghatározását gátolja, hogy mind ez ideig vitatott a Brodarics említette „Földvár" falu helyének pontos meghatározása. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy Nyárád—Majs—Udvar—Sátorhely körzetében (amely körzet kiterjedése K—Ny irányban 6, É—D irányban pedig 7 km, tehát hozzávetőlegesen 40—50 km^2), különböző szerzők véleménye szerint 12 helymegjelölés is található a településre vonatkozóan. *(1. sz. vázlat.)*

A helymegjelölések közötti eltérés a 6—7 km-t is megközelíti. A szélsőségesebb nézetektől eltekintve a Földvárra vonatkozó helymeghatározásokat két nagy csoportba oszthatjuk. Az egyik csoport Sátorhely általános térségében, a másik a Majs és Udvar közötti vonulat középpontjában feltételezi a Brodarics szerint olyannyira fontos település központját.

Brodarics históriájában erről a kérdésről ezt olvashatjuk: *„Az a hely, ahol a hadsereget felállították, Mohácstól egy, a Dunától fél mérföldnyire volt. A mint már fentebb is mondtuk, nagy széles síkság terült itt el, a melyet sem erdők, sem bozótok, sem folyóvizek, sem dombok nem szakítottak meg; csupán balra, ezen hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal és sással telve, melyben később sokan lelték halálukat, velünk szemben hosszú félkörben elnyúló domb volt; ezen túl volt a török császár tá-*

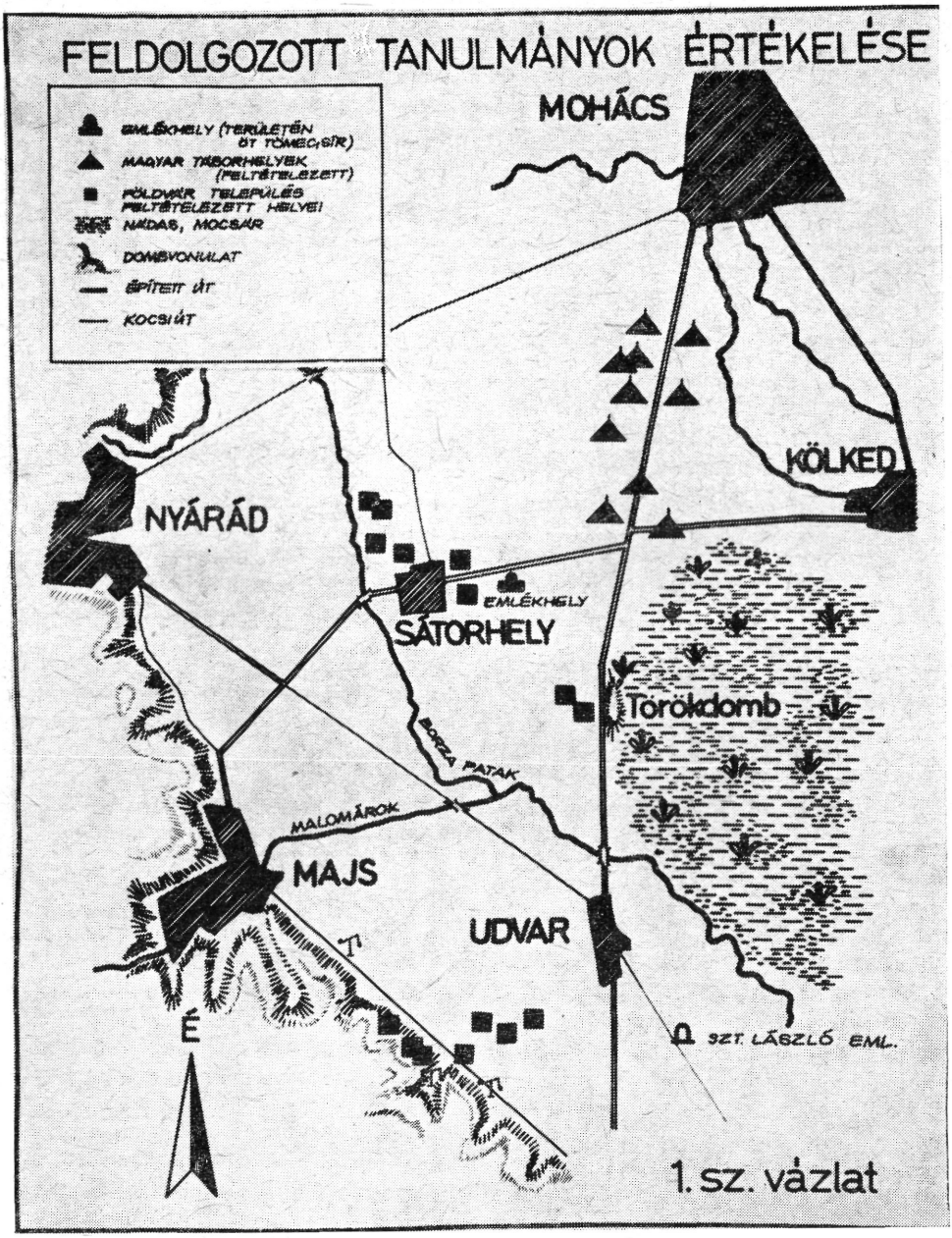
FELDOLGOZOTT TANULMÁNYOK ÉRTÉKELÉSE
EMLÉKHELY (TERÜLETÉN ÖT TÖMEGSÍR)
MAGYAR TÁBORHELYEK (FELTÉTELEZETT)
FÖLDVÁR TELEPÜLÉS FELTÉTELEZETT HELYEI
NÁDAS, MOCSÁR
DOMBVONULAT
ÉPÍTETT ÚT
KOCSIÚT
MOHÁCS
KÖLKED
NYÁRÁD
EMLÉKHELY
SÁTORHELY
Törökdomb
BORZA PATAK
MALOMÁROK
MAJS
UDVAR
É
SZT. LÁSZLÓ EML.
1. sz. vázlat

bora. A domb lejtőjének aljában egy kis falu feküdt templommal. Földvár ezen falu neve: itt helyezte el az ellenség ágyúit."

A csata és ezen belül a főerők összecsapási helyének meghatározásához pontosabb hírforrásokat eleddig nem tudtunk találni. Megítélésünk szerint a csatatérre és az ütközetre vonatkozó helymeghatározás azonban végrehajtható az esetben is, ha nem sikerülne Brodarics által Földvárnak nevezett helység nyomait felkutatni. A helymeghatározáshoz kiinduló adatnak elfogadhatónak tartjuk Gyalókay Jenő okfejtését, nevezetesen azt, hogy Brodarics kancellár a távolságbecslésnél minden kétséget kizárólag nem olasz, hanem magyar mérföldet használt. Ez esetben Brodarics egy mérföldjének hossza 8345 méter volt. (Mohácsi Emlékkönyv 1526. Gyalókay Jenő honvéd tüzérezredesnek, az MTA tagjának tanulmányából. A mohácsi csata. 214—215. o.)

A kancellár leírása alapján nem okoz nehézséget a csatatér É—D irányból történő közelítő pontosságú meghatározása, mert ha Mohács városát vesszük kiinduló pontként, akkor a magyar sereg feltehetően a Borza-patak jobb partján bontakozhatott szét. Ez az elhelyezkedés bizonyos tömörülést okozhatott a hadrend első és második lépcsője között. Erre maga Brodarics is utal históriájában: „*A második csatarend, vagyis az a csatasor, a melyet mi helytállónak nevezünk, s a melyben a király is volt, inkább lovasságból állott, csak két oldalt volt egy kevés gyalogság. E között a második és az első csatarend között csak egy kőhajításnyi tér volt.*"

Logikusnak tűnik ugyanis, hogy a támadásra készülő sereg úgy foglalta el megindulási helyzetét, hogy ne kényszerüljön már a csata első mozzanatában természetes akadály leküzdésére.

A kancellár adatai alapján azonban nem egyértelmű a csatarend Dunától való távolságának meghatározása.

Az 1783-ból eredő, az első katonai felmérés alapján készült térképszelvény (Coll. XII. Sec. 33.) ábrázolása szerint ugyanis a Duna medervonala erőteljesen kanyarog. A kanyarulatok K—Ny irányú kiterjedése igen jelentős. Ennek következtében a Duna medrének jobb partja egy elképzelt függőlegestől 4—5 km-re is eltér.

A kancellár leírásából az is ismert, hogy a csata időszakában Mohács térségében jelentős árhullám lehetett a Dunán, ennek következtében az áradás nagy területre terjedhetett ki. A Duna és a Dráva magas vízállásának tényét jól jellemzi, hogy a törököknek a drávai átkelés időszakában a kiterjedt árterületen 6 km hosszú hidat kellett építeniük.

A Földrajzi Értesítő 1957. évi gyűjteményének 401. oldalán dr. Szabó Pál Zoltán: DK-Dunántúl felszínfejlődési kérdései c. előadásában erről ez olvasható: „*Eddigi ismeretem szerint az eszéki (Mursa) hídfőtől a római út Dárda felé még száraz talajon épült. Ez az út ma már mocsaras talaj alatt van. Szulejmán szultán idejében már 6 km hosszú, egészen Dárdáig érő hidat kellett verni az ingoványon át. Ezt a hidat abban a korban, mint a világ technikai csodáját emlegették.*"

A terep mai arculatából, amelyet lényegesen befolyásolt a Duna és mellékvizeinek szabályozása, csupán következtetni lehet e térség XVI. századi vízrajzi helyzetére. E következtetések kialakításához segítséget ad a terep részletes elemzése mellett a korábban már említett térképszelvény adatainak értékelése is. Ennek alapján feltételezhető, hogy Brodarics K—Ny irányú távolságbecslése — kisebb-nagyobb eltéréssel — a Mohácsot Dályokkal összekötő függőleges egyenes valamely pontjából történhetett.

Amennyiben ezt az okfejtést elfogadjuk, akkor feltételezhető, hogy a magyar

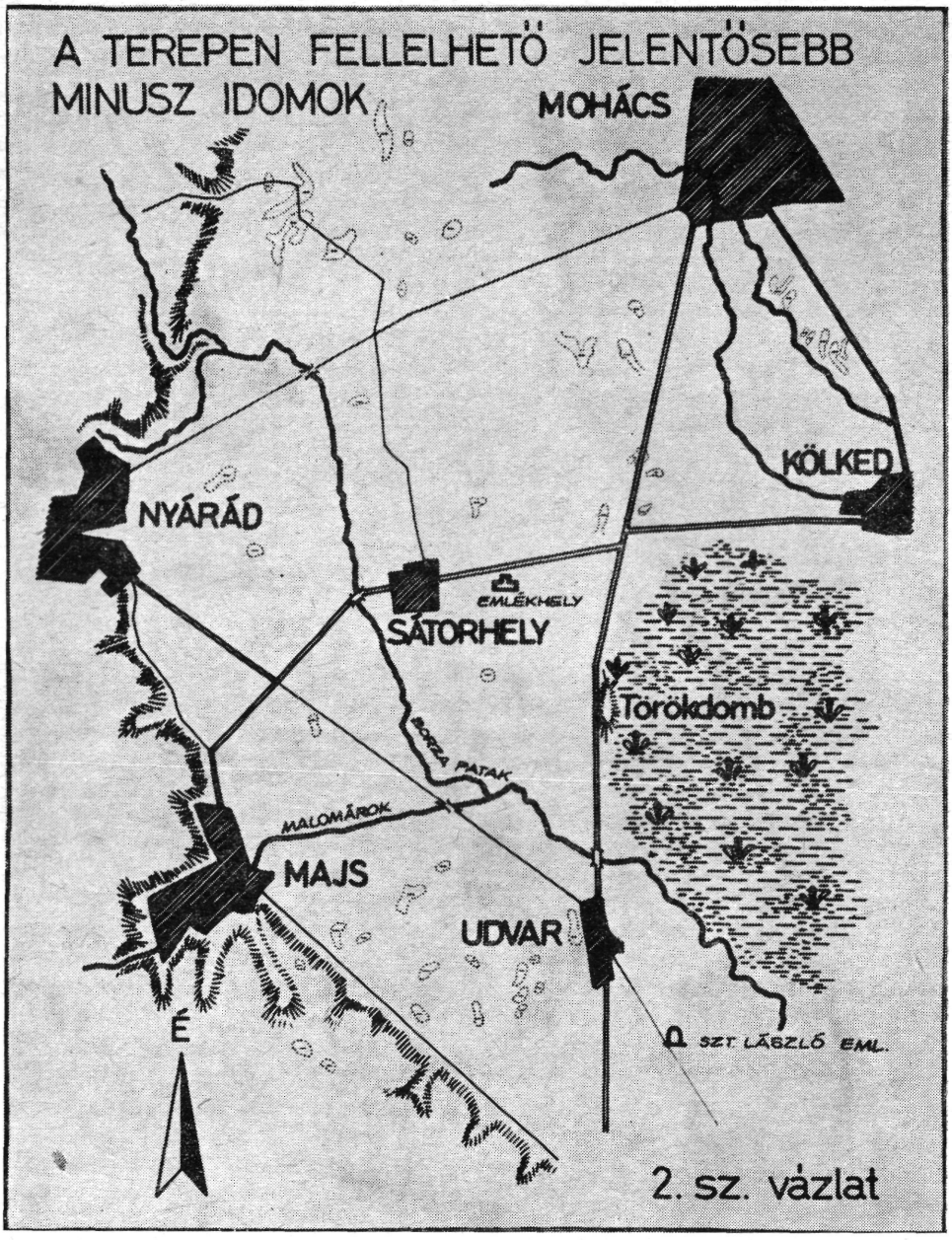
A TEREPEN FELLELHETŐ JELENTŐSEBB MINUSZ IDOMOK
MOHÁCS
KÖLKED
NYÁRÁD
EMLÉKHELY
SÁTORHELY
Törökdomb
BORZA PATAK
MALOMÁROK
MAJS
UDVAR
SZT. LÁSZLÓ EML.
É
2. sz. vázlat

hadrend központja a Borza-patak jobb partján, a jelenlegi Borza-tanyától délre, mintegy 500 m-re lehetett.

A Duna jobb partján levő terület gyakori eláraszthatóságát a terepszintek tanulmányozása mellett az is alátámasztja, hogy az eszék—mohácsi hadiút ebben a térségben még a XVIII. században is kitérőt tett nyugati irányban. Egykori vonalvezetése feltehetően csak a Duna szabályozását követően módosult. A mohácsi csata idején ez az útvonal a jelenlegi műúttól nyugatra 1,5—2 km-re haladhatott.

A Földvár helyének megállapításával kapcsolatos kutatás továbbra is indokolt, véleményünk szerint azonban az előbbiekben vázolt helymeghatározás alapján is valószínűsíthető, hogy a magyar sereg a Borza jobb partján elterülő síkon bontakozott szét a harchoz.

Több hadtörténelmi tanulmány áttekintése alapján feltételezhető, hogy a két sereg első, rövid ideig tartó, de igen heves és váltakozó sikerű összecsapása a majsi terasz lábainál, Majs községtől mintegy 2—3 km-re délkeletre zajlott le. Ebben a körzetben mindkét seregből sokan veszthették életüket. Ezért ezt a körzetet alapvető veszteséggócnak lehet tekintenünk.

Megítélésünk szerint ugyanis a csatában elpusztultakat azokban a körzetekben hantolhatták el, ahol a harcban életüket vesztették, illetve a foglyok esetében ott, ahol őket a törökök tömegesen kivégezték. Ezt a feltevést erősíti, hogy az 1940-es kiadású 1:25 000-es méretarányú térkép 5661/2. szelvényén Majstól délkeletre 6—8 kis kiterjedésű, de tömegsírnak elképzelhető terepbemélyedést lehet találni. *(2. sz. vázlat.)* Ezek a terepbemélyedések a csata idején minden bizonnyal megvoltak és az elesettek elhantolásánál feltehetően igénybe is vehették őket.

A gyors lefolyású ütközet minden bizonnyal a magyar sereg balszárnyán, Udvar községtől DNy-ra tartott a legtovább. Erre utalnak a harc leírásával kapcsolatos források. Az ide szorított jelentős magyar erőknek ugyanis nem volt más lehetőségük, mint a végsőkig tartó elkeseredett ellenállás, vagy pedig a bekerítés következtében a Duna ismeretlen árterületén keresztül a reménytelen menekülés. Ezt támasztja alá Kemálpasazáde török krónikás feljegyzése is. *„A rossz úton járóknak egy nagy csapata az éj sötétségében elvesztette az utat s a folyónak rohanva lovastul együtt beleveszett az ingoványba. A másik csapat, amely megmenekült a harc tüzétől, jobbnak tartva a vízbefúlást, a Duna hullámaiba vetette magát."*

Megítélésünk szerint ebben a körzetben alakulhatott ki a másik legjelentősebb veszteséggóc. Az előbbiekben jelzett körzetben, viszonylag kis területen, 8—10 tömegsírnak is elképzelhető bemélyedést lehet találni. Véleményünk szerint ezeknek a terepmélyedéseknek a vizsgálatára is célszerű lenne a jövőben figyelmet fordítani. A bemélyedések többsége —1—2,5 m között váltakozik.

A magyar tábor, vagy táborok helyének megállapításánál csakúgy, mint a csatatér körzetének és az ütközet helyének pontosításánál, szintén különböző — noha a csatatér helyéhez viszonyítva egységesebb — nézeteket ismerünk.

Azok közül (12 különböző személy vagy testület), akik kutatták a csatateret, nem mindegyik foglalkozott a magyar táborhelyek meghatározásával. Mindössze kilenc tanulmányban tárgyalták a magyar tábor lehetséges helyét. E nézetek többsége szerint a magyar királyi tábor az eszék—mohácsi hadiút mentén, Mohácstól délre 4—5 km-re helyezkedhetett el. Egyesek ezt a távolságot mintegy 6 km-re becsülik. Brodarics kancellárnak a magyar királyi tábor helyére történő utalása alapján a 4 km-es távolságot lehet valószínűsíteni.

E környék ugyanis tereptani szempontból táborverésre igen kedvező adottságú. A tábor bal szárnyát a Kölked környéki mocsár — illetve a magas vízszint miatt a csata idején feltehetően vízzel borított terület —. fedezte. Több kiemelkedő magassági pont pedig biztosította a terep jó áttekinthetőségét.

A Borza-patak jobb partján lezajlott ütközettel egyidejűleg, illetve közel egyidejűleg, a magyar főerőket nyugatról megkerülő török csapatok minden bizonnyal lecsaptak a magyarok táboraira is. Erre utalnak a históriában leírtak; Brodarics szerint a csatából menekülők visszavonulásuk során táborukat már feldúlva találták és az ittlevőket a törökök lekaszabolták: *„Egytől-egyik mindenki a futásban keresett tehát menedéket, futott ki merre látott, jobbára azokon a helyeken át, a melyeken az imént győzelmet remélve jöttünk, s a tábor helyén keresztül, a melyet az ellenség annyira feldúlt és elpusztított, hogy csak romjai maradtak: szerte széjjel hevertek azok holttestei a kik a táborban maradtak vissza."*

Ennek következtében a magyarok táborhelyei lehettek a következő jelentősebb veszteséggócok. Úgy tűnik, ezt a feltételezést igazolja az a tény is, hogy a volt Kölkedi csárda környékén (amely Mohács városától délre 4—5 km-re volt és egykor a magyarok „főtábora" lehetett), szintén igen sok a Majs és Udvar körzetében is látható, ahhoz hasonló és tömegsírnak is elképzelhető terepbemélyedés. A feltételezett magyar „főtábor" körzetében található terepbemélyedések sokasága a környezethez viszonyítva igen feltűnő. A horpadások mélysége —1 és —5 m között váltakozik.

Azért említettünk táborokat, mert véleményünk szerint Mohács körzetében két egymástól elkülönülő tábor helyét lehet feltételezni: Tomori saját seregét ugyanis, amelyet a Dráva—Karasica vonalától vont hátra Mohács irányába, nem helyezte el a király táborába, hanem — mint azt Brodarics is említi — kis térség maradt a két tábor között:

„Először is Tomori a saját táborába ment, a melyről már mondottuk, hogy a közelben volt; itt nagynehezen rávette katonáit, hogy egy kissé hátrább vonuljanak, s beleegyezzenek a királyi sereghez való csatlakozásba. Így azután másnap táborunk egyesült az ő táborukkal, körülbelül félmérföldnyire Mohácstól, de úgy, hogy a mi katonáink nem vegyültek össze velük, mert a két tábor között egy kis térség maradt."

A „kis térség" meghatározás nem nyújthat megbízható adatot a két tábor közötti valós távolságra, de a táborok területi kiterjedésére sem. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy Brodarics távolságmeghatározásainál bizonyos kicsinyítéssel gyakran találkozhatunk. Így például: *„Ezen területen nem mesze Mohácstól volt egy inkább mocsaras víznek, mint mocsárnak vagy folyónak nevezhető patak, melyet az ottaniak Krassónak hínak."* Ezen „nem messze" távolság a valóságban 20—25 km.

Megítélésünk szerint a Papp László által végzett ásatások eredményei Sátorhely környékén és a közelmúltban feltárt leletek a mohácsi történelmi emlékhely területén nem a magyarok „főtáborával", hanem feltételezhetően a másik táborral, nevezetesen Tomori csapatainak táborával hozhatók összefüggésbe. Ez a tábor 2—3 km-re lehetett a királyi csapatok táborhelyétől, a XVI. században még itt húzódó Eszék—mohácsi hadiút közvetlen közelében. Ez a tábor minden bizonnyal lényegesen kisebb lehetett, mint a királyi seregek tábora. Ennek következtében az ütközet idejére itt visszahagyott erők (őrség, kiszolgáló személyzet stb.) mennyisége is elmaradt a királyi táborban hátrahagyottak létszámához viszonyítva. Talán ennek a kisebb hátrahagyott létszámnak is tulajdonítható, hogy a Papp László által végzett ásatások során

aránylag kevés tömegsír és viszonylag kevés tetem maradványa került elő.

Feltételezhető, hogy ez a körzet — Tomori csapatainak táborhelye — lehetett a magyar seregek negyedik legjelentősebb veszteséggóca. Tereptani szempontból nem hanyagolható el, hogy az említett 1940-es kiadású, igen részletes térképen a mohácsi történelmi emlékhely körzetében, ahol az ez idáig megtalált sírokat is feltárták, szintén terepbemélyedések vannak jelezve —1 és —2 m-es mélységig.

A tereptani adatok egybevetése a valóságban megtalált tömegsírokkal arra utal, hogy a részletes (1:10 000 és 1:5000-es méretarányú) katonai térképeket a jövőben célszerű lenne jobban igénybe venni a régészeti feltáró munka körzeteinek kijelölése érdekében.

A csatatér körzetének lehetséges vízrajzi helyzete a XVI. században, amely befolyást gyakorolhatott az ütközetre és csapatok veszteségeire

Reménytelen vállalkozásnak tűnik a mohácsi Duna-szakasz és Mohács vidékének vízrajzi helyzetét rekonstruálni a jelenlegi vízrajzi viszonyok és a múltra vonatkozó eléggé hiányos hidrológiai adatok egybevetéséből. A topográfiai és a hidrológiai adatok összehasonlítása, értékelése, önálló kutatómunkát igényelne és ez megítélésünk szerint olyan interdiszciplináris kutatótevékenységgé bontakozhatna ki, ami eredménnyel kecsegtet és amelyre célszerű lenne a jövőben nagyobb figyelmet fordítani. Kutatómunkánk során a lehetséges morfológiai, topográfiai és hidrológiai értékeléseknek csupán egy jelentéktelen hányadát végeztük el, mégis úgy tűnik, ezek a kezdeti eredmények is elősegíthetik a célul tűzött kérdések megválaszolását.

A Duna a XVI. században Mohács térségében két főágával, számtalan mellékágával és „fok"-jával, áttekinthetetlen árterületével áradás esetén 12—16 km szélességben boríthatta vízzel Mohács és Dehutova, valamint az Udvar—Kálló között elterülő térséget. A folyó esése a szabályozás előtt 4—5 cm/km lehetett. A lassú vízfolyás eredményeképpen hordaléka aprószemcsés homok és lebegő iszap volt. A két főág telítettsége és folyási iránya gyakran változott, ennek következtében a folyó két medréből a csata időszakában meglevő főmedret nem lehet egyértelműen meghatározni.

A Duna és mellékvizeinek szabályozás előtti állapotát jól lehet érzékelni „A magyar vízszabályozás története" című kiadvány VIII—A. térképének áttekintése során. A nyári áradások levonulása ebben a körzetben, különösen magas vízállás esetén, igen lassú lehetett. A magas vízállásnál a mederből kilépő víztömeg a körzetet nagy kiterjedésben akadálytalanul elárasztotta, ez az egyébként is mélyen fekvő zsombékos, ingoványos területet hosszú ideig járhatatlanná tette.

Az itt elárasztott területről a víz igen lassan vonulhatott le, mert a Duna—Dráva háromszögben találhatók a terep legmélyebben fekvő pontjai. (Ebből a körzetből a belvíznek vagy a kiáradt víznek a levezetése gravitációs úton még most — a folyó szabályozás után — is gondot okoz.)

A jelenlegi meder- és folyási viszonyokból nehéz hitelesíthetően következtetni arra, hogy a Duna Mohács körzetében milyen vízszint esetében léphetett ki „középkori" medréből. Nem ismert ugyanis az, hogy a „magas vízszint", azaz a folyónak a mederből történő „kilépése" az Adriai-tengerhez viszonyítva milyen szintmagasságban következhetett be.

Az adatok hiánya ellenére a Dunát övező terep jellemző szintmagasságából, az esési irányokból és a XVIII. század végéről származó — még a folyamszabályozás előtti állapotot tükröző — adatok értékeléséből arra a következtetésre jutottunk, hogy a XVI. században a Duna közepes áradás esetén az Adriai-tenger feletti 85 m-es, nagyobb áradás esetén a 86 m szintmagasságú körzeteket áraszthatta el. Erre vonatkozóan részletes terepértékeléseket is végeztünk. Ennek alapján többek között azt állapítottuk meg, hogy a mohácsi ütközet idején a kiáradt víz a Duna jobb partján kis kivétellel a jelenlegi Mohács—Udvar műút vonalát is elérhette. Ezt a feltevést támasztja alá Dzselálzáde török történetíró feljegyzése: „*Mikor felmentek egy magas dombra* (mármint a törökök), *meglátszott Mihács mezeje, a Tuna vize mint egy tenger terült el s partján, a föld színét szélesen elborítva egy szerencsétlen hadsereg állott csatarendben.*" (Ortvay Tivadar értekezése. A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Az MTA 1910. évi kiadványa, 74. oldal, 262. sz. jegyzet.)

Mindezt azért is tartottuk szükségesnek számba venni, mert a Duna árterének telítettsége — más tényezők mellett — hatást gyakorolt a csatatér többi vízfolyására, így az ütközet körzetében levő Borza-patak és a menekülők útját akadályozó Lánycsók- és Csele-patakok korabeli állapotára is:

a) A feltételezett harcmezőt K—Ny irányban átszelő *Borza-patak* a középkorban Nyárád községtől szélesedhetett ki és Udvar községet É-ra megkerülve a Duna árterületén levő zsombékos mocsárban veszett el. Árterületének kiterjedése Nyárád és a mocsárba torkollás között elérhette a 200—300 m-t is. A patak árterületének talaja vizenyős. A kiáradt Duna visszaduzzasztó hatása legalább a jelenlegi Borza-tanyáig éreztethette hatását. Ez minden bizonnyal gátolta a patak tekintélyes vízhozamának elvezetését. Mindez együttesen azt jelenti, hogy a Borza-patak a csata napján jelentős természetes akadály lehetett, így érthető, hogy a magyar sereg a patakot még az ütközet előtt átlépte és annak jobb partján vette fel a hadrendet. Amennyire kedvező megindulási állást biztosított ez a felállás a magyarok számára az ütközet kezdetén, annyira kedvezőtlenné válhatott az ütközetet követő visszavonuláskor. A magyar nehézlovasság számára ennek a vízfolyásnak a leküzdése igen nehéz lehetett, egyes irányokban pedig meg is gátolhatta a lovascsapatok szervezett visszavonulását. Ennek következtében az ütközetben vereséget szenvedett magyar sereg szervezett hátravonulását, a menekülléssel járó fejvesztettség mellett, a Borza-patak is jelentősen hátráltatta.

b) A *Lánycsók-patak* a XVI. században nem Mohácstól északra ömlött a Dunába, hanem Ny—K irányú folyását Mohács előtt megváltoztatva D-re fordult és a Kölkedtől É—ÉNy-ra levő vizenyős, mocsaras területbe torkollott. Ismereteink szerint a patak felső és középső szakaszán a középkorban sok malom volt. Ezek a malmok a patak vizét felfogták, duzzasztották, ennek következtében a patak vízzel borított ártere jelentős kiterjedésű lehetett.

A patak szabályozását 1780-ig nem kezdték meg. A Lánycsók-patak, hasonlóan a Borza-patakhoz, szintén akadályozhatta a harcmezőről, de főképp a két magyar táborból a megmaradt erők visszavonulását. Ennek a vízfolyásnak a leküzdése feltételezhetően a sötétedés időszakában következhetett be, ami a még megmaradt erők felbomlását csak fokozhatta.

c) *A Csele-patak* esése jelentős, vize gyors folyású. A Duna visszaduzzasztó hatása főképp a patak torkolati részén jelentkezhetett és emiatt a Mohácstól északra levő alacsonyan fekvő körzeteket a csata napján minden bizonnyal víz boríthatta.

A visszavonuló erők, amelyeknek sikerülhetett kitérni a törökök üldöző csapatai elől és sikeresen átkeltek a Borza- és a Lánycsók-patakokon, a Cselepatak vonalát feltételezhetően sötétedést követően, sőt valószínű, hogy csak éjszaka érhették el. A helyi ismeretekkel nem rendelkezők, köztük II. Lajos király és kísérete, számára emiatt ennek az akadálynak leküzdése igen bonyolult feladat lehetett. A környék rekonstruálható vízrajzi helyzete azt a hipotézist látszik igazolni, hogy II. Lajos és kíséretének tekintélyes része a Csele-patak leküzdése közben veszthette életét.

A seregek veszteségeire, a tömegsírok helyére és mennyiségére vonatkozó következtetések

a) Milyen lehetett a magyarok vesztesége ebben a csatában?

A köztudatban évszázadok alatt gyökeret vert, hogy Mohácsnál 20—24 000 magyar esett el, vagyis az egész hadsereg elpusztult. Ez a nézet talán Perényi Ferenc váradi püspök — az ütközet helyének és időpontjának eldöntését követő — „jövendölése" alapján terjedt el. „*Ő, mintegy előre látva a jövendőt, az összes jelenlevőknek nagy csodálkozására azt mondotta, hogy azt a napot, amelyen meg fognak ütközni a Tomori Pál barát vezénylete alatt, a Krisztus vallásáért megölt 20 000 magyar vértanúnak kell szentelni*" — olvassuk Brodaricsnál.

Kutatásaink során az a vélemény alakult ki, hogy a magyar sereg vesztesége nem lehetett ilyen nagy. A korabeli szemtanú és történetíró, Brodarics kancellár erre vonatkozó adatait összesítve azt állapíthatjuk meg, hogy a lovasságból 4000 ember, vagyis az erők egyharmada, a gyalogságból pedig közel 10 000 harcos veszett el; ez a csatában részt vett magyar gyalogos csapatoknak közelítően öthatoda. A tüzérek mind odavesztek, a 80 ágyúval együtt. A csatában részt vett, 25 000 főre becsülhető magyar seregből tehát feltehetően 10 000 magyar maradhatott életben.

A magyar hadsereg csatában részt vett erőinek létszámára vonatkozóan eltérő adatokat találunk. Brodarics kancellár, aki állandóan a király körül tartózkodott, ennek következtében mindenről tájékozódhatott, Tomiczki Péter lengyel kancellárhoz intézett levelében alig 20 000 főre becsüli a király seregét. A következő évben megjelent, ugyancsak általa írt Históriában viszont már 24—25 000 főre tartja a királyi csapatok létszámát. Tomori, a csapatok parancsnoka, a magyar sereget — saját különítményével együtt, amely ebben az időben még a Dráva jobb partján tartózkodott — 20 000 főre becsüli.

Ismert az is, hogy a csatát megelőző napokban a magyar hadsereg létszáma gyarapodott és valószínűleg elérte a 24—25 000 főt. A legelfogadhatóbbnak tűnő adatok alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy további munkánk során abból indulunk ki, miszerint a magyar csapatok vesztesége mintegy 15 000 fő lehetett.

b) Milyen lehetett a török erők vesztesége?

A magyar seregek vesztesége — ha bizonyos pontatlansággal is — közelíthetően felbecsülhető. A török csapatok veszteségeire vonatkozó adatok viszont meglepően hiányosak és különbözőek. Ismereteink szerint ugyanis a történelemkutatók ez ideig hozzávetőlegesen sem tudták megmondani, mennyi is lehetett a törökök vesztesége. Ennek a pontatlanságnak az oka nyilván abban az ellentmondásban is keresendő, amely a török csapatok összlétszámával kapcsolatos. E tekintetben nagyon szélsőséges adatok állnak a rendelkezésünkre.

Kápolnai Pauer 30—40 000-re becsüli a török csapatok erejét. („Mohácsi hadjárat." Hadtörténelmi Közlemények 1889., 193. o.)

Rónai-Horváth 75—100 000 embert nevez meg. (Magyar Hadikrónika I. 357. o.)

Szurmay 150 000 főnyi rendes katonaságot feltételez. (Magyar Hadtörténelmi Emlékek. 107. o.)

A század eleji történetírók a török hadakat, a hozzájuk csatlakozó balkáni népekkel együtt, 200 000 főre becsülik. Ezek a történetírók úgy vélik, hogy a seregből igazi fegyverforgató csupán mintegy 30 000—150 000 harcos lehetett. Ez utóbbi is meglehetősen nagy pontatlanságra valló adat.

Az összecsapással kapcsolatos leírásokban a törökök veszteségeire utaló mértékegységek, amelyek szerint „sok", vagy „nagyon sok" török is elpusztult a csatában, olyan mennyiségi mutató, mely a magyar csapatok valós vagy utólag remélt hősiességével, elszántságával kapcsolatos, azt jellemezheti, de számvetésekhez nem használható.

Az előbbiekben felsorolt és ezekhez hasonló számadatok sajnos nem elegendőek ahhoz, hogy a csatatéren maradt temetetlen halottak számát, akárcsak megközelítően is, felelősséggel becsülni lehessen.

Intézetünk munkatársai közül többen, elsősorban azok, akik a középkori harctevékenységgel és harcmóddal foglalkoznak, úgy ítélik meg, hogy a mohácsi ütközetben a török sereg harcosainak vesztesége azonos, vagy közel azonos lehetett, mint a magyar csapatoké. (A főütközetet követően, amikor a magyarok hadrendje már felbomlott és a törökök túlereje az egész térségben érvényesült, feltehető, hogy a törökök veszteségei már csökkentek és az arányok ebben az időszakban minden bizonnyal mások voltak.)

Ha ezt a feltevést további munkánk érdekében elfogadjuk, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a két szemben álló erő összes vesztesége mintegy 30 000 harcos lehetett. Tény, hogy a csatákban a győztes fél, ez esetben a török sereg, szintén komoly veszteséget szenved. Ebből adódik, hogy a török sereg elpusztult katonáinak hamvai is a mohácsi mezőn — a csatatér közelében — nyugszanak. A törökök a csata végeztével saját halottaikat minden bizonnyal összegyűjtötték. A törökök vallási fanatizmusa és katonáik harci szellemének további erősítése, szerintünk, nem tehette lehetővé, hogy az Allah nevével harcba indult és elesett „igazhitű" harcosok egy sírba kerüljenek a „hitetlenek" tömegeivel. Ebből következik, hogy a mohácsi csatamezőn külön magyar és török tetemeket őrző tömegsírok lehetnek.

Az eddigi kutatások, illetve ásatások csak a magyar tetemeket őrző tömegsírok töredék részét tárták fel. Az elesettek lehetséges számát tekintve több tízezer magyar és török harcos nyugvóhelye mind ez ideig ismeretlen.

A magyar seregek veszteséggócaira vonatkozó nézetünket a korábbiakban kifejtettük. A török tömegsírok lehetséges helyére vonatkozóan korábbi kutatási eredményeket nem ismerünk. A terep értékelése során azonban a Majs és Udvar közötti fennsíkon, a török csapatok feltételezett arcvonala és táborhelyei vonalán, szinte egy vonalban — temetkezőhelyekre utaló — terepbemélyedések sokaságát lehet észlelni. Ezeknek a mélysége hasonló az Udvar környéki bemélyedésekéhez, tehát elérik a —1—5 métert is.

Véleményünk szerint a jövőt illetően kívánatos mind a magyar, mind a török sereg veszteségeinek meghatározására, pontosítására nagyobb figyelmet fordítani. A csatában részt vett két hadsereg halottainak együttes mennyisége ugyanis az az alapadat, amely meghatározója az e térségben bekövetkezett teljes veszteségnek és ennek ismeretében lehet csak pontosabb következtetést

levonni a temetkezőhelyek (tömegsírok) számára, avagy alapterületi kiterjedésére.

c) A teljes veszteség vizsgálatának egyéb összetevői.

A csatamezőn és környékén maradt halottak számának megállapításánál ismereteink szerint sem a török, sem a magyar, sem pedig más országokhoz tartozó krónikások, vagy történelemkutatók nem tesznek említést azoknak a halottaknak a mennyiségéről, akik nem tartoztak egyik fél csapataihoz sem.

Megítélésünk szerint a csata körzetében eltemetendő halottak számának közelítő pontosságú megállapításánál a katonai veszteségek mellett figyelembe kell venni azt is, hogy Mohács térségében a XVI. század elejére feltűnően sűrű településrendszer alakult ki. Ennek a mintegy 60 km^2-re terjedő területnek kedvezőek az adottságai a mezőgazdasági termelésre. A térség talaja a Duna öntéstereként létrejött, homokos, löszös anyagból felépített, öntéstalajokkal fedett képződmény. Éghajlata kedvező, a mediterrán hatás jól érvényesül. A Duna és a Dráva közelsége szintén kedvező hatást gyakorolhatott az átlagosnál lényegesen nagyobb településhálózat kialakulására.

A XVI. század elején a csatamezőn és annak közvetlen környékén 10—15 kisebb-nagyobb települést lehet elkülöníteni. Ezek közé tartozott Nyárád, Majs, Mohács, Kölked, Dályok, Lajmér, Kerekegyháza, Lak, Földvár, Bágya, Merse, Bácsfalva, Gátmonostor stb.

Az itt élt lakosság létszámának pontosabb megállapítása további kutatást igényel. Ezt indokolja az is, hogy a csatamező körzetét — a török csapatok gyors előnyomulása és a magyar felderítés kudarca következtében — az itt élő lakosság többsége a csata kezdetéig feltételezhetően már nem tudta elhagyni. Az itt lakó férfiakat a magyar sereg vezetői, ha másra nem is, de segéderőként, így például sáncmunkára, minden bizonnyal igénybe vették.

A csatatér körzetében levő falvakban élő és az ütközet idején itt tartózkodó lakosság létszáma a csata napjáig csak növekedhetett a török seregek elől menekülő bánsági, szerémségi lakosok feltételezhetően nem elhanyagolható számával.

A veszteségnek ezt a másik összetevőjét, a katonai erők veszteségei mellett, szükséges figyelembe venni, mert a törököknek a lakosság körében a csatát követő időszakban végrehajtott kegyetlen pusztításáról több megbízható hazai és külföldi forrás említést tesz. Így például Burgio pápai követ jelentése:

„Az ütközetre következő éjszaka, s a következő nap az ellenség elárasztotta a csatatér egész környékét, amit találtak, elpusztítottak, felégettek, nem kíméltek semmi halandó lényt, sem nemet, sem kort, sem vallást, hanem rútul, kegyetlenkedtek a szegény néppel."

Brodarics így ír: *„A győzelem után a török Mohácsra ment, ahol azelőtt a magyar király tábora volt, elpusztította a falut és kardélre hányta a lakosságot. Azután Pécsre mentek, ahol ugyanezt tették."*

Az 1526 novemberében megjelent Newe Zeyttung leírja, hogy a törökök a magyarokat, kivéve a hétéven aluli gyermekeket, mind levágták.

A csatát követő időszak eseményeiről, így a lakosság veszteségeiről, az utóvédcsatározások következtében elesettekről, meglehetősen pontatlan adatok maradtak meg. Ennek egyik oka, hogy az augusztus 29-én megvívott ütközetet követően a szétvert magyar erők és a kíséretükben levő krónikások rendkívül gyorsan visszavonultak. Ezt követően a török csapatok e térséget lényegében ellenállás nélkül, néhány nap alatt birtokba vehették. A török történetírók és krónikások, ha másért nem is, de további diplomáciai tevékenységük érde-

kében ugyanakkor nem nagyon hangoztatják a lakosság körében végrehajtott barbár pusztításra utaló adatokat.

Véleményünk szerint a mohácsi ütközetben összecsapott katonai erők mellett az e térségben élő polgári lakosságot is súlyos veszteségek érhették. Minden bizonnyal jelentős számú köznemes, szabad paraszt és jobbágycsalád temetője is a mohácsi síkság. A tömegsírok mennyiségére és helyére vonatkozó vizsgálódásoknál ezt a sajnálatos tényt is figyelembe kell venni.

A mohácsi csatában elpusztultak elhantolásával kapcsolatos korábbi nézetek tanulmányozása

Függetlenül attól, hogy a további kutató és feltáró munka eredményeképpen a jelenlegihez viszonyítva elfogadhatóbb és pontosabb adatokat kaphatunk a veszteségekre vonatkozóan, az valószínű, hogy 1526. augusztusának utolsó napjaiban több tízezerre tehető élettelen emberi test és sok száz elpusztult harci mén teteme borította a csatamezőt és annak közvetlen környékét. Ezek között ott volt a magyar sereg színe-java, a török hadsereg ütőerejének — az anatóliai és ruméliai hadtestnek — egy kisebb hányada, a török szárnybiztosító erők feltételezhetően jelentéktelen része, a magyar táborokat védő és kiszolgáló csapatok döntő többsége. Ebben a körzetben minden bizonnyal elpusztult az előzőekben vázolt feltevés szerint az itt élő és ideszorult, elmenekülni nem tudó polgári lakosság tekintélyes része is.

Amikor arra a kérdésre keresünk választ, hogy ki temetett Mohácson, eléggé bonyolult kérdéssel kerülünk szembe.

Bármennyire is illúzióromboló, de úgy tűnik, hogy a korábban elterjedt nézetet, mely szerint a Kanizsai Dorottya vezette jobbágycsapat adta meg a végtisztességet a csatában elesetteknek, nem tekinthetjük megingathatatlannak. Annál is inkább kételyek támadnak a temetkezéssel kapcsolatos korábbi nézeteket illetően, mert a Kanizsai Dorottyára vonatkozó egyes hírforrások szerint csak október tájékán hajtották végre a csatában elesettek tömeges elhantolását. Ismert, hogy II. Lajos már korábban eltemetett holttestének felkutatását is csak október közepén kezdték meg, a megözvegyült Mária királyné utasítására. Mindez azonban nem jelenti, nem jelentheti és nem bizonyítja azt, hogy a csatában elesettek temetésére csak októberben került volna sor.

Az az adat, hogy II. Lajos tetemét csak október közepén kezdték felkutatni, arra enged következtetni, hogy amíg a török csapatok 1526. október tájékán el nem hagyták az országot, Mohács térségébe senki nem merészkedett. Kicsi tehát a valószínűsége annak is, hogy egy csatatérre, ahol a lezajlott ütközet után még hosszú ideig az elvadult ösztönök dominálnak, egy nemesasszony visszamerészkedjen néhány száz fegyvertelen jobbágya kíséretében.

Lehetséges, hogy Kanizsai Dorottya, más nemesasszonyokhoz hasonlóan, nagy bátorságról téve tanúbizonyságot, néhány fős kíséretével elmerészkedett e környékre, célja azonban inkább az lehetett, hogy megkeresse közvetlen hozzátartozóit, így mostohafiát, Perényi Ferenc váradi püspököt és testvérbátyját, Kanizsai Lászlót, egyetlen közvetlen rokonát, aki feltehetően szintén a mohácsi csatában pusztult el. Elképzelhető, hogy eközben a csata temetetlen halottai egy részének szintén megadták a végtisztességet.

Számvetéseket végeztünk arra vonatkozóan, hogy a csatamezőt borító halottak elhantolásához a XVI. század eleji munkaeszközök típusát, ezek korlá-

tozott mennyiségét és teljesítőképességét figyelembe véve, milyen munkát kellett végezniük azoknak, akik a csata halottainak eltemetését végrehajtották és hogy ezt közelítően mennyi idő alatt lehetett befejezni. Számvetéseink azt igazolják, hogy a feladat végrehajtásához lényegesen nagyobb erőre lehetett szükség, mint Kanizsai Dorottya 300—400, más adatok szerint 500 főből álló jobbágycsapata.

Nem valószínű az sem, hogy a csatamezőn vereséget szenvedett magyar had életben maradt erői a csatát követő éjszaka visszamerészkedtek volna a csatamezőre halottaik eltemetése, sebesültjeik mentése érdekében. A vegyes összetételű, több nemzetiségű, a harc időszakára még nem összekovácsolódott hadsereg erkölcsi és katonai állapotára utaló ismereteink ennek a lehetőségnek ellentmondanak. Azt viszont különböző forrásokból tudjuk, hogy a szultán parancsára, miután kíséretével bejárta a csatateret, szeptember 2-án a pasa, a ketkhuda és a defterdár elmentek összeszedni a hullákat. *„20 000 gyalog és 4000 pánczélos magyart temettek el."* (Ortvay Tivadar értekezése: A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Az MTA 1910. évi kiadványa, 15. sz. jegyzet.)

Az időjárásra vonatkozó adatok szerint 1526. augusztus végén és szeptember elején esőzésekkel tarkított, meleg nyárutó volt. Ilyen időjárási körülmények között, de egyébként is, szinte elképzelhetetlen, hogy október elejéig vártak volna a törökök a csatateret borító tetemek elhantolásával.

Kétséggel kell fogadnunk a csatában részt vett Kemálpasazáde török krónikás leírását, mely szerint: *„a tovább vonuló török seregek kicsinyeknek és nagynak hulláit farkasok és ragadozó madarak étkéül hagyták, meghívták őket a borzalmas lakomára"*. E leírás szerint nem hantolták el az elesetteket. Ez azonban nehezen hihető megállapítás, legkiváltképp a törökökhöz tartozó halottak esetében.

Minden logikának ellentmond ugyanis az, hogy a Buda irányába tovább vonuló török sereg, amelynek jelentős mélységű hadtápja lehetett, maga mögött hagyott volna egy olyan járványveszélyes gócot, mint a mohácsi csatatér.

Több csatát és a csatákat követő időszak eseményeit tanulmányozva úgy tűnik, Mohács esetében is nagy a valószínűsége annak, hogy a tömeges „temetést" a „győző" sereg szervezte meg. Vizsgálódásunk során olyan hipotézist is felállítottunk, hogy a török sereg parancsnoksága a halott török harcosok összegyűjtésére és eltemetésére a csatát követően azonnal intézkedett. A járványveszély elkerülése érdekében feltételezhetően gondoskodtak a „hitetlenekhez tartozó" holttestek elhantolásáról is. E feladatra felhasználhatták a fogságba ejtett magyar harcosokat, a lakosság életben maradt tagjait és őket feltételezhetően feladatuk teljesítése után gyilkoltatta le a szultán. Ennek valószínűségét támasztja alá Pecsevi török krónikás leírása, mely szerint *„A foglyok száma túlhaladta a négyezret,... a kiválasztott négy rémhírnökön kívül mindnyájan lefejeztettek"*. A temetés mielőbbi végrehajtására a magyarokon (katonák és lakosság) kívül felhasználhatták a török hadrenddel párhuzamosan vonuló, segédcsapatokat is.

A tömeges temetés mielőbbi végrehajtását a nyár végi időjárás mellett indokolhatja az a közismert tény is, hogy II. Szulejmán hadseregének hadtápja a Száva—Dráva és a Karasica között elterülő mocsaras területen történő átkelés nehézségei miatt jelentősen lemaradt a főerőktől és a menetoszlopok hossza igen megnyúlt. A lemaradt hadtáp Buda irányába történő előrevonása ugyanakkor elsősorban a mohácsi csatatér körzetén át, vagy annak közvetlen közelében volt elképzelhető.

A több tízezerre tehető áldozat elhantolása, a munka megszervezése, előkészítése nem volt egyszerű feladat, mint ahogy nem volt egyszerű feladat más csaták esetében sem. Erre a tényre a további kutatások során célszerű nagyobb figyelmet fordítani.

A felsorolt észrevételek alapján olyan következtetésre jutottunk, hogy a mohácsi csatát követő időszakot elfogadhatóbban kell vizsgálni a tömeges temetés megszervezése és lehetséges végrehajtása tekintetében is. Pontosítani kell, hogy a harcban elesettek tetemeinek elhantolásában mi lehetett a török sereg szerepe, milyen feladatra vállalkozhatott a csata befejezését követően Kanizsai Dorottya és néhány száz főből álló jobbágycsapata. A hadrend elemzését és a csata megvívását értékelve — szakértők bevonásával — számításokat kellene végezni, hogy a támadást kierőszakoló magyar sereg balszárnyán, az ingoványos területen, mennyi magyar harcos pusztulhatott el, és ezután az „öntemetés" után végül is hozzávetőlegesen hány harcost és hány polgári lakost kellett e térségben eltemetni. Bizonyítást igényel, hogy a járvány megakadályozása szempontjából milyen mély gödrök kiásására volt szükség a sok ezerre tehető tetem elhantolásához. (A napjainkig feltárt tömegsírok esetében ez a mélység —1—1,2 méter, a halottakat lefedő földkéreg átlag 0,6 méter.)

Bármennyire is ridegnek tűnik, de mégis számvetéseket kellett végeznünk, hogy a halottak temetése milyen szerszámokat, mennyi földmunkát és munkaerőt igényelhetett. Az általunk végzett előzetes számítások szerint mintegy 12 000—14 000 m^3 föld megmunkálására lehetett szükség ahhoz, hogy a harcban elesetteket el lehessen földelni.

Becsléseink szerint, figyelembe véve a XVI. század elején honos szerszámokat, ezt a földmunkát 1000 ember, nem kevesebb mint 9—10 nap alatt hajthatta végre, nem számolva azt a munkaerőt, ami a holttestek összegyűjtéséhez és szállításához kellett. Ezek létszáma a földmunkát végzők mintegy 30%-ára tehető. (Az általunk végzett számítási adatokat a tanulmány mellékletében tüntettük fel.)

Vizsgálódásaink eredményeképpen arra a következtetésre jutottunk, hogy amennyiben indokolt a mohácsi csatatér régészeti jellegű feltárása, a tömegsírok, a középkorban viruló, de azóta nyomaveszett települések helyének megállapítása, akkor

a) célszerű lenne kijelölni a kutatás irányításáért felelős szervet, körvonalazni kellene e szerv tennivalóit és biztosítani a kutatás anyagi, technikai és munkaerőfeltételeit;

b) szükséges lenne mielőbb egy specialistákból álló kutatócsoport létrehozása, a korábbi kutatási eredmények összesítése, majd ezt követően egy részletes kutatási terv elkészítése, amely többek között tartalmazná a munkában résztvevők pontos feladatait;

c) kívánatos lenne az elkövetkezendő kutatómunkában — a korábbi évekhez viszonyítva — szélesebb körben támaszkodni a katonai tereptan, a légifotózás lehetőségeire, a meglevő katonai és más szaktérképek adatainak részletesebb értékelésére; végül pedig

d) a csatamező körzetének leírása során jó lenne alkalmazni azokat a technikai eszközöket, amelyek lehetővé teszik a feltételezett veszteséggócokban a felszín alatti rétegek vizsgálatát.

A feladatok pontos megfogalmazása a csata 450. évfordulója kapcsán csupán elkezdődhetne. Egy tevékeny, jól irányított, több tudományág képviselőiből álló kutatócsoport munkája eredményeket hozhatna. Szervezett kutatótevékenység esetén valószínűnek látszik, hogy ha nem is egy kerek évfor-

dulón, hanem szürke hétköznapokon át, közelebb kerülnénk azokhoz a vitatott kérdésekhez, amelyeket emlékünnepségek kapcsán ez ideig nem lehetett tudományos felelősséggel megválaszolni.

MELLÉKLET

Számvetések a mohácsi csata halottainak eltemetésével kapcsolatban

a) *a tömegsírok mérete:*

I. számú sír (1960-as feltárás)

8,5 m hosszú	alapterülete 22,1 m^2
2,6 m széles	térfogata 33,1 m^3
1,5 m mély	a sírban talált tetemek száma 93

II. számú sír (1960-as feltárás)

14,5 m hosszú	alapterülete 36,2 m^2
2,5 m széles	térfogata 39,8 m^3
1—1,1 m mély	a sírban talált tetemek száma 100

(Az 1975—76-os feltárások adatai hivatalosan még nincsenek publikálva. Becsléseink alapján a méreteket illetően az I-es és II-es számú sírhoz hasonló értékeket kapunk.)

b) *Egy halottra jutó földtömeg térfogata:*

— az I-es számú sír esetében 0,33 m^3
— a II-es számú sír esetében 0,40 m^3

c) *A csatában elesettek száma (minimális érték)*

15 000	magyar katona
15 000	török katona
5 000	helybeli és menekült lakos (becsült érték)
35 000	halott összesen

(A harcban elpusztult lovak számát 1000—1500-ra becsüljük. Elföldelésükről gondoskodni kellett, de számításainknál az e feladat végrehajtásához szükséges munkaerőt figyelmen kívül hagytuk. Teljesen önkényesen — a magyar sereg bal szárnyának létszámhelyzetét értékelve — úgy számolunk, hogy a magyar seregből, mintegy 5000 fő a mocsarakba fulladhatott. [Ezt maximális értéknek tartjuk.] Ennek következtében Mohács térségében minimálisan 30 000 emberi tetem elföldeléséről kellett gondoskodni.)

d) *A 30 000 tetem elföldelésével kapcsolatos számvetések*

A kitermelendő föld mennyisége:

30 000 × 0,33 = 9 900 m^3 földtömeg
30 000 × 0,4 = 12 000 m^3 földtömeg.

E feladat végrehajtásához abban az esetben, ha 1 fő 1 nap alatt 1,5 m^3 földet termel ki, 6600, illetve 8000 munkanapra lenne szükség. (Egy fő 1 napi teljesítményét, azaz 1,5 m^3 föld kitermelését, becsült adatnak lehet felfogni.) A teljesítmény megállapításához pontosítani kellene a korabeli kitermelő eszközök milyenségét és a talajviszonyokat. Az 1,5 m^3 teljesítményt tapasztalati normák alapján azonban elfogadható számítási alapnak tartjuk.

A sírgödrökből kitermelt földtömeg visszatemetése.

A sírgödrök betemetésénél a kitermelt földmennyiséget kell számítási alapul venni, azzal a különbséggel, hogy a visszatermelés már könnyebb munka és így alap-

normaként, szintén tapasztalati adatok alapján, 1 főre 4,5 m^3 föld/nap visszaterítési teljesítménnyel számolhatunk.

Ennek alapján a kitermelt föld visszatemetéséhez 2200, illetve 2600 munkanapra lehetett szükség.

e) *Az elhantoláshoz szükséges munkaerő összesítése*

A 30 000 fő elhantolásához az a) és b) pontokban részletezett feladatokat és teljesítményeket figyelembe véve 8800, illetve 10 660 munkanapra volt szükség. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a feladatot egy 1000 főt kitevő munkacsapat 9—11 nap alatt hajtotta végre. E munkán kívül azonban gondoskodni kellett a csatatéren szétszórt tetemek összegyűjtéséről, szállításáról és e munka végrehajtásához szükséges erők — eszközök biztosításáról is.

Feltételezhető, hogy a csatatér környékén több mélyedés, természetes és mesterséges árok is lehetett, amelyekbe a holttesteket el lehetett helyezni. Ez a munkaerőszükségletet csökkentette. Ez esetben is gondoskodni kellett azonban föld kitermeléséről és a halottaknak legalább 60—70 cm-es földréteggel történő betakarásáról.

Abban az esetben, ha a magyar és török sereg csatában elpusztult katonáira vonatkozó adatok lehetséges felső határát vesszük figyelembe (20 000—20 000 fő) akkor az előbb összesített számokat mintegy 30—35%-kal szükséges megnövelni.

BARCY ZOLTÁN

A MAGYAR LÉGVÉDELMI TÜZÉRSÉG 1943-BAN, A RADAR BEVEZETÉSE IDEJÉN

1943. augusztus 13-án öt amerikai nehézbombázó repülőosztály, közel 250 géppel, Horvátországon keresztül belépett Magyarország légterébe, a Balaton fölött átrepülve a Fertő tó magasságában nyugatnak fordult és súlyos légitámadást intézett Bécsújhely hadiipari célpontjai, elsősorban a Messerschmitt-repülőgépgyár ellen.[1] Bár a figyelőszolgálat időben jelezte a bombázók közeledését, a magyar légvédelmi tüzérség nem lépett akcióba és egyetlen elhárító vadászrepülőgép sem szállt fel.

A háború harmadik évében a magyar légvédelem minőségileg, de elsősorban mennyiségileg, nem volt képes azt a feladatot ellátni, amelyet a háborús helyzet rákényszerített. Annak ellenére, hogy a légvédelmi tüzérség és a honi légvédelmi vadászrepülőerők problémája nem emelhető ki a magyar haderő fejlesztési komplexumából, rá kell mutatni e két csapatnem különleges nehézségeire. Mindkettő szoros összefüggésben állt a rohamosan fejlődő technikával, mellyel az ország elmaradt iparosodása és kedvezőtlen gazdasági helyzete nem tudott megbirkózni. A tudatos fejlesztést és kiépítést az a körülmény is akadályozta, hogy létesítésüket a trianoni békeszerződés katonai rendelkezései hosszú éveken keresztül tiltották.

Az első tapogatódzó kísérlet egy modern légvédelem megteremtésére 1929-ben történt. A magyar kincstár hosszú fontolgatás után 400 000 svéd koronáért (mely akkor kb. 616 000 pengőnek felelt meg) megvásárolta a svédországi Bofors cégtől a 8 cm-es L/50 könnyű légvédelmi ágyú teljes tervdo-

1 *Ulrich, Johann:* Der Luftkrieg über Österreich. Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 5. Bécs, 1967.

kumentációját és gyártási licencét.[2] Ennek birtokában megrendelt a diósgyőri lövegüzemnél 4 db 8 cm-es 29 M. légvédelmi ágyút. Az első példányt 1931 januárjában, a többi hármat március—áprilisban adták ki az 1928-ban felállított Folyamőr Légvédelmi Osztály 2. ütegének.

Mivel ezt megelőzően a próbalövészet eredményei a számított értékeket meghaladták, megrendeltek további 5 löveget. Ezt a megrendelést 1931-ben egy további követte, mely már tíz üteg anyagára, 40 db lövegre szólt. Az Előd—III. hadrend kiépítése során, 1936-ban, még két üteget gyártottak. Ebben az évben, ugyancsak a Bofors cégtől, megvásárolták egy 40 mm-es légvédelmi gépágyú licencét és gyártásba adtak 112 db-ot.

A honi légvédelemnek összesen hat, teljesen elavult, 1905. évi konstrukciójú, gépkocsikra szerelt ütege volt.

Ebből a kezdetleges alapból igyekezett 1938-ban az ún. „győri program" egy ütőképes és modern haderőt kiépíteni. Megszületett a Huba—I. (később a Huba—I/A) hadrend, amelynek 1940. április 1-ig kellett volna megvalósulni. Ebben a légvédelmi tüzérség három csoportra oszlott: a magasabbegységek légvédelme, a fővezérség közvetlen rendelkezésére álló légvédelem és végül a honi légvédelem.

A magyar haderőt képező hét (a Felvidék megszállása után nyolc) hadtest mindegyike egy-egy légvédelmi tüzérosztályt kapott, ezek ágyús ütegből (4 löveg), gépágyús ütegből (4 löveg), fényszóró szakaszból (2 lámpa, 1 fülelő) és figyelő szakaszból (5 örs) tevődtek össze. A hadtestbe tartozó három gyalogdandár egy-egy 2 löveges gépágyús szakasszal volt ellátva. A két lovasdandárnak és a két gépkocsizó dandárnak gépágyús ütegeik voltak. A repülődandár 32 repülőszázada egy-egy repülőtéri önálló gépágyús félszakaszt (1 löveg) kapott.

A fővezérségközvetlen légvédelmet öt osztály és két önálló gépágyús üteg alkotta. Összetételük jelentősen erősebb volt, mint a hadtestekhez beosztott osztályoké: három ágyús, egy gépágyús üteg, figyelőszakasz és két fényszóró szakasz.

A légvédelmi figyelő- és jelentőrendszert nyolc kerületi légvédelmi központ (Kerléköz) látta el, 321 figyelőörssel, melyeknek összes felszerelése egy 6 × 30 látcső és egy távbeszélő-készülék volt. A központokból 1939-ben csak négy üzemelt, a többi négyet csak a kiutalt postai távbeszélőhálózat életbeléptetése után lehetett üzembe helyezni. Később a Kerléközök száma tizenötre szaporodott és nevüket Légvédelmi Kerületi Központra (Lékerköz) változtatták. Folyamatba tették teljes automatizálásukat és az örsök számát további 95-tel emelték.

A honi légvédelem lényegesen gyarapodott, illetőleg újonnan alakult. Megtartották a hat 5/8 M. gépkocsizó üteget, sőt még egy fogatolt 14 M. ágyús szakaszt is beállítottak a hadrendbe, az új honi rendszer gerincét azonban tizenegy új ágyús üteg és 138 gépágyú alkotta, továbbá tizenöt fényszóró és tizenhárom figyelő szakasszal is ellátták. A vezetést hat honi osztályparancsnokság végezte, melyeknek az alosztályokat alkalomszerűen alárendelték.

A Huba—I/A. hadrend szükséglete 34 ágyús üteg (136 löveg) és 294 gépágyú volt, ezzel szemben 1938-ban csak 14 ágyús üteg (56 löveg) és 112 gépágyú állt rendelkezésre. Ezért a kincstár megrendelt 80 db ágyút és 186 db

2 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) 5 142/T—VI. 1. d. — 1929 és VKF Lymbus 306. doboz.

gépágyút; 1939-ben kiegészítette rendelését további 8 db ágyúval az iskolák és a pótalakulatok részére. A fontosabb ipartelepek — saját légvédelmük ellátására — 1940-ben 8 db ágyút és 16 db gépágyút rendeltek.

A régi hadrendet a következő évben felváltotta a Huba—II. hadrend. Ebben a gyalogdandárok kétlöveges gépágyús szakaszát négylöveges ütegekké építették ki. A páncélos fegyvernem kiépítésének első lépéseként a 2. gépkocsizó dandár átalakult a 2. páncélos hadosztállyá, mely az addigi gépágyús üteg helyett egy teljes légvédelmi tüzérosztály kapott. Észak-Erdély bekebelezését a IX. hadtest felállítása követte, mely szükségessé tette 4 ágyú és 17 gépágyú megrendelését.

A páncélos alakulatok részére 46 Nimród páncélvadászra volt szükség. Ezek a svéd Landswerk 62 típusú vadász-harckocsik licencben gyártott és a Haditechnikai Intézet (HTI) által módosított példányai voltak, melyekbe a rendszeresített 40 mm-es gépágyú került. Kezdetben páncélelhárításra szánták őket, a háborús tapasztalat azonban hamarosan bebizonyította, hogy a modern szovjet harckocsik ellen hatástalanok. Kiválóan beváltak viszont mint páncélozott, önjáró légvédelmi gépágyúk.

A Huba—III. hadrendhez 1941-ben megrendelt 66 ágyúval, 215 gépágyúval és 92 Nimróddal a teljes rendelésállomány 233 ágyúra, 618 gépágyúra és 138 Nimródra emelkedett. A gépágyúk számát még növelte 4 külföldi rendelésből visszamaradt és 12 lengyel zsákmányanyagból származó löveg.

A fényszóróhelyzet rosszabbul állt. Készletben volt az Olaszországtól 1931-ben vásárolt vegyes (120 és 150 cm-es) szakasz, az 1937-ben vásárolt 14 Galileo 120 cm-es lámpa és 7 fülelő; továbbá az 1938—39-ben Németországtól rendelt 50 db 150 cm-es Siemens lámpából és 25 Goerz fülelőből 24 lámpa és az összes fülelő. A további szállítást a német hadvezetőség leállította, ugyancsak visszatartották az 1940-ben rendelt 84 lámpát és 61 fülelőt. A régi olasz anyaggal három honi fényszórószázadot szereltek fel, a modern német anyagból a 101—105. számú fővezérségközvetlen osztályoknál egy-egy századot állítottak fel (5 lámpa és 4 fülelő). Megemlítendő még 10 db 16 M. 110 cm-es tábori fényszóró, amelyek ugyan légvédelmi célra teljesen alkalmatlanok voltak, ennek ellenére azonban még a Huba—I/A. hadrendben is szerepeltek.

A Szovjetunió elleni támadás idején a csapatoknak 35 ágyús ütegben 122 ágyú, kb 360 gépágyú és 40 fényszóró volt kiadva. Ezenkívül rendelkezésre állt 6 elavult 5/8 M. ágyús üteg. A folyamatos gyártás következtében egy év alatt a készlet megemelkedett. Az 1942-ben elvonult 2. hadsereg légvédelmi tüzérségéhez a meglevő 144 ágybúl 28 (hét üteg), a 378 gépágyúból 99, a 40 fényszóróból 5, a 46 Nimródból 18 került beosztásra. A gépágyús ütegek lövegszámát hatra kívánták emelni, de ez az anyaghiány miatt csak részben sikerült. A három hadtest és a páncélos hadosztály osztályai az eredeti 4 gépágyúval (III., IV., VII. és II. osztályok), a hadseregközvetlen 101. osztály, a 106. és 107. önálló gépágyús ütegek 5 gépágyúval, az időközben könnyű hadosztályoknak átkeresztelt gyalogdandárok ütegenként 6 löveggel vonultak ki, a repülőszázadok pedig félszakasz helyett kétlöveges szakaszt kaptak.

Ebből az egész felszerelésből csupán 14 gépágyú tért vissza, a többi anyag a szovjet hadsereg 1943. januári áttörésénél megsemmisült. A hadvezetőséget a legsúlyosabban a hét ágyús üteg pusztulása érintette. A Légvédelmi Erők parancsnoksága már február elején javasolta,[3] hogy az itthon maradt 29

3 HL 4 677/eln. 1. vkf—1943.

ágyús üteg lövegszámait csökkentsék négyről háromra és ily módon állítsák fel a veszendőbe ment hét üteget. Ez májusban meg is történt,[4] bár nehézségek adódtak a löveganyag különbözősége miatt. Most bosszulta meg magát az a tétovázás, mely minden új harceszköz bevezetését megelőzte. A 8 cm-es 29 M. légvédelmi ágyú ugyanis három kivitelben készült. Az 1930-ban gyártott két üteg jelközvetítő berendezése egyenárammal működött, mire azonban az 1931. évi rendelés tíz ütege gyártásra került, a HTI kidolgozott egy egyszerűbb és olcsóbb megoldást, mely váltóárammal üzemelt. Ennek ellenére a készülő ütegekből csak hatot gyártottak ilyen kivitelben. Az ütegekhez 34 e. M. vagy 34 v. M. lőelemképzőket használtak. 1938-ban rendszeresítették a 34/38 M. lőelemképzőt, mely nem a tüzelőállás közepén került felállításra, hanem — a beépített célszögkikapcsoló szerkezet működése folytán — 500 m távolságra volt kitelepíthető. Ennek folytán nemcsak „e" (egyenáram) és „v" (váltóáram) jelölésű, hanem „p" (parallaxis=célszög) lövegek és ütegek is léteztek, mert az új lőelemképzőhöz a lövegeken is változtatást kellett eszközölni (helyesebben az ezután gyártandó lövegek már az új kivitelben készültek és a 29/38 M. megjelölést kapták). Többször tervbe vették a régi ütegek átalakítását, de ez nem valósult meg. Hogy a háromlöveges ütegbeosztás végrehajtható legyen, 7 db váltóáramú löveget[5] és 4 db egyenáramút át kellett alakítani 29/38 M. típusúra a meglevő hét váltóáramú és öt egyenáramú üteg anyagából.[6]

A Légvédelmi Erők parancsnoksága fenti javaslatával egyidőben részletes memorandumot nyújtott be a HM 1. a. osztályának,[7] mely a légvédelmi tüzérség átszervezését és — három ütemben történő — gyarapítását tartalmazta. Az ágyús ütegek száma ezzel 36-ról 71-re emelkedett volna. A Vezérkari Főnökség a memorandum lényegét el is fogadta és azt a nyár folyamán végrehajtották. A hadtestektől elvették osztályaikat és az I—VIII. osztály a Légvédelmi Erők parancsnoksága alá került. Csak a két páncélos hadosztály (51., 52.), valamint a lovashadosztály (55.) tartotta meg osztályait; a IX. osztályt a Székely Határvédelemhez osztották be. A hadtestek kárpótlásul két-két tizenkétlöveges gépágyús üteget kaptak. Új alakulatként felállították a 110. osztályt (egy ágyús + egy gépágyús üteg) és a légierők részére a 131. osztályt (öt gépágyús üteg). A két hegyidandár egy-egy gépágyús üteggel rendelkezett. A hadtest-ütegek kivételével valamennyi gépágyús üteg lövegszámát hatra emelték.

A honi rendszerben az eddig önálló alosztályokat tartósan osztályokba tömörítették, a gépágyús szakaszokat ütegekbe szervezték és megalakult a 207. honi osztály.

A rendelkezés következtében a magasabbegységek légvédelmi alakulatain kívül a teljes légvédelmi tüzérség a Légvédelmi Erők parancsnoksága alá került. A kivonuló osztályokat (a 101—105. és a II.—VII.) három dandárba fogták össze, melyek mindegyike egy mozgó jelző üteggel és négy tüzérosztállyal rendelkezett. Az I. és 110. osztályok a Légvédelmi Erők közvetlen alakulatait képezték. A honi légvédelem a Budapesti Légvédelmi Tüzérparancsnokság *(l. a 226. oldalon levő táblázatot!)*, továbbá a három honi dandárparancsnokság

4 HL 44 223/eln. 3a—1943.
5 HL 28 332/eln. 3a-1943.
6 HL 57 063/eln. 3a—1943.
7 HL 4 761/eln. 1. vkf.—1943.

A Budapesti Légvédelmi Tüzérparancsnokság ágyús ütegeinek

tüzelőállása	száma	cső (db)	típusa
Rókahegy 253 m. p.	101./1.	3	29. M. e. á.
Citadella 235 m. p.	101./2.		29. M. v. á.
Nagyrákos	102./1.		29/38. M.
Kisrákos	102./2.		
Hármashatárhegy	105./1.		29. M. v. á.
Farkasréti temető	105./2.		
Kereszthegy	110./1.		29/38. M.
Soroksár É.	201./1.		29. M. v. á.
Csillagtelep	201./2.	4	29/38. M.
	201./3.	3	
Csepeli repülőtér	206./1.	4	37. M. 8,8 cm
Andor u. lőszerrakt.	206./2.		
Újpesti temető	206./3.		39. M. 8,5/8,8 cm
Hármashatárhegy	206./6.	4	5/8. M
Hajógyári sziget	206./5.		
Tarnai rét	207./1.	3	29. M. v. á.
Régi lóversenytér	207./2.		
Kissvábhegy	I./1.		29/38. M.
Tököl	V./1.		
Kisp. — Cséri telep	52./1.		
Vágóhíd u.	52./2.		
Horthy-liget	55./1.		29. M. e. á.

Tűzrendszeren kívül:

XIII. Babér u. 9.	Lgv. iskola tanütege	1—1 db 29/38. M. a 102/1. és 51/1. ü-től
Lud. Akadémia	Isk. üteg	2 db 29/38. M.

vezetése alatt hét honi tüzérosztály, két honi fényszóró osztály, öt honi jelző üteg és egy honi rádióbemérő üteg volt. A Budapesti csoporton kívül a szolnoki, a miskolci (Diósgyőri, Ózd alcsoportokkal), a kassai, a balatoni (Fűzfő, Pét, Székesfehérvár alcsoportokkal), a győri és a lispei csoportparancsnokságok működtek. *(L. a 228. oldalon levő táblázatot!)*

A figyelő- és jelentőszolgálat a budapesti Sziklaközpontban székelő Országos Légvédelmi Központ (Orlléköz) kezébe futott össze. A tizenöt Lékerközben kb. 550 figyelő és jelzőőrs végezte szolgálatát és ezt a hálózatot egyre sűrítették. Ezeken kívül még a 101. mozgó jelzőosztály állt a Légvédelmi Erők parancsnokságának rendelkezésére, két üteggel, 16—16 jelzőőrssel.

1943 őszén az összes ágyús üteg kivétel nélkül honi tüzelőállásban volt. Nyugaton egyre nagyobb méreteket öltöttek az angolszász légitámadások és a magyar katonai vezetés tisztában volt azzal, hogy ezek elhárítására csak édeskeveset tehet, különösen ha figyelembe vette a rendelkezésére álló erőket. Budapest körül 20 ágyús üteg volt állásban, 64 löveggel. Ugyanekkor Bécs térségében 54 német üteg állt 324 löveggel, de ezekből 56 löveg 10,5 cm-es, 30 löveg pedig 12,8 cm-es nehéz légvédelmi ágyú volt.[8] Budapest körül 4 fényszóró üteg volt világítóállásban 27 lámpával,[9] Bécs körül kb. 15 üteg, 140 lámpával. Az ország többi részén sem volt jobb a helyzet, a létfontosságú ipari centrumok védelmére összesen 21 üteg állt rendelkezésre, szintén csak 64 löveggel.

A Budapest és Bécs összehasonlításából eredő különbség lényegét nemcsak a bevetett ütegek száma és űrmérete képezte, hanem az éjjeli légitámadások ellen alkalmazott harceljárás is. A német ágyús ütegek tüzérségi radarral voltak ellátva, a magyar légvédelem összesen három ilyen készülékkel rendelkezett, annak ellenére, hogy a VFK már második éve sürgette az „éjszakai lövés" problémájának megoldását.

A magyar 8 cm-es 29 M. légvédelmi ágyú aránylag megfelelő konstrukció volt arra a feladatra, hogy kb. 6000 m magasságban támadó bombázókkal felvegye a harcot. Ugyanez vonatkozik a Gamma—Juhász rendszerű lőelemképzőre is, melyet számos külföldi hadsereg megvásárolt és használt. 1934-ben történt kialakítása és 1938-ban bekövetkezett modernizálása idején azonban teljesen mások voltak a légitámadásokra vonatkozó elképzelések, mint 1943—44-ben. Nem számoltak sem a támadó gépek jelentősen megnövekedett sebességével, sem a támadási magassággal és főleg a 400—600 gépes tömegtámadásokkal. A békeidőben végzett lőgyakorlatok káros optimizmussal befolyásolták a légvédelem hatékonyságába vetett hitet. A célrepülők 2000—3000 m magasságban olyan utat írtak le, mely megkönnyítette a célmegkapást és folyamatos irányzást. A különben sem modern célvontató gépek alacsony sebességét a célzsák ellenállása még jobban lefékezte. A háború előtt a németországi lőgyakorlatok azt bizonyították,[10] hogy a 8,8 cm-es légvédelmi ágyú 47 lövése átlagban elég a légi cél leküzdésére. Ezzel szemben a háború első szakaszában — tehát még a nagy magasságokban repülő bombázótömegek feltűnése előtt — kb. 3500 lövésre volt szükség egy repülőgép lelövéséhez. Ez a szám 1943-ban 4000 lövés fölé emelkedett, holott akkor már 10,5 cm-es ágyúk is használatban voltak. Lökésszerűen romlott az arány a nagy sebességű, négymotoros bombázók feltűnésével. Még a legnehezebb — és rendszerint

8 *Holzmann, Gustav:* Der Einsatz der Flak-Batterien im Wiener Raum 1940—45. Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 14. Bécs, 1970.
9 HL 69 695/eln. 3a—1943.
10 *Renz, Otto Wilhelm:* Deutsche Flugabwehr im 20. Jahrhundert. Frankfurt, 1960.

A vidéki honi légvédelem ágyús ütegeinek

tüzelőállása			száma	cső (db)	típusa
Lispei	honi légvédelmi tüzércsoport	Lispe	206./4.	4	39. M 8,5/8,8
		Lovászi	III./1.	3	29. M. v. á.
		Bázakerettye	51./1.		29/38. M.
Balatoni		Balatonfűzfő	103./2.		
			IV./1.		
			IV./2.		
		Pétfürdő	203./1.		29. M. e. á.
			203./2.		
			203./3.		
		Székesfehérvár	103./1.		29/38. M.
			203./4.	4	5/8. M.
Győri		Győr	II./1.	3	29/38. M.
			205./1.		29. M. v. á.
Szolnoki		Szolnok	VI./1.		29/38. M.
			202./1.	4	
			202./2.		5/8. M.
Ózdi		Ózd	VII./1.	3	29/38. M.
Kassai		Kassa	VIII./1.		
Miskolci		Felsőzsolca	104./1.		
		Akasztóbérc	104./2.		
		Diósgyőr	204./1.		beépített 29/38. M.
			204./2.	4	
			204./4.		5/8. M.
		?	204./3.		
Kolozsvári		Kolozsvár	IX./1.	3	29/38. M.

ikercsöves — 12,8 cm-es ágyúk is csak 3000 lövéssel tudtak egy gépet lelőni, a 10,5 cm-es ágyúknál a szükséges lövésszám ennek kétszeresére emelkedett és a légvédelem zömét kitevő 8,8 cm-es lövegek csak 16 000 lövedék kilövése után voltak képesek egy ellenséges bombázót elpusztítani. Kedvezőbb volt a helyzet a modern 41 M. 8,8 cm-es löveggel, mely „csak" 8500 gránátot használt el egy lelövéshez, de ebből a kitűnő lövegből alig 300 db-ot gyártottak.

A lőelemképző tervezésénél nem számoltak a nagy magasság és a nagy sebesség párosulásából eredő megnövekedett oldalelőretartással. A 34/38 M. lőelemképzőnél a röpidő alatti célút 2000 m volt, a 34 M. műszernél csupán 1650 m. A 29 M. löveg 750 m/sec kezdősebességgel kilőtt gránátja kb. 20 sec alatt érte el a 6000 m magasságban és 8000 m távolságban megirányzott célt, melynek csak 100 m/sec (360 km/ó) sebességgel volt szabad repülni, különben a röpidő alatti célút túllépte a lőelemképző által képezhető legnagyobb értéket. A célútkarok rövidsége miatt a műszer nem képezte a megfelelő szorzatokat. A karokat nem lehetett meghosszabítani, mert forgástengelyük távolsága szerkezetileg adott volt. Ezért a Légvédelmi Erők parancsnoksága 1943 januárban javasolta,[11] hogy a lőelemképző léptékét csökkentsék 3/5-ére, bár ez a pontosság rovására megy, ám az előretartás 2000-ről 3500 m-re növelhető. Az így átalakított műszer a 34/43 M. jelzést kapta, de nem sok készült belőle.

A Légvédelmi Tüzér Központi Iskola ugyanekkor javasolta, hogy vissza kell térni a 29 M. ágyús üteg kisegítő lőeljárásához: a vezényszótábla-rendszerhez, mert a jelenlegi lőelemképzővel az üteg még akkor sem képes lőni, ha lokátorral szerelik fel.[12] Ennek megértéséhez szükséges a lőeljárások nagy vonásokban történő ismertetése.

Az ágyús üteg rendszeres lövésmódja az úgynevezett „tűzharc lőelemképzővel" volt. A lőelemképző és a 4 m-es távmérő megirányozták a célt, a távmérő-leolvasó a mért távolságot folyamatosan beolvasta a lőelemképző-kezelőnek, aki azt egy kézikerék segítségével betáplálta a műszerbe.[13] Az így kapott — és a műszer irányzásából nyert — célelemekből a lőelemképző automatikusan kiszámította a lőelemeket, melyeket kábel közvetített a lövegekhez. Az oldalirányzó, a magassági irányzó és a gyújtóállító óralapján egy mutató mozgása jelezte a lőelemeket és a három kezelőnek nem volt egyéb dolga, mint hogy a lövegcsövet, (ill. a gyújtóállító gépet) mozgató hajtókerék segítségével egy másik mutatót egyeztessen az óralapon mozgóval. A lövést az ütegparancsnok csengőgombnyomással váltotta ki; ekkor a lövegeken megszólalt a tűzharang, a folyamatos időzítés alatt álló gránátot betöltötték és a löveget elsütötték. A három másodpercnyi töltési késedelmet a lőelemképző az elemek kiszámításánál figyelembe vette. A műszer szerkezete lehetővé tette az „állandó magassággal" való lövést. Ha megállapítást nyert, hogy a cél magasságát nem változtatja, akkor a távolságállító a kézikereket nem a távolságskála szerint forgatta, hanem olyan ütemben, hogy a magassági skála állandó értéket mutasson. Ennek a vaklövésnél nagy szerepe lett.[14]

A „tűzharc vezényszótáblával" módszert a lőelemképző kiesése esetén al-

11 HL 6 874/eln. III. Csfség—1943. A célútkarok hossza megfelelt a mérési és a találati pont vetületi távolságának. Vízszintes repülés esetén ez azonos az összetett oldalelőretartással. *Tavasz István és Pölhössy Béla:* A Gamma—Juhász légvédelmi lőelemképző. Tansegédlet. Budapest, 1940.

12 HL 4 377/eln. III. Csfség—1943.

13 F—21. Tüzérismeret a 34/38 M. lőelemképzőhöz. III. fej. Budapest, 1944.

14 Anyagismeret. A 34 M.e., a 34 M.v. és a 34/38 M. lőelemképző és lőelemközvetítő berendezés karbantartása. Budapest, 1940.; Gamma Rt: „Gamma—Juhász" rendszerű teljesen önműködő lgv. lőelemképző műszaki leírása. L. I. 109. Mintapéldány.

kalmazták. Szerepét a célelemmérő műszer vette át, mely a távmérővel éppen úgy kapcsolatban állt, mint a lőelemképző. Mechanikus működésű szerkezete a cél magasságát, sebességét és irányát mérte. Az üteg lövegei a lövegtávcsővel közvetlenül irányozták a célt. A vezényszótábla-olvasó a táblázatokból kiolvasta a négy célelem (távolság, magasság, sebesség, irány) találkozásánál feltüntetett lőelemeket: a gyújtóállást, az oldal- és magassági előretartást. A két lövegirányzó a vezényelt értékek alapján módosította az irányzóvonallal megegyező csőállást, miáltal a cső az irányzási pont helyett a találati pontra irányult. A gyújtóállító beállította a vezényelt röpidőt, a gránátot betöltötték és a löveget elsütötték. Ez a lőeljárás sok hibalehetőséget rejtett magában és nem volt alkalmas folyamatos, gyorsan ismétlődő tűzcsapások leadására. Éjjel nem lehetett alkalmazni, mert a lövegirányzók nem látták a célt. Olyan módszert kellett kitalálni, melynél nem csak a célelemek állapíthatók meg, hanem a táblázatból kiolvasott lőelemek is eljuttathatók a lövegheż. Első lépésként még 1942 végén elrendelték magasságmérő fülelőörsök felállítását.[15] *(Lásd az 1. képet.)* Felszerelésüket megkönnyítette, hogy 1942 tavaszán Németország hajlandó volt az 1939—40. évi rendelésből visszatartott 110 fényszóró és 61 fülelő leszállítására.[16] Az első 25 fülelő májusban érkezett meg,[17] 1943. februárban valamennyit kiutalták a tüzérosztályoknak.[18] A magasságmérő örs a cél ismert sebessége és a mérések között eltelt idő alapján egy mérőterv és kiértékelő-vonalzó segítségével meghatározta a cél

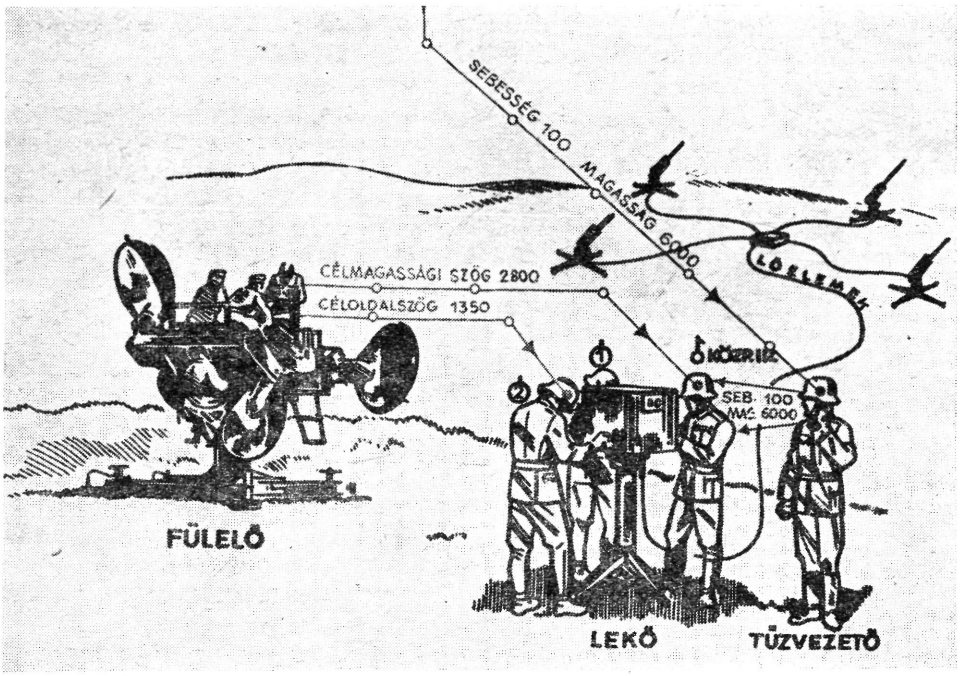

1. kép

15 HL 83 712/eln. 3a—1943.
16 HL 25 472/eln. 3a—1942.
17 HL 28 743 és 29 464/eln. 3a — 1942.
18 HL 12 220/eln. 3a—1943, 53.887/eln. 3a—1943 alapszámon.

magasságát. A repülési sebességet a légvédelmi központokban az észlelési idők összevetéséből, vagy egy lokátor adatainak kiértékeléséből állapították meg. Valamennyi honi ágyús üteg üteg-fülelőörsöt kapott. Célszögkikapcsolásos ütegeknél a fülelő a tüzelőállástól legalább 300 m-re települt; folyamatos célkövetéssel oldal- és magassági szöget szolgáltatott a lőelemképzőnek. Távmérés hiányában a lőelemképző a csoportparancsnokságtól kapott „állandó magassággal" működött. A műszer ismertetett hiányossága miatt szerepe csak arra szorítkozott, hogy róla a betáplált állandó magasság és célszögek alapján a folyamatosan változó távolság leolvasható legyen.

A célelemek tehát megvoltak, a vezényszótáblából a lőelemek is kiolvashatóvá váltak; csak még nem jutottak el a lövegek jelfogóihoz. Az elemközvetítésének ezt a hiányzó láncszemét egy új műszer, a jeladószekrény pótolta. Ez lehetővé tette a folyamatosan megállapított célelemek és a vezényszótáblából kapott lőelemek elektromos továbbítását. Beállították rajta a műszertől vagy fülelőtől kapott céloldal- és magassági szöget, a vezényszótáblából nyert oldal- és magassági előretartást, valamint a gyújtó értékét. A jeladószekrény a beállított adatokat összevont előretartás-értékekké összegezte és azokat az üteg elemközvetítő berendezése segítségével eljuttatta a lövegekhez. A szekrény kábelcsatlakozóját a tüzelőállás közepén fekvő ütegelosztóba kötötték, ahonnan a lövegkábelek kiindultak.[19] A jeladó örs a 29 M. honi ütegek szervezetszerű része lett. A Gamma Rt-nél, darabonként 13 470 pengőért, megrendeltek 50 műszert, októberben el is készült az első 12 db.[20] A Gammánál kísérletek folytak egy olyan jeladószekrénnyel, mely nappal a központi irányzást is képes volt megoldani. Ezért forgathatóvá kívánták kialakítani és a célelemmérő mintájára irányzótávcsővel is el szándékozták látni, kivitelezésére azonban már nem került sor.[21]

A célszögkikapcsolással nem rendelkező ütegeknél a fülelőkészülék kímélése miatt ki kellett azt telepíteni a tüzelőállásból. *(Lásd a 2. képet.)* Mivel a fülelő álláspontján észlelt adatok nem voltak érvényesek a tüzelőállás helyére, egy újabb műszerre volt szükség: a célelemátszámító szerkezetre. Ez a 34/38 M. lőelemképző célszögkikapcsoló berendezéséhez hasonlóan működött, de mechanikus módon. A kitelepített fülelő mérési adatait távbeszélőn közölték a tüzelőállásban felállított műszer három elemállító kezelőjével, három további kezelő az átszámított elemeket olvasta le. Minden 29 M. honi ágyús üteg szervezete egy fülelő örssel, egy jeladó örssel és egy átszámító örssel gyarapodott.

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy a fenti kisegítő lőeljárások mennyi hibaforrást tartalmaztak. Nemcsak a repülési sebesség és magasság alapult becslésen, illetőleg szükségszerű és megbízhatatlan mérésen, de a fülelőkészülék is csak megközelítő adatokat szolgáltatott. Ehhez járult még az élőszóval vagy távbeszélőn történő elemközvetítés elkerülhetetlen késedelme, mely még a legjobban begyakorolt kezelőknél is 2 másodpercet tett ki örsönként. Ezt nagyobb célsebesség állításával igyekeztek korrigálni.

Ebben a szerencsétlen helyzetben legalább a tűzhatást igyekeztek fokozni. Itt két álláspont állt szemben egymással. Az egyik — melyet főleg a HTI képviselt — a kezdősebesség növelésében, tehát a lövedék röpidejének csök-

19 Kiképzési segédlet a lgv. tüzérség részére „I" füzet. Ideiglenes tüzérismeretek. Jeladószekrény. Budapest, 1944.
20 HL 6.224/eln. 1. vkf.—1943.
21 Gamma Rt: Jeladószekrény. K. 9001. Kézirat, Hadtudományi Könyvtár, Sz—3421.

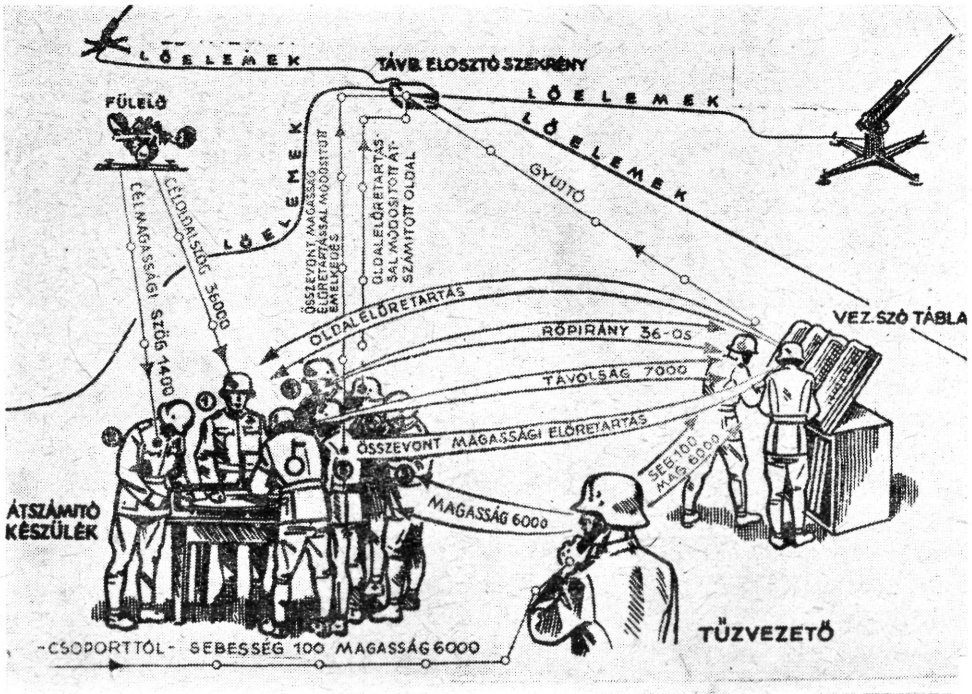

2. kép

kentésében látott megoldást. L/60 hosszúságú új csövet kellett hát konstruálni, hatásosabb lőszerrel, mely 880—950 m/sec kezdősebességgel tüzel.[22] Ez nem volt elérhetetlen, hiszen a német 8,8 cm löveg 37 M. típusa L/56-os csővel 820 m/sec, a 41 M. típus L/74-es csővel 1020 m/sec kezdősebességet ért el. A HTI birtokában volt egy réslövő ágyúnak tervezett cső, mely a 8 cm-es légvédelmi gránátot 850 m/sec kezdősebességgel lőtte.[23] Egy új cső gyártása meg is indult és a HTI hajmáskéri kísérleti állomásán állandó csavarzattal is próbálkoztak, mert az addigi emelkedő csavarzatú csövek nem eredményezték a várt külső ballisztikai viszonyokat.[24] Az új csövekkel szerelt lövegek első szállítását 1944. októberre tervezték.[25] Utasították a MÁVAG-ot, hogy az 1944. márciusban esedékes 18 löveghez ne gyártson régi rendszerű csövet; azokat egyelőre a Tüzérszertár készletében levő tartalékcsövekkel fogják ellátni.[26]

A HM 3. a. osztálya inkább német szállításokban és német licenc alapján történő gyártásban bízott. A magyar 8 cm-es lövegnél hatásosabbnak tartotta a német 8,8 cm-est, mely 10% űrméretnövekedéssel közel 20%-os lövedéksúly-többletet nyújtott, nem is szólva a 10,5 cm-es lövegek nagyobb hatásáról. A HM kérte a német hadvezetőséget, hogy adjon át:

22 HL 5 820/eln. 1. vkf.—1943.
23 HL 4 504/eln. 1. vkf.—1943.
24 HL 548 122/3a—1943. Általános.
25 HL 528 162/3a—1943. Általános.
26 HL 542 401/3a—1943. Általános.

3 teljes 8,8 cm-es üteget	á	1 800 000 =	5 400 000 pengő,
24 000 db 8,8 cm-es lőszert	á	130 =	3 600 000 pengő,
1 teljes 10,5 cm-es üteget			2 500 000 pengő,
8000 db 10,5 cm-es lőszert	á	180 =	1 440 000 pengő

ellenében.

Továbbá kérte a gyártási engedély eladását, hogy itthon gyárthasson 30 teljes 10,5 cm-es üteget lőelemképzővel, 10 000 lövés/cső lőszerrel, valamint 12 teljes 8,8 cm-es üteget segédlőelemképzővel és lőszerrel.[27]

A németek nem reagáltak a kérésre mindaddig, míg a VKF egy németországi útja alkalmával személyesen fel nem vetette a kérdést.[28] Válaszul áprilisban felajánlottak 85 mm-es szovjet 39 M. lövegeket és francia segédlőelemképzőket.[29] A HTI és a HM kiküldött egy közös bizottságot, hogy a helyszínen vizsgálja meg a felkínált anyagot. Nagy Arthur hmtsz. ezredes a HTI részéről a 8,8 cm-es löveghez nem ragaszkodott, mert a magyar löveget ugyanolyan jónak tartotta. Szerettek volna 41 M. típusú 8,8 cm-es ágyúkat kapni, de azokból a németeknek is alig volt. A 10,5 cm-es löveget elvetették, bár annak a gondolata is felmerült, hogy a svéd 10,5 cm-es Bofors-löveget vásárolják meg német ballisztikára. Ennek licence 570 000 svéd koronába került volna. A tervnek ellent mondott, hogy a német 10,5 cm-es lőszer alakját nem tartották korszerűnek.[30] Végül is szükségből elfogadtak két 8,8 cm-es 37 M. üteget és két 8,8 cm-re átfúrt szovjet 39 M. üteget, valamennyit 40 M. Pschorr lőelemképzővel.[31] Az anyag szeptemberben érkezett meg és a kezelők három hetes begyakorlására Eszterházán (Fertőd) került sor.[32] Mozgatásukra a nehéztüzérség Breda-vontatóit kellett kirendelni, mert a Hofherr-vontató horgára a lövegeket nem lehetett felkapcsolni. A négy új üteg a 206. honi osztályhoz került, melytől elvették két meglevő 29 M. ütegét és az újonnan alakított 207. honi osztálynak adták át őket. A 206./1. üteg a csepeli repülőtérre, a 206./2. üteg az Andor utcai lőszerraktár mellé, a 206./3. üteg az újpesti temetőhöz, a 206./4. üteg Lispére került és október végén tűzkészek voltak[33] Egy szertisztet és két tüzérműszaki tiszthelyettest tanfolyamra küldtek Halle-ba, a német légvédelmi fegyverműszaki iskolára.[34]

A probléma ezzel a tizenhat löveggel nem oldódott meg, ezért a HM meg akarta vásárolni a 8,8 cm-es 41 M. modern löveg gyártási licencét. Augusztusban értekezletet tartottak, melyen a MÁVAG úgy nyilatkozott, hogy az új lövegek szállítását legkorábban 1945. júliusban kezdheti. A gyártás végül is sohasem indult meg. A lövegüzem különben is annyira meg volt terhelve, hogy a erdélyi hadtest részére 1941-ben rendelt 4 db 29 M. löveget is csak két havi késéssel szállította le 1943. augusztusban és az 1944 februárban esedékes 18 lövegre már most egy hónapos határidőmódosítást kért.[35] Még ez esetben is hátra volt **48 az 1941. évi 66** darabos rendelésből, melynek végh határideje 1944. november 15-re esett. Ezeknek a lövegeknek a leszállításával a légvédelem a meglevő — zömmel háromlöveges — 40 üteg helyet 51 négylöveges üteggel rendelkezett volna. Egyelőre a 4 új lövegből és az átalakított 7 váltóáramú lövegből három háromlöveges és egy kétlöveges üteget állítottak fel. **Ezzel a 29/38 M. ütegek száma 26-ra emelkedett.**

27 HL 7 769/eln. 3a—1943.
28 HL 614/eln. hdm. vkf.—1943.
29 HL 25.779/eln. 3a—1943.
30 HL 5.597/eln. 1. vkf.—1943.
31 HL 36 151/eln. 3a—1943.
32 HL 5.968/eln. 1. vkf.—1943.
33 HL 6.229/eln. 1. vkf.—1943.
34 HL 842/eln. hdmcsf.—1943.
35 HL 57 612/eln. III. Csfség—1943.

Lőelemképző volt bőven. A 26 üteg részére 30 db volt készletben, 10 gyártás alatt állt[36] és a Gamma olaszországi szállítása meghiúsult. Az így feleslegessé vált 32 lőelemképzőt a HM megvásárolta.[37] A HTI előírta, hogy a gyártásban levő 10 műszerre oldalszögszámláló berendezést is kell szerelni, hogy a lokátor adatait könnyebben lehessen betáplálni.[38]

A gépágyúk terén kielégítő volt a helyzet. Még a 2. hadseregnél odaveszett 85 db leírása után is 328 gépágyú állt rendelkezésre.[39] A Huba—III. hadrendhez 1941-ben rendelt 215 db-on felül újabb 450-et rendeltek, bár ebből 227 Németország részére készült, cserébe a 160 db 7,5 cm-es páncéltörő ágyúért.[40] A hadműveleti területen tartózkodó néhány ütegen kívül valamennyi gépágyú honi tüzelőállásban volt, sok esetben még a pótalakulatok kiképzését szolgáló lövegek is.[41] Budapest körül 94 db volt állásban.[42] A későbbi tömegbombázások során ritkán jutottak lövéshez, de amelyik ellenséges gép valamely okból 3000 m alá, vagyis a gépágyúk tűzhatáskörzetébe ereszkedett, az elveszettnek volt tekinthető.

Így például az 1944. július 2-i Budapest elleni amerikai légitámadásnál egy B—24-es bombázó négy motorja közül az ágyús ütegek tüze egyet használhatatlanná tett és a gép ereszkedni kezdett. A 201./11. honi gépágyús üteg 1. félszakasza, mely a Kelenföldi pályaudvarnál volt tüzelőállásban, a gépet már 4,5 km távolságból megirányozta és folyamatosan mérte a célelemeket. Amint a közeledő bombázó a „hatásos tűzhatáskörzetnek" nevezett 3000 m távolságot elérte, a félszakasz tüzet nyitott és első sorozatával a szárnytőben eltalálta. A gép lezuhant és a Sashegy lejtőjénél elégett.

Amikor Németország megkezdte az 1939—1940-ben rendelt, de mindeddig visszatartott 26 + 84 szerelvény leszállítását, a fényszóróhelyzet is javulni látszott. 1943. októberében a világítóállásban levő félszakaszok száma 64-re emelkedett.[43] Nehézséget okozott, hogy nem a rendelt 39 M. lámpák érkeztek, hanem a 42/a típusúak, melyek jelfogóit át kellett alakítani. Júliusban Budapesten a 201. honi fényszóró osztálynál iskola alakult és 13 lámpával azonnal megkezdte a kiképzést.[44] Különben a légvédelem átszervezése a fényszóró alakulatokat érintette legjobban. A 101—105. és a 201—206. légvédelmi tüzérosztályok fényszóró ütegeit a 201. és 202. honi fényszóró osztályokba vonták össze, 4—4 üteggel. Amint a német szállítások folytatódtak, 1944-ben az ütegek számát osztályonként négyről hétre emelték, sőt ütegenként 6 lámpa helyett 12 db-ot rendszeresítettek és felállították a 203. és 204. honi fényszóró osztályokat.

A honi légvédelmi tüzérség hatásának kiegészítésére a Légierők parancsnoksága együttműködésre alárendelte a Légvédelmi Erők parancsnokságának a Mátyásföldön állomásozó 5./1. vadászrepülő századot. Ez olasz licenc alapján a MÁVAG-ban gyártott Héja (Re 2000) gépekkel volt felszerelve, melyeknek 500 km/ó körüli sebessége alig érte el egy modern bombázó sebességét; nem is szólva gyenge fegyverzetükről, ugyanis csupán két 12,7 mm-es géppuskával rendelkeztek. Júliusban ezt a századot kísérleti éjjeli vadász

36 HL 57 063/eln. 3a—1943.
37 HL 6 194/eln. 1. vkf.—1943.
38 HL 487 441/3a—1943. Általános.
39 HL 5 784/eln. 1. vkf.—1943.
40 HL 20 764/eln. 3a—1943.
41 HL 512/eln. III Csfség—1943.
42 HL 6 135/eln. 1. vkf.—1943.
43 HL 69 695/eln. 3a—1943.
44 HL 5 835/eln. 1. vkf.—1943.

századdá szervezték át, feladatát a Ferihegyi repülőtérre telepített 2./1. vadászrepülő század vette át,[45] mely egyelőre szintén csak Héjákat repült. Messerschmitt Me 109 G gépekre történő átfegyverzésük csupán 1944 februárjára volt előirányozva.[46] A magyar légierő fejletlensége miatt a Légvédelmi Erők parancsnoksága már 1942-ben kérte egy német éjjeli vadász repülőosztály idetelepítését.[47]

A HTI már egy évvel korábban megállapította, hogy a légvédelmi hadrend gyengesége miatt csak szükségszerű elhárító tüzet lehet kiváltani, ezért a passzív védelmi eszközöknek fokozottabb figyelmet kell szentelni.[48] Javasolta a fontosabb ipartelepek rejtésére ködösítő alakulatok felállítását; egy század 10—12 km átmérőjű területet képes — óránként 15 000 liter kénsav felhasználásával — elködösíteni, ez pedig a hazai gyártás egy havi mennyiségének csak 5%-át teszi ki. Októberben Piliscsabán a 101. vegyiharc zászlóaljnál meg is alakult egy honi köd-tanszázad, de a hadrendbe már nem került be.

Passzív jellegű elhárító fegyver volt a léggömbgát, melyet angolok és németek egyaránt használtak. A HTI már 1938-ban felvetette ezt a kérdést, de költségfedezet hiányában gyakorlatilag nem foglalkozott vele. Mindössze annyi történt, hogy kölcsönkértek Olaszországtól egy záróléggömböt, melyet egy év múlva visszaadtak. A londoni katonai attasé 1941-ben jelentette, hogy az angoloknál nem várt hatást tapasztalt. A szovjet légvédelem is alkalmazta a záróléggömböket, sőt 1941. júliusában Moszkva körül a léggömbhálózatot a háromszorosára növelték.[49] Ekkor újra felszínre került a kérdés, a HTI a tanulmányozás költségeire 40 000 pengőt kért, de továbra sem történt semmi.[50] Pontosan egy év múlva a Légvédelmi Erők parancsnoksága igényelte egy kísérleti léggömbgát alosztály alakítását a Lőiskola keretén belül. Összesen 16 ipartelep részére dolgoztak ki védelmi tervet, melynek szükséglete 12—14 üteget tett ki, 45—50 millió pengős költséggel.[51] A VKF 1943. januárban utasította a római katonai attasét, hogy tájékozódjék az olasz kormánynál, milyen formában lenne hajlandó közreműködni a magyar léggömbgátigények kielégítésében. Szóba jöhetne-e két hónapra egy osztály idevezénylése kiképző személyzettel; a továbbiakban pedig a licencia eladása és nyersanyag biztosítása, esetleg további léggömbök szállítása.[52] Ez nem bizonyult járható útnak, ezért a további terveket németországi beszerzésekre alapozták, mely ügyben az első tárgyalások 1942. júliusra nyúltak vissza. A német segítségben bizakodva a Légvédelmi Erők parancsnoksága átszervezési memorandumába egy 5 üteges léggömbgát osztályt is beállított. Ez a hadihadrendbe is bekerült, sőt a békehadrendbe is beállítottak egy üteget, ám utólag törölték, mert a német hadvezetőség az anyag átadása elől elzárkózott és csak 1944. augusztusában adták át egy háromüteges léggömbgát osztály anyagát.[53]

Mivel a HM az ágyús ütegek lőeljárásnak kezdetleges voltával teljesen tisztában volt, elsősorban ezen igyekezett segíteni, hiszen ezek alkották a légvédelem gerincét. Figyelemmel kísérte a német légvédelem tapasztalatait és az éjjel támadó bombázók leküzdésére a radar bevezetését tartotta leg-

45 HL 5 282/eln. 1. vkf.—1943.
46 HL 801/eln. hdm. csf.—1943.
47 HL 5 690/eln. 1. vkf.—1942.
48 HL 4 788/eln. 1. vkf.—1943.
49 A Nagy Honvédő Háború története. Budapest, 1964. II. kötet 201. o.
50 HL 4.548/eln. 1. vkf.—1941.
51 HL 4.139/eln. 1. vkf.—1942.
52 HL 3 014/eln. 1. vkf.—1943; 10.742/eln. 2. vkf.—1943. számnál.
53 HL 3.555/M. 1./a.—1944.

fontosabbnak. Az elhárító rendszerek tanulmányozására bizottságok utaztak Német- és Olaszországba; ennek eredményeképpen dr. Jáky József hmtk. alezredes, aki mint gépészmérnök a híradóügyek szakembere volt, részletes jelentést nyújtott be a külföldi rendszerek anyagáról és működéséről.[54]

A német rendszer négy radar-alaptípusra épült. A nagy hatósugarú kereső műszer érzékelte a közelgő gépeket, megadta irányukat és durva távolságukat. Az ágyús ütegek tűzvezetését a kb. 30 km hatósugarú tüzérlokátor végezte, mely pontos célelemeket szolgáltatott. Az éjjeli vadászrepülőket egy közepes hatósugarú földi műszer vezette a cél közelébe, ahol a negyedik típus, a vadászgépbe szerelt lokátor lépett működésbe.

Kereső lokátorként a Fu. Mg. A 1. jelű (Fu. Mg. = Funk Mess-Gerät) „Freya" elnevezésű rádióbemérő műszert használták, mely 2,4 m hullámhosszal 120—200 km-re érzékelte a célt, oldalszöget és hozzávetőleges távolságot szolgáltatott. Irányzási pontossága 5—10° alatt maradt. Csak beépítve volt használható, hatalmas rácsantennája — melyet a tüzérnyelv matracnak keresztelt el — a kezelők és a műszer elhelyezésére szolgáló kabinra volt felerősítve.

Az ágyús ütegek a Fu. Mg. 39 T(D) jelű, „Würzburg" elnevezésű műszert használták, melyet a típusjel „D" végbetűjéről általánosan Dorának neveztek. A jeleket kisugárzó, axiálisan forgó dipolantenna a 3 m átmérőjű parabolatükör közepéből nyúlt ki. Négykerekű alvázán könnyen mozgott, súlya nem érte el a 1,5 tonnát. Hatósugara 30, kedvező viszonyok között 70 km-ig terjedt; oldal- és magassági szöget, valamint távolságot szolgáltatott, melyeket kábelösszeköttetéssel betáplált a 40 M. német lőelemképzőbe. Pontossága oldalban 5—8, magasságban 7—9/16° volt. Távmérési képessége 25—40 m-es hibával felülmúlta az optikai műszerekét, mert a radarnál a mérési hiba állandó volt, viszont a sztereo-támérőknél a távolság arányában progresszívan nőtt. Az ágyús ütegeknél rendszeresített 4 m-es 35 M. Zeiss altiméter 5 km-en 80 m, 10 km-en 320 m hibával mért. Ezért az ütegek nappali tűzharcnál is inkább a lokátorral mérték a cél távolságát. Ez a műszer a magyar légvédelemnél a tüzérség védőszentjére utaló „Borbála" nevet kapta.

A vadászirányító lokátor az előbbi műszerből továbbfejlesztett Fu. Mg. 65 jelű Würzburg—Riese (=óriás) volt. Ez a 8 tonna súlyával és 7,5 m átmérőjű parabola-rácstükrével valóban óriás volt, ezért csak beépítve alkalmazták. 40—75 km hatósugarával ugyanazon adatokat szolgáltatta, mint a „Dora", de pontosabban és irányzási hibahatára 1,5—1,8/16° között mozgott. Egy vadászirányító állomáshoz 2 db Riese tartozott, melyek egymástól függetlenül az éjjeli vadászgépet és az ellenséges gépet irányozták. Mindkét megirányzott objektum helyzetét egy fokhálózati tejüvegtérképre vetítették és ennek alapján a vadászirányító tiszt rádión folyamatosan tájékoztatta a vadászgép pilótáját. Állandó adatközléseivel oly közel vezette az ellenséges géphez, hogy a vadászpilóta felismerhette annak árnyképét, esetleg meglátta a motorok kipufogó lángjait. Később kapott szerepet a negyedik radartípus, mely az éjjeli vadászgép fedélzeti, kis hatósugarú lokátora volt (Lichtenstein Gerät) és segítségével a vadász pontosan megközelíthette ellenfelét. A Würzburg-Riese a magyar légvédelemnél a „Bagoly" nevet viselte.

Jáky alezredes beszámolója három pontban összegezte a teendőket: mérőkészülékek beszerzése, korszerű éjjeli vadásztípus, nagy űrméretű légvédelmi

54 HL 5 852/eln. 1. vkf.—1942.

ágyúk beállítása. Ennek kapcsán kívánatosnak tartott volna Németországtól 2 kereső-, 8—10 tüzér- és 2 vadászlokátort, valamint 3 Dornier Do 217 és néhány Messerschmitt Me 110 éjjeli vadászgépet vásárolni, végül pedig 8—10 db 12,8 cm-es nehéz légvédelmi üteget. Haladéktalanul meg kell indítani a hazai lokátorkísérleteket, egy repülőteret (Ferihegy) berendezni éjjeli vadászok telepítésére és megtárgyalni a németországi kiképzés lehetőségeit — javasolta. Felvetette a kérdést, hogy a repülőgépgyártás mintájára nem kellene-e államközi szerződéssel biztosítani a műszerek gyártását.

A hazai kísérletek ekkor már nagy intenzitással folytak az Egyesült Izzó Rt. gyárában, ahol dr. Bay Zoltán műegyetemi tanár vezetése alatt 8 mérnök és fizikatanár (kettő a Műegyetemről, hat az Izzóból), továbbá 20 műszerész működött.[55] Egyelőre 150 000 pengőt kaptak a kísérletekre és Jáky alezredest kinevezték a rádiólokátorok hazai gyártása miniszteri biztosának.[56] A munkát némileg megkönnyítette, hogy az Egyesült Izzó Rt. német rendelésre lokátoralkatrészeket is gyártott. A legkisebb pontosságot igénylő keresőműszer oly mértékben megoldott kérdésnek látszott, hogy a VKF 7. ö. (híradás) osztálya a Standard Villamossági Rt-nél megrendelte 4 db „Viktor" (magyar „Freya") gyártását. Erre már csak azért is szükség volt, mert Németország a kezdeti ígéretek ellenére nem volt hajlandó átadni a műszerek gyártási dokumentációját. A hazai alkatrészgyártás ellenszolgáltatásaképpen a német Birodalmi Légügyi Minisztérium (RLM) végül is elfogadta a magyar rendelést és vállalta az alábbiak leszállítását:

3 db Würzburg-Dora	á 410 000 =	1 230 000 pengő,
2 db Würzburg-Riese	á 574 000 =	1 148 000 pengő,
1 db Freya		656 000 pengő és
3 db éjjeli vadászgép	á 900 000 =	2 700 000 pengő értékben.[57]

A budapesti német légügyi attasé februárban értesítette a HM-et, hogy a műszereket április elején szállítják.[58]

A Légvédelmi Erők parancsnoksága a lokátorrendszer-szükségletet az egyes területi tüzércsoportok részére a következőképpen állapította meg: a kereső rendszerben Budapestre 4, a Balatonra és Miskolcra 3—3, Győrbe, Lispére és Szolnokra 1—1 Freya; a honi ágyús ütegeknek 45 Dora. A továbbfejlesztésre — az ország határain kívüli felállításra — 27—30 Freyát, az újonnan felállítandó ágyús ütegek részére 20 Dorát kért. Az éjjeli vadászirányításhoz 5 vadász-sejtet (2 Riese + 1 Freya) tartott szükségesnek Budapest védelmére; a tervezett fejlesztés I. ütemében a Balatonra 2, Miskolc, Győr és Lispe térségébe 1—1 sejtet; a II. ütemben Budapestre és a Balatonra 2—2, Miskolcra, Győrbe, Lispére és Szolnokra 1—1 sejtet.[59]

A budapesti 102. légvédelmi tüzérosztály, mint a 201. honi osztály anyaalakulata, márciusban németül beszélő és légvédelmi figyelőszakasz-kiképzésű személyekből lokátorképző keretet állított össze. A németországi Heiligensee-i III. Légvédelmi Tüzériskolára kiment 5 tiszt, 3 hadapród, 3 tiszthelyettes és további 42 fő legénység, hat heti kiképzésre. Visszatértük után a Soroksári út

55 HL 4 600/eln. 1. vkf.—1943.
56 HL 14 624/eln. III. Csfség—1943.
57 HL 7 769/eln. 3a—1942.
58 HL 4 803/eln. 1. vkf.—1943.
59 HL 4 807/eln. 1. vkf.—1943.

114. sz. alatti Rákóczi-laktanyában (régi Rokkantház) helyezték el őket és megkezdődött az első Légvédelmi Rádió-Bemérő (LRB) üteg szervezése, mely 271. számmal a Budapesti Légvédelmi Tüzérparancsnokság alárendelésébe került. Ősz végén a három Dora (magyar elnevezéssel: Borbála) állásba ment a budapesti tűzrendszer három 8,8 cm-es ütegénél. További három magyar szerkesztésű Borbála gyártásban volt a Standard-nél, a HM a futóművek céljaira októberben kiutalt 3 db gépágyú-futószerkezetet, megerősített tengelyrugókkal.[60]

Az első magyar Freyát — mely a „Viktor" helyett a „Sas" elnevezést kapta *(l. a 3. képet)* — szeptemberben a Jánoshegyi kilátó mellett állították fel,[61] azonban a hely kiválasztása nem bizonyult megfelelőnek, ezért áttelepítették Sári község mellé, ahol december 20-án megkezdte üzemét.[62]

Feladata a budapesti rendszer három Borbálájának tájékoztató adatokkal való ellátása volt. A HTI olyan műszert szerkesztett, mely a kereső lokátor adatait átértékelte és így nemcsak a tüzérlokátor, de a tüzérparancsnokság tűzvezetését is megkönnyítette.[63] Az LRB/K elnevezésű kereső műszereket a 201. LRB ütegbe fogták össze, melybe 4 kereső félszakasz tartozott.[64] A két Riese vadászirányító lokátor novemberben Dunapentelén működőképes volt,[65] decem-

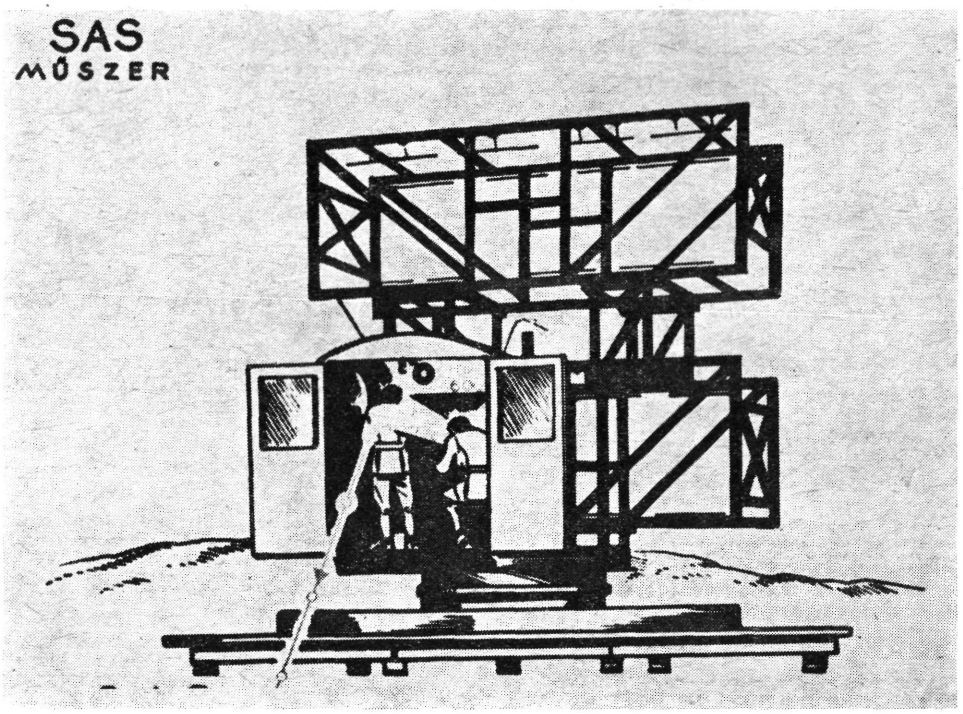

3. kép

60 HL 68.805/eln. 3a—1943.
61 HL 5.839/eln. 1. vkf.—1943.
62 HL 6.653/eln. 1. vkf.—1943.
63 HL 6.211/eln. 1. vkf.—1943.
64 489. számú Hadiállománytáblázat, 1944.
65 HL 6 444/eln. 1. vkf.—1943.

Lgv. Rádió-Bemérő (LRB) ütegek hadiállománya

Beosztás		271.	201.
Ütegtörzs			
Ütegparancsnok		1	1
Ütegpk. h.	ti.	1	1
Mérnök	ti.	1	1
Szolg. vez.	alti.	1	1
Helyz. rögz.	ti.	2	
Vadász ir. rögz.	ti.	2	
Tüzérszaki	alti.	1	
	ts.	2	
Híradószaki	alti.	1	
	ts.	1	
Kiértékelő	ts.		3
Távb. közp. kez.	ts.		1
Távbeszélő		2	1
Irnok	ts.		2
Szgk. vezető		3	1
Mkp-os hírvivő		1	
Vonat			
Számvivő	ts.	1	1
Felvételező	ts.	1	1
Eü.	ts.	1	1
Sebesültvivő		1	1
Szabó		3	1
Cipész		3	1
Szakács		1	
Üzemanyag	ts.	1	
Gk. szerelő		1	
Tgk. vezető		4	2
Őrpk.	ts.		2
Őrszolgálatos			12

Beosztás		271.		201.	
Félszakaszok					
		Egy félszakasz	I—III. szakasz: á 4 félszakasz összesen	Egy kereső félszakasz	1—4. kereső félszakasz összesen
Félszakasz pk.	ti.	1	12	1	4
Kiértékelő	ts.	1	12	3	12
		3	36		
Visszaértékelő	ts.	1	12	3	12
		3	36		
Műszerkezelő	ts.	2	24		
		4	48	2	8
Kapcs. tb. kez.	ts.	1	12	1	4
Áramterm. kez.		2	24	2	8
Áramátal. kez.		1	12	1	4
Rádiós	ts.	2	24	1	4
Rádiókezelő		4	48	6	24
Távbeszélő	ts.	3	36		
		6	72		
Műszerész	alti.			1	4
	ts.			1	4
Tüzérszaki	alti.	1	12		
	ts.	1	12		
Irnok	ts.	1	12		
Szakács		1	12	1	4
Őrpk.	ts.			2	8
Őrszolgálatos				6	24
Tiszt		1	12	1	4
Legénység		37	444	30	120
Üteglétszám		492		158	
Gépjárművek					
Motorkerékpár		1			
Kis szgk.		3		1	
1 t tgk.		4		2	

berben egy német Freya is beépítésre került mellettük.[66] Ez az egység képezte a 272. LRB/V üteget. Az 1943/44. évi források a 201., 271., 272. és 273. ütegek létezéséről tesznek említést. A 271. üteg állományába, három szakaszban, 12 kereső félszakasz tartozott.[67] *(Lásd a „Lgv. Rádió-Bemérő ütegek hadiállománya" című táblázatot.)* Ez az ütegtípus — mely csak a Borbálák kezelését végezte — az 1945. évre szóló állománytáblázatokban már nem lelhető fel, viszont ekkor minden 8,8 cm-es ágyús üteg szerves részét képezte egy LRB félszakasz, melynek személyi összetétele pontosan megegyezett a 271. LRB üteg egy félszakaszával.[68] A 272. és 273. ütegek állománytáblázata nem ismert. Ezek LRB/V, vagyis vadászirányító ütegek voltak.[69]

Egy szeptemberi jelentés arról számol be,[70] hogy a második LRB/V — melyet Jászkiséren vagy Terecskén kívántak felállítani — elkészült. Viszont egy hónap múlva Jáky alezredes azt közölte, hogy az üteg folyó évben még nem lesz használható.[71] Mivel hazai gyártásban vadászirányító lokátor nem készült, itt csakis a második magyar „Sas" műszerről lehet szó, melyet egy vadászirányító telep kereső műszerének szántak. Ugyancsak ő jelenti decemberben, hogy a németek három vadászirányító és több kereső telepet kívánnak létesíteni és ezeket a magyar légvédelem is használhatja.[72]

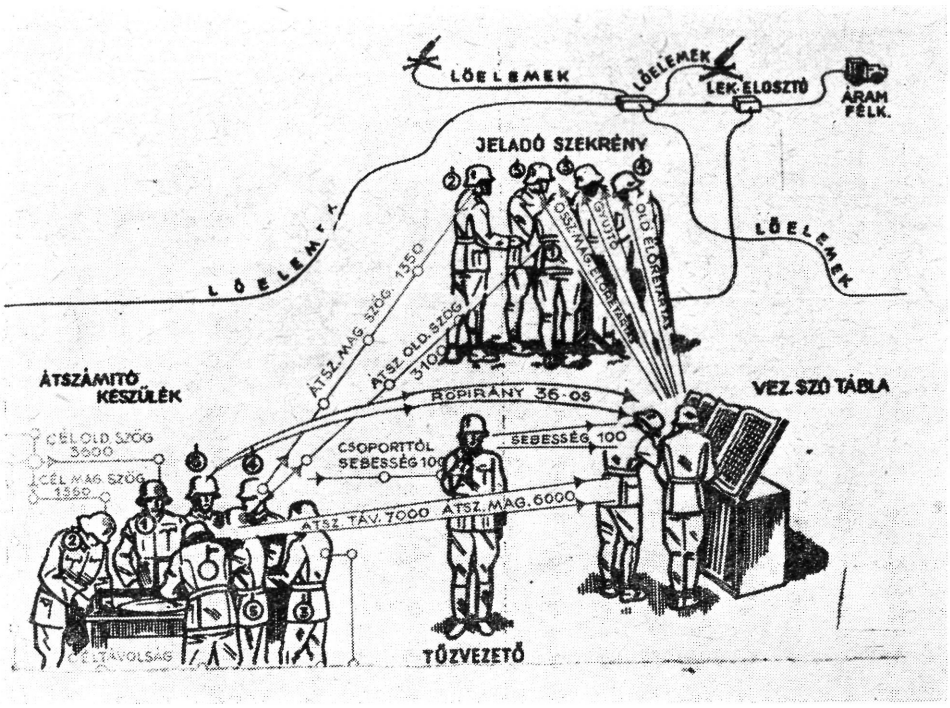

4. kép

66 HL 6.654/eln. 1. vkf.—1943.
67 490. számú Hadiállománytáblázat 1944.
68 466. és 466/a. számú Hadiállománytáblázat, 1945.
69 Hadiállománytáblázatok tárgymutatója, 1943.
70 HL 5.908/eln. 1. vkf.—1943.
71 HL 6.195/eln. 1. vkf.—1943.
72 HL 5.908/eln. 1. vkf.—1943.

Most már a Légvédelmi Erők parancsnokságára várt a feladat, hogy a lokátorok birtokában új lőeljárásokat dolgozzon ki. A 8,8 cm-es ütegekkel semmi teendője nem volt, mert a tüzérlokátor a 40 M. német lőelemképzőre kapcsolva automatikusan szolgáltatta a célelemeket. A 29 M. ágyús ütegeknél fontos szerep jutott a célelemátszámító szerkezetnek, mely képes volt a 7 km-ről érkező adatokat átszámítani. Ezért a három 8,8 cm-es ütegtől 7 km-en belül telepített 29 M. ütegek a lokátor adatait fel tudták használni. Kedvező esetben az átszámító műszer adatait közvetlenül a lőelemképzőbe táplálták be. Amennyiben a lőelemképző régi típusa vagy az adott harchelyzet (túl nagy célmagasság és sebesség) miatt nem volt használható, úgy a vezényszótáblás lőeljárást kellett alkalmazni, melynél a jeladószekrény közbeiktatására is szükség volt. *(L. a 4. képet.)*

Az 1944. évről, amikor az angolszász légitámadások ténylegesen bekövetkeztek, csak töredékes forrásanyag áll rendelkezésre. A honi állásokban levő régi alakulatok száma csökkent, mert hét osztály (VI., VII., VIII., IX., 52., 55. és 105.) hadműveleti területre vonult, ami 12 ágyús és 14 gépágyús üteg fokozatos kivonását eredményezte. Ezt részben a gyártásból kikerülő 29 M. ágyúk száma ellensúlyozta, másrészt a német szállítások megindulása, melyek lehetővé tették, hogy a hét honi osztály nagy részét feltöltsék az előírt hat ágyús és hét gépágyús ütegnyi állományra; sőt megalakulhatott a 208. honi tüzérosztály, továbbá a 203. és 204. honi fényszóró osztály. A szállítások nemcsak számbeli, hanem főleg minőségi javulást eredményeztek, mert tűzerős, hatlöveges, 8,8 cm-es ütegek kerültek állásba, sőt néhány 10,5 cm-es üteg is érkezett. Az ütegek egy része tüzérlokátorral is fel volt szerelve. A honi vadászrepülők száma is megnövekedett, mert egyre több Messerschmitt Me 109 G vadászgépet kapott a magyar légierő. Májusban három, szeptemberben öt, decemberben nyolc honi vadászrepülő század működött.[73]

Eredményekről a tárgyalt időszakban még nem lehet beszámolni, mert a magyar légvédelmi tüzérség első komoly erőpróbájára csak 1944. áprilisában került sor.

CSENDES LÁSZLÓ

TÖRTÉNELEM A TÉRKÉPEKEN

Lázár deák térképétől a részletes katonai felmérésekig

A hazánk területét ábrázoló térképek vizsgálatával, fejlődéstörténetével foglalkozva nem szabad figyelmen kívül hagyni a rajtuk levő olyan feljegyzéseket, amelyek nem a földrajzzal, illetve a térképészettel kapcsolatosak. A napjainkban fellelhető 16—18. századból eredő térképek egész során megfigyelhetjük, hogy a kartográfusok a földrajzi tájékoztatáson túl történelmi adatok és ábrázolások megörökítésére is törekedtek.

Az utóbbi időben valóságos mozgalom, új társadalmi és szellemi igény jelentkezik múltunk történelmének feldolgozására, ismereteink gazdagítására.

73 HL 101. vadászrepülő ezred, 2. csomó; Zárójelentés, 1945. január 14.

E törekvéseket a térkép — mint kettős információhordozó — nagyon jól kielégíti, hiszen a látványos bemutatáson túl gazdag ismeretanyagot tartalmaz.

Jelen feldolgozás abból az időből kívánja bemutatni a történelmi vonatkozásokat, amikor egy-egy kartográfiai alkotást csak a kiváltságosak tudhattak magukénak. Az elmúlt századokban a hazánkat ábrázoló térképek — más külföldi munkákhoz hasonlóan — elsősorban díszítésükkel vívták ki az elismerést. Legtöbb esetben a szegényes földrajzi ábrázolásokat kárpótolják azok a feljegyzések, amelyeket valamely történelmi hely jelöléséhez kiegészítésnek szántak. A 18. század előtti térképeink a településtörténeti vizsgálatok szempontjából a legritkább esetben jöhetnek számításba, ilyen vonatkozásban ma már elsősorban pusztán térképtörténeti értékkel bírnak.

A vizsgált időszakban kartográfiai mérföldkőnek is tekinthető *Lázár deák* 1528-ban megjelent *Magyarország térképe,* mely nemcsak mai ismereteink, de a korabeli források szerint is kivívta a külföld elismerését.[1] Az egykori ese-

1. kép. Részlet Lázár térképéből.

ményeket ábrával és helyenként latin nyelvű felirattal is magyarázta az alkotó. Értékes történelmi elem a térképen a törökdúlta terület pontsorral történt körülhatárolása, melyet sokáig útnak tekintettek. A települések hovatartozását a jelentősebb helyek esetében zászlóval, illetve félholddal jelöli. A védelmi jelleget kifejező városfalak, várak, tornyok, gazdagon illusztrálják az

1 A vizsgált térképek többsége a Hadtörténelmi Intézet Térképtárának (továbbiakban HIT) gyűjteményében, az utalt jelzetek alapján található. B. IX. a. 482/6. Lásd még *Castiglione László:* Az ókor nagyjai. Budapest, 1971. 326—331 o. és *Kulcsár:* Bonfini magyar történetének forrásai. Budapest, 1973. 139—140. o.

országot elsőként ábrázoló térképet. A Mohács település-ábrájához írott szöveg például: „Hie bey Dissin Kreutzten ist Khünig Ludwig mit den seinen von Soleymanno magno (dem Zwelfftn Turkischen Kayssr) erlegt wo denn Anno 1526. die 29. Augusti." (= *Itt, ennél a keresztnél szenvedett vereséget Lajos király az övéivel a tizenkettedik török császártól, a nagy Szolimántól, auguszts 29-én.) (L. az 1. sz. képet!)* A Dráva és Duna találkozásának szögletében csatajelenet látható, szemben álló ágyúkkal. Térképi ábrázolásánál elsőként alkalmaz — a zsúfoltság miatt, a Bakony területén — utalószámokat a településábráknál, majd ettől nyugatra az utalószámokkal együtt feljegyzi a települések nevét. *Szombathely* ábrájánál: „Sabaria Patria Divi Martini Epis-[copi]". *(=Szombathely, Szent Márton püspök hazája.) Turnu Severinnél* (Zeuerinum = Szörényvár) a méretarány szerint több mint 1000 méter hosszú oldalnézeti ábrázolású híd és az alábbi szöveg olvasható: „Pons Traiani de quo Dion Cassius Historiographi in vita Traiani". *(=A híd melyről Cassius Dio történetíró Traianus élete c. munkájában ír.)* A látványosan ábrázolt hidat Traianus római császár hadmérnök-parancsnoka, Apollodoros építette, Bonfini több helyen említi, hogy látta a pillérek roncsait, valószínűbb azonban, hogy korábbi szerzők leírására alapozva hivatkozik „látomására". A hidat Cuspinianus rajzolta a Traianus-oszlop domborműszalagján látható ötlyukú híd ábrája alapján. „Mondhatom, igen sok kétségem volt afelől, hova is tegyem Traianus Duna-hídját. Most, hogy megtaláltam a Magyar Királyság térképrajzát és erről egy térképtáblát adtam ki, a hidat helyére tudtam tenni."[2] *Galambócnál* (Golubac) csatakép és a következő felirat látható: „Hic Imperator Sigismundus Golumbecium cum Mahumete Septimo Thurcarum Imperatore infeliciter pugnavit 1409." *(=Itt, Galambócnál vívott balszerencsés csatát Zsigmond császár Mohameddel, a törökök hetedik császárával 1409.)*

Lázár „módszere", azaz hogy mappáját a kartográfiai értékeken túl történelmi feljegyzésekkel is gazdagítani igyekezett, hosszú időn át követőkre talált. A fenti feljegyzést megtaláljuk Lazius 1552-ben és 1556-ban megjelent térképein, Vavassore 1553-ban kiadott munkáján, Zyndt 1567-ben megjelent haditérképén; Sambucus (Zsámboki) 1566. évi és Sandrart 1664. évi mappáin már szövegmódosítással találkozunk (a változott szöveget lásd a fenti térképek részletes ismertetésénél.)

A Lázár-térkép némileg módosított kiadására került sor 1553-ban, illetve 1559-ben. Az utóbbi kiadáson *Székesfehérvárnál* feljegyezték, hogy itt koronázzák és temetik a királyokat: „Hic coronant el Sepeliunt Reges."

Francesco Roselli Mátyás király udvarában — több forrás utalása alapján — térképészként tevékenykedett. Sajnos, éppen Magyarországot ábrázoló térképéről nincs tudomásunk. Egyes térképtörténeti források szerint Lázár Roselli korábbi térképét használta fel országábrázoló mappája elkészítéséhez. Igazolva látjuk ennek valószínűtlenségét, ha a két térkép összevetésénél a topográfiai elemek egymáshoz való viszonyát megvizsgáljuk.[3] Roselli Közép-Európa térképén hazánkat is ábrázolja, de a Duna-kanyar, illetve a Balaton fekvése és földrajzi helyzete a Lázáréhoz képest rendkívül pontatlan. Közép-Európát ábrázoló mappáján *Nagyváradnál* ezt olvashatjuk: „Hic jacet corpus sancti Ladislao" *(= Itt nyugszik Szent László teste).* Az Ibar, Morava és Duna torkolatánál: „Hic struit Rex turcarum suas naves et per hoc flumen eas in

2 *Bendefy L.:* Lázár deák „Tabula Hungariae". Geodézia és Kartográfia 1974. 4. sz.
3 *Fodor Ferenc:* Magyar térképírás. Budapest, 1952. 12. o.

danubium mittit" (= *Itt építi a törökök királya a hajóit és eme folyón küldi a Dunára.)*[4]

A mohácsi csatát követően fellendült az ország térképi ábrázolása és a történelmi események rajzos — szöveges rögzítése. 1566-ban Nürnbergben jelent meg *Mathias Zyndt* „Das Khynigreich Hungarn" c. térképe, amely feltünteti a török sereg felvonulását, a táborozó császári sereg helyét Komárom és Győr környékén.[5] Ábrázolásmódjában, de feliratokban is jóval gazdagabb a fenti térképet egy évvel később követő munkája. A bő topográfiai tartalmon túl *Szigetvárnál* a következő feljegyzést találjuk: „Zyget 1566. sept. 7. verloren". (= *Szigetvár, 1566. szept. 7-én elesett). Mohácsnál:* „Künig Ludwig ist geschlagen von der T.[ürkischen] K.[aiser] So.[liman] 1526. den 29 Aug. und all s verhert wie lang die ... geht" (= *Lajos király 1526. augusztus 29-én megveretett Szolimán török császártól és mindent feldúlt olyan hosszan, ameddig ... megy). Budapestnél:* Offen 1541. Septr. verlor[e]n". *Székesfehérvárnál:* „Alba Regali Stulweysenburg 1543. verlo[ren]". Feltünteti Belgrád elestének időpontját (1521), mintegy támpontot adva a törökdúlás során elfoglalt nagyobb városok elestének időponti összevetéséhez. *Belgrád északon:* „Hie bey Belgrad wirt Mohomet der 2 und der 8 K.[aiser] von dem Johan Huniad hart geschlagen Anno 1456." (=*Itt Belgrádnál II. Mohamed, a 8. császár, keményen megveretett Hunyadi Jánostól az 1456. esztendőben.) Esztergomnál:* „Strigonium, Gran 1543. den 10. Aug. verloren." (= *Esztergom 1543. aug. 10-én elesett.) Pécsnél:* „5 Kirchen 1543. v.[erloren]" feljegyzi, hogy 1566. szeptember 4-én meghalt a tizenkettedik török császár, Szolimán: „1566 den 4. Sept. Starb der 12. T.[ürkischen] K.[aiser] Soli[man] zu 5. Kirchen." Pécs német nevének (Fünfkirchen) első szótagját (Fünf) következetesen számmal írja. Feliratok olvashatók még Szendrő, Tokaj, Gyula települések ábrájánál is. A térkép keresettségére utal, hogy 1587-ben és 1594-ben újabb kiadásokban is megjelent. A harmadik kiadás felirati szövegébe bekerült a „corrigierte" (javított, módosított) szó. A második és harmadik kiadás Prágában jelent meg.[6] A harmadik kiadáson egy legyőzött sárkányon ülő sas, valamint Rudolf császárhoz szóló ajánlás található, eltérően a korábbi kiadásoktól.

Wolfgang Lazius — mint katonaorvos — 1536-ban járt Magyarországon. Az utazás során készített vázlatok, begyűjtött információk, továbbá Lázár térképének felhasználásával hozzáfogott Magyarország részletes térképi ábrázolásához.[7] „Regni Hungariae Descriptio"-ja 1566-ban jelent meg.[8] A Dunántúlt ábrázoló hadszíntér-térképén díszes keretben római császárok arcképábrázolásait találjuk, a nevek feliratával. A keleti oldalon NERO, majd névmegírás nélkül turbános fej és ANTONINUS AUGU[STUS]; északon IMP[ERATOR] OTHO; délen NERVA IMP[ERATOR]; a nyugati szegélyen C. JULIA, GALL (GALBA?, GALLIENUS?) és IMP[ERATOR] TITUS arcképei láthatók. A Dráva bal partján sereg- és táborábrák. A Mura—Dráva torkolatánál: „Hie hat der Ertzherzog schifbrucke geschlagen" (= *Itt vert hajóhidat a Főherceg).* A Duna jobb partján pontsor látható Bátától Győrig, mint más térképeken is, a megszállt terület határát jelezve. Tolna mellett: „Des Turken zug von Griechischen V. weissenburg" felirattal. *Csurgó* nyugaton gyalog- és lovascsapatok

4 *Roselli:* Közép-Európa.
5 HIT. B. IX. a. 487/8.
6 National Bibliothek Wien. No. 2251.
7 *Fodor F.:* i. m. 31. o.
8 HIT. B. IX. a. 487/1—1; B. IX. a. 1011/1.

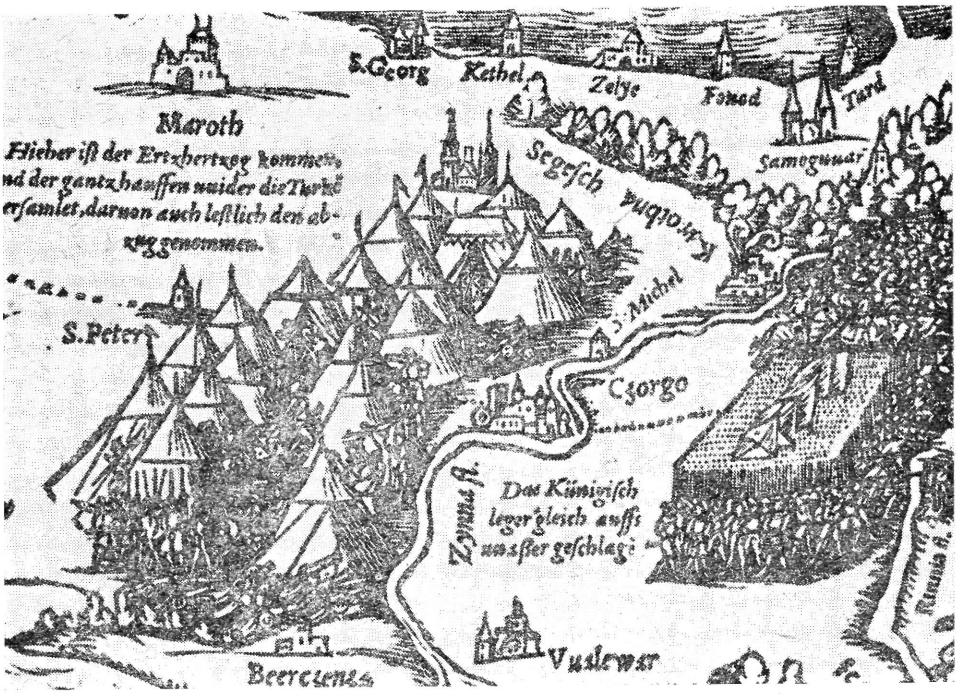

2. kép. Kivágat Lazius térképéből.

ábrájánál „Das Turkisch lager", délen, a Szina folyó mellett: „Das Künigisch lager' gleich auffs unzsser geschlag". *(= A királyi seregek a folyó partján verték fel táborukat). (L. a 2. sz. képet!)* A szelvény északi szélén levő felirat „Hie[r] sind die Bergstet da ma[n]golt gold und sylber gräbt". *(= Itt vannak a bányavárosok, ahol aranyat és ezüstöt bányásznak.)*

Zsámboky (Sambucus) János történész, nyelvész és orvos, a kor szokásainak hódolva, térképkészítéssel is foglalkozott. Az 1566-ban megjelent térképét háromnyelvű helynévjegyzék gazdagítja. Történelmi feljegyzésként Galambócnál ezt olvashatjuk: „Hic Imperator Sigismundus Cassus est 1496." Az évszám feltehetően elírás, mert Zsigmond (1361—1437) magyar és cseh király akkor már nem élt, ám *1396-ban* a déli határvidéket fenyegető törökkel szemben valóban vereséget szenvedett. Az 1578-as bécsi kiadású rézmetszet hátoldalán latin nyelvű szöveges magyarázat található. A térkép az ország különböző tájain meghonosodott állattenyésztést a jellegzetes állatképekkel mutatja be. Történelmi vonatkozású feljegyzésként csak az alábbi olvasható: „Miserab[ilis] claudes Ladovis (Ludovici) R.[egis] 1526" *(= Lajos király szerencsétlen pusztulása 1526.)*[9]

Zenoi Dominico 1567-ben készített térképe Magyarországot és Erdélyt ábrázolja a török háborúk idején.[10] A térképszelvényen figurális ábrázolások tömegét láthatjuk szöveges történelmi feljegyzések helyett. A Duna—Tisza-közén, Szegedtől északra, ágyúkat vontató hatos fogatok, csatározó lovasok, utánpótlást szállító szekerek, vonulóban levő hadak, tevekaravánok, szétszórtan

9 HIT. B. IX. a. 482/13., B. IX. a. 490/5.
10 Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára (a továbbiakban — OSZK) TM 5007.

lovas- és gyalogoscsapatok láthatók. Budát és Pestet bástyával körülvett településként ábrázolja, tornyokkal. Mindkét helyen, a legkiemelkedőbb torony tetején, zászlót, legfelül félholdat ábrázol a szerző.

Jacob Sandrart térképész (számos térkép rézmetszője is) „Neu Land Tafel von Hungarn 1664" c. térképén[11] *Nikápoly* mellett a következő felirat áll: „Allhier geschah die erste Schlacht den Hungarn mit den Türken da K.[önig] Sigmund von Bajazet überwunden 20 000 Christen, doch auch 60 000 Türken erschlagen worden A.[nno] 1396. d.[en] 28. Sept." *(= Itt történt a magyarok első csatája a törökkel, ahol Zsigmond király Bajazidtól legyőzetett; 20 000 magyar, de 60 000 török is meghalt 1396. szept. 28-án.)* Térképein a török háborúk harci eseményeire utaló adatgazdagság külön figyelmet érdemel, felirat látható az eseményekre utaló időpont megjelölésével Mohács, Pécs, Szigetvár, Kanizsa, Veszprém, Kaposvár, Székesfehérvár, Várpalota, Győr, Tata, Komárom, Esztergom, Visegrád, Eger, Hatvan, Pest, Szolnok, Szeged településeknél. Buda várbástyás ábrázolásánál ezt olvashatjuk: „Ofen, Buda, Hauptstadt in Hungarn. Verl.[oren] 1526., 1529., 1541." *(= Magyarország fővárosa, Buda elesett...)* Pest térképi ábrázolása fallal körülvett város képét mutatja, a berajzolt torony tetején félhold, az elestére utaló felirat: „verl.[oren] 1526., 1541., 1614." A térképszelvény északi részén a magyar királyok és török szultánok nevét sorolja fel, kronológikus sorrendben. 1001-től 1664-ig negyvenöt magyar és tizenkilenc török uralkodó nevét olvashatjuk, időpontmegjelöléssel. A szelvény délkeleti részén Sandrart az alábbi kronogrammát tüntette fel: „Gott steVre DeM bLVtgIrIgen Türken AntIChrIst". *(= Isten űzd el a vérszomjas török antikrisztust.)* (A kis- és nagybetűk váltakozása betűhelyesen, felirathűen szerepel.) A szövegben elrejtett évszám a térképkiadás időpontját, 1664-et jelöli.

Nicolas Sanson-nak, a francia „királyi térképész" kitüntető cím tulajdonosának 1690 körül kiadott Magyarország térképén, színezett pontsoros határvonal választja el a „keresztény Magyarországot" a töröktől zaklatott területektől.[12] Címkereti kartusát megtáltosodott paripák fogják közre mindkét oldalról. A fellelhető határábrázolás a török uralom legnagyobb magyarországi kiterjedését mutatja. A Balatontól délkeletre „BEGLER BEGLICZ DE BUDE" feliratot helyezett el a szerző, amely Bulgária és Albánia határáig terjed. *(=* budai beglerbégség [vilajet]).

Müller Ignác Magyarországot ábrázoló, 1769-ben elkészült térképe kartográfiai és történelmi vonatkozásban egyaránt előkelő helyet foglal el a magyar térképírás történetében.[13] A 12 szelvényből álló térkép papírgyártástörténeti szempontból is figyelemre méltó (1—1 lapja 98×68 cm, ez a méret ebben az időben ritkaságnak számít). Térképén számos határ menti őrhelyet, őrtornyot ábrázol. A településeket összekötő útvonalakra írt számok órákban fejezik ki a távolságokat. Hosszú lenne felsorolni az ország területén jelkulcsi ábrázolással feltüntetett várak, sáncok, erődök, fallal kerített városok nevét és a római kori utak nyomvonalát. Szám szerint harminckilenc fallal körülvett várat, illetve települést, tizennégy helyen jelentősebb sáncot ábrázol. Vízrajzi szempontból vizsgálva jelentős kiterjedésű mocsarak és tavak ábrázolása is fellelhető olyan helyeken, ahol ma legfeljebb a növényzet utal a terület

11 HIT. B. IX. a. 539/5.
12 HIT. B. IX. a. 539/6.
13 HIT. B. IX. a. 513. Lásd még *Bendefy L.*: Egy kiváló magyar térképszerkesztő: Müller Ignác (1727—1804) Budapest, 1974. 122—132. o.

egykori múltjára. A térkép díszítőelemei között van Mária Terézia és II. József arcképe, a királyi korona, a kiterjesztett szárnyú sas, két egyenruhás bányász, mögöttük a háttérben tárnabejárat. A jobb alsó sarokban, kőlapnak ábrázolt kiemelésen helyezték el a jelmagyarázatot (Explicatio). A szelvények déli szegélyén folyó menti tájképek aprólékos rajza látható.

Az első katonai felmérés (1782—85) során készült térképek mind méretarányukban, mind ábrázolásmódjukban az eddig felsorolt térképektől lényegesen eltérnek.[14] Az 1:28 800-as méretarány olyan természetes vagy mesterséges tereptárgyak ábrázolását, történelmi feliratok elhelyezését biztosítja, amelyekre eddig nem volt példa. Mint már utaltam rá, ezek a térképek elsősorban katonai felhasználásra készültek, mégis, ábrázolásaikkal, feliratAikkal térképtörténeti, történelmi, gazdaságtörténeti stb. ismereteinket is jelentős mértékben gazdagítják.

*

A vizsgálat tárgyául választott szelvényeken (a jelenlegi országhatáron belüli térképlapok) az alábbi feljegyzésekre, jelkulcsi ábrázolásokra figyelhet fel a kutató:

Régi sánc, erődítés jelei láthatók Keszthely, Tihany, Lippó, Paks, Vaskút, Aldebrő, Csorvás, Csanádpalota, Kiscsécs, Békéscsaba, Kerkabarabás, Szerencs, Zsáka, Mohács, Nagykanizsa körzetében.

A felmérési szelvényeken dűlőnévként megírt „Akasztó hát", „Akasztó domb" és jelkulcsi jellel ábrázolt „Vesztőhely" is sűrűn fellelhető. A vármegyék már 1713-ban, az elszaporodott gonosztevők kiirtására, elrettentő például, akasztófákat állíttattak fel a forgalmasabb helyeken.[15]

Jelentősebb útelágazásoknál, települések közelében — általában dombokon — akasztófa-jel, és *„vesztőhely"* felirat olvasható,[16] például Hajdúsámson, Gyula, Tiszavasvári, Golop, Tálya, Nagykanizsa, Mosonmagyaróvár, Kaposvár, Várpalota, Székesfehérvár (itt a város északi és déli részén is!), Tác, Heves, Kál, Szentes, Hidvégardó, Bódvaszilas, Halmaj, Bársonsáp és Püspökladány határában.[17]

Gyógyvíz Balatonfüred, Tata és Kistapolca településeknél került ábrázolásra.

Vár, kastély, templom romjainak ábrázolása[18] található Zenye, Vasvár, Keléd, Keszthely, Szentgyörgyvár, Szőkedencs, Inke, Szőc, Nemesvita, Badacsonytomaj, Hegymagas, Raposka, Gyulakeszi, Tapolca, Káptalantóti, Marcali, Herend, Nagyvázsony, Taliándörögd, Vászoly, Köveskál, Szentbékkálla, Zánka, Balatonszepezd, Kővágóőrs, Balatonrendes, Balatonakali, Lengyeltóti, Alsóbogát, Kürtös, Pamuk, Polány, Magyaregres, Somogyaszaló, Tihany, Mernye, Kisbér, Újdalmad, Attala, Várgesztes, Vértessomló, Regöly, Csővár, Galgamácsa, Üllő, Újhartyán, Tatárszentgyörgy, Orgovány, Pásztó, Nógrád, Ecseg, Tarcsa, Nyáregyháza, Albertirsa, Hantháza, Bócsa, Somoskőújfalu, Kiskunfélegyháza, Parád, Tömörkény, Kuncsorba, Nagykapáncs, Csorvás, Nagylak, Fáj, Mezőberény, Boldogkőváralja, Vésztő, Sarkadkeresztúr, Berettyóújfalu, Be-

14 HIT. B. IX. a. 527.
15 *Eckhart Ferenc:* A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Budapest, 1954. 104., 121., 139., 144. o.; *Gönczi Ferenc:* Somogyi betyárvilág, Budapest, 161. o. (prot. 1. 216. 2.)
16 Szöveges magyarázatként: Gericht. Hochgericht, Berggericht, Galgen Galgenberg.
17 *Eckhart Ferenc:* i. m. 104., 121., 144. o.; HIT. B. IX. a. 527. Coll. VI. Sect. 11., VIII 24., IX. 22., 23., XIX. 17., XXI. 8., 9., XXII. 12., 20., XXIII. 27.
18 A rom(ok) jelkulcsi ábrázolását: R., Rud, Rudra., illetve Rudera feljegyzések egészítik ki.

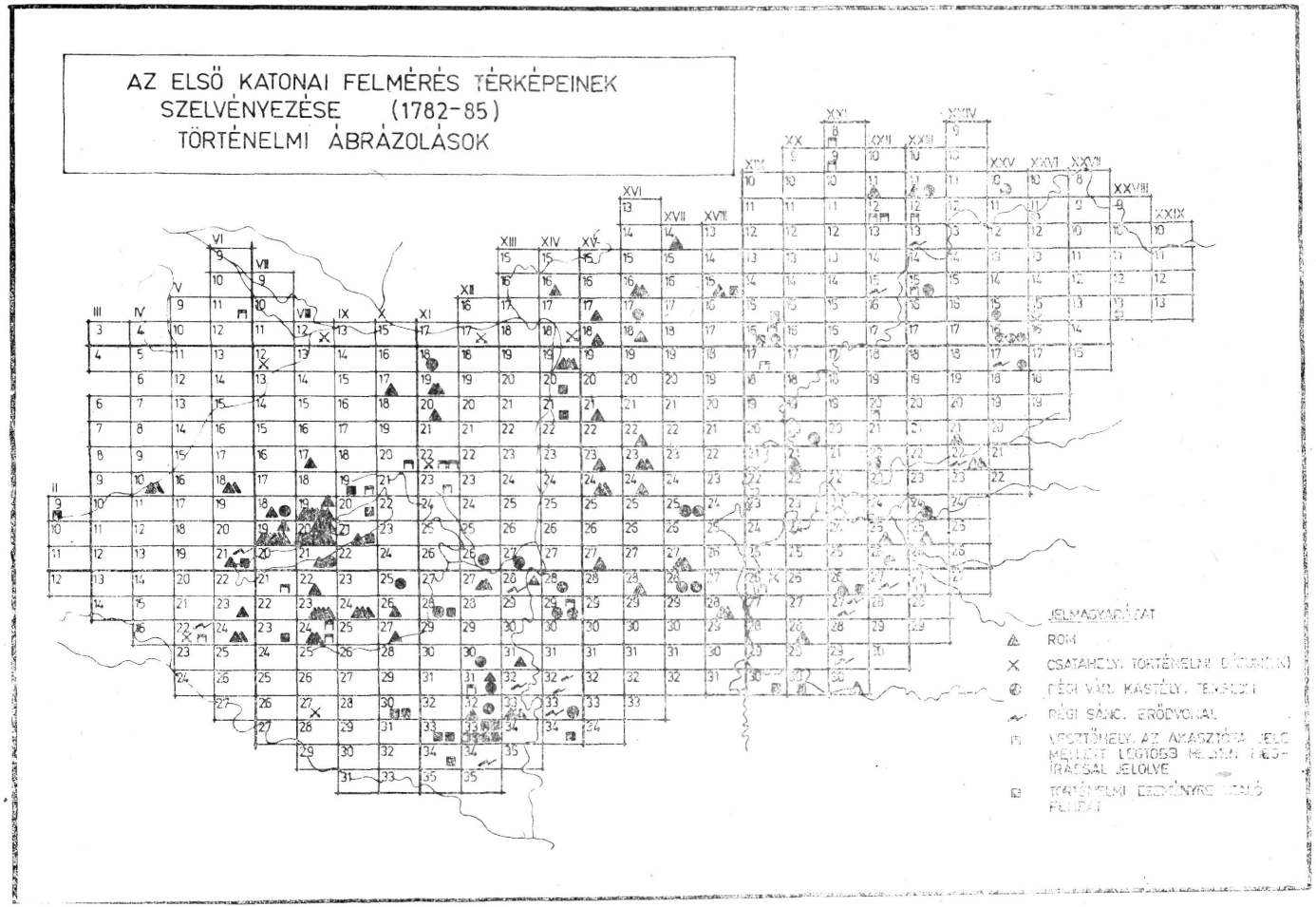
AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS TÉRKÉPEINEK
SZELVÉNYEZÉSE (1782-85)
TÖRTÉNELMI ÁBRÁZOLÁSOK
JELMAGYARÁZAT
ROM
CSATAHELY, TÖRTÉNELMI
RÉGI VÁR, KASTÉLY, TEMPLOM
RÉGI SÁNC, ERŐDVONAL
VESZTŐHELY, AZ ÁKASZTÓSA JELE MELLETT LEGTÖBB HELYEN MEGÍRÁSSAL JELÖLVE
TÖRTÉNELMI ESEMÉNYRE UTALÓ FELIRAT

rettyószentmárton települések határában, többségükben erdős, hegyes területen, távol a falvaktól.

Keresztbe rajzolt kard és évszám feltüntetésével az egykori *csatahelyeket* jelölték például Nagykanizsa, Koroncó, Győr, Szigetvár, Mohács, és Szentes közelében.[19]

Szöveges *történelmi feljegyzést* olvashatunk például Mohácsnál: „Lager Plaz der Hungarn vor der Schlacht unter König Ludwig" *(= A magyarok táborhelye Lajos király alatt a csata előtt);* feliratok vannak még Babarc, Nyárád, Siklós, Pécs, Székesfehérvár, Lánycsók, valamint Hollókő körzetében is.[20]

Nem kevés a dohánykert, fácánkert, vadászház, birkaistálló, fürdőház és téglaégető; meglepően sok a malom, szélmalom, vízimalom, fűrészmalom változat. Számszerűleg a csárdaábrázolás a legtöbb, pedig a településeken belül levőket nem is tüntették föl. Többségük jelentősebb utak elágazásánál, illetve nagy távolságra levő településeket összekötő utak mentén található.

A sok-sok feljegyzés között a legkülönbözőbb változatok olvashatók, így például farkasverem, üveghuta, birkaistálló vagy „Lusthaus" *(= kéjlak,* nagyúri mulatozásra szolgáló kastély) is. Feltűnő, hogy a fürdőház-ábrázolások csaknem minden esetben a településtől 500—1000 méterre találhatók.

Van olyan térképszelvény is, (Coll. XX. Sect. 25.), ahol a 200 km²-t ábrázoló szelvényen egyetlen település sincs.

Különösen településtörténeti kutatás és vizsgálat során jelentős ezeknek a térképeknek a felhasználása, mégpedig a *településhelyek* megváltozása, illetve a *településnevek* alakulása szempontjából.

Garabonc Zala megyei kisközség például az 1783-ban készült térképen[21] Kis Rada és Magyaród települések összekötő vonalának felezőjében, attól kissé délre helyezkedik el. A település nagyságát tekintve az ábrázolás alapján jelentősebb mint Kis Rada, ami a formáját illeti, a falu közepén csizma formátumú beépítetlen terület látszik. A „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában" c. kiadvány a községre vonatkozólag ezt írja: „Garaboncz (Garabancz), Villa Garaboncz (1335: Zalai Oklt. I. 296., 1444. 1470: Veszprémi kápt. h. lt. Cap. 11.) Poss. Gerebench (1342: uo. Cap. 11.) Garabanch (1376; uo.). A veszprémi káptalané volt. 1335-ben Rada határjárásakor említik az innen Kermendre vezető nagy-utat. Ma is megtaláljuk Rada mellett, Kis-Komáromtól é. felé."

Az 1799-ben kiadott „Magyar Országnak leírása" így jegyzi: „Garabótz, vagy Garabontz. Magyar falu Szala vármegyében, földes Ura a' Veszprémi Káptalanbéli Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Szala Apátitól nem messze. Határja termékeny, legelője, szőleje, erdeje, fája épületre, és tűzre elég van, malma helyben, piatzozása Kanizsán és Keszthelyen, első Osztálybéli."[22]

A katonai felméréshez készült országleírás megjegyzése: „Hier kann man wieder auf einem von Bäumen gemachten Fuss-steig über den Morast Passieren". *(= Itt is át lehet kelni a mocsáron, fából épített gyalogjárón.)*

A leírásoktól függetlenül az 1856—59 között készült térképek még változatlanul előbbi helyén, az 1872-ben kiadott térkép viszont már Kis Rada település déli oldalán, mintegy ahhoz csatlakozva ábrázolja és írja meg, Garaboncz

19 HIT. B. IX. a. 527. Coll. V. Sect. 22., VIII. 12., XI. 22., 34., XII., 33., XVI. 16.
20 HIT. B. IX. a. 527., Coll. VI. Sect. 21., VII. 23., IX. 20., X. 30., XI. 22., 34., XII. 33., XIV. 33., XVI. 16. Térképszelvényenkénti részletes feldolgozás: *Csendes L.:* Történelmi feljegyzések és ábrák. (1782—1785) Budapest, 1975. Kézirat gyanánt.
21 HIT. B. IX. a. 527. Coll. VI. Sect. 22.
22 HIT. VIII. 4. (Szak kvt.)

néven. Korábbi helyén lápot, vizenyős területet tüntet fel, a volt falunak még romos maradványára sincs utalás.

Településeink az elmúlt évszázadok során, sőt még napjainkban is, nem csupán formájukban, megnevezésükben is változásokon esnek át. A helynevek a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak. Olyan időszakokra vonatkozólag, amelyekből írott emlékekkel nem rendelkezünk, a régészeti emlékeken kívül szinte egyedüli forrásaink, amelyekből az egykori településre következtethetünk.

A mai *Széphalom* például az első katonai felmérés szelvényén és az országleírásban (1784) Kis Bányátska[23] nevű település, az 1853-ban készült felmérésen Bányácska Kis,[24] 1869-től viszont Kis Banyacska, a falu szélén „Kazinczy strja" (kuria) megírással.[25] 1902-től, Kazinczy elnevezése után, Széphalom lett az addigi Bányácska neve. Ilyen és hasonló településnév-változással nagy számban találkozhatunk, ha az egykori és mai térképeket összevetjük. A névváltozások vizsgálata — terjedelménél fogva — külön bemutatást igényelne, így itt csak utaltunk régi térképeink ilyen vonatkozású értékeire. Monumentális művet alkottak az első katonai felmérést végzők, melyet a világnak semmilyen állama nem múlt felül, írta Paldus József ezredes, aki elsőként adta hírül 1917-ben e térképek értékét és hozzáférhetőségét.[26]

Közel fél évszázad múltán került sor újra részletes térképek készítésére, melyek tartalmukban és kivitelükben lényeges változást mutatnak az első felméréshez viszonyítva. A második katonai felmérés során (1829—66 között) készült térképek — a korábbiakkal összevetve — jelentős eltérésről, a települések és tereptárgyak új arculatáról, lényeges településszerkezet-változásról tanúskodnak. Alaposabb — részletes — helyszínelési terepmunkára utal, hogy az erdőkben, a hegytetőkön nagy számú vár-, kastély-, templom- és kápolnaábrázolással találkozunk. Az ábrázolások értékeléséhez tudnunk kell, hogy a megerősített, jobban kiépített épületek, épületcsoportok, *vár,* erőd megnevezéssel kerültek be a mindennapi szóhasználatba. Építésük helyét, a védekezés szükségessége kapcsán, a kedvező természeti körülmények kihasználása döntően befolyásolta. A várak kezdetleges formái a *földvárak,* melyek kutatását megnehezíti, hogy legtöbbször lakott településekkel kapcsolatosak. Ez egyben azt is jelenti, hogy — a mindennapi élet követelményein túl — ezek a települések kettős igény kielégítését célzó átalakításon mentek keresztül. A „földvár" fogalma alatt az árokkal és belső gáttal, esetleg cölöpsorral erősített helyet értjük. A *földhalom-vár,* vagy gyűrűvár kiképzése szélesebb árokkal és a kiásott föld kúp alakban való feldombolásával járt. A természetes vagy mesterséges halmon emelt, kezdetben fából készült *toronyvár* a környék megfigyelésére szolgált.[27] Az 1782—85 között készült térképeken az ábrázolt várak többsége romként szerepel, a második katonai felmérés szelvényein azonban romábrázolással csak nagy ritkán találkozunk. Várábrázolásnál nem ritka a település-, vagy személynévhez kapcsolt megnevezés, de olvashatók még „Bolond Vár", „Pogány Vár", „Ágas Vár", „Gerenda Vár", „Halom Vár", „Bús Vár", „Vő Vár", „Földvár" stb. megnevezések is.[28]

Míg a fél évszázaddal korábban készült térképeken nagy számú, addig itt,

23 HIT. B. IX. a. 527. Coll. XXIV. Sect. 10.
24 HIT. B. IX. a. 527. Coll. XLII. Sect. 41.
25 HIT. B. IX. a. 397.
26 Hadtörténelmi Közlemények. Budapest, 1917. XVIII. köt. 167—185. o., *Paldus József* ezredes: Katonai térképek készítése II. József császár idejében, különös tekintettel Magyarországra.
27 *Gerő László:* Magyar várak. Budapest, 1968.; uő.: Ostromverte várak. Budapest, 1969.
28 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXVI. Sect. 60., XXVII. 49., XXVIII. 54., 60., XXIX. 58., XXX. 50., 52., 54., XXXI. 53., XXXIII. 58., XXXIV. 46., 51., XXXV. 46., XXXVI. 45., 46., XXXIX. 40., 41., 45., XLI. 42., 44.

a második felmérés során készült lapokon, az ország területén összesen csak kilenc vesztőhelyábrázolás található.

Romokat lényegesen kevesebbszer tüntetnek fel, mint korábban, ezzel szemben „Cukorgyár", „Vasgyár", „Kőedénygyár", „Szódagyár" felírással,[29] gyógyforrás megjelöléssel, vagy „kolera temető"[30] ábrázolással is találkozunk. Aggteleknél barlangbejárat, Rákoskeresztúrnál tüzérségi gyakorlótér, Székesfehérvárnál, „Janicsári csatorna" felírás olvasható. A Mecsek területén több, bányászattal összefüggő feljegyzés, bányajelölés, a Szolnokot is ábrázoló térképszelvény déli részén, a településektől távol „Mausoleum", a Margitsziget északi csücskénél „Rom" felirat és ábrázolás látható.[31]

Amíg fentebb a részletes térképeken történt ábrázolásokat vizsgáltuk, nézzük meg, mit mutat hazánk első tájegység-térképe, amely Tokajt és környékét ábrázolja *Fucker András* 1749-ben készült munkája nyomán.[32] Fucker térképe ábrázolásmódjában átmenet a látkép és térkép között, a látképre elsősorban halmocskás, vakondtúrásszerű domborzatábrázolása emlékeztet. A településeket tornyos épület rajzával, vagy más jellel ábrázolja. Gondosan feltünteti — a postakürt jelével — a postajárat állomásainak helyét. Tokaj településmegírástól délre „Rudera Arcis" *(= vár romja)* felirat olvasható, a boroshordók bemutatása gazdag szüretre, nagy terméshozamra enged következtetni. Fucker területileg a Kassától a Tiszáig, illetve a Miskolctól Sátoraljaújhelyig terjedő területet ábrázolja, így nem közigazgatási egységet, hanem egy földrajzilag egybetartozó területet ölel fel. A térkép címében „Tokaiensis, Tarczal, Tallya, Mad..." (Tokaj, Tarcal, Tálya, Mád...) településeket nevezi meg. A terület meghatározásán túl a sokszorosításhoz szükséges vésést, a metszői munkát is önmaga végezte.

Mikoviny Északnyugat-Magyarország térképe 1739-ben, a pestisjárvány idején készült.[33] Mint a térképen szereplő feliratból is kiolvasható, azzal a céllal készítette, hogy a hatóságok feltüntethessék a veszedelmes járvány miatt elrendelt kordonok határvonalait. A jelmagyarázat szerint a sárgával jelölt helységekbe („Anno 1739 Peste infecta") már behatolt a pestis. A rózsaszínnel festett területet lezárták a dühöngő járvány miatt, a terület határát fegyveresek őrzik. Színezve ábrázolja térképén Mikoviny a főbb utakat, megjelölve a pestis miatt ajánlatos kerülőket is. Figyelemre méltó, hogy a VI. Károly osztrák császár (azonos Mária Terézia atyjával, III. Károly magyar királlyal) személyes használatára készült példány a bécsi Albertina gyűjteményben ma is megtalálható. Egy ezzel azonos kéziratos példány a Hadtörténelmi Térképtár (Budapest) gyűjteményének is védett darabja, így a napjainkban megjelent fakszimile változat kiadása nagy keresettségnek örvend a térképgyűjtők, a térképkedvelők körében. A térkép értékét növeli, hogy díszítőeleme Mikovinyt és felmérő segédjét ábrázolja földrajzi meghatározás közben.

Mikoviny hírneve messze túlterjed határainkon. A matematikával, mechanikával, bányaművelséssel, bányagépészettel, földméréssel és térképkészítéssel foglalkozó polihisztort több műszaki ágazat is magáénak vallja. (Az Országos Bányászati és Kohászati Egyesület Mikoviny Sámuelről nevezte el 1950-ben

29 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXIII. Sect. 53., XXV. 43., XXIX. 64., XXXIV. 58.
30 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXXVI. Sect. 53.
31 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXXII. Sect. 50.
32 HIT. B. IX. a. 2016.
33 HIT. B. IX. a. 537. *Mikoviny:* Északnyugat-Magyarország térképe. *Bendefy L.:* Mikoviny Sámuel kéziratos megyei térképei. MTA. Budapest, 1977.

alapított emlékplakettjét, amelyet kimagasló tudományos eredményekért adományoznak.)

Az 1800-as évek elején került kiadásra a Monarchia történelmének áttekintő térképe, amelyen — hazánk területét vizsgálva — szép számban láthatunk történelmünkkel összefüggő feljegyzéseket és ábrázolásokat.[34] A jelentősebb feljegyzések között találjuk a Duna—Tisza-közén Csongrád magasságában: „Königr[eich]seit 1000. Erbkönigr[eich]seit 1687." *(= Királyság 1000, örökös királyság 1867 óta.)* Mohácsnál keresztbe rajzolt kard, valamint 1526-os és 1687-es évszám, Bajától a Balaton ÉK-i csücskéig határábrázolás és „Gr[enze] v[on] 1538" *(= határ 1538-tól).* Légrád—Nagykanizsa—Balaton vonalában, majd Veszprém K-től Vácon át újra határábrázolást találunk „Gr[enze] [v]on 1606." Tokajnál kard és 1528-as dátum, Mohynál (Muhi) kard és 1241, Egernél kard és 1596, Hatvannál 1596, Vasvárnál 1664, Szentgotthárdnál kard és 1664, Győrnél 1598, majd a Rába jobb partján kard és 1809. Zsitvatoroknál a békekötés jelmagyarázati ábrája és 1606-os megírás látható. Székesfehérvárnál „Stuhlweissenburg (Osones) Albaregalis 1602 türk.[isch]" *(=Székesfehérvár [osone]1602 török),* Buda és Pest felirat alatt „1541—1696 türk", Vácnál 1684. Határábrázolás a Kárpát-medence északkeleti részétől Eger keletig az alábbi felirattal: :„Gr[enz] d[es] Gebiets Bethlen Gabors (1621—30." *(= Bethlen Gábor fejedelemségének területi határa.)* A fenti határ déli csücskétől más színábrázolással, ugyancsak a határvonalra írva, „Gr.d. Gebiets Bocskais 1606". *(= Bocskai fejedelemségének területi határa).* A Duna—Tisza között csatornaábrázolással „Franz Canal 1802." Szegednél a Tisza—Maros torkolatától a Tisza bal partjánál, valamint a Maros jobb partjánál jelkulcsi ábrázolással keresztek, melyek a jelmagyarázat szerint „Sterbeorte merkwürdiger Personen" *(= jelentősebb személyek elhalálozási helyei).*

„Az Osztrák—Magyar Monarchia területén levő római kori települések és utak" címet viselő térképen különös érdeklődésre tarthat számot a Dunántúlt gazdagon behálózott útrendszer.[35]

E fejezetben szólnunk kell olyan mappákról, amelyek valamennyi gyűjteményben „kéziratos térképek" megnevezéssel ismertek és külön-külön elsőbbséget érdemelnek a tárolás, feldolgozás és védettség tekintetében. Mint a megnevezésből is kitűnik, ezek hagyományos rajzi eszközökkel és nem sokszorosító eljárással készültek; a legtöbb esetben ez egyediséget is jelent. Igaz, napjainkban is kéziratosként készülnek a topográfiai munkák, ezek némelyike — ügyes rajzkészségű topográfus esetében — szebb, és tartalmilag megbízhatóbb, mint az átrajzolt, nyomtatásban megjelent változat; korunk igénye, főként a példányszámok tekintetében, kéziratos térképekkel azonban kielégíthetetlen. Lázár deák térképénél utaltam rá, hogy térképtörténészeink a tájolási, névmódosítási stb. hibákat elsősorban az átrajzolásnak tulajdonítják, ez vitathatatlanul rejt is magában hibalehetőséget.

Nehéz feladat elé állítja a kutatót az a körülmény, hogy a régi térképekre vonatkozólag irodalmunkban nem talál útbaigazítást. A gyűjtemények anyagáról összeállított katalógus (ha egyáltalán van) ez ideig nem készült szaktudományos bontásban. Mint máshol már utaltunk rá, minél több és minél régibb, de megbízhatóan hű térrajzú térképpel rendelkezünk, annál jobban értékelhetjük a területi változásokat, annál alaposabb elemzést végezhetünk az írott és ábrázolt források összevetésével.

34 HIT. B. IX. c. 139.
35 HIT. B. IX. c. 26.

A gyűjtemények kéziratos térképeinek többsége nem országokat, (bár ilyen is akad bőven) hanem tájegységeket, leggyakrabban egy-egy település, vár, erőd, csatatér helyszínrajzát adja. Településtörténeti kutatás szempontjából felhasználható adatokat tartalmazó térképek — eddigi ismereteink szerint — először a császári hadseregnek a török elleni hadműveleteivel összefüggésben készültek hazánkról. A hadjáratok idején csaknem minden esetben készültek csata- és vártervek, táborozások, hadiszállások rajzai, ahol nem csupán a hadrend, a támadási terv került ábrázolásra, hanem az objektumok, sok esetben még a domborzat is, ilyen vagy olyan változatban.

Balatonszentgyörgy és Mórichely erődítésének vázlatát mutatja be egy 1572-ből eredő térképvázlat, a jelmagyarázat mellőzésével. A várakat körülvevő árkokat vonallal illetve pontsorral ábrázolta a szerző, Balatonszentgyörgynél a belső, Mórichelynél a külső gyűrűt jelölve pontsorral.[36]

A Dunántúl jelentős kiterjedésű területéről ad áttekintő képet egy, az 1561-es évekből eredő térképvázlat.[37] A területet keletről a Sió, délről a Kapos határolja. Mérete 44×34 cm. Tájolása közel északi, de pontatlan, így az ábrázolt települések helyének ábrázolása is csak megközelítő pontosságú. A vázlat a Kaposvár—Siófok—Simontornya közötti területen, háromféle ábrázolással, szemléltető képet ad a pusztításról, a települések kihalásáról, amelyek közül számosat ma már csak írott emlékükből ismerünk. A több mint 150 települést ábrázoló vázlaton az elhagyott, lakatlan falvakat (Desertus Pagus) egy vonalra helyezett körrel, a lakatlan, romos településeket (Pagus inhabitatus) kettőzött vonalú „L" betűvel, végül a megerősített, oltalmat adó őrhelyeket (Praesidium) két oldalról lépcsőzött ábrával tünteti fel a szerző: Dombóvár, Kaposvár, Törökkoppány, Simontornya, Pincehely és Ozora. Külön jelzés, bástyaszerű ábrázolás látható Damasy (Tamási) település megírásánál. A lakhatatlan települések a következők: Adocs, Ádánd, Balatonkiliti, Balatonszabadi, Bedegkér, Geszti, Hékut, Igal, Jut, Juta, Kapoly, Kaposfüred, Karád, Kánya, Kisszékely, Magyaregres, Mezőhidvég, Miklósi, Nagyszékely, Nágocs, Osztopán, Pálfa, Siófok, Somogyegres, Tab, Tengőd, Tóti-psz., Zics. Településtörténészek, de minden bizonnyal a régészek is, sok hasznát vehetik a török megszállás nyomait bemutató térképvázlatnak.

(Az ábrázolt települések további sorsát — későbbi létét hely- és névazonosítással — táblázatunk tünteti fel. — *1. sz. melléklet.*)

A vázlaton feltüntetett nem azonosítható, elpusztult települések: Apati, Baya (Baja), Bekefalu (Békefalu?), Banany, Czablin, Ecsy, Feyereghaza (Fehéregyháza), Ismin, Bsyani, Kisfalud, Kör, Kucsarich, Kvasnya, Lucsa, Mayorarok (Majorárok), Metzenyi, Kikes, Nagyvita, Nilos, Pazürök, Pornez, Sandor (Sándor), Surfil, Szárbost, Szente, Tad, Tahi, Todli, (Toldi), Wamhaza (Vámháza), Salos, Ofavnay, Gyula.

A továbbiakban ismertetett térképek részletes értékelésére nem térünk ki, inkább csak a jellegükre utalunk. A hazánk területét nem ábrázoló térképeket csak abban az esetben említjük, ha készítésük magyar személy közreműködésével összefügg.

A felszabadító hadjárat előtti időből említést érdemel Tokaj és vidékének térképe (1660); a komáromi tábor (1661) rajza; a Vág völgyének térképe (1663), és több, 1664-ből származó részletes tervrajz a szentgotthárdi csatáról, végül

36 HIT. G. I. h. 12.
37 Országos Levéltár. Eszterházy lt. Rep. 92. Fasc. 1. X. 9.

egy látványos, kéziratos térkép 1626-ból, mely — a hadrend ábrázolásával — Bethlen Gábor átkelését ábrázolja Sellyénél, a Vágon.

A térképtörténeti irodalomból tudunk arról, hogy Thököly Imre (1657—1705) hadjáratai során megkövetelte a tervrajzok és terepfelvételek készítését.[38]

Magyarország sok várát „térképezték" fel a 17. században, ezek közül külön említést érdemelnek Marsigli, Hallart, Anguissola vár- és látképei. Ezeket a legnagyobb részben kéziratos térképeket, illetve ritka metszeteket a Hadtörténelmi Térképtár eredetiben vagy fotómásolatban szerezte be.

Marsigli ezredes Duna-térképének (1726) legnagyobb értéke a medervonal méresszakilag pontos meghatározása.[39]

Széchenyi István megbízása alapján *Vásárhelyi Pál* készített tervet az Al-Duna hajózhatóvá tételére 1836-ban.[40]

Az 1827-ben kiadott „Reise-u. Influenz Karte..."-ból megtudjuk, hogy Magyarországon és Erdélyben a postakocsin utazónak egy mérföldért 12 krajcárt kellett fizetnie.[41]

Erődök alaprajzát és a Dardanellák kéziratos térképét egy 1788. évi kiadás mutatja be.[42] (A Dardanellák védelmét 1770-ben III. Musztafa szultán a magyar származású Tott Ferenc hadmérnök-tábornokra bízta. Feltehető, hogy az egykorú kéziratos térkép Tott feljegyzései alapján, esetleg közreműködésével készült.)

III. Károly török háborúi alkalmával több térkép és tervrajz készült az ország déli részeiről. Ilyen például a „Strategische Übersicht zum Türkenkriege 1716—18."[43]

Buda kéziratos térképét (1749) *Langer* készítette az alaprajz és a perspektivikus ábrázolás kombinációjával, az ábrázolt épületeket számozta és rendeltetésüket jelmagyarázatában feljegyezte.[44] Buda és Pest kéziratos ábrázolása 1760-ból való.[45] 1764-ből származik Eger színes, kéziratos erődítési térképe.[46]

Batthyány, Bethlen és több tábornok nevét olvashatjuk a Mastrich—Breda-környéki hadihelyzetet ábrázoló térképeken. A részletes ábrázolások 1747-ből származnak.[47]

Lotharingiai Károly táborában magyar hadvezérek nevei olvashatók a „Feld-Lager bey Löveberg" címet viselő 1:20 000 méretarányú, 1757-ben készült térképen.[48]

Benyovszky kéziratos térképe a Worms melletti porosz állásokat tünteti fel (1794).[49]

„A nemes magyar insurrectio József nádor parancsnoksága alatti mozdulásait" ábrázolja „Herceg Esterházinak igen fortélyos állása ellen" egy hadgyakorlatról egy 1797-ből eredő metszet.[50]

Az áttekintő és részletes térképek történelmi forrásértéke ismertetésére, a térképi jelek, jelkulcsi ábrázolások bemutatására — a vizsgált időszakból —

38 *Márki Sándor:* Földrajzi Közlemények 1896. évf. 191—303. o.
39 HIT. B. IX. b. 112.
40 HIT. B. IX. b. 135.
41 HIT. B. IX. a. 795/1.
42 HIT. B. III. b. 12.
43 HIT. H. III. a. 894.
44 HIT. G. I. h. 67/1.
45 HIT. G. I. 1. 67/3.
46 HIT. G. I. h. 155.
47 HIT. H. III. c. 583., 637.
48 HIT. H. III. e. 1254.
49 HIT. H. IV. a. 379.
50 HIT. H. IV. a. 698.

a *Neu* ezredes szerkesztette térkép a legalkalmasabb. A „Geografische Charte des Königreichs Hungarn, aufgenommen unter der Direktion des Oberst von Neu in den Jahren 1782—1784" címet viselő, 1:192 000-es méretarányú térkép II. József rendeletére készült, a részletes felmérések alapján.[51] Az új kerületi beosztás határát feltüntető részekből a vármegyék vezetőihez másolatot küldtek, hogy a helynevek írását ellenőrizzék, és így az esetleges módosításokat a kiadás előtt végrehajthassák. Az egyezményes, jelkulcsi jelek alkalmazása a később készült térképekre is nagy hatással volt. A térképeken ábrázolt jelek, jelzések, számszerű adatok a nyelvi határokat átlépve nemzetközileg is lehetségessé tették a térképek olvasását. Nem túlzás, ha úgy fogalmazunk, hogy a térkép *„világnyelven"* készül, jeleinek többsége a készítő ország nyelvjárásának ismerete nélkül is bárki számára érthető eligazítást nyújt. Az alábbi térképjelek betekintést engednek a vizsgált időszak egyezményes ábrázolási módjába.

Kettős lándzsa, vagy keresztbe rajzolt kard csatamezőt, csónak átkelő helyet, kürt postaállomást, kettős vonalú hatágú csillag erődöt, kontúr nélküli csillag megerősített, fallal körülvett szabad királyi, vagy más várost jelölt. Hatfogú bástyával a nyílt városokat, háromfogúval a mezővárosokat jelölték; egyfogúval az olyan helységeket, ahol kastély volt. Szarvasaganccsal jelezték a vadászházakat, kereszttel az egykori települések helyét, kör alapra, vagy épület jelére írott kereszttel templomot, vonalakkal körülvett keresztekkel pedig a temetőt. Karika zászlóval csárdát, fogadót, pohár jele forrást, ivóhelyet jelölt. Az épített vagy kijárt postautat kettős a helyi utakat egy vonallal ábrázolták. Pásztorbot a püspöki székhelyet, dőlt kereszt az apátságokat, folyó menti teknő aranymosást jelölt. A bányákat a ma is használatos, egymást keresztező csákánybalta jelével és minősítésüknek megfelelő felirattal (vas, szén, kő, homok stb.) jelezték. A malmok helyét tüskézett kör jelével és papír, fűrész, gabona, zúzó stb. megjegyzéssel jelölték.

A közhasználatú, ismert jelektől történő eltérés esetén mindenkor alkalmazták az eltérő jelzések táblázatát, feltüntetve ott az ábrázolt jelek szöveges magyarázatát is.

A térképeken fellelhető jelek, jelzések, feliratok a készítés idejéből eredő olyan támpontokat adnak a jelenkor kutatóinak, amelyek értékelésével minden más irányú ismeret pontosítható, gazdagítható.

A Csepel-sziget 1728-ban készült térképe Buda és Ráckeve melléktérképével[52] külön figyelmet érdemel. A mappa egy régebbi térkép helyreigazítása alapján készült, méretaránya 1:64 000, címe „Mappa Geographica über die grosse insul Csepeliense..." A szelvény három részre osztott; az északi sávban Pest és Buda látképes ábrázolása a jelentősebb épületek megírásával, a középső sávban térképi ábrázolás a cím szerinti területekről, a déli sávban címszalag Ráczkeve felirattal; alatta a Dunát és a partján épült település képi ábrázolását láthatjuk.

A folyók kéziratos térképei több szempontból figyelemre méltók. Kezdetben a folyók mélységét, az átkelésre, hídépítésre legalkalmasabb helyeket, a katonai, hadi szempontokat vették elsősorban figyelembe. A folyókat ábrázoló későbbi, gazdasági szempontokat is figyelembe vevő kéziratos térképek különös értékét az jelenti, hogy az adott folyószakasz átkelőhelyeinek, árterületeinek, a folyó menti települések helyének és kiterjedésének is pontos rajzát

51 HIT. B. IX. a. 513.
52 HIT. B. IX. a. 674/7.

adják, így például a Duna déli szakaszáról 1737-ben készült térkép, mely III. Károly második török háborújáról tudósít; színes ábrákkal, címerrel ékesítette alkotója, várakat, erődöket, és romokat is feltüntet rajta. Címe: „Plan des Donau Stroms vo alle Schlösser und Rudera angemacht seynd."[53] *(= A Duna folyam ábrázolása, valamennyi vár és várrom ábrázolásával.)* Az egyik mellékrajz Traianus oszlopát ábrázolja és közli annak feliratát is. Bár elsősorban a katonai vonatkozásokat — várak, erődök — tünteti fel, jól ábrázolja a mellékfolyókat és — templom jelével — a folyó menti településeket is. Emellett több olyan térkép található térképtárainkban, amelyek a part menti erődöket, romokat és a jelentősebb eseményekhez kapcsolódó településeket tüntették fel aprólékos, gondosan megrajzolt formában.[54]

1756-ban készült a Maros hajózási térképe, amely igen tanulságos a folyó menti szigetek, zátonyok és más akadályok vizsgálatánál.[55] A részletes jelmagyarázat révén pontosan rekonstruálható a sószállító hajók útja. Figyelmeztetően jelzi a török és keresztény birtokban levő vízimalmokat, amelyek közelségében gátak gördítenek akadályt a hajók zavartalan útjába. Két helyen is ajánlja, hogy a hajót vontassák a partra. Makó előtt két malom és három gát nehezíti a kormányos munkáját. A hegyeket halommal, a part menti településeket házcsoporttal ábrázolja a szerző. A térkép jobb felső sarkát a szegedi vár ábrázolása díszíti. A Maros szabályozása sokáig váratott magára, pedig ismert, hogy nem csak sószállító hajók közlekedtek rajta, hanem hadianyag és gabona szállítására is felhasználták.

110 házból álló új falu építéséhez ad településtervezetet a Bánsági Határőrezred számára 1791-ben készült ábrázolás.[56] A kovacsiczai puszta helyére épített Antalfalva térképe a „Grundanlags Plan... ein neues Dorf für die von oben herabkommende theils Collonisten von 110 Häusern zu bauen." *(= Alaprajztervezet egy új faluról, a fentről érkező telepes csapatok részére, 110 házzal)* címet viseli. A település kereszt alaprajzú, közepén ovális, nagy tér van templommal; az azt körülvevő épületek a számmal jelzett jelmagyarázat szerint paplak, iskola, községháza, tiszti házak, vendéglő. A település házai gondosan meghatározott szabályos rendben sorakoznak, mintegy tükörképszerűen az utcák két oldalán. A feljegyzés szerint a község utcáin díszfákat kell ültetni a térképen jelölt helyeken. A települést biztonsági védőárok, „Ortsicherheitsgraben" veszi körül, amelyen 12 átjáró van a főbb útvonalak meghosszabbításában.

„A Ferencz Csatorna Pestig Hosszabbításának Eszméje" címet viselő 1847-ből eredő térkép hossz- és keresztszelvények ábráival egészíti ki a helyszíni ábrázolást.[57] „Pest—Szegedi csatorna" felirattal és kettős vonallal tünteti fel a Szeged, Dorozsma, Majsa, Inárcs, Ócsa, Soroksár összekötő vonal mentén a csatorna „eszméjét". Az ábrák részletgazdagságára utal, hogy az „1838-ik évi Pesti árvíz mint hasonlító vonal" feltüntetésén túl a Duna tavaszi „magos állása", a nyári „rendes állás", a tervezett vonal menti mocsarak fenékszintje is mind-mind grafikusan bemutatásra került. Feltünteti a térkép készítője a Pest—Szolnok vasútvonalat; Cegléd elágazással „Tervezett Pest—Szegedi Vasút" felirat és ábrázolás látható.

Jelentős a kéziratos Duna-térképek között a teljes hazai szakaszt ábrázoló,

53 HIT. B. IX. b. 109.
54 A HIT. katalógusaiban a szaktudományos mutatók megkönnyítik a témakörhöz kapcsolódó térképek kiválasztását.
55 HIT. B. IX. b. 176.
56 HIT. G. I. h. 4.
57 HIT. B. IX. b. 155/2.

szép kivitelű, „Plan des Donau Strommes von Wien bis Orshova..." című, az 1800-as évek elején készült mappa.[58]

Tartalmában és rajzmodorában egyaránt ma is remekműnek számít az 1834-ben készült „Hydrographische Donau Karte..." Értékét növeli, hogy a 63 szelvényből álló Duna-térkép a folyam jobb és bal partján széles sávban ábrázolja a szántókkal, erdőkkel, mocsarakkal és természetesen a fellelhető településekkel teli árteret. Más-más színnel ábrázolja a kert, szántó, rét, kaszáló, szőlő, erdő vagy mocsár területét, illetve kiterjedését. Megkülönböztetést tesz mocsár és sással benőtt mocsár, illetve nádas között. Alapos részletességgel ábrázolja a kiöntési terület határát, a folyam meredek és sziklás partvonalát. A térkép értékelését segíti a jelmagyarázat, ahol a betűjelzéseken túl 32 ábrázolásmód feltüntetésére került sor.[59]

A gyűjtemények térképeit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a legrégebbi időből a várak, erődök, csatahelyek alaprajza, ezek látképes ábrázolása fordul elő nagy gyakorisággal. Ezt követik számszerű nagyságrendben a folyók, bányák, és olyan települések vagy tájegységek, amelyek elsősorban katonai vonatkozásokkal hozhatók összefüggésbe. Sajnos, az ilyen térképek ezres nagyságrendű tömegének jelentős része napjainkig nem került értékelő publikálásra.

Tudjuk, hogy a térképek hasznosságának tudományos értékelését már évszázadokkal ezelőtt megkezdték. II. József 1779-ben elrendelte az elkészült térképi adatok tudományos értékelését: az addigi összes hadjáratok történetének anyagát fel kellett dolgozni a Hadilevéltár adatai alapján. A meglevő tervekről, írásokról — időrendi rendszerezéssel — gyűjteményt állítottak össze a tisztek és tábornokok ismereteinek gyarapítására.

A katonai tudományos értékelés mindenkor egy-egy adott területre vonatkozott, a hadi szükségletnek megfelelően. Ezek írásos értékelése napjainkig nem került elő, ez arra enged következtetni, hogy a legnagyobb titoktartás övezhette mind a feldolgozást, mind az elhelyezést. A részletes térképeket katonák is csak külön engedéllyel tanulmányozhatták, polgári személyeknek betekintésre engedélyt senki nem adhatott. Az általános térképek felhasználására fényt vet az alábbi császári határozat:

„A Müller-féle térkép"[60] *a magyar rendeknek a legnagyobb óvatossággal kiadható.* Csak egy emberre bízható, aki munkatársaival való időnkénti felhasználása után a térképet ismét gondos megőrzés alá veszi és azért is felelős, hogy az sem egészben, sem részben *soha nyilvános használatra ne jusson."* Tudnunk kell, hogy a fenti hivatkozású „Müller-féle térkép" 1769-ben Müller Ignác ezredes irányításával készült. Méretaránya 1:360 000. Címe: „Mappa Geographica novissima Regni Hungariae divisi In suos, Comitatus..."

A leírások és ábrázolások közötti különbséget szemléltetően ábrázolják a bemutatásra kerülő vázlatok, térképrészletek, az első katonai felmérés szelvényei alapján. *(2. sz. melléklet.)* Az illusztrációs anyag adalék az írott kútfők kiegészítéséhez, az elmúlt idők lélektanához, s így válik teljessé a történelem, amelynek országos és nemzetközi összefüggései — térképek vizsgálata nélkül — óhatatlanul kissé elvontak maradnak a jó értelemben vett laikus számára.

58 HIT. B. IX. b. 128/1.

59 HIT. B. IX. b. 134. Ebben a térképben valósult meg a tervezettnél jóval kisebb méretarányban Huszár Mátyás tökéletes elképzelése és álma a helyes folyamatfelvételről, amely valóban az árvédelmi terület jobb és balparti határáig kívánja ismertté tenni a folyó völgyét. Meg nem értésen bukott el korának kétségtelenül legszélesebb perspektívában látó és gondolkodó mérnöke.

60 HIT. B. IX. a. 513/24.

A település megírása után a Colonnák, illetve Sectiók száma a felmérés szelvényezése szerinti beosztásra utal, az áttekintő térkép hálózatának megfelelően.[61] A bemutatott ábrázolásoknál, történelmi megírásoknál betűhelyesen történt a kiírás. A soron következő ábrákkal csupán érzékeltetni kívánjuk a részletes katonai felmérés sokoldalú történelmi vonatkozásait. Az ország területén fellelhető történelmi ábrázolásokat az áttekintő térkép szemlélteti. *(L. a 248. oldalon!)*

1. sz. MELLÉKLET

Vázlaton feltüntetett település	1782—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
Adant	Ádánd	Adánd	Ádánd
Andocz	Andáts	Andocs	Andocs
Assalot	Assaló	Aszaló	Somogyaszaló
Babony	Babony	Bábony	Bábonymegyer
Bak	—	Poss Bak	Bak-psz.
Bare	Apathi: Kis Bar	Kisbár (Apáti)	Kisbárapáti
Bathe	Batti	Báté	Baté
Bedeg	Bedegh	Bedegh	Bedegkér
Bonyo	Bonya	Bonnya P.	Bonnya
Bereni	Berény	Nagy Berény	Nagyberény
Borgiad	—	—	Borjád psz.
Bösse	Büssü	Büsü	Büssü
Casuk	Kasok	Kazsok	Kazsok
Comarum	Mező-Komárom	Mező-Komárom	—
Czaba	—	Csaba P.	Csaba-psz.
Czepel	Czepel	Csepel	Nagycsepely
Czeze	Czecze	Czecze	
Dada	—	Dada psz.	Dada psz.
Dalmad	Dalmandi Puszta	Dalmand P.	Dalmand
Damasy	Tamásy Miklósvár	Tamási Miklósvár	Tamási
Debrenta			Döbrönte-psz.
Dobrokos	Dőbrőkőz	Dőbrőköz	Dőbrőköz
Dombo	Dombovár	Dombovár	Dombóvár
Dorok	Dorogky Szarty		Pusztadorog
Eczeny	Etsen	Ecsény	Ecseny
Egrus	Magyar Egres	Magyaregres	Magyaregres
Egrus	Németh Egres	Német Egres	Somogyegres
Endret	Endred	Endred	Balatonendréd
Ertény	Ertény	Érteny	Értény
Fok	Fok	Sió Fók	Siófok
Fok Sabati	Fok-Szabati	Fók Szabádi	Balatonszabadi
Füret	Füred	Kaposfüred	Kaposfüred
Gada		Gadács	Gadács
Gant		Puszta Gyánt	Gánt-psz.
Gerest	Kereszti M.	Gerézd P.	Gerezd
Gesty	Gesty	Geszti	Somogygeszti

61 A települések szelvényenkénti bontását lásd: *Csendes L.*: Települések szelvényezése 1782—1785., 1829—1869. Hadtörténelmi Térképtár, Budapest, 1976.

Vázlaton feltüntetett település	1782—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
Gyeulass	Iovánczy (Gyula)	Gyula Iovanca	Gyulaj
Gyölle	Gölle	Gölle	Gölle
Gyud	Gyur	Jurn	Jut
Gyuta	Jutta	Juta	Juta
Hekut		Hékuti P.	Okrád-psz.
Heny	Henye cap.		Öreghenye
Hidekut			Keszőhidegkút
Hidveg	Hidvég	Falu Hídvég	Mezőhídvég
Igal	Igall	Igal	Igal
Kanyo	Kánya	Kánya	Kánya
Kapos	Kaposwár	Kaposvár	Kaposvár
Kapos Sabati	Szabatya	Szabadi	Szabadi
Karád	Karád	Karád	Karád
Kessij	Keszi	Tóth Keszi	Magyarkeszi
Ketye		Ketyei P.	
Kilit	Kiliti	Kiliti	Balatonkiliti
Kis Berenij			Kisberény
Kisfalva	Maisi Puszta	Puszta Majsa	
Kis Kapoly	Köppől	Kapoly	Kapoly
Kis Maiso	Maisa	Puszta Majsa	Alsómajsa
Kisörs	Örs rudera	Rácz Örs P.	Rácörsi-psz.
Kis Sokel	Kis Székely	Kis-Székely	Kisszékely
Kocsolya	Kocsola	Kocsola	Kocsola
Koppan	Koppan	Török Koppány	Törökkoppány
Kuny	Konyi	Konyi	Nagykónyi
Kustan		Kis Kustyán	Kiskustyán-psz.
Lapa	Lápa W.	Lapa P.	Lapa-psz.
Lepord	Leperti Puszta	Felső Leperd P.	Felsőleperd
Lullya	Luja	Lulla P.	Lulla
Maros	Maros	Sio Maros	
Marost		Marost P.	Alsómarosd-psz.
S. Martinza		Martincza P.	Martinca
Medgyer	Megyer	Megyer	Bábonymegyer
Miclos	Miklosi	Miklós	Miklósi
Mosdos	Mosdos	Moszdos	Mosdos
Nagocz	Nagots	Nágocs	Nágocs
Nagy Maiso	Mási Puszta	Bogaras P.	Középmajsa
Nagy Sokel	Nagy Székely	Nagy-Székely	Nagyszékely
Niek	Felső Nyék	Felső Nyék	Felsőnyék
Nyary		P. Nyári	Nyári-psz.
Orek Kapoly	Puszta Köppöl	Kapol P.	Kapoly
Orszij	Ortszi	Orci	Orci
Ostopany	Osztopan	Osztopán	Osztopán
Ozora	Ozora	Ozora	Ozora
Palfa	Pálfa	Pálfa	Pálfa
Par	Báré (Paári)	Paari	Pári
Pinsehel	Pinczehely	Pinczehely	Pincehely
Pulla	Pulla	Pula	Kapospula
Raksij	Raksy	Raksi	Ráksi
Raz Egrus	Rátz Egres Puszta	Rácz Egres P.	Rácegres
Regele	Regel	Regöly	Regöly

Vázlaton feltüntetett település	1872—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
Sakal	Szakál	Szakaly	Szakály
Sala	Solar	Zala	Zala
Sarij			Belsősári-psz.
Scakez	Szakts	Szakcs	Szakcs
Sakwar	Ságvár	Ságvár	Ságvár
Sar			Sárállás-psz.
Simoutorn	Simon tornya	Simontornya	Simontornya
S. Marton		Kis St. Mártony M.	Felsőszentmárton-tny.
Sokol	Sokal	Nagy Szokoly	Nagyszokoly
Somar	Számárd	Szamárdi	Zamárdi
Somb	Som	Som	Som
Some		Puszta Szemes	Pusztaszemes
Somodar	Somodar	Somodor	Somodor
Somon	Simonfa	Simonfa	Simonfa
Szandó	Szántó	Szánto	Koppányszántó
Szil	Szill	Szill	Somogyszil
Szoma	Gyoma	Csoma	Csoma
Szöröhad	Szorosod	Szorosad	Szorosad
Tab	Tab	Tab	Tab
Tad	Tad	Puszta Dád	
Tarkany		Tarkany M.	Tarkány-psz.
Tarkany		Tárkány M.	Tárkány-psz.
Tassar	Tászár	Taszár	Taszár
Telek	Teleki	Teleki	Teleki
Tengőd	Tengőd	Tengöd	Tengőd
Todli	Puzda	Pusztatóti	Tóti-psz.
Toponar	Toponár	Toponár	Toponár
Varda	Varda	Várda	Várda
Vgal	Ogay	Ugai-P.	Ugaj-psz.
Viczke		Vincze M.	Vincze M.
Wam	Wam	Puszta Vám	Vám-psz.
Zicz	Szich	Zicz	Zics

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

NAGYKANIZSA /Col. V. Sect. 22. a továbbiakban csak szám utalóval./
Nyugat:"rudra der alte Festung"
Dél: 1466
1599
Beb 600 Schanz
Schafterey
1664
1688
1690
Kelet: Galgen
Apteker

KESZTHELY /VI. 21./
Dél: /árokjel mentén/
"alte verschanzungen"
Rudera der alten Romisch
Stadt Cybalis
Mernmahle einer verschanzung

INKE /VI. 24./
Délkelet: /hegytetőn/
Rudera
einer Kirche

SZŐC /VII. 12./
Dél
alte Kirche
A szelvény északnyugati sarkában:
Rud.

NAGYVÁZSONY /VIII. 19./
A település északnyugati végén;
Rudra
Leányfalu megirástól K-re
Rudra

SEGESD /VII. 23./
Észak: /A szelvény délnyugati sarka/
getreyd Kasten
Yüh-Ställe von Segest

KÖVESKÁL /VIII. 20./
Rud.
Rud.
Rud.
Rud.
Rud.

VÁSZOLY /VIII. 19./
Kelet:
Rud.
Rudra
Délnyugat:
/Kisfalu megirástól DNY-ra/
Rud.

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

POLÁNY /VIII. 23./

Északnyugat:

Remete

Rudera eines Closters

KAPOSVÁR /VIII. 24./

Északnyugat:

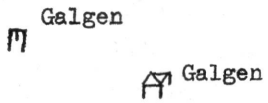

TIHANY /IX. 20./

Nyugat:

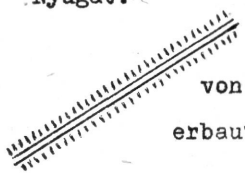

von K. Andreas erbaute Verschan

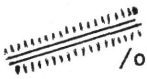

.....

/olvashatatlan szöveg/

TIHANY /IX. 21./

Nyugat: /feljegyzés a Balaton vizén/

1727

Sind hier Rudra

on Sie entdekt.

MERNYE /IX. 24./

Észak: /lapszélen/

Miklós rudera

Kis Mernye rudera

Délkelet:

UJDALMAD /X. 26./

Északkelet:

Vörös egyház rudera

VÁRGESZTES /XI. 19./

Dél:

Rudera des Schloss Getiss

VÉRTESSOMLÓ /XI. 19./

Kelet:

Rudera Witaner Schloses

/A D-re csatlakozó szelvény szélén:

Rudera

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

SZÉKESFEHÉRVÁR /XI. 22./

Koenig Freyst

Székes Fejérvár

Bejty = hrad

Alba Regalis

1494 von neuxim erdő

1540 ervb. Leon h. vloels

1593 von Znni belag

1543 Erdb. die Turc

1525 von Fertinand einges

/A település északi és déli részén is!/

REGÖLY /XI. 28./

alte Verschloss

Nyugat:

Somoly

rudera

BABARC /XII. 23./

Délkelet:

Plaz

wo der Frain d. Artillerie und Baggage gestanden

/Ettől K-re/

Plaz

-Wo K. Ludwig Zett gestanden

- Kenzeich des Lagers, der Hungarn

LIPPÓ /XII. 34./

Dél:

alte schanz

PAKS /XIII. 28./

/A település jelenlegi helyétől É-ra!/

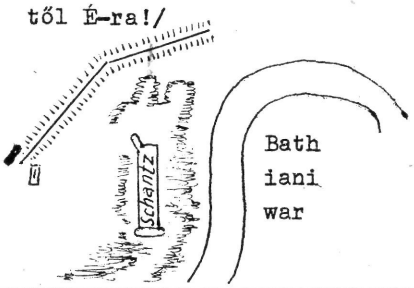

VASKUT /XIV. 33./

Délkelet:

Kennzeicher alter Ver Schan Zung

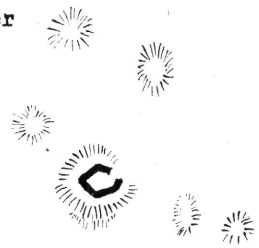

TATÁRSZENTGYÖRGY /XV. 24./

Nyugat:

Rudera

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

ALBERTIRSA /XVI. 23./

Délnyugat: /a szelvény nyugati szélén/

A fentitől DK-re:

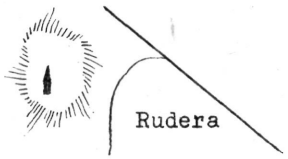

SOMOSKŐUJFALU /XVII. 14./

Északkelet:

SZENTES /XIX. 26./

Nyugat: /A Kurca patak jobb partjánál lévő réten/

1647 Sieg

über die Türken

Kelet:

Gericht

CSORVÁS /XXI. 26./

/A térképszelvény közepén/

hier hat ekedem die Stadt Szarvas gestanden.

XXI. 27. szelvény közepén

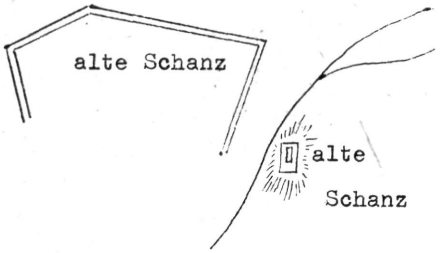

KISCSÉCS /XXII. 15./

A településnév alatt:

Kenzeschen der

Römischen Schleg

szen

SZERENCS /XXIII. 13./

Délkelet:

alte Schanz

oder Schl. Szerencs

OKMÁNYTÁR

CSONKARÉTI KÁROLY

A M. KIR. FOLYAMŐRSÉG FELÁLLÍTÁSÁNAK, SZERVEZETÉNEK IRATAIBÓL (1920—1929)

A Horthy-kori honvédség történetének megírását nagyon megnehezíti a hiányos iratanyag. Ezért — a korszak hadtörténeti szintézisét szolgáló lépésként — feldolgozzuk és időrendbe sorakoztatva közreadjuk a m. kir. folyamőrség felállítására és szervezetére vonatkozó fontosabb iratokat.

Felmerül a kérdés, hogy miért a folyamőrséget választottuk, amely fegyvernem — honvédségen belüli hadászati fontosságát és létszámát tekintve — elenyésző jelentőségű; arról nem is beszélve, hogy a tárgyalt időszakban nem mint a honvédség fegyveres erejének része, hanem mint a belügyminiszteri tárcához tartozó folyamrendészeti fegyveres testület volt (papíron) nyilvántartva.

Válaszunk: éppen ezért; ugyanis ez az a testület, amelyről a Horthy-rendszer alatt sem jelent meg ismertetés, nem írtak róla sem szaklapok, sem a sajtó. Továbbá, mert fennmaradt iratanyaga más alakulatokéhoz viszonyítva a legszegényebb, s félő, hogy ez a fegyvernem — mert felállításától kezdve valóságosan fegyvernem volt — feledésbe merül, hiszen napjainkban nálunk önálló folyami fegyvernem már nincs. Kutatási szempontból ezért is mostoha terület, pedig a folyamőrség szerves és szükséges részét képezte a hadseregnek.

Ennél a gondolatnál feltétlenül meg kell állnunk, mert a Horthy-korban is sokan megkérdőjelezték a folyamőrség létjogosultságát. Olyan alakulatnak vélték, amelyet csupán a haditengerész államfő kedvéért létesítettek.

Anélkül, hogy belemerülnénk ebbe a témába, még az iratanyag ismertetése előtt, futólag érintenünk kell a fegyvernem szükségességének kérdését, noha maguk a dokumentumok is cáfolják, hogy csak a kormányzó kedvéért állították volna fel — vagy folytatták volna — a hadihajózást. Ezt a fényűzést Magyarország nem engedhette volna meg magának. Szükséges voltát a folyamőrség felügyelője röviden, a cél ismertetésével, a következőképpen indokolta: „... A folyam-hadihajózás célja a folyamok uralása, szabatosabban kifejtve, saját csapataink és úszóegységeink szabad mozgásának biztosítása a folyamon, a folyam mentén és a folyamon át, és ugyanannak meggátlása az ellenség részéről. Ezt a célt csak egy abszolút fölényben levő hajórajjal tudjuk elérni és akkor is csak addig, amíg mindkét part saját csapataink birtokában van ..."*

Ezzel kapcsolatban két dologról nem szabad elfeledkezni. Az egyik az a po-

* Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Horthy-kori csapatanyagok. 39. doboz.

litikai és katonai elszigeteltség, amelybe Magyarország a trianoni békeszerződést követően került, vagyis az országot körülvevő kisantant államok barátságtalan, sőt ellenséges magatartása, mely alól akkor Ausztria sem volt kivétel. A másik, hogy Jugoszlávia és Románia erős dunai flottillával rendelkezett, hiszen Jugoszlávia négy, Románia pedig három monitort kapott a volt monarchia flottillájából s Romániának már eredetileg is voltak monitorjai, naszádjai. Márpedig a monitorok voltak a legnagyobb harcértéket képviselő folyami hadihajók.

Csehszlovákia pedig ekkor kezdte el kiépíteni hadiflottilláját, melynek legnagyobb egysége, a „President Masaryk", lényegesen nagyobb ágyúnaszád volt a folyamőrség őrnaszádjainál. Márpedig, ahogy Wulff sorhajókapitány, a folyamőrség akkori felügyelője, idézett iratában helyesen kifejtette: „... Oly ország, melyet hatalmas folyók határolnak és szelnek át, úgy támadásban, mint védelemben, rászorul a folyamerőkre, ha csak nem akarja tüzérségének egy nagy részét lekötni kizárólag azon célból, hogy a saját folyamán való átkelést... biztosítsa... Különösen áll ez a tétel olyan országban, ahol a közlekedés a folyókon át nincs elegendő számú híd által biztosítva... és ahol a folyók mentén nem állnak rendelkezésre kiépített országutak, amelyeken megfelelő gyorsasággal lehetne automobil ütegeket veszélyeztetett helyekre (átkelés vagy ellenséges folyamerők betörése) eltolni. Véleményem szerint (ha ez a vallomás egy volt tengerésznek még oly nehezére esik is), le kell mondanunk nagy típusú páncélozott monitorok építéséről, hanem a fő gondot elsősorban fegyvertüzelés ellen védett, gyors és lehetőleg hangtalan járatú, legmodernebb repülőelhárító üteggel, gépfegyverrel és gyújtó lőszerrel felszerelt ágyúnaszádok, másodsorban pedig a folyamakna és összekötő szolgálat kiépítésére kell fordítanunk..."

Egyoldalú, hamis szemléletmódról tanúskodnánk, ha nem térnénk ki a szomszéd államok ellenséges magatartásának tulajdonképpeni okára.

Tény, hogy a magyar államvezetés fő és hangoztatott külpolitikai célja a trianoni békeszerződésben elcsatolt területek visszaszerzése volt, ha lehet békés úton, ha nem, fegyveres erőszakkal. Ez az adott történeti helyzetben támadó háborúval lett volna egyenlő. Ezzel a kisantant tisztában volt. Azért szövetkezett, fegyverkezett, hogy területét a magyar törekvésekkel szemben megvédelmezze. Viszont minél intenzívebben készülődtek szomszédaink az előbb-utóbb elkerülhetetlennek látszó összecsapásra, annál nagyobb ütemben kellett volna — céljai eléréséért — Magyarországnak is fejlesztenie haderejét. Ebben azonban megakadályozta egyrészt az ország súlyos gazdasági helyzete, másrészt az 1927-ig itt tartózkodó katonai ellenőrző bizottság. Amit azonban Magyarország katonai vonalon egyáltalán tehetett, azt — az ellenőrzés kijátszásával — meg is tette. Erre éppen a folyamőrség a bizonyíték. A valójában a honvédség egyik fegyvernemét alkotó hadihajózást a belügyminiszteri tárca alatt szervezték meg, mint törvényes, kizárólag folyamrendészeti célokra létrehozott, a nemzetközi jogi normáknak és a békeszerződésnek egyaránt megfelelő rendőri testületet.

Bár kétségtelen, hogy a folyamőrség a húszas években támadó hadműveletekre technikai okokból képtelen lett volna és a tárgyalt korszak hadrendjeiben mint szerény kiegészítés szerepelt, mégis, a következőt olvashatjuk a folyamerők számára kiadott Gyakorlati Szabályzat 6. füzetében: „... a vízi haderő elsősorban támadó fegyver és hogy az ilyen támadó fegyver csak merész, támadó szellemű vezetéssel érvényesülhet; ezért a folyamerők támadó szellemét következetesen ápoljuk..."

A történeti háttér rövid vázlata után visszatérünk az iratokhoz. A feldolgozásból kihagytuk azokat az anyagokat, amelyek — bár a folyamőrséggel kapcsolatosak — nyomtatásban már megjelentek. Ugyancsak terjedelmi korlátaink miatt elhagytuk tárgyalt korszakunk politikai hátterének megfestését, mert az megtalálható *Tóth Sándor* alezredes, hadtörténész „A Horthy hadsereg szer-

vezete 1920—1944" című, a Hadtörténelmi Közlemények 1958. évi 1—4. számában megjelent tanulmányában, valamint a *Hetés—Morva:* „Csak szolgálati használatra!" című dokumentumkötet előszavában, szintén Tóth Sándor tollából.

Irataink keletkezésének időszakát tárgyalja *Pataki István:* „Az ellenforradalom hadserege 1919/1921" címmel 1973-ban megjelent munkája, amelyben a hadihajózásról csupán annyit mond, hogy: „... Létrehozták a folyamőrséget is, amely a Belügyminisztérium irányítása alatt működött, de kapcsolatban volt a katonai vezetéssel is..." Ehhez csak annyit fűzünk hozzá, hogy — amint az az iratokból kitűnik s erre itt hívjuk fel a figyelmet — ez a fogalmazás pontatlan. Ugyanis — véleményünk szerint — a hadihajózás kizárólag katonai vezetés alatt állt, s az 1921. március 1-től felállított folyamőrség csak folyamrendészeti és igazgatási—hatósági ügyekben volt a belügyminiszternek alárendelve, minden más tekintetben végső soron a honvédelmi miniszternek. A folyamrendészeti szolgálathoz pedig csak a révhatóságok tartoztak, amelyek (személyi, fegyelmi, kiképzési, továbbá katonai- és gazdászati-közigazgatási tekintetben) a folyamőrség központi parancsnokságának voltak — a katonai érdek messzemenő figyelembevételével — alárendelve.

Egyes iratoknak, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért, címet adtunk.

A HADIHAJÓZÁS SZERVEZETE 1920-BAN[1]

Pro domo: A hadihajós parancsnokságok és alakulatok jelenlegi szervezete a következő:[2]

1. Hadihajós csapatfelügyelő.
2. HM 11. osztálya, illetve 6. osztálya.

A hadihajós csapatfelügyelő hadműveleti és hírszerzési tekintetben a vezérkar főnökének van alárendelve.

A HM 11. osztályának a következő hajós hatóságok vannak alárendelve:

a) a hajó- és gépjavító műhely r. t.,

b) hadihajós csapatparancsnokság,

c) katonai hajózási szállításvezetőség (hadműveleti és hírszerzési tekintetben a 6. osztálynak, mint a vk. főnök közlekedési irodájának).

ad b) A hadihajós csapatparancsnokságnak alárendelve:

1. őrhajó egységek parancsnoksága,
2. folyami felvételi osztag,
3. kikötő osztagparancsnokság,
4. törzsosztag parancsnokság
5. tanfolyamok parancsnoksága.

ad c) Hajózási szállításvezetőségnek alárendelve:

1. dunai központi hajó állomásparancsnokság,
2. tiszai központi katonai hajó állomásparancsnokság.

1-nek alárendelve: Gönyű, Esztergom, Szob és Érsekcsanád katonai hajós állomásparancsnokság.

2-nek alárendelve: Szolnoki katonai hajós állomásparancsnokság.[3]

1 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 16. doboz. 754. o. 13 530. sz. irat.

2 Uo. Részlet a vezérkari főnök részére készített feljegyzésből, melyet a hadihajózás átszervezésének tervezetéhez készített Kiss vkt. tiszt 1920. október 12-én.

3 Az 1920. március 1-i hadrendben (HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 37. doboz. 56—81. o.) a következő hadihajós állomásparancsnokságok szerepelnek: Budapest, Gönyű és Esztergom. A létszám augusztus 1-én 111 tiszt, ebből 28 tisztviselő, és 650 főnyi legénység (HL, HM 1920. 830/66. doboz. 73 960. sz. irat.).

A HADIHAJÓZÁSNAK, MINT ÖNÁLLÓ HADERŐNEMNEK TERVE[4]

M. kir. Hadihajós Csapatfelügyelő. 92. szám.

A m. kir. Nemzeti Hadsereg vezérkari főnökének

Budapest, 1920. március hó 31. Budapest

Hadihajós csapatfelügyelőség
szervezése, hadihajós csapat alárendeltsége és szervi
határozványai

1. Ideiglenes szervi határozványok a m. kir. hadihajós csapatfelügyelő számára
2. Tervezet a jelenlegi hadihajós csapatparancsnokság ügyköréről
3. Tervezet a katonai hajózási szállításvezetőség személyzetéről és ügyköréről.
4. Ideiglenes határozványok a m. kir. katonai hajózási hatóságok megszervezéséről és hatásköréről.
5. Műszaki hivatal szervezésének tervezete —ről másolatát felterjesztem.

Egyidejűleg fenti tervezetnek másolata a magy. kir. honvédelmi ministeriumnak (11. osztály révén) megküldetik.
(5 melléklet)

Wulff
Hadihajós Csapatfelügyelő[5]

A VEZÉRKAR MEGJEGYZÉSE A TERVEZETEKRE[6]

1. Tekintettel arra, hogy Magyarország a békekötés után a tengertől el van zárva, meg nem szállott területen pedig csak két hajózható folyó szakaszai vannak és ezáltal a hadihajózás aránylag csak kis keretekben mozoghat, nem tartom célszerűnek egy külön hadihajós csapatfelügyelő létesítését. A hadihajós csapatfelügyelő jogait és kötelmeit megfelelő átszervezés mellett a HM 11. (hadihajózási) osztályának vezetője is elláthatja, mely ezesetben egyúttal mint legfőbb hadihajózási hatóság és hadihajózási elöljáró is szerepelhetne.

2. Az így megszervezett hadihajózási csapatfelügyelő (HM 11. osztály) minden tekintetben a HM-nek volna alárendelendő. A vezérkar főnöke befolyását a hadihajózásra a vk főnöke számára kiadandó szervi határozványokban a nemzeti hadseregre s általában a honvédelem egyéb intézményeire megállapított terjedelemben gyakorolja.

3. Tekintettel arra, hogy a hadihajózás megszervezésénél csupán belhajózásról lehet szó, amikor is a hadihajózás egységeinek és alakulatainak a nemzeti hadsereg csapataival fog kelleni együttműködniök, *a hadihajózásnak a régi tengerészethez hasonló különálló szervezetét egyenesen károsnak és lehetetlennek tartom,* miért is ezen intézménynek a jövőben szorosan bele kell illeszkednie a nemzeti hadsereg szervezetébe úgy, hogy *annak egy fegyvernemét képezze.*

Ebből kifolyólag a hadihajós csapatparancsnokság alárendeltségére vonatkozólag a következőket javaslom:

a) A hadihajós csapatparancsnokság, hatóságok, csapatok és intézetek fegyelmi, karhatalmi, ellátási, katonai-közigazgatási tekintetben a körletparancsnokságoknak és ezek útján a HM-nek, hadműveleti tekintetben pedig mindenkor azon katonai parságnak kell alárendelve lenniök, mellyel hivatva vannak együttműködni. Tisztán

4 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 16. doboz. 603—623. o. 13 376. sz. irat.
5 A mellékleteivel együtt öt részből álló tervezeten három aláírás van. Az elsőn Hild Gyula korvettkapitányé március 15-i kelettel, a másodikon Braun-Wimmer korvettkapitányé március 5-i dátummal, az ötödiken pedig Lévai 3. oszt. hajóépítési főmérnöké, a műszaki hivatal főmérnökéé, dátum nélkül. A tervezetet azért nem ismertetjük, mert elutasították.
6 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 16 doboz. 603—626. o., 13 376. sz. irat. A tervezet helyett a vonatkozó vezérkari véleményt közöljük. Ez tömören összefoglalja a lényeget, vagyis a honvédségtől igazgatásilag független, csupán melléje rendelt hadihajózási konstrukciós elképzelést, azaz egy vízi haderőt (s nem fegyvernemet) — és azt határozottan elutasítja.

hajózási (nautika, vízrajzi, hajózási műszaki stb.) kérdésekben közvetlenül a HM 11. osztályának.

b) A műszaki hivatal közvetlenül a HM 11. osztályának volna alárendelendő.

4. Külön Khszv.[7] felállítását sem szükségesnek, sem célszerűnek nem tartom, mivel katonai irányításuk egységes lebonyolítása céljából elengedhetetlen, hogy a vízutakon való szállítás központi vezetése is a magyar kir. katonai szállításvezetőség kereteibe illeszkedjék és ennek egyik alosztályát képezze.

IV. 13.

Olvashatatlan aláírás,[8]

A HADIHAJÓZÁS ÁTSZERVEZÉSE FOLYAMRENDÉSZETTÉ[9]

Wulff Olaf m. kir. sorhajókapitány
hadihajós csapatfelügyelő

A m. kir. Nemzeti Hadsereg Vezérkari Főnöke
Őnagyméltóságának

750. biz/ sz. Budapest, 1920. október 4-én.

A Kormányzó Úr Őfőméltósága parancsára a mellékelt memorandumot magas személyes tájékoztatására egyenesen felterjesztem.

Tekintve azt, hogy a hajóforgalom ellenőrzése jelenleg katonai szempontból nem kielégítő és annak átszervezése kiváló katonai érdek, másrészt tekintve azt, hogy a békeszerződés végrehajtása folytán a hadihajózás jelenlegi formájában nem állhat fenn és előnyösnek látszik annak más ministerium ügykörébe való átutalása, hogy a hadsereg szerény létszámát és annak költségvetését ne terhelje, kérem a Vezérkari Főnök Úr Őnagyméltóságának hozzájárulását és a támogatását esetleges minisztertanácson, hogy a hadihajózás a memorandumban foglalt módon átszerveztessék. A katonai érdek legjobban volna megóva, ha a hadihajózást a csendőrség mintájára szerveznők át. A Honvédelmi Ministerium 11. osztálya már meg van bízva a külön kérdés tanulmányozásával. A folyamrendészeti szabályzat bevezetésének kidolgozásával a m. kir. Állami Révkapitányság volna megbízandó a hadihajózási csapatfelügyelő ellenőrzése mellett.

Felterjesztettem a honvédelmi minister úrnak.

Csatolva: Memorandum.

Wulff shkpt.

MEMORANDUM

a hajóforgalom ellenőrzéséről a magyarországi folyókon.[10]

...hajózási ügyekben beleszólása van a kereskedelmi, földművelésügyi, külügy-, pénzügy- és honvédelmi ministernek. Vezető állásban hajós szakemberek nincsenek, első és részben másodfokú ellenőrző közegek pedig többnyire nem szakemberek. Továbbá befolyást gyakorolnak a hajózásra a folyammérnöki hivatalok is. Szükséges, hogy az állam vegye át a partokkal való rendelkezési jogot stb. Ezzel szemben a többi partmenti államban a folyamrendészet a hadihajózás kezében van...

7 Katonai Hajózási Szállításvezetőség.

8 Ennek az iratnak fő érdekessége az, hogy Wulff a tengeri államok haditengerészetéhez hasonló, közvetlenül az államfőnek alárendelt hadihajózást akart létrehozni. Eszerint a hadihajózás, mint ahogy pl. a monarchiában is, nem tartozott volna a hadsereghez.

9 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 21. doboz. 754—780. o., 16 577. sz. irat. Az idézett kísérőlevélhez két egymással szorosan összefüggő irat tartozik, melyek közül a „Memorandum" általános helyzetképet ad a hajóforgalom ellenőrzéséről és javaslatot tesz annak állami — folyamőrségi — ellenőrzésére. A „Tanulmány" a konkrét elképzelést tartalmazza a hadihajózás átszervezésére. (Logikai és tartalmi meggondolások indokolták sorrendünket.)

10 A kihagyott rész rendkívül részletesen tárgyalja azt a kaotikus állapotot, amely a folyamhajózás terén uralkodott. Felsorolja azokat a jogszabályokat, amelyek alapján a különböző szervek beleszólnak a hajózási, folyamrendészeti, folyamegészségügyi stb. ügyekbe. Ezt a részt mellőzzük.

TANULMÁNY

a Hadihajózás átszervezéséről folyamrendészetté

A békeszerződés értelmében Magyarország a tengeren mindennemű hadijárművéről kénytelen lemondani, míg a Dunán a folyamrendészet céljaira 3 vagy több őrjárónaszádot tarthat szolgálatban, melyeket az entente tengerészeti jóvátételi bizottsága fog kiválasztani.

Ennek értelmében a haditengerészet a béke ratifikálása után nyilvánosan meg fog szűnni; mivel azonban mérvadó közegeink a hadihajózás létjogosultságát nemcsak elismerik, hanem országos érdeknek minősítik, gondoskodnunk kell a hadihajózás további burkolt fennállásáról: folyamrendészeti szolgálatba való beillesztéséről...[11] A Dunaértekezlet (Conférence du Danube) Párizsban most tárgyalja az új Dunakartát és ezzel kapcsolatban a folyamrendészetet. Értesülésem szerint a hajózási szabályzat részleges tervezete, amely nemzetközi elfogadhatásra számíthat, a Rajnaszabályzatot veszi alapul. Ez a szabályzat inkább a tengeren érvényes nemzetközi szabályokhoz alkalmazkodik, bizonyos folyamhajózási szempontból szükséges kibővítésekkel.

Az új nemzetközi hajózási szabályzat a volt tengerésztisztikart a Dunahajózásban is új szerephez juttatja, amennyiben a nemzetközi szabályokban teljesen járatosak lévén az okleveles kereskedelmi tengeri hajóskapitányokkal egyetemben hivatva volnának a folyamhajósok kioktatására. Ha a folyamhajózás egységes vezetés alá kerülne — legyen az ministerium, vagy államtitkárság — a hadihajózás mint folyamrendészet automatice ennek ügykörébe kerülne és mégis a honvédelem szolgálatában maradhatna.

Ha azonban a folyamhajózás ezen — állami szempontból kívánatos — átszervezése nem történhetne meg belátható időn belül, mégis elkerülendő, hogy a hadihajózás, mint megbonthatatlan szerves egység, különféle feladatai következtében, különböző hatóságok és ministeriumok ügykörébe utaltassék. Ez már azért is fontos, hogy a hadihajózás súrlódás nélkül változtathasson cégért a Honvédelmi Minister úr által jóváhagyott összeállításban.

Amíg a Nemzeti Hadsereg keretén belül maradhat meg, a Vezérkari Főnök úr hozzájárulása és a Honvédelmi Minister úr jóváhagyásával a következő feladatok végzésére hivatott:

1. Aknász osztag felállítása;
2. A békeszerződés értelmében meghagyandó 3 őrjárónaszád beállítása a folyamrendészet szolgálatába;
3. Addig is, amíg az őrjárónaszádokat megkapjuk, katonai hajóállomásparancsnokságoknál beosztott motorcsónakok felszerelése és beállítása a folyamrendészet és a határellenőrzés szolgálatába;
4. Katonai Hajózási Szállításvezetőség felállítása és szervezése. A dunai és tiszai forgalom katonai ellenőrzése. Mozgósítás esetén katonai hajószállítások irányítása;
5. Összekötő szolgálat a folyamok mentén. Hírszolgálat az idézett katonai hajóállomásparancsnokságok révén;
6. Kirendelt közegei révén kapcsolat fenntartás a Commission Internationale du Danube-el.

Hogy a hadihajózás ezeket a fontos szolgálatokat a békeszerződés kijátszásával folytathassa és fejleszthesse, részben új polgári ügykört is kell vállalnia, mégpedig:

ad 1. Az aknászosztag a célnak megfelelően és egyúttal minden feltűnés nélkül legjobban egy folyamfelvételi osztag keretében fejlődhetne, de át kell vennie a román „Serviciul hydraulic" mintájára a kisvizi út jelzését és kitűzését... s ezen szempontból a kereskedelmi és földművelésügyi minister hatáskörébe tartozna;

ad 2. és 3. A folyamrendészet, tehát a rendőri szolgálat a belügyministerium ügykörébe tartozik, de érdekli a pénzügyministeriumot is, amennyiben a határmenti pénzügyőrség a folyamokon is működik. Ebben a szolgálatban a pénzügyőrségnek katonai szerepe is van. Folyamrendészeti szempontból a hadihajózásnak olyan szervezést kellene adni, mint a csendőrségnek és a belügyministeriumnak kellene alárendelni.

11 Wulff ebben a „Tanulmányban" rugalmasan elállt a néhány hónappal korábban készített, irreális tervezetétől. A „Tanulmány" kihagyott részében kifejti annak hátrányát, hogy a hajózás négy minisztériumhoz is tartozik és javasolja a hajózási ügyek egyetlen kézbe való összpontosítását.

ad 4. és 5. A Katonai Hajózási Szállításvezetőség automatice a kibővített budapesti Révkapitánysägba vagy a Folyamrendészeti felügyelőségbe olvadna be, míg az alárendelt katonai hajóállomásparancsnokságok révkapitánysági kirendeltségekké vedlenének át. A hadihajózásnak ezen jövendőbeli ügyköre már elő lett készítve a volt tengerésztisztek vezetése alatt álló Állami Révkapitányság felállításával...

A VEZÉRKAR ÁLLÁSPONTJA[12]

...Okvetlenül biztosítani kell továbbá katonai szempontból a honvédelmi minister rendelkezési jogát is. Ezen célból a Honvédelmi Ministeriumban a hadihajós osztály továbbra is fenntartandó, amely osztály feladata volna a folyamőrség fejével egyetértésben a folyamőrségben a honvédelem érdekeinek biztosítása és az entente-val való érintkezés.

Az kétségtelen, hogy a hadihajózás a mai szervezetében, már a békeszerződés esetleges végrehajtására való tekintettel is, fent nem tartható. Szükséges tehát annak átszervezése oly módon, hogy a hadihajózás értékes tisztikara, valamint legénysége és anyaga a nemzeti hadsereg számára el ne vesszen, azaz **hadműveleti** szempontból tekintve *leplezetten* a jövőben is a hadsereg kiegészítő részét képezze.

Ebből kifolyólag az átszervezésnél alapelvül kell szolgálni, hogy

1. felriasztásnál és
2. hadműveleteknél, továbbá már
3. a jelenlegi látszólagos békeviszonyok között is a hadihajózás azonnal a hadvezetőség rendelkezésére álljon.

Ezen szempontokat tekintve szükséges, hogy

a) a tisztikar intakt együtt maradjon
b) a tisztikar továbbképzése
c) a hadsereg kötelékével való együttműködés
d) a legénység kiképzése és pótlása megfelelően biztosíttassék
e) a hadihajózás anyaga ne csak hogy megóvassék, hanem a lehetőséghez mérten, ahogy azt a konkrét hadműveleti előkészületek és eshetőségek szükségessé teszik, a technika fejlődésével lépést tartva, fejlesztessék.
f) előkészületek tétessenek arra, hogy a hajós magán vállalatok személyzete és anyaga felriasztásnál és hadműveleteknél a hadvezetőség szolgálataira bevonassanak.

Ezen szempontokat tekintve a hadihajózás átszervezése már magától megadódik. Azaz szükséges, hogy a hadihajózásra minden tekintetben az illetékes katonai tényezők döntő befolyást gyakorolhassanak. Ezen befolyás azonban csak úgy van biztosítva, ha a hadihajózás a valóságban a honvédelmi minister, a hadműveleti alkalmazást és az ezzel összefüggő ügyekben a vezérkar főnöke közvetlen hatáskörébe tartozik.

Amennyiben ennek megvalósítása a békeszerződésre való tekintettel nem igen lesz keresztülvihető, úgy egy olyan megoldás keresendő, amelynél a honvédelmi minister, illetve a vezérkar főnökének befolyása mégis a legjobban biztosítva marad.

Ezt elérendő a legcélszerűbbnek látszik, ha a hadihajózás a csendőrség mintájára folyamrendészetté alakulna át, s mint ilyen, a nyilvánosság előtt a belügyminister hatáskörébe tartozna. Az így átszervezendő hadihajózás élén egy felügyelőnek (folyamrendészeti felügyelő) kellene állnia, aki azonban utasításait a honvédelmi ministertől, illetve a vezérkar főnökétől kapja. Természetes, hogy ezen átszervezéssel kapcsolatban szükséges volna mindazok megvalósítása, amelyek a Memorandumban kifejezésre jutnak.

A hadihajózás személyzetének kiegészítését illetően, annak ugyanazon elvek szerint kell történnie, mint a hadsereg kiegészítésének. A létszám megállapítás a hadsereg létszámának megállapításával szoros kapcsolatban van. Mindenesetre szükséges, hogy a hadihajózás létszáma úgy legyen megállapítva, hogy a fentebb vázolt katonai követelményeknek megfelelhessen és a többi fegyver(csapat)nemnek létszámával arányban álljon... Ennélfogva a hadihajós felügyelő javasolja:

12 A hadihajós csapatfelügyelő terjengős „Tanulmányának" további ismertetése helyett a továbbiakban — helyszűke miatt is — a vezérkar álláspontját adó iratot közöljük, amely röviden summázza Wulff felterjesztésének lényegét.

1. A hajózás egyesítését egy ministerium kebelében.
2. Az állam hatalmának biztosítását a partokon.
3. A folyamrendészet felállítását a hadihajózás átszervezése által.
4. A fennálló ellenőrző közegek hatáskörének szabályozását, a szolgálat egyesítését és központosítását...

Ezek előrebocsátása után terveztetik a következő átirat:

A Honvédelmi Minister Úr Őnagyméltóságának
A szárnysegéd sajátkezű felbontására! Szigorúan bizalmas!

A hadihajós felügyelőnek f. hó 4-én kelt 750. biz. számú és Nagyméltóságodnak is felterjesztett Memorandumára van szerencsém véleményemet az alábbiakban közölni:

A békeszerződés esetleges végrehajtására való tekintettel a hadihajózás a jelenlegi szervezetében nem igen lesz fenntartható, miért magam is szükségesnek tartom annak átszervezését. Az átszervezés azonban oly módon volna foganatosítandó, hogy egyrészt a hadihajózás értékes tisztikara, másrészt pedig a legénység és anyaga a nemzeti hadsereg számára el ne vesszen, azaz — hadműveleti szempontokat tekintve — leplezetten a jövőben is a hadsereg szerves részét képezze...[13]

Ebből kifolyólag szükségesnek vélem, hogy a hadihajózásra a jövőben is az illetékes katonai tényezők döntő befolyást gyakoroljanak... Ennek megvalósítása azonban nyilvánosan nem foganatosítható, miért is az átszervezésnél egy olyan megoldás volna keresendő, amelynél a fenti követelményeknek megfelelően az illetékes katonai tényezők befolyása biztosítva marad. Ezt elérendő, legcélszerűbbnek vélném, ha a hadihajózás a csendőrség mintájára folyamrendészetté alakíttatnék át és mint ilyen, a leplezés céljából a belügyminister hatásköre alá tartozna...

X. 12.

Kiss.[14]

A HADIHAJÓZÁS LÉTSZÁMA, LÉTSZÁMKIEGÉSZÍTÉSE[15]

Magyar királyi Hadihajós Csapatfelügyelő
751/biz. sz. Sürgős!
Budapest,
1920. október 7-én.

A Magyar királyi Nemzeti Hadsereg
Vezérkari Főnökének Budapesten

A m. kir. Honvédelmi Minister 79833/Eln. 10. számú rendelete folytán az 1895—96 és 97 évi születésű évfolyamok elbocsátásával a hadihajós intézmény nemcsak megbénul átmenetileg, hanem hosszabb időre akcióképtelenné is válik. Az 1898 és 99 évi születésű évfolyamok behívásával a szükséges legénységi létszám nem lesz elérhető, mivel a volt cs. és kir. haditengerészetnek az 1915—16—17 és 18 években rendes újoncкontingense nem volt, mert azt a hadsereg rendelkezésére bocsátotta volt és szükségletét önkéntes belépésre jelentkezők által fedezte, melyek száma évenként átlag 1000 főt tett ki. Ezekből a mai Magyarországra csak néhány ember jut, kiknek egy része már úgyis önkéntesen szolgál a hadihajózásnál. A hadihajózásnak ily körülmények között emberanyagát más úton kell pótolnia. A pótlás olyanformán volna eszközölhető, hogy az egyes körletek részéről a behívandó legénységből egy bizonyos százalék volna a hadihajózásnak biztosítandó, mégpedig a különleges szolgálati viszonyokra való tekintettel 20% iparost (asztalos, ács, szabó, cipész) 20% vas- és

13 Itt megismétli az átszervezés fő szempontjait, módját és indokát, úgy, ahogy Wulff írta, de már mint saját javaslatát.

14 Az átszervezés támogatása érdekében Wulff október 7-én újabb beadvánnyal fordult a honvédelmi miniszterhez és a vezérkari főnökhöz (HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 21. doboz. uo.), melyben kérte: a polgári minisztériumokkal való tárgyalás előtt hívjanak össze egy katonai értekezletet, hogy a katonák között egységes legyen az állásfoglalás és a katonai érdek ne szenvedjen csorbát.

15 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 21. doboz. 749—753. o., 16 576. sz. irat, mely a létszámadatok miatt becses.

fémmunkást, a többi 60% lehetőleg hajóst és a folyam mentén élő intelligens egyéneket.

Az így nyert legénységgel azonban a kérdés nem oldható meg kielégítően, mert a tengerészetnél még nem szolgált legénység az egy évig tartó szolgálati idő alatt részben a legszükségesebb kiképzést nyerheti csak el. Gépész- és motorkezelő legénységet a jelenlegi viszonyok között, ahol hajók és motorcsónakok üzemben tartása iskola célokra majdnem lehetetlen, kiképezni egyáltalán nem lehet.

A gépészlegénység részéről körülbelül 50 ember kerülne elbocsátásra, legnagyobbrészt altisztek, kik kiképzésüket még a volt haditengerészetben nyerték el, ezeket pótolni egyáltalán nem tudjuk és az a helyzet áll be, hogy még meglevő hajóinkat és motorcsónakjainkat is alig leszünk képesek felhasználni. Ez a legénység fel lett szólítva önkéntes továbbszolgálásra, de azért nem jelentkezik, mivel a fennálló rendeletek szerint nem sorolható a továbbszolgáló altisztek csoportjába és jelenlegi rossz anyagi helyzetük mellett a polgári életben jobb elhelyezkedési lehetőségük van, mint a hadihajózásnál.

Tekintettel arra, hogy a hadihajózás átszervezése folyamrendészetté már tervbe van véve és így a honvédelmi tárcából úgyis kiválik, és a szervezés tavaszig megvalósulhatna, a mostani helyzet mint átmeneti provisorium válna szükségessé. Az új szervezésben a hadihajózás a csendőrség mintájára tovább szolgáló 4 vagy 3 évre kötelezett legénységet venne fel. Azért javaslom, hogy a gépészaltisztek egy részét már most is a továbbszolgáló altisztek csoportjában helyezzük el, hogy ezeket továbbra is megtarthassuk a szolgálatban.

A kérdés elintézése azért is sürgős, mert a téli időszakot a bevonuló új legénység legszükségesebb kiképzésére kell fordítanunk, hogy legalább tavasszal a kívánt készültségnek megfelelhessünk.

A kiképzésre csak továbbszolgáló altisztek jöhetnek tekintetbe. E kérdéssel kapcsolatban a gépüzemvezetői vizsgát már letett továbbszolgáló altisztek kinevezése gépüzemvezetőkké is aktuálissá válik, hogy a továbbszolgálatra jelentkező gépészaltiszteknek kiképzésüknek megfelelő előléptetési kilátásai is legyenek.

A szükségelt legénység létszámát a mellékelt kimutatás tünteti fel. Másolatban felterjesztem a Honvédelmi Ministeriumnak.

Wulff

Kimutatás

a szükségelt legénységi állományról (az őrnaszádok legénységétől eltekintve) az engedélyezett 661 főnyi legénység 12%-al való redukálásának tekintetbevételével.

Laktanyaszolgálat fenntartására	100 fő
Kikötőosztag (motorcsónakok és egyéb úszóművek)	88 fő
Állomásokra és hivatalokba	78 fő
„Balaton" és „Baja" hajók legénysége	80 fő
Óbudai gazdasági hivatal	24 fő
Összesen	367 fő

Felállítandó tanfolyamok és állomások kiépítésére:

Távíró és rádió tanfolyam	30 fő
Gépészeti és motorkezelő tanfolyam	30 fő
Tüzérségi tanfolyam	80 fő
Fényszóró tanfolyam	20 fő
Folyamfelvétel	50 fő
Összesen	210 fő

Összeg: 367 és 210: azaz 577 fő.
Tényleges állomány: 463 fő. A hiány most 114 fő.
Az 1895—96—97 évfolyamokból elbocsátandó 200 fő.
Szükséglet tehát: 200 és 114: azaz 314 fő.[16]

16 A dossziéra gépelt vezérkari javaslat: „Bizalmas! A hh. csapatfelügyelő f. hó 7-én kelt 751/biz. számú, Nagyméltóságodhoz is felterjesztett jelentésével egyetértve, felkérem Nagyméltóságodat, hogy a hadihajós alakulatoknak harckész állapotban való fenntartása végett a további intézkedéseket megtenni szíveskedjék. X. 9. Kiss."

A M. KIR. FOLYAMŐRSÉG FELÁLLÍTÁSA[17]

... 1920 őszén[18] válnak ismertté a békeszerződés tervezetének katonai rendelkezései... A minisztertanács 1921. január 3-án elhatározza, hogy a nemzeti hadsereget érő megcsonkítást az államrendészeti szervek és fegyveres őrtestületek nagyarányú fejlesztésével fogja ellensúlyozni, egyrészt, hogy azok a honvédség értékes kiegészítéséül szolgáljanak, másrészt, hogy azok leple alatt oly alakulatok állíttassanak fel, melyek a honvédség szűkre szabott létszáma, vagy a fegyvernem tiltott volta miatt a nyílt honvédségben nem szerepelhettek... Ezért 1921 februárjától... a volt haditengerészetből megalakul a folyamőrség... A folyamőrség létszámát eredetileg 5000 főben kívántuk megállapítani, az ellenőrzés ezzel szemben a létszámot 1620 — ebben 96 tiszt — fegyveres és 1800 fegyver nélküli alkalmazottban, összesen 3420 főben fixírozta és az úszóegységeken 21 db. 7 cm-es, 3 db. 4,7 cm-es ágyút, valamint 35 géppuskát engedélyezett.

Az ellenőrző bizottság által fixírozott létszámból költségvetésileg azonban csak 1947 fő volt rendszeresítve s e csekély állományból kellett 651 főt igénybe venni tisztán honvédségi célokra, hogy 3 árvízvédelmi századot és egy rádióiskolát felállíthassunk.

Ugyancsak pénzügyi nehézségek okozták, hogy a folyamőrség részére engedélyezett hajópark sem volt kiépíthető, amennyiben 8 őrnaszád közül csak 3 használható és egy használhatatlan volt meg...[19]

ANTANT LÉTSZÁMELLENŐRZÉS A FOLYAMŐRSÉGNÉL[20]

... *Huard:*[21] Vannak-e jelenleg próbaszolgálatosok? *Faba:* Van 143, kik ez év tavaszán jöttek (jan. 1. óta). Kötelezőik itt vannak, köztük kettő, kik tegnap érkeztek. — Bemutatják. — A próbaszolgálat ideje 1 év, de a kötelezőt mindjárt a próbaszolgálat megkezdésekor 6 évre állítják ki. Ha az ember a próbaszolgálat alatt nem felel meg, a kötelezőt eltépik. *H.:* Múlt év decemberében itt foganatosított ellenőrzés alatt a bizottság azt a választ kapta, hogy a próbaszolgálatosoknak nincsen az egyévi próbaszolgálat ideje alatt kötelezőjük. Akkor 120 ilyen kötelezővel nem

17 HL 1929/1999 Hr. és Országos Levéltár ME MT jkv. 1929. január 25.

18 Folyamőrségre vonatkozó részletek Csáky Károly honvédelmi miniszter minisztertanácsi előterjesztéséből. Címe: A honvédelem alapjainak részleges megteremtése.

19 A létszámmal és a hajóállománnyal kapcsolatban a belügyminiszter 1925. évi jelentésében (Jelentés és statisztikai évkönyv. 1926. 35. o.) a folyamőrségről a következőket írta: „... pótlás csak önkéntes jelentkezés alapján történt. A megállapított létszámot az 1922. év végéig nem sikerült betölteni... A tisztikar utánpótlása céljából az 1921. és 22. évben tiszti tanfolyam működött... A párizsi legfelsőbb katonai tanács a békeszerződés 120. cikkében foglalt korlátozáson felül további 6 őrjáró naszádnak, több motorcsónaknak és segédhajónak tartását engedélyezte s a szerb megszállott területen leszerelt egységek közül 4 naszád folyamrendészeti célokra visszaítéltetett. Utóbbiak teljesen leromlott állapotban érkeztek vissza és 1922 év végéig csak a „Szeged" őrjáró naszádot sikerült karba helyezni..."

1923-ban állították szolgálatba a „Kecskemét", majd később a „Siófok" és „Debrecen" őrnaszádokat.

A korszak honvédségének és fegyveres erőinek létszámviszonyait, azok alakulását két munka dolgozta föl, ezért azok ismertetését mellőzzük. *Hetés—Morva:* Csak szolgálati használatra! (Budapest, 1968.) című könyvükben a 288., 292., 470—471. oldalakon részletesen tárgyalják a kérdést az engedélyezett és rejtett létszámok vonatkozásában is; a másik munka: *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944)., Hadtörténelmi Közlemények 1958. 1—4. sz. 52. és 57. o. A huszas évek második felére vonatkoztatva írja Tóth Sándor, hogy „... Valóban folyamőr csupán 100 tiszt és 1200 fő legénység volt..." A folyamőrség létszámának alakulását nyomon követő részletes feldolgozás már túlnőné e publikáció kereteit, már csak a leplezés adta bonyolultság miatt is. A folyamőrség létszámát különben alapvetően az 1922: XIV. tc. 3. §. szabályozta (ún. Folyamőrségi törvény).

20 HL 1918/1925. A m. kir. kormány meghatalmazottja a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottságnál. Jelentések. 352—373. o.

21 Részlet az óbudai „Horthy Miklós" folyamőrségi laktanyában 1925. május 29-én lefolytatott ellenőrzésről készült jelentésből. Az ellenőrzést Huard francia őrnagy vezette, a felvilágosításokat Faba János törzskapitány, a közigazgatási és számadási osztály parancsnoka adta. Ahogy Rapaich ezredes a jelentéseknek a Hm Eln. D. osztályához történt felterjesztéséhez írta: „Az ellenőrzés ismét a legaprólékosabb részletekig kiterjedt. Az ellenőrzések ily módon való keresztülvitele a csapatokat nagyon igénybe veszik és az ellenszenv a bizottság iránt rohamosan nőni fog..."

Az előtte való napon (május 28.) az esztergomi révkapitányságon tartottak létszám- és fegyverzetellenőrzést, amelyből csupán egy mondatot idézünk, abból megközelítő pontossággal kiszámítható a folyamrendészeti szolgálat létszáma, hiszen az minden révkapitányságon nagyjából megegyezett: „... Jelenleg az itt levő folyamőrosztag létszáma 10 fő és két motorcsónakkezelő..."

bíró ember volt. (Huard felolvassa a delegáltak tanácsában akkor az ellenőrzés lefolytatásáról szerkesztett jegyzőkönyvének idevágó részét a felelettel.) *F.:* Ezeknek az embereknek már akkor is volt kötelezőjük és ezek most már a bizottság által láttamozva a többi közé vannak sorolva...

d) *Próbaszolgálatosok és kötelezőik:*

Huard őrnagy kívánságára bemutatják az összes kötelezőket, melyek között valóban találnak 120 olyan ember kötelezőjét, akik 1924 szeptember, október, november havában kötelezték magukat, és melyek a bizottság által már láttamozva vannak.

e) *Létszámkimutatás:* *A mai létszám 1069 fő*

Kötelezők szerint:

	láttamozott:		nem láttamozott:	összesen:
v. f.	111		2	113
legénys.	672		141	813
összesen:	783		143	926
folyamőrség		1069		
rádió		107	(Károly kir. laktanya)	
rádió s. szem.		10		
összesen		1186		
		926	kötelezővel bír ebből	
marad:		260	kötelezővel nem bíró, vagyis polg. s. szem.	

H.: Kik azok, mikor az „S" könyvben csak 180 van?
F.: 180 az „S" könyvben, (E laktanyában élelmezettek: 329 fő)

37 zene,
43 műszaki munkás,
——
260 összesen.

H.: A zenének is van egyenruhája tudomásom szerint, tehát önök a polgári segédszemélyzetet is egyenruhában járatják?
F.: Van ugyan a zenének egyenruhája, de az eltérő a folyamőrökétől...[22]

TÖREKVÉSEK A HAJÓÁLLOMÁNY NÖVELÉSÉRE[23]

6037/titk. VI. — 1. o. 1926. I. 26.

Őrjárónaszádok és egészségügyi anyag követelés Ausztriától.[24]

Pro domo: Kapcsán a 18170/titk. eln. D. 1925. sz. ügyiratnak. F. évi jan. hó 26-án del. a 3. c. osztályban Englisch Popparich tábornok úr elnöklete alatt egy értekezlet

22 A létszám, mint már írtuk, ekkor még alatta maradt az engedélyezett 1620 főnek, még akkor is, ha a rádiósokat hozzáadjuk, akik tulajdonképpen a folyamőrségnél elrejtett híradószázadot alkották.

23 HL VKF 1. o. titk. VI.—1. b. 74. doboz. 530—531. o., 6037. sz. irat.

24 Az 1922: XIV. tc. 5. § értelmében a folyamrendészeti szolgálatot 8 db egyenként legfeljebb 128 tonnás, fegyverlövés ellen védett testű, egyenként 2 db 70 milliméteres ágyúval és 2 gépfegyverrel felszerelt őrjárónaszád láthatta el, aknalerakó és torpedóberendezés nélkül. A már használatban levő őrjárónaszádokon annyi ágyú maradhatott, amennyi az eredeti építési terveknek megfelelt (vagyis négy, mert a nagyobb típusú őrnaszádokon a két lövegtoronyban 2—2 ikerágyú volt). Ezért az Ausztriával folytatott hosszadalmas, a volt közös vagyon felosztását célzó tárgyalásokon többek között arra törekedett a magyar kormány, hogy a felosztáskor Ausztriának jutott másik négy őrnaszádot is megszerezze, annál is inkább, mert IV. Károly 1918. október 30-án úgy rendelkezett, hogy a cs. és kir. Dunaflottillát a magyar kormánynak kell átadni. (HL Polg. dem. forr. 23. doboz. 24. irat.)

tartatott meg az osztrák kormány azon ajánlata tárgyában, hogy 3 őrjárónaszádot és eü. anyagot ad át nekünk a burgenlandi telekkönyvek kiszolgáltatása ellenében.[25]

Az értekezleten a következő álláspont alakult ki:

Az osztrák kormánytól 4 őrjárónaszádot és *más hijján* a felajánlott eü. anyagot követeljük, éspedig előlegképpen azon kompenzációra, amellyel Ausztria nekünk tartozik, de *teljesen függetlenül* a Nyugatmagyarországi telekkönyvektől.

A telekkönyvet ugyanis nem lehet a hadi anyaggal junktimba hozni, mert ez teljesen más kérdés-komplexumba tartozik, mely kérdés-komplexumot Nyugatmagyarország átadásával kapcsolatban a velencei, illetve frankfurti szerződések szabályoznak, amelyeknek értelmében a telekkönyveket az osztrákoknak ki kell adni... Megjegyzendő még, hogy a magyar kormány a telekkönyveket nem akarja kiadni, illetve ezek kiadását a lehetőségig halasztja, mert ez képezi az egyedüli, kezeink között levő eszközt, amellyel az osztrákoktól a minket megillető kompenzációt kicsikarhatjuk... Az őrnaszádok kérdése tehát függőben marad a döntőbírósági eljárás lefolytatásáig (legalább 1 év).[26]

ÚJ HAJÓ ÉPÍTÉSE[27]

6085/titk. 1926.

Aknarakó hajó építése[28]

Pro domo: A Büm VI. e. osztály (Folyamrendészeti osztály) a 226138/1926. számú ügyirat szerint a kisvízi út kitűzési osztag részére egy „Bójahajó" megépítését tervezi, mely tulajdonképpen nem más, mint egy aknarakó hajó.

A folyamőrség felügyelője f. hó 20-án személyesen járt az osztályban és az osztályvezető úrral közölte, hogy a Honv. Főparancsnok úrnál ezen hajó szándékolt megépítéséről jelentést tett. A Honv. Főparancsnok úr a hajó építéséhez hozzájárult és utasította a Folyamőrség felügyelőjét, miszerint azon véleményt, hogy egy ilyen hajó megépítése szükséges, a VI. Csoport Főnökével közölje és az erre vonatkozó véleményt írassa alá.

Az aknák gyors lerakásának lehetősége azon fordul meg, hogy egy megfelelő aknarakó hajó álljon rendelkezésre. A folyamőrségnek eddig aknarakó hajója nem volt (a békeszerződés nem teszi lehetővé), hanem adott esetben egy vontató gőzöst (Badacsony) használt fel erre a célra, melynek teljesítménye azonban közel sem felelt volna meg a követelményeknek. Tekintve, hogy várható ellenfeleink folyamharci egységeinek vizeinkre való gyors betörését csakis az aknák gyors lerakása által tudjuk a leghatásosabban megakadályozni, egy aknarakó hajó építését szükségesnek tartjuk. Ezen hajó különben békében a kisvízi út kitűzési osztag kiképzését is nagyon előmozdítaná.

A hajó, mely egymilliárd háromszázötven millió koronába kerül, a folyamőrség megtakarításaiból építtetne meg. Fentiek alapján a következő szám nélküli vélemény lenne adandó:

Vélemény: Egy kvk gőzös megépítését szükségesnek tartom. IV. 20. (Aláírás.)

Ügydarabot és véleményt személyesen adtam át Wulff vezérkapitánynak.

IV. 21. (Két aláírás) IV. 22. (Aláírás)

25 A burgenlandi telekkönyvek a Magyarországhoz tartozó telekkönyvi hivatalokban maradtak, így lehetetlenné vált az Ausztriához csatolt részeken az ingatlanforgalom. A magyar tárgyaló fél azonban *nem* a telekkönyvek fejében akarta megkapni az őrnaszádokat.

26 Magyarországnak 1927—29-ben sikerült megszereznie a 4 őrnaszádot (leszerelt állapotban), ám a felszerelt, 60 tonnás „Siófok"-ot átadta. Ez Ausztriában a „Birago" nevet kapta.

27 HL VKF 1. o. titk. VI.—1. b. 74. doboz. 570. o., 6085. sz. irat.

28 Az eredeti felterjesztés nincs meg, ezért csak az arra reagáló vezérkari véleményt tudjuk ismertetni.

A M. KIR. FOLYAMŐRSÉG SZERVEZETE[29]

Szervi határozványok a m. kir. folyamőrség számára[30]

A — 202

I. Fejezet. 1. §. Általános határozványok.

1. *Folyamőrség rendeltetése.* 1. A m. kir. Folyamőrség az 1922: XIV. tc. alapján létesült állami intézmény, mely egyúttal, mint a m. kir. honvédség szerves része, annak egyik fegyvernemét alkotja. Rendeltetése:

a) *nyíltan:* Magyarország hajózható vizein és partjain a törvényes rend fenntartása és a folyamatrendészeti szolgálat ellátása.

b) *rejtetten:* a folyamharcra való felkészülés.

2. *Folyamőrség legfőbb igazgatása.* 2. A folyamőrség legfőbb hatóságai:

a) folyamrendészeti és igazgatási hatósági ügyekben a belügyminiszter.

b) minden más vonatkozású közigazgatási ügyekben a honvédelmi miniszter.

A katonai ténykedéseknek vezetése és irányítása, továbbá a folyamőrség fegyveres alkalmazása tekintetében úgy békében, mint háborúban, valamint az ily alkalmazásra való előkészítés tekintetében legfelsőbb fokon a honvédség főparancsnoka rendelkezik.

A honvédelmi miniszternek és a honvédség főparancsnokának vezető, legfőbb végrehajtó és ellenőrző szerve és elvi jelentőségű ügyekben legfőbb véleményező szakközege: a folyamőrség felügyelője, aki egyszersmind illetékes parancsnok és folyamőrségi közigazgatási ügyekben a honvédelmi miniszternek csoportfőnöke.

A folyamőrség felügyelője elvi jelentőségű folyamrendészeti ügyekben a belügyminiszternek legfőbb véleményező közege.

3. *A folyamőrség alárendelése.* 3. A folyamőrség ugyan a fent 1. pontban említett említett törvény értelmében minden tekintetben és kizárólag a m. kir. belügyminiszternek, valóságban azonban az ügyek természete szerint (l. fenti 2. pont) a belügyminiszternek, illetve a honvédség főparancsnokának van alárendelve.

4. *A folyamőrségre vonatkozó szabályzatok.* 4. A folyamőrségre általában véve a honvédség általános érvényű szolgálati könyvei és utasításai mérvadók. A folyamőrség különleges viszonyainak megfelelően a folyamőrség szervezetét, szolgálatát és szolgálati kezelését még külön, csupán a folyamőrség számára érvényes határozványok, utasítások és rendeletek is szabályozzák.

5. *Minisztériumi osztályok és azok alárendelése.* 5. A folyamőrség ügyeit legfelsőbb fokban nyíltan a belügyminisztérium következő osztályai intézik:

1. belügyminisztérium VI. f. (folyamőrségi és folyamőrség-közigazgatás) osztálya,

2. a belügyminisztérium VI. e. (folyamőrség és egyéb közrendészeti szervek anyagi) osztálya,

3. a belügyminisztérium VI. d. (folyamrendészeti) osztálya.

A belügyminisztérium VI. f., VI. e. és VI. d. osztálya minden tekintetben a folyamőrség felügyelőjének úgy ebbeni minőségében, mint pedig mint honvédelmi

29 HL 151/Bk. Elns. 1929. 108 803/60. A folyamőrség szervezetére vonatkozó, végleges formába öntött tervezetet 1929. augusztus 24-én keltezve terjesztette föl a folyamőrség felügyelője, Wulff vezérkapitány, kormányzói jóváhagyásra. Augusztus 28-án érkezett az anyag a Honvédelmi Minisztériumba. Ott az 1. osztály véleményezte, mely szerint az anyag jó, de túl terjedelmes. Javasolta, hogy csak a parancsnokságok, hatóságok és intézetek számára szóló határozványok kerüljenek ilyen cím alatt, mint „A—202 jelű szolgálati könyv" kiadásra, az egyéb anyag rövidítve, a folyamőrség szolgálati utasításába kerüljön bele. Az előterjesztés személyi ügyeket, pontosabban kinevezési javaslatokat is tartalmaz. Hogy a fölterjesztett „szervi határozványok a m. kir. folyamőrség számára" mikor nyert jóváhagyást, pontosan nem tudjuk, de valószínűleg még 1929-ben.

30 HL Horthy-kori csapatanyagok 1922—1946. 108 803. 39. doboz. 1—62. o. Bár a „Szervi határozványok..." csak 1929-ben nyert elfogadást, pontosabban a folyamőrség szervezeti felépítését írásban, átfogóan csak felállítása után nyolc évvel öntötték jogszabályi formába, ez nem jelenti azt, hogy az itt tárgyalt konstrukció ekkor született. A folyamőrség ugyanis lényegében már megalakításától ebben a szervezeti formában funkcionált, s így a szóban forgó irat csupán a ténylegesen fennálló helyzetet rögzítette.

2.§.

A M.KIR.FOLYAMŐRSÉG TAGOZÓDÁSA:

A m.kir.folyamőrség tagozódása a következő:

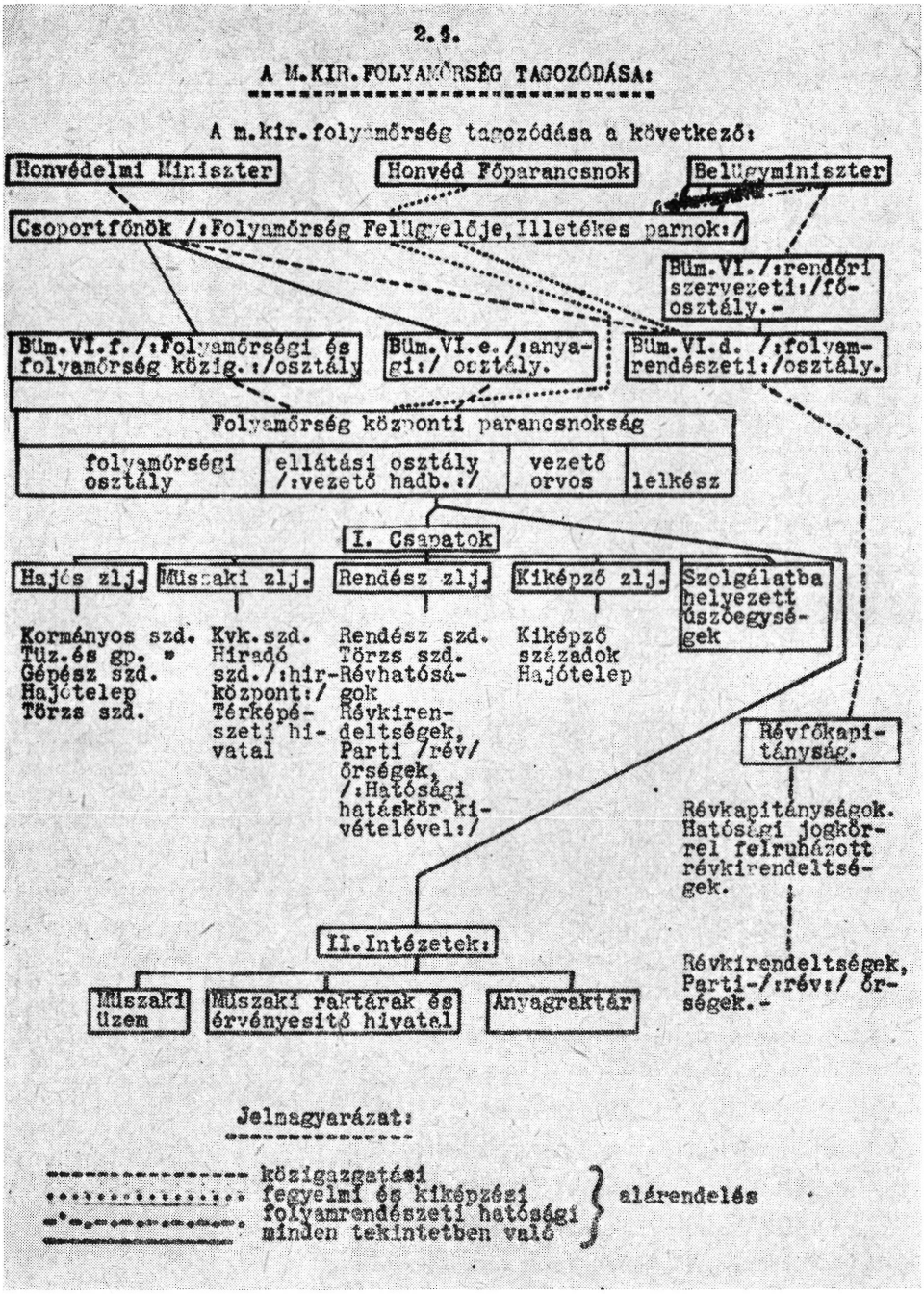

miniszteri csoportfőnöknek, a belügyminisztérium VI. d. osztálya ezenkívül folyamrendészeti és igazgatási hatósági hatáskörben a belügyminisztérium VI. (rendőr szervezeti) főosztálya útján a belügyminiszternek van alárendelve.

6. Gazdászat-közigazgatási végrehajtó szolgálat a legfőbb igazgatás részére. A folyamőrség központi gazdasági hivatala látja el a folyamőrség felügyelője, továbbá az említett belügyminisztériumi osztályok összes személyzetének gazdászat-közigazgatási végrehajtó szolgálatát.[31]

31 A 2. §-ban foglalt sémát nyomdatechnikai okból az eredeti iratról készült fényképmásolatban mutatjuk be. Helyszűke miatt a „Szervi határozványok . . ." további közlését nem folytatjuk. A 2. §-ban idézett táblázat amúgy is áttekintést ad az egész szervezeti felépítésről, alá-fölérendeltségi viszonyról és érzékelteti a rejtés megoldását is. A továbbiakban azonban röviden összefoglaljuk az irat tartalmát.

II. fejezet. A folyamőrség központi irányítása. 3. §. A folyamőrség felügyelője, annak alárendelése, csoportfőnöki minősége, közvetlen beosztottai stb. 4. §. A belügyminisztérium VI. f. osztályának alárendelése, ügyköre. 5. §. A belügyminisztérium VI. e. osztályának tagozódása, ügyköre, alárendelése stb. 6. §. A belügyminisztérium VI. d. osztálya, mint fent.

III. fejezet. Magasabb parancsnokság. 7. §. A folyamőrség Központi Parancsnoksága, melynek I. a csapatok és II. az intézetek vannak alárendelve. Tárgyalja a Központi Parancsnokság kötelmeit, tagozódását, a különböző alá- és fölérendeltséget, a parancsnoksághoz tartozó hivatalokat stb.

IV. fejezet. Csapatok. 8. §. A hajós zászlóalj. Alárendelés, tagozódás, a parancsnok kötelmei, jogai és hatásköre, az alája tartozó századok, hajótelep. 9. §. Műszaki zászlóalj, mint fent. 10. §. Rendész zászlóalj, mint fent. 11. §. Kiképző zászlóalj, mint az előzőben. 12. §. Szolgálatba helyezett úszóegységek, mint az előzőben.

V. fejezet. Intézetek. 13. §. Műszaki üzem. 14. §. Műszaki raktár és érvényesítő hivatal. 15. §. Anyagraktár.

VI. fejezet. Folyamrendészeti szolgálat. 16. §. A folyamrendészeti szolgálat általában. 17. §. A révfőkapitányság 18. §. Révkapitányságok. 19. §. Révkirendeltségek. 20. §. Parti (rév)őrségek.

VITA

PERJÉS GÉZA

VÁLASZ NEMES IMRÉNEK

Nemes Imre a HK 1977/1. számában Mohács-tanulmányomnak szinte minden állításával vitába szállt. Miután sem az illendőség, sem pedig a HK keretei nem engedik meg, hogy bizonyos terjedelmet túllépjek, ellenvetései mindegyikével érdemben nem foglalkozhatom, csupán néhány problémát emelek ki.

A háború logikája

Meghökkentő, kimondottan zavarba ejtő Nemes Imrének ez a mondata: „a háború logikája többféle lehet, az többek között tudás, ismeret, konkrét helyzet és nézőpont kérdése. A harcban szemben álló felek »háborús logikája« rendszerint homlokegyenest eltérő". Hogyan lehet válaszolni erre egy ilyen rövid vitacikk keretében, hiszen a háború törvényszerűségeiről, „logikájáról" könyvtári irodalmat írtak össze? Legjobb talán, ha idézem a Magyar Értelmező Szótár „logika" címszavát: „1. A gondolkozást mint az objektív igazság feltárásának eszközét vizsgáló és a gondolkozás formáit, törvényeit rendszerbe foglaló tudomány, 2. Ésszerű, következetes gondolkodásra való képesség. 3. A dolgok közötti törvényszerű összefüggés. *A történelem logikája.*"

Gondolom, mindezek alapján Nemes Imre belátja, hogy állítása, enyhén szólva, különös; olyan, mint ha azt mondaná például, hogy egy labdarúgó mérkőzést, sakkjátszmát, bridzspartit stb. a két fél „homlokegyenest" ellenkező törvények, szabályok és gondolkozás alapján játszana le.

Bár a kérdés ilyen egyszerű, belátom, a kifejezés szokatlan — noha ez irányban végzett puhatolózásaim arra vezettek, hogy általában mindenki érti, mire gondolok —, épp ezért elmondom, hogy mit is értek közelebbről a „háború logikáján":

1. A háború törvényszerű folyamat.
2. Egy-egy korban, az adott technikai feltételek mellett, a háború *paraméterei* állandók; egész pontosan: bizonyos *valószínűségi határok közt* mozgó értékek, így a mozgás sebessége, a fegyverek hatása és találati valószínűsége, a szállító eszközök kapacitása, az ellátás normái stb.
3. A hadakozó felek mindegyike tisztában van a háború törvényeivel és paramétereivel.
4. A katonai helyzetmegítélés, elhatározás, tervezés és végrehajtás, általában a katonai *döntések racionalitása,* e három körülményből következik.

Mindehhez hozzá kell venni még, hogy a háború nem önálló dolog, hanem a politika eszköze; célját ez határozza meg és lefolyásába minduntalan bele-

szól; nincs haditerv, melynek megalkotásánál politikai megfontolások ne játszanának közre. Ez az egyik oka annak, hogy Clausewitz élesen megkülönbözteti egymástól a katonai elmélet kiinduló pontját képező *abszolút háborút* és a történelmileg adott *valóságos háborút.*

Ezek után két kérdésre kell válaszolni: a) „homlokegyenest" ellenkező volt-e 1526-ban a két fél „háborús logikája", avagy nem?; b) racionális volt-e vajon a magyar hadvezetés?

Nézzük meg tehát a két fél mérlegeléseit és döntéseit:

1. *Helyzet és az erőviszonyok felmérése.* A török és a magyar államvezetés egyformán tisztában volt azzal, hogy a török hadipotenciál és ütőerő messze felülmúlja a magyarokét és azzal is, hogy bel- és külpolitikai, diplomáciai és általános stratégiai szempontból minden előny a török oldalán van. Hogy a magyarok mégsem fogadták el a török békeajánlatát, annak politikai és egyéb okai voltak.

2. *A harci forma megválasztása.* Clausewitz fogalmazta meg legvilágosabban, de minden idők háborújára érvényes igazság, hogy a támadás a pozitív célú, de gyengébb, a védelem pedig a negatív célú, de erősebb harci és hadműveleti forma, épp ezért a támadás erőfölényt feltételez. Nos, 1526-ban török és magyar részről egyaránt így gondolkoztak. A török kormányzat rá akarta kényszeríteni akaratát a magyarokra, tehát pozitív célja volt, s mivel oldalán volt az erőfölény, támadhatott. A magyarok a török feltételeit nem akarták teljesíteni, tehát negatív célt követtek, s mivel gyengébbek voltak, az erősebb hadműveleti formát, a védelmet választották.

3. *A tér mérlegelése.* Ilyen szempontból is egyforma logikával gondolkozott a két fél, mert

a) Nándorfehérvár elestével védhetetlennek tartották Magyarországot;

b) egyformán értékelték a Duna jelentőségét;

c) a törökök a Duna jobb partján akartak előnyomulni és a magyarok itt várták őket.

4. *Az idő mérlegelése.* Mindkét fél tudta, hogy a döntő csata augusztus közepe-vége előtt nem mehet végbe, ami természetszerűen következett a háború egyik paraméterének, ti. a mozgás sebességének pontos ismeretéből: a török hadsereg június vége előtt nem érhetett Nádorfehérvárhoz és innen augusztus közepe előtt nem igen juthatott a Dráván túlra. Ennél előbb csak akkor következhetett volna be a döntő összecsapás, ha a magyarok benyomulnak a Szerémségbe. Ezt azonban józan ésszel megtenni nem lehetett, a tanulmányom 433. oldalán felhozott indokok miatt. A korábbi mozgósítás tehát különösebb katonai hasznot nem jelentett volna, viszont tetemesen fogyasztotta volna azt a csekélyke pénzt, amivel az ország rendelkezett.

Nemes Imrét ez az állításom láthatóan nem győzte meg és a korai mozgósításnak egy sereg előnyét felsorolva szemrehányóan ezt írja: „Ezek a lehetőségek azonban Perjés Géza figyelmét elkerülték". Nos, nem hogy elkerülték volna figyelmemet ezek az „előnyök", de nagyon is tudatosan nem számoltam velük, mert azért engedje meg Nemes Imre, hogy felhívjam figyelmét: a háború társadalmi jelenség, és bár legyen valami a mai katonai elmélet és gyakorlat szerint hasznos, jó és megvalósítható dolog, ebből még nem következik, hogy a XVI. században is alkalmazható lett volna. A feudalizmus körülményei között a hadsereget tartósan fegyverben tartani egyszerűen nem volt lehetséges az anyagiak miatt. Méginkább vonatkozik ez Mohács Magyarországára, melynek pénzügyi bajaival a tanulmány megszabott kereteihez képest elég részletesen foglalkozom.

Bírálóm, többek között a következő okok miatt tartja abszurdnak azt a kijelentésemet, hogy a magyar vezetés racionális mérlegelések alapján hozta döntéseit:

1. mert a király nem parancsolt, hanem „rábeszélni akart" — ez azonban aligha lehetett volna másként, mivel: a) a haditanács döntése őt is kötelezte, ilyen helyzetben viszont valójában nem tehetett mást, minthogy „rábeszéléssel" bírja rá a főurakat a visszavonulásra; b) nem ő volt a fővezér;

2. mert Tomori a csata mellett volt, holott pár hónappal azelőtt még békét ajánlott — nos, más dolog a békéről, illetve a háborúról dönteni és megint más dolog a csata megvívásáról vagy elhalasztásáról határozni; az előbbi politikai és katonapolitikai kérdés, az utóbbi hadműveleti, illetve harcászati;

3. mert a katonák szinte lázadással határos módon befolyásolták a haditanácsot — mai szemmel nézve ez valójában elképesztőnek tűnhet, de a XVI. században szinte mindennapos volt.

Racionális döntéseknek azokat mondjuk, melyekre az elérendő cél, a *rendelkezésre álló eszközök,* valamint a célért hozandó áldozatok és vállalt kockázatok mérlegelése alapján jutnak az emberek.

Ugyanígy van a hadtörténetben is, és ha a napjaink hadviselésének paraméterei, normái alapján ítélkezünk, alaposan tévedhetünk. Nemes Imre meglepő következetlenségnek tartja, hogy mindazon fogyatékosságok ellenére, amiket én magam a magyar hadviselésről elmondok, a vezetést mégis racionálisnak ítélem. Csupán arról feledkezik meg, hogy ezek a fogyatékosságok történetileg adottak voltak, s Tomoriéknak olyan hadsereggel — olyan *eszközzel!* — kellett a háborút megvívni, amilyent a társadalom ki tudott állítani. Ha viszont azt nézzük, hogy ezt a hadsereget, általában a rendelkezésükre álló eszközöket hogyan használták fel a cél érdekében, akkor csak azt mondhatjuk, hogy a háború logikája szerint, tehát racionálisan jártak el.

Volt-e csatatery?

„Perjés Géza tanulmányában — noha következtetéseinek alapját képezi — sajnos nem vázolja a magyar sereg általa »kitűnőnek« minősített csatatervét. A tanulmányban egyetlen fejezetet — sőt még alcímet sem — szentel ennek a sarkalatos kérdésnek" — írja Nemes Imre. Ezt az észrevételt nagyon köszönöm bírálómnak, mert részben helytálló. Valójában így van, nem szentelek külön részt a csatatery összefoglalásának. Most készülő „Mohács"-könyvemben észrevételét a legmesszebbmenőkig hasznosítani fogom.

Maga a terv azonban benn van a tanulmányban, s hogy nem egy helyen tárgyalom, annak egyszerűen módszertani oka van. A terv rekonstrukcióját lehetővé tevő adatok a forrásokban helyileg és kronológiailag annyira szét vannak szórva ugyanis, hogy az előadásban — melyben szükségképpen bizonyos kronológiai rendet kellett követnem — ezek nem is kerülhettek egy helyre. Arra, hogy egy külön részben foglaljam össze az adatokat, megvallom, nem is gondoltam, de ha gondolok is rá, nem hiszem, hogy terjedelemhiánnyal birkózó szerkesztőm túlságosan örült volna neki.

Miután a terv fent ígért összefoglalását bírálóm csak könyvem megjelenése után olvashatja — tehát legfeljebb egy év múlva —, most megkísérlem annak egyes elemeit a kronológiai rend figyelmen kívül hagyásával előadni, s közben egyes észrevételeire is válaszolni.

A terv elemei tehát a következők:

1. *A török hadsereg felvonulásának nehézségei és azok előrelátása.*

Mint tanulmányomban említettem, magyar részről annak felismeréséhez, hogy az óriási török hadsereg felvonulása a mohácsi mezőre nagy nehézségekkel fog járni, semmiféle zsenialitás nem kellett. A menet, a szétbontakozás és a csatához való fejlődés paraméterei adottak voltak ebben a korban is, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy azokat a magyar vezetők ne ismerték volna. Tomoriék tehát nagy valószínűséggel számíthattak arra, hogy a

török hadsereg nem egyszerre és talán nem is a legjobb erőállapotban fog a csatatérre érkezni. S hogy mindez *valójában bekövetkezett*, azt a török források egyértelműen bizonyítják, mint tanulmányomból kétségtelenül kitetszik. Nem értem tehát, miként szegezhet e *ténnyel* szembe Nemes Imre olyan *felvetést*, mint azt, hogy a „lassúnak tűnő" felvonulás „tudatos cselekvés" eredménye. Semmi figyelmet sem szentelt a források adataira támaszkodó érveimnek? Ezekből ugyanis kiderül, hogy a felvonulás nemcsak lassúnak tűnt, de valójában az is volt, ezenfelül még „embert és állatot" — amint azt Szulejmán Naplóiban olvashatjuk — ki is fárasztott.

Az is rejtélyes számomra, hogyan lehet cselvetést látni abban, hogy a hadsereg szétszakadozva, fáradtan és valószínűleg igen nagy rendetlenségben ért a küzdelem színhelyére. Hát nem ismerte fel elemzésem alapján, hogy a cselvetésről mesélő Dzselálzáde és Kemálpasazáde leírása tele van ellentmondással?

Azt is különös feltevésnek tartom, hogy a török vezetés a magyarok „fizikai és pszichikai" kifárasztására törekedve irányította úgy a felvonulást, ahogyan az valójában végbement. Furcsa törekvésnek kell mondanunk azt, aminek éppen az ellenkezője következik be.

És milyen alapon „értelmezhetnénk" az anatóliai sereg lemaradását „pontosan kiszámított manővernek"? Megint csak furcsa manővernek kell minősíteni az olyat, mely azzal, hogy megakadályozza az erők összpontosítását a döntés helyén, a háború egyik alapelvét sérti meg.

Érzésem szerint Nemes Imre nem érzékeli kellően egy akkora tömeg felvonultatásának nehézségeit, mint amekkora a török sereg volt. S ha ezekhez még azt is hozzávesszük, hogy a korban a terep kiértékelését lehetővé tevő térképek nem voltak, akkor szinte kézenfekvőnek tűnik, hogy a felvonulás szükségképpen súlyos zavarokkal, surlódásokkal járt. Nem tudom, elfogadja-e a 442. oldalon közölt számvetéseimet, melyek alapján a török hadsereg szélességi kiterjedését 8—9 km-re becsülöm. Ilyen kiterjedésnél az egyes egységek előnyomulási irányának és sávhatárainak kijelölése csakis térkép alapján vagy a terep pontos ismeretében végezhető el. Nos, mint említettem, erre alkalmas térképek a korban még nem voltak, így a felvonulási terep szemrevételezése elsőrendű követelmény volt. Erre viszont a török hadvezetésnek nem volt alkalma a magyar előcsapatok igen szívós harcai miatt.

2. *A terasz jelentősége.* Arról talán meggyőzte tanulmányom Nemes Imrét, hogy az jelentős akadály volt, s arról is, hogy a terepet nem ismerő török hadvezetést zavarba hozhatta. A kérdés csupán az, hogy így látták-e Tomoriék is. Erre nézve valójában semmi adat nincs, viszont a teraszhoz közeli felállás arra utal, hogy felismerték. Azt ugyanis nem lehetett nehéz dolog megállapítani, hogy a terasz felázott, csúszós lejtőjén a török nem indíthatja el rohamát, tehát előbb le kell ereszkednie a mohácsi mezőre, ott a leereszkedés közben rendetlenségbe jutott csapatokat rendezni kell, s csak azután lehet elindítani a rohamot. Mindez viszont önként kínálta a megoldást: beletámadni a harchoz még nem kész ellenségbe. De hogy ezt megtehessék, a teraszhoz közel kellett felállniok.

3. *A csatarend.* Mint tanulmányomban kifejtettem, a csatarend csak támadásra volt alkalmas. Ha viszont támadni akartak — tehát a gyengébb harci formát szándékoztak alkalmazni —, akkor feltételezniök kellett, hogy a támadás pillanatában erőfölényben lesznek, azaz *nem az egész* török hadsereg lesz velük szemben. Erre viszont csak úgy gondolhattak, ha feltették, hogy a török seregrészek *nem egyszerre* érnek a csatatérre.

4. *Ráskay kiküldetése.* Ha Tomori nincs meggyőződve róla, hogy a török *aznap nem fog támadni*, akkor alig képzelhető el, hogy a király testőrségének

eltávolításával akkora felelősséget vállaljon magára, mint amekkorát vállalt. Minden bizonnyal úgy gondolta, hogy a meglepő roham elől menekülő törökök már nem igen fogják a király személyét veszélyeztetni.

5. *Vita a táborba vonulás miatt.* Láttuk, Tomori ezekkel a szavakkal győzte meg a királyt, hogy támadni kell: „az ütközetet semmi esetre sem szabad elhalasztani, mert kisebb veszedelemmel jár most az ellenség csapatainak egy részével, mint holnap az egész sereggel megütközni; most a győzelem kétségtelen." Nem jogos-e feltenni, hogy ez nem akkor, abban a pillanatban született meg agyában, hanem már eleve számolt a török sereg megosztottságával? Nos, igen jellemző, hogy Istvánffy, aki Brodarics alapján kész vádiratot koholt Tomori ellen, erről a vitatkozásról és Tomori érvéről egy szót sem szól. Pedig a csatának szinte legfontosabb mozzanatáról van szó! Ez annál is érdekesebb, mivel Istvánffy igen jó katonai szakértő volt s elképzelhetetlen, hogy ne ismerte volna fel az idézett mondatban a csataterv lényegét, s azt, hogy Tomori hátralovaglása és vitatkozása a királlyal és környezetével milyen tempóveszteséget okozott a magyar seregnek. Vádiratokban általában nem szokták felsorolni a mentő körülményeket. Ez a védelem dolga. Nos, voltam bátor vállalni a védő szerepét Tomori nagy perében!

6. *Lutfi közlése.* Tanulmányomban idéztem Lutfi versiképét, melyben leírja a magyar haditervet. Hadd toldjam meg ezzel a prózai résszel: „Mikor tehát a sátorok felállításával foglalatoskodtak (ti. a törökök) s ki málháit rakta le, ki egyébbel volt elfoglalva, a király a lengyel és cseh bánokhoz így szólt: »A török tőlünk való félelmében száll táborba, kegyelmet akar kérni tőlünk.« Ezt mondván elbizakodott és seregét..." támadásra indította. Lutfi nagyvezíri rangra emelkedett, a katonai dolgokhoz tehát kellett értenie, ez egyébként leírásából is érezhető. Mint katonai szakértő pedig magát a tárgyat nézte, tehát a csata lefolyását, s azt nem akarta „megideologizálni", mint Dzselálzáde és Kemálpasazáde a cselről költött meséikkel. Ezen felül feltehetően nem is magánvéleményét közli, hanem a török hadvezetésnek a csatát követő kiértékelését foglalja össze. Eléggé különös, hogy a magyar hadtörténetírás Lutfinak ezt a döntő fontosságú közlését még figyelemre sem méltatta. De még különösebb a mód, ahogyan Nemes Imre, mint egy kimúlt legyet, úgy söpri félre a belőle levont következtetésemet.

Bár érveimet ilyen szép rendbe raktam, félek, bírálómat most sem tudtam meggyőzni. Pedig ez a terv valójában kitűnő és bátor volt! Mert gondolja csak meg, hogy minden előny a török és minden hátrány a magyarok oldalán volt, csupán a Mohács körüli terep adottságai kínáltak némi esélyt a sikerre. Egy ilyen esélyt felismerni és megjátszani, engedje meg Nemes Imre, nem kis dolog!

Az erőszakos folyamátkelésről

Nemes Imre súlyosan elmarasztal azért, mert műszaki szakképzettség nélkül merészelek az erőszakos folyamátkelésről nyilatkozni, sőt, uram bocsá', „specialisták hatáskörébe tartozó" számvetéseket is merek végezni, melyek természetesen nélkülözik a „szükséges jártasságot és alaposságot". A folyamátkelés műszaki része valójában ismeretlen terület számomra, viszont engedje meg Nemes Imre, hogy megjegyezzem: az erőszakos folyamátkelés nem csupán és nem is elsősorban műszaki kérdés, hanem hadműveleti és harcászati is! A műszaki tiszt feladata csupán az átkelés technikai előfeltételeinek megteremtése — beleértve ebbe természetesen a javaslattételt is —, a többi a vezető dolga. Azután az is nagyon kérdéses, hogy a mai erőszakos folyamátkelés technikai részeinek ismeretében szabad-e olyan biztosan ítélkezni

régmúlt idők folyamátkeléseiről. És meg kell mondanom, kissé megriadtam, amikor azzal a kijelentésemmel vitatkozva, hogy a „Dráva sem jelentett komoly akadályt", azt írja: „Ami a szerző... megállapítását illeti, úgy vélem, hogy amellett, hogy katonailag hibás, ellentmond a »háború logikájának«, még az esetben is, ha véleménye alátámasztására segítségül hívja Montecuccolit és Clausewitz-et". Megriadtam, mondom, mert ha a régebbi háborúk kérdéseiben kétségbe vonjuk az akkor élt katonai szakértők véleményét, akkor igen-igen ingoványos talajra tévedünk és elérkezhetünk egy olyan ponthoz, melyen túl már minden és mindennek az ellenkezője is elmondható, pillanatnyi hangulattól, szándéktól, ideológiai vagy más indítékoktól vezettetve.

No, de térjünk vissza a Száva és a Dráva menti védelem kérdéséhez. Azért mertem megfelelő „jártasság és alaposság" nélkül a kérdéssel foglalkozni, mivel igencsak gondolkozóba ejtett, hogy Budától Konstantinápolyig, Nürnbergtől Velencéig a katonai szakértők mind úgy vélték, hogy Nándorfehérvár elvesztésével Magyarország védhetetlenné vált. Hát ott van ez a két viszonylag nagy folyó — nem jelentettek volna akadályt? Előszedtem tehát néhány katonai szakkönyvet, tájékozódtam a folyamátkelés műszaki normáiról, még egyszer elolvastam Montecuccoli, főleg azonban Clausewitz ide vonatkozó fejtegetéseit. Mindezek alapján azután teljesen igazolva láttam a XVI. századi szakértők véleményét.

Ha Nemes Imre figyelmesebben olvasta volna tanulmányomat, talán elkerülhettük volna a vitát az erőszakos folyamátkelésről. Annak 432—433. oldalán ugyanis ezt írtam: „ha sikerült volna is az átkelést megakadályozni (ti. a Dráván), a török megtehette volna, hogy csapatainak egy részét hajókra rakva felevez a Dunán, és valahol Mohács körül partra szállva hátulról is fenyegeti a magyar sereget." A Dráva-vonal tartós védelme tehát eleve kilátástalan volt, mert a védőállást meg lehetett kerülni vizen, de amint a későbbiekben látni fogjuk, szárazon is. Felteszem, hogy Nemes Imre maga sem tartja sokra azt a védőállást, melyet meg lehet kerülni. Egyébként Clausewitz a sikeres folyóvédelem előfeltételének tartotta, hogy annak szárnyai természetes akadályokra (tengerekre, hegyvidékre), vagy semleges területre támaszkodjanak. Az egész kérdést tehát ennek az egyetlen körülménynek a megemlítésével elintézhettem volna.

Hogy ennek ellenére mégis oly részletesen foglalkoztam az erőszakos átkeléssel, annak oka az volt, hogy több oldalról is meg akartam világítani a kérdést. Ugyanakkor az a törekvés is vezetett, hogy ebben a kevesek által ismert témában némi tájékoztatást adjak. Nemes Imre e törekvésemet egészében sikertelennek, sőt károsnak ítéli. Lássuk azonban, milyen érvek alapján.

A folyók mentén folytatott védelem hatásossága.

Ezt írja Nemes Imre: „A folyók... ellentétben Perjés Géza véleményével — az ókortól napjainkig — minden esetben növelik a védő fél esélyeit... A folyók minden esetben megnehezítik a támadó fél tevékenységét. Mindezek alapján semmiképpen sem tartom tévesnek azt a nézetet, hogy a védelem sikerei a folyók mentén a legnagyobbak."

Szabadjon két régi, nem is akármilyen katonai szakértőt idéznem. Nagy Frigyes ezt írja: „Semmi sem olyan nehéz, mondhatnók lehetetlen, mint a folyóátkelést megakadályozni, különösen, ha a támadó igen széles arcvonalon támad." A másik szakértő, Napoleon pedig így vélekedik: „Semmi sem veszélyesebb, mint egy folyót... védeni; ha ugyanis az ellenség meglep az átkeléssel, *márpedig mindig meglep,* akkor hadseregünket igen széles védelmi

csoportosításban találja és arra törekszik, hogy megakadályozza az összevonást."*

Nemes Imre bizonyára övön aluli ütésnek tartja, hogy újfent régi katonai szakértőkre hivatkozom, de kérem, vegye figyelembe: hadtörténész vagyok, aki létalapjától fosztaná meg magát, ha nem adna véleményükre.

A folyóvédelem széles arcvonalon.

Nemes ezt írja: „A szerző tanulmányában vázolt folyóvédelmi felépítés nem valószínű, hogy említésre méltó eredményt hozott volna. Olyan folyóvédelmet ugyanis, amelyet — feltételezéseken alapulva — elképzel, csak olyan katonai vezetők... szerveztek volna, akik — enyhén szólva — nem állnak feladatuk magaslatán. Az az elméleti modell, amit a szerző vázolt, azaz a *szükségtelenül széles arcvonal* (100 km)... valóban azt eredményezte volna, hogy a magyarok... a Dráva-menti ütközetet elveszítették volna." Láttuk előbb: Nagy Frigyes és Napoleon mint természetes dologról beszél a folyóvédelem igen széles kiterjedéséről. Nem álltak volna „feladatuk magaslatán"? Ugyanígy Clausewitz sem?

Sokat tárgyalt téma a hadtörténetírásban Moreau erőszakos átkelése a Rajnán 1796-ban. A 155 000 főt számláló forradalmi francia hadsereg, mely Jourdan és Moreau parancsnoksága alatt Düsseldorftól Baselig volt elosztva, át akart kelni a Rajnán, hogy a Duna völgyében Bécs ellen vonuljon. Miután a Duna völgyébe éppúgy el lehetett jutni a Majna és a Neckar mentén, mint a Fekete Erdőn át, Károly főherceg csapatait — 145 000 fő — Düsseldorftól egészen Freiburgig osztotta el, mintegy 400 km-es arcvonalon. Miután Jourdan Köln vidékénél végrehajtott átkelését Károly főhercegnek sikerült elhárítania és a francia csapatokat visszadobnia a Rajnán túlra, gyors ütemben Kehl-hez menetelt, mert olyan híreket kapott, hogy Moreau meg itt kísérli meg az átkelést.

A főherceg azonban elkésett és Moreau az átkelést végrehajtotta, mégpedig a főerőkkel Kehlnél, három tüntető csoporttal pedig attól délre, kb. 30 km-es arcvolnalon.

Nemes Imrét annyira izgatja a Dráva-védelem általam feltételezett széles arcvonala, hogy újra kitér rá: „Amennyiben a törökök hadászati elgondolásai között a magyar sereg megsemmisítése mellett valóban szerepelt Buda elfoglalása és tevékenységét az idő és a tér erősen korlátozta..., akkor a török hadvezetésnek céljai eléréséhez a lehető legrövidebb utat kellett volna választania. Ebből adódóan nem kockáztathatta volna meg, hogy csapataival a Dráva jobb partján közel 100 km hosszú — teljesen felesleges — oldalirányú manővert hajtson végre."

Lehet, hogy Nemes Imrét hadtörténeti analógiákkal nem tudom meggyőzni, ezért kérem, tegyük meg együtt a háború logikájának ezeket a gondolati lépéseit: 1. A török célja a magyar sereg leverése és Buda elfoglalása; 2.: a magyarok ezt meg akarják akadályozni, ezért 3.: védőállást foglalnak a Dráva északi partján; 4.: a töröknek tehát fel kell számolnia a védőállást; most figyelmen kívül hagyva a védőállás bal szárnyának a Dunán való említett

* Idézi: *Bailly:* Franchissement de fleuves par les armées modernes. Paris, 1929. Itt jelölöm meg a többi felhasznált irodalmat is: *Clausewitz, K.:* Vom Krige. 18. Aufl. Bonn, Dümmler, 1972.; *Haillot, C. A.:* Versuch einer Anweisung über Flussübergänge. Glogau, 1836; *Brinner, W.:* Übersichtliche Darstellung der Entwicklung des Kriegsbrückenwesens. (Ö. M. Z. 1873. II. Bd.); *Pukl, A.:* Über Flussübergänge und über Flussübergangsübungen. Wien, 1898.; *Wertens:* Taktik und Technik der Flussübergänge. Berlin, 1913; Generalstabshandbuch, Wien, 1914; Harcászati Szabályzat, I—II. Budapest, 1926.; E—32. jelzésű tervezet. Műszaki oktatás a nem műszaki csapatok számára Budapest, 1926.; *Rödl R.:* Folyamátkelés részletes végrehajtása egy hadosztály keretében. Budapest, 1929; *Berger K.:* A vezetés kézikönyve. I—II. Budapest, 1930.; *Cserneky (Markovits) A.:* Folyóátkelés. (Harcászati feladatok. 3. füzet) Budapest, Honv. Ti. Szab. Szerk. Tanf. 1938.; Harcászati Szabályzat. I—II. Budapest, 1939; *Szabó L.—Mikó L.—Szabó I.:* A bőrtömlőtől a repülőhídig. Budapest, 1967.

megkerülhetőségét, a török, attól függően, hogy a magyarok hogy állnak fel, a következőket teheti: a) ha a magyarok egy ponton állnak, mondjuk egy 4 km-es arcvonalon, akkor itt tüntet, illetve leköt és a zömmel 5—10 km-t oldalt menetelve átkel a túlpartra; b) ha a magyar sereg 20 km-es arcvonalon áll, ugyanezt megteheti, csak akkor 1—2 napi menetet kell a zömnek végrehajtania; c) ha a magyar sereg kiterjedése 40 km, akkor a megkerülés már 2—3 napba kerül; d) ha a kiterjedés 100 km, akkor a megkerülés 7—9 napi, a hadműveleti tengelyre való visszatérés ugyanennyi menetet igényel. 5. A magyarok tehát választás elé állítják a törököket: a) megkerülik a védőállást, de ebben az esetben 14—18 napot veszítenek, vagy b) kierőszakolják az átkelést, még súlyos veszteségek árán is. Kockázat ide, kockázat oda, ha a török nem mer vállalkozni az átkelésre, igenis rákényszerül, hogy „100 km hosszú... oldalirányú manővert hajtson végre". Amint látja bírálóm, a „teljesen felesleges" kitételt kihagytam, mivel ez a kitérő nem *felesleges*, hanem *szükséges* lett volna.

Az átkelés üteme.

„Ami a török csapatok átkelési képességét illeti, Perjés Géza számvetéseit taktikailag és műszakilag egyaránt elfogadhatatlannak tartom... Tájékoztató adatként kívánom megjegyezni, hogy az az átkelési ütem, amelyet a folyóvédelem ésszerűségének elutasítása érdekében Perjés Géza számvetési alapként elfogadott, lényegesen nagyobb, mint a korszerű hadseregek napjainkban teljesíthető átkelési üteme." (112., 113. o.) Hogy ma mekkora egy hadsereg átkelési üteme, nem tudom, de ha valójában lényegesen kisebb, mint amennyit én kiszámítottam, akkor ez azt jelenti, hogy eléggé pontosan kalkuláltam. A helyzet ugyanis az, hogy a második világháborút megelőző 100 esztendőben az átkelés üteme viszonylag lelassult, mégpedig azért, mert ha a vízi szállító eszközök sebessége lineárisan növekedett, akkor a tűzfegyverek hatásfoka exponenciálisan, ami azt jelenti, hogy a múlthoz képest jelentősen lehet késleltetni a folyamátkelést.

Az óriásian megnövekedett tűzhatás miatt a támadó műszaki anyagát és személyzetét olyan veszteségek érik az átkelés három legfontosabb fázisában — ti. a műszaki anyag előrevonásánál, az átkelő eszközök vízrebocsátásánál és az átkelésnél, valamint a hídépítésnél —, melyekről a régi időkben szó sem lehetett. Hogy csak a harmadik fázisról beszéljünk, mennyire becsüli Nemes Imre annak valószínűségét, hogy egy XVI. századi muskétával vagy ágyúval egy mozgó célt el lehessen találni? S ha találat érte is az átevező csónakokat, pontonokat stb. vajon mit árthatott az nekik? Még akkor sem kellett feltétlenül elsüllyedniök a hajóknak, ha a víz alatti részüket találta el egy ágyúgolyó, hiszen akár ronggyal is be lehetett tömni a keletkezett lyukat. Mi marad azonban ma egy pontonból, ha egy löveg gránátja eltalálja?

Ezért számoltak a két világháború között az erőszakos folyamátkelésnél 100%-os anyag- és 30—50%-os (műszaki) személyi veszteséggel. Ilyen veszteség mellett gyors ütemű átkelés valóban aligha képzelhető el.

De a technikai fejlődés más szempontból sem könnyítette meg az erőszakos folyamátkelést az említett 100 esztendőben. Baills francia ezredes kimutatta, hogy Moreau 1796-os Rajna-átkelésénél az átkelés üteme ugyanúgy 4 km/óra volt, mint a jelen század huszas-harmincas éveiben, ugyanakkor viszont a védő fél tartalékainak mozgási sebessége a motorizálás következtében 3—4 szeresére növekedett. Így tehát könnyen lehetséges, hogy a folyamátkelés legmodernebb eszközei mellett sem nagyobb ma az átkelés üteme, mint a XVI. században. De, hogy ezt eldönthessük ahhoz az kellett volna, hogy Nemes Imre konkrét adatokat közöljön. Gondolom megteszi egyszer, hogy tehát vitánkat folytathassuk, újabb adatokat és normákat közlök a régebbi folyamátkelésekről. Közben azonban ismételten közlöm régebbi adataimat is, mivel számításaimat vörös ceruzával vastagon áthúzva, „elégtelen" osztályzatot

adott számvetéseimre. (Az adatokat az előbb felsorolt művekből vettem, így külön nem hivatkozom rájuk.)

Fordulóidő (beszállás, átevezés, kiszállás, visszaevezés) 100 m-enként 10 perc.

Lesodrás: a folyószélesség 1/3—1 1/2-szerese.

Felvontatás: percenként 40 m; a lesodrás kétszerese számítandó, mivel a szállítóeszközöket a víz az oda- és visszaevezésnél egyaránt lesodorja.

A német hadseregben az első világháború előtt a következő normákkal számoltak:

Egy hadosztály-hadihídoszlopban van 12 fél = 6 egész ponton = 3 tag.
Egy hadtest-hadihídoszlopban van: 26 egész ponton = 12 tag.

Áthajózási eszközszükséglet:

Egység	Egyes ponton	Tag
1 gy. szd.	14	4
1 gy. zlj.	56	16
1 lov. szd.	—	25
1 üteg törzssel, lövegekkel és lőszervonattal	—	19
	—	23

Egy gy. zlj-at a hadosztály hadihídoszlopa egész pontonjaival 55:6=9—10 fordulóval visz át.

Egy lovasszázadot a hadtest fél hadihídoszlopa 23:6=4 fordulóval visz át. Átkelési időszükséglet: be- és kiszállás 2—2 perc, átevezés 50 m-enként 1 perc.

Fordulóidő:

Folyószélesség (m)	Vízsebesség (m/másodperc)	Fordulóidő (perc)
100	1—1,5	10—15
200	1—1,5	20
3—400	1—1,5	30
3—400	2,0	40

Sötétségben 25%-kal több idő kell.

Ellenséges behatáson kívül egy 2—300 m hosszú hidat 5, 3—400 m hosszút 6 óra alatt lehet felépíteni. Éjjel 50%-kal több idő kell.

Lássunk egy hadtörténeti példát: Moreau említett Kehl-i átkelésénél az első lépcső átszállításához 27 kereskedelmi hajó és 18 halászbárka állt rendelkezésre, a hídveréshez pedig 69 ponton. (Kb. 4 hadihídoszlop anyaga 1930 körül a francia hadseregben). Az átkelőeszközökkel egyszerre 3500 főt lehetett átszállítani a 250 m-es főágon; átkelési idő: kb. 30 perc. A Kehl-i átkelő rész létszáma 15 800 fő volt, azaz a csapatnak mindegy negyed részét lehetett egyszerre átteni a hídfőbe.

E normák figyelembevételével számítottam ki a török drávai átkelésének ütemét. Amennyiben tehát az evezés technikájában nem történt valami forradalmi változás 1526 és a XIX. század vége között, akkor számításaim helyesek. Itt még válaszolnom kell Nemes Imrének arra a szemrehányására, hogy „könnyelműen" kezelem az adatokat. Azt írom ugyanis, hogy „Kemálpasazáde szerint egy kisebb hajóra 20 ember fért, mi 30-at számítottunk." Nos, én így gondolkoztam: ha a „kisebb" hajóra 20 ember fért, akkor a nagyobbaknál 30—40, esetleg 100 fővel is lehet számolni. Ezért vettem közép-

arányosként 30-at. Hol itt a könnyelműség? Egyébként azóta rábukkantam Ferdi adatára, aki általában 30 embert számít egy hajóra. (Thury: II./103. o.)

Az erőszakos folyóátkelés számtani és mértani szabályszerűségeiről.

Ezt írja Nemes Imre: „A folyóvédelemnek azt a mértani és számszaki szabályszerűségét, amit Perjés Géza tanulmányában vázol, nem javaslom sem a szerzőnek, sem más kutatónak további tanulmányokhoz felhasználni, mert az téves következtetések levonását eredményezheti."

Nos, arról van itt szó, hogy bár a folyóátkelést ezernyi speciális körülmény befolyásolhatja, mégis célszerű „mértanilag" gondolkozni, mert csak így teremthetünk valami rendet a kérdésben. Ilyen szempontból teljesen Clausewitz példáját követtem. Engedje meg tehát, hogy ismertessem azokat a számításait, melyek alapján ítéletet mondott a folyóvédelem, illetve folyóátkelés sikerének esélyeiről: ha a hídveréshez szükséges idő 24 óra és ezalatt 20 000 főt lehet átteni a túlsó partra más eszközökkel, a védő viszont 12 órán belül 20 000 fővel a part bármelyik pontján megjelenhet, akkor az átkelés nem sikerülhet, hiszen csak 10 000 fő van erre az időre a hídfőben; miután 12 óra alatt, beszámítva a parancsadást is, 4 mérföldet lehet megtenni, és minden 8 mérföldre 20 000 fő kell, ilyen módon egy 60 000 főt számláló hadsereg képes 24 mérföldes folyószakasz védelmére. Ez elegendő ahhoz, hogy bármely ponton 20 000 fővel megjelenhessünk, még akkor is, ha az ellenség két helyen akar átkelni — és ennek kétszeresével, ha csak egy helyen. (Áttéve mai mértékekre: 1 porosz mérföld: 7,53 km; 24 mf = kb. 180 km; 4 mf = 30 km; menetsebesség = 2,5 km/óra).

Hogy mennyire hasznos ez a mértani és számtani szemlélet, az már abból is kitűnik, hogy csak ilyen módon tudunk hadtörténeti összehasonlításokat tenni egyes korok folyóvédelmei, illetve folyóátkelései között, amint ezt a következőkben látni fogjuk.

Clausewitz nem mondja meg, hogy mekkora a példájában szereplő folyó szélessége, de ha abból indulunk ki, hogy Moreau a Rajna 250 m-es ágán 19 óra alatt vert hidat, akkor annak — miután 24 órának veszi az építési időt —, 320 m körül kellett lennie. Ha tehát a fordulóidőre 32 percet, a lesodrásra 200 m-t, így a felvontatásra 10 percet számítunk, akkor egy-egy lépcső átkelési ideje 42 perc. Ezek szerint 24 órára 34 átkelő lépcsőt lehet számítani, lépcsőnként 600 fővel. Ha Haillot adatát alapul véve egy korabeli pontonra 20—25 főt számítunk, akkor az átkeléshez 24—30 ponton kellett. Miután a pontonokat egymástól kb. 6 m-re állították fel, a hídépítéshez további 53 ponton kellett.

Clausewitz egy helyen megmondja, hogy a támadó fél hadserege 100 000 fő. Lehetséges, hogy egy ekkora hadseregnek csak 80 pontonja lett volna? Bizony lehetséges. 1716-ban az egész Habsburg-hadseregnek csupán 50 pontonja van, 1749-ben 200, 1789-ben 304. Az Osztrák—Magyar Monarchiának 1914-ben 123 pontonoszlopa volt, egyenként 18, összesen 2014 pontonnal. (Kéri Kálmán szíves közlése.)

Hasonlítsuk össze az adatokat az átkelési kapacitás szempontjából: láthattuk, a Moreau rendelkezésére álló átkelő eszközök a hadsereg egynegyedének egyszerre való átszállítását tették lehetővé; mint említettük, ennek jelentős része polgári hajó és bárka volt, s ha csak 60 pontonjára lett volna utalva, erőinek csak 7,6—9,5%-át szállíthatta volna át egyszerre. A Clausewitz példájában szereplő 100 000 fő 80 pontonjával egyszerre az erők 1,6—2,0%-át lehetett volna áttenni. A német hadseregnél az első világháborúban, a magyar honvédségnél pedig a 30-as években egy hadtest gyalogságának kb. 4%-át lehetett egyszerre áttenni a túlsó partra a szervezetszerű pontonegységekkel.

Az átkelőeszközöknek ezt a korlátozott számát részben az anyag drágasága, részben pedig a szárazföldi szállítás rendkívüli nehézségei indokolták, különö-

sen a régebbi korokban. A XVIII. században például egy ponton 15 q-át nyomott, szállításához különlegesen felépített kocsi és hat igásló kellett. A korabeli igen rossz útviszonyok mellett a pontonkocsik jelentős része szállítás közben elakadt és tönkrement. Nos, a török ilyen szempontból is behozhatatlan fölényben volt. Egyrészt az állam gazdagsága folytán tömegével építtethetett hajókat egy-egy hadjáratra, másrészt mentesült a szárazföldi szállítás rendkívüli nehézségeitől is, hiszen hajói a Dunáról felevezhettek a Drávára. Ha a hajók számát 800-nak vesszük és hajónként 30 főt számítunk, akkor a török hadvezetés egyszerre 24 000 főt tehetett át a túlsó partra, tehát harcosainak 16%-át. Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia pontonoszlopai is nagyjából ennyi embert szállíthattak volna át egyszerre.

A folyóvédelem, illetve az erőszakos folyamátkelés kérdésében tehát semmiképpen sem lehet csupán műszaki szempontok és normák alapján ítéletet alkotni. Olyan harci cselekményről van szó, melynél az erő, a tér és az idő tényezőinek legbonyolultabb kombinációira van szükség, s miután a háború paraméterei állandó változásban vannak, a kombinációk eredményei alapvetően eltérnek egymástól. Láthattuk, a régebbi időkben a folyóvédelem rendkívül széles kiterjedése *adott* volt. A széles kiterjedés viszont a védelmet rendkívül merevvé tette, és ha az ellenségnek sikerült egy ponton a védelmet áttörnie, az pillanatok alatt összeomlott, hiszen éppen a nagy kiterjedés miatt a védő csak elkésve vonhatta össze szétszórt csapatait az áttörés helyén. Ezért irtózott Nagy Frigyes és Napoleon a folyóvédelemtől.

A technika fejlődése viszont minden tekintetben a folyóvédelmet erősítette. (Csak a második világháborúig terjedő időről beszélek, mert a mai adottságokat nem ismerem). A légi felderítés megnehezítette a meglepetést, pedig az régen — és a modern időkben is — a sikeres folyamátkelés előfeltétele volt. Az óriási mértékben megnövekedett tűzerő az átkelés előkészítését tetemesen meghosszabította, magát az átkelést pedig lelassította. Régebbi időkben a hídfőállás kialakításával az átkelést általában befejezettnek lehetett tekinteni, a második világháború előtt ez már korántsem volt így. A napóleoni időkben egy 1 km sugarú, tehát mintegy 3 km kiterjedésű hídfőállás már teljesen elegendő volt ahhoz, hogy az átkelő fél elkezdhesse a hadihíd építését, mivel az akkori lövegek hatásos lőtávolsága kb. 1 km volt. A második világháború előtt a „szűkebb hídfő" — mely tehát a védő tüzérségét megfosztotta a közvetlen megfigyelés lehetőségétől — 2—4 km sugarú kör kellett, hogy legyen, kiterjedése tehát 6—12 km-re emelkedett. Nos, ilyen hosszúságú vonal megszállásához 1½—3 hadosztály kellett, s miután ezek a hadosztályok a legsúlyosabb harcokba bonyolódtak, alapkövetelmény volt, hogy legalább 3 lőszerjavadalmazás legyen a hídfőben. Egy hadosztály lőszerjavadalmazása mintegy 200 tonnát nyomot, tehát a csapatok átvitelén kívül 900—1800 t lőszer átszállításáról is gondoskodni kellett. Vegyes vontatású lőszeroszlopokat véve, ez óriási tömegű lőszer szállításához 700—1400 szekér és 120—240 tehergépkocsi kellett, a lőszerszállító oszlop hosszúsága tehát 10—25 km volt. 4 km-es átkelési ütemet véve alapul, csupán a lőszer átszállításához 2½—6 óra volt szükséges. A támadás folytatását lehetővé tevő „tágabb hídfőnek" viszont már olyan méretűnek kellett lennie, hogy az az ellenség tüzérségének tömegtűzhatását teljesen lehetetlenné tegye. Ez azonban egy 6—8 km sugarú és 19—25 km kiterjedésű területet igényelt, 5—6 hadosztállyal. Ebben az esetben az átszállítandó lőszer mennyisége már 3—6000 t. Ugyanezt a lőszermennyiséget az utakat szabadon használó védő 10—15 km-es sebességgel szállíthatja, tehát 3—4-szer gyorsabban, mint a hadihídra utalt támadó.

Abban tehát Nemes Imrének igaza van, hogy ma a folyóvédelem sikerének esélyei igen jók, de az az állítása, hogy ez így lett volna az „ókortól napjainkig", tarthatatlan.

Mindent összefoglalva: Nemes Imre bírálata után sem tartom szükségesnek, hogy tanulmányom bármelyik állítását visszavonjam. Ennek ellenére nagy örömmel üdvözlöm hozzászólását. Szinte már szenvedélyes hangú bírálata ugyanis azt mutatja, hogy eleven érdeklődés él benne a hadtörténet iránt. Feltételezem, hogy rajta kívül többen is vannak ilyenek és éppen ez adta az ötletet: nem lehetne-e vajon összehozni valamilyen „hadtörténeti önképzőkört"? Olyan baráti munkacsoportra gondolok, mely időnként összeülve, hadászok, harcászok és különböző specialisták — műszakiak, tüzérek, híradók, orvosok stb. — bevonásával vitathatna meg egy-egy fölmerülő katonai kérdést. Milyen érdekes és tanulságos lenne egyes korok hadviselésének paramétereit számítógépbe táplálva, katonai kibernetikusok bevonásával játszani végig azonos harci cselekményeket a különböző korokban!

SZEMLE

ISZTORIJA VTOROJ MIROVOJ VOJNI 1939—1945.

(Vojenizdat, Moszkva, 1975. 5. k., 512 o.)

A második világháború történetét tárgyaló sorozat ötödik kötetének megjelenésével a hadtörténettudomány újabb gazdag anyaghoz jutott, mely a Szovjetunió és az antifasiszta koalíció más államai számára szinte legsúlyosabb háborús időszakot tárja fel a marxi—lenini metodológia, a valóban tudományos történetszemlélet pozíciójából. Mélyrehatóan elemzi az arcvonalakon 1942 nyarán—őszén végbemenő háborús eseményeket, vázolja az általános katonapolitikai helyzetet, hangsúlyozva, hogy erre az időre a nemzetközi küzdőtéren döntően megváltoztak az erőviszonyok az antifasiszta koalíció népei, országai javára.

Meggyőzően bizonyítják a kötet szerzői, hogy a párt vezetésével éppen a szovjet nép és fegyveres erői töltötték be a meghatározó szerepet a fasiszta katonai-politikai vezetés által táplált hódító törekvések meghiúsításában. Ugyanakkor a teljességre való törekvéssel mutatják be a nyugati szövetségesek jelentős katonai, gazdasági és politikai lépéseit, rendszabályait. Hangsúlyozzák, hogy a hadviselő felek helyzetét és terveit az 1942. évi hadjáratban leginkább befolyásoló politikai és katonai tényező a német fasiszta csapatok Moszkva térségében elszenvedett veresége volt.

A német hadvezetés, amint az direktíváiból is kitűnik, a nyár folyamán tervezte minden rendelkezésére álló erejének összpontosítását azzal a céllal, hogy megindítsa fő hadműveletét az arcvonal déli szakaszán és megsemmisítse a Dontól nyugatra működő szovjet csapatokat, majd a továbbiakban megkaparintsa a Kaukázus olajvidékeit és áthatoljon a Kaukázus fő gerincén.

A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság hadászati terve 1942. április—júniusára előirányozta az aktív hadászati védelem folytatását, valamint egész sor támadó hadművelet végrehajtását a kijelölt irányokban; a csapatok átszervezésének befejezését és hadászati tartalékok képzését azzal a számvetéssel, hogy később — főcsapásukat a déli szárnyon mérve — lendületes támadást indítsanak a szovjet—német arcvonal jelentős szakaszán.

1942. május elején a szovjet—német arcvonalon mindkét hadviselő fél aktív harctevékenységet indított. Az ellenségnek sikeres akciói voltak a Krímben és Harkov körzetében. Az 1942 tavaszán lezajlott ütközetekben a szovjet csapatok — a katonák tömeges hősiessége, állóképessége és önfeláldozása ellenére — nem tudták a hadászati védelem elé tűzött feladatokat teljes mértékben megoldani és kénytelenek voltak fontos körzeteket és hídfőket feladni, olyanokat, amelyek a nyári nagy támadás kibontakoztatását szolgálhatták volna. A háborús tevékenység egészét véve alapul, valamennyi fontosabb irányban az ellenség kezébe került a kezdeményezés.

A második világháború tárgyalt időszakában központi szerepet töltöttek be a sztálingrádi és kaukázusi hadászati irányban vívott védelmi hadműveletek. Július 17-én kezdődött a sztálingrádi csata. A Főhadiszállás a kialakult helyzet értékelése alapján döntött úgy, hogy szívós védelmi ütközetekben kell felmorzsolni az ellenség nagyerejű támadó csoportosítását, meg kell akadályozni a Volgához való kijutását, majd időt nyerve, hadászati tartalékokat kell előrevonni a sztálingrádi irányba azzal a céllal, hogy a későbbiekben ellentámadásba menjenek át. A végrehajtás érde-

kében több párhuzamos intézkedés történt: szervezési rendszabályokat léptettek életbe, megerősítették a csapatok vezetését, az Állami Honvédelmi Bizottság és a Főhadiszállás tagjai a harcoló csapatokhoz érkeztek, új erőket dobtak át Sztálingrád körzetébe a védelem megszilárdítására és az ellenség támadásának meghiúsítására.

A német hadvezetés először még a kaukázusi irányra összpontosította figyelmét, sőt a 6. hadsereg erőinek egy részét is ide csoportosította át, augusztus elején viszont a Volga és a Don térségébe vonták vissza ezeket a csapatokat, de még a 4. páncélos hadsereg egységeit is. A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság — a kötet adatai szerint — arra kényszerítette az ellenséget, hogy döntő ütközetbe bocsátkozzon Sztálingrádnál, ott, ahol arra nem volt felkészülve és nem is várta az összecsapást.

Miután a német csapatok július 25-én kijutottak a Donhoz és hídfőket foglaltak annak bal partján, kialakult a Kaukázus területére való betörésük reális veszélye. A Kaukázus hős védői azonban gátat vetettek az ellenség előretörésének. Az ellenség szándéka, hogy elfoglalja Novorosszijszk városát, majd a fekete-tengeri partvidéken bontakoztassa ki támadását a Kaukázuson túli területek felé, meghiúsult. A szovjet csapatok aktív és bátor helytállásukkal arra kényszerítették a hitlerista vezetőket, hogy kiadják az „elvi parancsot a védekező harcra", vagyis csapataikkal védelembe menjenek át. Nem sikerült a németeknek sem Groznó térségébe, sem pedig a Kaukázus fő vonulatának körzeteibe betörniök, nem is beszélve a hágókon való átjutásról.

A hitleri hadvezetés kísérlete, hogy a fekete-tengeri partvidéket a 17. hadsereg Tuapsze felé indított támadásával elérje, szintén a német fasiszta csoportosítás szétzúzásával végződött. Sikertelennek bizonyult az ellenség 1. páncélos hadseregének Ordzsonikidze irányában kezdeményezett támadása is.

A burzsoá ideológusok, a különböző alapokon érvelő történelemhamisítók, igyekeznek a tárgyalt időszak eseményeit elferdíteni, szubjektív szempontból értékelni. Próbálkozásaik azonban hasztalanok, érveik megalapozatlanok, erről az ismertetett mű számtalan adata meggyőzően tanúskodik. Amikor a szerzők az események homlokterébe állítják a sztálingrádi és a kaukázusi irányban szervezett hadászati védelmet, helyesen mutatnak rá, hogy 1942 nyarán—őszén a szovjet csapatok egyúttal támadó hadműveleteket is indítottak a szovjet—német arcvonal más szakaszain. Ezek között joggal említik legjelentősebbként a Leningrád térségében folytatott harctevékenységet.

Bár a szovjet csapatok feladatai a Leningrádnál és más körzetekben folytatott hadműveletekben csupán korlátozott célokat szolgáltak, mégis hadászati kapcsolatban állottak a szovjet—német arcvonal déli szárnyán végbemenő meghatározó hadieseményekkel és jelentős szerepet játszottak abban a küzdelemben, amely a fő célok eléréséért folyt. Ezek a hadműveletek úgy értékelhetők, hogy lényegesen hozzájárultak a gyökeres fordulat eléréséhez a háború menetében.

A fordulat elérését jelentősen elősegítette a szovjet emberek egyre aktívabb küzdelme az ellenség mögöttes területein, ez viszont szükségessé tette e küzdelem egységes és hatékony irányításának biztosítását. Az ellenállási harc kibontakozását és vezetésének sajátosságait a könyv tizedik fejezete tárgyalja.

Súlyt helyeznek a szerzők a kommunista párt, mint a gyökeres háborús fordulat eléréséért folytatott harc irányítója és szervezője szerepének bemutatására. A kötet ötödik fejezetében szemléltetik a párt katonai szervező tevékenységének különböző irányait és területeit, célkitűzéseit: a Szovjetunó Fegyveres Erői harci erejének és ütőképességének fokozását, az összehangolt hadigazdasági rendszer megteremtését, a magasan képzett katonai káderok felkészítését, az ideológiai és az egész pártpolitikai munka színvonalának emelését a harcoló csapatoknál és a hátországban egyaránt, a hadseregben és flottánál működő vezető pártszervek további szervezeti megszilárdítását. E téren jelentős intézkedés volt a teljes egyszemélyi parancsnoki jogkör megteremtése, a politikai tiszti rendszer átszervezése. A párt gondoskodásának eredményeként erre az időre a Vörös Hadsereg és Haditengerészeti Flotta félelmetes erőt képviselő, jól szervezett, a hitleristák nyomását nemcsak felfogni és megállítani, hanem visszaverni is képes fegyveres erővé vált.

A szilárdan helytálló és súlyos körülmények, nélkülözések közepette dolgozó szovjet hátország, az áttelepített ipari bázis és a sok millió szovjet állampolgár képes volt arra, hogy 1942 nyarára teljes egészében átállítsa a népgazdaságot a haditermelésre, a háborús vágá-

nyokra. Már az első félévben 8268 harci repülőgépet, 11 178 harckocsit, valamint 15 375 löveget adott a harcoló csapatoknak. A munkában tanúsított hősiesség, a nehézségek bátor leküzdése, példátlan helytállás jellemezte a szovjet dolgozókat hazájuk szabadságáért és függetlenségéért vívott küzdelmükben. Munkájuk eredményei, melyekről a könyv tizenkettedik fejezete szól, világosan tanúsítják a szocialista társadalmi rendszer fölényét.

Mindezek a tényezők pozitívan hatottak a háború következő időszakaira, amikor a szovjet hadsereg kimagasló győzelmei nyomán bekövetkezett a gyökeres fordulat a háború menetében az antifasiszta koalíció javára.

A Szovjetunió Kommunista Pártja mindenkor megkülönböztetett figyelmet szentelt az ország külpolitikájának, ebben az időszakban nevezetesen az Amerikai Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával kötött antifasiszta szövetség megszilárdításának, szorgalmazta az európai második front létrehozását. A szövetségesek katonai-politikai vezetése azonban kitért e feladat elől és annak realizálását 1943 áprilisára helyezte kilátásba. Megjegyzendő, a kötet szerzői többet nyújthattak volna annak bizonyítására, hogy a kezdeményező szerepet a Szovjetunió diplomáciája játszotta, hogy ebben az időszakban a szovjet nép egyedül viselte a háború fő terheit, a legnagyobb áldozatokat vállalta a fasiszta fenevad elpusztításáért.

Japán és az Egyesült Államok hadbalépésével jelentősen kiterjedt a háborús színtér a világban, a fő és meghatározó hadszínteret azonban továbbra is a szovjet—német arcvonal képviselte, itt vonultatta fel a fasiszta hadigépezet erőinek zömét.

A szövetséges hadvezetés ugyanakkor a hadviselés tervezését a szovjet—német arcvonalon levő helyzet alakulásától tette függővé és fő figyelmét az elhúzódó jelleget öltő csendes-óceáni, észak-afrikai és nyugat-európai haditevékenységre összpontosította. A mai burzsoá történészek arra törekszenek, hogy ezeket a hadieseményeket előtérbe helyezzék és jelentőségüket — a szovjet—német arcvonalhoz képest — túlértékeljék.

Az ötödik kötetben tárgyalt események a háború menetében bekövetkező gyökeres fordulat előzményei, mely fordulat minden kétséget kizáróan a szovjet nép és fegyveres erői hősies erőkifejtésének, az agresszor ellen küzdő nyugati és keleti országok népei által kibontakoztatott ellenállási mozgalomnak, bátor helytállásnak az eredménye.

Nádor Tibor

V. I. CSUJKOV

SZRAZSENYIE VEKA

(Izdatyelsztvo „Szovjetszkaja Rosszija", Moszkva, 1975. 400 o.)

Nincs a világon egyetlen egy ország sem, egyetlen egy nép sem, amely ne ismerné, vagy ne tudna, nem hallott volna a sztálingrádi csatáról, mely fordulópontot jelentett a második világháború menetében. A Szovjetunió Vörös Hadserege nemcsak hazáját mentette meg a fasizmustól, hanem egész Európát, de mondhatnánk, az egész világot is. *„Az évszázad csatája"*, ahogyan a szerző találóan választotta meg könyve címét, nemcsak a Szovjetunió, hanem az egész haladó emberiség sorsát eldöntötte, mert azután már a német fasiszta csapatok nem tudták kezükben tartani a kezdeményezést. A szovjet csapatok halálos csapást mértek a fasizmusra Sztálingrádnál, s ezzel nemcsak a várost védték meg, hanem a világ civilizációját is.

E csata 180 napig éjjel és nappal folyt, egy percre sem hallgatott el az ágyútűz, a géppuskatűz, a csatazaj. A szerző, mint a 64. hadsereg volt parancsnokhelyettese, majd a legendás hírű 62. hadsereg parancsnoka — mely hadseregek tulajdonképpen a fasiszta csapatok kemény és kegyetlen főcsapását fogták fel és az volt a feladatuk, hogy védjék meg a várost és ne engedjék a hitleri csapatokat a Volga jobb partjához —, végig harcolta ezt a csatát, részletesen elmondja lefolyását, bár többször figyelmezteti olvasóit, hogy ez a könyv

nem hadtörténeti kutatás eredménye, hanem az események résztvevőjének visszaemlékezése. A szerző az események krónikása, mégis számos olyan harcászati-hadműveleti elvet rögzít, amelyek napjainkban sem vesztették el aktualitásukat.

A könyv tíz fejezetben tárgyalja a sztálingrádi csata előzményeit, lefolyását, jelentőségét. Megrázóan emlékezik vissza a szovjet katonák, a lakosság hősiességére, kitartására, emberfeletti elszántságára és a győzelembe vetett hitére. Felvázolja a Volga és Don között vívott harcok menetét, a városért vívott csatát, különösen kiemelve a Mamajev-kurgán megtartásáért vívott küzdelmet, a védelmi harcok legválságosabb napjait, az ellenség tevékenységét, Paulus utolsó kísérletét. Végül elemzi a győzelem erőforrásait, a párt, a Komszomol, valamint a lakosság helytállását.

Miután 1941 őszén a német fasiszta csapatoknak nem sikerült Moszkvát elfoglalni, sőt a második világháború történetében először vált nyilvánvalóvá, hogy a német csapatok nem legyőzhetetlenek, szertefoszlott a németek villámháborús mítoszába vetett hit is. A moszkvai csatában elszenvedett vereség után a német hadvezetés 1942-re új támadás tervét dolgozta ki, amelynek célja az volt, hogy elfoglalják a Kaukázust, Bakut és egyéb olajban, nyersanyagban gazdag területeket és kijussanak egész Irániig. Abban reménykedtek, hogy az ország távolabbi területein gyengébb az ellenállás. A németek szándéka az volt, hogy Törökországot is megnyerjék agresszív céljaiknak és kikényszerítsék belépését a Szovjetunió elleni háborúba, végül pedig, hogy Japán támadja meg a Szovjetuniót.

Ilyen előzmények után kezdődött az évszázad csatája. A szerző leszögezi, hogy a csata 1942. július 17-én kezdődött, amikor a 62. és 64. hadsereg közvetlen harcérintkezésbe lépett az ellenséggel. Két időszakot jelöl meg: a védelmi időszak 1942. július 17-től november 18-ig tartott, a második november 19—20-án kezdődött a Délnyugati, Doni, és a Sztálingrádi Front hatalmas erejű ellentámadásával és 1943. február 2-án ért véget a Sztálingrádban és körzetében bekerített ellenséges csapatok megsemmisítésével és fogságba ejtésével. Mindkét időszak a Főhadiszállás általános hadászati elgondolásának szerves részét alkotta. Ebbe az elgondolásba illeszkedik a 62. hadsereg védelmi, majd pedig támadó harca is. Körvonalazza a front és a 62., 64. hadsereg helyzetét, az ellenséges csapatok hadrendjét, támadási célját és elgondolását az egész védelmi időszakban.

Foglalkozik az ellenség harcászati eljárásaival és megjegyzi, hogy elég hamar kiismerték azokat, igyekeztek kitapintani erős és gyenge oldalait. Az ellenség szigorú sablon szerint tevékenykedett: a gyalogság csak akkor ment bátran támadásba, ha a harckocsik már a roham objektuma közelében voltak, a harckocsik rendszerint csak akkor támadtak, amikor a szovjet csapatok védelmi vonalai felett a németek légiereje tevékenykedett, hiszen légierejük ebben az időszakban még fölényben volt. Általában a páncélosok nem voltak olyan bátrak és elszántak, amilyennek a külföldi sajtó feltüntette őket. A német gyalogság géppisztolytüze révén volt erős — bár egyik helyen azt írja, hogy már 800—1000 méterre a peremvonaltól kezdtek tüzelni minden cél nélkül, bátorságuk fenntartása érdekében — de a harcmezőn nem tapasztalta gyors és lendületes mozgását és rohamát. A harcok során viszont jól működött az ellenség légiereje, összeköttetése és együttműködése a földi csapatokkal szervezett volt. Érződött, hogy a német pilóták ismerik a saját és a szovjet földi csapatok harcászatát és harceljárásait. Ám elegendőnek bizonyult megbontani ezt a „rendet", az ellenség csapatai máris beszüntették támadásukat, illetve vissza is vonultak.

A szerző igen céltudatosan tanulmányozta ezeket a kérdéseket, hogy a harc során felhasználja ezen a téren szerzett tapasztalatait.

A 62. hadsereg harcolva jutott el a Volgától egészen Berlinig. Rohammal foglalt el számos várost, állást, megerődített körletet stb., alkalmazva a fenti elveket. A sztálingrádi csatában a hadsereg védelmi harcot vívott ugyan, de ahol lehetőség adódott, azonnal ellenlökést indított, nem a hagyományosan vett alegységek és egységek erőivel és eszközeivel, hanem éppen a sztálingrádi harcokban létrehozott és kialakított rohamcsoportokkal. Ahhoz, hogy lerombolhassák azokat az épületeket és falakat, ahol az ellenség tűzeszközei kerültek elhelyezésre, behatoljanak a támpontok és a védelmi csomópontok hézagaiba, a szervezetszerű alakulatok nem voltak alkalmasak. Ezen feladatok végrehajtására tüzérséggel és harckocsikkal, utászokkal és vegyiharcosokkal megerősített kisebb lövészalegységek voltak alkalmasak. Felismerve ezt a tényt, létrehozták azt a harci egységet, amelyet rohamcsoport-

nak neveztek el, alkalmassá téve a nagyvárosi harc megvívására. Létszámuk (20—50 fő), erejük (2—3 löveg) a legkülönbözőbb volt, ez függött a roham objektumától és a rendelkezésre álló erőktől és eszközöktől.

A rohamcsoportok aktív tevékenysége képezte a védelemnek azt az erejét, amely az ellenséget állandó feszültségben tartotta. A rohamok időpontját az ellenséges katonák magatartásától függően határozták meg, figyelembe vették, mikor pihennek, mikor kapják az élelmet, mikor váltanak stb.

A szerző megállapítja, hogy a korszerű városharc nem utcai harc a szó szoros értelmében. A 62. hadsereg a nagyvárosi harc új fogásait és módszereit dolgozta ki. A városért folyó csata első időszakában teljesen nyilvánvalóvá vált az a cél, hogy az ellenséget rákényszerítsék arra, hogy lemondjon terveiről. Ez csak aktív védelemmel lehetséges: támadva védekezni.

A városharc, a városi roham egyenlő a házak, épületek és az ellenség által támpontokká, ellenállási csomópontokká átalakított más objektumok elleni rohammal. Ezért a rohamcsoportok csapásai rövid ideig tartottak, ez alatt gyorsan és merészen kellett cselekedniök.

Valamennyi harc és ütközet csak megnevezése szerint volt egyforma, de lényegét, elgondolását, előkészítését és lefolyását tekintve azonban igen különböző. A más városokért folytatott harc során alkalmazott rohamcsoportok már távolról sem hasonlítottak a sztálingrádi csatában kialakítottakhoz.

Nagy dícsérettel és mindenek fölé helyezve szól a szerző az egyszerű katonáról, aki a háború elsődleges résztvevője és szereplője. Hiszen ő találkozik először és ütközik meg, kerül szemtől szembe az ellenséggel. Jobban ismeri az ellenséges katonák lélektanát, mint a tábornokok és parancsnokok, akik figyelőpontjaikról kísérik a harcrendeket. A katona tanulmányozza és megismeri az ellenség karakterét. Az ellenséges katona magatartásából a csatatéren sokkal jobban és élesebben érzékeli annak erkölcsi erejét, mégpedig közvetlenül, nem általánosságban — és végső soron ez minden harc döntő tényezője. Márpedig az a katona, aki ismeri az ellenség erkölcsi erejét, nem ijed meg a számbeli fölénytől.

Ennek a félelemnek a leküzdése heroikus akaraterőt, emberfeletti erőfeszítést igényel. A harc előtt a katona porosan, fáradtan, kimerülten, bánattal, fájdalommal és szorongással a szívében gondol a családjára és az otthonmaradottakra. A nehéz, viszontagságos körülmények között is próbálja megőrizni a hitet, a reményt, hogy hazakerül. Amikor bevetésre kerül, látva a füstöt, a tüzet, a pusztulást, kezd kételkedni ebben a reményben és ez megtöri harci erejét. Ilyen lelkiállapotban a jelszavak, felhívások, plakátok nem sokat segítenek. Itt csak az öntudatos, példamutató párttagok, komszomolisták tudják a harci szellemet fenntartani, márpedig ilyenek minden szakaszban és században voltak — és új erőt adtak a harc folytatásához.

A szerző a meghatottság hangján szól a Sztálingrád védelmében részt vevő nőkről. Egész egységek: légvédelmi osztályok, U2-es éjszakai bombázó ezredek működtek, amelyeknél a harci és kiszolgáló személyzet többsége nő volt. Ezek az egységek a harcfeladatokat semmivel sem hajtották végre rosszabbul, mint ahol többségben voltak a férfiak. A hadsereg híradó alegységeit is lényegében nőkkel töltötték fel. Bárhová is állították őket, hősiesen, megbízhatóan, lelkiismeretesen harcoltak, dolgoztak, ezt a szerző számos példával illusztrálja.

Nagy elismeréssel ecseteli a híradók munkáját és erőfeszítéseit, hiszen itt különleges feladatok álltak a hadsereg vezetése előtt. Az eseményekre gyorsan, késedelem nélkül kellett reagálni. Természetesen a gyors reagálást az is elősegítette, hogy a hadosztályok és a hadsereg harcálláspontjai a Volga jobb partján, a peremvonaltól 300—1000 méter távolságban települtek. Itt a vezetés leghatékonyabb módja a magasabb parancsnokoknak az alárendeltekkel való személyes érintkezése volt. Mindig a hadműveleti helyzetnek megfelelően szervezték a vezetékes és a rádióhíradást, természetesen számos esetben eltérve a szabályzatokban előírtaktól.

Igen nagy teret szentel a tüzérségnek, különösen a sorozatvetőknek, a „Katyusáknak". A tüzérség alapvető ereje a Volga bal partján helyezkedett el, de tekintve, hogy vezetése egy kézben összpontosult, igen hatékonyan tevékenykedett. A tűz sűrűsége a veszteségektől függően állandóan változott, a város körzetében egy arcvonalkilométeren 10—15 löveg és aknavető (82 mm) volt.

A harckocsik tevékenységével kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy Sztálingrádban sok harckocsiegység és törzs, de igen kevés harckocsi volt, részben mert a városharc nem tette lehetővé a nagyobb tömegű harckocsi alkalmazá-

sát, másrészt pedig nagyon nehezen tudták átszállítani azokat a Volgán. A hadseregben levő harckocsikat teljes mértékben kihasználták, a sérült harckocsikból álló tűzfészkeket képeztek, az üzemképesek pedig mint csapásmérő erő kerültek felhasználásra. A harckocsik a veszélyeztetett irányokban a páncélelhárítás gerincét képezték.

Nagy hangsúlyt helyez a szerző a gyalogság és a harckocsik közötti együttműködésre. Tábori viszonyok között az együttműködési szint a zászlóalj, osztály és harckocsiszázad, városharcban viszont leggyakrabban a lövészszakasz, harckocsiszakasz és tűzszakasz képezi az együttműködés alapját.

Elismerően ír a műszakiakról, utászokról, akik különös szerepet játszottak ebben a csatában. Amikor az ellenség sérthetetlennek bizonyult, hagyományos úton elérhetetlen volt, akkor az utászok, a föld alatt közelítve, robbantással semmisítették meg azt. Szinte lehetetlen viszonyok között biztosították az átkelést a Volgán, rohamozva az ellenség által elfoglalt épületeket óvóhelyeket építettek, kitartásuk és hősiességük mellett rendkívül leleményesnek bizonyultak. Nem volt olyan nehéz helyzet, amelyből ne találtak volna kiutat. A város újjáépítését is ők kezdték meg.

A szerző külön részt szentel a folyami flottilla tevékenységének, amely nagy segítséget nyújtott a hadsereg ellátásában, az élelmiszer, lőszer és egyéb szállításában. A zord időjárással dacolva, a jéggel birkózva biztosították a két part közötti forgalmat, a sebesültek hátraszállítását stb.

A repülőerők, amellett, hogy támogatták a hadsereg harcát, nagy mértékben hozzájárultak a hadsereg ellátásához. Amikor a Volga zajlott, az U2-es repülők, éjszakánként két-három ízben is, lőszert, gyógyszert és élelmiszert dobtak le ejtőernyőkön a hadsereg számára. Abban az időben más utánpótlási eszközökkel nem is rendelkezett a hadsereg.

Nagy teret szentel a tábornok a hadsereg egészségügyi szolgálata tevékenységének, amely a rendkívül súlyos körülmények között is biztosítani tudta a sebesültek hátraszállítását, ellátását és gyógyítását.

Jelentős szerepük volt a mozgó kórházaknak. A harchelyzet sajátosságát figyelembe véve az egészségügyi szolgálat az ellátás új módját és formáit találta meg azzal, hogy a lehető legközelebb települt a harcrendekhez. Az egészségügyi katonák, alegységek mindig a harcrendekben, a rohamcsoportoknál és a támpontokban tartózkodtak.

A hadsereg vezetése várakozásteljes órákat élt át a nagyerejű ellentámadás megkezdése előtt. Végre, 1942. november 19-én, 07.30-kor kezdődött — 3500 löveg és aknavető bevonásával — a nagy ellentámadás tüzérségi előkészítése, amely 80 percig tartott, 28 km arcvonalon. A Nagy Honvédő Háború folyamán első ízben mértek a szovjet csapatok ilyen nagyerejű csapást az ellenségre. November 22-én bezárult a gyűrű a németek 6. hadserege és a 4. páncélos hadsereg egy része körül, melyek állománya 22 hadosztály, 330 ezer fő volt.

Sokan feltették a kérdést, mi volt a titka a szovjet csapatok győzelmének? Elsősorban is a hadsereg személyi állománya saját hazáját védte a betolakodók ellen. A kommunista párt hatalmas munkát fejtett ki a győzelem érdekében. A szovjet katonák gyorsabban és jobban tudtak alkalmazkodni a viszonyokhoz. Az erőviszonyok a szovjet csapatok javára változtak meg.

A könyv értéke főleg abban rejlik, hogy részletesen — néhol talán túl részletesen — vázolja a hatalmas csata majdnem minden mozzanatát. Mint a 62. hadsereg parancsnoka, nem csak vezette a csapatokat, hanem átélte a harc minden nehézségét, sikerét, néha kudarcát. Azt ott kialakított harcászati és hadműveleti eljárásokat a későbbi csatákban sikeresen alkalmazták a fasizmus feletti győzelem teljes kivívása érdekében.

Sugár Jenő

STANISŁAW ZAPOLSKI

WOJNA PARTYZANCKA W WIETNAMIE 1946—1954

(Wojskowy Instytut Historyczny, Warszawa, 1976. 480 o.)

A Lengyel Hadtörténeti Intézet kiadásában megjelent monográfia *(Partizánháború Vietnamban 1946—1954)* a vietnami népnek 1946—1954 között a francia expedíciós hadtest ellen folytatott felszabadító háborújával foglalkozik. A szerző dokumentumokra, feldolgozásokra, katonai és politikai vezetők emlékirataira, újságcikkekre támaszkodva elemzi és értékeli a partizánharc fejlődését. Keresi a számban és anyagi-technikai felszereltség tekintetében fölényben lévő francia expedíciós hadtest vereségének, valamint a vietnami nép partizánharca sikereinek okait.

Katonai szakértők szerint az elkövetkező védelmi-felszabadító háborúkban kétségtelenül alkalmazni fogják a partizán hadviselés módszereit, éppen ezért fontos e módszerek megismerése és a belőlük levonható tapasztalatok általánosítása.

Franciaországban nagyon sok tudományos és népszerű munka jelent meg az általuk „szennyes háborúnak" nevezett indokínai gyarmati háborúról, de katonai oldalról eddig egy sem dolgozta fel a maga teljességében. Lengyelországban mindmáig szintén csak néhány munka jelent meg a háborúról, köztük a legfontosabb Vo Nguyen Giap tábornok két könyve.

Zapolski bevezetésként rövid historiográfiai áttekintést ad a vietnami háborúval foglalkozó történeti, politikai, katonai irodalomról, hangsúlyozva az emlékiratok, naplók, visszaemlékezések és az egykorú sajtó forrásértékének fontosságát.

Tárgyára térve megállapítja, hogy minden háború, de kiváltképp a partizánháború szempontjából, döntőek a földrajzi adottságok. Részletesen ismerteti Vietnam földrajzi helyzetét, terepviszonyait, víz- és vasúthálózatát, éghajlatát, valamint népesedési problémáit, elemezve ezek hatását a partizánharc módszereire és fejlődésére.

A történeti háttér felvázolása után Vietnam politikai-katonai helyzetének fejlődését mutatja be a második világháború időszakában. 1941 májusában a kommunista párt kezdeményezésére létrejött a Viet Minh, a vietnami hazafias erőket tömörítő szervezet. Előkészítő munkája nyomán 1944-ben kezdődött meg a vietnami néphadsereg szervezése és ezzel egyidőben széles körű partizánharc bontakozott ki. Harcoltak a japán megszállók és a francia gyarmatosítók ellen. 1945 augusztusában általános népi felkelés robbant ki, melynek eredményeként szeptember 2-án kikiáltották a Vietnami Demokratikus Köztársaságot. Szeptember 23-án a francia csapatok megkezdték az ország megszállását. 1948-ban az elfoglalt területen franciabarát ellenkormányt állítottak fel. A néphadsereg egységei időközben megerősödve — technikai felszerelésük elmaradottsága ellenére —, egyre súlyosabb csapásokat mértek a francia gyarmati erőkre és 1950 őszétől kezükbe ragadták a kezdeményezést. A súlyos veszteségek és különösen az 1954. májusában Dien Bien Phunál elszenvedett vereség a francia kormányt arra kényszerítették, hogy a „szennyes háború" befejezésére és az indokínai kérdés rendezésére elfogadja a békés nemzetközi tárgyalásokat Genfben.

Zapolski jellemzi a harcoló felek fegyveres erőit, hadászati koncepcióit, vezetési elveit. Ismerteti Vo Nguyen Giap tábornoknak, a vietnami néphadsereg kimagasló katonai vezetőjének megállapításait, aki azt írja, hogy a franciák jó katonák voltak, a francia tábornokok értették a dolgukat, pontos és gondos hadműveleti terveket dolgoztak ki, csak éppen a klasszikus hadviselés fogalmaiban gondolkoztak, hittek a korszerű haditechnika mindenhatóságában, s az embert, a katonát pusztán a gép kiszolgálójának tekintették. A népi háború eszméje, az egész lakosság felfegyverzése csak „kommunista propaganda" volt számukra. Részletezi Zapolski Giap tábornoknak a népi partizánháború stratégiájára és taktikájára adott utasításait:

1. Fel kell készülni a hosszú — esetleg 5—10 évig eltartó — harcra, mely a néptől óriási áldozatokat kíván, de ugyanakkor kimeríti, elkedvetleníti a gyors sikerre törő ellenséget. Az ellenség teljes megsemmisítése kilátástalan, de meg kell törni harci erejét s rá kell kényszeríteni a számára előnytelen tárgyalásokra.
2. Ki kell használni a trópusi terep nyújtotta sajátosságokat: sok helyen egy-

szerre fellángoló, időzített támadásokkal fel kell aprózni az ellenséget, hogy alig maradjon hadászati tartaléka a nagyobb támadások elhárítására.

3. A felszabadult területeken azonnal fel kell osztani a parasztok között az ellenséggel együttműködő földbirtokosok földjeit. (A Dien Bien Phu-i utánpótlás megszervezéséhez ez a lépés biztosította a kedvező előfeltételt. 100 ezer fős hadsereg majdnem két hónapi élelmiszerellátását emberi háton történő szállítással megoldani egyedülálló hőstett a történelemben.)

Giap tábornok összefoglalása alapján mutatja be a szerző a 9 éves háború tömör hadműveleti elgondolását, mely a partizánháború három szakaszát különbözteti meg:

a) defenzív szakasz — az ellenséget a népi háború szempontjából kedvező területre csalogatják (1946—1950);

b) az erőegyensúly szakasza — a partizánok ereje nő, reguláris hadsereg is alakul tagjaiból, de a harc oroszlánrésze még rájuk hárul (1950—1953);

c) offenzív szakasz — megindul a támadó harc, kiharcolják a politikai döntést (1953—1954).

Zapolski megállapítja, hogy Giap hadászati koncepciójára klasszikus példa a Dien Bien Phui győzelmet előkészítő 1953—1954. évi téli-tavaszi hadjárat. Navarre tábornok, az új francia főparancsnok (sorrendben a hetedik s az utolsó), arra készült, hogy végzetes csapást mérjen a vietnami néphadseregre. Ennek érdekében 112 zászlóaljat vont össze a Mekong folyó deltájában s elsöprő erejű támadást tervezett. Arra számított, hogy Giap olyan terepen kockáztatja meg a harcot, mely a franciáknak kedvez. Giap „besétált a csapdába", de északkeleten lendült támadásba, ahol a franciák nem számítottak rá, s körülzárta Dien Bien Phut. Egyidejűleg — mesteri stratégia szerint — a laoszi népi erők (Patet Lao) is támadást indítottak: a franciák kénytelenek voltak a laoszi főváros, Luang Prabang védelmére nagyobb erőket átdobni. S ugyanakkor Közép-Vietnamban is fellángoltak a harcok, és újabb francia erőket kötöttek le. Mindez néhány hónap alatt felőrölte Navarre erejét. A körülzárt Dien Bien Phuból de Castries tábornok már hiába kért segítséget. Giap időzített támadások sorozatát indította a franciák ellen, s mindenkor az ellenséges egységek megsemmisítésére törekedett.

Zapolski összefoglalja, mit jelent Dien Bien Phu a hadtörténelemben: a klasszikus hadviselés csődjét a népi háborúval szemben. Dien Bien Phu óriási változást hozott Indokína katonai és politikai helyzetében, meghatározó szerepe volt a genfi konferencia sikerében. Tanulságai pedig kihatnak a jövendő védelmi-felszabadító háborúinak módszereire.

Windisch Aladárné

KSČ O OZBROJENÝCH SILÁCH

(Naše Vojsko, Prága, 1976. 368 o.)

A prágai Hadtörténelmi Intézet szerzői kollektívája igen értékes dokumentumkötet állított össze a Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikai vonatkozású iratanyagából. *A Csehszlovák Kommunista Párt a fegyveres erőkről* címmel. Az 1918—1976 közötti időszakot átfogó gyűjteményt 23 ív terjedelemben a Naše Vojsko katonai kiadó jelentette meg 1976 végén.

A dr. A. Michňák alezredes vezette szerkesztői kollektíva gondos és körültekintő munkáját dicséri, hogy a kötetben — fontosságának megfelelő terjedelemben — helyet kapott minden olyan párthatározat, irányelv és más dokumentum, amely egy-egy adott időszakban alapvetően kifejezte és jellemezte a honvédelem és a hadsereg általános és konkrét kérdésében a csehszlovák kommunisták álláspontját. A közölt iratanyagok tartalma következetesen tükrözi, hogy ezekben a kérdésekben a csehszlovák kommunista párt vezetése mindenkor a marxizmus—leninizmus klasszikusainak tanításaiból és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom stratégiájából indult ki, ezek alapján adott helyzetelemzést és jelölte meg katonapolitikájának fő irányvonalát és konkrét feladatait.

Az iratok időrendi sorrendben történt szerkesztése még jobban kiemeli azt a tényt, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt, létezése első percétől, mennyire

fontosnak ítélte a katonai kérdésekkel való foglalkozást, milyen nagy figyelmet szentelt a haza védelme, a hadsereg, és a proletár internacionalizmus katonai vonatkozásai vizsgálatának; sokoldalú bizonyítást nyer az is, hogy a katonapolitika mindenkor és mindvégig a párt általános politikájának szerves részét képezte és képezi.

A kötet négy fejezetből áll. *Az elsőben* a szerkesztők a párt 1918—1939 közötti, a burzsoá köztársaság idején született dokumentumanyagából közölnek válogatást. *A másodikban* találhatók az 1939—1945-ös időszak nemzeti felszabadító mozgalmának fegyveres erőire vonatkozó írások. *A harmadik fejezet* a népi demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet időszakában mutatja be (1945—1948) a fegyveres erők helyét, szerepét elemző és meghatározó kommunista álláspontot és irányelveket. *A negyedikben* pedig a fegyveres erőkre, mint a proletárdiktatúra eszközére vonatkozó, 1948—1976 közötti pártokmányokból, parancsokból, szabályzatokból stb. közölnek részleteket.

Legtanulságosabbak a 3. és a 4. fejezet iratai. Hűen tükrözik a kommunista párt elveit és módszereit a párt vezető szerepének a fegyveres testületekben való érvényesítésében, a hadsereg és a honvédelem fejlesztésében, az új tisztikar létrehozásában, a hadsereg és a nép új típusú kapcsolatának kialakításában és erősítésében. Hangsúlyozzák a közölt dokumentumok, milyen fontos helyet foglal el a szocialista építés stratégiájának egészében a párt katonapolitikája, a honvédelmi és internacionalista eszmeiség és gyakorlat.

Nincs mód a kötet egész anyagának akárcsak távirati stílusban történő ismertetésére sem. Néhányra azonban célszerű felhívni a magyar történészek figyelmét. Így például az első irat az Oroszországban élő csehszlovák kommunisták 1918. május 25-i kongresszusi kiáltványa, melyben felszólították a cseheket és a szlovákokat a szovjet köztársaság védelmére.

Figyelmet érdemel egy másik dokumentum is. Az oroszországi és ukrajnai csehszlovák kommunista párt központi bizottsága 1919. június 21-én rádiógrammot küldött Budapestre Kun Bélának a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása alkalmából és kérte Kun Bélát, hogy az az Oroszországban és Ukrajnában élő, az orosz, az ukrán és magyar munkásokkal és parasztokkal együtt a világ proletárjai felszabadításáért harcoló cseh és szlovák forradalmárok nevében köszöntse a szlovák testvéreket és kommunistákat a Szlovák Tanácsköztársaság kiharcolása alkalmából.

Igen érdekes adalékkal gazdagítja a csehszlovák kommunisták katonapolitikája történetének ismeretét a párt központi bizottságának 1929. július 1-i állásfoglalása a burzsoá hadseregben végzendő pártmunka területeiről, módszereiről. Felhívja a figyelmet a fasizmus veszélyére, a csehszlovák burzsoázia fasizálódási kísérleteire és az e törekvések elleni fellépés szükségességére.

A kötetben a szerkesztők több röplapot is közreadtak, melyek a katonaruhába öltöztetett munkásokhoz, parasztokhoz szóltak és a laktanyákban terjesztették őket.

Ján Šverma felszólalása a Komintern VII. kongresszusának vitájában, 1935. augusztus 15-én, bár alapvetően a Csehszlovák Köztársaságnak a hitleri fasizmus veszélyével szembeni megvédésére koncentrált, mégis egyetemes jelentőségű megállapításokat tartalmaz, a kommunisták stratégiájának és taktikájának nagy horderejű problémáit feszegeti.

A népfrontpolitika megfogalmazásának és megvalósításának egyik, valószínűleg a legelső dokumentuma a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága kibővített ülésén, 1936. február 26-án elfogadott határozat a munkásosztály akcióegységének és a minden dolgozót tömörítő népfrontnak megteremtésére.

A kötetben megtalálható a párt központi bizottságának 1938. október 8-i levele a párttagsághoz a müncheni diktátum következtében kialakult súlyos belpolitikai válságról és a kivezető út lehetőségéről.

A következő irat 12 kommunista párt (a francia, az angol, a spanyol, a csehszlovák, az amerikai, a német, az olasz, a belga, a svájci, a svéd, a kanadai és a holland) közös felhívása 1938. októberében a müncheni diktátum ellen.

A kötetben mennyiségi tekintetben az 1939—1945 közötti évekre vonatkozó dokumentumok (szám szerint 48) vannak túlsúlyban. Természetes is, hiszen a csehszlovák nemzet és nép legválságosabb időszaka volt ez. A második fejezetben található a CSKP Központi Bizottságának állásfoglalása az 1939-es szovjet—német megnemtámadási egyezmény megkötéséről. Megállapítja, hogy ezzel a lépéssel a Szovjetunió keresztülhúzta a nyugati reakciós körök arra irányuló mesterkedéseit, hogy a Szovjetunió elszigetelt háborúba keveredjen Németországgal.

Ugyancsak megtalálható itt a CSKP állásfoglalása a Szovjetunió elleni agressszív hitlerista támadásról, valamint az 1941. július 18-án megkötött szovjet—csehszlovák megállapodásokról.

Számos irat tükrözi a csehszlovák kommunisták feladatait és munkáját a szovjet—csehszlovák katonai megállapodást (1941. szept. 27.) követően a Szovjetunió területén szervezendő csehszlovák alakulatok katonai, erkölcsi-politikai felkészítésében, nevelésében.

A szerkesztők közlik a moszkvai cseh nyelvű rádióadás több anyagát, Gottwald értékelését a csehszlovák katonák helytállásáról Szokolovónál, a párt irányelveit a hadsereg további szervezésére, a hitleri fasizmus elleni harcban való részvétel folytatására stb.

1944 nyár elején a párt moszkvai vezetősége kidolgozta a felszabadult területeken folytatódó hadseregszervezés elveit és módszereit. Ennek alapján valósult meg a csehszlovák hadsereg mozgósítása, feltöltése Csehszlovákia felszabadulásának időszakában.

Az 1945—1948 közötti évek dokumentumaiból mindössze kilenc iratot közöltek a szerkesztők, fontosságuk tekintetében azonban azok a párt katonapolitikájának alapokmányaihoz tartoznak. Hasznos volt az 1945. évi ún. kassai kormányprogram újbóli közreadása, mert történelmi jelentőségét és hatását a csehszlovák társadalom felszabadulás utáni fejlődésére a reakciós elemek az 1968-as események idején erősen megkérdőjelezték.

Az utolsó fejezet az 1948—1976-os időszakot fogja át. Megtalálható benne a népi demokratikus hadsereg építésének programja (1948), az 1949. évi honvédelmi törvény, kivonat a Varsói Szerződés egyezményéből, az 1968. október 27-i törvényerejű rendelet a csehszlovák föderáció megteremtéséről, a párt központi bizottsága 1968. november 17-i plenáris ülésén elfogadott irányelvek a párt feladatairól, az 1969. január 31-én elfogadott törvény szövege a Honvédelmi Állami Tanács létrehozásáról és hatásköréről. Teljes terjedelemben ismerteti a kötet a központi bizottság 1971. március 19-i állásfoglalását a Csehszlovák Szövetségi Szocialista Köztársaság egész lakosságát átfogó honvédelmi nevelés egységes rendszeréről. A határozat többek között foglalkozik a tudományos kutatás feladatairól a hazafias, internacionalista, honvédelmi nevelés eszmei-politikai és szakmai segítésében és erősítésében.

A fejezet szemelvényeket közöl a pártkonferenciákon, kongresszusokon elhangzott beszédekből, felszólalásokból, idézi a határozatok katonapolitikai és honvédelmi vonatkozású részeit. Az utolsó irat Martin Dzúr hadseregtábornok, honvédelmi miniszternek a párt XV. kongresszusán (1976. április) elhangzott felszólalásának szövege.

Az ismertetett kötet zömmel már más kötetekben megjelent dokumentumokat tartalmaz. Ez a körülmény azonban egyúttal növeli is a kiadvány értékét, mivel új válogatásban összegezi a Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikájának legfontosabb dokumentumait, történelmi folyamatában láttatja a párt katonapolitikájának és a csehszlovák hadsereg fejlődésének főbb problémáit és állomásait.

Igen hasznos lett volna éppen ezért, ha a szerkesztők megfelelő jegyzetapparátussal adják közre a dokumentumválogatást, mert ezzel megkönnyíthették és elősegíthették volna a téma iránt érdeklődők átfogóbb tájékozódását.

Godó Ágnes

SZOVJETSZKIJ TÜL V VELIKOJ OTYECSESZTVENNOJ VOJNYE

(Izdatyelsztvo „Müszl", Moszkva, 1974. I. k. 294, II. k. 366 o.)

A szerzői munkaközösség — melynek számos tagja személyes résztvevője volt a népgazdaság háborús vágányokra való átállítását, a haditermelés megszervezését szolgáló hatalmas munkának — kétkötetes tanulmánygyűjteményében a szovjet hátországot mint a győzelem kivívásának alapját mutatja be. *(A szovjet hátország a Nagy Honvédő Háborúban.)*

Az első kötet a hátország általános háborús problémáival foglalkozik. Poszpelov akadémikus „Szilárd hátország a győzelem alapja" című bevezető tanulmányában azt az emberfeletti küzdelmet

ábrázolja, melyet a szovjet nép a párt vezetésével a honvédelem anyagi bázisának megteremtéséért folytatott. Amilyen mértékben nőtt a Szovjetunió elleni támadás veszélye, úgy bontakozott ki egyre szélesebben a haditermelés. Az ötéves terv három éve alatt az ipari termelés évente összességében 13 százalékkal, ezen belül a hadiipari 39 százalékkal nőtt. Bővültek az állami tartalék- és mozgósítási készletek. Számos érdekes adat felsorakoztatásával arra a következtetésre jut a szerző, hogy a Szovjetunió 1941 nyarára olyan szilárd hadiipari bázissal rendelkezett, amely képes volt a Vörös Hadsereg és Haditengerészeti Flotta alapvető igényeinek kielégítésére.

D. M. Kukin: „A Szovjetunió népgazdaságának párt- és állami irányítása a háború előestéjén és a háború alatt" című cikkében gazdag tényanyaggal bizonyítja, hogy a párt vezető szerepe — a lenini tanítások szellemében — kifejezésre jutott a népgazdaság minden területén. A Politikai Bizottság és a Honvédelmi Népbiztosság együttes ülésein döntöttek valamenynyi fontosabb népgazdasági kérdésben; a Központi Bizottság tagjainak zöme és póttagjainak több mint a fele rendkívüli megbízottként vett részt a hadigazdaság megszervezésében.

„Az Állami Honvédelmi Bizottság és az összehangolt hadigazdaság létrehozásának problémái" (A. M. Belikov), „A munkásküldöttek tanácsai az 1941—1945-ös években" (G. B. Kulikov), „A szovjet szakszervezetek munkája a hátországban" (I. I. Belonoszov), „A hátország komszomolistái — a frontért" (E. M. Tyazselnyikov) című tanulmányok feltárják a népgazdaság állami irányításának rendszerét, az ország politikai, gazdasági és háborús tevékenységével kapcsolatos egész irányító munka centralizálását az Állami Honvédelmi Bizottság kezében, a munkásküldöttek tanácsai működésének sokoldalúságát és számos új adatot hoznak a szakszervezetek munkájáról. Bemutatják a munkaerő mozgósítását a hadiiparban, a szakképzett káderok felkészítését, a munkaverseny megszervezését, a belső tartalékok feltárását és bevonását a népgazdaságba, a termelés területén kibontakozó újító-ésszerűsítő munkát, a honvédelmi alapok szervezését stb.

Az ifjúság önfeláldozó munkája a Szovjetunió, a lenini Komszomol történetének legragyogóbb példái közé tartozik. 1941 őszén szerveződtek az ifjúsági brigádok azzal a jelszóval, hogy a munkában ugyanolyan helytállás szükséges, mint a harcmezőn. A Komszomol a párt segítője volt a hadigazdaság fejlesztése területén is. Fiúk és lányok százezrei dolgoztak a „Mindent a frontért, mindent a győzelemért" mozgalomban. Az ipar főbb ágazataiban a fiatalok részaránya 40—60 százalékra nőtt.

Az „Ideológiai és politikai tömegmunka a hátországban" (G. D. Komkov), valamint „A munkásfiatalok politikai nevelése a háború éveiben" (A. A. Zirina) című tanulmányok a szakmai és erkölcsi-politikai felkészítésről, a párt, a Komszomol, a szakszervezetek e területen kifejtett munkájáról adnak képet.

Több cikk foglalkozik az egyes körzetek, területek és köztársaságok (Ukrajna, urali és sztálingrádi terület) munkájával. A szerzők személyes benyomásai, a helyi levéltárak dokumentumanyaga értékes alapja a publikációknak. Számos adat most került első ízben nyilvánosságra.

„A szovjet nép gazdasági győzelme a fasiszta Németország felett" című tanulmány (G. Kravcsenko) összeveti a szovjet hátország dolgozóinak hősies munkáját az ellenség hátországáéval. A szerző hangsúlyozza a szocialista gazdasági rendszer fölényét és bemutatja, hogy a rendkívül súlyos körülmények között hogyan tudta a szovjet nép háborús vágányokra átállítani a népgazdaságot, majd az ellenség feletti fölényt elérni. A Szovjetunió — az ipar alapvető ágazatainak termelési kapacitását tekintve — elmaradt Németország mögött, amelynek egész Nyugat-Európa dolgozott, mégis megelőzte azt a fejlődés ütemében és a haditermelés abszolút színvonalában.

A Szovjetunió gazdasági fölénye végső soron abban jutott kifejezésre, hogy a haditechnikai eszközök gyártási volumene meghaladta az arcvonalon elszenvedett veszteségek mértékét, ugyanakkor az ellenség ipara már nem volt képes a veszteségek pótlására. Ennek köszönhető, hogy a haditechnikai erőviszonyok egyre inkább a szovjet hadsereg javára változtak.

I. Golusko altábornagy „A Szovjetunió Fegyveres Erőinek hadtápja a Nagy Honvédő Háború éveiben" című tanulmánya szemléltetően mutatja be a hadtáp sokrétű és elképzelhetetlenül nehéz munkáját, amely felölelte az anyagi ellátás eszközeinek eljuttatását a csapatokhoz, vasutak és közutak építését és helyreállítását, repülőterek és raktárak létesítését, a technikai és a ruházati felszerelés javítását, a katonai kórházrendszer fenntartását stb. A háború éveiben a hadsereg és a flotta hadtápja pél-

dául 10 millió tonna lőszert vett át az ipartól, tárolt és juttatott el a csapatok első vonalába.

A működő hadsereg üzemanyagfelhasználása a háború éveiben 13,3 millió tonnát tett ki. A fegyveres erők hadtápjának gépjármű szállító szolgálata 145 millió tonna súlyú különböző hadianyagot és felszerelést mozgatott meg. A közúti javító szolgálat 2 millió gépjárművet és mintegy 100 ezer kilométer közutat állított helyre — vagyis a Szovjetunió háború előtti úthálózatának 70 százalékát. A légierő kiszolgálására 6 ezer repülőtér létesült. Az orvos-egészségügyi szolgálat gyógykezelés után a sebesültek mintegy 72 százalékát és a betegek 90 százalékát bocsátotta vissza a harcoló alakulatokhoz; ez a mennyiség sokkal több, mint amit a hadseregek története valaha is ismert.

A második kötetben azok a kérdések kaptak helyet, amelyek közvetlenül a gazdaság háborús vágányokra való átállítását, az ipar, a közlekedés és a mezőgazdaság fő ágazatainak munkáját, a káderbiztosítást és a munkaerőtartalékok felhasználását, az egyes köztársaságok, fontosabb ipari központok és körzetek gazdaságának fejlődését, a győzelem érdekében kifejtett tevékenységüket érintik.

A tanulmányok hű képet adnak a háború kezdetén kialakult nehéz helyzetről, amelyben az ipar áttelepítése és az új termelési bázis kialakítása, a hadiipar felfuttatása megvalósult, de a munkások, parasztok és értelmiségiek szinte emberfeletti munkahőstetteiről is.

M. G. Pervuhin (a Népbiztosok Tanácsa és a Kiürítési Tanács akkori elnökhelyettese) az ipari üzemeknek a nyugati körzetekből a hátországba való áttelepítéséről ír. 1941 második felében az arcvonal menti körzetekből 1523 gyárat, ezen belül 1360 nagyüzemet, elsősorban hadiipari rendeltetésűeket telepítettek át. A gyári berendezésekkel együtt a szakemberek és családjaik is áttelepültek. Az 1,5 millió vasúti kocsit kitevő termelőerő átcsoportosításához hasonlót a történelem még nem ismert. Pozitív tényként említhető, hogy az üzemek áttelepítésével egyidőben folyt az ország keleti területein a haditermelés felfuttatása.

A népgazdaság vezető ágazatainak irányító személyiségei mutatják be a könyvben az energetika, a fémkohászat, a szénbányászat, a haditechnika gyártásának fejlesztését a keleti területeken. Adatokat közölnek a termelési kapacitás növelésének gyors üteméről, a népgazdasági építő- és helyreállító munka óriási arányáról, mint a gazdasági potenciál folyamatos erősítésének és fejlesztésének alapjáról. Az Építésügyi Népbiztosság és más népbiztosságok hatáskörében csupán az 1942—44-es években 2250 nagyüzemet állítottak munkába az ország keleti területein; a felszabadított területeken hatezer üzemet állítottak helyre, 5860 km új vasútvonalat építettek.

A munkaerőtartalékokat illetően a Szovjetunió rendkívül nehéz helyzetbe került. Miután az ellenség az ország jelentős területeit tartotta megszállva, az ország lakossága 190,7 millióról 130 millióra csökkent. Milliók harcoltak az arcvonalakon. 1942-ben a munkások és alkalmazottak száma 18,4 millióra csökkent, ezen belül az iparban 7,2 millióra. Ez a mutató bizonyítja, hogy az ország fejlődésében mintegy 11 évet esett visszza.

V. B. Telpuhovszkij cikke röviden, de meggyőzően világítja meg ezt a kérdést.

A munkaerőtartalékok problémájának megoldása érdekében a szovjet kormány gazdasági és adminisztratív rendszabályokhoz volt kénytelen folyamodni: megnövelte a munkanap hosszát, megszüntette a szabadságolást, a hadiipari ágazatok munkaerőellátása érdekében a szakmunkások egy részét felmentette a katonai szolgálat alól. A védelmi ipar munkásait a háború időtartamára mozgósított állománynak tekintették és a különböző üzemek számára lebiztosították, a közlekedésben is katonai igazgatást vezettek be.

A vasutasok hőstetteit G. A. Kumanyev, I. V. Kovaljev és P. A. Kabanov mutatja be. A katonai szállítások terjedelme a háborúk történetében eddig nem ismert méreteket öltött — 19 714 ezer vasúti kocsit, vagyis 443 213 szerelvényt tett ki. A vasúti szállítás még a háború legkritikusabb napjaiban is képes volt az arcvonal és a hátország legégetőbb szükségleteinek kielégítésére. A háború első hónapjaiban a két legfontosabb feladat — a csapatok hadászati felvonultatása és az iparnak a hátországba való áttelepítése — végrehajtására összpontosította erejét.

A Szovjetunió népeinek hősies kitartását, az arcvonalnak nyújtott segítségét mutatják be M. V. Koval, G. I. Olehnovics, G. A. Sadzsjusz és K. J. Varasinszkasz cikkei, amelyek az ellenség megszállása alá került köztársaságokról szólnak. Az ellenségnek nem sikerült a szovjet

nép akaratát, ellenállását megtörnie, a területrablók elleni harc nem szűnt meg a megszállás alatt, a felszabadítás után pedig a dolgozók rövid idő alatt helyreállították a termelést és óriási segítséget nyújtottak az arcvonalnak.

A kétkötetes munka összességében világos képet nyújt a háborús időszak súlyos megpróbáltatásairól az arcvonalakon és a hátországban egyaránt, a szovjet nép állóképességéről, önfeláldozásáról és hőstetteiről. Meggyőzően bizonyítják a tanulmányok adatai, hogy a kommunista párt, a fasizmus elleni harc lelkesítője és szervezője, a legsúlyosabb körülmények között is mozgósítani tudta a szovjet nép összes erőit és azt egyetlen célra, az ellenség feletti győzelem kivívására összpontosította. A szovjet hátország volt a nagy győzelem anyagi és szellemi alapja.

Nádor Tibor

GODÓ ÁGNES

MAGYAR—LENGYEL KAPCSOLATOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

(Zrínyi Katonai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 447 o.)

Látszólag hálás feladat, de igen nehéz dolog a második világháború alatti lengyel—magyar kapcsolatokról írni. Bátor vállalkozás szembe nézni a köztudatban az idők folyamán kialakult és az események eltérő megítélésén alapuló, illúzióktól, előítéletektől, sőt torzításoktól sem mentes képpel. Tovább bonyolítja a feladat kényes voltát, hogy az események még élő résztvevőinek érzékenységével, saját szerepükről kialakított és vallott, nem mindig elfogulatlan nézeteivel, véleményével is számolni kell. Godó Ágnes sikerrel nézett szembe mindezen nehézségekkel. Az elkészült munka a marxista magyar hadtörténetírás jelentős eredménye. Régi adósságot törlesztve, tudományosan megalapozott, gazdag forrásbázison nyugvó valós képet és értékelést ad a háború alatti lengyel—magyar kapcsolatokról. Az események mélyére ásva, azok mozgató rugóinak bemutatásával sikerült felszámolnia a témához kapcsolódó tévhiteket és kialakítania a kapcsolatok torzításoktól mentes valódi értékrendjét, ami a könyv legnagyobb érdeme.

A monográfia bevezető része önmagában is megálló, jelentős vállalkozás. A magyar olvasó összefoglaló, de ugyanakkor igen árnyalt képet kap a második világháború alatti, számára ez ideig csak részleteiben és felületesen ismert lengyel ellenállásról. A szerző sok éves alapos kutatómunkájának eredményeképpen világítja meg és hozza közel az olvasóhoz a lengyel ellenállás és partizánharc 1939—1945 közötti eseményeit, azok hátterét és összefüggéseit, amelyek nélkül a magyarországi lengyel menekültek tevékenységének motivációja nehezen lenne megérthető. Az igen gazdag bevezető rész részletes taglalása egy önálló ismertetés feladata is lehetne. A tényekben és gondolatokban gazdag feldolgozásból nehéz bármit is kiemelni, azonban — anélkül, hogy ezzel valamilyen értékrendet állítanánk fel — témánk aspektusából vizsgálva. a lengyel ellenállási mozgalom kialakulásának körülményeiről, különböző politikai indíttatású és célú csoportjainak törekvéseiről, a lengyel emigrációval fenntartott kapcsolataikról kapott információk a legfontosabbak. Magyarázatot talál az olvasó sok olyan, a lengyel ellenállással kapcsolatos jelenségre, amelyek előtt ez ideig még a témában viszonylag jártasabb olvasó is tanácstalanul állt.

A recenzens a továbbiakban sem vállalkozhat arra, hogy a bonyolult és szerteágazó események pontos, de ugyanakkor élményszerű és meggyőző leírásában gazdag monográfia megközelítően is teljes ismertetésére vállalkozzon, csak arra szorítkozhat, hogy elsősorban az általa legfontosabbnak vélt részletekre, konklúziókra hívja fel a figyelmet.

Az 1939-es összeomlás után tömegesen érkeztek Magyarországra a lengyel me-

nekültek. A Teleki-kormány befogadta őket, segítette továbbvonulásukat, illetve az itt maradóknak megfelelő életkörülményeket teremtett. Biztosította, sőt támogatta szervezeteik kialakulását, a lengyelországi ellenállással és a nyugaton lévő emigráns kormánnyal való kapcsolatuk kiépítését és annak fenntartását. Teleki halála után a Bárdossy-, majd a Kállay-kormány is tovább folytatta — a németek növekvő ingerültsége közepette — a lengyelekkel szembeni baráti politikát.

A szerző hatalmas forrásanyag felhasználásával mutatja be a kormány támogatásával létrejövő lengyel katonai és polgári szervezeteket, elemzi azok ideológiai és politikai töltetét, céljait és törekvéseit, a lengyel ellenállással való kapcsolatuk alakulását. Sikerrel vázolja fel azokat a politikai és osztályellentéteket, melyek a magyarországi lengyel szervezetek között és azokon belül kialakultak. Igen sok új momentummal szolgál a magyar kül- és belügyi szervek valamint a Honvédelmi Minisztérium részéről megnyilvánuló támogatás természetéről, szervezeti kereteiről, a lengyel szervezetekkel, illetve azok vezetőivel kialakított kapcsolataikról.

Godó Ágnes a magyar uralkodó osztály angolbarát köreinek a lengyel emigrációt támogató, velük szemben valóban barátságos magatartást tanúsító viselkedésének hátterét vizsgálva leszámol azzal a még ma is fellelhető hiedelemmel, amely a tradíciókon nyugvó, politikától és osztályérdekektől független lengyelbarátság illúziójával igyekszik motiválni az angolbarát körök tetteit. Bebizonyítja, az angolbarát körök nem önzetlenül, hanem elsősorban éppen angolszász kapcsolataiknak a fokozódó német nyomás ellenében történő fenntartása érdekében, változatlan közeledési szándékaik bizonyítékaként álltak ki szilárdan a lengyelek mellett. Teleki Pál, Keresztes-Fischer Ferenc, Kállay Miklós és mindazon kormánytisztviselők, katonák, akik a lengyel menekülteket segítették, ittlétüket biztosították, politikájukban, a baloldalhoz és a néptömegekhez való viszonyukban reakciósak voltak, a magyar nép érdekei ellen politizáltak, amelyen nem változtatott a lengyelekkel szembeni pozitív politikájuk, kiállásuk sem, amellyel kihívták maguk ellen a németek és a magyar szélsőjobboldal dühét. Nem önzetlen politikáról volt tehát szó. Ez még fokozottabban mutatkozott meg Kállay miniszterelnöksége idején, aki a megszakadt nyugati kapcsolatok helyreállítását többek között éppen a lengyelek segítségével igyekezett szorgalmazni. Az uralkodó osztály lengyelbarát politikájának hibás megítélése nem utolsó sorban abból táplálkozik, hogy ebbeli törekvéseik találkoztak a magyar nép nagy többségének akaratával, akik nagy szeretettel és segítőkészséggel fogadták a magyar földre lépő lengyel menekülteket.

Részletesen foglalkozik a monográfia a hazánkban élő lengyelek 1944. március 19-e utáni sorsával. Ha a magyar uralkodó osztály angolbarát körei ekkor már nem is tudták támogatni őket, az egyszerű emberek segítségére változatlanul számíthattak. Istápolták, bújtatták az ekkor már üldözött lengyeleket. Közülük nem egy ekkor került kapcsolatba a kommunisták szervezte magyar ellenállási mozgalommal. Godó Ágnes meggyőző érveléssel bizonyítja, korábban miért nem alakult ki kapcsolat a lengyel emigráció és a magyar kommunisták között. A lengyelek magyarországi szervezetei a londoni emigráns kormánnyal, illetve annak lengyelországi szerveivel, köztük a Honi Hadsereggel álltak kapcsolatban. Vezetőik maguk sem tartoztak a baloldalhoz. Egzisztenciális kérdés is volt számukra, hogy a magyar kormány által rossz szemmel nézett kapcsolatokat elkerüljék. Ezért a kommunistákkal való kapcsolat kialakulására csak a német megszállás után, a magyar ellenállás kibontakozása idején kerülhetett sor.

A Lengyelországban bevetett magyar alakulatok magatartása, a lengyel néphez és a partizánokhoz való viszonya kiemelt helyet kapott a könyv lapjain. Ezek az alakulatok, tisztek és katonák egyaránt, bár nem fordultak szembe a németekkel és nem álltak át a partizánokhoz, elévülhetetlen érdemeket szereztek azzal, hogy ugyanakkor nem voltak hajlandók a partizánok és a lengyel nép ellen harcolni, sőt — mint erre a könyv számtalan példát hoz fel — a legkülönbözőbb módokon támogatták a partizánokat, akik nagyra értékelték a magyar katonák magatartását. Tettüket ebben a formában is feltétlenül pozitívnak, németellenesnek kell értékelnünk, ily módon ők is hozzájárultak a lengyel nép és partizánok harcának sikeréhez.

A varsói felkelés a város környékén állomásozó II. magyar tartalékhadtest révén került a szerző érdeklődésének középpontjába. Godó Ágnes, a magyar csapatok tevékenységét vizsgálva, széles forrásanyagra támaszkodva bizonyítja, hogy a még máig is élő tévhitekkel ellentétben, a varsói felkelés vezetői és a ma-

gyar hadtest egymást váltó parancsnokai, Vattay Antal és Lengyel Béla tábornokok között létrejött kapcsolat semmiféle lényeges megegyezésre nem vezetett. A horthysta tábornokok magatartásukkal az adott katonai helyzetben elmentek addig a határig, ameddig saját egzisztenciájuk és osztályhovatartozásuk szabta politikai érdekeik engedték. Sem németellenességük, sem lengyelbarátságuk ezeket a határokat nem lépte át. Ezeket a „határok", a Varsóba vezető utak nyitva tartása révén, lehetővé tették a felkelők viszonylagos mozgásszabadságát, feltétlenül hozzájárulva ezzel a varsói nép harcához. Tették ezt mindaddig, amíg az egyre bizalmatlanabb németek követelésére, és a hazai események alakulása következtében, a magyar hadtestet el nem vezényelték.

A varsói felkelés leírása is a munka nagy értékei közé tartozik. A szerző az események bemutatása mellett homályt és félreértéseket oszlató érveléssel és erővel mutat rá a felkelés kirobbanásának körülményeire, a háttérben álló erők elképzeléseire, és felveti a „londoni lengyelek" felelősségének kérdését.

A monográfia harmadik része a lengyel—magyar partizán-együttműködéssel foglalkozik. Ez a rész kissé túlméretezettnek tűnik a többi fejezethez képest. A nyugat-ukrajnai és nyugat-belorussziai partizánakcióban részt vevő, viszonylag kis számú magyar partizán tevékenysége nem látszik indokolni, hogy a szerző ilyen nagy terjedelemben foglalkozzék az eseményekkel. Hangsúlyozni szeretnénk, nem tartalmi, terjedelmi kérdésről van szó, amely megbillenti a könyv szerkezetét. A könyvnek ez a különben igen érdekes és jól megírt fejezete némi további kiegészítésekkel önálló tanulmányként is megállna, de méginkább része lehetne egy, a szovjet partizánalakulatokban harcoló magyarokról készülő monográfiának. Ez a terjedelme miatt bírált fejezet szintén nem szűkölködik olyan események leírásában, melyek ez ideig nem, vagy csak részben voltak ismeretesek. Különös érdeklődésre tarthat számot a lengyel területen ledobott magyar ejtőernyősök története. Godó Ágnes nagy körültekintéssel végzett kutatásaira alapozva új, eddig ismeretlen adatokkal gazdagította a Kilián útjáról meglévő eddigi ismereteinket. Végigköveti őt leszállásának helyétől eltűnésének feltételezett helyéig, meggyőző módon rajzolva meg a közben lezajlott eseményeket. Hasonlóképpen sok új adattal szolgálnak a magyar „kovpakisták"-ról és a Kovalenko—Zalka felderítő csoport tevékenységéről közölt, eddigi ismereteinket gazdagító részletek is.

Nem lenne teljes ez a rövid ismertetés, ha nem szólnánk Godó Ágnes történetírói módszeréről. Munkájában széles forrásbázisra támaszkodik. A magyar és lengyel levéltári és könyvészeti anyagoktól a visszaemlékezésekig terjedő óriási anyagmennyiséget dolgoz fel, ami lehetővé teszi mondanivalójának gazdag dokumentálását. A felsorakoztatott tények sokaságából építi fel munkáját és vonja le következtetéseit, az érveket és ellenérveket mérlegre téve, önmagával is polemizálva alakítja ki véleményét, amit bátran állít szembe a hamis, előítéleteken nyugvó nézetekkel. Mondanivalójának meggyőző erejével ragadja meg azokat, akik végigolvassák ezt az izgalmas, a helyes történelmi tudat formálásában nagy jelentőséggel bíró könyvet.

Dombrádi Lóránd

CSENDES LÁSZLÓ

ORSZÁGLEÍRÁS, FÖLDRAJZ, TÖRTÉNELEM (1782—1785)

(A Hadtörténeti Múzeum kiadása, Budapest, 1975. 160 o., miniatűr kiadás, 45×58 mm.)

Az általában „Josephinische Aufnahne" néven emlegetett I. katonai felvétel nemcsak kartográfiai téren hagyott pótolhatatlan értékű térképészeti anyagot a késői nemzedékekre. A hozzá tartozó Országleírással (Landesbeschreibung) a térszíni viszonyok változatos körülményeinek olyan kiegészítését adja, amely a maga gazdagságában és színezettségében a térképeken semmiképp sem lenne feltüntethető.

Igaz, a leírás katonai szempontok figyelembe vételével készült, ám a hadászat követelményei a XVIII. század végén sokkal inkább kötődtek a térszíni viszonyokhoz, mint napjainkban. A katonaság személyi- és állatállománya elszállásolásának, élelmezésének a terepen történő megoldása, továbbá a gyalogos és lovas menetoszlopok mozgási lehetőségeinek meghatározása céljából a folyókon való átkelési lehetőségek pontos megadására, az álló- és folyóvizek jégviszonyainak feltüntetésére stb. feltétlenül szükség volt. Éppen ez a sokrétűség teszi ezt a művet a mai természetkutatók, demográfusok, hidrológusok, történészek, mérnökök és geográfusok számára a közel 200 évvel ezelőtti viszonyok ismeretének valóságos kincsesbányájává.

Az eredeti országleírás német nyelvű, mint erre már mások is utaltak (az osztrák szakirodalomban részletesen Paldus József ezredes); rövidített változata megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1917. évi kötetében. Magyar nyelven Eperjessy Kálmán méltatta az Agrártörténeti Szemle 1961. évi 3—4. számában. Eperjessy érdeme, hogy ez az igen nagybecsű kéziratos mű fényképmásolatban már az 1920-as évek végén hazánkba került. Erdei Ferenc akadémikus megbízásából Eperjessy nyomásra kész állapotba hozta a „Landesbeschreibung" hazánkra vonatkozó részének teljes szövegét és — mint az anyag legjobb ismerője — megírta a leírás használatához szükséges bevezető tanulmányt is. Az 1782—1785. évi „Landesbeschreibung" kiadása azonban Erdei Ferenc sajnálatosan korai halála miatt elmaradt.

Csendes László alezredes, hadtörténész ebben a kis könyvében magyar részről elsőnek elemzi katonai és hadtörténészi szempontból ezt a hallatlanul nagybecsű anyagot. Bevezetésül szól az országleírás forrásértékéről, valamint annak történelmi előzményeiről, majd a leírás szükségességéről és elkészítésének körülményeiről. Egy kis fejezet a távolságok és az azok legyőzéséhez szükséges időtartam viszonyával foglalkozik. (A távolsági adatokat a térképek lépésben, illetve órákban adják meg. Háromféle órát említenek: a normális órát, ez 5000 lépés, vagyis 3750 m. Nehezebb terepen a 4750 lépést tartalmazó „kis órában" számolnak, ez 3564 m. Az alföldi síkságon, s általában a könnyű terepen 6000 lépést számítottak „egy erős órának", ami 4500 m. Ha meggondoljuk, hogy 200 évvel ezelőtt milyen terhet kellett egy gyalogosnak a hátán cipelnie, ezek a normafokozatok nagyon komoly teljesítményt jelentenek!)

A továbbiakban elemzően foglalkozik a tanulmány az országleírásban található települések ismertetésének módjával, majd az álló- és folyóvizek, a tavak, mocsarak, erdők és folyók részletes értékelésével és katonaföldrajzi jellemzőivel.

A művet a településekről készített névmutató és bőséges jegyzetanyag egészíti ki.

A szerzőnek ez a második minikönyve. 1969-ben jelent meg „A magyar katonai térképező csoport" címen egy 72 oldalt és 14 térképmellékletet tartalmazó kötete, közel hasonló nagyságban és formában, ugyancsak a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadásában.

A történelmi, hadtörténelmi térképek immár 10 szelvényt kitevő hasonmás kiadványaival, valamint az intézet kiadásában megjelent térképtörténeti leírásokkal a Hadtörténelmi Térképtár jelentős segítséget nyújt a térképtudományi ismeretek széles körű terjesztésében, amiért köszönetet kell mondanunk.

Bendefy László

BÁNKUTI IMRE

A KURUCOK ELSŐ DUNÁNTÚLI HADJÁRATA
(1704. január—április)

(Értekezések a történeti tudományok köréből. 78.)

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 137 o.)

A Rákóczi-szabadságharc katonai története az elmúlt évtizedekben kissé háttérbe szorult. Úgy tűnt, Markó Árpád ragyogó szintézise már kimondta a végső szót e kérdésben, a kutatók figyelme inkább a szabadságharc belpolitikai, társadalmi-gazdasági és ideológiai problémái felé fordult.

Bánkuti Imre új módszerekkel igyekezett tisztázni a kuruc hadsereg története számos lezártnak hitt kérdését. Gazdaságtörténész lévén, elsősorban a csapatok felszerelésének, ellátásának és szervezésének problémái foglalkoztatták. Több évtizedes fáradságos munkával, főleg a vidéki levéltárak gazdag anyagára támaszkodva, sikerült is jelentős lépéssel előre vinnie a kérdés kutatását. Eredményes munkásságát több értékes publikációja igazolja, közülük itt csupán — jelen munkája mellett — „A Rákóczi-szabadságharc hadserege" c. okmánygyűjteményét (1976) és még kiadatlan disszertációját: „A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703—1711" emelhetjük ki.

A kurucok első dunántúli hadjáratáról szóló kismonográfia Bánkuti problémaérzékenységét és kutatói bátorságát dicséri. Jó érzékkel nyúlt a szabadságharc katonai történetének ama szakaszához, amelyben a kurucok a legközelebb álltak a győzelemhez. Már Markó Árpád hangsúlyozta: Rákóczi egyedüli reményét a francia—bajor seregekkel történő egyesülésre építette, s amikor ezt a francia hadak 1704. augusztus 13-i höchstädti veresége irreálissá tette, joggal írta emlékirataiban: „Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, melynek nehézségeit nagyon is előre láttam."

Rákóczi és Villars francia marsall tervei szerint a nyugatról támadó francia—bajor hadak Bécs alatt egyesültek volna a fejedelem kurucaival. Magyarországon Bécs felé a Dunántúlon vezetett az út. E fontos tartománynak tehát mindenképpen a kurucok kezére kellett kerülnie. Bánkuti felveti a kérdést: megvoltak-e az alapjai annak, hogy a Dunántúlt, alig fél évvel a szabadságharc kirobbantása után, felszabadítsák Rákóczi hadai.

A szerző számos forrásra támaszkodva azt a helytálló következtetést szűri le, hogy ez a kuruc hadsereg szervezési, ellátási és egyéb hiányosságai, valamint a Dunántúl lakosságának magatartása folytán olyan feladatnak bizonyult, amely meghaladta az akkor szerveződő magyar állam katonai és gazdasági erejét. A Dunántúl nemességét és polgárságát ugyanis, mint ezt Bánkuti kifejti, szoros gazdasági szálak fűzték Ausztriához, s így nehezebben fogadták el Rákóczi uralmát, mint az ország többi része. „Ez persze nem jelentette azt — fűzi hozzá —, hogy egy a Dunántúlra behatoló kuruc katonai akció esetén, különösen ha az tartós és szilárd megszállást eredményez, a lakosság jelentős része... nem fog csatlakozni a felkelőkhöz."

Azt is helyesen látja a szerző, hogy a várható nehézségek ellenére „a kurucoknak feltétlenül törekedniük kellett a Dunántúl tartós katonai megszállására". E tétel igazságát Bécs reagálása is bizonyítja. Az Ausztriai Ház, a francia—bajor csapatok előretörése, a kuruc felkelés és saját gazdasági nehézségei folytán, válságba került, szövetségesei már attól tartottak, hogy összeomlik a csapások súlya alatt. Ellenintézkedése azonban erőteljes és sikeres volt. A korszak talán legkiválóbb hadvezére, Savoyai Jenő, 1703 végén személyesen szervezte meg a védelmet, és sikerült — más frontok rovására — annyi erőt összevonnia, amely nemcsak megakadályozta a további kuruc előnyomulást, hanem eredményes ellentámadással ki is tudta szorítani csapataikat a veszélyes dunántúli térségről. Itt a szerző talán megemlíthette volna, hogy a francia—bajor előnyomulás tetőpontját jelentő passaui sikert elsősorban az tette lehetővé, hogy onnan 10 000 katonát dobtak át az osztrákok a magyarországi hadszíntérre — ezzel is jelezhette volna a Rákóczi-szabadságharc egyetemes jelentőségét.

A továbbiakban a mű a Dunántúl felszabadítását és a berendezkedés proble-

máit elemzi. Megállapítja, Károlyi Sándornak, a Dunántúl parancsnokának nehéz problémákkal kellett szembe néznie. Védekeznie kellett az osztrákok és a szerb—horvát határőrök egyre erősödő ellenakcióival szemben, portyákat kellett vezetnie, vagy küldenie Ausztriába és a határőrvidékre, s mindenekelőtt hozzá kellett látnia az újonnan birtokba vett területek katonai és közigazgatási megszervezéséhez.

Károlyi a sereget a nemességből, és a „vitézlő rend"-ből próbálta kiegészíteni. 25—30 ezredesi pátenst osztott ugyan szét, de ez nem jelentett ugyanennyi ezredet is. A dunántúli vitézlő rend egyelőre óvatosan szemlélte az eseményeket, csak kisebb számban állt a kuruc zászlók alá. Növelte a nehézségeket, hogy napirenden voltak a súrlódások a tiszántúli és a dunántúli katonaság között, s ami még nagyobb baj volt, mindkét réteg csak a Thököly-féle portyázó harchoz értett, a reguláris harceljárás — beleértve Károlyit is — nem tartozott erősségeik közé. Ez a későbbi harcok során szomorú kudarcokhoz vezetett.

Nagy és hiábavaló erőfeszítések történtek a sereg ellátásának megszervezésére is. Károlyi Kőszegen gazdasági hivatalt hozott létre, ez azonban a rossz termés, a szakszerűtlenség, a prédálás, és a dunántúli nemesség csekély áldozatkészsége miatt nem tudta teljesíteni feladatát.

Nagyban rontotta a kurucok esélyeit az a körülmény is, hogy a tiszántúli csapatok, s maga Károlyi is, kíméletlenül zsákmányolni kezdtek. Károlyi, az akkor még császárpárti Forgách Simon szerint, „igen hitvány dolgokkal töltötte idejét, rosszul bánt a dunántúli területekkel".

Nem véletlen tehát, hogy az első erőteljes osztrák ellentámadás azonnal szétzilálta a dunántúli kuruc haderőket. Szeptember 18-án Nagymarton alatt Károlyi hada szinte puskalövés nélkül szétszóródott és a sereg híján maradt vezér néhány hét alatt ellenállás nélkül kiürítette a Dunántúlt.

A kortársak — és a később történészek is — csaknem egyértelműen Károlyi Sándort teszik felelőssé a történtekért. Ez a nézet már Rákóczi emlékirataiban is megfogalmazódott. Bánkuti történetírói bátorságára vall, hogy nem elégszik meg a tekintélyekre támaszkodó sablonos értékítéletekkel, hanem tényszerű, reális magyarázatot keres. Leszögezi, Károlyi ugyan követett el hibákat, de a felelősség elsősorban nem őt terheli. Nem tudott megbirkózni az előtte tornyosuló feladatokkal, támogatást pedig sehonnan nem kapott. Mind Rákóczi, mind Bercsényi megelégedtek az első sikerekkel, nem törekedtek — igaz, a rendelkezésre álló erőket tekintve nem is igen törekedhettek — azok elmélyítésére. Ez okozta végső soron, hogy a magára hagyott Károlyi-had vereséget szenvedett.

„A hadjárat kudarca feltárta a felkelés szinte minden gyenge pontját és ellentmondását, politikai, szervezési és vezetési téren egyaránt." Így foglalja össze a szerző az 1704-es dunántúli hadjárat tanulságait, s ebben messzemenően egyet kell vele értenünk: a vereség okát nem vezethetjük vissza másodlagos, személyi tényezők hatására, ennek súlyosabb, objektív okai voltak. Ezeket Bánkuti Imre szép tanulmánya mintegy csokorba gyűjtötte, s ezzel marxista magyarázatát adta a kuruc hadsereg első és egyetlen győzelmi reménye elhamvadásának.

Rázsó Gyula

NAGYVÁRADI SÁNDOR—VARSÁNYI ERNŐ

KATONAI REPÜLŐGÉPEK

Típuskönyv

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976. 280 o.)

E könyv megjelentetésével a Zrínyi Katonai Kiadó igen régi adósságot törlesztett, hiszen a világ katonai repülőgépeinek közel hét évtizedes „világtárlatát" adta közre. Ilyen jellegű magyar összefoglaló művel eleddig nem rendelkeztünk.

A két szerző által írt könyv az előszón kívül kilenc részre tagolódik.

Az *első rész* általánosságban és röviden a légierő fejlődését, szerepét, valamint önálló fegyvernemmé való válását tárgyalja. A *második rész* a könyvben szereplő repülőgépeket felhasználás szerinti csoportosításban, országonkénti felbontásban, ezen belül típusjelzés szerinti felsorolásban ismerteti. A *harmadik rész* a rövidítésekről ad igen alapos tájékoztatást. A *negyedik rész* a felderítő repülőgépek kategóriájával foglalkozik. Az egyoldalas általános bevezetés után országonkénti csoportosításban, a típusfejlődés sorrendjében, harminchét felderítő repülőgép alapos és részletes ismertetése következik. Ezután — szintén országonkénti bontásban — negyvenhárom gép főbb adatai vannak táblázatba szedve. Az *ötödik rész*, nem egész egyoldalas általános fegyvernemi, fegyverzeti ismertetés után, nyolcvannyolc vadászgép részletes ismertetésével foglalkozik, országonkénti bontásban. Ezután százötvenegy típus főbb adatainak közlése következik. *Hatodik rész* a bombázó repülőgépeket ismerteti. Igen figyelemre méltó a 164. oldalon a szerzők által összeállított táblázat, amely megdöbbentő adatokkal bizonyítja a második világháború legnagyobb légitámadásainak pusztításait. A továbbiakban ötvenegy gépről részletes, hetvenről pedig általános ismertetés következik, az előbbi szakaszok felépítéséhez hasonlóan. A *hetedik rész* a több feladatú repülőgépekkel foglalkozik. A szerzők negyvennégy részletes típusismertetés után hetvenhat repülőgép főbb adatait mutatják be táblázatba szedve. A *nyolcadik részben*, „A hadirepülés holnapja" címszó alatt, a szerzők a jövő fejlődési irányvonalát próbálják felvázolni. A felhasznált irodalmat a könyv *kilencedik része* sorolja fel.

Az íróknak az anyag óriási mennyisége miatt válogatni kellett, nem vehették fel a világ hadirepülőgép-arzenáljában felhalmozódott összes géptípust a könyvbe. A válogatás minden kétséget kizárólag nagy felelősség is egyben; Nagyváradi Sándor és Varsányi Ernő ezt a feladatot szerintem jól végezték el: 80 felderítő, 239 vadász, 121 bombázó és 120 több feladatú repülőgépet ismertetnek. Az összesen tárgyalt 560 repülőgéptípusból 220-at képpel, háromnézeti rajzokkal és rövid, de lényegretörő típustörténettel is illusztráltak.

A könyvben lapozgató rögtön tapasztalhatja, hogy az anyag összegyűjtése, összeállítása, feldolgozása és ellenőrzése hatalmas munka volt: a külföldi szakirodalomban az adatok sokszor nem egyezők.

A könyv valamennyi adatán a recenzens nem rághatja át magát. Csak 60—65%-ukat ellenőriztem, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok igen megbízhatóak és pontosak. Az ellenőrzéskor az 1—1,5% alatti eltéréseket nem vettem figyelembe: mindenki által ismert tény, hogy az elkészült szériagépek egyes példányai az ellenőrző mérések alkalmával két-három cm-es eltérést, egyes esetekben pedig 30—40 kg-os súlyeltérést is mutathatnak a gyárak által megadott adatokkal szemben. Sajnos, a típuskönyv — magas színvonala ellenére — nem hibátlan. Bosszantó, hogy egy sereg sajtóhiba került a szövegbe, amiről a szerzők ugyan nem tehetnek, de melyekre, legalábbis egyet lényegbevágóbbra, szeretném a figyelmüket felhívni:

A 95. oldalon, a WESTLAND WHIRLWIND gép ismertetésénél, a repülési jellemzőknél a 4572 m-en feltüntetett maximális sebesség nem 850, hanem csak 580 km/ó. A két első számjegy felcserélődött.

A 119. oldalon a GRIGOROVICS PI—1 gép két első betűje fel van cserélve. A típus helyes jelzése: IP—1, ez a szövegben is kijavításra szorul. Fel szeretném még a figyelmet hívni arra, hogy a repülési jellemzőknél megadott 435 km/ó csúcssebességet a gép fegyverzet nélkül érte el. Maximális sebessége teljes felszereléssel 380 km/ó volt.

A 122. oldalon a LAGG—1/3 negyedik sorában van nyomdahiba. A prototípus repülésének időpontja nem 1939. III. 3-a, hanem 1939. III. 30. A szedés alkalmával egy nulla kimaradt.

A 135. oldal, CURTISS „HAWK 75—M/—N/—O". Az ismertetés tizenhetedik sorában az FMA építés nem 20 db volt, hanem 200 db, sajnos a nulla itt is lemaradt.

A 162. oldalon, a NORTH AMERICAN F—100D „SUPER SABRE" hajtóműve teljesítményadataiban felcserélték a számokat. Ezért a 7685 kp helyett 7258 kp teljesítmény a helyes. Kiegészítésképpen itt szeretném megemlíteni, hogy az ilyen típusváltozatú gépek normál, illetve maximális hatótávolsága póttankkal 1770, illetve 2415 km volt.

A 218. oldalon a BRISPOL 142M helyesen BRISTOL 142 M.

273. oldal: az ILJUSIN IL—2M—3 maximális sebessége 470 km/ó helyett 430 km/ó volt, itt a hármas szám helyett hetes számot szedtek.

Egy elírást is találtam az átnézett típusokban, mégpedig 102. oldalon, a Heinkel He—100D fegyverzetének ismertetésénél. A „Repülés, űrrepülés" című folyóirat 1972 májusi száma 7. oldalának harmadik hasábján, a tizenkettedik bekezdésben „Fegyverzet" címszó alatt megadott „2 × 7,9 mm MG—17 szinkronizált géppuska" a helyes, nem az itt közölt MG—15. Az elírás nyilvánvaló, hisz a folyóirat előbb említett számában éppen Varsányi Ernő ismertette ugyanezt a géptípust.

Az átnézés alkalmával több tárgyi hibát is találtam, így például a 34. oldalon, a WEISS MANFRED WM—21 „Sólyom" ismertetésének 18. sorában, mely így hangzik: „... a WM—21B változatot pedig ennek 1030/1000 LE-s WMK. 14B feljavított változatával szerelték." Ez a közlés hibás, mert az összes korabeli gyári jelentések arról tanúskodnak, hogy a negyedik „Sólyom" széria gépeibe WM—14A típusjelzésű motor került, nem pedig a WM—14B. Itt szeretném megragadni az alkalmat, hogy az 1967 óta történt kutatások alapján kiegészítésként közöljem: többek között fény derült arra, hogy 1941 elején öt felderítő repülőszázad, a III. kf. (Szombathely), az V. kf. (Szeged), a VII. kf. (Miskolc), a VIII. kf. (Ungvár), és a X. kf. (Ungvár) voltak felszerelve „Sólyom" típusú gépekkel.

A 108. oldalon, a FIAT—CR—20 típus leírásának 10. sorában az „1932-től" évszám téves, mert az első két CR—20 típusú gépet 1929 decemberében szállították Szombathelyre.

A 156. oldalon a FOCKE WULF/TANK TA—154A—1 motorja helyesen Junkers Jumó 213E, mert Jumó 211R típusjelzésű motor nem létezett.

A 158. oldalon a TUPOLJEV—SZUHOJ I—14 bis (ANT 31) maximális sebessége helyesen a 449 km/ó helyett 384 km/ó.

A 270. oldalon pedig a WEISS MANFRED WM—16B „Budapest" adatai hibásak. A motor pontos típusjelzése WM/Gnome-Rhone K—14 Krsd. Hosszúsága a hiteles gyári adatok alapján 9,13 m és nem 9,75 m.

Egy-két kiegészítést is szeretnék közölni. A 76. oldalon a DASSAULT MD—450 „Ouragan" gép repülési jellemzőinél érdemesnek tartom a gép 14 700 m-es csúcsmagasságát is megemlíteni a póttartályokkal felszerelt gépek 1200 km-es maximális hatótávolságával együtt. A 271. oldalon az ismertetett JUNKERS J—4 (J.1) gép szárnyfelülete 48,5 m^2.

És végül, de nem utolsó sorban, a könyv fényképanyagának minősége sajnálatos módon nem minden esetben kielégítő, jóllehet ezt a közölt háromnézeti rajzok némiképp ellensúlyozzák.

Bármilyen apró nyomdahibát, elírást, hiányt könnyű kijavítani, illetve pótolni egy ugyanilyen magas színvonalú újabb, bővített kiadásban. Ismerve e téma népszerűségét, az új kiadás minden bizonnyal várható, hiszen ez a könyv nem csupán a repülőtechnika iránt érdeklődő tömegek tájékoztatására szolgál, hanem a repüléssel közvetlenül, vagy közvetve kapcsolatban levő különböző szakemberek számára is támogatást nyújt.

Kováts Lajos

DAS NEUE ÖSTERREICH
Geschichte der zweiten Republik

(Verlag Styria, Graz—Wien—Köln, 1975. 415 o.)

1972 tavaszán „Österreich — Die zweite Republik" címmel kétkötetes összefoglaló jelent meg a Verlag Styria kiadásában, amely az Osztrák Köztársaság második világháború utáni történetével ismertette meg az olvasót. A mű átfogta a gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai történések bonyolult komplexumát s voltaképpen arra volt kísérlet, hogy az osztrák állami lét történeti igazolását adja és megrajzolja Ausztria népének sajátos helyét Európa népei nagy családjában.

Az összefoglaló mű az európai és belső (hazai) kritika általános érdeklődésével találkozott, szerkesztői és maga a kiadó azonban úgy találták, hogy az osztrák társadalom minden rétegéhez nem jutott el, túlságosan is tudományos és volumenében igen tekintélyes volta miatt. Éppen ezért a rákövetkező években megindult egy egykötetes mű előkészítése, amely eleve a tudományos népszerűsítés igényeit kívánta kielégíteni, illetve az olvasók legszélesebb körének érdeklődését felkelteni. A közben megjelent és előttünk fekvő *Az új Ausztria. A Második Köztársaság története* című kötetben a témák és a szerzők számát csökkentették, a feldolgozás módját egyszerűsítették. A változások révén a német nyelvterület olvasóinak kezébe jól forgatható, könnyen érthető, olvasmányos könyv került.

A mű jelentőségében túlmutat az osztrák állam, illetve a német nyelvterület határain és a magyar olvasók számára sem érdektelen, hiszen a Magyar Népköztársasággal határos Osztrák Köztársaság elmúlt 30 esztendejének története tárul fel lapjain, a szomszédállam mai mindennapi életét ismerhetjük meg belőle.

Az osztrák Második Köztársaság létrejöttét a mű szerzői 1955-től, az osztrák államszerződés aláírásától számítják. Ez a szerződés nemzetközi jogilag szankcionálta az önálló, független és semleges osztrák állam létét. Persze az állami lét kritériumai a második világháború befejezése utáni 10 esztendőben is adva voltak, hiszen a Hitler-ellenes antifasiszta koalíciónak még a háború alatt hozott nem egy közös állásfoglalása a szövetségesek egyik célkitűzésének tekintette a hitleri Anschluss felszámolását és a független osztrák állam visszaállítását. A felszabadulást követő években a megszálló nagyhatalmak egymással gyakran ellentétes politikája is végeredményben ebbe az irányba hatott, különösen a Szovjetunióé, mely a fent említett célkitűzésekhez a legkövetkezetesebben ragaszkodott.

Az osztrák állami élet rekonstruálásának folyamata, amely Ausztria népének legteljesebb igenlésével találkozott, számos sajátos vonást mutatott fel, amelyek közül az egyik legjelentősebbről külön is szót kell ejtenünk. A szövetséges felszabadító csapatok bevonulásának, a náci uralom összeomlásának időszakában a mai osztrák állam területén nem volt forradalmi helyzet. Így a felszabadulást követően Ausztriában polgári demokratikus állami és társadalmi rend stabilizálódott, amely azonban tagadta a hitleri fasizmus uralmi rendszerét, s egyben el is ütött az Anschluss előtti austrofasiszta hatalmi berendezkedéstől. A stabilizáció az 1918-as Első Köztársaság intézményeit élesztette fel és az állami, társadalmi vezetésben az egykori kereszténységszocialistáknak és szociáldemokratáknak biztosított vezető szerepet. Mindezeket figyelembe véve az osztrák fejlődés — a norvég mellett — eklatáns cáfolata a „forradalom exportja" antimarxista, szovjetellenes rágalmának. A Szovjetunió, amely Ausztria tekintélyes részét felszabadította, nem avatkozott bele a felszabadított ország belügyeibe. Ismeretes, legjobban éppen az osztrák publicisztikából, hogy a Szovjetunió tette lehetővé már 1945. április 12-én, Bécs felszabadulása után, az első osztrák köztársaság miniszterelnökének, a szociáldemokrata Karl Rennernek a kormányalakítást. Az más kérdés, hogy Habsburg Ottó levélben tiltakozott F. D. Roosevelt-nél a szociáldemokrata Renner-kormány ellen, melyet „szovjetbérenc"-nek bélyegezett. Renner, aki a háború alatt Glognitzban élt teljes visszavonultságban, már április elején jelentkezett a felszabadító szovjet csapatoknál és kész volt vállalni a kormányalakítást.

A Renner-kormány igen nehéz helyzetben vette kezébe a stabilizáció, az újjáépítés munkáját. A háború pusztításai Ausztriát is elérték, a nácizmus egy hadszíntérré vált, éhező, nyomorgó „Ostmark"-ot hagyott maga után. A Renner-kormány igyekezett maga köré tömörí-

teni az antifasiszta elemeket, minden osztrák hazafit, akik közül számosan fegyveresen harcoltak a náci uralom ellen, vagy sínylődtek évekig a koncentrációs táborokban. Ezek jelentős része kommunista volt, akik a felszabadulásért folytatott nehéz, sokszor reménytelen küzdelem súlyát megosztották szociáldemokratákkal, keresztényszocialistákkal, haladó demokratikus polgári elemekkel.

Egyébként az antifasiszta ellenállási harc kérdéseit a kötet bevezető tanulmánya elmélyült alapossággal elemzi. Szerzője, Erika Weinzierl, nem csupán a háború alatti harcokat idézi fel, hanem a hitleri megszállást követő évek eseményeit is vizsgálat alá veszi. Az osztrák ellenállási mozgalom ugyanis egyidős az Anschluss-szal, helyesebben a fasizmus elleni harc akkor kezdődött, amikor a német hadsereg átlépte Ausztria határait. Az akkori helyzetből adódóan a harc jellegét a korlátlan fasiszta erőfölény határozta meg, amely a háború győzelmes éveiben gyakorlatilag ki is kapcsolta az ellenállási mozgalmat. A sorozatos német katonai vereségek nyomán azonban az osztrák ellenállási mozgalom is kezdett magára találni, sőt, a háború utolsó évében Ausztria területén kisebb partizánakciókra is sor került, nem beszélve arról, hogy osztrák antifasiszták nagy számban vettek részt a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Mint a tanulmányból kitűnik, az ellenállási mozgalom társadalmi bázisa igen széles volt: a résztvevők osztályok, rétegek, pártok, világi és egyházi szervezetek soraiból toborzódtak. Az összeomlás szélére jutott náci megszálló hatalom véres megtorlásai nemcsak megtizedelték ezeket az erőket, edzették, acélozták is. Mindazonáltal nem kétséges, hogy az osztrák ellenállási mozgalom egymagában képtelen volt felszabadítani Ausztriát. Ezt a feladatot a szovjet hadsereg és a vele szövetséges nyugati hatalmak csapatai végezték el.

A felszabadulás utáni nehéz esztendők megannyi problémájának megoldásában az antifasiszta harcok életben maradott résztvevői tevőlegesen részt vállaltak; a konszolidálódási törekvések első megnyilvánulása a demokratikus pártok megalakulása, illetve újjászervezése volt. 1945 nyarán jöttek létre az osztrák állami-társadalmi életre ma is jellemző pártok, így az egykori keresztényszocialistákból az ÖVP (Osztrák Néppárt), a szociáldemokratákból és forradalmi szocialistákból az SPÖ (Szocialista Párt) és erősödött meg az Osztrák Kommunista Párt, illetve jegecesedett ki később az 50-es években az FPÖ (Szabad Demokrata Párt). A pártok kialakulásának történetét Karl Skalnik tanulmánya mutatja be és hű képet ad arról, hogy a stabilizálódó nagytőke és nagybirtok, valamint a közép- és alsó rétegek belső politikai harcában hogyan szilárdult meg az ausztro-liberalizmus, amely a burzsoá parlamenti váltógazdaság klasszikus szabályai szerint, reformok és félreformok útján, de korántsem lebecsülhető eredményességgel kormányozza Ausztria hajóját.

A belső és külső stabilizálódás kétségkívül legjelentősebb mozgató ereje az osztrák államszerződés megkötése volt, 1955-ben. Rendelkezései az állam belső életére is kihatottak; segítettek olyan tehertételek felszámolásában, amelyek a konszolidáció kerékkötői voltak. (Szeparatizmus, egykori nácik beilleszkedése, nemzetiségi kérdés.) A belső politikai élet fejlődésének képét Rudolf Neck tanulmánya adja, míg az osztrák külpolitika alakulásának Stephan Varosta szán terjedelmes értekezést.

Az osztrák köztársaság beilleszkedése a második világháború utáni Európába aránylag rövid idő alatt bekövetkezett. Mind a belpolitikában, mind a külpolitikában az államszerződés jelentett határkövet. Az államszerződés létrejöttéig Ausztria, a négy szövetséges hatalom megszállása alatt állván, önálló külpolitikát nem folytathatott. Ezekben az években külpolitikája gyakorlatilag a négy nagyhatalomhoz való viszonyra korlátozódott. Ez a viszony, elsősorban a Szovjetunióhoz való kapcsolat — szerző által is bevallottan —, korántsem volt problémamentes: Ausztria a hidegháború éveiben egyre inkább az angolszász hatalmak, illetve az újjáéledő nyugatnémet nagytőke gazdasági-politikai nyomása alá került, ez pedig a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok romlásához vezetett. Ezzel párhuzamosan feszültség keletkezett az Ausztriával szomszédos népi demokratikus államokhoz való viszonyban is.

Az 1955-ös államszerződés külpolitikailag nagyon sok kérdést rendezett: Ausztria semleges állam lett, amit az osztrák parlamentnek a „tartós semlegességről" hozott törvénye csak alátámasztott. A „tartós semlegesség" azonban már a következő évben súlyos próba elé került: a magyarországi ellenforradalmi lázadás leverése után nyugatra távozó ellenforradalmárok és megtévesztett elemek Ausztria földjén találtak átmeneti vagy tartós menedéket; ez a két állam viszonyát igen kedvezőtlenül befolyásolta.

A feszültség feloldására tett kísérletek 1962-ben vezettek sikerre, azóta a két állam viszonya rendezett és napjainkban is számos törekvés nyilvánul meg a jószomszédi kapcsolatok elmélyítésére.

Ausztriának egyéb keleti szomszédaival való kapcsolatát általában ugyanazon a vonások jellemezték, mint a Magyar Népköztársasághoz fűződő viszonyát. Az 1968-as csehszlovákiai események hasonló megpróbáltatást jelentettek, Jugoszláviával való viszonyát pedig időről időre az Ausztriában élő szlovén kisebbség mozgalmai árnyékolják be. Az elmúlt 30 esztendő többször kiélezte a dél-tiroli problémát is, amellyel kapcsolatban az ENSZ fellépésére volt szükség. Az Olaszországgal kötött újabb egyezmények egyelőre nyugvópontra juttatták a dél-tiroli osztrák lakosság helyzetét. A Német Szövetségi Köztársasággal való viszonyt az Ausztriában levő német vagyonok, tulajdonok sorsa élezte, mígnem Ausztria tetemes megváltási árat fizetett értük. Az ezt követő német tőkebeáramlás a kérdést azzal „oldotta meg", hogy ma Ausztria területén ismét rengeteg német tulajdon halmozódott fel. Ez a felhalmozás sokszor groteszk jelenséghez vezet, úgyannyira, hogy pl. a parlament törvényben volt kénytelen kimondani egyes osztrák tulajdonok elidegenítésének tilalmát. A Német Szövetségi Köztársaság napjainkban Ausztria legnagyobb kereskedelmi partnere, amely megszabja gazdasági fejlődése irányát és lehetőségeit. A nyugatnémet politikai befolyás növekvő intenzitású, amit az is nagymértékben elősegít, hogy az osztrák politikai élet vezető pártjai csaknem ugyanolyan összetételűek, mint a hasonló nyugatnémet politikai pártok. Érdemes itt utalni az Osztrák Szocialista Párt és a Nyugatnémet Szociáldemokrata Párt szoros kapcsolatára, amelyet Kreisky és Brandt közös emigrációs múltja és politikai gyakorlata méginkább alátámaszt.

Ausztria életében nem kis jelentőségű a Vatikánhoz fűződő viszony, amely évszázados hagyományokra nyúlik vissza. A két fél közötti harmonikusnak mondható kapcsolat alapja az 1933-ban megkötött konkordátum, amelyet a felszabadulás után több ízben megújítottak. Kétségtelen tény, hogy a megújítások a katolikus egyház jogainak bizonyos visszaszorításával jártak, de ez elől a Vatikán sem térhetett ki, hiszen az oktatásban, nevelésben játszott régebbi (szinte kizárólagos) privilégiuma a modern burzsoá állam oktatási-nevelési rendszerének inkább kerékkötője, mintsem segítője volt.

A különböző, szomszéd és nem szomszéd államokhoz való kapcsolat sajátságosan veti fel Ausztria hadügyének kérdését. Habár az osztrák államszerződés s azt követően az e kérdésben megfogalmazott osztrák törvények, valamint a semlegességi politika a Bundeswehr nagyságát és feladatait meglehetős pontossággal körvonalazták, a hadseregfejlesztés kérdése napjainkban is a politikai csatározások nyílt területe. A szenvedélyek gyakori felkorbácsolásának hathatós eszköze az osztrák állam katonaföldrajzi helyzete: két világméretű koalíció, a Varsói Szerződés és a NATO szorításában — úgymond — Ausztriát csak nemzetközi szerződések védik, valójában azonban semmi sem, mert az osztrák államnak még annyi hadereje sincs, hogy a határain betörő ellenséget néhány napra feltartóztassa. Ezek a vélemények az objektív megítéléstől igen messze állnak, s inkább arra szolgálnak, hogy — politikai célzatból, elsősorban a Varsói Szerződés tagállamai ellen — hangulatot keltsenek. Egyébként a hadügy kérdésével foglalkozó Allmayer—Beck-tanulmány sokkal reálisabban látja Ausztria katonapolitikai helyzetét, ha olykor maga is átveszi az említett vélemények szerzőinek néhány hangzatos jelszavát.

Az Allmayer—Beck-tanulmány a mű történeti-politikai részének lezárója; az ezt követő fejezetek az elért vívmányok bemutatásával teszik teljessé nyugati szomszédunkkal kapcsolatos ismereteinket. Értékes és érdekes fejezetek ezek, bepillantást adnak az osztrák szociálpolitika és egészségügy, az iskola-, és nevelésügy, a tudomány és tudománypolitika, a tömegkommunikációs eszközök, az irodalom, a képzőművészet, zene mindennapi életébe, elért eredményeibe és problémáiba.

A szerzői kollektíva színvonalas munkát bocsátott az olvasóközönség rendelkezésére. A nagy gonddal összeállított művet függelék és időrendi táblázat egészíti ki. Mindkettő igen hasznos, nemcsak a kutató történész, hanem az átlagolvasó számára is.

Farkas Márton

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-isztoricseszkij Zsurnal (Szovjetunió) 1976. 7—12. sz.

Az ismertetett számokban közölt tanulmányok, visszaemlékezések túlnyomó többsége a Nagy Honvédő Háború témaköréhez kapcsolódik.

A légifölény kiharcolásának kérdéseivel foglalkozik *Palasevszkij, J.* „A légierők tevékenysége az ellenséges repülőterek ellen" c. cikke. (1976. 9. sz., 20—28. o.) A háború előtti szovjet hadelmélet a légiuralomért vívott harcot a győzelem kivívásának legfontosabb feltételei közé sorolta. A légiuralom kivívásában az összes fegyvernemeknek részt kellett venni, de a főszerep a légierőknek jutott.

Az ellenség csapásmérő csoportjait két módszerrel kellett megsemmisíteni: a repülőtereken és a levegőben. Ezt légi hadműveletek és napi harctevékenység folyamán kellett elérni.

Sajnos, a háború kezdetekor a szovjet légierők az átszervezés és a gépek lecserélésének időszakában voltak, ezenkívül nagyon erős és tapasztalt ellenséggel kellett harcba szállni. 1941. június 22-én a német légierő egyidejűleg támadott 66 szovjet repülőteret, amelyeken megsemmisített 800 gépet, július 10-ig megsemmisítette a határ menti körzetek állományában levő gépek több mint 50%-át. Az ellenség légiuralomra tett szert az összes hadászati főirányban, ami károsan befolyásolta a harcok menetét.

A háború első napjainak tapasztalatai azt mutatták, hogy tekintet nélkül az ellenség nagy veszteségeire, nehéz lesz megszerezni a légifölényt erőinek a földön való aktív megsemmisítése nélkül. Ezért megkezdték az ilyen irányú tevékenység megszervezését. A Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő övezetben koncentrált támadást intéztek 42 repülőtér ellen. Július 10-ig mintegy ezer felszállásban támadták a német repülőtereket a frontok légierői és megsemmisítettek 348 repülőgépet.

Amikor a német csapatok mélyen benyomultak az ország belsejébe, az ellenség számára lehetővé vált Moszkva támadása. A szovjet parancsnokság megszervezte azoknak a repülőtereknek a támadását, ahol a bázisok voltak. A napi harcok mellett két légi hadműveletet hajtottak végre október 11—18. és november 5—8. között. Az elsőt 5 front légierői a távolsági bombázókkal együtt 30 repülőtér ellen, a másodikat három front erői, a moszkvai légvédelemmel és a távolsági bombázókkal 29 repülőtér ellen. Több mint 600 gépet semmisítettek meg.

Annak a harcnak az eredményeként, amely a moszkvai irányban folyt a légiuralomért, a szovjet repülők négy hónap alatt a levegőben és a földön 1600 ellenséges gépet semmisítettek meg. Ez jelentős győzelem volt: Moszkva alatt sikerült kivívni az operatív légiuralmat.

1941-ben és 1942 első felében sikerült gyengíteni az ellenség erejét, a németek kénytelenek voltak lemondani arról, hogy a bázisokat a front közelébe telepítsék, de általánosságban nem sikerült komoly eredményeket elérni az ellenség gépeinek a földön való megsemmisítése terén. Hiányzott még a tapasztalat a támadások megszervezéséhez, kevés eszköz állt rendelkezésre, kis csoportokkal történtek a támadások, erős volt az elhárítás.

1942 második felében a frontok légierői megháromszorozódtak. Légihadseregeket hoztak létre és megszervezték a Legfelsőbb Főparancsnokság repülő hadtesteit és hadosztályait. A légierőket kezdték összevontan alkalmazni. A sztálingrádi védelmi harcok idején megsemmisült vagy megsérült az ellenség 2639 repülőgépe.

A háború első szakaszában, annak ellenére, hogy a repülőterek elleni támadások korlátozottak voltak, a szovjet légierők nagy sikereket értek el: légiharcban és a földön 15 700 repülőgépet semmisítettek meg és Moszkva alatt kivívták a hadműveleti légifölényt.

A háború második szakaszában a repülőterek elleni támadások aránya nő. Sztálingrád alatt a védelem idején a gépek 23,8%-át semmisítették meg a földön, az ellentámadásnál 55,9%-ot. Az ellentámadásnál elpusztult vagy megsérült 3000 repülőgép, és ennek következtében itt is sikerült kivívni a hadműveleti légifölényt.

A légifölényért vívott harcban 1943 volt a döntő év. Tavasszal a Kubányban folytak súlyos harcok, amelyekben 800 német gép semmisült meg. Ezzel egyidőben csapásokat mértek a repülőterekre is, ahol 260 gépet semmisítettek meg. A nyugati területekről való átcsoportosítással azonban ezeket a veszteségeket a németek pótolni tudták.

A helyzet változásában a kurszki csa-

ta időszaka volt nagy jelentőségű. A németek itt összpontosították a szovjet—német fronton működő légierejük 70%-át, több mint 2000 repülőgépet. Megsemmisítésükre a szovjet hadvezetés két nagyméretű légi hadműveletet szervezett május és június folyamán, amelynek eredményeként 750 gépet semmisítettek meg. A szovjet légierő újra kivívta a légifölényt. A különböző alárendeltségben működő szovjet gépek száma elérte az ötezret. A német gépek alapvető tömege azonban még itt is légiharcban semmisült meg. 1943-ban a megsemmisített német gépek száma az összes frontokon és hadműveletekben meghaladta a 20 ezret. Ezt a német ipar már nem tudta pótolni, és nem tudták pótolni a személyi állományt sem.

A háború harmadik szakaszában, a teljes szovjet hadászati légifölény körülményei között, a németek még igyekeztek magukhoz ragadni a kezdeményezést. Ezért a légifölény megtartása ugyanolyan kemény harcokat követelt, mint megszerzése. A harc alapvető formája továbbra is a légiharc maradt, mert a németek igen sok repülőtérrel rendelkeztek, és így nehéz volt átütő sikert elérni. Ez az egyik oka annak, hogy a harmadik szakaszban a szovjet légierő csak egy önálló légi hadműveletet hajtott végre a repülőterek ellen: 1944 júliusában, a belorussziai hadművelet előtt.

A háború alatt a repülőterek elleni támadás céljából 58 ezer felszállást hajtottak végre és elpusztítottak 13 300 repülőgépet. Ez az összes elpusztított gépek 23%-a. A módszer tehát eredményesnek bizonyult. Átlagban 5 felszállás jut egy elpusztított gépre, a légiharc esetében pedig 30 felszállás, tehát 5—6-szor több. Emellett figyelembe kell venni, hogy a repülőtereken nemcsak a gépek mentek tönkre, hanem a berendezések is.

A légifölény kiharcolásának alapvető módszere mégis a légiharc volt, hiszen ezekben pusztult el az ellenséges gépek 77%-a.

A második világháború témaköréből még megemlítjük *Csugunov, A.* „A csapatok hadtápterületének védelme a közép- és dél-európai országok felszabadításáért vívott harcok idején" c. írását (1976. 11. sz., 89—94. o.), helyesebben annak azt a részét, amely a magyarországi tényekedéssel foglalkozik. A bevezető részben a szerző rámutat, hogy milyen veszélyt jelentettek az erdőkben, hegyek között visszamaradt ellenséges csapatok, átdobott diverzáns csoportok, a Szovjetunió területéről elmenekült árulók bandái. A hátország ellenőrzésének megszervezése és biztosítása a belügyi népbiztosság csapataira hárult.

Magyarország területén is sor került fegyveres harcokra diverziós-felderítő csoportokkal, a reguláris alakulatok visszamaradt csoportjaival. 1944. október—decemberében a 2. Ukrán Front hátában 3 nagy diverzáns bandát kellett felszámolni, amelyeknek az alapját nyilasok és SS tisztek alkották.

1944. december 21-én a 10. határőr ezred a lakosság segítségével felfedezett és szétzúzott egy nagy diverzáns-terrorista bázist, ahol 204 puskát, 10 géppisztolyt, 6 golyószórót, 23 ezer töltényt, 80 páncélelhárító gránátot, 120 kg robbanóanyagot és 446 ezer rubelt talált.

A 128. határőr ezred katonái 1944. december 23-án és 24-én hat ellenséges felderítőt tartóztattak fel Budapesttől 20 km-re északkeletre, akiket azzal a feladattal dobtak át, hogy hidakat robbantsanak, raktárakat, üzemanyagtárolókat gyújtsanak fel a Budapesthez vezető utakon. December 22-én a 91. határőr ezred járőrei a Balaton mellett fogták el a „Süd-Ost" SS alakulat felderítőit. Január elején 2 csoportot tettek ártalmatlanná Miskolc környékén.

Ezrekre megy azoknak a száma is, akik a balatoni támadó hadművelet visszaverése után maradtak vissza szétszóródva, akik a bekerített Budapestről próbáltak kisebb csoportokban átszivárogni, vagy a romok közt igyekeztek elrejtőzni.

Az ismertetett számokban több tanulmány foglalkozik a háború utáni katonai fejlődés kérdéseivel. Az egyik *Cserednyicsenko, M.* „A hadászati támadó hadművelet elméletének fejlődése 1945 és 1955 között" c. írása. (1976. 8. sz. 38—45. o.) A szerző bevezetésként ismerteti a háború után kialakult világpolitikai helyzetet, a hidegháborút, az atomzsarolást, ami arra kényszerítette a Szovjetuniót, hogy biztonsága érdekében fejlessze saját fegyveres erőit. Ez az időszak átmeneti, még a magfegyver előtti időszak, de sok olyan elméleti általánosítást hozott, amelyek ma is fontosak. Az egyik ilyen a hadászati támadó hadművelet elmélete. A szovjet technika ebben az időben rohamosan fejlődött. 1949-ben létrehozták az atombombát, 1953-ban a hidrogénbombát. Nagyot lépett előre a légierő, különösen a lökhajtás bevezetésével. Ebben az időben rendszeresítették a kiváló harci adottságokkal rendelkező IL—28-as lökhajtásos könnyűbombázót, a MIG—9, MIG—15,

MIG—17, JAK—17, JAK—23 lökhajtásos vadászgépeket, a TU—4-es turbólégcsavaros nehézbombázót és a TU—16-os lökhajtásos bombázót. Létrehozták a P—1, P—2 és más rakétafegyverek első példányait. Növekszik a harckocsik páncélzata, manőverező képessége és tűzereje a T—44, T—54-es közepes, valamint a JSZ—2, JSZ—3, T—10-es nehéz harckocsik esetében. Tovább fejlődnek a rakéta-aknavetők, a tüzérség. Megtörténik a hadsereg teljes gépesítése.

A védelmi képesség megerősítésében jelentős szerepet játszott a hadtudomány is. A hadászati támadó hadművelet akkor kidolgozott elmélete megfelelt a kor követelményeinek.

Hadászati támadó hadművelet alatt akkor néhány front, a légierő és más fegyvernemek különböző csoportosításainak egységes terv és egységes vezetés alatt végrehajtott tevékenységét értették, amely vagy a hadászati irányra, vagy a katonai tényked és egész területére terjedt ki. A célja lehetett: az ellenség hadműveleti-hadászati csoportjának megsemmisítése az adott irányban vagy területen, fontos körzetek és objektumok elfoglalása, a katonai-politikai helyzet megváltoztatása.

Az első világháború idején a tényked és legmagasabb formája a frontméretű támadó hadművelet volt. A frontok viszonylag önállóan, a szomszédos frontokkal való közvetlen együttműködés nélkül tevékenykedtek. Így a méretek csak operatív jelleget érhettek el.

A polgárháborúban már előfordult, hogy két front szorosabb együttműködésben hajtott végre hadászati feladatot. Ez volt a hadászati támadó hadművelet csírája, amely aztán a második világháborúban alapvető formává vált. E forma megjelenéseinek feltétele a háború anyagi bázisának megváltozása volt, ami lehetővé tette nagy manőverezőképességgel, nagy ütőerővel és nagy tényked ési hatósugárral rendelkező csoportosulások létrehozását.

Amikor hatalmas ellenségek ütköztek össze, amelyek nagy fegyveres erővel, fejlett gazdasági és katonai potenciállal rendelkeztek, kisebb méretű operációkkal már nem lehetett komoly katonai célokat elérni. A szovjet fegyveres erők a második világháború alatt sok hadászati támadó hadműveletet hajtottak végre, amelyek gazdagították az elméletet is.

Mivel a háború után a körülmények megváltoztak, ez megváltoztatta a hadművelet jellegét és megvalósításának módszereit is. A háborút mint két hatalmas koalíció összecsapását képzelték el. Kialakulhatott váratlanul, de bele lehetett kerülni fokozatosan is, helyi háborúkon keresztül. A kérdés módjától függetlenül sok milliós fegyveres tömegekkel számoltak. Úgy számították, hogy a háború célját az összes fegyvernemek együttműködésével lehet elérni, de a háború súlyát a szárazföldi csapatok viselik majd.

A hadászati tevékenység alapformáiként elismerték a hadászati támadást, a hadászati védelmet és az ellentámadást. Közülük a hadászati támadás állt az első helyen, abból kiindulva, hogy csak az tudja megsemmisíteni az ellenséget. A méreteket a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján határozták meg. Feltételezték, hogy egy ilyen hadművelet képes átfogni egy-két hadászati irányt, vagy a katonai cselekmények egész színterét.

A hadműveletbe be kell vonni néhány frontcsoportosítást, egy-két légihadsereget, légideszant alakulatokat, légi szállítást, légvédelmet, tengermelléki vidékeken a flottát. A tervezést a Vezérkar végezte volna, mint a háború alatt.

A frontok az elmélet szerint 200—300 km széles támadási sávot kaptak. Ezen megjelöltek egy vagy néhány áttörési szakaszt, de ezek szélessége összesen nem lehetett több 50 km-nél. Az első lépcső hadseregei 40—50 km széles arcvonalon támadtak. A feladatokat 200 km mélységben jelölték ki. A hadsereg főcsapásának irányában tevékenykedő lövészhadtestek 8 km, a hadosztályok 4 km széles arcvonalon támadtak. Az áttörések helyén nagy tűzerőösszpontosítást alakítottak ki: az arcvonal 1 kilométerére 180—200 löveget és aknavetőt, 60—80 harckocsit és önjáró löveget, valamint négyzetkilométerenként 200—300 tonna bombát számítottak.

Ezek a normák alig különböztek a háború utolsó szakaszában kialakult normáktól (belorussziai, iasi-kisinyovi, visztula—oderai stb. hadműveletek).

A roham előtt egy óráig, vagy azon túl is terjedhető tüzérségi előkészítésre kerülhetett sor. A támadást a tüzérség egyes vagy kettős tűzhengere kísérte.

A hadászati támadó hadműveletnek három formája volt: az ellenséges csoportosulás bekerítése és megsemmisítése; a hadászati csoportosulás szétvágása; a a hadászati front feldarabolása és az elszigetelt csoportok ezt követő megsemmisítése. A három közül az elsőt tartották a legfontosabbnak. A gyűrű bezárásának helyére légideszantot terveztek, leggyakrabban hadosztály méretűt. Légi-

deszantokat terveztek hídfők, átkelőhelyek, repülőterek, csomópontok elfoglalásához is.

A hadászati támadó hadművelet fontos részét képezte a légvédelem megszervezése, az összeköttetési vonalak, bázisok stb. védelme az ellenséges légierő tevékenysége ellen.

Abban az időszakban ez az elmélet, amely a Nagy Honvédő Háború tapasztalataira épült, teljes egészében megfelelt a körülményeknek és követelményeknek.

Tolubko, V. „Hadászati rakétacsapatok" c. tanulmánya (1976. 10. sz., 19—27. o.) szintén a háború utáni katonai fejlődés igen fontos kérdésével foglalkozik. 1946-ra sok tapasztalatot sikerült felhalmozni a szilárd hajtóanyagú reaktív lövedékek és a reaktív légifegyver gyártása, harci alkalmazása terén. Ekkorra már léteztek a folyékony hajtóanyagú rakéták kísérleti példányai is. A nemzetközi helyzet rosszabbodása sürgette a fegyver további fejlesztését. Külön kollektívák dolgoztak a rakéták elemeinek kidolgozásán. Az első ballisztikus rakéták kialakításában a fő szerepet az Sz. P. Koroljov által irányított kollektíva játszotta. A feladatot rövid idő alatt sikerült megoldani, 1947 októberében fellőtték az első ballisztikus rakétát.

A nagy hatósugarú ballisztikus rakéták kialakítása és rendszeresítése a hadseregben új korszak kezdetét jelentette.

Az első rakétacsapatot 1946-ban hozták létre a gárdaaknavetőkre alapozva. A tisztek többsége részt vett a háborúban, kiválóan ismerte a technikát. Később létrehoztak más rakétacsapatokat is, amelyek kezdetben az első rendszeresített nagy hatósugarú rakéták kipróbálásához szolgáltak bázisul.

A rakétafejlesztéssel és az első rakétacsapatok létrehozásával párhuzamosan folytak a gyorsított atomkísérletek is, amelyeket I. V. Kurcsatov irányított. A Szovjetunió 1947-ben bejelentette, hogy az atombomba titka nem létezik többé. 1949 augusztusában hajtották végre a kísérleti robbantást. Ezután egyesítették a rakétát az atomtöltettel, aminek eredményeként megjelent a rakéta-magfegyver. Ennek a fegyvernek az alapvető problémáit az ötvenes évek közepére megoldották. Ez azonban még nem jelentette azt, hogy ez a fegyver már mindenben megfelelt a követelményeknek a hatótávolság és a töltet távoli célokra való juttatása terén.

1957. augusztusában adott hírt a TASZSZ a szovjet interkontinentális, sokfokozatú, ballisztikus rakéta létrehozásáról. Ez a folyékony hajtóanyagú rakéta a világon az első helyre került. 20 millió lóerőn túl teljesített a hajtómű, óránkénti sebessége 28 ezer km volt.

A rakéta-magfegyver tökéletesedése, szerepének növekedése emelte a követelményeket, ezért át kellett szervezni a rakétaszakemberek képzését. Létrehozták a megfelelő szintű katonai-oktatási és továbbképzési intézményeket.

Ezután született meg az utasítás a hadászati rakétacsapatok létrehozásáról. A csapatok első parancsnokául M. F. Negyelin tüzérségi főmarsallt nevezték ki. A hadászati rakétacsapatok keretei közé kerültek az összes akkor létezett interkontinentális ballisztikus és középhatósugarú rakétákkal felszerelt alakulatok, katonai iskolák, kutató és kísérleti intézmények, ellátó intézmények.

A fegyvernem fejlesztése azóta is állandóan folyik. Ezen a téren nagy előrelépés volt a felszíni indítóberendezések olyan mély silókba való áthelyezése, amelyek ellenséges atomcsapás esetén is működőképesen tartják a rakétákat.

Igen érdekes és Magyarországon kevéssé ismert kérdést tárgyal *Szmirnov, H.* „A Szovjetunió Haditengerészeti Flottája a háború utáni években" c. cikke (1976. 7. sz., 29—38. o.) A második világháború utáni években a NATO agresszív tömbjében uralkodóvá váltak az Egyesült Államok reakciós politikai célkitűzései. A megvalósításukra irányuló katonai doktrína megváltozott. Az általános stratégián belül a legfontosabb résszé az ún. „óceáni stratégia" lett. Elképzelésük szerint a világtengereken kell elhelyezkedni a tengeri bázisú vízalatti rakéta-termonukleáris rendszereknek, amelyek véleményük szerint leginkább megfelelnek a követelményeknek. Ennek az elvnek megfelelően osztják el jelenleg is a rendelkezésre álló összegeket a fegyvernemek között. A haditengerészet kapta az 1971/72. gazdasági évben a pénz 34%-át, 1972/73-ban 36%-át, 1973/74-ben 37%-át, 1974/75-ben szintén 37%-át.

Az agresszív nyugati tervek elhárításának biztosítása céljából a Szovjetunió is kénytelen volt a követelményeknek megfelelően fejleszteni saját haditengerészetét.

A háború után eltelt idő két fejlesztési szakaszra oszlik. Az első 1945-től 1953-ig tartott. Ebben az időszakban a flottaépítés a szokásos tengeri harci eszközökre épült, az akkori technikai szinten, a népgazdaság lehetőségeinek figye-

lembe vételével. Ezek a következők voltak: tüzérség, vízi és légi torpedók, aknák, vízibombák és légibombák. Ezeknek az eszközöknek a hordozói hagyományos típusú hajók voltak: cirkálók, torpedórombolók, Diesel-elektromos tengeralattjárók, tengeralattjáró-elhárító hajók, többségükben dugattyús motorú repülőgépek. Már ebben az időszakban is voltak olyan tökéletesített technikával felszerelt hajók, amelyek meghaladták a legjobb külföldi típusokat. Ilyen volt például a „Szverdlov" cirkáló, a „Szmelij" torpedóromboló. Új típust jelentettek a Diesel-tengeralattjárók. Az időszak végén kezdtek megjelenni a flottánál a magfegyverek, a ballisztikus és szárnyas rakéták.

Elvileg is megújult a flotta az 1954-el kezdődő második időszakban. Ezt két szakaszra lehet osztani. Az ötvenes évek közepén kezdődött a hatalmas, óceáni rakéta-termonukleáris flotta építése. Rövid idő alatt kialakították a hajókon alkalmazható atomhajtóműveket, elkezdődött az atomtengeralattjárók építése stb.

Az atomenergia, a rakéta-magfegyver, a rádióelektronika alkalmazása alapjában változtatta meg a flotta harcképességét. Jelenleg már nemcsak arra képes, hogy döntően befolyásolja tengeri csaták kimenetelét, hanem arra is, hogy jelentős hatást gyakoroljon a kontinentális színtereken folyó harci cselekmények menetére. Ez a változás főként a rakéta-magfegyverekkel felszerelt atomtengeralattjárók alkalmazása következtében történt, amelyek képesek csapást mérni a szárazföld belsejében elhelyezett objektumokra is.

Ezeknek a hajóknak az energia-ellátottsága 100-szor nagyobb, mint a háború előttieké, víz alatti gyorsaságuk 3—4-szer, merülésük 5-ször nagyobb. Hatósugaruk gyakorlatilag korlátlan. A „Lenini Komszomol" atomtengeralattjáró 1962-ben kelt át először az északi sarkvidék jege alatt, a következő évben egy másik pontosan az Északi-sarkon emelkedett ki. 1966. február—márciusában atomtengeralattjárók csoportja a világon először hajtott végre föld körüli hajózást víz alatt, 45 ezer kilométert téve meg kiemelkedés nélkül.

Jelentősen átalakultak a felszíni hajók is. A rakétafegyver, a modern energiaellátás, a rádióelektronika teljesen új minőséget eredményezett. Megnőtt az ütőerő, a hatótávolság, a gyorsaság, kibővült a megoldandó feladatok köre. A flotta egyik fő fegyvernemévé vált a légierő, amelyet rakétákkal szereltek fel és amely bármilyen időjárási viszonyok között képes repülni.

Természetesen a követelményeknek megfelelően fejlődött a parti tüzérség és az új alapokon visszaállított tengerészgyalogság is, amelynek partraszállását deszanthajók, kétéltű harckocsik és szállító járművek biztosítják.

Mivel a mai körülmények között a flottaegységek gyakran a hazai partoktól távol levő vizeken tartózkodnak és a Szovjetuniónak nincsenek idegen országok területén tengerészeti bázisai, ki kellett fejleszteni az ellátást. Az említett okok következtében átalakult a hadtápterület fogalma is.

Ez az első szakasz az 1960-as évek elején fejeződött be. A második szakaszban a már minőségileg új fegyverzet tökéletesedett és tökéletesedik ma is, állandóan. A technikai haladás következtében a követelmények rendkívül nagyok. Az utóbbi 10—15 év alatt 2—3 rakétanemzedék váltotta egymást.

Ugyancsak a második időszakra esik az átalakult harci módszerek nagy méretekben történő begyakorlása. A megnövekedett lehetőségek demonstrálását jelentette az első ilyen hatalmas méretű hadgyakorlat („Okean"), amikor a flotta erői egységes elgondolás alapján hajtottak végre harcfeladatokat az Atlanti- és Csendes-óceánon, a Barents-, a Norvég-, az Északi-, az Ohotszki-, a Japán-, a Földközi-, a Fekete- és a Baltitengereken. Ezt követték más, nagy méretű hadgyakorlatok, amelyekbe bekapcsolódtak más szocialista országok flottái is. *(Lengyel István)*

Wojskowy Przegląd Historyczny (Lengyelország) 1976.

A folyóirat 1976. évi számaiban megnövekedtek a Lengyel Néphadsereg történetét tárgyaló cikkek. A 30 éves évforduló után a második világháború eseményei mellett egyre gyakrabban foglalkoznak a háború utáni időszak történetével.

Az első nagyobb időszakot átfogó tanulmány *Grot, Leszek:* „A Lengyel Néphadsereg 1949—1960 között" (1. sz., 23—47. o.) c. cikke.

A második világháború befejezése utáni években Lengyelországban sikerült megerősíteni a népi hatalom alapjait és hozzákezdeni a háborúban lerombolt ország újjáépítéséhez. A fegyveres erők békés építőmunkája és kiképzésének programja azonban hamarosan fel-

borult a nemzetközi helyzet miatt. 1947-ben, a hírhedt Truman-doktrínával, kezdetét vette a hidegháborús időszak, amelynek betetőzése volt a szocialista országok ellen irányuló agresszív katonai tömbnek, a NATO-nak a megalakítása 1949-ben. Ebben a helyzetben Lengyelország is rákényszerült, hogy védelmi potenciálját növelje. E program keretében két időszakot különböztethetünk meg: az elsőt — 1949—1955-ig — a fegyveres erők intenzív fejlesztése, míg a másodikat — 1955—1960-ig — a fegyveres erők erőteljes korszerűsítése jellemezte. Az első időszak tervei végrehajtásához az alapot a sikeresen teljesített három-, illetve hatéves népgazdasági tervek adták. Szovjet segítséggel rövid időn belül korszerű hadiipart sikerült létrehozni, amely jó minőségű és megfelelő mennyiségű felszereléssel látta el a fegyveres erőket. A mennyiségi és minőségi fejlesztésen túl szervezetileg is több változás történt: új fegyvernemet hoztak létre, három új katonai körzetre osztották az országot, új kiképzési rendszert vezettek be a nyári táborok létrehozásával, növelték a tisztiiskolák számát stb. A második időszakot az 1955-ben aláírt Varsói Szerződés vezette be. Ettől kezdve a minőségi fejlesztésen volt a hangsúly, főleg a gépesítésen és az új típusú fegyverek bevezetésén (Star—66 szállítójármű, T—54A és T—55 harckocsi, MIG típusú repülőgépek). Megszervezték az ország légterének és tengeri határainak hatásos védelmi rendszerét, légideszant egységeket hoztak létre.

Mindezek eredményeként az ötvenes évek végére a Lengyel Néphadsereg új, magasabb fejlettségi szintet ért el.

Bieganski, Witold: „Az arnhemi csata — a »Market-Garden« hadművelet része". (1. sz., 149—183. o.)

1944 nyarán a szövetségesek a nyugati fronton fokozatosan szorították vissza a hitleri csapatokat. Előrenyomulásuk egészen 1944. szeptember 12-ig tartott, amikor is elakadt a Siegfried-vonalnál és a Hollandia déli határán kiépített védővonalon. A hitleri hadvezetés ugyanis, számítva erre, előre felkészült az említett vonalak kiépítésével a létfontosságú iparvidékek védelmére. A szövetséges hadvezetés erre az esetre dolgozta ki a „Market-Garden" hadművelet tervét, melynek célja az volt, hogy a Ruhr-vidéktől északra hídfőállást foglalva támadják a Ruhr-medencében összevont német erőket. (Az angol hadvezetés tervében ez a hadművelet siker esetén fontos lépés lett volna a Berlin ellen, keleti irányban indítandó gyors előretöréshez.) Az 1944. szeptember 17-re kitűzött hadműveletre az volt jellemző, hogy két párhuzamos műveletben, légideszant és szárazföldi egységek bevetésével tervezték végrehajtani. A terv szerinti időpontban három légideszant hadosztályt vetettek be. A csata három egymástól elszigetelt területen bontakozott ki: Veghel, Nijmegen és Arnhem körzetében. A cikkben az e körzetekben folytatott harci cselekmények részletes ismertetését találjuk, a Stanislaw Sosabowski tábornok vezetése alatt részt vevő lengyel alakulatok tevékenységét kiemelve.

Gondek, Leszek: „Mi történt a háború alatt és után a Vezérkar 2. osztályának archívumával?" (1. sz., 217—230. o.)

A Lengyel Második Köztársaság Vezérkarának 2. osztálya, a különleges szolgálatot ellátó szerv, igen jelentős mennyiségű iratanyaggal rendelkezett a második világháború kitörése előtt. Az egész irattárat egy helyen, Varsóban őrizték. Hogy mi történt ezekkel a dokumentumokkal 1939. szeptember 1-e után, arról a legellentmondásosabb hírek, feltételezések láttak napvilágot.

A védelmi harcok befejezése után a VK. 2. osztály több vezetője Franciaországba menekült. Az elmúlt időszak eseményeinek feldolgozása során megállapították, hogy a háború előtti időszakra vonatkozó dokumentumokból csak igen kis mennyiség áll rendelkezésre, a 2. osztály archívumát vagy megsemmisítették, vagy — részben — a német hadvezetőség birtokába jutott. A szerző ezeken a nyomokon elindulva igyekszik felderíteni és lehetőleg egyértelmű választ adni arra, mi történt a VK. 2. osztály dokumentumaival.

Polynin, Fjodor P.: „Visszaemlékezés a Lengyel Néphadsereg szolgálatában eltöltött évekre". (1. sz., 246—256. o.)

A második világháború alatt a Szovjetunióba menekült lengyel hazafiak, kérésükre, segítséget kaptak a szovjet hadvezetéstől, hogy megszervezhessék a Tadeusz Kosciuszko nevét viselő 1. Gyalogos Hadosztályt. Ez volt a későbbi lengyel néphadsereg első egysége, amely 1943 őszén esett át a tűzkeresztségen, Leninónál. A szükséges felszerelést és fegyvereket a szovjet hadvezetés biztosította számukra, de segítséget nyújtott az új egységek szervezésében és kiképzésében is.

A háború befejező szakaszában, Lengyelország felszabadításában és a berlini hadműveletekben, a Vörös Hadsereggel

vállvetve már két lengyel hadsereg harcolt, valamint a légierő azon egységei, amelyeket még a Szovjetunióban hoztak létre. A lengyel légierő első egységeinek szervezése már az 1. Gyalogos Hadosztály létrehozásával párhuzamosan elkezdődött. F. P. Polynin, a légierő tábornoka, visszaemlékezésében leírja, hogy a szovjet segítséggel felszerelt és kiképzett lengyel repülőegységek milyen jelentős részt vállaltak hazájuk felszabadításában és a végső győzelemben. Közvetlenül a háború befejezése előtt a lengyel légierő már igen jelentős, több száz harcigéppel rendelkező erőt jelentett.

Rawski, Tadeusz: „A gyalogság a második világháborúban". (1. sz., 257—289. o.; 2. sz., 202—227. o.)

A gyalogság döntő szerepét vizsgáló tanulmány 2. és 3. része az angolszász hatalmak gyalogságainak szervezeti változásait vizsgálja 1939—1945 között, összehasonlítva a gyalogos és páncélos alakulatok összetételét, létszámát, fegyverzetét, zsoldját, veszteségeit stb.

Az olasz, finn, román, magyar, bolgár hadseregfejlesztési elvek gyalogságra vonatkozó adatai zárják le a gyalogság szerepének összefoglaló értékelését adó nagy lélegzetű tanulmányt.

Pietrzak, Tadeusz: „Podlasie felszabadítása és a Lengyel Munkáspárt részvétele a népi hatalom megszervezésében és megerősítésében 1944. augusztus—1945. május között". (2. sz., 3—38. o.)

Lengyelország felszabadítása szempontjából döntő jelentőségűek voltak az 1944 nyarán a keleti hadszíntéren lejátszódó események. A Varsói Vajdaság keleti területeinek felszabadítása a Belorusz-hadművelet sikereitől függött. A német hadvezetés tudatában volt annak, hogy ha elvesztik a front középső szakaszát a Visztula és Varsó körzetében, az végzetes lesz számukra. Ezért a keleti arcvonalon egy természetes akadályokra támaszkodó, új, erős védővonalat építettek ki. Így, a két hadvezetési koncepció összeütközése folytán, igen véres harcok alakultak ki ebben a körzetben, melyek végül is a Vörös Hadsereg és a vele együtt harcoló lengyel hadsereg sikerével értek véget. E siker jelentőségét az adta, hogy felszabadultak Lengyelország első területei, melyeken a Lengyel Munkáspárt vezetésével hozzákezdtek a demokratikus, népi hatalom megszervezéséhez. A népi hatalom első forradalmi programja, az 1944-es „Júliusi kiáltvány", megszabta a leendő lengyel állam politikai-társadalmi arculatát és kijelölte a legfontosabb feladatot: mozgósítani a fegyveres harcra az ország mielőbbi felszabadítása érdekében. A londoni emigrációs kormány ösztönözte reakciós erők ellenállása ellenére a Lengyel Munkáspárt sikeresen megvalósította a kitűzött feladatokat.

Honkisz, Wladyslaw: „A lengyel politikai tisztképzés története (1944. május 6.—1945. május 9.)" (2. sz., 39—64. o.)

A Szovjetunióban 1943-ban megalakult lengyel hadsereg parancsnoksága elhatározta, hogy létrehoz egy politikai-nevelő tisztképző iskolát. 1944 tavaszán Szumiban megindult a képzés, egyelőre csak hónapos tanfolyamok formájában. Az ismertetett forrásanyagok alapján nyomon lehet követni a képzés programját és az iskola szervezeti felépítését. Az újabb lengyel egységek létrehozása, a front nyugatra tolódása, valamint az egyre fokozódó igények következtében 1944. júliusában újjászervezték a politikai tisztképző iskolát. Már teljes évfolyamokat iskoláztak be és gyorsított tanfolyamokon készítették fel a tisztjelölteket arra a nagy eseményre, amikor a lengyel katonák a Vörös Hadsereggel együtt megkezdik Lengyelország felszabadítását. A lengyel főparancsnokság határozata értelmében 1944. augusztusában az iskola székhelyét áttették a már felszabadított Lublinba. Itt, lengyel földön volt 1944 szeptemberében az első tisztavatás. A Lengyel Néphadsereg növekvő szükségleteinek kielégítésére 1944. októberében megalakították a Központi Politikai Tisztképző Iskolát, melyet 1945 tavaszán Łódzba helyeztek.

Gac, Stanislaw: „A Lengyel Népköztársaság belső védelmi rendszerének kialakulása és fejlődése". (2. sz., 96—105. o.)

Az 1950-es évek elején az imperialista államoknak a szocialista országok ellen irányuló hidegháborús, agresszív politikája következtében szükségessé vált a szocialista Lengyelország védelmi erejének gyors megerősítése. Ennek érdekében a Nemzetvédelmi Minisztérium megfelelő védelmi rendszer kidolgozására tett javaslatot. Ennek értelmében az egyes fegyvernemek újjászervezése és korszerűsítése mellett elhatározták az ország légterének védelmét ellátó fegyvernem létrehozását.

A Lengyel Népköztársaság jelenlegi védelmi rendszerének koncepcióját az utóbbi években végbement változások határozták meg. A rendszer két, egymással szoros kapcsolatban levő részből áll: külső és belső védelmi rendszerből.

Ennek megfelelően a fegyveres erőket is két részre osztották: az operatív haderő feladata a Varsói Szerződés tagállamai Egyesített Fegyveres Erőinek keretén belül a külső fronton való tevékenység, míg a honi légvédelmi erők feladata a belső védelmi rendszerben való részvétel. A cikk ismerteti a honi légvédelmi erők szervezeti felépítését és feladatait.

Lechowski, Andrzej: „A Lengyel Néphadsereg agitációs és rendfenntartó tevékenysége Varsóban a népszavazás és az országgyűlési választások idején". (2. sz., 165—179. o.)

A lengyel állam szocialista irányú fejlődéséért folytatott harcban két fontos politikai esemény zajlott le a háború után: 1946. szeptember 30-án a népszavazás és 1947. január 19-én a törvényhozó országgyűlési választások.

A népszavazáson a lengyel nép közvetlen választ adhatott az ország jövőjét meghatározó politikai, társadalmi és gazdasági változások kérdésében. A Lengyel Munkáspárt vezette demokratikus blokk végül is győzelmet aratott a Néppárt körül tömörülő reakciós erők felett. Ebben a forradalmi átalakulási folyamatban aktív résztvevő volt a Lengyel Néphadsereg. Kipróbált aktivistái fontos szerepet töltöttek be a forradalmi munkásmozgalom stratégiai céljainak megvalósításában. A népszavazás, majd pedig a választások alatt fontos propagandatevékenységet folytattak a nép körében, védték a szavazóhelyiségeket, harcot folytattak a lakosságot megfélemlíteni próbáló fegyveres reakciós csoportokkal, biztosították a közrendet a fővárosban a szavazások idején.

Marcinkowski, Adam: „A Varsói Szerződés — 20 év a béke és a szocializmus védelmében". (2. sz., 228—239. o.)

Az 1955—1975 közötti évek részletes kronológiáját állította össze a szerző M. Jurek—E. Skrzypkowski: „A béke pajzsa" c. könyve alapján. Ismerteti a Varsói Szerződés jelentőségét; a tények összeállításával fontos forrásanyagot ad a politikai-nevelő munkához és a történeti kutatásokhoz.

Kozlowski, Eugeniusz: „A Jaroslaw Dabrowski-brigád spanyol eposza". (3. sz., 9—33. o.)

Az 1936—39. évi spanyol polgárháború előkészítő mozzanata volt a második világháborúnak. Ez a háború nem hagyományos értelemben vett polgárháború volt, hanem valójában nemzeti-forradalmi háború, s ugyanakkor a spanyol nép harca a fasiszta államok fegyveres intervenciója ellen. Ebben a harcban a lengyel önkéntesek is részt vettek, kifejezvén szolidaritásukat a szabadságért és a társadalmi fejlődésért fegyvert fogó spanyol néppel.

A második világháború kitörésének jobb megismeréséhez meg kell vizsgálni ezt a fegyveres konfliktust, mert a fasiszta agresszorok számára mintegy főpróbát jelentett, kipróbálhatták az új fegyvereket és harcmódokat, de elsősorban útmutatással szolgált ez a háború arra nézve, hogy a világháború kirobbantásának pillanatában milyen politikai erőkre számíthatnak. A szerző ebből az aspektusból igyekszik elemezni az eseményeket és ismerteti a lengyel Dabrowski-brigád részvételét és hősi helytállását a spanyol polgárháborúban.

Radziwonczyk, Kazimierz: „Lengyelország területe a szovjet—német front fő arcvonala a második világháborúban". (3. sz., 34—63. o.)

A Barbarossa-terv előkészítésétől Lengyelország felszabadításáig és a hitleri Németország végső megsemmisítéséig Lengyelország területe döntő funkciót kapott a szovjet—német háborúban. Gazdasági kizsákmányolása a hitleri hadvezetés fontos támasza volt, szállítási útvonalai, az egész lengyel hadszíntér hadászati jelentőségű volt — veszteségei sem mérhetők egyetlen más népéhez.

Zwolinski, Stefan: „A politikai és pártoktatás a Lengyel Néphadseregben 1944—1955-ben". (3. sz., 215—239. o.)

A háború alatt a politikai nevelőmunka egyetlen célnak, a győzelemnek volt alárendelve. A háború utáni időszakban viszont már minőségileg új feladatok kerültek előtérbe: a népi hatalom megszilárdítása, a fegyveres reakció leverése, az újjáépítés. Ezek alapján természetesen a politikai nevelőmunka célkitűzése is megváltozott. Olyan politikai-erkölcsi alapokat kellett kimunkálni a hadseregben, melyek biztosították az ország védelmi képességének növelését és a demokratikus rendszer megerősítésében való aktív részvételt.

Az ötvenes évek elején, a hidegháborús fenyegetés időszakában, a fő feladat a béke biztosítása és az ország biztonságának növelése volt. Az e célból kifejtett rendkívüli erőfeszítésekben igen fontos szerepet kapott a hadseregen belüli politikai nevelőmunka is. Alapvető célkitűzése ez időszakban a magas szintű harckészültség és fegyelem biztosítása, valamint a kiképzési feladatok végrehajtása volt.

A cikk igen behatóan tárgyalja a vizsgált időszak politikai kiképzési rendszerének szervezetét, tematikáját.

Dubrawski, Janusz C.: „A Lengyel Munkáspárt és a Népi Gárda eredete". (4. sz., 3—28. o.)

A második világháború kezdeti időszakában a megszállt lengyel területeken több száz különféle politikai és katonai szervezet működött, melyek idővel — szükségszerűen — nagyobb, területileg kiterjedt ellenállási szervezetekké alakultak át.

A kommunista mozgalom Lengyelországban már a háború kitörése előtt illegalitásba kényszerült. A szervezetileg szétszórt mozgalom a megszállt területeken nagyszámú antifasiszta szervezetet hozott létre. Ezeknek az egymástól elszigetelt kommunista szervezeteknek a programjait elemezni igen nehéz.

A lengyel ellenállási mozgalmak történetében is fordulópontot jelentett a Szovjetunió megtámadása, mivel ezáltal létrejött egy olyan antifasiszta front, amelynek szerves részét képezhette a lengyel nemzet harca. A Szovjetunióban harcoló lengyel kommunisták rámutattak, hogy csakis összehangolt fegyveres harccal lehet elérni az ország felszabadítását, s e feladat végrehajtásához szükség van egy forradalmi párt, a Lengyel Munkáspárt vezetésére. Ilyen előzmények után indult a Szovjetunióból a megszállt lengyel területekre egy lengyel kommunista csoport 1941. decemberében, és 1942. januárjában Varsóban megtartották a Lengyel Munkáspárt alakuló ülését. A párt katonai koncepciója értelmében pedig megalakították saját fegyveres szervezetüket, a Népi Gárdát.

Kumos, Zbigniew: „A Lengyel Hazafiak Szövetsége Szervező Bizottságának katonai tevékenysége a Szovjetunióban". (4. sz., 28—44. o.)

A második világháború alatt a Szovjetunióba emigrált lengyel baloldal a kommunisták vezetésével hozzákezdett a Lengyel Hazafiak Szövetségének megalakításához. A Szervező Bizottság elsődleges feladatának tartotta lengyel fegyveres erő létrehozását a Szovjetunióban. A létrehozott politikai-katonai apparátus, szovjet segítséggel, 1943-ban rövid idő alatt megszervezte a T. Kosciuszko nevét viselő 1. Gyalogos Hadosztályt, s ezzel létrejött a későbbi lengyel néphadsereg első egysége. Ennek a demokratikus és nemzeti hadseregek a léte jelentős hatást gyakorolt a megszállt lengyel területeken és külföldön harcoló lengyelekre. A Vörös Hadsereg és a reguláris lengyel egységek közös harcában született meg a megbonthatatlan lengyel—szovjet fegyverbarátság.

Satora, Kazimierz: „A varsói felkelés páncélozott járművei az egyetemért folyó harcokban". (4. sz., 181—210. o.)

1944. augusztus 1-én kezdődött meg a varsói felkelés. A felkelés megindításának inkább politikai demonstráció jellege volt, hiszen nem vették figyelembe a valós katonai helyzetet és a felkelők fegyver és lőszerellátása is kétségbeejtő volt. Már a felkelés első napjaiban kiderült a harcoló felek fegyverzetében és felszerelésében jelentkező hatalmas aránytalanság. Amikor a felkelők a körülzárt egyetem elleni támadásra készülődtek, feltétlenül szükségük volt olyan páncélozott járműre, amely képes az akció helyszínére szállítani és megvédeni az épület ellen rohamra induló katonákat. E célra a felkelők, igen kezdetleges körülmények között, de nagy leleményességgel, rövid időn belül viszonylag megfelelő páncélzattal láttak el egy teherautót. Az egyetem elleni támadásban a felkelők még egy, a németektől elfoglalt páncélozott szállítójárművet vetettek be, amelyet az utcai harcok követelményeinek megfelelően felülről is védőpáncélzattal láttak el. Az egyetem épülete elleni támadásokban mindkét jármű jól vizsgázott, gyakorlatilag teljesítették feladatukat, annak ellenére, hogy az egyetemet elfoglalni nem sikerült.

A 4. szám közli a *„Wojskowy Przegląd Historyczny"* megindításának 20. évfordulója alkalmából 1976. májusában tartott ünnepi ülésen elhangzott előadásokat és köszöntőket, melyek méltatják a folyóiratnak a haderő szolgálatában, a korszerű katonai gondolkodás fejlesztésében a második világháborús tapasztalatok elemzésével elért eredményeit. A baráti országok hadtörténeti folyóirata inak főszerkesztői hangoztatták a lengyel hadtörténeti folyóiratnak a hazafias-internacionalista nevelésben, valamint a társadalom történelmi tudata alakításában és a szocialista országok fegyverbarátsága elmélyítésében kifejtett tevékenységét és sikereit.

Mind a négy számban részletes második világháborús bibliográfia és gazdag szemlerovat található. *(Windisch Aladárné)*

KRÓNIKA

A KATONAORVOSLÁS HAZAI MÚLTJÁBÓL
(Időszaki kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban)

Az orvostudomány és a hadtudomány történetéhez egyaránt szorosan tartozó katonaorvoslás magyarországi emlékeit gyűjtötte össze és állítja ki 1977. március 16. óta az Orvostörténeti Múzeum.

A kiállítás, a magyarországi hadtörténelem jelentősebb korszakait követve, az első világháborúig mutatja be a katonai egészségügy, a hadi sebészet, a tábori kórházak, a gyógyszerészet hazai írott és tárgyi emlékeit. A magyar katonaorvostörténeti kutatásnál figyelembe kell venni azt a tényt, hogy önálló magyar hadseregek csak viszonylag rövid időszakokban léteztek. A török háborúk korától csak az osztrák közös hadseregben lelhetők fel a magyar katonaegészségügy nyomai, bár a Habsburg elnyomás ellen kirobbanó függetlenségi és szabadságharcok önálló magyar hadseregeiben is találkozhatunk az egészségügyi intézkedések elemeivel.

A kiállítás legkoraibb hazai emlékei a római kori Pannónia területéről származnak. Katonaorvosokról, ápolókról régészeti leleteink Aquincumból, Szentendréről, Dunaújvárosból (Intercisa) származnak. Aquincumban több katonaorvos sírköve, általuk emelt oltárkövek, fürdővel rendelkező katonakórház és orvosi eszközök kerültek napvilágra.

A kor katonaorvoslásáról tanúskodnak a Traianus oszlopáról készített fényképek, amelyeken sebesült legionáriusokat szállítanak segélyhelyre és részesítenek elsősegélyben. Érdekes az Aquincumban és Intercisában előkerült számos orvosi eszköz (sebészlándzsa, csipesz, balzsamtartó üveg) és a római fürdőkben használt csont és bronz leletanyag.

A kora-középkori orvosi munkára vonatkozó tárgyi emlék a világon mindenütt kevés. Árpád-házi királyaink korában folytak a keresztes hadjáratok. Ebben az időben alakult a sebesült- és betegápolással foglalkozó ispotályos, János-lovagok és a templomos lovagok rendje. A második keresztes hadjárat idején (1147) a johanniták (János-lovagok), és később a templomosok is, letelepedtek Magyarországon. Az első rendházat Esztergomban alapították, amelyet a budafelhévízi, a székesfehérvári, veszprémi kolostorok követtek. Minden rendháznak volt kórháza (hospitium, infirmarium). Az utóbbi intézkedésről tanúskodnak a johanniták esztergomi és budafelhévízi, a 13. századból származó oklevelei. A templáriusok működését egy pöstyéni templomi relief fotója dokumentálja. A johannita és templárius lovagok öltözetét két színes metszet tárja elénk. A kor gyógyszerészetét egykorú kerámiatégelyek, vas- és bronzkanalak, mozsarak képviselik.

Magyarország a zsoldos hadseregek kialakulása (eltekintve Mátyás egykori fekete seregétől) egybeesik a végvári harcok korával. A 16. század hadisebészetéről, hála a könyvnyomtatásnak, már bővebb ismereteink vannak. A korszakot Buda visszafoglalásáig (1686) könyvek, leírások, metszetek ismertetik. A végvári harcokban, orvosok hiányában, borbélysebészek végezték a sebesültek kezelését. A sebészek a céhbeli mestervizsga letétele után szegődtek be zsoldosként a hadseregbe. Igen ritka írott emléknek tekinthető az esztergomi sebészcéh 1600-ból származó kiváltságlevele. Az okiratban a sebesültek ellátásáról is szó van. Katonaorvosi érdekessége az oklevélnek, hogy azt az esztergomi vár vicekapitánya írta alá.

Tobias *Coberus* a hosszú török háborúban (1592—1606) volt hét évig előbb tábori, majd soproni katonakórházi és városi orvos, amit kiállított saját kezű irata tanúsít. Coberus háborús megfigyeléseit (Observationum decades tres)

1606-ban adta ki. Eredeti kiadása látható a tárlóban.

Ebben a korban a lőtt sebeket mérgezettnek tekintették, ezért maró szerekkel, forró olajokkal tisztították, a vérzéscsillapítást égetővassal végezték. Igen lassan kezdett érvényesülni *Ambroise Paré* (1509—1590) hatása, aki az égetést, forró olajos kezelést már érleszorítással és érlekötéssel helyettesítette. Kedveltek voltak a sebbalzsamok, amelyeket gumiporból, vasporból, szárított vérből, aloéból, lisztből stb. állítottak össze. A tárlóban korabeli sebészi eszközök (égetővas, golyókereső és fogó, kutasz, érvágó), valamint gyógyszeralapanyagok is láthatók. Érdekes kiállítási tárgy egy török eredetű, kórházi kerámia vizelőedény. A régi orvosi könyvek közül Brunschwig: Dis ist das Buch der Cirurgia (1517), Minderer: Medicina militaris, Vesalius: Chirurgia magna című művei láthatók. Brunschwigból színes facsimilék szemléltetik a különböző sebészi kezelési módszereket. A kort idézik a Buda felszabadítása idején vert ezüst emlékérmek.

A Rákóczi-szabadságharcnak állít emléket a következő tárló. Önálló magyar hadsereget hozott létre a Fejedelem, elég jól kiépített egészségüggyel. A hadsereg tábori főorvosa, protomedicusa, Lang Jakab Ambrus volt, akinek az egészségügyi személyekre és azok illetményére vonatkozó összeállítása eredetiben látható. A rokkantak elhelyezésére és ellátására „ispitály"-t létesítettek Munkácson és Sárospatakon. Erről szól Rákóczi kiállított rendelkezése és az ónodi országgyűlés határozatainak 11. articulusa. A korabeli orvosi-sebészi műszerek mellett értékes tárgy egy 18. század elejéről származó parázstartó, amelyet borókabogyó füstölésére is használtak, ezt az eljárást „fertőtlenítésnek" tartották.

A szabadságharc bukása után megint csak a közös hadseregben találunk magyar vonatkozású emlékeket. Metszeten látható az 1727-ben épült első magyarországi katonakórház, az invalidusház. Európa első katonasebészi akadémiája, a Josephinum, 1785-ben létesült, ahol több magyar sebész is tanult (például: Stáhly György, az 1795. évi nemesi felkelés főorvosa). A tárlóban néhány reprezentatív sebészi diploma van kiállítva. Az utolsó nemesi felkelés idejéből (1809) Eckstein Ferenc professzor és protomedicus arcképét, kórházi és csapatszabályzatot, továbbá a katonasebészi műszerkészletet mutatjuk be.

A következő vitrinsor az 1848—49-es szabadságharc önálló magyar hadseregének egészségügyét szemlélteti, eredeti levéltári iratok, korabeli orvosi-sebészi műszerek, emlékplakettek segítségével. Az orvosi és sebészkar tekintélyes része szolgált a szabadságharc alatt, közülük csak Balassa Jánost, Flór Ferencet, Lumniczer Sándort, Markusovszky Lajost említjük. A polgári lakosság lelkes odaadását híven tükrözi Kossuth Lajosné egyik levele, amelyben a nőegylet nevében felajánlást tesz a kórházak részére tépések és lepedők küldésére. Értékesek az egykori székesfehérvári kórház kórlapjai, amelyek a honvédek betegségeit és a kezelési módját tartalmazzák. Szépszámú orvosi műszer is maradt a szabadságharcból. Az orvosnak a táborban használandó megkülönböztető jelzését az orvosi osztály határozta meg: „... a csákóra, vagy a kalapra könnyen észrevehető, fehér lebegő kettős szalagot feltűzve tartoznak viselni". A Hunyadi huszárezred egyenruhájába öltöztetett katonaorvos modellje látható még e vitrinsornál.

A kiegyezés után, 1868-ban jött létre a „magyar királyi honvédség", amelynek egészségügye lényegében a k. u. k. elveket tükrözte. A tárlóban elhelyezett iratok és tárgyak között található Bernolák József honvéd-orvostábornok kinevezési okmánya, Regéczi Nagy Imre beszámolója a boszniai hadjáratról. Értékes kiállítási tárgy egy katonaorvosi készletet szállító hátbőrönd, magyar és horvát nyelvű tartalomjegyzékkel. Gazdag a bemutató a 20. század elején használatos műszerekből. Látható még a kiállítási térben egy honvédfőorvos 20. század eleji ruhája, egy honvédállatorvosi csákó és egy gyógyszerészkard.

A kiállítás az első világháború sebesültjeiről, az akkor folyó orvosi, kórházi munkáról készült nagyszámú fénykép és rajz, továbbá az akkor jelentős szerepet játszó Magyar Vöröskereszt kitüntetéseinek, érmeinek, emlékplakettjeinek bemutatásával zárul.

A kiállított anyag túlnyomó többsége a Semmelweis Múzeum tulajdona. Nagyon értékes kölcsönanyagot adott a Hadtörténeti Múzeum (tárgyak, érmek, képzőművészeti alkotások), továbbá a Nemzeti Múzeum. Az Országos Levéltár és más levéltárak a kölcsönzött eredeti oklevelekkel és iratokkal emelték a kiállítás tartalmi értékét.

A kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban (I., Apród u. 1—3.) 1977. augusztus 31-ig tekinthető meg.

Szemkeő Endre

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1974

II. RÉSZ

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941

Bagramjan, I. H.: Csapás Barvenkovo—Lozovoja alatt, 1941—1942 telén. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 95—121. p.

Barüsev, N.: A 8. hadsereg védelmi hadművelete a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában. — VIZS, 1974. 7. sz. 75—84. p.

Horosilov, G.—*Bazsenov*, *A.*: A jelnai támadó hadművelet 1941-ben. — VIZS, 1974. 9. sz. 75—81. p.

Koszogorszkij, N.: Tihvin megközelítési útjain. (1941.) (Harckocsik harci alkalmazása.) — VIZS, 1974. 1. sz. 52—56. p.

Rakickij, A.: Mind hősök voltak. [A 241. lövészezred harcai 1941. december 17—30. között Szevasztopolnál.] — VIZS, 1974. 12. sz. 29—34. p.

Rumjancev, N.: Harctevékenység Kesztenga irányában 1941-ben. — VIZS, 1974. 5. sz. 65—72. p.

Sinkarev, I.: A Szovjet Fegyveres Erők hadműveletei a szovjet—német arcvonal déli szárnyán az 1941. évi nyári—őszi hadjáratban. — VM, 1974. 8. sz. 67—77. p.

Az 1942—1944. évi hadműveletek

Aniszimov, N.: A csapatok hadtápbiztosítása a Krímért folyó felszabadító hadműveletekben. — TISZ, 1974. 4. sz. 43—48. p.

Aniszimov, N.: A csapatok hadtápbiztosítása a lvov—szandomierzi hadműveletekben. — TISZ, 1974. 7. sz. 37—42. p.

Askerov, *V.*: A honi légvédelmi csapatok a belorussziai hadműveletben. — VPVO, 1974. 7. sz. 79—83. p.

Bagramjan, I.: A német fasiszta csapatok veresége a Baltikumban 1944. július—október hónapokban. — VM, 1974. 10. sz. 64—78. p.

Batov, P.: Ütközet a narevi hídfőért. [A 65. hadsereg parancsnokának visszaemlékezése 1944. szeptemberére.] — VIZS, 1974. 10. sz. 60—67. p.

Beljavszkij, V.: Az odesszai irányban. [1944. Odessza felszabadítása.] — VIZS, 1974. 4. sz. 56—62. p.

Beloborodov, A.: A 43. hadsereg a vitebszki hadműveletben. — VIZS, 1974. 7. sz. 50—55. p.

Belouszov, A.: A 4. gárda-harckocsidandár a Minszkért folytatott harcban. (1944.) — VIZS, 1974. 7. sz. 45—49. p.

Cirlin, A.: A 2. Ukrán Front műszaki csapatai a korszun—sevcsenkói hadműveletben. — VIZS, 1974. 2. sz. 74—79. p.

Cserokov, V.: Ladogaiak a Szvirkst—Petrozavodszk-i támadó hadműveletben. — VIZS, 1974. 6. sz. 50—56. p.

Egorov, P.: A novgorod—lugai irányban. [A Volhovi Front hadműveleti irány-

főtisztjének visszaemlékezése.] — VIZS, 1974. 2. sz. 66—73. p.

Emeljanov, G.: Az ellenség hátában. [6. gárda-aknászszászlóalj 1944. szeptember—októberi harcai.] — VIZS, 1974. 10. sz. 55—59. p.

Fomicsenko, I.—*Suktomov*, P.: A Leningrádi Front kommunistái az 1944. januári támadó hadműveletekben. — VIZS, 1974. 1. sz. 82—86. p.

Glebov, I.: A sztálingrádi ellentámadásban. [Visszaemlékezés.] — VIZS, 1974. 12. sz. 41—47. p.

Golubovics, V.: A hadászati tartalékok az 1943. évi nyári—őszi hadjáratban. VIZS, 1974. 3. sz. 77—84. p.

Grigor'ev, V.: A Dneperi Flottilla tevékenysége a Berezinán és a Pripjaton 1944. nyarán. — VIZS, 1974. 7. sz. 17—23. p.

Grilev, A.: A déli megsemmisítő csapás. [A jobbparti Ukrajna felszabadításának 30. évfordulójára.] — VIZS, 1974. 2. sz. 19—30. p.

Győzelem délen. [1944. augusztus—szeptemberi támadó hadművelet.] — VIZS, 1974. 8. sz. 3—10. p.

Horosilov, G.—*Mahalov*, M.: Örök dicsőség. [Leningrád teljes felszabadítása az ellenséges blokád alól.] — KVSZ, 1974. 1. sz. 17—22. p.

Jarobkov, V.: A Leningrádi Front vasúti csapatai az 1941—1944. évi hadműveletben. — VIZS, 1974. 2. sz. 74—79. p.

Kartacev, I.: A szevasztopoli védelem áttörése. [A 2. gárda hadsereg 13. gárda lövészhadtest harcai 1944. május 5—10.] — VIZS, 1974. 5. sz. 42—46. p.

Kolicsev, V.: Pártpolitikai munka a Kercs-félsziget hídfőjéért folyó harcban. — VIZS, 1974. 5. sz. 72—77. p.

Koltunov, G.—*Iszaev*, Sz.: A krími hadművelet a számok tükrében. — VIZS, 1974. 5. sz. 35—41. p.

Komarov, N.: Honi légvédelmi csapatok a Petsamo—Kirkenes-i hadműveletben. — VIZS, 1974. 10. sz. 28—33. p.

Kovaljov, E.: A 28. gárda harckocsizó dandár a Vitebszkért folyó harcban. — VIZS, 1974. 6. sz. 36—40. p.

Kozlov, L.—*Orlov*, A.: A kurszki csata és hatása a második világháború kimenetelére. — RHA, 1974. 2. sz. 144—164. p.

Kulikov, V.: A német fasiszta megszállók kiűzése szovjet földről. (1944.) — K, 1974. 10. sz. 56—68. p.

Kuzmicsev, Ju.: A 368. lövészhadosztály harcai. A Petsamo—Kirkenes-i hadművelet 1944. október 11—15-én. — VIZS, 1974. 11. sz. 48—55. p.

Kuznecov, N.: A kercs—eltingeni deszanthadművelet. (1943.) — VIZS, 1974. 8. sz. 71—78. p.

Loszkutov, Ju.: A harckocsik nem hatoltak át! [A 167. gárda könnyű tüzérezred 6. ütegének harca 1943. július 5—10-én a kurszki védelmi hadműveletben.] — VIZS, 1974. 11. sz. 43—48. p.

Maculenko, V.: A csapatok hadműveleti álcázása a sztálingrádi ellentámadásban. — VIZS, 1974. 1. sz. 15—25. p.

Medvedeev, N.: A Baltikum felszabadítása. — VIZS, 1974. 9. sz. 11—22. p.

Mironov, N.: Megerősített körlet áttörése a Karéliai-földszorosban. [A viborgi hadművelet 1944-ben.] — VIZS, 1974. 6. sz. 10—17. p.

Nikitinszkij, I.—*Bronevszkij*, Sz.: A Pszkov—Osztrov-i hadművelet. — VIZS, 1974. 10. sz. 34—42. p.

Orlov, A.—*Varakin*, P.: A szovjet hadsereg felszabadító küldetése Észak-Norvégiában. — VIZS, 1974. 10. sz. 12—18. p.

Pecsenenko, Sz.: A deszant harca a hídfő megtartásáért. A 82. lövészhadtest 10. légideszant hadosztálya 1943. szeptember—októberi dnyeper-menti harcai. — VIZS, 1974. 12. sz. 35—40. p.

Penkov, Szt.: A szovjet hadsereg megsemmisítő csapásai 1944. folyamán. — VOM, 1974. 6. sz. 84—96. p.

Petrov, Sz.: A váratlanság eredményei a lvov—szandomierzi hadműveletben. — VIZS, 1974. 7. sz. 30—37. p.

Rakickij, A.: A leningrádi csapás. — VIZS, 1974. 1. sz. 26—36. p.

Riedi, E.: A kurszki csata 1943. július—augusztusban. — ASMZ, 1974. 12. sz. 627—629. p.

Rjazancev, V.: A 3. Belorusz Front harctevékenysége a „Bagration" hadműveletben. — TISZ, 1974. 5. sz. 41—46. p.

Rotmisztrov, P.: Fényes Győzelem. [A korszun—sevcsenkói frontkitörés.] — VV, 1974. 2. sz. 16—21. p.

Savrov, I.: A 19. harkocsihadtest harcai a Baltikumban. — VIZS, 1974. 11. sz. 56—63. p.

Savrov, I.: A 19. harckocsihadtest harcban a Krímért. — VIZS, 1974. 4. sz. 62—72. p.

Szamszonov, A. M.: A fő irányban. (Beloruszia felszabadításának 30. évfordulója.) — ISZSZSZR, 1974. 4. sz. 3—25. p.

Szavonenko, G.: Negyvennégy januárjában... (Leningrád blokád alóli teljes felszabadításának 30. évfordulójára.) — TISZ, 1974. 1. sz. 45—52. p.

Széttörés. [P. Rotmisztrov, N. Fomin, K. Krajnjukov nyilatkozatai a korszun—sevcsenkói hadművelet 30. évfordulóján.] — KZ, 1974. 41. sz. 4. p.

Szidorenko, A.: A 23. gárda lövészhadtest védelme. [A kurszki védelmi hadművelet.] — VIZS, 1974. 7. sz. 38—45. p.

Szvetlisij, N.: A honi légvédelmi csapatok az 1942. évi nyári—őszi hadjáratban. — VIZS, 1974. 4. sz. 22—29. p.

Tjulenev, I.: A kaukázusi csata. — VV. 1974. 7. sz. 17—22. p.

Traktuev, M.: A rava—ruszszkai és a lvovi irányban. (1944.) — VIZS, 1974. 7. sz. 24—29.

Tret'jak, I.: A Nagy Honvédő Háború évkönyvének ragyogó lapja. (Beloruszia felszabadulásának 30. évfordulója.) — KVSZ, 1974. 13. sz. 25—32. p.

Usztinov, I.: Korszun—Sevcsenko alatt. — TISZ, 1974. 2. sz. 46—49. p.

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Askerov, V.: A légvédelmi tüzérek elhárítják a harckocsik és gyalogság ellenlökéseit. [Felső-szileziai hadművelet. 1945. február.] — VIZS, 1974. 2. sz. 59—62. p.

Bokov, F.: Az 5. csapásmérő hadsereg támadása a magnuszewi hídfőből. — VIZS, 1974. 1. sz. 63—69. p.

Filar, W.: A Lengyel Néphadsereg 1. hadseregének ellátása az 1945. évi hadjáratban. — WPH, 1974. 2. sz. 474—508. p.

Geleta, M.: A hírközlés a Lengyel Néphadseregben 1943—1945 között. — WHP, 1974. 2. sz. 509—590. p.

Jadziak, E.: A népi Lengyelország katonai erőfeszítései (1944 július—1945 május.) — MW, 1974. 7. sz. 3—11. p.

Jadziak, E.: A szovjet és a lengyel hadsereg harcai Észak-Lengyelország felszabadításáért, 1945-ben. — WHP, 1974. 4. sz. 3—27. p.

Kuzak, B.: Szovjet segítség Lengyelországnak a Nagy Honvédő Háború befejező szakaszában. — VI, 1974, 7. sz. 74—85. p.

Levcsenko, V.: Harc a 741-es magaslatért. [A 838. lövészezred 237. hadosztályának harca 1944 szeptemberében a San folyóhoz való kijutásért.] — VIZS, 1974. 9. sz. 53—58. p.

Sobczak, K.: A Kosciuszko 1. gyalogos hadosztály Berlin ostrománál, 1945. április 30.—1945. május 2. — WPH, 1. sz. 34—85. p.

Stapor, Z.: A Népi Lengyelország és fegyveres erőinek harca a Harmadik Birodalom ellen. — WPH, 1974. 2. sz. 24—55. p.

Zawadzki, St.: A Lengyel Hadsereg légvédelmi tüzérségének szervezési és harci erőfeszítései 1943—1945 között. — WPH, 1974. 1. sz. 120—160. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Antoszjak, A.: A szovjet csapatok ragyogó győzelme. (A iasi—kisinevi hadművelet 30. évfordulójára.) — KVSZ, 1974. 16. sz. 24—29. p.

Boracsev, D.: A 4. preszlavi gyaloghadosztály tevékenysége a honvédő háború idején. — VISZ, 1974. 4. sz. 131—137. p.

Dimitrov, D.: A 19. gyalogezred harci útja a honvédő háború időszakában. — VISZ, 1974. 4. sz. 110—120. p.

Dimitrov, G.: A hadsereg ütőereje. [A bolgár szárazföldi haderő. Bulgária felszabadulásának 30. évfordulójára.] — AP, 1974. 8. sz. 21—29. p.

Dimitrov, G.: A szovjet fegyveres erők segítsége a bolgár néphadseregnek 1944—45-ben. — VIZS, 1974. 9. sz. 67—74. p.

Filcsev, Iv.: A szovjet hadsereg találkozása a bolgár néppel. — VISZ, 1974. 3. sz. 72—81. p.

Fomin, V. I.: Balkáni csillagok alatt... [A 2. és 3. Ukrán Front hadműveletei a Balkánon.] — Fáklya, 1974. 17. sz. 12—13. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. A sikertelen balkáni változat. — Fáklya, 1974. 16. sz. 20—21., 18. sz. 12—13. p.

Fomin, V. I.: A iasi—kisinevi hadművelet. — Fáklya, 1974. 16. sz. 12—13. p. 1. r.

Förster, G.: A iasi—kisinevi hadművelet és ennek jelentősége Dél-Európa népeinek felszabadításában. — MG, 1974. 5. sz. 517—529. p.

Gincsev, G.: A Bolgár Néphadsereg tevékenysége a Honvédő Háború első időszakában. — VOM, 1974. 6. sz. 71—83. p.

Hadzsiivanov, P.: Az 1. bolgár hadsereggel Jugoszláviában, Magyarországon, Ausztriában. — VISZ, 1974. 1. sz. 109—123. p.

Iwanowski, W.: A Szovjet Hadsereg iasi—kisinevi bekerítő hadművelete, 1944. augusztus 20—29. — WPH, 1974. 3. sz. 72—103. p.

Kalinkov, A.: Szovjet segítség a Bolgár Hadsereg részére a honvédő háború idején. (1944—1945.) — IP, 1974. 4—5. sz. 189—201. p.

Kovacsev, Hr.: A iasi—kisinevi hadművelet és Bulgária felszabadítása a fasizmus alól. — VOM, 1974. 6. sz. 45—54. p.

Krösztev, Szt.: A 4. hadsereggel a honvédő háborúban. (Visszaemlékezés.) — VISZ, 1974. 4. sz. 142—143. p.

Maculenko, V.: A iasi—kisinevi hadművelet 1944-ben. — VISZ, 1974. 3. sz. 112—125. p.

Mihajlenko, I.: A honi légvédelmi csapatok a iasi—kisinevi hadműveletben. — VPVO, 1974. 8. sz. 81—84. p.

Nenov, I.: A 4. hadosztály tüzérezredével a fronton. (Visszaemlékezés.) — VISZ, 1974. 4. sz. 138—141. p.

Nikov, I.: A műszaki csapatok részvétele a Nis-i hadműveletben, 1945-ben. — VISZ, 1974. 2. sz. 67—73. p.

Nojkow, St.: A Bolgár Néphadsereg részvétele a hitleri Németország leverésében. — WPH, 1974. 1. sz. 193—201. p.

Ruszev, At.: A Dimitrovról elnevezett 3. bolgár népfelszabadító dandár tevékenysége a támadó harcokban. — VISZ, 1974. 3. sz. 126—139. p.

Szmiljanov, J.: A támogató alakulatok tevékenysége a pirini körzetben a Honvédő Háború alatt 1944—45-ben. — VISZ, 1974. 1. sz. 99—108. p.

Uzelac, D.: Német hadműveletek Zenica—Travnik—Banjaluka irányában. 1945. január—február. /„Lavina" hadművelet./ — VOG, 1974. 1. sz. 9—40. p.

Valev, L. B.: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja és a bolgár nép fegyveres harca a fasizmus ellen. — IP, 1974. 4—5. sz. 26—31. p.

Visnjic, P.: A szerbiai főhadiszállás hadosztályainak harccselekményei Dél- és Kelet-Szerbiában 1944 augusztusában. — VOG, 1974. 2—3. sz. 51—76. p.

Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása

Beljaeva, G.: Magyarországért harcoltak. Pilótanők. Vera Tihomirova. — Fáklya. 1974. 13. sz. 12—13. p.

Bertalan István—*Litovkin*, V.: A parlamenterek hőstette. — KZ, 1974. 303. sz. 4. p.

Brabec, A.: Szovjet tapasztalatok a duklai harcokról. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 103—106. p.

Fedorov, G.: Híd a Tiszán. — TISZ, 1974. 12. sz. 52—55. p.

Fomin, V. J.: A hadtörténet lapjai. 4. r. A debreceni hadművelet. — Fáklya, 1974. 19. sz. 20—21. p.

Fomin, V. J.: A hadtörténet lapjai. 5. r. A magyar nép felszabadítójaként. — Fáklya, 1974. 20. sz. 19—20. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. 6. r. Előre Budapest felé. — Fáklya, 1974. 21. sz. 22—23. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. 8. r. Budapest bekerítése. — Fáklya, 1974. 23. sz. 12—13. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. 9. r. Az új ország születése. — Fáklya, 1974. 24. sz. 20—21. p.

Grizan, V. F.: Egy barátság története. Magyarországért harcoltak. (A 9. légideszant.) — Fáklya, 1974. 24. sz. 18. p.

Kuc, I.: Magyarországért harcoltak. Magyar földön. [A 6. lovashadtest harcai 1944. október elején.] — Fáklya, 1974. 21. sz. 12—13. p.

Kvapil, O.: Az első napok a Duklaszorosban. /Visszaemlékezések./ — HV, 1974. 4. sz. 53—65. p.

Levitinszkaja, A.: Morozovék. Magyarországért harcoltak. — Fáklya, 1974. 12. sz. 22—23. p.

Malahov, M.: A hadtörténet lapjai. 7. r. Felszabadító harcok a Dunántúlon. — Fáklya, 1974. 22. sz. 20—21. p.

Novák, M.: Aknák, aknák, aknák. [Duklai csata, 1944. november.] — BP, 1974. 11. sz. 8—10. p.

Petruhin, V.: Védelmi harcok a Balatontól délre. — VIZS, 1974. 3. sz. 53—58. p.

Procházka, J.: Dukla. A szovjet hadsereg Csehszlovákia felszabadításában. — HV, 1974. 4. sz. 25—40. p.

Procházka, J.: Az 1. csehszlovák hadtest részvétele a Keleti-Kárpátok hadműveletben. [A hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 84—88. p.

Raznikiewicz, Zb.: A lengyel néphadsereg 2. hadserege páncélos- és gépesített csapatai a Lauschitz—Prága hadműveletben, 1945. április 16.—1945. május 11. — WPH, 1974. 4. sz. 28—61. p.

Rjazanov, G.: Magyarországért harcoltak. Ózd parancsnoka. [Afanaszij Baszkajev.] — Fáklya, 1974. 20. sz. 20. p.

Szemirjaga, M. I.: A Keleti-Kárpátok hadműveleti katonapolitikai jelentősé-

ge. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 62—72. p.

Szinicina, T.: Magyarországi emlékek. Ivan Vaszilievics Volodin. — Fáklya. 1974. 7. sz. 11. p.

Zseltov, A.: Magyarország felszabadítása. — VIZS, 1974. 10. sz. 43—50. p.

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Bokarev, V.: A szovjet nép és fegyveres erői világtörténelmi győzelme a Nagy Honvédő Háborúban. — KVSZ, 1974. 11. sz. 69—77. p.

Az 1945. év harci hagyományainak diáriuma. 1. r. — HV, 1974. 6. sz. 144—162. p.

Kuznecov, N. G.: A háború első és utolsó napja. (Visszaemlékezés.) — ISZSZSZR, 1974. 5. sz. 104—128. p.

Silingovszkij, I.: Az előrevetett osztag tartja a vonalat. [Az 5. gárdahadtest 12. dandárja Brandenburg körzetében 1945. április 24-én.] — VIZS, 1974. 4. sz. 47—50. p.

Az utolsó roham. [A második világháború befejezése.] — KZ, 1974. 106. sz. 4. p.

Távol-keleti hadszíntér

Dubicki, L.: Visszaemlékezés a szovjet hadsereg soraiban Halhin-Golnál vívott harcokra. (1939.) — WPH, 1974. 1. sz. 202—224. p.

Ezsakov, V.: Az 1. Távol-keleti Front tapasztalatai a harckocsik erdős-hegyes terepen történő alkalmazásáról. — VIZS. 1974. 1. sz. 77—81. p.

Grehnev, P.: Japán légvédelme a második világháború éveiben. — VPVO, 1974. 9. sz. 85—87. p.

Martuskin, V.: Tisztképzés a Szibériai és Bajkálontúli Katonai Körzetekben 1941—1942-ben. — VIZS, 1974. 6. sz. 86—90. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Afanaszev, N.: A szovjet és csehszlovák partizánok együttműködésének történetéből. (1942—1944.) — VIZS, 1974. 4. sz. 89—93. p.

Bálint, A.: Így készítették elő a Szlovák Nemzeti Felkelést. — WK, 26. sz. 1974. 48—50. p.

Bálint, A.: A 2. csehszlovák ejtőernyősbrigád. — WK, 25. sz. 1974. 25. sz. 49—50. p.

Balkanszkij, Tr.: A Hriszto Botev elnevezésű partizánzászlóalj felállítása és harci útja. — VISZ, 1974. 3. sz. 157—162. p.

Bartel, W.: Lengyel és német antifasisták közös harca a náci koncentrációs táborokban. — WK, 27. sz. 1974. 67—68. p.

Broft, M.: A Szlovák Nemzeti Felkelés katonai problémái. — HC, 1974. 4. sz. 513—540. p.

Broft, M.: A szovjet hadsereg átkel a Kárpátokon, hogy segítse a Szlovák Nemzeti Felkelést. — HV. 1974. 3. sz. 50—72. p.

Conev, M.: A forradalmi érzelmű katonák és tisztek szerepe az antifasiszta harcban. 1941—1944. — VISZ, 1974. 3. sz. 47—56. p.

Csertok, B.—Vetrov, I.—Frenkel, N.: „Partizánutak". [Partizáncsoportok tevékenysége Belorusziában. 1943—1944.] — VIZS, 1974. 6. sz. 81—86. p.

A CSKP katonapolitikai irányvonala és az ellenállási mozgalom a megszállt cseh területeken. (1941 június—1944 április.) — HV, 1974. 2. sz. 40—62., 3. sz. 115—134., 4. sz. 68—96. p.

Cvetkov, Zs.: Partizánalakulatok katonáinak hatása az 1944. szeptember 9-i felkelés győzelmére. — VISZ, 1974. 3. sz. 94—102. p.

Dainville, A. de: A francia hadsereg ellenállási szervezete. 1940—1944. Az O. R. A. megszületése és tevékenysége. — RHA, 1974. 3. sz. 11—36. p.

Dobrev, Hr.: A partizánmozgalom taktikájának néhány momentuma a Lovesko—Trojáni kerületben. — VISZ, 1974. 2. sz. 11—22. p.

Docsev, D.: Partizánmozgalom Rhodopéban, 1943—1944. tavasza. — VISZ, 1974. 1. sz. 51—67. p.

Engelmayer Á.: Magyarok és a varsói felkelés. — LE, 1974. 8. sz. 41. p.

Erelijszka, M.: A népfelszabadító hadsereg a második felkelési zónában az 1944. szeptember 9-i felkelés előestéjén. — VISZ, 1974. 3. sz. 103—111. p.

Filcsev, I.: A Szovjetunió segítségének döntő szerepe a bulgáriai felkelés győ-

zelmében. [1944. szeptember 9.] — AP, 1974. 8. sz. 90—97. p.
Földes István: A sátoraljaújhelyi felkelés (1944. március 23.) — WK, 27. sz. 1974. 41—42. p.
Gramenov, K.—Liszijszki, Szt.: Fegyveres harc a Gornodzsumajszki kerületben. (1942 június—1944 január.) — VISZ, 1974. 2. sz. 23—42. p.
Harminc évvel ezelőtt harcoltak. Beszélgetések a Szlovák Nemzeti Felkelés résztvevőivel. — WK, 27. sz. 1974. 38—40. p.
Herfurt, F.: A fegyveres felkelés lenini elveinek alkalmazása a CSKP politikájában a nemzeti felszabadítási harcok idején, a Szlovák Nemzeti Felkelésben. — HV, 1974. 3. sz. 3—19. p.
Hinrichs, H.: 1944. július 20-a. — W, 1974. 7. sz. 337—338. p.
Holotik, L.: A Szlovák Nemzeti Felkelés és hagyománya. — HC, 1974. 2. sz. 173—178. p.
Hrisztov, F.: A katonatömegek részvétele az 1944. szeptember 9-i felkelésben. — AP, 1974. 8. sz. 64—70. p.
Hrisztov, F.: A Szovjet Fegyveres Erők döntő szerepe a bolgár nép 1944. szeptember 9-i felkelésének győzelmében. — VOM, 1974. 6. sz. 18—28. p.
Húszezer olasz partizán esett el Jugoszláviában. — WK, 27. sz. 1974. 69—70. p.
Iliev, J.: A „Hriszto Botev" 1. partizánbrigád társadalmi és osztály-összetétele. — IP, 1974. 4—5. sz. 32—48. p.
Kiszelev: Partizán felderítés Belorussziában. — VI, 1974. 12. sz. 16—28. p.
Kolev, K.—*Antonov,* G.: A bolgár tengerészek részvétele az 1944. szeptember 9-i felkelésben. — VISZ, 1974. 3. sz. 57—71. p.
Koszev, K.: A Bolgár Kommunista Párt — a bolgár nép fasizmus elleni fegyveres harcának szervezője és vezetője, 1941—1944. - VISZ, 1974. 3. sz. 27—35. p.
Kovacevic, S. G.: Hercegovinából és Montenegróból indított partizánakciók Dubrovnik — Trebinje — Bileca térségében. — VOG, 1974. 1. sz. 43—72. p.
Kovacsev, V.: A földalatti sajtó Bulgáriában (1941. június — 1944. szeptember 9.) és néhány katonai probléma. — VISZ, 1974. 4. sz. 58—66. p.
Lalkov, M.: Bulgária 1944—1945. évi honvédő háborúja — a bolgár nép antifasiszta fegyveres harcának folytatása. — VISZ, 1974. 4. sz. 23—30. p.
Lipták, J.: A csehszlovák ellenállás a második világháborúban. — HV, 1974. 1. sz. 86—97. p.
Lukasenko, I.—*Mandryk,* V.: A Szlovák Nemzeti Felkelés és hatása a cseh területeken kialakuló partizánmozgalomra. — HV, 1974. 5. sz. 32—41. p.
Mader, J.: Harminc évvel ezelőtt. 1944. július 20. Wehrmacht-dokumentumok tükrében. — WK, 27. sz. 1974. 45—53. p.
Markov, K.: A partizánegységek harcászatának néhány alapvető kérdése Bulgáriában. (1941—1944.) — VISZ, 1974. 3. sz. 140—156. p.
Matei, G.: Az 1944 augusztusi román népi felkelés történelmi és társadalmi-politikai jelentősége. — AI, 1974. 1. sz. 109—120. p.
Mihajlov, M.: A BKP harca a Bolgár Hadsereg és a szeptember 9-i Népi Fegyveres Felkelés összehangolásáért. — VOM, 1974. 8. sz. 73—82. p.
Obradovic, M.: A népfelszabadító háború tapasztalatai: Dalmácia népeinek részvétele a felszabadító mozgalom biztonsági rendszerében. — VD, 1974. 5. sz. 131—140. p.
Okecki, St.: Lengyelek antifasiszta harca Norvégiában. — WK, 26. sz. 1974. 62—64. p.
Okecki, St.: Lengyelek a dán ellenállási harcokban. — WK, 27. sz. 1974. 65—66. p.
Okecki, St.: Lengyelek részvétele a Szlovák Nemzeti Felkelésben, 1944-ben. — WPH, 1974. sz. 159—187. p.
Opacic, P.: A népi felszabadító háború tapasztalatai: Népi felszabadító bizottságok a Szerémségben. — OZ, 1974. 1. sz. 78—81. p.
Pavlovszka, Cv.: Az áprilisi felkelés katonai előkészítése az Első Tirnovói Forradalmi Körzetben. — VISZ. 1974. 1. sz. 68—91. p.
Pivovarci, J.: Örökké élő emlékek. (Szlovák Nemzeti Felkelés.) — HV, 1974. 3. sz. 20—30. p.
Pivovarci, J.: A Szlovák Nemzeti Felkelés. — HV, 1974. 3. sz. 31— 49. p.
Romans-Petit, H.: Az Ain-i ellenállási csoport tevékenysége. 1942—1944. — RHA, 1974. 3. sz. 37—61. p.
Rzepecki, J.: A lengyel katonai ellenállás politikai vezetése 1939—1941 között. — PH, 1974. 1. sz. 115—144. p.
Schramm, W.: Beck vezérezredes „tanulmányai" és azok filozófiai jelentősége. Adalék 1944. július 20-ához. — W, 1974. 7. sz. 338—343. p.
Simion, A.: Antifasiszta ellenállási mozgalom Romániában. A Román Kommu-

nista Párt az antifasiszta népi fegyveres felkelés kezdeményezője, szervezője és vezetője, 1944 augusztusában. — AI, 1974. 2. sz. 136—143. p.

Simovcek, J.: Partizánok a felszabadított területek védelmi harcaiban. — HV, 1974. 3. sz. 73—102. p.

Smoldas, Z.: A Szlovák Nemzeti Felkelés internacionalista jellege. — CCH, 1974. 6. sz. 793—807. p.

Stachiewicz, P.: A Starowka városrész védelme a varsói felkelésben. Az „Észak" csoport bevetésének első szakasza, 1944. augusztus 7—11. — WPH, 1974. 3. sz. 144—184. p.

Stepancic, M.: A szlovéniai Nemzeti Felszabadító Hadsereg és partizán alakulatok főhadiszállásának szervezeti fejlődése. — VOG, 1974. 1. sz. 75—97. p.

Szokoll, K.: 1944. július 20. Bécsben. — WK, 27. sz. 1974. 54. p.

Szymankiewicz, Z.: G. S. Timczenko szovjet—lengyel ejtőernyős felderítő csoportja Nagy-Lengyelországban, 1944-ben. — WPH, 1974. 4. sz. 188—202. p.

Tanev, Szt.: A szovjet hadsereg döntő szerepe az 1944. szeptemberi antifasiszta népfelkelés győzelmében. — VISZ, 1974. 3. sz. 82—93. p.

Todorova, Cv.: Antifasiszta fegyveres harc a harmadik felkelési zónában. (1941—1944.) — VISZ, 1974. 4. sz. 42—57. p.

Trgo, F.: A horvátországi nemzeti felszabadító mozgalom fejlődésének alapvető sajátosságai 1944-ben. — VOG, 1974. 2—3. sz. 9—21. p.

Trönszki, Sz.: A partizánparancsnok emlékezik. [Beszélgetés Sz. Trönszkivel, az egykori partizánosztag parancsnokával.] — AP, 1974. 5. sz. 8—13. p.

Vujosevic, J.: Az olasz „Garibaldi" zászlóalj megalakulása Splitben 1943. szeptember 13-án. — VOG, 1974. 1. sz. 99—113. p.

Wieczorek, M.: A Népi Hadsereg (AL) szervezeti felépítése 1944-ben. — WPH, 1974. 2. sz. 130—172. p.

Zaharia, G.: A román antifasiszta ellenállási mozgalom történeti előzményei. — AI, 1974. 1. sz. 3—16. p.

Háborús bűnök

Jakubik, A.—*Rym*, Z.: Álorvosi kísérletek a hitleri koncentrációs táborokban. — WK, 26. sz. 1974. 75—77., 27. sz. 73—76. p.

Kárny, M.: A terezini koncentrációs tábor a nácik terveiben. — CCH, 1974. 5. sz. 673—702. p.

Klimková-Deutschová, E.: Szimpozium a náci exterminációs politika biológiai következményeiről a lengyel nép ellen. — WK, 28. sz. 1974. 72—73. p.

Meyer, G.: Rabmunkásrendszer a nemzeti szocialista-államban, — WK, 26. sz. 1974. 24—33. p.

Az Oradour-i mészárlás. — WK, 26. sz. 1974. 44—47. p.

Sauer, K.: A sobibori megsemmisítő tábor tömeggyilkossága. — WK, 25. sz. 1974. 60—62. p.

Zorn, G.: Ismét a vádlottak padján. [Bruno Streckenbach Gestapo-főnök és a hamburgi bíróság.] — WK, 25. sz. 1974. 54—56. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Arbatov, A. G.: A Pentagon szerepe az USA külpolitikájának alakulásában a háború utáni húszéves időszakban. — VI, 1974. 7. sz. 97—111. p.

Aussenhofer, H.: A dél-tiroli konfliktus és enyhülése. Kronológia 1945-től. — BK, 1974. 3. sz. 121—152. p.

Beaufre, A.: Háború a Közel-Keleten 1973-ban. — INF, 1974. 4. sz. 12—16. p.

Berghahn, V. R.: A fegyverkezés szerepe a Kelet—Nyugat-konfliktusban. Béke- és konfliktuskutatás. — MM, 1974. 1. sz. 198—208. p.

Black, Ch.: Az 1973. évi közel-keleti háború tapasztalatai. — INF, 1974. 3. sz. 21—25. p.

Borel, D.: Még néhány elmélkedés az egyiptomi—izraeli háborúról. — RMS, 1974. 12. sz. 549—555. p.

Büren, R.: Arabközi kapcsolatok és konfliktusok. — BK, 1974. 1. sz. 137—154. p.

Conley, M.: Tiltakozások, felforgatások, városi gerillák. — BK, 1974. 3. sz. 71—88. p.

Csembarov, A.: A szocialista országok és az európai biztonság. (A Varsói Szerződés létrejöttének körülményei és tevékenysége.) — MZS, 1974. 12. sz. 9—15. p.

Ezell, E. C.: Repedés a háború utáni angol—amerikai szövetségben: a nagy fegyvervita, 1947—1957. — MA, 1974. 4. sz. 138—141. p.

Fischer, J.: Védelem szövetségben — a

szocialista országok fegyveres erői. — MM, 1974. 1. sz. 173—197. p.

Freistetter, F.: Az ENSZ békefenntartó erők missziója a közel-keleti konfliktusokban. — BK, 1974. 3. sz. 41—70. p.

Ganz, A. H.: Az Abu Ageila-i csaták, 1956., 1967. — A, 1974. 3. sz. 35—41. p.

Gimbel, J.: Az Egyesült Államok, Franciaország és az amerikai szerződéstervezet Németország demilitarizálására. — VFZ, 1974. 3. sz. 258—286. p.

Hansen, H.: 25 éves a NATO. — TRP, 1974. 4. sz. 243—247. p.

Homutov, N.: Az Atlanti Szövetség 25 éve. — MZS, 1974. 4. sz. 49—60. p.

Iszraeljan, V.: A nemzetközi feszültség csökkenése és a lefegyverzés. — MZS, 1974. 4. sz. 31—39. p.

Janssen, A.: A meglepetések háborúja. A legutóbbi közel-keleti háború tapasztalataiból. — ZVT, 1974. 1. sz. 16—26. p.

Karenin, A.: A stratégiai fegyverek fenntartásáról. (A tárgyalások menete 1969-től.) — MZS, 1974. 9. sz. 13—23. p.

Leitenberg, M.: A SALT, mint a fegyverkezés ellenőrzésének eszköze. — BK, 1974. 2. sz. 15—41., 3. sz. 89—120. p.

Lulei, W.: Az USA-agresszió fokozatai Indokínában (1964—1973.) — MG, 1974. 1. sz. 25—37., 6. 682—693. p.

Malinovszkij, G.: Helyi háborúk a nemzeti felszabadító mozgalmak területén. (Dél-Vietnam, portugál gyarmatok, Laosz, Kambodzsa, Közel-Kelet.) — VIZS, 1974. 5. sz. 91—98. p.

Mirov, A. O.: A francia kommunisták harca az indokínai gyarmati háború ellen. /Az FKP parlamenti taktikájának kérdéséhez./ 1945—1954. — NAA, 1974. 1. sz. 60—70. p.

Mrozek, D. J.: Új vonal és az „erőegyensúly". A védelem fontossága Trumantól Eisenhowerig. /1945—1955./ — MA, 1974. 4. sz. 145—150. p.

Rennhack, H.: Időrendi táblázat az 1945 óta elkövetett imperialista fegyveres agressziókról. — HV, 1974. 5. sz. 220—229. p.

Rühle, H.: A NATO 25 éve. Történeti áttekintés a NATO-ról és a jövő feladatai. — W, 1974. 4. sz. 181—184. p.

Saulay, J.: A 17. marokkói hadtest Indokínában. 1951—1952. — RHA, 1974. 2. sz. 63—94. p.

Sinobad, M.: A vietnami háború tapasztalatai: Légi felderítés. — VD, 1974. 1. sz. 148—160. p.

Skagss, D. C.: A KATUSA-kísérlet. /Az amerikai hadsereg koreai kontingensének növelése./ A koreai nemzet integrációja az amerikai hadseregbe. 1950—1965. — MA, 1974. 2. sz. 53—58. p.

Smith, A. L.: Churchill és a német hadsereg /1945./ Néhány adalék a hidegháború kezdeteiről. — RHDGM, 93. sz. 1974. 65—78. p.

Spector, R.: Hadtörténet, hivatalos történet és az amerikai tapasztalatok a vietnami háborúban. /1968—1972./ — MA, 1974. 1. sz. 11. p.

Tervaz, J.: A Szovjetunió és Kína viszonya. Utánpótlási szempontok /1944—1974./ — DN, 1974. 89. sz. 111—120. p.

Timmons, F. R.: Páncéltörő rakéták alkalmazása az 1973. évi közel-keleti háborúban. — INF, 1974. 1. sz. 18—22. p.

Tomilin, Ju.: Az atomfegyver elterjedése megakadályozásának problémája. — MZS, 1974. 11. sz. 31—40. p.

Töpfer, H.: Közel-keleti háború 1973. Első tanulságok. 1—3. r. — TRP, 1974. 2. sz. 81—87., 4. sz. 248—254., 6. sz. 410—417. p.

Viktorov, V.: A bécsi tárgyalásokon. /Szovjet erőfeszítések a fegyveres erők csökkentésére 1945-től./ — MZS, 1974. 7. sz. 23—32. p.

Világfegyverkezés és leszerelés. Az 1974. évi SIPRI-évkönyv német kivonata. — BK, 1974. 3. sz. 5—12. p.

Volkmann, H. E.: Politika, gazdaság és fegyverkezés összefüggése. — MM, 1974. 1. sz. 161—172. p.

Weller, J.: Új fegyverek és felszerelések az 1973. évi közel-keleti háborúban. — INF, 1974. 3. sz. 18—22. p.

Wettig, G.: A béke biztosításának kritériumai Európában. — BK, 1974. 3. sz. 13—40. p.

Williams, J. E.: A brit katonai szerep Délkelet-Ázsiában. 1945—1948. — AQ, 104. köt. 5. sz. 1974. 596—611. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

Algéria

Cserkaszov, P. P.: Az OAS bukása. (Az algériai háború 1954—1962.) — VI, 1974. 9. sz. 133—149. p.

Cserna'ev, V.: Az algériai nép felszabadító háborúja. — VIZS, 1974. 11. sz. 74—83. p.

Koerner, F.: Az algériai nemzeti mozgalom. /1942. november— 1945. május./ — RHDGM, 93. sz. 1974. 45—64. p.

Amerikai Egyesült Államok

Burdett, T. F.: Az USA haderejének 1911. és 1913. évi mozgósítása. — MR, 1974. 7. sz. 65—74. p.

Hargreaves, R.: Az amerikai függetlenségi háború hadtáp-problémái. — ND, 325. sz. 1974. 72—73. p.

Hewes, J.: Az USA haderő vezérkara 1900—1917 között. — MA, 1974. 2. sz. 67—70. p.

Morrison, J. C.: A polgárháború tábornokainak képzése: West Point 1833—1861. — MA, 1974. 3. sz. 108—116. p.

Muradjan, A. A.: Az „erőpolitika" koncepció az Egyesült Államok külpolitikájában. [Történeti áttekintés 1890-től napjainkig.] — VI, 1974. 11. sz. 100—117. p.

Walker, H. P.: Az amerikai elszigetelődés és az 1920. évi nemzetvédelmi törvény. — MR, 1974. 10. sz. 14—23. p.

Weller, J.: Forradalmi tüzérség. A tüzérség az észak-amerikai függetlenségi háborúban, 1776—1783. — ND, 322. sz. 1974. 314—317. p.

Wilson, J. R. M.: Herbert Hoover kapcsolatai a katonasággal. /1932—1933./ — MA, 1974. 2. sz. 41—47. p.

Ausztria

Ausztria személyi veszteségei a második világháborúban. — ÖMZ, 1974. 3. sz. 219—220. p.

Kreuter, S.: Vezető osztrák szociáldemokraták és a honvédelem kérdése. Viktor Adler, Karl Renner, Julius Deutsch. — ÖMZ, 1974. 3. sz. 181—190. p.

Rauchensteiner, M.: Az 1814—1914. évek közötti osztrák „hadműveleti elgondolásokról". — ÖMZ, 1974. 2. sz. 121—127., 3. sz. 207—211., 4. sz. 285—291., 5. sz. 379—384., 6. sz. 473—478. p.

Wagner, A.: Az osztrák csendőrség 125 éve. — TR, 1974. 3. sz. 195—198. p.

Bulgária

Atanaszov, B.: Katonai konspirációk a monarcho-fasiszta hadseregen belül, 1942—1943-ban. — VISZ, 1974. 4. sz. 67—78. p.

Bankovski, I. M.: Így pusztult el a régi bolgár haderő. — ASMZ, 1974. 9. sz. 464—468. p.

Csakörov, Szl.: Fegyveres antifasiszta harc a sztarozagori és plovdivi kerületben, 1934—1935-ben. — VISZ, 1974. 1. sz. 10—21. p.

Dzsurov, D.: A Bolgár Néphadsereg — a haza és a szocializmus hű őre. — VISZ, 1974. 3. sz. 5—26. p.

Hanömov, G.: Vezetés és összeköttetés az 1923. évi szeptemberi felkelés idején. — VISZ, 1974. 2. sz. 43—54. p.

Koszev, K.: 30 év a szocializmus őrhelyén. (A Bolgár Néphadsereg 30 éve.) — KVSZ, 1974. 18. sz. 79—84. p.

Lenini tanítás a fegyveres harcról és annak alkalmazása a Bolgár Kommunista Párt által a bolgár szocialista forradalom győzelméért vívott harcban. — VISZ, 1974. 2. sz. 3—10. p.

Palin, V.: A Kommunista Párt munkája a Bolgár Néphadsereg létrehozásáért és megerősítéséért. (1944—1949.) — VISZ, 1974. 4. sz. 9—22. p.

Szemerdzsiev, At.: A Bolgár Néphadsereg fejlődése és erősödése (1948—1955.) — VISZ, 1974. 3. sz. 36—46. p.

Tasev, B.: Az első gárdahadosztály önkéntesei. — VISZ, 1974. 4. sz. 144—174. p.

Csehszlovákia

Lipták, J.: A Csehszlovák Néphadsereg felépítése a háború utáni első évtizedben. — HV, 1974. 5. sz. 64—81. p.

Lipták, J.—*Spicsak,* M.: A Csehszlovák Kommunista Párt harca a hadseregért 1945—1948-ban. — VIZS, 1974. 10. sz. 74—80. p.

Melichar, V.: Csehszlovákia védelmének néhány kérdése 1938-ban. — CCH, 1974. 3. sz. 321—328. p.

Michnak, A.: Csehszlovákia szerepe a fasizmus felett aratott győzelemben és fegyveres erői békés fejlődésének sajátosságai. — MW, 1974. 10. sz. 3—10. p.

Pavol, J.: 1948 februárja és a csehszlovák légierő. — PVOAL, 1974. 2. sz. 1—4. p.

Vávra, V.: A CSKP katonapolitikájának fejlődése. 1921—1935. — HV, 1974. 1. sz. 98—117. p.

Finnország

Tervasmäki, V.: A finn haderő története. — AQ, 1974. 4. sz. 9—11. p.

Franciaország

Hoff, P.: Franciaország katonai kerületeinek egy évszázada. — RHA, 1974. 2. sz. 95—111. p.

Muracciole: Napóleon és haditengerészeti arzenálja. — RHA, 1974. 1. sz. 83—97. p.

Pinatel, J. B.: Katonapolitika és gazdasági fejlődés. A francia helyzet (1945—1973.) — DN, 1974. 10. sz. 115—128. p.

Spillmann, G.: Gerillák és ellen-gerillák a francia forradalom és császárság alatt. — RHA, 1974. 2. sz. 22—45. p.

Szczesniak, A.: Katonai doktrina és Franciaország politikája az 1945—1960-as években. — WL, 1974. 2. sz. 80—87., 3. sz. 93—99., 4. sz. 83—90., 6. sz. 85—91. p.

Jugoszlávia

Stanisic, M.: Tapasztalatok a felszabadító háborúból. A fegyveres erők és a JKP a honvédő háborúban. — VD, 1974. 6. sz. 77—98. p.

Zografski, D.: Goce Delcev és a makedón felszabadítási mozgalom. — ÖO, 1974. 3. sz. 329—342. p.

Lengyelország

Barancewicz, J.— Piotrowski, F.: A katonai egészségügy a közösség szolgálatában. A Katonai Egészségügyi Akadémia tevékenységéről. — WPH, 1974. 2. sz. 309—336. p.

Bordzilowski, J.: A háborúnak vége, a harc folyik tovább. — WPH, 1974. 1. sz. 161—192., 2. sz. 421—428., 3. sz. 136—143. p.

Chocha, B.—Karpinski, A.: A K. Swierczewski Vezérkari Akadémia a fegyveres erők parancsnoki karának alakítója és tudományos kutatóközpontja. — WPH, 1974. 2. sz. 201—240. p.

Dziarmakowski, M.: A Lengyel Hadsereg pénzügyi szolgálata történetének kutatása. — PKW, 1974. 3. sz. 137—149. p.

Görlich, J. G.: 30 éves a Lengyel Néphadsereg. [A lengyel haderő évfordulójának nyugati értékelése.] — W, 1974. 1. sz. 42—44. p.

Grot, L.: A Lengyel Néphadsereg rendfenntartó — propaganda tevékenysége a népszavazás (1946. június 30.) és az országgyűlési választások (1947. január 19.) idején. — WPH, 1974. 2. sz. 173—200. p.

Gugulski, A.: A hadsereg és az ország védelmi képességének problémái a Lengyel Népköztársaság országgyűlése (Szejm) munkájában. — WPH, 1974. 2. sz. 377—408. p.

30 éves a Lengyel Légierő. — WPL, 1974. 1. sz. 89—91., 2. sz. 79—81., 3. sz. 82—84., 4. sz. 63—65., 5. sz. 62—65. p.

Iwaniec, W.: A tartalékos tisztképzés rendszerének fejlődése a népi Lengyelországban. — MW, 1974. 10. sz. 72—79. p.

Jaruzelski, W.: A fegyveres erők eszmei — erkölcsi összeforrottsága és harckészültsége. — WPH, 1974. 3. sz. 27—30. p.

Kaliski, S.—Kujawski, W.: A Dabrowski Haditechnikai Akadémia 22 éve a haza szolgálatában. — WPH, 1974. 2. sz. 285—308. p.

Konecki, T.: A Lengyel Néphadsereg a háború után. — VIZS, 1974. 7. sz. 61—68. p.

Konecki, T.: A Lengyel Néphadsereg hivatásos tisztképzése a háború utáni első tíz évben. Szervezet és didaktika. — WPH, 1974. 2. sz. 327—358. p.

Krzeminski, A.: A légierő szerepe a győzelem kivívásában és a Lengyel Népköztársaság fejlődésében. — MW, 1974. 8. sz. 65—77. p.

Maslanka, J.: Honvédelmi tanácsok és bizottságok Lengyelországban a két világháború közötti időszakban. — MW, 1974. 12. sz. 84—92. p.

Plikus, M.: Kísérlet a Lengyel Néphadsereg fejlődéstörténetének periodizációjára. — MW, 1974. 1. sz. 85—98. p.

Polanski, Wl.: A Dzierdzynski Katonai Politikai Akadémia a haderő párt- és politikai apparátusa kiképzésének és nevelésének fő központja. — WPH, 1974. 2. sz. 241—285. p.

Szarota, T.: Lengyelország a nyugati közvéleménykutatások tükrében (1939—1953). — PH, 1974. 3. sz. 505—514. p.

Wojdalski, Z.: A Lengyel Néphadsereg részvétele az ország újjáépítésében, 1944—1948-ban. — WPH, 1974. 2. sz. 449—473. p.

Woszczynski, B.: A műszaki alakulatok tevékenysége a nemzetgazdaság helyreállításában az 1945—1948-as években. — WPH, 1974. 2. sz. 552—564. p.

Magyarország

Heiss, G.: Mária magyar királyné politikája és tanácsadói 1521—1531-ben. — MÖG, 1974. 1—2. sz. 119—180. p.

Imreh István: Arad, 1849. október 6. — KO, 1974. 10. sz. 1102—1103. p.

Józsa Antal: Magyar internacionalisták a polgárháború arcvonalain. — VIZS, 1974. 1. sz. 97—100. p.

Komán János: A csiki Gábor Áron. — KO, 1974. 11. sz. 1170—1171. p.

Korbuly Dezső: Összeomlás és újrakezdés Magyarországon. 1944—1945 telének eredményei. — ÖO, 1974. 1. sz. 23—33. p.

Kovássy Zoltán: Petőfi-emlékek 1849-ből. — KO, 1974. 7. sz. 857—860. p.

Pirko, M.: Lengyelek az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — WL, 1974. 3. sz. 100—103. p.

Mongólia

Lhagaszuren, Zs.: A közös munka 40 éve. Szovjet—mongol fegyverbarátság. — VIZS, 1974. 3. sz. 63—66. p.

Nagy-Britannia

Moyse-Bartlett, H.: A brit hadsereg 1850-ben. — JSAHR, 212. sz. 1974. 221—246. p.

Stainforth, G. H.: A tisztanyag. A brit tisztikar múltjából. — AQ, 1974. 3. sz. 324—327. p.

Németország

Eley, G.: „Sammlungspolitik". Az 1898. évi tengészeti törvény. — MM, 1974. 1. sz. 29—64. p.

Frister, H.: Német hadifoglyok demokratikus szellemben való átnevelése Jugoszláviában. — MG, 1974. 3. sz. 295—305. p.

Gembruch, W.: Polgári publicisztika és hadseregreform Poroszországban (1805—1808). — MM, 1974. 2. sz. 7—32. p.

Hürten, H.: A VI. körzet hadiparancsnoksága 1920 zavaros tavaszán. — MM, 1974. 1. sz. 127—156. p.

John, J.: Fegyvergyártás és az NSDAP-szervezetek Thüringiában 1933—1939-ig. — ZG, 1974. 4. sz. 412—422. p.

Kern, W—*Sperling*, H.: A német militarizmus az első világháború végétől a fasiszta diktatúra szétzúzásáig. — MG, 1974. 5. sz. 562—571. p.

Meister, R.—*Voigt*, H.: V. I. Lenin és a Kommunista Internacionálé segítsége az NKP katonapolitikai munkájához. (Megalapítástól az 1921. évi jénai Pártkonferenciáig.) — MG, 1974. 1. sz. 38—46. p.

Otto, H.: A porosz—német militarizmus fejlődése a XIX. század elejétől 1918-ig. — MG, 1974. 5. sz. 554—561. p.

Salewski, M.: Német biztonsági politika a Weimari Köztársaság késői időszakában. — VFZ, 1974. 2. sz. 121—147. p.

Scheven, W.: A „csapatvezetés" katonai szolgálati szabályzatának fejlődéstörténete 1933-tól napjainkig. — TRP, 1974. 5. sz. 352—359. p.

Schmiedel, K.: A porosz-német militarizmus fejlődési vonalai a XIX. században. — MG, 1974. 3. sz. 313—320. p.

Schnitter, H.: A dezertálás a XVIII. században. Két dokumentum a nép és a hadsereg viszonyáról a késő feudális porosz militarizmusban. — MG, 1974. 1. sz. 54—60. p.

Sperling, H.: A birodalmi hadvezetés szerepének aspektusai a forradalmi háború utáni válságból Németország kapitalizálódásának megszilárdításába való átmenet időszakában, 1923—24-ben. — MG, 1974. 6. sz. 694—705. p.

Wimmer, W.: A Vörös Frontharcos Szövetség és a Vörös Hadsereg. — MG, 1974. 2. sz. 167—173. p.

Német Demokratikus Köztársaság

Förster, G.: Nép és hadsereg a német hadtörténelemben. — MG, 1974. 4. sz. 441—455. p.

Höhn, H.: Ember és technika fejlődése az NDK Nemzeti Néphadseregében. — M, 1974. 10. sz. 76—81. p.

Német Szövetségi Köztársaság

Glazunov, N.: A Bundeswehr szárazföldi csapatai szervezetének fejlődése (1955—1974.) — VIZS, 1974. 12. sz. 86—93. p.

Románia

Alekszandrov, N.: Románia felszabadítása a fasizmus alól. — VM, 1974. 8. sz. 58—66. p.

Michl, A.: A Román Szocialista Köztársaság fegyveres erői. — M, 1974. 10. sz. 27—33. p.

Popescu-Pucur, J.: Románia fasiszta iga alól való felszabadulásának 30. évfordulója. — Voproszü Isztorii KPSZSZ, 1974. 8. sz. 45—54. p.

Svájc

Borel, D.: A svájci 1. hadosztály összetétele 1874-től 1974-ig. — RMS, 1974. 11. sz. 506—514. p.

Chuard, J.—P.: A svájci hadsereg egy évszázada. 1874—1974. — RMS, 1974. 6. sz. 249—256. p.

A genfi csapatok 1815-től napjainkig. — RMS, 1974. 5. sz. 243—244. p.

60 éves a svájci katonai repülés. — FT, 1974. 4. sz. 78—80. p.

Kurz, H.: A svájci hadsereg története. — AQ, 1974. 5. sz. Mell. 12—14. p.

Roth, K. E.: Az utolsó svájci lovasezred. — ZFH, 1974. 253. sz. 95—97. p.

Wetter, E.: A svájci katonai repülés, 1914—1974. — RMS, 1974. 10. sz. 447—455. p. és ASMZ, 1974. 8. sz. 394—396. p.

Szovjetunió

Orosz hadtörténelem 1917-ig

Budanov, F.: Folyami hajók alkalmazása Szuvorov Turtukáj elleni vállalkozásában. — VIZS, 1974. 6. sz. 95—99. p.

Buganov, V. I.: Az orosz parasztháború résztvevőinek ideológiájáról. (XVII—XVIII. század.) — VI, 1974. 1. sz. 44—60. p.

Horoskevics, A.: Oroszország harca a Balti-tengeri hajóhad létrehozásáért a XV—XVI. században. — VIZS, 1974. 5. sz. 82—86. p.

Kavtaradze, A.: Az orosz vezérkar történetéből (1909—1914 június). — VIZS, 1974. 12. sz. 80—86. p.

Sacillo, K.: A cári hadsereg felkészítése az első világháborúra. — VIZS, 1974. 9. sz. 91—96. p.

Szirotkin, V. G.: A napóleoni háborúk pénzügyi, gazdasági következményei és Oroszország 1814—1824 között. — ISZSZSZR, 1974. 4. sz. 46—62. p.

Zajoncskovszkij, P. A.: A felső hivatalnoki kar a krími háború előestéjén. — ISZSZSZR, 1974. 4. sz. 154—163. p.

Zsilin, A.: Az orosz hadseregfejlesztési program [az első világháború előtti időszakban]. — VIZS, 1974. 7. sz. 90—97. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Bobülev, P.: A főarcvonal meghatározása 1919 tavaszán. — VIZS, 1974. 7. sz. 69—75. p.

Cseremnih, V.: Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság katonai tevékenysége 1918-ban. — VIZS, 1974. 4. sz. 84—89. p.

Csugunov, A.: Lenin és a szovjet határőrség létrehozása. — VIZS, 1974. 4. sz. 79—84. p.

Dmitriev, P.: A Vörös Hadsereg hadászati tartalékainak létrehozása a polgárháborúban. — VIZS, 1974. 6. sz. 64—73. p.

Ermakov, V. T.: A „hadikommunizmus" és a kulturális építés 1918 második felében, 1921 elején. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 136—148. p.

Gavrilov, L.: A szovjet hatalom első komisszárjai a hadseregnél. — VIZS, 1974. 11. sz. 69—74. p.

Heszin, Sz. Sz.: Katonai-forradalmi bizottságok a Nagy Október idején. — VI, 1974. 11. sz. 39—53. p.

Iovlev, A.: A Vörös Hadsereg katonai tanintézeteinek létrehozása és fejlődésük 1918—1920-ban. — VIZS, 1974. 9. sz. 86—90. p.

Izmaljov, V.—*Popov*, A.: A Vörös Hadsereg győzelme az intervenciósok és fehérgárdisták felett a polgárháborúban. — KVSZ, 1974. 9. sz. 70—77. p.

Janousek, J.: A szovjet gazdaság 1918—1920-ban. — CCH, 1974. 2. sz. 178—199. p.

Józsa Antal: Magyar internacionalisták a polgárháború arcvonalain. — VIZS, 1974. 1. sz. 97—100. p.

Najda, Sz.: A Krím-félsziget 1919 áprilisi felszabadítása. — VIZS, 1974. 2. sz. 39—44. p.

Pol'szkij, M. P.: A lakosság élelmiszerellátása megszervezésének történetéhez a szovjet hatalom első éveiben. Közétkeztetés 1917—1920-ban. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 149—162. p.

Tinin, A.: A Vörös Hadsereg páncélos erői létrehozásának történetéből (1917—1920). — VIZS, 1974. 12. sz. 75—79. p.

Titarenko, Ja.: V. I. Lenin a szovjet köztársaság katonai egységének szervezője (1919). — VIZS, 1974. 1. sz. 3—9. p.

Tolsztoj, K.: A határőrség első politikai biztosai. — VIZS, 1974. 5. sz. 78—82. p.

Ubusaev, V.: A Kalmük terület különleges rendeltetésű csapatai egységeinek harca a belső ellenforradalmárok ellen 1920—1924-ben. — VIZS, 1974. 9. sz. 82—85. p.

A Szovjetunió Fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Cükin, A.: Kevéssé ismert dokumentumok a szovjet nehéz légierő létrehozásához. — VIZS, 1974. 11. sz. 64—68. p.

Dmitriev, V.: A szovjet tengeralattjáró flotta fejlesztése a két világháború között. — VIZS, 1974. 10. sz. 81—86. p.

Episev, A.: A szovjet nép hősi hagyományainak megfelelő nevelés. — K, 1974. 7. sz. 42—53. p.

Expedit, B.: A szovjet haderő [fejlődése a harmincas évektől napjainkig]. — STR, 1974. 40. sz. 39—76. p.

Gavrilov, V. G.: A szovjet haderő nemzetközi szerepe. — MG, 1974. 3. sz. 261—270. p.

Grecsko, A.: Lenin és a szovjet állam fegyveres erői. (A szovjet hadsereg születésének 56. évfordulója.) — K, 1974. 3. sz. 12—24. p.

Gribkov, A.: Lenin nevével. (A Leningrádi Katonai Körzet fél évszázada.) — VIZS, 1974. 1. sz. 44—51. p.

Horkov, A.: A Vörösászlós Odeszszai Katonai Körzet a Nagy Honvédő Háború előestéjén. — VIZS, 1974. 6. sz. 90—95. p.

Kotov, V.—*Zsuravljov*, V.: A belügyi csapatok harctevékenységének történetéből. (1920—1930.) — VIZS, 1974. 8. sz. 93—98. p.

Krajnij, L.: A Szovjetunió Fegyveres Erői a háború utáni időszakban. — KVSZ, 1974. 12. sz. 70—78. p.

Kumanev, G.—*Gemin*, A.: A helyi szovjetek védelmi bizottságainak tevékenysége a dolgozóknak a haza védelmére való felkészítésében (1939—1941 június). — VIZS, 1974. 12. sz. 93—96. p.

Kuznecov, *L.*: Új dokumentumok a Vörös Hadsereg 1924. évi újjászervezéséről. — VIZS, 1974. 12. sz. 54—58. p.

Mahrova, A.: Hazafias mozgalom a Vörös Hadsereg és a Flotta ápolónőinek kiképzéséért (1938—1940). — VIZS, 1974. 3. sz. 97—98. p.

Makszimov, A.: A párt XIII. kongresszusa és a Szovjetunió védelmi képességének erősítése. — VIZS, 1974. 5. sz. 3—9. p.

Sipols, V. Ja.: A Szovjetunió a fasiszta agresszió elleni és az európai kollektív biztonságért folytatott harcban. (1933—1939.) — CCH, 1974. 2. sz. 165—177. p.

Vietnami Szocialista Köztársaság

Pridübaljo, A.: Az imperializmus ellen vívott harcokban született. (A Vietnami Néphadsereg 30. évfordulójára). — KVSZ, 1974. 24. sz. 74—78. p.

Wüstner, R.: A Vietnami Néphadsereg hősi harcának és dicsőséges győzelmeinek 30 éve. A Vietnami Néphadsereg évfordulója. — M, 1974. 12. sz. 18—25. p.

EMLÉKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

Gronczewski, E.: A tettek emberei. A LEMP aktivistáinak és a [Népi Gárda] GL és az [Népi Hadsereg] AL katonáinak rövid életrajzai. — WPH, 1974. 3. sz. 291—297. p.

Wakefield, K. R.: Német tábornokok. 1918—1933. — MR, 1974. 11. sz. 32—40. p.

Egy igaz barát búcsúztatása. *Antall* József, a Horthy-kormány lengyel menekültügyi kormánybiztosa. [Nekrológ.] — LE, 1974. 12. sz. 20. p.

Dlubek, R.: Johann Philip *Becker* — forradalmár tábornok és a proletár internacionalizmus előharcosa. — MG, 1974. 1. sz. 68—80. p.

Wiener, F.: Hazaárulásra csábító kapzsiság. Arnold *Benedict* pályafutása. — AR, 1974. 5. sz. 43—47. p.

Szudeg, V.: Egy kiváló hadvezér. (Emlékezés *Birjuzov* marsallra 70. születésnapján.) — VIZS, 1974. 8. sz. 58—63. p.

Blaganravon, A.: Egy életút emlékei. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1974. 6. sz. 56—63. p.

A Manouchian-csoport egyik tagja. Francis Wolf-Boczor. [*Boczov* József.] — WK, 25. sz. 1974. 39—41., 27. sz. 1974. 43. p.

Knapp, T. A.: Heinrich *Brüning* 1940—1946-ban száműzetésben írott levelei Wilhelm Solmann részére. — VFZ, 1974. 1. sz. 93—120. p.

Kravcova, T. I.: Amilcar *Cabral.* (1924—1973.) — NAA, 1974. 3. sz. 76—87. p.

Spillmann, G.: Bertrand *Clauzel* marsall az általános háború elméletének képviselője. (1772—1842.) — RHA, 1974. 4. sz. 61—90. p.

Gigov, T.: Vaszil *Demirevszki-Zselju,* partizánvezér. — VISZ, 1974. 4. sz. 170—174. p.

Josse, R.: Ferdinand *Ferber,* a repülés úttörője. 1862—1909. — RHA, 1974. 2. sz. 112—132. p.

Kiszling, R.: Anton *Galgótzy* tábornok 1837—1929. — S, 1974. 6. sz. 9. p.

Hannemann, R.: Henrich *Goutermann.* Vadászrepülő és a „Pour le Mérite" rend lovagja. — ZFH, 1974. 254/255. sz. 147—148. p.

Majewski, W.: Megemlékezés Stanislaw *Herbst* hadtörténészről. — PH, 1974. 1. sz. 1—45. p.

Graml, H.: Egy *Hitler*-életrajz problémái. Kritikai megjegyzések Joachim C. Fest művéhez. — VFZ, 1974. 1. sz. 76—92. p.

Kujumidzsiev, B.: Nikola *Ivanov* gyalogsági tábornok a kiváló hadvezér. (1861—1940.) — VISZ, 1974. 1. sz. 124—129. p.

Vaszil'evszkij, A.: Vöröskatonából a Szovjetunió marsallja. (*Kosevoj* marsall 70. születésnapjára.) — VIZS, 1974. 12. sz. 25—28. p.

Leontev, Sz.: A légiharc mestere. N. F. *Krasznov* vadászrepülő, 1941—1945. — VIZS, 1974. 8. sz. 67—70. p.

Karjakin, A.: Emléktábla Kornovicsében. [*Kun* Béla.] — Fáklya, 1974. 19. sz. 12. p.

Szolonicin, G.: Egy szibériai „ász". (G. P. *Kuzmin* 21 légi győzelmet aratott.) — VIZS, 1974. 2. sz. 63—65. p.

Stolz, G.: Von *Mackensen* vezértábornagy születésének 125. évfordulóján. — ZFH, 1974. 256. sz. 185—189. p.

Graeme-Evans, A.: *Montgomery* tábornagy legendájának kritikus értékelése. — AQ, 1974. 4. sz. 412—426. p.

Gula, M.: Ján *Nálepka.* — HV, 1974. 1. sz. 118—126. p.

Csisztakov, I.: Néhány szó egy bajtársról. *Penkovszkij* hadseregtábornok (1904—1969.) VIZS, 1974. 4. sz. 124—127. p.

Miraval, G.: Jacques Noel *Sané* a francia haditengerészet Vaubanja. 1740—1831. — RHA, 1974. 1. sz. 210—221. p.

Martens, H.: Von *Seydlitz* tábornok hazafi és hazaáruló? — ASMZ, 1974. 4. sz. 178—182. p.

Szergeev, M. G.: Az ELASZ (Görög Népi Felszabadító Hadsereg) főparancsnoka: Sztefanosz *Szarafisz* tábornok. (1890—1957.) — VI, 1974. 10. sz. 142—156. p.

Gigov, T.: Sorkatonából marsall. (F. I. *Tolbuhin* marsall 80. születésnapjára.) — VISZ, 1974. 2. sz. 93—98. p.

Konsztantin *Versinin* a Szovjet Légierő marsallja. — PWL, 1974. 3. sz. 69—72. p.

Skaggs, D. C.: George *Washington* mint hadvezér. — MR, 1974. 7. sz. 3—10. p.

Kurz, H. R.: Urlich *Wille* tábornok halálának 50. évfordulójára. — SS, 1974. 1. sz. 4—6. p.

Zalka, N.: Apám leveleiből. *Zalka* Máté születésének 78. évfordulójára. — Fáklya. 1974. 8. sz. 21. p.

Ilel, J.: Georgi *Zsecsev* kiemelkedő katonai és forradalmi tevékenysége. — VISZ, 1974. 3. sz. 184—190. p.

Vaszil'evszkij, A.: Emlékezés a marsallra. [Georgij *Zsukov.*] — Fáklya, 1974. 14. sz. 10—13. p.

Összeállították:
Viniczai István,
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF — Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása — — 163

LUKÁCS LAJOS — Egy év az olaszországi magyar légió történetéből 179

KÖZLEMÉNYEK

N. IPOLY MÁRTA — A mohácsi csata és csatatér megválaszolatlan kérdései — — — — — — — — — — — 206

BARCY ZOLTÁN — A magyar légvédelmi tüzérség 1943-ban, a radar bevezetése idején — — — — — — — — 222

CSENDES LÁSZLÓ — Történelem a térképeken — — — — — — 241

OKMÁNYTÁR

CSONKARÉTI KÁROLY — A m. kir. folyamőrség felállításának, szervezetének irataiból (1920—1929) — — — — — — 265

VITA

PERJÉS GÉZA — Válasz Nemes Imrének — — — — — — 280

SZEMLE

* * * — Isztoria vtoroj mirovoj vojni 1939—1945. 5. k. *(Nádor Tibor)* — — — — — — — — — 292

V. I. CSUJKOV S. ZAPOLSKI — Szrazsenyie veka *(Sugár Jenő)* — — — — 294

* * * — Wojna partyzancka w Wietnamie 1946—1954 *(Windisch Aladárné)* — — — — — — — — 298

* * * — KSČ o ozbrojených silách *(Godó Ágnes)* — — 299

* * * — Szovjetszkij tül v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojnye *(N. T.)* — — — — — — — — — 301

GODÓ ÁGNES — Magyar—lengyel kapcsolatok a második világháborúban *(Dombrády Lóránd)* — — — — — 304

CSENDES LÁSZLÓ — Országleírás, földrajz, történelem (1782—1785) *(Bendefy László)* — — — — — — — — 307

BÁNKUTI IMRE — A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január—április) *(Rázsó Gyula)* — — — — — 308

NAGYVÁRADI SÁNDOR — VARSÁNYI ERNŐ — Katonai repülőgépek *(Kováts Lajos)* — — — 310

* * * — Das Neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik *(Farkas Márton)* — — — — — 312

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál 1976. 7—12. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — 315

* * * — Wojskowy Przegląd Historyczny 1976 *(W. A.)* — 319

KRÓNIKA

SZEMKEŐ ENDRE — A katonaorvoslás hazai múltjából — — — — 324

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1974. II. rész. *(Viniczai István, Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — 326

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Некоторые австрийские аспекты закона Австро-Венгерской монархии 1868 года о вооруженных силах — — — — — — — — — — 163

ЛАЙОШ ЛУКАЧ — Один год из истории венгерского легиона в Италии — — — — — — — — — 179

СООБЩЕНИЯ

МАРТА Н. ИПОЙ — Проблематичные вопросы битвы при Мохаче и поля битвы — — — — — — — — — — 206

ЗОЛЬТАН БАРЦИ — Венгерская зенитная артиллерия в 1943 г., в период введения радиолокаторов — — — — — 222

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Исторические заметки и изображения на картах 241

АРХИВ

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Из документов формирования и организации венгерской королевской военной речной флотилии (1920—1929) — — — — — — — — 265

ДИСКУССИЯ

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — Ответ Имре Немешу — — — — — — — 280

ОБЗОР

* * * — История второй мировой войны. Т. 5. *(Тибор Надор)* — — — — — — — — — 292

В. И. ЧУЙКОВ — Сражение века *(Енё Шуцар)* — — — — — — 294

Ш. ЗАПОЛЬСКИ — Wojna partyzancka w Wietnamie 1946—1954. *(Элеонора Виндиш)* — — — — — — — 298

* * * — KSČ o ozbrojených silách *(Агнеш Годо)* — — 299

* * * — Советский тыл в Великой Отечественной войне *(Т. Н.)* — — — — — — — — — — 301

АГНЕШ ГОДО — Польско-венгерские связи во второй мировой войне *(Лоранд Домбради)* — — — — — — — 304

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Описание страны, география, история (1782—1785) *(Ласло Бендефи)* — — — — — — 307

ИМРЕ БАНКУТИ — Первый поход куруцев на территории Задунайского края (январь—апрель 1704 г.) *(Дьюла Ражо)* — — — — — — — — — — 308

Ш. НАДЬВАРАДИ — Э. ВАРШАНИ — Военные самолеты *(Лайош Ковач)* — — — — 310

* * * — Das Neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik *(Мартон Фаркаш)* — — — — — 312

* * * — Военно-исторический Журнал 1976, № 7—12 *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — 315

* * * — Wojskowy Przegląd Historyczny (1976) (Э. В.) 319

ХРОНИКА

ЭНДРЭ СЕМКЕ — Из отечественного прошлого военного лечения — 324

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиографический указатель зарубежных военно-исторических журналов. 1974, часть II. *(Иштван Виницаи — Элеонора Виндиш)* — — — 326

INHALT

STUDIEN

JÓZSEF ZACHAR — Einige österreichische Aspekte des Wehrgesetzes der Österreichisch—Ungarischen Monarchie v. J. 1868 — — — — — — — — — — 163

LAJOS LUKÁCS — Ein Jahr aus der Geschichte der ungarischen Legion in Italien — — — — — — — — — 179

MITTEILUNGEN

MÁRTA N. IPOLY — Unbeantwortete Fragen der Schlacht bei Mohács und des dortigen Kampfplatzes — — — — 206

ZOLTÁN BARCY — Die ungarische Luftabwehrartillerie im Jahre 1943, zur Zeit der Einführung des Radars — — 222

LÁSZLÓ CSENDES — Geschichtliche Aufzeichnungen und Darstellungen auf Landkarten — — — — — — — 241

URKUNDENSAMMLUNG

KÁROLY CSONKARÉTI — Aus den Schriften der Aufstellung und Organisation der königlich-ungarischen Stromwache — 265

DISKUSSION

GÉZA PERJÉS — Erwiderung an Imre Nemes — — — — — 280

RUNDSCHAU

* * * — Istoria wtoroj mirowoj wojny 1939—1945. Bd. 5. *(Tibor Nádor)* — — — — — — — — — 292

W. I. TSCHUJKOW — Sraženie weka *(Jenő Sugár)* — — — — — 294

S. ZAPOLSKI — Wojna partyzancka w Wietnamie. 1946—1954 *(Eleonóra Windisch)* — — — — — — — — 298

* * * — KSČ o ozbrojených silách *(Ágnes Godó)* — — 229

* * * — Sowjetskij tyl w Welikoj Otetschestwennoj wojne *(T. N.)* — — — — — — — — — — 301

ÁGNES GODÓ — Ungarisch—polnische Verbindungen im zweiten Weltkrieg *(Lóránd Dombrády)* — — — — 304

LÁSZLÓ CSENDES — Landesbeschreibung, Geographie, Geschichte (1782—1785) *(László Bendefy)* — — — — — 307

IMRE BÁNKUTI — Der erste Kurutzenfeldzug in Transdanubien (Januar—April 1704) *(Gyula Rázsó)* — — — 308

S. NAGYVÁRADI — E. VARSÁNYI — Militärflugzeuge *(Lajos Kováts)* — — — — 310

* * * — Das neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik *(Márton Farkas)* — — — — — — 312

* * * — Wojenno-istoritscheski Shurnal 1976. N⁰. 7—12. *(István Lengyel)* — — — — — — — — 315

* * * — Wojskowy Przeglad Historyczny 1976 *(E. W.)* — 319

CHRONIK

ENDRE SZEMKEŐ — Aus heimatlicher Vergangenheit der militärischen ärztlichen Behandlung — — — — — 324

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Kriegsgeschichtliches Repertorium ausländischer Zeitschriften 1974. II. Teil *(István Viniczai, Eleonóra Windisch)* 326

Ára: 8,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE 1939—1945	160,— Ft
Saposnyikov HADTUDOMÁNYI ÍRÁSOK	34,— Ft
Vo Nguyen Giap A NÉPI HÁBORÚRÓL	18,— Ft
Györkei Jenő MAGYAR ÖNKÉNTESEK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN	26,— Ft
Thürmer Gyula A FEGYVERES KÜZDELEM ÉS A GAZDASÁG	20,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM HATVANADIK ÉVFORDULÓJÁRA

3

XXIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1977

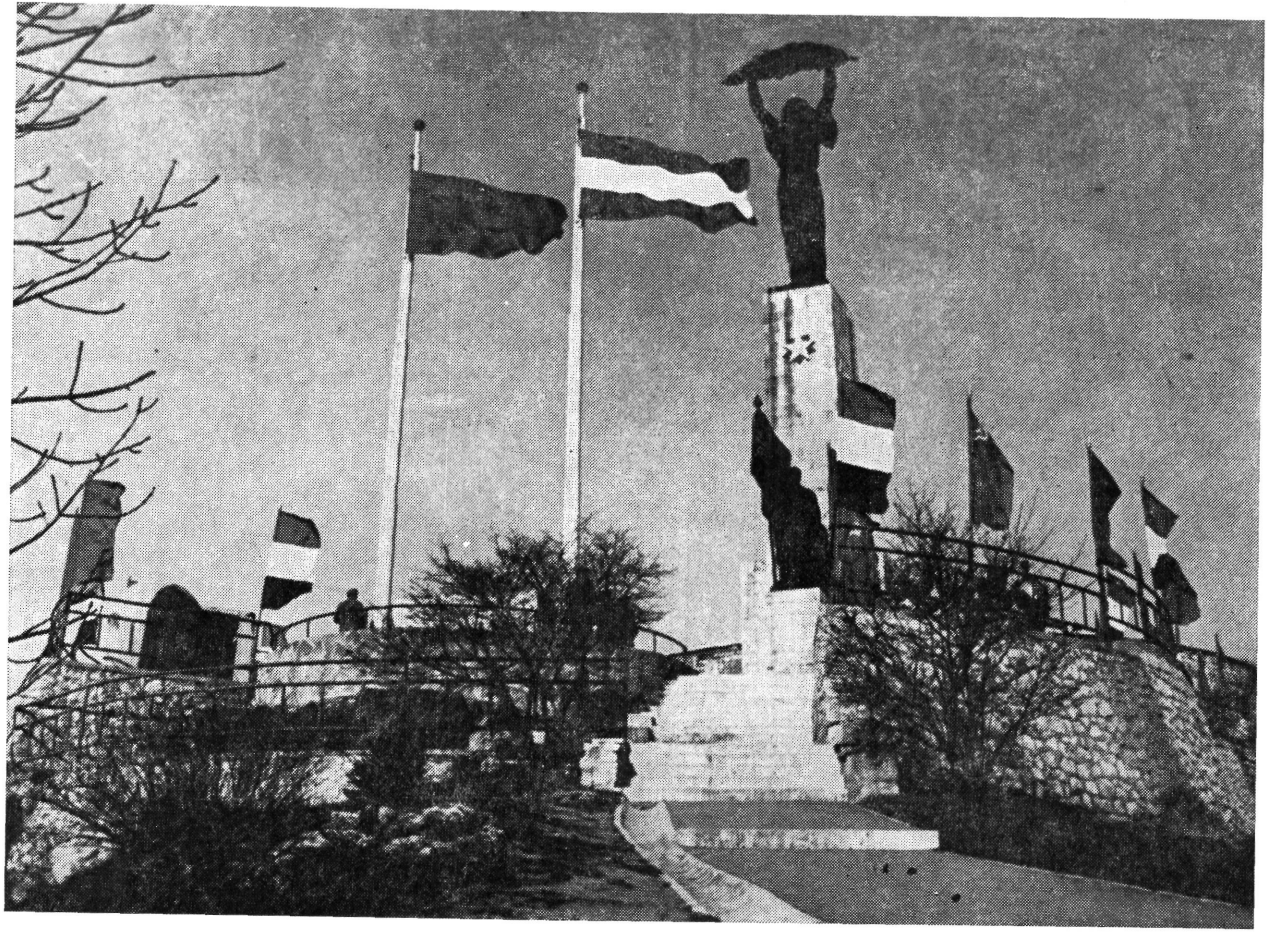

Zászlófelvonás a Gellérthegyen 1976. április 3-án

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1977

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

V. I. Ananyev, a történelemtudományok doktora, az Orenburgi Állami Pedagógiai Intézet munkatársa (Szovjetunió); *M. Csugunov* (Szovjetunió); *V. I. Fomin* ezredes, kandidátus, a Szovjetunió Hadtörténelmi Intézetének tudományos főmunkatársa (Szovjetunió); *Györkei Jenő* alezredes, kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *I. F. Kuc* nyá. vezérőrnagy (Szovjetunió); *Mucs Sándor* alezredes, kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Sz. F. Najda* nyá. vezérőrnagy, a történelemtudományok doktora (Szovjetunió); *Sziklai Sándorné* kandidátus (Budapest); *P. Sz. Szmirnov* nyá. ezredes, a történelemtudományok doktora (Szovjetunió); *M. Wrzosek* (Lengyelország).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:
Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: 360-764

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371 HU ISSN 0017—6540

77.2707/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

MUCS SÁNDOR

A SZOVJETUNIÓ FEGYVERES ERŐI A NAGY OKTÓBER VÍVMÁNYAINAK VÉDELMÉBEN*

Nehéz lenne statisztikát készíteni azokról a tanulmányokról, cikkekről, amelyek szerte a világon a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban született szovjet állam fegyveres erőiről szólnak. Az a tény, hogy ez a fegyveres erő győzni tudott a polgárháborúban egy elmaradott, az első világháborúban szétzilálódott gazdasággal, az osztályharcban meggyötört és megosztott társadalommal a hátában, majd alig negyedszázad múltán oroszlánrészt tudott vállalni az egész emberiséget fenyegető fasiszta barbárság szétzúzásában, s hogy napjainkra a világ sorsát befolyásoló szocialista világrendszer politikájának egyik döntő tényezője lett, méltán keltette fel az érdeklődést e történelmi fejlődés és az ezt meghatározó elvek és gyakorlatok iránt.

Az érdeklődés alapmotívuma természetesen más a barátok, a szimpatizánsok és más az ellenség részéről. De bármi legyen is a kiinduló pont, a végeredmény nem lehet más, mint annak megállapítása, hogy ennek a fejlődésnek, ennek az erőnek az alapja az a társadalmi rendszer, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeként először jött létre a világon — a munkáshatalom, a megvalósult szocializmus.

A fegyveres erő, a hadsereg, az osztálytársadalmak szülötte. Hivatása a mindenkori uralkodó osztály politikájának biztosítása. Ám egyáltalán nem mindegy, hogy ez az uralkodó osztály egy maroknyi kisebbség, a kizsákmányolók, elnyomók osztálya-e, avagy az anyagi javakat létrehozó, megtermelő dolgozó osztály.

Az Októberi Forrdalom a társadalom dinamikus fejlődését biztosító osztályt, a munkásosztályt emelte uralkodó osztállyá, amely a hatalom gyakorlásába bevonta és bevonja a dolgozó társadalom másik nagy osztályát, a parasztságot is.

Ez az új típusú hatalom új típusú fegyveres erő kiépítését követelte meg. Ez pedig nem lehetett más, mint a felfegyverzett munkások és parasztok tömege a saját maguk által kiemelt parancsnokokkal és vezetőkkel.

* A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Budapest, 1972.; A Szovjet Fegyveres Erők ötven éve. Budapest, 1969.; *Lenin* a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. Budapest, 1958., I. k.; A Szovjetunió története 1926—1945. Válogatott dokumentumok. Budapest, 1957.; *Frunze* válogatott művei. Budapest, 1959., II. k.; A második világháború története. Budapest, 1976., I—II. k.; A baráti népek és hadseregeik fegyverbarátsága. A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Katonai Kiadója. Moszkva, 1975. (oroszul); *Vajda Péter:* Köszöntünk hű barát. Budapest, 1967.; *Malinovszkij:* A leninizmus a szocialista katonai szervezet történelmi fölényéről. Voennaja Müszl. 1965. 4—5. sz. (oroszul); Kommunyiszt Vooruzsennüh Szil. 1964. 19. sz. (oroszul); A Varsói Szerződés húsz éve. Budapest, 1975.; *J. Lider:* Az Egyesült Államok katonai doktrinája. Budapest, 1966.; Az SZKP XXV. Kongresszusa. Budapest, 1976.

A 27. omszki lövészhadosztály kiképző iskolájának növendékei a Nyugati Frontra indulnak, 1918

A szovjet hadseregnek ezt az új vonását nagyon világosan kifejezte az a dekrétum, amellyel a munkáshatalom a maga fegyveres erejét létrehozta. „A hatalomnak a dolgozók és kizsákmányolt osztályok kezébe való átmenetével — mondja a dekrétum — szükségessé vált egy olyan új hadsereg létrehozása, amely a szovjet hatalom igazi támaszául szolgál, megteremti az alapot ahhoz, hogy az állandó hadsereget a legközelebbi jövőben az egész nép felfegyverzése váltsa fel, segítséget nyújt az Európában majdan kibontakozó szocialista forradalomnak . . ." Az új jelleget fejezte ki a hadsereg elnevezése is, amely a dekrétum szerint „Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg lesz". E hadsereg feladatát még világosabban határozza meg a dekrétum amikor így fogalmaz: „A Vörös Hadseregbe beléphet mindenki, aki kész erejét, életét áldozni az októberi forradalom vívmányainak a szovjetek hatalmának és a szocializmusnak a védelmében."

A munkásosztály hatalma tehát egyáltalán nem tagadta — mint ahogy ezt a burzsoázia teszi —, hogy az általa megszervezett hadsereg osztályhadsereg, melynek feladata a munkáshatalom védelme és segítségnyújtás a szocialista forradalom győzelméért küzdő népeknek.

A burzsoázia saját hadseregét igyekszik valamiféle osztályok feletti, összenemzeti szervezetnek feltüntetni, a hadsereg politikamentességének jelszavával manipulálni a tömegeket, hogy elnyerje támogatását, a hadsereget pedig felhasználhassa a tömegek ellen.

A két hadsereg közötti ezzel összefüggő különbségről Frunze így nyilatkozott: „A burzsoá hadseregektől eltérően, ahol képmutatóan »a hadsereg nem politizál« elvet hirdetik, a valóságban pedig a politikába a legreakciósabb, az uralkodó osztályhoz leghűbb tisztek szűk körét kapcsolják csupán be, a mi Vörös Had-

seregünk egész ereje és hatalma a fejlett politikai felvilágosító és nevelő munkára épül."

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom tehát nemcsak véget vetett a burzsoázia világuralmának, megteremtve a Föld egyhatodán a szocialista hatalmat, hanem szétzúzta a burzsoázia katonai monopóliumát is és létrehozta azt a fegyveres erőt, amely képes volt — történelme folyamán immáron több ízben — a burzsoázia minden támadásával szemben megbízhatóan megvédelmezni ezt a hatalmat.

A hadsereg a politika eszköze, s mert a szocialista társadalomban az uralkodó osztály, a munkásosztály politikai céljait annak forradalmi élcsapata, a kommunista párt fogalmazza meg, végrehajtását az szervezi, elengedhetetlen, hogy a párt a legközvetlenebbül irányítsa e hatalom fegyveres erejének szervezését, kiképzését, ellátását, politikai nevelését is. A szovjet hadsereg története ragyogó példákkal szolgál arra, hogy ezen elv érvényesülése mennyire nélkülözhetetlen volt a győzelmek kivívásában.

A polgárháború idején a burzsoázia egy új típusú hadsereggel került szembe, olyannal, amilyennel addig még nem találkozott. Ha ez a hadsereg alapvető tömegét tekintve ugyanaz volt is, mint a cári hadsereg, erkölcsi felfogását, szellemét, hivatását tekintve alapvetően különbözött attól. S ebben a kommunista pártnak elévülhetetlen érdemei voltak. A párt tagjai, a kommunisták magyarázták meg a katonatömegeknek, hogy ez a háború az ő háborújuk. Küzdelem a földért, a gyárért, az elnyomás, a kizsákmányolás ellen, a boldogabb jövőért, a békéért, mindazért, amit a forradalomban kivívtak. És beigazolódtak Lenin szavai: „Soha nem győzik le azt a népet, amelynek munkásai és parasztjai többségükben felismerték, átérezték és meglátták, hogy saját szovjet hatalmukat védelmezik — a dolgozók hatalmát —, hogy olyan ügyet védelmeznek, amelynek győzelme biztosítja nekik és gyermekeiknek a lehetőséget, hogy éljenek a kultúra minden áldásával, az emberi munka minden alkotásával."

De a Lenin irányította párt- és állami vezetés nemcsak a katonatömegek között végzett politikai felvilágosító munkával formálta a hadsereg politikai arculatát, hanem a szervezés, az ellátás terén is mindent elkövetett, hogy biztosítsa annak harci erejét. A párt szervező munkája nyomán alakult ki az az új parancsnoki kar, amelyet a katonák bizalommal követtek, s amely győzelemre vezette őket. A párt szervező tevékenységének eredményeként sikerült túljutni azokon a gazdasági nehézségeken, amelyek katasztrofálisan befolyásolhatták volna a hadsereg harckészségét. Hiszen nem kevesebbről volt szó, mint hogy „az intervenciósok és fehérgárdisták által megszállt vidékek adták a háború előtti Oroszország vasérctermelésének 85%-át, széntermelésének 90%-át, csaknem egész kőolajtermelését. A katonai megrendeléseken dolgozó 5402 gyárból 3500 megszállt területen volt." Az adatok érzékeltetik a nehézségeket. Mégis, a pártvezetés úrrá tudott lenni fölöttük és biztosítani tudta a győzelemhez szükséges technikát is.

A párt nemcsak azt követelte tagjaitól, hogy járjanak élen a szervező munkában, a politikai nevelésben, hanem azt is, hogy elsők legyenek a fegyveres harcban. A kommunisták között ezekben az években terjesztett röplapok egyike így fogalmazott: „Az, hogy kommunisták vagyunk, sok kötelezettséget hárít ránk, de csak egy kiváltságot nyújt: hogy elsőként indulhatunk harcba a forradalomért." S az a tény, hogy a polgárháború éveiben több mint 50 ezer párttag esett el a harcmezőn, mutatja, hogy ezt a kiváltságot a kommunisták meg is tartották maguknak.

A párt híven követte Leninnek a hadsereggel kapcsolatos útmutatásait a polgárháború után, a békés építőmunka éveiben is. „Elvtársak — mondta Lenin —, legyenek résen, úgy őrizzék országunk és a Vörös Hadsereg védelmi képességét, mint a szemük világát, emlékezzenek arra, hogy munkásaink, parasztjaink és vívmányaink érdekében egyetlen másodpercre sem engedhetünk meg lazításokat." Nem kétséges, hogy a Vörös Hadsereg szervezeti fejlődésében, a szocialista hadtudomány elveinek rendszerezésében és továbbfejlesztésében, a kiváló képességű katonai káderok kinevelésében, a kor követelményeinek megfelelő haditechnika biztosításában lehetetlen lett volna előrehaladni a szocialista társadalom vezető erejének, a pártnak minden oldalú gondoskodása nélkül.

Különösen nagy szükség volt a párt lelkesítő, szervező munkájára a Nagy Honvédő Háború éveiben. 1941-ben olyan fasiszta hadsereg tört a szovjetek hazájára, amely 1939 óta nem szenvedett vereséget, a legyőzhetetlenség mítosza lengte körül, gazdasági vonatkozásban pedig szinte egész Európa a kezében volt. A háború elején tehát nem csak az erőfölény volt a fasiszta csapatok oldalán, de a legyőzhetetlenség mítosza is. Mégis, a kommunista párt által nevelt Vörös Hadsereg — ha kezdetben szenvedett is súlyos veszteségeket — nagyon nehéz feladat elé állította a hitleri hadigépezetet. A Nagy Honvédő Háború első időszakában a szovjet—német arcvonalon egy-egy csata — mint például a szmolenszki —, több ideig tartott, mint a fasiszta hadsereg egy-egy nyugati országot leigázó hadjárata!

Az e súlyos harcokban megmutatkozó erkölcsi szilárdság, a dolgozó nép hatalma iránt érzett felelősség volt a Vörös Hadsereg katonáinál az a fölény, amit a német hadvezetés az első pillanattól kezdve kénytelen volt tapasztalni és ugyanakkor érthetetlenül állt előtte.

A német hadvezetés is — akár annak idején az antant — más hadsereggel került szembe, mint a háborúban eladdig. Abban reménykedtek, hogy kegyetlen csapásaik alatt a szovjet katonák tömegesen adják majd meg magukat. Ám Halder tábornok, a német szárazföldi haderő vezérkari főnöke, már június 29-én ezt volt kénytelen rögzíteni naplójában: „Az arcvonalból érkező hírek megerősítik, hogy az oroszok mindenütt az utolsó emberig harcolnak..."

A hősi tettek végrehajtásához, az ellenség szétveréséhez azonban technika és ellátás is kellett. Ám ennek biztosítása az adott időszakban különösen nagy erőfeszítést, szervező és politikai munkát követelt. A háborús veszteségek, valamint több száz vállalat kiürítése következtében a Szovjetunió iparának össztermelése 1941. júniusától novemberéig 53%-kal, a hadiipar alapjául szolgáló hengerelt-acél-gyártás pedig 68%-kal csökkent. E visszaesést nem csak meg kellett állítani, hanem biztosítani kellett a termelés emelkedését is. Csupán a szervező munka, az adminisztratív intézkedések ehhez nem voltak elegendők. Az emberekkel meg kellett érteni, hogy az áttelepített gyárakban dolgozni kell akkor is, ha még nincs felettük tető, hogy ideiglenesen nem nyolc óra a munkaidő, és egyelőre nincs szabadság, hogy dolgozni kell a serdülőknek is és a nőknek is. Ezt a politikai munkát a párt végezte el a Vörös Hadsereg ellátása érdekében. A „Mindent a frontért, mindent a győzelemért!" jelszó milliókat állított a munka frontjára. És az eredmény? A szovjet dolgozók 1942 első felében nem csak pótolták a hadiipar teljesítőképességét ért veszteségeket, de termelésének színvonalát jelentékeny mértékben emelték is. 1941. decemberében megszűnt az ipari termelés csökkenése, 1942. márciusáig pedig az ipari termelés színvonala már oly gyors ütemben emelkedett, hogy a hadiipar termelése a keleti országrészeken meghaladta az egész Szovjetunió hadiiparának termelését a Nagy Honvédő Háború kezdetekor.

A párt ez irányú szervező, nevelő munkája nem csökkent a háború egész ideje alatt. Az eredmény pedig az lett, hogy „A honvédelmi ipar 1944-ben havonta ötször annyi repülőgépet és harckocsit gyártott, mint 1941-ben. 1944-ben a Vörös Hadsereg 29 000 harckocsit és önjáró löveget, több mint 40 000 repülőgépet, több mint 120 000 löveget, rengeteg kézi- és állványos géppuskát, puskát és géppisztolyt kapott."

Erősítette a párt a hadseregben működő pártszervezetek tevékenységét is. Azokon a párttagokon kívül, akik a mozgósításkor kerültek a hadseregbe, a párt még sok ezer pártfunkcionáriust is fegyveres szolgálatra rendelt. „A háború első hat hónap alatt körülbelül 1 millió kommunista és több mint 2 millió komszomolista lépett a Vörös Hadsereg és a Flotta soraiba. 1941 végére 1 300 000 kommunista volt a Vörös Hadseregben."

A kommunisták személyes példamutatásukkal, hősiességükkel magukkal ragadták a hadsereg többi harcosait. A Szovjetunió Hőseinek mintegy 71%-a a párt tagjai sorából került ki. A háború idején több mint 3 millió párttag áldozta életét a szovjet hazáért a népek szabadságáért és függetlenségéért.

A párt tagjainak önfeláldozó magatartása, példamutatása a fegyveres harcban, nagy megbecsülést és tiszteletet keltett a párt iránt a harcosok soraiban, s közülük sokan követték példájukat. A harcokban kitűnt katonák nagy megtiszteltetésnek vették, ha a párt soraiba fogadta őket. 1941. július 1-től 1945. májusáig a hadsereg pártszervezeteibe mintegy 4 millió ember lépett be.

Lenin már 1905-ben, az orosz—japán háborút elemző cikkében, többek között a következőket írta: „Visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők, amikor a háborút zsoldosok vagy a néptől félig-meddig elszakadt kaszt képviselői viselték. A háborúkat ma a népek viselik..." E történelmi igazságból következett, hogy a Vörös Hadsereget létrehozó munkáshatalom, annak vezető ereje, a kommunista párt, kezdettől fogva mindent elkövetett, hogy a nép és a hadsereg közötti kapcsolat széttéphetetlen legyen, s együttes erőfeszítésük biztosítsa a győzelmet.

E kapcsolatok alapjai — a munkáshatalom, a hadsereg személyi összetétele — adva voltak. Ám a feladatok azt követelték, hogy ezekre az alapokra a gyakorlatban számos más tevékenység is épüljön. Lenin a Szovjet Köztársaság védelméről szólva hangsúlyozta, hogy erre nem elegendő csak a hadsereg, hanem a védelem azt követeli, hogy meg kell feszíteni minden anyagi és szellemi erőt, meg kell teremteni az arcvonal és a hátország szoros kapcsolatát, mozgósítani kell az összes tartalékokat a győzelem érdekében.

A polgárháború idején a forradalmi erőknek a fehérgárdisták és 14 ország intervenciós csapatai ellen kellett felvenni a küzdelmet. Az Októberi Forradalom győzelmét fegyveresen is biztosító, alig több mint 150 ezer fős Vörös Gárda ereje ezekkel az erőkkel szemben nem lett volna elegendő. De mert a nép felismerte a hatalmát fenyegető veszélyt, meg tudta teremteni azt a tömeghadsereget, amely már a siker reményében léphetett harcba az ellenforradalommal szemben. Az a tény, hogy Petrográdon egyetlen nap alatt 2500 fő, az északi fronton egy hét alatt 12 ezer fő, Moszkvában 20 ezer fő jelentkezett a Vörös Hadsereg soraiba, mutatja, hogy a dolgozók ezt a hadsereget már a magukénak tartották.

A dolgozók teremtette fegyveres erő volt képes 1918. február 23-án megállítani a császári Németország csapatait Pszkov és Narva körzetében, s biztosítani a munkáshatalom további megszilárdítását. És mire az ellenforradalom ismét

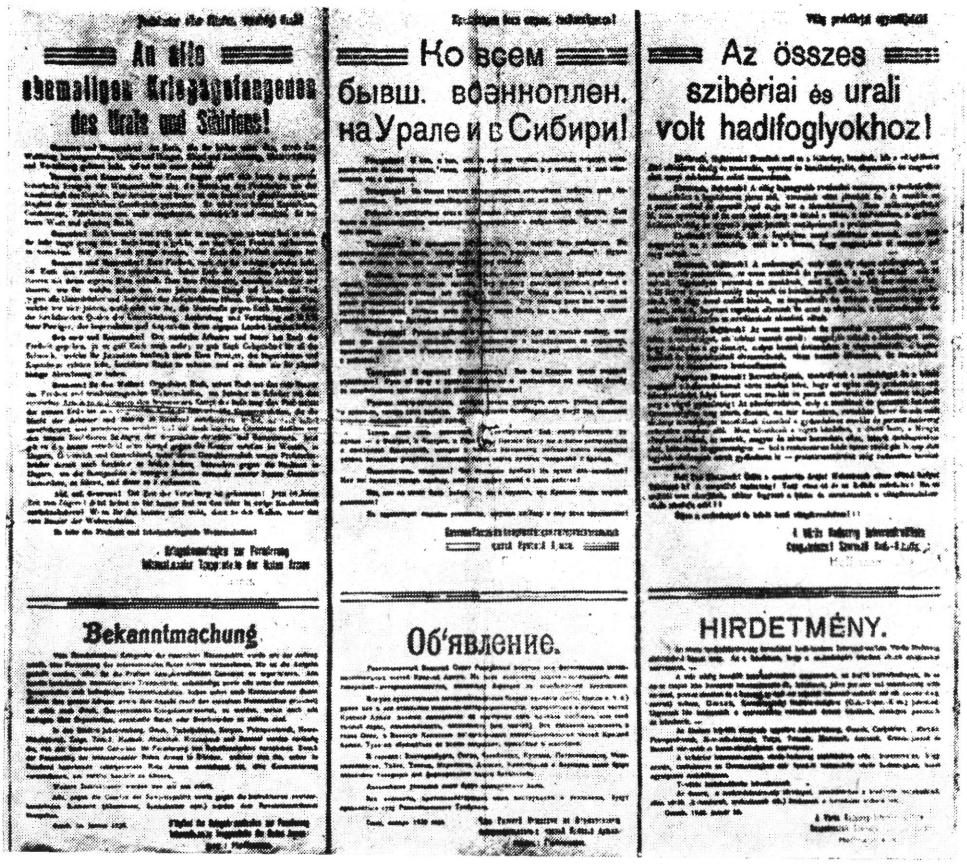

A Vörös Hadseregbe állásra buzdító felhívás — Omszk, 1920. január. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből)

támadásba lendülhetett, 1918 őszére a munkáshatalomnak már három frontba szervezett 12 hadseregе volt, 34 lövész- és egy lovashadosztállyal. 1920 végén pedig a hadsereg összlétszáma meghaladta az 5 millió főt.

A nép és a hadsereg egysége jut kifejezésre abban is, hogy a reguláris erők harcának támogatására a nép a legkülönbözőbb formákat keresi és alkalmazza. Egyik ilyen legközvetlenebb forma a fegyveres segítségnyújtás, a partizánharc. A polgárháború idején amellett, hogy milliók léptek be a Vörös Hadseregbe, százezrek választották a partizánharcot is. A háború folyamán a felkelő csoportokból partizánegységek, magasabbegységek nőttek ki, amelyek aztán a Vörös Hadsereg reguláris egységei lettek. 1918 végén pl. partizán lovasokból alakult az 1. szocialista lovasezred amely az összevont lovashadosztály magvát alkotta. Partizánegységekből alakult az 1. és 2. ukrán—szovjet felkelő hadosztály. A Dnyeper vidéki partizánok alkották az 1. hadosztály magvát. Az altáji partizánokból egy hadsereget szerveztek, amelynek 16 ezrede volt 40 ezer fővel, s tüzérséggel, páncélgépkocsikkal, páncélvonattal rendelkeztek. A Kolcsak által megszállt területek — az Ural, Szibéria, Bajkálontúl, Távol-Kelet — partizánmozgalmainak kiterjedésére jellemző, hogy a fehér generális több mint 150

ezer fő bevetésével próbálta felszámolni ezt a mozgalmat — sikertelenül. Hiszen a Vörös Hadsereg keleti fronton indított támadása idején, az ún. amuri partizánhadműveletben, a partizánok 1500 km-es szakaszon bénították meg a fehérek közlekedési hálózatát, amivel nagy segítséget nyújtottak saját csapataiknak. Gyenyikin hadseregének hátában is több nagyobb partizánosztag tevékenykedett. Egyedül a Lozovaja—Szinyelnyikovo körzet törzse 40 partizánosztagot egyesített, mintegy 35 ezer fővel.

A partizánharcok szervezése és vezetése során a Vörös Hadsereg olyan kiváló katonai és politikai vezetői emelkedtek ki, mint Scsorsz, Lazo, Csernyok, Bozsenko, hogy csak néhányat említsünk közülük.

A Vörös Hadsereg egy-egy hadműveletének tervezésénél messzemenően figyelembe vették az ott működő partizánokat, és a harci tevékenységet velük összhangban folytatták le.

Lenin nagyra értékelte a szovjet emberek ezen nagyszerű részvételét a szovjethatalom védelmében, utasítására külön szervet hoztak létre a partizánmozgalom segítésére és továbbfejlesztésére.

A Vörös Hadsereg és a nép eltéphetetlen kapcsolatát dokumentálta az a tény is, hogy a hátországban dolgozók a napi munka mellett rendszeresen készültek a fegyveres harcra, katonai kiképzésben vettek részt. Az ilyen haderőn kívüli kiképzésre a szovjethatalom első 5 éve alatt mintegy 11 millió fő jelentkezett. A dolgozó nép állandóan készen állt a Vörös Hadsereg személyi szükségletének biztosítására.

Nem lazult a hadsereg és a nép kapcsolata a polgárháború befejezése után sem. Sőt, azáltal, hogy a polgárháború után közel 4 millió ember tért vissza a polgári életbe és kapcsolódott be a békés építőmunkába, ez az összefonódás csak tovább erősödött.

Díszszemle a Vörös téren 1936. május 1-én

A polgárháború tapasztalatai arról győzték meg a szovjet népet, hogy az ellenforradalom, a nemzetközi imperializmus nem adta fel a szovjethatalom megsemmisítésének tervét. A szovjet párt nevelő munkája ezért arra is irányult, hogy a Vörös Hadsereg személyi és technikai erősítése, a nép és a hadsereg kapcsolatának mélyítése a továbbiakban is nélkülözhetetlen.

Csakis ennek megértése tette lehetővé, hogy a polgárháború sebeinek begyógyítása, a szocializmus építésének ezernyi gazdasági nehézsége közepette is, a szovjet nép vállalja a szeretett hadserege minél magasabb szintű ellátásával járó áldozatokat. Bizonyítja ezt az erőfeszítést az a tény, hogy amíg 1930—31-ben a szovjet hadiipar évente 1911 löveget gyártott, ez a szám 1938-ra már 12 687 darabra emelkedett. A gyártott puskák száma ez idő alatt 174 ezerről 1 174 ezerre nőtt, a géppuskáké pedig 40 982-ről 74 657-re. A repülőgépipar 1930—31-ben még csak 860 repülőgépet adott a hadseregnek, 1938-ban pedig már 5469-et. Hasonló mértékben emelkedett a harckocsigyártás is, amelynek mennyisége 740-ről 2271 db-ra nőtt.

A hatalmon lévő osztály, a munkásosztály ezekben az években nemcsak elveiben, de a gyakorlatban is birtokába vette saját fegyveres erejét. E vonatkozásban elegendő talán csak arra utalnunk, hogy amíg 1927-ben a munkások aránya a vöröskatonák között nem érte el a 19 százalékot, az arány a második ötéves terv végén már 45 százalék volt. Megnőtt a munkások aránya az alparancsnokok körében is, elérte az 50%-ot.

Mindebből következett, hogy a néppel szoros kapcsolatban álló Vörös Hadsereg együtt élt az egész országgal. Aktívan részt vett a nevelő munkában és a politikai életben, ott voltak az állami és pártszervekben, a legalsótól a legmagasabb fórumokig. E területen is Lenin útmutatása volt az irányadó, aki már 1921-ben a „Vörös Hadseregről" szóló különleges körlevelében többek között ezeket írta: „Minden szovjetbe azonnal be kell választani valakit a vöröskatonák közül is. A kaszárnya és az üzem, a kaszárnya és a szovjet, a katonai sejt és az általános pártszervezet között elszakíthatatlan kapcsolatnak kell lennie." A hadsereg tagjai a dolgozókkal együtt formálták a szovjet hatalom jövőjét.

1941. június 22. A fasiszta Németország hitszegő támadása következtében a szovjet nép békés alkotó munkája félbeszakadt. Megkezdődött a Nagy Honvédő Háború, a világ első szocialista hatalmát megsemmisíteni akaró és az egész emberiség szabadságát veszélyeztető erő ellen.

A második világháború addigi menete világosan bizonyította: azok a hadseregek, amelyek bár a német hódítókkal szemben igazságos ügyet védelmeztek, de amelyeknek vezetői — a burzsoá államok — nem igényelték népeik önzetlen, minden oldalú támogatását, hamarosan összeomlottak a csapások alatt.

A sok nem várt, és egyéb körülmények miatt a Vörös Hadsereg is rendkívül nehéz körülmények között vette fel a harcot a betolakodókkal, s ennek következtében az ellenség rövid idő alatt nem lebecsülendő eredményeket ért el.

Ám hamarosan felhangzott a nép ajkán a dal: „Ébredj, hatalmas ország, kelj halálos harcra a fasiszta sötét erő, az átkozott horda ellen." És a szó legszorosabb értelmében a nép felkelt! Ha a polgárháború éveiben a dolgozó nép még csak ízlelgette, hogy mit jelent az ipar államosítása, a föld átadása a parasztságnak és a béke megkötésére irányuló törekvés, most, a forradalom győzelme után közel negyedszázaddal, már minden vonatkozásban a gazda tudatával, azzal a tudattal fogadta az eseményeket, hogy az idegen hódítók az ő személyes tulajdonára törnek. Ez a tény hatalmas befolyással bírt a néptömegek részvételére a fegyveres harcban. A szovjet emberek megértették a párt és a

Önkéntesek jelentkezése a moszkvai Októberi Kerületi Katonai Parancsnokságon, 1941. június 22.

kormány szavát, amikor azt mondták: „... a fasiszta Németország által ránk kényszerített háborúban a szovjet állam léte forog kockán, hogy itt arról van szó, vajon szabadon élhetnek-e majd a Szovjetunió népei, vagy pedig rabszolgasorba döntik őket."

A háború első hónapjaiban a szovjet emberek milliói kérték felvételüket a Vörös Hadseregbe. Az általános mozgósításon kívül, amely létszámból 1941 végéig 242 sorhadosztályt szerveztek, megalakult 24 népfelkelő hadosztály is a dolgozók önkéntes jelentkezése alapján.

De ezekben a vészterhes napokban nem csak a Vörös Hadsereg személyi feltöltését kellett biztosítani, hanem többek között menteni kellett a nemzeti vagyont is, a gyárakat, üzemeket. Az 1941. júliusa és novembere közötti időben a munkások 1523 üzemet, köztük 1360 nagy, főleg hadianyaggyárat szereltek le és telepítettek át az Uralba és a keleti területek más részeire. 1941 második felében a szovjet vasutakon mintegy 1,5 millió kocsi szállította az áttelepülő üzemek berendezéseit.

A háború egyre több technikát, hadianyagot követelt. Ennek biztosítása az elvesztett területek és a leszerelt üzemek kiesése következtében csak hatalmas erőfeszítések, a közszükségleti termelés csökkentése útján volt lehetséges. A szovjet emberek ezt is megoldották. Míg pl. az ipar 1941 első felében kb. 792 ezer puskát és karabélyt, 1800 harckocsit, 15 ezer löveget és aknavetőt, 3950 harci repülőgépet gyártott, az év második felére, a háborús veszteségek ellenére, a termelés 1,5 millió puskára, 55 500 lövegre és aknavetőre, 4140 harckocsira és 8 ezer repülőgépre emelkedett.

Azt, hogy a nép valóban a saját ügyének érzi a háborút és a győzelem kivívása érdekében még a fent említett tényeknél is többre képes, a partizánharc hihetetlenül gyors kibontakozása és tömegméretűvé válása is bizonyította. Leningrádban pl. már 1941. szeptemberéig 227 partizánosztag alakult mintegy 9 ezer fővel, készen arra, hogy az ellenség mögöttes területein tevékenykédjenek. Augusztus elején Belorussziában már 12 ezer főt kitevő osztagok működtek, Ukrajnában pedig 150 szervező osztag tevékenykedett. A kommunista párt, amely e területen is élen járt a szervező és irányító munkában, a továbbiakban is megkülönböztetett figyelmet fordított a partizánharcra. E szervező munka eredményeként 1944 végére a partizánharcban részt vevők létszáma meghaladta a 250 ezer főt. Tevékenységük során az ellenségnek okozott veszteség élőerőben — halott, sebesült, fogoly — elérte a másfél milliót. Az okozott anyagi veszteség számláján pedig 20 ezer vasúti kocsi, 65 ezer teherautó, 12 ezer vasúti és közúti híd felrobbantása szerepel. A német fasiszta hadvezetés a háború egész ideje alatt jelentékeny katonai erőt — mintegy 12—15 hadosztályt — volt kénytelen felhasználni abban a reményben, hogy ezt a mozgalmat felszámolja. Ám ez a mozgalom valójában a háború része volt, azé a háborúé, amelyet a nép együtt viselt a hadseregével, s ezért azt megsemmisíteni nem is lehetett.

A Vörös Hadsereg létrehozásáról szóló lenini dekrétum e fegyveres erő feladatai között azt is rögzíti, hogy a szovjet haza védelme mellett legyen kész segítséget nyújtani a burzsoá elnyomás felszámolásáért, nemzeti felszabadulásukért küzdő dolgozóknak. E feladat a világ első Munkás-Paraszt Vörös Hadseregére a szűkebben vett nemzeti érdekek védelme mellett nemzetközi, internacionalista feladatokat is rótt. És ez természetes is. Hiszen az az eszme, amelynek alapján a bolsevikok pártja győzelemre vitte a szocialista forradalmat és amelynek alapján megszervezte saját hadseregét, a nemzetközi proletárforradalom eszméje. Az internacionalista küldetés ebből az eszméből fakadt, s ez a forrása napjainkban is.

A polgárháborúban megalakult Vörös Hadsereg azonban nem csak elvben, hanem a legszigorúbb gyakorlatot figyelembe véve is nemzetközi volt. Ez mindenekelőtt a soknemzetiségű cári birodalomból következett. E nemzetiségeknek a szovjet munkáshatalom a lenini nemzetiségi politika alapján az első pillanattól kezdve biztosította az önrendelkezési jogot, azaz a szovjethatalom egyenrangú népeivé tette őket. A munkások hatalmát ezek a nemzetiségek is elismerték, küzdöttek érte. Csakis így adódhatott, hogy a Szovjet Köztársaság fegyveres erőihez ukrán, belorusz, litván, lett, észt és más nemzetiségekből alakult magasabbegységek, egységek is tartoztak.

A Vörös Hadsereg internacionalista jellege mutatkozott meg abban is, hogy helyt adott soraiban mindazon nemzetek fiainak, akik az első világháború folyamán kerültek Oroszországba, itt ismerkedtek meg a forradalmi eszmékkel, s a forradalom győzelme eredményeként létrejött munkáshatalmat nem csak az orosz munkások, hanem a nemzetközi munkásosztály hatalmának is tekintették. A 100 ezernyi magyar hadifoglyon kívül, akik a Vörös Hadsereg harcosai lettek, vállvetve küzdöttek orosz osztálytestvéreikkel lengyelek, szerbek, bolgárok, szlovákok, németek, finnek, kínaiak, koreaiak és sok más nép forradalmi erői. A szovjethatalomért fegyverrel a kézben harcoló internacionalista katonák összlétszáma kb. 300 ezer fő volt.

A Vörös Hadsereget, annak harcát a munkáshatalom védelmében, magukénak érezték a világ forradalmi erői. Az antant hadjáratai idején született jel-

szó „El a kezekkel Oroszországtól!" a dolgozók millióit mozgósította a szovjetekkel szimpatizáló tüntetésekre, sztrájkokra. Lenin nagyra értékelte a nemzetközi proletariátusnak ezt a támogatását, amikor így fogalmazott: „... éppen ez a támogatás, éppen a dolgozó tömegeknek — mind a munkás, mind a paraszti, földművelő tömegeknek — az egész világon, még a legellenségesebb országokban is megnyilvánuló rokonszenve —, éppen ez a támogatás és rokonszenv volt az utolsó, döntő forrása, oka annak, hogy az ellenünk intézett támadások egytől-egyig kudarcba fulladtak..."

Az internacionalizmus eszméjén nevelt Vörös Hadsereg híven teljesítette ez irányú kötelezettségét a két világháború között is. Az a tény, hogy állhatatosan készült a szovjethatalom védelmére, tökéletesítette szervezetét, fejlesztette technikáját, hogy továbbfejlesztette a szocialista tudományt — mindezzel nagy szolgálatot tett a világ forradalmi mozgalmának, hiszen óvta azt az országot az imperializmus támadásaival szemben, amely a világ haladó, forradalmi erőinek bázisa, példaképe volt. És ahányszor a burzsoázia megkísérelte próbára tenni a szovjet állam fegyveres erőinek felkészültségét — Mandzsúriában, a Hasszántónál, vagy a Halhin-Gol-nál —, minden esetben méltó választ kapott.

Internacionalista kötelezettséget teljesítettek a szovjet katonák, a szovjet emberek akkor is, amikor a megtámadott Spanyol Köztársaság segítségére siettek. A Szovjetunió a polgárháború évei alatt 648 repülőgépet, 347 harckocsit, 1186 löveget, 20 486 géppuskát és 497 813 puskát szállított a köztársaság védőinek. Szovjet katonai tanácsadók dolgoztak a katonai törzsekben, s mintegy háromezer szovjet önkéntes harcolt a frontokon. A más népek haladó, forradalmi erőivel együtt vívott harcok Hispánia földjén tovább erősítették a szovjet nép, a Vörös Hadsereg internacionalista jellegébe vetett bizalmat.

A Vörös Hadsereg internacionalista jellege s az abból fakadó küldetésének teljesítése a Nagy Honvédő Háború éveiben még kézzelfoghatóbban mutatkozott meg. Ezekben az ádáz harcokban ugyanis már nemcsak arról volt szó, hogy meg kellett védeni a szovjet hazát, a dolgozók hatalmát, hanem arról is, hogy segítséget kellett nyújtani mindazon népeknek, amelyek a fasizmus elnyomása alatt szenvedtek, s azoknak is amelyeket a leigázás továbbra is fenyegetett.

Ez a segítség erkölcsi, anyagi, szervezeti vonatkozásban is kifejezésre jutott. A Szovjetunió a fasizmus ellen közdő népeket teljes jogú szövetségesnek tekintette s ezért a harchoz minden segítséget megadott nekik. A szovjet partizánmozgalom sok ország partizánmozgalmának volt iskolája, hiszen a német fasizmus által megszállt országok fiai, akik önként jelentkeztek az elnyomók elleni harcra, itt szerezték meg e különleges harcmód alapismereteit, s lettek később otthon a mozgalom ismert vezetői. A szovjet emberek, akiket a német megszállók hazájukból elhurcoltak, kötelességüknek érezték, hogy a fogságból megszökve az adott ország ellenállási mozgalmába kapcsolódjanak be. Olaszországban mintegy kétezer, Belgiumban 500, Franciaországban közel 2500 szovjet állampolgár harcolt együtt az ottani ellenállókkal. A más országok ellenállási mozgalmának nyújtott anyagi-technikai és személyi segítség — Jugoszlávia, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország stb. — nélkülözhetetlen volt a harc eredményes folytatásához.

Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Szovjetunió abban is, hogy több országnak segített megerősíteni nemzeti becsületét azzal, hogy nagy anyagi áldozatokkal hozzájárult saját nemzeti hadseregük alapjainak megteremtéséhez, illetve a német fasisztákkal való szakítás után ezen országok hadseregeinek bevonásához a közös harcba.

Az ellenállási mozgalom szerves része volt a népek és államok harcának s ezért közvetlenül hatottak rá a második világháború hadszíntéri eseményei.

E vonatkozásban döntő jelentőségük volt a szovjet—német arcvonalon lezajlott küzdelmeknek, hiszen a fasizmussal vívott harcnak ez volt a fő frontja. Történelmi tény, hogy a moszkvai csata kimenetele milyen pozitív irányban befolyásolta az ellenállási mozgalmat szerte Európában. „A megszállt országokban — írja Fuller angol történész — örömre fordult a bánat. Sikerült megállítani a kolosszust..." Szarapisz tábornok, a görög nemzeti felszabadító hadsereg egykori parancsnoka, így vélekedett: „A partizánmozgalom nem a megszállás elején bontakozott ki... A partizánmozgalom akkor kezdett kibontakozni, amikor 1941 telén megjelentek a győzelem első reményei, amikor a moszkvai és leningrádi német hadműveletek összeomlottak." Történelmi tény az is, hogy a Vörös Hadsereg hadászati sikerei a Nagy Honvédő Háború egyes szakaszaiban újabb és újabb erőt adtak az ellenállási mozgalmaknak, amelyek egyre határozottabb erőt képviseltek az egyes országokon belül.

Az európai népek felszabadító harcához nyújtott segítséget azonban azok a hadműveletek, harcok példázzák legjobban, amelyek során a Vörös Hadsereg csapatai hatalmas ember- és anyagi áldozatok árán felszabadították a megszállt országok nagy részét.

Azok az emlékművek szerte Európában, amelyek a szovjet katonák dicső tetteit, a népek szabadságáért hozott hallatlanul nagy áldozatokat hirdetik és örökítik meg, a Vörös Hadsereg internacionalizmusának is maradandó emlékei.

Hazánk, Magyarország is ezen internacionalista küldetés teljesítése során szabadult fel a fasiszta Németország igája alól, nyerte vissza szabadságát és függetlenségét. De a harcok során a Vörös Hadsereg szétzúzta a magyar burzsoá-fasiszta államhatalmat, lehetőséget biztosítva ezzel dolgozó népünknek, hogy saját kezébe vegye sorsának irányítását. Nagy érdemei vannak a Vörös Hadseregnek abban is, hogy 1945 elején a fasizmus elleni harcra megszerveződött az új magyar hadsereg, amely őszinte hittel készült arra, hogy felszabadult népünk akaratának megfelelően, részese legyen a népek szabadságáért folytatott harcnak.

A Vörös Hadsereg internacionalizmusa nyilvánult meg és erősödött a Vörös Hadsereg személyi összetételében. A Szovjetunió valamennyi népének fiai küzdöttek soraiban, védve a saját akaratukból létrehozott hatalmas szovjet államot. „A Szovjetunió Hősei közt képviselve van a Szovjetunió sok nemzete és népe, köztük 8160 orosz, 2069 ukrán, 309 belorusz, 161 tatár, 108 zsidó, 96 kazah, 90 grúz, 90 örmény, 61 mordvin, 44 csuvas, 43 azerbajdzsán, 39 baskir, 32 oszét, 18 mari, 18 turkmén, 15 litván, 14 tadzsik, 13 lett, 12 kirgiz, 9 észt, 9 karél, 8 kalmük, 7 kabardin, 6 adigei, 5 abház, 3 jakut stb."

A Szovjetunió és hadserege internacionalista misszióját méltatva az SzKP története c. munka méltán fogalmazhatott a következőképpen: „Hősies harcával a szovjet nép nemcsak hazáját védte meg, hanem *Európa népeit is megmentette a fasiszta rabságtól; óriási segítséget nyújtott Kína és más ázsiai országok népeinek a japán imperializmus elleni harcukban; az egész világ népeit megóvta a fasiszta rabság fenyegető veszélyétől.* A Vörös Hadsereg becsülettel teljesítette felszabadító misszióját."

Mindabban, amit a szovjet hadsereg fennállása alatt — a szervezeti és technikai fejlődés, a néppel való kapcsolat, a háborúk győzelmes megvívása, az internacionalista kapcsolatok fejlesztése terén — elért, a szovjet hadtudománynak kiemelkedő jelentősége van. A történelem eddigi hadseregeinek és háborúinak

a marxista—leninista elmélet alapján való elemzése, a törvényszerűségek megismerése, azok alkotó alkalmazása a proletariátus osztályérdekeinek megfelelően, volt a kiinduló pont, amelyre alapozódva viharos fejlődésnek indulhatott a szovjet hadtudomány, a szocialista katonai elmélet. Ezt az alapot gyarapította az a gyakorlat, amelyet a Vörös Hadsereg története folyamán szerzett.

A szovjet hadsereg, mint új típusú hadsereg — a nép hadserege —, nem vehette át mechanikusan a régi hadsereg, a burzsoázia által alkalmazott hadtudományt. Hadtudományra természetesen a proletariátus hadseregének is szüksége volt. Ám e tudománynak a burzsoázia által alkalmazottól merően eltérő feladata volt. „Hadtudományra azért van szüksége a proletáriátusnak — írta Lenin —, hogy véget vessen a kizsákmányolásnak, a nyomornak és a háborúnak." A polgárháború éveiben Lenin arra ösztönözte a katonai vezetőket, hogy a gyakorlat által felvetett új kérdéseket a marxista elméletnek a hadügyre való alkalmazásával oldják meg és általánosítsák.

A hadügy kérdéseinek a marxizmus elmélete alapján való megközelítése tette lehetővé, hogy az új államhatalom állami, politikai és katonai vezetői mentesek legyenek a sablonoktól, s az adott kérdésekre az adott időszak elemzése alapján adjanak választ, keressenek megoldást. Így válik érthetővé például, hogy Lenin — akinek a szovjet hadtudomány megalapozásában oroszlánrésze volt — az önkéntes jelentkezés alapján létrehozott Vörös Hadsereg helyébe a kötelező katonai szolgálaton alapuló katonai szolgálatot tartotta szükségesnek bevezetni, mivel csak ez biztosíthatta a szovjethatalom védelméhez szükséges tömeghadsereget. „Most a reguláris hadsereget kell első helyre állítani, egy katonai szakemberekkel rendelkező hadseregre kell áttérni" — mondotta 1919 tavaszán a párt VII. kongresszusán. A hadügy marxista vizsgálata alapján jutott a párt arra a helyes következtetésre is, hogy a harci sikerek további biztosítása érdekében fel kell hagyni a harc, hadművelet vezetésének és megvívásának úgynevezett partizán módszereivel, a vezetést szigorúan központosítani kell, s a katonai tevékenységet a politikai érdekeknek megfelelően kell tervezni és végrehajtani. Már a polgárháború éveiben találkozunk a szovjet hadművészet elveinek olyan alapjaival, amelyek a későbbiek folyamán mind meghatározóbbak lettek a Szovjet Fegyveres Erők építésében, hadművészeti, hadászati elveinek kialakításában.

A szovjet hadművészet heves csaták tüzében állta ki a próbát, s bizonyította fölényét az intervenciósok és a belső ellenforradalom fegyveres erői hadművészetével szemben.

A két világháború között a szovjet hadtudomány sikeresen folytatta a marxizmus—leninizmus elmélete alapján az elmúlt háborúk — mindenekelőtt az első világháború és a polgárháború — vizsgálatát, s határozta meg a szovjet állam teendőit a hadügy területén. A kiemelkedő katonai vezetők — elsősorban Frunze, Tuhacsevszkij, Triandofillov — elméleti munkáikban átfogták szinte a hadügy egész területét. Elveik a gyakorlatban nyertek alkalmazást, s a Vörös Hadsereg szervezeteinek — hadrendjének — alakításában, technikai ellátásának fejlesztésében, kiképzésének gyakorlatában jelentek meg.

A burzsoá katonai teoretikusok, akiket a haditechnika — különösen az első világháború idején megjelent újdonságok, a repülőgép, a harckocsi stb. — gyors ütemű fejlődése elvakított, szélsőséges következtetéseket vontak le a szervezésre és a harceljárásokra vonatkozóan. Ismeretes a kis létszámú, erősen gépesített hivatásos hadseregek elmélete (Seeckt, Fuller, De Gaulle), a Duhet által kidol-

gozott légiháború-elmélet, a francia vezérkar „védelmi hadműveleti" elmélete, vagy a német fasizmus „villámháborús" elmélete.

A szovjet hadtudomány, bár szintén figyelembe vette az új technika várható hatását a katonai szervezetre és a harc megvívásának módjaira, éppen a dolgok marxista elemzése folytán mentes tudott maradni a szélsőségektől.

Frunze például hangsúlyozta, hogy a jövő háborúja hosszan tartó háború lesz s az „hihetetlenül súlyos lesz az országra nézve és a győzelem nagy áldozatokba fog kerülni". Ezért azt követelte, hogy a hadsereget ilyen háborúra kell felkészíteni, s azt is szorgalmazta, a legszorosabbra kell fűzni a hadsereg és a nép kapcsolatát, mert a hátországnak fel kell készülnie a front ellátására és saját magának a védelmére is. A gazdasági vezetőket pedig arra figyelmeztette, hogy amikor elkezdenek valamilyen új beruházást, tegyék fel a kérdést: Hogyan lehet ezt felhasználni a háborúban? A szovjet hadtudomány tehát hosszan tartó háborúval számolt.

Nagy figyelmet fordítottak a háború kezdeti időszakának tanulmányozására. Tuhacsevszkij írta, hogy „a háború első szakaszát még békében kell előre látni, még békében helyesen értékelni és főképpen felkészülni arra". Az első időszakot döntőnek tartották, nem csupán felkészülésnek a következő időszakra.

Kellő súllyal értékelték a hadászati támadást és a védelmet, s helyesen határozták meg ebben a haderőnemek és fegyvernemek szerepét. Ebből az következett, hogy optimális mennyiségben szervezték a haderő- és fegyvernemeket. Talán elegendő utalnunk arra, hogy 1928-hoz viszonyítva 1935-re a szárazföldi haderőnem a fegyveres erőkön belül 92,6%-ról 79,3%-ra csökkent, a légierő viszont 2%-ról 9,6%-ra nőtt. Ugyancsak emelkedett a haditengerészet részaránya, 5,4%-ról 8,9%-ra. A légvédelem, mint egy új haderőnem alapja, a 0%-ról 2,2%-ra nőtt. Ezek az arányok a Nagy Honvédő Háború kezdetéig még tovább javultak.

A szovjet hadtudomány azt vallotta, hogy a győzelem kivívása csakis valamennyi haderő- és fegyvernem együttes erőfeszítése révén érhető el. Ezek az elvek a Vörös Hadsereg 1930-as gyakorlatain nyertek igazolást. Egy ilyen gyakorlat láttán Loiseau tábornok, a francia hadsereg vezérkari főnökének helyettese, így jelentett a Vörös Hadseregről: „Egy olyan hatalmas, komoly hadsereget láttam, amely technikailag és erkölcsileg rendkívül magas színvonalon áll. Erkölcsi színvonala és fizikai állapota elragadtatásra méltó. Feltételezem, hogy harckocsijait tekintve a Szovjetunió hadserege jogosan számíthat az első helyre. A Kijev alatt látott nagy ejtőernyős deszant egységet olyan tényezőnek vélem, amelyhez fogható nincs a világon. Természetesen a legjellemzőbb a hadsereg és a nép közötti szoros és igazi kapcsolat, az a szeretet, amelyet a nép érez a vöröskatonák és parancsnokok iránt. Megmondom őszintén, ilyen erőteljes, lelkesítő, nagyszerű látványban egész eddigi életemben nem volt részem." Wavell angol tábornok ugyanerről a gyakorlatról többek között így jelentett kormányának: „Ha nem saját szememmel látom, soha nem hittem volna, hogy általában lehetséges hasonló hadművelet." E megjegyzések a szovjet hadtudomány gyakorlatban történő megvalósulásának valódi képét adták.

A kapitalista világ legerősebb és legtapasztaltabb hadseregével, a német fasiszta hadsereggel vívott háború a szovjet hadművészet szigorú vizsgája volt. A Nagy Honvédő Háború megmutatta, hogy azok az elvek, amelyeket a szovjet katonai szakemberek a fegyveres harc jellegéről, módjairól alkottak a háború előtt, alapjában véve helyesek voltak. Megbirkózott a szovjet hadtudomány az újabb jelenségek felismerésével, azok tapasztalatainak általánosításával és gya-

korlati alkalmazásával. Sikeresen megoldotta például a hadászati védelem megszervezésének bonyolult feladatát, s az új jelenségként felmerülő hadászati támadó hadműveletek megvívását frontcsoportok és a haderőnemek szoros együttműködésével. Új elemekkel gazdagította a megerődített védelem áttörésének, a siker mélységében való továbbfejlesztésének, nagyerejű ellenséges csapatok bekerítésének és megsemmisítésének módszereit stb. Egyszóval a szovjet hadtudomány nemcsak arra volt képes, hogy a már korábban kidolgozott elveket alkalmazni tudja a gyakorlatban, hanem az új azonnali felismerésére és alkalmazására is.

E dinamikus fejlődési képesség jellemzi a szovjet hadtudományt napjainkban is. Ez a tudományos technikai forradalom időszakában, a tömegpusztító fegyverek elterjedésének viszonyai között feltétlenül szükséges követelmény is. A történelem jogosít fel annak feltételezésére, hogy a szovjet hadtudomány ma, ugyanúgy, mint az elmúlt évtizedekben, képes megoldani a kor által felvetett elméleti és gyakorlati kérdéseket, s ezzel hozzájárul ahhoz, hogy a Szovjet Fegyveres Erők még jobban felkészüljenek a szocialista haza, a szocialista világrendszer védelmével kapcsolatos feladatokra.

Azok a jellemvonások, amelyek meghatározták a szovjet hadsereg fejlődését és biztosították a Szovjetunió ellenségei fölött a győzelmet, érvényesülnek napjainkban is, sőt tovább erősödtek. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hozott létre a történelem folyamán először olyan fegyveres erőt, amely nem csak egy országban védelmezi a forradalom vívmányait, hanem a világ dolgozóinak érdekeit is óvja.

Joggal állapíthatta meg a Központi Bizottság beszámolója az SZKP XXV. kongresszusán: „Hadseregünk olyan szellemben nevelődött, hogy mélységesen hű a szocialista hazához, a béke és az internacionalizmus eszméihez, a népek barátságának eszméihez."

A második világháború befejezése után a Szovjetunió visszatért ahhoz a politikához, amely a szocializmus lényege: a békés alkotó munkához, és a béke védelméhez. E kettős, egymástól elválaszthatatlan feladatban kapott részt a szovjet hadsereg is.

A háború okozta sebek begyógyítása, a szocialista építés továbbfejlesztése a Szovjetunió népeitől hatalmas erőfeszítést követelt. Minél több munkáskézre volt szükség. Ez a feladat megkövetelte, hogy a háború végére 11 millió 365 ezer főre nőtt hadsereget — a biztonság fenntartását figyelembe véve — leszereljék. Ez 1948-ig fokozatosan történt meg és mintegy 8,5 millió ember tért vissza a polgári életbe. A szovjet ipar, mezőgazdaság, a kulturális és politikai szervek sok tízezer, a háború folyamán kinevelődött kiváló szervezőt és szakembert kaptak. A gazdasági fellendülés hatalmas lendületet vett.

Ám az imperializmus nem tagadta meg önmagát. Rohamcsapata, a fasiszta Németország ugyan vereséget szenvedett, de a háború utáni első évek nemzetközi eseményei már mutatták, hogy eredeti tervéről, a szocializmus megsemmisítéséről, de különösen eszméi továbbterjedésének megakadályozásáról, nem mondott le. Az Egyesült Államokban kidolgozott ún. „feltartóztatás" doktrínája ezt a célt szolgálta. Ezt az első időszakban a gazdasági és a politikai nyomás felhasználásával kívánták elérni.

Amikor azonban kiderült, hogy a Szovjetunió által felszabadított közép-európai népek nem hajlandók tovább a kapitalista úton járni és a szocializmust választották, áttértek a katonai eszközökkel való fenyegetésre. Késznek mutatkoz-

tak a fegyveres erő alkalmazására. „A feltartóztatás stratégiája, amely eddig a politikai és a gazdasági természetű műveletek keveréke volt, míg a katonai potenciál tartalékot képezett, *most egyre inkább* diplomáciai és gazdasági eszközökkel támogatott *katonai műveletek* jellegét öltötte". „... úgy tervezték, hogy légi támaszpontokkal veszik körül a Szovjetuniót..."

Ez a törekvés realizálódott a NATO létrehozásában 1949 elején. E támaszpontrendszer fő politikai célja az volt, hogy — az atommonopóliumra támaszkodva — harapófogóba vegyék a Szovjetuniót és a szocializmus útjára lépő kelet- és délkelet-európai országokat és így nyomást gyakoroljanak rájuk politikájuk megváltoztatása érdekében.

Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a Szovjetunió kénytelen volt hadseregének további csökkentését befejezni, sőt minden erejét meg kellett feszíteni, hogy megtörje az USA atommonopóliumát, újabb, korszerűbb fegyverzetet biztosítson a véderő számára. Ez a feladat az újjáépítés nehéz, áldozatokkal járó munkájára további terheket rótt. A szovjet embereknek nagyon sok mindenről le kellett mondani. Vállalták, mert tudták, hogy a veszély most már nemcsak a világ első szocialista államát fenyegeti, hanem a szocializmus még ugyan gyenge, de egyre erősödő hajtásait is, Európában és Ázsiában egyaránt.

Heroikus erőfeszítéssel a Szovjetunió 1949-re megtörte az USA atommonopóliumát, majd 1953-ban felrobbantotta a hidrogénbombát is. Eközben új, korszerű, ún. hagyományos fegyvereket juttatott a hadseregnek. Viharos gyorsasággal fejlődött mindenekelőtt a légierő, mint a magfegyver hordozója, de már a negyvenes évek végén megjelentek a ballisztikus rakéták első példányai is.

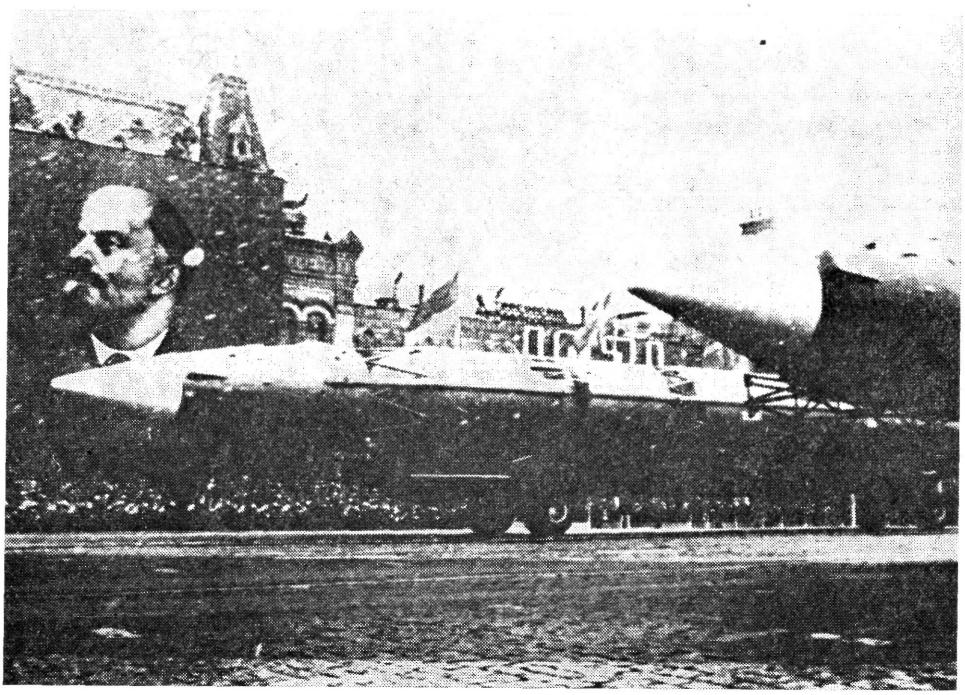

Közepes hatósugarú ballisztikus rakéták a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 54. évfordulóján tartott díszszemlén, Moszkvában

Nyilván meg volt minden oka J. F. Dullesnak, hogy keserű szájízzel vesse papírra a következő sorokat: „A Szovjetunió azáltal, hogy véget vetett monopolhelyzetünknek, gyökeresen a maga javára változtatta meg a stratégiai helyzetet. Az Egyesült Államoknak azt a képességét, hogy atombombákat tud dobni Oroszországra, most jelentős mértékben semlegesíti Oroszországnak az a képessége, hogy atombombákat tud dobni az Egyesült Államokra és Nyugat-Európára."

A „feltartóztatás" doktrínája csődbe jutott. S hányféle doktrína — a hangzatos „felszabadítás", „tömeges megtorlás", „rugalmas reagálás" stb. — zúzódott szét a szovjet hadsereg erején az elmúlt három évtized alatt!

Az ötvenes évek elejére a szocializmus világrendszerré vált, megerősödött, s napjainkban a világ sorsának alakulására döntő befolyással bír. Gyakorlatilag megszűnt a gyarmati rendszer. A nemzetközi munkásmozgalom hatalmas erejű kibontakozásának vagyunk tanúi.

Az imperializmus minden kísérlete, hogy ezt a folyamatot megállítsa, a fejlődést visszafordítsa, kudarcot vallott. Korea, Kuba, Vietnam, a Közel-Kelet eseményei bizonyítják ezt. Nem hozott eredményt a katonai puccsok és a politikai gyilkosságok sora sem. Nem is hozhatott, hiszen a haladó erők, a világ sorsát jó irányba terelni kívánók békés tömege mögött ott van a szocializmus katonai ereje, amely objektív fegyver a háború megakadályozásában, az ellenforradalom fegyveres exportjának lehetetlenné tételében, a béke védelmében.

A történelem úgy hozta, hogy a Szovjetunió, mint a leghatalmasabb szocialista ország viseli annak az erőfeszítésnek a nagyobb terhét, amely az imperializmus tervei valóra váltását megakadályozza.

A szocialista világrendszer védelme, a világbéke fenntartása iránt érzett felelősségből kiindulva a Szovjetunió mindent elkövet, hogy saját fegyveres erőinek magas fokú harckészültségben tartása mellett a lehető legnagyobb segítséget nyújtsa a Varsói Szerződés keretében a baráti hadseregek fejlesztéséhez, támogassa mindazon népek harcát, amelyek szabadságukért, függetlenségükért, nemzeti létükért küzdenek az imperializmus ellen.

Történelmi tény, hogy a második világháború után kialakult szocialista országok saját fegyveres erőik kiépítését csak hihetetlen áldozatokkal tudták volna megoldani a Szovjetunió, a szovjet hadsereg közvetlen segítsége nélkül. A Szovjetunió által biztosított hadfelszerelés, a tanácsadók önzetlen baráti segítsége a szervező munkában, a katonai káderok kiképzéséhez való hozzájárulás, a hadügy területén szerzett tapasztalatok maradéktalan átadása, felmérhetetlen anyagi és szellemi erőfeszítésektől mentette meg a fejlődés gondjaival küzdő fiatal szocialista államokat.

Ez a gyümölcsöző együttműködés fejlődik tovább a Varsói Szerződés keretében. E szerződés hadseregeit alapvetően a szovjet ipar látja el a legkorszerűbb fegyverzettel és haditechnikai eszközökkel. A katonai törzsön keresztül — amelyben minden résztvevő állam képviselője jelen van — a szocialista hadtudomány legújabb eredményei válnak közkinccsé. Ezen elveknek a gyakorlatban való próbáját szolgálták az olyan közös gyakorlatok mint a „Fegyverbarátság", „Pajzs", „Opál" vagy a „Szövetség '77". Ezek a tények mutatják, hogy a Varsói Szerződés tagországainak hadseregei egységes ideológia alapján, egységes célok érdekében tevékenykednek, fejlesztik harci technikájukat, elméleti felkészültségüket.

A baráti segítségről szólva Czinege Lajos honvédelmi miniszter az ez évben tett szovjetunióbeli látogatása során hangsúlyozta: „Semmi mással nem pótol-

„Vltava" hadgyakorlat. Magyar, német, csehszlovák és szovjet katonák barátkozása

Fegyverbarátság — Varsói Szerződés

ható, felbecsülhetetlen az a segítség, amelyet a testvéri Szovjetuniótól, igaz fegyverbarátunktól, a szovjet hadseregtől kaptunk és kapunk néphadseregünk folyamatos technikai fejlesztésében, katonai kádereink képzésében."

De nincs a világnak egyetlen pontja sem, ahol a szabadságukért, az osztályelnyomás alóli felszabadulásukért, a gyarmati iga lerázásáért küzdő népek nélnélkülöznék a Szovjetunió, a szovjet hadsereg önzetlen, baráti segítségét. A szocialista Korea hősi harcához, a szocialista Kuba fennmaradásához, a vietnami nép hősi küzdelméhez nyújtott támogatás mellett Ázsia, Afrika népei mindenkor számíthatnak nemcsak az erkölcsi, de az anyagi-technikai segítségre is. Mindez a gyakorlatban történő megvalósulása annak az internacionalista tevékenységnek, amelyet Lenin a szovjet fegyveres erők számára, létrehozásuk pillanatában meghatározott.

A Vörös Hadsereg létrehozásakor a lenini dekrétumban számára megszabott alapvető feladatokat, a szocialista forradalom vívmányainak védelmét, a világ haladó, forradalmi erőinek minden oldalú támogatását a szovjet hadsereg napjainkban is becsülettel teljesíti. „Senki sem kételkedhet abban — hangoztatta L. I. Brezsnyev az SZKP XXV. kongresszusa elé terjesztett Központi Bizottsági beszámolójában —, hogy pártunk mindent megtesz azért, hogy a Szovjetunió dicső fegyveres erői a jövőben is rendelkezzenek minden szükséges eszközzel felelősségteljes feladatuk ellátásához, s őrzői legyenek a szovjet nép békés munkájának, támaszai a világbékének."

Ezt bizonyította a Szovjetunió hat évtizede, ezt szolgálták a Szovjet Fegyveres Erők fennállásuk egész ideje alatt.

P. SZ. SZMIRNOV

AZ SZKP — A SZOCIALIZMUS VÉDELMÉNEK SZERVEZŐJE

60 év választja el az emberiséget az 1917. októberi napoktól, amikor Oroszország hős proletariátusa, a dolgozó parasztsággal szövetségben és a Lenin által alapított bolsevik párt vezetésével, rohamra indult a burzsoá-földesúri rendszer ellen és megdöntötte azt. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójának megünneplésével kapcsolatban megjelent párthatározat leszögezi, hogy a történelemben első ízben végződött teljes győzelemmel a dolgozók harca a kizsákmányolók ellen.

A szocialista forradalom oroszországi győzelme új korszakot nyitott az emberiség történetében — az önmagát túlélt kapitalizmus megdöntésének és a kommunizmus építésének korszakát. Gyökeres fordulat következett be Oroszország népeinek sorsában, megalakult a világ első szocialista állama és kedvező feltételek alakultak ki a szocializmus és a kommunizmus felépítéséhez.

Az orosz proletariátus történelmi jelentőségű harcát a világ dolgozói mindvégig hatékonyan támogatták, a kivívott győzelem pedig ráébresztette az elnyomott, de szabaddá lenni óhajtó népeket arra, hogy küzdelmük immár nem kilátástalan.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom új, magasabb szintre lépett. A világ minden országának proletariátusa emlékezik a magyar dolgozók hősies küzdelmére, akik — bár nem hosszú időre — de megteremtették a Tanácsköztársaságot. Ezáltal a proletariátus élcsapata által vezetett dolgozó tömegek felbecsülhetetlen értékű tapasztalatot szereztek a felszabadító küzdelemben.

Az elmúlt 60 év alatt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására földünkön a társadalmi élet területén óriási változások mentek végbe. A Nagy Október hazájában fejlett szocialista társadalom épült fel. A szocializmus messze túllépte egy ország határait, kialakult a szocialista világrendszer. Egyre szélesebb méretekben bontakozik ki napjainkban a nemzetközi kommunista és a forradalmi munkásmozgalom. Az imperializmus gyarmati rendszere darabokra hullott.

A Nagy Októbert követő évtizedek eredményei az imperialista reakció támadásai elleni szívós és nehéz küzdelemben születtek. A szovjet nép forradalmi vívmányait az állig felfegyverzett ellenséggel vívott harcban védte meg. A külföldi katonai intervenció és a polgárháború időszakában ragyogó győzelmet aratott a külső és belső ellenforradalom felett. A Nagy Honvédő Háború éveiben a szovjet nép és dicső fegyveres erői világtörténelmi jelentőségű vereséget mértek a fasiszta Németország és a militarista Japán seregeire.

A Szovjetunió és a szocialista közösség többi országának példája meggyőzően bizonyítja, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet elkerülhetetlen. Ez az átmenet mélyreható forradalmi folyamatot jelent, melyet a kommunista és munkáspártok vezette ipari proletariátus irányít.

A Szovjetunió példája a világ minden kommunistájában rendkívüli érdeklődést vált ki. Nem csupán azért, mert a győzelemre jutott szocializmus első országa, hanem azért is, mert a szocialista társadalom magas fejlettségi szintjén, a társadalmi haladás legmagasabb fokán áll. „A Szovjetunió múltja — mondotta felszólalásában az SZKP XXV. kongresszusán Kádár János elvtárs, az MSZMP KB első titkára — nagy történelmi tanulság, jelene követendő példa, jövője ragyogó ígéret a világ népei számára . . . a Szovjetunió történelmi tapasztalatai mindig figyelemre méltóak, és soha el nem évülnek."[1]

A jelen tanulmány a Szovjetunió Kommunista Pártjának a Szovjetunió Fegyveres Erőiben megvalósuló vezető tevékenysége tapasztalataival foglalkozik.

A kommunista párt vezető szerepe a szocialista vívmányok védelmében — egyike a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet megvalósító társadalmi fejlődés legfontosabb törvényszerűségeinek és a kommunista párt élcsapat jellegéből következik. Az az önfeláldozó küzdelem, melyet a kommunista párt a proletariátus és valamennyi dolgozó érdekeiért a kizsákmányolók elleni felszabadító harcban folytatott, kivívta számára az elismert vezető szerepét. A kommunisták pártja, Lenin vezetésével, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tényleges vezéreként lépett fel. Az egyedüli párt volt, amely következetesen és odaadóan szolgálta a néptömegek érdekeit és a szocializmus eszméit. Éppen ezért a szocialista forradalom oroszországi győzelmét követően az új, valóban népi hatalom élére a lenini párt került.

Lenin mélyrehatóan elemezte azokat a belső törvényszerűségeket, melyek megingathatatlan erőt adnak a kommunisták pártjának. Ezek egyike az a tény, hogy ez a párt a legjobb, a legöntudatosabb embereket tömöríti magába a dolgozó nép soraiból és a végsőkig hű a szocializmus eszméihez. Lenin hangsúlyozta, hogy a kommunisták pártja „korunk esze, becsülete és lelkiismerete". A leghaladóbb, valóban forradalmi elmélettel felvértezett párt, mely megmutatja a társadalomnak a kapitalizmusból a sokkal magasabb rendű és haladóbb társadalmi rendszerbe, a kommunizmusba való átmenet útját.

A kommunisták pártja a forradalmi tevékenység pártja, mely egyesíti magában a forradalmi elméletet és gyakorlatot. A párt nagy tekintélye tudatos fegyelmében, szervezettségében, a dolgozókkal való sokoldalú és szoros kapcsolatában gyökeredzik. Csakis az ilyen párt képes elmélyíteni a kizsákmányolók ellen harcra kelt sokmilliós tömegekben a fegyelmezettség és szervezettség szellemét.

Lenin a proletár párt kimeríthetetlen erejének forrásairól szólva — a „Baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége" című munkájában — rávilágított, hogy e források: a proletár élcsapat öntudatossága, odaadása a forradalom iránt, kitartása, önfeláldozása, hősiessége; az a képessége, hogy a dolgozók legszélesebb tömegeivel felvegye a kapcsolatot; a proletár élcsapat politikai vezetésének, politikai stratégiájának és taktikájának helyessége . . .[2] Ezek azok az objektív feltételek, amelyek lehetővé teszik a párt számára, hogy vezető erőként lépjen fel. De ezek a feltételek — Lenin szavaival élve — nem alakulnak ki

1 Az SZKP XXV. Kongresszusa. Budapest, 1976. 204—205. o.
2 *Lenin* Összes Művei. 41. k. Budapest, 1974. 7. o.

önmaguktól. Nehéz és bonyolult küzdelemben kell kiharcolni, hosszú és súlyos tapasztalatok árán kell megszerezni őket. Létrehozásukat megkönnyíti a helyes forradalmi elmélet, ez azonban végső soron szintén csakis a forradalmi gyakorlattal való szoros kapcsolatban alakulhat ki.

Ezek a lenini megállapítások teljes egészében érvényesek a proletár párt katonai tevékenységére is, legyen szó akár fegyveres felkelésről, a kizsákmányolók hatalmának megdöntéséről, a dolgozók hatalmának megszilárdításáról, akár a forradalmi vívmányok védelmének megszervezéséről. A lenini kommunista párt vezető szerepe különösen élesen jelentkezik a szocialista vívmányok védelmének megszervezésében. Ennek a tevékenységnek elméleti alapját Lenin a proletárforradalom katonai programjában dolgozta ki.

E program leglényegesebb sajátossága az, hogy sokoldalúan, komplex módon közelíti meg a proletáriátus hatalmának kivívásával és a szocialista vívmányok védelmével kapcsolatos bonyolult problémákat. Megindokolja a szocialista forradalom győzelmének objektív elkerülhetetlenségét *egy* kapitalista országban, ugyanakkor elveti a szocializmus *egyidejű* győzelmének lehetőségét a főbb kapitalista országokban. Ennek kapcsán Lenin megállapította, hogy elkerülhetetlenül összecsapásra kerül sor a proletariátus és a burzsoázia között. Valamennyi nagyobb forradalom példája erre mutat. Ugyanakkor rámutatott a polgárháborúk időszakában vívott fegyveres harc bonyolultságára, amely a proletariátus politikai pártjától megköveteli az előrelátást a gyorsan változó helyzetekben, az osztályviszonyok bonyolult labirintusában; a tévedésektől mentes tájékozódás képességét, a forradalmi hadsereg megszervezésének, felfegyverzésének és katonai felkészítésének megoldását. „Az olyan elnyomott osztály — hangsúlyozza Lenin —, amely nem törekszik arra, hogy megtanulja a fegyverforgatást, hogy fegyverhez jusson, az ilyen elnyomott osztály csak azt érdemelné, hogy úgy bánjanak vele, mint a rabszolgákkal."[3]

Lenin a proletariátusnak ezt a fegyverkezési törekvését az osztályharc felszabadító céljainak elérése érdekében teljesen természetes és normális dolognak nevezte, és ez érthető is, hiszen bármely osztálytársadalomban az elnyomó osztály rendelkezik a fegyveres hatalommal. „A burzsoázia felfegyverkezése a proletariátus ellen — Lenin szavaival — a modern tőkés társadalom egyik legjelentősebb, legsarkalatosabb, legfontosabb ténye."[4]

A sokmilliós hadseregek szuronyaira támaszkodó imperializmus hatalmának megdöntése elképzelhetetlen a proletariátus saját fegyveres erejének megszervezése nélkül. Lenin ezt így fogalmazta meg: „A mi jelszavunk: a proletariátus felfegyverzése a burzsoázia legyőzése, kisajátítása és lefegyverzése érdekében — ez a forradalmi osztály egyetlen lehetséges taktikája, amely a kapitalista militarizmus egész objektív fejlődéséből következik, s amelyet ez a fejlődés szab meg."[5]

A proletariátusnak nemcsak azért van szüksége fegyveres erőre, hogy megdöntse a belső ellenséget és megszilárdítsa a néphatalmat, hanem azért is, hogy teljesítse kötelességét. A régi rendszer forradalmi megdöntését „nem szabad egyszeri aktusnak tekinteni, hanem úgy kell felfogni, mint viharos politikai és gazdasági megrázkódtatások, a legélesebb osztályharc, a polgárháború, a forradalmak és ellenforradalmak korszakát."[6] Lenin figyelmeztetett arra, hogy a forradalom során a burzsoázia elkeseredett ellenállást fog tanúsítani. Ezért a for-

3 *Lenin* Összes Művei. 30. k. Budapest, 1971. 131—132. o.
4 Uo. 132. o.
5 Uo.
6 *Lenin* Összes Művei. 26. k. Budapest, 1971. 333. o.

A tambovszki lőporgyár vörösgárdista egysége, 1917

radalomban nem szabad olyan fontos momentumokról elfelejtkezni, mint a burzsoázia ellenállása elfojtásának szükségszerűsége, amely az egyik legnehezebb, mindenütt rendkívüli erőkifejtést igénylő feladat.

A különböző országok proletariátusának kölcsönös segítségnyújtása a kizsákmányolókkal vívott harcban, a társadalmi felszabadításukért harcra kelt dolgozók hatékony segítése a győzelmes ország proletariátusa részéről — ez a proletár internacionalizmus alapelve, melyet már Marx és Engels kifejezésre juttatott a „Kommunista Kiáltványban", a „Világ proletárjai egyesüljetek" jelszóval. Következésképpen a proletariátusnak a burzsoázia ellen vívott osztályharcát betetőző polgárháborúk objektív törvényszerűsége feltételezi egy másik objektív törvényszerűség létrejöttét, vagyis azt, hogy a dolgozó tömegek élén a felszabadító harcba induló proletariátusnak meg kell teremtenie saját fegyveres erőit, mint a kizsákmányoló rendszer megdöntésének és a kommunista társadalom létrehozásának eszközét.

A proletár internacionalizmus elve megköveteli a nemzetközi forradalmi mozgalom helyzetének, jellegének szigorú figyelemmel kísérését. Lenin hangsúlyozta, hogy az imperializmus korszakában, az elnyomás és kizsákmányolás egész népeket átfogó rendszerének feltételei között, megindul és kibontakozik a gyarmati és félgyarmati sorban élő népek nemzeti-felszabadító harca. Ez a forradalmi háborúk második típusa, mely törvényszerűen következik az anyaországok és a gyarmatok közötti ellentmondásokból. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, vagy közömbösen szemlélni ezeket a háborúkat. A nemzetközi proletárszolidaritás elvéből kiindulva segíteni kell a népek különböző formákat öltő antiimperialista küzdelmét. Így alakul ki és fejlődik a forradalmi háborúk második típusa: a nemzeti-felszabadító háború.

A társadalmi életnek az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában végbemenő fejlődését meghatározó törvényszerűségeiből kiindulva Lenin mélyrehatóan elemezte az igazságos háborúk harmadik típusát: a szocialista haza védelméért vívott háborút. Abból indult ki, hogy az első szocialista állam létrejötte elkerülhetetlenül maga után vonja a konfliktusokat, sőt „más országok burzsoáziájának ahhoz a közvetlen törekvéséhez kell vezetnie, hogy szétzúzzák a szocialista állam győztes proletariátusát."[7] A győzelmes szocializmus első országa elleni imperialista támadás esetén a történelem során eddig nem ismert igazságos háború típusa jelenik meg: a szocializmus védelmét és más országoknak a burzsoázia elnyomása alóli felszabadítását szolgáló háború. A mi részünkről, hangsúlyozta Lenin, ez a legigazságosabb háború, amelyet a történelem valaha is ismert, mivel benne a szocializmus sorsa forog kockán.

Más részről, ha az imperialisták a szocialista rendszer megsemmisítésére indítanának háborút, az a végsőkig igazságtalan, hódító, reakciós és népellenes háború lenne. Az ilyen háborúk kirobbanásának gyökere az imperializmus kizsákmányoló, vérengző természetében rejlik. Lenin hangsúlyozta, hogy mindaddig fennáll az agresszív, hódító háborúk kirobbanásának veszélye, amíg az imperializmus létezik.

Következésképpen, a szocialista haza védelmét szolgáló háborúk és a szocialista országok elleni agresszív háborúk a világban meglevő mély szociális ellentétek következtében robbannak ki. Az ellentétek megszüntetésével, a szocializmus világméretű győzelmével eltűnnek a háborúk keletkezésének okai. Csupán akkor érkezik el végül is az az idő — mondotta Lenin —, amikor már a dolgozó

7 *Lenin* Összes Művei 30. k. Budapest, 1971. 130. o.

embereket nem gyötri halálfélelem, amikor nem aggódnak saját és gyermekeik sorsa miatt, a világ civilizációjának jövője miatt.

A proletárforradalom katonai programjának tételeit Lenin a háborúk nélküli társadalomról sokat beszélő, de eléréséért semmit nem tevő revizionista elemekkel és a pacifistákkal folytatott elvi harc körülményei között dolgozta ki.

A proletárforradalom katonai programjának egyik kulcskérdése a proletariátus és politikai pártjának viszonya a „haza védelmének" jelszavához. A leninizmus arra tanít, hogy az osztályok és a pártok viszonya „a haza védelmének" jelszavához a háború jellegéből és célkitűzéseiből következik. Ha igazságtalan, hódító háborúról van szó, akkor a proletariátus ellene van a háborúnak és a jelszónak. Ilyen álláspontot foglalt el az oroszországi proletariátus és a Lenin alapította párt az első imperialista világháború időszakában. Gyökeresen megváltozott viszont a honvédelemhez való viszony, miután győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A lenini párt azonnal, már 1917. október 25-től kitűzte a szocialista haza védelmének jelszavát. E jelszó ellen léptek fel a torckisták és a „baloldali kommunisták", „figyelmen kívül hagyva" a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének tényét és a világ első szocialista államának megszületését.

Mit is jelent a szocialista haza fogalma? Melyek a jellemző vonásai, és miért köteles azt a hatalomra jutott proletariátus az utolsó csepp véréig oltalmazni? A szocialista haza legfőbb jellemzője, hangsúlyozta Lenin, hogy a munkások és parasztok kivívták a politikai hatalmat, megszilárdították a proletariátus diktatúráját. A szovjet állam — új típusú állam, mely alapjaiban különbözik a burzsoá államtól. Olyan típusú hatalom, mint a Párizsi Kommün volt. A szovjethatalom szakított a tőkével, munkásellenőrzést vezetett be a termelés és elosztás felett, megszabadította a dolgozókat a földesurak és tőkések elnyomásától. A szovjethatalom alapvető feladatának tekinti a szocializmus és a kommunizmus felépítését, ez a dolgozó tömegek létérdeke, hiszen ez az új rendszer hozza meg számukra a békét, a boldogulást és a teljes jólétet. A szovjethatalom a béke és az egyenjogúság politikáját hirdette meg, tiszteletben tartja a kis és nagy népek államainak sérthetetlenségét és szuverenitását. Nemzetközi kapcsolatainak alapja a proletár internacionalizmus, a különböző országok dolgozói és népei közötti baráti együttműködés.

Oroszország munkásosztályának és politikai pártjának vezetésével a dolgozók valóban hazára találtak, amely egyben valamennyi ország dolgozóinak reménysége, a szocialista világforradalom további kibontakoztatásának bázisa. Ezt a hazát minden erővel, minden eszközzel meg kell védeni a külső és belső ellenforradalom rohamaival szemben.

Az új történelmi időszakban a szocialista forradalom, a szocialista állam sorsa a katonai kérdések helyes megoldásától függött. A proletárállam katonapolitikája megvalósításának útjait csak a kommunista párt határozhatta meg. Lenin világos útmutatást adott: a katonai kérdést az ország összes erőinek és tartalékainak mozgósításával, a hatalmas erőt képviselő Vörös Hadsereg fejlesztésével, a munkások és parasztok olyan katonai felkészítésével kell megoldani, hogy képesek legyenek a külső és belső ellenforradalom állig felfegyverzett bandáinak szétzúzására. A szétdúlt, a háborúban halálosan kimerült országban az 1918-as év nehéz hónapjaiban azonban csakis békés lélegzetvétel után lehetett a feladatokat megoldani. Ezt szolgálta az osztrák—német tömb országaival kötött békeszerződés.

E politika realizálása során a bolsevikok súlyos elvi harcot folytattak a trockistákkal és a „baloldali kommunistákkal", akik a Lenin által kidolgozott, a szocialista haza védelmét szolgáló fő irányvonal ellen léptek fel. Kalandor nézeteikkel Lenin a Szovjet Köztársaság tudományosan megalapozott programját állította szembe. E program alapját a kommunista pártnak a forradalmi vívmányok védelmének megszervezésében betöltött vezető szerepe képezte. Nagy jelentőségű volt az az útmutatás, hogy a proletár állam katonapolitikájának fő irányvonalait a kommunista pártnak kell meghatároznia. A párt alakítja ki a katonai doktrínát, rögzíti annak lényegét, irányítja a hadtudomány fejlesztését és a munkás-paraszt állam céljainak szolgáltatába állítja azt, vagyis a hatalomra jutott proletariátus és valamennyi dolgozó érdekeinek védelmét, a szocialista vívmányok oltalmazását szolgálja. Lenin meghatározása szerint a hadtudomány a szocialista állam fegyveres erői építésének elméleti alapja. Pártunk és a világ első szocialista államának vezetője nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „tudomány nélkül nem lehet korszerű hadsereget építeni."

Lenin tanítása a hadtudomány jelentőségéről, mely feltárja a fegyveres harc művészetének titkait, az intervenciósok és fehérgárdisták legyőzése megszervezésének módjait, valamint e tudomány elsajátításának fontosságát, vészjelzésként szólt valamennyi párttaghoz, a Vörös Hadsereg zászlaja alá sereglő munkásokhoz és dolgozó parasztokhoz azokban a nehéz években. Ismeretes, hogy Lenin maga is gondosan tanulmányozta a hadtudomány élenjáró tapasztalatait, a szocialista haza érdekében való felhasználásuk útjait. Nem véletlen, hanem teljesen törvényszerű, hogy a kimagasló államférfi, politikus és katonai stratéga, Lenin állt az ország védelmének élére.

Rámutatott: a proletárállam szolgálatába állított új hadtudomány ereje abban rejlik, hogy szigorúan számol az osztály-erőviszonyokkal, a társadalmi fejlődés tendenciáival és a legszorosabban kapcsolódik a szocialista állam valóban népi politikájához. Ez a leghaladóbb tudomány, mivel haladó osztályt, annak gyümölcsöző törekvéseit, harcának szabadító céljait szolgálja.

A kommunista párt politikája — mutatott rá Lenin — egész lényegével a szovjethatalom, mint a valóban népi hatalom megszilárdítására, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége társadalmi-politikai alapjainak erősítésére, a soknemzetiségű szocialista állam alapjának, a népek közötti barátságnak szorosabbra fűzésére irányul.

E politika stratégiai célja — a szocializmus és a kommunizmus felépítése. A szovjet állam politikájának kulcsfeladata Lenin tanítása szerint abban áll, hogy a kommunista pártnak fokoznia kell a széles tömegekre gyakorolt hatását, hogy a kommunista párt politikája legyen a szocialista rendszer létfontosságú alapja. E politikában érvényesüljenek a társadalmi fejlődés törvényszerűségei, a munkásság és a dolgozó parasztság alapvető érdekei.

Az össznépi politika alkotórésze a katonapolitika, mely a szovjet állam honvédelmi képességének erősítésére, a szocialista haza megvédésére irányul. E politika legfontosabb feladata az ország megvédésének, az imperialista államok agresszív tevékenységével és a belső ellenforradalom próbálkozásaival szembeni leghatékonyabb módszereknek a kidolgozása. Lenin történelmi érdeme, hogy megalkotta a Szovjet Köztársaság védelmének konkrét programját. Amikor 1918. februárjában, Trockijnak a breszti béketárgyalások meghiúsítására irányuló fellépése következtében, a német imperialisták hadai hadműveleteket kezdtek a Szovjet Köztársaság ellen, elhangzott Lenin felhívása: „veszélyben a szocialista haza!". Ebben a jelszóban rejlett a párt és a szovjet kormány elgon-

dolása, mely szerint a szocialista köztársaság összes erőit és eszközeit mozgósítani kell az ellenség feltartóztatására.

A szovjet kormány valamennyi tanács és forradalmi bizottság kötelességévé tette, hogy minden talpalatnyi földet az utolsó csepp vérig védelmezzenek. A vasúti szervek feladatul kapták: minden erejükkel akadályozzák meg, hogy az ellenség felhasználhassa a vasútvonalakat. A Vörös Hadsereg csapatai pedig parancsot kaptak, hogy visszavonulás esetén semmisítsék meg a közlekedési eszközöket, robbantsák fel és gyújtsák fel a vasúti építményeket és berendezéseket, irányítsanak a hátországba minden gördülőeszközt. Minden értékes anyagot meg kellett semmisíteni, ha fennállt a veszély, hogy az ellenség kezébe kerül.

Felhívással mozgósították a polgári lakosság tömegeit a katonai szakemberek irányításával végzendő árokásáshoz. A felhívás betiltott minden olyan kiadványt, sajtóanyagot, mely a szocialista haza, a forradalmi honvédelem ellen irányult. Leszögezte, hogy az ellenséges ügynököket, spekulánsokat, fosztogatókat, rablókat, ellenforradalmi agitátorokat és német kémeket haladéktalanul főbe lövik.[8]

A szocialista haza védelmének programjával egyidőben a párt, Lenin vezetésével, megtette a szükséges intézkedéseket az imperialista Németországgal való azonnali békekötéshez. A párt felszólított arra, hogy mindenki óvakodjék „a baloldali kommunisták" és a trockisták forradalmi frázisaitól. A forradalom „balos" képviselőit leleplezve Lenin hangsúlyozta, hogy hadsereg és megfelelő gazdasági felkészülés nélkül lehetetlenség háborút folytatni a hatalmas imperialista állammal. Ahhoz, hogy hadat tudjunk viselni az ellenséggel, olyannal, mint a német imperializmus, el kell sajátítani a fegyveres harc művészetét. Lenin rámutatott, hogy a háború a legbonyolultabb művészet. Egy ilyen háború megvívásához mélyrehatóan számba kell venni a saját és az ellenséges erőket. Az egész államapparátusnak, ezen belül a katonai gépezetnek a legnagyobb pontossággal kell működnie. Magas szintre kell emelni a szervezés, a fegyelem és a vezetés kérdéseit. A pániknak, idegeskedésnek, hasztalan kapkodásnak még az árnyékát is el kell kerülni. Mindezt pedig a háborús időknek megfelelő gyorsasággal kell megvalósítani, mert mostani helyzetünkben minden késlekedés csakugyan „egyértelmű a halállal".[9]

A háborús győzelem érdekében — hangsúlyozta Lenin — szilárd, szervezett hátországot kell létrehozni, szükség van a dolgozó nép maximális erőkifejtésére, az ország tartalékainak mozgósítására, a Vörös Hadsereg határozott és hősies tevékenységére. Mindenki köteles „utolsó csepp véréig védeni minden állást".[10] Ez azonban csak akkor lehetséges, ha olyan erős Munkás-Paraszt Vörös Hadsereggel rendelkezünk, amely képes a fehérgárdisták és intervenciósok beavatkozásával szemben országunkat megvédeni. Ennek kapcsán Lenin az OK(b)P VII. kongresszusán tartott zárszavában hangsúlyozta: „... fel kell készülnünk, hogy hadat viseljünk ..."[11]

A szocialista haza védelmének Lenin által kidolgozott programja útmutató volt a kommunista párt számára a szocialista haza védelmének megszervezésére irányuló tevékenysége során. Ennek az okmánynak az alapján a párt és a kormány hatékony rendszabályokat dolgozott ki annak érdekében, hogy a köztár-

8 *Lenin* Összes Művei. 35. k. Budapest, 1972. 362. o.
9 Uo. 409. o.
10 Uo. 361. o.
11 *Lenin* Összes Művei. 36. k. Budapest, 1972. 28. o.

saság egységes katonai táborrá váljon. A rendszabályok egész sorát dolgozták ki és valósították meg a katonai szervezés területén.

A szovjet katonai szervezés programja tartalmazta a szocialista állam fegyveres erői építésének tudományosan megalapozott elveit, melyek szigorúan figyelembe vették a munkás-paraszt szocialista állam osztályjellegét, küzdelmének felszabadító céljait. Rendkívül tanulságos a Vörös Hadsereg szervezési elveivel kapcsolatos lenini taktika rugalmassága, a történelmi helyzet szigorú elemzése, a társadalmi életben, a párt és az osztályok küzdelmében, a frontokon vívott fegyveres harcban végbemenő változások, jelenségek értékelése.

Kezdetben a Vörös Hadsereg építése önkéntes alapokon folyt. Így viszonylag kis létszámú, rosszul kiképzett és gyengén felfegyverzett erőt képviselt. A fiatal Vörös Hadsereg a tűzkeresztségen az 1918-as év kemény februári napjaiban esett át, amikor az imperialista Németország seregei támadást indítottak a Szovjet Köztársaság ellen. A forradalmi vívmányok védelmére kelt önkéntes munkások és parasztok hősiességét elismerve Lenin így írt: „Az 1918. február 18-tól 24-ig terjedő hét mint az egyik legnagyobb történelmi fordulat kerül be az orosz — és a nemzetközi — forradalom történetébe".[12]

Bár Pszkov és Narva körzetében sikerült az ellenséget megállítani, a gyengén felfegyverzett és nem kellően kiképzett önkéntesekből álló szovjet csapatok nem vehették fel a versenyt a jól iskolázott és felszerelt német haderővel. Ezért nevezte Lenin a Pszkov—Narva térségében vívott harcot nehéz, de szükséges leckének. Itt, óriási nehézségek között született meg a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg. Harcosai nagy áron szereztek harci tapasztalatokat, de megértették annak a veszélynek a súlyosságát, amely a szocialista vívmányokat fenyegette.

E tanúságokból vonta le Lenin a következtetést, hogy a Vörös Hadsereg erkölcsi-politikai szempontból csodálatos anyag. Ahhoz azonban, hogy teljes mértékben szembe tudjon szállni a német imperializmus reguláris csapataival, gyökeresen át kellett szervezni egységes, erős, centralizált szervezetté, amely vasfegyelmen és jól megszervezett pártpolitikai munkán épül fel.

A reguláris hadseregre való áttérés a párt és a szovjet állam által kidolgozott és megvalósított nagy horderejű rendszabályok útján valósult meg. Ilyen volt az ünnepélyes katonai eskü szövegének elfogadása, a politikai biztosok rendszerének bevezetése. A parancsnokok megválasztásának rendszerét a vezető állomány kinevezése váltotta fel, az önkéntesség elve helyett pedig a sorköteles korosztályok munkás- és parasztfiataljai mozgósítását vezették be.

Mindezek az intézkedések lehetővé tették a Vörös Hadsereg fegyelmének és szervezettségének megszilárdítását, egységes és harcképes, központilag irányított szervezetté kovácsolását, valamint az egységek és magasabbegységek erkölcsi-politikai állapotának erősítését. Lényegesen meggyorsult a Vörös Hadseregnek, mint tömeghadseregek az építési üteme. 1918 végére már majdnem egymillió fő szolgált soraiban. Az arcvonalakon és a helyőrségekben óriási munka folyt a mozgósítás és a különböző típusú osztagok reguláris egységekké és magasabbegységekké szervezése érdekében.

Így született meg a polgárháború tüzében a reguláris Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg. Sorai létszámban megerősödtek, szervezetileg megszilárdultak. A fiatal, de alapjaiban átszervezett Vörös Hadsereg egyik győzelmet a másik után aratta. 1918. szeptembere és 1919. februárja között mintegy 40 millió lakosú területet szabadított fel. A szovjet csapatok megsemmisítő csapásokat mértek az ellenforradalmi erőkre keleten, délen, északon és nyugaton egyaránt. Kiűzték a

12 *Lenin* Összes Művei. 35. k. Budapest, 1972. 396. o.

területrablókat Ukrajna és a Baltikum területéről, arra kényszerítették az antantot, hogy kivonja csapatait a Szovjet Köztársaság déli és északi körzeteiből.

A rendszabályok egész sora szolgálta a Szovjet Köztársaság hátországának megszilárdítását. Valamennyi osztályt és politikai pártot, mely a fehérgárdisták és intervenciósok táborába került, a Szovjet Köztársaság nyílt ellenségének nyilvánítottak. A szovjethatalom ellen káros propagandát folytató sajtótermékeket, újságokat betiltották, falun szegényparaszt-bizottságokat szerveztek a gabonatermelés emelése érdekében, mert e téren hiányt szenvedett mind a Vörös Hadsereg, mind az ipari központok, megszervezték az élenjáró munkások mezőgazdaságba küldését. Bevezették az élelmezési diktatúrát, betiltották a kenyér szabadkereskedelmét. Kíméletlen harcot hirdettek a kulákok és spekulánsok ellen. Bevezették és érvényre is juttatták a „hadikommunizmus" politikáját. A lakosság minden rétegét munkakötelezettség alá vonták az állam védelmi céljainak szolgálatára.

Óriási erőfeszítések történtek a hadiipar helyreállítása, a Vörös Hadsereg fegyverzettel és lőszerrel való ellátása érdekében. Programot dolgoztak ki és valósítottak meg a munkások és dolgozó parasztok katonapolitikai szövetségének megalakítására, valamennyi szovjet köztársaság katonai erőfeszítéseinek egységes irányítás alatti összefogására. Az ország egységes katonai táborrá alakult át. A kommunista párt irányításával a nép összes anyagi eszközét és erkölcsi erőit az ellenség legyőzésének szolgálatába állították. A szocialista haza védelméhez szükséges eszközök szigorú centralizálása és központi felhasználása érdekében, Lenin vezetésével, megalakult a Munkás-Paraszt Honvédelmi Tanács. E szerv kezében összpontosult az egész politikai, katonai és gazdasági vezetés.

A kommunista párt pedig kezében tartotta a parancsnoki káderok kiválasztásának rendszerét, felhasználta a régi katonai szakemberek tapasztalatait és tudását. Irányította a munkások és dolgozó parasztok soraiból jött parancsnokok és politikai munkások felkészítését. Ennek érdekében tanfolyamok, katonai iskolák és katonai akadémiák egész hálózatát alakította ki, ahová összpontosította a legjobb erőket, azokat, akik képesek voltak a katonai elmélet fejlesztésére, valamint a munkás-paraszt környezetből kikerülő fiatal tudósok kibontakozásának segítésére.

A felsorolt feladatok végrehajtására a több arcvonalon folyó harctevékenység körülményei között került sor. 1919 tavaszán, amikor az imperialisták új lendülettel támadtak a szovjetek országára és több mint egy millió katonát és tisztet számláló seregükkel valóságos gyűrűbe fogták, a szocialista haza ismét halálos veszélybe került. 1919. március elején indította meg általános támadását a szovjethatalom ellen Kolcsak admirális. Délről Gyenyikin tábornok nyomult Moszkva felé, északnyugaton Jugyenyics hadserege tevékenykedett.

Az ellenség szétzúzásának szükségessége a Vörös Hadsereg — mint reguláris tömeghadsereg — építésének meggyorsítását sürgette. Ezen a téren a bolsevikok pártjának óriási nehézségeket kellett leküzdenie, hiszen a hadsereg építése állandó harcok, gazdasági problémák és éhínség közepette folyt. Még a legszükségesebbek — a fegyverzet, a lőszer, az élelmiszer — is hiányoztak. Nem volt elegendő számú kellően felkészült parancsnok, és főként kevés volt a tapasztalat a nagy kiterjedésű területen harcoló reguláris hadsereg vezetéséhez.

Mindezen körülményeket vizsgálva Lenin hangsúlyozta: „nagy fába vágtuk a fejszénket, ilyen méretekben erre a világon még senki sem vállalkozott... Egyik kísérletet a másik után hajtottuk végre... tapogatózva haladtunk előre,

keresgéltünk, próbálgattuk, milyen úton-módon lehet a feladatot az adott körülmények között megoldani. A feladat pedig világos volt. A szocialista köztársaság fegyveres védelme nélkül nem lehetünk meg."[13]

A katonai építés kérdéseiben a párt harcot vívott a trockistákkal és más antileninista csoportokkal. Trockij akkor, a katonai felső vezetés élén állva, rendszeresen megszegte az osztályelvek figyelembe vételére vonatkozó lenini utasításokat a Vörös Hadsereg építésében, a szovjet parancsnoki káderok felkészítésében, a pártpolitikai apparátus megerősítésében és a csapatoknál játszott szerepének kiterjesztésében.

A szovjet hadseregszervezés lenini elveinek gyakorlati megvalósítása a párttól nem kis erőfeszítéseket követelt a balos elemekkel folytatott harcban. Ezek ún. „katonai ellenzéket" szervezve léptek fel a párt által kidolgozott, a katonai vasfegyelemről, a csapatok vezetésének szigorú centralizálásáról szóló programpontok ellen; a partizán-módszerek és az ösztönösség mellett szálltak síkra.

A párt 1919. márciusában megtartott VIII. kongresszusa méltó választ adott a „katonai ellenzéknek", a trockistáknak és a „balosoknak" egyaránt. A kongresszus elítélte káros álláspontjukat azzal, hogy az veszélybe sodorhatja a szocialista honvédelem ügyét. A hozott határozatok megerősítették a Vörös Hadsereg építésének lenini elveit. A határozatok és az elfogadott program a szovjet fegyveres erők építésének olyan elveit rögzítették, mint a kommunista párt vezető szerepének érvényesítése, a munkás-paraszt káderok szigorú osztálykiválasztása, a Vörös Hadsereg és a széles dolgozó tömegek megbonthatatlan egysége, a proletár internacionalizmus és a népek közti barátság. A határozat kiemelte az öntudatos katonai fegyelem, a szervezettség és a központosított vezetés óriási jelentőségét a Vörös Hadsereg építésében és győzelmeinek megszervezésében. A kongresszus elismerte, hogy abban a bonyolult történelmi helyzetben, amikor a Szovjet Köztársaság ellen az intervenciósok és fehérgárdisták reguláris seregei támadnak, a proletárállam katonai szervezetének legjobb formája a reguláris Vörös Hadsereg. A kongresszus határozata kiemelte a Vörös Hadsereg megingathatatlan erkölcsi erejének, hazafiságának, a forradalom zászlaja iránti odaadásának, a fegyveres harc igazságos céljai tudatosításának óriási jelentőségét.

Így valósult meg a gyakorlatban a kommunista párt vezető szerepe a polgárháború éveiben a katonai építés és a forradalmi vívmányok védelmének megszervezésében. A kommunista párt és Központi Bizottsága vezetésével dolgozták ki és váltották valóra Kolcsak, Krasznov, Gyenyikin, Jugyenyics, Vrangel, az ellenforradalmi Lengyelország, valamint más imperialista területrablók seregei szétzúzásának terveit. A katonai kérdések nagy összefüggéseit, beleértve a hadászati irányok meghatározását is, a párt kongresszusain, az OK(b)P KB plénumain, a pártkonferenciákon vitatták meg, ahol meghatározták az ellenség elleni harc leghatékonyabb módjait is. A kollektív vezetés lenini elvének érvényesülése gyümölcsözően hatott az intervenciósok és fehérgárdisták szétzúzására irányuló legbonyolultabb kérdések megoldásában.

Csupán a VIII. és a IX. kongresszus közötti időszakban —bár ezeken alaposan megvitatták a katonai építés kérdéseit, meghatározták a szocialista honvédelem útjait —, a Központi Bizottság hat plenáris ülést, a KB Politikai Bizottsága 29 ülést, a KB Politikai Bizottsága és Szervezési Irodája 19 együttes ülést, a KB Szervezési Irodája pedig 110 ülést tartott, melyeken, egyéb problémák mellett, napirendre kerültek a katonapolitikai feladatok is. A Vörös Hadsereg

13 *Lenin* Összes Művei. 38. k. Budapest, 1973. 134—135. o.

építésének, a polgárháború arcvonalain folyó hadászati tevékenység megszervezésének irányítója a Központi Bizottság volt. A Központi Bizottság és a Honvédelmi Bizottság Lenin közvetlen vezetésével hozta meg döntéseit a katonai építés, a fegyverkezés, a katonai kiképzés, a Vörös Hadsereg ellátása, a vezető káderok hadseregen belüli elosztása, a hadiipar fejlesztése stb. valamennyi főbb kérdésében.

A párt vezető szerepe meggyőzően jutott kifejezésre a Lenin vezette Honvédelmi Bizottság viharos és eredményes tevékenységében. 1919. decembere és 1920. december 24. között a Honvédelmi Bizottság katonai kérdésekkel foglalkozó 175 ülése közül 143-on Lenin elnökölt. Az 1917. novemberétől 1920. novemberéig terjedő időben Vlagyimir Iljics, a Honvédelmi Bizottság elnökeként, az intervenciósok és fehérgárdisták szétzúzásának megszervezésével kapcsolatosan. 600 táviratot és levelet írt alá.

A bolsevikok pártjának irányító tevékenysége megmutatkozott az arcvonalakon folyó pártpolitikai munka megszervezésében is. E célból politikai biztosi, pártmunkási és propagandista minőségben legjobb képviselőit küldte az arcvonalakra. Kiemelkedő szerepet játszottak ezen kívül a pártmozgósítások, melyek elősegítették a párttagok megoszlásának gyökeres átszerveződését a Vörös Hadsereg érdekében. A polgárháború időszakában a pártszervezetek mintegy 260 ezer kommunistát küldtek a Vörös Hadseregbe, ahol 1920. augusztusára már 7 ezer pártalapszervezet működött, egységbe fogva a szocialista haza védelmezőinek sorait.

A kommunista párt folyamatosan gondoskodott arról, hogy a Vörös Hadsereg osztályalapjait az ipari munkásság, mint a fegyveres erők magja, alkossa. A párt a munkásosztályban látta a csapatok fegyelmének, szervezettségének, forradalmi szellemének, erkölcsi állóképességének forrását. A pártnak a titáni erőfeszítések eredményeképpen sikerült a sokmilliós Vörös Hadsereg szilárd proletár magját létrehoznia. Ezt különösen nehéz volt elérni, mivel Oroszország iparilag közepesen fejlett országnak számított és a munkásosztály létszáma az ország lakosságának csak kis százalékát képezte.

A Vörös Hadsereg személyi állományának zömét a középparasztság alkotta, amely 1918 őszén visszavonhatatlanul a szovjethatalom oldalára állt, és minden vonatkozásban, így katonailag is, támogatta azt. A munkásosztály és a középparasztság közötti tartós katonapolitikai szövetség létrejöttét nagy mértékben elősegítette a VIII. kongresszuson a parasztkérdésben elfogadott határozat, melyben meghirdették a lenini jelszót: a munkásosztály szövetségét a középparasztsággal, a szegényparasztságra támaszkodva. A munkásosztály szilárd szövetségének a középparasztsággal, vagyis a falusi lakosság zömével, döntő jelentősége volt a Vörös Hadsereg tömeghadsereggé fejlesztésében.

Lenin arra tanított, hogy a háborúban az győz, akinek nagyobbak az embertartalékai, ahol a hadseregnek szélesebb kapcsolata van a néptömegekkel. A szovjetellenes, népellenes háborút folytató ellenség ilyen kapcsolatokkal — és következésképpen embertartalékokkal — nem rendelkezett. A dolgozó tömegek túlnyomó többségükben ellenségesen viszonyultak az agresszorokhoz és a fehérgárdistákhoz. A Vörös Hadsereg számára kimeríthetetlen forrás állt rendelkezésre, ahonnan további erőt meríthetett. Igazságos háborút folytatott, a Nagy Október vívmányait oltalmazta. Ez volt a szovjet nép első háborúja a szocialista haza védelmében. A háború igazságos céljai forradalmi lelkesedést szültek, a szovjet harcosok tömeges hőstetteihez vezettek, serkentették a munkásság és a dolgozó parasztság részvételi szándékát a néphatalom védelmezésében.

A hadsereg és a dolgozó néptömegek közötti egység megszilárdítása érdekében a kommunista párt felhasználta az illegális pártszervezeteket, a partizánosztagokat, meghatalmazottakat küldött az OK(b)P KB nevében az ellenség hátországában folytatandó munka megszervezésére. Széles körű agitációs és propagandamunkát végeztek a párt- és tanácsi szervek vezető munkatársai is az agitációs vonatok és hajók kísérése során. Jelentős szerepet játszott a csapatszínházakat irányító főnökség.

A Lenin és a kommunista párt vezetésével létrehozott szovjet fegyveres erők alapvető sajátossága, hogy az ország népei közötti megbonthatatlan barátság és a proletár internacionalizmus elvei szilárd alapjára épül. Ez a sajátosság a kommunista párt ideológiájából fakad, melynek lényege a nagy és kis nemzetek jogainak és függetlenségének tiszteletben tartása, valamint a kölcsönös segítségnyújtás és támogatás szelleme, mely a világ proletariátusának a kizsákmányolók elleni felszabadító harca során születik meg.

A Vörös Hadsereggel vállvetve harcoltak a kommunista jövőért az internacionalista harcosok ezrei és ezrei — Magyarország, Bulgária, Lengyelország, Csehszlovákia, Korea, Kína, Németország képviselői. A szovjet nép gondosan ápolja emléküket. Az internacionalisták összeforrottsága és harctevékenysége a polgárháborúban Lenin szerint „az első és legnagyobb győzelmünk, mert ez nem csupán katonai, sőt egyáltalán nem is katonai győzelem, hanem valójában a dolgozók nemzetközi szolidaritásának győzelme. Ennek a szolidaritásnak a nevében kezdtük a forradalmat . . .”[14]

A katonai építés lenini elveinek megvalósulása lehetővé tette, hogy a kommunista párt a polgárháború befejező időszakában létrehozza a sokmilliós Vörös Hadsereget. 1919 végére a Vörös Hadsereg már 3 500 000 főt, 1920 végére pedig 5 500 000 főt számlált. Ez már hatalmas hadsereg volt, amely megsemmisítette az intervenciósok és fehérgárdisták egyesített haderejét.

A polgárháború a szovjet nép és hadserege teljes győzelmével ért véget. És ez a világimperializmus legnagyobb katonai és politikai vereségét is jelentette. Ebben a világtörténelmi jelentőségű győzelemben mint fókuszban tükröződött a szovjet társadalmi és államrendszer vitathatatlan fölénye. E győzelem fő forrását a kommunista párt vezető szerepe, a szovjet tervgazdálkodás, az ország népeinek megbonthatatlan barátsága, a világ proletariátusának támogatása, a hazájukat oltalmazó vöröskatonák magas fokú öntudata képezte.

Elmúltak a polgárháború viharos évei. A szovjetek országa hozzálátott a békés építőmunkához. A helyzet azonban továbbra is veszélyes maradt. Az imperialisták nem tudtak megbékélni a munkás-paraszt állam létezésével. Új és új ravasz terveket szőttek a szovjethatalom ellen. Ezért a kommunista párt, a békés gazdasági építés kibontakoztatása mellett, változatlanul szem előtt tartotta Lenin útmutatásait arról, hogy állandóan készenlétben kell állni, erősíteni kell az ország honvédelmi erejét, fokozni a hadsereg és a flotta harcképességét.

A párt megszívlelte a lenini figyelmeztetést. A háború előtti ötéves tervek megteremtették a Szovjetunió gazdasági és katonai potenciáljának alapjait, a szovjet népnek a Nagy Honvédő Háborúban aratott fényes győzelme fundamentumát.

Aztán megkezdődött a Nagy Honvédő Háború. A fasiszta hadigépezet hadüzenet nélkül, széles arcvonalon zúdult a Szovjetunióra, hogy birtokba vegye területét, kifossza javait, rettegésben tartsa és fizikailag megsemmisítse békés lakóit,

14 *Lenin* Összes Művei. 39. k. Budapest, 1973. 372. o.

ha nem hajlandók a megszállóknak behódolni. A német fasizmus által a Szovjetunióra kényszerített háború a világimperializmus rohamcsapatainak legnagyobb támadása volt a szocialista állam ellen; a legsúlyosabb megpróbáltatást jelentette, melyet hazánk valaha is átélt. „Ebben a háborúban dőlt el a világ első szocialista államának sorsa, a világ civilizációjának, a haladásnak és a demokráciának a sorsa."[15]

A szovjet nép és dicső fegyveres erői, a kommunista párt vezetésével, megsemmisítő vereséget mértek a hitleri Németországra és csatlósaira, megvédték a szocialista haza szabadságát és függetlenségét, nagy felszabadító küldetést valósítottak meg, becsülettel teljesítették internacionalista kötelességüket. A háború fő terheit a szovjet nép viselte. A Szovjetunió Fegyveres Erői játszották a döntő szerepet a fasiszta Németország, majd a militarista Japán szétzúzásában.

A Szovjetuniónak a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelme meggyőzően bizonyította a világ első szocialista államának életképességét és legyőzhetetlenségét. Ezt a háborút sikerrel fejeztük be, elsősorban azért, mert a szocializmus biztosította az egész szovjet társadalom megbonthatatlan egységét, a szovjet gazdaság erejét és hallatlan rugalmasságát, a hadtudomány magas fejlettségi szintjét; kiváló harcosokat és parancsnokokat nevelt.

A Nagy Honvédő Háború az Október szülte új társadalmi és államrend, a szocialista gazdaság, a marxi-lenini ideológia, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének, a Szovjetunió népei megbonthatatlan barátságának fényes diadala volt. „Nagyszerű népünk, hős és vitéz népünk magasra, a csillagokba emelte és a háborús évek tüzén át győzedelmesen hordozta a dicsőséggel övezett lenini zászlót, a Nagy Október, a szocializmus zászlaját" — hangsúlyozta Brezsnyev elvtárs.[16]

Példátlan bátorságot és helytállást tanúsítottak a fasiszta hordákkal vívott harcban a szovjet hadsereg és haditengerészeti flotta katonái. Magas fokú harci mesterségről tettek tanúbizonyságot a parancsnokok a hadművészet tökéletes elsajátítása során. Nagymértékben járultak hozzá a győzelemhez a partizánok, a bátor és önfeláldozó illegális harcosok — a párt és a Komszomol tagjai.

A Nagy Honvédő Háború össznépi jelleget öltött. A hadsereg és a flotta katonáival, a partizánokkal vállvetve kovácsolták a győzelmet a munkások, a kolhozparasztok és a szovjet értelmiség. Az ország rövid idő alatt katonai táborrá alakult át.

Ugyanakkor a győzelmet csak a szocialista rendszer által megteremtett objektív feltételek művészi felhasználásával lehetett kivívni. A szovjet népnek a fasiszta Németország ellen vívott harcában a tényleges szervező és lelkesítő szerepet a kommunista párt töltötte be. A háború kezdeti időszakának rendkívül bonyolult körülményei között is képes volt egész népünket — a katonákat és a hátország dolgozóit egyaránt — az óriási nehézségek leküzdésére buzdítani, a fasiszta területrablók elleni szent küzdelemre mozgósítani.

A kommunista párt kidolgozta a szocialista haza össznépi védelmének politikáját, az ország egész élete háborús vágányokra átállításának programját, az anyagi és erkölcsi-politikai tartalékok mozgósításának tervét az ellenség elleni harcra. Ezzel alkotó módon hasznosította a fegyveres erők pártirányításának azon tapasztalatait, melyek a polgárháború és a külföldi katonai intervenció

15 Az SZKP KB határozata „A szovjet népnek az 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelme 30. évfordulójára".
16 *Kommunyiszt.* 1975. 3. sz.

éveiben halmozódtak fel. Felhasználta a Lenin által meghatározott katonai-elméleti tételek egész tárházát és azokat a Nagy Honvédő Háború körülményeinek figyelembe vételével alkalmazta.

A szocialista haza védelme politikájának lényegét meghatározó fő jelszót a párt a „mindent a frontnak, mindent a győzelemért" jelszóban fogalmazta meg. Az ellenséggel szembeni ellenállás megszervezésének, a nép és az ország tartalékai mozgósításának konkrét programját a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsa és az OK(b)P KB 1941. június 29-én kelt közös direktívája adta meg az arcvonal menti területek párt- és tanácsi szervei részére. Ez a direktíva képezte az alapját Sztálin 1941. július 3-i rádióbeszédének is. A párt programja mélyrehatóan feltárta a szovjet nép előtt a Szovjetuniónak a fasiszta területrablók és megszállók elleni háborúja igazságos jellegét. Konkrét feladatokat adott az ország valamennyi erőinek és tartalékainak mozgósítására, népünk sorainak tömörítésére a párt és a szovjet kormány köré, a munkások és a kolhozparasztok munkájának mozgósítására, valamint partizánosztagok szervezésére az ellenség hátában. Hangsúlyozta a ravasz és körmönfont ellenséggel szemben a magasfokú éberség jelentőségét, a fegyelem és szervezettség fontosságát. A párt megmutatta az egész ország átállásának útját, hogy teljesíthesse a szovjet haza szabadságának és függetlenségének megvédésével kapcsolatos feladatokat. E programnak megfelelően szervezték át az állami irányítás, a párt és a gazdaság szervezetét, a centralizálás elvei alapján. 1941. június 30-án megalakult az Állami Honvédelmi Bizottság, élén az SZK(b)P KB főtitkárával, I. V. Sztálinnal. Az arcvonal menti körzetekben pedig, általában a területi vagy a városi pártbizottságok első titkárainak vezetésével, városi honvédelmi bizottságok alakultak.

A vezető szervek háborús átállásának alkotó része volt a párt erőinek alapvető újraelosztása. Ez abban jutott kifejezésre, hogy jelentős számú vezető pártmunkást katonai munkára irányítottak. A háború éveiben a fegyveres erőkhöz 18 850 vezető pártmunkás került.[17] A kommunisták és komszomolisták zöme az arcvonalakra ment és a Vörös Hadseregben élenjáró szerepet töltött be. Személyes példamutatásukkal nevelték a katonákat a fegyelemre, bátorságra, elszántságra és hősiességre. A háború éveiben mintegy 2 millió kommunista áldozta életét.

A párt szüntelenül gondoskodott a hadsereg politikai szerveinek és pártszervezeteinek erősítéséről. A háború éveiben több mint 5 millió embert vettek fel tagjelöltnek és mintegy 3,3 milliót párttagnak. A kommunista párt sorainak ilyen gyors ütemű növekedése a háború nehéz éveiben meggyőzően bizonyította a szovjet emberek millióinak magas színvonalú hazafias érzelmeit, a párt iránti határtalan bizalmukat, az igaz ügy győzelmébe vetett megingathatatlan hitüket.

A kommunista párt vezetésével ment végbe a népgazdaság háborús vágányokra történő átállítása; több ezer ipari üzem áttelepítése, a veszélyeztetett nyugati területekről keletre, ezekben a haditermelés gyors beindítása és fejlesztése, az élelmiszertartalékok mozgósítása és fokozott termelése a kolhozrendszer keretében — a munkások és kolhozparasztok, a tudósok, a mérnökök és technikusok igazi hőstette. A párt titáni erőfeszítései és az egész szovjet nép hősies munkája eredményeként a Szovjetunió keleti térségei a Vörös Hadsereg hatalmas arzenáljává alakultak át. Létrejött és gyors ütemben fejlődött a hadigazdaság, amely mind nagyobb mértékben tudta ellátni a frontokat korszerű haditechnikával és fegyverzettel. A háború éveiben szembeötlően megmutatkozott a szocialista gazdasági rendszer, a termelőeszközök társadalmi tulajdonának és a termelés tervgazdálkodási alapokon való szervezésének fölénye.

17 Uo. 2. sz.

A kolhozparasztok által felajánlott pénzen készült harckocsik

A Nagy Honvédő Háború átfogta a társadalmi élet minden szféráját: a gazdaságit, a politikait, a katonait és ideológiait egyaránt. Jelképezte a két ellentétes ideológia, a szocialista és az antikommunista reakciós fasiszta ideológia késhegyig menő harcát. A szocialista ideológia a való életet tükrözte, kifejezte országunk dolgozó tömegeinek, más országok dolgozó millióinak érdekeit, azon tömegekét, akik gyűlölték a fasizmust, mint a hódító német imperializmus ideológiáját, mint a fajelmélettel és nacionalista előítéletekkel terhes ideológiát, mint a világ meghódítására törekvő rabszolgatartók ideológiáját.

A Nagy Honvédő Háború éveiben a kommunista párt agitációs és propagandatevékenységének alapját a marxi—lenini elmélet alkotta. A párt egész ilyen irányú munkája arra irányult, hogy feltárja a háború jellegét, alapvető osztálycéljait, tudatosítsa a Vörös Hadsereg elé tűzött feladatok forradalmi lényegét, felszabadító tevékenységének nemzetközi jelentőségét. Ez a munka arra volt hivatott, hogy a szovjet népet és katonáit a szocialista haza, a kommunista párt iránti határtalan szeretetre nevelje, elmélyítse a német fasiszta területrablókkal szembeni gyűlöletet. Az agitációs és propagandamunka magába foglalta a hősiesség, a rettenthetetlenség, a támadó kedv kinevelését; a hazai földnek a megszállók alóli mielőbbi felszabadítására való törekvés ösztönzését tűzte ki célul. Az agitátorok és propagandisták erősítették a győzelembe vetett hitet, mozgósították a Vörös Hadsereg személyi állományát és a hátország dolgozóit minden, akár a legsúlyosabb megpróbáltatások elviselésére. Megtanították a katonákat harci feladataik mélyreható értelmezésére, segítették őket a harci mesterség elsajátításában. A pártot ebben az a lenini útmutatás vezérelte, mely szerint a győzelmet bármely háborúban mindenekelőtt azoknak a tömegeknek szellemi állapota határozza meg, melyek a harcmezőn vérüket ontják.

Pártunk ideológiájának és politikájának törhetetlen ereje és befolyása jutott kifejezésre a katonáknak a történelem során soha nem tapasztalt tömeges hősiességében, hazafias és internacionalista kötelezettségeik önfeláldozó teljesítésében. A harcban tanusított hősies magatartásukért több mint 11 600 embert tüntettek ki a Szovjetunió Hőse megtisztelő címmel, több mint hét millió ember pedig harci érdemrendeket és érdemérmeket kapott. A kitüntetettek sorában a soknemzetiségű szovjet állam valamennyi népének fiai képviselve voltak. A szovjet emberek millióinak közkincsévé vált marxi—lenini ideológia hatalmas szellemi fegyverré lett, mely legyőzte az embergyűlölő fasiszta ideológiát. A kemény megpróbáltatások óráiban a párt ügyének győzelme, a szocialista társadalmi és államrend igazságossága, népünk megingathatatlan elvi meggyőződése nyilvánult meg.

A Nagy Honvédő Háború éveiben a kommunista párt, Lenin gazdag katonai-elméleti hagyatékával felvértezve, hatalmas katonai szervező munkát végzett. Az átfogó mozgósítások következtében sikerült a háború folyamán a fegyveres erők létszámát olyan szinten tartani, hogy az biztosítsa az ellenség feletti mennyiségi fölényt is és a szükséges tartalékok létrehozását is. A mozgósítási munkán kívül e feladat megoldásához hozzájárult még az arcvonal menti körzetekben a különböző katonai és gazdasági objektumok védelmére, az ellenséges ejtőernyősök megsemmisítésére létrehozott vadászzászlóaljak tevékenysége, valamint a hazafias mozgalom vezetése által a népfelkelő hadosztályok megalakítása is. A népfelkelő egységek és magasabbegységek állományába mintegy kétmillió szovjet hazafi jelentkezett. Számos népfelkelő alakulatot a későbbiekben átvettek a reguláris hadsereg állományába, ahol számos kimagasló haditettet hajtva végre, dicsőséget szereztek csapatzászlóiknak.

A kommunisták pártja irányította a katonai tartalékok felkészítését a „Vszevobucs" — az általános katonai kiképzési rendszer —, valamint a dolgozók honvédelmi szervezetei révén. Ily módon a háború évei alatt összesen 18 millió szovjet állampolgár részesült katonai előképzésben.[18]

Mindez lehetővé tette az ellenségre mérendő csapások erejének fokozását, és végső soron a győzelem kivívását.

A párt hatalmas munkát végzett a Vörös Hadsereg új típusú harci-technikai eszközökkel és fegyverzettel való ellátásának biztosítása terén is. Ennek eredményeként a szovjet csapatok a háború folyamán olyan sorozatvető tüzérséggel, olyan harckocsikkal és repülőgépekkel rendelkeztek, amelyekkel az ellenség nem tudott versenyezni. Kulcsfontosságú volt a mérnökök és technikusok, a tervezőirodák dolgozói, a kohászati, harckocsi-, fegyver- és repülőgépgyárak munkásai és tisztviselői alkotó tevékenysége. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg csapásmérő ereje gyors ütemben növekedjék és megbénítsa az ellenség minden arra irányuló törekvését, hogy valamilyen technikai újdonság bevetésével a Vörös Hadsereg katonáit megfélemlítse a harcmezőn. 1943-ban az ellenség elvesztette technikai fölényét, és a háború befejező időszakában a Vörös Hadsereg már felülmúlta a hitleri haderőt harckocsikban és rohamlövegekben, tüzérségi lövegekben és aknavetőkben, harci repülőgépekben egyaránt. A kommunista párt hívta életre az új szervezési formákat a katonai építés, az új harcászati eljárásokat pedig a hadviselés területén.

A párt körültekintő és bölcs irányításával valósult meg a parancsnokok, politikai munkások és hadmérnökök felkészítésére, nevelésére irányuló káderpolitika. A párt útmutatásával, átgondoltan építették ki a tanfolyamok hálózatát, szervezték át a tiszti iskolák és az akadémiák munkáját a tanulmányi idő lényeges csökkentésével, azzal a szándékkal, hogy a Vörös Hadsereg első lépcsője jól felkészített katonai káderokkal rendelkezzen és jelentős tartalékokat is tudjon képezni. A párt ez irányú erőfeszítései nagyszerű eredményekhez vezettek. 1942-től kezdve, egészen a háború végéig, a Szovjetunió Fegyveres Erőihez évente 4—500 ezer kiképzett tiszt került.

A párt minden eszközzel támogatta a katonai elmélet fejlesztését, a katonai káderok alkotó kezdeményezését, megkövetelte minden értékes gondolat folyamatos figyelembe vételét és gyakorlati alkalmazását, mindannak felhasználását, amit a háborús tapasztalat nyújtott. Összességében, a szocialista állam katonai szervezete erősebbnek és fejlettebbnek bizonyult a fasiszta Németország és csatlósai hadigépezeténél. A háború éveiben a szovjet fegyveres erők építésére vonatkozó lenini és pártelvek, valamint a szovjet hadászat, hadműveleti művészet és harcászat alapelvei nagyszerűen kiállták a próbát és bebizonyították fölényüket.

Így szervezte meg a kommunista párt az ellenséggel szembeni ellenállást; eszmeileg felvértezte, lelkesítette és győzelemre vezette a szovjet népet. Teljes mértékben, a gyakorlatban is bebizonyosodott a lenini párt politikájának helyessége, melynek lényegét a szocialista haza védelmére irányuló össznépi harc megszervezése alkotta.

Azóta az emlékezetes nap óta, amikor díszsortűz és a főváros díszterén rendezett ünnepi felvonulás köszöntötte a szovjet népnek a Nagy Honvédő Háborúban aratott világtörténelmi jelentőségű győzelmét, már több mint 30 év telt el. A hőstettek hagyománya, az idősebb generáció Moszkva, Sztálingrád, Kurszk, Leningrád, Szevasztopol, Budapest, Varsó, Prága, Berlin térségében tanúsított helytállásának emléke azonban elevenen él a fiatalok, a városok és falvak dol-

18 Uo.

gozói szívében, akik ma az SZKP XXV. kongresszusán meghatározott nagyszerű tervek teljesítéséért küzdenek.

A tizedik ötéves terv, a hatékonyság és minőség terve munkahőstetteinek során sem feledik a szovjet emberek azt a kemény leckét, amelyet a Nagy Honvédő Háború adott. Mélyen tudatukba vésték, hogy önfeláldozó munkájuk nem csak az ország gazdasági javainak megsokszorozásához, a fejlett szocializmus társadalmi viszonyainak tökéletesítéséhez szükséges, hanem a szovjet haza védelmi képességének erősítéséhez is. A szovjet ember — gazdaságunk, gazdasági rendszerünk és kultúránk fejlődésének alkotója. Népünk vitéz és harcos nép, amely éberen őrzi a szocialista vívmányokat; olyan új, a történelem során soha nem tapasztalt tulajdonságokkal rendelkezik, melyek a történelmi fejlődés során, a szabadságharcokban, a szocialista alapokon nyugvó társadalmi élet forradalmi átalakításáért vívott harcokban alakultak ki.

Az SZKP KB határozata „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójáról" leszögezi, hogy a szovjet emberek munkahőstetteikkel, alkotó tevékenységükkel, a Nagy Honvédő Háborúban tanúsított hősies helytállásukkal és bátorságukkal, az osztálytestvérek sorsában való önzetlen osztozással bebizonyították a kommunizmus eszméi iránti határtalan odaadásukat, lángoló hazafiságukat és internacionalizmusukat. Egyesítik önmagukban az eszmei meggyőződést és az óriási életenergiát, a szüntelen törekvést a tudás és a kultúra mind magasabb szintjének elérésére, a kollektivizmus és a kölcsönös elvtársi segítségnyújtás érzését. A szovjet ember szereti szocialista hazáját. Életének alapvető tartalmává vált a kommunizmus építéséért végzett lelkes munka.[19]

A szovjet ember szociális arculatának változása tükrözi az érett szocializmus következtében a társadalmi élet területén jelentkező új vonásokat és fejlődést, és ez gyümölcsözően hat a szovjet fegyveres erők megszilárdítására is. A fejlett szocializmus jellemzője a tudományos-technikai forradalom vívmányainak egyesítése a szocialista gazdasági rendszer előnyeivel, határozott irányvétel a gazdaság intenzív fejlesztési módszereinek alkalmazására, a termelés minőségileg új szintre emelésére és mennyiségi növelésére, ezzel lehetővé téve a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtésére irányuló feladatok közvetlen megoldását, a dolgozók jólétének egyenletes növekedését, jelentős sikerek elérését a kapitalizmussal folytatott gazdasági versenyben. A fejlett szocializmus felsorolt vonásai teszik lehetővé a haditechnikai politika problémáinak magas színvonalú megoldását, a szovjet fegyveres erők ellátását a legkorszerűbb harcitechnikai eszközökkel és fegyverzettel.

A fejlett szocializmus feltételezi a társadalmi viszonyok egész rendszerének magas színvonalát, mely biztosítja a kommunista társadalmi viszonyokba való fokozatos átmenetet. Jellemzője a dolgozók eszmei-politikai és társadalmi összeforrottsága, a kommunista párt eszméi iránti feltétlen odaadásuk, a marxizmus—leninizmus eszméihez való hűségük. A fejlett szocializmus a társadalmi haladás legmagasabb fokú vívmánya, hangsúlyozza a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójával kapcsolatos párthatározat. Az érett szocializmus feltételei között új, magasabb szinten valósulnak meg a pártpolitikai munka, a fegyveres erők személyi állománya kiképzésének és nevelésének feladatai is. A hadsereg és a flotta kötelékébe ma már politikailag érett, öntudatos, magas általános műveltségű, fizikailag edzett, a katonai szolgálattal járó nehézségek elviselésére és a katonai mesterség rövid idő alatti elsajátítására alkalmas fiatalok lépnek. Töretlenül fejlődik a szovjet hadsereg tiszti káderainak eszmei-poli-

19 *Pravda.* 1977. február 1.

tikai színvonala, képzettsége, kulturáltsága és szakmai felkészültsége. Íme néhány adat a Szovjetunió Fegyveres Erői parancsnoki kara szociális arculatának jellemzésére: a hadsereg és a flotta tisztjeinek több mint 90%-a kommunista, illetve komszomolista; a parancsnokoknak mintegy 50%-a felső fokú katonai vagy katonai-szakmai képesítéssel rendelkezik. A szovjet katonák 100%-a elvégezte az általános iskola 8 osztályát és az állomány mintegy 80%-a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Megjegyzendő, hogy a Nagy Honvédő Háború előestéjén ez a mutató alig érte el a 12%-ot.[20]

A szovjet fegyveres erők személyi állománya szociális összetételének javulása, káderai általános műveltségi, szakmai és kulturális színvonalának emelkedése lehetővé teszi, hogy a katonai építés kérdéseit magasabb szinten oldjuk meg, és elősegíti a tudományos-technikai haladás vívmányainak hatékonyabb felhasználását a szocialista haza védelmének erősítése érdekében.

A Szovjetunió Fegyveres Erői — a szovjet társadalom szerves és elválaszthatatlan alkotórésze. Ezért a társadalmi élet területén végbemenő változások egyenesen és közvetlenül hatnak a fegyveres erők helyzetére is. A szovjet társadalmi rendszer ereje minden társadalmi osztály és réteg összeforrottságában rejlik. Az antagonisztikus osztályellentétek megszűnése, a szovjet társadalom szociális egyöntetűsége, a szocialista nemzetiségek céljainak azonossága és egysége, egy új közösség — a szovjet nép — kialakulása és fejlődése, a történelemben eddig soha nem tapasztalt stabilitáshoz vezetett. A szocialista társadalom dolgozóinak a holnapba vetett hite a szovjetek országát szilárddá, dolgozó népünket egységessé kovácsolja. A szovjet rendszer erkölcsi-politikai szilárdsága, a fejlett szocializmus feltételei között, az országot — a védelmi képesség szempontjából — bevehetetlen erőddé teszi, a hadsereget és a flottát hallatlan mértékben egyesíti, olyan szervezetté, amely magas szintű, öntudatos fegyelemmel, szervezettséggel, szilárd erkölcsi-politikai állapottal, kiváló harci tulajdonságokkal rendelkezik.

Következésképpen, a fejlett szocializmus feltételei maximális mértékben kedveznek a katonai építés, a politikai és harckiképzés feladatai megoldásának. Ezek a feltételek azonban önmagukban is megkövetelik a fegyveres erők pártirányítási szintjének emelését. Az SZKP vezető szerepének növekedését a fejlett szocializmus feltételei között mélyrehatóan indokolja a Központi Bizottság beszámolója az SZKP XXV. kongresszusán. A beszámoló hangsúlyozza, hogy „a szovjet társadalom dinamikus fejlődése, a kommunizmus építésének növekvő méretei, a nemzetközi küzdőtéren kifejtett tevékenységünk megköveteli, hogy állandóan tökéletesítsük a pártirányítás színvonalát a gazdaság és a kultúra fejlesztésében, a tömegek nevelésében, javítsuk a tömegek között végzett szervező és politikai munkát."[21]

Mindez teljes egészében vonatkozik a katonai építés területére is. A pártirányítás színvonalának emelését a fegyveres erők tevékenységének minden területén a nemzetközi helyzet bonyolultsága és a katonai építés napjainkban jelentkező olyan sajátosságai indokolják, melyek a hadsereg és a flotta politikai és harckiképzésével, harckészültségével szemben támasztott fokozott követelményekből fakadnak. Csakis a forradalmi elmélettel tökéletesen felvértezett, a forradalmi harc, a szocialista és kommunista építés irányításának gazdag tapasztalataival rendelkező párt képes sikeresen vezetni az ország védelmi képességének további erősítését és a korszerű fegyveres erők tökéletesítését célzó sokrétű munkát.

20 *Kommunyiszt.* 1977. 3. sz.
21 Az SZKP XXV. Kongresszusa. Budapest, 1976. 78. o.

Az SZKP, a marxi—lenini elmélettől vezérelve, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismeretében, meghatározza a katonai építés fő irányait, mozgósítja a fegyveres erők személyi állományát mindazon feladatok eredményes megoldására, melyek a szocialista haza szent határainak megerősítésére irányulnak. A hadsereg és a flotta pártirányítása színvonalának emelése azért is szükséges, mert a tudományos-technikai forradalom és a hadügy területén végbemenő gyökeres változások, valamint a személyi állomány felkészítésével szemben megnövekedett követelmények bonyolultabbá teszik a katonai építés problémáinak megoldását.

A szocializmus és az imperializmus közötti ideológiai harc élesedése is megköveteli a jelenlegi körülmények között a fegyveres erők pártirányítása színvonalának emelését, a szovjet emberek, a hadsereg és flotta katonái kommunista nevelésének fokozását. A marxi—lenini elméletre, a szocializmus építésében elért eredményekre támaszkodva, a hadsereg és a flotta pártszervezetei az ideológiai munka színvonalának, a burzsoá ideológiával szembeni harc hatékonyságának emelésére törekszenek. Mindez biztosítja a szovjet katonák eszmei-politikai szilárdságát. Ma a politikai szervek és pártszervezetek fő feladata a hadsereg személyi állományának a hazafiság és a proletár internacionalizmus szellemében a szocialista haza odaadó szolgálatára való nevelése.

Most a Szovjetunió Fegyveres Erőinek valamennyi katonája a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójának méltó megünneplésére készül. Új sikerek elérésére, a harci mesterség színvonalának emelésére, a hadsereg és a flotta harckészültségének fokozására törekednek. Az SZKP bölcs és tapasztalt vezetésével a szovjet fegyveres erők becsülettel teljesítik mindazon feladataikat, melyeket a szocialista vívmányok fegyveres védelmében a Haza elvár tőlük.

SZ. F. NAJDA

SZOVJET-OROSZORSZÁG ÉS A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 1919-BEN

1918. októberében, mint ismeretes, polgári forradalom zajlott le Ausztria—Magyarországon, novemberben pedig Németországban is.

Ezek a forradalmak egyrészt az első világháborúban kimerült Ausztria—Magyarország és Németország politikai-gazdasági válságának kiéleződése, másrészt a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak a népekre gyakorolt óriási hatása, s a szovjet államnak a polgárháború és az intervenció ellenére is eredményes fejlődése következtében keletkeztek.

A forradalom eredményeképpen az Osztrák-Magyar Monarchia több államra esett szét, romjain polgári köztársaságok — Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia — alakultak ki. A volt birodalom egy része az akkor alakuló Jugoszláviához került, más részét az újjászülető Lengyelországhoz csatolták.

Az újonnan létrejött országokban — és Németországban is — viharos gyorsasággal fejlődött a munkásmozgalom és a parasztok harca a földesurak ellen. Erősödött a forradalmi mozgalom a csapatoknál is. E harcok folyamán megkezdődött a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek tanácsainak megalakulása, valamint egyéb forradalmi szervezetek létrehozása. Folyt a küzdelem az eljövendő kommunista pártok megalakításáért is.

A kommunista pártok megalakításában nagy szerepet játszottak a hazájukba 1918. második felében hazatért volt oroszországi hadifoglyok. Közöttük jelentős számban voltak olyan kommunisták, akik Oroszországban léptek be a pártba, az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt nemzeti szekcióiba. E szekciók politikai felvilágosító munkájának hatására több ezer hadifogoly lépett be a Vörös Hadseregbe, helyenként pedig a partizánmozgalomba. Mint ismeretes, az internacionalisták hősiesen harcoltak az intervenciósok és a belső ellenforradalmi erők ellen.

Így például, magyar adatok szerint, a magyar hadifoglyok közül különböző időkben a Szovjet Köztársaság Vörös Hadseregében több mint 100 000 fő szolgált.

1918. október 31-én Magyarországon, igen feszült helyzetben, megalakult az első polgári-köztársasági kormány. Ebben a kormányban a liberális burzsoá pártok, a függetlenek és a radikálisok játszották a főszerepet. Bekerült a kormányba a szociáldemokrata párt is, amelynek nagyobb része a burzsoáziával megalkuvó álláspontot képviselt. A kormányt a Magyarországon jól ismert liberális Károlyi Mihály vezette.

Tipikusan liberális kormány volt ez, amely egyrészt a széles néptömegek megtévesztése, másrészt az élen járó munkásokkal és a dolgozó parasztokkal szemben alkalmazott erőszak útján igyekezett megakadályozni a forradalom fejlődését és megszilárdítani a burzsoá hatalmat.

A szociáldemokraták a maguk részéről a forradalmi tanácsok ideiglenes szervekké történő átalakításán munkálkodtak. Ezeknek — a szociáldemokraták felhívására — a burzsoázia hatalmát kellett erősíteniük, amely , az egyre erősödő forradalmi mozgalom elleni harc céljából, már hozzálátott egy megbízható hadsereg felállításához. A Károlyi-kormány ezzel egyidejűleg az USA, Anglia és Franciaország kormányainak kedvét kereste, igyekezett megnyerni bizalmukat és támogatásukat a forradalmi nép elleni küzdelemben.

Ilyen körülmények között alakult meg 1918. november 24-én, az Oroszországból visszatért magyar kommunisták kezdeményezésére a Kommunisták Magyarországi Pártja, amelynek egyik vezetője az Oroszországban már forradalmi tapasztalatokat szerzett Kun Béla lett. Fontos szerepet játszottak a párt megalakításában az ugyancsak Oroszországból visszatért kommunisták, például Jancsik Ferenc, Pór Ernő, Rabinovics József, Szamuely Tibor és mások.

Belépett a kommunista pártba több forradalmi szocialista is, mint Korvin Ottó, Mikulik József, valamint a baloldali szociáldemokraták egy kis csoportja, Rudas László, László Jenő, Szántó Béla és más elvtársak.

A kommunista párt megalakulásával a magyar munkásmozgalom két részre szakadt. Meg kell említenünk, hogy a városokban és a falvakban egyre jobban fejlődő forradalmi mozgalom közepette a forradalmi szárny gyorsan erősödött. A magyarországi kommunista párt létrejöttével új, történelmi időszak kezdődött az ország forradalmi mozgalmának fejlődésében. A kommunista párt december 7-én kiadta a „Vörös Újságot", röplapokat készített, a néphez intézett felhívásokat, politikai anyagokat bocsátott ki, amelyeket széles körben terjesztettek falun és városon egyaránt. Egyre jobban kibontakozott a nép közötti szóbeli propaganda és agitáció is, mindenekelőtt a munkások és a szegényparasztok körében. E tevékenység közben fejlődtek és erősödtek a párt vezető káderei is, akik elsősorban az öntudatos munkások közül kerültek ki. A párt egész tevékenysége a burzsoá kormány megbuktatására és a Magyar Tanácsköztársaság megalakítására irányult. A kommunista pártnak a nép körében aratott sikereit látva a kormány egyre inkább akadályozta a párt tevékenységét. Ehhez igénybe vette a jobboldali szociáldemokraták segítségét is.

Rövid idő múltán a kormány megkezdte a kommunisták tömeges letartóztatását és szervezeteik megsemmisítését. A letartóztatások 1919. februárjában kezdődtek és még március első felében is tartottak. A kormánynak sikerült börtönbe vetni a kommunista párt számos vezetőjét, köztük Kun Bélát is. A letartóztatások miatt a kommunisták illegalitásba vonultak.

A letartóztatásokkal szembeni felháborodás jeléül Budapesten és más városokban megindult a munkások tömeges tiltakozása. Így például 1919. február 24-én Budapesten, egy 4000 fős fémmunkás-gyűlésen, határozatban tiltakoztak a kommunisták letartóztatása ellen. Az illegálisan tevékenykedő kommunisták pedig, a munkásokra támaszkodva, február végén ellentámadásba lendültek a kormány és a szociáldemokrata vezetőség jobbszárnya ellen. A kibontakozott harc folyamán világossá vált, hogy a munkásság, és mindenekelőtt a nagyvállalatok dolgozóinak alapvető tömege, a kommunisták mellett áll. Szélesedett a kommunisták befolyása vidéken, a szegényparasztság körében, sőt még a csapatoknál is.

A nép körében folytatott forradalmi tevékenységgel egyidőben, márciusban, a kommunisták hozzáláttak a fegyveres felkelés előkészítéséhez. Meg kell említenünk hogy a kommunistáknak hamarosan sikerült megnyerniök a csapatok jelentős részét is, mindenekelőtt Budapesten. Itt néhány ezred szilárdan a kommunisták mellett állt. Terjedt a kommunisták befolyása a tüzérek, a páncélvonat-parancsnokságok és más csapatok körében is.

A kommunisták vezetésével 1919. március 19-én kezdődött a budapesti nyomdai dolgozók sztrájkja. Azon munkálkodtak, hogy ezt a sztrájkot Budapest és más városok munkásainak általános megmozdulásává fejlesszék.

Ebben a helyzetben, 1919. március 20-án, Vyx ezredes, az antant képviselője, jegyzéket nyújtott át a kormánynak, amelyben követelte, hogy Magyarország újabb területeket ürítsen ki, amelyeket antant-csapatok fognak megszállni. Ez a lépés az intervenció előkészítését jelentette arra az esetre, ha az országban a forradalmi mozgalom továbbfejlődnék. Ehhez az antant által kiürítésre követelt 25 000 km^2-nyi területhez tartozott Kárpátukrajna is. Amikor az antant-jegyzék ismertté vált Budapest, majd az egész ország munkásai és a lakosság más rétegei előtt, a dolgozók hallatlan felháborodásban törtek ki. Ez a burzsoá kormány teljes fejvesztettségét és összeomlását idézte elő. A szociáldemokrata párt vezetőségének alapvető része ebben a helyzetben elhatározta az egyesülést a kommunistákkal, majd új kormány alakítását, amely képes a belső és a külső válságot megoldani.

A szociáldemokraták és a kommunisták között 1919. március 21-én megindult tárgyalások még ugyanaznap a két párt egyesülésével értek véget, ezenkívül határozatot hoztak a Magyar Tanácsköztársaság létrehozásáról és kormányának — a Népbiztosok Tanácsának — megalakításáról.

A Tanácsköztársaság kikiáltását a munkásosztály és a dolgozó parasztság hatalmas lelkesedéssel fogadta.

A két munkáspárt egyesülését nyilvánosságra hozó határozat többek között kimondotta: „A proletárság uralmának biztosítására és az antant imperializmus ellen a legteljesebb és a legbensőbb fegyveres és szellemi szövetség kötendő az orosz szovjetkormánnyal."

Ezen elvi megállapodásból következett, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása után Kun Béla azonnal felvette a kapcsolatot Szovjet-Oroszország és a szovjet kommunista párt vezetőivel. Az első táviratot Kun Béla 1919. március 22-én küldte az OK(b)P akkor éppen Moszkvában tartott VIII. kongresszusának. A táviratban közölte, hogy Magyarországon kihirdették a tanácshatalmat, és hogy a Magyar Tanácsköztársaság javasolja: kössenek védelmi és megnemtámadási szövetséget az imperialista burzsoázia ellen.[1] A kongresszus lelkesedéssel fogadta a hírt és Lenint bízta meg válaszadással[2]. A Magyar Tanácsköztársaság kormányának küldött válasz a következőképpen hangzott: „Az Oroszországi Kommunista Párt VIII. kongresszusa lelkesen üdvözli a Magyar Tanácsköztársaságot. A kongresszus meg van győződve arról, hogy nincs messze az az idő, amikor a kommunizmus az egész világon győzedelmeskedik. Oroszország munkásosztálya minden tőle telhetőt megtesz megsegítésük érdekében. A világ munkásai feszült figyelemmel kísérik további harcukat és nem engedik meg egyetlen ország imperialistáinak sem, hogy kezet emeljenek az új szocialista köztársaságra. Éljen Tanács-Magyarország! Éljen a nemzetközi kommunista köztársaság!"[3]

1 Az OKP VIII. Kongresszusa. Jegyzőkönyvek. Moszkva, 1959. 322. o.
2 Uo. 223. o.
3 Uo. 179. o.

A Magyar Tanácsköztársaság kormányának az oroszországi szovjetkormányhoz intézett távirata így hangzott: „A magyar szovjet kormány testvéri üdvözletét küldi az oroszországi szovjet köztársaságnak és kormányának. A magyar proletáriátus, amely a közös ellenség, a nemzetközi tőkés imperializmus elleni harcban kivívta a hatalmat, nem lankad a harcban s minden erejét arra fordítja, hogy a nemzetközi proletáriátus győzelmet arasson.

Üdvözletünket küldjük Önnek, Lenin elvtárs, a nemzetközi proletáriátus és a mostanában összeülő III. Internacionálé vezérének. Egyúttal bejelentjük csatlakozásunkat a III. Internacionálé I. kongresszusához"[4]. A továbbiakban a távirat hangsúlyozta, hogy Magyarország dolgozói szilárdan kezükben tartják a hatalmat. Tájékoztatott arról is, hogy a közeljövőben összeül a tanácsok I. kongresszusa, amely megerősíti a hatalmat. Megemlítette a távirat, hogy Magyarország dolgozóinak a hatalmat vérontás nélkül sikerült kivívniuk. De nagyon helyesen, már akkor tartalmazta a távirat azt is, hogy a Tanácsköztársaságot az antant fenyegeti. „E fenyegető veszély láttán Magyarország egész munkásosztálya a proletárdiktatúra mellett áll. Kéri az Önök segítségét az imperialista rablók ellen . . ."[5].

Lenin március 22-én válaszolt a Magyar Tanácsköztársaság táviratára. Válaszában közölte, hogy az üdvözletet átadta a pártkongresszusnak, s azt nagy lelkesedéssel fogadták. Végül megígérte, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, megküldi a III. Internacionálé kongresszusának határozatát és a Szovjet Köztársaság katonai helyzetéről szóló közleményt. Kifejezte azt a kívánságát, hogy Budapest és Moszkva között létesítsenek állandó rádióösszeköttetést[6].

A március 23-án Kun Bélához intézett táviratában Lenin kérte, hogy tisztázzák az általa feltett kérdéseket. Ezt írta: „Kérem, közölje, milyen tényleges biztosítékai vannak arra vonatkozóan, hogy az új magyar kormány valóban kommunista, nem pedig egyszerűen szocialista, azaz szociáláruló kormány lesz?" A továbbiakban ezt kérdezte: „Többségük van-e a kommunistáknak a kormányban? Mikor lesz a tanácskongresszus? Mit jelent a valóságban az, hogy a szocialisták elismerték a proletárdiktatúrát?"

Lenin arra is figyelmeztet, hogy a magyar forradalom sajátos feltételei között hibás lenne az orosz taktikának minden részletében való puszta utánzása. „Ettől a hibától óvnom kell, de tudni szeretném, miben látják a tényleges biztosítékokat."[7]

A Lenin által felvetett kérdések óriási jelentőséggel bírtak. Az első komoly segítséget jelentették a kommunisták és mindenekelőtt vezetőik számára. A távirat világosan felvetette, hogyan kell tevékenykedni és hogyan kell fellépni többek közt a jobboldali árulók ellen.

Amennyire Leninnek a „Rádióbeszélgetés Kun Bélával" címet viselő, gramofonlemezen megszólaló hangjából érteni lehet, Budapestről némely kérdésére választ kapott, ezt jegyzeteiben meg is említi[8].

Nem vitás, hogy Leninnek már az első levelei is komoly segítséget nyújtottak a magyar kommunistáknak. De mint ma már tudjuk, a lenini útmutatásokat és tanácsokat — objektív vagy szubjektív okok miatt — a magyar kommunisták nem mindig fogadták meg.

A magyar kommunista párt vezetői közvetlen katonai segítséget is kértek

4 *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest, 1958. 151. o.
5 Uo.
6 *V. I. Lenin* Összes Művei. 38. k., Budapest, 1973. 207. o.
7 Uo. 208. o.
8 Uo. 224—225. o.

Szovjet-Oroszországtól. Meg kell mondanunk, hogy az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága és a szovjet kormány az első szóra reagált erre a kérésre. Így azután az OK(b)P KB Politikai Bizottságának 1919. áprilisában tartott ülésén határozatot hoztak a Magyarországnak nyújtandó katonai segítségről. A támogatás megvalósítását az ukrán arcvonal parancsnokságára bízták. E direktívának megfelelően a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága katonai utasításokat adott V. A. Antonov-Ovszejenkónak, az ukrán arcvonal parancsnokának, arra vonatkozóan, hogy mikor és hogyan kell a hadműveleteket megkezdeni.

A katonai és egyéb események azonban 1919 nyarán úgy alakultak, hogy a segítségnyújtásra nem került sor. Hogy tisztán lássuk ezt, meg kell értenünk, milyen helyzetbe került a Szovjet Köztársaság ebben az időben. 1918 végén—1919 elején a Szovjet Köztársaság óriási katonai sikereket ért el. 1918. szeptember—októberben az akkor legfontosabb arcvonalon — a keleti arcvonalon — szétverték az intervenciósok és fehérgárdisták fő erőit; az antant a fehércseh hadtest és az eszer-mensevik fehérgárdista csapatok erőivel innen szándékozott főcsapást mérni Moszkva irányába és elfoglalni a fővárost. A déli arcvonalon és az északi hadszíntéren az ellenség támadása elakadt.

1918 végén a szovjet csapatok sikerei, valamint Anglia, az USA, Franciaország és más országok dolgozói részéről Szovjet-Oroszország felé megnyilvánuló támogatás következtében meghiúsult az antant terve, hogy a világháború befejezte után erős hadsereget küldjön Oroszországba a szovjethatalom megsemmisítése céljából. A fronton aratott győzelmeink és az Oroszországban tartózkodó intervenciós csapatok közötti agitáció hatására tömeglázadás és felkelés kezdődött a katonák és matrózok körében azzal a követeléssel, hogy engedjék őket visszatérni hazájukba. Ez az intervenció katonai-politikai válságának kezdetét jelentette, s arra kényszerítette az USA, Anglia, Franciaország és Olaszország kormányát, hogy csapataikat még 1919-ben kivonják Oroszországból.

1918 végén—1919 elején hazánk dolgozóinak az osztrák—német intervenciósokra nehezedő fegyveres nyomása következtében, s az Ausztria-Magyarországon és Németországban bekövetkezett polgári forradalmak eredményeképpen, Ukrajnából, Belorussziából és a Baltikumból kitakarodtak a német intervenciósok. Távozásuk után Ukrajnában, Belorussziában, Litvániában, Lettországban és Észtországban 1918 végén—1919 elején szovjetköztársaságok alakultak. Ez a szovjet nép hatalmas győzelme volt.

Az USA, Anglia és Franciaország reakciós körei azonban még nem mondtak le a Szovjet-Oroszország elleni fegyveres harcról. 1918 végén a szibériai Kolcsak-kormány körül megkezdték valamennyi fehérgárdista—kozák csapat tömörítését. Az antant segítségével Kolcsakot Oroszország főkormányzójává és valamennyi fehérgárdista—kozák csapat főparancsnokává nevezték ki. Ennélfogva délen neki voltak alárendelve Gyenyikin csapatai is. Gyenyikint Kolcsak helyettesévé nevezték ki. Ezeknek az ellenforradalmi főkolomposoknak volt alárendelve északon Miller — aki a helyi kormány vezetőjének szerepében tetszelgett —, északnyugaton pedig Jugyenyics tábornok, az északnyugati fehérgárdista hadsereg parancsnoka.

Az antant — így, vagy úgy — kénytelen volt támogatni Kolcsakot, Gyenyikint és cinkosaikat a Szovjet-Oroszország elleni harcban, valamint Lengyelország burzsoá földbirtokosait, s Ukrajna, Litvánia, Lettország és Észtország polgári-nacionalista kormányait. Háborúra ösztökélte (Szovjet-Oroszország ellen) az antantot Finnország, Románia és más országok burzsoá kormánya is.

Az antant, miután csapatait kivonta Oroszországból, haladéktalanul hozzálátott, hogy az ellenforradalmi csapatokat fegyverrel, lőszerrel, haditechnikával, ruházattal, élelmiszerrel ellássa, és mindazzal ami az egyesült ellenforradalmi erőknek a szovjethatalom elleni harcához szükséges. A hadjáratot, vagyis a fentebb említett ellenforradalmi erők fő támadását pedig 1919 nyár elején tervezték megindítani.

Az események fejlődése azonban oda vezetett, hogy a hadjárat, merő véletlenségből, március 4-én kezdődött, amikor a Kolcsak-féle csapatok egyéni támadása hadjáratba ment át.

A Magyar Tanácsköztársaság létrejötte idején a kolcsakisták, miután kivetették állásaikból a keleti arcvonal 5., majd 2. hadseregét, sikeresen nyomultak előre a Volga felé. Az országot óriási veszély fenyegette. A kommunista párt és a szovjet kormány a keleti arcvonalra vezényelte a legjobb erőket és eszközöket, ami lehetővé tette, hogy 1919. április végén feltartóztassák a kolcsakisták támadását, májusban pedig üldözőbe vegyék azokat először az arcvonal déli szárnyán, júniusban pedig megindítsák a keleti arcvonal valamennyi hadseregének általános támadását. A kibontakozó harcok során a kolcsakisták, nagy veszteséget szenvedve, visszavonultak.

A helyzet azonban változatlanul bonyolult volt. Április végén támadást indítottak a gyenyikinisták is a déli arcvonal meggyengült csapatai ellen. Ennek kapcsán az ukrán arcvonal parancsot kapott, hogy a gyenyikinisták elleni harcban nyújtson teljes támogatást a déli arcvonalnak, sőt, ha szükséges, akár a szovjet csapatoknak a Petljura elleni arcvonalról történő részbeni visszavonása útján is, bár ez különösen veszélyes volt az ország szempontjából. Az említett arcvonal parancsnoksága azonban az utasítás figyelmen kívül hagyásával tovább nyomult előre nyugaton, mind jobban szélesítette támadását, és ez utolsó tartalékait is felemésztette.

1919. április végén kapott utasítást az ukrán arcvonal, hogy a Magyarországgal való egyesülésre a Moldván és Bukovinán át végrehajtandó támadás céljából szervezze meg az erőket. 1919. március 30-án ugyanis távirat érkezett Kun Bélától, amelyben kérte az ukrán arcvonal erőinek segítségét, s azt javasolta, hogy Bukovinán keresztül támadjanak Csernovic irányába, majd tovább a Szeret folyó mindkét partján[9].

1919. május 4-én N. Podvojszkij, Ukrajna katonai népbiztosa, parancsot adott ki, amelyben megvilágította a Magyarországra érkezés célját, figyelmeztetve ugyanakkor a csapatokat, hogy „Nem Romániát kell meghódítaniuk, hanem csak a dolgozók ellenségeit kell megdönteniük Romániában ... Az Önök célja — szétzúzni a román és a csehszlovák ellenforradalmárok szövetségét, amely ezekben a napokban jött létre, hogy elnyomja a bolsevista világforradalom előőrsét — a Magyar Tanácsköztársaságot"[10].

N. Podvojszkij utasítása helytelen volt abban az értelemben, hogy a Magyarország felé haladással egyidejűleg javasolta a román kormány megdöntését is. Ezt a tanácsot V. A. Antonov-Ovszejenko, az ukrán arcvonal parancsnoka adta, akit H. Rakovszkij, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosi Tanácsának elnöke támogatott.

Rakovszkij, Antonov-Ovszejenkóval egyetértve, Trockij nézeteit követte arra vonatkozóan, hogy a szovjet hadsereg szuronyaival más országokba is, így a magyarországi hadjárat során egyúttal Romániába is, vigyék át a forradalmat, és

9 A Szovjet Hadsereg Központi Állami Levéltárának anyaga.
10 Vörös Könyv. 2. rész. „Szovjet-Oroszország, Ukrajna és Románia". Harkov, 1921., 32. o.

ha a körülmények lehetővé teszik, még a Balkánra is terjesszék ki azt. A trockista vonal aláásta a csapatok hadrafoghatóságát és kalandos vállalkozásokra ösztönözte őket.

Május 12-én az ukrán csapatok egy kis része, miután átkelt a Dnyeszteren, harcba lépett a román csapatokkal, úgy gondolva, hogy Románián át törnek Magyarországra. Az erőviszonyok azonban nem voltak egyenlőek és a románok hamarosan kiszorították a szovjet csapatokat megindulási állásaikba. Meg kell említenünk, hogy V. A. Antonov-Ovszejenko, az ukrán arcvonal főparancsnoka, ahelyett, hogy főerőit a románok ellen irányította volna, tovább folytatta támadó hadműveleteit az Ukrán Direktórium ellen, céltalanul megnövelve az arcvonal kiterjedését és felemésztette utolsó tartalékait is. Lenin ellenvetése dacára pedig megengedte Gyebenko hadosztályparancsnoknak, hogy betörjön a Krímbe és harcot indítson felszabadításáért. Ez szintén lekötötte az arcvonal erőinek egy részét, következésképpen gyengítette a déli arcvonal csapatait is.

Lenin követelése, amelyet ebben a kérdésben április 21-én küldött I. I. Vacityisznak, a köztársaság főparancsnokának, és Sz. I. Arapovnak, a köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa tagjának, nem ez volt. Lenin azt írta: „A Galícia és Bukovina egy részébe történő előnyomulás a Tanács-Magyarországgal való kapcsolat miatt szükséges. A feladatot minél gyorsabban és tartósabban meg kell oldani, e feladat határain túl azonban Galíciának és Bukovinának semmiféle elfoglalása nem kell, ugyanis az ukrán hadseregnek semmilyen körülmények között sem szabad eltérnie két legfőbb feladatától. Éspedig: az első, legfontosabb és legsürgősebb — segítséget nyújtani a Donyec-medencének. E segítséget gyorsan és nagy arányban kell elérni. A második feladat — szilárd vasúti kapcsolatot teremteni Tanács-Magyarországgal. Tájékoztassanak az Antonovnak adott utasításaikról és a végrehajtásuk ellenőrzésére tett intézkedéseikről."[11]

Ily módon az a próbálkozás, hogy a vörös csapatok Magyarországra áttörjenek, mindenekelőtt az ukrán arcvonal parancsnokságának hibájából hiúsult meg. Májusban a helyzet még bonyolultabbá vált, mind Gyenyikin fokozódó nyomása, mind pedig az ezután következő Grigorjev-féle, majd pedig a Mahno-féle lázadások miatt. Ugyanebben az időben a jobbparti Ukrajnában nacionalisták által szervezett zendülések kezdődtek.

Ez még jobban gyengítette csapatainkat a déli hadszíntéren, amely a gyenyikinisták kezén volt, s akik május végén határozott támadásba kezdtek.

A bandák elleni harc céljából, tartalékok hiányában, az arcvonalról kellett visszavonni Ukrajnába a csapatok egy részét, és mozgósítani kellett a kommunistákat, komszomolistákat és munkásokat. Lázadások kezdődtek a déli arcvonal csapatainak háta mögött is.

Ily módon májusban Ukrajnában és az egész déli arcvonalon rendkívül bonyolulttá vált a helyzet, mindenekelőtt az ukrán arcvonal parancsnokságának helytelen tevékenysége következtében, amely a Vörös Hadsereg Főparancsnokságának, sőt magának Leninnek[12] az utasítása ellenére is hallatlanul nagyra növelte az arcvonalat és nem nyújtott időben kellő segítséget a déli arcvonalnak, sem pedig a Bukovinán keresztül Magyarország felé indítandó hadműveletekhez szükséges nagy erők megszervezéséhez.

A gyenyikinisták, miután áttörték a déli arcvonalat, június végén elfoglalták

11 *V. I. Lenin Összes Művei.* 5. kiadás 50. k. 285. o. (oroszul)
12 Uo. 282—283., 285—287., 290—291., 302., 308., 326—327., 330., 332—333. o. (oroszul)

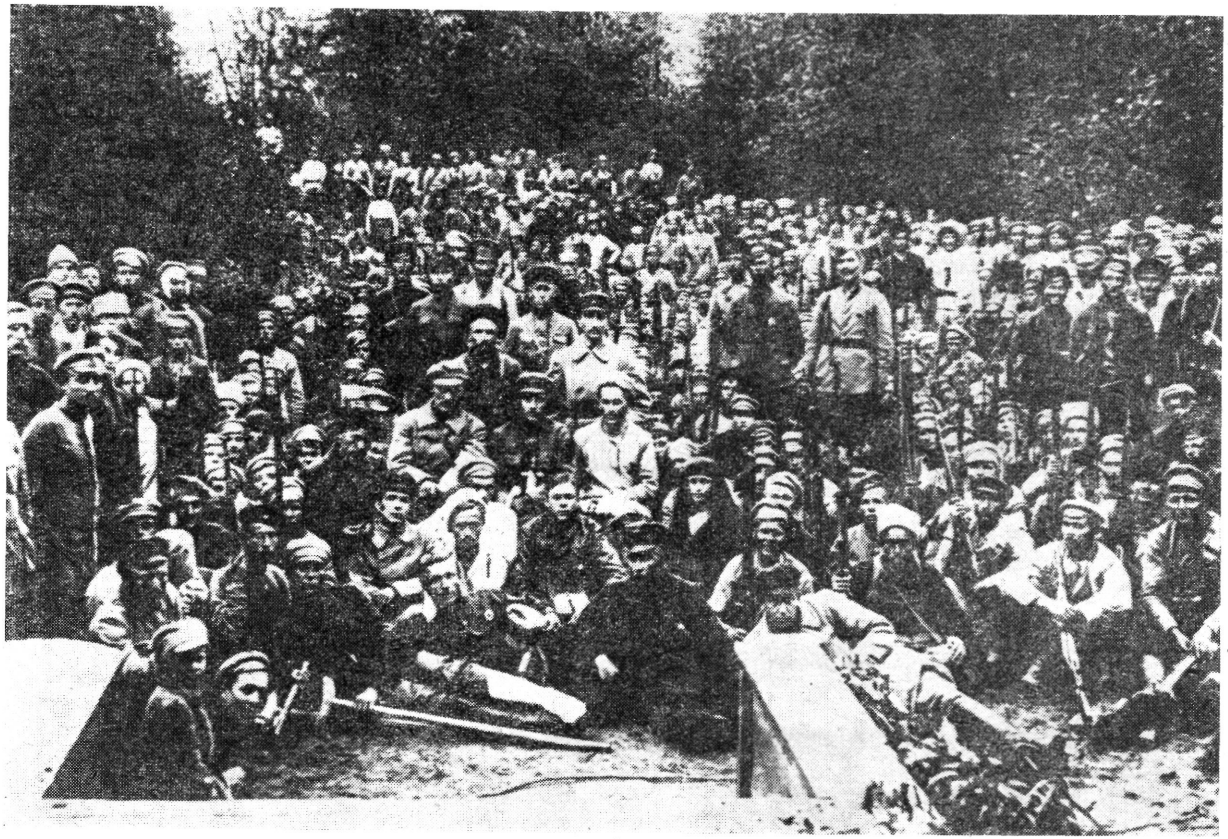

A Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére szervezett nemzetközi dandár 3. ezrede Kijevben, 1919

Harkovot és Caricint, elérték a megindulási állásokat, ahonnan július 3-án megkezdték az antant II. hadjáratát.

Ily módon számos objektív ok, valamint Rakovszkij és Antonov-Ovszejenko szeparatista-trockista tevékenysége következtében, hazánk elvesztette lehetőségét arra, hogy segítséget nyújtson Magyarországnak az intervenciósok és a belső ellenforradalmi erők ellen kibontakozó döntő harcokban.

Abból a célból, hogy részletesebben tájékoztassák a magyar kommunistákat az oroszországi helyzetről és az ellenséggel vívott harc közös feladatairól, Lenin utasítást adott az OK(b)P KB-nak, válasszon ki néhány, Magyarországot ismerő kommunistát és vezényelje azokat Moszkvába, hogy felkészüljenek a magyarországi utazásra. Több személlyel folytatott beszélgetés után az Ukrán Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága az 1918 óta párttag Szamszon Alekszejevics Manzon személyében állapodott meg, aki Magyarországon volt fogságban és nemrégiben tért vissza Ukrajnába.

Az UK(b)P Központi Bizottságával folytatott beszélgetés után Sz. A. Manzon és a Központi Bizottság néhány tagja Moszkvába utazott, ahol körülbelül április második felében fogadta őket V. I. Lenin.

A Leninnel való találkozás — írja Manzon — valahogyan szokatlanul zajlott le. Először megindult a szokásos beszélgetés, majd Lenin megkérdezte Manzont, hol dolgozik. Manzon elmondta, hogy a zsitomiri (volinszki) kormányzóság egyik járásában. Lenin — ismerve az ebben a járásban uralkodó nehéz helyzetet — azt ajánlotta, hogy előbb beszéljék meg a zsitomiri ügyek állását, majd pedig áttért Magyarországra és mintegy mellesleg megkérdezte: „Hogyan lehetnénk a Magyar Tanácsköztársaság segítségére?" Manzon gondolkodás nélkül válaszolt: „Menjünk mindannyian oda és csatlakozzunk a magyar elvtársakhoz." Szavai után Lenin sokat sejtetően ránézett és azt kérdezte: „Ha mindannyian odamennek, ki űzi el az ellenséget földünkről?" „Én zavarba jöttem — írja Manzon —, s egy kis szünet után azt feleltem: gyorsan elzavarjuk Petljurát, átmegyünk Nyugat-Ukrajnába, onnan pedig Magyarország már csak egy kőhajításra van..." „Tehát mikor űzzük el Petljurát?" — kérdezte mosolyogva Lenin. „Nos, mit tegyünk, ha már az imperialisták mindenfelől megtámadták a magyarokat, a magyar elvtársaknak nem lesz könnyű megszabadulniuk belső és külső ellenségeiktől. Hogyan segíthetünk? Milyen támogatást nyújthatunk a kialakult helyzetben?"[13]

Ilyen módon, Manzon szavai után, mintegy bevezető beszélgetésként kezdődött a fő kérdésre való áttérés. „Vlagyimir Iljics váratlanul hozzám fordult és azt mondta: jóváhagyja az Ukrán Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának ama határozatát, hogy az Ukrajnában kialakult helyzet ismertetése céljából engem a Magyar Tanácsköztársaságba küldenek. Később még azt mondotta: »Annak ellenére, hogy a magyar elvtársaknak mindenképpen segíteni kell, azt a tervet, miszerint vasúti összeköttetést létesítünk velük, bizonyos időre el kell halasztani, mivel az ukrán elvtársaknak figyelmüket a Donyec-medence támogatására kell összpontosítaniuk, ahol komoly veszély fenyeget. Ami pedig a nyugatra történő előrenyomulás néhány ukrán elvtárs által vázolt irányvonalát illeti — mondotta Vlagyimir Iljics —, azt úgy kell megítélnünk, mint amely ellentétes az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt politikájával, mivel mi nem tűzünk ki magunk elé olyan feladatot, hogy a forradalmat más országokban a Vörös Hadsereg erejével hozzuk létre.

13 *Sz. A. Manzon:* Visszaemlékezés az 1919-es magyarországi forradalomról. 9. o.

Ezeket a határozatokat — folytatta V. I. Lenin — az ukrán elvtársaknak állandó verzérfonalként kell tekinteniük. Erről nekem is tájékoztatnom kell Kun Bélát«.

V. I. Lenin a térképhez lépve körülrajzolta Magyarországot, megjegyezve közben, hogy amint látjuk, az ország nem nagy. Budapest, az ország fővárosa azonban igen közel van a frontvonalhoz. Budapest mindössze 4—5 napi menettávolságra van a front bármely részétől. Egy komoly kudarc már az intervenciós megszállás veszélyének teszi ki ezt a hatalmas proletár központot... A proletárréteg itt igen jelentős. Ilyen körülmények között tartalékokat kell képezni, erős helyőrséget fenntartani, egyszóval úgy meg kell erősíteni ezt a várost, hogy bevehetetlen proletár erőddé váljék és készen álljon minden meglepetésre. Ezt minél előbb meg kell tenni. Tudjuk, hogy a románok és csehek kényszer hatása alatt harcolnak és tartós háborúra nincsenek felkészülve, s miután a magyar Vörös Hadsereg komoly ellenállásába ütköztek, hátrafelé özönlöttek, a rendezetlen visszavonulás pedig hadseregük összeomlásához vezethet.[14] Lenin rövid gondolkodás után azt mondta: »Nem kételkedünk a magyar forradalom győzelmében, eljön annak az ideje, hogy segítsünk a magyar elvtársaknak«[15].

A továbbiakban V. I. Lenin áttért a magyar kommunisták részére általam küldendő javaslatokra. A következőket ajánlotta: »1. Oszlassák fel az egész régi bürokratikus apparátust, és határozottan fogjanak hozzá a munkások, parasztok és az ügyhöz hű értelmiség újonnan létrehozandó államapparátusának megteremtéséhez«.[16]

Lenin felhívta a figyelmet arra, hogy a fenti intézkedések megvalósítása során a jobboldali szociáldemokraták ellenállást fognak tanúsítani, fel kell tehát készülni arra, hogy visszaverjék azt.

2. Lenin azt a tanácsot adta, hogy haladéktalanul kezdjék meg az agrárreform valóra váltását, széles körben terjesztve a jelmondatot: »Azé a föld, aki megműveli«.

3. Javasolta azt is, hogy a lényegbevágó kérdéseket csak akkor oldják meg, ha már »létrehozták a kommunistákból álló, valóban munkás-paraszt kormányt«. »Arra a kérdésünkre, hogy többségben vannak-e a kommunisták a kormányban, Kun Béla, sajnos, nem egészen pontosan azt válaszolta, hogy bár nincsenek többségben, ő győzni fog, mivel a tömegek mögötte állnak. Ez a válasz nekünk örömet szerez, de nem elégíthet ki«."[17]

V. I. Lenin figyelmeztette Sz. A. Manzont, hogy nem elegendő meghallgatni egyik vagy másik kiválóságot, illetve társadalmi csoport kijelentéseit, hogy ők a szovjethatalom mellett állnak. Az a fontos, hogyan értelmezik ezt a hatalmat és a hatalom gyakorlását. „Mint ismeretes — mondotta —, a kulákok nálunk szintén hangoskodnak, hogy ők a szovjethatalom mellett vannak, de kommunisták nélkül. Az ilyen hatalom azonban — mondotta Lenin — egyáltalán nem szovjet."[18]

4. „Magyarország helyzetének veszélyessége — mondotta a továbbiakban V. I. Lenin — nem csak a frontok helyzetében rejlik, hanem az egyesült párton belüli árulásban és abban, hogy az antant felhasználja az aknamunkában szerzett tapasztalatait és a jobboldali szociáldemokraták hűségét, ezt a körülményt pedig a magyar elvtársaknak komolyan figyelembe kell venniük."[19]

14 Uo. 10—11. o.
15 Uo. 11. o.
16 Uo.
17 Uo.
18 Uo. 11—12. o.
19 Uo.

Ezek voltak V. I. Lenin fontosabb utasításai. Emellett sok más, a magyarok számára nagyon is szükséges tanácsot adott még, amit Manzonnak továbbítania kellett a magyar kommunistáknak.

Sz. A. Manzon e beszélgetés után hamarosan elutazott Magyarországra, és 1919. május 5-én meg is érkezett.

Elbeszélése szerint még aznap hivatalosan találkozott Kun Bélával, jelentette, hogy Lenin megbízásából érkezett és átadta a tanácsokat és az útbaigazítást.

Manzon elbeszélése szerint Kun Béla meghallgatta a tájékoztatót és nyomban igen ingerültté vált, kijelentvén, hogy „nem értenek meg bennünket, ezért nem nyújtanak haladéktalan segítséget". Minél tovább mondta azonban Manzon Lenin üzenetét, Kun Béla annál figyelmesebben hallgatta és mint Manzon írja, „Kun Béla megértette, hogy Lenin a moszkvai Kremlből látja és ismeri a körülményeket és komolyan nyugtalanítja őt a magyarországi helyzet".[20]

A beszélgetés végén Kun Béla kijelentette, hogy Manzonnak Budapesten kell maradnia, Leninnek pedig „nem szavakkal, hanem tettekkel válaszolunk".[21] Manzon felhívta a figyelmet arra is, hogy utazásáról és Leninnel folytatott beszélgetéséről ő csak az OK(b)P orosz csoportjának vezetőit tájékoztathatja. Manzon még aznap találkozott Bermannal és Weisberttel, az orosz csoport vezetőivel, és ismertette küldetését, valamint a Kun Bélával folytatott beszélgetését.

Az OK(b)P KB magyarországi orosz csoportja még a Tanácsköztársaság létrejötte előtt megalakult. A csoport Bermannból, a hadifoglyok ügyeivel foglalkozó orosz bizottság elnökéből, Targonszkijból, a helyetteséből, a *Weissbrod*-bizottság tagjából állt. A csoporthoz tartoztak még az első világháború előtt Budapesten letelepedett orosz politikai emigránsok — Vlagyimir Bogdanovics Jusztusz, Meller, Belocerkovszkij — és Uraszov volt hadifogoly, urali kommunista munkás is. Később a csoportot — mint pártunk önálló magyarországi szervezetét — az OK(b)P KB is megerősítette.

Most pedig ide küldték Sz. A. Manzont is, akit hamarosan felvettek a csoport vezetőségébe. Manzon először politikai felvilágosító munkát folytatott a Vörös Hadseregben, s a Budapesten összegyűlt orosz hadifoglyok között.

Bizonyos idő elteltével a budapesti orosz klub vezetőjévé jelölték ki. A klub nagy munkát végzett nem csak az orosz és más nemzetiségű interncionalisták, hanem a magyarok körében is. A klubot az OK(b)P orosz csoportja vezette. A csoport áprilisban „Budapestszkaja Pravda" címmel bolsevik újságot adott ki. Az első szám 1919. április 9-én jelent meg és a magyarországi tanácshatalom ideje alatt összesen 37 számot adtak ki. Az újságot 3000 példányban nyomták, a kereslet azonban jóval nagyobb volt. Meg kell említenünk, hogy az újságot nem csak orosz hadifoglyok, hanem az orosz nyelvet ismerő magyarok is olvasták.

A klub és az újság óriási szerepet játszott a Magyar Tanácsköztársaság egész politikájában és gyakorlatában, az orosz és más nemzetiségű internacionalista egységek és alegységek felállításában. Az újság ismertette a fronton, valamint a magyar városokban és falvakban bekövetkező eseményeket is. Részletes tájékoztatót adott Szovjet-Oroszország helyzetéről és a polgárháború arcvonalain lezajlott katonai eseményekről. Leleplezte a szociáldemokratáknak az összeesküvőkkel szembeni ingadozását, írt az intervenciósok bűnös politikájáról stb.

A Budapesten és számos vidéki városban megnyílt orosz klubokban szintén komoly tudományos-politikai propagandát folytattak, megvilágították a folyamatban levő politikai eseményeket, orosz színházi előadásokat stb. tartottak.

20 Uo. 14. o.
21 Uo. 15. o.

Az OK(b)P orosz szekciójának munkája, a klubok, de különösen az orosz újság és az orosz kommunisták egész tevékenysége után az antant-országok, valamint a Tanács-Magyarországgal háborúba lépett román, csehszlovák és jugoszláv hadsereg felderítő szervei szorgalmasan kémkedtek.

A jobboldali szociáldemokraták és Tanács-Magyarország más belső ellenségei megpróbálták aláásni és gyengíteni ezt a munkát és igyekeztek tompítani a munka pozitív következményeit.

A román és a csehszlovák burzsoá csapatok intervenciója 1919. április közepén kezdődött. Valamennyi fronton szívós harcok folytak, amelyekben részt vettek az orosz internacionalisták is. A harcokban különösen kitűnt az 1. orosz zászlóalj, melynek szervezője és parancsnoka a szegényparasztból tisztté vált K. V. Kablukov volt.

1919. április végén a román csapatok elérték a Tiszát, május 1-én pedig elfoglalták Szolnokot. A hadműveletek a többi arcvonalon is kiszélesedtek.

Az egyesült párt vezetésében levő jobboldali áruló elemek igyekeztek kihasználni a Tanácsköztársaság csapatainak visszavonulását, hogy egy hirtelen fordulattal felszámolják a Tanácsköztársaságot. Közülük többen már áprilisban egyezségre léptek az angol, amerikai, francia és más nemzetiségű felderítőkkel és adatokat közöltek velük az ország helyzetéről, a csapatok állapotáról stb.

Ilyen célokat követve május elején több népbiztos követelte a kormány lemondását és azt, hogy az új kormány megalakítását bízzák a szakszervezetekre. A szakszervezetekben a Magyar Tanácsköztársaság ellenségei szintén jelen voltak. A kommunisták nyomására azonban a szociáldemokraták egyelőre kénytelenek voltak elállni javaslatuktól. A kommunisták nyomására 1919. május 2-án a kormánytanács határozatot hozott a harc folytatásáról. Ezt a munkásküldöttek budapesti tanácsa is támogatta.

Ugyanakkor a kommunisták kezdeményezésére rendeletet adtak ki a munkások és dolgozó parasztok Vörös Hadseregbe történő mozgósításáról. Ezt a javaslatot a dolgozó nép támogatta, s ennek eredményeképpen néhány nap alatt (május elején) 90 000 fő lépett be a hadseregbe. Így azután néhány hét leforgása alatt 117 új zászlóaljat állítottak fel. A harcoló csapatok számára ez komoly erősítést jelentett.

Amíg ezek az események lejátszódtak és a román csapatok a Tiszánál álltak, a cseh csapatok harcolva előrenyomultak.

1919. május 3-án a magyar kormány parancsot adott a frontoknak, hogy tanúsítsák a legkeményebb ellenállást. E megbízás teljesítése végett, a kommunisták kezdeményezésére, különleges megbízatással, képviselőket küldtek a román és a cseh frontra.

Május 20-án a III. hadtest csapatai támadásba mentek át az északi fronton, melynek célja az volt, hogy megelőzze a románok és csehek által előkészítendő támadást. Ezt a feladatot végre is hajtották.

A Vörös Hadsereg néhány hét alatt hősies küzdelemmel felszabadította Észak-Magyarországot és Kelet-Szlovákia nagy területét, visszavetette a francia és olasz tábornokok vezetése alatt álló csehszlovák és román hadsereget.

Szlovákia dolgozói nagy lelkesedéssel fogadták a Magyar Vörös Hadsereget és annak győzelmére támaszkodva, a kommunisták vezetésével, létrehozták a Szlovák Tanácsköztársaságot, amely testvéri viszonyban állt Tanács-Magyarországgal.

Megkezdték saját Vörös Hadseregük szervezését és csapataikat az arcvonalra küldték, az intervenciósok elleni harcba.

A magyar csapatok sikerei és a Szlovák Tanácsköztársaság létrejötte kiváltotta az USA, Anglia és Franciaország vezető köreinek felháborodását és zavarát.

1919. május 20-án Moszkvába repült Szamuely Tibor, hogy talalkozzék Leninnel és megvitassa vele Tanács-Magyarország helyzetének legfontosabb kérdéseit.

Indulása másnapján érkezett Vinnyicából Kijevbe, hogy onnan utazzék Moszkvába.

2 napig tartózkodott Kijevben és találkozott Sz. N. Podvojszkij elvtárssal, valamint az UK(b)P KB más képviselőivel, majd őrség kíséretében vonaton Moszkvába utazott. Május 25-én érkezett meg és azonnal Leninhez indult, aki már tudott érkezéséről és várta őt.[22]

Szamuely Tibor még annak idején, Oroszországi tartózkodása alatt, többször is találkozott és komoly beszélgetést folytatott Leninnel. Most ismét találkoztak egymással és Lenin nagy érdeklődést tanúsított a magyarországi események iránt. Szamuely Leninnel együtt részt vett az általános katonai kiképzés díszszemléjén, ahol Lenin javaslatára rövid beszédet is mondott. Legutolsó találkozásuk alkalmával Lenin egy cikket adott át, amelyet a Tanács-Magyarország helyzetéről szóló, Szamuelytől kapott információk figyelembe vételével írt. Ebben a rendkívül hasznos cikkben — amely az „Üdvözlet a magyar munkásoknak"[23] címet viseli — Lenin a szovjethatalom magyarországi győzelmének okairól, jellegéről és jelentőségéről ír, majd bírálja azokat az európai szociáldemokrata vezetőket, akik eltorzítják a marxizmust, a munkásokat és a dolgozó nép más rétegeit a burzsoáziával való megegyezésre és népellenes rendszerének támogatására ösztönzik. A cikkben ezután Lenin megmagyarázza a magyarországi szocialista forradalom sajátosságaira vonatkozó tételt, és a munkásosztály abban játszott vezető szerepét, megállapítva emellett, hogy most valóban népi hatalom a világon csak a szovjethatalom lehet.

Lenin ezután a proletárdiktatúra lényegére és feladataira, az osztályharc jellegére és feladataira hívta fel az olvasók figyelmét. Ezek a nagyon fontos kérdések Lenin közvetlen útmutatásának tekinthetők, ebből kell kiindulni az ellenség elleni harcban és úgy kell folytatni ezt a harcot, hogy a szovjethatalom fennmaradjon és megerősödjön.

A proletárdiktatúra kérdéseit érintve Lenin a következőket írja: „Ez a diktatúra feltételezi a kíméletlenül szigorú, gyors és határozott erőszak alkalmazását a kizsákmányolók, a tőkések, a földbirtokosok és lakájaik ellenállásának elnyomása céljából. Aki ezt nem értette meg — állapítja meg Lenin —, az nem forradalmár, azt el kell távolítani a proletáriátus vezetőinek vagy tanácsadóinak tisztjéből."[24]

A továbbiakban Lenin megmagyarázta, hogy a diktatúra lényege nem egyedül az erőszakban, és elsősorban nem az erőszakban rejlik. „A proletárdiktatúra legfőbb lényege a dolgozók vezető osztagának, élcsapatának, egyetlen vezetőjének, a proletariátusnak szervezettsége és fegyelmezettsége. A proletariátus célja, hogy megteremtse a szocializmust, megszüntesse a társadalom osztályokra tagozódását, dolgozóvá tegye a társadalom valamennyi tagját, és megfossza talajától az embernek ember által való mindenféle kizsákmányolását. Ezt a célt nem lehet egy csapásra elérni, ehhez a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek meglehetősen hosszú időszakára van szükség, azért is, mert a termelés át-

22 *E. Satrov:* „Orosz zászlóalj". Moszkva, 1969. 74—83. o.
23 *V. I. Lenin* Összes Művei. 38. k. Budapest, 1973. 373—377. o.
24 Uo. 374. o.

szervezése nehéz dolog, azért is, mert időbe telik, amíg az élet minden terén gyökeres változásokat hajthatunk végre, azért is, mert a kispolgári és polgári gazdálkodás megszokottságának hatalmas erejét csak hosszú, kitartó harccal lehet leküzdeni. Éppen ezért beszél Marx a proletárdiktatúra egész időszakáról mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakáról."[25]

Szintén igen fontos tanács volt a magyar kommunisták számára, hogyan kell a munkát folytatni Magyarország forradalmi munkásosztályára támaszkodva, hogy megtartsák és megszilárdítsák a szovjethatalmat.

Lenin azt írta továbbá, hogy az átmeneti időszakban mind a kapitalisták, mind a polgári értelmiség soraiból kikerülő cinkosaik, tudatosan szembe fognak helyezkedni a proletárdiktatúrával. Ugyanakkor, vagy más időben, ellenállást fog kifejteni a dolgozó parasztság megfélemlített tömege is. Más szóval, a parasztság ingadozni fog. Hiszen a paraszt „mint dolgozó a szocializmushoz húz, szívesebben látja a munkások diktatúráját, mint a burzsoázia diktatúráját. A paraszt mint gabonaeladó a burzsoáziához, a szabadkereskedelemhez húz, vagyis visszafelé húz a »megszokott«, régi, »ősi« kapitalizmushoz."[26]

Ezekből az útmutatásokból világossá vált, hogy ki ellen kell a proletáriátusnak döntő harcot folytatnia, és hogyan kell a dolgozó parasztsággal bánni, hogy magunk mellé állítsuk.

E kérdések kiemelése után Lenin azt írja: „Proletárdiktatúrára, egyetlen osztály uralmára, szervezettségének és fegyelmezettségének erejére, központosított hatalmára van szükség, amely a kapitalizmus kultúrájának, tudományának és technikájának valamennyi vívmányára támaszkodik, szükség van a proletariátusnak valamennyi dolgozó gondolkodásmódjához való közelségére, a szétforgácsolt, a politikában kevésbé járatos, kevésbé szilárd, faluról vagy a kisiparból származó dolgozók előtti tekintélyére, hogy a proletariátus *magával ragadhassa* a parasztságot és általában a kispolgári rétegeket."[27]

Az osztályok megszüntetésének kérdését érintve Lenin azt írta, hogy ez „... hosszú, nehéz, szívós *osztályharc* műve, s az osztályharc a tőke uralmának megdöntése *után*, a burzsoá állam lerombolása *után*, a proletárdiktatúra megteremtése *után, nem tűnik el* (mint ezt a régi szocializmus és a régi szociáldemokrácia sekélyes képviselői képzelik), hanem csak megváltoztatja formáit, és sok tekintetben még elkeseredettebbé válik."[28]

Ezután azt írta, hogy az új állam fejlődése során a proletariátus képes az osztályok megsemmisítésére és meg is kell tennie azt, bár megjegyezte, hogy ezt csak jól képzett, egyesült, a tőke elleni sztrájkokban és politikai harcban évtizedeken át megedződött munkásosztály érheti el, amely elsajátította a városi, ipari kultúrát, elhatározott szándéka, hogy annak vívmányait megvédi, és képes arra is, hogy azokat az egész nép, minden dolgozó számára elérhetővé tegye; csak az az osztály, amely képes leküzdeni a történelemből eredően rá háruló minden nehézséget, megpróbáltatást, viszontagságot, „aki szakít a múlttal és merészen utat tör az új jövő felé, — csak az az osztály, amelynek legjobbjait gyűlölet és megvetés tölti el minden iránt, ami nyárspolgári és filiszteri, azon tulajdonságok iránt, amelyek olyan buján tenyésznek a kispolgárság, a kistisztviselők, az »értelmiség« körében, — csak az az osztály, amely »végigjárta a munka megacélozó iskoláját«, s amely munkaképességével minden dolgozóban, minden becsületes emberben tiszteletet tud kelteni maga iránt."[29]

25 Uo. 374—375. o.
26 Uo. 375 o.
27 Uo.
28 Uo.
29 Uo. 376. o.

Befejezésül Lenin arról írt a magyar munkásoknak, hogy szilárdan helyt kell állni az osztályellenséggel vívott harcban, az antanttal folytatott háborúban. Javasolta a forradalomhoz csatlakozott szocialisták, valamint a kispolgári elemek ingadozásának elnyomását. „Agyonlövetés — ez a gyáva jogos sorsa a háborúban" — hangsúlyozta Lenin és emlékeztette a munkásokat arra, hogy szent osztályharcot vívnak a burzsoáziával az elnyomók ellen.[30]

Így szólt Leninnek a magyar munkásokhoz küldött üdvözlete, amely hallatlanul értékes volt a magyar kommunisták és munkások számára.

Szamuely Tibor május 31-én tért vissza Magyarországra. Utazásáról, valamint Lenin üdvözletéről azonnal jelentést tett Kun Bélának. Még ugyanaznap tájékoztatót tartott oroszországi útjáról a budapesti munkás- és katonatanácsnak. Tájékoztatta oroszországi útjáról és Leninnel folytatott beszélgetéséről az OK(b)P orosz szekcióját is. Ez utóbbi mindent elkövetett, hogy segítséget nyújtson a magyar kommunistáknak Lenin útmutatásai megvalósításában. A vezető körökben, és egészében véve az országban kialakult igen bonyolult helyzet miatt, azonban ezek a tanácsok nem gyakoroltak döntő hatást a helyzet alakulására.

A fronton és a hátországban kialakult bonyolult helyzet közepette június 12-én Budapesten összeült az egyesített párt kongresszusa. A jobboldali szociáldemokraták többséget biztosítottak maguknak ezen a kongresszuson és minden fontosabb kérdésben a kommunisták ellen léptek fel. A diktatúra mérséklésének jelszava alatt igyekeztek előkészíteni az antant és a saját burzsoáziájuk előtti kapitalációt. A háború okozta minden nehézségért és nélkülözésért azokat a kommunistákat okolták, akik az ellenséggel szembeni határozott küzdelmet javasolták.

Az ügy ugyan nem jutott el a nyílt szakításig, a kongressszus azonban szemmel láthatóan kedvezőtlenül végződött a kommunisták számára.

A pártkongresszus befejezte után azonnal megtartották a tanácsok országos kongresszusát. Az ülésen elfogadták a Tanácsköztársaság alkotmányát és számos más határozatot is hoztak.

A Magyar Tanácsköztársaság minden vonatkozásban nagyszerű eredményeket mutatott fel. Ám ezeknek az eredményeknek a megszilárdulását, a munkáshatalom további fennmaradását az újabb antant-támadás, a belső árulás és a fiatal kommunista mozgalom tapasztalatlanságából eredő hibák nem tették lehetővé. A tanácskormány lemondásra kényszerült. Néhány hét múlva, az antant segítségével, a fehérterrort kegyetlenül megvalósító Horthy-rezsim került uralomra. A magyar munkásosztályra és vezetőjére, a kommunista pártra, negyedszázados kemény, sok áldozatot követelő küzdelem várt. E küzdelemhez adtak erőt Lenin útmutatásai, amelyekről az előbbiekben szóltunk, s azok a megjegyzései, amelyek a Tanácsköztársaság bukásának okairól szóltak. Ezek tanulmányozása nagyban hozzásegítette a magyar kommunistákat, hogy sikeresen vívják meg harcukat a második munkáshatalomért és felépítsék hazájukban a szocialista társadalmat.

Egészen természetes, hogy nemcsak a magyar nép, de hazánk és más országok dolgozói is megőrzik emlékezetükben ezeket a történelmi eseményeket, tisztelettel adóznak azoknak a hősi erőfeszítéseknek, amelyeket a dolgozó nép és a kommunisták Tanács-Magyarország építéséért és megvédéséért tettek.

30 Uo. 377. o.

V. I. FOMIN

A PROLETÁR INTERNACIONALIZMUS LENINI ZÁSZLAJA ALATT

1. Szovjet támogatás Magyarország hazafias erői antifasiszta harcában a Nagy Honvédő Háború éveiben

1917. áprilisában Lenin, meghatározva Oroszország munkásosztályának nemzetközi kötelezettségeit, ezt írta: „Valódi nemzetköziség csak egyetlenegy van: önfeláldozó munka a forradalmi mozgalom és forradalmi harc fejlesztése érdekében saját országunkban és ugyanennek a harcnak, ugyanennek az irányvonalnak és csakis ennek a támogatása (propagandával, együttérzéssel, anyagi eszközökkel) kivétel nélkül minden országban".[1] Ezekben a rövid, de Leninre jellemzően velős szavakban rendkívül világosan nyert megfogalmazást a proletár internacionalizmus lényege, melynek integráns része — a világ proletariátusának vezére szerint — a munkásosztálynak nyújtott nemzetközi támogatás a társadalom forradalmi átalakításáért folytatott harcban.

A szocialista forradalom győzelme Oroszországban, és ennek nyomán a forradalmi mozgalom fellendülése a kapitalista és gyarmati országokban, kiszélesítette a proletár internacionalizmus tartalmát, megsokszorozódtak megjelenési formái. Az elnyomott tömegek felszabadító harcának segítése és támogatása azonban változatlan feladat, s ez a tevékenység államunk részéről a proletár szolidaritás egyik legfontosabb megjelenési formájává vált. „Szovjet-Oroszország — írta Lenin 1922. novemberében a Komintern IV. kongresszusán részt vevő küldötteknek — nagy büszkeségének tekinti, hogy segítségére lehet az egész világ munkásainak a kapitalizmus megdöntéséért vívott nehéz harcukban."[2]

Államunk fennállásának hatvanéves történelme nem kevés olyan fejezetet ismer, amikor a szovjet nép önzetlen segítséget és támogatást nyújtott más országok, többek között Magyarország dolgozóinak forradalmi harcához. A polgárháború éveiben Szovjet-Oroszország, miután örömmel reagált a Magyar Tanácsköztársaság kormányának a szoros katonai-politikai szövetség létesítéséről szóló felhívására, erejétől telhetően mindent megtett egy ilyen testvéri harci szövetség létrehozása érdekében.[3]

1 *V. I. Lenin:* Művei. 24. k. Budapest, 1952. 69. o.
2 *V. I. Lenin:* Összes művei. 45. k. Budapest, 1975. 279—280. o.
3 Egyebek között a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága utasítást kapott a forradalmi Magyarországgal való közös front megteremtésére irányuló hadművelet előkészítésére és megvívására. Ugyancsak ebből a célból meggyorsították nemzetközi magasabbegységek felállítását Ukrajna területén. 1919 májusában pedig megszervezték a szovjet csapatok támadását a Dnyeszteren túl. Csak a polgárháború frontjain azidőtájt kialakult rendkívül súlyos helyzet zavarta meg Szovjet-Oroszországot abban, hogy megvalósítsa a testvéri Magyarország közvetlen megsegítésére irányuló terveit.

A magyarországi proletárdiktatúra bukása és Horthy ellenforradalmi rendszerének létrejötte után a Szovjetunió kormánya segítséget nyújtott a magyar kommunistáknak, hogy a fasiszta gyilkosok kezéből kiragadja a párt és a Tanácsköztársaság számos aktív harcosát, és ezzel segítsen megteremteni a feltételeket az újabb szocialista forradalom győzelméért vívott küzdelem kibontakoztatásához. A magyar dolgozóknak és a világ népeinek e harc sikerébe vetett hitét a szovjet állam léte, a szocializmus építésében elért sikerei éltették, annak ellenére, hogy nemzetközi reakció mindent megtett, hogy megdöntse országunkban a munkások és parasztok hatalmát.

Államunk és társadalmunk megingathatatlansága, a szovjet nép internacionalista kötelezettségei iránti hűsége rendkívül világosan mutatkozott meg a Nagy Honvédő Háború éveiben. A háború folyamán szétzúztuk az imperializmus csapásmérő erejét, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy megsemmisítse a munkások és parasztok államát. A fasizmussal négy éven át folytatott ádáz összecsapásban a Szovjetunió Fegyveres Erői szétzúztak, fogságba ejtettek, illetve megsemmisítettek 607 ellenséges hadosztályt, a Wehrmacht egész személyi állományának 80%-át, fegyverzetének és harci technikájának alapvető tömegét.[4] Ezt a győzelmet a SZKP vezetésével a szovjet emberek önfeláldozása és hősiessége, ügyük igazságába vetett megingathatatlan hite, valamint a haladó és békeszerető erők nemzetközi szolidaritása révén vívtuk ki.

Az a tény, hogy a hitlerista Németország hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót, a leigázott területeken a legkegyetlenebb megszálló rendszert vezette be, s a békés lakosság megsemmisítésének politikáját követte, végképp lerántotta az álarcot a német fasizmusról, amely a nemzeti szocializmus idegen tollaival ékeskedett. A háború teljes mértékben megmutatta a proletár internacionalizmus, a nemzeti és faji egyenjogúság, a béke és a népek közötti barátság ideológiájának teljes fölényét az elvakult nacionalizmus és faji gyűlölet reakciós fasiszta ideológiája fölött.

A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háborúban nem csak azt a célt tűzte maga elé, hogy az országot fenyegető veszélyt elhárítsa, hanem, hogy „segítséget nyújtson Európa valamennyi népének, amely a német fasizmus igája alatt szenved",[5] s ez hatalmas befolyást gyakorolt a hitleristák által megszállt országokban működő ellenállási mozgalom fejlődésére. Annak fellendülése és sikerei ettől a pillanattól kezdve szorosan összefüggtek a szovjet—német arcvonalon kialakult események menetével.

Ebben az időszakban a kommunista és munkáspártok antifasiszta propagandájának egyik legfontosabb feladata az volt, hogy ezekről az eseményekről elmondják az igazságot saját népeiknek, bemutassák a Szovjetunió nemes céljait és feladatait a hitleri Németország elleni küzdelemben, nemkülönben e téren elért sikereit; leleplezzék a német fasizmus bestiális arculatát, mozgósítva a lakosság összes haladó és hazafias érzelmű rétegeit az ellene folytatott harcra.

A német hadigépezet megtörésére irányuló propagandamunka, valamint az antifasiszta illegalitással való operatív kapcsolat fenntartásának alapvető eszköze a rádió lett. A Szovjetunió minden lehetséges segítséget és támogatást megadott a testvéri pártok képviselőinek, többek között a Kommunisták Magyarországi Pártja külföldi irodájának, az országunk területéről folytatott rádiópropaganda megszervezéséhez. E munkát a Komintern feloszlatása előtt közvetlenül annak Végrehajtó Bizottsága irányította: szerkesztői kollektívákat hozott

4. Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в годы второй мировой войны. Москва, 1974. с. 7.
5 *И. Сталин:* О Великой Отечественной войне Советского Союза. Москва, 1952. с. 16.

létre az egyes országokba irányuló műsoradás érdekében. Ezekben a testvéri pártok felelős munkatársai dolgoztak. A szerkesztőségek tevékenységének folyamatos vezetését a Központi Szerkesztőség látta el, melynek összetételét a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának Titkársága jelölte ki. 1943-ban Moszkvából tizennyolc különböző nyelven folyt rádióadás, majdnem egész napon át.[6]

1941. szeptemberében a Szovjetunió területén megkezdte magyar nyelvű adását a Kossuth rádió. Ez volt az emigrációban lévő magyar kommunisták szócsöve, mely lehetővé tette számukra, hogy naponta felhívásokkal forduljanak népükhöz a hitlerista megszállók elleni harc egységes frontja kialakításának meggyorsítására, a fegyveres felkelésre, a megszállóknak a hazai földről való kiűzésére. A rádió rövid idő alatt hatalmas népszerűségre tett szert. Adásai széles tömegekhez jutottak el, feltárta az igazságot a szovjet emberek hősies harcáról, leleplezte a fasiszta propaganda hazugságait és képmutatását. E cikkben nem szükséges részletesen kitérni a Kossuth rádió tevékenységére, hiszen elég sokat írtak róla a magyar történelmi memoárirodalomban. Pusztán hangsúlyozni szeretném, hogy a magyar rádió moszkvai adásai jelentős segítséget nyújtottak a magyar földalatti mozgalomnak a hazafias erők mozgósításában a hitlerista megszállók és magyar cinkosaik elleni harchoz.

A saját országaikba irányuló önálló rádióadás megszervezése mellett a szovjet kormány széles körű lehetőséget biztosított a testvéri pártok képviselőinek, hogy részt vegyenek az ellenséges csapatok felé irányuló politikai propagandában, amelyet a szovjet hadsereg politikai szervei szerveztek és folytattak. Az SZK(b)P KB nagy jelentőséget tulajdonított ennek a munkának, ezért —, hogy az ellenséges csapatok és lakosság körében folytatandó katonai-politikai propaganda irányítását saját kezébe összpontosítsa — 1941. június 25-én kelt külön határozatával bizottságot hozott létre, melynek tagjai Mehlisz, Manuilszkij, Kruzskov, Palgunova, Lazovszki és Varga Jenő (mint tanácsadó) voltak. A bizottságra az a feladat hárult, hogy irányítsa a röplapok és felhívások készítését, valamint terjesztésük megszervezését a hadműveleti körzetekben. A bizottság munkaapparátusaként a Politikai Főcsoportfőnökség propaganda csoportfőnökségének egyik osztályát jelölték ki. Az osztály feladata az volt, hogy előkészítse az ellenséges lakosság és csapatok felé irányuló általános politikai propagandaanyagok tervezeteit, valamint megoldja az e területen tevékenykedő politikai szervek munkájával összefüggő egyéb kérdéseket.[7]

Az SZK(b)P KB a politikai szerveknek azt is feladatul szabta, hogy az antifasiszta propagandába széles körűen vonják be az ellenséges országok politikai emigránsait, kommunistákat, közéleti személyiségeket, tudósokat, valamint a fogságba esett legénységi állomány, tisztek és tábornokok közül azokat, akik ellenezték a háborút és a nácizmus ellenségei voltak. A szovjet hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége utasítást adott a csapatoknak, hogy minden eszközzel segítsék ezeknek az embereknek a munkáját a fronton.[8] Ennek eredményeként sok száz magyar kommunistának és hazafinak lehetősége nyílt arra, hogy felvilágosító munkát végezzen a Horthy-hadsereg legénységi állománya és tisztjei felé az arcvonalon keresztül, röplapokat juttasson el és nagy teljesítményű hangszórók segítségével szóljon hozzájuk. A szovjet hadsereg politikai szerveinek propagandája évről évre szélesedett. 1941-ben például a Horthy-csapatok köré-

6 Коммунистический Интернационал. Краткий исторический очерк. Москва, 1969. с. 525—526.
7 Всемирно-историческая победа советского народа. Москва, 1971. с. 518.
8 Uo.

ben mindössze 17 röpcédulát terjesztettek, 1942-ben ezek mennyisége már kétszeresére növekedett.[9] Mélyült a röplapok befolyásoló ereje is, különösen azután, hogy a szovjet csapatok támadásba mentek át a hitleri hadsereg és szövetségesei ellen. Miután a szovjet fegyveres erők Sztálingrád alatt szétzúzták a fasiszta hadsereget, a 2. magyar hadsereget pedig a Donnál, számtalan magyar katona kényszerült arra, hogy elgondolkozzon és a hadifogságot válassza a bűnös háború helyett. Ebben a döntésben nagy mértékben segítettek nekik azok a röpcédulák, amelyek egyben engedélyek is voltak arra, hogy a szovjet arcvonalat büntetlenül átléphessék. Az ilyen röplapok előkészítésében aktívan részt vettek a magyar kommunisták és antifasiszták is.

Egyik fontos probléma a hadifoglyok körében végzendő politikai munka volt. Ennek megoldásában részt vettek Németország, Románia, Magyarország és más ellenséges országok kommunistái is. A Szovjetunióban tartózkodó magyar kommunisták előtt az a feladat állt, hogy antifasiszta szellemben neveljék át a Horthy-hadsereg volt katonáit és tisztjeit, ezek közül a fasizmus ellen, országuk demokratikus átalakításáért harcolni kész káderokat képezzenek ki. E feladat megoldásában nagy segítséget nyújtottak a Szovjetunió fegyveres erőinek politikai szervei. A magyar kommunistákkal együtt képviselőik aktív részvételt vállaltak a hadifoglyok körében folytatandó rendszeres politikai munka megszervezésében, antifasiszta iskolák létrehozásában, konferenciák tartásában, magyar nyelvű újságok kiadásában, a hadifoglyok leveleinek, a Horthy-hadsereg katonáihoz és tisztjeihez szóló felhívások közlésében. A hadifoglyok körében végzett politikai munka folyamatos irányítására a Komintern Végrehajtó Bizottsága bizottságot hozott létre, amelybe W. Ulbricht, J. Koplenig és Szántó Béla tartozott.[10]

Amikor a szovjet csapatok 1942 végén és 1943 elején széles arcvonalon támadásba mentek át, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága az előbbiekben említett bizottság elé azt a feladatot tűzte, hogy bontakoztasson ki antifasiszta tömegmozgalmat a hadifoglyok körében, szélesítse ki az antifasiszta iskolahálózatot, szervezzen gyorsított tanfolyamokat a hadifoglyok számára, aktívák képzése céljából. A tisztek számára speciális szemináriumokat terveztek. A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága titkárságának javaslatára hadifogoly-küldöttkonferenciákat tartottak, melyeken megvitatták politikai feladataikat a Hitler és cinkostársai elleni harcban.[11] A magyar hadifoglyok 1942. januárjában tartott első konferenciájának résztvevői a magyar néphez és hadsereghez szóló felhívást fogadtak el, mely harcra szólít az új, szabad Magyarországért.[12]

A sajtó, a rádió, az előadások, a beszámolók és a beszélgetések számos magyar hadifogolynak segítettek abban, hogy felismerjék a fasiszta rendszerek népellenes voltát, a Horthy-fasiszta hadigépezet Szovjetunió elleni háborújának bűnös jellegét. „Nem véletlen, hogy éppen itt, a hadifogolytáborokban, sok ezer munkás, paraszt és értelmiségi vált az ország demokratikus fejlődésének meggyőződéses harcosává"[13] — írja Kállai Gyula, a magyar kommunista mozgalom ismert személyisége.

A Szovjetunió jelentős segítséget nyújtott a magyar hazafiaknak a Magyarország területén kibontakoztatandó partizánmozgalom vonatkozásában is. Az

9 Центральный архив Министерства обороны СССР (ЦАМО СССР) ф. 32, оп. 11306, д. 89, л. 222.
10 Коммунистический Интернационал. с. 528—529.
11 Uo. 530. o.
12 История Венгрии. Т. III. Москва, 1972. с. 382.
13 *Д. Каллаи:* Движение за независимость Венгрии 1936—1945. Москва, 1968. с. 209.

1941—1943-as években Magyarország, Szlovákia és Kárpátukrajna területére ledobott ejtőernyős csoportokban szovjet szakemberek is részt vettek. Az e csoportokat irányító magyar kommunisták előtt álló egyik feladat az volt, hogy aktivizálják az illegalitásban lévő kommunisták tevékenységét, létesítsenek velük folyamatos kapcsolatot. 1944 nyarán a KMP KB külföldi irodája, Csehszlovákia és Románia kommunista pártjai képviselőivel együtt, kéréssel fordult Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságához, hogy nyújtson segítséget a partizánmozgalom káderainak, szervezőinek kiképzéséhez. A kérést teljesítették. A Partizánmozgalom Ukrán Törzse azt a feladatot kapta, hogy különleges partizán kiképző központokat hozzon létre a cseh, szlovák, román és magyar nemzetiségek részére.[14] A felszabadító harcok kezdetekor a Partizánmozgalom Ukrán Törzse Magyarország területére tizenegy szovjet—magyar vegyes csoportot dobott le, melyek létszáma összesen 166 fő volt.[15]

Ahhoz, hogy e csoportok mélyen az ellenség hátországában tudjanak tevékenykedni, minden szükségessel ellátták őket, állományukban a tapasztalt szovjet partizánok között, 4—5 partizánháborús szakember volt.[16] Tevékenységük — mint a magyar források bizonyítják — sok száz magyar hazafit aktivizált a megszállók elleni fegyveres harcra.

A szovjet csapatok politikai szervei segítségével a KMP KB külföldi irodájának vezetősége aktív munkát folytatott a Horthy-hadsereg bomlasztása érdekében. E célból 1943 végén és 1944 elején kommunistákból és antifasiszta iskolát végzettekből álló tapasztalt propagandisták több csoportját küldték szovjet—német arcvonalra. Felvilágosító munkájuk és a szovjet csapatok egyre fokozódó csapásai eredményeként 1944 nyarán az 1. magyar hadsereg több ezer katonája és tisztje állt át a szovjet fegyveres erők oldalára. A 4. Ukrán Front Politikai Főcsoportfőnöksége, miután látta a magyar frontpropagandisták munkájának hatékonyságát, augusztus végén hozzálátott 260 magyar antifasiszta kiképzéséhez azon horthysta katonák és tisztek közül, akik önként adták meg magukat, azzal a céllal, hogy azok majd az ellenséges csapatok körében végeznek felvilágosító munkát. Az iskolán a magyar kommunista mozgalom ismert személyiségei tartottak előadásokat, vezették a foglalkozásokat.[17]

A horthysta Magyarország uralkodó köreinek áruló politikája következtében, azzal, hogy sorsukat a végsőkig a hitleri fasizmushoz kötötték, a megszállók szuronyaira támaszkodó erőszakrendszer rendkívül súlyos helyzetbe taszította az ország hazafias és forradalmi erőit, melyek népük szabadságáért és függetlenségéért harcoltak. Ebben a helyzetben a harc győzelmes kimenetelében a döntő szerepet az játszotta, hogy a szovjet hadsereg 1944—1945-ben szétzúzta a hitleri és Horthy—Szálasi-féle csapatokat Magyarországon.

Hathónapos ádáz harcok alatt a szovjet csapatok Magyarország területén az ellenség 56 hadosztályát és 3 dandárát zúzták szét, ebből 14 hadosztályt és 6 dandárt teljesen megsemmisítettek. E feladat megoldása érdekében a Szovjetunió hatalmas erőket és mérhetetlen eszközöket használt fel. Magyarország felszabadításában két front vett részt, melyek állományába kilenc összfegyvernemi hadsereg, egy harckocsi-, egy lovas-gépesített csoport, két légihadsereg és egy folyami flottilla tartozott. A szovjet csapatok összlétszáma meghaladta az egy millió főt. A hadseregek több mint 13 ezer harckocsival és önjáró rohamlöveggel, 17 ezer löveggel és aknavetővel, 1600 harci repülőgéppel rendelkeztek. Az

14 История Коммунистической партии Советского Союза. Т. У-й, кн. 1-я, Москва, 1970. с. 576—577.
15 Партархив Института истории партии при ЦК КПУ, ф. 62, оп. 1, д. 74, лл. 300—303.
16 Uo. д. 1, л. 119.
17 ЦАМО СССР ф. 244, оп. 2980, д. 157, лл. 134.

A 2. Ukrán Front csapatai Debrecenben, 1944. októberében

ellenséggel vívott harcokban több mint 140 ezer szovjet katona és tiszt esett el.[18] „Bárhol is járunk Magyarországon — mondja Kádár János elvtárs — mindenhol láthatók sírok... Ezekben azok a hősök, szovjet katonák nyugszanak, akik életüket áldozták népünk szabadságáért. Emléküket megőrizzük és ígérjük, hogy sírjaikon sohasem hervadnak el az emlékezés virágai."[19]

A Magyarország boldogságáért elesett szovjet embereknek az állította a legszebb emléket, hogy az országban létrejött a népi hatalom. E történelmi folyamat alapját a népi demokratikus forradalom rakta le, amely az országban a hitleri csapatok szétzúzása és a magyar föld felszabadítása során bontakozott ki. E forradalom győzelmében és a népi demokratikus rendszer kialakításában fontos szerepet játszott a szovjet kormánynak a felszabadított terület lakossága irányában folytatott valóban internacionalista politikája, mely a 2. és 3. Ukrán Front haditanácsain keresztül valósult meg.

Tevékenységüket a Szovjetunió Állami Védelmi Bizottságának 1944. október 27-én kelt határozata szabta meg, melyet azzal kapcsolatban fogadtak el, hogy a szovjet csapatok Magyarország területére léptek. A határozat a frontok haditanácsára azt a kötelezettséget rótta, hogy magyarázzák meg a Vörös Hadsereg céljait és feladatait Magyarországon, szervezzék meg és ellenőrizzék a polgári önkormányzatot, az összes hírközlő eszközöket és a vasúti szállítást. Az élet normalizálása érdekében a Szovjetunió Állami Védelmi Bizottsága azzal a joggal ruházta fel a katonai közigazgatás szerveit, hogy az ipari és kereskedelmi

18 Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил во второй мировой войне. Москва, 1974. с. 313.
19 *Янош Кадар:* Избранные статьи и речи. Москва, 1960. с. 590.

vállalatoknak az országból kiszökött volt tulajdonosai helyére új vezetőket nevezzenek ki, távolítsák el a szabotálókat.[20]

A közrend fenntartására irányuló intézkedéseket a szovjet katonai közigazgatásnak a helyi igazgatási szerveken keresztül kellett megvalósítania, mindenképpen hangsúlyozva azok önállóságát az ország belső életével összefüggő kérdések megoldásában. Miután a szovjet parancsnokság megmagyarázta a Vörös Hadsereg célját és feladatát, a magyar néphez intézett felhívásában ezt írta: „A Vörös Hadsereg nem mint hódító jött Magyarországra, hanem mint a magyar nép felszabadítója a német fasiszta iga alól".[21] A felhívás felszólította a magyar dolgozókat, hogy minden lehető eszközzel támogassák a Vörös Hadsereget, segítsék meggyorsítani a német fasiszta hadsereg végleges szétzúzását. Ezzel közelebb hozzák Magyarországon a békét, a hitleri megszállók kiűzésének pillanatát.

A frontok haditanácsai, megtartva az országban kialakult szokásokat, a gazdasági és a politikai rendszert, Magyarország felszabadított területén nem csak mint ellenőrző szervek jelentek meg, hanem aktívan közreműködtek az élet normalizálásában.

1945. februárjában a Vörös Hadsereg Vezérkara utasítására Magyarország felszabadított területén helyőrségparancsnokságokat hoztak létre.[22] Ezek nagy segítséget nyújtottak a helyi hatóságoknak az ipari vállalatok termelésének megindításában, a kereskedelmi hálózat normális működésének megszervezésében, a lakosság legszükségesebbekkel való ellátásának biztosításában, a kórházak és szolgáltatási vállalatok munkájának beindításában. Nagyra értékelve a szovjet helyőrségparancsnokságok szerepét, Tóth Sándor hadtörténész ezt írja: „A mindennapi élet ezernyi gondjainak eloszlatásában igaz barátoknak, önzetlen segítőknek bizonyultak."[23] A szovjet kormány utasítására a 2. és 3. Ukrán Front parancsnoksága a felszabadított városok lakosságának több száz vagon fűtőanyagot, több ezer tonna élelmiszert adott át; 1945 tavaszán segítette a parasztokat a vetéshez szükséges igavonó erővel és vetőmaggal.[24]

A tavaszi vetés idején az Állami Védelmi Bizottság 1945. március 7-én kelt határozatának megfelelően a szovjet csapatok parancsnoksága 11 ezer tonna üzemanyagot és 700 tonna kenőanyagot adott át az illetékes magyar szerveknek. Ezenkívül a Vörös Hadsereg egységei néhány ezer lovat bocsátottak a szegényparasztság rendelkezésére és segítséget nyújtottak a mezőgazdasági felszerelések javításában. A magyar népgazdaság 500 tehergépkocsit is kapott a szovjet szervektől.[25]

A helyőrségparancsnokságok szervező tevékenységét politikai felvilágosító munkával is erősítették, melyet a szovjet csapatok politikai szervei végeztek az ország felszabadított körzetei lakossága körében. E munka fontosságára való tekintettel a 2. Ukrán Front politikai csoportfőnöke a politikai szerveknek küldött egyik direktívájában ezt írta: „A lakosság körében a politikai propagandát és agitációt valamennyi hadsereg, hadtest és hadosztály politikai szervei pártpolitikai munkája alapvető részévé kell tenni."[26] Magyarország lakossága körében megszervezték a Vörös Hadsereg újságjának, az „Új Szó"-nak a terjesz-

20 ЦАМО СССР ф. 243, оп. 2914, д. 215, лл. 44—47.
21 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. Dokumentumok. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió külügyminisztériuma kiadása. Budapest, 1969. (A továbbiakban — Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948) 13. o.
22 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2769, д. 193, л. 116.
23 *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Budapest, 1965. 117. o.
24 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2769, д. 193, лл. 158—159.
25 ЦАМО СССР ф. 243, оп. 2912, д. 189, лл. 1—3.
26 ЦАМО СССР ф. 32, оп. 11306, д. 590, л. 38.

tését, valamint olyan brossúrák magyar nyelvű kiadását, melyek a Szovjetunió nemes céljait és külpolitikai feladatait propagálták, valamint sikereit a szocialista építésben.

Egyidejűleg a szovjet csapatok politikai szervei nagy figyelmet fordítottak a német fasiszta csapatok oldalán még harcba kényszerített magyar katonák közötti felvilágosító munkára is. A hozzájuk eljuttatott röpcédulákon és a hangosbeszélőkön keresztül a politikai szervek elmondták nekik a szovjet hadsereg felszabadító céljait és feladatait Magyarországon, tájékoztatták a Szálasi-csapatok katonáit és tisztjeit a fontosabb demokratikus változásokról, melyek a felszabadított területen végbementek, leleplezték a fasiszta propaganda hazugságait a szovjet katonák rémtetteiről, ismertették a szovjet fegyveres erők sikereit a hitleri hódítók elleni háborúban.

A politikai szerveknek az ellenséges csapatok irányában kifejtett propagandáját az jellemezte, hogy az ideológiai befolyásolás leghatékonyabb formáit és módszereit tudták kiválasztani. Az ellenséges csapatok bekerítése időszakában a 2. Ukrán Front politikai csoportfőnöksége csupán Budapest körzetében több mint 11 millió magyar és német nyelvű röpcédulát dobott le a hitleri és Szálasi-csapatok hátába. A különböző hangosbeszélő eszközökön keresztül az ellenséges csapatok felé több mint 3800 adást továbbított. Az utolsó időben a politikai szerveknek nagy segítséget nyújtottak Magyarország ismert politikusai és közéleti személyiségei, papok és egyszerű dolgozók azzal, hogy az adásokban felszólaltak.[27]

A Szovjetunió igazi internacionalista politikája Magyarország felszabadított körzeteiben, a szovjet csapatok egyre erőteljesebb csapásai és politikai szerveik felvilágosító munkája hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar katonák politikai szempontból tisztábban ítélték meg a helyzetet, emelkedett körükben a forradalmi hangulat. Felismerve a bűnös háborúban való további részvétel értelmetlenségét, a Szálasi-hadsereg egyre több és több katonája és tisztje adta meg magát önként a szovjet csapatoknak.

Csak október 20—29 között az 1. magyar hadsereg állományából több mint 10 ezer magyar katona és tiszt állt át a szovjet csapatok oldalára.[28] Ebben az időben a front más szakaszán, a 2. magyar hadsereg állományából, önként megadta magát a Vörös Hadseregnek hét magyar alegység és magyar katonák számos csoportjai.[29] A budapesti hadműveletek során ez a folyamat folytatódott, s tetőfokát a Magyarország felszabadításáért folytatott befejező harcokban érte el. A hitleristáknak az ország területéről való teljes kiűzése előtti három napon 45 ezer magyar katona és tiszt adta meg magát.[30] Csak a 3. Ukrán Front 26., 27., és 57. hadseregének szakaszán több mint húsz esetben álltak át csoportosan magyar katonák.[31] Mindez arról tanúskodott, hogy a magyar katonák többsége nem akart idegen érdekekért harcolni; arra törekedtek, hogy minél hamarabb végezzenek a háborúval, s a szovjet hadseregben nem az ellenséget, hanem a barátot látták.[32]

27 ЦАМО СССР ф. 32, оп. 515185, д. 47, лл. 60—61.

28 Hazánk felszabadulása 1944—1945. Tanulmánykötet. Budapest, 1970. (*M. M. Minaszjan:* Délkelet-Európa népeinek felszabadítása.) 49. o.

29 Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне. Москва, 1972. с. 62.

30 Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945. Краткая история. Москва, 1965. с. 481.

31 L.: ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2779, д. 1789, лл. 116—187.; ф. 243, оп. 2914, д. 257, лл. 3, 6, 10, 11, 29, 24—211.

32 Érdekes ezzel kapcsolatban Veres Lajos vezérezredesnek, a 2. magyar hadsereg parancsnokának a magyar csapatok alacsony harcképessége okáról adott értékelése. 1944. szeptember 27-i, Horthynak küldött jelentésében ezt írja: „Hadseregünk magja földnélküli parasztokból és munkásokból áll. Az ország 4/5-nek elvesztése után ezek tömegesen fogják megadni magukat az ellenségnek, vagy állnak át hozzá azért, hogy hazájukban maradjanak és visszatérhessenek a családjukhoz. Nekik semmi veszteni valójuk nincs és feltehetőleg a szovjet propaganda befolyása alatt a jobb jövőben reménykednek."

Azt a bizalmat, amely a Szovjetunió Fegyveres Erői és felszabadító küldetése iránt Magyarországon megnyilvánult, bizonyítja az a tény is, hogy a szovjet hadsereg oldalára átállt magyar katonák közül sokan önként fejezték ki szándékukat, hogy visszamennek alakulatukhoz és magukkal hozzák alegységbeli bajtársaikat. Annak ellenére, hogy ezeket a merész embereket, ha a fasiszta titkosrendőrség kezébe kerültek, akasztás, agyonlövés fenyegette, e nemes missziót egyedül Budapest felszabadítása időszakában 739 magyar hazafi teljesítette, és a Szálasi-csapatok 6208 katonáját és tisztjét hozták magukkal.[33] Az önként átállt magyar katonák e célból történő visszatérésének módszerét a szovjet csapatok politikai szervei a Magyarországért folyó felszabadító harc egész időtartama alatt alkalmazták, egyik hatékony formája volt ez az átállásért folytatott agitációnak.

A hitleri megszállókkal szembeni gyűlölet, az a vágy, hogy megtorolják a magyar nép szenvedéseit, arra késztette a hazafias érzelmű magyar katonákat, hogy a szovjet csapatok oldalán részt vegyenek a közös ellenség elleni harcban. 1944. decemberében például, a 46. hadsereg szakaszán, a Szálasi-hadsereg 206. légvédelmi-ágyús osztályának egy csoportja fordította fegyverét a németek ellen és folytatta a harcot a szovjet csapatok oldalán. Ebben az időben a 3. Ukrán Front egyik alakulatában két csoport magyar katona és tiszt harcolt.[34] Mindez nemcsak arról tanúskodott, hogy a Szálasi-hadsereg katonái és tisztjei politikai felfogása megváltozott, hanem arról is, hogy egy részük aktív harcossá vált a hitleri megszállók elleni küzdelemben.

A magyar katonák forradalmasodásának és az antifasiszta harcban való részvételük aktivizálódásának folyamata még inkább megerősödött azt követően, hogy megadták magukat. Ekkor vált számukra lehetővé, hogy megismerkedjenek a Szovjetunióval a hitleri Németország és magyarországi csatlósai ellen vívott háborúja igazságos és felszabadító jellegével. A hadifoglyok körében végzett felvilágosító munka sokuknak segített abban, hogy a fasizmus elleni fegyveres harc szükségességének gondolatáig eljussanak. A nyilas puccs után ilyen döntésre jutott a fogságba esett főtisztek egy része is.

1944. novemberében Hatz Ottó ezredes, a 7. hadtest volt vezérkari főnöke, a 2. Ukrán Front parancsnokának írt levelében javasolta: „... gyűjtsék össze az összes önként fogságba került magyar katonát és tisztet, hogy közülük harcképes alakulatokat állítsanak fel a hitleri Németország elleni harc folytatására."[35] Mindez azt bizonyította, hogy a Szálasi-hadsereg politikai felbomlásának folyamata nem korlátozódott a katona- és tiszti tömegek semlegesítésére, hanem sokkal mélyrehatóbb volt. A katonatömegek forradalmasodása megteremtette annak reális feltételét, hogy a hadifoglyok közül önként jelentkezőket a szerveződő új magyar hadseregnek átadják.

1944. december végén megalakult Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és hadat üzent a hitleri Németországnak. Ez a történelmi cselekedet napirendre tűzte az új magyar hadsereg magasabbegységeinek és egységeinek szervezését. E hadsereg jellegét, építésének alapelveit a népi demokratikus forradalom során kialakult társadalmi- és államrend határozta meg.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front vezető ereje, a Magyar Kommunista Párt elgondolása szerint az új hadseregnek népi, antifasiszta és nemzeti felsza-

33 ЦАМО СССР ф. 32, оп. 515185, д. 47, л. 89.
34 ЦАМО СССР ф. 243, оп. 2914, д. 253, л. 3.
35 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2761, д. 208, л. 70.

badító hadsereggé kellett válnia. A hadsereg antifasiszta alapon történő szervezéséhez kedvező feltételeket teremtett, hogy 1945. január 20-án Moszkvában az Ideiglenes Nemzeti Kormány a hitlerellenes koalíció országaival aláírta a fegyverszüneti szerződést.

A fegyverszüneti szerződésben Magyarország kormánya kötelezte magát, hogy legalább nyolc gyaloghadosztályt állít fel megerősítő eszközökkel és azokat a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság alárendeltségébe adja át. A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak kellett ellenőriznie a szervezés menetét és felügyeletet gyakorolnia a fegyveres erők felett a fegyverszünet egész időszakában. A bizottság elnöke a Szovjet Főparancsnokság képviselője volt. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság feladatai közé tartozott annak figyelemmel kísérése, hogy Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya hogyan hajtja végre a fegyverszünet feltételeit, valamint az ezzel kapcsolatban felmerült kérdések szabályozása.[36] A különféle teendők ellátására speciális szerveket hoztak létre. Ezen kívül a Szövetséges Ellenőrző bizottságnak Magyarország különböző helyein is lehettek képviselői.[37]

Miután Magyarország kormánya aláírta ezt az okmányt, nemcsak arra kötelezte magát, hogy közreműködik a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, bíróság elé állításában és az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában, hanem arra is, hogy haladéktalanul feloszlatja a magyar területen levő összes hitlerbarát vagy más fasiszta politikai, katonai és katonai jellegű szervezeteket, valamint az egyéb olyan szervezeteket, melyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytatnak és a jövőben nem tűri meg ilyen szervezetek fennállását. A fegyverszünet arra kötelezte a magyar kormányt, hogy egyeztesse a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal az időszakos irodalom kiadását, behoztatalát és terjesztését a színházi előadások és filmek bemutatását, a rádióadók, a posta, a távirda és a távbeszélő központok munkáját.[38]

A fegyverszüneti szerződés cikkelyeinek végrehajtása, melyre K. E. Vorosilov, a Szovjetunió marsallja által vezetett magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság szigorúan felügyelt, akadályt gördített az elé, hogy fasisztabarát érzelmű elemek nyíltan beszivárogjanak Magyarország államapparátusába, többek között fegyveres erőinek soraiba. Ez az okmány tehát nemcsak jogilag adta meg Magyarország hazafias erőinek azt a lehetőséget, hogy hozzájáruljanak a fasizmus elleni harchoz, hanem gyakorlatilag elő is írta egy antifasiszta, demokratikus hadsereg szervezését.

2. A Szovjetunió segítsége a Magyar Néphadsereg első magasabbegységeinek és egységeinek szervezésében

A szovjet—magyar fegyverbarátság születése

Az új magyar hadsereg építésében nagy jelentősége volt annak a közvetlen segítségnek és támogatásnak, melyet a Szovjetunió és fegyveres erői a háború napjaiban nyújtottak az első magasabbegységek és egységek szervezéséhez. Ez a segítség és támogatás a szovjet állam igazi internacionalista politikáján ala-

36 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. I. m. 36. o.
37 Uo. 41. o.
38 Uo. 38. o.

pult, és mindenekelőtt Magyarország demokratikus erőinek érdekeit tartva szem előtt, a következő három irányban valósult meg:

Magyar önkéntes hadifoglyok átadása az új hadsereg vezetésének, a csapatok ellátása zsákmányolt fegyverekkel, harci technikával és felszereléssel.

A demokratikus erők támogatása a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet képviselete által a hadseregben levő reakciós és szabotőr elemek elleni harcban.

Szovjet katonai szakemberek részvétele magyar egységek és alegységek szervezésében.

A szovjet kormány, mely hűen követte Magyarország hazafias és demokratikus erői támogatásának politikáját, még a fegyverszüneti szerződés aláírása előtt egyetértett Vörös János vezérezredes arra irányuló kérésével, hogy kezdjék meg az előkészítő munkát az első önkéntes magyar katonai alakulat felállítására. Ezt a kérést az Ideiglenes Nemzeti Kormány leendő hadügyminisztere terjesztette elő, amikor 1944. december közepén találkozott I. Z. Szuszajkovval, a páncélos csapatok vezérezredesével, a 2. Ukrán Front haditanácsának tagjával.

A frontparancsnokság, támogatva a magyar nép hazafias érzését, tájékoztatta a Főhadiszállást a találkozóról és kérte Legfelsőbb Főparancsnokot:

„1. már most engedélyezze, hogy Vörös vezérezredes hozzáfogjon a magyar katonai alakulat szervezésével járó előkészítési munkához, többek között engedélyezze számára helyiségek és laktanyák kiválasztását, bocsássa rendelkezésére azokat a magyar hadifogoly tiszteket, akiket ő kijelöl stb.;

2. Debrecent jelölje ki a magyar katonai alakulat felállítási helyeként;

3. a magyar katonai alkulatot magyar szervezés szerint állítsák fel;

4. a magyar alakulat szervezeti egységeként a hadosztályt határozza meg;

5. a magyar katonai alakulatot magyar és német zsákmányolt fegyverekkel szereljék fel."[39]

1944. december 28-án, azon a napon, amikor Magyarország hadat üzent a hitleri Németországnak, az engedélyt megkapták. A vezérkari főnök erre vonatkozó távirata rámutatott, hogy az önkéntes hadosztály feltöltésére igénybe vehetők azok az önkéntes magyar hadifogoly tisztek, tiszthelyettesek, és legénység, akik a 2., 3. és 4. Ukrán Front hadtápterületén lévő hadifogolytáborokban vannak. Az említett három frontot utasították, hogy a szerveződő magyar hadosztályt a náluk levő zsákmányolt magyar és német fegyverekkel lássák el. A hiányzó fegyverzetre és harci technikára vonatkozóan a magyar hatóságoknak azt javasolták, hogy a 2. Ukrán Front törzsén keresztül terjesszenek fel igényléseket a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztossága illetékes főcsoportfőnökségeihez.[40]

A szovjet katonai vezetés kész volt segítséget nyújtani az első önkéntes gyaloghadosztály felállításához. Ezt igazolta F. I. Kuznyecov vezérezredes is, amikor Moszkvában 1945. január 9-én találkozott Vörös János vezérezredessel. Ezen a találkozón a Legfelsőbb Főparancsnokság képviselője bejelentette, felhatalmazása van annak közlésére, hogy ha a hadosztály felállításábn az Ideiglenes Nemzeti Kormány részéről valamilyen nehézség merülne fel a fegyverzet és más felszerelések ellátása terén, akkor a szovjet csapatok parancsnoksága segítséget nyújt neki. A hadosztályt, hangsúlyozta, magyar hadifoglyokból kell felállítani, zsákmányolt fegyverekkel kell felszerelni, valamint zsákmányolt szállító eszközökkel és lóállománnyal kell ellátni.[41]

39 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 68719, д. 6, лл. 20—22.
40 Uo. оп. 2769, д. 193, л. 43.
41 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. I. m. 30. o.

A fegyverszüneti szerződés aláírása napján, 1945. január 20-án, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke elrendelte, hogy a hadtápterületen lévő táborból 17 ezer magyar hadifoglyot irányítsanak Debrecenbe a magyar önkéntes hadosztály feltöltése céljából. Fogadásukat és a magyar kormánynak való átadásukat a 2. Ukrán Front parancsnokának kellett biztosítania.[42]

Január—februárban a 2., 3. és 4. Ukrán Frontok a hadtápterületükön lévő hadifogolytáborokból nagyszámú magyar önkéntest bocsátottak a magyar katonai hatóság rendelkezésére. Létszámuk 1945. február 19-én 13 ezer katona és tiszt volt. Március elején a magyar katonai szerveknek átadásra került a debreceni hadifogolytábor az emberekkel együtt, egy hónappal később pedig még 3 ezer önkéntes katonát, valamint nagy számú tisztet és altisztet adtak át a szervezésre kerülő új magyar hadsereg tartalékalakulatainak feltöltésére.[43]

Április 7-én a szovjet csapatok oldalára átálltak a 24. gyaloghadosztály maradványai, a parancsnokkal és a törzssel együtt. Az önként átállt katonák kérésére és a Legfelsőbb Főparancsnokság engedélyével a 2. Ukrán Front parancsnoksága a 2562 főt számláló egész személyi állományt (többek között 193 tisztet) a fegyverzettel és harci technikával együtt a magyar hadügyminisztérium rendelkezésére bocsátotta. Ez az állomány lett a bázisa az 5. gyaloghadosztálynak.[44]

A korántsem teljes adatok szerint a Szovjetunió az új magyar hadsereg szervezéséhez több mint 40 ezer önkéntest adott át a hadifoglyok közül. Ezek nemcsak a hadsereg személyi állományának döntő többségét tették ki, hanem ebből töltötték fel az akkor a hadsereg állományába tartozó határőr alegységeket is.

A 2. és 3. Ukrán Front hadtápszervei egyidejűleg nagy mennyiségű fegyvert, harci technikát és felszerelést is átadtak az új magyar hadsereg első gyaloghadosztályai számára. Csak a 2. Ukrán Front raktáraiból a következőket utalták ki:

1.	Puska és karabély	12 583 db
2.	Golyószóró	641 db
3.	Géppuska	172 db
4.	50 mm aknavető	23 db
5.	60 mm aknavető	10 db
6.	81 mm aknavető	89 db
7.	120 mm aknavető (szovjet gyártmányú)	27 db
8.	75 mm löveg	50 db
9.	105 mm tarack	7 db
10.	Gépkocsi (tartalék alkatrésszel)	54 db
11.	Felsőruházat	5 000 pár
12.	Magyar mintájú köpeny	800 db
13.	Ló	2 000 db[45]

Emellett a gyaloghadosztályok felállítására a háború napjaiban ruházati, fogatolt vonat-, gazdasági, egészségügyi, állatorvosi anyagokat és szemestakarmányt utaltak ki, mintegy 29 millió rubel értékben.

A hadműveleti területre elvonult hadosztályok további anyagi kiegészítéseket kaptak a 3. Ukrán Front parancsnokságától. Magyar adatok szerint a 26. had-

42 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2769, д. 193, л. 43.
43 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2769, д. 205. л. 73 2.
44 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2769, д. 216, л. 632.
45 ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2769, д. 275, л. 268; д. 202, л. 270.

sereg raktáraiból csak az 1. hadosztály 6 ezer felsőruházatot, 3920 alsóneműt, 3000 pár kapcát, 3200 db köpenyt, 200 pár cipőt és 2000 törülközőt kapott. Szalai Tibor ezredes, nagyra értékelve a szovjet hadtápszervek segítségét, a minisztériumnak azt jelentette, hogy a hadosztály főhadbiztosa minden lehető segítséget és támogatást megkapott Zolotov ezredestől, a 26. hadsereg hadtápfőnökétől. Ennek eredményeként sikerült a hadosztályt a szükségesekkel és elsősorban élelemmel ellátni, amely — mint írta — „bőséges és változatos." A szállítási nehézségek leküzdése érdekében a hadseregparancsnokság nyolc tehergépkocsit bocsátott a magyar gyaloghadosztály rendelkezésére.[46]

Már lényegesebb segítséget kapott kiegészítő feltöltésként a 6. magyar gyaloghadosztály, amely az 1. hadosztályt megelőzve érkezett ki a hadműveleti területre és a 3. Ukrán Front 27. hadseregének alárendeltségébe került.

Figyelembe véve a harci technika javításának és katonai felszerelési tárgyak készítésének szükségességét, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság már 1945. februárjában felvetette a kérdést, hogy tegyék hozzáférhetővé a magyar fél számára azokat az ipari vállalatokat, amelyek a szovjet katonai közigazgatás hatáskörébe tartoznak.[47] A szovjet parancsnokság az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak márciusban számos budapesti autójavító műhelyt adott át,[48] áprilisban pedig a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosságának népbiztoshelyettese utasítást adott, ne akadályozzák meg a magyar kormány képviselőit abban, hogy a front szükségleteire dolgozó üzemeket látogassák és megrendeléseket adjanak azoknak.[49] Az utóbbiak ismételten azt bizonyítják, hogy a szovjet kormány és a szovjet csapatok parancsnoksága sokat tett az új magyar hadsereg minél gyorsabb megszervezése érdekében.

Az új magyar hadsereg szervezési munkálatainak ellenőrzését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Katonai Osztálya végezte. Ez a szerv, Magyarország demokratikus erői érdekeit szem előtt tartva, nem engedte meg, hogy a hadsereg soraiba fasisztabarát érzelmű elemek kerüljenek, ezzel megkönnyítette a kommunista párt reakció elleni harcát. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet képviselőinek támogatása segítette a kommunistákat, hogy ne hagyják jóvá reakciós tábornokok és tisztek vezető beosztásokba való kinevezését, s hogy meggyorsítsák az első két gyaloghadosztály frontra küldését.[50]

Emellett az osztály azt az utasítást is kapta, hogy ne csak ellenőrizzen, hanem nyújtson segítséget az új hadsereg szervezéséhez személyi állomány, fegyverek és harci technika biztosításával.[51] Ebben az időben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság az összekötő kapocs szerepét töltötte be a magyar katonai hatóság és a 2. Ukrán Front parancsnoksága között, mely hadtápszervein keresztül nyújtott segítséget és támogatást az új magyar hadsereg megszervezéséhez.

K. E. Vorosilovnak, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének javaslatára, a szovjet kormány nem várta meg az első önkéntes hadosztály felállítását, hanem már februárban hozzájárult ahhoz, hogy megkezdjék további három gyaloghadosztály felállítását. A 2. és 3. Ukrán Front parancsnoka ezzel kapcsolatban utasítást adott, hogy illetékes szervei nyújtsanak segítséget ennek megoldásához is.

Az új magyar hadsereg első gyaloghadosztályai felállításának tapasztalatai azt

46 *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948. Budapest, 1963. 77. o.
47 ЦАМО СССР ф. 243, оп. 2912, д. 188, лл. 124—128.
48 Uo. ф. 240, оп. 2769, д. 285, лл. 10—11.
49 Uo. ф. 240, оп. 2769, д. 193, л. 262.
50 Magyar—Szovjet kapcsolatok 1945—1948. I. m. 34. o.
51 uo. 43. o.

mutatták, hogy Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya a fegyverszüneti szerződés katonai cikkeinek végrehajtása során komoly nehézségekbe ütközött. Ebben kétségtelenül közrejátszott az ország kimerültsége, az emberi és anyagi erőforrások hiánya, nemkülönben a katonai-politikai helyzet bonyolultsága, mely abban jelentkezett, hogy az ország területén még folytak a véres harcok a hitleri és Szálasi-csapatok ellen. Figyelembe véve ezeket az objektív nehézségeket, meglátásunk szerint nem szabad szem elől téveszteni azt a passzivitást sem, melyet a volt Horthy-hadsereg tábornokaiból és tisztjeiből álló hadseregvezetés tanúsított az előttük álló feladat megoldásában. A gyaloghadosztályok felállítására irányuló tevékenységükben érdektelenség mutatkozott a széles népi tömegeknek a fasizmus elleni fegyveres harcra mozgósítása, a jellegénél fogva népi, céljainál és feladatainál fogva pedig forradalmi hadsereg kialakítása terén.[52]

Másképpen alakult a helyzet ott, ahol a dolgokat azok az emberek intézték, akik mélyen érdekeltek voltak e probléma gyors és forradalmi megoldásában. Ebből a szempontból, meglátásunk szerint, példaként szolgálhat a magyar vasútépítő egységek és alegységek szervezése. (A magyar történészek ettől az időtől számítják a Magyar Néphadsereg műszaki csapatainak történetét.)

1944. december végén az egyik debreceni hadifogoly táborban a magyar hadifoglyok egy nagy csoportja kéréssel fordult az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz: tegyék lehetővé számukra, hogy a „szervezésre kerülő hadsereg soraiba léphessenek, hogy harcoljanak a német fasizmus ellen." A kormány a kérést továbbította a 2. Ukrán Front parancsnokságának, mely azt javasolta, hogy még a fegyverszüneti szerződés aláírása előtt az önkéntes hadifoglyokból hozzanak létre egy vasútépítő osztagot.

Egy ilyen katonai alakulat felállítása az anyagi biztosítás szempontjából nem ütközött különösebb nehézségbe, a legfontosabb pedig az volt, hogy külön engedélyre sem volt szükség, mivel az alakulat személyi állománya kezdetben hadifogoly státusban maradt.

Az alakulat katonai jellegét mindenekelőtt szervezése és feladatai bizonyítják. A 2. Ukrán Front 27. vasútépítő dandára törzsében kidolgozott állománytábla szerint az osztag szervezése: parancsnokság, négy helyreállító oszlop, egy hídépítő oszlop és egy vasúti híradóépítő csoport. A magyar vasútépítő alakulat szervezetszerű létszáma 4388 fő, ebből sorállomány 3990 fő, altiszt 240 fő, beosztott tiszt 149 fő, főtiszt 9 fő[53] volt.

Az osztag feladatkörébe tartozott a 2. Ukrán Front támadási sávjában lévő vasútvonalak helyreállítása. Tekintve, hogy a front abban az időben aktív harctevékenységet folytatott, egy ilyen nagy létszámú vasútépítő alakulat felállítása komoly jelentőséggel bírt. A szovjet vasútépítő csapatok főnöksége a magyar osztag parancsnokává Gyöngyössy Gábor századost, törzsfőnökévé Lénárd Benő századost, a parancsnok műszaki helyettesévé Hibbey Levente hadnagyot nevezte ki. Mindhármuknak mérnöki képzettsége volt, a Horthy-hadseregbe tartalékos állományból hívták be őket, korábban utász alegységek parancsnokai voltak és önként álltak át a szovjet csapatok oldalára.

52 Azon akadályok mellett, amelyeket a hadsereg vezetése a széles népi tömegek mozgósítása elé gördített, szükséges megemlíteni, hogy hanyagul látta el a gyaloghadosztályok személyi állományát a nélkülözhetetlen felszereléssel. Ezzel magyarázható, hogy a 6. és 1. gyaloghadosztály számos katonájának, akik április végén és május elején érkeztek a frontra, nem volt csajkája, kanala, alsóneműje. Ezért, mielőtt a hadosztályokat harcba vetették volna, a 3. Ukrán Front parancsnoka utasítást adott, hogy lássák el a magyar katonákat a szükséges felszereléssel. (ЦАМО СССР ф. 240, оп. 2769, д. 210, л. 328.)

53. ЦАМО СССР ф. 27, ЖДБр, оп. 498040, д. 1, л. 37. (A vasútépítő alakulat szervezésének vázlatát l. a 421. oldalon.)

A magyar vasútépítő osztag felállításához és munkája megszervezéséhez közvetlen segítséget nyújtottak a 27. vasútépítő dandár tisztjei, M. I. Ljubavin mk. alezredessel, a törzsfőnökkel az élen.[54]

Segítségükkel és közvetlen részvételükkel az osztagot tíz nap alatt sikerült feltölteni személyi állománnyal és a szükséges technikával. 1945. január 11-re befejeződött a magyar vasútépítő osztag szervezése, s a kijelölt munkaterületre érve alegységei hozzáláttak a helyreállító munkához. Az eredmény kapcsán kiadott parancsában a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatainak főnöke kiemelte a magyar vasúti helyreállító osztag felállítására irányuló sikeres szervező munkát, parancsnokságának és a segítő szovjet tiszteknek azt a képességét, hogy az önkéntes-hadifoglyok közül kikerülő tiszteket és katonákat aktív munkára tudták bekapcsolni. „Azok a szovjet tisztek, akiket kijelöltek a magyar katonai alakulat szervezésére — hangzik a parancs —, a kezdeményezés és a leleményesség maximumát nyújtották . . ."

Mint pozitív tapasztalatot emelték ki azt a módszert, mely szerint az osztagot egy hadifogolytábor bázisán szervezték és a hiányzó parancsnoki állományt más táborok önkénteseiből töltötték fel. Ez, hangzik a parancsban, jelentős mértékben megrövidítette a vasúti helyreállító oszlopok feltöltésének és munkába állításának idejét. A 27. vasútépítő dandár parancsnoka parancsot kapott, hogy lássa el a magyar osztag vezetését, maximális mértékben biztosítva a műszaki irányítást és a helyreállításhoz szükséges szerszámot.[55]

1945. február 6-án a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatai főnökének parancsa alapján az osztag az 1. magyar vasútépítő dandár elnevezést kapta.[56] Ettől az időtől kezdve a dandár személyi állományát nemcsak a helyreállító munkába kezdték bevonni, hanem szovjet katonákkal közös járőr- és őrszolgálat teljesítésébe is. A parancsnokság az altiszti beosztásokba olyan sorállományúakat is kinevezett, akik munkájukkal és jó munkaszervezésükkel kiemelkedtek a többiek közül. A dandárhoz vezényelt szovjet tisztek megtartották ellenőrzési jogaikat. Utasításaikat csak a magyar tiszteken és altiszteken keresztül továbbították. A szovjet parancsnoksággal történt egyeztetés alapján bevezették a tervet rendszeresen túlteljesítő katonák premizálását. A nevelőmunkában széleskörűen alkalmazták a verseny rendszerét. A feladatok teljesítése során kiemelkedő munkát végző tisztek és katonák nevét felolvasták a felsorakozott alakulat előtt, dicséretben és jutalomban részesítették őket.

54 ЦАМО СССР ф. 14, УВВР, оп. 401496, д. 4, л. 24.
55 ЦАМО СССР ф. 27, ЖДБр, оп. 498040, д. 1, л. 37.
56 Uo. л. 27.; A magyar forrásokban — *vasútépítő hadosztály;* így nevezte parancsnoka, Gyöngyössy Gábor is az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak küldött jelentésében. (L. Magyar—Szovjet kapcsolatok 1945—1948. I. m. 59. o.

A magyar vasútépítő dandár szervezése

(1945. január—május)

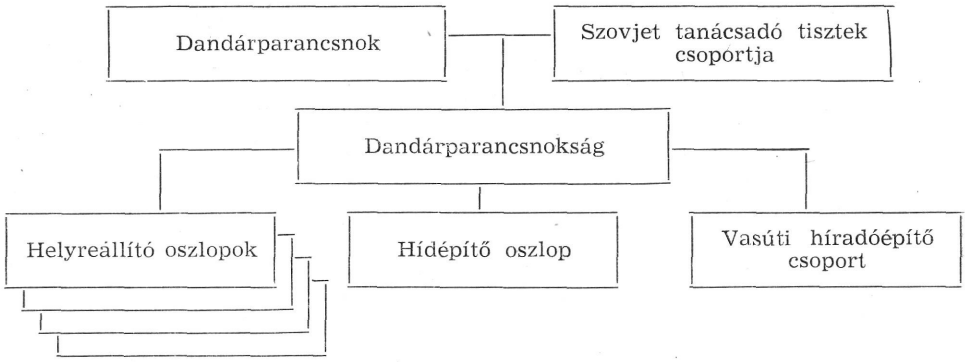

Amellett, hogy az osztagban meghagyták a lelkészi beosztást, a parancsnokság gondot fordított a személyi állomány politikai nevelésére. Ezt a feladatot a politikai szempontból legjobban képzett magyar katonákra bízták. A dandárparancsnok 17/6. sz. parancsában a parancsnoki állomány számára előírta, hogy magyarázzák meg a beosztottaknak az ország demokratikus átalakításának elveit, a kapitalista rend kizsákmányoló jellegét, a földreform lényegét; tájékoztassák a katonákat a fontosabb bel- és külpolitikai eseményekről, neveljék őket a magyar nép forradalmi múltja harci hagyományainak legjobb példáin.

A magasabbegységnél tanfolyamot szerveztek az analfabétizmus felszámolására, rendszeresen kiadták a „Vasútépítők" c. újságot, amatőr művészeti csoportot és zenekart hoztak létre.

1945. áprilisában Gyöngyössy Gábor százados jelentést küldött Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának az 1. magyar vasútépítő hadosztály helyzetéről, amelyben többek között a következőket írta: „... hadosztályomnál egy ütőképes és becsületes munkára alkalmas alakulat katonai feltételei és alapjai le vannak rakva. Megfelelő emberanyag és felszerelési anyag kiegészítése után az új magyar demokratikus szellem és népi hadsereg egyik értékes tényezőjévé akarunk és képesek vagyunk válni és részei akarunk lenni annak az új magyar hadseregnek, amely a szövetségesek oldalán a fasizmus feletti győzelem érdekeit szolgálja."[57]

Abban az időszakban amikor a magyar dandár a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatainak állományában volt, 17 szovjet tisztből álló operatív csoportot vezényeltek a dandárhoz, Ljubavin mérnök-alezredes vezetésével. Kezdetben parancsnoki funkciókat is el kellett látniuk. Miután a dandár magyar tiszti állománya elsajátította kötelmeit, a szovjet tisztekből álló operatív csoport tanácsadói és felügyelői státusba került. Ebben a funkcióban is kötelességüknek tartották azonban, hogy gondoskodjanak a dandár katonáinak szükségleteiről.[58]

57 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. I. m. 63. o.

58 ЦАМО СССР ф. 27, ЖДБр, оп. 498040, д. 4, л. 1; л. 37.:
Erről tanúskodik többek között Ljubavin mérnök-alezredesnek 1945. március 1-én a 27. vasútépítő dandár parancsnokához írott jelentése. A jelentésben azt írja, hogy az élelmiszer- és ruházati ellátmány folyamatos biztosítása érdekében az 1. magyar vasúti helyreállító dandár parancsnokának anyagi helyettese mellé tanácsadót nevezzenek ki.

3. A közös ellenség ellen

A magyar vasútépítő dandár Rahó körzetében (Kárpátalja) kezdte meg tevékenységét. Itt kapott elhelyezést a törzs is. A szovjet operatív csoport által 1945. január 15-én kiadott 1. sz. parancsban meghatározták a dandár feladatait. A dandár gépjárműveket kapott és hamarosan engedélyezték, hogy szervezett formában élelmiszert vásároljon a helyi lakosságtól. Ezek a vásárlások javították a nehéz munkát végző személyi állomány élelmezését. A dandár parancsnoksága műhelyt szervezett, ahol nemcsak javították a szerszámokat, hanem újakat is készítettek. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a dandár személyi állománya nagy eredményeket érjen el a munkában. A magyar katonák teljesítették feladatukat a Gyeljatin—Valeja—Viseulu vasútvonalon; a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatainak katonáival együtt sikeresen állították helyre a vasúti alagutakat és vasútvonalakat az adott szakaszon. 1945. február 3-án a munkálatok vezetője, kiemelve a magyar katonai alakulat munkaeredményeit, négy magyar tisztet, az altisztek egy nagy csoportját, valamint a sorállományt pénzjutalomban részesítette.[59]

A szovjet hadsereg Csehszlovákia területén vívott felszabadító harcai időszakában a magyar vasútépítő katonák a szovjet és román fegyverbarátokkal együtt sikeresen állították helyre a szétrombolt vasútvonalszakaszokat, hidakat és alagutakat.

Magyar adatok szerint csak a csehszlovák területen végzett munka ötven napja alatt a dandár a vasutak és az alagutak helyreállítására 591 766 munkaórát fordított, 73 283 m^3 földet és követ termelt ki, 717 m^3 talpfát, 52 676 540 m sínt és más alkatrészeket rakott le, 2590 m hosszú vasútvonalat és egy 33 m hosszú hidat épített.[60]

A közös munka időszakában a szovjet és magyar parancsnokság a szovjet és magyar vasútépítő katonák számára baráti találkozókat szervezett, meghívták egymás küldöttségeit ünnepi estekre, melyeket a szovjet és magyar nép történelme kiemelkedő, nevezetes eseményeinek tiszteletére rendeztek. Így például 1945. február 23-án szovjet és magyar katonák együtt ünnepelték a Vörös Hadsereg fennállásának 27. évfordulóját, március 15-én pedig az 1848—49 magyarországi forradalom évfordulóját.[61]

1945. április 25-én a 47. vasútépítő dandár hídépítő zászlóalja a 7. gárdahadsereg 62. önálló útépítő zászlóaljával, a román és magyar vasútépítő alakulatok alegységeivel együtt Bratislavánál 28 órával a kitűzött idő előtt állította helyre a viaduktot. A feladat sikeres végrehajtásáért, az önfeláldozó munkáért, szervezettségért, a fegyelemért és rendért a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatainak főnöke dicséretben részesítette az egész személyi állományt, mely részt vett a viadukt helytállításában és pénzjutalomban részesítette a legkiemelkedőbbeket.[62]

1945. február első felében még egy dandárt állítottak fel a gödöllői és a ceglédi táborokban levő magyar önkéntes hadifoglyokból. Dandárparancsnokká Cseney Iván ezredest nevezték ki. A szervezésben a 2. Ukrán Front 47. vasútépítő dandára törzstisztjei nyújtottak segítséget. Ez a magasabbegység, melyet 3. vasútépítő dandárnak neveztek, a 46. hadsereg támadó egységeit követte. Katonai vasútvonalakat állítottak helyre Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria

59 Uo. ф. 27, ЖДБр, оп. 498040, д. 1, л. 27.
60 Elődök nyomában. (Három egység történetéből). Budapest, 1965. 11. o.
61 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. I. m. 63. o.
62 ЦАМО СССР, ф. 14, УВВР, оп. 401496, д. 4, лл. 126—127.

területén. Harci útjukat Brno—Laa an der Thaya (Ausztria) körzetében fejezték be.[63]

A háború befejezése után az Ideiglenes Nemzeti Kormány kérésére mindkét vasútépítő dandárt a magyar katonai hatóságok rendelkezésére bocsátották. Ezek képezték az új hadsereg műszaki csapatainak alapját.[64] A 2. Ukrán front parancsnoksága, teljesítve a magyar kormány kérését, a háború időszakában még két vasút- és hídépítő, egy vasútbiztosító és három híradóépítő zászlóalj szervezéséhez nyújtott segítséget.[65]

A szovjet csapatok parancsnokságának közvetlen segítsége az új hadsereg első magasabbegységei és egységei felállításában nem korlátozódott csak a műszaki csapatokra. A Budapestért folyó harcok során számos olyan eset fordult elő, hogy a szovjet egységek és magasabbegységek parancsnokai kedvezően fogadták az önként átálló magyar katonák hazafias törekvéseit és lehetőséget nyújtottak számukra, hogy részt vegyenek a város felszabadításában. Az önkéntes magyar katonákból századokat és osztagokat szerveztek, amelyek a szovjet csapatokkal együttműködve végrehajtották a részükre megszabott harcfeladatokat. Február elején, a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Irattára adatai szerint, ilyen alegységeket kapott megerősítésül a 320., a 297. és a 108. gárda-lövészhadosztály, valamint a 83. tengerész gyalogdandár. Azoknak a magyar katonáknak és tiszteknek, akik harcolni akartak a szovjet csapatok oldalán a fasiszták ellen, a szovjet parancsnokságok lehetővé tették, hogy rendbe hozzák magukat, pihenjenek és gondolják át döntésüket. Az önkénteseket csak ezután szerelték fel szovjet fegyverekkel és vetették harcba.

Az egyik legsikeresebben tevékenykedő magyar önkéntes osztagnak Veréb főhadnagy volt a parancsnoka. Az osztagot a 320. lövészhadosztály 478. lövészezredének adták megerősítésére, amely akkor ádáz harcot folytatott a Vár északnyugati megközelítési útjain.[66]

Budapest felszabadítása után a 320. lövészhadosztály politikai osztályának vezetője, nagyra értékelve a magyar fegyverbarátok harctevékenységét, ezt írta jelentésében: „... az első önkéntes magyar osztag Veréb főhadnagy parancsnoksága alatt két nap folyamán jól tevékenykedett, a parancsnokság által megszabott feladatot végrehajtotta. A németektől öt háztömböt tisztított meg, mintegy 30 ellenséges katonát semmisített meg, fogságba ejtett 15 katonát, 2 géppuskát, 1 páncélozott szállító gépjárművet, 2 gépkocsit, 10 járművet, katonai szállítmányokat és sok lőszert zsákmányolt. Veszteségei: 5 halott, 12 sebesült."[67]

A magyar önkéntes századok aktív harctevékenységéről olvashatunk a 297. lövészhadosztály és a 18. gárda-lövészhadtest harci naplójában is. „1945. február 10-én a hadosztály egységei — olvashatjuk a 297. lövészhadosztály naplójában —, miután leküzdötték az ellenség szívós ellenállását és szétrombolták a barikádokat, elfoglalták az 59-es objektumot (a Déli-pályaudvart — V. F.), az ellenség megerősített ellenállási csomópontját.

Az 1059. lövészezred, egy magyar önkéntes szakaszt védelemben hagyva, főerőivel — kihasználva a 1057. lövészezred sikerét — délről megkerülte a vasúti töltést és a nap végére a 2267-es háztömbtől északra levő ismeretlen háztömbnél folytatta a harcot (a Várhegy lejtőjén — V. F.).[68]

63 Elődök nyomában. I. m. 11. o.
64 ЦАМО СССР ф. 27, ЖДБр, оп. 498040, д. 1, л. 44.
65 Uo. ф. 240, оп. 2769, д. 270, л. 218.
66 ЦАМО СССР ф. 320, СД, оп. 159915, лл. 56—57.
67 ЦАМО СССР ф. 320, СД, оп. 139817, д. 348, л. 69.
68 Uo. ф. 297, СД, оп. 102999, д. 1, л. 50.

1945. február 1. Szovjet légvédelmi tüzérség az Üllői út és a Ferenc körút sarkán

A Várhegy döntő rohamának napjaiban a 83. tengerész gyalogdandár, amely az Imre-herceg útja mentén északról támadott, két önkéntes magyar századot kapott megerősítésül. A dandárparancsnok parancsot adott az egységek parancsnokainak, hogy a magyar alegységeket „vegyék teljes ellátmányba, bánjanak velük úgy, mint egyenlőkkel, akadályozzanak meg bármilyen durvaságot vagy incidenst."[69] Egyidejűleg megmagyarázták, hogy a magyar hadifogoly tiszteket és katonákat — akik önként kívánnak harcolni a fasiszták ellen — fel kell szerelni és a tevékenykedő magyar századokhoz kell irányítani. A 18. gárda-lövészhadtest parancsnokának szóló harcjelentésekben közölték, hogy a magyar századok aktívan vettek részt a 83. tengerész gyalogdandár számára megszabott harcfeladatok végrehajtásában, amellett bátorságot és határozottságot mutattak.[70]

1945. február 11-én átálltak a szovjet csapatok oldalára annak az ezrednek az alegységei, melynek parancsnoka Variházy Oszkár alezredes volt. A személyi állomány úgy nyilatkozott, hogy haladéktalanul részt akar venni a hitleristák elleni harcban. A szovjet csapatok parancsnoksága javaslatára magyar önkéntes századokból és ezen egység maradványaiból hozták létre a Budai Önkéntes Ezredet, melynek létszáma mintegy 2500 fő volt. Parancsnokává Variházy Oszkárt nevezték ki, akinek hazafias és demokratikus nézeteit a magyar katonák ismerték. A Budapest felszabadításáért folyó harcokban 600 magyar önkéntes katona

69 ЦАМО СССР ф. 1890, оп. 1, д. 22, л. 1.
70. Uo.

áldozta életét, vérrel erősítve a második világháború napjaiban született szovjet—magyar fegyverbarátság kötelékeit.

Miután február 22-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának vezetője átadta a Budai Önkéntes Ezred személyi állományát a magyar katonai hatóságoknak, külön kiemelte, hogy az ezred mind a tizenkét százada „becsületesen küzdött a szovjet hadsereg oldalán".[71] Az ezredet Jászberénybe irányították, ahol az ott szervezésre kerülő 1. gyaloghadosztály alapjává vált. A hadosztály egyes alegységei a háború befejezése után részt vettek azokban a hadműveletekben, amelyek — Ausztria területén, Wiener Neustadt körzetében — a német és magyar fasiszta bandák felszámolására irányultak.

A háború után a szovjet kormány a hitleri hódítók elleni közös harcokban kiemelkedett néhány száz magyar katonát kitüntetett. A kitüntetettek között voltak a Budai Önkéntes Ezred katonái is. Amikor V. P. Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökhelyettese, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa nevében átnyújtotta az érdemrendeket és érdemérmeket a magyar katonák egyik csoportjának, ezt mondta: „Az általam átadott kitüntetések azokat díszítik, akik vérükkel áldoztak érte. A magyar hadseregnek azon tábornokai, tisztjei és közkatonái kapták, akik bátran és határozottan a Vörös Hadsereg oldalára álltak és azzal együtt verték szét a gyűlölt német fasiszta hadsereget. E kitüntetett tábornokok, tisztek és közkatonák megértették, hogy a Vörös Hadsereg katonái a magyar nép életéért ontották vérüket. Azért álltak a Vörös Hadsereg oldalára, hogy vele együtt harcoljanak a közös ellenség, a fasizmus ellen. A Vörös Hadsereg, karöltve a magyar nép fiaival, létrehozta azokat a feltételeket, amelyek szükségesek voltak a demokratikus köztársaság megalkotásához."[72]

Ebben a demokratikus Magyarország sorsa szempontjából rendkívül fontos folyamatban, az új magyar hadsereg kialakításában, kiemelkedő szerepe van a Szovjetunió és fegyveres erői internacionalista segítségének és támogatásának. E segítség és támogatás eredményeként nemcsak azt biztosították, hogy demokratikus alapokon építsék fel a hadsereget, hanem azt is, hogy sok száz magyar hazafi vegyen részt a fasizmus szétzúzásában. Ez az együttes harc a második világháború napjaiban lerakta a szovjet—magyar katonák fegyverbarátságának alapját.

71 *Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Budapest, 1954. 34. o.
72 *„Honvéd"*, 1947. 2. évf. 1. sz. 4. o. (Hadtörténelmi Levéltár); *Mucs Sándor:* i. m. 81. o.

SZIKLAI SÁNDORNÉ

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A SZOVJETHATALOM TURKESZTÁNI GYŐZELMÉÉRT ÉS VÉDELMÉÉRT VÍVOTT HARCOKBAN

(1917—1921)

Az 1914. júliusában kirobbant első imperialista világháború következtében az Osztrák—Magyar Monarchia több mint két millió[1] tisztje és legénységi állományú katonája esett a cári Oroszország fogságába. Jelentős részük — mintegy 10%-uk — Turkesztánba került,[2] ahol 37 város 40—45 hadifogolytáborában helyezték el őket.[3] A hadifoglyok többsége paraszt és munkás volt, 70%-uk az akkori Magyarország soknemzetiségű területéről származott.[4]

A cári hatóságok Turkesztánban is kivételes bánásmódot biztosítottak a hadifogoly tiszteknek. Megkülönböztetett elhelyezésben viszonylag szabadabb mozgással rendelkeztek, tiszti szolgáikat megtarthatták, és megtartották hatalmukat a hadifogoly legénység felett is. Az 1907. évi hágai konvenció értelmében a beosztott tisztek, tisztjelöltek és tartalékos tisztek 50, a főtisztek, vezérkari tisztek 75, a tábornokok 125 rubel fizetést kaptak havonta,[5] ugyanakkor egy orosz munkás havi keresete 20—40 rubel között ingadozott.[6]

A hadifogoly legénységet zsúfolt fabarakkokban helyezték el. Ruházkodásukról, élelmezésükről alig történt gondoskodás. A gyenge táplálkozás, a rossz egészségügyi viszonyok, valamint a barakkok túlzsúfoltsága miatt rohamosan terjedtek a járványos megbetegedések. A hiányos orvosi ellátás és gyógyszerhiány miatt a hadifoglyok tízezrei pusztultak el. Turkesztánban a járványok következtében mintegy 45 ezer hadifogoly halt meg.[7]

Ez a nagy halálozási arányszám arra kényszerítette a cári hatóságokat, hogy a szamarkandi nyári barakkokat megszüntessék és jobb életfeltételeket nyújtó körülmények közé helyezzék a hadifoglyokat.[8] 1916 végén—1917 elején a cári kormány intézkedései alapján Szamarkandból a hadifoglyok nagy részét Szibériába és az Uralba szállították át. Az orosz Fővezérkar 1917-ből származó adatai alap-

1 Rosszija v mirovoj vojne 1914—1918 (v cifrah). Moszkva 1925. Otgyel vojennoj sztatisztiki. 41. o.
2 Uo. 76. o.
3 Üzbég SZSZK Központi Állami Archívuma 1. fond (f.), 32. opisz (o.), 19. egyinyica hranyenyija (e. h.), 162. liszt (l.)
4 Uo. R—25. f., 1. o., 27. e. h., 145. l.
5 *Elsa Brändström:* Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1920. Berlin, 1922. 31. o.
6 Sztatisztika Truda. Moszkva, 1919. évf., 5—7. sz.
7 Hadifogoly magyarok története. Budapest 1931. II. kötet, 67—68. o. és *Bocz Károly* visszaemlékezése. Párttörténeti Intézet Archívuma. H—b—122.
8 Bocz Károly visszaemlékezése, uo.

ján szeptemberben már csak 41 285 hadifoglyot tartottak nyilván Turkesztánban,[9] 1918-ban pedig 32 380 főt.[10]

Ellentétben a cári Oroszország többi részén alkalmazott gyakorlattal, Turkesztánban már 1914 őszétől dolgoztatták a hadifoglyokat a gazdasági élet különböző területein. Sokan dolgoztak út- és vasútépítésen, különböző gyárak építésénél, a mezőgazdaságban és más alkalmi munkán. Mivel a Turkesztánban lévő hadifoglyok nagy része mezőgazdasági munkás volt, a legtöbbjüket a mezőgazdaságban alkalmazták. A turkesztáni Főkormányzói Hivatal jelentése szerin 1914 végén út- és vasútépítésen 10 ezer hadifogoly dolgozott.[11]

A hadifoglyok — különösen a szakmunkások — munkába állításának Turkesztánban nagy volt a jelentősége, hiszen itt igen fejletlen volt az ipar, kevés volt a szakmunkás, a lakosság nagy százaléka mezőgazdasági munkával foglalkozott. A háború elején Turkesztánban 49 ezer munkás volt, közülük 25 ezer a gyári munkások száma.[12]

A Turkesztánban munkába állított hadifoglyok ugyanazokat a tapasztalatokat szerezték a közös munka során, mint szerte Oroszországban. A közösen végzett munka a magyar hadifogoly munkásokat és parasztokat itt is ráébresztette a közös osztályellenség, a közös osztályérdekek és a közös osztálycélok felismerésére. Itt talán — az oroszországi forradalmi központokkal szemben — negatívumként annyit kellene megemlíteni, hogy a bolsevikok viszonylagos gyengesége, az önálló párt hiánya, a hadifoglyok között is késleltette a forradalmi erjedést, a forradalmi szervezetek létrehozását.

Ahhoz, hogy megértsük a Turkesztánba került hadifoglyok nehéz helyzetét, a forradalmi hadifogolymozgalom kései és viszonylag szűk körű kibontakozását, a kommunista csoport, majd pedig az önálló kommunista párt kialakulásának sajátosságait, valamint az internacionalisták minden nehézséget leküzdő hősiességét, feltétlenül figyelembe kell vennünk Turkesztán földrajzi, társadalmi viszonyait és történetét.

Turkesztán — a mai közép-ázsiai szovjet köztársaságok — területe mintegy másfél millió km^2, lakossága századunk második évtizedében hozzávetőlegesen 7 millió volt. Éghajlata szélsőségesen kontinentális, helyenként sivatagi. Az Amu-Darja és a Szir-Darja mentén elterülő sivatagok szinte teljesen víztelenek, az oázisok több napi járóföldre esnek egymástól. A hőmérsékleti ingadozás elérheti a napi 40—50 fokot is. Vörösgárdisták százai haltak szomjan a hadműveletek során, a csaták kimenetelét is gyakran a kutak birtoklása döntötte el.

A terület az események idején az orosz birodalom legelmaradottabb területeinek egyike volt. A teljes feudális széttagoltság állapotából a XVIII. század végére Turkesztán területén három kánság emelkedett ki, a buharai, a hívai és a kokandi. E három kánság vetélkedéséből a XIX. század végére a buharai politikailag meggyengülve került ki, kiemelkedő gazdasági szerepét azonban megőrizte.

A társadalmi berendezkedés mindhárom kánságban hasonló volt: a feudális világi uralkodó osztály (kánok, bégek, bejek) és a muzulmán papság kezében összpontosult a hatalom. A termelők rétegét a föld nélküli szegényparasztok, a dehkánok képezték. Mint Közép-Ázsiában mindenütt, a hatalom és a gazdagság alapját itt is a víz jelentette; a kutak felett pedig a hatalom birtokosai rendelkeztek.

9 Rosszija v mirovoj vojne, 40. o.
10 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—25. f., 1. o., 18. e. h., 38—39. l.
11 Uo. 1. f., 32. o., 19. e. h., 7—9. l.
12 *A. I. Zeveljev:* Iz isztorii grazsdanszkoj vojni v Uzbekisztanye. Taskent, 1959. 152. o.

A hadifoglyok forradalmi szervezkedése Turkesztánban 1915 végén—1916 elején kezdett kialakulni. Taskentben Iványi János, az itthoni szociáldemokrata párt baloldali csoportjának harcosa vezetésével megalakult egy forradalmi csoport, mely elsősorban háborúellenes propagandát fejtett ki a hadifoglyok között. A csoport tagjai, háborúellenes propagandájukon keresztül, eljutottak annak bizonyításához, hogy a háború ellen, az igazságos békéért a legkövetkezetesebben a Lenin vezette bolsevikok harcolnak. Tevékenységüket azonban hamarosan leleplezték és Iványi Jánost más vezetőkkel együtt Orenburgba szállították.[13] Szamarkandban 1916-ban Székely Józsefnek, ugyancsak a Magyar Szociáldemokrata Párt aktív tagjának a vezetésével alakult egy politikai csoport. Ennek magvát Hock Mihály, Sipos János, Győrik Béla, Magyar Béla és Bocz Károly alkották.[14] Csoportos megbeszéléseken vitatták meg a háború okait, a békéhez vezető utat. A csoport az 1917-es februári burzsoá-demokratikus forradalom után kapcsolatot teremtett a szamarkandi bolsevik pártsejttel.

A burzsoá demokratikus forradalom győzelme 1917. februárjában nem hozott lényeges változást sem a dolgozó nép, sem a hadifoglyok számára. Az Ideiglenes Kormány folytatta a cári kormány politikáját, nem teljesítette a néptömegek követeléseit, nem fejezte be a háborút, nem adta meg a népeknek a rég óhajtott békét, nem adott földet a parasztoknak, jobb életet, több jogot a kizsákmányoltaknak, a nemzetiségi elnyomás is lényegében maradt a régi, csak a formája változott meg.

A februári forradalom győzelme utáni időknek azonban volt egy nagy pozitívuma, nevezetesen az, hogy lehetővé vált a legális forradalmi szervezkedés. Így a munkások márciusban Turkesztánban is megkezdték a nyílt szervezkedést Itt is lényeges kérdés volt, hogy a párton belül megtörténjék az elhatárolódás a forradalmi és az opportunista szárnyak között. Ismert, hogy a mensevikek a prágai konferencián szervezetileg is kiváltak az OSZDMP-ből. Turkesztánban azonban ez a szervezeti kettészakadás nem következett be, egy párton belül működtek a bolsevikok és a mensevikek és ez nagymértékben gátolta a következetes forradalmi politikát. Csak a márciusi napokban kezdődött meg a harc, hogy elhódítsák a tömegeket a mensevikektől, hogy megtörténjék az elszakadás.

Az 1917. júliusi eseményekig a bolsevikok, bizonyos legalitást élvezve, hatalmas szervező munkát végeztek a munkások, a nemzetiségek és a hadifoglyok között. A júliusi forradalmi hullám után 1917. szeptemberében új lendületet vett a forradalmi mozgalom. Szeptember 12-én a Turkesztáni Bizottság — mely a februári forradalom után a volt főkormányzó jogkörét gyakorolta — rendeletileg betiltotta a gyűléseket. E hír hallatára Taskentben — és másutt is — a munkások, katonák, az üzbég és kirgiz szegényparasztok tömegesen tüntettek az Ideiglenes Kormány és a Turkesztáni Bizottság ellen. A sok ezer főnyi résztvevővel megtartott gyűlésen egy tizennégy tagú forradalmi bizottságot választottak, melyből öt fő bolsevik volt. A Forradalmi Bizottság lényegében erősebb hatalomnak bizonyult, mint az Ideiglenes Kormány Turkesztáni Bizottsága.

Turkesztánban ebben az időben a hadifoglyok forradalmi mozgalma elég szűk körű. A hadifoglyok jelentős része ugyanis paraszt, mezőgazdasági munkás volt; a hadifoglyok között jóval kisebb a munkások számaránya, s ezek között is kevés azoknak a száma, akik már itthon is részt vettek a munkásmozgalomban. Megnehezítette tevékenységüket, hogy a bolsevik frakció nem határolta el magát a mensevikektől. A bolsevikok Turkesztánban jóval később ismerték fel a hadifoglyok tömegei között végzendő forradalmi-felvilágosító munka jelentő-

13 Vörös Hadsereg Központi Archívuma (VHKA). 28. 361. f., 2. o., 44. e. h., 4. l.
14 Bocz Károly visszaemlékezése.

ségét. És végül kihatással volt mozgalmukra, hogy a baloldali, forradalmi erők elhatárolódása a turkesztáni munkásmozgalomban csak 1917. júliusa után kezdődött el erőteljesen.

Nagy jelentőségű volt az a felismerés, amely 1917-ben odáig vezette a hadifogolytömegeket, hogy a háborúból, a hadifogságból kivezető utat a szocialista forradalom győzelmében, a tőkés rendszer megdöntésében látták. Ez a felismerés tette a hadifoglyok tízezreit a szocialista forradalom odaadó harcosaivá, majd vívmányainak védelmezőivé.

Turkesztánba 1917. október 27-én jutott el a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének híre. E hír hallatára Korovicsenko tábornok parancsot adott a taskenti szovjet tagjainak letartóztatására és a taskenti szovjetet támogató 1. és 2. szibériai tartalékezred leszerelésére. Október 28-ra virradó éjjel le is tartóztatták a taskenti városi és körzeti szovjet 5—5 tagját, s leszerelték a 2. szibériai tartalékezredet. A szeptemberben megindult és csak ideiglenesen vérbefojtott forradalmi fellendülést azonban már semmiféle terrorintézkedéssel nem tudták megállítani.

Az 1. szibériai tartalékezred fegyverrel kergette el a fehérgárdistákat. A vasúti munkások, akikhez az ezred forradalmi harcosai segítségért fordultak, hamarosan megjelentek az ezrednél, ahol felfegyverezték őket. A munkások több mint ezer főből álló ezredet alakítottak.

1917. október 28-nak hajnalán a munkások, a bolsevikok vezetésével, támadásba mentek át, reggelre elfoglalták a vasúti javítóműhelyt, az áruraktárakat, a laktanyák egy részét és a Szalar folyó hídját. Harmincegyedike éjszakáján pedig — négy napi véres harc után — a hatalom véglegesen a katona- és munkásküldöttek szovjetjének kezébe ment át Taskent városában.

A vasutak mentén fekvő városokban és falvakban rövid idő alatt győzött a proletárforradalom. Egyedül Buharában és Hivában maradt a hatalom az emír és a kán kezében.

Turkesztánban a szocialista forradalom győzelmének kivívásáért vívott harcokban ugyancsak ott találjuk — ha nem is nagy létszámban — a magyar hadifoglyokat. A taskenti harcokban részt vevő magyarok közül megemlíthetjük Gábor Józsefet, Engel Sándort, Farkas Gábort, Tallér (Tallár) Ferencet és Loncsár Sándort, akik az 1. szibériai tartalék lövészezrednél dolgoztak, mint hadifoglyok. Gábor József visszaemlékezésében erről így ír: „Mi hadifogoly munkások a színházépületben laktunk és lakószobánk éppen alkalmas volt arra, hogy onnan tűz alá vegyük a fehéreket. A katonatanács elnöke, egy őrmester, idejött katonáival és kérésünkre . . . nekünk is fegyvert adott."[15]

A felfegyverzett munkásokkal és az ezred katonáival együtt tehát magyarok is részt vettek a négynapos harcban, előbb a laktanya védelmében, majd a városi csatározásokban, végül az erődnek — Korovicsenko tábornok főhadiszállásának — elfoglalásában.

A taskenti helyőrségnél szintén több magyar harcolt, itt halt hősi halált egy Szabados nevű magyar internacionalista. A helyőrségnél szolgálatot teljesítő hadifoglyok közül 14-en vettek részt a fegyveres harcokban. A raktárakban dolgozó magyar hadifoglyok juttattak nagy mennyiségű fegyvert a forradalmi vasutasoknak.

1917. november 15—21. között tartották meg Taskentben a szovjetek területi kongresszusát, amelyen megválasztották a hatalom legfőbb szervét: a Népbiztosok Tanácsát, melybe bolsevikok és baloldali eszerek kerültek.

15 Jövendő (A Magyar—Szovjet Művelődési Társaság lapja.) 1945. november 10.

A turkesztáni proletárforradalom sikere távolról sem jelentett végleges győzelmet. Sok helyen a forradalom ellenségei is bekerültek a helyi szovjetekbe, így Ashabadban és Kizil-Arvatban, valamint a Káspin túli terület több más városában és falvában a helyi szovjetek tagjai lettek a bolsevikokon kívül a „baloldali" és „internacionalista" eszerek is, akik hazug módon a proletárdiktatúra híveinek vallották magukat azzal a céllal, hogy belülről ássák alá a szovjethatalmat.

Turkesztánban a szocialista forradalom győzelme után nem sokáig tartott a békés időszak. Már 1917 végén mozgolódtak a belső ellenforradalmi erők, akiknek először az angol imperialisták nyújtottak burkolt, majd nyílt intervenciós segítséget. Ez utóbbiak főhadiszállása — Malleson tábornok[16] vezetésével — a Káspin túli területen székelt. A turkesztáni polgárháború időszakában három nagy arcvonalon vívták a szocialista forradalom erői élethalálharcukat az ellenforradalmi erők és az angol intervenciósok ellen, mégpedig a következőkön:

1. Ferganai (1918. január 25—1920. december)
2. Aktyubinszki (1917. november—1919. szeptember)
3. Káspin túli (1918. június—1920. február).

E fő arcvonalakon kívül voltak kisebbek is, mint a matcsinszki és a szemirecsji. Nagy harcok folytak Hiva és a buharai emirátus felszabadításáért is.

A turkesztáni harcok egyik fő sajátossága az volt, hogy sokszor teljesen elszigetelten, Dutov atamán hadserege által háromszor is gyűrűbe fogva s elzárva Szovjet-Oroszországtól, vívták a forradalmi erők hősies harcukat a szovjethatalom védelmében. Később indult meg a Vörös Hadsereg szervezése, szinte a harcok végezetéig fennmaradtak a Vörös Gárda különböző osztagai, nagy szerepe volt a partizánmozgalomnak és a pártdruzsináknak.

Turkesztánban az internacionalisták tömeges bekapcsolódása a szovjethatalom védelméért vívott harcokba sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, mint Szovjet-Oroszország más területein, kivéve Szibériát. Az internacionalisták katonai segítsége nagy, sokszor szinte döntő erőt jelentett, mert:

1. a helyi nemzetiség férfi lakossága nem rendelkezett kellő katonai tudással, miután a megkülönböztető cári rendelkezések következtében nem teljesítettek katonai szolgálatot;
2. a nemzetiségeknek nem voltak harci, fronttapasztalatai;
3. nem voltak harcedzettek;
4. nem voltak jártasak a hadiipari termelésben.

Így sokszor az internacionalistákra hárult az a feladat, hogy a helyi nemzetiségekből toborzott vörösgárdisták katonai kiképzéséből is kivegyék a részüket; átadják a világháborúban szerzett harci tapasztalatokat, aktívan vegyenek részt a hadiipar megszervezésében, a fegyver- és lőszergyártásban (ennek különösen akkor volt igen nagy jelentősége, amikor Szovjet-Turkesztán teljesen el volt zárva Szovjet-Oroszországtól).

A hadifoglyok mozgósítása, forradalmi szervezeteinek létrehozása, a szovjethatalom védelmében való tömeges és aktív részvétele szempontjából négy tényező volt döntő jelentőségű:

1. 1918. április 27-én a Turkesztáni Szovjet Köztársaság Népbiztosi Tanácsa kimondta a hadifoglyok felszabadítását.

2. 1918 elején a hadifoglyok között megindult a szervezkedés, megkezdődött tömeges belépésük a Vörös Gárda egységeibe.

16 Turkmenisztan v period inosztrannoj vojennoj intervencii i grazsdanszkoj vojni (1918—1920) Szbornyik dokumentov. Ashabad, 1957. 86—87. o.

3. 1918. június 17—25. között ülésezett Taskentben a turkesztáni kommunista szervezetek I. területi kongresszusa, amely a Turkesztáni Kommunista Párt szervezeti megalakulását jelentette.

4. 1918. augusztusában megalakult a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztánban.

Turkesztánban tehát az a sajátos helyzet alakult ki, hogy előbb kezdődött meg a hadifoglyok különböző szervezeteinek létrehozása, a Vörös Gárdába való belépésük s az első harcokban való részvételük, mint ahogyan megtörtént felszabadításuk. Turkesztánban sem a szovjet szervek, sem az egyes pártszervezetek és vezetők nem értették meg időben annak jelentőségét, hogy milyen fontos a hadifogoly tömegek mozgósítása, politikai felvilágosítása, szövetségesként való megnyerése. Ezt bizonyítják a Turkesztáni Szovjet Központi Végrehajtó Bizottságának 1918. június 30-án megtartott ülésén elhangzott egyes felszólalások is. Az ülés második napirendi pontja a hadifoglyok kérdésével foglalkozott. Vita folyt arról, hogy mit tegyenek a hadifoglyokkal (34 000 hadifogoly volt ekkor Turkesztánban). Egyes felszólalók azt javasolták, hogy egyetlen nagy táborban egyesítsék a Turkesztánban levő összes hadifoglyokat. Pecsatnyikov népbiztos a következőképpen válaszolt erre a javaslatra: „... az osztrák, magyar hadifoglyoktól nincs mit félnünk. Voltak olyan pillanatok a Köztársaságban, amikor a katonai hivatalok és az összes csapatok kizárólag hadifoglyokból állottak és a Köztársaság nemcsak hogy nem védekezett ellenük, hanem teljes egészében rájuk támaszkodott. Még a parancsnoki tisztségeket is hadifoglyok töltötték be... Nagy részük érdeklődik politikai életünk iránt."[17] E szavakban — különösen ami a vezető tisztségek kizárólagos betöltését illeti — sok túlzás volt, ezt a vita heve magyarázza. Mindenesetre az archív anyagok azt bizonyítják, hogy már ebben az időben alig volt olyan egység, melyben ne harcoltak volna volt hadifoglyok.

Turkesztánban a hadifoglyok szervezkedésének első lépéseit (1918. feburártól „Hadifogoly szocialisták taskenti Bizottsága"; 1918. áprilistól a „Külföldi állampolgárok bizottsága" — e bizottságok töltötték be a táborparancsnokság szerepét —; a „Külföldi Munkások és Katonák Tanácsa") s a szervezetek működését az jellemezte, hogy nem annyira politikai, mint inkább gazdasági-szociális célokat szolgáltak, s tulajdonképpen a hadifoglyok helyi érdekvédelmi szervei voltak.

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a hadifoglyok politikai érdeklődése és aktivitása e szervezetek létezésén kívül is megnyilvánult, hiszen sok helyütt a helyi szovjetek, szakszervezetek aktivistáivá váltak, így pl. a szamarkandi szakszervezetnek 1918 nyarán 3000 külföldi tagja volt.

Az a tény, hogy a magyar hadifoglyok legkiválóbbjai már a szocialista forradalom Turkesztánban való győzelméért, majd 1917. decemberétől a turkesztáni szovjethatalom védelméért vívott harcokban is részt vettek, bizonyította, hogy a széles munkás- és paraszti rétegek, akik az első pillanattól szimpatizáltak a szocialista forradalom eszméivel, helyeselték és támogatták a forradalmi intézkedéseket, s amikor e vívmányok védelmére került a sor, nem elégedtek meg a szimpátia kifejezésével, hanem életüket sem kímélve, fegyveresen védték a szovjethatalmat.

A turkesztáni forradalmi hadifogolymozgalomban 1918. augusztusában következett be a fordulat, amely törvényszerű folytatása volt a turkesztáni bolsevik

17 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—25. f., 1. o., 27. e. h., 145—146. l.

szervezet életében bekövetkezett történelmi fordulatnak, a Turkesztáni Kommunista Párt első, 1918. júniusában megtartott alapító kongresszusának.

1918. augusztusában az OK(b)P Külföldi Csoportjai Föderációjának megbízásából az orenburgi arcvonalról Taskentbe érkezett négy elvtárs: Loránd Ferenc, Franz Fagler, Jelenfi József és Joseph Sentfleber.[18] Ez a küldöttség hívta össze augusztus 20-ra a hadifoglyok általános gyűlését, melyen a hadifoglyok közül négyezren vettek részt s képviseltették magukat a Turkesztáni Szovjet Köztársaság párt-, állami és szakszervezetei vezetői is. A gyűlésen Loránd, a magyar—német nyelvű újság szerkesztője, a következőket mondotta: „. . . egy emberként kell kiállnunk az egész világ proletariátusának védelmére s tömörülnünk kell a bolsevikok-kommunisták pártja, a munkások és parasztok érdekeit egyedül védelmező párt köré."[19]

A gyűlés résztvevői határozatot hoztak, melyben kimondták, „készek együtt harcolni a bolsevikok pártjával s harcukat mindaddig nem szüntetik be, amíg az egész világ proletariátusa fel nem szabadul".[20]

A megválasztott szervező bizottságnak, illetve az ideiglenes pártelnökségnek az volt a feladata, hogy egész Turkesztán területén mozgósítsa a hadifoglyokat és megteremtse a lehetőségét annak, hogy minden egyes városban és hadifogolytáborban megalakuljon a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának helyi szervezete.

Az 1918 tavaszán megindult ösztönös szervező munkát most már a tudatos forradalmi szervezőmunka váltotta fel, melynek eredményeként augusztusban megértek a kommunista párt megalakításának feltételei.

1918. szeptember 22-én tartották meg a szervező bizottság által összehívott alakuló ülést, ahol kimondták a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának megalakulását s megválasztották a 12 tagú pártvezetőséget, amelybe a magyar, a német és a szláv kommunisták 4—4 képviselőt választottak meg. A magyar kommunisták részéről Loránd, Grosz, Oberma és Weis elvtársakat választották meg a pártvezetőség tagjául. Taskentben már szeptemberben 100 volt hadifogoly kérte felvételét a pártba.[21] A köztársaság többi városaiban is egymás után alakultak meg a párt helyi szervezetei.

Egész Turkesztán területén 1918. november végén—december elején a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának 13 helyi szervezete működött, s a taglétszám meghaladta a 2200-at.[22]

A helyi pártszervezetek megalakulása és a párttagok megnövekedett létszáma megkövetelte egy központi irányító szervezet létrehozását. 1918. november 12-én és 30-án összeült az ideiglenes pártbizottság, ahol határozatot hoztak az országos pártkongresszus összehívásáról. A december 8-án bezárult I. kongresszus 7 tagú Területi Pártbizottságot választott meg, akik közül három magyar, három német és egy csehszlovák származású volt.

Az I. kongresszus döntése szerint a Területi Pártbizottság két osztályt szervezett: politikai-katonai és gazdasági osztályt. A kongresszus elfogadta a kommunista párt megalakításáról szóló határozatot, s a párt nevét „A Turkesztáni Szövetséges Tanácsköztársaság területén működő Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja"-ként határozta meg.[23]

18 *Nasa Gazeta* (Organ Iszpolkoma Taskentszkogo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih gyeputatov.) 1918. április 14. sz.
19 *Nasa Gazeta* 1918. augusztus 22. sz.
20 Uo.
21 Üzbég SZSZK Taskent Területi Áll. Arch. 18. f., 28. o., 12. e. h., 8. l.
22 MLI. Üzbég. Fil. Arch. 60. f., 4. o., 37. e. h., 5. l.
23 Uo. 3. l.

Testvérek!

ELNYOMOTTAK, KIZSÁKMÁNYOLTAK!

Sorsunk közös az egész világon, — nyomor és szenvedés. — Le kell ráznunk bilincseinket, melyet a burzsoázia hatalma rakott kezünkre.

Hadsereget szervezünk, erőset, hatalmasat és hívó szóra haza megyünk, hogy forradalmunkat végső győzelemhez vezessük! Az idő rövid. Ne késsetek! Jöjjetek a szabadság vörös zászlója alá. Minden igaz proletár tudja a kötelességét

Addig is, — mig hazamehetünk, küzdeni fogunk a szabadság megteremtőjének — az orosz tanácsköztársaság proletár katonáinak soraiban

TESTVÉREK! Ma már nem vagytok hadifoglyok, hanem testvérek, testvérei a világ minden proletárjának. Ma már nincs nemzet, nincs nyelvkülönbség! Egyek! Hatalmasak! Dolgozók, vagytok!

Ne várjatok! Jelentkezzetek a toborzó helyen, mi tárt karokkal várunk benneteket. Dobjátok le rongyaitokat, mi pótolni fogjuk, amit hazátok elmulasztott.

Éljen a mi forradalmunk!

Éljen a proletár világforradalom!

Pokolba a királyokkal, császárokkal, köztársasági elnökökkel!

Éljen a munkás és földmives tanács! Éljen a proletár diktatura!

AZ ASZTRAHÁNI KÜLFÖLDI KATONATANÁCS
KÖZPONT KASPI KAUKÁZUS ÉS SZTAVROPOLI FRONTRA.

Типография бывш. Астраханский Листок 1918.

Az Asztrahányi Külföldi Katonatanács felhívása a hadifoglyokhoz, 1918. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből)

A kongresszus küldöttei az első napirendi pont tárgyalásánál, a politikai helyzetről hozott határozatukban, üdvözölték a szocialista forradalmat és harcba hívták a volt hadifoglyokat az új szovjetrendszer megteremtéséért és védelméért. Határozatukban kimondták, hogy a külföldi kommunisták kötelességüknek tartják a szovjet elvtársak harcának támogatását, egyben felkészülnek arra a feladatra, hogy hazájukba visszatérve, hozzájáruljanak Nyugaton is „a proletariátus diktatúrájának, a tőke feletti diktatúrának megteremtéséhez."[24]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja szervezeti megalakítása és a Területi Pártbizottság megválasztása befejező és döntő szakasza volt a Közép-Ázsiában élő külföldi proletárok forradalmi mozgalma megszervezésének.

Az I. kongresszus határozatában elfogadott kettős feladat — 1. a szovjetrendszer védelmére való mozgósítás; 2. a hazai burzsoázia uralmának forradalmi úton való megdöntésére való felkészülés — jellemezte a Szovjet-Oroszországban működő magyar kommunista szervezetek másik két központjának tevékenységét is.

Szovjet-Turkesztánban olyan sajátos helyzet állott elő a kommunista mozgalomban, hogy három önálló, de egymással szoros kapcsolatban levő (mindegyik képviseltette magát a másik kettő különböző ülésein) kommunista párt létezett: a Turkesztáni Kommunista Párt, a Muzulmán Kommunista Párt és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja.[25]

Az I. kongresszus után még nagyobb lendületet vett a politikai-szervező munka, egymás után alakultak a pártszervezetek a városokban, falvakban, gyárakban, üzemekben; az első időben a hadseregben még nem jöttek létre pártsejtek, csak a kommunistákkal szimpatizáló csoportok. A kongresszusok későbbi megállapításai szerint ez komoly hiba volt, hiszen éppen a harcoló internacionalistáknak lett volna szükségük arra, hogy nagy fegyelemmel rendelkező pártszervezetek irányítsák politikai-katonai tevékenységüket.

Az Oroszországi Föderációban egyesült külföldi kommunista csoportoktól és a Szibériában működő hadifogoly kommunista szervezetektől eltérően (ezen szervezetek tagjai egyben az OK(b)P tagjai is voltak) a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja önálló párt volt; nem nemzetiségi alapon szervezett csoportokból tevődött össze, hanem egységes internacionalista pártként működött. Dokumentumok alapján arra lehet következtetni, hogy a párttagságnak több mint a felét magyar származású tagok tették ki.[26]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja helyi szervezeteinek képviselői részt vettek a helyi pártvezetőségek ülésein és a Szovjetek Végrehajtó Bizottságának is tagjai voltak. 1919 elején a szamarkandi városi szovjet választásánál 25 külföldi kommunistát, közöttük Székely József és Bocz Károly elvtársakat is megválasztották a városi szovjet küldötteinek.[27] Ez persze nem volt véletlen, hiszen éppen Szamarkandban volt a legaktívabb forradalmi hadifogoly csoport, amely 1916-tól működött és már 1918 elején megalakította kommunista pártszervezetét (Székely József, Hock Mihály, Sipos János, Baráth György, Hopp Antal, Kreits Károly, Jaksi Ferenc, Györik Béla, Bocz Károly). Augusztus elejétől hetilapjuk jelent meg „Szabad Szó" címmel. A szamarkandi magyar kommunisták a szovjethatalom védelméért vívott harcokból is a legtevékenyebben vették ki a részüket.[28]

24 Uo. 15. l.
25 Uo. 1—30. l. és 60. f., 1. o., 392. e. h., 140. l.
26 Uo. 1. o., 947. e. h., 1. l. és 962. e. h., 11—12. l. és *Nasa Gazeta* 1918. december 27. sz.
27 Bocz Károly visszaemlékezése.
28 MLI. Üzbég Fil. Arch. 68. f., 1. o. 134. e. h., 57—59. l.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja politikai nevelő és katonai szervező tevékenységét elősegítette a pártsajtó is: 1919 elejétől jelent meg és 27 számot bocsátott ki a „Világszabadság", a „Vörös Újság" és a „III. Internacionálé".

Nagy jelentősége volt annak a határozatnak is, melynek alapján 1919. szeptemberétől pártiskolát szerveztek a kommunisták számára. A Lenin nevét viselő parancsnokképző iskolában 1919. december 12-én létrehozták az osztrák és magyar volt hadifoglyok számára a „növendék századot". 1920. márciusában 108 kommunista-internacionalista, köztük 67 magyar tanult a parancsnokképző iskolán.[29] Mindannyian a harc tüzében, a különböző frontokon léptek be a párt soraiba.

1919. március 17—április 7. között ülésezett a Külföldi Munkások és Parasztok II. kongresszusa, amikor is a pártnak 14 alapszervezete és 3730 párttagja volt.[30] E létszámban nincs benne a frontokon harcoló kommunista internacionalisták száma, mivel még ebben az időben sem volt a hadseregben külön pártszervezet. A kongresszuson 6—6 küldöttel képviseltették magukat az orenburgi, a Kaspin túli és a ferganai arcvonalakon harcoló internacionalisták. A kongresszuson elfogadott Szervezeti Szabályzat a kommunisták kötelességévé tette, hogy „... mindenütt a párt érdekeit képviselje, eszméit terjessze... Minden párttag a párt katonája és kötelessége a Tanácsköztársaságot a helyi elvtársakkal egyetemben fegyverrel megvédelmezni az ellenforradalom és anarchia ellen".[31]

Az internacionalisták között végzett politikai felvilágosító munka akkor vett igazán nagy lendületet, amikor 1919 nyarán minden internacionalista egységben kötelezővé tették a pártsejtek megalakítását.

1919. szeptember 19-én nyílt meg a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja III. területi kongresszusa. A KMPKP-nak ebben az időben 6300 tagja volt s közülük 3770-en az aktyubinszki, a Káspin túli, a ferganai és a szemirecsji arcvonalakon harcoltak. A városokban ekkor 21 alapszervezet működött.[32]

„A pártkollektíváknak és egyes párttagoknak nemcsak azért volt olyan nagy tekintélyük, mert fegyelmezettek voltak — írta Sziklai Sándor A Kommunista Párt működése a turkesztáni fronton című cikkében[33] —, hanem azért is és főképpen azért, mert példát mutattak a vitézségben és kitartásban is. A harcok fáradalmait türelmesen viselték, önkéntesen jelentkeztek az ellenség hátába felderítő szolgálatra, a pártkollektívák állították össze az ütőcsapatokat... önként jelentkeztek a legveszedelmesebb feladatok teljesítésére. A pártkollektívák nemcsak a közös hadseregbeli csapatokban végeztek propaganda- és szervező munkát, hanem azon a vidéken is, ahol a harcok folytak, a lakosság dolgozó rétegei között is."

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja taskenti pártszervezetének politikai-felvilágosító, szervező és toborzó munkáját, valamint azt az erőfeszítést, melyet az Oszipov-lázadás leverése, az összes párttagok mozgósítása, felfegyverzése és harcba indítása, majd később az internacionalisták százainak frontra való mozgósítása érdekében végzett, nagyra értékelte a Turkesz-

29 Taskentszkoje Krasznoznamjonnoje i orgyena Krasznoj zvezdi vojennoje ucsiliscse im. V. I. Lenina. Taskent, 1958. 36. o.
30 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 22. e. h., 6. l.
31 Uo. 12. l.
32 Uo. 37. e. h., 8. l.
33 *Sziklai Sándor:* A Kommunista Párt működése a turkesztáni fronton. *Sarló és Kalapács* Moszkva, 1932. 40. sz. 57—58. o.

táni Szovjet Köztársaság Népbiztosi Tanácsa.[34] 1919. november 2-án ünnepélyes keretek között nyújtotta át Kobozev elvtárs — a központi szovjet kormány Turkesztánba küldött komisszárja — a taskenti pártszervezetnek a vörös zászlót.

Az OK(b)P VIII. kongresszusa kimondta az egységes, centralizált kommunista párt létrehozását. E határozat végrehajtásának értelmében ülésezett 1920. január 20—27. között a Turkesztáni Kommunista Párt V. konferenciája, amely kimondta a három párt: a Turkesztáni Kommunista Párt, a Muzulmán Iroda és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának egyesítését.[35] A konferencián megválasztott ideiglenes pártbizottságnak tagja lett Gábor József elvtárs is.

A határozat alapvetően megváltoztatta a turkesztáni pártéletet. Eszmeileg, szervezetileg megerősítette a pártot és a Turkesztánban élő összes kommunistákat egy egységes, nagy internacionalista családban egyesítette.

A határozat végrehajtásával fejeződött be a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja, mint önálló kommunista párt történetének, hősies küzdelmének és harcának két és fél éves szakasza. Nem szűnt meg azonban a magyar kommunisták tevékenysége, mert az egységes párt létrejötte után, 1920. márciusa és júniusa között működött a külföldi kommunista csoportok föderációja,[36] majd 1920. júniusától 1921. augusztusáig a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottsága agit-prop. osztálya mellett létrehozott nemzeti kisebbségek alosztálya, amely egyesítette a különböző nemzetiségek kommunistáit. Minden egyes nemzetiség létrehozta a maga nemzetiségi szekcióját s annak Területi Irodáját.[37]

A Föderáció vezetősége 1920. május 29-én tartott ülésén ugyancsak kettős feladatot állított minden helyi szervezet elé:

„1. Az OK(b)P tagjaiként aktívan támogassák az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságot.

2. Mint Közép-Európa proletárjainak, az a kötelességük, hogy helyesen felépített szervezetet hozzanak létre, amely igazi kommunista szellemben valósítja meg a politikai nevelést és a gyakorlati szervezőmunkát. A jelenlegi időben különösen nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy forradalmi munkásokat képezzünk ki Nyugat számára."[38]

Amilyen mértékben gyarapodtak Szovjet-Turkesztán területén a forradalmi felszabadító harcok sikerei, olyan mértékben került előtérbe a Föderáció, majd a magyar szekció által ugyancsak vallott előbb említett két feladat közül a második.

1920. májusában Turkesztán területén 17 városban volt magyar, német, jugoszláv és román szekció, melyek 1652 kommunistát egyesítettek.[39] Ez a számadat nem tartalmazza a Vörös Gárdában és a Vörös Hadseregben harcoló internacionalista-kommunistákat. Ekkor a kommunisták 54%-át — 896 párttagot — a magyar kommunisták tették ki, így a különböző nemzetiségű szekciók közül ebben az időben is a magyar szekció volt a legnagyobb létszámú.

A frontokon harcoló internacionalisták hangulatáról 1920. júniusában a Fö-

34 *Világszabadság* (A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának központi lapja — megjelent 1919—1920-ban.) 1919. november 7. sz. és MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 7. e. h., 2. l.
35 *Izvesztyija* (Organ Krajkoma KPT i TurCIKA.) 1920. február 18. sz.
36 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 73. e. h., 1. l.
37 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 2. e. h., 113. l.
38 Uo. 70. e. h., 18. l.
39 Uo. 73. e. h., 3—4. l.

deráció Területi Irodája a következőképpen számol be: „... hála a Turkesztán összes vörös frontjain harcoló vörös internacionalista harcosaink hős szellemének, hogy nemcsak Turkesztán szabadságát vívtuk ki, hanem Szovjet-Oroszországgal is a tartós kapcsolatot. Most a terület frontjainak likvidálása után s a fenyegető lengyel veszély következtében ... vörös harcosaink soraiban a cselekvés forró vágya jelent meg, ami egész lavinává fejlődött."[40]

Az Oroszországi Föderatív Szovjet Köztársasággal való végleges egyesülés következtében Turkesztán területéről is megindulhatott a hadifoglyok tömeges hazaszállítása. 1920. január 1. és június 30. között 3402 volt magyar hadifoglyot szállítottak innen haza. A hazatérőket az egyik gyűlésen a következő szavakkal búcsúztatták:

„Az Orosz Tanácsköztársaság szabadságot adott nektek. Nem kérdezte senki tőletek a munkások és földműves-szegények vörös országában, hogy kik vagytok, milyen nyelven beszéltek, testvéri kezet nyújtott nektek, kenyerét megosztotta veletek, jogokat adott nektek ... a legfontosabb és leghatalmasabb jogot, melyért otthon a szociáldemokrata vezérek letértek a forradalom útjáról: a választójogot is megadta nektek a proletárok állama. Szavaztatok és beküldtétek a tanácsokba a ti húsotokból és véretekből való munkás elvtársaitokat ... Az öntudatos pétervári munkás egy fél font kenyérrel is beéri, mert tudja, hogy a kenyeret hozó vonat a sokat szenvedett s szeretteitől az imperialisták gazsága következtében hat év óta elszakított proletárokat szállít túl a vörös határon.

Oroszország munkássága ... egy elvtársi kézszorítással búcsúzik el tőletek a határon abban a biztos tudatban, hogy otthon nem feledkeztek meg forradalmi kötelességeitekről. Vigyétek magatokkal az orosz proletárforradalom minden tanulságát.

Menjetek haza s csak egy szikrát vigyetek magatokkal ebből a hatalmas, az egeken felül is felcsapó forradalmi tűzből ... s ez a szikra majd lángra lobban ...

Majd ha a gágogó vadlibák észak felől délre vonulnak, mi is megérkezünk hozzátok, segíteni nektek a ti harcotokban, mi nemzetközi vöröskatonák ..."[41]

A magyar pártszekció Területi Irodája sokoldalú politikai-nevelő munkát végzett a magyar kommunisták és pártonkívüliek között, e munkát külön 7 tagú agitációs bizottság végezte: Gábor József, Arno, Elek Béla, Horváth, Sziklai Sándor, Varó és Veres elvtársak.[42]

Gábor József elvtárs, a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja alapító tagja, végig elnöke vagy titkára volt a pártnak, a Föderációnak, a szekciónak.

A magyar szekció, fennállása idején, három területi konferenciát tartott. 1920. június 22-én ült össze az I. Területi Konferencia, mely megszüntette a megyei központokat, s ezt követően a helyi szervezetek közvetlenül a Területi Irodával tartottak kapcsolatot.[43]

A nemzetiségi pártszekciók Területi Irodája egyrészt a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottság agit-prop. osztálya nemzetiségi alosztályának, másrészt a moszkvai Központi Irodának a vezetése alatt működött. A különböző nemzetiségű kommunisták az OK(b)P helyi pártszervezeteinek tagjaiként

40 Uo. 70. e. h., 103. l.
41 Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Budapest, 1957 129—132. o.
42 Taskent Megyei Pártarchívum. 18. f., 28. o. 481. e. h. 67. l.
43 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 2. e. h., 113. l.

vettek részt a taggyűléseken, ott fizettek tagsági díjat s vállalták az OK(b)P tagjaira vonatkozó minden kötelezettséget.

Az azonos nyelven beszélő kommunisták között végzendő agitációs és propagandamunka megkönnyítésére nemzetiségi alapon építették fel a pártcsoportokat, melyek élén a Területi Iroda állott; ez irányította a helyi pártszekciók munkáját, elosztotta a párterőket, s havonkénti jelentésben a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottságának számolt be.

1920. november 15-én ült össze a II. Területi Konferencia. Ekkor 6 alapszervezet 351 párttagot és 4 tagjelöltet egyesített.[44] 1921. április 20—23. között ülésezett a III. Területi Konferencia, ekkor már csak 105 párttag és tagjelölt volt Turkesztán területén.[45]

1921. augusztus végére, mivel a kommunisták nagy része hazatért, megszűnt működni az utolsó, a szamarkandi és csárdzsuji agit.-prop. kör is.

A magyar kommunisták turkesztáni vezetői nagy figyelmet fordítottak az 1919 őszén megindult pártiskola munkájára. Nagy gonddal választották meg azokat az elvtársakat, akik katonai vagy pártpolitikai munkájukkal érdemelték ki pártiskolára való küldésüket. 1920. október 1-én indult meg a pártiskolán a hatodik tanfolyam.

A Területi Iroda azonban nemcsak a helyi pártiskolára küldte el kádereit, lehetősége volt arra is, hogy Moszkvába, a központi pártiskolára küldje el az elvtársak legkiválóbbjait. Így az 1921. januári plénum határozata szerint Bojza, Bartók és Horváth Sándor elvtársak mentek a moszkvai pártiskolára.[46] 1920. november 25-én hozott határozatot a Területi Iroda, s e határozat értelmében Sziklai Sándort, a magyar szekció Központi Irodájának tagját, a román szekció titkárát küldte el Moszkvába, a Szverdlov egyetemre tanulni.[47]

A Területi Iroda ugyancsak nagy figyelmet fordított arra, hogy az eljövendő szocialista Magyarország számára katonailag jól képzett káderokat készítsen elő. A „Vörös Újság" abból az alkalomból, hogy 1921. január 15-én 84 internacionalista végezte el a Lenin nevét viselő parancsnokképző iskolát, Az igazi nemzetköziség c. cikkben a következőket írja:

„A messzi távol keleten, sok ezer versztnyire Horthy-országtól, ahol most bomlik virágában igazán a tiszt urak féktelen őrjöngése, 63 magyar vörös parancsnok hagyta el Taskentben a közel egy évig tartó kurzust, hogy méltón betölthesse majdan azt a helyet, melyet idáig a burzsoázia csemetéi bitoroltak... Hatvanhárom olyan elvtársat avattak tisztté Taskentben, akik végig próbálták az ellenforradalmi frontok összes borzalmait, akik három esztendő óta állnak vállvetve az orosz vörös katonákkal a proletár szabadság ezernyi ellenségével szemben."[48]

A végzett elvtársak között voltak Horváth József, Kiss Lajos, Kovács András, Magyar Béla, Nagy József, Simon Sándor, Snozek Pál, Varga József és még mások — mind-mind olyan elvtársak, akik a polgárháború tüzében, Turkesztán különböző frontjain harcoltak.

A magyar kommunisták és internacionalisták a párt vezetésével nagy utat tettek meg: kijárták a marxizmus—leninizmus forradalmi iskoláját, elsajátították a marxi—lenini forradalmi elméletet és gyakorlatot, melyet egyrészt a magyar, másrészt a nemzetközi munkásmozgalomban gyümölcsöztettek.

44 Uo. 20. e. h., 12. l.
45 *Vörös Újság* [Az OK(b)P magyar csoportjának központi lapja.] Moszkva, 1921. április 16. III. évf. 14. sz.
46 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 1. o., 1652. e. h., 15. l.
47 Uo. 4. o., 102. e. h., 37—38. l.
48 *Vörös Újság* 1921. január 22. sz.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának történelmi érdeme, hogy sok kiváló kommunistát nevelt mind a szovjet, mind a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom számára, akik életük végéig hűségesen, odaadással és hősiesen harcoltak azokért az eszmékért, melyekért, orosz, üzbég, tadzsik, türkmén, kirgiz, kazah és más nemzetiségű proletár és szegényparaszt testvéreik oldalán Szovjet-Turkesztán frontjain küzdöttek.

A párt vezetésével edződtek és váltak hűséges kommunistává, internacionalistává, következetes marxista--leninistává Bakó Emil és Sziklai Sándor, akik nem csak az üzbég, a tadzsik, a türkmén és kazah népek szabadságáért vívott forradalmi harcokban vettek részt, de ott voltak Spanyolországban 1936—1939-ben, hogy védjék a spanyol nép szabadságát, ott voltak a magyar népi demokratikus forradalom győzelmének kivívásában, majd 1956-ban fegyverrel a kézben védték a magyar proletárdiktatúrát. E harcban halt hősi halált Sziklai Sándor vezérőrnagy.

A Turkesztánban működő magyar kommunista mozgalom több mint három éves hősies történetének rövid, vázlatos ismertetése is érzékeltette, hogy a magyar kommunisták, a volt hadifoglyok proletár internacionalizmusa elsősorban a fegyveres harcban fejeződött ki. A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottságának toborzó munkája következtében már 1918 végén 8—9000 volt hadifogoly harcolt a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg soraiban Szovjet-Turkesztánban a szovjethatalom védelmében.

A volt hadifoglyok több mint 50%-a dolgozott olyan gyárakban, üzemekben, amelyek a hadsereg számára termeltek. 72 volt hadifogoly orvos pedig gyógykezelte a betegeket, közöttük a sebesült vörös katonákat. Sokan dolgoztak a helyi VCSK-ban[49] is, aktív szerepet vállaltak a helyi szovjetek munkájában.

A Turkesztáni Népbiztosok hatalma ellen az első ellenforradalmi kísérlet a „kokandi autonom kormány" létrehozása volt, melynek csapatai 1918. január 25-én ütköztek össze először a Vörös Gárda osztagaival, Kokandtól 10 km-re. Ez a nap a Ferganai Front keletkezésének dátuma.[50]

Dutov atamán 1917. november végén megdöntötte az orenburgi szovjethatalmat, szétzúzta a bolsevik szervezetet, támadást indított Szamara, Cseljabinszk és Taskent irányába, elvágta Szovjet-Turkesztánt Szovjet-Oroszországtól és megfosztotta „éléskamrájától", a Közép-Volga vidékétől és az orenburgi járástól.

Ekkor szervezték meg Szovjet-Turkesztán első fegyveres erőit: a Vörös Gárda osztagait. Taskent már 1917. december 29-én komoly erőt képviselő vörösgárdista osztagot küldött Orenburg körzetébe, a Dutov atamán elleni harcokra. A Vörös Gárda 1918 tavaszán 7600 harcossal rendelkezett.[51] A Vörös Hadsereg szervezését csak 1918 tavaszán kezdték meg önkéntes alapon, de az is nagyon vontatottan haladt. Az 1917 végén—1918 elején a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg soraiba lépő volt magyar hadifoglyok aláírásukkal igazolták, hogy önként lépnek be és „6 hónapig teljes öntudattal és hűséggel harcolnak."[52] Erre az öntudatra és hűségre szükség is volt, hiszen Turkesztánt háromszor vágták el központi Oroszországtól, s szinte egyedül vívta harcát három nagy, különálló, de egyben összefüggő frontján. E frontokon kívül volt még más veszély is, amely a kisebb frontokon zajló csatákban, összeesküvések, kém- és szabotázstevékenység elleni harcokban fejeződött ki.

49 Vszerosszijszkij Csrezvicsajnij Komityet (Összoroszországi Rendkívüli Bizottság).
50 VHKA 28 361. f., 2. o., 162. e. h., 2. l.
51 Bojevoj puty vojszk Turkesztanszkogo vojennogo okruga. Moszkva, 1959. 39. o.
52 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—17. f., 1. o., 1171. e. h., 153. l.

Az orenburgi kozákság ellenforradalmi mozgalma, élén Dutov atamánnal, a polgárháború egész időtartama alatt a legszorosabb kapcsolatban állt a turkesztáni ellenforradalmi erőkkel és az angol intervencióval.

1917. novemberében Dutov atamán csapatai elfoglalták Orenburgot. Ellenük decemberben Buzuluk és Taskent irányából egyszerre indították meg a vörösgárdista egységek a harcot, s 1918. január 19-én felszabadították Orenburgot. A felszabadító vörösgárdisták között, mind a Buzulukból jött, Kobozev vezette egység, mind a taskenti vörösgárdista egység soraiban, több száz volt magyar hadifogoly harcolt. Itt egyesültek a központi és a taskenti osztagok. Ez a kapcsolat a központtal azonban elég rövid ideig tartott.

1918. július 3-án Dutov atamán másodszor foglalta el Orenburgot s a taskenti vasútvonalat átvágva igyekezett az aktyubinszki katonai erőket Taskent felé szorítani, mellyel ismét elzárta Szovjet-Turkesztánt Szovjet-Oroszországtól.

Az aktyubinszki arcvonalnak igen nagy jelentősége volt mind politikai, mind katonai-stratégiai szempontból, hiszen az aktyubinszki járás látta el Szovjet-Turkesztánt kenyérrel.

Az aktyubinszki arcvonalon csak egyetlen egységben, a kusztanajszki ezredben nem voltak internacionalisták, az összes többiben kisebb vagy nagyobb létszámban voltak németek, csehek, románok és magyarok.

„... A mi internacionalista ezredeink igen kemény és megingathatatlan emberekből állottak. A polgárháború legnehezebb szakaszában — az 1918—1919-es években — a nemzetközi ezredek hatalmas szolgálatot tettek a harc szervezésében, a kitartás és szervezettség mintaképei voltak — írta visszemlékezésében I. Martinov. — ... Ez különösen fontos akkor, amikor tudjuk, hogy a polgárháborúban Orenburg, a turgaji sztyeppék és Turkesztán nagy mértékben befolyásolták forradalmunk sorsát s e győzelemben Pártunk vezetésével a nemzetközi ezredek és vezetőik az első helyek egyikét foglalták el. Kétségtelen, hogy a magyar és egyéb internacionalista elvtársak harca a fehérgárdisták ellen a történelem egyik legdicsőbb lapján foglal majd helyet. Ezt az időt bátran nevezhetjük a Világszabadság győzelméért folyó hősies harc periódusának."[53]

A 3. internacionalista ezredbe 1918 őszén 500, főleg magyar internacionalista lépett be. Az 1. turgaji ezrednek 155 internacionalista harcosa volt ekkor.

A 3. internacionalista ezred magyar harcosai törtek be elsőnek Ileckbe, miután igen nehéz harcot vívtak Mjortvaja Szoljánál. Hősiesen harcoltak a magyar internacionalisták Dunguszkaja állomásnál is, ahol hősi halált halt az egyik zászlóalj parancsnoka, Dávid elvtárs. Ezekről a harcokról így számol be Zinovjev főparancsnok:

„Azok az osztagok, amelyek 1918. júliusában az én parancsnokságom alatt elhagyták Orenburgot, Aktyubinszk felé mentek. Hét hónapon keresztül el voltak vágva, állandó harcot folytattak, elhasználták minden lőszertartalékukat, a ruházatot és felszerelést. A hadsereg helyzete majdnem reménytelen volt. Elhatároztam, hogy áttörünk a központi hadsereghez. Kijelentettem, jobb a halál az Orenburghoz vezető harcokban, mint a hóban elpusztulni, várva a központ segítségét. Január 2-án kiadtam a parancsot Orenburg megtámadására. Az az osztag, amely 9 gyalogos és 3 lovassági ezredből állt, nagyon nehéz, hősies utat tett meg: harc közben több mint 230 versztet, 25—30 fokos hidegben, 13 nap alatt... elsőnek érkezett Orenburgba. Az osztag vesztesége: 1500 megfagyott ember, 500 sebesült és halott."[54]

53 Rol internacionalisztov v borbe protyiv band generala Dutova. Moszkva, 1931. 50—55. o.
54 *A. Kladt—V. Kondratyev:* Bratja po oruzsiju. Moszkva, 1960. 165. o.

1919. január 22-én felszabadult Orenburg, s rövid időre ugyan, de Szovjet-Turkesztán egyesült Szovjet-Oroszországgal. Február végén megindult a vasúti közlekedés is. Rövid három hónap alatt rengeteg anyagi, gazdasági, katonai és politikai segítség özönlött Turkesztánba, ez lehetővé tette a szovjethatalom megerősödését, hozzájárult a tavasszal megindított általános támadás sikeréhez.

1919. március elején indította meg támadását Kolcsak 300 000 főt számláló hadserege. Reményük volt rá, hogy eljutnak a Volgáig, elfoglalják az ország középső részét, egyesülnek Gyenyikinnel, s egyesült erővel nyomulnak Moszkva felé. Kolcsak hadjáratának támogatására, az ellene indítandó erők elvonása érdekében, Jugyenyics Petrográd ellen indult. A lengyelek nyugaton, Dutovék Orenburg—Aktyubinszk vonalán, az angolok és a baszmacsok pedig keleten támadtak. Az ellenforradalom összes erői támadásba mentek át.

Dutov csapatai 1919. áprilisban elvágták az Orenburg és Aktyubinszk közötti vasútvonalat s ezzel ismét, harmadszor is elvágták Szovjet-Turkesztánt Szovjet-Oroszországtól. Így jött létre az aktyubinszki vagy észak-turkesztáni arcvonal.

A harcok kimenetele szempontjából nagy jelentőségű intézkedés történt, melynek értelmében a turkesztáni hadsereget a keleti arcvonalhoz csatolták, ezzel is jelezve, hogy a Turkesztánban folyó harcok a Szovjet-Oroszország sorsát eldöntő küzdelem szerves részét képezik.[55] A keleti arcvonal déli csoportjának főparancsnokává a nagy tapasztalatokkal rendelkező, kiváló kommunista hadvezért, Frunzét nevezték ki.

Az aktyubinszki arcvonalra még 1919 elején is az volt a jellemző, hogy itt nem volt a Vörös Hadseregnek reguláris csapata, hanem főleg munkás — elsősorban vasúti munkás — vörösgárdista osztagok harcoltak.

Aktyubinszk városában ekkor 160 internacionalista harcos tartózkodott, mivel a 3. internacionalista ezred 1918. decemberében, Zinovjev csapataival együtt, elhagyta a várost. Ez a 160 internacionalista a turgaji ezred harcosaival együtt élte át a fehérkozákok támadásának minden nehézségét.

Az 1919. januárjában betegségéből felgyógyult és Aktyubinszkba visszatért Sipkó Lajos elvtárs volt a lelke a hadifoglyok közt végzett politikai-felvilágosító munkának.

Ebben az időben több ezer hadifogoly dolgozott az Aktyubinszk—Taskent vasútvonalon. Ezek a munkások sokat szenvedtek a fehérkozákoktól, akik sokszor a dolgozó hadifoglyokat sem kímélték. A politikai felvilágosító munka eredményeként 500 volt hadifoglyot szerveztek be a vörösgárdista egységekbe, akik hősiesen megállták helyüket az aktyubinszki arcvonal számtalan csatájában. Ezekből a munkásokból szervezték a III. Internacionáléról elnevezett légiót.[56] Április végére a légió három zászlóaljában már 900 harcos volt: németek, osztrákok, csehek, szlovákok, de legnagyobb százalékban magyarok. Magyarokból állott a 2. zászlóalj, a gépfegyveres osztag és a lovas felderítő csapat. A légió parancsnoka Sipkó Lajos elvtárs volt.

Április elejétől egymást érték a fehérkozákok támadásai Aktyubinszk ellen. A legyengült, kimerült, megfogyatkozott védők a túlerővel szemben nem tudták magukat tovább tartani, ezért elrendelték, hogy április 18-án ürítsék ki a várost. Az aktyubinszki visszavonulást — a Főhadiszállás parancsának értelmében — a III. Internacionáléról elnevezett légió internacionalista harcosai fedezték.[57] Mintegy 30 km hosszúságú volt az a vasúti szerelvénysor, amely a város gazdasági javait és a harcosokat Taskent felé szállította.

55 VHKA 28 361. f., 3. o., 334. e. h., 8. l.
56 VHKA 28 361. f., 3. o., 334. e. h., 8. l.
57 Uo. 569. e. h., 18. l.

Április 20—27. között a fehérkozákok hatalmas erővel támadták Tamdi, Akkemir, Kandagacs és Temir állomásokat. Ez utóbbi közel feküdt Dzsurunhoz, az aktyubinszki arcvonal főhadiszállásának akkori harcálláspontjához. A fehérkozákokkal elsőként azok az internacionalista egységek vették fel a harcot, amelyek Tamdi és Akkemir állomásokon tartózkodtak. A III. Internacionáléról elnevezett légió és a perovszi osztag Kandagacs állomás körzetében április 27-én véres harcokat vívott a kozák csapatokkal. Kandagacs volt a visszavonulás utolsó állomása, ezután már Dzsurun-Emba következett, az utolsó kenyérbázis. A fehérkozákok bekerítették a perovszki osztagot, de a III. Internacionáléról elnevezett légió a segítségére sietett. A több mint 12 órás heves harc után — amelynek következtében mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett — a kozák csapatok meghátráltak Akkemir állomás irányába.[58]

Üzbég, türkmén és internacionalista vörösgárdisták két napos hősies harccal szabadították fel Temir városát.

1919. április 29-én az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Területi Bizottsága, a Muzulmán Kommunisták Bizottsága és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága közös ülést tartott,[59] melyen határozatot hoztak arról, hogy a kommunisták 25%-át, a Turkesztáni Szovjet Központi Végrehajtó Bizottságának ⅓-át, a tanácsok tagjainak 50%-át mozgósítják a Vörös Hadseregbe a frontok megerősítésére. A taskenti kommunistákból ezredet szerveztek, amely májusban az aktyubinszki arcvonalra ment.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága a következő felhívással fordult a volt hadifoglyokhoz és a frontokon harcoló internacionalistákhoz:

„Figyelembe véve a Turkesztáni Köztársaság és vele együtt a Magyar Szovjetköztársaság nehéz helyzetét, amely veszélyezteti a világforradalmat és vele együtt az egész szervezett proletariátus életét, a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága 1919. április 13-án megtartott ülésén elrendelte... összes tagjainak mozgósítását a szocialista világforradalom védelmében... Javasoljuk bátor testvéreinknek, internacionalista elvtársainknak, akik ez ideig oly kitartóan védték szabadságunkat és életünket a turkesztáni frontokon, hogy továbbra is szilárdan maradjanak helyükön."[60]

1919. április—májusában elkeseredett harcok folytak az aktyubinszki arcvonalon. Nagy szükség volt erősítésre. Ekkor érkezett az ezer főt számláló dolgobuscsinszki ezred és a nagyrészt internacionalistákból álló I. turkesztáni harci osztag. Taskentből lőszerszállítmányok érkeztek. Ez elég nehéz feladat volt, hiszen Turkesztánban nem volt nehézipar, így hadiipar sem, s a lőszert kisipari műhelyekben, szinte kézi erővel készítették.

Hősies harcot vívtak az internacionalisták a Kuduk és Emba állomások közötti szakasz védelmében. Ugyancsak az internacionalisták védték az arcvonal főhadiszállását.

Az erősítést kapott fehérkozák egységek júniusban nagy ellentámadást indítottak; a teljesen kimerült vörös csapatok napokig hősiesen tartották magukat. A III. Internacionáléról elnevezett légió harcosai léptek az elesettek és a sebesültek helyére. A harmadik napon azonban a tartalékok is teljesen kifogytak és a vörös csapatok kénytelenek voltak Emba állomásig visszavonulni.[61]

58 Uo. 7203. f., 2. o., 2. e. h., 42. l.
59 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 59. e. h., 39. l.
60 VHKA 25 859. f., 6. o., 34. e. h., 293. l. és MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 3. e. h.; 32. l.
61 VHKA 7203 f., 2. o., 2. e. h., 76. l.

Jefanov, volt vöröskatona, a következőképpen emlékezik vissza e harcokra: „A koluzajevi osztag zászlóalja és a kusztanai harcosok megsegítésére érkezett internacionalisták a kozákokba ütköztek. 850 embert kerítettek be. Az utolsó golyóig hősiesen harcoltak a munkások és az internacionalisták a fehérkozákok ellen. Kilőve utolsó patronjaikat, mindannyian hősi halált haltak. Ekkor érkezett a parancs Emba evakuálásáról és a frontvonalat Mugodzsaniba helyezték. Meg kell jegyeznem, hogy az élvonal az internacionalisták szétverése után végképp meggyengült."[62]

Június 23-án a dolgobuscsinszki ezred megkezdte támadását a kozákok által elfoglalt városok ellen. Mivel azonban a segítségükre sietett egységeket tüzérségi tűz alá vonták, kénytelenek voltak az éjszaka leple alatt kitörni. Ugyancsak az ő segítségükre érkezett az internacionalista légió két magyar zászlóalja, de csak akkor, amikor egyik ezred sem tartózkodott már a helyszínen. Ennek következtében a magyar internacionalisták egyedül fogták fel az Emba elleni támadást. Hősiesen harcolva az állomásig vonultak vissza, ahol a légió többi zászlóaljával, valamint a koluzajevi osztag és a dolgobuscsinszki ezred harcosaival megszervezték a védelmet. Az állomáson több mint 30 katonai szerelvény állt, melynek megmentése élet-halál kérdése volt a vörös csapatok számára. Az állomás védelmét biztosító orosz, közép-ázsiai és internacionalista egységek harcosainak hősiessége, kitartása és önfeláldozása, a különböző országok hős fiainak nemzetközi összefogása azonban bevehetetlen gránitfalat állított az állig felfegyverzett, tüzérséggel is támogatott fehérkozák csapatok támadása elé.[63] Ezekben a harcokban a III. Internacionáléről elnevezett légió több mint 30 harcosa halt hősi halált.

Hősiességéért több harcost tüntettek ki, köztük Kligár József géppuskást, aki egy vagon ablakából kaszabolta az ellenséget, valamint Tul Rudolfot, a hős lovas összekötőt, akit szolgálat közben mellsérülés ért, sebesülten vágtatott a parancsnokig, s az üzenetet átadva ájultan zuhant a földre.

E harcok után átcsoportosították az erőket, újabb erősítés is érkezett. Itt vetették be az újonnan szervezett 1. orenburgi összevont ezredet, melynek kétezer internacionalista harcosa volt.[64] A júliusi harcokban részt vett az 1. orenburgi, a dolgobuscsinszki ezred, a III. Internacionáléről elnevezett légió, a Taskentből nemrég érkezett két menetszázad, melynek sorai között sok Buharából, Szamarkandból és más városokból érkezett internacionalista volt.

Ezen az arcvonalon harcolt a II. internacionalista zászlóalj is, melynek politikai biztosa Vercsipah Gyula, század politikai vezetői pedig Galántai János, Timár Frigyes, Glic Antal és Erdődi Rezső voltak. A II. tüzérosztag politikai kommiszárja Vencel Pál volt.[65]

A július 24-én a Szaljonnaja állomás ellen folytatott harcokra A. Zsukov, a légió volt parancsnokhelyettese, így emlékezik vissza: „Az ellenség különösen a baloldali szárnyra gyakorolt erős nyomást, de méltó ellenállásban, és jelentős visszaütésben volt részük... melynek következtében az internacionalisták 2 géppuskát, több harcost és tisztet ejtettek foglyul... az ellenség általános támadásba ment át az egész front vonalán... ennek következtében a jobb oldali szárny megtorpant, majd határozott visszavonulásnak indult. A III. Internacionáléről elnevezett légió, magára vonva az ellenség főcsapását, hősiesen fedezte

62 Oktyabrszkaja szocialisztyicseszkaja revoljucija i grazsdanszkaja vojna v Turkesztanye Taskent, 1957. 380. o.
63 VHKA 7203. f., 2. o., 3. e. h., 431—432. l.
64 Bojevoje szodruzsesztvo trudjascsihszja zarubezsnih sztran sz narodami Szovjetszkoj Roszsziji (1917—1922). Moszkva, 1957. 404. o.
65 VKHA 138. f., 1. o., 106. e. h., 81. l.

A II. internacionalista ezred a Keleti Fronton, 1919

a többi csapatok visszavonulását... csak az internacionalisták kitartása mentette meg az osztagok maradványait..."[66]

A csapatoknak az Aral-tóig kellett visszavonulniuk. A helyzetet csak az mentette meg, hogy a keleti arcvonalon harcoló vörös egységek sikereket értek el, és ezzel megakadályozták, hogy a fehérkozákok egyesüljenek Gyenyikin hadseregével, az I. hadsereg pedig felszabadította Ileck várost és támadásba ment át Kolcsak déli hadserege ellen.

Az V. hadsereg augusztus elején felszabadította Troickot, Kolcsak déli hadseregének fő bázisát. Ily módon a Bjelov vezette fehér déli hadsereg háta fedezetlenül maradt. Bjelov tudta, hogy az Aral-tó elfoglalása révén, Hiván és Buharán keresztül, egyesülhet a fehér, illetve az angol intenvenciós csapatokkal. Ezt azonban tudta a Vörös Hadsereg parancsnoksága is, ezért megerősítették a védelmi vonalakat, újabb egységeket vetettek be ezen az arcvonalszakaszon és újabb harcosokkal erősítették meg az egységeket. Sok internacionalista is érkezett ekkor, pl. az I. orenburgi ezredbe Taskentből Jakab János vezetésével egy századnyi magyar.[67] Sok internacionalista érkezett az I. taskenti őrzászlóaljjal és az I. turkesztáni műszaki zászlóaljjal is.

A szamarkandi, buharai és Golodnaja Sztyep-i területen lévő külföldi kommunistákból és volt hadifoglyokból ekkor szerveztek internacionalista ezredet.[68]

66 Uo. 28 361. f., 3. o., 569. e. h., 20. l.
67 Uo. 25 859. f., 1. o., 40. e. h., 139. l.
68 Uo. 15. o., 37. e. h., 88. l. és Üzbég SZSZK Közp. All. Arch. R—17. f., 1. o., 1188. h., 21. l.

Az aktyubinszki arcvonalon sok internacionalista töltött be felelős katonai posztot; Sipkó Lajos a front főparancsnok-helyettese volt, Fremó Gyula pedig a Forradalmi Katonai Tanács tagja. A főparancsnok testőrsége majdnem teljes egészében internacionalistákból állt. Az összekötő osztagban 51 internacionalista volt, ugyancsak sok szolgált a parancsnoki szakaszban is. Az 1. lovasezred parancsnokságán 63, a főhadiszálláson 55 internacionalista volt. Az internacrionalisták pártcsoportjának vezetője Teichner elvtárs volt.

A nagy, s egyben végső harcok 1919. augusztus 29-én robbantak ki; az ellenség bevetette minden erejét. A fehérkozákok támadásai hullámokban követték egymást. Úgy látszott, hogy a hősiesen harcoló vörösgárdisták a túlerővel szemben nem állják a nagy nyomást, reggelre azonban a kolcsakisták sorai demoralizálódtak. Ennek a magyarázata abban rejlett, hogy azok a parasztok, akik Kolcsakék kényszermozgósítása révén kerültek táborukba, szembe kerülve a vörösgárdista egységekkel, százával adták meg magukat.[69] Az ellenség — miután megritkultak sorai — megtorpant, majd pánikszerű menekülésbe kezdett, a szétrombolt utakon azonban lehetetlen volt üldözésük.

Ezekben a harcokban különösen a műszaki alakulatok harcosai és munkásai tüntek ki, akik legtöbbször tüzérségi tűz közepette hozták helyre a megrongált vasúti síneket és utakat, biztosítva a katonai szerelvények továbbjutását. Féjas Benő ács, magyar internacionalista, Tuguz állomás körül, ahol a kolcsakisták felrobbantották a hidat, 36 órás megfeszített munkával, az ellenség állandó tüzelése közben, több órán át egy huzalon függve, helyrehozta a megrongált hidat, s így biztosította a katonaszerelvények továbbjutását.[70]

A vörös csapatok, Frunze parancsnoksága alatt, kiverték az ellenséget Ber-Csogur állomásról, majd szeptember 13-án Mugodzsarszkaja állomásnál egyesültek az 1. forradalmi hadsereggel.[71] Megvalósult a régi álom: felszabadult a Turkesztánba vezető út, Turkesztán végleg egyesült Szovjet-Oroszországgal, megszűnt az aktyubinszki arcvonal.

Az orosz az üzbég, a türkmén, a tadzsik, a kazah, a tatár és más nemzetiségű vörös csapatok, valamint az internacionalista harcosok véráldozata nem volt hiábavaló.

Csanisev, az I. tatár brigád komisszárja, leírja, milyen hallatlan nehézségek árán érték el a vörös csapatok a győzelmet: „A harcosok és parancsnokok mezítláb harcoltak, hiszen a régi lábbeli már régen elszakadt... A harcosokat és parancsnokokat tífusz tizedelte. Némely ezred személyi állományának 50—60%-a beteg volt, sokan haltak meg."[72]

Az Orenburg elfoglalásáért vívott harcokban nagy hősiességet tanúsított a Varga Gyula parancsnoksága alatt levő 216. internacionalista ezred, melyben kb. 800 magyar internacionalista szolgált; a 4. század 191 harcosa közül 187 volt magyar. A Turkesztáni Területi Bizottság jelentése szerint az aktyubinszki arcvonalon 400 internacionalista halt hősi halált.[73] A harcok befejeződése után a különböző egységeket a Kaspin túli, a ferganai és a szemirecsji arcvonalra irányították át. A helyi munkásokból és parasztokból szervezett egységeket feloszlatták, a harcosok visszatértek a békés termelőmunkához.

Az antant ebben az időben kezdte meg második hadjáratát Szovjet-Oroszország ellen, s ezért a Kolcsak déli hadserege fölött aratott végleges győzelem le-

69 VHKA 138. f., 1. o., 144. e. h., 172. l.
70 Uo. 62. e. h., 470. l.
71 *Frunze* Válogatott művei. Moszkva, 1957. I. k., 237—238. o.
72 Oktyabrszkaja szocialisztyicseszkaja revoljucija ... 247—248. o.
73 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 37. e. h., 7. l.

hetővé tette, hogy az 1. hadsereghez tartozó egységeket más fontos harci feladat megoldására irányítsák.

Az aktyubinszki arcvonalon aratott győzelem lényegesen hozzájárult az ország gazdasági helyzetének megjavításához, hiszen az orszki és az aktyubinszki területről betakarított gabona enyhítette Turkesztán, Szovjet-Oroszország és a nyugati arcvonal kenyérhiányát.

A központtal való kapcsolat megteremtése, az onnan érkező segítség, valamint az aktyubinszki arcvonalról átcsoportosított vörös csapatok nagyban hozzájárultak Turkesztán többi arcvonalain is a hadisikerek, majd a győzelem kivívásához.

Szovjet-Turkesztán számára a legfőbb veszélyt az angol és amerikai imperializmus jelentette. 1918 nyarán az angolok közvetlen irányításával egyesítették az ellenforradalmi szervezeteket és széles kémhálózatot szerveztek. Az ellenforradalmi összeesküvések egész sorozata indult meg.

Az 1918. június 17-én Ashabadban kirobbantott fegyveres felkeléssel kezdődött meg a harc a Kaspin túli területen, és váltakozó eredményekkel 1920. februárjáig tartott.[74]

A terület felszabadítása után az itt harcolt egységeknek csak egy része maradt helyben, hogy segítséget nyújtson a lakosságnak a lerombolt népgazdaság helyreállításában, más részét átirányították a ferganai és a szemirecsji arcvonalra.

Az antant 1. és 2. hadjáratának időszakában, a polgárháború legnehezebb évében, a turkesztáni osztályharc egyik legélesebb megnyilvánulási formája a baszmacsok harca volt a szovjethatalom ellen.[75] A baszmacs mozgalmat 1917 végén szervezte meg a muzulmán papság, és harcukat a muzulmán vallásért folytatott harcnak tüntették fel. Szociális bázisát Közép-Ázsia megdöntött uralkodó osztályainak maradványai, a feudális urak, a bájok, bégek, a száműzetésből visszatért bűnözők, a nemzeti burzsoázia jelentették, akikhez később csatlakozott az orosz fehérgárdisták által vezetett „paraszthadsereg".

A baszmacsok soraiba azonban bekerültek szegényparasztok (= dehkánok) is, akik a földkérdés megoldatlansága és a régi feudális-patriarchális maradványok kényszere miatt álltak szemben a szovjethatalommal. A bájok, a bégek a lakosságnak mindössze 10%-át tették ki, de a földeknek több mint 50%-ával rendelkeztek. Itt a földtulajdon egyben a víz tulajdonát is jelentette. Ferganának ebben az időben több mint 2 millió lakosa volt, akik közül mindössze 0,6% volt munkás. Igen kedvező volt a baszmacs mozgalom szempontjából, hogy Fergana az emír vezette Buharával volt határos, ahonnan rendszeres segítséget kapott.

A mozgalom vezetői és a papság, a mullák, nagyon jól kihasználták a dehkánok vallási és nacionalista előítéleteit, gyakran pedig az eladósodott dehkánokat adósság fejében kényszerítették a baszmacs egységek soraiba. Terrorizálták a lakosságot, borzalmasan megkínozták és meggyilkolták a párt- és szovjetfunkcionáriusokat. Különös kegyetlenséggel üldözték a nemzetiségi kommunistákat. A baszmacs mozgalmat az angol—amerikai imperializmus támogatta, vezetői az angol, a francia vagy az amerikai kémszolgálat titkos ügynökei voltak.

A ferganai arcvonal legfőbb sajátossága abban rejlett, hagy nem alakult ki meghatározott arcvonal. A baszmacsok eleinte éjjel, váratlanul zúdultak le a hegyekből és az ellenállástól függően, ugyanilyen gyorsan el is tüntek. Harci módszerük Fergana földrajzi, szociális helyzetéből adódott. Ezt a harci módszert

74 *Sziklai Sándorné:* Magyar internacionalisták a Káspin túli arcvonalon (1918. június—1920. március). Hadtörténelmi Közlemények 1967. 2. sz. 261—301. o.
75 MLI. Uzbég Fil. Arch. 60. f., 1. o., 205. e. h., 1—10. l.

eleinte nem ismerték fel a vörösgárdista egységek s ezzel magyarázható, hogy nem nagy sikerrel vívták a harcot ellenük.

1918. február elején a Vörös Gárda osztagai leverték a „kokandi autonómiát" s ezért Irgas és a többi vezető hozzáfogott a baszmacs egységek átszervezéséhez. Február 1-én Fergana területén a Turkesztáni Népbiztosok Tanácsa kihirdette a hadiállapotot.[76] 1918 nyarán Irgas egyik helyettese, Madamin bég, aki hamarosan a baszmacs mozgalom vezérévé vált, támadásba lendült Fergana nyugati részen. Támadásának sikere nyomán újabb és újabb bacsmacs egységek keletkeztek Fergana különböző részein: az Alaji völgyben és a Pamír előhegységében, főleg Hal-Hodzsa irányítása alatt.

A Vörös Gárda egységei az 1918-as esztendőben sok harcot vívtak a baszmacsok ellen, melyek kudarccal végződtek. A kudarc oka a szervezetlenség; ekkor még nem voltak Ferganában reguláris egységek, nagy volt a felkészületlenség, nem ismerték a baszmacsok harci taktikáját és le is becsülték az ellenük folytatott harc jelentőségét. A baszmacsok győzelmének súlyos következményei voltak.

1918 végére a Vörös Gárda osztagaiban 8000 harcos volt, de ezen kívül önvédelmi osztagok is alakultak. Ferganában a Vörös Gárda, majd a Vörös Hadsereg soraiban nagyon sok volt hadifogoly internacionalista harcolt.

A szocialista forradalom győzelmének napjaiban szervezték azokat a kokandi egységeket, melyeknek sok magyar internacionalista tagja volt. Ez az egység harcolt a „kokandi autonómia" leveréséért és részt vett a későbbi harcokban is. 1918. márciusában a kokandi osztag 2. századában 51 magyar szolgált, köztük Snozek Pál, Magyar Béla, Simonyi, Koch, Cöndör Pál, Teichner és mások.[77] Ez az osztag egyesült később az 1. turkesztáni ezreddel és harcoltak az aktyubinszki és a Káspin túli arcvonalon is.

1918 tavaszán Kokandban két internacionalista harci osztagot szerveztek. 1919 nyarán a ferganai arcvonalon harcoló vörös katonák összlétszámának 40—45%-át internacionalisták tették ki.

1918. augusztusában Ferganában a kizil-kijai bányában 4000 munkás dolgozott, 2000 volt hadifogoly. A kizil-kijai bolsevik párt a bányamunkásokat három váltásba osztotta be, ezek egyike állandóan a bányát körülvevő védősáncokban helyezkedett el, de maguk a bányászok is úgy mentek le a bányába dolgozni, hogy állandóan magukkal vitték fegyvereiket és szükség esetén, a munkát abbahagyva, harcba bocsátkoztak a támadó ellenséggel. A bányának volt lovasosztaga is, amely állandó harcban állt a baszmacsokkal. A kizil-kijai bányászok — köztük a volt hadifoglyok is — emellett őrszolgálatot teljesítettek a városban és egész környékén. A munkásokból szervezett vörösgárdista osztagok állandó harci készenlétben álltak.

Nagy jelentősége volt annak a határozatnak, amelyet a Turkesztáni Népbiztosok Tanácsa 1918. november 11-én fogadott el arról, hogy a Vörös Hadsereg reguláris csapatait küldi Ferganába a baszmacsok elleni harcra.[78] Ez a legfőbb magyarázata annak, hogy 1918 végétől megindult a sikeres támadás. A legnagyobb ütközet a csimioni olajbánya védelmében folyt, amikor is a vörös egységek 1918. november 7-én visszaverték Madamin bég, Kursir-mat és Hal-Hodzsa egyesített támadását és megvédték az olajbányát. A másik győzelmet a vörös-

76 *Nasa Gazeta* 1918. február 19. sz.
77 *Snozek Pál* Taskentben élt magyar internacionalista visszaemlékezése (saját gyűjtés) és *I. Sz. Szologubov:* Inosztrannije kommunyiszti v Turkesztanye. Taskent, 1961. 105. o.
78 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—25. f., 1. o.; 31. e. h.; 72. l.

gárdista osztagok november végén Dzalal-Abad körzetében aratták. Mindkét harcban részt vettek a magyar internacionalisták is.

A volt hadifogoly munkások egyik szervezője a csimioni olajfeldolgozó iparban Bakó Emil magyar munkás volt, aki itt lépett be a kommunista pártba és itt választották be a munkások tanácsába.[79]

Kizelkében, a kőszéniparban, a munkások 85%-át hadifoglyok tették ki. Mindannyiukat mozgósították: nappal dolgoztak, éjjel pedig katonák voltak és szükség esetén harci feladatokat teljesítettek. Egész Ferganára ez volt a jellemző: minden munkás munkapadja mellett ott állt a fegyver, baszmacs támadás idején azonnal fegyvert fogtak és harcba bocsátkoztak. Erre elkerülhetetlenül szükség volt, mert olyan váratlanul, szinte lavinaszerűen zúdult le a hegyekből a baszmacs egységek támadása, hogy akkor azonnal cselekedni kellett. Éppen ezért nagyon nehéz számot adni a ferganai arcvonalon harcoló magyar internacionalisták pontos létszámáról.

1919 elején a bacsmacs egységek újabb erősítést kaptak. 1919. januárjában, az Oszipov-féle taskenti ellenforradalmi lázadás leverése után, nagyon sok ellenforradalmár menekült a baszmacsokhoz,[80] akik ily módon annyira megerősödtek, hogy már világos nappal is támadást kezdtek a városok ellen.

A szovjethatalom egy sor intézkedést volt kénytelen hozni a Ferganában levő vörös csapatok megerősítése érdekében. Többek között 1919. február 25-én Ferganában kihirdették a hadiállapotot,[81] melyet a baszmacsok teljes likvidálásáig fenntartottak.

Egész Fergana felfegyverzett táborrá változott. A proletariátus élharcosai, az olaj- és bányamunkások, önvédelmi osztagokat szerveztek. Minden munkás rendelkezett fegyverrel, rendszeresen dolgoztak, szükség esetén pedig abbahagyták a munkát, fegyvert ragadtak, és harcoltak a támadó baszmacsok ellen.

1919. április elején a baszmacsok Madamin bég vezetésével kezdtek nagyobb méretű támadást a Vörös Hadsereg egységei ellen. Ez az időpont egybeesett az antant első hadjáratával. Különösen éles harcok folytak Namangán, Kokand, Andizsán, Margelán és Dzalal-Abad ellen. Ezeket a támadásokat egyidőben hajtották végre.

Április elején a baszmacsok elfoglalták Namangán óvárosát és borzalmas pogromot rendeztek.[82] Ennek a híre is hozzájárult ahhoz, hogy sokan otthagyták a baszmacsok sorait. Ez az ütközet végül is a Vörös Hadsereg fényes győzelmével és a baszmacs seregek súlyos vereségével végződött. Április 11-én Kokand és Szerovo állomás között bekerítették a Madamin bég és az Oszipov vezette egységet, és javarészt megsemmisítették. Több mint ezer baszmacs holtteste maradt a harcmezőn.

A Vörös Hadsereg Konovalov parancsnoksága alatt működő osztaga, melyben sok magyar internacionalista harcolt, Os és Dzalal-Abad körzetében aratott győzelmet a baszmacsok felett.[83] Az andizsáni és osi szakaszon harcolt két internacionalista osztag is, melyekből később a Karl Liebknecht nevét viselő lovassági ezredet alakították, melynek parancsnoka Kuzselo cseh internacionalista, helyettese a magyar Vrabec Miklós, az egyik század parancsnoka Béres János, a másik századé pedig Valah Pál volt.[84]

79 *A. I. Zeveljev:* i. m. 221. o.
80 *Sziklai Sándorné:* i. m. 277—278. o.
81 VHKA 149. f., 81. e. h., 103. l.
82 Uo. 69. e. h., 1. l.
83 Uo. 116. l.
84 Uo. 110. f. 3. o., 952. e. h., 38. l.

A szétvert baszmacs egységek egy része Oszipov vezetésével Buharába vonult vissza, más részük pedig szétszóródott Fergana hegyei között.

A győzelemnek óriási politikai jelentősége volt: Ferganában megerősödött a szovjethatalom és megnőtt a Vörös Hadsereg tekintélye. A baszmacsok veresége azt eredményezte, hogy az általuk megfélemlített lakosság a Vörös Hadsereg sikerei láttán egyrészt segítséget nyújtott az elrejtőzött baszmacsok felderítésében, másrészt pedig jelentkeztek a vörösgárdista egységekbe. Áprilistól újabb munkásosztagok alakultak, pl. a saarihanszki internacionalista osztag.[85] Hősiességükkel különösen kiemelkedtek a következő egységek: a kokandi kommunista zászlóalj (400 fő), a 300 főt számláló andizsáni kommunista pártdruzsina és a csimioni harci osztag, amelyben sok magyar internacionalista szolgált.

1919 nyarán Fergana sok körzetében helyreállt a béke. A ferganai arcvonal 1919. augusztusában létrehozott Forradalmi Katonai Tanácsa hatalmas szervezési munkába kezdett: egymás után alakultak a Vörös Hadsereg újabb egységei. Ekkor alakult meg az 1. ferganai lovasezred.[86] Ehhez csatolták a III. Internacionáléról elnevezett ezredet, melynek többségét magyarok tették ki.

1919. szeptember 1-én Madamin bég és Monsztrov tábornok, a „paraszthadsereg" parancsnoka, aláírták a megállapodást, melynek alapján létrejött a muzulmán bájok, a mullák, az orosz kulákok és a fehérgárdisták egységes frontja.[87] Ezzel az egyesült ellenforradalmi banda harcosainak száma többszörösen felülmúlta a Vörös Hadsereg Ferganában levő harcosainak számát. Az egyezmény után általános támadásba kezdtek a ferganai ellenforradalmárok. Elfoglalták Os városát, majd megindultak Andizsán, Szkobeljev és Namangán irányába.

A szovjethatalmat Ferganában halálos veszedelem fenyegette. A Kommunista Párt felhívással fordult a dolgozókhoz, a vörösgárdistákhoz. A munkások tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. E nehéz időkben is a kommunisták álltak az élen. Voltak városok, ahol az egész pártszervezet, a pártvezetőséggel az élen, pártdruzsinákat alkotva ment az arcvonalra.

Szeptember 10-én elkeseredett harcok kezdődtek Andizsán város környékén. A Turkesztáni Forradalmi Katonai Tanács határozata értelmében a Káspin túli arcvonalról Andizsánba irányították Turkesztán egyik legképzettebb, legharcedzettebb és legjobban felszerelt egységét, a Ginzburgról elnevezett kazáni ezredet, melyhez ebben az időben több mint 300 internacionalista tartozott. A kazáni ezred egyesült a Szafonov-egységgel és a Kuzselo vezette internacionalista ezreddel. Andizsán belső védői és a kívülről érkezett egységek harcának következtében a vörös egységek győztek. A győzelem eloszlatta a baszmacsok verhetetlenségének legendáját. A Vörös Hadsereg egységei szeptember 26-án visszafoglalták Os városát, szeptember 30-án pedig Dzalal-Abadot. Ezekben a harcokban is részt vettek a kazáni ezred harcosai. E harcokban tanúsított hősiességéért kapta meg a kazáni ezred a harci Vörös Zászló Érdemrendet, melyet az ezred minden tagjának joga volt viselni.[88]

1919 végén—1920 elején a baszmacsok ellen vívott kisebb-nagyobb harcok mind a Vörös Hadsereg győzelmével végződtek. E győzelmek következménye volt, hogy 1920. januárjában és februárjában a Vörös Hadsereg megindíthatta második nagy hadműveletét a baszmacsok ellen. 1920. február közepén lényegében majdnem egész Ferganát megtisztították az ellenségtől. 1920. márciusá-

85 Uo. 24. l.
86 Uo. 25 859. f., 1. o.; 13. e. h., 340. l. és 268. f., 1. o., 115. e. h., 430. l.
87 *A. I. Zeveljev:* i. m. 366. o.
88 VHKA 5019. f., 1. o., 27. e. h., 335. l.

ban a turkesztáni arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsa bejelenthette, hogy lecsendesedett az örökkön lázongó és háborgó Fergana.[89]

1920 nyarán ugyan újra felélénkültek a harcok, de ezek is a Vörös Hadsereg győzelmével végződtek, és 1920. december végére lényegében Ferganában is befejeződött a polgárháború.

A ferganai arcvonalon is hősiesen megállták helyüket az internacionalistákból, többek között magyarokból álló nemzetközi egységek. A polgárháború idején, különösen 1919—1920 elején, a Ferganában harcoló egységek 40—45%-át internacionalisták tették ki. Nagy jelentősége volt annak a munkának is, amelyet a bányákban és az olajiparban végeztek a magyar szakmunkások. Ezek a munkások, mint már említettem, egyben harci feladatokat is megoldottak.

Az internacionalisták harca, a munkában való helytállásuk, a népgazdaság helyreállítása területén végzett kimagasló munkájuk kivívta Fergana dolgozó népének megbecsülését és elismerését. Ugyanilyen hősiességgel vették ki részüket az internacionalisták s szemirecsji arcvonalon a fehérkozákok és 1918 elején, majd 1920 végén a Buharai emirátus ellen vívott harcokban.

A turkesztáni területi pártbizottság lapja[90] meleg szavakkal emlékezik az internacionalisták hősi harcaira, a proletárnemzetköziség e ragyogó példáira:

„Az orenburgi front, Ashabad, Fergana tudna sokat beszélni azokról a megpróbáltatásokról, azokról a szenvedésekről, amelyeket azok szenvedtek végig, akik meglátták az orosz proletáriátus gigászi küzdelmében a lényeget, a nemzetközi proletáriátus felszabadításáért folytatott harcot, meglátták és levonták belőle a következményeket. A különböző nemzetiségű proletárok vére egy patakba folyt össze a messzi kelet kietlen homoksivatagjain és a sztyeppék lettek tanúi ama lélekfelemelő bizonyítéknak, hogy a világ proletárjai egymásra találtak . . ."

89 *A. I. Zeveljev:* i. m. 551. o.

90 *Vörös Újság* (A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának lapja.) Taskent, 1921. január 22. 2. sz

I. F. KUC

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

I.

1916 elején az orosz birodalom turkesztáni területén az első világháború alatti osztrák—magyar és német hadseregből mintegy 200 000 hadifogoly tartózkodott.

Közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt a hadifoglyok háromnegyed részét az ország más területére vitték, így Közép-Ázsiában 50 000 fő maradt. Továbbra is itt tartani a foglyokat már veszélyessé vált. A cári gyarmati kormányzat félt tőlük, mivel támogatták a helyi muzulmán őslakosság 1916 őszén kitört felkelését. A cári rendszer ugyanis elrendelte a korábban hadkötelezettség alá nem eső bennszülöttek mozgósítását, de nem mert fegyvert adni a kezükbe, így a mozgósítás nem a hadsereg soraiba, hanem hátországi katonai munkákra történt.

A lakosság az orosz gyarmatosítók, valamint a kialakulóban levő bennszülött burzsoázia és a „bájok"[1] kettős elnyomása alatt szenvedett. A kibírhatatlanul súlyos elnyomáshoz a katonai munkákra történő mozgósítás során hozzájárult még az elnyomók önkényeskedése és törvénysértése is. A megvesztegetett cári katonai tisztségviselők[2] és a nemzeti járási parancsnokok a gazdagok fiai helyett a szegényparasztság köréből mozgósítottak, gyakran a család egyetlen fenntartóját is elvitték. Kétségbeesésükben a dolgozó muzulmánok fellázadtak. A kozák büntető különítmények és katonai-tábori bíróságok a felkelést kegyetlenül elfojtották. Kuropatkin tábornok, a cári főkormányzó és a turkesztáni területi csapatok parancsnoka, még a februári burzsoá forradalom előestéjén is 480 felkelő halálos ítéletét írta alá. Természetes, hogy a helyi muzulmán őslakosság egyre jobban gyűlölte nemzete elnyomóját.

Az ipari üzemekben, a vasutakon, az utak és a távíróvonalak javításán, valamint a kulákoknál a mezőgazdaságban dolgozó hadifoglyok saját szemükkel látták, milyen elviselhetetlenül nehéz a dolgozók sorsa ezen a cári gyarmaton, és hogy felkelésüket a cárizmus vérbefojtja. Miután kapcsolatot teremtettek az oroszországi proletariátussal, megértették, hogy a proletároknak sem könnyebb elviselni a vagyonos osztályok és a területi vezetők súlyos igáját és kizsákmányolását. Ez az oka annak, hogy egyes hadifogoly munkások még a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt bekapcsolódtak az oroszországi proletariátus forradalmi küzdelmébe, majd, a forradalmi fegyveres osztályharc folyamán, so-

1 Báj (üzbég) = gazdag, kulák
2 Turkesztán, mint gyarmat, katonai közigazgatással rendelkezett.

Varga István internacionalista ezredparancsnok kitüntetése. A Horezmi Népi Szovjet Köztársaság adományozta 1923-ban. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből)

kan beléptek a Vörös Gárda különítményeibe, később pedig a Vörös Hadsereg alegységeibe és egységeibe, vagy a felállításra került internacionalista egységekbe. Ezek a hadifoglyok nagy segítséget nyújtottak az orosz proletariátusnak és a helyi muzulmán őslakosságnak a szovjethatalom és a szocialista forradalom vívmányainak megvédésében.

Ahhoz, hogy a hadifogoly munkások eligazodjanak a cári Oroszország gyarmatbirtokain kialakult bonyolult politikai helyzetben, a bolsevik párt nyújtott segítséget. A bolsevikok és Oroszország proletariátusa átérezték a foglyok nehéz sorsát, osztálytestvéreiknek tekintették, támogatták őket. Nagy politikai munkát végeztek a hadifogolytáborokban: megmagyarázták az imperialista háború lényegét, annak szükségességét, hogy az polgárháborúvá váljék, és a proletár internacionalizmus szellemében nevelték a hadifoglyokat. A hadifoglyok között levő oszták—magyar szociáldemokraták a bolsevikok segítségével illegális szervezeteket hoztak létre, és a bolsevikokkal összehangolt politikai munkát végeztek a táborokban, valamint azoknak a foglyoknak a munkahelyén, akik az Oroszországban érlelődő proletárforradalmat saját, életbevágóan fontos ügyüknek, támogatását pedig proletár internacionalista kötelességüknek tekintették. S amikor megkezdődött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a fiatal Szovjet Köztársaság munkásai és a magyar munkások között igazi, testvéri internacionalista barátság alakult ki.

Erről tanúskodik a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság kormánya által 1957. március 28-án kiadott közös nyilatkozat: „... a magyar és a szovjet nép baráti kapcsolatainak mély gyökerei vannak... A magyar nép büszke arra, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban a magyar nép legjobb fiai is részt vettek..."[3]

Erről beszélt Kádár János elvtárs is az SZKP Központi Bizottsága, a Szovjetunió és az Oroszországi SZSZSZK Legfelsőbb Tanácsának 1967. november 4-én tartott ünnepi ülésén:

„Barátságunk a szovjethatalom születésének időszakában kezdődött, akkor, amikor a magyarok tízezrei fegyvert ragadtak és a polgárháborúban a Vörös Hadsereg, a partizánosztagok soraiban harcoltak az ellenforradalmárok és intervenciósok ellen."[4]

A bolsevikok hatásos propagandája — amelyet a helyi dolgozók és a bennszülötteknél semmivel sem jobban élő orosz proletariátus kegyetlen elnyomásának és kizsákmányolásának tényei szemléltetően alátámasztottak —, valamint a felkelést követő brutális megtorlás meggyőzte a hadifoglyokat arról, hogy segíteniük kell az elnyomók elleni harcban. Azt is megértették, hogy egyedül a bolsevikok a munkások forradalmi harcának hűséges védelmezői és szervezői. Ausztria—Magyarország és Németország szociáldemokratái, mint a dolgozó osztályok öntudatosabb pártonkívüli hadifoglyai közül sokan mások is, a bolsevizmus eszméinek forradalmi hatására váltak kipróbált bolsevikokká.

A turkesztáni területen az októberi győzelem után Turkesztán Kommunista Pártja segítségével és irányításával alakult meg a „Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja", amely később egyesült Turkesztán Kommunista Pártjával.

„A külföldi kommunisták pártszervezetei a polgárháború frontjain nagy politikai és szervezőmunkát végeztek a külföldi munkások és internacionalista harcosok között, aktívan részt vettek a helyi tanácsok és pártbizottságok munkájában, a hadifoglyok közül a külföldi munkásokat bevonták a Vörös Hadsereg soraiba, újságokat adtak ki saját nyelvükön.

Számos európai ország kommunista pártjának jeles személyiségei, például Gábor József, Sziklai Sándor és mások, a Turkesztánban élő külföldi kommunisták közül kerültek ki."[5]

„Amikor 1918 nyarán a köztársaság az amerikai—angol imperialisták által szervezett és irányított négy front gyűrűjében találta magát, a forradalmi vívmányok védelmére Turkesztán egész dolgozó népe felkelt. Ebben a harcban méltó helyet foglaltak el a külföldi kommunista csoportok."[6]

A Turkesztán Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a Külföldi Kommunisták Központi Szövetsége képviselőinek segítségével 1918. decemberében a taskenti területi konferencián létrehozott „Külföldi Kommunista Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának Turkesztáni Területi Bizottsága"[7] elnevezésű szerv kezébe vette a külföldi kommunisták valamennyi pártszervezetének irányítását,[8] munkáját pedig szorosan összehangolta Turkesztán Kommunista Pártja Központi Bizottságával. Az első ízben összehívott Területi Bizottság tagjai a következők voltak: elnök Franz Fagler osztrák kommunista, tagjai:

3 *Népszabadság*, 1957. március 29., 2. o.
4 *Népszabadság*, 1967. november 5., 1. o.
5 История коммунистических организаций Средней Азии. Издательство институтов МЛ Узбекистана, Таджикистана, Киргизии, Казахстана. **Узбекиздат, 1967 г., стр. 300.**
6 *И. С. Сологубов:* Иностранные коммунисты в Туркестане. Госиздат Узбекской ССР, 1961 г., стр. 45.
7 Uo. 27. o.
8 Uo. 30. o.

Spitzer Manó, Teichner Zsigmond, Braun Iván, Lóránd Ferenc elvtársak és mások. Turkesztán Kommunista Pártja Központi Bizottságával és a Turkesztáni Központi Végrehajtó Bizottsággal Fagler és Teichner elvtárs tartotta a kapcsolatot oly módon, hogy minden ülésen és értekezleten részt vettek. A Területi Bizottságnak sajtószerve is volt, „A népek szabadsága" című újság, amely magyar és német nyelven jelent meg (mivel a külföldi kommunisták pártszervezeteiben magyarok voltak a legtöbben, utánuk következtek a németek — I. F. K.). A konferencia pontosan meghatározta a Szovjet Turkesztánban élő külföldi kommunisták feladatait".[9]

Az 1919. március 18—23. között tartott VIII. pártkongresszuson elhangzott beszámolóban V. I. Lenin kiemelte azt a hatalmas szerepet, amelyet Szovjet-Oroszországban a külföldi kommunista csoportok játszottak:

„Azokból a hadseregekből, amelyeket az imperialisták kizárólag saját érdekeikben létesítettek, több százezer hadifogoly ment vissza Magyarországra, Németországba, Ausztriába, és munkájuk eredményeképpen a bolsevizmus bacilusai teljesen elárasztották ezeket az országokat. És ha ott velünk rokonszenvező csoportok és pártok vannak uralmon, ez annak a láthatatlan és a szervezési beszámolóban csak sommásan és röviden érintett munkának köszönhető, amelyet az oroszországi külföldi csoportok végeztek, és amely az egyik legfontosabb lap az Oroszországi Kommunista Pártnak mint a világ kommunista pártja egyik sejtjének tevékenységében."[10]

Azok a külföldi kommunista csoportok (szekciók, ahogyan Turkesztánban nevezték őket), amelyek Közép-Ázsia rendkívül bonyolult és sajátos viszonyai között dolgoztak, megkülönböztetett figyelmet érdemelnek, munkájuk tapasztalatai különösen értékesek a ma küzdő országok kommunista pártjai számára.

„1919 elején Turkesztánban már 14 külföldi kommunista pártszervezetet számláltak, amelyeknek összesen 3700 tagja volt. Közülük a magyar szekció volt a legnagyobb — 844 fő, a német — 622, a jugoszláv — 188, a csehszlovák szekció 128 tagot számlált".[11]

Turkesztánon kívül az OSZSZSZK más területén és kormányzóságaiban nem voltak a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjához tartozó kommunista pártszervezetek, közvetlenül az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt szervezetébe tartozó külföldi kommunista csoportokat hoztak létre. 1918. májusában az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága mellett megalakult a Külföldi Kommunisták Szövetsége.

Nagy volt a magyarok létszáma a katonai instruktorok V. I. Leninről elnevezett taskenti iskolájának személyi állományában, ahol a külföldi tagozatban képezték ki a turkesztáni arcvonalakon tevékenykedő Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek és alegységeinek parancsnoki állományát.

A külföldi tagozat 108 növendékből állt:

magyar	68 fő
német	23 fő
csehszlovák	10 fő
lengyel	7 fő".[12]

9 Партархив ИМЛ, ф. 17, оп. 11, ед. хран. 28, лл. 162., 165.
10 *V. I. Lenin* Összes Művei. II. kiadás, 38. k. Budapest, 1973. 143. o.
11 Партархив Узбекского филиала ИМЛ, ф. 60, оп. 5, д. 17, л. 6.
12 Центр. ГАРХ Сов. Армии, ф. 110, оп. 1, д. 9, лл. 3—13.; Партархив Узбекского филиала ИМЛ, ф. 60, оп. 5, д. 12, л. 6.

Közép-Ázsiában, a Vörös Hadsereg soraiban is ugyanolyan volt a magyarok létszámaránya, mint a pártban és a katonaiskola külföldi tagozatában.

A legnagyobb magyar szekció a szamarkandi pártszervezet szekciója volt. Szervezői és vezetői: Székely József, régi osztrák—magyar szociáldemokrata, valamint tanítványai és fegyvertársai, Spitzer Manó, Bocz Károly és Magyar Béla. Székely és Bocz a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága Központi Bizottságának tagjai voltak,[13] Spitzer a KB első, Székely pedig a harmadik tanácskozásán.[14]

A magyar vezetők rendkívül jellemző vonása volt, hogy nemcsak aktívan részt vettek az öntudatos internacionalistáknak a Vörös Hadseregbe történő bevonásában, és internacionalista különítmények, alegységek és egységek felállításában, valamint azoknak a Turkesztáni Autonóm Szocialista Köztársaság frontjaira indításában, de — parancsnoki és politikai biztosi tisztségekben — aktívan kivették részüket a Közép-Ázsiában folyó polgárháború forradalmi harcaiból is.

Így például a Szamarkandban felállított önálló zászlóalj politikai biztosa Székely, parancsnoka Spitzer, századparancsnoka Magyar elvtárs lett, Bocz elvtárs pedig a szamarkandi—buharai hadseregcsoport politikai osztályára került és kinevezték azoknak az internacionalista egységeknek és magasabbegységeknek fő instruktorává, amelyeket 1919 közepén kezdtek szervezni az addig felállított alegységek után. Mindezek az egységek egészen a polgárháború végéig harcoltak Turkesztán frontjain.

Az aktyubinszki front internacionalista egységeibe tartozó külföldi kommunisták és politikai biztosok pártcsoportját Teichner elvtárs, a Külföldi Munkások és Parasztok Területi Pártbizottsága elnökének közvetlen munkatársa vezette.[15]

Gábor József, aki 1910 óta volt a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja és 1912. májusában aktív részt vállalt a budapesti dolgozók forradalmi megmozdulásában, 1917. októberéig nagy munkát végzett a táborokban a magyar és más nemzetiségű hadifoglyok között. Októberben részt vett a taskenti forradalmi harcokban, belépett a Vörös Gárdába. A forradalom győzelme után tevékenysége arra irányult, hogy a hadifogoly munkásokat bevonja a Vörös Hadsereg soraiba. 1918 elején belépett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba, majd a Vörös Hadseregbe. Szovjet-Turkesztán Kaspi-tengeren túli és más frontjain az angol intervenciósok, fehérgárdisták és ellenforradalmi banditák ellen egy gyalogezredben harcolt, először mint vöröskatona, agitátor, század politikai tiszt, végül ezred politikai biztos. 1919-ben megválasztották a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottságának elnökévé, s ezzel egyidejűleg Turkesztán Kommunista Pártja Központi Bizottságának is tagja lett. 1921-ben Moszkvában volt előadó a politikai biztosokat kiképző Központi Pártiskolán.[16] Sziklai Sándor, a Területi Bizottság tagja és a szekció vezetője, csak a plénumokon vett részt, egyébként szüntelenül a frontokon tartózkodott.

Ilyen volt a külföldi kommunisták pártszervezetének sok más magyar vezetője is: rettenthetetlen katona és internacionalista tanító, aki példát mutat

13 Партархив ИМЛ, ф. 17, оп. 11, ед. хран. 28, л. 165.; Партархив Узбекского филиала ИМЛ, ф. 60, оп. 5, ед. хран. 314, стр. 31.

14 Центр. Партархив ИМЛ, ф. 17, оп. 11, ед. хран. 28, л. 165, и Партархив Узбекского филиала ИМЛ, ф. 60, оп. 5, ед. хран. 314, стр. 31.

15 *И. С. Сологубов:* Иностранные коммунисты в Туркестане. Госиздат Узбекской ССР, 1961 г., стр. 119.

16 Uo. 38. o.; Партархив Узбекского филиала ИМЛ, ф. 60, оп. 5, ед. хран. 314, стр. 30.

proletár internacionalista kötelességének teljesítésében, valamint hősiességben és fegyelemben az angol intervenciósok, fehérgárdisták és a szovjetellenes nacionalista banditizmus elleni harcokban.

A közép-ázsiai fegyveres osztályharc rendkívül heves és kegyetlen volt. Az angol intervenciósok és Közép-Ázsia általuk gyámolított ellenforradalmi erői Turkesztánban a rablóháború módszerét alkalmazták. „Az imperialisták robbanó lövedékeket használnak, megtámadják a kórházvonatokat, kegyetlenül lemészárolják az útjukba eső és a front közelében élő békés lakosságot, egytől-egyig kiirtják az európai és az őslakos gyerekeket és nőket" — jelentette Leninnek a Turkesztáni Központi Végrehajtó Bizottság elnöke.[17]

Az ellenforradalmi banditák különösen brutális módon viselkedtek. Nagy élvezettel kínozták a fogoly vöröskatonákat és a szovjet embereknek nyújtott támogatásuk miatt rendkívül gyűlölték a külföldi internacionalistákat. Bőrükből csillagot vágtak ki és szíjat hasítottak, levágták ujjaikat, fülüket, orrukat, kiszúrták a szemüket, testüket lovakkal hasították ketté.

A Turkesztáni Autonóm Szocialista Köztársaság — mint Lenin megállapította — a szocializmus előőrse és világítótornya volt, kijelölte azt az utat, amelyen Kelet elnyomott népeinek haladniuk kell annak érdekében, hogy megszabaduljanak a gyarmati elnyomástól. Ugyanakkor ez a világítótorony a ragyogó jövő példaképe is, ha ezt az utat fogják követni.

Ennek a világítótoronynak az ázsiai elnyomott országok néptömegeire gyakorolt forradalmasító hatása rendkívül nagy volt. Az angol gyarmatosítók, az imperialisták attól féltek, hogy hatása kiterjed majd „az angol király koronájának gyöngyszemére", indiai gyarmatukra, és az indiai határok közelében fekvő országokra is. Az imperialista hatalmak között megállapított „befolyási övezetek" felosztása alapján az angol gyarmatosítóknak komoly érdekeltségeik voltak Közép-Ázsiában, korlátlan hatalommal rendelkeztek itt a reakciós, ellenforradalmi és szovjetelleness körökben, de különösen a Turkesztánnal határos ázsiai államokban, Perzsiában, Afganisztánban és Nyugat-Kínában. Az angol imperializmus mind Turkesztánban, mind pedig annak határain túl egyesítette, szervezte és koordinálta a sötét ellenforradalmi erők tevékenységét. Turkesztánba kémeket és diverzánsokat küldött. Megszervezte, vezette és ösztönözte a Szovjet-Turkesztán elleni harcot, tanácsadókkal, instruktorokkal, fegyverrel, lőszerrel és pénzzel támogatta az ellenforradalmi banditákat és a fehérgárdistákat. Célja az volt, hogy megdöntse Turkesztánban a szovjethatalmat és klerikális, muzulmán uralmat létesítsen ott, angol protektorátus alatt.

„Turkesztánt angol ügynökök árasztották el... Diplomaták képében kapcsolatot teremtettek a helyi földalatti ellenforradalmi szervezetekkel, és lényegében véve ők vezették azokat".[18]

A frontok gyűrűjével körülzárt és területén nagy ellenforradalmi gócokkal, ráadásul — a Káspi-tengeren túli területen — megerősített angol intervenciós csapatok bevetésével küzdő, Oroszország európai részének gabonatermő és ipari tartományaitól, valamint a Szibériától elvágott Szovjet-Turkesztán vérét hullatta és éhezett. Az emberek a betegségektől, a katonák a sebesülésektől pusztultak, nem volt gyógyszer és minden szükséges eszköz hiányzott az ellenforradalommal és az intervenciósokkal vívott harchoz. Velük együtt szenvedtek az

17 Туркменистан в период иностранной интервенции и гражданской войны (1918—1920 гг.) Сборник документов. Ашхабад, 1957 г., стр. 147.; История коммунистической партии Туркестана. Госиздат Узбекской ССР, 1964 г., стр. 32. Az ellenforradalmi banditizmus a kulákok, hűbérurak, a helyi feudális burzsoázia és a reakciós muzulmán papság proletárdiktatúra elleni osztályharcának kifejezése volt.

18 Очерк истории коммунистической партии Туркестана. Том III. Госиздат Узбекской ССР, стр. 33.

internacionalisták is. Ezenkívül őket még súlyosan megviselte Közép-Ázsia éghajlata is. Különösen nehéz volt a Kárpát-medence éghajlatához szokott magyar internacionalisták helyzete.

Turkesztán Kommunista Pártja és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja határozatot hozott a 18—27 éves korú kommunisták mozgósítására azzal a céllal, hogy növeljék a Vörös Hadseregben a párt befolyását, az egységek ütőképességét.

„Turkesztán Kommunista Pártja Központi Bizottsága tagjainak egyharmadát, a szovjetek tagjainak 50%-át, a volt hadifoglyok közül mintegy ezer kommunistát Turkesztán különböző frontjaira vezényeltek."[19]

Figyelembe kell venni, hogy Turkesztán Kommunista Pártja polgári és katonai pártszervezeteiben sok olyan hadifogoly volt, akik még a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának létrejötte előtt léptek be a pártba. Így például az önálló internacionalista lovasdandár állományába tartozó K. Liebknechtről elnevezett 2. internacionalista ezredben 1920. január közepén a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának 62 tagja szolgált, ebből 34 magyar, 21 német és 6 horvát. Az ezred Kommunista (bolsevik) Pártjának pártszervezetébe 6 magyar tartozott.[20] Egyszóval, egy és ugyanazon egységnél két pártszervezet volt: az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt, valamint a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja. Ez a történelmi tény Turkesztán sajátosságainak egyike. Lenin utasítására a külföldi kommunisták beolvadtak az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt soraiba.

Turkesztán Kommunista Pártja nagyra értékelte a külföldi kommunista munkások és parasztok tevékenységét a közép-ázsiai fegyveres osztályharc kemény éveiben. A külföldi kommunisták becsülettel teljesítették proletár internacionalista kötelességüket nem csak Szovjet-Oroszország proletariátusával szemben, de Turkesztán lakosságának dolgozóival szemben is, amikor pedig az Októberi Forradalom hatására megérett a forradalmi helyzet a hivinszki és buharai kánságban, és amikor a felkelést vezető szervek segítségért fordultak Turkesztán Kommunista Pártja Központi Bizottságához és a Népbiztosok Tanácsához, Lenin és az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt utasítására testvéri internacionalista segítséget kaptak. A turkesztáni front csapatainak internacionalistái a vöröskatonákkal és a buharai forradalmi különítményekkel vállvetve harcoltak az emír és a hűbérúr-bégek csapatai ellen a Buharai Népi Szovjet Forradalom[21] harcaiban.

És győzött a Buharai Népi Szovjet Forradalom. A feudális monarchát megfosztották hatalmától, az emír külföldre szökött.

II.

A XIX. század hatvanas éveiben leigázott buharai kánság[22] az orosz birodalom protektorátusa volt. Belügyeibe a cárizmus nem avatkozott, de korlátozta gazdagodását, lakossága pedig továbbra is a bégek, hűbérurak, az emirátusi tisztviselők, kulákok önkénye és kizsákmányolása alatt sínylődött. Az emír az államkincstárt saját tulajdonának tekintette. Minden rendű-rangú hivatal-

19 Партархив Узбекского филиала ИМЛ, ф. 60, оп. 1, д. 59, лист 39.
20 ЦГ Архив Красной Армии, ф. 110, д. 3, лл. 217., 158.
21 Hivatalosan így nevezték ezt a forradalmat.
22 Minden állami (hivatalos) okmányban így nevezték akkor Buharát; helytelen tehát vele kapcsolatban ezekben az években „emirátus"-ról beszélni.

viselő lelkiismeretlenül fosztogatta a népet, a beszedett súlyos adókat pedig megosztotta feletteseivel. A törvénytelenség és az önkény hatalmas méreteket öltött.

Buhara dolgozói az Októberi Forradalom hatására fokozták az emír, a bégek, a hűbérurak elnyomása és önkényessége elleni harcukat.

1918-ban a bolsevikok pártszervezetei először a buharai föld „kisajátított" területein jelentek meg, amelyeken a cári kormányzat a közép-ázsiai vasút egy szakaszát építette. Az állomások mellett, az Afganisztánnal szomszédos államhatár sávjában, ott, ahol Kerki és Termez erődítményei és a határ menti orosz határőrhelyek voltak, lakótelepek létesültek.

A vasút két oldalán levő „kisajátított" földsáv ugyanis, a falvak, a városok és erődítmények, területen kívüliek voltak, ott csak cári alattvalók élhettek. Október után ezek a Turkesztáni Autonóm Szovjet Köztársaság tulajdonába kerültek és a szovjethatalom szervei, valamint a bolsevikok szervezetei ezeken a településeken jöttek létre. Az októberi győzelem után a szovjet kormány — a népek önrendelkezési elvének alapján — a buharai kánságot önálló államnak tekintette. Az emír azonban szuverén egyeduralkodóvá vált és a hazáját szovjetellenes góccá változtatta.

Az angol imperializmus, arra törekedvén, hogy Turkesztánban felszámolja a szovjethatalmat és elszakítsa az Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaságtól, a buharai emírt és annak hadseregét is felhasználta. A Turkesztán területébe ékelődő és két részre osztott országot az ellenforradalmi, szovjetellenes erők fészkévé tette. A buharai emír, attól való félelmében, hogy Szovjet-Turkesztán forradalmasító hatása népére is kiterjed, az angolok engedelmes bábjává vált. Az angolok a kánságra szabadították tanácsadóikat, instruktoraikat, kiképezték az emír hadseregét, fegyverrel és lőszerrel látták el, s az országot a Turkesztáni Autonóm Szocialista Köztársaságba küldendő kémek és diverzánsok fészkévé tették. Az emír szovjetellenes akcióit összehangolták a fehérgárdisták és az ellenforradalmi banditák tevékenységével. Az emír, megszerezve az angol támogatást, megkönnyebbült, és a Szovjet-Turkesztánnal, valamint a „kisajátított" övezetekben levő orosz településekkel szomszédos határon provokációkat, incidenseket kezdett szervezni, arra kényszerítve az alárendelt bégeket és helyi vezetőket, hogy a szovjet állampolgárokat minden módon üldözzék, nem engedték be őket a szomszédos buharai „kislákok" (közép-ázsiai falvak) piacára, a települések vízellátó csatornáit elzárták stb. Saját alattvalóinak megtiltotta, hogy szovjet állampolgároknak élelmiszert adjanak el. Az emír szárbázai[23] tűz alá vették a szovjet őrséget, a határőrsöket és a városkapukat, önkényesen behatoltak a szovjet területre, kiszabadították az elfogott csempészeket és hírszerzőket.

A buharai határ nemcsak államhatár, hanem két különböző világ — a szocializmus és a vele szemben álló feudalizmus — határa is volt.

Az önálló szamarkandi határőrezred lovas határőr osztályának — melyben kezdetben az 1. század parancsnoka, majd osztályparancsnok voltam — állományában sok magyar volt, az osztály a Buharával szomszédos határszakaszt védelmezte a szamarkandi vidék kattakurgáni járása területének nyugati határvidéke mentén. A szolgálat nehéz és veszélyes volt. A területünk határőrsének háta mögött tevékenykedő ellenforradalmi banditákkal vívott harcok és a provokáló buharai határőrökkel történő fegyveres összecsapások, a lövöldözések állandó jellegűek voltak. A harctevékenységen, a határvédelmen, a csem-

23 Szárbáz = a buharai hadsereg katonája.

pészek elleni harcon kívül kötelességünk volt tanulmányozni a fegyveres összecsapásokban nem egyszer a határőrcsapatok segítségére sietö buharai hadsereget, annak sajátosságait, taktikáját, erős és gyenge oldalait, mint potenciális ellenséget az emírrel vívandó esetleges háborúban.

Példaképpen elmondok a szokásos incidensek közül egy jellemző esetet. 1920. május 23-án határőrosztályom tapasztalt felderítői — Gábris István magyar internacionalista és idős katonabarátja, a tadzsik Szaid Kaharov — feladatuk végrehajtása során felderítést folytattak a Muszakak buharai oldalán levő határ menti nagy sztyeppvidék mögött, ahol korábban a Nagy Sándor által vezetett határőrportya eladdig nem tapasztalt, szokatlanul élénk mozgást, új szárbázok megjelenését figyelte meg. Ezek nem az emír határőrcsapatai voltak. A tapasztalt felderítők, miután ellenőrizték ezeket az értesüléseket, a következőket jelentették: Új szárbázok gyülekeznek, nagyszabású provokációra készülnek — meg akarják támadni a határőrhelyeket azzal a céllal, hogy összecsapást idézzenek elő a határőrség segítségére sietö tartalékunkkal.

Mivel ügynöki felderítés révén ugyanezeket az adatokat és következtetéseket már megkaptam, kivezényeltem a határőrhelyre egy lovasszázadot a tartalékból. A buharaiak megtámadták az örsöt és elhúzódó harc bontakozott ki. A saját területükre visszavetett buharaiak a hátországból újabb erőket vontak előre és újra kezdték a támadást. Kértem az ezredparancsnokot, hogy tartalékaival nyújtson segítséget nekünk. A harc két napig tartott, akkor elcsendesedett, majd ismét fellángolt. A Tankusics Sándor parancsnoksága alatt álló század a buharaiak hátába került és arra kényszerítette őket, hogy eltakarodjanak földünkről, beszüntessék rajtaütéseiket, örseink és határőreink zaklatását. Később kiderült, ezt a vállalkozást azzal a céllal folytatták, hogy elterelj ék figyelmünket a szomszédos határszakaszról, ahol ezredünk egy zászlóalja védelemben állt. Ezen a csak gyalogság által védett szakaszon kellett átlépnie a határt az ellenforradalmi banditák védelme alatt annak a fegyverrel megrakott hatalmas teherhordó karavánnak, amely az ellenforradalmárok által Szovjet-Turkesztán területén összerabolt értékeket szállította volna külföldre.

A buharaiak hadműveiete nem járt sikerrel, a karaván t a mi területünkön harcban foglyul ejtettük. A turkesztáni front forradalmi katonai tanácsa, miután elemezte a katonapolitikai helyzetet, megállapította, hogy az emír azért szemtelenedett el, mert úgy véli, erői teljesen készen állnak a Szovjet-Turkesztán elleni támadásra. M. V. Frunze, a turkesztáni front parancsnoka, parancsot adott D. E. Konovalovnak, a 2. önálló lövészdandár parancsnokának, hogy állítsa fel a szamarkandi-buharai hadseregcsoportot. Az emír csapatai azonban nem támadták meg a Turkesztáni Köztársaságot. Az eseményeket a Buharában érlelődő forradalmi helyzet határozta meg. A nép fellázadt az emír és a bégek feudális elnyomása ellen. A felkelés vezető szerve, a Buharai Kommunista Párt által létrehozott Összbuharai Forradalmi Bizottság, segítséget kért a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottságától és a köztársaság Népbiztosi Tanácsától.

A szamarkandi—buharai hadseregcsoportba tartozó csárdzsuji csoportosítás harctevékenysége 1920. augusztus 28-ról 29-re virradó éjszaka kezdődött. Ez adta meg a jelet a buharai forradalmi különítményeknek és a turkesztáni front egységeinek, hogy támadásba kezdjenek az egész buharai határon, a kánságon belül pedig az 1. hadsereg parancsnoka, G. V. Zinovjev irányítása alatt álló kogani harcászati csoportnak, hogy Novaja-Buhara város „kisajátított" körzetéből és Kogan állomástól a kánság fővárosára, a Sztáraja-Buhara-i városerődre támadjanak.

A szamarkandi és kattakurgáni harcászati csoportok több csapást mértek, az elsőt délen, Sahriszjabaz—Guzar irányában, a másodikat nyugaton, Hatircsi—Znadin—Kermene irányában. Ezek a harcászati csoportok alkották D. E. Konovalov elvtárs szamarkandi—buharai hadseregcsoportját is.

Én magam a buharai forradalom előestéjén kerültem a szamarkandi önálló határőrezred határőrosztályának parancsnokságához. Az osztályt a kattakurgáni harcászati csoport összevont lovaskülönítményéhez csatolták, amelynek állományába tartozott még a K. Liebknechtről elnevezett 2. internacionalista lovasezred 1. magyar lovasosztálya, az önálló internacionalista lovasdandár (a dandárparancsnok Kuzselo volt) magyar ütege, a kattakurgáni őrzászlóalj és Bulatov elvtárs buharai forradalmi osztaga. Az összevont lovaskülönítmény parancsnokául engem jelöltek ki. Volt határőrosztályom vezetésével Tankusics Sándor magyar internacionalistát, az 1. határőrszázad parancsnokát bíztam meg.

A kattakurgáni csoport második összevont osztagát P. I. Szokolszkij vezette. Ebbe az osztagba tartozott a 2. internacionalista lovasezred 2. német osztálya és Ernest Francevics Kuzselo önálló internacionalista lovasdandárjának 1. lovasezrede. Kuzselo elvtárs volt a parancsnoka a kattakurgáni harcászati csoportnak, melybe két páncélvonat is tartozott: a Rosa Luxemburgról elnevezett 10. sz. és a „Vörös Dagesztáni" elnevezésű 55. sz. páncélvonat, valamint a páncélvonatok deszantosztagaként az önálló magyar menetzászlóalj.

Augusztus 28-ról 29-re virradó éjszaka elértük a határ menti Hatircsi városerődöt. Az osztagom hajnalban meglepetésszerűen megrohamozta a hatircsi bégnek az erőd falai alatti táborban elhelyezkedő csapatait és a menekülő ellenség nyomában behatolt a városba. A bég csapatait szétvertük. Egyedül a bégnek sikerült elmenekülnie.

A hadművelet második napján, Szokolszkij elvtárs különítményével együttműködve és a páncélvonatok támogatása mellett, ugyanilyen módon verte szét osztagom a znadini bég csapatait és foglalta el a bég székhelyét, Znadin városerődöt.

Szeptember 1-én a Kuzselo-csoport erőivel bevettük a hatalmas Kermene városerődöt, az emír nyári rezidenciáinak egyikét és felszámoltuk a kermenei bég erős csoportosítását, valamint a hatircsi és kermenei bég csapatainak ide menekült maradványait.

Ily módon a negyedik napra a Kuzselo-csoport már végrehajtotta feladatát. A Kermene alatt vívott harcokban hősi halált halt Vrabecz Miklós, a Karl Liebknechtről elnevezett 2. internacionalista lovasezred parancsnoka, 1918 óta kommunista párttag, a Vörös Zászló Érdemrend kitüntetettje. Mindazokat, akik ebben a hadműveletben, továbbá a Znadin és Hatircsi alatti harcokban elestek, Kattakurgán városában tömegsírba temették. Emlékművükön a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója óta a dicsőség örök tüze ég.

Az emlékmű és a mécses azokra emlékezteti az utódokat, akik — becsülettel eleget téve proletár internacionalista kötelességüknek és V. I. Leninnek, a világ proletáriátusa vezérének utasítását követve támogatták Kelet elnyomott népeinek nemzeti-felszabadító harcát — hősi halált haltak a kisemmizett és gyenge népek elnyomók elleni harcában.

Feladatának teljesítése után a csoport parancsot kapott D. E. Konovalov hadseregcsoport-parancsnoktól, hogy Kermene vasútállomáson vagonírozzon be és siessen az emír fővárosa, Sztáraja-Buhara falai alá, Zinovjev kogani csoportjának megerősítésére. Osztagom parancsot kapott, hogy az első szerelvényen haladjon. Amíg berakodtunk és elindultunk, a helyzet — anélkül, hogy

tudomást szereztünk volna róla — nagy mértékben megváltozott. Az emír elhagyta az ostromlott Sztáraja-Buharát és tovább menekült. A Zinovjev-féle csoport egységei átjárót robbantottak, betörtek az erődbe és a város belsejében harcoltak. Nekünk az a feladat jutott, hogy kézre kerítsük a menekülő emírt és — megsemmisítve a kísérő lovasságot — elfogjuk a buharai kánság kormányát.

Szerelvényemet Kiziltepe állomáson feltartóztatták, akkorra már Szamarkandból odaérkezett M. V. Frunze és D. E. Konovalov is. Parancsot kaptam a kirakodásra és arra, hogy erőltetett menetben haladjunk, továbbá hogy a Kuzselo-csoport főerőinek megérkeztéig tartóztassuk fel, majd pedig a főerőkkel együtt fogjuk el az emírt és semmisítsük meg kíséretét.

A közép-ázsiai nyár 1920-ban nagyon forró volt. A rekkenő hőség kimerítette a lovakat és a katonákat. Erőltetett menetben kellett haladnunk, holott az évnek ebben a szakában az izzó sivatagban végrehajtott erőltetett nappali menetek csak végszükség esetén megengedettek. Számunkra azonban nem volt más kiút, a körülmények sürgős menetelésre késztettek bennünket.

Le kellett számolnunk az emírrel, a turkesztáni fehér erők utolsó hatalmas támaszával. A Sztáraja-Buhara erődítményben tartózkodó és a fellázadt nép forradalmi osztagaival, valamint a turkesztáni front vörös csapataival körülvett Szaid Alimhan emír megértette, trónjától meg kell válnia. Elhatározta, hogy a nehezen járható hegyes területeken közelebb kerül Afganisztán határához, ahol menedéket talál.

Elhagyta tehát a körülzárt Sztáraja-Buharát és magával vitte lovasságának válogatott, legjobb ezredeit. A szökevényt a daliás gárda-lovasezred, személyes kísérő osztálya, a kozák zsoldosok és egy afgán ezred kísérte. Magával vitte mesés kincseit és háremét is. A súlyos terhet hordozó kétkerekű kocsik sora és a felmálházott lovak oszlopa azonban gátolta az uralkodót a gyors menekülésben.

Az emír nyugtalan volt, folyton sürgette a parancsnokokat, gyorsabb tempót követelt. A kocsik és a lovak azonban roskadoztak a hatalmas terhek alatt. Az elkényeztetett háremhölgyek nehezen tűrték az úti megpróbáltatásokat, s amikor szekerük kátyúba jutott, sírni kezdtek és kiabáltak a kocsisoknak, hogy ne hajszolják a lovakat. Az arbakesik (arbakes=kocsis) nem tudták, kire hallgassanak: a tisztekre vagy a szeszélyes szépségekre. A háremhölgyek bizonyára veszélyesebbek a tiszteknél, emlékeznek majd az úton előfordult engedetlenségre és egy alkalmas pillanatban panaszt tesznek az emírnél s akkor nem marad el a kegyetlen megtorlás. A kocsisok jobbnak látták, ha csendesen kullognak. Mindezt az emír lovasságának fogságába esett tisztjei mesélték el nekem kihallgatásuk során.

Osztagomat én magam is sürgettem. El kellett vágnunk a menekülők útját és fel kellett tartóztatnunk őket, amíg a kattakurgáni csoportosítás főerői megérkeznek. Nem gondoltam arra, hogy a túlerőben levő ellenséget önállóan megsemmisítsem, mivel a felderítők az emír lovascsapatainak mélységét 12 versztben állapították meg. (1 verszt=1064,5 m)

A hőséghez szokott lovak nagy nehezen mégis elviselték az erőltetett menetet. A sivatag porával vegyülő pára szürkésbarnára festette a lovakat, szájukból fehér hab szakadt. Olykor-olykor az ügetésről lépésre tértünk át, s a „pihenésnek" e rövid és ritka perceiben hallhattuk a lovak nehéz fújtatását.

Szabó Rudolf politikai biztos hangosan gondolkozott: „Ha így rohanunk, tönkremegy a lóállomány és kimerülnek az emberek". „Tudom, de a feladatot minden áron végre kell hajtani, a prancsot Frunze elvtárs, a turkesztáni

front parancsnoka adta ki" — válaszoltam. „Ha így sietünk, agyonhajszoljuk a lovakat és harcképtelenné válunk" — aggódott a politikai biztos, hiszen a buharai kánság fővárosát, Sztáraja-Buharát ostromló kogani hadseregcsoport segítségére kellett közvetlen feladatunk végrehajtása után sietnünk. Akkor még nem tudtuk, hogy a vörös csapatok, a mi segítségünk nélkül, rohammal bevették Sztáraja-Buharát.

Én, mint idevalósi, nyugtatgattam Szabót: „Te még nem ismered a középázsiai lovakat. Nagyon szívósak és ha kimerülnek is, hamar összeszedik erejüket..."

Elcsendesedtünk. A rekkenő hőség nagyon elálmosított bennünket. Egyszer csak látjuk, hogy lovasok ügetnek felénk — a felderítő lovasjárőr hírvivői voltak.

„Parancsnok elvtárs! Gábris István, a lovasjárőr parancsnoka utasított, hogy jelentsem Önnek: innen három versztnyire az országúton nagy lovasoszlop halad. Az oszlopban észrevették az emír személyes védelmét biztosító szárbázokat. Tovább folytatjuk az ellenség megfigyelését" — jelentette hetykén, lovas módra a harcos.

Osztagunk sietett elállni az emír lovasságának útját. „Ügetés!" — adtam ki a parancsot. Menet közben utasítottam Vallach Pált, a magyar osztály 1. századának parancsnokát: „Vezesse az osztagot ügetésben mögöttünk az országúton." Én magam, a politikai biztossal és néhány harcossal, Gábris lovasjárőréhez vágtattam.

Gábris István távcsövön figyelte az emír lovasságát, amely egy kis pihenőre megállt. Tájékoztatást nem kértem, mivel a helyzet világos volt. Együtt folytattuk a megfigyelést.

Az ellenség négyszeres túlerőben volt, de nem volt tüzérsége. A nehéz angol géppuskákat szétszedték és málhazsákokba rakták, következésképpen lövéshez való előkészítésük jóval lassabban történt, mint a mi, tüzelésre bármely pillanatban kész, könnyű „Louise" géppuskáinké. Azonkívül a szekérsor megnehezítette a lovasság manőverezését.

Miután értékeltem a harchelyzetet, elhatároztam: valamennyi rendelkezésemre álló tűzeszközzel váratlan csapást mérek az oszlopra, a magyar osztály rohamot indít az ellenséges főerők jobb szárnya ellen, a határőr osztállyal pedig megtámadom az oszlop végét, hogy elszakítsam a szekérsort és a málhaszállító oszlopot. Parancsot adtam segédtisztemnek, Ványa Agarkovnak: „Vágtass Vallach elé! Amint meghallja a géppuskák hangját, a magyar osztállyal támadja meg jobbról az oszlop élét, igyekezzék visszavetni az ellenséget a Zerafsan folyó völgyéhez. Amint átadtad a parancsot, vezesd ide hozzám a határőrszázadot, de úgy, hogy az ellenség észre ne vegye!" Agarkov röviden elismételte a parancsot és a lovához futott...

Tankusics Sándor parancsnoksága alatt hamarosan odaértek a lovas határőrszázadok, az összevont lovasosztagomba tartozó magyar osztállyal együtt. A határőröket rejtve elhelyeztem a cserjésben, a századok állományából kijelöltem a géppuskakezelőket. Parancsnokul Mészáros András barátomat neveztem ki. Velem csak Szabó Miklós egy géppuskás raja maradt.

„No, Mészáros elvtárs, fütyülj az öregségre! Látod azt a nagy fát a cserjés szélén? Foglalj mellette tüzelőállást és amint meghallod Szabó géppuskáját, nyiss tüzet te is... De mit is tanítgatlak téged!" — mondottam hű bajtársamnak.

Minden erőnket megfeszítve, összehangoltan, bátran, pontosan cselekedtünk. A tűzsorozat szünetében, Mészáros tüzelésén át, távolról a magyar osztály gép-

puskatüze hallatszott. „Vallach derék legény, pontos, időben rohamra lendült!" — mondtam Szabó politikai biztosnak. „Vallach nem csap be" — erősítette meg ő is.

Az országúton az ellenséges oszlopban pánik keletkezett. Az emír lovassága szanaszét ugratott és eltűnt a sztyeppén. A kocsisor és a málháslovak a lovasság után igyekeztek. Sok szekér felborult, a kocsisok szétszaladtak.

A határőröket én vezettem rohamra. Lecsaptunk a menekülő lovasgárdistákra visszavetettük őket a szekerektől és a málhától. Az ellenséges oszlop szárnyán pedig már sebesen száguldott a magyar osztály.

A harc heves, és mint a lovasságnál általában, gyors lefolyású volt. Az ellenfél megpróbált ellentámadást indítani és kiszabadítani szekérsorát, de eredménytelenül, s így visszavonult.

Parancsot adtam Kovács János törzskürtösnek az „Appel" (=gyülekező) jel fuvására. A századkürtösök megismételték a jelet, s már össze is gyűlt az összevont különítmény minden alegysége. Erőfeszítésünk végső célja az volt, hogy feltartóztassuk az emír lovasságát, leszorítsuk menetvonaláról a Zerafsan folyóhoz és ne engedjük elmenekülni főerőink beérkezése előtt.

Miután kiadtam a parancsot, Szabó komisszárral a harcmezőre ügettem, megnézni, mit hagyott ott az emír. Az országúton, az ütközet helyén, felborult szekereket láttunk. Az egyik ló a kettős kocsirúd között rúgkapált nem tudott lábra állni. A földön fiatal nő ült és hangosan jajveszékelt. Parandzsája (a mohamedán nők fátyolruhája) és hosszú fekete fátyla a lábainál hevert. Ijedtében megfeledkezett a szigorú törvényről, amely megtiltja, hogy a nő idegen férfi előtt fedetlen arccal mutatkozzék. Mellette állt Nagy Sándor harcos és megbabonázva nézte. Ahogy meglátott, ezt dünnyögte: „Még ilyen szépet! Ilyen gyönyörűt soha életemben nem láttam, még képen sem"!

„Jó zsákmányt adott az Úr" — osztotta Nagy Sándor véleményét Nagybali János felderítő. A nők, miután észrevették a feléjük közeledő katonákat, fátylaikba burkolóztak, a kisgyermekek sírva fakadtak.

„Ne féljetek!" — fordult hozzájuk Szabó politikai biztos. Urmanov századparancsnok szinkronban fordította szavait, alaposan hozzáfűzve a magáét is. „Semmi bántódástok nem esik. Elviszünk a városba, akinek rokonai vannak hozzájuk mehet. Akinek nincsenek, annak munkát szerzünk. Dolgozni fogtok, eltartjátok magatokat és gyermekeiteket".

„No, boldoggá tettem az elkényeztetett háremhölgyeket — jegyeztem meg —. Életükben sem dolgoztak, aligha erről ábrándoztak"!

Az asszonyok elcsendesedtek, a gyerekek elhallgattak. Sokan ismét felfedték arcukat. Meg akarták mutatni, hogy nem értenek egyet az iszlám dogmáival, a hárem pedig arról győzte meg őket, hogy a szépségük arra való és Alilah is azért adta, hogy gyönyörködjenek benne. Szépségüket illetően Allah nem csapta be őket.

Első látásra is különösen feltűnt egy 19 év körüli, gyönyörű alakú lányka, gazdagon öltözve, csodás keleti ékszerekkel dúsan felékesítve.

„Tökfilkók, ilyen nőket otthagyni"! — hüledezett Andrej Dorosenko, a határőr osztály összekötője. — „Te is otthagynád, ha géppuskából lövöldöznének rád" — jegyezte meg Szabó.

„Én ugyan inkább meghalnék, de egy ilyen szép asszonyt ott nem hagynék" — mondotta Nagy Sándor, miközben a gyönyörű nőt nézte. „Nohát, ti nagy szakértői a női szépségnek, vágtassatok csak a helyetekre, a századotokhoz. Harcolnunk kell, nem pedig a fogoly nőkben gyönyörködni" — dorgáltam meg tréfásan bajtársaimat.

Egy idő elteltével az asszonyok egészen magukhoz tértek, és mivel rájöttek, hogy nem fenyegeti veszély őket, kacérkodtak velünk, meglátszott rajtuk a hárem iskolája. Ekkor odavágtatott hozzám Kazsbak Kalmuradov, a lovászom.

„Parancsnok elvtárs, a falu mellett egy egész szekérsornyi nő és gyermek van. Velük vannak a szekerek és a málhahordó lovak, drágaságokkal megrakva" — jelentette.

„Induljunk komisszár, megnézzük, mit veszített el ott az emír, intézkedünk, aztán pedig utolérjük az oszlopunkat" — s ezzel Szabóval együtt a faluba vágtattunk. Itt szokatlan kép fogadott bennünket. A földön mindenütt batyuk, utazóládák, bőröndök hevertek, tartalmuk félig kiszóródva. És még mi minden volt itt! — aranypénzek, aranyrudak, drágakövek foglalat nélkül, gyémánttal és drágakövekkel díszített ékszerek, fegyverek, fafaragványok, aranyedények, kelyhek, drága szőrmeruhák, brokát- és bársonyköpenyek... Minden letaposva, bepiszkítva,... de volt itt állati és emberi tetem, törött szekér is.

A kis falu minden kunyhóját és pajtáját rémülten kiabáló, síró asszonyok és gyermekek töltötték meg. Elég volt egy pillantás gazdag ruhájukra és gyönyörű fiatal arcukra, már tudtuk is — az emír háremhölgyei állnak előttünk.

Mindenekelőtt megparancsoltam a helyi nyelven beszélő katonáknak, hogy nyugtassák meg a foglyokat. A politikai tisztet pedig századának egy szakaszával és két írnokkal otthagytam, hogy gyűjtsék össze a zsákmányt, az asszonyokat és gyermekeket pedig szállítsák be Gizsduvan városába és adják át az Összbuharai Forradalmi Bizottságnak...

Ideje volt már harcrendbe állni: az emír hamar odaérhet a vasúthoz és összeütközhet a vörös páncélvonatokkal. Sietve el is ügettünk az ellenséget üldöző magyar osztály nyomában.

Mégsem sikerült azonban az emírt elfogni. Amint a vasúthoz ért, megállította lovasságát és felénk fordította. A szárbázok a halálra ítéltek kétségbeesésével küzdöttek és feltartóztatták támadásunkat. Segítette őket a vörös páncélvonatok egy ostoba tévedése is: lovasságunkat ellenségnek vélve srapnellel lőttek bennünket. Szét kellett szóródnunk a sztyeppén, hogy ne szenvedjünk nagyobb veszteséget. Messze lemaradtunk az emír és kísérete mögött. Ő pedig egyedül, csak személyes kísérő századával, átkelt a vasúti pályatesten és feláldozva válogatott lovasságát, háremét és kincseit, Afganisztánba szökött.

Abban a pillanatban azonban még nem tudtam, hogy az emír üldözése hasztalan. Elhatároztam, hogy Malik állomáson nagy pihenőt tartok. A sötétség beálltával készülődni kezdtünk, hogy folytassuk az üldözést. Erről távirati jelentést is küldtem D. E. Konovalovnak, a szamarkandi-buharai hadseregcsoport parancsnokának. Hamarosan parancsot kaptam tőle, hogy reggelig pihenjünk, majd pedig térjünk vissza Kattakurgánba és útközben igyekezzünk kihalászni az emír szétvert csapataiból menekülő szárbázokat.

Az emír üldözését a szamarkandi harcászati csoportosításra bízták, amely menekülésének útjában tartózkodott. A volt uralkodó azonban messziről elkerülte a vörös egységek által elfoglalt városokat és Kelet-Buhara magas hegyvidékén rejtőzött, ahonnan aztán 1921. februárjában kiebrudalták Afganisztánba.

Azon a napon, amikor osztagunk az emír lovasságával harcolt, a kogani csoportosítás elfoglalta az emír fővárosának belső védőbástyáját, megsemmisítette a helyőrséget. Győzött a Buharai Népi Szovjet Forradalom. Ebben nem kis érdemük volt a turkesztáni front csapataiban szolgáló magyar internacionalistáknak.

MIECZYSŁAW WRZOSEK

LENGYELEK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN

Az Októberi Forradalomban részt vett lengyelek tevékenységének története — érthetően — a lengyel történettudományi kutatások fontos területe. A problémakör ugyan még korántsincs a maga teljességében feldolgozva, a téma irodalma ettől függetlenül olyan alapvető tényeket rögzít, melyek alapul szolgálhatnak az elmélyültebb következtetések és szélesebb körű általánosítások megfogalmazásához. Számos új megállapítás tehető a forráspublikációkban közreadott anyagok alapján is. A problémakör sokoldalúbb megértése azonban mégiscsak — elsősorban — a szovjet és lengyel levéltárakban őrzött anyagok hatékonyabb kutatásának eredményétől függ.

A lengyelek hozzájárulását az Októberi Forradalom győzelméhez rendkívül sokféle tényező befolyásolta. Meghatározó szerepet játszott az Oroszországban akkor élt lengyelség létszáma, továbbá társadalmi és személyi összetételük. A lengyel történetírásban mindmáig hiányoznak a pontosabb mennyiségi megállapítások; általában az a nézet, hogy 1917-ben az orosz közigazgatáshoz tartozó területeken kb. 3,5 millió lengyel élt.[1] A hozzáférhető forrásanyagok alapján történő becslések szerint ugyanis csaknem 3 millió volt a polgári lakosság száma, közülük 2 millió még régebben telepedett le Oroszországban, és kb. egymillióan menekültek át a Lengyel Királyságból.[2] A lengyel nemzetiségű katonák számára vonatkozó pontosabb tájékoztatókból kiderül, hogy az akkori orosz hadseregben mintegy 500 000 lengyel szolgált, köztük 119 tábornok és megközelítően 20 000 tiszt. Oroszország területén pedig több mint 100 000 lengyel nemzetiségű hadifogoly — az osztrák—magyar és a német hadsereg volt katonái — tartózkodott.[3]

Az oroszországi lengyel kolóniából, amely 1917-ben jelentős hadi-mozgósítási képességgel rendelkezett — osztályszempontok következtében szemmel láthatóan hiányzott a belső konszolidáltság. Ennek a közösségnek a döntő többsége a parasztsághoz tartozott. Ez a megállapítás érvényes az Oroszországban régebben letelepültekre és az áttelepültekre egyaránt. Jelentős létszámot képviseltek a lengyel munkások, akik már az első világháború előtt az orosz ipari üzemekben dolgoztak, és Oroszország belsejébe kerültek azokkal a gyárakkal, amelyeket csak a hadműveletek idején telepítettek át a Lengyel Királyságból. Az oroszországi lengyel kolóniához tartoztak továbbá az uradalmi hivatalnokok,

1 *W. Najdus:* Polacy w rewolucji 1917 roku. Varsó, 1967. 40. o.
2. Uo.
3 *M. Wrzosek:* Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917—1918. Varsó, 1969. 23. o.

cselédek, kereskedők, iparosok, munkások, értelmiségiek és az ún. szabad foglalkozásúak (orvosok, jogászok, mérnökök és művészek).[4]

A lengyel kolónia ideológiailag sem volt szilárd. Alakulására különféle politikai csoportosulások hatottak. A társadalmi jobboldal érdekeit négy politikai csoportosulás képviselte. Köztük, és általában Oroszországban, a legbefolyásosabb Roman Dmowski Nemzeti Demokrata Pártja volt, melyet a Reálpolitikai Párt támogatott. Mindkét párt, egészen a cárizmus megdöntéséig, határozottan oroszbarát volt. A későbbiekben elsősorban az antant-államok táborában kerestek támogatást. Ezzel szemben a másik két politikai csoportosulás, a Nemzeti Konzervatív Párt és a Nemzeti Munkapárt[5] a volt Köztársaság (a felosztás előtti Lengyelország) keleti területein élő földbirtokosok képviselőit egyesítette és az antant ellenségeinek győzelmét várta. Az orosz Alkotmányos Demokrata Párt programját fogadta el a haladóbb, bár módfelett ingadozó álláspontot elfoglaló Lengyel Demokrata Bizottság.[6] A falusi lakosság érdekeit képviselte a Lengyel Népi Szövetség.[7] A lengyel munkásmozgalom jobbszárnyán lépett fel a Lengyel Szocialista Párt, amely az ún. Forradalmi Frakcióként (PPS-Frakcióként) működött. A lengyel munkásosztályt képviselték ugyanakkor olyan politikai csoportosulások, mint a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája (SDKPiL), a Lengyel Szocialista Párt Baloldala (PPS-Baloldal) és a Lengyel Szocialista Egyesülés.[8]

Az említett politikai csoportosulások programjának megítélésében alapvető szempont az oroszországi lengyel hadsereg létrehozásához való viszonyuk. A jobboldal érdekeit képviselő hadsereg gondolatának voltak nyílt támogatói, ám számosan ellenezték. A hadszervezés megkezdését kezdeményezte és ösztönözte a Reálpolitikai Párt által támogatott Nemzeti Demokrata Párt. A többi párt, vagyis a lengyel politikai csoportosulások döntő többsége, ellenezte a hadsereg létrehozását. Osztályszempontok alapján a legkövetkezetesebb elutasító álláspontot az SDKPiL, a PPS-Baloldal és a Lengyel Szocialista Egyesülés foglalta el.[9]

Az oroszországi lengyel hadsereg létrehozásának híre természetesen felkeltette az orosz hadseregben szolgáló lengyelek érdeklődését. Fokozta az érdeklődést az orosz hadsereg belső helyzete, melyet az 1917. március 1-i (14-i) 1. sz. parancs váltott ki. A parancsot a Munkás- és Katonaküldöttek Pétervári Szovjetje adta ki és ebben engedélyezte a katonák részvételét a nyilvános összejöveteleken és gyűléseken. Lehetővé tette a hadseregben egyesületek és szövetségek megteremtését és létezését is.[10] Mindez magával hozta a lengyel katonák mozgalmának felélénkülését és ez számos lengyel katonai szövetség létrejöttében jutott kifejezésre. Az orosz hadseregben szolgáló lengyelek mozgalma 1917. már-

4 *M. Wrzosek:* Polski Zwiozek Demokratyczny w Minsku na Białorusi w 1917. r. „Kwartalnik Historyczny", 1970. 2. sz. 337. o.

5 Materiały archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich. I. k. Varsó, 1957. 129. o.

6 *M. Wrzosek:* Polski Związek Demokratyczny . . . i. m. 341. o.; *W. Najdus:* Polacy w rewolucji . . . i. m. 113. o.; *Z. Wasilewski:* Proces Lednickiego. Varsó, 1924. 181. o.; *Z. Nagórski:* Ludzie mego czasu. Párizs, 1964. 116. o.

7 Kwestia wojska polskiego w Rosji w 1917 r. Varsó, 1936. 33. o.; *J. Fajkowski:* Ludowcy polscy w Rosji w latach 1917—1918. Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego, 1967. 9. sz. 335. o.

8 *A. J. Manuszevics:* Gyejatyelnoszty polszkih szocialdemokratyicseszkih organyizacii v Rosszii v period podgotovki Oktyabrszkoj revoljucii. (Oktyabrszkaja revoljucija i zarubezsnüje szlavjanszkije narodi. Moszkva, 1957. 76. o.; valamint: Polszkije intyernacionaliszti v borbe za pobedu szovjetszkoj vlasztyi v Rosszii. Moszkva, 1965. 56. o.); *Z. Lukawski:* Przyczynek do historii Zachodnije Dywizji Strzelców, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego". 1960. 4. sz. 119. o. *R. A. Jermolajeva:* K. isztorii polszkih kommunyisztyicseszkih organyizacii i organov RKP(b) dlja raboti szregyi polszkovo naszelenyija na tyerritorii Szovjetszkoj Reszpubliki v 1917—1921 g. (Oktyabrszkaja revoljucia i zarubezsnüje szlavjanszkije narodi 47. o.); *R. Jabłonowski:* Wspomnienia 1905—1928. Varsó, 1962. 180. o.; *W. Uziembło:* Wspomnienia 1900—1939. Varsó, 1965. 148. o.

9 *M. Wrzosek:* Polskie korpusy wojskowe . . . im. 38. o.

10 *T. Kaźimierski:* Wojskowi Polacy w Rosji w czasie rewolucji 1917—1918. Varsó, 1935. 20. o.

cius 24-én kezdődött Pétervárott[11] a Lengyel Katonák Szövetségének (ZWP) megalakulásával. A pétervári ZWP kulturális-nemzeti, valamint érdekvédelmi alapon igyekezett egyesíteni a lengyel katonákat. Fiókszervezeteit is beleszámítva több mint 10 000 tagja volt. Tevékenységére a lengyel haladó és szocialista politikai csoportok gyakoroltak befolyást. Ez tevékenységének meglehetősen baloldali szinezetet adott, ami kifejezésre jutott az oroszországi lengyel hadsereg létrehozásával kapcsolatos elutasító állásfoglalásban is.[12]

A pétervári ZWP versenytársaiként léptek fel a Nemzeti Demokrata Párt ösztönözte szövetségek. Programjuk középpontjában egy nagy létszámú lengyel hadsereg létrehozása állt, melyet Oroszország és az antant-államok szövetséges haderőként támogatnának. Mivel a lengyel katonák között nem volt egység, az oroszországi lengyel hadsereg létrehozásának kérdésében éles harc robbant ki. Összecsapásokra került sor többek között az akkoriban gyakori lengyel katonai kongresszusokon is. Heves vitára került sor már az 5. orosz hadsereg lengyel katonáinak Rzezyc(?)-i (Rrzsev?) tanácskozásán (1917. április 10—16).[13] a Nyugati Front lengyel katonáinak minszki kongresszusán (1917. április 29—május 4.),[14] továbbá a lengyel katonák moszkvai kongresszusán (1917. június 3—4.)[15] A lengyel hadsereg kérdésében a döntő összecsapás azonban csak a lengyel katonák I. összoroszországi kongresszusának pétervári ülésén következett be (1917. június 8—22.), és ez nyílt szakadáshoz vezetett. A hadsereg létrehozásának ellenzői elhagyták az üléstermet és megalakították a Lengyel (Baloldali) Katonai Szövetségek Központi Bizottságát, amely a pétervári ZWP kezdeményezte szellemben folytatta tevékenységét. Ezzel szemben a hadsereg létrehozásának szószólói 1917. június 19-én határozatot hoztak a lengyel fegyveres erők létrehozásáról. Két nappal később felállították a Lengyel Katonai Főbizottságot (Naczelny Polski Komitet Wojskowy = Naczpol), melynek élére egy fiatal ügyvéd, Władysław Raczkiewicz zászlós került.[16]

A hadsereg ügyében hozott határozatok megvalósítása a katonai baloldal ellentétes álláspontja következtében komoly akadályokba ütközött. Útjában állt többek között Alekszandr Kerenszkij orosz hadügyminiszter is, aki nem értett egyet a létrehozással és megtagadta a Naczpol elismerését. Csak az orosz csapatok júliusi támadásának kudarca után tanúsított némi engedékenységet. Ekkor a hadügyminisztérium beleegyezett egy lengyel hadtest felállításába. Az alakulat parancsnoki tisztét egy ellenforradalmi beállítottságú lengyel tábornok, Józef Dowbor-Musnicki vette át. A felállítandó alakulat szervezeti keretét I. lengyel hadtestként jelölték meg, amit az orosz hadsereg főparancsnoka, Lavr Kornyilov tábornok is jóváhagyott.[17]

A lengyel hadsereg létrehozásában még komolyabb akadályt jelentett az állományába számba vehetők magatartása. Az orosz hadseregben szolgáló lengyelek vagy haza kívántak térni, vagy pedig a baloldali polgári és katonai csoportosulások propagandájának hatása alatt álltak, tehát nem akartak tömegesen jelentkezni az I. lengyel hadtest egységeibe. Elutasító álláspontot foglalt el a még a cárizmus megdöntése előtt szervezett Lengyel Lövészhadosztály katonáinak

11 *M. Norwid—Raczkiewicz:* Przyczynek do historii Związku Wojskowych Polaków w Piotrogrodzie. Centralne Archivum Wojskowe (Központi Katonai Archivum, a továbbiakban: CAW) 400/1995. 2. o. (kézirat).
12 *M. Wrzosek:* Polskie korpusy wojskowe . . . im. 90. o.
13 *J. Marciñczyk:* Chwila osobliwa. Lublin, 1919. 12. o.
14 Materiały archiwalne . . . 40. o.
15 *J. Marciñczyk:* i. m. 61. o.
16 Sprawozdanie z obrad I Ogólnego Zjazdu Wojskowych Polaków w Piotrogrodzie. CAW 440/12/8—9. 78. o.
17 *J. Dowbor—Musnicki:* Krótki szkic do historii I Polskiego Korpusu. Varsó, 1919. 12. o.

túlnyomó többsége is. Ebben az alakulatban forradalmi hangulat uralkodott. Ez arra indította a Naczpolt, hogy erősen megszűrje a hadosztály állományát. Ennek befejezése után az egységekben csak 150 tiszt és kb. 2500 közlegény maradt.[18] A leghatározottabb ellenállást mégis a Lengyel Lövészhadosztály tartalékezredének katonái tanusították. Ezt az egységet, mely az ukrajnai Belgorodban állomásozott, 1917. januárjában alakították meg. Az év közepére nagy mértékben felduzzadt, állományába ugyanis mintegy tizenhétezer tiszt és közlegény tartozott. A forradalmi hangulat annyira elterjedt körükben, hogy csupán 120 tiszt és 400 közlegény volt hajlandó átmenni az I. lengyel hadtest egységeibe.[19] A Dowbor-Musnicki tábornok szervezte egységek ennek következtében igen lassú ütemben fejlődtek, ugyanakkor szemben álltak az akkori oroszországi események alakulásával. Ellenforradalmi jellegük részben már akkor megnyilvánult, amikor megpróbáltak bekapcsolódni a Kornyilov tábornok szervezte puccsba.[20] Igazi arcukat azonban csak később mutatták meg, amikor a lengyel uralkodó osztályok fegyveres erejeként léptek fel.

A tartalék lövészezred forradalmi jellege már a cárizmus megdöntése utáni első napokban kialakult. Az ezred magatartása éles belső harcban formálódott. melyet a bolsevik párt tagjai, továbbá olyan lengyel forradalmi politikai csoportosulások, mint a PPS-Baloldal, a SDKPiL és a Lengyel Szocialista Egyesülés harcosai kezdeményeztek. E harc fontos állomása volt az ezred katonai bizottságának létrehozása már 1917. márciusában.[21] A bizottság befolyására szilárdult meg a katonák szembenállása az ellenforradalmi beállítottságú parancsnokokkal. A bizottság tevékenységének hatására alakult ki a katonákban a gyűlölet a polgári rendszer, az imperialista háború és a fronton való további tartózkodás iránt. Ezt az álláspontot tükrözte az 1917. augusztus 7-én (20-án) 35 tiszt és több mint 16 000 közlegény által elfogadott Eszmei Nyilatkozat. Ebben olyan lengyel katonai alakulatok létrehozására szólítanak fel, melyek „a lengyel katonai szervezetek (század-, ezred-, hadosztálybizottságok stb.) széles körű részvételének demokratikus elveire támaszkodnak."[22] Ez rendkívül fontos állásfoglalás volt, hiszen lényegében kijelentette a lengyel dolgozó osztályok fegyveres erejének létrehozását. Az Eszmei Nyilatkozatban foglalt állásfoglalások lelkes megvalósítója és a lengyel forradalmi fegyveres erők létrehozásának szenvedélyes híve volt a tartalék lövészezred új parancsnoka, Mieczysław Jackiewicz főhadnagy, akit a forradalmi beállítottságú katonák szavazással választottak meg. Hivatalosan is hozzáfogott az ezred demokratikus elvek szerinti hadosztállyá átszervezéséhez. Az orosz hadügyminisztériumban tett erőfeszítései azonban sikertelenül végződtek. Hozzájárult ehhez többek között az is, hogy hiányzott a ZWP (Baloldal) Központi Bizottságának támogatása. Ez utóbbiban ekkor többségben volt a mérsékelten haladó irányzatú vezető. A forradalmi események előrehaladásának hatására egyre radikálisabb hangulatáról ismert tartalék lövészezred fokozatosan elvesztette a Központi Bizottság kegyeit, bár az kezdetben támogatta.[23]

Egyébként még az SDKPiL is ellenezte a lengyel forradalmi katonai alakulatok felállítását. E legforradalmibb lengyel párt vezetőinek az volt a meggyőződése, hogy az önálló nemzeti katonai alakulatok felállítása a nemzeti szeparatiz-

18 *H. Bagiński:* Wojsko polskie na wschodzie 1914—1920. Warsó, 1921. 74. o.
19 *M. Wrzosek:* Pryczynek do historii l' Rewolucyjnego Pułku Polskiego. „Wojskovy Przegląd Historyczny" (a továbbiakban — WPH) 1957. 4. sz. 721. o.
20 *M. Wrzosek:* Polskie korpusy wojskowe . . . im. 99. o.
21 *M. Wrzosek:* Przyczynek . . . im. 708. o.
22 Uo. 718. o.
23 *W. Najdus:* Polacy w rewolucji . . . im. 307. o.

mus megnyilvánulását jelentené, tehát megengedhetetlen. Az SDKPiL-nak ez az álláspontja abból az elvi meggondolásból eredt, melyet a nemzeti kérdésben általában és a reguláris nemzeti hadsereg kérdésében különösen képviselt.[24] A párt, miközben ellenezte a reguláris hadsereg létrehozását, követelte az egész nép felfegyverzését jogainak megvédése és felszabadító törekvéseinek valóra váltása érdekében.[25] Ám a katonai helyzet megváltozása mégis lehetővé tette a tartalék lövészezred átalakulását lengyel forradalmi fegyveres erővé. 1917. október 3-án az ezredet kivonták Dowbor-Musnicki tábornok formális alárendeltségéből és szolgálatilag a moszkvai katonai körzet parancsnoksága állományába került. Ez az orosz vezérkar utasítására történt.[26] Az intézkedés nagy jelentőségű volt. Ugyanis ettől kezdve Oroszországban két önálló, egymással szemben álló lengyel fegyveres erő létezett: a Naczpol égisze alatt szervezett és a lengyel uralkodó osztályok politikai csoportosulásai által támogatott lengyel jobboldali katonai alakulat, valamint a forradalmi politikai csoportok védnöksége alatt álló lengyel forradalmi katonai szervezet. Ezért már 1917. októberében kikristályosodott a két egymással szemben álló politikai tábor és a nekik megfelelő két különálló fegyveres erő.

1917. november 7-én (október 25-én) Oroszországban kitört a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Ez a forradalom az első világháború fordulópontja és egyben történelmi sorsforduló is volt. Új kor kezdetét jelentette az emberiség történetében és a világ első szocialista, a társadalmi igazságosság elvei alapján megszervezett államának megteremtéséhez vezetett. Ugyanakkor meghatározta a világ napjainkban is érvényesülő fejlődésének irányvonalát.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hallatlan befolyással bírt az oroszországi lengyel hadsereg ügyének fejlődésére is. Megkövetelte, hogy végre határozott álláspontot fogadjanak el a kérdésben. A lengyel jobboldal félreérthetetlenül az ellenforradalom oldalára állt, de belsőleg nem volt egységes és nem képviselt eléggé szilárd erőt. Ez alapvetően meghatározta magatartását, továbbá tevékenységének jellegét és hatókörét. Valójában ez igen szűk korlátok között mozgott. Pétervárott a lengyelek közül nem sokan álltak a régi rendszer oldalán. Egyedül az orosz tisztiiskolák junkerei, valamint a pétervári katonai körzetparancsnoksághoz tartozó negyven fős lengyel hadtápszázad néhány tisztje és katonája harcolt védelmében.[27] Azoknak a lengyeleknek a katonai magatartását, akik ideológiailag ugyan a jobboldali politikai csoportokhoz kötődtek, de nagy mértékben megőrizték semlegességüket, elsősorban a Naczpol álláspontja határozta meg. A Naczpol semlegesség szellemében fogant felhívásainak azonban nem tett eleget Dowbor-Musnicki tábornok. Nem kerülte az összeütközéseket az új, forradalmi hatalommal, de szovjetellenes fellépéseiben óvatosságot tanúsított. Csupán a belorussziai földesurak és a volt cári tábornokok birtokainak fegyveres védelmére korlátozta tevékenységét. Szembeszállt az I. lengyel hadtestben a szovjethatalom által ösztönzött demokratizálódási folyamattal.[28]

A Dowbor-Musnicki tábornok parancsnoksága alatt álló alakulatok demokratizálására irányuló tevékenységben részt vettek a lengyel forradalmi politikai

24 Z. *Lukawski:* Przyczynek do historii... i. m. 118. o.; W. *Najdus:* Lewica polska w Kraju Rad 1918—1920. Varsó, 1971. 150. o.
25 A. *Zatorski:* Dzieje pułku biełgorodzkiego. Varsó, 1960. 178. o.
26 Uo. 174. o.
27 M. *Wrzosek:* Polskie korpusy wojskowe... i. m. 111. o.
28 Uo. 109. o.

csoportok és a ZWP (Baloldal) Központi Bizottságának forradalmi vezetői. Gyűlések szervezésével és egyéni beszélgetések során győzték meg a hadtest katonáit a katonabizottságok létrehozásának fontosságáról az egyes egységekben. Arra is ösztönöztek, hogy a vezető beosztásokat választott emberekkel töltsék be. Az I. lengyel hadtest demokratizálását célzó erőfeszítések azonban nem jártak sikerrel. Néhány egység demokratizálódásában ugyanakkor mégis történt jelentős előrelépés, így pl. a tartalék lövészdandárban, a műszaki ezredben és a tüzérütegekben.[29]

Határozottan támogatta viszont a szovjethatalmat a belgorodi tartalék lövészezred. Ez az ezred kifejezetten szovjetbarát magatartást tanusított már az ellenforradalmi Ideiglenes Kormány megdöntése előtt is. Ez azért is történhetett, mert a főként a bolsevik párt tagjaiból álló belgorodi munkás- és katonaküldöttek szovjetje előzőleg ténylegesen gyakorolta a hatalmat a városban és a járás nagy részében.[30] A Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitöréséről és az oroszországi ellenforradalmi Ideiglenes Kormány megdöntéséről szóló hír csak 1917. november 12-én (október 30-án) jutott el Belgorodba. Azonnal létrehozták a Belgorodi Forradalmi Katonai Bizottságot, amely nyilvánosságra hozta a földről szóló lenini dekrétumot és a közeli krétabányák államosításáról szóló rendeletet, ezzel egy időben pedig hozzákezdtek a város fontosabb objektumainak elfoglalásához és a járási szovjethatalom megteremtéséhez. A tartalék lövészezred aktívan részt vett ezekben az eseményekben és lelkesen hajtotta végre a belgorodi Forradalmi Katonai Bizottság utasításait.[31] Az alakulat őrjáratai és őrségei teljesítettek szolgálatot többek között a környék ipari üzemeiben, továbbá a közeli vasútállomásokon, sőt még Kurszkban is. Őrizték a forradalmi rendet, és megakadályozták az ellenforradalmi fellépéseket.[32]

A tartalék lövészezred a szovjethatalom támogatását azzal a hivatalos nyilatkozattal is dokumentálta, melyet a belgorodi Forradalmi Katonai Bizottságnak nyújtott át. Hasonló nyilatkozatot juttatott el az ezred a moszkvai Forradalmi Katonai Bizottsághoz is.[33] A nyilatkozat elküldésén túlmenően fegyvert és a szükséges katonai felszerelések biztosítását kérték. A moszkvai katonai körzet parancsnokságánál a moszkvai munkás- és katonaküldöttek szovjetjének alelnöke, Stanislaw Budzyński támogatta kérésüket, így az meghallgatásra talált. 1917. november közepe táján a harkovi katonai raktárakból fegyver- és felszerelésszállítmányok érkeztek Belgorodba.[34]

A tartalék lövészezred fegyverrel és a szükséges felszereléssel való ellátása arra mutatott, hogy az alakulat akkoriban a szovjethatalom teljes bizalmát élvezte. Ez a legvilágosabban a moszkvai katonai körzet parancsnoksága által az ezrednek adott címben jutott kifejezésre. A belgorodi lengyel alakulatot ugyanis 1. lengyel forradalmi ezrednek nevezték el.[35]

Az 1. lengyel forradalmi ezred hamarosan fegyverrel is bizonyíthatta álláspontját. Erre az ellenforradalmi erők aktivizálódásával kapcsolatos események adtak alkalmat. Ezek az erők már 1917. novemberében felléptek a szovjethatalom ellen és széles körű harci akciókat kezdtek. V. Polikarpov alezredes, szovjet

29 Polskie rewolucyjne formacje wojskowe w Rosji w latach 1917—1918. Megjelent a „Historia wojskowosci polskiej" című válogatásban. Varsó, 1972. 314. o.
30 Isztorija Grazsdanszkoj Vojni v SZSZSZR. III. Moszkva, 1957. 27. o.
31 *I. Pavlowski—K. Sobczak:* Walczyli o Polskę. Varsó, 1967. 139. o.
32 *A. Zatorski:* Dzieje . . . i. m. 187. o.
33 Garnizon polski w Biełgorodzie wobec przewrotu. Megjelent az „Echo Polskie" 1917. november 26-i számában.
34 *M. Wrzosek:* Przyczynek . . . i. m. 726. o.
35 *St. Zieliński:* Uwagi biełgorodczyka o książce „Dzieje pułku biełgorodzkiego". WPH 1961. 3. sz. 343. o.

hadtörténész világította meg legteljesebben és leghitelesebben az ellenforradalmi erők elleni harcban részt vett ezred tevékenységét. Rámutatott, hogy az 1. lengyel forradalmi ezred, 1917. decemberében Belgorodnál harcolva, fellépett a fehérgárdista rohamosztagok ellen. Ezek az osztagok — parancsnokuk V. Manakin ezredes volt — Mogiljovból, a Dnyeper mentén, a Don alsó folyása melletti területre igyekeztek, itt vonták össze ugyanis az ellenforradalmi erőket Alekszej Kalegyin tábornok parancsnoksága alatt.[36] Azokra a főbb fegyveres összeütközésekre, melyekben a lengyel ezred részt vett, a tomarovkai vasútállomás közelében, Belgorodtól nyugatra, továbbá Krapivnojénál és a Belgorodtól északra fekvő Dragunszkojénál került sor.[37]

Miközben az 1. lengyel forradalmi ezred erőinek egy része Belgorodnál harcolt, más alegységei részt vettek azoknak az orosz alakulatoknak a lefegyverzésében, melyek elhagyták a német fronton levő harcálláspontjukat, és Kurszk körzetébe jutottak.[38]

A lengyel forradalmi ezred hamarosan igen bonyolult helyzetbe került, melyet a burzsoá-nacionalista ukrán Központi Rada magatartása alakított ki. A Rada nem akarta elismerni a Népbiztosok Tanácsát, és nem engedte meg az ellenforradalmi erők elleni harc céljából a Donhoz és Kubányba irányított szovjet fegyveres erők átvonulását. A szovjet egységek kénytelenek voltak fegyveres akciót szervezni abból a célból, hogy így erővel törjenek át a Donhoz. Az akció végrehajtásánál számítottak az 1. lengyel forradalmi ezred részvételére is. Az ezred katonai bizottsága azonban húzódozott a szükséges utasítások kiadásától. Álláspontját azzal indokolta, hogy aggódik az ukrán nacionalisták közigazgatása alá tartozó területeken élő lengyelek ezreinek sorsáért.[39] Az ezred részéről ez lényegében függelemsértés volt. Háborús viszonyok között és rendkívül bonyolult helyzetben kerül rá sor. Ilyen körülmények között határozta el a szovjet alakulat parancsnoka az ezred lefegyverzését. Ez az 1917. december 29-ről 30-ra virradó éjszaka meg is történt. Az 1. lengyel forradalmi ezred katonáinak egy része, akiket elkeserített ez a lépés és megrendített parancsnokuk, Jaczkiewicz főhadnagy véletlen halála, elhagyta az egységet és szétszóródott. A döntő többséget azonban nem tántorították el a sors ellentmondásai, és a lefegyverzett ezred kötelékében maradtak.[40] Miután a Népbiztosok Tanácsának utasítására létrehozott különbizottság tisztázta az ügyet, Moszkvába mentek, és az ott hamarosan megszervezett lengyel forradalmi fegyveres erők magvát alkották.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom védelmének gondolatával szervezett lengyel forradalmi katonai egységek először a belorussziai Minszkben jöttek létre. Ebben kezdeményező szerepük volt a Lengyel Szocialista Egyesülés által összehívott gyűlésen 1917. december 23-án elfogadott határozatoknak. A lengyel forradalmi katonai alakulatok felállításáról szóló határozatokat egy különbizottság hajtotta végre, melynek tagja volt többek között Wacław Daszkiewicz, Bolesław Pawłowicz, Piotr Gałazka, Józef Keller és Szymon Garnuszewski.[41]

Elsőként a Lengyel Forradalmi Zászlóalj alakult meg, mint a minszki szovjet 1. forradalmi ezredének keretalakulata. A főként az I. lengyel hadtestet elhagyó katonákból álló zászlóalj szervezése gyorsan haladt és már 1918. január közepén harcba vethették az ukrán Központi Rada ellenforradalmi fegyveres erői

36 *V. Polikarpov:* Razgrom bjelogvargyejszkih udarnih bataljonov pod Belgorodom v 1917 godu. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal 1963. 1. sz. 103. o.
37 Uo. 108. o.
38 Uo.
39 *W. Najdus:* Polacy w rewolucji . . . i. m. 364. o.
40 *St. Zieliński:* Uwagi biełgorodczyka . . . im. 343. o.
41 *S. Heltman:* Robotnik polski w Rewolucji Październikowej na Białorusi. Minszk, 1927. 64. o.

ellen. Az újabb lengyel forradalmi alakulatok Minszkben elkezdett létrehozása azonban nem folytatódhatott, mert félbeszakította a német megszálló csapatok betörése.

A Belorussziában szervezett lengyel forradalmi katonai alegységekhez tartozott ezenkívül a Vityebszkben felállított tüzéralakulat is. Magvát az 1918. január 1-én Stefan Weychert kezdeményezésére létrejött lengyel vörösgárdista egység képezte. Állományába kerültek az I. lengyel hadtest Vityebszknél állomásozó tüzéregységeiből elszökött katonák is. Ezeket az egységeket január végére már teljesen lefegyverezte az említett vörösgárdista alakulat, és akkor, átalakulva, felvette a Január 1. Lengyel Forradalmi Nehéztüzér Osztály elnevezést. A hadosztály parancsnoka a PPS-Baloldalhoz tartozó Stefan Czerniczki lett. A hadosztálynál munkatársa volt a PPS-Baloldal másik két vezetője is, Roman Roszkowski és Antoni Leppert.[42]

Az 1917. decemberétől 1918. áprilisáig tartó időszakban a lengyel katonai egységek megalakításával kapcsolatos ügyekkel részben a Nemzetiségügyi Népbiztosság Lengyel Osztálya foglalkozott. Több orosz városban létrehozta katonai kirendeltségeit, többek között a 2., 5., 8. és 12. hadsereg, továbbá az Északi, a Nyugati és a Román Front parancsnokságain. A kirendeltségek fő feladata a lengyel forradalmi katonai alakulatok szervezése volt. Az volt az elképzelés, hogy később ezeket olyan forradalmi hadseregbe egyesítik, amely képes ellensúlyozni a Naczpol égisze alatt szervezett alakulatokat.

A lengyel hadosztály katonai kirendeltségének megszervezése a 8. orosz hadseregben volt a legsikeresebb. Különösen kiemelkedő szerepet játszott ebben az SDKPiL egyik tagja, Henryk Bitner (fedőneve: Bicz=Ostor), aki 1918. februárjában megalakította a Lengyel Vörös Üteget a Dnyeszter menti Mogiljovban. Ezek az igen kedvezően alakuló események azonban hamarosan mégis kudarchoz vezettek, mivel a központi hatalmak csapatai február végén behatoltak Ukrajnába.[43]

A lengyel forradalmi katonai egységek megalakításának fő központja lényegében mégis Moszkva volt. A szervezést lehetővé tette, hogy itt tartózkodott a lefegyverzett 1. lengyel forradalmi ezred állománya. Abban a vállalkozásban, melynek eredményeképpen Belgorodból Moszkvába kerültek, néhány ezer katona vett részt. A Sándor-laktanyában helyezték el őket Czerniakowski ezredes parancsnoksága alatt.[44]

A moszkvai szervező munkában először a Tadeusz Kosciuszko Lengyel Forradalmi Dandár létrehozásának terve vetődött fel. Állományába három lövészezred, egy lovasosztály és egy tüzérosztály tartozott volna. A terv végrehajtása már január 10-én megkezdődött. Az egyik lövészegység állományát a lefegyverzett 1. lengyel forradalmi ezredből kívánták létrehozni, új nevén „Varsói" ezred lett volna. Az újonnan szervezett 2. lengyel forradalmi ezred a „Krakkói", a 3. lengyel forradalmi ezred pedig „Poznani" elnevezést kapta volna. A szervezendő dandár tüzéralakulatát „Łódzi" néven a Január 1. Lengyel Forradalmi Nehéztüzér Osztály, a lovas egységet pedig a Piotr Borewicz törzskapitány parancsnoksága alatt álló 1. Moszkvai Szovjet—Partizán-ezred képezte volna.[45]

42 *W. Najdus:* Lewica polska . . . i. m. 139. o.
43 *P. A. Gołub:* Rewolucyjne oddziały polskie w Rosji w latach 1917—1920. „Wojsko Ludowe" 1958. 11. sz. 44. o.; *A. Kronik:* Zachodnia Dywizja Strzelców (1918—1919). Megjelent a „Z dziejów stosunków polskoradzieckich" III. k. Varsó, 1968. 53. o.; *H. Bitner:* Autobiografia „Z Pola Walki" 1958. 1. sz. 234. o.
44 *J. Hofman:* Z dziejów Czerwonego Pułku Warszawy. WPH 1964. 2. sz. 189. o.
45 *W. Najdus:* Lewica polska . . . i. m. 144. o.

A dandár megalakítása azonban nem fejeződött be. Megakadályozta ezt az a körülmény, hogy a még szerveződő egységeket is haladéktalanul be kellett vetni az ellenforradalmi erőkkel vívott harcba. A harctevékenységre először Jan Neuman 120 főnyi alegységét jelölték ki, amelyet az 1. lengyel forradalmi ezredből vontak ki és küldtek Kronstadtba.[46] Hamarosan Harkovba küldték Borewicz lovasalakulatát is. Belgorodnál vettek részt a német csapatok elleni harcokban. Ebben a helyzetben a 2. és 3. ezred felállításával kapcsolatos tevékenységet fel kellett függeszteni. Érthetően elhalasztódott a Lengyel Forradalmi Dandár megszervezése is. A súlyos nehézségek leküzdésére nem volt mód, annál is inkább, mert az SDKPiL sem támogatta a hadseregszervezést, mivel továbbra is ellenezte az önálló lengyel katonai alakulatok létrehozását.[47]

Miközben a Lengyel Forradalmi Dandár megalakításának ügye ilyen sikertelenül alakult, a Népbiztosok Tanácsa 1918. január 15-én hozott dekrétuma értelmében már folyt a Vörös Hadsereg szervezése. Az új, szocialista hadsereg rendkívül bonyolult körülmények között jött létre, az orosz dolgozó tömegek nagyon kimerültek az imperialista háború, a súlyos gazdasági válság és az elhúzódó polgárháború következtében. A lenini dekrétum, melynek alapján megszervezték a Vörös Hadsereget, többek között hangoztatta: „A régi hadsereg a burzsoázia kezében a dolgozók elnyomásának az eszköze volt. Annak következtében, hogy a hatalom a dolgozó és kizsákmányolt osztályok birtokába került, szükségessé vált egy új hadsereg létrehozása, amely a jelenben a szovjethatalom védőbástyája, a legközelebbi jövőben pedig alapját képezi majd a nép általános felfegyverzésének, amely az állandó hadsereget fogja felváltani, és támaszul szolgál majd a közelgő európai szocialista forradalomnak.

Erre való tekintettel a Népbiztosok Tanácsa elhatározza: Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg elnevezés alatt új hadsereget kell szervezni . . .”[48]

1918 tavaszán az SDKPiL álláspontja a lengyel forradalmi katonai egységek létrehozásának kérdésében fokozatosan kezdett megváltozni. Mindez heves vita során, mely az oroszországi polgárháború kiszélesedésének mértékében egyre fokozódott. Különösen jelentősek voltak az oroszországi SDKPiL-csoportok 1918. májusában megtartott II. értekezletének határozatai. A résztvevők egyetértettek abban, hogy megengedhető a Vörös Hadsereg állományában az önálló lengyel forradalmi katonai alakulatok létrehozása. Ennek az álláspontnak a kialakulásához nagy mértékben hozzájárult az a körülmény, hogy már ténylegesen létezett néhány lengyel katonai alakulat és főként az, hogy jelentős számú lengyel már fegyveresen harcolt a forradalom védelméért. Tömegesen kiálltak a lengyelek önálló nemzeti alakulatokba tömörülése mellett.[49]

Új távlatokat nyitott az oroszországi lengyel forradalmi katonai alakulatok fejlődésében az 1918. február 24-i határozat, melyet az 1. lengyel forradalmi ezred katonagyűlése hozott.[50] A döntést tettek követték. A moszkvai katonai körzet politikai biztosának március 9-i parancsa alapján megkezdődött az ezred újjászervezése, amely a későbbiekben Varsói Forradalmi Vörös Ezredként sze-

46 Uo.
47 *Lukawski:* Działalnosc Komisariatu do Spraw Polskich „Zeszyty Naukowe” UJ, Krakkó, 1967. 20. füzet, 72. o.
48 50 lat Armii Radzieckiej. Mała kronika. Munkaközösség M. Plikus vezetésével. Varsó, 1968. 17. o. Magyarul megjelent: A Szovjetunió története 1917—1926. Válogatott dokumentumok. Budapest, 1961. 296. o.
49 *Z. Lukawski:* Przyczynek do historii . . . i. m. 119. o.; *W. Najdus:* Lewica polska . . . i. m: 150. o.
50 *J. Hofman:* i. m. 139. o.

repelt. Parancsnoka a SDKPiL egyik vezetője, Stefan Żbikowski lett.[51] Az ezred politikai biztosa ugyanennek a pártnak a tagja, Stanisław Bobinski,[52] törzsfőnöke pedig a PPS-Baloldal tagja, Stanisław Dziatkiewicz volt. Az ezred két lövészzászlóaljból, valamint felderítő, géppuskás és műszaki alegységekből állt.[53]

A Varsói Forradalmi Vörös Ezred átszervezésével kezdődött a lengyel forradalmi katonai alakulatok létrehozása Moszkvában, az eddigiektől eltérő alapelveken. Ezek már nem rögtönzött erőfeszítések voltak, nem szándékoztak bizonytalan jogállású egységeket létrehozni. Most már az új alapokon szervezett, új típusú Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg részét képező alakulatok létrehozásáról volt szó.[54]

A Varsói Forradalmi Vörös Ezred átszervezése gyorsan haladt. Már 1918. áprilisában részt vehetett az anarchisták egy csoportja által Moszkvában kirobbantott ellenforradalmi lázadás leverésében. Az akció során elesett a felderítő egység parancsnoka, Aleksander Gadomski. 1918. áprilisától júniusáig az ezred létszáma állandóan nőtt. Döntő szerepe volt ebben a lengyel jobboldali katonai alakulatokból, többek között a német csapatok által Kanyovnál 1918. május 11-én szétvert volt II. lengyel hadtesttől az önkéntesek átözönlésének.[55]

Ezzel egyidőben szerveződött Moszkvában az Őrosztagok Önálló Csoportja. Kezdetben a moszkvai katonai körzet parancsnokságán teljesítettek szolgálatot, majd 1918 nyarán átszerveződtek a 3. Lengyel Forradalmi Lublini Ezreddé.[56] Ugyanakkor újabb egységek szervezése is megkezdődött, többek között a Mazóviai Ulánusezredé, Boriszoglebszkben egy ulánusszázadé és Szaratovban egy gyalogosegységé.[57]

A lengyel forradalmi katonai egységek megalakítása önkéntesek toborzása útján ment végbe. A jelentkezők írásban kötelezték magukat hat hónapos katonai szolgálat teljesítésére. Zsoldot, családjuk számára élelmiszersegélyt és külön pénzsegélyt kaptak. Az alakulatok felállítása igen nehéz körülmények között ment végbe a polgárháború további kiterjedése következtében. Az egyes alakulatok már szervezésük időszakában bevetésre kerültek, például Kurszknál, Belgorodnál és Caricinnál (ma Volgográd), és a helyőrségi szolgálatban is számos feladatot oldottak meg.[58]

51 ŻBIKOWSKI, STEFAN: 1891-ben Wola Osowińskában született, értelmiségi családból. A varsói egyetemen matematikatanári képesítést szerzett. 1915-től a cári hadseregben szolgált, két év múltán zászlósi rendfokozattal elvégezte a vilnai katonaiskolát. A februári forradalom után kapcsolódott be az aktív forradalmi tevékenységbe. A Délnyugati Fronton katonai bizottságokat szervez, a lengyel baloldali katonai alakulatok 1917. decemberi kongresszusán a belgorodi tartalék lövészezredet képviseli. 1918 elején az ezredbizottság elnöke, majd az 1. Forradalmi Lengyel Ezred (a volt tartalék lövészezred) parancsnoka. Kiemelkedő parancsnoki egyénisége elsősorban a Nyugati Lövészhadosztály szervezésekor nyilvánult meg. Az intervenció és a polgárháború befejeződése után jelentős szerepet játszott a nemzetközi munkásmozgalomban. (A Księga Polaków Uczestników Rewolucji Październikowej, 1917—1920. Biografie. [A továbbiakban — Księga Polaków . . .] Varsó, 1967. alapján.)

52 BOBIŃSKI, STANISLAW: nemesi családból származott, 1882-ben, Varsóban született. Kezdetben az illegális szocialista mozgalomban tevékenykedett, 1905-től az SDKPiL-hez csatlakozott. Hamarosan emigrációba kényszerült, Krakkóban filozófiát hallgatott, Drezdában erdészeti tanulmányokat folytatott. 1913-ban visszatért Varsóba. A februári forradalomban már aktívan tevékenykedett. Az SDKPiL szervezőjeként kiemelkedő szerepet játszott az oroszországi lengyel katonai baloldal vezetésében. 1918 elején Moszkvában a lengyel ügyek katonai biztosa a Moszkvai Katonai Körzet parancsnokságán. 1918. májusában az SDKPiL csoportok értekezletén a katonaiszervezési kérdések előadója. Előbb a Varsói Forradalmi Vörös Ezred, majd 1918. augusztusától a Nyugati Lövészhadosztály politikai biztosa. Már 1919-ben felelős beosztásokat töltött be Szovjet-Oroszország párt- és államapparátusában. Később a moszkvai Szverdlov Egyetemen tudományos, kutató és oktató munkát végzett. (A Księga Polaków . . . alapján)

53 *Z. Lukavski:* Przyczynek do historii . . . i. m. 122. o.

54 *J. Hofman:* i. m. 190. o.

55 Uo. 195. o.; *W. Najdus:* Lewica polska . . . i. m. 153. o.; *I. Pawlowski—K. Sobczak:* i. m. 161: o.

56 Uo. 174. o.

57 *A. Manuszevics:* Polszkije intyernacionaliszti . . . i. m. 248. o.; *P. A. Golub:* i. m. 48. o.

58 *Z. Lukawski:* Przyczynek do historii . . . i. m. 123. o.

1918. július 7-én kitört a jaroszlavli ellenforradalmi felkelés. A szovjethatalom ellenségei kezdetben jelentős sikereket értek el. Elfoglalták a városi fegyverraktárat, a postát, a távirdát és a város nagy részét. A védelemben levő gyenge vörösgárdista osztagok megsegítésére az 1. Moszkvai Szovjetezred kapott utasítást. Vele együttműködve vett részt a vállalkozásban a Varsói Forradalmi Vörös Ezredből kiállított vegyes zászlóalj is. A zászlóalj parancsnoka Wiktor Filanowicz, politikai biztosa Władysław Scibor volt. Állományába tartozott két lövészszázad, egy nehézgéppuskás szakasz, egy aknavető szakasz és Henryk Poñcz-Ciesiołkiewicz mazóviai ulánusszázada. A lengyel katonák rendkívül heves utcai harcokban vettek részt mintegy 20 napon át. Az ellenség, mivel számított az Arhangelszk körzetében partra szállt antant-csapatok segítségére, elkeseredett ellenállást fejtett ki.[59]

A Moszkvában alakulóban levő Mazóviai Ulánusezredből hamarosan két lovasszázadot állítottak ki, és Piotr Borewicz parancsnoksága alatt Kazanyba küldték őket. Az 1. szovjet hadsereg állományába kerültek, amely abban az időpontban a keleti fronton harcolt a csehszlovák hadtest által támogatott fehér tábornokok erői ellen.[60]

1918. augusztusának első napjaiban került sor a Varsói Forradalmi Vörös Ezred elutazására, melyet a déli frontra irányítottak. Az útnak indulás előtti napon a zamoszkvorecsi Technológiai Intézetben katonagyűlést tartottak, melyet a forradalom vezérének, Vlagyimir Iljics Leninnek a részvétele tett emlékezetessé. A forradalom vezére búcsúszavaiban az egybegyűlt lengyel katonákat felszólította a dolgozók nemzetközi testvériségének erősítésére. Rámutatott, hogy a lengyel katonáknak „az a nagy tisztesség jutott osztályrészül, hogy fegyverrel a kezükben védjék meg a szent eszméket, és hogy együtt harcolva azokkal, akik tegnap a fronton ellenfeleik voltak — a németekkel, az osztrákokkal, a magyarokkal —, a gyakorlatban valósítsák meg a népek nemzetközi testvériségét".[61]

A Varsói Forradalmi Vörös Ezred frontra utazásával nem szűnt meg a lengyel forradalmi katonai alakulatok további építése. Sőt éppen ekkor lendült fel ez a tevékenység a Nyugati Lövészhadosztály létrehozása érdekében, melynek parancsnoka W. Jerszow, majd 1919-ben Roman Łągwa[62] volt. Ennek a harcászati egységnek a politikai biztosai 1918-ban Stanisław Bobiñski, Stefan Żbikowski és Stanisław Budzyñski, 1919-ben pedig Stefan Brodowski, Adam Sławiñski és Samuel Łazowert[63] voltak.

A Vörös Hadsereg szervezeti felépítésének megfelelően a hadosztály három dandárból állt. Az I. Lövészdandár állományába tartozott az 1. Varsói Forradalmi Vörös Ezred (parancsnoka Wojciech Szudek, helyettese Stanisław Dziatkiewicz), a 3. Siedlcei Forradalmi Ezred (parancsnoka Franciszek Rupiewicz, helyettese Adam Szpak), a Varsói Huszárzered (parancsnoka Władysław Kolankowski, politikai biztosa Ignacy Piwoñ) és az I. Könnyű Tüzérosztály. A II. Lövészdandár egysége volt a 2. Lublini Forradalmi Ezred (parancsnoka Włodzi-

59 *S. Żbikowski:* Zachodnia Dywizja Strzelców. „Z Pola Walki" 1960. 2. sz. 80. o.
60 Uo. 88. o.
61 *H. Bobiñska:* Lenin w Czerwonym Pułku Warszawy. Pamiętnik tamtych lat. I. rész. Varsó, 1963. 43. o. Magyarul: V. I. Lenin Összes Művei. 2. kiadás 37. k. Budapest, 1973. 23. o.
62 ŁAGWA, ROMAN: Varsóban született, 1891-ben, kispolgári családból. Már középiskolás korában részt vett az iskolai illegális szocialista körök munkájában. 1910-től a PPS-Baloldalhoz tartozott. 1914-től a cári hadseregben szolgált. Tevékenyen részt vett a katonai mozgalomban. Kiváló szónok, részt vett a lengyel katonák I. összoroszországi kongresszusa baloldalának pétervári tanácskozásain. Később a ZWP (Baloldal) Központi Bizottságának tagja, majd — az Októberi Forradalom után — a vezetője. Tántoríthatatlanul harcolt a forradalom ügyéért. A Nyugati Lövészhadosztály 1. Lövészdandárjának szervezője, majd parancsnoka. Az intervenció és a polgárháború után magas parancsnoki tisztségeket töltött be a Vörös Hadseregben. (A Księga Polaków ... alapján.)
63 *Z. Łukawski:* Przyczynek do historii ... i. m. 125. o.

mierz Władyczuk), a 4. Varsói Forradalmi Ezred (parancsnoka Franciszek Makowski, majd Stanisław Kowalski, politikai biztosa Eugeniusz Walczak), a Mazóviai Ulánusezred (parancsnoka Zygmunt Skalski, politikai biztosa Stanisław Mickiewicz). A legutoljára megalakult III. Lövészdandárhoz tartozott az 5. Vilnai Forradalmi Ezred (parancsnoka A. Zienkiewicz), a 6. Grodnói Forradalmi Ezred (parancsnoka I. Kukujew), egy lovasegység és a III. Könnyű Tüzérosztály. A dandárparancsnoki tisztet a következők töltötték be: az I. Lövészdandárnál Roman Łągwa (1919. januárjától Kazimierz Majewski), a II. Lövészdandárnál Franciszek Makowski (1919. februárjától Stanisław Kowalski), a III. Lövészdandárnál pedig Kazimierz Majewski (1919. márciusától Dobrowolski). A dandár állományába tartoztak ezen kívül a géppuskás, a távírász, az egészségügyi és állategészségügyi alegységek, továbbá egy tartalékzászlóalj és egy műszaki század. A Nyugati Lövészhadosztály parancsnoksága alá tartozott továbbá egy lovas felderítő alakulat, egy távírász zászlóalj, egy műszaki zászlóalj, a gépkocsipark, egy repülőcsoport, tábori kórház, az egészségügyi, illetve állategészségügyi alakulatok és két hadtápbázis.[64]

A hadosztály legfelsőbb politikai szerve a Forradalmi Katonai Tanács volt. Ennek tagja volt Samuel Łazowert (ismert lengyel munkásmozgalmi vezető, 1918. novemberétől az oroszországi SDKPiL-csoportok Központi Végrehajtó Bizottságának tagja), Stefan Brodowski (szintén az SDKPiL egyik kiemelkedő alakja) és Adam Kaczorowski-Sławiński (a bolsevik párt tagja). Az önkéntesek toborzásával kapcsolatos feladatok végrehajtását a Forradalmi Katonai Tanács mellett 1919. január 14-től működő Toborzási Osztály irányította Romuald Muklewicz,[65] Lengyeország Kommunista Munkáspártjának tagja, a PPS-Baloldal volt tagja vezetésével. Az osztály ellenőrizte a különböző városokban szervezett 30 toborzóiroda tevékenységét. Ezenkívül léteztek a Nyugati Lövészhadosztálytól független, önálló lengyel forradalmi egységek is. Közéjük tartozott például az irkutszki Lengyel Forradalmi Század, az uszmani Lengyel Osztagcsoport, a petrozavodszki Lengyel Vasúti Őralakulat, a voronyezsi Lengyel Vasúti Őralakulat, az orjoli „Józef Mirecki" Lengyel Zászlóalj és az odesszai Lengyel Osztag.[66]

1918. augusztusától, mint már említettem, a Nyugat Lövészhadosztály néhány alakulata Gyenyikin tábornok csapatai ellen harcolt. Később az egész I. Lövészdandár bekapcsolódott a harctevékenységbe és a déli arcvonalon maradt 1919. január közepéig. Kezdetben nem működött egységes alakulatként. Alegységei különböző szovjet harcászati kötelékek parancsnokságai alárendeltségébe tartoztak. 1918. október közepén ebben a vonatkozásban alapvető változás következett be. A dandár alakulatai egységes harcászati egységbe összpontosultak és önálló arcvonalszakaszon oldották meg harcfeladataikat. Ez a szakasz Balasovtól délre, Makasevszktől Nyikolajevszkig terjedt és mintegy 20 km szélességű volt. A dandár harcászatilag a 15. szovjet lövészhadosztály alárendeltségébe tartozott. A különösen elkeseredett harcok során jutott Kupavához és Szerbinóhoz.

64 S. *Żbikowski:* i. m. 92. o.; *I. Pawłowski—K. Sobczak:* i. m. 190. o.; *A. Kronik:* i. m. 55: o.; *W. Najdus:* Lewica polska i. m. 156. o.

65 MUKLEWICZ, ROMUALD: 1890-ben született Supraste-ban, munkáscsaládból. 1906-tól 1909-ig az SDKPiL, majd a PPS-Baloldai tagja. Az I. világháborúban az orosz hadiflottánál szolgált. **A februári forradalom után matrózbizottsági elnök, majd a pétervári szovjet tagja.** Részt vett a lengyel katonák I. összoroszországi kongresszusán Pétervárott, a baloldali küldöttek különválása után pedig, Łągwaval együtt, a külön tanácskozásokon is. 1919-ben Lengyelország Kommunista Munkáspártja csoportjai Központi Végrehajtó Bizottságának tagja, ugyanakkor a Nyugati Lövészhadosztály Forradalmi Katonai Tanácsa Toborzási Osztályának vezetője. Később magas parancsnoki tisztségeket töltött be a Vörös Hadseregben. (A Księga Polaków . . . alapján.)

66 W. *Najdus:* Lewica polska . . . i. m. 182. o.

Ezekben a küzdelmekben elsősorban a 2. Lublini Forradalmi Ezred vett részt, amely 1918. november 11-én került az I. Lövészdandár állományába, miután ebből kivonták a 3. Siedlcei Forradalmi Ezredet. 1918. december végén az I. Lövészdandár Krasznoje és Oszipov helységek védelmében vívott heves harcokat. A dandár a déli arcvonalon súlyos veszteségeket szenvedett. Csupán 1918. december 9—29. között 800 volt az elesettek, megfagyottak, eltűntek száma.[67] 1919. január végén az I. Lövészdandárt kivonták a déli arcvonalról. Belorussziába érkezése után összevonásra került a Nyugati Lövészhadosztály más alakulataival.

A Nyugati Lövészhadosztály alakulatainak egyesítésére Vityebszk térségében került sor. Később az egyesített hadosztályt bevetették a német hadseregtől elhagyott belorusz területekért folyó harcokba. A hadosztály keletről nyomult Lida és Baranovicsi irányába. 1919. február végén harcba bocsátkozott a lengyel állam fegyveres erőivel.[68] Ezzel bekövetkezett az ellentétes ideológiát képviselő és a front két oldalán harcoló lengyel katonai alakulatok fegyveres összecsapása. A Nyugati Lövészhadosztály egységei 1919. június 9-ig vettek részt ezekben a harcokban. Ekkor új elnevezést kapott, 52. szovjet lövészhadosztály lett és ezzel a hadosztály — mint lengyel harcászati alakulat — megszűnt létezni.

A továbbiakban, a Nyugati Lövészhadosztály névváltozása után, a lengyelek már nem önálló nemzeti egységekben járultak hozzá az Októberi Forradalom vívmányainak fegyveres megvédéséhez. A kutatások mindezideig nem tudták megállapítani, tulajdonképpen hány lengyel vett részt a forradalom védelmében. Vannak feltételezések, melyek szerint a Vörös Hadsereg és a lengyel forradalmi katonai alakulatok soraiban több mint 100 000 lengyel harcolt.[69] Az internacionalizmus nagyszerű iskoláját jelentő szolgálatban átlagon felüli vezető és szervező tehetségek tűntek fel. A legkiválóbbakhoz tartozott elsősorban Stanisław Bobiński, Roman Łągwa, Romuald Muklewicz és Stefan Żbikowski. Feltétlenül figyelmet érdemelnek.

[67] *I. Pawłowski—K. Sobczak:* i. m. 203. o.
[68] *A. Kronik:* i. m. 55. o.
[69] *I. Pawłowski—K. Sobczak:* i. m. 250. o.

V. I. ANANYEV

LUKÁCS JÓZSEF* MAGYAR INTERNACIONALISTA

Az európai kommunista és munkáspártok berlini konferenciáján L. I. Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára leszögezte: „Mi, szovjet kommunisták, akárcsak más szocialista országok kommunistái, mély elismeréssel adózunk a tőke országaiban élő elvtársainknak, akik szolidárisak voltak velünk mind történelmünk nehéz pillanataiban, mind a megszokott békés munka napjaiban. A magunk részéről mi mindig kinyilvánítjuk szolidaritásunkat azzal a harccal, amelyet osztálytestvéreink folytatnak a kapitalizmus táborában, arra törekszünk, hogy erkölcsi és politikai támogatást nyújtsunk számukra."[1]

Ebből a meghatározásból világosan kitűnik mindazon internacionalista és nemzeti feladatok egysége és oszthatatlansága melyeket a kommunisták világhadseregének a társadalmi haladás kibontakoztatásáért és elmélyítéséért küzdő harci osztagai tűztek maguk elé. Lenin leszögezte, hogy ez állandóan ható és érvényes tényező, mely gyakorlatilag a célratörő küzdelemben valósul meg.

A Nagy Október győzelmét, a munkások és parasztok első szocialista államát, forrón üdvözölték más országok kommunistái — a nemzetközi proletariátus képviselői.

A szovjet államnak nyújtott aktív segítség lényeges formája volt a külföldi internacionalisták mozgalma, mely a külföldi munkások és hadifoglyok körében bontakozott ki, akik az 1917 őszi viharos forradalmi események idején Oroszországban tartózkodtak. A kommunisták pártjának és az OK(b)P külföldi csoportjainak aktív munkája eredményeként ez a mozgalom tömegessé vált. Több mint 250 ezer külföldi internacionalista küzdött fegyverrel a kézben az intervenciósok és fehérgárdisták ellen.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, majd a Szovjetunió polgárháborúja idején a magyar hadifoglyok ezrei jelentkeztek a Vörös Gárdába, az internacionalista zászlóaljakba és ezredekbe. Számosan közülük más nemzetiségű katonákkal közös egységek állományába kerültek. A magyar internacionalisták a polgárháború valamennyi arcvonalán harcoltak, szívósan küzdöttek a szocia-

* LUKÁCS JÓZSEF (1885—1938) Vácott született. Foglalkozása asztalos. 1905-től az MSZDP tagja. 1915-ben orosz hadifogságba esik és az orenburgi hadifogolytáborba kerül. Itt bekapcsolódik a forradalmi agitációba. 1918. márciusától az OK(b)P tagja. Az orenburgi kommunista emigránsok nemzetközi bizottságának titkára és a „Kommunista emigránsok nemzetközi bizottságának titkára és a „Kommunista emigránsok légiója" megalakításának egyik kezdeményezője. A polgárháború alatt különböző arcvonalakon harcol, 1919 nyarán Ukrajnában a 3. internacionalista ezred politikai biztosa. 1920—1921-ben Orenburgban, majd Szamarkandban pártmunkás. A polgárháború után a Szovjetunióban marad és a szakmájában dolgozik.

1 *Brezsnyev, L. I.* beszéde az európai kommunista és munkáspártok konferenciáján. *Népszabadság*, 1976. június 30.

lista forradalom ellenségeivel. A Vörös Hadsereg vezetői számos felelős hadművelet végrehajtását bízták rájuk.

A külföldi internacionalisták mozgalma kiterjedt a távoli orenburgi területre is. 1918. május 1-én Orenburg Kormányzóság területén az osztrák—magyar és a német hadsereg 12 390 hadifoglya tartózkodott. Csupán Orenburgban és elővárosaiban több mint 4 ezer embert helyeztek el. Itt, Oroszország számos más körzetéhez hasonlóan, a hadifoglyok részt vettek a szovjethatalom kivívásáért folyó harcban. Az orenburgi területen tartózkodó hadifoglyok körében aktív munkát folytatott több magyar: Oleander Pál, Lukács József, Sipka Lajos, Gyurkó Rókus, valamint a szerb Juricsek és sokan mások, akik így az első internacionalistákat képviselték.

Lukács József 1885-ben Vácott született erdész családból. A szorító anyagi gondok már 14 éves korában munkába kényszerítették. Asztalostanuló lett, majd felszabadulva, segédként, különböző budapesti üzemekben dolgozott. Lukács József már fiatalon bekapcsolódott a munkásmozgalomba, 1905-ben belépett a szociáldemokrata pártba.

A szociáldemokraták baloldali csoportjában részt vett a politikai sztrájkokban és tüntetésekben, azokon több ízben szónokként is fellépett és így a rendőrség feketelistájára került. 1911-ben, aktív forradalmi, agitációs tevékenységéért, három havi börtönbüntetésre ítélték, melyet életrajzi feljegyzéseiben így jelzett: „A büntetést teljes egészében letöltöttem".

Az 1914-es mozgósításkor több százezer társával együtt bevonult az osztrák—magyar hadseregbe. A háború első napjától kezdve a fronton volt. A több mint egy évig tartó súlyos galíciai harcok után Lukács József egy nagy létszámú legénységi-tiszti csoporttal orosz fogságba esett. Többszöri átcsoportosítás és utazás után 1915 őszén az Orenburg körzetében levő Menovoj-Dvor-i fogolytáborba szállították.

A cárizmus, a többi hadviselő állam kormányához hasonlóan, nem gondoskodott a legénységi állományú hadifoglyokról. Emberi méltóságuktól megfosztva, kemény üldöztetésnek voltak kitéve. A foglyokat emberi életre alkalmatlan helyiségekben, nem egyszer istállókban, pajtákban, vagy düledező, elhagyott laktanyákban zsúfolták össze. Ritkán magánházaknál szállásolták el őket. Télen a táborok helyiségeit nem fűtötték. A hadifoglyok nehezen viselték el az urali és szibériai, sokszor 40 fokot is elérő fagyokat. Rendkívül ínséges ellátásban részesültek.

Lukács József így jellemezte a Menovoj-Dvor-i fogolytábor helyzetét: „Az óriási udvaron ásott másfél méter mély gödrökre deszkafödémet helyeztek és földdel fedték be. Ezek voltak a legénységi barakkok, ahol folyamatosan 2—3 ezer ember élt. A tetű és a kozák kancsuka nem hagyott nyugtot a foglyoknak".[2]

A forradalmi beállítottságú hadifoglyok kapcsolatot tartottak a kommunisták illegális helyi szervezeteivel, tájékozottak voltak az Oroszországban végbemenő viharos eseményekről. Az OK(b)P orenburgi városi bizottsága megbízásából politikai agitációt folytattak a Menovoj-Dvor-i fogolytáborban, feltárták a háború imperialista jellegét és a foglyok nyomorúságos helyzetének okait, harcba szólították őket a kizsákmányolók ellen és valamennyi ország munkásságának szövetsége mellett szálltak síkra. Tevékenyen vette ki részét ebből a munkából Lukács József internacionalista is, többször mondott beszédet magyar és német nyelven. Beszédei és felszólalásai egyszerűek és tényszerűek, a

2 *Lukács József:* A kommunista emigránsok légiója. Részlet a „V bojah i pohodah" c. gyűjteményes kötetből. Szverdlovszk, 1959. 546. o.

foglyok számára jól érthetőek voltak. Egyidejűleg leleplezték az ellenforradalmi beállítottságú tisztek és papok romboló propagandáját, mely káros hatással volt a katonák egy részére.

A tábor parancsnoksága üldözte az antimilitarista, forradalmár hadifoglyokat, agitációs munkájukat igyekezett minden eszközzel megakadályozni. Különleges személyi gyűjtőket fektettek fel róluk, amelyekben minden forradalmi és háborúellenes tényt rögzítettek. A „megbízhatatlanok" listájára került Lukács József is. Mint javíthatatlan „lázítót" gyakran fogdára ítélték.

A táborparancsnokság megtorló intézkedései azonban nem hozták meg a kívánt eredményt. A hadifoglyok körében rohamosan nőtt az agitátorok száma, fokozódott a háborúellenes hangulat, ugyanakkor erősödött a kommunisták pártja és az oroszországi munkásság aktív harca iránti szimpátia. Környezetükben tért nyertek a tudományos kommunizmus eszméi.

Óriási lelkesedéssel fogadták a februári polgári demokratikus forradalomnak és a cári önkényuralom megdöntésének a hírét. Erről a győzelemről a Menovoj-Dvor-i fogolytábor lakói tömeggyűlésen emlékeztek meg, ahol a szónokok öt nyelven léptek fel. Lelkesítő beszédet mondott Lukács József is. Felhívta a hadifoglyokat, támogassák Oroszország proletariátusának forradalmi harcát.

Ez a beszéd alapot szolgáltatott ahhoz, hogy újabb megtorlást alkalmazzanak vele szemben. 1917. március végén Szamara Kormányzóság Tockoje-i fogolytáborába irányítják át. Ezt a tábort a rendkívüli szigorúság jellemezte, joggal érdemelte ki a „haláltábor" elnevezést. Az itt összezsúfolt 25 ezer hadifogolyból 1916. február közepére több, mint 16 ezer ember pusztult el has- és kiütéses tífuszban.[3]

Az aggasztóan súlyos helyzet sem tudta Lukács Józsefet megtörni. Elvbarátaival együtt tovább folytatta a forradalmi agitációt, mely pozitív eredményekkel járt. Itt köszöntött rá a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, melynek világtörténelmi jelentőségű győzelmét teljes szívből, mint hozzá közel álló, személyes ügyet üdvözölte.

1917. december elején Lukács József Buzulukba települt, ahol belépett Leontyev vörösgárdista osztagába. Részt vett a szovjet csapatok Orenburg elleni támadásában. Az északról mért és a Vörös Gárda osztagainak a városból indított együttes csapásával Dutov fehérkozák egységeit 1918. január 31-én kiűzték a városból.[4]

Lukács József visszatérése Orenburgba pozitív jelentőségű volt. Elvtársaival együtt még nagyobb energiával folytatta a hadifoglyok körében a lenini eszmék és a kommunista párt jelszavainak propagálását. A külföldi internacionalisták megalakították a városban a külföldi munkás-paraszt szakszervezeteket. Első tagjai sorában találjuk Lukács Józsefet, Oleander Pált, Sipka Lajost, Gyurkó Rókust, Juricseket. Tagjainak száma összesen 316 volt. 1918. március 17-én Lukács József az OK(b)P soraiba lépett.

Március végén, a hadifoglyok egy népes gyűlésén, megalakították a szociáldemokrata internacionalisták orenburgi bizottságát, melyet a kommunista emigránsok bizottságának neveztek. Ebbe a magyarok, németek és csehek két-két, a románok, lengyelek és horvátok egy-egy képviselőjét választották be. A bizottság titkári teendőivel Lukács Józsefet bízták meg.

Erről a jelentős eseményről Lukács József aláírásával levelet küldtek Leninnek. Közölték, hogy a Szovjetek Kormányzósági Végrehajtó Bizottsága 5000

3 A Szovjet Hadsereg Központi Állami Archívuma. (Centralnij goszudarsztvennij arhiv Szovjetszkoj Armii; a továbbiakban — CGASZA) Moszkva. f. 28361., op. 2., d. 38., l. 3.
4 Intyernacionaliszti. Moszkva, 1967. 362. o.

rubel pénzbeli juttatásban részesítette az emigráns bizottságot, továbbá 20 puskát és 20 pisztolyt utalt ki számára. Tervbe vették cipész-, asztalos- és szabóműhely megnyitását is. A bizottság a kormányzóság egyes járásaiba szervező instruktorokat küldött. Ezek feladata volt a helyi internacionalista bizottságok megalakítása a hadifoglyok körében.[5]

Az internacionalisták orenburgi bizottsága egyik ülésén határozatot hozott „valamennyi hadifogolynak kommunista emigráns névvel"[6] való elnevezéséről. Ez a határozat helytelennek bizonyult. A bizottság vezetői nem számoltak a táborokban kialakult osztálymegosztottsággal. Korántsem minden külföldi fogoly mutatott készséget akkor a kommunisták pártjába való belépésre. A puszta elnevezéstől még nem változhatott meg automatikusan minden hadifogoly nézete.

Az internacionalisták orenburgi szervezete nagy figyelmet fordított a fogolytáborban folytatott munkára. Agitátorait rendszeresen ide irányította. Ezt a munkát azonban komolyan akadályozták az ellenforradalmi érzelmű tisztek, akik koholmányok özönét terjesztették a burzsoá propaganda szellemében. Eleinte arra törekedtek, hogy befolyásuk alatt tartsák azokat a hadifoglyokat. akik nehezen igazodtak el a politikai kérdésekben. Megfenyegették az agitátorokat, igyekeztek őket a tábortól távol tartani, beszélgetéseiket meghiúsítani. Esetenként sikerült az ellenforradalmár tiszteknek a legénységi állományú foglyokat is bevonni az ilyen akciókba.

Lukács József visszaemlékezéseiben arról írt, hogy őt és más agitátorokat a Menovoj-Dvor-i fogolytáborban inzultálták a tisztek, miközben beszédet mondottak a foglyoknak. Valamilyen súlyos tárgytól elszenvedett ütéstől betört a koponyája. A táborőrség segítségével sikerült a rendet helyreállítani, és az izgága csoportokat lecsendesíteni. Ezt követően, kötéssel a fején, Lukács József szólalt fel elsőnek. Utána német, cseh, és orosz nyelven mondtak beszédet az agitátorok. A beszéd alatt a tisztek néma tüntetéssel hagyták el a gyűlést. A foglyok hangulata sokkal kedvezőbbre fordult. A katonák helyeslő közbeszólásokkal támogatták a szónokok javaslatait.

A bizottság képviselői vizsgálatot folytattak a tiszti konyhán, és kihirdették, hogy a tisztek élelmiszert rejtegetnek, arra törekedve, hogy elégedetlenséget keltsenek a katonák körében az éhezéssel határos hiányos ellátás miatt. A bizottság kitelepítette a tiszteket a kényelmes lakásokból és a hármas barakkba irányította őket. Ez a rendkívül meggyőző tény arról tanúskodik, hogy az internacionalisták bizottsága a legénységi foglyok érdekeit védelmezte.[7]

A bizottság, a Szovjet Köztársaság más kormányzósági központjainak példája alapján, nemzetközi Vörös Gárda osztag felállítása mellett döntött. Ezt a kezdeményezést, sokoldalú segítséget nyújtva, lelkesen támogatta az OK(b)P városi bizottsága és a Forradalmi Katonai Bizottság. Így alakult meg Orenburgban a „Kommunista emigránsok légiója". 1918. április elején állományában 382 külföldi internacionalista szolgált. A magyarokon kívül, akik a légió zömét alkották, németek, csehek, szlovákok, szerbek, horvátok és románok is csatlakoztak.

Az internacionalista légióban szigorú fegyelem uralkodott, magas fokú harckészültségben, sikeresen hajtotta végre a szovjet katonai vezetés utasításait. A légió katonái őrszolgálatot teljesítettek a város és a fogolytábor területén, felkutatták a városban rejtőzködő dutovistákat és részt vettek kitörési kísérleteik

5 *Pravda*, 1918. április 24.
6 *Izvesztyija Uralszkogo oblszovjeta*, 1918. április 26.
7 *Lukács József:* i. m. 548. o.

elhárításában. Egy 20 fős internacionalista különleges osztag, a magyar Róka György vezetésével, az orenburgi vasútállomáson teljesített ügyeleti szolgálatot. Azt a feladatot kapták, hogy ellenőrizzék a vasúti szerelvényeket és tartóztassák fel az Oroszország központi körzeteibe önkényesen távozó hadifoglyokat, elsősorban tiszteket.

A „Kommunista emigránsok légiója" aktívan vette ki részét a fehérkozákok orenburgi rajtaütésének elhárításából. 1918. április 4-én a légió katonái különös helytállást és bátorságot tanúsítottak a katonai parancsnokság és a politikai biztosság épületeinek védelmében. Géppuskáik nagy veszteségeket okoztak a dutovistáknak. „Szeretnék megemlékezni — írta I. D. Martinov — az internacionalista légió — de elsősorban géppuskásainak — rendkívüli hősiességéről, rettenthetetlenségéről, osztálygyűlöletéről és elszántságáról a végsőkig való harcra."[8]

Az áprilisi eseményeket követően az internacionalisták bizottsága fokozta agitációs munkáját a hadifoglyok körében, a légióba való jelentkezés serkentésére. Aktívan irányította ezt az akciót Lukács József, aki rendszeresen látogatta a tábort és a különböző munkahelyeket. A serény munka meghozta gyümölcsét. Április közepére a légió létszáma kétszeresére nőtt. Valamennyi katonáját puskával vagy karabéllyal és 25 tölténnyel látták el. A Vörös Hadsereg törzse a légiót egy hétlöveges tüzérüteggel és géppuskákkal erősítette meg, meghatározta az alegységek állománytábláját, mely a katonai egységekével azonos volt.

A Forradalmi Katonai Bizottság kiválasztotta és kinevezte a parancsnoki kart. A vezető beosztások a következőképpen oszlottak meg: a légió parancsnoka Sipka Lajos, politikai biztosa Oleander Pál, parancsnokhelyettese Gyurkó Rókus lett. Lukácsot a katonai szervezet elnökévé nevezték ki, ami gyakorlatilag a légió törzsfőnöki teendőit jelentette, és sikerrel oldotta meg a reá háruló kötelmeket. Az egyik század parancsnoka a szerb Juricsek volt.[9]

A parancsnokok és politikai munkások állandó figyelmet fordítottak az internacionalista légió harckészsége fokozására, felkészítették a személyi állományt a fehérgárdisták és a szovjethatalom minden más ellensége elleni újabb harc megvívására. A katonák, a kötelességteljesítés szép példáját mutatva, megedződtek a kiképzésben és gyakorlati tapasztalatokra tettek szert a különböző harchelyzetekben való tevékenység terén. Aktív résztvevői voltak a dutovistákkal a Donguzszkaja vasútállomás, Szaraktas és Csernij Otrog körzetében az Ileckhez vezető megközelítési útvonalakon vívott harcoknak. Az internacionalisták egy megerősített őrosztaga védte a Menovoj—Dvor-i fogolytábort.

1918 nyár elején a fiatal Szovjet Köztársaság katonai helyzete lényegesen megromlott. A helyzet bonyolultságát az imperializmus és a belső ellenforradalom erőinek aktivizálódása, valamint a csehszlovák hadtest zendülése váltotta ki. Lenin meghatározása szerint a szocialista forradalom sorsa akkor a keleti fronton dőlt el.

Rendkívül súlyos helyzetbe került Orenburg városa, melyet a csehszlovák zendülők és a dutovista hordák egyaránt fenyegettek. Ezek a kozák lovasság révén kaptak utánpótlást. A párt orenburgi kormányzósági bizottsága, a kormányzósági végrehajtó bizottság és a Forradalmi Katonai Bizottság törzse választás előtt állt: vagy védi a várost, vagy időlegesen kivonul a városból, hogy megőrizze erőit és időt nyerjen.

8 Orenburg Területi Állami Archívum. (Goszudarsztvennij archiv Orenburgszkoj oblasztyi; a továbbiakban — GAOO) f. 2484., op. 1., d. 1., 1.92.
9 GAOO f. 2484., op. 1., d. 1., 1.57.

A végleges döntés meghozatala, valamint a kérdéssel kapcsolatos viták megszüntetése érdekében 1918. június 26-án rendkívüli közös tanácskozást tartottak a katonai alakulatok parancsnokai, P. A. Kobozev, A. A. Koroszteljov, G. V. Zinovjev részvételével. Az internacionalista légiót Lukács József és Oleander Pál képviselte. Parázs vitát követően a tanácskozás olyan döntést hozott, hogy szervezetten ki kell vonulni Orenburgból.[10] Az adott körülmények között ez volt az egyedül helyes elhatározás.

1918. július 2-án a szovjet egységek elhagyták a várost. A vörös csapatok főerőit vasúti szállítással Aktyubinszk körzetébe csoportosították át. A visszavonulás során Ileck, Ak-Bulak és Martuk körzetében bátran megütköztek az ellenséggel. A visszavonulás utóvédharcaiban a „Kommunista emigránsok légiója" megakadályozta, hogy a fehérkozákok zsákmányul ejtsék az egyenruházattal, élelemmel, felszereléssel, lőszerrel és más értékekkel megrakott vasúti szerelvényeket. Az alattomos ellenséggel való összecsapásokban többször is részt vett Lukács József.

Az Aktyubinszkba érkező katonai egységeket és munkásosztagokat a G. V. Zinovjev parancsnoksága alatt álló 1. turkesztáni hadsereg állományában vonták össze. A szovjet csapatok átszervezése érintette az internacionalista légiót is.

A hadseregparancsnok Sipkának és Oleandernek adott megbízást arra, hogy a légió bázisán alakítsák meg az internacionalista ezredet. A parancs végrehajtásában aktívan segítette őket Lukács, Gyurkó, Gábor és Juricsek. A légió törzse operatív munkát végzett, főleg az ezred állománytáblájának kidolgozásá-

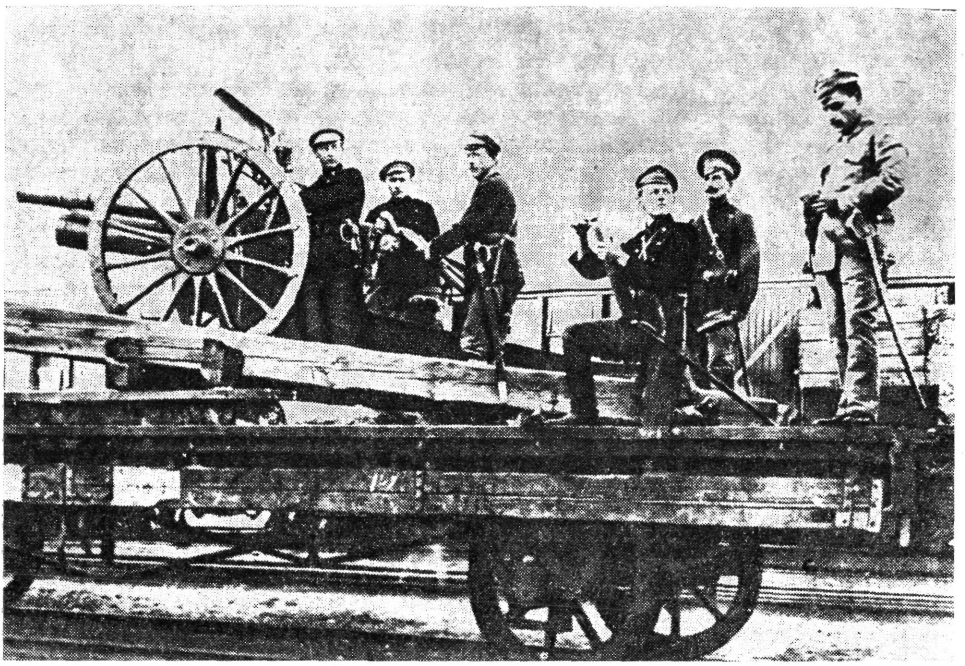

Magyar internacionalista tüzérek Aktyubinszk állomásán (Orenburgi terület), 1918

10 CGASZA f. 28361., op. 2., d. 64., l. 1.

ban, a zászlóalj-, század- és szakaszparancsnokok kiválasztásában. Az internacionalista ezred gerincét a „Kommunista emigránsok légiója" alkotta, de állományába olvadtak be a „Szamarai Kommunár", a Buzuluki és más internacionalista osztagok és az S. H. Uszmanov vezette, 500 főt számláló muzulmán zászlóalj is.

Augusztus elején befejeződött a külföldi internacionalista ezred megalakítása. Az ezred neve többször is változott. Az utolsó elnevezése „3. internacionalista ezred" volt. Létszáma elérte a 2 ezer főt. Első zászlóalja három századból állt és magyarokkal töltötték fel, ez maradt továbbra is a legerősebb, legállóképesebb alegység. A 2. zászlóalj két századában németek, szerbek, csehek, szlovákok és románok szolgáltak. A 3. zászlóalj két századát Orenburg Kormányzóság szülöttei, tatárok, baskírok és kozákok alkották. Így az ezredben 28 nemzetiség volt képviselve, akiket az egységes cél, a szovjethatalom ellenségei iránti gyűlölet kovácsolt össze.

A turkesztáni hadsereg törzse Sipkát nevezte ki az internacionalista ezred parancsnokává, majd betegségére való tekintettel a lengyel Belevics vette át az ezred vezetését. A politikai biztosi funkcióra Oleandert javasolták, majd Juricsek dolgozott ebben a beosztásban.[11]

Nagy jelentősége volt az internacionalista egységek személyi állománya körében végzett és sokféle formát öltő politikai nevelőmunkának. Ennek érdekében, más frontok és szovjet hadseregek példájára, augusztus közepén létrehozták — Aktyubinszk települési hellyel — a turkesztáni hadsereg nemzetközi agitációs-propaganda osztályát. Vezetőjévé a front Forradalmi Katonai Tanácsa Oleandert nevezte ki. Ennek állományában dolgozott Lukács József, Jelenffy József és más Orenburgból érkezett elvtársak.[12]

Teendője rendkívül sok akadt ennek az osztálynak. Munkáját az ezredek és zászlóaljak politikai munkásaival szoros együttműködésben folytatta. Az osztály munkatársai rendszeresen látogatták a századok és szakaszok elhelyezési körleteit. Találkozhatunk velük a fedezékekben és tűzvonalakban egyaránt. Így dolgozott Lukács József is. Jó előadó volt, érdekesen vezette az összejöveteleket, röpgyűléseket. Nagy érdeklődéssel hallgatták az internacionalisták.

A nemzetközi osztály a harcosokat és parancsnokokat a szovjethatalom ellenségei iránti gyűlöletre, a világ dolgozói iránti testvéri szolidaritás és barátság szellemében nevelte. Széleskörűen propagálta soraiban a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus eszméit, elveit. Megmagyarázták, hogy csakis a munkásosztály, valamennyi dolgozó egyesített erőkifejtésével győzhető le a kapitalista világrendszer, vívható ki a béke, a szabadság és a nemzeti függetlenség, biztosítható a társadalmi haladás.

Nagy politikai lelkesedés közepette zajlott le a 3. internacionalista ezred gyűlése, melyen a „Forradalmi feladataink Oroszországban" tárgykört vitatták meg. Oleander és Lukács mondott beszédet a gyűlésen. Javaslatukra határozatot fogadtak el, mely rögzítette az ezred katonáinak feladatait. Az internacionalisták kijelentették, hogy készek a fegyveres harcra és mindaddig nem térnek vissza hazájukba, amíg a szovjethatalom és a proletariátus diktatúrája nem győz Oroszország egész területén, amíg fel nem számolják a bolsevikok számára veszélyes arcvonalakat. „E cél elérése érdekében — mondta ki a határozat — együtt haladunk az orosz proletariátussal és meghozzuk a szükséges áldozatokat anélkül, hogy bármely anyagi ellenszolgáltatásra várnánk, azért, hogy

11 Orenburg Területi Pártarchívum. (Partyijnij arhiv Orenburgszkoj oblasztyi; a továbbiakban — PAOO) f. 6002., op. 1., d. 419., 11.3., 6.
12 Uo.

minél hamarabb mérhessük az utolsó megsemmisítő csapást az egész világ dolgozó osztályainak évszázados ellenségére".[13] A határozatot forradalmi lelkesedés hatotta át, jól tükrözte a külföldi internacionalisták harcos hangulatát. A határozatot sokszorosították, és megküldték a turkesztáni hadsereg valamennyi egységének.

A külföldi internacionalisták nyilvánosan és határozottan elítélték a Lenin elleni galád merényletet, tiltakoztak az ellenforradalom és ügynökeinek vérszomjas akciója ellen. Az agitációs-propaganda osztály, az ezred-pártszervezet és a politikai biztos megszervezte a 3. internacionalista ezred katonagyűlését. A felszólaló A. Z. Zdobnov és Lukács József haraggal ítélte el ezt a terrorcselekményt, kijelentve, hogy ez a Lenin életének kioltására irányuló kísérlet a belső ellenforradalom, a világimperializmus, a szovjethatalom valamennyi ellenségének legsúlyosabb gaztette.

Az ezredgyűlés határozatot fogadott el, melyet Oleander és Lukács fogalmazott meg: „... Mi, volt hadifoglyok — szögezték le a határozatban —, kötelességünknek tartjuk, hogy fegyverrel a kézben bosszuljuk meg a Lenin elvtárs sebéből kifolyt minden csepp vért".[14] A határozat tartalma világosan kifejezte a Lenin iránti mély szeretetet és odaadást. Külföldi testvéreink megfogadták, hogy a végsőkig teljesítik a Nagy Október vívmányainak védelmével, a lenini eszmék gyakorlati valóraváltásával kapcsolatos internacionalista kötelezettségeiket.

Az agitációs-propaganda osztály munkájában jelentős helyet kapott a fehérgárdisták és imperialisták ellenséges hírverésének leleplezésére irányuló munka. A dutovista parancsnokságot erősen nyugtalanította az internacionalisták harctevékenysége. Megtévesztéssel, hazugsággal, a tények elferdítésével és demagóg szólamok segítségével nem egy ízben tettek kísérletet arra, hogy szétházást váltsanak ki a 3. internacionalista ezred katonáinak soraiban.

1918. novemberében a fehérkozák felderítők az internacionalista ezred alegységeinél egy Dutov által aláírt röplapot terjesztettek. „Felhívás a magyarokhoz" címmel. Dutov, apellálva a magyar munkások és parasztok nemzeti és vallási érzelmeire, arra szólította fel őket, hogy ne avatkozzanak az oroszok ügyébe, szüntessék be a dutovista „önkéntes hadsereg" elleni fegyveres tevékenységet. Megígérte a magyar internacionalistáknak, hogy biztosítja számukra a hazájukba való visszatérést. Ennek fejében azt követelték tőlük a fehérkozákok, hogy december 1-ig „adják ki az összes bolsevista agitátort és komisszárt, szolgáltassanak be minden lőfegyvert".[15] A dutovistáknak ez az újabb provokációs kísérlete is csődöt mondott.

A politikai munkások és kommunisták leleplezték Dutov és környezete álnokságát és hitszegő magatartását. A hadsereg politikai osztályának kezdeményezésére tanácskozásra hívták össze a 3. internacionalista ezredben szolgáló magyarokat. A határozat, melynek szövegét Lukács József fogalmazta, ezekkel a szavakkal végződött: „A dutovista bandák hozzánk intézett felhívására a következő jelszavakkal válaszolunk: Elvtársak, fegyverrel a kézben álljatok készen! Miénk a győzelem! Éljen az egész vörös front általános támadása az utolsókat rúgó ellenforradalmi bandák ellen!

13 GAOO f. 2484., op. 1., d. 1., 1. 33.
14 Uo. 1. 31.
15 Marxizmus—Leninizmus Intézet Központi Pártarchívuma. (Centralnij partyijnij arhiv Insztyituta markszizma—leniniznia pri CK KPSZSZ; a továbbiakban — CPAIML) Moszkva. f. 71., op. 15., d. 320.. 1. 23.

Éljen a proletariátus harca a világ dolgozóinak az elnyomók feletti végső győzelméig!..."[16]

Így válaszoltak a szovjethatalomért az Orenburg—Aktyubinszk arcvonalon küzdő vörös magyarok a dutovisták hozzájuk intézett felhívására. A magyar internacionalisták a végsőkig kitartottak adott szavuk mellett.

1918. december elején Dutov parancsára 144 hadifoglyot (magyarokat, németeket, osztrákokat) kiemeltek az Orenburg körzetében folyó erődítési munkákról, szabadon átengedték őket saját akadályrendszerükön, ott, ahol a túloldalon a 3. internacionalista ezred állásai húzódtak. A fehérgárdisták arra számítottak, hogy a hadifoglyok könnyebben tudnak hatni az internacionalistákra és rábeszélik őket a fegyverletételre és a hazatérésre. A várt eredményt azonban a fehérkozákok nem tudták elérni.[17]

Az internacionalista harcosok lelkesedéssel fogadták a hadifoglyokat. Lukács és Juricsek a hozzájuk intézett beszédeikben feltárták a dutovisták mesterkedéseinek aljas hátterét és felszólították őket, álljanak a Szovjet Köztársaság védelmezőinek sorába. Mintegy 100, az arcvonalon átjött hadifogollyal töltődött fel az internacionalista ezred állománya.

A politikai munkások és a parancsnokok sokat tettek az internacionalisták és a helyi lakosság közötti helyes együttműködés kialakításáért. Ezt különböző utakon érték el. Személyükben a munkások és parasztok ügyük megbízható védelmezőit látták. Az ezred katonái valóra váltották a barátság és szövetség politikáját. Megtérítették a parasztoknak az élelmiszereket és a lovakat, segítettek a lakosságnak a lerombolt házak helyreállításában és az építési munkákban. A különböző nemzetiségű dolgozók szimpátiája egyre erősödött irántuk.

Az internacionalisták megedződtek az ellenséggel vívott harcokban. Az internacionalista ezred katonái harci tapasztalatokra tettek szert a harctevékenységek során. Más egységekkel együtt részt vett az ezred Karatogaj és Martuk állomások védelmében, Jajszan állomás felszabadításában.

Jajszan védelme időszakában a dutovisták vérmes reményeket tápláltak az „arany század" működése iránt, amelyet orosz és osztrák—magyar tisztekből verbuváltak. Arra számítottak, hogy volt tisztjeik megjelenése megfélemlíti majd az internacionalistákat. Ez a reményük azonban csődöt mondott. A vörös ezredek harmadik támadása (1918. szeptemberében) Jajszan állomás körzetében teljes egészében felmorzsolta a junkerek „arany századát". Különösen súlyos veszteségeket okoztak a magyar géppuskások. A dutovista újság azt írta, hogy a századot „szétszórták a vörös magyarok". Az ellenségnek ez a kényszerű beismerése a külföldi internacionalisták alegységének harci erényeit dicsérte.

A 3. internacionalista ezred megalakulásának első pillanatától közvetlen harcérintkezésben állt az ellenséggel. A harcok során elvesztette katonái egy részét, voltak, akik betegség miatt távoztak, másokat párt- vagy tanácsi munkakörbe helyeztek. Ezért a front törzse úgy döntött, hogy az ezredet a Kazahsztán és Turkesztán területén levő volt külföldi hadifoglyokkal tölti fel.

A front direktívájának végrehajtását egy tapasztalt politikai munkásokból álló csoportra — Oleanderre, Lukácsra és Jelenffyre — bízták. Mindegyikük rendkívüli megbízólevelet kapott Zinovjev hadseregparancsnok aláírásával,

16 Uo. 1. 24—24a.
17 *Revoljucionnaja armija*, 1918. december 12.

mely meghatározta a hadifoglyok és az emigránsok körében végzendő és az internacionalista ezredbe való belépést szorgalmazó agitációs munka feladatait. A rendkívüli megbízottaknak kiterjedt toborzó munkát kellett folytatniuk.[18]

A kivezényelt elvtársak sikerrel teljesítették a front politikai osztálya és az Aktyubinszkban székelő külföldi kommunista szekció politikai bizottsága által kitűzött megtisztelő feladatot. Felkerestek számos várost, kerületet és hadifogolytábort Kazahsztán és Közép-Ázsia területén, és a 3. internacionalista ezredbe való belépésre agitáltak. A megbízottakkal Kazalinszkból 260, Turkesztánból 250 ember érkezett az ezredhez. Így az ezred személyi állománya jelentős feltöltést kapott.[19]

1918. november elején megszervezték az Aktyubinszki Front valamennyi egysége katonaküldötteinek konferenciáját. Beszédet mondott Lukács József is, aki határozottan támogatta az északi irányú előrenyomulás gondolatát. A konferencia résztvevői határozatot hoztak a támadás rövid időn belüli megindítására az egész arcvonalon, Orenburg felszabadítása céljából.

A frontparancsnokság számos intézkedést adott ki a vörös csapatok harckészségének megerősítésére. Minden szükségeset megtettek annak érdekében, hogy a tervezett hadműveletet siker koronázza. Nagy nehézségek árán sikerült fegyverzeti, lőszer- és ruházati utánpótlást kapni. Személyi feltöltés is érkezett az egységekhez. Ekkor az aktyubinszki csoportosítás létszáma elérte a 30 ezer főt, melyet 9 gyalogos- és 3 lovasezredbe szerveztek. A külföldi internacionalisták az összlétszám 10 százalékát adták.

A parancsnokok, vöröskatonák, az internacionalista alegységek katonái Zinovjev hadseregparancsnok támadási parancsát 1918. december végén kapták meg. Telve voltak eltökéltséggel, hogy szétzúzzák az álnok ellenséget és felszabadítják Orenburgot. A legszélsőségesebb időjárási viszonyok közepette, az ellenség elkeseredett ellenállását leküzdve és ellenlökéseit elhárítva, csapataink gyors ütemben nyomultak előre. A fehérkozákok leverésével befejeződtek az Ak-Bulak, Cseskanszkij-moszt, Ileck, Mertvije Szoli körzetéért és Donguzszkaja vasútállomásért vívott harcok.

A támadás időszakában állhatatos politikai nevelőmunka folyt. Az internacionalista ezred politikai biztosát, Juricseket, aktívan segítették az agitációs-propaganda osztály munkatársai, Oleander és Lukács. A támadók harcrendjében tartózkodtak és megmagyarázták a harcfeladatokat, tájékoztatást adtak a helyzetről, lelkesítő szavakkal buzdították a katonákat újabb hőstettekre, és amikor a helyzet megkövetelte, maguk is részt vettek a szuronyrohamban. Így volt ez Ileck bevételénél és a Mertvije Szoli peremén levő jégtorlaszok ostrománál is.

1919. január 22-én a Vörös Hadsereg csapatai lendületes csapással véglegesen felszabadították Orenburgot. Egyidejűleg érkeztek a városba északról a 24. szimbirszki vasúti hadosztály ezredei és délről a turkesztáni hadsereg lovasságának századai. Itt működött a 3. internacionalista ezred is. Orenburg dolgozói kenyérrel és sóval köszöntötték felszabadítóikat.

A csapatok aktyubinszki csoportosításából alakult meg az orenburgi lövészhadosztály. Ennek 1. dandárába osztották be a 3. internacionalista ezredet, mely ekkor már 6 századból állt és 11 géppuskával rendelkezett. Ezredparancsnokká Juricseket nevezték ki.

18 GAOO f. 2484., op. 1., d. 1., l. 111.
19 CGASZA f. 28361., op. 2., d. 64., l. 8.

Az 1919. februárja és április eleje közti időszakban a 3. internacionalista ezred Szterlitamak és Buzovjazi körzetében harcolt a fehérgárdistákkal. A 31. hadosztály más egységeivel együttműködésben az internacionalisták ezrede érzékeny csapásokat mért a kolcsakisták Izsevszk-i dandárára. Ezt követően az internacionalisták Kolcsak támadó seregeinek elhárításában vettek részt.

Március végén az ezred Sarlik vonalába (Mihajlovszkoje község) vonult visszsza. Létszáma jelentősen lecsökkent. A helyzet értékelése alapján Zinovjev hadseregparancsnok megparancsolta: „A 3. internacionalista ezred 1919. április 15-ével feloszlottnak tekintendő".[20]

Ez tehát a 3. internacionalista ezred harci útjának rövid története. Ennek az egységnek a megszervezéséhez, az Orenburg területén folytatott harctevékenységének sikeréhez jelentősen hozzájárult Lukács József magyar kommunista.

A 3. internacionalista ezred nagy szerepet játszott a szovjethatalomért a mi sztyeppés földjeinken vívott küzdelemben. Orenburghoz kötődik az ezred megszületése, katonáinak számos harci hőstette. Magas értékelést adott a katonai egység harci útjáról A. A. Koroszteljov, a kormányzósági végrehajtó bizottság elnöke: „A fehérkozákokkal folytatott küzdelem e hősi időszakában — jegyezte meg Koroszteljov — a volt hadifogoly magyar és német vöröskatonák szerepe óriási volt. A világ első tanácsköztársaságáért harcolva az orenburgi arcvonalon a fehérkozák bandák ellen, becsülettel teljesítették internacionalista kötelezettségüket . . ."[21]

Miután a 3. internacionalista ezredet feloszlatták, a volt hadifoglyokból (magyarok, csehek, szerbek) internacionalista kommendáns század alakult, melyet a turkesztáni hadsereg törzsébe osztottak be.[22] A katonák hazatérni szándékozó részét saját kérelmükre elbocsátották a katonai szolgálatból. A külföldi internacionalisták közül számosan Ukrajnába utaztak. Egy nagyobb létszámú csoportot Lukács József vezetésével Orenburgból Nyizsnyij Novgorodba (ma Gorkij) vezényeltek át, mely akkor a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezési központja volt.[23]

A nehézségek ellenére is sikerült Nyizsnyij Novgorodban a 3. internacionalista ezredet Nettich József parancsnoksága alatt újjászervezni. Lukács Józsefet 1919. június 18-án az ezred politikai biztosává nevezték ki. Az Orenburg és Aktyubinszk térségében szerzett gazdag gyakorlati tapasztalatokat jól tudta hasznosítani új beosztásában. Rövid idő alatt megszervezte a politikai munkát a személyi állomány körében.

A Vörös Hadsereg nemzetközi egységeit szervező parancsnokság, a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának jóváhagyásával, az ezredet Nyizsnyij Novgorodból Ukrajnába irányította át. Június utolsó harmadában a 3. internacionalista ezred Kijevbe érkezett, melyet az 1. nemzetközi lövészdandár megalakulási helyéül jelöltek ki.[24]

Itt az ezred állománya (789 fő) beolvadt a Kijev elővárosában megalakított 3. nemzetközi ezredbe. Az összevont egység a 3. nemzetközi lövészezred elnevezést kapta. Az ezredparancsnoki beosztásba Nettich Józsefet, helyettesévé Denis Koudelkát nevezték ki.[25] Az ezred személyi állományát feltöltötték. Csupán

20 Uo. f. 238., op. 4., d. 54., 1.9.
21 PAOO f. 2484., op. 1., d. 1., 1.91.
22 CGASZA op. 5., d. 3., 11., 62., 68.
23 Uo. f. 11., op. 5., d. 411., 1.53.
24 Uo. 1. 77.
25 Uo. f. 4585., op. 1., d. 2., 1. 61—63.

Szaratovból 111 internacionalista érkezett,[26] de kisebb csoportok is csatlakoztak.

A nemzetközi egységeket megalakulásuk után a frontra irányították. A helyzet arra kényszerítette a parancsnokságot, hogy egy ezred alegységeit különböző arcvonalszakaszokra küldje, melyek esetenként igen távol estek egymástól. 1919 nyarán az internacionalisták a Vörös Hadsereg soraiban Ukrajna területén harcoltak a fehérgárdisták, petljuristák, és más bandák ellen. Ezekben a harcokban részt vett a 3. nemzetközi ezred is.

Lukács József politikai biztos, a kommunistákra támaszkodva és az 1. nemzetközi dandár politikai osztálya munkatársainak segítségével, sokat tett az ezred személyi állományának összekovácsolásáért, a politikai nevelőmunka további aktivizálásáért. Eközben figyelembe kellett venniök, hogy az alegységek feltöltésére a Szovjet Köztársaság különböző városaiból érkeztek emberek, sokan közülük még nem vettek részt az ellenséggel vívott harcokban, hogy nemzetiségi összetételük igen sokrétű volt, és hogy új polgárháborús arcvonal alakult ki Ukrajnában. A politikai biztos gyakran mondott beszédet a katonáknak, beszélgetett az internacionalistákkal állomáshelyeiken, pihenőben és harchelyzetben egyaránt, kihasználva minden lehetőséget.

Az OK(b)P KB mellett működő magyar kommunista szekció több elvtársat választott ki azzal a céllal, hogy a Magyar Tanácsköztársaságba irányítsa őket. Ebbe a csoportba Lukács Józsefet is jelölték. Útjuk Kijevből a magyar határhoz vezetett. Sajnos azonban, a július végén—augusztus elején tett többszöri kísérlet nem járt eredménnyel. Nem tudták a kijelölt helyeken elérni, mivel az ellenség vérbefojtotta a Magyar Tanácsköztársaságot.

A határról Lukács visszatért Kijevbe. Néhány hétig a magyar kommunisták csoportjában dolgozott, itt vették fel tagjelöltként az Ukrán K(b)P soraiba. Az akkor kitöltött kérdőívbe azt írta, hogy agitációs-propagandamunkával szeretne foglalkozni, gyűléseken és tanácskozásokon fellépni.[27] Ukrajna fővárosából ismét a frontra került, ahol a polgárháború végéig harcolt.

1919 nyarán—őszén az intervenciósok és fehérgárdisták ismételt támadást indítottak a Szovjet Köztársaság ellen. Ugyanakkor Gyenyikin, a burzsoá-földesúri Lengyelország, Jugyenyics és más kártékony erők seregei is aktivizálódtak. Az ellenforradalom fő erőkifejtését délre, a gyenyikini seregek működési körzetébe helyezte át.

Gyenyikin fehérgárdista serege jobb fegyverekkel, az imperialistáktól kapott harckocsikkal és repülőgépekkel rendelkezett, az elmaradott paraszti rétegekre és a burzsoá nacionalistákra támaszkodott, így rendkívül veszélyes helyzetet tudott teremteni. 1919. június végére a gyenyikinisták birtokba vették a Donyec-medencét, Caricint, Ukrajna nagy részét, beleértve Jekatyerinoszlav (ma Dnyepropetrovszk) és Harkov városokat. Július 3-án Gyenyikin parancsot adott a Moszkva elleni támadásra.

A szovjetellenes lázadás Ukrajnában, a fehérgárdisták támadása a déli fronton, megakadályozta az internacionalistákat abban, hogy a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére induljanak. Az arcvonal egyre távolabb került Magyarország határaitól. A kitűzött feladat végrehajtása, vagyis a Vörös Hadsereg nemzetközi egységeinek átlépése a Kárpátok nyúlványain, most már lehetetlenné vált. A szovjet hadvezetés kénytelen volt főerőit az intervenciósok és fehérgárdista csatlósaik, valamint a velük egyívású különböző bandák elleni harcba irányítani.

26 Uo. 1.64.
27 CPAIML f. 549., op. 3., d. 162., 1.2.

A gyenyikinisták, a fehérlengyelek, a petljuristák ellen küzdöttek a XII. és XIV. szovjet hadsereg hadosztályai. 1919. augusztus 7-én az OK(b)P KB Politikai Bizottsága direktívát adott ki Ogyessza és Kijev védelméről. Lenin augusztus 9-én táviratot küldött a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa képviselőjének, melyben javasolta, hogy valamennyi felelős vezető tudomására kell hozni a Politikai Bizottság direktíváját, mely szerint az utolsó lehetőségig védekezni kell, tartani kell Ogyesszát és Kijevet az utolsó csepp vérig és fenn kell tartani az összeköttetést a központi területekkel. Ezen áll, vagy bukik az egész forradalom sorsa.[28]

Az OK(b)P KB Politikai Bizottságának direktívája és a főparancsnok parancsa szellemében a 45., 47. és 58. lövészhadosztályból megalakult a XII. hadsereg Déli Csoportja. Erre a seregtestre hárult Ukrajna déli körzeteinek védelme, egészen a Vörös Hadsereg ellentámadásának megindulásáig. Meg kellett akadályozni a gyenyikinisták és a petljuristák egyesülését. A Déli Csoport parancsnokságának azonban a megszabott feladatokat nem sikerült végrehajtania. A helyzet az arcvonalon rohamosan romlott.

Az arcvonal nyugati szakaszán a fehérkozákok és petljuristák támadtak. Nyomásuk elhárításában aktívan részt vettek az internacionalisták. A legnagyobb létszámú alakulatuk a XII. szovjet hadsereg állományában működő 1. nemzetközi lövészdandár volt, mely több mint 2000 főt számlált. A dandár az 1. és a 3. lövészezredből, továbbá lovas- és tüzérosztályból, műszaki századból, kommendáns részlegből és tartalék zászlóaljból állt.[29]

Az északi arcvonalszakaszon, a XII. hadsereg állományában, sikeresen működött a 3. nemzetközi ezred, Gavró Lajos parancsnoksága alatt.[30] Augusztus 25-től Lukács József volt a politikai biztosa. Az ezred Mlin városának körzetében, a kijevi irányban harcolt. Internacionalista harcosai bátran védték az elfoglalt állásokat. Az északi arcvonalszakasz politikai biztosának jelentése szerint a nemzetközi ezred katonái és parancsnokai forradalmi beállítottságúak voltak.[31]

A petljuristák és gyenyikinisták Borodjanka körzetében bekerítették a 3. nemzetközi ezred egyik zászlóalját. Egy hónapon át küzdött a zászlóalj az ellenség mögöttes területein. A védelmi harcok során különösen kitűnt bátorságával és helytállásával Lukács József politikai biztos. Az internacionalistáknak végül sikerült a radomiszli osztaggal egyesülniök, majd közös erőkifejtéssel kitörniök az ellenség gyűrűjéből.[32]

Augusztus 30-án a petljuristák elfoglalták Kijevet, majd a következő napon a gyenyikinisták is bevonultak a városba. Más egységekkel együtt az internacionalisták szervezetten vonultak ki a városból. A Kijev körzetében vívott védelmi harcok során csapataink sok fehérgárdistát tettek harcképtelenné.

A Kijevért folyó harcok Csernyigov körzetére is kiterjedtek. A szovjet hadosztályok feltartóztatták az ellenséges túlerő nyomását, gyakran indítottak ellentámadást. A harcokat a végső elkeseredettség jellemezte. Aktívan vették ki részüket a küzdelemből a külföldi internacionalisták, sok esetben indultak szuronyrohamra.

Határozott csapást mértek csapataink az ellenségre a kijevi irányban. A Dnyeperi Flottilla hadihajóinak támogatása mellett a gyalogos egységek kifejlesztették támadásukat Kijev ellen. A 44. hadosztály állományában támadott Gavró

28 *Lenin* Összes Művei. 51. k. 33. o. (oroszul)
29 CGSZA f. 2138., op. 2., d. 1., 1. 62.
30 A 3. nemzetközi ezred nem tartozott a nemzetközi dandár állományába.
31 Bojevoje szodruzsesztvo trudjascsihszja zarubezsnih sztran sz narodami Szovjetszkoj Rosszii (1917—1922). Moszkva, 1957. 480. o.
32 CGASZA f. 28361., op. 2., d. 75., 1. 25.

vezetésével a 3. nemzetközi ezred. Október 14-én Visgorod községnél sikerült az internacionalistáknak a fehérgárdistákat visszavetniök és két löveget zsákmányolniuk. A következő napon Kurenyevka faluban egy hadihasználható löveget ragadtak el a gyenyikinistáktól és birtokba vették a vasúti hidat. Az ellenség egy vonatot és 600 országos járművet hagyott hátra. A Kijev irányában kibontakozó előretörés során az ezredparancsnok és politikai biztosa kimagasló helytállásról és vitézségről tett tanúbizonyságot. Gavró Lajos és Lukács József a rohamozó századok élére álltak és az ellenséges erődítmények ostromára vezették őket.[33]

A támadás váratlansága és a XII. szovjet hadsereg egységeinek szoros együttműködése meghozta a kívánt sikert. A vöröskatonák több mint két napig tartották kezükben a várost. Az október 18-ára virradó éjszaka azonban a 44. hadosztály Kijev elhagyására kényszerült.[34] A XII. hadsereg Kijev ellen indított ellencsapása viszont olyan helyzetbe hozta az ellenséget, hogy erőinek egy részét ki kellett vonnia a csernyigovi irányból.

Az internacionalisták tovább küzdöttek a déli front szovjet csapatainak állományában. Az OK(b)P KB magyar szekciójának adatai szerint 1920. január közepén Ukrajnában mintegy 3—4 ezer külföldi internacionalista szolgált elszórtan a Vörös Hadsereg különböző ezredeiben.[35] A 3. nemzetközi ezred az 58. hadosztály 2. dandárának kötelékében harcolt, létszáma 1920. január 22-én 832 fő volt.[36]

Az 58. lövészhadosztály egységeinek, a harcokban tanúsított helytállásukért, részvételükért Kijev két ízben való felszabadításában, kitüntetésként, forradalmi vörös zászlót adományoztak. Erre az elismerésre méltónak bizonyult a 3. nemzetközi ezred is. 1920. január 10-én Kijevben a Szovjetek terén került sor a hadosztály egységeinek díszelgésére a vörös zászló átadása alkalmából. Az internacionalisták a zászló átvételekor fogadalmat tettek, hogy tovább haladnak a forradalmi harc útján és „szilárdan védelmezik a munkás-paraszt hatalmat".[37]

Január 14-én a 3. nemzetközi ezredet Kijevből Bergyicsebe irányították át, ahol a 48. hadosztály 418. ezredét váltotta fel a Matronka—Krasznopol—Januspol arcvonalszakaszon. Február—március folyamán az ezred alegységei Bergyicsev—Kamennij Brod—Romanovka körzetében tartózkodtak. Az internacionalisták, visszaverve a fehérlengyelek ismétlődő rohamait, szívósan tartották a Szlucs folyó mentén kiépített állásaikat. Gyakran került sor összecsapásra Mlin birtoklásáért.

A harcokban különösen kiemelkedő katonákat kitüntetésre terjesztették fel. A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa Gavró Lajos ezredparancsnokot Vörös Zászló Érdemrenddel tüntette ki. Harci érdemeit magasra értékelte I. F. Fegyko, az 58. hadosztály parancsnoka, aki így írt róla: „Parancsnoki beosztásának ideje alatt Gavró elvtárs bátor és bölcs parancsnoknak bizonyult, nem egy ízben okozott súlyos veszteségeket a Kijevet bitorló fehér csapatoknak. Gavró elvtárs ebben az időszakban kitűnt a hadosztály parancsnoki karán belül katonai kultúráltságával, tapasztaltságával és a hadügy mélyreható ismeretével."[38] Vörös Zászló Érdemrendre terjesztették fel az ezredparancsnok helyet-

33 Uo. f. 1491., op. 1., d. 66., l. 9.
34 Isztorija grazsdanszkoj vojni v SZSZSZR. Moszkva, 1960. 5. k. 274. o.
35 CPAIML f. 17., op. 65., d. 405., l. 12.
36 CGASZA f. 1419., op. 1., d. 43., l.1.
37 Uo. f. 1491., op. 1., d. 17., l.7.
38 A Szovjetunió Haditengerészeti Flottája Központi Állami Archívuma. (Centralnij Arhiv Voenno-Morszkih Szil) Df. No. 4, (28288).

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКАЯ КРАСНАЯ АРМИЯ.

ГРАМОТА

о награждении знаком ордена „КРАСНОЕ ЗНАМЯ".

По уполномочию Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, крестьянских, красноармейских и казачьих депутатов, Революционный Военный Совет Российской Советской Федеративной Социалистической Республики воина Рабоче-Крестьянской Красной армии Комиссара Республики тов. Гавро за отличие в бою против врагов Социалистического отечества

наградить знаком ордена „Красное Знамя" — символом мировой социалистической революции.

Знак ордена „Красное Знамя" носится на груди.

В удостоверение изложенного выдана настоящая грамота.

Председатель Революционного Военного Совета Республики

№

„24" Декабря 1919 года.

гор. Москва

Gavró Lajos magyar internacionalista első Vörös Zászló rendjének adományozási okirata, 1919. december 27. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből)

tesét is. Két internacionalistát ezüst órával, egyet pedig ezüst cigarettatárcával jutalmaztak. Az órákon és a tárcán bevésve ez állt: „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg bátor és becsületes harcosának. A XII. hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsától".[39]

A burzsoá-nagybirtokos Lengyelország, a szovjet kormány békére irányuló javaslatait elvetve, újabb támadást indított Szovjet-Oroszország ellen. Április 25-én reggel a fehérlengyel hadsereg betört Szovjet-Ukrajna területére. A pánlengyeleket Vrangel és az ukrán burzsoá-nacionalisták segítették.

A fehérlengyelek támadását a Jobbparti Ukrajna területén a XII. és XIV. szovjet hadsereg fogta fel, állományában 13 ezer szuronnyal és szablyával. Az ellenség táborában négyszeres erőfölény mutatkozott. Kezdetben az ellenség visszaszorította egységeinket.

A XII. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy tartsa Kijev körzetét. A hadsereg 58. hadosztályának állományában működött a 3. (519.) nemzetközi ezred, amely a fehérlengyelek támadása előtt Zsitomirban állomásozott.[40] Az ezredparancsnok április 25-én jelentette a 173. lövészdandár parancsnokának, hogy milyen intézkedések szükségesek a nemzetközi egység harcképességének fokozásához. Kérte a személyi állomány feltöltését és a gazdasági-igazgatási apparátus munkájának megjavítását.

Különösen erős nyomást gyakoroltak a fehérlengyelek a Zsitomir—Kijev főközlekedési útvonalra és a Kazatyin—Kijev vasútvonalra. A helyi bandák is támogatták őket. Az ellenség elkeseredett rohamainak visszaverésében az internacionalisták is részt vettek. A Kijev körzetéből való visszavonulást követő első időben a 3. (519.) ezred dandártartalékban volt, Poznyaki és B. Alekszandrovka községekben települt.

Ebben a harchelyzetben ünnepelte a 3. (519) nemzetközi ezred megalakulásának első évfordulóját. Gavró Lajos az ezred 1920. május 28-i napiparancsában erről így emlékezett meg: „A nemzetközi ezred tizenkét hónapig tartó, szinte szakadatlan harca a banditákkal a gyenyikini és a lengyel arcvonalon világosan bizonyítja mind állóképességét és a forradalom ügye iránti odaadását, mind pedig azt, hogy szilárd és megingathatatlan támasza a proletariátusnak és a dolgozó tömegeknek, s tagjai mindenkor állhatatosak és bátrak."[41]

Gavró Lajos felszólította az ezred katonáit, hogy az intervenciósok és fehérgárdisták feletti győzelem érdekében zárják szorosabbra soraikat, férfias bátorsággal oltalmazzák az igaz ügyet. Lukács József politikai biztos beszélgetéseket folytatott az alegységeknél, szólt a Vörös Hadsereg harci hagyományairól, az ezred harci útjáról, katonáinak helytállásáról és hősiességéről.

1920 tavaszán és nyarán az internacionalista egységeket a Volga mentéről, Szibéria, és Turkesztán területéről Ukrajnába dobták át. A köztársaság belső karhatalmi csapatai parancsnokának parancsára Omszkból megérkezett a 244. nemzetközi karhatalmi zászlóalj és a harkovi védelmi szektor 185. lövészdandárának állományába helyezték. Először Grisinó állomáson települt. A „Pravda" akkoriban írta a zászlóaljról: „Nem szabad említés nélkül hagyni a teljes egészében vörös internacionalistákból álló zászlóalj ragyogó magatartását . . ., büszkén viselheti a megtisztelő kommunista nevet, mivel állományának közel fele, mintegy 400 elvtárs, az OK(b)P tagja, vagy tagjelöltje."[42] Ukrajna területén a 244. nemzetközi zászlóaljat feltöltötték személyi állománnyal és fegyver-

39 CGASZA f. 1491., op. 1., d. 66., l. 9.
40 A 2. dandár a 173., a 3. nemzetközi ezred pedig az 519. hadrendi számot kapta.
41 CGASZA f. 3942., op. 1., d. 6., l. 13.
42 *Pravda*, 1920. június 3.

zettel. A Vörös Hadsereg parancsnoksága több parancsnokot és politikai munkást vezényelt az egységhez. Közöttük volt Lukács József is, akit a zászlóaljparancsnok politikai helyettesévé neveztek ki.

A 244. nemzetközi belső karhatalmi zászlóalj több hónapon át vett részt a harcokban. Harcosai kitűntek hősiességükkel a Vrangel csapataival Tavria körzetében vívott sorozatos harcokban. Megütköztek Mahno bandáival a Balparti Ukrajna területén. E harcok résztvevője volt Lukács József is. Mesterien szervezte meg a politikai nevelőmunkát a nemzetközi zászlóalj személyi állománya körében.

1920 végén kezdetét vette a külföldi internacionalisták tömeges leszerelése. Többségük a volt hadifoglyok szerelvényeivel visszatért hazájába. Kisebb részük a Szovjet Köztársaságban maradt.

1921. januárjában Lukács Józsefet is leszerelték. Az OK(b)P KB mellett működő magyar agitációs és propaganda szekciók Központi Irodája Turkesztánba irányította őt. Itt a párt Szamarkand Kormányzósági Bizottsága mellett működő magyar kommunista agitációs és propaganda szekciója titkárává választották. Ebben a beosztásban majd egy évig dolgozott.

Az új feladatkörrel járó kérdéseket Lukács sikerrel oldotta meg. Irányításával a magyar szekció Szamarkandban komoly munkát végzett a kommunista és pártonkívüli hadifoglyok körében. Felkészítették őket a Magyarországra történő visszatérésre, segítettek tisztázni a hazájukban rájuk váró feladatokat. Valamennyi hazatérőt ellátták politikai irodalommal, főleg sok anyanyelvükön írt újságot kaptak.

1921. novemberében a Turkesztáni Kommunista Párt Szamarkand Kormányzósági Bizottsága mellett működő magyar agit. prop. csoportot feloszlatták. Lukács József minden erejét a szocializmus építését szolgáló népgazdaság helyreállítása ügyének szentelhette. Bármely megbízatását készséggel, jól és hozzáértően teljesítette.

A magyar kommunisták ezreivel együtt Lukács József is a Szovjetunióban maradt. Egy évig asztalosként dolgozott Szamarkandban, majd 1924 közepéig Moszkvában, a Pénzügyi Népbiztosság javítóüzemében. Az 1924—1938-as években hajógyári asztalos, az Erdőipari Főigazgatóság fafeldolgozó gépüzemében műszerész, a Testnevelési Központi Intézet csónaküzemének vezetője, a Moszkvai Területi Szakszervezeti Tanács testnevelési instruktora. Utolsó beosztása: a malomipari technikum testnevelési instruktora.

Lukács József ugyanakkor aktívan részt vett a Vörös Hadsereg Központi Múzeuma mellett működő internacionalista föderáció munkájában, mely az 1929—1935-ös években funkcionált és az európai országok Szovjetunióban maradt politikai emigránsainak nemzetiségi csoportjait egyesítette. A föderáció összegyűjtötte a szovjethatalomért vívott küzdelemben részt vett külföldi internacionalisták mozgalmáról szóló adatokat.[43]

Az internacionalista föderáció levéltári fondjában egyedi, rendkívül érdekes dokumentumok találhatók. Itt kaptak helyet Lukács József visszaemlékezései, a magyar csoport vezetőségi ülésein elmondott beszédeinek szövegei. Nem egy ízben lépett fel konkrét javaslatokkal, melyek a központi iroda tevékenységének aktivizálását szolgálták. Kun Béla irányításával Lukács, Gavró, Oleander, Sziklai és más elvtársak agitációs-propagandamunkát folytattak a Szovjetunióban maradt magyarok körében. Ezt a pártmegbízatást nagy készséggel teljesítették.

43 CGASZA f. 28361., op. 1., 2.

1938-ban Lukács Józsefet letartóztatták és elítélték. Tizenkilenc évvel halála után (1957-ben) rehabilitálták. Az igazság győzedelmeskedett.

Lukács József nagy és őszinte barátja volt a Szovjetuniónak, lánglelkű internacionalista, a marxizmus—leninizmus ügye iránt odaadó kommunista. Hazánk új társadalma felépítésének szentelte minden erejét, fáradhatatlanul dolgozott, a megkezdett munkát mindenkor végig vitte, kezdeményezést tanúsított és nagy készséggel vállalt minden munkát. Mindenki tisztelte, aki csak együtt szolgált, dolgozott vele. A polgárháború frontjain tanúsított hősiességével, majd a szocializmus felépítéséért folytatott küzdelem békés alkotómunkájával megtette a maga szerény hozzájárulását a magyar dolgozók és a szovjet nép közötti barátság megszilárdításához.

M. CSUGUNOV

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A SZOVJETEK HATALMÁÉRT A TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGBAN

A proletár internacionalizmus eszméi diadalának ragyogó példáját szolgáltatta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme. A marxista jelmondat: „Világ proletárjai egyesüljetek!" e győzelemben a gyakorlati megvalósulás útjára lépett.

A nemzetköziek mozgalma különösen nagy lendülettel indult meg Szibéria végtelen térségeiben. Erről tanúskodik az az önfeláldozó küzdelem, amelyet a magyar internacionalisták* a Tomszki Kormányzóságban vívtak a szovjetek hatalmáért.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén Szibéria hadifogolytáboraiban több százezer hadifoglyot őriztek. A foglyok túlnyomó többségben munkások és parasztok voltak. A tegnapi katonák a saját bőrükön tapasztalták az imperialista háború esztelenségét és borzalmait, és ez fogékonnyá tette őket a forradalmi propaganda iránt.

A tomszki tábor foglyai között olyan kimagasló forradalmárokat találunk, mint Kun Béla és Münnich Ferenc. Ők voltak azok, akik kapcsolatot teremtettek a tomszki bolsevikokkal és aktív forradalmi tevékenységet fejtettek ki honfitársaik körében.

Az itt publikált dokumentumok tükrében világosan látható milyen szerteágazó és aktív tevékenységet fejtettek ki a magyar internacionalisták orosz munkás- és paraszttestvéreikkel a szovjethatalomért Tomszk városában és a Kormányzóságban.

A fogolytábori körülmények korlátozták az aktívabb forradalmi munkát, különösen a helyi bolsevik szervezetekkel való közvetlenebb kapcsolat kiépítésének lehetőségeit.

Csak 1917. októberében, amikor országszerte végbement a szovjetek bolsevizálása, és Tomszkban, ahogy az ország többi részében is, a tanácsválasztásokon a bolsevikok arattak győzelmet, hagyhatják el a legaktívabb internacionalista hadifoglyok Kun Béla vezetésével a tábort (7. sz. dokumentum).

A forradalom fejlődésével, a mélyreható változásokkal párhuzamosan, nőtt és erősödött a külföldi munkások orosz osztálytestvéreik iránti szolidaritása. Ez

* A tomszki kormányzóságban tevékenykedett kiemelkedő magyar internacionalisták életrajzi adatait l.: Munkásmozgalomtörténeti Lexikon. (Szerk.: Vass Henrik, Bassa Endre stb.) 2. javított, bővített kiadás, Budapest, 1976.; A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917—1922). Dokumentumgyűjtemény (a továbbiakban — A magyar internacionalisták . . .) (Szerk.: G. D. Obicskin, A. A. Szolovjov stb.) 1—2. k. Budapest, 1967—1968.; Magyar Életrajzi Lexikon. 1—2. k. Budapest, 1967—1969.

a legkülönbözőbb formákban nyilvánult meg, s a fegyveres harc vállalásában is kifejezésre jutott. 1917. júniusában a szudzsenszki bányában dolgozó hadifoglyok (Tomszki Kormányzóság) a Bányák Munkásküldötteinek Tanácsához küldött levelükben ezt írták: „Együtt megyünk, együtt harcolunk az orosz proletariátussal a közös célért — a szocializmusért..." (4. sz. dokumentum).

A fogolytáborokban ezekben a napokban sorra alakulnak a legénységi és a tiszti hadifogolybizottságok (6. sz. dokumentum), amelyek a foglyok életkörülményeinek és kulturális helyzetének jobbításáért tevékenykednek.

Lelkesedve fogadták a magyar hadifoglyok az Októberi Forradalom hírét. Kun Béla írta egy levelében azokban a napokban: „az orosz munkás győzelmet aratott".[1]

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével a volt hadifoglyok széles körű politikai és állampolgári jogokat nyertek. A legaktívabb magyar internacionalistákat beválasztották a Munkás- és Katonaküldöttek Tomszki Tanácsához tartozó hadifogolytanács állományába.

A magyar internacionalista csoportok tevékenysége olyannyira sikeres volt, hogy az 1918. márciusában Krasznojarszkban rendezett hadifogolygyűlésen a tomszki szervezetet valamennyi nyugat-szibériai hadifogolyszervezet ideiglenes központjává nyilvánították (8., 11. és 12. sz. dokumentumok).

A helyi szovjet- és pártszervezetek hathatós segítséget nyújtottak az internacionalistáknak agitációs-propaganda, valamint szervezői munkájukhoz. A Szovjetek Tomszki Kormányzósági Végrehajtó Bizottsága 1918. április 15-én határozatot hozott, amelyben engedélyezte, hogy a hadifogolytanácsok a tőlük származó pénzt újságok és más agitációs anyagok készítésére fordíthassák (13. sz.). 1918. április 24-én a „Znamja revoljucii" c. újság arról tudósított, hogy a „hadifogoly szociáldemokraták" megjelentették „Proletarij" c. lapjuk első számát (14. sz.). A magyar internacionalisták Tomszkban, anyanyelvükön a „Népszava" c. lapot adták ki.

A 9. és a 10. számú dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az 1918. április 14-én Moszkvában megtartott internacionalista hadifogoly-kongresszusra a tomszki hadifogoly küldöttek tanácsa Szilágyi Imrét, Max Jungot és Alois Patočkát delegálta.

A külföldi országok proletárjainak orosz munkástestvéreik iránti szolidaritását világosan bizonyítja az az ünnepség is, amelyet az OSZDMP(b) tomszki szervezete rendezett 1918. május 7-én Marx Károly születésének 100. évfordulója tiszteletére (15. sz. dokumentum).

1918 első felében szerte Szibériában vörösgárdista osztagok szerveződtek a volt hadifoglyok soraiból, amelyek később fegyverrel harcoltak a szovjetek hatalmáért. Ez a tény az egymással szemben álló imperialista hatalmakat — érdekellentéteiktől függetlenül — haragra gerjesztette. A szibériai dán konzul útján megpróbálták megakadályozni, hogy a hadifoglyok a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg soraiba lépjenek. Mesterkedéseiket azonban határozottan visszautasították (16. sz.).

1918. júniusában a fehércsehek fellépése után a Szibéria területén tartózkodó magyar internacionalisták fegyverrel a kezükben keltek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak védelmére. A 17., 18., 19. és 22. dokumentumok világosan mutatják harcaik hősiességét.

A 20., 21., 22., 24., 25., 26., 27. sz. dokumentumok arról szólnak, milyen tevé-

1 *Znamja revoljucii*, 1918. április 14., 73. szám.

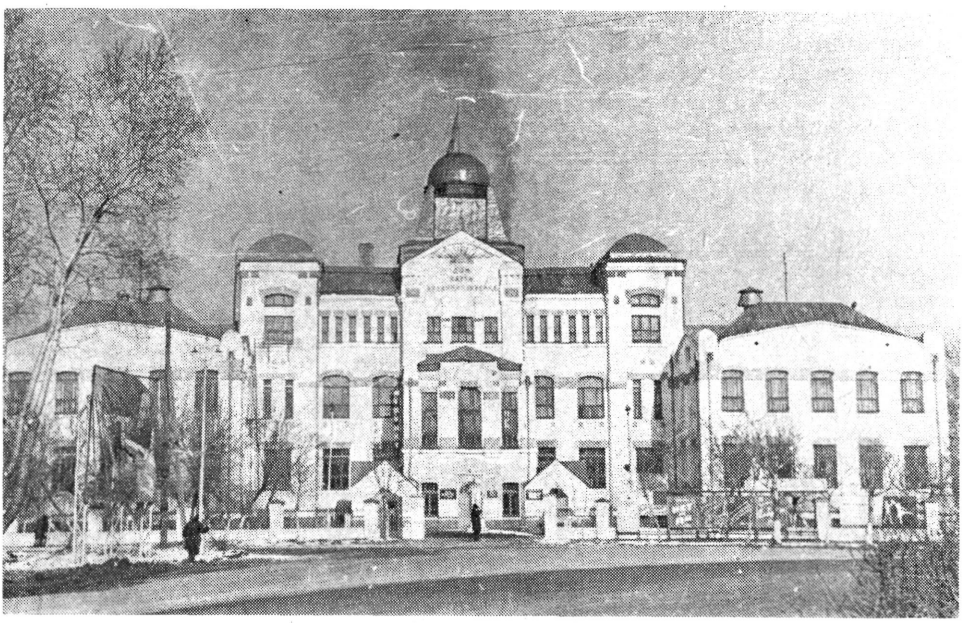

Ebben a házban helyezkedett el a tomszki internacionalisták vörösgárdista osztaga 1918 tavaszán. Az épület egykor Szibéria ismert forradalmárának, P. I. Makusinnak a tulajdonában volt

kenységet fejtettek ki a magyar internacionalisták Tomszk városában és a Kormányzóságban a szibériai szovjethatalom visszaállítása után. Világosan és meggyőzően bizonyítják e dokumentumok azt a széles körű szervezői, tömegpolitikai és kulturális felvilágosító munkát, amelyet honfitársaik körében kifejtettek.

A burzsoá-földesúri Lengyelország Szovjet-Oroszország elleni támadására válaszul a szibériai magyar kommunisták kijelentették, hogy bármely pillanatban készek a szovjethatalom védelmére (11., 23., 24. sz. dokumentumok).

Az a baráti kötelék, amely a magyar internacionalisták és orosz testvéreik közös harcában szilárdult meg a szovjethatalom első éveiben, napjainkban is egyre fejlődik, erősödik. 1977. február elején a tomszki „Szibelektromotor" üzemének kollektívája táviratot küldött a Csepeli Vas- és Fémművek munkásainak:

„Nagy megelégedéssel fogadtuk az Önök felhívását, amely szocialista munkaversenyt kezdeményez a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója tiszteletére... Az Önök felhívása a magyar és szovjet nép szilárd barátságának és erősödő testvéri szocialista együttműködésének bizonyítéka."[2]

Az alább közlésre kerülő dokumentumok mindössze csekély töredékét jelentik annak az anyagnak, amely a magyar internacionalisták tevékenységéről tanúskodik, arról a harcról, amelyet Tomszk városában és a Kormányzóságban vívtak a szovjethatalomért, de így is érzékeltetik, milyen nagy mértékben járultak hozzá vidékünkön a szovjethatalom győzelméhez.

2 *Krasznoje znamja* c. újság 1977. február 5., 30. szám.

A dokumentumokat az SZKP Tomszki Területi Bizottsága Pártarchívuma, (I. f., OKP(b) Omszki Kormányzósági Bizottság), a Tomszki Területi Állami Levéltár (416. f., Tomszk járás katonai parancsnokának iratai) és a Munkás- és Katonaküldöttek Tomszki Tanácsa (96. f.) anyagában őrzik. A dokumentumok egy része a helyi sajtóból származik.

1.

KUN BÉLA LEVELE AZ OSZDMP TOMSZKI BIZOTTSÁGÁHOZ

1917. április 12.[3]

Az OSZDMP helyi szervezetének elnöke a következő német nyelvű levelet kapta az egyik magyar hadifogoly katonatiszttől:[4]

Elvtárs!

Az orosz—japán háború idején fiatal szociáldemokrata voltam, s az amszterdami nemzetközi szociáldemokrata kongresszuson[5] láttam, amikor két elvtársunk, Plehanov és Katajama összeölelkezett, ezzel bizonyítva, hogy a szociáldemokrácia nemzetközi szolidaritását vérontással sem fojthatják el.

Lehet, hogy az emberiség nagy katasztrófája, a világháború meggyengítette a nemzetközi szolidaritást, de semmilyen körülmények között sem tudták azt megsemmisíteni.

Mint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt erdélyi bizottságának tagja[6] és a proletariátus aktív harcosa (akit a körülmények Tomszkba vetettek) köszöntöm önt és önnel együtt a győzelmes orosz szociáldemokráciát, köszöntöm a proletariátus nemzetközi szolidaritása jegyében.

Örömmel és irigykedve nézem a forradalom örvendetes és csodálatos vívmányait, és feszülten várom azt a napot, amikor együtt folytathatjuk közös ügyünket: a világ proletárjainak felszabadítását; amikor a szociáldemokrácia, teljesítve a világ proletariátusának történelmi hivatását, diadalra viszi a világ felszabadításának nagy ügyét.

Fel akarom használni a szabadság napjait, hogy ha csak írásban is, de üdvözöljem önt, a tomszki szociáldemokrata szervezet elnök elvtársát és az orosz elvtársakat.

Végtelenül boldog lennék, ha személyesen üdvözölhetném önt, vagy valakit a kevésbé elfoglalt elvtársak közül (az új városi kórházban, ahol kezelés miatt tartózkodom).

Éljen a nemzetközi szociáldemokrácia, éljen a forradalom!

Szociáldemokrata üdvözlettel:
Kun Béla,
a Kolozsvári (Magyarország)
Munkásbiztosító Pénztár elnöke,
jelenleg hadifogoly katonatiszt

Nasa zsizny (Tomszk) 1917. április 22. (Magyarul l.: A magyar internacionalisták... 61—62. o. — A szerk.)

3 A megjelenés napja.
4 Az eredeti német nyelvű levél elveszett.
5 A II. Internacionálé 1904-i amszterdami konferenciájáról van szó.
6 Erdélyben, amely 1918-ig a soknemzetiségű magyar királysághoz tartozott, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezetei működtek. A párt egyik kolozsvári (Cluj-Napoca) szervezetének vezetője volt Kun Béla.

2.

RÉSZLET A TOMSZKI JÁRÁSI SZOVJET KATONAI PARANCSNOKÁNAK 74. SZ. PARANCSÁBÓL, KUN BÉLA KÉRELME ÜGYÉBEN. KUN BÉLA KÉRVÉNYEZTE, HOGY ELHAGYHASSA A HADIFOGOLYTÁBORT ÉS BÉRELT VÁROSI LAKÁSBAN LAKHASSON

1917. április 23.

...[7] 3. §. Kun Béla hadifogoly katonatisztnek, aki kérvénnyel fordult a Tomszki Ideiglenes Bizottmányhoz,[8] hogy engedélyezzék számára magánlakás használatát, tudomására hozandó:

1. Az omszki helyőrségi dandár elmúlt évi 219. sz. parancsa értelmében a Bizottmány erre nem jogosult.

2. Mivel pedig közvetlenül a Bizottmányhoz fordult kérvénnyel, ami tilos (l. az ez évi 229. sz. körrendelet), Kun megrovásban részesítendő.

Hivatkozásul: Az omszki helyőrségi dandár múlt évi 219. sz. rendelete, és az ez évi 229. sz. körrendelet...[9]

Goszudárszt vennij Arhiv Tomszkoj Oblasztyi (Tomszki Területi Állami Levéltár, a továbbiakban — GATO) f. 416., op. 2., d. 23., l. 117.

A tomszki Kirov u. 22. sz. házon elhelyezett emléktábla: „Itt állott az a ház, amelyben Kun Béla, a magyar és a nemzetközi forradalmi mozgalom kiváló vezetője 1917-ben élt"

7 A kihagyott pontok nem tartoznak a témához. Kun Béla kérvénye elveszett.

8 A tomszki Társadalmi Közrendi és Közbiztonsági Ideiglenes Bizottmány helyi burzsoá hatalmi szerv, amelyet a februári forradalom első napjaiban szerveztek.

9 A 219. és 229. számú parancs nem fellelhető.

3.

ÚJSÁGHÍR AZ ANZSERSZKI BÁNYÁBAN DOLGOZÓ HADIFOGLYOK AKCIÓJÁRÓL AZ OROSZ FORRADALOM MÁRTÍR HŐSEI CSALÁDJAINAK MEGSEGÍTÉSÉRE

1917. május 14. (27.)

Jókívánsággal a szabadságért vívott harc örömteli befejezése alkalmából, engedjék meg, hogy elküldjük önöknek az általunk összegyűjtött 50 (ötven) rubelnyi összeget a forradalom javára (a szabadságért elesett hősök családjai számára).

Éljen a világ népeinek szabadsága!

Az anzserszki bánya hadifoglyai

Izvesztyija Szovjeta szoldatszkih gyeputatov Tomszkogo garnyizona című újság, 1917. május 14., 16. szám.

4.

A SZUDZSENSZKI BÁNYÁKBAN DOLGOZÓ HADIFOGLYOK LEVELE A MUNKÁS- ÉS KATONAKÜLDÖTTEK SZOVJETJÉNEK A SZOCIALIZMUSÉRT HARCOLÓ OROSZ PROLETARIÁTUS IRÁNTI SZOLIDARITÁSRÓL

1917. június 2. (15.)

Mi, az L. A. Michelson-féle szudzsenszki bányákban dolgozó hadifoglyok, egyenlő munkáért az orosz elvtársakkal egyenlő bért követelünk. Az orosz proletariátussal szolidárisan megyünk előre és harcolunk a közös célért, a szocializmusért és tiltakozunk minden olyan kísérlet ellen, hogy egyenlőtlenséget és viszályt keltsenek a munkások egységes családjának tagjai között.

Minthogy az orosz elvtársak most súlyos gazdasági válságban vannak, mi, ha az oroszokkal egyenlő bért kapunk, keresetünkből fölajánlunk egy részt, éspedig:

100 rubelig 7%-ot,
175 rubelig 10%-ot,
e fölött 15%-ot.

Az így keletkezett összeget a következőképpen osztjuk el:

30%-ot a helybeli katonák családjainak,
30%-ot a helybeli munkások sztrájkalapjába,
20%-ot a Németországban, Ausztriában és Magyarországon levő orosz hadifoglyoknak,
10%-ot a szudzsenszki bányák Munkás- és Katonaküldöttei Szovjetjének,
10%-ot a helyi könyvtárnak.

Helyi hadifogolybizottság
M. Bernstein elnök
Totis titkár

GATO f. 433., op. I., d. 570., l. 57. (Másolat) (Magyarul l.: A magyar internacionalisták... 68. o. — A szerk.)

5.

ÚJSÁGHÍR A SZUDZSENSZKI BÁNYÁKBAN DOLGOZÓ HADIFOGLYOK NAGYGYŰLÉSÉRŐL ÉS A FRIEDRICH ADLER HALÁLOS ÍTÉLETE ELLENI TILTAKOZÁS KAPCSÁN OTT ELFOGADOTT HATÁROZATOKRÓL

1917. június 4. (17.)

Tiltakozásul az osztrák kormány döntése ellen, amely Friedrich Adler elvtársat, a munkások érdekeinek állhatatos harcosát halálra ítélte, a hadifoglyok nagyszabású tömeggyűlést tartottak.

Több forró hangulatú felszólalás után a gyűlés egyhangúlag elfogadta a következő határozatot, amelyet elküldenek Stockholmba, a Nemzetközi Szocialista Konferenciára:[10]

„Mi, a Michelson-féle anzserszki bányákban dolgozó osztrák—német hadifoglyok, tiltakozunk a nemzetközi munkásszolidaritás harcosának, Friedrich Adlernek halálos ítélete ellen, és követeljük szabadon bocsátását.

Kérjük a szocialista elvtársakat, juttassák el tiltakozásunkat az osztrák kormányhoz és az osztrák—német sajtóhoz, és tegyenek energikus lépéseket személyesen is ez irányban. Abbeli reményünkben, hogy ez a konferencia meghozza a gyors békét a meggyötört emberiségnek, „hurrát" kiáltunk a nemzetközi szociáldemokráciának. Az osztrák—német hadsereg 1400 hadifogoly katonája.

Adolf Poklak, a nagygyűlés elnöke
Alfred Totis titkár

Ezt a határozatot távirat formájában német nyelven juttatják el a stocholmi Nemzetközi Szocialista Konferenciára.

Az orosz munkások és katonák számos, ugyanezen célból összehívott gyűlésükön, hasonló határozatokat hoztak.

„Znamja revoljucii" c. lap, 1917. június 4., 4. szám.

6.

A HADIFOGOLYTÁBOR PARANCSNOKÁNAK JELENTÉSE A TOMSZKI KATONAI PARANCSNOK HIVATALÁHOZ A TÁBORBAN MEGALAKULT HADIFOGOLYBIZOTTSÁGOKRÓL

1917. június 4.

Válaszolva az ön 345.[11] sz. táviratára, jelentem, hogy a hadifogoly tisztek tomszki bizottságában tevékenykedők a következők: Friedrich von Kantz őrnagy, az elnök, helyettese Mészöly Géza százados; tagok: Bohuslav Pešek százados, Darvas Imre százados, Friedrich Soudek huszárszázados, Gustaw Weiss vezérkari százados, Baróti József vezérkari százados, Peter Walter vezérkari százados, Karl Vareczki vezérkari százados, Münnich Ferenc főhadnagy és Kaiser Mihály főhadnagy.

A legénységi bizottságban: a bizottság elnöke Jakob Zimmer altiszt, helyettese Ewald Hildebrand; tagok: Ferdinand Stieber törzsőrmester, Nagy Géza törzsőrmester, Karl Sommer, Ivan Szopcsuk, Ivan Mojszovics és Karl Smeideck sorállományúak.

A munkatábor parancsnoka (aláírás)

GATO f. 416., op. 2., d. 14., l. 458. (Eredeti.)

10 A szocialista pártok nemzetközi konferenciájának, amelyet 1917 nyarán készültek megtartani, a hadviselő államok kormányaira kellett volna nyomást gyakorolnia a világháború befejezése érdekében. A konferenciát nem tartották meg.
11 A távirat nem található.

A tomszki internacionalista hadifoglyok Friedrich Adler halálos ítélete elleni tüntetésre vonulnak 1917. májusában

7.

RÉSZLET A TOMSZKI JÁRÁSI KATONAI PARANCSNOKSÁG 291. SZ. PARANCSÁBÓL AZ AKTÍV HADIFOGOLY INTERNACIONALISTÁK CSOPORTJÁNAK A TÁBOROKBÓL A VÁROSBAN SZÁMUKRA KIJELÖLT LAKÁSOKBA TÖRTÉNŐ ÁTSZÁLLÍTÁSÁRÓL

1917. október 18.

...[12] 27. §. Az internacionalista hadifogoly tiszteket:

1. Kun Bélát
2. Reiner Károlyt
3. Seidler Ernőt
4. Max Jungot
5. Münnich Ferencet
6. Szilágyi Imrét
7. Wolfinger Pált
8. Jaross Bélát
9. Kaufmann Ármint, valamint Rabinovics József és Toroczkai Béla sorállományúakat, akiket a Helyőrségi Szovjet Végrehajtó Bizottsága által ez év október 6-án hozott 4515. sz. határozat alapján, október 10-én, a várostól kiutalt, a Torgovaja és Bulvarnaja utcák kereszteződésében álló épületbe átköltöztettek,[13] ez év október 10-től pénz- és lakásellátmányba venni, a sorállományúakat pedig folyó év

12 A kihagyott részek nem tartoznak témánkhoz.

13 Ma már nincs meg az épület, helyén a Tomszki Automatizálási Főiskola kollégiuma áll. Az épületen emléktáblát helyeztek el a következő szöveggel: „Ezen a helyen állt az az épület, amelyben 1917-ben a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kimagasló egyénisége, Kun Béla (1886—1936) lakott."

október 18-tól a tábori ellátmányból kiiktatni és ugyanazon dátummal hivatali ellátmányba venni.

A fentiek a táborparancsnok által a legrövidebb időn belül végrehajtandók, az átszállítás még lehetőség szerint holnap, a következők betartásával:

1. Az őrparancsnokot megfelelően kioktatni;
2. Rendezni az ellátmányukat;
3. Ágyakat, tisztálkodási eszközöket és egyéb bútorokat kiutalni...

Az eredetivel hiteles: ügyintéző

GATO f. 416., op. 2., d. 21., l. 50. (Másolat.)

8.

ÚJSÁGHÍR A SZIBÉRIAI HADIFOGOLY INTERNACIONALISTÁK KRASZNOJARSZKI GYŰLÉSÉRŐL

1918. március 19.

1918. március 19-én a Krasznojarszki Végrehajtó Bizottság nagytermében a hadifoglyok megtartották első gyűlésüket. A gyűlésen több mint 2000 ember vett részt, a nagy létszám még a gyűlés szervezőinek is meglepetést okozott.

A küldöttek, akiket a hadifoglyok március 10-i kanszki értekezletén választottak meg, kijelentették, hogy a jelen gyűlés célja a krasznojarszki hadifoglyoknak az internacionalista eszmék szellemében történő szervezése.

Felolvasták a nyugat-szibériai hadifoglyok kanszki értekezletén készült jegyzőkönyveket. A Kanszki Bizottságtól küldött elvtársak felkeresték a nyikolajevszki,[14] tomszki, krasznojarszki, nyizsnye-ugyinszki, berezovkai és az irkutszki hadifogolytáborokat. Nyizsnye-Ugyinszkban az elvtársak viszonylag erős szervezetet találtak, Irkutszkban azonban nincs szervezet, ugyanis az ottani tábort az ellenforradalmárok tartják kezükben. Berezovkában a szervezet saját újságot jelentet meg német és magyar nyelven. Krasznojarszkban nincs szervezet, ennek ellenére a krasznojarszki hadifoglyok három elvtársat küldtek az értekezletre.

Tomszkban a hadifogoly-küldötteknek erős szervezetük van. A szervezet munkájáról Münnich elvtárs adott részletes jelentést. A hadifoglyok élete ezen szervezet irányításával zajlik. A szervezetnek saját internacionalista klubja van 2100 forradalmár katona- és tiszt-taggal. Minden ötven ember egy küldöttet delegál a Hadifogolytanácsba. A Tanács végrehajtó bizottsága hét főből áll. A Hadifogoly Végrehajtó Bizottság határozata alapján a Munkás- és Katonaküldöttek Tomszki Szovjetje két épületet utalt ki számukra. A hadifoglyok Vörös Gárdája 300 főből áll. A gyűlésen elfogadták, hogy a tomszki szervezet legyen Nyugat-Szibéria valamennyi hadifogolyszervezetének ideiglenes központja.

Krasznojarszkij Rabocsij című lap, 1918. március 22., 51. sz.

14 A szövegben így található. Helyesen: Novonyikolajevszk (jelenleg Novoszibirszk).

9.

A MUNKÁS- ÉS KATONAKÜLDÖTTEK TOMSZKI SZOVJETJE VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGÁHOZ TARTOZÓ HADIFOGOLYKÜLDÖTTEK TANÁCSÁNAK A SZOVJETEK TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGÁHOZ BENYÚJTOTT KÉRVÉNYE A MOSZKVAI ÖSSZOROSZORSZÁGI INTERNACIONALISTA HADIFOGOLYKONGRESSZUSRA UTAZÓ DELEGÁCIÓ IGAZOLVÁNNYAL VALÓ ELLÁTÁSA ÜGYÉBEN

1918. április 4. (17.)

A Hadifogolyküldöttek Tanácsa személyazonossági igazolvány kiállítását kéri Szilágyi Imre, Alois Patočka és Max Jung elvtársak részére, amellyel a fent nevezettek jogosultak a Tomszki Kormányzóság területéről Moszkvába történő elutazásra.

Elnök (olvashatatlan aláírás)
Titkár: Reiner

GATO f. 96., op. 1., d. 9., l. 17. (Eredeti tisztázat.)

10.

A TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI SZOVJET VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA ÁLTAL KIÁLLÍTOTT IGAZOLVÁNY A MOSZKVAI INTERNACIONALISTA HADIFOGOLYKONGRESSZUSRA UTAZÓ KÜLDÖTTEK RÉSZÉRE

1918. április 4. (17.) után

A jelen okmány kiadatott Szilágyi, Patočka és Jung polgártársaknak, nevezetesen arról, hogy a Tomszki Kormányzósági Végrehajtó Bizottság részéről nincs akadálya a fent megnevezettek Tomszk városból a kongresszusra[15] történő elutazásának és onnan visszautazásának.

A Tomszki Kormányzósági Szovjet Végrehajtó Bizottsága kéri valamennyi szovjet szervet, hogy Szilágyi, Patočka és Jung elvtársakat utazásuk során támogatásban részesítsék.

Titkár

GATO f. 96., op. 1., d. 9., l. 16. (Kiadványi másolat.)

15 1918. április 14—18. között ült össze Moszkvában az internacionalista hadifoglyok kongresszusa. A kongresszus munkájában részt vettek a tomszki Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjéhez tartozó hadifogolytanács képviselői is.

11.

RÉSZLET A TOMSZKI JÁRÁSI KATONAI PARANCSNOKSÁG 82. SZ. PARANCSÁBÓL, A MUNKÁS- ÉS KATONAKÜLDÖTTEK TOMSZKI SZOVJETJÉHEZ TARTOZÓ HADIFOGOLYKÜLDÖTTEK TANÁCSA TAGJAIRÓL

1918. április 5. (18.)

...[16] 8. §. Nánási János, Forol Viktor, Lápos Lőrinc, Hardy Gyula, Freistadt Fülöp, Politzer Géza külföldi proletárokat, a Tomszk Város Munkás- és Katonaküldötteinek Szovjetjéhez tartozó Hadifogolyküldöttek Tanácsának tagjait, akik a Bulvarnaja utca 20. szám alatt[17] magánlakásokban laknak, a tomszki munkatábor élelmezési ellátmánylistájáról, valamint a melegétel-szolgáltatásból kiiktatni, és hivatali ellátmányba folyó év április 4-től hasonló módon besorolni.

Hivatkozásul: A Külföldi Proletárok Küldötteinek Tanácsa ez év április 2-i átirata.[18]

Eredetivel hiteles: ügyintéző

GATO f. 16., op. 2., d. 29a., l. 159. (Másolat.)

Ebben az épületben működött 1918 első felében a Tomszki Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének kebelén belül megalakult Hadifogolyküldöttek Tanácsa

16 A kihagyott részek nem tartoznak a témához.
17 Jelenleg: Kirov sugárút 22. (l. a. 7. sz. dokumentumot).
18 Az átirat nem fellelhető.

12.

ÚJSÁGHÍR A MUNKÁS- ÉS KATONAKÜLDÖTTEK TOMSZKI SZOVJETJÉHEZ TARTOZÓ HADIFOGOLYKÜLDÖTTEK TANÁCSA ÜLÉSÉRŐL

1918. április 21. (május 1.)

Április 21-én, vasárnap, befejezte munkáját a gyűlés, amelyen jelen volt Reiner elvtárs, a Tanács titkára. Fest elvtárs erőteljesen felhívta a figyelmet a pénzügyi kérdésre. Ezután új elnökséget választottak.

A Tanács taglétszámának növekedésével kapcsolatban. A Tanács munkájában kezdetben 40 ember vett részt, jelenleg több mint 3000. Rendelkezés történt a Tanács szekciókra való felosztásáról: magyar, német és szlovák szekciók alakultak, mindegyiknek saját vezetősége lesz. A vezetőséget szavazással választják.

Népszava (Tomszk), 1918. május 1., 2. szám. (Az orosz nyelvű fordítás alapján.)

13.

A TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI SZOVJET VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGÁNAK HATÁROZATA, MELYNEK ALAPJÁN A MUNKÁS- ÉS KATONAKÜLDÖTTEK TOMSZKI SZOVJETJÉHEZ TARTOZÓ HADIFOGOLYKÜLDÖTTEK TANÁCSA JOGOT NYERT A KERESETÜKBŐL 1915-TŐL RENDSZERESEN LEVONT ÖSSZEG AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDACÉLRA TÖRTÉNŐ FELHASZNÁLÁSÁRA

1918. április 15.

A Hadifogolyküldöttek Tanácsa jogot kap, hogy keresetük visszatartott 25%-át, amelyet az államkincstár ez ideig az elítéltek javára fordított, a következőkben szervezési, agitációs munkára, valamint magyar, német, cseh és más nyelveken újságok kiadására, továbbá más agitációs célokra használhassák fel.

GATO f. 96., op. 1., d. 5., l. 114. (Eredeti.)

14.

ÚJSÁGHÍR A MUNKÁS- ÉS KATONAKÜLDÖTTEK TOMSZKI SZOVJETJÉHEZ TARTOZÓ HADIFOGOLYKÜLDÖTTEK TANÁCSA „DER PROLETARIER" C. LAPJÁNAK MEGJELENÉSÉRŐL

1918. április 24.

Az itt élő hadifogoly szociáldemokraták, mint ismeretes, megalakították a Munkásküldöttek Szovjetjét. Tegnap Tomszkban megjelentették „Der Proletarier" c. lapjuk első számát. A lap német nyelven jelenik meg.

Znamja revoljucii (Tomszk), 1918. április 24., 81. szám.

15.

ÚJSÁGHÍR A MARX KÁROLY SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL TOMSZKBAN RENDEZETT INTERNACIONALISTA EMLÉKESTRŐL

1918. május 7.

Május 7-én, kedden, a tomszki szervezet saját klubhelyiségében emlékestet rendezett a tudományos szocializmus megalapítójának, Marx Károlynak tiszteletére, születése 100. évfordulója alkalmából. Az emlékest pergő ritmusban, bensőséges

hangulatban zajlott le. Előadást tartottak: Sz. Cserepanov[19] (Marx Károly élete és munkássága), Sz. Kanatcsikov[20] (Marx tanítása) és I. Nahanovics[21] (A III. Internacionálé). Felszólalások, beszédek hangzottak el német, magyar és cseh nyelven is, ami az első internacionalista tiszteletére rendezett emlékestnek igazi internacionalista jelleget adott. Hozzájárult még az emlékest internacionalista jellegéhez az is, hogy a forradalmi dalokat is különböző nyelveken énekelték.

Znamja revoljucii, 1918. május 10., 89. szám.

Az OK(b)P tomszki magyar szekciója által a Hadifogolyküldöttek Tanácsa egykori épületének falán 1921-ben elhelyezett emléktábla

19 *Cserepanov*, Szergej Alekszandrovics (1881—1918), 1903-tól a bolsevik párt tagja. A februári forradalom napjaiban az OSZDMP (b) Petrográdi Bizottsága fegyveres szervezetének egyik vezetője, majd Szibériába utazik. 1918 márciusától a Tomszk Tartományi Népgazdasági Tanács elnökeként dolgozik.

20 *Kanatcsikov*, Szemjon Ivanovics (1879—1940), régi bolsevik párttag. 1918-ban a Szovjetek Tomszki Kormányzósági Forradalmi Katonai Parancsnokság elnökeként dolgozott.

21 *Nahanovics*, Iszaj Leontyevics (1892—1919), 1907-től bolsevik párttag, a szovjethatalomért a Tomszki Kormányzóságban vívott harcok kiváló szervezője. Küldöttként részt vett a Tanácsok I. és II. Összoroszországi Kongresszusán. 1918-ban tomszki kormányzósági igazságügyi népbiztos és a forradalmi törvényszék elnöke.

16.

A TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI SZOVJET VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA HATÁROZATA A DÁN KONZULNAK A HADIFOGOLYTANÁCSOK FELOSZLATÁSÁRA IRÁNYULÓ KÖVETELÉSEI ELUTASÍTÁSÁRÓL

1918. május 10.

A központi hatalmak kormányainak megbízásából a dán konzul a hadifoglyok lefegyverzését és a hadifogolytanácsok feloszlatását követelte a katonai osztálytól. A hadifoglyok képviselői ezzel kapcsolatban bejelentették, hogy készek felvenni az orosz állampolgárságot, ami után a lefegyverzés kérdése tárgytalanná válik. A Kormányzósági Küldöttek Szovjetje azt a határozatot hozta, hogy a hadifogolytanácsokat mindaddig nem oszlatják fel, amíg a központi kormány választ nem ad.

Znamja revoljucii, 1918. május 10., 89. szám.

17.

HÍRADÁS A TOMSZKBAN MEGJELENŐ „RABOCSEJE ZNAMJA"[22] C. BOLSEVIK ÚJSÁG KIADÁSÁNAK A HADIFOGOLY INTERNACIONALISTÁK ÁLTAL TÖRTÉNŐ TÁMOGATÁSÁRÓL

1918. június 30.

Mint ismeretes, a Szakszervezetek Tanácsa saját sajtóorgánumot jelentet meg, a „Rabocseje Znamja" c. újságot. Az új lap, amelynek vezető szerkesztői gárdáját azok közül választották, akik a bukott hatalom védenceinek, Kanatcsikovnak és Goldbergnek[23] az idején kerültek a Tanácsba, már első számaitól védelmébe veszi az Októberi Forradalom úgynevezett „vívmányait", s ezt ugyanolyan eljárással és módszerrel teszi, amilyennel a „Znamja revoljucii" tág keretek között dolgozott...

Egy-egy tény ugyanolyan tökéletes elferdítése, más tények elhallgatása, a szovjethatalom „hasznát" tagadó összes politikai párt ugyanolyan módszerekkel történő lejáratása, ugyanazok a jelmondatok, ugyanaz a terminológia.

Mindez természetesen elszomorító, és az öntudatos munkásoknak az újraválasztások idejére, amilyen gyorsan csak lehetséges, át kell hangolniuk tanácsbeli képviselőiket, jelenleg azonban egyáltalán nem ez van napirenden. Az újság kiadásának finanszírozására a szakszervezeti szövetség rendelkezésre bocsátotta a tagjaitól levont pénzösszeget.

Az alaptőkéhez betett összegekről készült listák között (a lapból eddig 2 szám jelent meg) például ilyen betét is szerepel: hadifoglyoktól 108 rubel.

Ilyenformán, amellett, hogy németekből és magyarokból álló egész bandák szállnak szembe a Szibériai Ideiglenes Kormány keletre és nyugatra előre nyomuló csapataival, tevékenyen támogatva ezzel a szovjethatalmat, s közben állati kegyetlenséggel végeznek a kezükbe került orosz tisztekkel, itt, Szibéria közepén, Tomszk városában, ugyanilyen hadifoglyok közreműködésével jelenik meg a bolsevik újság...

Nasa Miszl c. lap, 1918. június 30., 5. szám.

22 A *Rabocseje znamja* (Munkás Zászló) c. lap Tomszk város szakszervezeti szövetsége tanácsának szócsöve, 1918. június 28-tól augusztusig jelent meg. Szerkesztősége élén tomszki bolsevikok álltak.

23 *Goldberg*, B. I. (1884—1946), 1902-től párttag. 1917—18-ban Tomszkban a helyőrségi szovjetben dolgozott, majd a kormányzósági végrehajtó bizottság pénzügyi osztályát vezette. A *Nasa Miszl* c. lapot a kadétok adták ki Tomszkban.

18.

RÉSZLET A KÉMELHÁRÍTÁS PARANCSNOKÁNAK A KOLCSAKISTA HADSEREG VEZÉRKARA INFORMÁCIÓS OSZTÁLYA VEZETŐJÉHEZ INTÉZETT, SZIBÉRIAI BOLSEVIK FÖLDALATTI SZERVEZETEK TEVÉKENYSÉGÉRŐL SZÓLÓ JELENTÉSÉBŐL

1919. március 12.

Az Orosz Kommunista Párt Szibériában tevékenykedő szervezetei, a rendelkezésemre álló titkos jellegű információk szerint, a következő formákban jelentkeznek:

A párttagok fölött szervezői és végrehajtói hatalmat gyakorló legfelsőbb szervezetek, amelyek csaknem valamennyi szibériai városban megtalálhatók, a bizottságok. Minden bizottság öt főből áll.

A nagyobb városokban az összvárosi bizottságok mellett léteznek még kerületi bizottságok is, 3—5 személy van egy-egy bizottságban — a szervezet felépítésétől függően...[24]

... Végezetül pedig, a párt bázisát Németország és Ausztria—Magyarország hadifoglyai adják. Köztük szintén kommunista bizottságok működnek. Fordulat esetén a hadifoglyok be fognak kapcsolódni [a harcba], és belőlük tervezik megszervezni a legharcképesebb egységeket.

Mindezt megerősítik a birtokomban levő dokumentumok...

Babuskin vezérőrnagy, a kémelhárító részleg parancsnoka

„Borba za vlaszty Szovjetov v Tomszkoj gubernyii (Harc a szovjethatalomért a Tomszki Kormányzóságban) 1917—1919." Dokumentumgyűjtemény. Tomszk, 1957. 509. o.

19.

RÉSZLET A TOMSZKI 1. SZ. KATONAI JAVÍTÓ RÉSZLEG FŐNÖKÉNEK TANÚVALLOMÁSÁBÓL A VÁROSBAN 1918. NOVEMBER 1-ÉN KITÖRT FELKELÉSRŐL[25]

1919. május 6.

...[26] Az őrszolgálatban levő tiszttel beszélgetve megtudtam, a javítórészlegben magyar bolsevikokat foglalkoztatnak...

... Valóban így van, mondtam, a magyarok igen jelentős elemként jelentkeznek a Vörös Hadseregben...

Centralnij Goszudarsztvennij Arhiv Oktyabrszkoj Revoljucii (a továbbiakban — CGAOR), Moszkva, f. 827., op. 2., d. 139., l. 48. (Másolat.)

24 A kihagyott rész nem tartozik témánkhoz.

25 1918. november 1-én Tomszkban (Szibériában az elsők között) kitört a helyőrség katonáinak és politikai foglyainak felkelése a fehérgárdista eszer mensevik Ideiglenes Szibériai Kormány ellen. A felkelés vezetőinek, a tomszki bolsevikoknak a terve szerint, a felkelésben a hadifogoly internacionalistáknak (köztük különösen a magyaroknak) is szerepet szántak. A felkelést leverték.

26 A felkészülésről és a felkelés menetéről szóló kihagyott részek nem tartoznak témánkhoz.

20.

A TOMSZK VÁROSI OK/b/P KÜLFÖLDI SZEKCIÓJÁNAK JELENTÉSE AZ OK/b/P TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI BIZOTTSÁGÁHOZ A VÉGZETT MUNKÁRÓL

1920. március 28.

A külföldi szekció a külföldi kommunisták forradalmi bizottságából alakult 1919. december 18-án, a tomszki felkelés napján.

A szekció feloszlatta a Vörös Hadsereg megérkezéséig a város védelmét biztosító ideiglenes osztagot, hozzákezdett az internacionalista zászlóalj szervezéséhez, amely zászlóalj jelenleg a Tomszki Járási Csekánál található. A III. Internacionáléról elnevezett hadosztály 5. ezredének szervezését az V. Hadsereg parancsa értelmében utolsóként hagytuk abba.

A külföldi szekció másik fontos feladatát abban látja, hogy a külföldiek számára érthetővé tegye mindazt, ami az elmúlt 4—5 év alatt végbement, az idő alatt, amíg ők a munkatáborokban voltak, s elszigeteltségükben semmit sem tudtak a történtekről. Nem ismervén az orosz nyelvet, csak most kaptak lehetőséget a forradalmi korszak tanulmányozására, megértésére. Hogy mennyire szükség van felvilágosító munkánkra, a tények mutatják: a külföldiek között például még a legutóbbi időben is voltak olyanok, akik nem hitték el, hogy Ferenc József császár, akire feleskütdek, meghalt.

Hogy propagandánkkal sikereket értünk el, ez annak az eredménye, hogy törekedtünk a külföldiek helyzetének javítására. Az átmeneti időszak nehéz körülményei között nem győztük elégszer hangoztatni: Mindenki szabad, elmehettek. Az emberek kisemmizettek voltak, és teljesen ismeretlen volt előttük a városban élő szabad emberek helyzete. Mint a kalitkából a téli hidegbe kiengedett madarak. Ez a több ezer külföldi akár ellensége is lehetne szabadítóinak. A külföldi szekció a komisszár segítségével a táborok katonai rendszerének megszünte után is gondoskodott az ott lakókról. A szekció képviselőjét küldte hozzájuk, aki a társadalombiztosítási és a hadifogoly-jóléti bizottságok segítségével — itt ugyancsak képviselteti magát szekciónk — gondoskodott a rokkantakról és a munkanélküliekről.

Most alakul egy új tábor a hadirokkantak részére és tábort szervezünk a dolgozni nem akaró spekuláns külföldieknek is, akiket itt munkára kényszerítünk: vagy a munkás zászlóaljban, amely már szervezés alatt áll és az Első Tomszki Munkás Brigádhoz fog tartozni, vagy olyan módszerrel, amely termelés növelése érdekében kívánatos lesz.

A szakemberek más városokba irányítása a szekció felügyelete alatt történik, előfordult ugyanis, hogy professzorokat és törzstiszteket küldtek fémmunkásként, cipészként, asztalosként új munkahelyekre. Ez nem válik hasznára sem a vasúti közlekedésnek, sem az egyes embereknek, akik nyugatra igyekeznek; idegen helyre kerülve semmilyen munkát nem találnak, és kiteszik magukat a sors önkényének.

A külföldi szekció az utóbbi időben gyűléseket, zenés összejöveteleket rendez színházakban (lehetőség szerint hetente egy alkalommal), kórházakban és táborokban.

A kórházak klubjaiban például a szekció két tagja folyamatosan tart előadásokat.

A szekció közös gyűlései a kommunista munkások igazi iskolái.

Pártiskolát szervezni eddig nem sikerült, nincs megfelelő helyiségünk.

A kommunista szombatok munkájában a szekció tagjai részt vesznek, és a többi külföldit is mozgósítják erre.

A külföldi szekció újságokat és különböző helyekről küldött irodalmat oszt szét az egész járás területén. Saját újságot a szekció az itteni szűk nyomdai kapacitás miatt eddig még nem tudott kiadni. Ez pedig nagyon fontos lenne, hogy a munkapadoknál dolgozó külföldi szakmunkások öntudatát emeljük.

Eddig mindössze néhány felhívást jelentettünk meg magyar, német és horvát nyelven.

Mostanában a külföldiek általában erős bizalommal viseltetnek a szekció iránt.

Az új nyilvántartásba vétel után a szekcióban körülbelül 150 fő marad tagként, lesznek szimpatizánsok is. 50% magyar, 40% német, a többi horvát, cseh, olasz. A külföldi szekció mindenki jelentkezését elfogadja, aki nem orosz alattvaló.

A szekció vezetőségéhez 9 főből álló titkársági testület tartozik. A munkát 3—3, a magyar, német és horvát csoportból kikerülő titkár látja el (elnökség).

Pecsét

Az elnökség tagja: Gojeranszk
Titkár: Hodul

Partarhiv Tomszkoga Obkoma (A Tomszki Területi Pártbizottság Levéltára, a továbbiakban — PATO) f. 1., op. 1., d. 1454., 1. 324. (Eredeti tisztázat.)

21.

ÚJSÁGHÍR A KÖZTÁRSASÁG BELÜGYI ALAKULATAIHOZ TARTOZÓ TOMSZKI INTERNACIONALISTA LÖVÉSZZÁSZLÓALJ KOMMUNISTÁINAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL

1920. április 1.

Március 24-én az OK/b/P-nek a zászlóaljban szolgáló tagjai gyűlést tartottak, amelyen egy három főből álló bizottságot választottak a zászlóalj párttagsági könyvvel is rendelkező kommunistái tevékenységének ellenőrzésére. Erre az OK(b)P tomszki szervezetének az új nyilvántartásba vétel során hozott intézkedése alapján került sor.

A következő gyűlést március 26-án tartották. A gyűlésen elhangzott előadások alapján — beszámoló hangzott el a párttagsági igazolványok és a zászlóalj kommunistái tevékenységének ellenőrzésére megválasztott bizottság munkájának eredményeiről, előadást tartott Makarenko elvtárs a kommunista jogainak és kötelességeinek mibenlétéről — egyhangú határozatot hoztak a további munkáról, amelyet nem befolyásolhat sem időhiány sem egyéb körülmények. Határozat született arról, hogy 24 tagból álló zászlóaljsejtet kell létrehozni, amelynek elnöksége a sikeres munka érdekében, továbbá, hogy eleget tehessen tájékoztatási feladatainak, öt főből fog állni, mégpedig a következő megoszlásban: egy-egy fő német, magyar, orosz, ukrán és délszláv. Egy-egy szervezőt jelöltek ki a századokhoz és a különítményekhez az ottani kommunista sejtek szervezésére, amely sejtek az előírások betartásával a legrövidebb időn belül hozzákezdenek a szakaszsejt megalakításához. Megválasztották a zászlóalj kulturális-felvilágosító bizottságát is, amelyet osztályokra bontottak: általános politikai, általános művelődési, tudományos, színházizenei és egészségügyi osztályra. A kulturális-felvilágosító bizottság a legrövidebb határidőn belül köteles kidolgozni munkaprogramját, amelyet a katonai tanács, a kulturális-felvilágosító bizottság elnöksége és a kommunista sejtek vezetése alatt életbe is léptetnek.

Znamja revoljucii, 1920. április 1., 61. szám.

22.

ÚJSÁGHÍR A FEHÉRGÁRDISTÁK ELLEN HARCOLÓ TOMSZKI MAGYAR INTERNACIONALISTA OSZTAG BÁTORSÁGÁRÓL ÉS HELYTÁLLÁSÁRÓL (RÉSZLET)

1920. május 30.

A „Fegyeratyivnaja Reszpublika" fedélzetén

A „Fegyeratyivnaja Reszpublika"[27] indulását hajnali 3 órára tűzték ki. Én már 3 óra előtt megérkeztem a hajóhoz. A legénység, amelyhez magyar vöröskatonák is tartoztak, lisztet rakott a hajóra. Vaszja Rjepin[28] ellenőrizte a rakodást.

Az első füttyjelet már megadták. Még néhány forduló a lisztes zsákokkal, s helyére kerül a megállapított mennyiség. Már csak a laktanyából elindult internacionalista vöröskatonák II. szakaszát kell megvárni...[29]

Megérkezett az utolsó internacionalista szakasz is.

...Az internacionalisták a magyar vörös század érkezésével foglalatoskodtak, nagy gonddal ügyelve a hajón és kikötőben érvényes forradalmi rend betartására.

Dicső, rettenthetetlen, a forradalom ügyéért a végsőkig kitartó század a magyaroké. Élükön ott a parancsnokság, a feledhetetlen Smerčka és a parancsnok, a jólelkű, mackó termetű, mindig mosolygó Reiner. A század Jekatyerinburgtól[30] Permig pihenés nélkül harcolt, nem hátráltak meg a fehérgárdistákkal vívott csatákban. Ezeknek az elvtársaknak, Smerčkától és Reinertől egészen a negyedik szakasz legutolsó katonájáig, mindennél drágább a forradalom ügye...

M. N.

Znamja revoljucii, 1920. május 30., 107. szám.

23.

AZ OK/b/P TOMSZKI SZERVEZETÉHEZ TARTOZÓ MAGYAR AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDACSOPORT KORMÁNYZÓSÁGI IRODÁJA ELSŐ ÉRTEKEZLETÉNEK JEGYZŐKÖNYVE

A Kormányzósági Irodát az OK/b/P tomszki szervezetéhez tartozó Magyar Agitációs és Propagandacsoport elnöksége választotta meg folyó év június 3-a, a kormányzósági konferencia megerősítő határozata előtt

1920. június 12.

A Kormányzósági Iroda jelen levő tagjai: Komlós, Babos és Hidi elvtársak

Napirend: 1. A feladatok szétosztása a Kormányzósági Iroda tagjai között
2. A Kormányzósági Iroda létszámának megállapítása
3. A Kormányzósági Iroda költségvetése
4. A munkaprogram megalkotása
5. A Szibériai Területi Iroda június 4-i átirata[31]

27 A szovjethatalom ideiglenes szibériai visszaszorulásával a tomszki szovjet a „Fegyeratyivnaja Reszpublika" és a „Jermak" nevű hajókon 1918. június 1-re virradó éjszaka az Uralba vonult vissza. A hajón volt egy magyar internacionalista század is, amely az Uralban derekasan harcolt a fehérgárdisták ellen a szovjethatalomért. Ezen a hajón hagyta el a várost Münnich Ferenc is, aki később a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke lett.

28 *Rjepin,* Vaszilij Ivanovics (1887—1917) 1903-tól a bolsevik párt tagja, a szovjethatalomért vívott harcok aktív résztvevője a Tomszki Kormányzóságban. 1918-ban a Tomszki Kormányzósági Végrehajtó Bizottság tagja, érdemeket szerzett a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg egységeinek szervezésében, továbbá küldött volt a Tanácsok II. Összoroszországi Kongresszusán.

29 A kihagyott rész a rakodás leírása.

30 Ma: Szverdlovszk.

31 Az átirat nem található.

6. A Szibériai Területi Iroda június 5-i átirata[32]
7. A Szibériai Területi Iroda június 11-i átirata[33]
8. A kormányzósági konferencia időpontjának kitűzése
9. Folyó ügyek

TÁRGY	HATÁROZAT
1. A munka felosztása	Titkár lett Hidi elvtárs. Babos elvtárs feladata folyamatosan kapcsolatot tartani a Kormányzósági Iroda és a Pártbizottság, valamint a szovjet szervek között. Komlós elvtárs szervezi az agitációs és propagandamunkát a Kormányzóságban és Tomszk városában. A Kormányzósági Iroda mindhárom tagja, mint előadó, kötelező jelleggel vesz részt az állandó esti tanfolyamok munkájában.
2. A Kormányzósági Iroda állandó tagjai és munkatársai	Állandó jelleggel végzik munkájukat a Kormányzósági Irodánál: Bados és Hidi elvtársak. Szervezői és agitátori minőségben részt vesz az Iroda munkájában Szokodi és Lévai elvtárs, akik az omszki politikai iskolától érkeztek. A Kormányzóság területén végzendő agitációs és felvilágosító munka szervezőiül két elvtársat nevezünk ki. Tekintettel arra, hogy a magyar csoport nem katona tagjai szovjet intézményekben dolgoznak, mentesítésük intézkedéseket von maga után.
3. A Korm(ányzósági) Ir(oda) (a továbbiakban — Kormir) költségvetése	Hidi elvtárs megbízást kap, hogy hétfőig készítse el a költségvetést a Kormir részére. Ugyanígy hétfőig összesítést kell készítenie a pénztár jelenlegi állapotáról. A költségvetés elfogadásáig 5000 rubel használható fel kiadásokra.
4. Munkaprogram. Konferencia Moszkvában[34] és Omszkban,[35] határozatok az ezzel kapcsolatos gyakorlati munkáról	Határozat született, hogy valamennyi rendeletet és a kidolgozott munkatervet a legrövidebb időn belül életbe kell léptetni. Mindezt részletesen Komlós elvtárs előadása tartalmazta.
5. A Szibériai Területi Iroda június 4-i átirata, a róla szóló beszámoló tükrében	Megbízást kapott Hidi elvtárs a beszámoló összeállítására. Ami a Kormányzósági agitációs csoportot illeti, határozat született a velük való legszorosabb kapcsolat megteremtésére, írásban, esetenként pedig szervezők küldésével. Elrendeltetett, hogy mindenütt a leggyorsabban szervezzék meg az esti politikai tanfolyamokat és tegyék kötelezővé az OK/b/P tagjai számára a helyi orosz szervezetek gyűléseinek látogatását. A kolcsakista reakció és Szibéria felszabadítási idején elesett elvtársak emlékére, az Első Össz-szibériai Konferencia határozatának értelmében, emlékművek állíttatnak. E cél érdekében elhatároztatott, hogy széles körű agitációt kell kifejteni az egész kormányzóság területén írásban is, szóban is. A kolcsakista reakció idején megkínzott és elesett elv-

32 Az átirat nem található.
33 Az átirat nem található.
34 Az OK(b)P-hez tartozó Agitációs és Propaganda Osztály Magyar Szekcióinak I. Összoroszországi Konferenciájáról van szó, amelyet 1920. március 20—23. között tartottak Moszkvában.
35 Az OK(b)P Szibériai Területi Irodájához tartozó Agitációs és Propaganda Osztály Magyar Szekcióinak I. Konferenciájáról van szó, amelyet 1920. május 20—25. között tartottak Omszkban.

TÁRGY	HATÁROZAT
	társak névsorának mielőbbi összeállítása céljából kapcsolatba kell lépni az illetékes szovjet szervekkel. A szigorú pártbeli normák betartása érdekében sürgősen el kell juttatni írásban a Tomszki Kormányzóság valamennyi szervezetének. Nálunk a hétfői gyűlésre Babos elvtárs készít előadást a pártfegyelemről.
6. A Szibériai Területi Iroda folyó év június 5-i átirata a lengyel burzsoázia támadásával kapcsolatban	Babos elvtárs megbízást kapott, hogy a hétfői gyűlésre készítsen beszámolót a lengyel kérdésről és dolgozzon ki határozott javaslatokat az ügyben. A határozatot, amelyet a gyűlés elfogad, a gyakorlatban történő alkalmazás céljából meg kell küldeni valamennyi, a Kormányzóság területén levő szervezetnek. E kérdéssel kapcsolatban a következő héten mindenütt gyűléseket kell tartani, június 20-án, vasárnap, pedig a magyar munkások és parasztok részére műsorral egybekötött nagygyűlést. A Kormir politikai felvilágosító munkáját illetően javasoljuk a 327. zászlóalj és a városi bizottsághoz tartozó osztag valamennyi sejtjének, hogy tagjaik és tagjelöltjeik számára tegyék kötelezővé az esti tanfolyamok látogatását. Ugyanígy elrendeltetik a kormányzóság területén valamennyi csoportnak, ahol internacionalista szervezet található, hogy hozzanak hasonló rendelkezést. Hogy szervezetünk vonzza a munkásokat és parasztokat, minden agitátor és szervező köteles gyakran felkeresni a műhelyeket, munkahelyeket, üzemeket stb., egyszóval mindazon helyeket, ahol csoportokban találhatók magyar munkások. Minden helyen, ahol 10-nél több ember dolgozik, sejtet kell szervezni.
7. A Szibériai Területi Iroda távirata a részleges mozgósítással kapcsolatban	A részleges mozgósítás már életbe lépett (6. pont). Az általános mozgósítás pontos instrukciók kézhez kapása után történik.
8. A Kormányzósági Konferencia ügye	A Kormányzósági Konferencia összehívását, részleteit és időpontját illetően: ez év július 8-ra elrendeltük összehívását.[36] A Kormányzóság valamennyi szervezete egy-egy képviselőt küld. A küldöttek kötelesek magukkal hozni a kérdőíveket és a helyi orosz pártszervezetek által megerősített mandátumukat, továbbá a szervezetük eddig végzett munkájáról szóló beszámolót. A konferencia napirendje: 1. A Kormir beszámolója. 2. A küldöttek beszámolója. 3. Szervezeti kérdések. 4. A Kormir megerősítése. 5. Munkánk Oroszországban és a magyar forradalomban. 6. Általános politikai helyzet. 7. Folyó ügyek.
9. Folyó ügyek	Az elhelyezéssel kapcsolatban: határozat született a pártszervezetekkel és a Kormányzósági Irodával való együttműködés kialakítására, ezenkívül a lakásügyi

36 Az OK(b)P Kormányzósági Bizottságához tartozó Agitációs és Propaganda Osztály Magyar Szekcióí képviselőinek I. Tomszki Kormányzósági Konferenciája 1920. július 8—10. között zajlott le Tomszkban.

TÁRGY HATÁROZAT

bizottság megkeresésére, hogy biztosítsa a helyi szervezetnek vagy a Kormir számára már megígért helyiséget a Teckovszkij köz 6. alatti épületben vagy ugyanabban az épületben a jelenleg a külföldi szekció által használt helyiséget, de ebben az esetben kérni kell, hogy ezen kívül is biztosítsanak szabad szobát. Babos elvtárs ügyében, akit a Kormir munkatársává neveztek ki, s aki egyúttal a 327. zászlóalj klubja vezetőségének titkára és könyvtárosa is (tekintettel arra, hogy e megbízatása alóli felmentő kérvényünkre Omszkból még nem érkezett válasz), kérni kell, hogy az OK/b/P Kormirja távírón lépjen érintkezésbe Omszkkal. Buda elvtársnak, szervezetünk tagjának, a 327. zászlóalj szakaszparancsnokának politikai iskolába küldése ügyét határozathozatalra Omszkba, a Szibériai Szektor Nemzetközi Politikai Osztályához kell eljuttatni.[37]

Ezzel a gyűlés befejeződött.

A Kormir tagjai: Komlós, Babos Béla
Titkár: Hidi

PATO f. 1., op. 1., d. 1454., l. 409., 410. (Eredeti tisztázat.)

24.

AZ OK/b/P TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI BIZOTTSÁGA MAGYAR SZEKCIÓJÁNAK KOMMUNISTÁI ÁLTAL SZERVEZETT GYŰLÉS HATÁROZATA. A GYŰLÉST A FEHÉR-LENGYELEK SZOVJET KÖZTÁRSASÁG ELLENI TÁMADÁSA KAPCSÁN SZERVEZTÉK[38]

1920. június 14.

A világ kapitalista országainak, többek között a legsötétebb reakció fészkének, fehér Magyarország dolgozói hóhérának támogatását élvező lengyel pánok aljas támadására válaszul, mi — Tomszkban élő magyar kommunisták — kijelentjük, egy emberként készek vagyunk a dolgozók Szovjet Köztársaságának védelmére. Kérjük az OK(b)P Központi Bizottságát, a Szibériai Forradalmi Bizottságot, a Szibériai Területi Irodát a Kormirt és a pártszervezetet, adjanak lehetőséget, hogy a lengyel pánok tetemein át indulhassunk harcba Nyugat proletariátusának felszabadításáért.

A mai naptól kezdve valamennyien mozgósítottnak tekintjük magunkat. Pusztuljanak a dolgozók hóhérai. Éljen az egész világ munkásainak Szovjet Köztársasága. Éljen a Harmadik Kommunista Internacionálé.

A gyűlés elnöke: Komlós
Titkár: Hidi

PATO f. 1., op. 1., d. 1454., l. 407. (Eredeti tisztázat.)

37 A Köztársaság Belső Karhatalmi Csapatai Szibériai Parancsnokságának külön Nemzetkozi Politikai Osztálya volt. Az internacionalista alakulatok zömét ugyanis 1920 tavaszától Szibériában az említett központi karhatalmi parancsnokságnak rendelték alá, mely közvetlenül a Szibériai Forradalmi Bizottságtól kapta az utasításokat az ellenforradalmi bandák és lázadások elleni küzdelem időszakában. A parancsnokság a Szibériai Forradalmi Bizottsággal együtt 1920-ban Omszkban, 1921-től Novonyikolajevszkban (ma Novoszibirszk) székelt. — *(A szerk.)*

38 A határozatot a magyar kommunsiták 1920. június 14-i gyűlésén fogadták el.

25.

A TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁG TERÜLETÉN MŰKÖDŐ OK/b/P MAGYAR SZEKCIÓJA I. KONFERENCIÁJÁN A KONFERENCIA ELNÖKSÉGE ÁLTAL MEGFOGALMAZOTT TÁVIRAT AZ OK/b/P KORMÁNYZÓSÁGI IRODÁJÁHOZ

1920. július 12.

A Tomszki Kormányzóság területén élő magyar kommunisták első konferenciája üdvözletét küldi az OK/b/P Kormányzósági Irodájának, és ígéretet tesz, hogy minden erejével és tudásával támogatja a nemzetközi proletariátust a világ burzsoáziája elleni harcában.

Tudatjuk, hogy konferenciánk tiszteletbeli elnökeivé Lenin és Kun Béla elvtársakat választottuk meg.

A konferencia elnöksége

PATO F. 1., op. 1., d. 1458., l. 52. (Eredeti tisztázat.)

26.

AZ OK/b/P TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI BIZOTTSÁGÁHOZ TARTOZÓ MAGYAR AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLY JELENTÉSE A PÁRT KORMÁNYZÓSÁGI BIZOTTSÁGÁHOZ AZ 1919. DECEMBER 17—1920. JÚNIUS 12. KÖZÖTT VÉGZETT MUNKÁRÓL

1920. június 28.

1. Mikor alakultak szekcióvá? 1917. december 19.

2. A kormányzósági osztállyá alakulás időpontja 1920. június 12.[39]

3. A kormányzóságban levő:

lakott helyek	lakosok	sejtek	kommunisták	tagjelöltek
Tomszk és környéke	3000	önálló lövészzászlóaljban és 1 szekció	94	62
Tajga	130	1 szekció	11	13
Szudzsenka	141	1 szekció	17	7
Kolcsugino	150	1 szekció	26	17
Mariinszk	90	1 szekció	10	15
Kemerovo	140	1 szekció	8	—
Topki	20	1 szakkör	3	12

A fentebb megnevezett lakott helyeken kívül a környéken a falvakban 5000 magyar található

4. A kormányzósági osztály elnökségének összetétele: Állandó munkán: Hidi István elvtárs titkár, Alpári Lajos elvtárs az orosz adminisztrációs munka vezetője, Pap Kálmán előadó.

39 L. a 23. sz. dokumentumot.

5. Hány kormányzósági szervező van önöknél?	Kiss Béla elvtárs kormányzósági szervező és Szokodi József mint kormányzósági szervező és agitátor.
6. A városi, járási és kerületi osztályok elnökségének összetétele:	Egy-két fő, a munka nagyságától függően.
7. Hány járási és kerületi szervező van önöknél?	Egy kerületi szervező.
8. A felelős pártmunka végzésére alkalmas elvtársak családi, keresztés apai neve:	Handzsarik István, Szabó Károly, Benei Zoltán, Babos Béla elvtársak. Babos elvtárs a Köztársaság Belső Karhatalmi Csapataihoz tartozó önálló zászlóaljban szolgál. Sztavrovszki Lajos elvtárs a hajósok bizottságában tevékenykedik
9. Hányszor és hol tartanak önök:	a) gyűléseket: hetenként egy gyűlés, ezen kívül szükség esetén; rendezzük: a városkertben, táborban, műhelyekben és a hadirokkantak elbocsátásakor az állomáson. b) előadásokat: a tomszki szekcióban naponta, egyéb szekciókban hetente 2—3 alkalommal. c) üléseket: hetente egy alkalommal. d) színházi előadásokat: Tagja, Szudzsenka, Mariinszk.
10. Van-e pártiskola és hol:	Novonyikolajevszkban
a) hány főre:	50
b) volt-e már végzős:	egy végzős volt
11. Milyen munka folyik még önöknél?	Helyesírás tanítása
12. A közeli időre tervezett munka:	Azon kívül, amit eddig is teljesítettünk, megismertetjük tagjainkat a szovjet szervek munkájával; különböző tárgyak és eszperantó oktatása.

Alpári: a Kormir tagja
Hidi: titkár

PATO f. 1., op. 1., d. 1454., l. 414. (Eredeti tisztázat.)

27.

AZ OK/b/P TOMSZKI KORMÁNYZÓSÁGI BIZOTTSÁGÁHOZ TARTOZÓ AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDACSOPORT MAGYAR OSZTÁLYÁNAK BESZÁMOLÓJA AZ 1920. OKTÓBERE ELŐTT VÉGZETT MUNKÁRÓL

1920. november 1. után

ÁLTALÁNOS HELYZET

Az osztály a hazájukba hazatérő, falusi munkáról összegyűjtött volt hadifogoly külföldiek politikai felvilágosítására fordította figyelmét, különös tekintettel a forradalmi szellem felébresztésére, Szovjet-Oroszország gazdasági élete fejlesztésének lényegére, a burzsoá államok oktalan gazdaságpolitikája által bekövetkezett hallatlan nyomorra és szenvedésre, s hogy a szenvedések terhét kizárólag a munkásságnak kellett hordania. A hadifoglyok körében végzett politikai munka során irodalmat is osztottunk szét. Nem mulasztottunk el egyetlen alkalmat sem, hogy ugyanezt a hazautazók szerelvényeinél is megtegyük.

Az előadásokon és beszélgetéseken kívül, amelyeket párttag és tagjelölt elvtár-

saink számára rendeztünk, nem feledkeztünk meg arról sem, hogy megkönnyítsük számukra a helyes világnézet elsajátítását és megismertessük őket a szovjet állam felépítésével.

Hogy a munkaszolgálatra sikeresen agitálhassunk, tagságunk 25%-át mozgósítottuk. Tagságunk a hadifogolytáborokban megtartott gyűlések után a munkahelyekre vonult és ott, baráti szellemben, együtt dolgozott a munkásokkal.

SZERVEZÉSI ÉS PÁRTMUNKA

Szervezési munkánk során nehézségekkel találkoztunk, ami elsősorban abból adódott, hogy a hazautazó volt hadifoglyok nagy számban gyűltek össze a városban. A járás területén levő sejtek egy részét a városba irányítottuk, hogy közelebbről is foglalkozhassunk velük (a hazautazó volt hadifoglyokkal) és lehetővé tegyük számukra a politikai ismeretek alaposabb elsajátítását. A sejtek másik része a volt hadifoglyok gyűjtőhelyeken való csoportosításával és a hazautazással megszűnt létezni. Utasítások hiányában a járási és falusi Végrehajtó Bizottságok nem tudták, mi a helyes lépés a külföldi kommunistákkal kapcsolatban, ezért szétosztották őket a hazatérők szerelvényének vagonjaiban. Az átregisztrálás során kiderült, hogy tagjaink száma 214 fővel, jelöltjeinké 59 fővel kevesebb a korábbinál. A vöröskatona internacionalisták átregisztrálását eddig még nem sikerült megoldanunk, ők ugyanis, a járásban szétszórtan, jelenleg is a munka frontján találhatók.

Az osztályon belüli megnövekedett munkára való tekintettel, a városi és járási bizottság engedélyével, az osztályon jelenleg — a szervezőn kívül — egy ügyintéző is dolgozik.

KOMMUNISTA SEJTEK

A városban az osztályhoz négy sejt tartozik, a járásban egy.

POLTIKAI-ISMERETTERJESZTŐ MUNKA

A) A politikai munka a volt hadifoglyok körében folyamatosan zajlott. A járás területén élő külföldiek nagy többsége számunkra elérhetetlen volt. Csak most, amikor hazautazásukhoz táborba gyűjtötték őket, sikerült hozzákezdenünk körükben az agitációs és propagandamunkához, de igen rossz szociális helyzetük (lakhatatlan barakkok, elégtelen ruházat, gyenge élelmezés) nagyban fékezte munkánkat.

B) A munka vezetésére a politikai bizottság kapott megbízást, amelyet az osztály hívott életre, speciálisan e munkára.

C) A városban levő vöröskatona internacionalisták kommunista sejtjeivel az osztály megőrizte szoros kapcsolatát, a járás területén élő internacionalista magyarokkal azonban nem tud jól foglalkozni.

Politikai beszélgetéseket minden héten kedden tartunk.

KULTURÁLIS-ISMERETTERJESZTŐ MUNKA

A bizottság, mely speciálisan e célból alakult, részletes tervet dolgozott ki 30 tudományos előadásra. Az előadásokat hetente két alkalommal tartjuk. A tagok és jelöltek összgyűlését hetente egy alkalommal, csütörtökön tartjuk... Ilyenkor rendszerint hozzászól valaki az adott témához vagy a politikai kérdésekhez.

Október 29-én a volt hadifoglyok számára műsorral egybekötött nagygyűlést rendeztünk, ahol az előadók, különböző nyelveken, képet adtak a nemzetközi helyzetről, beszéltek a külföldi proletárok feladatairól egyrészt Szovjet-Oroszországban, másrészt saját hazájukban.

IRODALOM

A „Kommunizmus" c. helyi magyar újság, amely hetente jelenik meg négy oldalon és 160 példányban, a Magyar Agitátor Osztály moszkvai konferenciája határozata alapján október 17-én, a 30. számmal megszűnt. Október hónapban a 28., 29. és 30. szám jelent meg.

PÁRTISKOLA

A második kurzust október 6-án befejeztük, a harmadikat eddig hivatalosan nem nyitottuk meg, mert a katonai egységek még nem bocsátották rendelkezésünkre azokat a hallgatókat, akiket mi a listánkra felvettünk. Jelenleg 23 hallgatónak előkészítő kurzust tartunk, naponta 9-től 4 óráig.

Kis B., a Magyar Agitátor Osztály szervezője

PATO f. 1., op. 1., d. 1454., l. 388. (Eredeti tisztázat.)

GYÖRKEI JENŐ

TUNGIR MENTI PARTIZÁNOK

A Szovjetunió Bajkálon túli területén egy nagyon érdekes magyar vonatkozású emléket találunk. A Tungir folyó egyik szakaszát „Magyarszkij perekat"-nak nevezik. A perekat szó zátonyt, gázlót jelent. Ez a hely Mogocsától mintegy kétszáz kilométerre északkeletre fekszik, s feltehetően a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő polgárháború számunkra igen megható epizódját őrzi.

1931 nyarán Petri szovjet professzor vezetésével geológus expedíció járta a Tungir vidékét. Munkájuk során a folyó egy festőien szép helyére értek. Girbe-görbe ösvény vezetett a csúcsra, ahonnan fenséges látvány tárult a professzor elé. Óriási sötét sziklafal zárta el a Tungir útját, időnként kőtömbök gördültek alá és hulltak a folyó zuhatagos medrébe. A folyó itt hirtelen megváltoztatja útirányát, csendes folyása viharossá válik, dübörögve zúdul tovább, zuhatagot képezve kerüli meg a sziklákat. Majd lecsendesedve folyik tovább az Oljokma és a Léna irányába, hogy aztán velük egyesülve a Jeges-tengerbe torkolljon.

A geológusok a természet e szépsége mellett véres harcok nyomaira bukkantak: romos barakkmaradványokat, széthányt és kiégett sáncokat, rozsdalepte fegyverdarabokat találtak. Itt-ott csontvázak, emberi koponyák fehérlettek. A csontok némaságukban is tanúsították, hogy 1918—1919-ben, a polgárháború éveiben, elszánt küzdelem színtere volt e hely.

A professzort nagyon érdekelte a Tungirnál lezajlott tragédia története. Megpróbálta a cselekmény szálait a környék lakóinak segítségével felgöngyölíteni, de törekvése nem sok eredményt hozott. Ellentmondásos történeteket meséltek az őslakók a magyar internacionalista „otrjádról", mely itt vérzett el a japán intervenciósokkal és a szemjonovista[1] ellenforradalmárokkal folytatott harc közben. Máskülönben a geológus nem történész és ideje sem volt ahhoz, hogy ezzel az izgalmas történettel foglalkozzon. Meg kellett hát elégednie azzal, hogy egy kétoldalas jelentésben lezárta a históriát és feljegyzését eljuttatta a kelet-szibériai pártbizottsághoz.

1961. februárjában, amikor először jártam Irkutszk városában, az internacionalisták emlékét kutatva bukkantam rá a területi pártbizottság archívumá-

1 *Szemjonov*, G. M. (1890—1946) — ellenforradalmi kozák atamán, aki a polgárháború kezdeti időszakától, japán támogatással, a Bajkálon túli területen tevékenykedik. Csapataival szemben jelentős számban magyar internacionalisták küzdenek. A polgárháború után a Japán megszállta Mandzsúriában telepszik le. A második világháború idején a mandzsúriai japán csapatok felderítését irányítja. 1945-ben elfogják és a szovjet bírói szervek halálra ítélik.

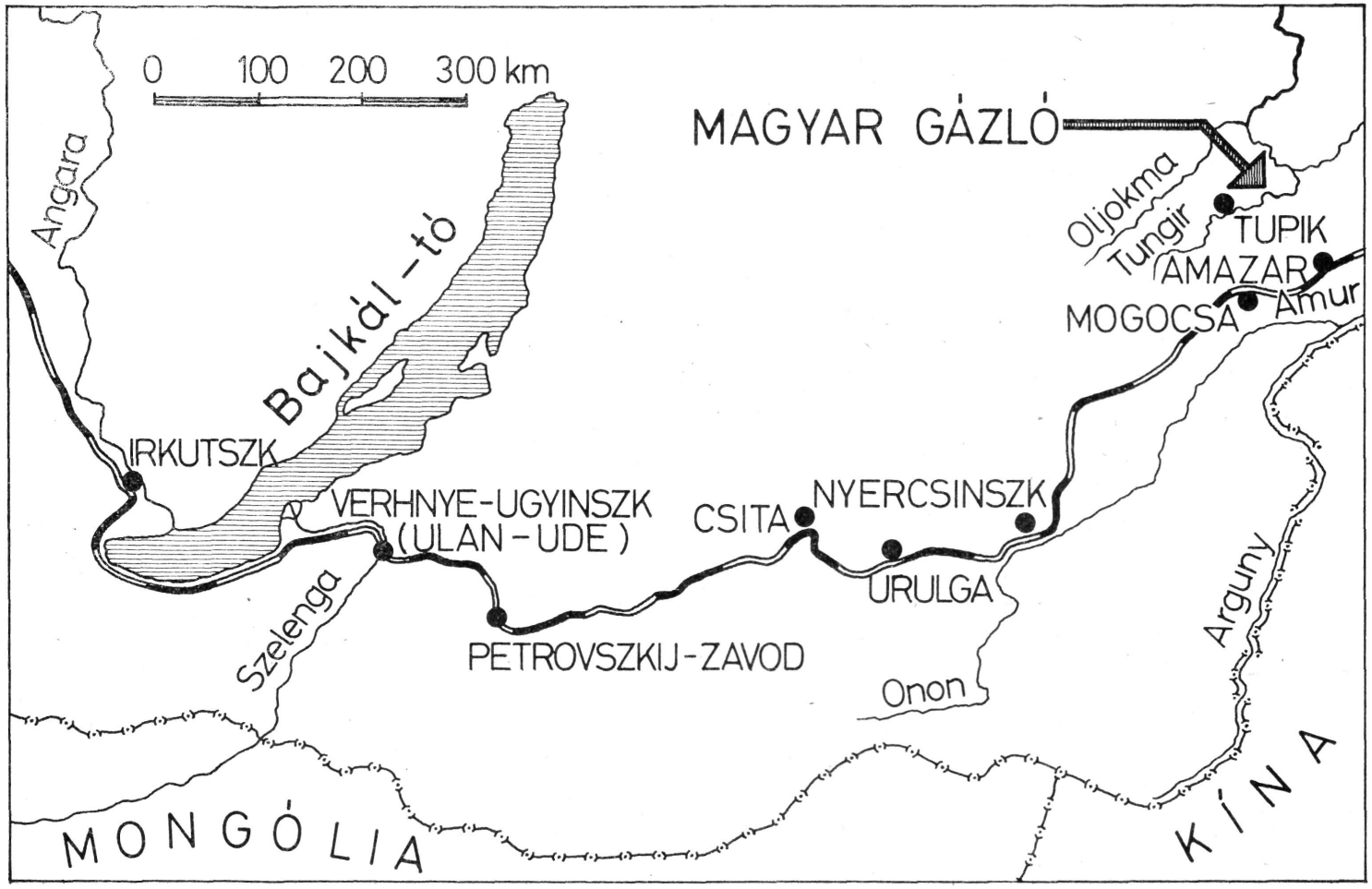
0 100 200 300 km
MAGYAR GÁZLÓ
Angara
Bajkál-tó
Oljokma
Tungir
TUPIK
AMAZAR
Amur
MOGOCSA
IRKUTSZK
VERHNYE-UGYINSZK
(ULAN-UDE)
CSITA
NYERCSINSZK
URULGA
Szelenga
PETROVSZKIJ-ZAVOD
Onon
Arguny
MONGÓLIA
KÍNA

ban[2] Petri professzor jelentésére. Ugyanitt egy térképet is mutattak, amelyen a Tungir folyó egyik pontját a kartográfusok „Magyarszkij perekat"-nak tüntették fel. Ezen a helyen emlékmű áll a Tungir partján, márványtábláján a következő felirattal:

Здесь, у Мадьярского переката на реке Тунгир,
в 1919 году сражался за Советскую власть
венгерский интернациональный отряд[3]

Hosszú ideig nem sikerült többet megtudnom a Tungir folyó titkáról.

Tíz évvel ezelőtt, amikor ismét a Szovjetunióban jártam, a Moszkva melletti „szputnyik-gorod"-ban, Ljuberciben, régi jó ismerősömet, Müller Armand[4] veterán magyar kommunistát kerestem fel. Müller elvtárs, aki közel egy emberöltőt töltött a Szovjetunióban, végig harcolta a forradalmat és a polgárháborút, élete utolsó éveiben fáradhatatlanul gyűjtötte az internacionalista vonatkozású emlékeket. Ő hívta fel a figyelmemet egy emlékiratra, melyet még az 1920-as évek elején írtak. Az okmány szerzői: Stiller és Schneider, két német internacionalista. A visszaemlékezés részletesen ismerteti a Tungir-partizánok hősies küzdelmét. Az osztag harcosainak zöme német és osztrák nemzetiségű volt, róluk és a soraikban küzdő más nemzetiségű harcosokról emlékeznek meg az emlékirat szerzői.

Az 1918—1919-es Tungir menti harcokat túlélt két német internacionalista kézírásos emlékiratának címe: „Die Tungirpartizanen", őrzési helye a csitai múzeum.[5] A továbbiakban kissé rövidítve közöljük az emlékirat szövegét.

1918. augusztus elején a forradalmi csapatok helyzete a Bajkál menti állásokban annyira előnytelenül alakult, hogy az arcvonal tartására már alig lehetett gondolni. A törzsben támadt zavar, de mindenekelőtt a politikai vezetés nem kielégítő munkája oda vezetett, hogy a vörös csapatokban mindinkább nőtt a bizonytalanság érzete. A Bajkál menti vereség azt mutatja, hogy a győzelmet csak akkor lehet kivívni, ha a párt a katonai vezetéssel szoros egyetértésben dolgozik. Mindenütt, ahol a párt nem volt elég erős, ahol a katonai vezetésnél gyenge volt a politikai vezetés, vagy teljesen hiányzott, ott a harcok mindig a forradalmi erők hátrányára változtak.

A katonai intézkedések a bajkáli arcvonalon mind érthetetlenebbekké váltak. A sikereket és az előnyös helyzeteket nem használták ki, indokolatlan csapatmozgatásokat és átcsoportosításokat hajtottak végre.

Több esetben egész csapatrészeket vontak ki az arcvonalból, olyan időpontban és helyeken, amikor és ahol minden harcképes emberre szükség volt...

A vöröskatonáknak az volt az érzésük, hogy fejetlenség, hanyagság uralkodik és árulás játszik közre. A következmény pánik és zűrzavar volt, mely a fegyelem meglazulásához vezetett. Az arcvonal feladásának szükségessége bizonyossá vált. A helyzetet még csak nehezítette, hogy az orosz és az inter-

2 Irkutszki Területi Pártarchívum, f. 300., op. I., ügyirat sz. 582., 6—7. o.

3 „Itt, a Tungir folyó Magyar gázlójánál harcolt 1919-ben a szovjethatalomért a magyar internacionalista osztag".

4 *Müller* Armand (1890—1967) — bankhivatalnok. 1912 óta tagja a szociáldemokrata pártnak. Az első világháború alatt cári fogságba kerül. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a csitai forradalmi hadifogolyszervezet és az internacionalista alakulatok egyik vezetője. 1917. novemberétől az OK(b)P tagja, majd Irkutszkban szervezi az internacionalista egységeket. 1920—1921-ben az első irkutszki hadosztály 2. lövészdandárának politikai biztosa. A polgárháború után felelős párt- és állami posztokon a Szovjetunióban dolgozott és nyugdíjasként ott halt meg.

5 Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Tanulmánygyűjtemény, 2763 szám alatt. Fotómásolat német nyelven — az eredeti a csitai Forradalmi Múzeumban.

nacionalista elvtársak között, az orosz nyelvtudás hiánya miatt, a kölcsönös megértés alig volt lehetséges. A harcintézkedéseket nem mindig fordították le helyesen, ami néha a szükséges és gyors intézkedéseket hátráltatta. Az előállt helyzet érdekében nagy siettében összehívtak egy konferenciát a Verhnye-Ugyinszk melletti Berezovkán, az egyes internacionalista csapatok vezetői és megbízottai részére. Itt, a Kalandarasvili[6] és a Lavrov[7] csoportok kivételével, az összes internacionalista erők képviselve voltak... A konferencia programja a következő volt:

Mindenekelőtt rendet kellett teremteni a visszavonuló csapatok között, hogy lehetségessé váljék egy új arcvonal felvétele. Rendszabályokat kellett foganatosítani, hogy helyreállítsák a csapatok működőképes és eredményes vezetését. A főparancsnokság ismét változott és ekkor Szenotruszov elvtárs kezében volt. Nem állítható, hogy ezzel alapos változás, illetve javulás következett volna be. Az internacionalista erők továbbra sem voltak kellően felszerelve, az összeköttetés a felső vezetés és a csapatok között rosszul működött.

Verhnye-Ugyinszk[8] vasútállomáson a vasúti kocsik zűrzavara állt elő. A sineken tétlenül ácsorgott a csapatszerelvények vég nélküli lánca. A zűrzavar a harcolni akaró vörösgárdisták között már oly nagy volt, hogy egyes részek saját szakállukra támadó terveket készítettek és azon voltak, hogy ezeket meg is valósítják. Ezzel ellentétben az ellenfél arcvonala még teljesen érintetlen volt és egyes fehér bandák fellépése az arcvonal mögött csak növelte a zűrzavart. Ez az anarchia hatást gyakorolt a konferencia lefolyására is.

Különböző javaslatokat vitattak meg a front azonnali feladásától egy új Szelenga-arcvonal[9] felállításáig és annak az utolsó emberig való védéséig. A konferencián a leglehetetlenebb javaslatok hangzottak el. Az egyik elvtárs fantáziájával oly messzire ment, hogy szerinte a fehérgárdisták ellen az egyedüli helyes védelmi vonal a kínai fal lenne. Hogy ezzel a javaslattal csak viccelni akart-e az illető, nem lehetett megállapítani. Mindenesetre a legkomolyabb arckifejezéssel adta elő. A konferencia egyfolytában 17 órán át tartott, este 5 órától reggel 10 óráig. Elhatározták, hogy dacára az előnytelen helyzetnek, kitartanak és mindvégig harcolnak az ellenforradalom ellen, amíg a Szemjonov-arcvonal helyzetéről világos képet nem kapnak... A Bajkálon túli védelmi vonalat minden körülmények között a végsőkig tartani kell. Világos volt, hogy az előnytelen helyzet a Bajkálon nem csupán a fehérek és a csehek túlsúlyának, hanem saját szervezetlenségünknek is volt köszönhető.

A konferencián Omaszta[10] elvtárs politikai vezető elnökletével hármas bizottságot választottak, a katonai vezetéssel az internacionalista Singer[11] elvtársat bízták meg. A Verhnye-Ugyinszknál előforduló további sikertelenségek az elkövetett hibákra voltak visszavezethetők. Mindenesetre a fenti konferencia határozatának,

6 *Kalandarasvili*, N. A. (1876—1922) — grúz anarchista. Az egyik legnagyobb szibériai partizáncsoport parancsnoka a Szovjetunió polgárháborúja idején. Bátran és eredményesen harcolt Kolcsak és Szemjonov, a cseh és más ellenforradalmi csapatok ellen. Partizánalakulatában szép számmal harcoltak volt magyar hadifoglyok is, akik a szovjethatalom védelmére keltek. 1921-ben belép az OK(b)P tagjai sorába. Irkutszk közelében a fehérekkel vívott harcban esik el.

7 *Lavrov* — az első omszki nemzetközi osztag parancsnoka. Kezdetben anarchista, majd bolsevik. 1918. szeptemberében a visszavonuló anarchisták kivégzik.

8 Verhnye-Ugyinszk — ma Ulan-Ude — város a Bajkál tótól K-re, mintegy 150 km-re.

9 Szelenga: folyó Mongóliában és a Szovjetunió Bajkálon túli területén. 992 km hosszú és a Bajkálba ömlik.

10 *Omaszta* Frigyes — 1917 közepén az irkutszki hadifogoly munkások bizottságának elnöke, majd osztagot szervez és ennek élén részt vesz Irkutszkban a szovjethatalomért folyó fegyveres harcban. 1918. júliusában a Bajkáli Front vezérkari főnöke. Szeptemberben a partizánokkal a tajgába, a Tungir folyóhoz vonul vissza, ahol 1919. márciusában a fehérek ellen vívott harc során hősi halált hal. Nemzetisége tisztázatlan, a források hol magyarnak, hol osztráknak tartják.

11 *Singer*, Stéphan — osztrák szociáldemokrata, a szibériai hadifoglyok irkutszki kongresszusán a habarovszki hadifoglyok képviselője. A kongresszus első titkárává választják, tagja a Szibériai Külföldi Munkások Kommunista Pártja KB-nak, 1918. júliusától augusztus elejéig a Bajkáli Front parancsnokának helyettese, majd a nemzetközi alakulatok szervezője a Bajkálon túli területen. A fehérek átmeneti győzelme után a tajgába vonul vissza és a Tungir folyónál belehal a harc közben szerzett sebébe.

Omaszta és Singer elvtársak áldozatkész munkájának volt köszönhető, hogy a szükséges visszavonulás Petrovszkij-Zavodon[12] és Csitán át elég simán történt.

Meg kell említeni, hogy nem jelentéktelen szerepet játszottak a sikertelenségben Verhnye-Ugyinszknál, hogy Kalandarasvili, Lavrov és Ungar[13] csapatai önkényesen és önhatalmúlag cselekedtek. Már jóval a Bajkálon túli vörös arcvonal felszámolása és az ezt követő, 1918. augusztus 27-én megtartott Kuenga-i[14] konferencia előtt, ahol a vezetés partizánegységek szervezését határozta el, kisebb-nagyobb egységek az erdőbe szorultak. Ez történt már az egyes arcvonalszakaszok felváltásakor is Nyizsnye-Ugyinszknál, a Bajkálon, Troickoszavszknál a Bajkálon túl és az Amur területén is, ahol az egyes levált csapatrészek, az összeköttetést elveszítve, a szibériai őserdőkben folytatták a harcot.

Hány ilyen internacionalista partizánegység működött Kelet-Szibériában az 1918-tól 1920-ig terjedő időben, azt sohasem lehetett megállapítani. Ennek különböző okai voltak. Közrejátszott az is, hogy az ellenséges hírszerzés megnehezítése végett a reguláris vörösgárdista, valamint internacionalista egységek felállításakor nem fektettek fel állománylajstromot. A hadműveletek folyamán egyes egységek létszáma megnövekedett, míg másokat feloszlattak és állományukat más egységekhez küldték. Kétségtelen, hogy sok internacionalista készített feljegyzéseket és vezetett naplót. A legtöbb ilyen feljegyzés azonban a harcok során elveszett vagy meg kellett semmisíteni, nehogy az anyag az ellenség kezébe kerüljön. A kevés életben maradt internacionalista—partizán pedig a világ minden részébe szétszéledt, így a következő (utólagos?) leírások csak megközelítő képet adnak a teljes mozgalomról. A vezető elvtársak között igen nagyok voltak a veszteségek és még ma is alig találhatók nyomok a száz főnél nagyobb létszámú partizánegységek harcáról. Majd minden elszigetelten harcoló kis egység az utolsó emberig megsemmisült. Ezrek bolyongtak az erdőkben és pusztultak el a hideg és az éhség következtében. Arról a kevés egységről sem lehetett többé semmit hallani, amelyeknek sikerült magukat átverekedni Kína és Mongólia területére...

1918. augusztusában egy Renn nevű tiroli elvtárs vezetésével 80 fős egységet küldtek az Irkutszk—Angara vonaltól délre, hogy a krasznojarszki csapatokhoz lőszert szállítson. Mind több és több hadifogoly, internacionalista és vörösgárdista csatlakozott ehhez az egységhez, úgy, hogy Balaganszk vasútállomásra érve számuk már meghaladta a 250 főt...

Ugyanez történt Schiele, König, Schwarz és Reitzner, valamint Hoffer, Hermann és Migvai egységeivel is. A legnagyobb nélkülözések közepette sikerült Kahlhammer elvtársnak egy kisebb egységgel a ... csapathoz Silkába eljutni... Az internacionalisták egy igen erős partizánegysége orosz egységekkel együtt Botszekarovo és Blagovescsenszk között gyülekezett. Seja település irányában az őserdőbe vette be magát. Az üldöző japánok Seja magasságában beérték, majd súlyos harcok után szétszórták őket.

December végén egyes internacionalistáktól olyan hírek érkeztek, hogy az egész egység majdnem teljesen felmorzsolódott a japánok elleni harcban. Egy kis részük megkísérelt az Aldanon[15] át az Ohotszki tengeröbölhöz kijutni, egy másik részük az Oljokma folyó irányába menekült. E két egységről sem lehetett többé semmit hallani. Több ilyen egység hasonló módon tűnt el, csak kis részük egyesült az orosz partizánokkal. Sok egység, melyek orosz támogatás nélkül, önállóan működtek, felőrlődtek a harcban. Az akkori komoly helyzet, mely annak következtében alakult ki, hogy nagy ellenforradalmi erőket vontak össze a Bajkál és

12 Petrovszkij-Zavod — ma Petrovszk-Zabajkalszkij — város a Szovjetunió Bajkálon túli területén, a szibériai vasútvonal mentén, Ulan-Udétól K-re, mintegy 150 km-re.

13 *Ungár* Sándor — hadnagy. 1915-ben orosz fogságba esik. A krasznojarszki, majd a tomszki hadifogolytáborba kerül. 1918. áprilisában a tomszki szervezet küldötteként részt vesz Irkutszkban a szibériai internacionalista hadifoglyok kongresszusán, ahol beválasztják a KB-ba. Májusban Irkutszkban egy nemzetközi zászlóalj parancsnoka, harcol Szemjonov és a fehércsehek ellen. 1918. szeptember elején a fehérek fogságába esik és kivégzik. Nemzetisége tisztázatlan — egyesek osztráknak, mások magyarnak tartják.

14 A visszaemlékezés írói Kuengát összetévesztik Urulgával, ahol a kérdéses konferenciát tartották.

15 Aldan: folyó a Szovjetunió Bajkálon túli területén.

az Amur vidékén, a vöröskatonákat arról győzte meg, hogy igen kemény küzdelem előtt állnak, melynek végső kimenetele előre nem látható. Mindenki előtt világos volt, hogy kemény, hónapokig tartó partizánharcok elé néznek, s ezek szorosan összefüggnek a Szibéria felé előnyomuló szovjet csapatok tényked ésével. Az a remény, hogy nemsokára várható a vörös csapatok nyugat felőli előretörése, és az a biztos meggyőződés, hogy a parasztság általános felkelése ... minden bizonnyal bekövetkezik, erősítette a szorongatott helyzetben levő szibériai forradalmi erők szellemét. A parasztok elég tapasztalatot gyűjtöttek, tudták, mi vár rájuk, ha az ellenforradalom a hatalmat megtartja. Az embertelen kizsákmányolás, a könyörtelen elnyomás határtalan gyűlöletet ébresztett az elnyomókkal szemben. Csak a fehérkozákok kancsukája, melyet igen gyakran használtak, volt képes az általános felkelés időpontját kitolni. Mindenesetre arra nem lehetett számítani, hogy a szibériai parasztok tömege 1919 tavasza előtt akcióba lépne.

Az 1918-as év tanulságai azt sugallták, hogy egy szűk területre korlátozott felkelés kudarcra van ítélve. Erőltettük a kis egységek harctevékenységét, hogy megakadályozzuk a fehér és a japán erők összpontosításának a lehetőségét saját nagyobb csapatrészeink ellen. A nagyobb egységekkel folytatott harc, azok hiányos ellátottsága miatt, előnytelen lett volna és lehetővé tette volna a fehérek teljes aktivitásának kifejlődését.

A vörös csapatokra az a feladat várt, hogy az ellenség erőit részekre bontsák. Az internacionalisták belátták, csak egy lehetőségük van: teljesíteni forradalmi kötelességüket, harcolni az ellenforradalom bukásáig, és kerüljön bármibe, fogcsikorgatva kitartani, vagy elpusztulni. Azok az elvtársak, akik ezt nem látták be és a vörös csapatoktól elfordultak, a hadifogolytáborokba és a munkahelyekre menekültek. Ezek nagy részének az lett a sorsa, hogy egy gödörbe bekaparták őket. Ily módon Acsinszkban mintegy 80 hadifoglyot kivizsgálás nélkül, rövid úton agyonlőttek. Krasznojarszkban, valamint Jenyiszejszkben mintegy 150-et, Irkutszkban, Nyizsnye-Ugyinszkban és Kanszkban 350-et, Berezovkán és Verhnye-Ugyinszban 650-et (köztük 250 kínait), Csitában, Pescsankán, Makarjevóban, Borzián, Daurijában, Nyercsinszkben, Sztretyenszkben és Andrianovkán 600-at, Blagovescsenszkben 250 hadifogolyot, míg az irkutszki felkelésben való részvétel miatt 60 hadifoglyot lőttek agyon... Habarovszkban a fehérek (Kalmikov) a tábor zenekarának zenészeit is agyonlőtték. Ha mindehhez hozzászámítjuk, a fehérek uralma alatt a fegyházakban elpusztult foglyokat — legnagyobb részüknek semmi köze sem volt az internacionalistákhoz —, akkor az áldozatok száma több ezerre emelkedik.

Áttérés a partizánháborúra

Az 1918-as forró augusztusi napokban, amikor sok vörös csapatrész özönlött vissza a frontról és Csitában elhatározták ezek újjászervezését. Silov elvtárs Petrovszkij-Zavod magasságában egy új arcvonal létesítését tervezte. Mielőtt azonban az újjászervezés végrehajtása megtörtént volna, a körülmények úgy alakultak, hogy a terv megvalósítására már gondolni sem lehetett.

Augusztus utolsó felében a többszörösen előforduló fegyelmezetlenségek hatására kellemetlen zavar állt elő, amely komolysága dacára nem nélkülözte a komikumot sem. Egy anarchista csoport, Peresagin vezetésével, támadást hajtott végre a csitai bank ellen, ahonnan csaknem az egész készlet aranyat, ezüstöt és más értéktárgyakat ellopták. Ez a bankrablás oly hirtelenül és váratlanul történt, hogy az internacionalisták a Peresagin ellen kiadott parancsot nem tudták kellő gyorsasággal és erővel végrehajtani. A nemzetköziek azt gondolták, hogy csupán az anarchisták elleni provokációról van szó, akikhez bizonyos számú volt hadifogoly is tartozott. Ez azt eredményezte, hogy Peresaginnak sikerült övéivel együtt kelet felé eltűnni. Amint az internacionalisták parancsnoksága — abban a biztos tudatban, hogy valami félreértésről van szó — cselekvésre szánta el magát, a városban különös kép fogadta. Peresagin az összes papírpénzt érin-

tetlenül hagyta... A helyőrségek és csapatok — a Blagovescsenszk felé vezető vasútvonal mentén végig — utasítást kaptak: Peresagint és anarchistáit tartóztassák fel, fegyverezzék le és adják át a forradalmi törvényszéknek. Végül is a pénzt Blagovescsenszk állomásán sikerült tőle visszaszerezni... az elrabolt kincset az ottani állami bankban letétbe helyezték....

A Tungir-csoport már a Csitában elhatározott átszervezés során megalakult. Nevét a Tungir folyóról kapta, ahol a későbbiek során tevékenységük bázisa volt... Kezdetben az egység 300 fő erősségű volt. Nemzetiségek szerint 10 orosz, 40 magyar, a többi osztrák és német. Az egység politikai vezetője a Centroszibir[16] tagja, Prokopjev elvtárs, aki körülbelül 50 éves hivatásos forradalmár, tehetséges technikus volt. A Verhnye-Ugyinszk—Mogocsa menti harcok után, főleg orosz elvtársakból álló egységével, délre szorult... Élelem hiánya miatt a csoport tagjai út közben valószínűleg éhen haltak. Mindenesetre további sorsukról semmi értesülés nincs.

A Tungir-csoport legnagyobbrészt kommunistákból állt, akik sok harc közepette megismerték és megtanulták értékelni egymást. A Tungir-csoporthoz tartozott az első irkutszki internacionalista ezred maradványa, valamint az omszki második partizánszázlóalj is, és az első irguneri lovasezred. A forradalmi haditanács elnökévé Omaszta elvtársat választották. A haditanácshoz tartoztak még Singer elvtárs — az osztrák hadsereg volt tisztje — mint katonai vezető, Luchanek elvtárs — szintén volt tiszt — mint helyettes, Schwabenhausen, az élelmezés vezetője, Weissmann, az összekötő alegység vezetője, Stiller, a szállítás főnöke, valamint Mensik, mint tolmács. A három utóbbi elvtársból állt a tájékoztató egység. A feladatot, melyre a Tungir-csoport vállalkozott, nyilatkozatban fektették le és ezt a csoport minden tagja aláírta. A nyilatkozat szövege a következő volt:

„Minden forradalmár, aki hajlandó önként, fegyverrel a kézben a proletárforradalom győzelmérért harcolni, csatlakozhat az egységhez. Saját kezű aláírásával kötelezi magát a katonai elöljáróival szembeni fegyelmezett magatartásra. A forradalmi haditanács utasításainak feltétel nélkül érvényt kell szerezni és a munkásosztály érdekeit tudásunk és életünk teljes odaadásával kell védelmezni. Az orosz forradalom végleges győzelme után, zárt forradalmi egységekben, hazánk rendelkezésére fogunk állni."

Az utolsó mondat a forradalmi beállítottság megítélése szempontjából különösen említésre méltó. Kiolvasható belőle, hogy a hadifoglyaink, a partizánok, milyen reményeket tápláltak a forradalomnak a saját hazájukba való átterjedése tekintetében.

Egy német tartalékos hadnagy, Schiele vezetésével 70 fő egyetértett a határozattal, de ennek ellenére déli irányba, Mandzsuria felé való távozásra kértek engedélyt. Ez a 70 fő Mogocsában elvált az egységtől. Novemberben Schiele elvtárs egy kínai vezetővel visszatért és közölte, hogy az áttörés sikerült, csak kisebb fehérgárdista egységekkel találkoztak, melyeket megvertek. Egységének sikerült viszonylag kis veszteséggel elérni Mandzsuriát. Kínába érkezve... lefegyverezték és internálták őket. Visszatérésének az volt az oka, hogy a többieket is rábírja példájának követésére. Tervével csak kevés eredményt ért el. Csupán négyen távoztak el vele, hogy egy bizonytalan sorsnak menjenek elébe. Négyőjük közül Kremer és Schmied neve azon a halállistán olvasható, akiket Blagovescsenszkben agyonlőttek.

A Tungir-csoport többi tagja, amíg lehetőségük volt a proletárforradalomért harcolni, nem hagyta magát lefegyverezni, és internálni. A csoport a Tungir térségében, egységes vezetés mellett, 1919. májusáig tevékenykedett. Ezen időpont után csak kisebb csoportok léteztek, melyek részint elestek, részint más partizánegységekhez csatlakoztak. A Tungir-csoport néhány harcosa eljutott egészen Oljokminszk területére.

16 Centroszibir — a Szibériai Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága orosz nyelvű rövidítése. A Centroszibir a szibériai szovjetek első, Irkutszkban tartott kongresszusán, 1917. november 6-án alakult meg.

A Tungir-csoport elővédje 1918. augusztus 25-én a Nyercsa folyón átvezető hídnál, mely néhány kilométerre fekszik a nyercsinszki vasútállomástól, ellenséges harci egységre bukkant, mely a hídfőt tartotta megszállva. A fehérkozákok abban a hiszemben voltak, hogy miután Peresagin anarchistái már áthaladtak a városon, újabb vörös csapatokkal nem kell számolni. Nyercsinszk város arról volt nevezetes, hogy ... a politikai száműzötteket innen vitték kényszermunkára. A lakosság nagy része azon száműzöttek leszármazottja, utódja volt, akik életüket állati munka közben, mint leláncolt foglyok, az ólombányákban hagyták. A vörös csapatoknak nem állt szándékukban harcba bocsátkozni. Nyercsinszk megszállásával nem akartak időt veszíteni. Miután azonban értesültek [arról], hogy a városban valamennyi vörösgárdista, vöröskozák, a szovjetek tagjai és a pártbizottság letartóztatva börtönben szenved — sőt egy részüket már ki is végezték —, harcra határozták el magukat. A hidat az ellenség tartotta megszállva és az előörsök veszteségek árán sem tudták azt elfoglalni. Egy különös eset a végsőkig fokozta a vörösgárdisták haragját. Nem messze a vasútállomástól mintegy 70 teljesen megcsonkított vörösgárdista tetemére találtak. Azonnal támadásba lendültek és négy óra leforgása alatt a város a partizánok kezében volt. A fehérkozákok, röviddel a város bevétele előtt, a börtönök foglyainak nagy részét lemészárolták... A kivégzéseket a fehér városparancsnok, egy cári tiszt rendelte el és vezette személyesen. Majd, amikor a vörösök elfoglalták a várost, a lakásán elbújt. Ezt néhány túlélő fogolynak sikerült megfigyelni. Hamar felkutatták és minden teketória nélkül a helyszínen agyonlőtték. A börtönt alaposan átvizsgálták és az életben maradottakat, miután letartóztatásuk okairól kikérdezték őket, szabadon engedték.

Urulga magasságában a csoportot távirat várta azzal a paranccsal, hogy Kuengában[17] várják meg a konferenciát. Az alakulat a konferenciára néhány elvtársat delegált...

Urulga csak 131 kilométerre fekszik Csitától keletre, a vasútvonal mentén. 1918 végén itt találkoztak a különböző Bajkálon túli vörös csapatok maradványai, hogy további tényked ésükről határozzanak[18]... A napirenden négy kérdés szerepelt:

1. A csitai bankrablás. 2. A reguláris hadsereg és az internacionalista egységek felszámolása. 3. A szovjetek szerveinek felszámolása. 4. Anyagi és pénzügyi problémák.

Már a napirendből is kitűnik, milyen fontosságot tulajdonítottak a 2. pontban felsoroltaknak. A többség jól látta, hogy rákényszerültek a szervezett hadsereg feloszlatására és ideiglenesen a partizánháborúra kell áttérniök.

A konferencia küldötteinek nehezükre esett, hogy nyíltan elismerjék a pillanatnyi súlyos helyzetet és a szükséges következtetéseket levonják. Ezért időztek oly sokat a napirend első pontjánál. Végül is nem lehetett ezt a pontot a végletekig elnyújtani. Rövid áttekintés következett a jelenlegi helyzetről, bolsevik önkritika. De nem maradnak sokáig lehorgasztva a fejek... Nincs egyetlen egy küldött sem, aki a harc feladására gondolna. A harcot más formában kell folytatni. Partizánfegyverrel — az ellenforradalmi csapatok nyugtalanítására, a propaganda szellemi fegyverével, az agitációval — a forradalmi hullám továbbterjesztésére. És így egyhangúlag elfogadják a nehéz határozatot:

A forradalmi haditanácsot megbízzák a frontok felszámolásával. Mély baráti elismerést nyilvánítottak a hős forradalmi csapatoknak, amelyek a hónapokig tartó kemény harcban mindvégig hűek maradtak.

A forradalmi haditanácsot utasítják, hogy az internacionalistákat minden szükségessel lássa el, hogy az őserdőbe visszahúzódva terveiket valóra váltsák. Minden forradalmi szervezet köteles őket a szükséges támogatásban részesíteni.

17 A konferenciát Urulgában tartották.
18 A konferencián részt vett Szergej Lazo is, a Szemjonov atamán ellen harcoló szovjet csapatok parancsnoka.

Az adott körülmények között ez volt az egyedüli helyes megoldás. A Vörös Gárda lelkileg — dacára a kiállott nélkülözéseknek és az előnytelen helyzetnek — igen jó állapotban volt. A harci kedv — az utolsó emberig is ellenállni a gyűlölt fehérgárdistáknak — szilárd volt. És ez diktálta a további tényked éseiket is.

Egy nagy mulasztást is megemlítek, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kuengai[19] határozatokat nem tudták teljesen kihasználni. A szibériai Vörös Gárda orosz elvtársai rendelkeztek helyi ismeretekkel és jártasak voltak a különböző nyelvjárásokban is... A Szovjetunió távolkeleti részén a lakosság sokfélesége a legszínesebb. A Bajkál mellett, az Amur, az Oljokma és az Usszuri területén és egészen fel a tengeröbölig... a népek tucatjai laknak. Az oroszokon kívül láthatók itt koreaiak, kínaiak, lengyelek, tatárok, lettek mandzsuk, mordvinok, észtek, kaukázusiak és zsidók... Ehhez jönnek még a félnomád népek, mint a jakutok és burjátok... A szibériai nomád és félnomád népek főleg rénszarvastenyésztéssel, vadászattal és halászattal foglalkoznak. Elszórtan aranyat is kutatnak. A cári időben igen alacsony kulturális szinten álltak és természetesen analfabéták voltak...

Az orosz partizánok nagy része, azok, akik száműzetésben és kényszermunkán voltak, ismerték a szibériai őserdő egy részét, a legfélreesőbb aranybányákban dolgoztak és értettek a vadászathoz, halászathoz. Mindenekelőtt szokva voltak a szibériai őserdők mostoha klímájához,... a terület vadságához. A szibériai őserdő télen az emberrel szemben olyan követelményeket támaszt, amelyek elviselésére csak a szibirjákok[20] képesek.

Minderről semmit sem tudtak az internacionalisták és közülük is mindenekelőtt az ipari proletárok. A mostoha Szibéria azonban e tulajdonságokat a legnagyobb mértékig megkövetelte. Nem véletlen, hogy azok az internacionalisták, akik korábban parasztok, zsellérek voltak, mutatkoztak e harcban a legkitartóbbnak. Az éhséget, a hideget és a partizánok legnagyobb ellenségét, a fehérgárdista zaklatásokat a legjobban viselték el. És nagy hiba történt, hogy őserdőt ismerő kísérőket nem, vagy csak nagyon keveset osztottak be az internacionalisták mellé.

Sem a távolság, sem a tundra, sem a jég, sem az éjszaka nem tudtak minket harcunkban megakadályozni. Éljen a szovjethatalom — hirdették a magyar, német, cseh és lengyel vörösgárdisták. Előre vörös partizánok! Előre a Csendes-óceánig! Proletárok, ébredjetek! Álljatok csatasorba, hogy nemsokára a földön is az legyen, ami a mesében van!

Az őserdőben

...1918. szeptember 7-én indult el Mogocsából a Tungir-csoport, miután az ellenség már annyira megközelítette őket, hogy további ottlétük a biztos pusztulásukat jelentette volna. Mogocsa egy 2000-es lélekszámú falu[21] az Amazar folyó és az Amur vasútvonal[22] mentén. Lakói zömében vasúti munkások és aranymosók. Innen, mintegy 100 km hosszúságban északnyugati irányban, egy út vezet a Tungirhoz... Belőle jobbra is, balra is erdei ösvények — úgynevezett tropinkák — ágaznak az aranygödrökhöz. Egyike a legnevezetesebb aranymezőknek Verhnye-Mogocsa. Az út 30-, 45-, 67- és 95-ös kilométerköveinél fakunyhók álltak. Szurokfeketék voltak a füsttől és tele voltak poloskával. Ezek az odukhoz hasonló házak szolgáltak télen az aranymosók szállásául.

A Tungir-csoport most 193 főt számlált: 123 osztrák és német, 42 magyar, 7 cseh,

19 Itt szintén az urulgai konferencia határozatáról van szó.
20 Szibirjak: szibériai (férfi)
21 Mogocsa — jelenleg mintegy 17 ezer lelket számláló város.
22 A transzszibériai vasútvonalról van szó.

4 olasz és 7 asszony[23]. Fegyverzetük 4 géppuska, 300 puska és 40 000 töltény volt. Ezen kívül egy pár hónapra való élelmet: rizst, kását, konzervet, valamint ruházatot és lovakat is vittek magukkal.

Mogocsából való kitörésük előtt csak kisebb-nagyobb harcokban volt részük, de ezek a körülményekhez képest kevés veszteséggel jártak. Szeptember 9-én a banditákkal való összeütközésnél 4 ember eltűnt. Szeptember 4., 6. és 8-án az előörsök és őrszemek 5 halottat vesztettek, míg 4 ember könnyebben megsérült. A szeptember 5-től 25-ig terjedő időben 7 partizán a Tungirba fulladt...

A csoport 8 napon át menetelt egy kocsival félig-meddig járható úton, a nagy aranybányák mellett, 96 versztnyire minden emberi településtől. Itt kezdődött az út és ösvény nélküli mocsár-vadon, ahol kocsival tovább közlekedni már nem lehetett. Embertől, állattól egyaránt óriási erőfeszítést követelt ez az út. Előttük volt a tundra (mocsaras áthatolhatatlan őserdő). A terhet háton cipelve próbáltuk tovább vinni. Nemsokára azonban ez sem ment. A lovak elsüllyedtek a mocsárban, ... vagy eltörték lábukat a köves iszapban. Ekkor tutajokat kezdtek építeni, hogy ily módon jussanak tovább. Szaporán dolgozott mindenki, így néhány nap múlva elkészültek a munkával. 10—12 db, mintegy 5 méter hosszú fenyőfa alkotott egy tutajt. A fákat fűzfavesszővel kötözték össze, hozzá tartozott még egy fenyőszál, mint kormányrúd. A tutajokra hántolt fatörzseket is raktak, ponyvával letakarták, hogy azt a látszatot keltsék, hogy ott lövegeket szállítanak. Hogy ez sikerült is, az kiderül azokból az ellenforradalmi erőktől származó táviratokból, melyek egész vörös partizánhadosztályról — nehéztüzérséggel — tudósítanak a Tungir erdeiből...

A partizánok 25 tutajt készítettek, mindegyiket mintegy 50 pud élelmiszerrel terhelték meg. Személyzetük egyenként mintegy 4—8 fő volt. Így indultak az ismeretlen felé, ahonnan egyesek már vissza sohasem tértek. Az első tutajon az ezred zászlaja lengett[24], melyre a partizánok törhetetlen hűséget esküdtek. Az őserdő vadonjában felcsendült az Internacionálé: „Föl, föl, ti rabjai a földnek!"

Néhány napi menet után — ezen az ismeretlen folyón — egy-két elvtársunk a vízbe fulladt. Vízesések, a vízsodrások, a kisebb-nagyobb, víztükör alatti szirtek áldozatokat követeltek. Egyes tutajok szétszakadtak és így elveszítették az élelemnek majd a felét. Három heti északi irányba haladó tutajozás után valóságos sziklatengerhez ért a menet, melyen keresztül már alig volt áthatolási mód. Ezenkívül a folyó kezdett befagyni, és naponta megtörtént, hogy a partizánoknak derékig a jeges vízben állva kellett a tutajt kiemelni. Ezek után elhatározták, hogy a tutajokat elhagyva az ott elterülő hegységben fognak áttelelni. A csoport egészen a Tungir-kanyarig jutott, ahová a Csaromnaja folyó torkollik. Ami az élelmiszerekből megmaradt, azt magukkal vitték. A lovak a part mentén haladtak, nagy részük eltűnt, részint vízbe fulladtak, részint eltévedtek a tajgában. Kunyhókat kezdtek építeni, és alig két hét alatt a folyó mindkét partján 14 szálláshely épült fel. A legfőbb ideje is volt, mert a hideg teljes erővel rájuk tört. A kunyhók egymásba kapcsolódó fatörzsekből... épültek, körben földdel betakarva. A hőmérséklet itt télen gyakran mínusz 60 fok alá süllyed, a házakat ezért bizonyos mértékig melegen kell tartani. A kályhákat agyagból készítették, mely itt annyira aranytartalmú volt, hogy száradás után valósággal ragyogtak. Minden kunyhónak 10—15 lakója volt. A kunyhók egy részét a hegyekben építették. A könnyebb munkát a fizikai munkához nem szokott elvtársak kapták.

Keprits professzor kapta azt a feladatot, hogy az élelmet a tutajoktól az építkezés színhelyére szállítsa. Keprits 45—50 év körüli, erőteljes ember volt, dús, hosszú szakállal. Külsőleg karikatúrája volt az igazi tudós embernek. Szabad idejében mindig valami problémán töprengett. A lövészárokban ő volt a legnagyobb sztoikusok egyike, akiket a Bajkál-hadsereg ismert. A legnagyobb gondja a nagy

23 Ha a számokat összeadjuk, az összlétszám nem egyezik. Ez nyilván abból adódik, hogy a felsorolásból hiányzanak az orosz partizánok, holott a későbbiek során említés történik róluk.
24 Az irkutszki internacionalista ezredről van szó.

szemüvege volt, amelyre nagyon vigyázott és amelyet állandóan tisztogatott. Semmivel sem lehetett egyensúlyából kimozdítani. Páratlan lelki nyugalommal hatolt be a fehérek háta mögé, amíg csak lőszere tartott. Csak akkor mozdult el helyéről, ha újabb lőszerre volt szüksége. Minden visszavonulás kihozta a sodrából, ilyenkor szidta a világ proletárjainak kötelességmulasztását, hogy így cserben hagyták a Tungir-partizánokat. A Bajkálon túli terület majd valamennyi arcvonalán harcolt. Gyűlölete a kizsákmányolók ellen mérhetetlen volt, így került a forradalmi proletárharcosok közé... A harcban nagyon jól megállta a helyét, de amikor néha fizikai munka végzéséről volt szó, teljesen tehetetlenné vált, és olyan volt, mint egy kisgyerek.

A professzornak adott feladat bizonyosan nem kívánt különös képességeket. Lova hátára a zsákokat kötéllel kötötte fel. Az út nélküli terepen, ahol mind a ló, mind a vezető gyakorta botladozott, a zsákok állandóan csúszkáltak, és ahelyett, hogy a ló hátán maradtak volna, mindig annak hasa alatt lógtak. Végre elfogyott a türelme és egy erőteles „állj!" szóval megállította lovát.

A ló elé állt, annak fejét füleinél fogva a magasba emelte, szigorúan a szeme közé nézett és hosszú erkölcsi prédikációt tartott neki, mely a következőképpen kezdődött:

„Te fehérgárdista, te buta ösvér, hol marad a te forradalmi kötelességed... stb."

Az áttelelés első szakaszában a partizánok tűzifa beszerzésével foglalkoztak, asztalokat, padokat, priccseket készítettek. A folyami utazás alatt átnedvesedett élelmet meg kellett szárítani. Lisztjük kevés volt, így a kukorica- és hajdinakása képezte a fő élelmet. A kenyeret úgy készítették, hogy a hajdinát a kályha közelében megszárították és fahengerek közt porrá őrölték. Kis fantáziával úgy nézett ki, mint a kenyér, de az íze az természetesen egészen más volt. Lassacskán eljött az ideje, hogy a lovak levágását is elkezdjék. Csak kettőt tartottak meg, de később, a húshiány miatt, ezek is a többiek sorsára jutottak. A téli munka végzésére szabályos tervet készítettek. A szabó- és cipészbrigádok a már erősen megviselt ruházat javításával foglalkoztak. Egy vadászbrigád pedig arról gondoskodott, hogy állandóan vadhús kerüljön az asztalra. Mindent elejtettek, ami a puskájuk elé került: nyulat, rókát, farkast, vadmacskát, őzet, foglyot és nagyon sok fajdkakast. Sikerült egy pár medvét és két bölényt is elejteni. Halat nagy mennyiségben fogtak... Amint a befagyott folyó a halászatot már nem tette lehetővé, lyukakat robbantottak a jégen, zsákokat lógattak bele és így fogták a halat.

König elvtárs egy nap egy kékrókát ejtett. Természetesen ez is a fazékba került. A bőr lenyúzásakor a szőrme darabokra szakadt. Egyiküknek sem volt fogalma arról, hogy egy ilyen szőrme mily nagy értékű...

Az igen nagy mennyiségben található bogyók, melyek még fagyott állapotban is gyűjthetők voltak, némi változatosságot jelentettek élelmezésükben... Mindenesetre a bogyók gyűjtése télen igen hasznos volt. Ezenkívül különféle tanfolyamokat szerveztek, melyeken az elvtársak felváltva vettek részt. A marxisták, a szociálforradalmárok és az anarchisták között néha nagyon éles vita fejlődött ki. A tananyag egyébként szűkös volt. Bár néhány könyvet magukkal hoztak, köztük a Tőke II. részét is, ez utóbbi kivételével oktatási célra nem igen voltak alkalmasak.

A tanfolyam fő témáit a szovjet kormány jövőjéről, a szovjethatalomnak Németországban való megteremtéséről szóló beszélgetések képezték, amikor is a gazdasági és politikai stratégia kérdéseiről pontos terveket is készítettek.

A Tungir-partizánok megkísérelték, hogy kapcsolatba kerüljenek a környék őslakóival; az orotsonokkal, és néha a jakutokkal is összejöttek. Az orotsonok párezer lelket számláló nomád törzs tagjai voltak, akik saját nyelvüket beszélték. Állításuk szerint még mintegy tízezren voltak. Elképzelésük az ezerről mindenesetre kétségbe vonható, mert sokuknál a százig való számolás is alig ment hibátlanul. Sem írni, sem olvasni nem tudtak... Fakéregből készített sátraikat minden nap máshol ütötték fel. Szövetet, vásznat ritkán lehetett náluk látni. Ap-

róságok mellett ritkaságokat is csereberéltek a vásári árusokkal. Ruházatukat szőrméből, úgynevezett alsóruházatukat pedig halbőrből készítették. Faragásban és vésésben művészek. Saját természetvallásuk van. A hagyomány szerint a Dzsingisz kán által elűzött tunguzok leszármazottai... Az orotsonok, a többi nomád néphez hasonlóan, a cári uralom alatt a biztos megsemmisülés elé néztek. A kozákok évszázadokon át vérfürdőket rendeztek közöttük. A kereskedők és az ügynökök ezen vadásztörzseknek a szőrméért és az aranyért alkohollal és vérbajjal fizettek. A legbékésebb szibériai nomád törzsekhez tartoznak, akik kizárólag vadászatból, halászatból és rénszarvastenyésztésből élnek. A szelidített rénszarvas a háziállatuk, a tejelő és hátasállatuk. Az őskommunizmus egy bizonyos formájában élnek...

Zavart okozott az addigi harmonikus életben egy Ramsevics nevű elvtárs megjelenése, aki korábban a cári hadseregben ezredes volt, és akit Prokofjev elvtárs igazolt. Az amuri forradalmi tanács igazolása volt birtokában. Azt javasolta a partizánoknak, hogy erőszakkal vágják magukat keresztül Mandzsúria felé, a japán vonalakon keresztül. Singer, Suchanek és néhány anarchista egyetértett e javaslattal, míg a többiek, főleg Weissmann[25] és Omaszta, élesen felléptek ellene. Két elvtárs, aki elkísérte, soha többé nem került vissza.

Mogocsában mintegy 600 japán katona állomásozott, és a vasútvonalat is ők tartották megszállva. A hírek szerint azokon a pontokon, ahol a csoportunknak ki kellett volna törni[26], mintegy ezer japán volt összpontosítva. Ezenkívül Mogocsában volt az egész Szemjonov banda, a hírhedt „Mogocsai expedíció", továbbá egy része a vad Dubeszin-különítménynek... mintegy 600—700 fővel. Egy úgynevezett csitai zsidó csoport, 300—400 fővel, zsidó kereskedők gyermekeiből, továbbá egy tüzércsoport, műszakiak és trén...

1919. január. Egy előőrscsoport 8 fővel, mintegy 8 kilométernyi távolságra a főcsoporttól, egy egyszerű óvóhelyen tartózkodik. A kemény hidegben senkinek sem jutott eszébe, hogy orrát kidugja a szabadba. Az egyik nap, úgy éjfél felé, lélekszakadva azzal a riasztó hírrel jött a koreai hírszerző, hogy „lovas kozákok érkeztek Tupikba..." Rövid megbeszélés következett. Kimmel, a hírszerzővel, kilencen vannak... Tupik 10 kilométerre van az előőrstől. A kis csapat haladéktalanul útra kél. Két óra felé Tupikhoz érkeznek. A kilenc főt három csoportra osztják. Óvatosan kúsznak a nagy épület felé, ahol a hírszerző szerint a kozákok tartózkodnak. Az ablakok deszkával vannak beszögezve, így kézigránáttal nem tudunk támadni.

Halotti csend! Miért nincsenek őrök felállítva? Miért ilyen elővigyázatlanok? Az ajtó be van zárva. A partizánok szorosan a fal mellett állnak. Az egyik csoport kis lőtávolságban a fák mögött készenlétbe helyezkedett. Még mindig semmi mozgás. Menschik elvtárs, aki a legjobban beszél oroszul, kopog az ajtón. Bentről női hang válaszol. Menschik elvtárs bebocsátást kér, mondván, már félig megfagyott.

Az ajtó kinyílik, berohan hat partizán. A földön horkolva alszik a hét kozák. Felébredve a lármától, egyesek kibújnak prémjeikből és fegyvereik után nyúlnak. Kiáltás: — „Ne mozduljanak! Fel a kezekkel!" — és az előretartott fegyverek gyorsan meggyőzik őket a helyzetről. Mind felkeltek, a vállukon levő kabátokon csillognak a tiszti rendfokozatok. Néhány pillanat alatt az egyik sarokba terelik őket. És ekkor a partizánok csodálkozva hallják a kiáltásukat: „Ne lőjetek! A ti elvtársaitok vagyunk!" A magyarázatok semmi hatást nem gyakorolnak a partizánokra. A rendfokozatok, a vállapok túl erősen hatnak. Az egyik kozák előre lép és megnevezi magát... A motozás során hitelt érdemlő okmányokat vettek el tőle. Ekkor egy másik is előlépett és bemutatkozott... Berger elvtársunk felismerte, valóban, az Onon folyó menti harcok során a vörös kozákok vezetője volt.

25 *Weissmann* — 1917. decemberében alapító tagja az Irkutszkban dolgozó hadifoglyok bolsevik szervezetének. 1918. májusában osztagával részt vesz Irkutszk védelmében, majd a Bajkálon túli Front hadtápfőnöke. Szeptemberben Mogocsából a Tungir-partizánokkal a tajgába vonul. A fehérek elfogják és kivégzik. Személye és nemzetisége tisztázatlan.

26 Amit Ramsevics javasolt.

Bármilyen nagy volt is az öröm — hisz hónapok óta nem találkoztunk barátokkal, sok-sok hónapja hiányoztak a hírek nyugatról —, mégis elővigyázatosnak kellett lenni. Ez az elővigyázatosság a kemény próbára tett embereknek a vérévé vált, így az elfogott barátokat bekísérték a főtáborba.

Addig, amíg ezeket a szívesen látott elvtársakat Prokopjev elvtárs nem igazolta, a nehéz menet utolsó harmadát — ugyanúgy, mint a kezdetét — bekötött szemmel kellett megtenniük. Végül is a Tungir-harcosok megtudták, hogy ők az egyedüliek, akik jelenleg ebben a térségben a fehérek ellen harcolnak. Megtudták azt is, útban van egy büntető expedíció, hogy ezt az utolsó csoportot megsemmisítse. Tupikban egy öt fős előőrsöt hagytak, amelyet most, a kozákok bekísérése után, még tizennégy harcossal megerősítettek. Egy másik húsz fős csoport Versina-Mogocsa irányába indult el.

Közben Tupikba érkezett a hír, hogy a büntető expedíció éle napokkal ezelőtt már elérte a 45-ös pontot[27] és ott letáborozott. Egy nagyobb, 300 fős csoport a 30-as pontnál áll... A Tungir-csoport ellen mintegy 2000 fős sereg vonult fel. A helyzet felettébb aggasztó volt. Tábori őrsöket állítottak fel és várták a további fejleményeket. Napok teltek el, eltelt egy hét, majd kettő, de még mindig semmi sem hallatszott. Megállapították, hogy az ellenség az útszakaszt lezárta, s ennek következtében megszakadt az összeköttetés. Elhatározták, hogy egy kis előőrscsoporttal felderítik az ellenség helyzetét. Öt ember Tupikban maradt, tizenhét fő elindult az ellenség felé. A 67-es pontnál nem tapasztaltak semmit, úgyszintén az oldalt levő aranygödröknél sem. Elhatározták, hogy tovább vonulnak a 45. versztig. Hogy nyomokat ne hagyjanak hátra, az erdőben meneteltek. Csak a koreai felderítő ment az úton. Az előnyomulás az erdőben, az úttalan havas terepen, különösen megerőltető volt. Tizenöt kilométeres gyaloglás már becsületes napi teljesítménynek számított. A 45-ös verszt kövéhez érve az állomást pontosan meg lehetett figyelni. Embereket nem láttak, de egy karámban kilenc ló állt. A kitörés megakadályozására két ember az erdőn át az útkanyarhoz ment, hogy az utat az ellenkező oldalról lezárják. Arra törekedtek, ha a fehérek menekülnének, Tupik felé tereljék őket.

A 45-ös állomás három blokkházból és néhány kunyhóból állt. Hány kozák tartózkodott bennük, nem volt megállapítható. A kilenc ló után ítélve, legalább kilenc embernek kellett lenni. A partizánok szorosan a házakhoz húzódtak. Hosszabb idő után végre egy nyíló ajtó nyikorgását hallották, majd kilépett egy szemjonovista kozák. A partizán járőr azonnal tüzet nyitott, melynek hangja annyira visszhangzott, hogy mindenki azt hitte, nagy csata van kialakulóban. De még erre sem mozdult semmi. A fehérgárdista sebesülten feküdt a földön, az ajtó nyitva maradt. Elhatározták, hogy a házat rohammal veszik be. Amint néhány kézigránátot az előtérbe dobtak, hárman berohantak a ház belsejébe. Ott sem találtak élőlényt. A vörösök számára igen kellemetlenné vált a helyzet. A kozákok ottlétéhez semmi kétség nem férhetett, s könnyen lehetséges, hogy csapdába kerültek. Ekkor a priccs alól erős köhögés hallatszott, és tényleg, nyolc ember búvt el ott. Egymás után húzták őket elő.

A foglyok elmondották, hogy valaha kozákok voltak, akiket Szemjonov mozgósított és kényszerített katonai szolgálatra Valóban meggyötört parasztok voltak, kérges tenyerű férfiak. Az elfogott kozákokat lovaikkal együtt Tupikba, majd később a táborba szállították, ahol különböző munkákat végeztettek velük. A foglyok vallomása szerint ezt az előőrsöt a 45-ös állomáson aznap kellett volna leváltani. Ezért négy partizán visszamaradt és már néhány óra múlva húsz szemjonovista fehérgárdistát láttak közeledni. A partizánjárőr egészen közel engedte őket, majd teljes tárukat kilőtték a gyanútlan ellenségre. Ilyen közelről a négy fegyver borzalmas pusztítást végzett. Tizenegy ember — részint sebesülten, részint holtan — pillanatok alatt a földre került. A többi vad pánikban elvágtatott. Sikerült néhány lovat is elfogni, a járőr pedig visszavonult Tupikba.

27 Versztről van szó, mely régi orosz mértékegység, 1064,5 m.

Ez a két rajtaütés oly váratlan és hatásos volt, hogy hetekbe telt, míg a fehérek ismét mutatkoztak. Csak két hét múlva nyomultak előre, mintegy 500 fős csapattal, a 45-ös állomásig. Egy héttel később pedig a 67-es pontig. Végül még további öt nap múlva kerültek az útszakasz végén állomásozó, kicsiny, még mindig csak tizenkilenc fős csoportunk szeme elé az első szemjonovista lovasok.

A partizáncsoport szétvált, az út jobb oldalán maradt négy fő, a bal oldalon tizenkettő, két fő oldalbiztosításra a folyó partján, míg egy fő, kissé hátrább, a tartalékot képezte... Az ellenség lovasai oldalt, a hepehupás tundrán kíséreltek meg az előnyomulást, de ez csak igen nehezen sikerült... Először négy fős előőrs jött, majd egy több mint tizenkét főből álló csoport. Száz méterrel hátrább pedig, rajvonalba fejlődve, mintegy száz fős csapat volt látható. A távolság egyre csökkent. Az előőrs már áthaladt a partizánok által megszállt terepen és a második csoportot is zavartalanul tovább engedték. Majd, amikor a főerők majdnem a partizánok közvetlen közelébe értek, szólalt meg a gyilkos össztűz. Partizáncsoportunk zömében tiroli mesterlövészekből állt, így könnyen érthető, hogy ilyen közelről minden lövedék egy embert követelt. Igen nehéz dolog olyan időben harcolni, amikor a hőmérő higanyszála erősen a mélyponton van. A fegyverek elsütő rugói igen könnyen törnek... Az emberek és lovak hihetetlen tömege feküdt a földön. Több ló halott lovasát cipelte... Negyven halott és több mint húsz sebesült borította be a csatateret. Sok lovast a tundrákba kergettek. A lovas nélküli lovak megvadulva le-föl vágtattak.

E harc után eltűnt Tupikból egy elhajló, akit Kuznyecovnak hívtak. Később ezt az embert a fehérek közt látták, amikor azok a Tungir-csoport tábora felé közeledtek. Egy év múlva a vörösök kezére került és akkor bevallotta, hogy a Tungir-csoport táborának helyét ő árulta el. A forradalmi törvényszék agyonlövette.

December végén egy járőrt küldtek a 67-es ponthoz, az úttól balra levő aranybányákhoz. A három fős járőr, melyet Schütz elvtárs vezetett, ellenséges kozákok fogságába került. Az egyik aranyásó asszony a következőket mesélte el: „a három elvtárs egészen átfagyva déli tizenegy óra tájban érkezett az aranyásók barakkjához. Itt lepte meg őket egy tizenöt fős kozák járőr. A kozákok kényszerítették őket, hogy elviselhetetlen mennyiségű spirituszt igyanak. Ezután le kellett vetkőzniük és a 40 fokos hidegben kikergették őket az erdőbe. A kozákok megkötözték és lábuknál fogva felakasztották őket. Ezek után vívógyakorlatokat rendeztek, amikor is a testüket darabokra vagdalták."

Így találtak rájuk a vörös partizánok. Az embertelen kozákok, holtrészegen, az aranyásók kunyhójában fetrengtek. Hosszú ítélkezésre nem volt szükség: valamennyit a helyszínen agyonlőtték.

Közben befutott a hír, hogy ...a „vad hadosztály" részei Tupik felé közelednek. A 95-ös pontnál egy elhagyott őrház és néhány halászkunyhó állt. Elképzelhető volt, hogy az érkező csoportok ezen a helyen pihenőt tartanak. Az őrház még némileg be is volt rendezve. Egy nagy szobában, ahol harminc ember kényelmesen éjszakázhat, még némi bútor is volt, köztük egy nagy íróasztal. A tizenkilenc fős partizán előőrs harca a nagy túlerővel szemben kilátástalan lett volna. A vörösgárdisták úgy számoltak, hogy a fehérek itt bizonyára megrekednek, pihenni akarnak és az őrházat bizonyára a parancsnokság törzse választja magának, a katonák zömét pedig a halászkunyhókban és a környéken szállásolják el. A partizánok, mielőtt a Tungir másik partjára húzódtak volna vissza, a következőket csinálták:

Az őrház nagy szobájában egy nagy vaskályha volt. Ennek csöve az egész szobát átívelte. Több angol kézigránátot, amelyek eredetileg vasgyűrűvel vannak biztosítva — a gyűrűk eltávolítása után robbantak —, különleges módon készítettek elő. A vasgyűrűket közönséges spárgával helyettesítették és utána a kézigránátokat a kályhacsőbe dugták. Feltehető volt, hogy a megérkező fehéreknek — ebben a dermesztő hidegben — első dolguk lesz tüzet gyújtani. A begyújtás következtében a kályhacsövek vörösre izzanak, a biztosító karikát helyettesítő

spárga elég és kibiztosítja a gránátokat. Az íróasztal fiókjában is úgy készítették elő a kézigránátokat, hogy a fiók kihúzásakor robbanjanak... Minden úgy történt, ahogy azt a partizánok előre eltervezték... az őrház teljesen megsemmisült, ugyanígy a közelben fekvő halászkunyhó is. Negyven-ötven teljesen szétroncsolt holttest — csaknem kivétel nélkül fehér tisztek — volt az eredménye a bölcsen előkészített robbantásnak. A partizánok pedig egy embert sem vesztettek. Az érthetetlen eseménysorozat hihetetlen zavart okozott a fehérek táborában. Ezt a zavart csak fokozta, hogy a Tungir bal partján őrt álló 19 partizán, minden fehérre, aki csak mutatkozott, azonnal tüzelt. A rögtönzött hajítógépekkel átdobott kézigránátok — lehajlított fatörzsekkel röpítették át a gránátokat a túlsó partra — azt a látszatot keltették, mintha nagy erejű vörös csapat lenne jelen. Így sikerült ennek a tizenkilenc fős csoportnak a több mint 200 főt számláló ellenséget visszavonulásra kényszeríteni.

...a blagovescsenszki pártszervezet részéről kísérlet történt, hogy összeköttetést teremtsenek a Tungir-csoporttal... két internacionalistát ezzel a feladattal útnak indítottak Blagovescsenszkből. Ez a két elvtárs sajnos nem érkezett meg a Tungir-csoporthoz, valószínűleg út közben elpusztultak.

A helyzet a Tungirnál napról-napra kétségbeejtőbb lett. Az élelem kezdett elfogyni, az adagok mind kisebbek és kisebbek lettek. A vadállomány, mely eddig mindig nagy mennyiségben volt elérhető, az állandó zaklatás következtében elhúzódott a környékről. Csak ritkán sikerült néhány nyulat, őzet és fajdkakast elejteni. Lassanként a takarmányhiány miatt levágott lóhúsnak is a végére jártunk. Ezért az a parancs, hogy a fehérek gyűrűjéből ki kell törni, igen kívánatos volt...

Közben befutott a hír a táborba, hogy Weissmann elvtárs, aki megpróbált a vörös partizánokkal és az illegális bolsevik szervezetekkel kapcsolatot teremteni, a másodszori kísérlet alkalmából a fehérek fogságába került, és kivégezték.

A Tungir-csoport a mogocsai fehérgárdistáktól ajánlatot kapott, mely így hangzott:

„Weissmann úr fogságban van és átadtuk a japánoknak. Egyenlőre Japánba internálják, hogy később, mint hadifoglyot, kicseréljék. Felhívjuk a felfegyverzett csoportot, tegyék le a fegyvert. Erre tíz nap határidőt adunk. A fegyverek letétele után biztosítjuk Japánon keresztül a hazájukba való visszaszállításukat. Azok, akik Oroszországban akarnak maradni... óhajukat teljesítjük.

Szemjonov atamán, a mogocsai expedíció parancsnoka megbízásából... aláírás.

A japán egység megbízásából... aláírás."

A partizánok elhatározták, hogy ellenajánlatot küldenek a fehérgárdista parancsnoksághoz, Mogocsába. Ebben Weissmann elvtárs kicserélésére tettünk javaslatot, az elfogott hat kozák ellenében. Ellenkező esetben számoljanak a foglyok kivégzésével és a Mogocsa elleni támadással.

A japán bandák kegyetlenkedése, különösen Blagovescsenszknél, ahol az internacionalisták százait gyilkolták meg, ismeretes volt. Afelől sem volt kétsége senkinek, hogy meglehetősen átlátszó manőverről van szó. A kocka el volt vetve! Az őserdőben elkezdődött a harc, életre-halálra. Az utolsó sorakozón 128 harcképes és kb. 40 beteg, illetve menetre képtelen elvtárs volt jelen.

Singer elvtárs vezette a hadműveleteket. Egy tizenöt fős géppuskás járőr előrenyomult a vasútvonal irányába[28]. Ügyesen törtek előre és sikerült nekik az ellenség mozgását a vasútvonalon állandó megfigyelés alatt tartani. A japánok újabb és újabb erőket vetettek be Mogocsa irányába. A partizánok egy koreai hírszerzőt Amazarig küldtek előre, hogy megállapítsa, mikor indul a következő szállítmány. Órákig vártak hírszerzőjük visszaérkezésére. Végre megérkezett a koreai azzal a hírrel, hogy valószínűleg két óra múlva egy japán szállítmány eléri a járőr harcálláspontját.

A legnagyobb sietséggel készítették elő a már korábban kiválasztott sínszakaszt,

28 A Tungir-partizánok táborától DK-i irányban, mintegy 100 km-re fekvő Amazar vasútállomásáról van szó, mely Mogocsától K-re fekszik.

hogy a szerelvényt kisiklassák. Az erdő szélén, a közeli bozótban várták a partizánok a szerelvény érkezését, amely Amazarból Mogocsa felé halad. Végre egy fütty és lassan, elővigyázatosan, csigalassúsággal közeledett a vonat. A vad hidegben csikorognak a teherkocsik kerekei a sineken. A vonat mind közelebb ér, a kocsik tömve japán katonákkal. A vonat sebessége pedig mind lassúbb és lassúbb lesz, hogy baleset nélkül átjusson ezen a veszélyes zónán. A hideg pedig mind metszőbb...

Hirtelen egy zökkenés és az első kocsik egymásba szaladnak. A kis sebesség azonban a kívánt hatást megakadályozta. Japán vezényszavak hangzanak el és a csapatok mindkét oldalon kitódulnak a vagonokból. De mégsem elég gyorsan. A géppuska gyilkos tüze, támogatva tizenkét fegyveres jól célzott lövéseivel, a hóból feltápászkodó japánokra irányul. Jól megfigyelhető, hogy sok orosz fehérgárdista is van a japánok között. A japánok öltözete igen célszerűtlen volt ehhez a vidékhez és időjáráshoz. Csupán orr-, fül- és térdmelegítővel rendelkeztek a fagyos hideg ellen... Az a tény, hogy a partizánok pontosan célozhattak, óriási hatást gyakorolt a meglepett ellenségre. Mégis csak rövid időre. A japánok géppuskáikkal tüzelőállást foglaltak, ahonnan az egész területet, kilométernyi távolságig, tűz alatt tarthatták. Sajnos a partizánoknak csak egy géppuskájuk volt... Bár a biztos fedezékből a japánok nem törtek elő, mégis ideje volt a kis csoportnak elillanni. A járőrnek az volt a feladata, hogy támadása helyén nagyobb erő jelenlétét sejtesse, s ez sikeresnek is volt mondható. Minden lövés visszhangja bizonytalanná tette az ellenséget a valódi erő megítélésében, így sikerült a partizánoknak háborítatlanul a biztos védelmet jelentő tajgába visszahúzódni...

Március közepén, mintegy tíz nappal az aranybányáknál vívott harc után, a fehérek elérték a partizánok táborát, és mindjárt hozzákezdtek az általános támadás előkészítéséhez. A partizánok létszáma ekkorra 50—60 főre csökkent. Hogy az ellenség a lábát a táborban meg ne vethesse, a három legtávolabbi kivételével minden kunyhót felgyújtottak. A sziklás hegyekben előkészítették az állásokat. Innen lehetőség nyílt mind a Tungir, mind a Cseromnaja és az Eremeika[29] megfigyelésére. Wille elvtárs, az utolsó lovas, rénszarvasával ellenőrző sí-őrjáratokat végzett a befagyott folyókon, egészen az előörsökig. Azt állította, hogy a rénszarvas a legalkalmasabb a felderítő utakra, mert már kilométerekről megérzi a lovak jelenlétét. S valóban, az előörs vonala előtt, a döntő harcok kezdete előtti napon, a rénszarvas hirtelen megállt, és helyéről el nem mozdult. Minden porcikájában remegett, hirtelen megfordult, és eliramodott. Wille állítása igaznak bizonyult. Rövid idő elmúltával erős szemjonovista járőrt vettek észre, egy másik, még nagyobb járőrrel a nyomában. Amint az első előörsök vonala mellett ellovagoltak, a partizánok orosz üvegbombákkal fogadták őket. Ezek a bombák szánalmasak voltak, de hatásuk annál nagyobb volt. Ezeket az üvegpalackhoz hasonló bombákat pléhdarabokkal töltötték meg. Annak idején halfogásnál használták őket és ott igen jó szolgálatokat tettek. Bár a vörösök még rendelkeztek egy bizonyos mennyiségű tojásgránáttal, ebben a helyzetben takarékoskodniok kellett a munícióval. Kevés hatást gyakoroltak ezek a bombák, mégis igen nagy zűrzavart okoztak. Egyes kozákok kiestek a nyeregből, de feltehetően nem sebesültek meg, csak néhány percre megsüketültek. A hatás azonban óriási volt. Gyalogosok, lovasok szaladtak szerte-széjjel. Egy pár utánuk küldött golyóval elérték, hogy erre a napra a partizánokat békében hagyják.

A következő napon, este nyolc óra felé, elkezdődött a harc. Omaszta elvtárs vette át a parancsnokságot. Borzasztó állapotban volt, minden ujja el volt fagyva. Segítség nélkül nem tudott megmozdulni, minden lépés hihetetlen fájdalmat okozott neki. Ennek dacára részt akart venni a küzdelemben. Körülbelül az állás közepén helyezkedett el, ahol a meredek sziklapárkány kezdődik. In-

29 A Cseromnaja és az Eremeika a Tungir mellékfolyói.

nen akarta a védelmet irányítani. Tábori telefon kötötte össze a parancsnoki törzset az elől, a Tungirnál levő csoportokkal. A jobb szárnyat König elvtárs vezette, balra, a Tungir túlsó partján, egy másik csoport állt Kohlhammer elvtárs vezetése alatt. A Tungir legkülső könyökénél, jól rejtve, egy géppuskát helyeztek el. Egy másik géppuska a folyó feletti magaslaton került tüzelőállásba. Nyolc óra felé, a telihold fényénél, a kis folyó torkolatánál, amely balról ömlik a Tungirba, a partizánok a fehér bandák élét figyelhették meg. Ez a folyócska képezte tulajdonképpen a téli tábor határát és itt helyezték el a legtávolabbi előőrsöket. Az ellenség éllovasai elővigyázatosan nyomultak előre. Őket mintegy 300 méter távolságban követte az első századnyi erő.

Messziről jódlizáshoz hasonló hangok hallatszottak, melyek valószínűleg megbeszélt jelek voltak az őket követő lovasságnak. Kohlhammer, akinek kis járőrével a túlsó parton meg kellett akadályoznia a bal szárny esetleges átkarolását, a főállás alatt helyezkedett el. A Tungir innenső oldalán, igen kedvező helyzetben, egy géppuskát helyeztek el úgy, hogy az egész Tungir-könyököt tűz alatt tarthassa. A fehérgárdisták, a partizánok utolsó rajtaütésén okulva, támadásukhoz az éjszakát használták fel, hogy észrevétlenül, célt nem mutatva, a sötétség védelmét felhasználva közelíthessék meg az ellenséget. Ezúttal azonban a holdtöltét számításon kívül hagyták. Oly közel húztak el a partizánok állásai előtt, hogy a beszélgetésük is hallható volt.

Amint a fehér lovasok főcsoportja a géppuska torkolata elé került, az, a támadók számára egészen váratlanul, akcióba lépett. Percekig tartó kattogás hasított bele a csendbe. Ezúttal visszaverték a fehérek támadását. Vad menekülésben igyekeztek a sértetlenek a túlsó partot elérni. Itt azonban Kohlhammer elvtárs oldaltüzébe kerültek. Azokat, akik a folyón felfelé menekültek, a baloldali partvédők fogadták. Utána csend következett. Néha-néha lovas nélküli lovak rohantak el és eldördült néhány lövés.

Mintegy egy óra múlva a partizánok puskatüzet hallottak abból az irányból, ahol Kohlhammer járőre volt felállítva. Itt korábban három fakunyhó volt, azokból kettőt a partizánok felgyújtottak, egyet, a legkisebbet, mely alig három embernek adhatott volna szállást, meghagytak. A fehérek feltételezték, hogy a kunyhó körül nagyobb erőket vontak össze, így merész támadást intéztek ellene, s a kunyhót a szó szoros értelmében szitává lyuggatták.

Érthetetlen parancsszavak hallatszottak a part túlsó oldaláról. Csakhamar világossá vált, hogy ott japánok is vannak. Hirtelen pokoli tűz zúdult a partizánok állásaira. Minden oldalról lövedékek csapódtak be a sziklás hegyen. E gyilkos tűz ellen a fedezékek nem tudtak kellő védelmet nyújtani, ezért egy kellő pillanatban, amikor a fehérek tüzüket az állásokból kissé jobban összpontosították, elhangzott a parancs: visszahúzódni a hegyekbe... König azzal a hírrel érkezett Omaszta parancsnoki állásához, hogy embereiből csak néhányan maradtak meg. Erősítést kér, amit azonban nem teljesíthetnek, s azt a parancsot kapja, hogy a csoport jobb szárnyán vonuljon vissza. Az ellenséges tűz nem csökken, az egész állást végigpásztázzák és most a parancsnoki állás közelében pattognak a golyók. Csak egy előrenyúló szikla nyújt védelmet a minden oldalról becsapódó lövedékek ellen. Elhatározták, hogy a visszahúzódó partizánok a szikla tetején gyülekezzenek.

A partizánok közül egyesek segítségére akartak lenni Omaszta elvtársnak, biztosabb helyet kerestek számára... barátai megkísérelték őt az ellenséges tűzből kihozni. Omaszta azonban minden kísérletet az alábbi szavakkal utasított el: „Hagyjatok, úgyis csak útban vagyok. Üdvözöljétek az én öreg anyácskámat!" Amikor néhány perc múlva az elvtársak visszatértek azzal a céllal, hogy ha kell, kényszerrel is kihozzák a veszélyes állásból, Omaszta golyót eresztett a fejébe.

Éjfél tájban megszűnt a lövöldözés. A magaslatok és sziklák, ahova a partizánok visszahúzódtak, patkószerűen fogják körül Tungirt és mellékfolyóit, így a fennsíkra való visszavonulás lehetősége még megmaradt. Csak a mellék-

folyó felől, ahol a lejtő nem volt nagyon meredek, állt fenn még a veszély, hogy az ellenség nagyobb erőkkel támadhat. Egyébként a magas hó és a sűrű bozót következtében a támadás ott is nagy nehézségekkel járt volna. A reggeli szürkületben fenn a sziklán negyven elvtárs gyülekezett. A fehérek és japánok előnyomulása megkezdődött, szerencsére nem a fent leírt helyen, hanem a sziklás hegyoldalon felfelé. Trostel és Farkas elvtársakat utasították, hogy az elesettektől szedjék össze a lőszert, mert azzal már elég szűkösen álltak.

Közben a támadók közül egyeseknek sikerült a partizánok állásait 100 lépésnyire megközelíteni, de a magasan fekvő sziklaállás oly előnyös volt, hogy könnyen sikerült őket lerázni. Dél felé abbahagyták a meredek sziklafal értelmetlen megmászását és áthelyezték támadásukat a kevésbé veszélyes és nem olyan meredek, mellékfolyó felőli oldalra. A partizánok egyetlen géppuskájukat az utolsó hevederekkel a lehető legjobb állásokba vitték. De a fehérek is tüzelőállásba vitték lövegeiket a Tungir túlsó partján. A támadók, amíg a távoli erdős hegyoldalon voltak, ahol a lőszerrel való takarékosságra kényszerített partizánok nem tudták őket tűz alá venni, akadálytalanul nyomulhattak előre. Amint azonban az erdőből kijöttek és a hómezőn akartak tovább előre jutni, a partizánok heves tüzet nyitottak rájuk... Három órán keresztül próbáltak a fehérek előre jutni, míg végül belátták, céltalan minden törekvésük.

Lassan beesteledett. A partizánok lőszere kifogyóban volt. Minden emberre talán két-három tucat töltény jutott. A harc folytatására gondolni sem lehetett. Egy éjjeli támadást megvárni, mely csak szuronyharccal végződhetett, egy ilyen óriási túlerővel szemben esztelenség lett volna. A partizánoknak az újabb támadás elől ki kellett térni, így az éjszaka folyamán visszahúzódtak a hátrább fekvő fennsíkra. Utolsó géppuskájukat szétszedték és különböző helyeken elrejtették. Ezután a kevés, még életben maradt elvtárs, kis csoportokra oszolva, különböző utakon, elindult a bizonytalan jövő felé.

TARTALOM

MUCS SÁNDOR	A Szovjetunió Fegyveres Erői a Nagy Október vívmányainak védelmében — — — — — —	351
P. Sz. SZMIRNOV	Az SZKP — a szocializmus védelmének szervezője — — — — — — — — — — — —	370
Sz. F. NAJDA	Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben — — — — — — — — —	391
V. I. FOMIN	A proletár internacionalizmus lenini zászlaja alatt	406
SZIKLAI SÁNDORNÉ	Magyar internacionalisták a szovjethatalom turkesztáni győzelméért és védelméért vívott harcokban (1917—1921). — — — — — — —	426
I. F. KUC	Magyar internacionalisták Közép-Ázsiában — —	451
M. WRZOSEK	Lengyelek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban — — — — — — — — — — —	465
V. I. ANANYEV	Lukács József magyar internacionalista — — —	478
M. CSUGUNOV	Magyar internacionalisták a szovjetek hatalmáért a Tomszki Kormányzóságban — — — — —	496
GYÖRKEI JENŐ	Tungir menti partizánok — — — — — —	521

СОДЕРЖАНИЕ

ШАНДОР МУЧ	Вооруженные Силы Советского Союза на защите завоеваний Великого Октября — — — — —	351
П. С. СМИРНОВ	КПСС — организатор защиты завоеваний социализма — — — — — — — — — — — —	370
С. Ф. НАЙДА	Советская Россия и Венгерская Советская Республика в 1919 г. — — — — — — — —	391
В. И. ФОМИН	Под ленинским знаменем пролетарского интернационализма — — — — — — — — —	406
ГИЗЕЛЛА СИКЛАИ	Венгерские интернационалисты в боях за победу и защиту Советской власти в Туркестане (1917—1921 гг.) — — — — — — — — — —	426
И. Ф. КУЦ	Венгерские интернационалисты в Средней Азии —	451
М. ВРЗОШЕК	Поляки в Великой Октябрьской социалистической революции — — — — — — — — —	465
В. И. АНАНЬЕВ	Венгерский интернационалист Йосиф Лукач —	478
М. ЧУГУНОВ	Участие венгерских интернационалистов в борьбе за Власть Советов в Томской Губернии — — —	496
ЕНЁ ДЁРКЕИ	Тунгирские партизаны — — — — — —	521

INHALT

SÁNDOR MUCS	Die Waffenmacht der Sowjetunion in der Verteidigung der Errungenschaften des Grossen Oktobers — — — — — — — — — — — —	351
P. S. SMIRNOW	Die KP der Sowjetunion — der Organisator der Verteidigung des Sozialismus — — — — — —	370
S. F. NAJDA	Das Sowjetrussland und die Ungarische Räterepublik in 1919 — — — — — — — — — —	391
V. I. FOMIN	Unter der Fahne des leninistischen Proletarinternationalismus — — — — — — — — — —	406
GISELA SZIKLAI	Die ungarische Internationalisten in den wegen Schutz und Sieg geführten Kämpfen der Sowjetmacht im Turkestan (1917—1921) — — — —	426
I. F. KUZ	Ungarische Internationalisten im Zentralasien —	451
M. WRZOSEK	Polen in der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution — — — — — — — — — — —	465
V. I. ANANJEW	József Lukács — ein ungarischer Internationalist	478
M. TSCHUGUNOW	Ungarische Internationalisten um die Macht der Sowjeten in dem Gouvernement Tomsk — —	496
JENŐ GYÖRKEI	Partisanen neben der Tungir — — — — —	521

Szovjet katonák a kőbányai Magyar—Szovjet Barátság Park és emlékmű felavatásán

Ára: 8,– Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Borosy András
HATÁRŐRSÉG ÉS HATÁRŐRÖK AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN

Szanati József
A TÁBORI TÜZÉRCSAPATOK SZERVEZÉSI VÁLTOZÁSAI ÉS FEJLŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Felkai Dénes
AZ ÚJ HADSEREGBEN

4

XXIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1977

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1977

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bendefy László, a földtudományok doktora (Budapest), *Borosy András*, a Pest Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa (Budapest), *Dr. Felkai Dénes* (Budapest), *Dr. Paul Heider* ezredes, a „Friedrich Engels" Katonai Akadémia docense (Drezda), *Lengyel István* kandidátus, az ELTE docense (Budapest), *Nemeskürty István*, az irodalomtudomány doktora (Budapest), *Szanati József* nyá. alezredes (Budapest), *Vargyai Gyula* kandidátus, az ELTE tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Csendes László* alezredes, *Farkas Márton* kandidátus, *Györkei Jenő* alezredes, kandidátus, *dr. Kun József* alezredes, *Nádor Tibor* alezredes, *Rákóczy Rozália*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:
Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371 HU ISSN 0017—6540

77.2707/2-04 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

HATÁRŐRSÉG ÉS HATÁRŐRÖK AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN

A honfoglalás után, a kalandozó hadjáratok idején, a magyar törzsszövetségnek nyugati és déli irányban alig volt szüksége határvédelemre, mert általában támadott s nem kellett védekeznie. Északi és keleti irányban már ekkor is volt határvédelem. 955 után az erőviszonyokban lényeges változás következett be, s őseink nyugati és déli irányban is defenzívába szorultak.

A XI—XII. századi magyar királyság határvidékein jellegzetes határőrszervezet alakult ki, s ebben fontos szerep hárult a csatlakozott népekre, a „segédnépekre". A határőrség és a határőrző segédnépi harcosok kérdésével már régebbi történetírásunk foglalkozott.[1]

E határvédelmi szervezet, a *gyepűrendszer* felismerésében és feltárásában *Tagányi Károlyé* a legnagyobb érdem.

A gyepűrendszer lényege: a nomád népekhez hasonlóan, a honfoglaló magyarok a természetes, védekezésre alkalmas határokat kiegészítő mesterséges védőművekkel s ezeken túl lakatlan, vagy gyéren lakott területsávokkal védekeztek az ellenséges támadások ellen. A lakatlan területsávot gyepűelvének, az ezen belül húzódó védővonalat gyepűnek nevezték. A gyepűn kapukon keresztül lehetett átjárni. E kapukat el lehetett torlaszolni. A gyepűelvéről kivezető kijáratok külső végén állandó őrségek voltak.[2]

Mint *Fodor F.* hangsúlyozta, a gyepűhatárok s az országhatárok nem voltak azonosak. A honfoglaló magyar törzsek települési területeit körülvevő első „országos" gyepűvonal sehol sem volt a hegyvidék legbelső peremén túl, s csak fokozatosan tolták ki a későbbi határokig. A hegységekben gyepűvonalra nem volt szükség — valószínűleg csak a völgyeket állták el. A gyepűkapuk a természetes védővonalnak nem mindig a leggyengébb, hanem a legvédhetőbb pontján voltak. Egymás mögött több gyepűvonal is létezett. Összefüggő, mes-

1 *Pauler Gyula* megemlíti, hogy a határőrök emlékét helynevek őrzik (Őr, Strázsa, Strazska), Kálmán király törvényeiből kiderül, hogy volt határvidék (marchia). Az ellenséges betörés elleni kezdeti ellenállást a határvidék népének kellett kifejtenie s a harci cselekményektől ők szenvedtek a legtöbbet. Ezért a királyok jövevényeket alkalmaztak erre a terhes szerepre, kik a határvidéken kaptak földet. Ilyenek voltak a besenyők s a magyarokkal közeli rokon székelyek. (*Pauler Gy.:* Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények — HK — 1888. 500. o.) — A határvédő gyepűrendszer első alaposabb leírása *Karácsonyi János* érdeme. A gyepűrendszer a természetes és mesterséges akadályok rendszere, célja az ellenséges betörés megnehezítése. A letelepült határőrnépek feladata az ellenséges támadás felderítése, jelentése s bizonyos fokú ellenállás kifejtése. A gyepűkön kívül széles, lakatlan területsáv volt, melynek betelepítése kb. 200 év alatt következett be. (*Karácsonyi J.:* A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle, 1896. 456—433. o. — *Karácsonyi J.:* Halavány vonások hazánk Szent István kori határairól. Századok, 1901. 1039—1058. o.)

2 *Tagányi Károly:* Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913. 97—104., 145—152., 201—206. és 254—266. o.

terséges gyepűre csak ott volt szükség, ahol nem volt természetes védővonal, tehát a sík és dombos részeken. Minden törzs települési területe körül volt belső gyepű, különösen a fejedelmi törzs, s a dunántúli törzsek települési területei körül.[3]

Az Erdélyi László és Tagányi Károly közötti ismeretes vita során a határőrszervezet kérdései is szőnyegre kerültek. *Erdélyi* szerint Magyarország határ menti területein nem voltak külön határispánságok, a határ mellett fekvő vármegyék ispánjai voltak itt illetékesek, rájuk vonatkozik a XI. században előforduló „határszéli ispán" elnevezés. A határőrök (custodes confiniorum) a várőrök egyik osztálya voltak s ugyanolyan szolga, illetőleg szabados állapotúak, mint azok. *Tagányi* szerint viszont a határőrök szabad harcosok, nem azonosak a várszolgákkal, nem őriznek határszéli várakat, hanem csakis gyepűket, kapukat, vízi átkelőket. A határvédelem régibb mint a várak, a királyi vármegyék, melyek megszervezése után a határőrök érintkezésbe kerültek a legközelebb fekvő vármegyékkel, de nem tartoztak ezek kötelékébe. A várszolgák nem magyar etnikumúak *Tagányi* szerint, a határőrök pedig magyar vagy segédnépi eredetűek. A határőrök — őrnagyaik vezetésével — más szervezetben éltek, mint a várszolgák. Könnyű lovasok voltak s az ütközetekben élővédként szerepeltek. Nevezik őket sagittariusoknak is (nyilas, lövő, lövér). Hogy mi a kétféle elnevezés (őr és lövő) jelentősége — nem tudjuk. Az őrök és elöljáróik között nem volt lényeges társadalmi különbség: egyformán szabad állapotúak. Nem élnek tized- és századkerületekben, nincsenek tíznagyaik és száznagyaik. Területük — legalábbis kezdetben — nem tartozott a vármegyéhez. Csak fokozatosan kerültek kapcsolatba a mögöttük fekvő vármegyékkel, de a megyeszervezeten a határőrszervezet, fennállásának végéig, kívül maradt. Az előfordult,

3 *Fodor Ferenc:* Adatok a gyepűk földrajzához. HK 1936. 113—144. o. — *Komjáthy (Kring) Miklós* megállapítása szerint a gyepűk sohasem alkottak az egész országot körülvevő megszakítás nélküli vonalat. Néhol 2—3 vonal is megállapítható egymás mögött, s nem tudni, melyik a régebbi. Az sem biztos, mit talált a magyarság készen a gyepűkből s mit épített maga. A gyepűvonal nem volt azonos az országhatárral, a gyepűkön kívül fekvő területeket is az országhoz tartozónak tekintették, s a XIII. század közepéig nem is volt a magyar királyságnak kialakult államhatára. *(Kring M.:* A magyar államhatár kialakulásáról. Budapest, 1934. Különlenyomat a bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet negyedik évkönyvéből *Kring M.:* Magyarország határai Szent István korában. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I—III. Budapest, 1938. — a továbbiakban SZIE — II. kötet, 475—486. o.) — *Horváth Miklós* nézete szerint a magyar gyepűrendszerhez hasonlók védték az orosz, horvát, cseh és lengyel állam területét. A gyepűrendszernek köszönhető, hogy a magyar állam hatékonyan tudott védekezni a német támadások ellen. Az ország nyugati határain levő gyepű más, mint a többi határok gyepűvonalai: megerősített helyekkel van tele, melyeket könnyű lovas harcosok lakta kisebb települések vesznek körül. Elmosódik a gyepű és gyepűelve közötti különbség. Az eredeti formájú gyepű csak addig volt megfelelő, míg Németország gyenge volt. Ez a régi típusú gyepű csak a törzsek, illetőleg nemzetségek védővonala volt, s feudális állam területi védelmére nem volt alkalmas. Az újtípusú gyepű feladata: a gyepűelvén elhelyezett könnyű lovas csapatok még ott igyekeztek csapást mérni az átvonuló német nehéz lovasságra. A gyepűelvén keresztül hadiút nem vezetett, ami megnehezítette a támadó nehéz lovasság dolgát. A magyar nehéz lovasság a laposabb, nem erdős területen vonult fel, s itt ütközött meg a gyepűn esetleg áttörő, de ütőereje nagy részét már elvesztett német seregekkel. E módszernek köszönhető, hogy a németek 200 évig nem tudtak sikeresen behatolni az ország területére. Ez volt a határvédelem legtökéletesebb rendszere a lőpor feltalálásáig. *(Horváth M.:* A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században. HK 1956. 2. sz. 27—58. o. — *Horváth M.:* Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XIII. században. HK 1957. 1—2. sz. 120—178. o.) *Kristó Gyula, Makk Ferenc* és *Szekfű László* alapos vizsgálódásainak eredménye: a magyar határvédelem mint a feudális magyar államnak a király által megszervezett határvédelme jött létre s nem keletkezhetett a XI. század előtt. *(Kristó Gy.—Makk F.—Szekfű L.:* Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. HK 1973. 639—660. o.) — Borsova határvármegyére l. *Németh Péter:* Borsova határvármegye kialakulása (Adatok Kisvárda X. századi történetéhez). Kisvárda, 1975. — A gömöri határvárispánságra s a benne lakó „gömörőrökre", kik részben a Kér és Keszi törzsből, részben közéjük telepített török népelemekből származtak, l. *Ila Bálint:* Gömör megye. I. k. Budapest, 1976. 76—78. és 83. o.

hogy őrnagyuk a mögöttük fekvő vármegye egyik várjobbágya volt. A határőrök sohasem őriztek várakat, annál kevésbé, mert könnyű lovasok voltak.[4]

A magyar törzsszövetséghez később csatlakozott törzsek határvédő szerepet láttak el. Ilyen volt a *Kék-kend* törzs is, melynek utódai a XII. században Szatmár megye keleti részében éltek.[5] Határvédő volt a Nyék törzs is, melynek csoportjai *Belitzky J.* szerint a Tarján és Kér törzsek szállásföldjeinek peremére települtek, az ország nyugati részén. A határvédelem hatékonyabb megszervezése I. István korában történik. A határ menti királyi várak a környezetükben található határőrségeket egy-egy vármegye kötelékébe vonják. Az I. László törvényeiben szereplő „comites confiniorum" a határ menti megyék ispánjai. E megyék szervezete más volt, mint a többi megyéké. A kisebb területű királyi vármegyéket védelmi okokból fogták össze s helyezték a határispánok vezetése alá.[6]

Váczy P. úgy látja, hogy a „comites confiniorum" alá tartozó őrispánságok a határszéli vármegyék kialakulásával megszűnnek, beolvadnak a vármegyei szervezetbe. A XIII. századi speculatorok már kétségkívül várszervezetben szerepelnek, annak külső tartozékaként. A „maior speculatorum", az „őrnagy" a várispánság jobbágyai közül kerül ki. Ő maga nem speculator. Hol ezt, hol amazt a várjobbágyot jelölik ki a speculatorok élére. Nem a speculatorok választják, henem a várispán jelöli ki. Ő bíráskodik az őrök kisebb ügyeiben. A speculator alacsonyabb rangú, mint a várjobbágy, földjét a király másnak adományozhatja s a comes máshová is telepítheti. Úgy látszik, kevésbé vesztik el eredeti szervezetüket a nyilasok (sagittarii). Helyzetük hasonló a speculatorokéhoz. A király szabadon rendelkezik velük és földjeikkel, s adót is fizetnek. De a soproni polgárok ellenállás nélkül maguk közé fogadják őket. Néha a sagittariusnak nobilis rokona van. A sagittariusok s a királyi serviensek életmódja között nem volt nagy különbség. A speculatorok és sagittariusok (valamint a besenyők és székelyek) szolgálata nem közvetlenül a földadomány fejében történik, hanem inkább abban az intézményben gyökerezik, melyhez tartoznak. A speculatorok és sagittariusok, akár a várjobbágyok és exercitualisok, társadalmi helyzetüket tekintve iobagio-miniszteriálisoknak tekinthetők.[7]

Holub J. szerint I. László II. 17. törvénye azt mutatja, hogy Zala vármegye délnyugati részén határőrtelepek voltak, melyeken besenyő vagy székely határőrök éltek. Ezek szabadok voltak, feladatuk a gyepűk és határok védelme. A gyepűk készítése, javítása mások, szolgasorban élők feladata volt. Úgy látszik, a gyepűvonal meghatározott része volt egy-egy őrre bízva, erre vallanak az olyan elnevezések, mint Bud gyepűje, Csicsó gyepűje. I. László horvátországi hódításai után a zalai gyepűvonal elvesztette jelentőségét, mivel csak a Muraköz nyugati részén vonult már országhatár. Az őrök azonban ott maradtak, mert esetleg támogatniuk kellett a vasi őröket. Bizonyos különállást megtartottak, de a XIII. század második felében már kétségkívül ispán fennhatósága alá tartoztak, s őrnagyuk a várjobbágyok közül került ki. Egy évre jelölték ki, azután

4 *Tagányi Károly:* i. m. (1913) passim. *Tagányi K.:* Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Arpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire". Történeti Szemle, 1916. 301—302., 421—427. o. — Figyelemreméltó *Németh Gyula* véleménye, hogy az őrök feladata nem az ellenség feltartóztatása, hanem a róla való híradás. Ezért „speculator" a nevük. *(Németh Gy.:* Nyelvtudományunk és a történetírás. A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman Bálint. Budapest, 1931. 378. o.)

5 *Németh Gy.:* i. m. (1931) 377. o.

6 *Belitzky János:* Nyugat-magyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban. A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet negyedik évkönyve. Budapest, 1934. 56—73. o.

7 *Váczy Péter:* A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok, 1927. 355—360. o. — *Váczy P.:* A hűbériség szerepe Szent István államában. Századok, 1932. 390. és köv. o.

változhatott az őrnagy személye. A zalai őrök 1268. évi őrnagya, Gotthard pl. 1263-ban a vármegye hadnagya volt.[8]

Az őrszervezetre nézve alapvető fontosságú munkájában *Kovács M.* kifejti, hogy a nyugati gyepűt valószínűleg a kalandozó hadjáratok kudarca után szervezték meg. Az őrfalvak hihetőleg a nemzetségek téli szállásaiból alakultak ki. Apró csoportokban, egymáshoz közel telepedtek le az őrök s a vérrokonságon kívüli szomszédokkal keveset érintkeztek. A X—XI. századi őrök nomádok vagy félnomádok, magyar, vagy a magyarokkal rokon etnikumúak. Foglalkozásuk: harc és állattenyésztés. Két osztályuk lehetett: őrök (speculatores) és lövők (sagittarii). A fegyverkészítésben önellátók voltak. Fegyverzetük vasrészeit és pajzsaikat külön falvakba tömörült mesterek készítették. László király törvénye szabadokként említi őket, mert szabadságukat vesztik el, ha a rájuk rótt büntetést nem tudják kifizetni. Főnökük, a marchio, valószínűleg a megyésispántól független határispán. A tatárjárás után csökken a jelentőségük. Már gyalogosokat állítanak ki, s az őrnagynak teljesített szolgálmányaikból láthatjuk, hogy fejlett a földművelésük, házakban laknak, ház körüli kisállattartást űznek. A vasi határispánság beolvadt a vasvári ispánságba, s az ispánnak oly nagy a hatalma felettük, hogy bizonyos esetekben szabadságukat is elveheti. Erős szervezet fogja őket össze, talán vérségi kötelék is. A magánbirtoklás csak lassan terjed el közöttük. A vasvári ispán nevezi ki őrnagyukat, aki a birtokos várjobbágyok közül kerül ki és egy évig nem váltható le. (Korábban elöljáróik saját körükből kerültek ki.) Az őrnagynak az őrök között kell élnie. Nem küldheti ki egyik emberét állandó helyetteséül, mint ahogyan valószínűleg eddig tette, de alkalomszerűen megbízhatja valamelyik őrt azzal, hogy helyettesítse. Nagyobb körzetet kellett ellenőriznie s utazgatnia is kellett. Korábban az őr csak egyenes ágon örökölhetett; ha nem volt ilyen örököse, földje az őrnagyra, vagy az ispánra szállt. Utóbb már oldalágon is örökölhetett. A (már az ispán hatásköre alá tartozó) bilogos bírák is ítélkeztek felettük s az őrnagynak juttatandó szolgálmányokon kívül az ispánnak házanként két dénárt fizettek.

A falvak feladata valószínűleg pontosan ki volt jelölve. Az ország nyugati határának Vas megyei szakasza 3 részre lehetett osztva, 3 őrnaggyal. A XIII. század utolsó harmadában az őrök nagy része elhagyta a földjét, ha nem, jobbágysorba került.[9]

Molnár J. értékes tanulmányában előadja, hogy az ország határain, egy-egy veszélyeztetett helyen, esetleg belső részeken is: fontos átjáróknál, néha a vár hatósága alatt, de a castrensisek századjain kívül, szervezett falvakat találunk, melyekben őrök laknak. Feladatuk a rájuk bízott területszakasz, vagy átjáró megfigyelése és védelme. Hogy ezen kívül tartoznak-e a király seregébe katonát állítani — nem tudjuk. Külföldi hadjáratban való részvételükről csak egyetlen adatunk van. Régebbi irodalmunk szabadoknak tartotta őket. Szabadságuk nagyjából a castrensisekének felelt meg, bár termény- és pénzadójuk enyhébb volt. Helyzetük a várjobbágyokénál kedvezőtlenebb. Földjüket velük együtt adományozták el, mint a castrensisekét.[10]

Györffy Gy. szerint a határvédelmet I. Istvánig külön népek végezték. Az „etnikai" határvédelmet I. István helyezte territoriális alapra. Az összes határmegyékbe különféle segédnépeket telepített, s e megyéknek sajátos szerveze-

8 *Holub József:* Zala megye története a középkorban. I. k. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 62—63. o.

9 *Kovács Márton:* A felsőőri magyar népsziget. Budapest, 1942. Település és Népiségtörténeti Értekezések 6. sz. 13.

10 *Molnár József:* A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK 1959. 2. sz. 226. és köv. o.

tet biztosított. E megyékben a határispánok alá tartoznak az őrök és lövők. Ezek, meg a mellékük rendelt besenyők, nem egy képzeletbeli védővonal mentén voltak telepítve, hanem minden határvármegye területére, mélységben tagolva. A határvédelmi építményeket, a gyepűket, vagy torlaszokat s az ezeken való átjárást biztosító kapukat a lakott és lakatlan, vagy gyéren lakott terület határán helyezték el, olyan helyeken, ahol könnyű bejárás nyílt az ország területére. Nem összefüggő vonalat alkotott a gyepű, hanem exponált pontok össze nem függő sorozatából állt. A gyepűkön, illetőleg kapukon kívül eső lakatlan, vagy gyéren lakott terület volt a gyepűelve. Mikor e lakatlan erdős területeket a XII. század közepétől fokozatosan betelepítették, a gyepűket és kapukat egyre kijebb helyezték. A gyepűelve így mindig kisebb-kisebb területre szorult, míg végül a XIV. sz-ban a gyepűk és kapuk elérték a természetes országhatárt s ezzel a gyepűelve megszűnt. E folyamat a határvármegyék területén zajlott le. A gyepűk és kapuk áthelyezése, az őrök és lövők megfelelő pontokra helyezése a határvárispán feladata volt. E határvármegyei szervezetben élt a dukátus harcos népelemeinek az a része, melyet szétszórtak a határok védelmére, mint speculatort és sagittariust, s ezek közé sorolták a másféle eredetű segédnépeket is.[11]

Bolla I. I. László törvényei alapján feltételezi, hogy a külön comes fennhatósága alatt álló határőrök szabadsága a közszabadságtól eltérő lehetett.[12]

H. Göckenjan kiváló monográfiájában megállapítja, hogy a magyarok a gyepűrendszert már Dél-Oroszországban alkalmazták. A magyar gyepűrendszerhez hasonló létezett a balti népeknél, a sziléziai és cseh szlávoknál. De megvolt a sztyeppei népeknél is, s lehetséges, hogy a magyarok már a pontusi sztyeppén ismerték. A gyepűkapuk fenntartása a castrensisek s a világi és egyházi nagyurak népeinek közös feladata volt. Magyarországon a felderítőket (speculatores) a X. század második fele óta kezdik a határvidéken letelepíteni, valószínűleg tizedekbe, századokba szervezve, decuriók, centuriók és „maiores speculatorum" vezetése alatt. Feltehetőleg minden speculatornak egy bizonyos határszakaszt kellett szemmel tartania, magasan fekvő őrhegyekről, strázsahegyekről. Tűz- vagy dobjelekkel értesítette a szomszédos őrszemet, ha látott valamit. (A székelyeknél ez még a XV. században is így volt.) Ha a király ellenséges sereg közeledtéről értesült, igyekezett azt még a gyepűövezetben feltartóztatni, a felégetett föld taktikájával kiéheztetni. Ha az ellenséget készleteinek megsemmisítése útján nem lehetett visszavonulásra bírni, a határőr-íjászok igyekeztek visszavonulási útjukat elvágni. A gyepűkön át sikeresen betörni csak úgy lehetett, ha a támadóknak voltak magyarországi támogatóik, kik a határőrök közül vezetőket adtak, mint 1044-ben. A gyepűk területén a könnyű lovas határőrök egyenrangúak a nehéz lovasokkal, sőt fölényben is lehetnek velük szemben.

A magyar források közül — mondja Göckenjan — a XI. század végén keletkezett Szent István legenda említ először határőröket: besenyő menekülőkről van szó, kiket rablók támadnak meg. Az itt szereplő határőröket szolgáknak nevezik, vezetőjük a „tribunus". Más források besenyő bevándorlókat említe-

11 *Györffy György:* Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 94—96. o. — Az összefüggő magyar településterület szélén útelzáró várakat építettek. Ezek égetett agyagfalú, 200—300 m átmérőjű várak, ún. „cserépvárak". *(Györffy Gy.:* A magyar várostörténet kezdetei és Budapest kialakulása. Doktori értekezés. Kézirat.) A pécsi püspökség Duna—Száva közti főesperességét *Marchia* néven említik. Feltehető, hogy István király itt közigazgatási-hadi kerületet szervezett. Ezt a nevet viselte a XII—XIII. századi Szerémség is. *(Györffy Gy.:* A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A MTA társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei. 1952. 338. o.)

12 *Bolla Ilona:* A közszabadság a XI—XII. században (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban.) I. rész. Történelmi Szemle, 1973. 16. o.

nek, kik a király határőrei. 1070-ben János soproni comes ejt besenyő foglyokat, kiket valószínűleg a határvidékre telepít. E szökevények és hadifoglyok eredetileg szolgák. De a határra települt nyék, kék-kend, kabar és káliz őrök nem lehettek szolgák, hiszen ezek részt vettek a honfoglalás harcaiban, a kék-kendek közül került ki a kündü-kurszán, a kabar-korezmiek közül pedig Aba Sámuel király. A besenyők eredetileg nem szabad állapotúak. I. Géza királytól szabadságot kérnek, s megígérik, hogy segítik Salamon ellen. Géza szabaddá teszi őket. Ilyesmi máskor is előfordult. Ha a király szorult helyzetben volt, nem szabad állapotú harcosok segítségét is igénybe vette, s ennek fejében szabadsággal adományozta meg őket. Ilyen folyamat következtében I. László idejében a határőrök már szabadok. Már differenciálódnak is, vagyoni rétegződés észlelhető közöttük. A XII. században is emelkedhettek még fel nem szabadok a „liberi speculatores" közé. Még II. Géza is küldött követeket a dél-oroszországi sztyeppére, hogy ott elnyomott és szegény mozlimokat és törököket toborozzanak, s megígérte, hogy katonáskodás fejében felszabadítja őket.

A határőrök szorosan függtek a királytól. Az István-legendában szereplő tribunus a comes elődje lehetett. A határőrök egy része — a comes és a maior, meg a határőrök között közbülső helyzetben lévő iobagiok — megpróbálta a többi határőr szabadságát csorbítani. A határőrök földbirtoka nem nemzetségi, hanem egyéni tulajdon. Adót fizetnek, békeidőben földet művelnek és kötelesek vendégül látni a király küldötteit. A királyi serviensekkel ellentétben külső háborúkban is kötelesek voltak részt venni, s ennek költségeit a szegényebb határőrök nem bírták. Ezeket fel is mentették a külső háborúkban való részvétel alól és dupla adót fizettettek velük. Előfordult, hogy többen állítottak ki egy harcost. 1270-ben Őrimagyarósd privilégiuma szerint minden határőrfalu 10 harcost állít ki. E harcosok valószínűleg várakban voltak elhelyezve, stratégiailag fontos pontokon. A tatárjárás nagyrészt szétzúzta a határőrszervezetet. A határőrök egy részéből királyi serviens lett, a többiek nagyurak függőségébe kerültek. A székelyeken kívül csak csekély részüknek sikerült régi jogaikat biztosítaniuk.[13] Az irodalom eredményeinek ismeretében fogjuk vallatóra forrásainkat is.

A határőrökről és szervezetükről forrásaink több adatot közölnek: I. László II. törvénykönyvének 15., 16. és 17. törvénycikke a határvidéken folyó állatkereskedelmet korlátozza. Ha valaki a király engedélye nélkül visz állatokat a határvidékre, a határispán (comes confinii) vegye el azokat tőle, vagy vesse tömlöcbe a ló gazdáját, míg comesének tanúságát meg nem vizsgálják, nem lopta-e a lovat.[14] A határispán (comes confiniorum) itt mint a határforgalmat ellenőrző hatóság szerepel. Érdekes módon szó esik az állat tulajdonosának comeséről, amiből esetleg arra következtethetünk, hogy az állatokkal kereskedő s azokat ellopó személyek elsősorban a várszervezetbe tartozó népelemek voltak, bár az sem zárható ki, hogy a törvényben e helyen szereplő comes nem várispánt jelent, hanem egyszerűen urat. Ugyanezen törvénykönyv 17. törvénycikke szerint, ha a határispán lovakat, vagy marhákat enged külföldre vinni a király engedélye nélkül, elveszíti ispáni tisztét. Ha a határőrök ispánjuk engedelme

13 *Göckenjan, Hansgerd:* Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden, 1972. Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa. V. k. 5—22. o.

14 Sancti Ladislai Regis Decretorum Liber Secundus (László II.) 16. L. *Závodszky Levente:* Szent István, László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. 170. o. „Si quis equum ad vendendum sine licencia regis in confinium duxerit equus per comitem confinii ab eisdem auferatur, vel equi dominus in carcerem mittatur donec testimonio comitis sui comprobetur."

nélkül követnének el ilyesmit, fosszák meg őket szabadságuktól, ha szegények. A határőrök elöljárói pedig, ha az említett bűnben találtatnak, veszítsék el mindenüket, de fiaik és leányaik maradjanak szabadok.[15] Előfordulhatott, hogy a határispán, hanyagságból vagy a törvénysértőkkel összejátszva, nem akadályozta meg a tiltott állatkivitelt. Előfordulhatott, hogy a határőrök az ispán tudta nélkül nyújtottak segédkezet a marhacsempészeknek. A törvényszöveg „custodes confiniorum"-nak nevezi őket, magyar nevük „ewrii", vagyis őrök. Ha szegények (pauperes) — azaz közönséges őrök — szabadságukat vesztik. A közönséges határőrök eszerint vagyonnal nem rendelkeztek (mert a törvény semmiféle vagyonelkobzást nem említ), de szabad állapotúak, bár libertasuk valószínűleg korlátozott, nem teljes lehetett.[16]

Ha közvetlen, az ispánnál kisebb rangú elöljáróik követtek el ilyesmit (custodibus, qui presunt), minden vagyonukat elvesztették és szabadságukat is. Erre vall, hogy gyermekeik nem vesztik el szabadságukat. A határőrök elöljárói eszerint vagyonnal bíró és szabad — valószínűleg a közönséges őrökhöz hasonló libertasú — személyek voltak.

E törvénycikkből tehát megállapítható, hogy a határőri szervezet tagjai három rétegre oszthatók: 1. nagyúri ispánok, 2. vagyonnal bíró szabad elöljárók és 3. vagyontalan, de szabad őrök.

A határőröket e törvénycikk ewrii-nek nevezi. Az ewrii elnevezés előfordul László király harmadik törvénykönyvének 1. törvénycikkében is, ahol a centuriók és decuriók felügyelete alatt álló személyeket nevezik így az ország összes várispánságaiban, vagyis a várnépet, a castrensiseket. Hogy a kétféle „őr" között volt-e különbség és mekkora, nem állapítható meg. A határőrök feltétlenül hadakozók voltak, de a castrensisek között is voltak harcosok.[17]

Ha valamilyen fontos hírt tud meg a határispán, négy lóval ellátott két futárt köteles a királyhoz küldeni. Ezek saját költségükön teszik meg az utat. Költségeiket a nádorispán téríti meg a határra történő visszautazásuk költségeivel együtt. Ha útközben lovuk elpusztul vagy megsérül, kártérítés jár nekik, ha épségben érnek vissza, számítsák úgy, mintha hadjáratban lettek volna.[18] A törvénycikk világosan mutatja, milyen fontosságot tulajdonítottak a hírek gyors továbbításnak, s milyen fontos volt e tekintetben a határőrség szerepe.

Rogerius váradi kanonok „Carmen miserabile"-jából kitűnik, hogy Magyarország északkeleti határvidékén létezett egy hegyvidékinek nevezett kapu, melyen keresztül Magyarországra be lehetett jönni. Ennek védelmére rendelte ki IV. Béla a nádorispánt a nádori sereggel. A nádor nem sokkal később lovas futárt küldött a királyhoz, hogy jelentse: a tatárok már a határ kapujához érkeztek, s a gyepűakadályokat lebontják. A kapun behatoló tatárok végül megsemmisítették a nádori sereget, a nádorispán csak kevesedmagával tudott megmenekülni.[19]

15 László II. 17. k. idézett helyen, 170—171. o. — „Comites confiniorum, si equos vel boves ultra fines huius patrie sine licencia regis vendi permiserint, comitatus honore priventur. Custodes vero confiniorum, qui vulgo ewrii vocantur, si absque sciencia comitum tale quid commiserint, libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illi vero custodibus qui presunt, si in culpa eadem rei inventi fuerint, cum omnibus que habuerint pereant, soli filii et filie in libertate permaneant."

16 *Bolla I.*: i. m. (1973) passim.

17 László III. L. i. h. 172—173. o. — „. . . ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo ewrii vocantur, cum omnibus sibi commissis . . ." — A hadakozó castrensisekről l. *Molnár József:* i. m. (1959) passim.

18 Kálmán I. 36. i. h. 188. o. — „Si magna fama marchiam intraverit, comes nuncios II. equis exercitualibus IIII. ad regem dirigat, qui cum proprio cibo illuc pervenientes, precium viatici sui a palatino comite exigant, et tantumdem ad reditum suum. Si vero equi illorum mortui lesi fuerint, tot pense, quot supra diximus, pro equis reddentur, sed si sani redeant, pro una via exercituali deputetur."

19 Rogerius szövegét l. *Albinus Franciscus Gombos:* Catalogus fontium historiae Hungaricae. Budapest, 1937—38. III. 2065—2087.

Határőrszervezetre vonatkozó adatokat XIII. századi okleveleinkben is találhatunk. Ezekből bizonyos fokig a határőrök korábbi állapotára is következtethetünk. II. András király 1213-ban megerősíti a szentgotthárdi egyházat Dobsa föld birtokában. A zalai őrök, András volt vasvári ispán rendeletére, Dobsa földön helyet cseréltek az egyház népeivel, majd a németek támadásai miatt az őrök visszatértek régi lakóhelyükre, az egyház népeit pedig előzték onnét, s így az egyház földje pusztán maradt, mint ezt Pongrác, Ebergen és Buza vasvári várjobbágyok, valamint 13 tanú igazolták.[20]

Az oklevélből kitűnik, hogy 1213-ban a zalai határőrök a vasvári ispán ellenőrzése alá tartoztak, vagy legalábbis az ispánnak módja volt őket földjük elhagyására kényszeríteni. Ez időben — úgy látszik — különálló, a várispánságoktól független határőrszervezet nem létezett.

Erzsébet királyné 1229-ben Fülöp sasvári íjásznak (sagittarius de Saswar) Szepes megyében egy ekealja földet ad a szepesi nemesek joga szerint.[21] A sasvári íjász társadalmi helyzete az újonnan, s a szepesi „tízlándzsás" nemesek joga szerint kapott földdel emelkedett. A valkói őrök (speculatores) földje egy részének eladományozásáról értesít IV. Béla 1246-ban.[22] IV. Béla az ausztriai heiligenkreuzi egyháznak tett adományával kapcsolatban szerepel a pozsonyi vár speculatorainak földje.[23] A pozsonyi vár a pozsonyi várispánság központja — a speculatorok tehát ekkor a várispánsághoz tartoztak.

Három királyi serviens, Cuppan, Kada és László, 1257 táján igazolja királyi serviensi állapotát. A tatárjárás viszontagságai között földjeikkel együtt csatlakoztak a Zala megyei karkai őrökhöz s egyesült erővel védekeztek. Az idők jobbra fordultával igyekeztek az őröktől különválni, nehogy szabadságaikat sérelem érje.[24] A speculator társadalmi helyzete kedvezőtlenebb volt, mint a „plena libertas"-szal rendelkező királyi serviensé, de életformája hasonló lehetett.

Egy 1268-as oklevélben a felsorolt várjobbágyok között szerepel Gothárd, a speculatorok őrnagya és testvére Márton, közvetlenül a comes-nak titulált Blasius után, de Olivér hadnagyot megelőzve.[25] Az őrnagy ekkor a várispánság egyik tisztje, várjobbágyi rangban.

Egy ugyanebben az évben kelt oklevél egy nemesi tulajdonban lévő, cast-

20 Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. I—XII. Pest, Budapest, 1860—1874. (a továbbiakban — ÁUO) VI. 358. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum Arpadianae critico diplomatica. I—II/1. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1923—1943. II. 2—3. Szerk.: Szentpétery Imre—Borsa Iván. Budapest, 1961. (a továbbiakban Reg. Arp.) 281. — „. . . per comitem quondam Castri Ferrei Andream speculatores de Zala illic ire et ipsorum terram populi Ecclesie, qui ibi morabantur, intrare pulsi sunt." . . . "attestantibus vicinis ioubagionibus Petro, Sancti Martini sacerdote, Michaele filio Petri comitis, Michol Centurione, Stephano, Baka, Wollos et Pota fratribus . . . , Zerma, Martino et Bogdan iobagionibus comitis Nicolai Chopov, Thoma et Noge speculatoribus."

21 *Szabó István:* Ugocsa megye. (Magyarság és Nemzetiség I. sor. I. k.) Budapest, 1937. 81. o. 4. jegyzet.

22 1246. január 15. ÁUO VII. 209. Reg. Arp. 828. — „. . . medietatem terre speculatorum nostrorum de Wolcou."

23 1246. augusztus 14. *Weis:* Urkunden des Cistercienser Stiftes Heiligenkreuz. I. Theil. Wien. 1856. 173. Fontes Rerum Austriacarum II. Abth. XII. B., Reg. Arp. 834 — „. . . speculatorum nostrorum eiusdem castri Posoniensis."

24 1257 körül. ÁUO VII. 465., Reg. Arp. 1176. — „. . . tempore Tartarorum propter paucitatem eorum et guerram nimiam, ac timorem, que corda fere omnium hominum incesserat, se cum terris suis speculatoris Zaladiensibus de Karka adiunxissent, ut coadunati se possent sustentare commodius et tueri, iidem speculatoribus ipsis, et ipsi dictis speculatoribus vicissim in omnibus affuisent, postmodum autem per divinam pietatem Regno ad statum meliorem reformato et tranquillitatem posito, cum se cum terris eorum ab ipsorum speculatorum Consorcio separare voluissent, caventes, ne libertati ipsorum aliquid impingatur propter tanti temporis prolixitatem . . ."

25 1268. ÁUO VIII. 208. — „. . . presentibus jobagionibus Castri, Blasio comite, Gothardo Mayore Speculatorum, Martino fratre eorundem, Oliverio Mayore Exercitus . . ."

rensisek és sagittariusok által megszállt földről szól.[26] A sagittarius itt a castrensissel egy szinten lévőnek tűnik. 1269-ben István ifjabb király Gosztonyi Miklós fiait Miklóst és Mikcset a bolgár hadjáratban Egyed tárnokmester zászlai alatt szerzett érdemeikért kiemeli a speculatorok sorából, hová vasvári jobbágy létükre rágalmazás következtében kerültek, és atyjukkal, meg Máté és Fülöp nevű testvéreikkel együtt a nemes serviensek közé sorozza.[27] Ha — mint a 25. jegyzetben láttuk — az őrnagy várjobbágyi rangú, a közönséges speculator nyilvánvalóan kedvezőtlenebb helyzetű, mint a várjobbágy. A két Gosztonyi fiú nem mint határvédő, nem mint lovas íjász szerepel, hanem egy királyi udvari méltóság magánhadseregében, támadó hadjáratban harcoló, teljes értékű — hihetőleg lovagi fegyverzetű — harcos, természetes, hogy a királyi serviensek között a helye.

V. István a Sopron megyei íjászokat felmenti a „kóró cseber" nevű borvám alól.[28]

Baas szolgagyőri ispán ítéletet hozott a galgócvári vám ügyében. Oklevelében közli, hogy összehívta várának jobbágyait: Simon fia Tewka hadnagyot, Miklós őrnagyot, Vudruh-i Istvánt s a többi várjobbágyot.[29]

V. István 1270-ben kiadott terjedelmes oklevelében szabályozta a „monorosd"-i (ma: Őrimagyarósd, Vas m.) őrök jogait és kötelezettségeit. Őrnagyuknak, kinek tisztsége ideiglenes, minden tíz mansio (= telek) után évente egy juhot, négy tyúkot, egy libát, húsz kenyeret, meghatározott mennyiségű sört és gabonát tartoznak adni. Ezen túl semmit sem tartoznak fizetni és szállást sem kötelesek neki adni. Az őrnagy nem szállhat meg az őröknél s szállásdíj címén nem is követelhet semmit; ha esetenként áthalad falvaikon, adjanak neki annyit, amennyi szükséges. Tilos őket saját bíróságukon s a várispánon kívül idegen bíró elé idézni. Az őrnagynak ne legyen állandó helyettese, ha helyettesítésére van szükség, azt az egyik őr végezze. Az őrök igazságszolgáltatási jogait és kötelességeit ismertetve, az oklevél kimondja, hogy az őrnagy saját serviense és az őrök között folyó perben nem ítélkezhetik, az ilyen ügyben a vasvári comesnek van döntési joga, mint általában a súlyosabb bűnügyekben is. Maga a várispán döntsön ilyenkor, ne annak curialis comese. Az őrök mansiónként két dénárt tartoznak fizetni, s a tizedszedőket jóhírű, birtokkal rendelkező várjobbágyok kísérjék. Adókötelezettségeik ismertetése után az oklevél hangsúlyozza, hogy földjeiket egyénenként birtokolják s a közéjük álló szabad emberektől ne vegyék el szabadságukat, kivéve ha azok önként mondanak le arról. Az örökös nélkül elhunyt őr hagyatékára, ha fivérei vannak, sem az ispán, sem az őrnagy nem tarthat igényt, csak egyetlen dolgot kaphat belőle, de az elhunyt őr szolgái és szolgálói közül egyet sem. Ha az elhunyt őrnek nincs fivére, leányai és felesége örököljék vagyona felét, másik felét az őrnagy. Ha leányai sincsenek, vagyona egyharmadát örökli felesége, a többi az őrnagyra száll. A comes, vagy az őrnagy meghatározott jövedelmén kívül ajándék címén semmit sem követelhet az őröktől. Ha a nemesek őrökkel pereskednek, a tanúk ne mind

26 1268. *Smiciklas, T.:* Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—XV. Zagrabiae, 1904—1934. V. 481. — „terram . . . nobilium de Bocha, octoginta iugera terrarum . . . per castrenses de Bocha et sagittarios de Hazugd indebite occupata . . ."

27 1269. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I—XI. Budae 1829—1844. (a továbbiakban — Fejér) IV/3. 525. Reg. Arp. 1899. — A szóban forgó speculatorok az oklevél leírása szerint közelharcban, lovagok módjára harcolva tüntették ki magukat. „. . . more leonis rugientis hostium cuneos perturbando . . . hostes prostrarunt infinitos."

28 1270. május 24. Székesfehérvár. Fejér V/1. 23. Reg. Arp. 1922.

29 1270. november 8. Történelmi Tár, 1968. 381. o. — „Nos igitur convocatis jobagionibus eiusdem castri nostri, videlicet Tewka filio Symonis de villa Tamau maiore exercitus, Nicolao maiore speculatorum. Stephano de Vudruh ac aliis omnibus dicti castri nostri jobagionibus."

nemesek legyenek, hanem őrök is legyenek a tanúk között. Ha az őrnagy a birtokos várjobbágyok közül való, egy éven belül ne lehessen leváltani. Az oklevél meghatározza, mekkora területet kell őrizniük, s hogy minden faluból tíz gyalogost kell kiállítaniuk. E helyen az oklevél — nem tudni tévedésből-e — „nobiles confinii de Rydigwe"-nek nevezi az őröket vagy azok egy részét. Joguk van az ország határain belül terményeket eladni.[30]

E rendkívül érdekes oklevélből igen sokat tudunk meg a speculatorok helyzetéről. Megtudjuk, hogy közvetlen vezetőjük az őrnagy, másodfokon pedig Vasvár ispánja. Az őrnagy gyakran a vasvári birtokos várjobbágyok közül kerül ki. Tisztsége ideiglenes. Az őrnagy igyekezett az őröktől minél több szolgáltatást beszedni. Ezt, valamint az elhunyt őr hagyatékának az őrnagy által történt öröklését igyekszik az oklevél korlátozni. Az őrök olykor nemesekkel is pereskedtek, meg volt szabva, mekkora területet kellett őrizniük s mennyi gyalogost állandóan fegyverben tartaniuk. Érdekes, hogy gyalogosokat állítanak ki. A gyalogosok nyilvánvalóan kevésbé alkalmasak határőrzésre, mint a könnyű lovasok, viszont kevesebbe kerül a kiállításuk. Az őrök terménykereskedelemmel is foglalkozhattak, ami — akár a gyalogosok kiállítása — arra vall, hogy katonai értékük csökkent. Hogy valami katonai értékük mégis volt, azt abból láthatjuk, hogy a király érdemesnek tartja őket védeni, jogaikat biztosítani. Az őrök ez időben nyilvánvalóan a várispánság kötelékébe tartoztak, s a nyugaton lévő Vas megye 1270-ben még szervezett, hatékony katonai-közigazgatási egységnek tűnik. Figyelemreméltó, hogy az őrnek szolgái és szolgálói is lehettek. Az oklevél kérdéses pontja: mit jelent a „de villis omnium nobilium confinii de Rydigwe", akik falvanként 10 gyalogost kötelesek kiállítani s a határ egy bizonyos szakaszát őrizni? Azonosak ezek a „speculatores de Monorosd"-nak nevezett csoporttal? Vagy annak csak egy része? Ha esetleg egyik sem, hanem valamilyen korlátozott jogú nemesi csoport (mint pl. a szepesi lándzsások), miért van szó róluk ebben az oklevélben?

V. István, megállapítva a meggyesi (Szatmár megye) hospesek kiváltságait, visszaad nekik egy földet, melyet az íjászok elfoglaltak.[31] Szintén V. István a királyi őrök Sáros megyei földjét adományozza két dunántúli nemesnek.[32]

A sagittariusok felemelkedhettek a nemesség soraiba is, így V. István a királyi nemes serviensek közé emeli Demeter vági királyi íjászt, Ábrahám, Máté, Deme, Gallus és Mikus nevű társaival együtt.[33] Ugyanő egy Szatmár megyei földről, melyet az ugocsai és erdődi ispánnak adományoz, eltelepíti a királyi íjászokat egy Ugocsa megyei földre.[34]

Előfordult, hogy a határőrök hűtlenséget követtek el: IV. László a Vas megyei királyi íjászok minden Vas megyei földjét s egyéb jogait eladományozza a királyné asztalnokmesterének, Herrandusnak, mert az íjászok V. István idejében Henrik volt szlavón bánnal együtt a cseh király mellé álltak, az országot pusz-

30 1270. Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I—V. Győr, 1865—1873. Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső VI—VII. Budapest, 1876—1891. (a továbbiakban — HO). VIII. 127. Reg. Arp. 2027. — Az oklevél szövegét a Hazai Okmánytár alapján a *Függelékben* közlöm. Az Urkundenbuch des Burgenlandes I. kötetének 380—381. oldalán kiadott szövegből ugyanis, értelemzavaró módon, nyolc szó kimaradt.

31 (1271.) február 1. Fejér VII/3. 71. Reg. Arp. 2079. — „. . . . quam Sagittary occupassent".

32 1272. február 17. HO V. 46. Reg. Arp. 2158. — „. . . . quandam terram speculatorum vulgariter Ewo dictorum . . . in comitatu de Sarus existentem."

33 1272. március 22. Fejér V/1. 184. Reg. Arp. 2179. — „. . . . simul cum terris suis, in quibus resident, de sagittariis penitus eximendo . . . in numerum Serviencium regalium, et cetum Nobilium Regni nostro . . ."

34 1272. augusztus 3. HO VIII. 438. Reg. Arp. 2224. — „. . . . transferendos ab ea sagittarios nostros."

tították, s a királlyal szembeszállva felségsértést követtek el.[35] Más, magukat a király hűségében kitüntető őröket: Buza zalai őr fiát, Mártont, atyjával, Márk és Máté nevű testvéreivel, valamint Márton és Jakab nevű rokonaival együtt, a zalai őrök közül kivéve a királyi nemes serviensek közé emeli.[36]

A soproni vár civisei (kiken itt városi polgárokat kell értenünk) megvédték Sopron várát, bár fiaik a cseh király túszai voltak. Ezért IV. László megengedi nekik, hogy a Luer falusi íjászok — kiknek egyik felét már IV. Béla és V. István felvette a soproni civisek közé — másik fele is a civisek közé emelkedjék s azok kiváltságait megkapja.[37] A királyi íjászok emelkedésének útja tehát a városi polgárok közé is vezethetett. A soproni polgároknak valószínűleg azért volt előnyös az íjászok csatlakozása, mert így védelmi erejük jelentősen megnőtt.

A vági íjászok közül öt már 1272-ben a nemesség soraiba emelkedett. 1279-ben IV. László további három vági íjászt nemesített: Deme fiát, Jánost, Tymanus fiát, Ábrahámot, Zegen fiát, Pált és egész rokonságukat.[38]

A gyepű és gyepűelve szervezetének problémáit kutatóink jelentős részben megoldották. Kétségtelen, hogy hazánk határait az Árpád-korban a természetes határokon elhelyezkedő határőrtelepek, a természetes határokat kiegészítő mesterséges akadályok s e vonalon: a gyepűn túl lakatlan területsávok védték. Ez utóbbiakat néhány száz év alatt betelepítették s a gyepűvonal, egyre kijjebb tolódván, elérte a természetes országhatárokat. E határvédelmi rendszer — legalábbis a tatárjárásig — igen hatékonynak bizonyult, s képes volt az országot erősebb ellenség (a németek) betörései ellen is biztosítani, amennyiben a behatoló sereg esetleges erőfölényét olyan mértékben tudta csökkenteni, hogy az erők kiegyenlítődtek, sőt a védekező magyar seregek javára változtak meg, s a támadókat vissza lehetett verni.

E határvédelmi szervezet védelmét *őrök* és *lövők* néven ismert határőrök biztosították. Nem tudjuk, hogy a kétféle elnevezés a határőrök két csoportját jelentette-e, mint egyes szerzők vélik. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a határőrség egyes tagjai csak őrködtek, másik részük meg csak „lőtt", azaz nyilazott. Fegyvertelen határőrök nyilván nem léteztek, s az őrszolgálatban feltehetőleg a határőrszervezet összes tagjainak részt kellett vennie.

Elképzelhető, hogy a lövők lovasok, az őrök pedig gyalogosok voltak. Más gyepűvonalak mellett alig fordul elő lövőből képzett helynév, talán mert a lovas íjászokra a veszélyeztetettebb, nyugati határon volt szükség.[39]

35 1274. december 2. AUO XII. 111. Reg. Arp. 2564. — „. . . sagittarii regales . . ."

36 1275. augusztus második fele. Reg. Arp. 2635. — „. . . de consortio et collegio ipsorum speculatorum cum quinque aratris terrarum que . . . manendo in consortio predictorum speculatorum pacifice possederunt, pure et sincere eximetes (!) in cetum et numerum servientium nostrorum regalium de benignitate regia duximus transferendos, volentes, ut de cetero inter nobiles regni nostri computentur sub vexillo regio militantes."

37 1277. január 17. Fejér V/2. 375. Reg. Arp. 2762. — „. . . libertatem ipsorum civium eisdem concedendo . . ." „. . . et alia medietas sagittariorum de villa antedicta ad conservationem praedicti castri, et ad augmentationem ipsorum civium computentur, et illa et eadem per omnia gaudeant libertate, qua cives praefati gratulantur." — átírva Fejér V/3. 120. Reg. Arp. 3178. Hasonló tartalmú oklevél 1277. szeptember 2. Fejér V/2. 397. Reg. Arp. 2809. Valószínűleg 1283-ból származik IV. László oklevele, mely újra az említett íjászokkal foglalkozik. A király megparancsolja László soproni ispánnak, hogy ne kényszerítse őket szolgálatába, mert ezeket IV. Béla, V. István és ő maga a soproni vár védelme érdekében a soproni hospesekhez csatolta s azok kiváltságaiban részesültek. (1283) július 25. Jánoshida mellett. AUO IV. 380. Reg. Arp. 3251. „Sagittarii nostri de willa Lwer." „. . . nos eosdem sagittarios pro conservatione Castri nostri Supruniensis, hospitibus de eodem mediantibus privilegiis, adiunxerimus."

38 1279. március 13. Fejér V/2. 490. Reg. Arp. 2946. — „. . . qui de condicione sagittariorum de Wagh originem duxerant." . . . a nexu sagittarie condicionis exemimus, eripuimus, et liberavimus, ac ad numerum et dignitatem Nobilium transtulimus regni nostri . . ." „. . . ab omni nexu et servicio sagittariae condicionis . . . exempti, erepti et liberati, et plene absoluti . . ."
A királyi őrök földjét említi IV. László ismeretlen év júniusában Visete községben kiadott oklevele. Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. 49 822. Reg. Arp. 3580.

39 Erre a lehetőségre Ladányi Erzsébet hívta fel a figyelmemet.

A határőrszervezetet vizsgálva két fő kérdés merül fel: 1. a határőrszervezet külön állt-e a királyi várispánságok rendszerétől, vagy a határ mentén fekvő vármegyék voltak a határőrség szervezési egységei, illetőleg azokhoz tartoztak-e a határőrök? 2. Milyen volt a határőrök etnikuma és társadalmi helyzete?

A két szélső álláspont, mint a kor társadalomtörténetének sok más kérdésében, az Erdélyi—Tagányi vita során alakult ki. *Erdélyi* szerint külön határispánságok nincsenek, csak határmenti megyék. *Tagányi* szerint külön határispánságok léteztek, melyek legfeljebb később kerültek kapcsolatba a megyékkel. A későbbi kutatók, mint láttuk, a két álláspont között elhelyezkedő nézeteket vallanak. Kétségtelen ugyanis, hogy a XIII. század második felében az őrök a határ menti vármegyékhez tartoznak, sőt úgy tűnik, hogy már a század elején is. Kétségtelen viszont, hogy I. László korában a határőrség külön szervezetben élt, mely más volt, mint a királyi várispánságoké. E szempontból mindegy, hogy e szervezeti egységeket „őrispánságok"-nak nevezzük vagy „határvármegyéknek". Annak sincs nyoma, hogy a XIII. század második felében a vármegyékhez tartozó határőrségek szervezete a decuria-centuria rendszer lett volna, mint a castrensiseké. Úgy tűnik, hogy a határőrszervezet a vármegyén belül ekkor is külön egység volt.

A határőrség, mint *Györffy* megállapította, a X. század második felében még etnikai jellegű volt: a segédnépek egy része került a határra, tehát külön népek őrizték a határt. Ez az államszervezés korában megszűnt, s a későbbiek során a határőrök etnikuma vegyes: részben régebbi, vagy újabban csatlakozott segédnépekből áll, részben magyarokból.

Ami társadalmi helyzetüket illeti, e téren is *Erdélyi*, illetőleg *Tagányi* képviselik a szélső álláspontokat: az előbbi a castrensishez hasonlóan szolga, vagy szabados állapotúnak, az utóbbi minden további nélkül szabadnak tartja a határőrt. A ránk maradt adatokból úgy tűnik, hogy a határőrök társadalmi helyzete eleinte nem volt egységes. A Szent István legendájában szereplő besenyők — szökevények és hadifoglyok — nyilvánvalóan nem szabadok, a határra telepített „segédnépek" pedig általában — mint *Göckenjan* megállapította — aligha lehetnek szolgák. A határőrző népelemek társadalmi helyzete később egységessé vált, s a XIII. századi oklevelekben szereplő határőr a királyi serviensnél és várjobbágynál kedvezőtlenebb helyzetű, a castrensiseknél a társadalmi ranglétrán legfeljebb egy kevéssel feljebb elhelyezkedő népelem. Ami szabadságát illeti, az Erdélyi—Tagányi vita óta eltelt idők kutatásaiból tudjuk, hogy a harcos nem mindig és mindenhol volt szabad állapotú, s hogy a „szabadság" fogalmát sem egyszerű meghatározni. Különösen *Bolla I.* alapvető fontosságú tanulmánya világított rá a „szabadság" fogalmának sokrétűségére, a szabadság fokozataira. A castrensisek és határőrök közti — *Tagányi* szerint igen nagy — különbséget csökkenteni látszik az a körülmény is, hogy a castrensisek egy része hadakozó volt. A határőrök libertása semmiképpen sem volt „plena", hanem feltételekhez kötött királyi libertas. A határőrök tehát minden valószínűség szerint korlátozott libertasú harcos népelem voltak, kiknek társadalmi helyzete a várjobbágyénál határozottan kedvezőtlenebb, a castrensiséhez hasonló, vagy annál némileg előnyösebb lehetett. A XIII. században már rétegződnek. Felsőbb rétegük útja a serviensek-nemesek felé tendált, más részük a városi polgárokkal keveredett össze, alsóbb rétegük többsége később a jobbágyparasztságba olvadt.

A határőrök minden valószínűség szerint részt vettek a király külső hadjárataiban is, s mint a krónikák néhányszor megemlítik, ők alkották a könnyű fegyverzetű előhadat. Valószínű, hogy részben „segédnépi" származásuk, részben

feladatuk miatt tovább őrizték a sztyeppei harcmodort, mint az ország többi harcos népeleme, de a XIII. század második felében már — úgy tűnik — teljesen „lekopott" róluk a nomád életforma.

FÜGGELÉK

V. István oklevele az őrimagyarósdi őrök jogairól és kötelességeiről

(1270)

„Stephanus dei gracia Hungarie, Dalmacie Croacie Rame Servie Gallicie Lodomerie Comanie Bulgarieque rex omnibus presens scriptum inspecturis salutem in omnium salvatore. Regum est proprium ordinare subiectis certam legem, ne iidem in suis libertatibus plus debito aggraventur. Hinc est, quod ad universorum tenore presencium volumus pervenire, quod cum deo propicio adepto pleni regni gubernaculo de consilio baronum nostrorum reformacioni status tocius regni nostri intenti fuissemus consideratisque vexacionibus seu gravaminibus subiectorum nostrorum, quos in quolibet comitatu per totum regnum nostrum minus debite esse invenimus aggravatos et oppressos, ad certa servicia duxissemus redigendos et eciam statuendos condiciones ac debita speculatorum de Monorosd ad castrum ipsum pertinentium, quas condiciones et que debita eisdem de consilio predictorum baronum nostrorum inter ceteros subiectos nostros sub certa quantitate statuimus et ordinavimus, ad supplicationem eorundem speculatorum presentibus articulatim fecimus annotari, ita videlicet, quod ipsi annuatim de singulis decem mansionibus dent maiori speculatorum, qui pro tempore fuit constitutus, unam ovem, quattor gallinas, unum anserem, viginti panes, unum cubulum cervisie et quinque cubulus annone, cubulus vero debet esse trium palmarum; et ulterius eidem maiori speculatorum racione debiti seu descensus nihil solvere tenentur. Volumus autem ut soluto debito superius annotato maior speculatorum non possit super eos descendere nec possit nomine descensus aliquid ab eis exigere, sed si casualiter et eundo, vel transeundo alias in villam ipsorum diverterit, dent ei necessaria iusto modo; item prohibemus ut ipsi ad presenciam iudicis extranei preter suum iudicem vel comitem castri in arduis causis trahi non possint, sed si ipsi in facienda iusticia negligentes exstiterint, iudex eorum coram iudice superiori conveniatur, item prohibemus omnino, ne maior speculatorum vicarium habeat, vices tamen suas possit alicui de predictis speculatoribus committere cum alias iverit usque ad reversionem; item bilocum omnino abolemus; item statuimus ut cum iuramenta ad purgacionem alicuius seu alia de causa prestantur, quosquot homines iuraverint non nisi duodecim denariis pro denariis purgacionum solvere debent de communi; item prohibemus ut maior speculatorum suum servientem contra eos agentem iudicare non presummat sed comiti Castriferrei reservet iudicandum; item prohibemus omnino ne maior speculatorum querens occasiones lucri proprii aliquos citari faciat qui non habeant adversarios, imponendo illis quod suum maleficium celarius, vel cum parte adversa preter ipsius conscienciam recomposuerint; item statuimus, quod si tota villa in iudicio remanserit, inter iudicem et pristaldum nec non partem adversam nonnisi decem pense solvantur, si vero aliquis singulariter citatus fuerit et usque quescionem unius marce in iudicio persolvat si vero supra marcam quescio asscendat, iudicium solvitur eodem respectu premisso, iuxta litis quantitatem; item pro iudicia vituperii coram iudice facti due pense et dimidia persolvantur, pro vulneribus autem gladii, tucelli et sagitte solvantur decem pense; si autem homicidium contingat fieri inter eos, pro homicidio decem marce, et una pro sepultura persolvantur, et nihilominus iudici pro parte sua reus satisfaciat, non tamen ultra decem marcas; ceterum tamen que ad destruccionem ville vel

ad perdicionem libertatis alicuius possit vergere maior speculatorum non iudicet, sed comiti Castriferrei reservet iudicandum, et non curiali comiti suo; item statuimus ut cum decimatoribus vel monetariis iobagio castri bone fame possessionem habens mittatur et in precessione decimarum recipiat de qualibet mansione duos denarios comiti persolvendos, denarios vero arearum omnino abolemus, in precessione autem monete nihil recipiatur, nec comes det alicui pro verto precio; item ordinavimus ut ad collectam regalem si fieri contingat dicantur ad portas et non ad fumos et dimidiam collectam persolvant; item tributum et tricesimam dare non debent, nisi aliqui inter eos sint mercatores, item pro ruga penez (!) sex denarios persolvant; item volumus ut terras suas non ad generacionem, sed ad singulas personas divisim possideant, nec de eisdem liberi homines qui ad ipsorum convenerint libertatem aliquatenus extrahatur, nisi ipsi iidem se alias alias (!) transferendi propriam habuerint voluntatem; item statuimus firmiter observandum, ut bona sine herede decedencium nec comes, nec maior speculatorum si fratres habeant possint usurpare, accipere seu retinere, sed omnia devolvantur in ius fratrum decedencium preter unam rem, quam exceptis servis et ancillis de rebus mobilibus maior speculatorum recipiet; si vero fratres, vel fratrem non haberent, si filias habuerint et uxores, medietas bonorum defuncti debet cedere in ius maiorum speculatorum, reliqua vero medietas in ius filie vel filiarum si habeant et uxoris, si vero filiam vel filias decedentem habere non contingeret, tunc tercia pars bonorum uxoris erit, due vero partes in ius mairorum speculatorum devolventur; item constituimus ut comes vel maior speculatorum preter certos proventus nihil a speculatoribus racione doni exigant, nisi quod in nobis vel a nobis impetraverit; si quid autem super debitum petere voluerint ad eisdem, super hoc nostras debeant literas exhibere; volumus eciam, ut cum racione procuracionis vel hospitum nostrorum aliqua a speculatoribus exiguntur, nihil dent nisi nostra libere eis fuerint presentate, que ipsius exaccionis causam significent expresse et eciam quantitatem; item statiumus, ut si nobiles regni nostri in iudicio cum eisdem speculatoribus voluerint experiri, quosdam testes de sociis eorumdem vel de consimili condicione vel de generacione eorumdem, et non in toto connobiles nostros contra eos producere tenebuntur; item maior speculatorum si de possessionatis iobagionibus castri esse debet, infra annum non debeat computari, itam ordinavimus, quod de villis omnium nobilium confinii de Rydigwe singuli decem homines pedites continue ex eisdem interesse teneantur, prout facere hactenus consueverunt; concessimus insuper eisdem ut gramina sive herbas incolis terre nostre et non extra metas seu limites nostros libere vendere possent et nullo penitus impedimento prohibeantur mediante.

Ut autem hec nostra ordinacio robur perpetua firmitatis optineat, eisdem speculatoribus nostris presentes concessimus literas duplici sigilli nostri munimine roborates. Datum per manus magistri Benedicti prepositi Orodiensis aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno domini M° CC° septuagesimo, regni autem nostri anno primo."

Андраш Бороши

ОХРАНА ГРАНИЦ И ПОГРАНИЧНАЯ СТРАЖА В ЭПОХУ АРПАДОВ.

Резюме

В эпоху Арпадов границы Венгерского государства охранялись поселениями пограничной стражи, расположенными на природных границах, а также искусственными препятствиями, дополнявшими природные границы, и нежилыми зонами вне линии так называемых засек. С течением столетий территории этих зон были заселены, и линия засек стала доходить до природных границ. До нашествия татар эта система защиты была удовлетворительной и могла охранять страну от нападения более сильного против-

ника. В этой организации пограничной охраны защиту обеспечивали *стражи* и *стрелки*. Не известно, имелась ли разница между ними, и если имелась, то в чем она заключалась?

Рассмотрим два основных вопроса, связанных с организацией охраны границ: 1. была ли пограничная стража отделена от системы королевских ишпанов, или же организационными частями пограничной охраны были комитаты, расположенные вдоль границ? 2. Что представляла собой пограничная стража по своему этническому характеру и социальному положению?

1. Во второй половине XIII века пограничная стража входила в состав института кастелянов, расположенного вдоль границ. Но в последней четверти XI века пограничная стража имела отдельную организацию. Во второй половине XIII века внутри пограничной стражи также невозможно выявить системы декурий и центурий, столь характерных для института кастелянов.

2. Во второй половине X века охрана границ еще носит этнический характер. Границы охранял особый люд. Позднее пограничная стража отличалась смешанным этническим характером. Её общественное положение в начле не было единым: среди стражников были свободные и сервы. Позднее их социальное положение сравнивается, и пограничная стража, фигурирующая в грамотах XIII века, — это люд, находившийся в несколько более неблагоприятном положении, чем королевские сервиенты и иобагионы, но в то же время они находятся в более благоприятном положении, чем замковые люди. В XIII веке они начинают уже расслаиваться.

В военных походах короля пограничные стражники принадлежали к авангарду легкой кавалерии и далее сохраняли степной способ боевых действий, чем остальные воинские народные элементы.

András Borosy

GRENZSCHUTZ UND GRENZWÄCHTER ZUR ZEIT DER ARPADEN

Resümee

Zur Zeit der Arpaden-Könige schützten die Grenzen des Landes die an den natürlichen Grenzen liegenden Grenzschutzlager, die natürlichen Grenzen ergänzendes künstlichen Hindernisse und vor „Gyepü" (Vorfeld) genannten Linie unbewohnte Gebietsstreifen. Diese Gebietsstreifen wurden in einigen Jahrhunderten besiedelt und das Vorfeld erreichte die natürlichen Landesgrenzen. Dieses Grenzschutzsystem war bis zum Einbruch der Tataren entsprechend und konnte das Land auch gegen den Angriff eines stärkeren Feindes schützen. Den Schutz dieser Verteidigungsorganisation sicherten die *Wächter* und die *Schützen*. Wir wissen nicht, ob zwischen beiden ein Unterschied, war und worin dieser bestand.

Die zwei Hauptfragen der Grenzschutzorganisation sind: 1. Lag diese ausserhalb des Systems der königlichen Burggespanschaften, oder waren die entlang der Grenzen liegenden Komitate die Organisationseinheiten der Grenzwache? 2. Wie war das Ethnikum und die gesellschaftliche Lage der Grenzwächter?

1. In der zweiten Hälfte dse 13. Jahrhunderts gehörten die Grenzwächter zu den an der Grenze liegenden Burggespanschaften. Im letzten Viertel des 11. Jahrhunderts hatte der Grenzschutz jedoch eine separate Organization. Auch in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts kann innerhalb der zu den Burggespanschaften gehörenden Grenzwachen nicht das für die Burgesspanschaften charakteristische Decuria- und Centuriasystem nachgewiesen werden.

2. Die Grenzwache hat in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts nocht ethnischen Charakter. Die Grenze wurde von separaten Völkern bewacht. Später war die Grenzwache ethnisch gemischt. Ihre gesellschaftliche Lage war anfangs nicht einheitlich. Es gab unter ihnen sowohl Freie als Unfreie. Später wurde ihre gesellschaftliche Lage einheitlich: aus Urkunden des 13. Jahrhunderts ist ersichtlich, dass die Lage des Grenzwächters ungünstiger war als die der königlichen Servienten und der Burgmilizen, jedoch etwas günstiger als die der Burgdiener. Im 13. Jahrhundert beginnen sie schon Schichten zu bilden.

In der Feldzügen des Königs gehörten sie zum mit leichten Waffen ausgestatteten Vortrupp und bewahrten auch weiter die Kampfweise der Steppenvölker wie die übrigen Volkselemente des Landes.

SZANATI JÓZSEF

A TÁBORI TÜZÉRCSAPATOK SZERVEZÉSI VÁLTOZÁSAI ÉS FEJLŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN*

A csapattüzérségeknek az 1930-as évek közepére kialakult szervezése a háború kirobbanásáig egy állam hadseregében sem változott számottevően, viszont nem mondható el ugyanez egyértelműen a felsővezetés tüzérségének állományáról és szervezéséről. Különösen vonatkozik ez a kapitalista államok tüzérségére, mert azok a fokozott ütemben és nagy mennyiségben előállított lövegek jelentős részét a Főparancsnokság tüzértartalékába helyezték, kezdetben önálló üteg-, osztály-, majd ezredszervezésbe. A szovjet tüzérség e vonatkozásban — az egységes nézetek hiányában — kissé elmaradt a többi államok hadseregeitől.

Bár számos neves szakember — többek között Voronov tüzérségi marsall is — felhívta a figyelmet a Főparancsnokság tüzérségi tartaléka jelentős mennyiségének szükségességére, annak szervezése elmaradt a korszerű (manőverező) háború követelményeitől. A Szovjetunióban a Főparancsnokság tüzértartalékának mennyisége a háború megindulásakor az össztüzérségnek csak 5%-át tette ki.[1] Ez pedig olyan kevés volt, hogy támadásban csak egy frontot lehetett volna vele megerősíteni. Ugyanakkor a legtöbb állam hadseregében — köztük a német hadseregben is — elérte az össztüzérség 20—23%-át.[2]

Ezért a szovjet hadvezetés 1941. július közepén úgy határozott, hogy a különben is nagy veszteségeket szenvedett csapatoktól „kapar" össze tüzérséget a Főparancsnokság tüzértartalékának növelésére.[3]

Az ütközetek, csaták és a háborúk győzelmes kimenetelének egyik döntő tényezője, hogy a csapatok szervezése összhangban legyen a korszerű technikával és a korszerű katonai elméletekkel. E három tényező szoros dialektikus egységet kell hogy képezzen. Bármelyik tényező valamilyen okból való lemaradása súlyos következményekkel járhat.

A júliusban elrendelt szervezési változás nem erősítette a három tényező (szervezés, technika, katonai elmélet) dialektikus kapcsolatát, ellenkezőleg, gyengítette. Ám akkor és abban a helyzetben nem volt más lehetőség a tüzérségi eszközök összevonására, vagyis a Főparancsnokság közvetlen tüzércsapatainak aknavetőkkel és lövegekkel való feltöltésére.

Míg a szovjet hadseregben a háború előtt megkezdett átfegyverzés befejezetlensége és a németek első csapásaitól elszenvedett hatalmas veszteségek, addig a német hadseregben a „villámháború" csődje és az elhúzódó háborúra való felkészületlenség idézett elő nyugtalanságot, többek között szervezési változásokat.

* Az előzményekhez l. a szerző korábbi tanulmányait: A tábori tüzérség fejlődése az első világháborúban. (Hadtörténeti Közlemények — a továbbiakban HK — 1966. 3. sz.); A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között. (HK 1967. 2. sz.); A tábori tüzérség technikájának fejlődése a második világháború alatt. (HK 1975. 3. sz.) — a Szerk.

1 *P. Kurocskin:* Szovetszkie szuhoputnie vojszka v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. Voennaja Miszl (a továbbiakban — VM) 1965. 5. sz., 43. o.

2 Már az első világháború, különösen annak manőverező szakasza bebizonyította a nagymennyiségű fővezérségi tüzértartalék szükségességét. A legfejlettebb országok hadseregeiben az első világháború végére elérte az össztüzérség 30—40 sőt a 40—60%-át is. A legtöbb korszerű hadseregben a fővezérségközvetlen tüzérség mennyisége a két világháború közötti időben is elérte az össztüzérség 20—25%-át.

3 *K. Sz. Kolganov:* A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. Budapest, 1960. 92. o.

A csapattüzérség szervezésének változatai

A szovjet hadsereg csapattüzérségének szervezésében a váratlan szervezési intézkedéseket figyelmen kívül hagyva, jelentős változások a háború folyamán nem történtek. A harcászati elvekben bekövetkezett fejlődés a csapattüzérség viszonylatában, lövész (gyalogos) hadosztályig bezárólag, elsősorban a minőség megjavítását tette szükségessé.

A tüzérség alapvető alegysége továbbra is a négylöveges üteg maradt.

A tüzérosztályok szervezésében azonban előfordultak egészen szélsőséges esetek. Volt például 8 és 18 löveges osztály is. (Az előbbinél az osztályban két 4 löveges, az utóbbinál három 6 löveges üteg volt.) A 6 löveges üteg különösen az USA tüzérségénél terjedt el.

A különböző államok hadseregeiben az ütegek elvi alkalmazásában eltérés nem volt. A négylöveges ütegek mellett a könnyebb oszthatóság, a hatlövegeseknél az üteg nagyobb tűzhatása mutatkozott előnynek.

Az első világháborúhoz viszonyítva a tüzéralegységek (ütegek) szervezésében alapvető eltérés nem volt. Jelentősebb változás inkább az összfegyvernemi (gyalogos, lövész) alegységek és egységek közvetlen tüzérségének szervezésében történt.

A két háború között kidolgozott mély hadművelet (harc) elméletének gyakorlati megvalósítása az összfegyvernemi alegységek fokozottabb önállóságát igényelte, ezért az első világháborúhoz viszonyítva még nagyobb szükség volt a közvetlenül hozzájuk szervezett tüzérségi fegyverekre.

A második világháborúra való felkészülés időszakában már a gyalogszázadokhoz is szerveztek aknavetőket, melyek szükségességét a háború gyakorlata is igazolta. Ugyanakkor növelték a gyalogzászlóaljak és ezredek aknavetőinek és lövegeinek mennyiségét is.

A zászlóaljak lövegeinek mennyiségét az első világháborúhoz viszonyítva 2 darabról általában 6-ra növelték. A gyalogezredekhez az addigi 2—4 löveg helyett rendszerint 6—8, néhol 10—14 darabot is szerveztek. A magyar gyalogezredeknél 1941-ben csak 4 löveg volt, azonban a hadműveleti területre elvonult 2. hadsereg gyalogezredeihez már egy tábori üteget (4 db 8 cm-es löveg) és egy páncéltörő ágyús századot szerveztek, 4 darab 47 mm-es belga és 2 db 50 mm-es német löveggel.[4]

A gyalogezredek állományába egyes államokban nemcsak ágyúkat, hanem — mint pl. az USA-ban — tarackokat is szerveztek.[5] A tarackok azonban mozgás- és páncélelhárítás vonatkozásában elégtelennek bizonyultak a német „Tigris" és „Párduc" típusú harckocsik ellen, különösen a németek Ardennek-i ellentámadásának elhárításakor. Az USA katonai vezetői látva, hogy a szervezés nem felel meg a korszerű technika követelményeinek — a tarackok fékezik a gyalogezredek manőverezését — 1945. év elején a tarackokat kivonták a gyalogezredek állományából és helyükre a nagy tűzgyorsasággal nagy páncélátütő erővel és nagy manőverező képességgel rendelkező hátrasiklás nélküli lövegeket szervezték. Ezáltal felgyorsult a gyalogezredek harctevékenysége,

4 *Horváth Miklós:* A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Budapest, 1958. 17—18. o.

5 Az Amerikai Egyesült Államok hadvezetése 1942-ben a gyalogezredekhez 6 db 75 mm-es önjáró ágyút és 2 db 105 mm-es önjáró tarackot szervezett. 1943-ban a fenti lövegtípusok helyett — tekintve, hogy a páncélos hadosztályoknak nagyobb szükségük volt az önjárókra — a gyalogezredek 6—6 db gépvontatású tarackot kaptak. 1945-ben a tarackokat törölték a gyalogezredek állományából és helyüket a hátrasiklás nélküli lövegek foglalták el. *Kent Roberts Greenfied — Robert R. Palmer — Bell I. Wileg:* United States Army in World War II. The Organization of Ground Combat Troops. Washington D. C., 1947. 301., 454. o.

vagyis manőverező képességük fokozódott. E tapasztalatok láttán a hátrasiklás nélküli lövegek a háborút követő években minden állam hadseregében elterjedtek, és ma is találhatók nagy mennyiségben a koalíciós hadseregek egységeinél (alegységeinél).

Az aknavetők szervezésénél hasonló volt a helyzet. A gyalogszázadok, zászlóaljak és ezredek aknavetőinek mennyisége a lövegekhez hasonló arányban növekedett. A gyalogszázadokhoz szervezett aknavetők jelentősen növelték a tűzerőt, az „önállóságot" és az alegységek magabiztosságát is.

A gyalogszázadokhoz, zászlóaljakhoz, valamint az ezredekhez általában 4—8 aknavetőből álló századot, vagy üteget szerveztek. Ettől eltérő szervezés egy esetben történt a szovjet hadseregben, 1941-ben, amikor a nagy veszteségek következtében kevés volt a tüzértechnika és a helyzet megkövetelte, hogy a lövészzászlóaljak aknavetőit a lövészezredekhez, aknavetőzászlóalj-szervezésbe vonják össze. Ugyanekkor a lövészezredek aknavető ütegeit a hadosztályokhoz, aknavetőosztályokba egyesítették. Ez az intézkedés gyengítette a lövészalegységek és egységek tűzerejét, ezért 1942. októberében, amikor már több tüzérségi löveg volt, a lövészzászlóaljak és ezredek visszakapták aknavetőiket. (Lásd az 1. sz. mellékletet.)[6]

A lövész- (gyalog-) hadosztályok tüzérségének szervezésében mennyiség vonatkozásában a második világháború ideje alatt jelentős változás nem történt. Kivétel a szovjet hadsereg, ahol az 1941. júliusában a helyzet követelte szervezési változások jelentős mértékben érintették a lövészhadosztályokat is.

Az 1941. július 15-én kiadott direktíva szerint a lövészhadosztályok tüzérségi eszközeinek összmennyiségét 282 darabról 123-ra és ezen belül a tábori lövegeket 60 darabról 24 darabra csökkentették.

A második világháború folyamán a Szovjetunióban a lövészhadosztály-közvetlen tüzérség lövegmennyiségét a háború előtti 68 db-ról a háború végére 88-ra, Angliában a gyaloghadosztályokét 60 db-ról 72-re növelték. Ugyanakkor

6 A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. I. k. Budapest, 1964. 428—429., III. k. 1965. 178. o.; A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. Budapest, 1960. 95., 474. o.; Obscsevojszkovaja armija v nasztuplenyii. Moszkva, 1966. 22., 204., 208. o.; A hadművészet története. Tankönyv. (tervezet) ZMKA 1965. II. k. II. rész. 153—154. o.; *N. N. Zsdanov:* Ognyevoj scsit Leningrada. Moszkva, 1965. 86—87. o.; Operacii szovjetszkih vooruzsennih szil v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne 1941—1945. II. k. Moszkva, 1958. 193. o.; *Szamszonov:* Szovjetszkaja artyillerija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VM 1965. 7. sz. 53. o.; *Szanati József:* A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között. HK 1967. 2. sz. 219. o.; Organizacija, vooruzsenie i taktika pehotnoj brigádi i pehotnoj divizii anglijszkoj armii. Moszkva, 1950. 8—15., 37., 185—188. o.; Organizacija, vooruzsenie i taktika pehotnoj divizii francuzszkoj armii. Moszkva, 1951. 6—25., 140. o.; *Kent Roberts Greenfield—Robert R. Palmer—Bell I. Wileg:* i. m. Washington D. C., 1947. 274—275. 301—306., 320., 351—352. o.; Magyar Katonai Szemle, 1940. 8. sz. 561. o.; *Eddy Bauer:* Der Panzerkrieg. Bonn, II. k. 5. o.; A lövészhadosztályok harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. Budapest, 1961 334. o. (a 408. német tü. hdt. szervezése); *Gerhard Donat:* Der Munitionsverbrauch der deutschen und russischen Artillerie im 2. Weltkrieg. Österreichische Militärische Zeitschrift, 1964. 5. sz. 328. o.; *B. Müller—Hillebrand:* Szuhoputnaja armija Germanii 1933—1945. Moszkva, 1958. 147., 178., 179., 192., 193., 194—198., 219—220., 244—245., 248—249. o.; *Hans Höhn:* Feuerkraft der Agressoren zur Entwicklung der Artillerie in den Landstreitkräften des Deutschen Militarismus von 1935-bis 1960. Berlin. 1961. 50—51., 53., 70—71., 73. o.; *Wolf Keilig:* Das Deutsche Heer 1939—1945. Bonn, 1956. 11/129., 101/I/2., és 9. o; *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején. HK 1961. 2. sz., 504—507. o.; Uő.: A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) HK 1958. 3—4. sz., 83—87. o.; *Gindert Károly:* Az 1. páncéloshadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október. HK 1961. 2. sz., 462—463. o.; *Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. 1938—1945. HM Központi Irattár 1961. 196. o.; *Kurt Passow:* Die Organisation und Bewaffnung der Französischen Artillerie im Krieg. Der Schweizer Artillerist, 1939. 12. sz., 164—165. o.; *Lenhard:* Die Kampfesweise der französischen Artillerie und Rückschlüsse für die eigene Artillerie. Artilleristische Rundschau, 1939. 10. sz., 607. o.; *K. Kazakov:* „Raketnie vojszka i artillerija" című cikkében (Voennij Vesztnyik, 1968. 2. sz. 20. o.) a szovjet lövészhadosztály össz tüzéreszközeinek mennyiségét 1944-ben, illetve 1944 végén 282 db-ban adja meg. Ekkor a tényleges mennyiség 270 db volt. Szovjet Hadsereg harcászatának fejlődése a NHH éveiben. Budapest, 1960. 474. o.; *Tregomen* francia ezredes cikke, megjelent a Revue des Forces Terstre francia folyóirat 1951. évi 1. számában. Magyar szövegben: „Fordítások a külföldi szakirodalomból". ZMKA 1962. 3. sz., 110. o.

Németországban a gyaloghadosztályét 60 darabról 48-ra, USA-ban 72-ről 66-ra, Franciaországban 60-ról 57-re, Magyarországon 46-ról 32 darabra csökkentették. (Lásd a 2. sz. mellékletet.)

E bekezdésben a tüzérség fejlődése ellentmondásosnak tűnik; ha azonban a tüzérség egészének szervezését és az alkalmazási körülményeket vizsgáljuk, az ellentmondások feloldódnak. Éspedig:

a) A szovjet hadvezetést a lövészhadosztályok lövegmennyiségének fokozására a folyamatos, nagy mélységű támadó hadműveletek késztették, mert a háború második felében az összes lövészhadosztályok — néhány esetet kivéve — állandóan támadásban voltak és rendszerint a németek előkészített védelmi rendszereit kellett rövid idő alatt áttörniük. A támadó hadműveletekben a tüzérség szünet nélkül alkalmazásban volt és a lövészhadosztályok viszonylag nagy lövegmennyisége fokozta önállóságukat is. Végül, de nem utolsó sorban, ezt lehetővé tette a szilárd hátország tüzértechnikában is állandóan fokozódó mennyiségi és minőségi termelése.

b) Az angol hadvezetés a gyaloghadosztályok tüzérségét azért növelte, hogy kisebb ellenállások leküzdéséhez — hadtesttüzérség hiányában (szervezetszerűen nem volt) — ne kelljen a hadseregközvetlen tüzérséget igénybe venni.

c) A német és a magyar hadvezetést három körülmény késztette a gyaloghadosztályok tüzérségének csökkentésére. Mindenekelőtt a hátország szilárdságának és haditermelésének rohamos és folyamatos visszaesése; a pótolhatatlan nagy veszteségek. A harmadik az előbbi kettőből adódik. A német hadvezetés arra a sorsra jutott, amire a háború kezdetén a szovjet hadvezetés. A gyaloghadosztályoktól elvett lövegekből képezte a Főparancsnokság tüzértartalékát a hadműveleti manőverezések végrehajtására.

d) Az USA és a francia gyaloghadosztályok lövegmennyiségének csökkenése (6, illetve 3 löveg) egyéb általános szervezési változásokból ered és nem is számottevő.

Az elemzésekből kitűnik, hogy a háború folyamán a hadászati kezdeményezés váltakozása és annak szilárd megtartása mennyiben befolyásolta a harcoló csapatok, de különösen a tüzérség szervezését. Amíg ugyanis a hadászati kezdeményezés a német hadvezetés kezében volt, addig nem gondoltak a gyaloghadosztályok tüzérségének csökkentésére. Amikor azt tartósan (majd véglegesen) elveszítették, hozzáfogtak különböző, részükre kedvezőnek tűnő szervezési változások kombinációihoz.

Alapjában ugyanez mondható el a szovjet hadvezetés szervezési változásairól is. A háború kezdetén, amikor a hadászati kezdeményezés egyértelműen a németek oldalán volt, a szovjet hadvezetés gyorsan hozzáfogott tüzértartalékainak szervezéséhez, hogy legyen mivel manőverezni és súlyt képezni a védelmi hadműveletekben. Amikor a hadászati kezdeményezés végérvényesen a szovjet hadvezetés kezében volt, hatalmas mennyiségi és szervezési változások történtek a már meglévő csapatoknál, különösen a tüzérséget illetően.

A szovjet lövészhadosztályok állományába a háború vége felé szerveztek egy önjáró tüzérosztályt, amely bár nem tartozott közvetlenül a tábori tüzérség alárendeltségébe, feladatából adódóan a hadosztálytüzérség tűzerejét növelte. Tulajdonképpen ezzel már kezdetét vette egy minőségileg teljesen más, vagyis újtípusú lövész- (gyalog-) hadosztály kialakulása, ami a háború befejezését követő időben bontakozott ki teljes mértékben.

A lövészhadosztályok közvetlen tábori tüzérségének löveg- és aknavető állományát 20 darabbal növelték és az addigi két önálló tüzérezred helyett a hadosztályokhoz három ezredből álló (ágyús, tarackos, aknavető) tüzérdandárt szer-

Egyes államok egység (alegység) szervezetszerű tüzérsége szervezésének, eszközmennyiségének alakulása a második világháború éveiben

Ország megnevezése	Magasabb-egység	Szervezés éve és hónapja	Zászlóalj- és ezredtüzérség				
			Löveg		Aknavető		Löveg és aknavető összesen
			37—60 mm	75—150 mm	50—100 mm	100—120 mm	
Szovjetunió	Löv. ho.	1941. 1.	54	18	138	12	222
	Löv. ho.	1941. 12.	18	12	72	6	108
	Löv. ho.	1945. 1.	54	12	98	18	182
	Hk. hdt.	1942	12*	—	—	46	58
	Hk. hdt.	1945	28*	—	—	84	112
USA	Gy. ho.	1941	60	8	117	—	185
	Gy. ho.	1945	57	—	134	—	191
	Pc. ho.	1942/45	30	—	68	—	98
Anglia	Gy. ho.	1945	54	—	343	—	397
Franciaország	Gy. ho.	1945	99	18	153	—	270
	Pc. ho.	1945	—	27	18	—	45
Németország	Gy. ho.	1941	36	26	84	54	200
	G. ho.	1941	75	52	63	42	232
	Pc. ho.	1941	35	6	45	33	119
Magyarország	Gy. ho.	1941	8	—	44	—	52
	Gy. ho.	1942	46	—	76	—	122
	1. pc. ho.	1942	4	—	12	—	16
	2. pc. ho.	1942	4	—	6	—	10

* *A páncéltörő tüzérosztály lövegei nem szerepelnek.*

Egyes államok hadosztályközvetlen tüzérsége szervezésének és eszközmennyiségének alakulása a második világháború éveiben

Ország megnevezése	Magasabb-egység	Szervezés éve és hónapja	Hadosztályközvetlen tüzérség									Löveg és av. össz.
			Tü. dd.	Tü. e.	Tü. o.*	Lövegek 37—105 mm		Lövegek 120—155 mm		Önj. lg.	Av.	
Szovjetunió	Löv. ho.	1941. 4.	—	2	6	16	—	12	32	—	—	60
	Löv. ho.	1941. 12.	—	1	3	16	—	—	8	—	—	24
	Löv. ho.	1944	1	3	8	32	—	—	20	16	20	88
	Hk. hdt.	1942	—	—	—	20	—	—	—	—	—	20
	Hk. hdt.	1945	—	—	—	36	—	—	—	63	—	99
USA	Gy. ho.	1941	—	—	4	—	36	—	12	—	—	48
	Gy. ho.	1945	—	—	4	—	54	—	12	—	—	66
	Pc. ho.	1942/45	—	—	3	—	54	—	—	—	—	54
Anglia	Gy. ho.	1945	—	4	—	48 **	72	—	—	—	—	120
Franciaország	Gy. ho.	1940	—	2	5	36	—	—	24	—	—	60
	Gy. ho.	1945	—	—	4	—	36	—	12	9	—	57
Németország	Gy. ho.	1941	—	1	5	36 **	36	—	12	—	—	84
	G. ho.	1941	—	1	4	36 **	24	—	12	—	—	84
	Pc. ho.	1941	—	1	4	33 **	24	4	8	2—3 üteg	—	69—73
Magyarország	Gy. ho.	1941	—	—	2	8	8	4	—	—	—	22
	Gy. ho.	1942	—	—	3	24		8	—	—	—	32
	1. pc. ho.	1942	—	—	2	—	24	—	—	—	—	24
	2. pc. ho.	1942	—	—	—	33		—	—	—	—	33

* *Páncéltörő és önjáró osztály is.*

** *Páncéltörő lövegek nélkül. Páncélos csapatok szervezésénél a nyugatiaknál a pc. ho-t, a szovjetnél a hk. hdt-et vettem alapul, mert a szervezési különbségek igen nagyok. A szovjet hk. hdt. tüzéreszközeinek mennyisége a nyugatiak pc. ho-ival azonos, ezért célszerű így viszonyítani.*

Egyes államok hadtest- és hadseregközvetlen tüzérségének szervezése és eszközmennyiségének alakulása a második világháború éveiben

Ország megnevezése	Szervezés éve, hónapja	Hadtest					Hadsereg tüzércsapatai		
		tüzércsapatai		lövegei 105—155 mm		sv.	tü. o.	tü. e.	tü. dd.
		tü. e. (dd.)	tü. o. (ü.)	ágyú és tarack	tarack				
Szovjetunió	1941. 4.	2	—	—	—	—	—	—	—
	1943	1	2	16	—	—	—	4	—
	1944/45	(1)	4	16?	16?	—	—	2	1
USA	1942. 8.	(1)	—	36	72	—	1—2	1—2	1
	1943	—	4—10	48—120		—	3—4	—	—
	1945	—	4—14	48—168		—	—	—	—
Anglia	1945	—	—	—	—	—	—	5—6	—
Franciaország	1940	1	4	48	—	—	—	—	—
	1945	1	3	—	36	—	—	—	—
Németország	1940	—	2	—	16—24	—	1	1	—
	1944	(1)	—	—	—	—	7	5	—
Magyarország	1941	—	(1)	—	4	—	—	—	—
	1942	—	1	—	—	18	1*	—	—

* *A hadműveleti területre elvonult 2. tábori hadseregnél volt szervezve.*

veztek. A második világháborúban hadban álló feleknél — hadosztálytüzérség viszonylatában — egyedül a szovjet lövészhadosztályoknál volt a tüzérség dandárszervezésben.

A második világháború után a koalícióba tömörült, gazdaságilag fejlett államokban az összfegyvernemi hadosztályok lövegmennyisége általában — kisebb eltérésekkel — megmaradt a második világháborús szervezés mellett. A hadosztályok hagyományos, közvetlen tüzérsége (ide sorolva a sorozatvetőket is) továbbra is 64—70 lövegből és sorozatvetőből állt.

A hadosztályok közvetlen tüzérségének szervezésénél az első világháború derekáig zászlóaljanként elvileg általában egy, a háború végén már másfél, a két háború közötti időszakban pedig másfél-két négylöveges üteget számoltak. A Nagy Honvédő Háború elején az egy lövész- (gyalog-) zászlóaljra eső ütegmennyiség a Szovjetunióban az átszervezés miatt 0,6-ra csökkent, Németországban és az USA-ban 1,3, Magyarországon 1 volt. A háború végére ez az arány a Szovunióban 2,4-re, az USA-ban 2-re növekedett, míg Magyarországon továbbra is csak 1 üteg maradt.

A szovjet fegyveres erőknél célszerűtlen lett volna tovább növelni a 2,4 tizedes arányt a hadosztályok szervezetszerű tüzérségének állományában, mert a hadosztályokhoz szervezett tüzérség háború esetén a hadszíntér eseménytelen arcvonalszakaszán holt anyag. Ezért hasznosabb volt a hatalmas mennyiségű tüzérséget a felsővezetés közvetlen alárendeltségébe szervezni.

A hadosztályok tüzérségét általában minden állam hadseregében — kivéve a németeket — a hadosztály tüzérfőnök (tüzérparancsnok) irányította. A németeknél a hadosztály tüzérfőnöki teendőket a tábori tüzérezred -parancsnok látta el, melynek előnyös oldala elmosódik a hátránya mögött. Miért? Látszatra úgy tűnik, mintha operatívabb lenne a tüzérezred vezetése, de ugyanakkor a hadosztály tüzérségének irányítása sok időt elvon a tüzérezred parancsnokától, akinek munkáját az ezrednél a helyettesének kell végezni. A hadosztály tüzérségének feszes és folyamatos vezetése a hadosztálynál önálló tüzérfőnöki funkciót igényel.

A hadosztály tüzérséghez egyes államokban, mint például Angliában, helyesbítő repülőgépek is tartoztak. Más hadseregekben a hadtestekhez, vagy a hadseregekhez szervezték őket.

A német hadvezetés a gyaloghadosztályok felderítő zászlóaljainak állományából a háború első éveiben — elégtelen kihasználtság miatt — kivonta a tüzérség részére szervezett hang, fény és bemérő üteget, majd ezeket a tábori hadseregtörzs állományába utalta.

A hadosztály-tüzércsoportok tüzének megerősítésére és az ellenfél ütegei elleni harcra a főbb államok hadvezetése — Anglia kivételével — főleg közepes lövegekből hadtestközvetlen tüzérséget szervezett. (Lásd a 3. sz. mellékletet)

A szovjet lövészhadtestek állományába a háború kitörésekor két tüzérezred tartozott. A hadtesteket 1941 nyarán — egynéhány kivételével — felszámolták. Amikor 1943. nyarán ismét létrehozták őket, csak egy tüzérezredet szerveztek hozzájuk, majd a háború vége felé kaptak egy négyosztályos tüzérdandárt is.

A francia gyaloghadtesteknél 1940-ben egy-egy négy, 1945-ben egy-egy háromosztályos tüzérezred volt.

Az amerikai hadvezetés a háború folyamán — akárcsak más államok hadvezetése — szervezési kísérleteket folytatott a tüzércsapatoknál is. Kezdetben a gyaloghadtestek közvetlen tüzérsége önálló osztályszervezésben volt, majd

1942-ben a hadtest közvetlen tüzérosztályait tüzérdandárba vonta össze. A két szervezési formából az USA hadvezetése 1943-ig azt a következtetést vonta le, hogy a könnyebb oszthatóság (megerősítés és átalárendelés) végett célszerűbb a tüzérséget önálló osztályszervezésben hagyni, ezért 1943 közepétől az amerikai gyaloghadtestek állományába ismét önálló tüzérosztályok (4—14) tartoztak.

A németek a háború folyamán általában megmaradtak a kétosztályos gyaloghadtest-közvetlen tüzérség mellett, de 1944-ben kísérletképpen több hadtesthez tüzérdandárt szerveztek, abból az elvből kiindulva, hogy csapataik 1944-től hadászati védelmi hadműveleteket folytattak és nagyobb tüzérségi erők összpontosítására a hadászati helyzetük kedvezőtlen volt. Ezért a tüzérségi csapatok egy részét „leadták" az egyes hadtestekhez, hogy ne kelljen felsőbb szinten foglalkozni az összes arcvonalakon, az egyhangú, „sablonos" védelmet folytató csapataik kisebb erejű tüzérségi megerősítésével.

A magyaroknál a háború elején egy önálló üteg, később egy osztály volt a hadtestközvetlen tüzérség állományában. A háború második felében a hadműveleti területen egy-két gyaloghadtestnél volt egy-egy sorozatvető osztály is.

A hadtestközvetlen tüzérség lövegeinek mennyiségi változásait a következő táblázat szemlélteti:[7]

Államok megnevezése	Időszakok			
	első világháborúban	két világháború között	második világháború	
			kezdetén	végén
Oroszország, majd Szovjetunió	16	24	48?	32—48
Németország	16	24	16—24	16—24
USA	?	24	36—108	48—168
Anglia	—	72	—	—
Franciaország	48—84	48	48	36
Osztrák—Magyar M., majd Magyarország	8—12	12	4	22?

A hadtestközvetlen tüzércsapatok állományában a lövegmennyiség nagyon szélsőséges volt. Ahol semmi, vagy csak kevés löveg állt rendelkezésre, ott a hadseregközvetlen tüzérség volt erősebb. Hátránya volt, hogy a hadtestparancsnok — tüzérséggel — nem tudott befolyást gyakorolni a harcok menetére.

A hadtestközvetlen tüzérség szükségességét a háborúk gyakorlata is igazolta.

7 *Szanati József:* A tábori tüzérség fejlődése az első világháborúban. HK 1966. 2. sz., 499., 502. o. A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között. HK 1967. 2. sz. 219. o.

A második világháborúban ezen elvtől — a főbb államok közül — egyedül Anglia tért el. Bár a két világháború között más államok tapasztalata alapján hozott létre hadtestközvetlen tüzérséget, azt a háború kezdetére felszámolta. Ugyanakkor erős hadseregközvetlen tüzérséget szervezett.

A hadtestközvetlen tüzérség létjogosultságát a korszerű harc, hadművelet irányokban való megvívása, a hadtestek önállósága indokolja.

A hadseregeknél való összpontosításuk csak akkor célszerű, ha a hadseregeknél nincs hadtestszervezés; részben ha összefüggő, mély árokrendszerű védelmeket hagyományos módszerrel kell leküzdeni (áttörni) és a hadseregtüzérség elosztását, alkalmazását és harcának vezetését a hadseregparancsnok magának tartja fenn; végül ha a tüzércsapatok várható alkalmazásánál gyors manőverezésre, rendkívül rugalmas és feszes vezetésre van kilátás.

A magyar hadsereg nagyon gyenge hadtestközvetlen tüzérséggel rendelkezett.

Az amerikai típushadtestek közvetlen tüzérsége 1942-ben háromezredes tüzérdandárból állt. Ezeket a könnyebb oszthatóság végett, önálló osztályokba szervezték. Ez a szervezés a háború végéig — sőt még napjainkban is — megmaradt.[8]

A Szovjetunióban a lövészhadtestek 1943. júliusáig még nem rendelkeztek hadtestközvetlen egységekkel, azokat — köztük a tüzérséget is — 1943-ban, a kurszki ellentámadás időszakától, folyamatosan kapták meg. Így az elvi alkalmazásnak megfelelően a hadtestparancsnokok is rendelkezhettek hadtest-tüzércsoporttal, amellyel befolyásolhatták a harcok menetét.

Az amerikai tábori hadseregek nem minden esetben rendelkeztek szervezetszerű közvetlen tüzérséggel, ezért szerveztek a hadtestekhez az átlagosnál nagyobb mennyiségű tüzérséget.

A hadtesttüzérség lőtávolsága elérte, sőt meg is haladta a 14—20 km-t (122 mm ágyú). Ezzel már hatásos tűz alatt lehetett tartani az ellenség fő- (első) védőövének hátsó határát is.

A hadtestközvetlen tüzérséget és az alárendelt hadosztályok tüzérségét — az államok többségében — a hadtest tüzérfőnök (parancsnok) irányította.

A hadtest össztüzérségének mennyisége — a zászlóaljak és az ezredek tüzérségét nem számolva — az első világháború végén általában 156—232 db volt. Ez a mennyiség a második világháborúban — a közepes átlagokat alapul véve — 246—282-re növekedett.

Az ilyen nagy mennyiségű tüzérség alkalmazására a katonai szakemberek a két világháború között még gondolni sem mertek; a tüzérség nagy tömegű alkalmazását az összefüggő arcvonalak előkészített — néhol megerődített — védelmének áttörése tette szükségessé.

A hadműveleti magasabbegységek (összfegyvernemi és tábori hadseregek) közvetlen tüzérségének szervezése már közel sem volt olyan egységes, mint a harcászati magasabbegységeké. A hadseregközvetlen tüzérséghez szervezett lövegek teljesítményében jelentős eltérések nem voltak. Az első világháború tapasztalatai alapján állományukba nagy teljesítményű és különleges rendeltetésű tüzércsapatok tartoztak.

Ezek — rendszerint hadsereg-tüzércsoportban (alcsoportokban) — a hadtesttüzércsoportok tüzét erősítették meg, harcot folytattak az ellenség tüzérségével, vagy egyéb különleges feladatokat kaptak.

8 *Kent Roberts Greenfield:* i. m. 353—355., 366. o.

Létjogosultságuk, szükségességük mellett a főbb államok hadvezetése nem egységesen foglalt állást.

A Szovjetunióban — miután a Főparancsnokság már rendelkezett megfelelő mennyiségű tüzérséggel — 1943. júliusában megkezdték a hadseregközvetlen tüzérség szervezését, amely egy ágyús és egy aknavető tüzérezredből, majd 1944-ben egy ágyús tüzérdandárból állt.

A németeknél csak hadiszervezésben, tehát a háború kezdetétől volt hadseregközvetlen tüzérség, amely egy nehéz tüzérezredből (3—4 osztály) és egy önálló nehéz tüzérosztályból tevődött össze.

Angliában — tekintve, hogy a gyaloghadtesteknek nem volt közvetlen tüzérségük — a hadseregek erős tüzérséggel (öt tüzérezreddel) rendelkeztek.

Az USA-ban, mivel a hadsereg szervezése nem volt állandó, szervezetszerű tüzérségüket is különböző változatokban hozták létre és 1942-ig ilyennel nem is rendelkeztek. Általában csak tüzértörzs volt, hogy a fővezérségtől kapott tüzércsapatokat vezethesse. 1942 végén egynéhány hadsereghez már három tüzérezredből álló dandárt, 1—2 önálló tüzérezredet és 1—2 önálló osztályt szerveztek. 1943-ban pedig több tábori hadsereghez szerveztek 3—4 önálló, nagy teljesítményű (203,2 mm-es ágyús és 240 mm-es tarackos) tüzérosztályt.

A franciáknál a hadseregközvetlen tüzérséget az első világháború vége felé, 1917-ben, (a fővezérséghez való tömörítés céljából) megszüntették és mint olyant, a második világháborúban sem szerveztek.

Egyes francia katonai teoretikusok, mint például de Tregomen, a hadseregközvetlen tüzérség mellőzésének okát a második világháborúban, a megfelelő hatótávolságú tüzérség (lövegek) hiányában látták. A második világháború után megerősödött francia haderő, az első világháború első feléhez hasonlóan, ismét létrehozta a hadseregközvetlen tüzérséget.[9]

A Horthy-hadseregben, az 1941-ben felállított három tábori hadseregnek nem volt közvetlen tüzérsége. Csak a hadműveleti területre elvonult 2. magyar hadsereghez szerveztek igen gyenge, mindössze egy osztály erejű tüzérséget.

Függetlenül attól, hogy a tábori (összfegyvernemi) hadseregeknek nem voltak közvetlen tüzércsapataik, rendelkeztek a vezetéshez szükséges tüzértörzzsel és speciális tüzér szakcsapatokkal.

A hadseregek szervezetszerű löveg- és aknavetőmennyisége az első világháborúban általában 1400—1600 db volt.

Ezt a mennyiséget a második világháborús szervezések jelentősen túlhaladták és elérték a 3000 db-ot, sőt a szovjet hadseregben ennél többet is.

A nagy tömegű tüzéreszköz meglétét megkövetelte a védelmek műszaki kiépítettsége, az összefüggő és szabad szárnyak nélküli arcvonalak kialakulása, az aknavetők célszerű alkalmazásának felismerése és így azok széles körű elterjedése, a lövegek (sőt tarackok) páncélelhárításba való bevonása, a lövegek nagyobb mélységbe való hathatósága, a csapatoknak az ellenség védelme hadműveleti és hadászati mélységébe való gyors kijuttatása, nagy kiterjedésű területek lefogása és hatalmas tűzösszpontosítások, tűzhengerek, tömegtüzek lövése.

A páncéloshadosztályokhoz, illetve csapatokhoz a két világháború közötti időben kevesebb tüzérséget terveztek szervezni. Ez a második világháború gyakorlatában nem valósult meg, mert a hadosztályközvetlen tüzérség szervezése mennyiségileg kevésbé tért el a gyaloghadosztályokétól. A mennyiségi eltérés csak az ezred- és zászlóaljközvetlen tüzérségnél mutatkozott. A harckocsik harcának támogatására azonban szükség volt a gyaloghadosztályokhoz közel azonos

9 *De Tregomen:* Vzgljadi na evoljuciju artyillerii. Voennij Zarubezsnyik, 1960, 4. sz. 29. o.

mennyiségű hadosztálytüzérségre, éspedig tarackokra. A másik eltérő sajátosság, hogy a harckocsikat támogató tüzérségnek a harckocsikhoz hasonló mozgás- és manőverezőképességgel kellett rendelkeznie. E célra legjobban az önjáró lövegek feleltek meg.

A páncélos csapatok tüzérségénél különösen elsőrendű fontosságú volt a gyors mozgás és a manőverezés, amit az amerikai hadseregek kivételével — tekintve, hogy gépvontatásúvá szervezték tüzérségüket — másoknak kevésbé sikerült teljes mértékben megvalósítani.

A német páncéloshadosztályok szervezésével kapcsolatban Eddy Bauer „Der Panzerkrieg" című műve második kötetének 4—5. oldalán írja: „Az lett volna az ideális, ha a páncéloshadosztály tüzérezredének mindhárom tüzérosztályát önjáróvá tehették volna. De a körülmények ezt nem mindig tették lehetővé . . ." (A páncélos magasabbegységek szervezését tüzérségi eszközök vonatkozásában az 1. és a 2. számú melléklet szemlélteti).

A szovjet harckocsihadtestek tüzérsége még 1945-ben sem volt teljes mértékben önjáró. A kis űrméretűek mind gépvontatásúak voltak. A harckocsicsapatok 1943 végéig nem is rendelkeztek önjáró tüzérséggel.

A szovjet harckocsihadtestek 1942-ben — az aknavetőket nem számolva — még elég gyenge tüzérségi tűzerővel, összesen 20 db tábori löveggel rendelkeztek. 1945-ben azonban már 99 löveg és 8 sorozatvető volt az állományukban. Lényegében 1944-től kezdve tüzérségi tűzerőben már mind fokozottabb mértékben felülmúlta a háborúban részt vevő államok páncéloshadosztályait.

Az amerikai és a francia páncéloshadosztályokban 54—54 db, a németekében 1940-ben 36, majd a későbbiekben 42—48 db löveg volt. A hadműveleti területre elvonult 1. magyar páncéloshadosztály lövegmennyisége állománytábla szerint 24 db,[10] a 2. páncéloshadosztályé azonban már 33 db volt.[11]

Harckocsihadsereg, mint hadműveleti magasabbegység, csak a szovjet és német haderőben honosodott meg. Szervezetszerű tüzérséggel azonban csak a szovjet harckocsihadseregek rendelkeztek. A német páncéloshadsereget az adott esetekben a fővezérség látta el tüzércsapatokkal.

A harckocsihadseregekhez 1943-ban, a két páncéltörő és két légvédelmi tüzérezred mellé, két aknavető és két önjáró tüzérezredet szerveztek.[12]

A fővezérségközvetlen tüzércsapatok szervezésének változatai

A tüzérség hatalmas arzenálját képezték a fővezérségközvetlen tüzércsapatok. A különböző típusú és rendeltetésű lövegek következtében mindenféle szélsőséges szervezési forma — önálló ütegtől tüzérhadtestig bezárólag — előfordult.

Már az első világháborúban is kialakultak a nagy tüzértömegek, melyek nagy részét a fővezérség tartalékába osztották be. A fejlettebb országokban, mint például Franciaországban is, a fővezérség tüzértartaléka elérte az össztüzérség 46%-át, Németországban pedig a 40%-ot.[13] Az elmaradottabb országokban, mint például Oroszországban, az arány csak 12,4% volt.[14]

10 *Gindert Károly:* Az 1. páncéloshadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október. HK 1961. 2. sz., 460—463. o.
11 *Tóth Sándor:* i. m. HK 1958. 3—4. sz., 85. o.
12 A hadművészet története. ZMKA 1965. 2. k., 2. rész, 154. o.
13 *Sz A. Krasznoporcev:* i. m. 31. o.
14 *F. Szamszonov:* Artyillerija v osznovnih vidah boja (Korpusz, divizija, polk). Moszkva, 1940. 49. o.

A szovjet főparancsnokság tábori tüzértartalékában történt változások a Nagy Honvédő Háború első időszakában

Mikor	Tüzérezredek mennyisége						Tűzeszközök mennyisége az ezredekben						
								lövegek					
	n. á. ezred	tar. ezred	pct. ezred	av. ezred	sv. ezred	tüzér-ezred össz.	av.	45 mm	76 mm	122 mm és afelett	össz-szesen	sv.	%-ban
1941. VI. 22.	15	64	20	11	—	110	528	—	960	3070	4030	—	100
1941. XII. 1.	101*	58	58	14	24	255	582	382	1016	3712	5110	584	133
1942. V. 1.	177	149	122	63	72	583	1516	198	2604	5750	8552	1720	250
1942. XI. 15.	199	196	240	83	138	856	2296	1494	3960	7203	12657	2592**	439

* Az éles különbség abból adódik, hogy a lövészhadtestek felszámolásakor az épségben maradt hadtestközvetlen tüzérezredek a főparancsnokság tüzértartalékába mentek át, továbbá abból, hogy a 107, 122 és 152 mm-es tüzérezredeknél az ütegek lövegmennyisége az állománytáblában levő 4 helyett csak 2 volt. (*K. Malanyin:* Razvitie organizacionnüh form szuhoputnüh vojszk v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VIZS. 1967. 8. sz. 31. o.

** A 2592 sorozatvetőn kívül még 4560 db M—30-as kilövőkeret is volt.

A tüzértartalékok szervezése az első világháborúban alapvetően önálló üteg-től dandárig terjedt.

A fővezérség tüzértartaléka a két háború közötti időben a korszerű hadseregekben az össztüzérség 20—25%-át érte el,[15] a Szovjetunióban csak 5%-a volt,[16] ami a háború kitörésekor nem kevés problémát okozott a szovjet hadvezetésnek.

A főparancsnoksági tüzértartalék sürgős képzése miatt kellett az összfegyvernemi egységek és magasabbegységek tüzérségének szervezését 1941. július közepén megbontani.

A Nagy Honvédő Háború első időszakában a szovjet főparancsnokság tábori tüzértartalékában beállott változást az 570. oldalon közölt táblázat szemlélteti:[17]

Az egységes vezetés gyakorlati megvalósítására a tüzérezredek egy részét 1942 nyarán tüzérhadosztályokba szervezték, melyeknek állományába kezdetben 168, majd decemberben 248 db löveg tartozott.[18]

Tekintve, hogy a tüzérhadosztályok szervezésének szükségességét az 1942—1943-as téli támadó hadműveletek teljes mértékben igazolták, azok mennyiségét tovább növelték. A németek előkészített védelmének leküzdése hatalmas mennyiségű tüzérség összpontosítását követelte. Ennek érdekében a szovjet hadvezetés 1943. áprilisában, az önálló áttörő tüzérhadosztályokkal egy időben, három hadosztályból álló (két áttörő tüzér- és egy sorozatvető hadosztály, összesen 712 löveg és 864 db M—30-as kilövőkeret) áttörő tüzérhadtesteket hozott létre.

A németek védelmének kiépítettsége megkövetelte, hogy az áttörő tüzérhadosztályok tűzeszközei 70%-ban meredek röppályával rendelkező tarackokból és aknavetőkből álljanak. Az ellenség fokozódó ellenállása, védelmi építményeinek szilárdsága szükségessé tette, hogy az önálló tarackos tüzérezredeket nagy teljesítményű, 203 mm-es tarackos dandárrá (24 db tarack) szervezzék át. Ugyanekkor hoztak létre nehéz tarackos dandárt, melynek állományába 32 db 152 mm-es tarack tartozott. Különlegesen nagy teljesítményű — 280, valamint 305 mm-es — önálló osztályokat is szerveztek.[19] 1944-ben az áttörő tüzérhadosztályba az eddigi hat dandár mellé — 48 db 160 mm-es vetővel — egy ak-

15 *Sz. N. Bjalkovszkij:* Obscsaja taktika. Tom pervij. Osznovi obscsevojszkovovo boja. Moszkva, 1940. 64. o.

16 *P. Kurocskin:* Szovjetszkie szuhoputnie vojszka v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VM, 1965. 5. sz., 43. o.

17 *Szamszonov:* i. m. 55. o.

18 *P. A. Kurocskin:* Obscsevojszkovaja armija v nasztuplenyii. Moszkva, 1966. 207. o.; *N. Disenko:* Isztoricseszkaja roi KPSzSz v szozdanyii voennoekonomicseszkovo mogucsesztva SzSzSzR. Voenno—isztoricseszkij Zsurnal (a továbbiakban — VIZS) 1967. 8. sz., 34—38. o.; *N. N. Zsdanov:* Ognyevoj scsit Leningrada. Moszkva, 1965. 84., 87., 235., o.; *Wolf Keilig:* Das Deutsche Heer 1939—1945. Bonn, 1956. I. k. 11/129., 15/54., II. k. 112—9. o.; *Hans Höhn:* Feuerkraft der Agressoren zur Entwicklung der Artillerie in den Landstreitkräften des Deutschen. Militarismus von 1935—bis 1960. 53., 70., 71. o.; A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. I. k. Budapest, 1964. 429. o.; 1941—1945. III. k. Budapest, 1965. 177—178. o.; *Kunczfalusy Jenő:* A nehéztüzérség időszerű kérdései. (Tervezet); Organizacija, vooruzsenyije i taktika pehotnoj divizii francuzszkoj armii 1951. 25. o.; *Hans Höhn:* i. m. 58. o.; *Csima János:* i. m. HM Központi Irattár. Budapest, 1961. 1., 7., 102. sz. vázlatai.; *Kurt Passow:* Die Organisation und Bewaffnung der französischen Artillerie im Kriege. Der Schweizer Artillerist, 1939. 12., 165. o.; *Leonhard:* Die Kampfesweise der französischen Artillerie und Rücktschlüsse für die eigene Artillerie. Artilleristiche Rundschau, 1939. 10. sz. 507. o.; *K. Malanyin:* Razvityie organizacionnih form szuhoputnih vojszk v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VIZS 1967. 8. sz., 31—34.; o. A hadművészet története. ZMKA Budapest, 1965. II. k. II. rész, 153. o. A tankönyv és *K. Malanyin:* i. m. között némi eltérés van a szervezésben a lövegmennyiséget illetően. K. Malanyin tanulmányát vettem alapul; Az USA tábori tüzérség szervezése, fegyverzete és harcászata. MNVK 1955. 8., 18—19. o. Tájékoztató az Egyesült Államok haderejéről és hadipotenciáljáról HM IV. csf. Budapest, 1950. 102., 114. o.

19 1942. október—novemberben tizenegy tüzérhadosztályt, egyenként 168—168 löveggel, még ugyanezen év decemberében újabb tizenhét hadosztályt, de már 278—278 löveggel és aknavetővel. A hadművészet története. ZMKA Budapest, 1965. II. k. II. rész. 153. o.
1943-ban az áttörő tüzérhadosztályokban 6—6 dandár volt, állományukba összesen 356 löveg és aknavető tartozott. *K. Malanyin:* i. m. 35—36. o.

navetődandárt is létrehoztak. Ezáltal a tüzérhadosztály löveg- és aknavető-mennyisége 404 db-ra növekedett, melynek 83%-a meredek röppályával rendelkező harceszköz volt.[20]

A szovjet hadseregben — más hadseregekhez hasonlóan — a főparancsnokság tüzértartalékába nagy mennyiségű sorozatvető tüzérség is tartozott.

1941 őszén egymás után állították fel a sorozatvető ezredeket, melyek vezetésére a fővezérségnél speciális parancsnokságot, a harcoló frontokhoz megerősítésként adott sorozatvetők irányítására pedig hadműveleti csoportot hoztak létre.

A második világháború harmadik időszakában tovább fejlődött a sorozatvető csapatok szervezése is. 1942 utolsó hónapjaiban az M—30-asokból dandárokat, továbbá négy M—13-as ezredből és két M—30-as dandárból vegyes típusú sorozatvető hadosztályokat szerveztek. Ilyen típusú hadosztály egy tűzcsapásban 3840 db lövedéket volt képes kilőni, melynek összsúlya 230 tonna volt.

A vegyes típusú hadosztályok vezetése, éppen különböző fegyverzetük és reaktív lövedékeik miatt, bonyolult volt és nem felelt meg a korszerű követelményeknek. Ezért 1943 elején az egyneműekből — például három 4—4 osztályos M—30-as dandárból — új sorozatvető hadosztályokat szerveztek.[21] A hadosztályban 864 db M—30-as kilövőkeret volt és egy össztűznél 3456 lövedéket továbbított a megadott területre 320 tonna súlyban.

1943 végére tehát a szovjet hadseregnél már kialakultak a sorozatvető csapatok szervezési típusai, melyek a Nagy Honvédő Háború folyamán a továbbiakban lényegesen nem változtak. A második világháborúban hadban álló felek a 4. sz. melléklet szerinti szervezésű sorozatvető csapatokat hoztak létre.[22]

A szovjet hadsereg a második világháború harmadik időszakának végén már 504 sorozatvető osztállyal rendelkezett. Ez a mennyiség a háború befejezéséig még tovább növekedett.[23] Ugyanakkor a német hadvezetés csak kb. 150—170 ilyen osztályt tudott felállítani.[24]

20 *K. Malanyin:* i. m. 37. o. Az áttörő tüzérhadosztály szervezésében 1943-tól 1945-ig beállt alapvető változások:

A dandárok típusonkénti megnevezése	Löveg és aknavető 1943-ban	Löveg és aknavető 1944—45-ben
76 mm-es könnyű ágyús dd.	72	48
122 mm-es tarackos dd.	84	84
152 mm-es nehéz tarackos dd.	32	32
152 mm-es ágyús dd.	36	—
203 mm-es tarackos dd.	24	24
120 mm-es aknavető dd.	108	108
160 mm-es aknavető dd.	—	32
BM 31—12 sorozatvető dd.	—	36
Összesen:	356	364

21 A dandárok osztályaiban 3—3 üteg, egy osztályban 72 kilövőkeret volt, mellyel egy tűzcsapásban 282 db lövedéket lehetett kilőni. A dandár össztüze 1152 rakétával súlyban több mint 106 tonnát tett ki. A korábbi szervezéssel összehasonlítva a hadosztály lövedékmennyisége darabszámban ugyan 384 db-bal kevesebb lett (3840 volt), de lövedéksúlyban 90 tonnával növekedett.; *I. Prohorkov és V. Truszov:* Reaktivnaja artyillerija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne VIZS 1966. 1. sz., 8. o.

22 *I. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 1—8. o.; Soldat und Technik, 1964. 2. sz.; *Rudolf Lusar:* Die deutschen Waffen und Geheimwaffen des 2. Weltkrieges und ihre Weiterentwicklung. München, 1958. 148—152. o.; *H. Höhn:* i. m. 74—75. o.; *Nitzschke:* Die deutsche Werfertruppe 1939—1945. Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1954. 9. sz., 426—431. o.; *Csima János:* i. m. uo. VI. fej. 384. sz.,; Artyillerijszkij Zsurnal, 1949. 10. sz., 55—56. o.; U. S. Rocket Ordnance Development and Use in World War II. Released by the Joint Board on Scientific Information Policy for Office of Scientific Research and Development. Ward Department, Navy Department; *A. G.* Ploetzt: Geschichte des zweiten Weltkrieges 1939—1945. 506. o.

23 A szovjet hadseregben 1943 végén 504 sorozatvető osztály volt. Ezek típus szerint a következőképpen oszlottak meg: M-8-as 54 osztály=11%, M-13-as 318 osztály=63%, M-31-es 132 osztály = 26%. A szovjet hadsereg 504 sorozatvető osztálya 7 hadosztályba, 13 dandárba, 115 ezredbe, 38 önálló osztályba volt szervezve. *I. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 9. o.

24 A német hadvezetés a háború második felében egyes adatok szerint 20 sorozatvető dandárral és több önálló osztállyal rendelkezett. Egy dandárban öt osztály és két üteg volt, ezt hat osztálynak lehet számítani, 20-szor 6=120 osztály. Ezen kívül az önálló osztályok száma is elérhette a 50-et. Itt kell számolni a szövetséges csapatokhoz adott sorozatvezető osztályokkal is. *H. Höhn:* i. m. 74—75. o.

4. sz. melléklet

Néhány hadbanálló fél sorozatvető csapatainak szervezése a második világháborúban

Ország megnevezése	Szervezés éve és hónapja	Létrehozott sorozatvető csapatok									Harcigép		Lövedékek mennyisége összesen db
		had-osztály	dandár		ezred		osztály		üteg		típusa	mennyiség db	
			önálló	kötelékben levő	önálló	kötelékben levő	önálló	kötelékben levő	önálló	kötelékben levő			
Szovjetunió	1941. VII.										BM—13	5	80
	1941. IX.										BM—13	4	64
	1941. VIII.							3		9	BM—8	36	576
								3		9	BM—13	36	576
	1942. VI.									3	M—20 M—30	96 keret	384
	1942. XI.					?		?		?	M—30	?	700 (kb.)
	1942. XI—XII.			2 M—30		4 M—13		?		?	M—13 M—30	?	3840
	1943. I—II.			3				12		36	M—30	854 keret	3456
	1943. I—III.							4		12	M—30 M—31	288 keret	1152
Németország	1935—1940.									3	M—35	12	12
	1942.					1		2	1		M—42		384 708
						1		3	1		M—42		324
	1941.									3	M—41	12	72
	1942.									3	M—42	12	120
Anglia	1943.									3	„Land—Mattress"	18	384
USA	1942.									3	T—34	12	720
	1945.									4	T—66	48	576
	1943.									3	T—36	36	868
Magyarország	1943.									3	43M*	18	108

* Magyarországon nevezték 43M-nek.

A fővezérségközvetlenekhez tartozott az önjáró tüzérség jelentős része, melyet 1943-ban önálló osztályokba és ezredekbe szerveztek. 1944 első felében a páncéltörő tüzérdandárhoz — manőverezésének fokozására és nem kis mértékben tüzérségi támogatás céljára — egy 85 mm-es önjáró ezredet szerveztek. Ezzel egyidőben hozták létre az első önjáró tüzérdandárokat is,[25] melyeket a nagy támadó hadműveletek idejére alárendeltek a frontoknak.

Ugyancsak 1944-ben jelentek meg a 100 mm-es önjáró ezredek, melyeknek tűzereje, hatásossága és manőverezésképessége minden elképzelést felülmúlt.

Az önjáró tüzérségnél az alapvető harci kötelék az ezred volt, amely legjobban megfelelt a követelményeknek.

A szovjet hadsereg fővezérségi tüzértartaléka a háború végére elérte az össztüzérség 50%-át.[26] Fejlődésének nagyságát akkor lehet értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy a háború kirobbanásakor az össztüzérség mennyiségének mindössze csak 5%-át képezte.

1945-ben a fővezérség 1480 tüzérezredének több mint 60%-a tíz tüzérhadtest, százöt tüzérhadosztály és nyolcvanöt tüzérdandár állományába tartozott.[27]

A német fővezérségközvetlen tüzérséghez a háború kezdetén, az első világháború tapasztalatai alapján, különböző típusú, általában háromüteges gépesített tüzérosztályok, tüzérezredek, nehéz vasúti ütegek és különleges tüzértörzsek tartoztak.[28] Egy-egy különleges tüzértörzs több önálló tüzérosztályt volt képes vezetni.

A német fővezérségnek a háború előtt lényegében nem volt nagy mennyiségű közvetlen tüzércsapata. Abból indultak ki, hogy a villámháborúban a harckocsik hatalmas lökő- és tűzereje, valamint a légierő széles körű, tömeges alkalmazása mellett nagyjából elegendő lesz a hadtesttüzérség is.

A nyugat-európai tapasztalatok alapján azonban fokozták e tüzércsapatok mennyiségét: már az 1942-es év is nagy mennyiségű tüzérség igénybevételét követelte. Ezért hatalmas mértékben és ütemben fejlesztették a fővezérségközvetlen tüzérséget.

A német hadvezetés, szovjet tapasztalatok alapján, 1943-ban megkezdte a tüzérhadosztályok és dandárok szervezését. Egyes páncéloshadosztályokat, mint például a 18. páncéloshadosztályt, 1943-ban három tábori tüzérezreddel, egy légvédelmi tüzérosztállyal és egy felderítő zászlóaljjal — állományában összesen 114 tábori löveggel — tüzérhadosztállyá szervezett.[29]

A német hadvezetés 1944 elején nemcsak a hadseregközvetlen önálló tüzérezredek mennyiségét növelte,[30] hanem ugyanezen év őszén tizenhárom különböző típusú, úgynevezett „népi tüzérhadtestet" is (Volks-Artillerie-Korps) szer-

25 Az önjáró tüzérdandárok szervezésébe 1944-ben 60 db Szu—76-os löveg és 5 db T—70-es könnyű harckocsi tartozott. *K. Malanyin:* i. m. 38. o.

26 *Sz. Varencov:* Iz opita bojevovo iszpolzovanyija artyillerii vo Vtoroj Mirovoj Vojne. VIZS 1961. 1. sz., 71. o.; *P. Kurocskin:* i. m. VIZS 1965. 5. sz., 43. o.

27 *I. Pavlovszkij:* Szuhoputnie vojszka szovjetszkih vooruzsennih szil. VIZS 1967. 11. sz., 31. o.

28 A német fővezérség közvetlen tüzérség a mozgósítás előtt a következő tüzércsapatokból állt: 35 gépesített nehéz tüzérosztály, 19 nehéz vasúti tüzérüteg, 2 gépesített tüzérezred, 2 tüzérparancsnoki törzs, 14 különleges törzs a gépesített tüzérezredek részére, 3 különleges törzs a nehéz gépesített tüzérezredek részére. *H. Höhn:* i. m. 54. o.

29 *P. Curti:* Az átkarolás és áttörés c. művének 221. oldalán a tüzérhadosztály lövegállományát 148 db-ban adja meg és azt állítja, hogy az teljesen gépesített és terepjáró volt. Ezzel szemben *W. Görlitz:* A második világháború 1939—1945. c. művének 2. kötetében a 212. oldalon azt írja, hogy két tüzérezrede és egy gyalogezrede volt a tüzérhadosztálynak, továbbá, hogy a szovjet tüzérhadosztállyal ellentétben az lóvontatású volt. Wolf Keilignek kell hitelt adni, mert könyvei kizárólag a szervezéssel foglalkoztak, míg a többi szerző csak a hadiesemények menetében említi a szervezést.

H. Höhn: i. m. 70. o.; *Wolf Keilig:* Das deutsche Heer 1939—1945. 11/129. o.: *Eddy Bauer:* i. m. 5. o. (Idézett művének 5. oldalán a 18. tüzérhadosztály össz lövegmennyiségét 99 darabban adja meg. Ezzel kapcsolatban is W. Keilig véleményét lehet inkább elfogadni.)

30 *H. Höhn:* i. m. 71. o.

vezett.[31] Ezek lövegmennyisége általában 100—110 különböző típusú és űrméretű löveg, valamint néhány db sorozatvető volt. A német hadvezetés ilyen tüzér-magasabbegységekkel erősítette meg a legfontosabb irányokban harctevékenységet folytató csapatokat, melyekkel állandóan hadműveleti szintű manőverezéseket hajtott végre.

A német hadvezetés a hagyományos tábori tüzércsapatokhoz hasonlóan kialakította az önjáró tüzér-magasabbegységek szervezését is. 1944. februártól 54 önjáró dandárral és számos önjáró tüzérosztállyal rendelkezett.[32]

A német hadvezetés, a szovjetekhez hasonlóan, a sorozatvető (1942-ig „ködvető") csapatokat a fővezérségközvetlen tüzérséghez szervezte. 1942-ben megkezdte a két 15 cm-es osztályból, egy páncélos vetőütegből és egy 21 cm-es osztályból álló közepes, az egy 15 cm-es, két 30 cm-es vetőosztályból és egy páncélos vetőütegből álló nehéz vetőezred, valamint a két ezredből álló (egy közepes és egy nehéz) vetődandár szervezés kialakítását. Egy ilyen dandár 384 db 15 cm-es, 324 db 30 cm-es, azaz összesen 708 vetőcsővel rendelkezett. Egy közepes vetőezred 5 másodpercen belül 476 lövedékkel 6000, a nehéz ezred pedig 10 000 kg robbanóanyagot volt képes a célterületre juttatni. Például kilenc közepes vetőüteggel leadott egyetlen össztűz 81 nehéz tábori tarackos üteg össztüzének felelt meg.[33]

A német hadsereg a háború végére 15 vetődandárral rendelekezett.[34] A németeknél, a szovjetekhez hasonlóan, elég nagy mennyiségben voltak kilövőkeretekkel felszerelt osztályok is. A kereteknek és a lőszernek a tüzelőállásba szállítása és tüzeléshez való előkészítése sok időt igényelt. Egy iyen dandár össztűz lövésének előkészítéséhez 8—10 órára volt szükség. A dandár egyetlen össztűzzel 42 hektár területen hektáronként 18 reaktív lövedéksűrűséget tudott biztosítani, ami megfelelt a támpontok lefogásához, vagy részleges rombolásához megkövetelt normáknak.[35]

Az USA hadseregében az általános (fővezérségközvetlen) tüzértartalék magá-

31 Uő. i. m. 71. oldalán 12 népi tüzérhadtestet említ, Wolf Keilig: i. m. I. köt. 112/9—12. oldalán 13 tüzérhadtest szervezetét közli. A népi tüzérhadtestek szervezésének két változata volt.

Az egyik változat:

1 osztály 105 mm-es tarack	=	18 löveg
1 osztály 75 mm-es ágyú	=	18 löveg
1 osztály 122 mm-es tarack	=	8 löveg
1 osztály 100 mm-es ágyú	=	8 löveg
1 osztály 170 mm-es ágyú	=	4 löveg
1 osztály 210 mm-es mozsár	=	8 löveg
1 osztály 155 mm-es ágyú	=	8 löveg
Összesen:		72 löveg

A másik változat:

1 osztály 150 mm-es sorozatvető	=	18 kilövő
2 ezred 105 mm-es tarack	=	72 löveg
1 osztály 100 mm-es ágyú	=	8 löveg
1 osztály 75 mm-es ágyú	=	18 löveg
1 ezred 122 mm-es tarack	=	24 löveg
1 osztály 150 mm-es ágyú	=	8 löveg
Összesen:		148 löveg

(Az összesítések: *Wolf Keilig:* i. m. I. k. 11/219. o.

32 *Wolf Keilig:* i. m. II/169—11/172. o.; A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. Budapest, 1966. 4. k. 119. o.

33 *A. Buchner:* „Nebelwerfer" Schwerpunktwaffe des Zweiten Weltkrieges, Vorläsfer unserer heutigen Raketenartillerie. Soldat und Technik, 1964. 2. sz., 81—83. o.

34 *H. Höhn:* i. m. 71. oldalán 12 vetődandárt közöl, annyival rendelkezett volna a német hadvezetés. Wolf Keilig idézett művében, 112/14—112/17. oldalakon, 15 dandárt ad meg.

35 Egy támpont lefogásához, vagy részleges rombolásához hektáronként 20—30 tüzérségi gránátot számoltak. *J. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 11. o.

ban foglalta mindazokat a tüzérosztályokat és tábori tüzércsoportokat,[36] melyek nem tartoztak szervezetszerűen a hadosztályokhoz. Az általános tüzértartalékot képező tüzércsapatok a fővezérség, hadszíntérparancsnok, vagy hadseregcsoport-parancsnok alárendeltségében voltak. Ezekből erősítették meg a tábori hadseregeket. Állományába különböző típusú és űrméretű tábori tüzér és sorozatvető osztályokat szerveztek. Osztályszervezésnél nagyobb kötelék, a tüzércsoporton kívül, nem volt. A tüzércsoportokba általában 2—6 különböző típusú és űrméretű osztály tartozhatott.

Az amerikai hadseregben a sorozatvető csapatok — melyek osztályokba voltak szervezve —, szintén a felső vezetéshez tartoztak. Egy osztályba 3 üteget, a 24 csövesből 36, a 60 csövesből 12 kilövőt szerveztek. Egy háromüteges osztály 11 másodperc alatt 865, illetve 720 lövést tudott leadni.[37]

Az angol hadseregben, tekintve, hogy a hadseregközvetlen tüzérség a német és amerikai tábori hadsereghez viszonyítva jelentősen több volt, a fővezérségközvetlenek mennyisége nem érte el sem a német, sem az amerikai szintet. Állományába különböző típusú és űrméretű tábori tüzérezredek és sorozatvető osztályok tartoztak. 1940-ben a Mark típusú sorozatvetőket ezredekbe szervezték, 1941. áprilisától azonban már csak osztály-kötelékeket hoztak létre, ami általánossá is vált. Az osztályba rendszerint 3 üteg (18 kilövő) tartozott, amely egy sortűzzel 128 reaktív lövedéket lőtt ki.[38]

A francia hadsereg fővezérségközvetlen tüzérsége 12 löveges önálló nehéz osztályokból és 36 löveges különböző típusú ezredekből állt.

A Horthy-hadseregnek nemcsak a csapat-, hanem a fővezérségközvetlen tüzérsége is gyenge volt. Fejlődésének lassúságára jellemző, hogy 1937-ben 92,5 tüzérütege volt, ez a mennyiség 1941-ig is csak 131-re emelkedett.[39] Nem érte el tehát a békehadrendben előirányzott 142 üteget. Igen lassú volt a gépesítés üteme is: a gépvontatás 15%-ról mindössze 21%-ra növekedett és a további években sem mutatkozott számottevő fejlődés.

A fővezérségközvetlen tüzérség 1940-ben mindössze tíz osztályból (34 üteg) állt.[40] Állományába 1942-től a németektől kapott néhány sorozatvető osztály, 1943 végétől pedig néhány önjáró („Zrínyi") tüzérosztály tartozott.[41]

A tüzércsapatok szervezése a második világháborúban magas szintet ért el. A tüzércsapatokhoz különböző speciális alegységek (felderítő, repülő, időmérő, megfigyelő, bemérő, helyesbítő stb.) is tartoztak és ez döntő módon hozzájárult a tűzkészség gyors eléréséhez, vagyis a csapatok folyamatos, szünet nélküli támogatásának gyakorlati megvalósításához. Ez pedig lehetővé tette a mély hadművelet (harc) elméletének gyakorlati megvalósítását.

Az első világháborút követő időben a tüzérség szervezésében két alapvető változást figyelhetünk meg: az egyiket a csapattüzérségen belül, a másikat pedig a fővezérségközvetlen tüzérségnél.

36 A tábori tüzércsoport az USA-ban szervezési fogalom is, amely a csoportparancsnokságból, a törzsütegből és 2—6 tüzérosztályból állt, ezek lehettek egyneműek, vagy különböző típusúak és űrméretűek. Harci alkalmazás esetén a hadosztályok, vagy hadtestek alárendeltségébe került tábori tüzércsoportok tüzérosztályai ideiglenesen elvonhatók voltak a csoportparancsnokságtól és más tábori tüzérparancsnokság alárendeltségébe is kerülhettek. Ilyen esetekben a tábori tüzércsoport parancsnoksága a hadtest, vagy a hadosztály tüzérparancsnok törzsét egészítette ki. (Az USA tábori tüzérség szervezése, fegyverzete és harcászata. MNVK 1955. u. o.) Tájékoztató az Egyesült Államok haderejéről és hadipotenciáljáról. HM IV. csf. Budapest, 1950. 102., 114. o.

37 Razvityie vooruzsenyija. Artyillerijszkij Zsurnal, 1949. 10. sz., 55—56. o.

38 *A. G. Ploetzt:* i. m. 506. o.

39 *Tóth Sándor:* i. m. HK 1961. 2. sz., 516. o.; uő: i. m. HK 1958. 3—4. sz., 77. o.

40 *Csima János:* i. m. 74. o., 17. sz. vázlat.

41 Emlékeztető a tűzfegyverek és harceszközök alkalmazásához. Budapest, 1944. 127—132. o.

A két világháború között alapvető változások a csapattüzérség szervezésében történtek, vagyis jelentős mennyiségű tüzérségi eszközt kaptak a gyalog- (lövész) századok, zászlóaljak és ezredek.

A másik döntő szervezési változás — bár érintette a csapattüzérséget is — a fővezérségközvetlen tüzérség állományában ment végbe, éspedig hadműveleti szinten: a második világháborúban ugyanis nagy tüzér-magasabbegységeket, tüzérhadosztályokat, tüzérhadtesteket hoztak létre, melyek gyors hadműveleti — sőt hadászati — manővereket hajtottak végre az egyik hadászati irányból a másikba. Továbbá, a nagy tömegű tüzérség alkalmazása, az ellenség pusztításában meghatározó szerepet játszott, ezért a légierő és a harckocsiseregtestek mellett, hadműveleti tényezővé vált. Különösen vonatkozik ez a szovjet hadsereg tüzérségére, amely 1942-ben a tüzérségi támogatásról — a tüzérség helyének és szerepének megfelelően — tüzérségi támadásra tért át, amely tartalmában is különbözött az előbbitől.

Йожеф Санати

ИЗМЕНЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЕ ВОЙСК ПОЛЕВОЙ АРТИЛЛЕРИИ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

В первой части статьи дается анализ изменений организации войсковой артиллерии, во второй части — артиллерийских войск, подчиненных главному командованию.

В первой части статьи автор показывает, что осуществление на практике теории глубокой операции (боя) требовало повышенной самостоятельности общевойсковых подразделений, поэтому по сравнению с первой мировой войной в большей мере были необходимы артиллерийские средства, непосредственно им приданные. На основании этого, по сравнению с первой мировой войной, было увеличено количество минометов и орудий стрелкоых (пехотных) батальонов. Мощность артиллерии стрелковых (пехотных) дивизий по сравнению с первой мировой войной к концу войны возросла на 30—50%.

Воюющие стороны уже в значительной мере достигли организации артиллерии корпусного подчинения, что отчасти зависело и от того, какой была организация общевойсковой (полевой) артиллерии армейского подчинения. За исключением английской армии везде имелась артиллерия корпусного подчинения, необходимость которой подтвердил и опыт войны. Мощность общей артиллерии корпусного подчинения — не считая артиллерии батальонов и полков, — по сравнению с первой мировой войной, возросла, как правило, на 50—90 орудий.

На организацию общевойсковой (полевой) артиллерии корпусного подчинения также влиял состав артиллерии непосредственного корпусного подчинения. В Советском Союзе, например, лишь в 1943 году была сформирована корпусная артиллерия, причины чего рассматриваются в настоящей статье.

В ходе войны одной из решающих проблем было значительное повышение мобильности артиллерии. Несмотря на то, что в интересах этого были приложены большие усилия, армиям не всех государств удалось в полной мере моторизовать свою артиллерию.

Во второй части статьи дается анализ артиллерийских войск, непосредственно приданных главному командованию, получивших самое большое развитие. В Советском Союзе, например, количество артиллерийских войск, непосредственно подчиненных главному командованию, в начале войны составляло 5% всей артиллерии, затем в ходе войны оно бурно нарастало и достигло 50% всей артиллерии.

Военное руководство Советского Союза осознало возможности, кроющиеся в массированной артиллерии, и форсированными темпами формировало артиллерийские дивизии, корпуса и войска реактивной артиллерии. С артиллерийскими соединения-

ми проводились маневры гигантских масштабов, они перебрасывались с одного оперативного направления на другое, более того, даже и на стратегические направления.

Советская артиллерия представляла собой огромную силу, наряду с авиацией и танковыми войсками, она сыграла решающую роль в уничтожении противника, в результате чего стала оперативным фактором.

Советское военное руководство в огромных масштабах развивало и отлично оправдавшие себя войска реактивной артиллерии, которые применялись в различных организациях (в звене дивизиона, полка, бригады, дивизии).

Немецкое военное руководство по примеру Советского Союза приложило большие усилия в целях организации артиллерийских соединений и создало также так называемые народные артиллерийские корпуса и артиллерийские дивизии, но они по своей организации, особенно в отношении количества снарядов, стояли далеко позади от организации артиллерийских войск Советской Армии.

Американское военное руководство не создало организации соединений артиллерии, аналогичную советской. В американской армии в основном были артиллерийские дивизионы, которые могли входить в организацию артиллерийской группы. Их реактивные установки, как правило, применялись в организации дивизионов. В статье подробно рассматриваются причины этого.

József Szanati

VERÄNDERUNGEN IN DER ORGANISATION DER FELDARTILLERIE UND IHRE ENTWICKLUNG IM ZWEITEN WELTKRIEG

Resümee

Im ersten Teil der Studie werden die eingetretenen organisatorischen Veränderungen der Truppenartillerie, im zweiten Teil jene der oberkommandounmittelbaren Artillerietruppen analysiert.

Die praktische Verwirklichung der Theorie der tiefgestaffelten Kriegsoperationen (des Kampfes) erforderte eine erhöhte Selbständigkeit der niedrigeren Formationen der Waffengattungen; deshalb wurde es notwendig, ihnen organisch unmittelbar zugehörende Artilleriemittel in grösserem Maßstab zu schaffen als im ersten Weltkrieg. Auf dieser Grundlage wurde die Menge der Minenwerfer und Geschütze der Schützen- (Infanterie-) Bataillone und der Infanterieregimenter dem ersten Weltkrieg gegenüber erhöht. Die Menge der Artillerie der Schützen- (Infanterie-) Divisionen nahm bis Ende des Krieges dem ersten Weltkrieg gegenüber um 30—50% zu.

Die Organisierung der korpsunmittelbaren Artillerie war schon bedeutend verschieden, was teilweise auch davon abhängig war, wie die armeeunmittelbare Feldartillerie organisiert wurde. Mit Ausnahme der englischen Armee gab es überall eine korpsunmittelbare Artillerie, deren Notwendigkeit auch durch die Praxis des Krieges bestätigt wurde. Die Menge der gesamten Artillerie eines Korps — die Artillerie der Bataillone und der Regimenter nicht miteingerechnet — ist dem ersten Weltkrieg gegenüber im allgemeinen um 50—90 Geschütze angestiegen.

Die Organisation der armeeunmittelbaren Feldartillerie wurde ebenfalls durch den Stand der korpsunmittelbaren Artillerie beeinflußt. In der Sowjetunion wurden z. B. erst 1943 eine armeeunmittelbare Artillerie geschaffen, die diesbezüglichen Gründe entält die Studie.

Im Laufe der Krieges wurde die bedeutende Steigerung der Beweglichkeit der Artillerie zu einen entscheidenden Problem. Obzwar in dieser Richtung große Anstrengungen gemacht wurden, gelang és nicht den Armeen aller Staaten ihre Artillerie in vollem Maße zu motorisieren.

Der zweite Teil der Studie befaßt sich mit den die größte Entwicklung erreichten oberkommandounmittelbaren Artillerietruppen. In der Sowjetunion z. B. betrug die Menge der oberkommandounmittelbaren Artillerietruppen bei Ausbruch des Kriges 5% der gesamten Artillerie, nahm dann im Laufe des Krieges rapid zu und erreichte 50% gesamten Artillerie.

Die sowjetische Kriegsführung erkannte, welche Möglichkeiten eine massierte Artillerie bietet und organisierte stürmisch Artilleriedivisionen, Artilleriekorps und Raketenwerfertruppen. Mit den höheren Einheiten der Artillerie wurden mächtige Manöver aus einer Operationsrichtung in die andere, ja auch in strategische Richtungen ausgeführt.

Die sowjetische Artellerie bildete eine so mächtige Kraft, daß ihr bei der Vernichtung des Gegners, beim Durchbruch seiner Verteidigung neben der Luftwaffe und den Panzertruppen eine bestimmende Rolle zukam; sie ist solcherart zu einem strategischen Faktor geworden.

Die sowjetische Kriegsführung hat auch die sich vorzüglich bewährten Raketenwerfertruppen in großem Maße entwickelt, die in verschiedenen Einteilungen (Abteilung, Regiment, Brigade, Division) angewendet wurden.

Die deutsche Kriegführung hat auf Grund des sowjetischen Beispiels große Anstrengungen zur Organisierung höherer Artillerieeinheiten gemacht und hat auch sogenannte Volksartilleriekorps und Volksartilleriedivisionen zustande gebracht, die aber organisatiorisch, besonders die Anzahl der Geschütze betreffend weit hinter der Organisation der Artillerietruppen der Sowjetarmee zurückblieben.

Die amerikanische Kriegsführung hat keine den sowjetischen ähnliche höhere Artillerieeinheiten geschaffen. Bei ihnen gab es grundlegend Artillerieabteilungen, die Artilleriegruppen zugehoren konnten. Ihre Raketenwerfer haben sie im allgemeinen in Abteilungen organisiert. Die Gründe werden in der Studie eingehend analysiert.

KÖZLEMÉNYEK

PAUL HEIDER

AZ NDK ÉS FEGYVERES ERŐI KATONAI HAGYOMÁNYAI

A Német Demokratikus Köztársaság 1949. október 7-i megalakulása alapvető fordulatot jelentett a német nép és Európa történetében. A munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztokkal, az értelmiséggel és más dolgozókkal, kezébe vette a politikai hatalmat, s ezzel végrehajtotta a szocialista forradalomba való átmenetet, és megteremtette a szocializmus alapjai lerakásának feltételeit.

Ez a fejlődés törvényszerű eredménye a német nép haladó erői, különösen a forradalmi pártja által vezetett munkásosztály évszázados harcának. Az első munkás-paraszt hatalom német földön való létrehozása teljes összhangban volt a világ társadalmi haladásának törvényszerűségeivel. Az NDK létrejötte és fejlődése annak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet jelentő történelmi korszaknak a része, amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetett be.

Azzal a győzelemmel, amelyet a Szovjetunió népei arattak a Nagy Honvédő Háborúban a világimperializmus legagresszívabb erői fölött, s amely a német népet is felszabadította a fasizmus alól, a forradalmi világfolyamat új szakaszba lépett: a szocialista világrendszer kialakulásának és fejlődésének szakaszába. A Németország keleti felében az egyesült munkásosztály vezetésével megkezdett és végrehajtott forradalmi változások lényegüket tekintve összhangban voltak az európai népi demokratikus államok fejlődésével.

Ezeket a legfontosabb nemzeti és nemzetközi folyamatokat rögzíti bevezetőjében a Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya: „A Német Demokratikus Köztársaság népe — folytatva a német munkásosztály forradalmi hagyományait és támaszkodva a fasizmus alóli felszabadulásra — korunk történelmi fejlődésfolyamataival összhangban megvalósította szociális-gazdasági, állami és nemzeti önrendelkezési jogát, és építi a fejlett szocialista társadalmat."[1]

Mivel a Német Demokratikus Köztársaság megvalósítja a nép haladó erőinek emberhez méltó és szociálisan igazságos rendért folytatott évszázados áldozatos törekvéseit, elidegeníthetetlen igényt támaszthat a német történelem egész progresszív örökségére és minden haladó hagyományára. Miközben a Német Demokratikus Köztársaság szakított a német kizsákmányoló osztályok reakciós hagyományaival, s a béke megtartását és megszilárdítását állami politikává nyilvánította, egyúttal megteremtette a Szovjetunióhoz, Lengyelországhoz, Csehszlovákiához, a többi szocialista országhoz és valamennyi békeszerető nép-

1 Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik. (A Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya.) Berlin, 1975. 5. o.

hez fűződő alapvetően új kapcsolatok feltételeit. Ebből látható, hogy az NDK munkás-paraszt hatalma nemcsak nemzeti hagyományai, hanem egyúttal más országok progresszív erői és különösen a nemzetközi munkásosztály történelmi küzdelme iránt is elkötelezettnek érzi magát.

A forradalmi német munkásmozgalom hagyományai, amelyeknek legfőbb jellegzetessége a forradalmi hazafiság és a proletár internacionalizmus egysége, törvényszerű következményként torkollnak a Német Szocialista Egységpárt megalapításába és fejlődésébe, valamint a munkásosztály érdekeit és az egész nép javát szolgáló politikájába.

A Német Szocialista Egységpárt IX. kongresszusán, 1976 májusában elfogadott új pártprogram kimondja: „A Német Szocialista Egységpárt a forradalmi német munkásmozgalomnak a feudális reakció és kapitalista kizsákmányolás, az imperializmus és militarizmus, a fasizmus és az imperialista háború elleni több mint egy évszázados harcából származik. Megtestesíti a Kommunisták Szövetségének és a forradalmi német szociáldemokráciának a forradalmi hagyományait. Folytatja a Német Kommunista Párt művét, és teljesíti az antifasiszta ellenállási mozgalom harcosainak végrendeletét. Örököse a német nép történelme minden haladó hagyományának."[2]

A hagyományok kutatásának és ápolásának módszertani problémái

Az NDK alkotmányának és a NSzEP programjának a hagyományokra vonatkozó megállapításai természetesen érintik a szocialista államhatalomnak és a marxista—leninista pártnak a német nép és a német munkásmozgalom haladó és forradalmi katonai hagyományaihoz való hozzáállását is, mivel ezek a NSzEP vezetésével államunkban őrzött és ápolt progresszív örökség egészének szerves részét képezik. A programszerű megállapítások egyúttal félreérthetetlen választ jelentenek azoknak a különböző eredetű (?) és színezetű polgári ideológusoknak, akik a szocializmust azzal is igyekeznek befeketíteni, hogy felróják a történelmietlenséget és a történelmi hagyományokkal való szakítást. Ebben az értelemben különösen az NSZK polgári ideológusai hosszú ideig rágalmazták az NDK-t mint „idegen testet" a német történelemben, hogy ameddig csak lehetséges, elodázzák a szocialista német állam elkerülhetetlen nemzetközi elismerését. Az utóbbi időben mindenekelőtt az NSZK szociáldemokrata politikusai és ideológusai vélik úgy, hogy különösen hatásosan érvelnek, ha az NDK-t „a német történelemből való meneküléssel" vádolják, mert önálló szocialista német nemzetként alakul, míg az NSZK-ban az imperialista uralmi viszonyok alapján a régi kapitalista német nemzet él tovább, a maga antagonisztikus osztályellentmondásaival. Már ebből is látható, milyen helyet foglal el a történelem és a hagyomány a szocializmus és imperializmus, a marxista—leninista és a polgári ideológia közti ideológiai osztályharcban.

A hagyományok marxista—leninista értelmezése a dialektikus-materialista történetfelfogáson, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismeretén és a munkásosztály egységes történelemszemléletén alapul. Ebből kiindulva a NSzEP, mint vezető politikai erő, a fejlett szocialista társadalom további kialakítása és a kommunizmusba való fokozatos átmenet előkészítése során a törté-

2 Programm der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands. (A Német Szocialista Egységpárt programja.) Berlin, 1976. 5. o.; Ugyanerről *Erich Honecker:* Bericht des Zentralkomitees der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands an den IX. Parteitag der SED. (A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának beszámolója a NSzEP IX. kongresszusán.) Berlin, 1976. 139. o.

nelem bizonyos eseményeinek, fejlődésvonalainak és személyiségeinek tudatos kiválasztásával és célirányos kiemelésével tájékozódik. Ezek tudatformáló tartalmát vagy példaképjellegét a hagyományápolás tárja fel.

A katonai hagyományok kutatása és ápolása fontos szerepet tölt be a szocializmus és a béke védelmezőinek világnézeti nevelésében és képzésében. A haladó és forradalmi katonai hagyományok közvetítése a honvédelem erősítését, a szocialista fegyveres erők katonai osztálymegbízatásának mélyebb megértését és az NDK lakosságának szocialista honvédelmi nevelését szolgálja. A hagyományápolás az NDK-ban és fegyveres erőinél túlmegy a nemzeti kereteken. Nem korlátozódik országunk kiemelkedő történelmi eseményeinek méltatására, hanem ezeket nemzetközi összefonódásukban közvetíti, és figyelembe veszi az adott korszak nemzetközi eseményeinek történelmünkre gyakorolt befolyását és hatását. Amellett különös figyelmet szentel népünk más népek szabadságküzdelmével közös harcának, és főleg annak, ami a nemzetközi munkásosztály küzdelmében a fegyveres osztályharc szemszögéből közös. Az NDK új történettudományi irodalma jó előfeltételeket nyújt ehhez.[3]

Az NDK katonai hagyományainak a történelemben van az objektív alapja. A történelem és hagyomány azonban semmi esetre sem azonos. A hagyományok a történelemben a haladás és a reakció erőinek osztályharcában keletkeznek és fejlődnek, s így mindig osztályjellegűek. Ezért megkülönböztetünk egyrészt progresszív és forradalmi, másrészt túlhaladott és reakciós hagyományokat.

Hogy egyes események, meghatározott mozgalmak vagy személyiségek milyen értékűek a szocialista történelmi tudat további kidomborítása, különösen az ifjú nemzedék hazafias és internacionalista nevelése számára, ahhoz szükséges meghatározni helyüket és jelentőségüket a történelmi folyamatban. A hagyományápolás ebből következően feltételezi a történelemmel való céltudatos szellemi vitát, minden eseménynek és folyamatnak a munkásosztály álláspontja szerinti értékelését, és annak ismeretét, milyen nagy azok jelentősége a társadalmi haladás, a mi korunkban pedig a munkásosztály történelmi hivatásának teljesítése számára.

Miként általában az emberi társadalom története, a német nép története is osztályharcok története. A haladás és a reakció erői közti elkeseredett osztályharcot gyakran a fegyveres erők eszközeivel vívták. Kezdettől fogva két ellentétes, kibékíthetetlen osztály-irányvonal állt egymással szemben: egyrészt a reakciós uralkodó kizsákmányoló osztályok irányvonala, amelyek megkísérelték feltartóztatni a társadalmi haladást, elnyomták a német népet és leigázták a szomszédos népeket; másrészt a progresszív, a dolgozó osztályok által megtestesített, a társadalmi haladás érvényre juttatásáért, a humanista, az emberhez méltó rendszer német földön való megteremtéséért vívott harc irányvonala.

Ehhez a két osztály-irányvonalhoz tartozik a nekik megfelelő vagy haladó hagyományvonal. Ezek egymással éppoly kevéssé kibékíthetők, mint azok az osztályerők, amelyek létrehozták és magukénak vallják őket. Habár polgári ideológusok, nevezetesen az NSZK-ban, ezt az objektív tényállást időtlen és állítólag osztályindifferens katonai értékekről szóló mendemondával megkísérlik elleplezni, mégsem tudják azt semmissé tenni. Osztályjellegének és fegyveres erői

3 Lásd: Klassenkampf, Tradition, Sozialismus. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der DDR. Grundriss. Berlin, 1974; Kurzer Abriss der Militärgeschichte von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis 1945. Berlin, 1974; Militärpolitik für Sozialismus und Frieden. Grundfragen der Politik der SED zum militärischen Schutz der revolutionären Errungenschaften und des Friedens von der Gründung der DDR bis zur Gestaltung der entwickelten sozialitischen Gesellschaft. Berlin, 1976.

feladatának megfelelően a Német Demokratikus Köztársaság a német hadtörténelem progresszív hagyományvonalát, az NSZK pedig a reakciót testesíti meg.

A Német Demokratikus Köztársaság megalapításával nemcsak a reakciós katonai hagyományvonal évszázadokig tartó folyamatossága szakadt meg. Miután a dicsőséges Szovjet Hadsereg 1945. májusában felszabadította a német népet, ennek eredményeként a munkásosztály, szövetségben az összes többi dolgozóval, az antifasiszta-demokratikus fordulat és a szocialista forradalom folyamatában kiirtotta az imperializmus és militarizmus gyökereit. Ezzel a reakciós katonai hagyományokat megfosztottuk társadalmi alapjuktól és előkészítettük a talajt, hogy azokat az emberek gondolkodásában és cselekvésében is leküzdjük. Ez azonban nem jelentette a német történelem teljes elvetését.

A munkásosztály marxista—leninista pártja a forradalmi fordulat folyamatában kezdettől fogva népünk történelme haladó és forradalmi hagyományvonalának fenntartására és folytatására irányította a figyelmet. Ezen a Német Szocialista Egységpárt nemcsak a marxista—leninista párt szükségszerű hagyományápolási kötelezettségét értette és érti, hanem ez olyan eleme gyakorlati politikájának, valamint tagjai, az egész munkásosztály és minden dolgozó hazafias és internacionalista nevelésének, amelyről nem mondhat le. Progresszív és forradalmi hagyományvonalon a NSzEP „a német történelemben a társadalmi élet minden területén" végbemenő azon „események, folyamatok és alkotó munkák összességét" értette és érti, amelyekben a haladó osztályok és rétegek cselekedeteikkel, tevékenységükkel, munkájukkal és forradalmi harcukkal előre vitték a társadalmi haladást; kikényszerítették a régi, túlhaladott társadalmi rendszer leküzdését és az új, haladó érvényre jutását, és így előidézték a társadalomnak azt a lépésenkénti továbbfejlődését, amely törvényszerűen a szocializmushoz és kommunizmushoz vezet."[4] Ez a megközelítés a történelmi materializmusnak a néptömegek és minden progresszív osztály és réteg történelmi szerepéről való felismerésén alapul, és az osztályharcra, mint a történelem mozgástörvényére irányul.

Abban a mértékben, ahogyan az NDK megalapítása után a katonapolitika kidolgozása és a honvédelem megszervezése társadalmi követelménnyé vált, úgy vonta be fokozatosan a NSzEP a haladó és forradalmi katonai hagyományokat a hagyományápolásba. Amikor 1956-ban az NDK Nemzeti Néphadseregét létrehoztuk, már kiirtottuk az imperializmus gyökereit, és a nép a munkásosztály vezetésével felszabadult a német monopoltőke, a junkerek és militaristák uralma alól, sikeresen formálta a szocializmus alapjait. Ezért az NDK fegyveres erői felállításuk időpontjától kezdve mentesek voltak a korábbi német hadseregek mindenféle reakciós katonai hagyományaitól. Wilhelm Pieck, a Német Demokratikus Köztársaság első elnöke és a Német Szocialista Egységpárt elnöke azt követelte, hogy a katonákat, tiszthelyetteseket és tiszteket, a Szovjet Hadsereg példája nyomán, a szocialista hazafiság és proletár internacionalizmus szellemében, a haza és a dolgozó nép iránti szeretetre neveljék. Szerinte a német munkásmozgalom és a német nép nagy hagyományainak ápolása jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az ifjúságot képessé tegyük a forradalmi munkásmozga-

4 *Helmut Meier — Walter Schmidt:* Die DDR — Verkörperung der besten Traditionen der deutschen Geschichte. In: Einheit. Zeitschrift für Theorie und Praxis des wissenschaftlichen Sozialismus. 30. évf. (1975), 4—5. f., 465. o.

lom kiemelkedő német hazafiainak és élenjáró harcosainak, a fasizmus és militarizmus ellen küzdő bátor harcosoknak a követésére.[5]

A szocialista német állam katonai hagyományai, melyeknek fő őrzője az NDK Nemzeti Néphadserege és Határőrsége, a német nép történelmének kezdetéig nyúlnak vissza. Ezek a hagyományok a néptömegeknek a militarista eszmék, az uralkodó osztályok hadigépezete és haderői elleni áldozatos harcában, valamint egy néphez kötött, a társadalmi haladást szolgáló hadügyért vívott küzdelemben keletkeztek és fejlődtek. A kizsákmányolás, elnyomás és idegen iga elleni harcukban a néptömegek katonai képességeket és tapasztalatokat is szereztek. Gyakran fegyveres szervezeteket hoztak létre, és katonai adottságokat fejlesztettek ki, hogy érdekeiket és céljaikat forradalmi katonai erővel védjék meg és érvényesítsék, ha a kizsákmányolók erőszakot alkalmaznak.

Az antagonisztikus osztálytársadalomban a néptömegeknek a nép és a hadsereg egységére irányuló törekvése és küzdelme mégsem valósulhatott meg. A haladó katonai hagyományokra a német nép történelmének hosszú szakaszain át ránehezedtek az uralkodó osztályok reakciós, a néptől idegen militarista hagyományai. Az uralkodó osztály gyakran meghamisította a haladó hagyományokat és gyakran felhasználta azokat népellenes célokra. Ezért is fontos rámutatni, hogy csak az NDK-ban, a munkás-paraszt hatalom feltételei között váltak valóra a haladó katonai nézetek és eszmék, és serkentették a társadalmi fejlődést.

A feudalizmuskori népi harc hagyományai

A német hadtörténelem progresszív hagyományvonala a kezdeti feudális leigázás vagy a már berendezkedett feudális hatalom elleni első parasztfelkelésekkel kezdődik. Ezekhez a paraszti ellenállásokhoz és felkelésekhez számít a Weser és az Elba közti szász parasztok 841—843 közti Stellinga-felkelése a fenyegető feudális elnyomás ellen, a szász parasztok 11. századi antifeudális harca és a stedingi parasztok 13. századi felkelése a brémai püspök és más feudális urak azon kísérletei ellen, hogy feudális függésbe vonják őket. A stedingiek felkelése volt a 11. századi antifeudális parasztfelkelések és a 16. századi német parasztháború között a parasztok legnagyobb fegyveres akciója a feudális német államban.

A 12. és 13. században kialakult városi katonai szervezet is beleilleszkedik a progresszív hagyományvonalba. A feudális városi urak és a helyi feudális hatalmak elleni harcban a városok mozgalma lassanként saját katonai szervezeteket hozott létre, amelyek mindenesetre igen különböző színvonalon álltak. Rendszerint milíciaszerű polgárőrség képezte a város katonai erejét, amely kereskedőkből, szatócsokból és kézművesekből tevődött össze. Erről írta Friedrich Engels: „a feudális területekbe mindenütt antifeudális érdekű városok ékelődtek be, saját jogokkal és felfegyverzett polgársággal . . .”[6]

A német nép antifeudális mozgalma jelentős ösztönzést kapott a 15. században a husziták forradalmi mozgalmától. A huszita háborúk megrendítették az európai reakciót, mivel a népuralom és a szociális igazságosság eszméjét állították előtérbe. A husziták harcai a különböző német területek feudális urainak hatal-

5 *Heinz Bernhard Zorn:* Wilhelm Pieck zur politischen und fachlichen Ausbildung der bewaffneten Kräfte der DDR im Jahre 1953. In: Zeitschrift für Militärgeschichte, 1973/6; Lásd továbbá: *Heinz Vosske — Gerhard Nitzsche:* Wilhelm Pieck. Biographischer Abriss. Berlin, 1975. 368. s köv. o.

6 Engels: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. *Marx—Engels* Művei, 21. k. Budapest, 1972. 175. o.

mát is gyengítették, és befolyásolták a német parasztháború előtti parasztfelkelések harcmódját.

A német feudális nemesség és zsoldosai elleni parasztharc zászlóvivőjeként Délnyugat-Németországban a Bundschuh-mozgalom tűnt fel. A bocskor, ez az egyszerű paraszti lábbeli lett a jelképe a „közember" felszabadulásáért vívott harcának, amely új, közvetlenül a korai polgári forradalomhoz vezető fokozata volt a feudális szolgaság elleni küzdelemnek.

Ezek a mozgalmak a parasztttömegek és a városi rétegek feudális rendszer elleni ellenállásának részeként bontakoztak ki az európai államokban, s az 1514-es magyar parasztháború és a Dózsa György vezette „forradalmi hadsereg"[7] megalakulása a német parasztháború legjelentősebb előzményeihez tartozik. A parasztfelkelések alapozták meg a feudális reakció elleni és a társadalmi haladásért vívott forradalmi-demokratikus harc nagy hagyományait.

Az 1514—1526-os német parasztháború képezi a feudalizmuskori népi harcok progresszív katonai hagyományainak magvát. Ez volt a Luther-féle reformációval bevezetett németországi korai polgári forradalom csúcspontja. E forradalmi mozgalom felkelői között olyan jellemeket találunk, „akik megállják helyüket más országok forradalmainak legjobbjai mellett".[8] A német parasztok és plebejusok olyan terveket és eszméket forraltak, amelyektől az uralkodó osztályok az elkövetkező évszázadokban elég gyakran megborzadtak. A parasztok energiája, kitartása, bátorsága, áldozatkészsége és katonai alkotóereje megnyilatkozott a parasztseregek létrehozásában, felfegyverzésében és a fejedelmi seregek elleni harcok előkészítésében és megvívásában. A parasztfelkelés a legmagasabb politikai és katonai érettséget Thomas Müntzer közvetlen befolyására Türingiában érte el.[9]

A parasztháborúban keletkezett első forradalmi népi hadsereg — különösen a harcosoknak a parasztseregeknél érvényesített demokratikus beleszólási joga révén — magában hordta a feudális hadügy osztályjellegének világos alternatíváját, egy új, néphez kötött katonai szervezet magját. Egy új, demokratikus katona-eszményképet készített elő, amely a felkelők veresége dacára évszázadokon keresztül, a népi harc hagyományelemeként, tudatképző tényezőként hatott.

A parasztháború hagyománya a feudális szolgasors elleni sok kisebb parasztfelkelésben, valamint az 1618—1648 közti harmincéves háború alatt kirobbant népi harcokban élt tovább. Habár a parasztfelkelések a fejedelmek erősebb katonai hatalma és az elégtelen saját erők következtében kudarcot vallottak, bizonyították a német és külföldi feudális urak és szoldateszkájuk elnyomása elleni bátor népi ellenállást. A néptömegek ereje és katonai képessége megnyilvánult a 17—18. században, a külföldi betörések elhárításában is. Így például a törökök elleni harcokban és a francia abszolutizmus hadseregeinek ellenséges betöréseivel szemben. Az idegen hódítók elleni ellenállás gyakran egybeolvadt a parasztoknak saját országuk feudális nemessége elleni osztályharcával, és különösen Poroszországban egyúttal a militarista zsarnokság ellen is irányult.[10]

7 *Engels:* A német parasztháború. *Marx—Engels* Művei, 7. k. Budapest, 1962. 359. o.
8 Uo. 321. o.
9 Különösen a német parasztháború 450. évfordulója alkalmával járult hozzá az NDK történettudománya egy sor publikációval e hagyomány feltárásához. Ezekhez tartozik: Szerzői kollektíva G. Vogler vezetésével: Illustrierte Geschichte der deutschen frühbürgerlichen Revolution. Berlin, 1974.; *Siegfried Hoyer:* Das Militärwesen im Deutschen Bauernkrieg 1524—1526. Berlin, 1975.
10 Lásd: Kurzer Abriss der Militärgeschichte von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis 1945. Berlin, 1974. 101. s. köv. o.

A polgári társadalom németországi megteremtéséért vívott harc hagyományai

Az 1789—1794 közti francia forradalom hatására a néptömegek fokozódó forradalmi aktivitása Németországban is kikényszerítette a polgári társadalmi változások napirendre tűzését. A kibontakozó társadalmi átalakulásnak ez a korszaka jelentős új katonai hagyományokat is kitermelt. Ennél a fordulatnál teljesen egyértelműen nyiválnul meg, hogy a progresszív katonai hagyományokat, miként általában a forradalmi és haladó hagyományokat, csak a hazai forradalmi folyamatok és a mindenkori világtörténelmi fejlemények közti kölcsönhatás állandó figyelembevételével lehet feltárni. Franciaország néptömegei forradalmi módon formálták át az egész hadügyet, szakítottak a régi haditörvényekkel és hadiszokásokkal, és az abszolút hadseregek helyett forradalmi népi hadsereget és új hadviselést teremtettek.

A francia forradalomnak különösen a Franciaországgal határos német területeken volt közvetlen hatása az osztályharcra. A Mainzi Köztársaság (1793. március 18—július 23.) volt német földön az első polgári-demokratikus államrend, amely az új rendszer katonai biztosítására — francia példára — Nemzeti Gárdát hozott létre, és proklamálta a polgári Franciaországhoz való csatlakozást. Ezeket az intézkedéseket a francia forradalmi csapatok védelme alatt a Mainz városában működő német jakobikus klub sugalmazta, amelynek élén Georg Forster, a felvilágosult természettudós és Andreas Josef Hofmann, a természetjog professzora állt. A klub tagjai túlnyomórészt a kispolgárságból származtak. Mainz városának és várának több hónapos védelme után a köztársaság vereséget szenvedett a feudális ellenforradalom katonai túlerejével szemben.[11] Georg Forsterrel és a német jakobinusokkal katonai tekintetben is folytatódott a forradalmi demokratizmus Thomas Müntzertől és a parasztseregektől kiinduló irányvonala. Már a német polgári átalakulás történetének kezdetén megalapozták a polgári köztársaságért vívott népi harc hagyományát.

Az 1806—1807-es háborúban a francia hadseregek csapásai alatt összeomlott a régi porosz állam. A Jena és Auerstadt melletti kettős csatában elszenvedett 1806. október 14-i vereséget a legtöbb vár szégyenteljes kapitulációja követte. Dicsőséges kivételt képezett Neithardt von Gneisenau parancsnoksága alatt Kolbert (Kolobrzeg) vára, ahol közös védelemre egyesült a polgárság a helyőrségi csapatokkal, és csak szívós ellenállás után szenvedtek vereséget a katonai túlerőtől.

Poroszország katonai veresége magát a királyt és megrögzötten reakciós környezetét is annak belátására kényszerítette, hogy a katonai reform elkerülhetetlen. Gerhard von Scharnhorst,[12] aki már 1806 előtt, a francia népi hadseregek legyőzhetetlen erejének hatása alatt, valódi reformokért állt ki, vette át az elnöki tisztet a Katonai Reformbizottságban. A liberális nemesi frakció képviselőiként olyan kipróbált tisztek tartoztak a bizottsági tagok közé, mint Neithardt von Gneisenau, Hermann von Boyen és Karl von Grolmann, akik Scharnhorstot aktívan támogatták. A bevezetett katonai reformok lényegüket tekintve megfeleltek a polgári átalakulás objektív szükségszerűségeinek. A nép és a hadsereg új kapcsolatának megteremtését tűzték ki célul, és arra törekedtek, hogy a

11 Klassenkampf, Tradition, Sozialismus. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der DDR. Grundriss. Berlin, 1974. 206. s köv. o.

12 *Hansjürgen Usczek:* Scharnhorst. Theoretiker — Reformer — Patriot. Sein Werk und seine Wirkung in seiner und für unsere Zeit. Berlin, 1972.

hadsereget a társadalmi haladás, azaz a polgári átalakulás szolgálatába állítsák. A katonai reform legfontosabb részei az általános hadkötelezettség megvalósítása Landwehrrel (honvédséggel) és Landsturmmal (népfölkeléssel), a nemesi privilégiumok megszüntetése a tiszti beosztások betöltésénél és a tisztikar megnyitása a polgári származásúak előtt, valamint a hadügyminisztérium mint központi katonai hivatal létrehozása.

A Német Demokratikus Köztársaság a porosz katonai reformot katonai hagyományai közé sorolja, mivel az elősegítette a társadalmi haladást, a reakciós, feudális hadügy felszámolását. Scharnhorstnak az a követelése, hogy a hadsereg hagyományaként kell kezelni a haladás élenjáró szolgálatát, azt jelenti, hogy a néppel és a mindenkori haladó társadalmi mozgalommal lépjünk szövetségre, és megfeleljünk a korszerű háború követelményeinek. E hagyomány őrzése arra kötelezi az NDK Nemzeti Néphadseregének tagjait, hogy a szocializmus és imperializmus közti világméretű harcban tudatosan és aktívan, korunk társadalmi haladásának úttörőiként szálljanak síkra a szocializmusért. Ezzel valóra váltják a haladás eszméit, a reformerek hagyatékának döntő mozzanatát. Ugyanakkor a szocialista társadalmi viszonyok lehetővé teszik, hogy messze az akkori katonai reform és kezdeményezői objektíve meghatározott polgári korlátai fölé emelkedjenek. A régen túlhaladott hagyományok kritikus szemlélete és további fenntartása megfelel V. I. Lenin egyik követelményének, aki megjegyezte: „Az örökség őrzése egyáltalán nem azt jelenti, hogy be kell érni az örökséggel . . .”[13] Ebben az értelemben állnak ki az NDK és fegyveres erői a porosz katonai reformerek hagyományának haladó tartalma mellett, és utasítják vissza a régi imperialista német hadseregeknek és az NSZK-beli Bundeswehrnek erre az örökségre való visszaélésszerű hivatkozásait. A Német Demokratikus Köztársaság Scharnhorsthoz és a nevével fémjelzett társadalmi átalakulásokhoz fűződő kapcsolatát tanúsítja a Scharnhorst-rend, az NDK legmagasabb katonai kitüntetése.

A Napóleon elleni 1813—14-es felszabadító háborúkban, amelyek magukon viselték a nemzeti-demokratikus népfelszabadító háború vonásait, a Scharnhorst által bevezetett reformok kiállták a próbát.

Ebben a helyzetben az újjászervezett porosz hadsereget a nép áldozatkészsége és hazafias lelkesedése éltette, megnőtt a néptömegek saját erejükbe vetett hite. A népfelkelés és a népfelfegyverzés, valamint az Oroszországgal való fegyveres szövetség úrrá lett a napóleoni idegen uralmon, és megalapozta a német és orosz hazafiak fegyverbarátságának hagyományát, amely a szocializmus új társadalmi viszonyai között a Nemzeti Néphadsereg és a Szovjet Hadsereg közti szoros fegyverbarátságban folytatódik.

Az NDK kiemelkedő katonai hagyományainak történelmi gyökerei ott vannak az 1848—49-es polgári demokratikus forradalomban is, amelyben a néptömegek alkotóerejüket a legmesszebbmenően kibontakoztathatták.[14] Bár a forradalmat a reakciós katonai körökre támaszkodó nemesi ellenforradalom brutálisan és véresen leverte, az mégis a feudális rend végleges bukását és a németországi polgári társadalom érvényrejutását eredményezte.

Míg a burzsoázia elárulta a forradalmat és katonailag is csődöt mondott, a néptömegek fegyveres harca új, értékes hagyományokat teremtett. Így jött létre — főleg a határozottan demokratikus irányzatú harcokban, amelyek az 1849. májusi drezdai felkeléssel kezdődtek, és tetőpontjukat Badenben és Pfalzban

13 *Lenin:* Melyik örökségről mondunk le? *V. I. Lenin* Összes Művei, 2. k. Budapest, 1972. 508. o.
14 Lásd: Szerzői kollektíva W. Schmidt vezetésével: Illustrierte Geschichte der deutschen Revolution 1848/49. 2. átdolgozott kiadás. Berlin, 1975.

érték el — a munkásosztály, a parasztság és a kispolgárság reakció elleni közös fegyveres fellépésének a hagyománya. Badenben és Pfalzban a reguláris csapatok legnagyobb része átállt a nép oldalára. Az átálltak a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg részét képezték. A felkelők ténylegesen harcoló magva, amely először nyúlt fegyverhez, és amely az odasietett ellenforradalmi porosz csapatokkal harcolt, a munkásosztály soraiból került ki. A Kommunisták Szövetségének tagjai Drezdában, Elberfeldben, Pfalzban és Badenben a harcolók első soraiban álltak. „A leghatározottabb kommunisták voltak a legbátrabb katonák."[15]

E kor legkiemelkedőbb hagyományaihoz tartozik a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg harcosainak forradalmi lelkesültsége és áldozatkészsége. Ebben a hadseregben álltak ki a munkások és a kommunisták az első nagy katonai erőpróbát. Engels, a tudományos kommunizmus egyik megalapítója és a munkásosztály első katonai teoretikusa, a Willich-féle szabadcsapat segédtisztjeként vett részt a fegyveres népi harcokban, és Johann Philipp Becker, a forradalmi demokrata, Marx és Engels későbbi harcostársa, tehetséges népi hadvezérnek bizonyult. Engels őt „az egyetlen német forradalmi tábornoknak"[16] nevezte. Amikor Friedrich Engels kötelezettséget jelentő nevét adományozták a Nemzeti Néphadsereg Katonai Akadémiájának, ez magában foglalta az NDK legmagasabb katonai tanintézetének az 1848-as forradalom haladó katonai hagyományai melletti hitvallását is.

1848—1949-es nemzetközi forradalmi mozgalomban,[17] amelynek része volt a német forradalom, megszületett a közös forradalmi harc és a népek nemzetközi szolidaritásának kimagasló hagyománya is. Ez többek között abban is kifejezést nyert, hogy a badeni és pfalzi felkelők segítségére önkéntesek siettek Franciaországból, Lengyelországból, Svájcból és Magyarországról, s az egész forradalmi hadsereg feletti főparancsnokságot Ludwik Mieroslawski lengyel forradalmár tábornokra ruházták. A magyar néppel közös jelentős hagyományok kezdete is ezekre a viharos forradalmi évekre esik. Karl Marx és Friedrich Engels nagy figyelemmel kísérte a magyarországi forradalmi mozgalom menetét. Felismerték, hogy 1849 tavaszán a magyarok forradalmi háborújának lefolyása és kimenetele döntő jelentőségű volt az európai forradalmi mozgalom további lefolyása számára.[18] Kiálltak Magyarország forradalmi erői mellett, és védelmezték őket az európai ellenforradalom áskálódásaival szemben. Hogy mit jelentett Magyarország a német nép haladó erői számára, kiderül Varnhagen von Ense polgári publicista egyik naplóbejegyzéséből, amelyet 1849. április 23-án rögzített: „Mennyire megszégyenítenek bennünket a magyarok! Német szájhőseink Frankfurtban nem akarták elismerni a magyarok szabadságtörekvéseit, be kellett volna hódolniuk; most ők a mi reménységünk és ügyünk támaszai."[19]

A rastatti vár 1849. júliusi, a velencei erődítmény augusztusi és a komáromi vár októberi kapitulációja megpecsételte a fegyveres népi harcok katonai vereségét, mégis elévülhetetlenek az 1848/49-es forradalmi évek hagyományai. Ugyanúgy mint Rastattban, a győztes ellenforradalom mindenütt brutálisan leszámolt a forradalmárokkal, és közülük számosat megölt. Mindnyájukra illik Friedrich Engels megjegyzése, hogy hősökként haltak meg. „Egyetlenegy sem rimánkodott, egyetlenegy sem remegett."[20]

15 *Engels:* A német birodalmi alkotmány-hadjárat. *Marx—Engels* Művei, 7. k. Budapest, 1962. 178. o.
16 *Engels:* Johann Philipp Becker. *Marx—Engels* Művei, 21. k. Budapest, 1970. 308. o.
17 Lásd: *Heinz Helmert—Hansjürgen Usczek:* Bewaffnete Volkskämpfe in Europa 1848/49. Berlin, 1973.
18 *Marx—Engels:* Magyarország. Neue Rheinische Zeitung. *Marx—Engels* Művei, 6. k. Budapest, 1962. 494. s köv. o.
19 *K. A. Varnhagen von Ense:* Tagebücher. 6. k. Leipzig, 1862. 137. o.
20 *Engels:* A német birodalmi alkotmány-hadjárat. *Marx—Engels* Művei. 7. k. Budapest, 1962. 190. o.

A munkásosztálynak a német történelembe való belépésével az NDK-ba torkolló hagyományvonal teljesen új minőségűvé válik. 1848-tól erőteljesebbé válik a munkásosztály történelmi fellendülésének hosszú és bonyolult fejlődési folyamata. A munkásosztállyal az az osztály kezdte meg történelmi tevékenységét, amelynek saját felszabadítása egyúttal az egész társadalom kizsákmányolás és elnyomás alóli felszabadítását is magában foglalta. Ahogyan Marx és Engels írta, a proletariátus „Nem szüntetheti meg saját életfeltételeit anélkül, hogy meg ne szüntetné a mai társadalom összes embertelen életfeltételeit, amelyek az ő helyzetében összpontosulnak."[21] A népből új vezetőerő nőtt ki, amely a munkásosztály tudományos világnézete alapján, a forradalmi párt vezetésével, első ízben tudta a győzelem perspektíváját adni a néptömegek harcának.

Alapvetően ez érvényes a társadalmi haladásért vívott küzdelemben a katonai problémák forradalmi megoldására is. Csak a munkásosztály bizonyult alkalmasnak arra, hogy harcot folytasson — a Marx és Engels által megalapozott proletár katonai elmélet alapján, a történelmi törvényszerűségekkel teljes összhangban — a militarista rendszer ellen, a demokratikus, néphez kötött és végül szocialista hadszervezetért. A munkásosztály nemcsak arra volt képes, hogy a néptömegek korábbi harcainak minden haladó katonai hagyományát folytassa és gazdagítsa, hanem arra is, hogy a hagyományokkal kapcsolatos eszméket és célkitűzéseket — szövetségeseivel együtt — magasabb fokon megvalósítsa az NDK-ban, a szocialista honvédelem megszervezésének folyamatában.

A német munkásmozgalom forradalmi katonai hagyományainak lényeges elemét képezi a Marx és Engels által megalapozott önálló proletár katonapolitika megvalósításáért vívott harc. A munkásosztály történelmi szerepének felismerésére és az 1848-as forradalom tanulságaira támaszkodva indokolta meg Marx és Engels, hogy a proletárpártnak katonai kérdésekben is önálló, a burzsoáziától független álláspontot kell képviselnie. Ezért elengedhetetlennek tartották, hogy a munkások a forradalmi változások folyamatában fegyveresen és „önállóan, mint proletárgárda szervezkedjenek, maguk választotta parancsnokokkal és saját maguk választotta vezérkarral."[22]

Ezen az alapon és ezekért a célokért küzdve vetette meg August Bebel és Wilhelm Liebknecht a porosz—német militarizmus elleni következetes harc alapját, ugyanakkor az állandó hadseregek helyett az általános katonai szolgálatért és a népi hadseregért szálltak síkra. Ez a hagyomány hazafias és egyúttal internacionalista. Különösen ezt mutatta az 1869-ben alapított (eisenachi) Szociáldemokrata Munkáspárt állásfoglalása az 1870—71-es német—francia háborúval és az 1871-es Párizsi Kommünnel kapcsolatban. A német munkások egy sor háborúellenes tüntetésen tanúsították szolidaritásukat francia osztálytestvéreikkel és határozottan tiltakoztak a porosz rablópolitika ellen. Az a visszhang, amelyre a kommün az egész világon lelt, Németországban különösen élénk volt.[23] Karl Marx-szal és Friedrich Engels-szel egyetértésben a forradalmi német szociáldemokraták, Wilhelm Liebknecht-tel és August Bebellel az élen, kiálltak a francia főváros proletármozgalma és a kommunárok fegyveres harca mellett. A kommunárok harcának a munkásosztály forradalmi hagyományvo-

21 *Engels—Marx:* A szent család. *Marx—Engels* Művei, 2. k. Budapest, 1958. 35. o.
22 *Marx—Engels:* A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez, 1850 március. *Marx—Engels* Művei, 7. k. Budapest, 1962. 242. o.
23 *Jean Bruhat—Jean Dautry—Emile Tersen:* Die Pariser Kommune von 1871. Heinz Köller német kiadása. Berlin, 1971. 281. s. köv. o.

nalának folytatását illető jelentőségéről Franz Mehring megjegyezte: „1871. március 18-án felkelt a párizsi proletariátus, és bebizonyította, hogy az európai történelemnek 1848-tól mély értelme volt, habár ezt a népek drágán megfizették."[24] Ha ezt követően a forradalmi német munkások az 1848. márciusi forradalmi napokra való emlékezést összekapcsolták a francia munkások 1871. márciusi hőstetteire való visszaemlékezéssel, a saját nemzeti forradalmi hagyományt a munkásosztály lényegéből fakadó internacionalista hagyományvonallal kapcsolták össze.

A német baloldaliak, élükön Karl Liebknechttel és Rosa Luxemburggal, a századforduló után folytatták az imperializmus, militarizmus és háború elleni harcban ezt a hagyományt, és megvédték a német szociáldemokrácia revizionista erőinek opportunista eltorzításaival szemben. Karl Liebknecht indokolása a céltudatos és szervezett antimilitarista harc szükségességéről[25] és a baloldaliak első világháború alatti katonai tevékenysége a német csapatok között és a hátországban, az imperializmusba való átmenet utáni osztályharc feltételeinek megfelelően tovább gazdagította az antimilitarista hagyományokat.

Az NKP és a forradalmi katonai hagyományok

A forradalmi munkásmozgalomnak az NDK-ba torkolló katonai hagyományai új minőséget értek el a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet Nagy Októberi Szocialista Forradalom által bevezetett korszakának körülményei között. A lenini bolsevik párt vezette Októberi Forradalom győzelme „... a XX. század legfőbb eseménye, amely gyökeresen megváltoztatta az egész emberiség fejlődésének menetét."[26] A Vörös Október napjai óta a szocializmus és imperializmus közti harc növekvő mértékben áthatja a világpolitikai jelentőségű társadalmi tevékenység valamennyi területét, így a katonapolitikát és a hadügyet is. A forradalmi nemzetközi munkásmozgalom Októberi Forradalom óta keletkezett hagyományai elválaszthatatlanul összekapcsolódnak ezzel a harccal és a Kommunista Internacionálé tevékenységével. Utóbbi érdeme, hogy a leninizmust nemzetközi méretben egybekapcsolta a munkásmozgalommal. Jelentősen hozzájárult Lenin és a bolsevikok katonapolitikai és katonai elméleti örökségének a kommunista mozgalom összességében és minden egyes kommunista párton belüli elsajátításához és alkalmazásához. A Vörös Október világtörténelmi hatásáról Erich Honecker, az NSzEP Központi Bizottságának főtitkára a következőket mondta: „Ebből a döntő fordulópontból indul ki minden út, amelyeken a népek századunkban társadalmi létüket alapvetően megújítják. Lerombolják az imperialista uralom fellegvárait, és felszabadulnak a kapitalista kizsákmányolás és elnyomás láncai alól. Megteremtik a szocializmus és kommunizmus világát, a szabad alkotómunka, az emberi méltóság, a béke és a biztonság világát. Ebben a világban reális valósággá válnak azok a távlatok, amelyekre Marx, Engels és Lenin tudományosan megalapozott tanításaikban

24 *Franz Mehring:* Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. 2. k. Berlin, 1960. 386. o.

25 Külön kiemelkedő: *Karl Liebknecht:* Militarismus und Antimilitarismus unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Jugendbewegung. In: *Karl Liebknecht:* Gesammelte Reden und Schriften. 1. k.: September 1900 — Februar 1907. Berlin, 1958. Ezzel az írással Karl Liebknecht a modern militarizmus lényegének, funkcióinak, megjelenési formáinak és belső ellentmondásainak átfogó elemzését adta. Ezzel egyúttal lerakta az elméleti alapokat az imperialista tömeghadseregek elleni antimilitarista harc hagyományának kialakulásához és a munkásosztály proletárharcra való neveléséhez is.

26 Az SZKP Központi Bizottságának 1977. január 31-i határozata A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójáról. Társadalmi Szemle, XXXII. évf., 1977/3. szám, 44. o.

utaltak, azok az ideálok, amelyekre a munkásosztály egy új jelenért és jövőért vívott harcában törekszik."[27]

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak ezek a hatásai megmutatkoznak a forradalmi német munkásmozgalom katonai hagyományaiban is. Közvetlen kifejezést nyert ez az 1918-as németországi novemberi forradalomban és a Német Kommunista Párt megalapításában. A novemberi forradalom a nemzetközi forradalmi mozgalmak azon hullámának a része volt, amelyet az Októberi Forradalom vezetett be, s az első nagy forradalmi összeütközés német földön a szocializmus és kapitalizmus között, amelyben a fő hajtóerő a munkásosztály volt. A németországi forradalom alatt az Októberi Forradalom befolyása mindenekelőtt a proletár harcalakzatokban és harcmódokban, a fegyveres felkelésben, a katonatanácsok és a népőrségek létrehozásában mutatkozott meg. Ez a befolyás a munkásosztály militaristaellenes harcának eltökéltségében, a népfelfegyverzés és a Vörös Gárda követelésében nyilvánult meg a legszembetűnőbben.

A népfelfegyverzés megvalósításban jelentős lépés a novemberi forradalomban helyi vagy területi szinten szervezett népőrségek, biztonsági erők és vörös gárdák felállítása.[28] A leghaladóbb és legjelentősebb erőkhöz tartozott a berlini népi haditengerészeti hadosztály,[29] amely 1918 novemberében és decemberében a berlini forradalmi erők jelentős katonai hatalmi tényezője volt. A forradalom alatt a proletár fegyveres mozgalom utolsó csúcspontját 1919. áprilisában érte el, a Bajor Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének létrehozásával és harcaival. A Bajor Tanácsköztársaság leverése 1919. május elején egyúttal a forradalom végét is jelentette.

A novemberi forradalomban felállított fegyveres alakulatok különösen ott jelentették a munkásosztály felfegyverzésének és a demokratikus népi fegyveres erők létrehozásának valódi kezdeteit, ahol a Spartacus-Szövetség tagjai, a forradalom tüzében alapított Német Kommunista Párt szervezetei és tagjai vagy a Független Német Szociáldemokrata Párt forradalmi erői megfelelő befolyással rendelkeztek a helyi munkás- és katonatanácsokban, valamint magukban a fegyveres alakulatokban. A novemberi forradalom proletár fegyveres harcainak, valamint annak a küzdelemnek, amelyet a Spartacus-Szövetség és a fiatal NKP vívott a katonai kérdés — mint a hatalmi kérdés része — megoldásáért, szilárd helye van az NDK katonai hagyományaiban. A német imperializmus császári haditengerészetében jelentkezett forradalmi matrózmozgalom, a berlini népi haditengerészeti hadosztály és más városok forradalmi haditengerészeti kötelékeinek hagyománya testesül meg és talál méltó folytatást a Nemzeti Néphadsereg haditengerészeti erejénél, amely a „népi haditengerészet" elnevezést viseli. Az NDK Nemzeti Néphadseregének és Határőrségének katonai főiskolái az NKP vezetőinek és alapítóinak nevét viselik. Karl Liebknechtét a Népi Haditengerészeti Főiskola, Rosa Luxemburgét a Határőrség Katonai Főiskolája, Franz Mehringét a Légierő és Légvédelem Katonai Főiskolája, Wilhelm Pieckét a Katonapolitikai Főiskola. Bár az a kezdeményezés, amely a novemberi forradalomban a német militarizmus hatalomtól való megfosztására és a mun-

27 *Erich Honecker:* Unter dem Banner des Internationalismus. Ausgewählte Reden und Aufsätze. Berlin, 1972. 257. s. köv. o.

28 Lásd: Klassenkamp, Tradition, Sozialismus. 376. o.; Illustrierte Geschichte der Novemberrevolution in Deutschland. A NSzEP KB mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet kiadása. Berlin, 1968.

29 Az 1918. november 11-én alapított népi haditengerészeti hadosztályt döntően olyan berlini munkások alkották, akik a háború alatt a haditengerészetnél szolgáltak, és a forradalom kitörése után hazatértek, Berlinben pedig a forradalmi matrózalakulathoz csatlakoztak.

kásosztály forradalmi fegyveres erőinek felállítására irányult, olyan jobboldali szociáldemokrata vezetők árulása következtében, mint Friedrich Ebert, Gustav Noske és Philipp Scheidemann, akik a militaristákkal paktáltak, nem tudott kibontakozni, a munkásosztály forradalmi élcsapata olyan alapvető ismeretekre tett szert, amelyek a proletariátus harcának is új perspektívát adtak. A forradalom tanulságai döntően hozzájárultak ahhoz is, hogy előkészítsük a munkásosztálynak a győzelemhez vezető utat és az NDK-ban a forradalmi átalakulás folyamatában a hatalmi kérdés részeként a katonai kérdést is sikeresen megoldjuk.

A munkásosztály harca a novemberi forradalom katonapolitikai tanulságainak megvalósításáért elválaszthatatlanul kapcsolódik az NKP-nak mint marxista—leninista harci pártnak az SZK(b)P példája szerinti fejlődéséhez. Az NKP egyik legnagyobb teljesítménye az volt, hogy munkája eredményeként a munkásosztály felismerte: a német nép forradalmi mozgalmainak — a német parasztháború, az 1849/49-es polgári demokratikus forradalom, az 1918. novemberi népi forradalom — hagyatéka, valamint az összes haladó és humanista eszme az új korszak feltételei közepette csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tapasztalatainak és tanulságainak tanulmányozásával és alkotó alkalmazásával valósítható meg.

Az NKP a szovjethatalomban a németországi forradalmi folyamat továbbfejlődésének döntő támaszát is látta. A német munkásmozgalom katonai hagyományai ezért elválaszthatatlanul egybekapcsoltak a leninizmus, különösen a proletárforradalom lenini katonai programjának tanulmányozásával és alkotó alkalmazásával. Ezek a hagyományok a forradalmi hazafiság és proletár internacionalizmus egységét testesítik meg, és a nemzetközi forradalmi mozgalom hagyományainak részét képezik.

Az NDK jelentős katonai hagyományai gyökereznek történelmileg a háborút követő 1919—1923 közti forradalmi válságban. Ezekhez tartozik mintegy 5000 német hadifogoly-internacionalista részvétele a Vörös Hadseregnek a fiatal szovjethatalom megvédéséért, az ellenforradalom és a külföldi katonai intervenció ellen vívott harcában.[30] Ez a harc gazdag a bátorság, az eltökéltség és az áldozatkészség példáiban, mivel a kommunisták számára a szovjethatalom megvédéséért folytatott fegyveres harcban való részvétel abból a meggyőződésből fakadt, hogy a proletár világforradalom bázisát védik meg, és így felelnek meg legjobban hazájuk munkásosztálya forradalmi törekvéseinek is. Ennek az internacionalista hagyománynak része a német munkásosztály „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól!" jelszóval kibontakozott széles szolidaritási mozgalma, amely az imperialista hatalmak Szovjet-Oroszország elleni intervenciója ellen irányult. Ebben az időben a német és magyar nép között további forradalmi kapcsolatok keletkeztek. Így a Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-i létrehozása és a magyar Vörös Hadsereg harca a német munkásosztályt a német imperializmus elleni újabb akciókra ösztönözte. Lenin a magyar munkásokhoz írt levelében írta: „Az egész világon a munkásosztály minden becsületes tagja a ti pártotokon áll."[31] Ez a megállapítás érvényes a német munkásosztályra is. Az NKP 1919. április 11-i nyilatkozatában ez áll: „Oroszországból, a proletárforradalom szent tüzéből a szikra átpattant Magyarországra, gyújtva, serkentve,

30 *Rudi Dix—Sonja Striegnitz:* Deutsche Internationalisten im Kampf für die Sowjetmacht 1917—1920. In: Die Große Sozialistische Oktoberrevolution und Deutschland. 2. k. Berlin, 1967. 63—115. o.

31 *V. I. Lenin:* Üdvözlet a magyar munkásoknak. *Lenin* Összes Művei, 38. k. Budapest, 1973., 377. o.

a régit felemésztve, az újat felébresztve."[32] A Magyar Tanácsköztársaság létrehozása közvetlen visszhangra lelt a Ruhr-vidék bányászainak tömegmozgalmában 1919. március végén és a Bajor Tanácsköztársaság kikiáltásában 1919. áprilisában.

A háborút követő németországi forradalmi fegyveres osztályharcokban — különösen a Ruhr-vidéki Vörös Hadsereg[33] és más, a Kapp-puccs leverésére alakult proletárseregek harcaiban, az 1921. márciusi közép-németországi fegyveres összeütközésekben,[34] az egységfront előkészítéséért és a munkáskormányok létrehozásáért vívott küzdelmekben, valamint a hamburgi munkások 1923. októberi felkelése alatt — a kommunisták, osztályöntudatos szociáldemokraták és pártonkívüli munkások a katonai kérdés forradalmi megoldására törekedtek. A harcoló munkások fegyverrel a kezükben védekeztek a reakció ellen, és eközben bátorságot, merészséget, proletárfegyelmet és proletártetterőt, valamint nagy áldozatkészséget tanúsítottak. A munkásosztály militarizmus elleni fegyveres harcának akcióegységét teremtették meg. E hagyomány megteremtésének jelentős részét képezték az NKP kezdeményezésére és vezetésével keletkezett proletárszázadok.[35] A háborút követő forradalmi válság korának kemény osztályharcaiban a német munkásmozgalom a nevelés szempontjából nagy jelentőségű hagyományt hozott létre. Ezekben a harcokban a proletárok tízezrei emelkedtek felül a polgári legalitás korlátain, tették túl magukat a politikai tevékenységnek a jobboldali szociáldemokrata vezetők opportunista alkalmazkodási és koalíciós politikája által szabott szűk határain, keltették új életre az uralkodó osztály hatalmai tényezőivel való forradalmi, nyílt összeütközés hagyományát. Ebben a forradalmi hagyományban a német kommunisták történelmi erőt láttak. Clara Zetkin írta erről: „A forradalmi hagyomány a legmagasztosabb új belső életnek, a proletártömegek legmagasabb fokú új szellemiségének kifejezése. Ezen alapul magával ragadó, nevelő-alkotó hatalma."[36] A proletariátus forradalmi élcsapatának a feladata, jegyezte meg Clara Zetkin, az arról való gondoskodás, hogy munkájában, harcában tovább éljenek Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg és minden más mártír eszméi, „míg el nem érjük a célt, amely mindnyájunkat halálon és síron túl is összeköt: a kommunista rendet, amelyért az ellenforradalom áldozatai éltek és amelyért meghaltak."[37]

A leninizmus céltudatos elsajátításának és érvényesítésének folyamatában az NKP, az 1925 óta Ernst Thälmann által irányított központi bizottság vezetésével, céltudatosan továbbfejlesztette a proletár forradalmi honvédelmi nevelést,

32 Dokumente und Materialen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. VII/1. k. Februar 1919 — Dezember 1921. Berlin, 1966. 67. o.

33 A Ruhr-vidéki Vörös Hadsereget 1920. március 12-én a német imperializmus és militarizmus legreakciósabb erői azon kísérletének elhárítására alakították meg, amely a munkásosztály novemberi forradalombeli eredményeinek elsöprésére és reakciós katonai diktatúra felállítására irányult. Ereje elérte a 100 000 főt. Kommunista, szociáldemokrata és pártonkívüli munkásokból állt. (Lásd: *Erwin Könnemann—Hans-Joachim Krusch:* Aktionseinheit contra Kapp-Putsch. Der Kapp-Putsch im März 1920 und der Kampf der deutschen Arbeiterklasse sowie anderer Werktätiger gegen die Errichtung der Militärdiktatur für demokratische Verhältnisse. Berlin, 1972.)

34 1921. márciusában a középnémet iparvidéken fegyveres összeütközésekre került sor a rendőrség és a brutális rendőri önkénynek ellenszegülő forradalmár munkások között. E harcokban jelentős részük volt a Leuna-Művek munkásainak.

35 Proletárszázadok keletkeztek 1923 tavaszán a fasiszta veszélyre tekintettel az NKP és a baloldali szociáldemokrata erők kezdeményezésére. Ezek többnyire fegyvertelenek voltak, kommunista, szociáldemokrata és pártonkívüli munkásokból tevődtek össze. Többek között a munkások gazdasági érdekeinek megvédésére, valamint a fasiszta és militarista provokációk megakadályozására, ill. visszaverésére vetették be őket. A forradalmi mozgalom vereségekor, 1923 őszén, a századokat valamennyi német tartományban betiltották. A proletárszázadok létrejöttének és fejlődésének részese volt Radó Sándor magyar kommunista, a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének politikai biztosa is. (Lásd: *Radó Sándor:* Dóra jelenti. Budapest, 1971. 56. s. köv. o.)

36 *Clara Zetkin:* Ausgewählte Reden und Schriften. II. k.: Auswahl aus den Jahren 1918 bis 1923. Berlin, 1960. 170. o.

37 Uo. 148. o.

miközben mind jobban megértette, hogyan kapcsolja össze a honvédelmi nevelést egész politikai-ideológiai tevékenységével és tömegmunkájával. Különleges érdemeket szerzett a honvédelmi nevelésben az 1924-ben az NKP kezdeményezésére felállított Vörös Frontharcos Szövetség,[38] amelynek élén 1925 óta Ernst Thälmann állt. A Vörös Frontharcos Szövetség legfontosabb feladatait abban látta, hogy felvilágosítsa a dolgozókat a német imperializmus és militarizmus agresszív és revansista terveiről, hogy a munkásokat a Szovjetunióval és annak Vörös Hadseregével való szolidaritásra nevelje és védelmezze a munkásszervezetek intézményeit, tüntetéseit, és gyűléseit a Weimari Köztársaságban létező számos militarista és fasiszta egyesület és szervezet támadásaival szemben. A Vörös Frontharcos Szövetség a proletár forradalmi katonapolitika szellemében nevelte tagjait, megismertette őket a háborúról és hadseregről szóló marxista—leninista tanítással, korlátozott mértékben haditechnikai ismereteket közvetített nekik, mindezt abból a célból, hogy az osztályharc valamennyi, így katonai követelményeinek is meg tudjanak felelni. A Vörös Frontharcos Szövetség kiállt a német és nemzetközi munkásmozgalom forradalmi hagyományai, az 1848-as munkászászlóaljak harcai mellett, az 1871-es párizsi kommunárok, a pétervári Téli Palotát 1917-ben megostromló vörös gárdák mellett, és azon munkászászlóaljak mellett, amelyek 1918-ban a forradalmat védték az ellenforradalom ellen, 1920-ban pedig a munkásosztály érdekeit a Kapp-puccsal szemben. Ebben az értelemben jelentette ki Ernst Thälmann, hogy a Vörös Frontharcos Szövetség „minden kor kommunárjainak hagyományát őrzi és ápolja."[39]

Az NKP és a Vörös Frontharcos Szövetség által kifejlesztett hagyományok alapvető ismertetőjegye a forradalmi hazafiság és a proletár internacionalizmus egysége, mert a honvédelmi nevelés azt a célt szolgálta, hogy a munkásosztályt képessé tegye saját országában az imperializmus és militarizmus elleni harcra és a Szovjetuniónak az imperialista fenyegetések elleni védelmére. Az NKP, a Vörös Frontharcos Szövetség és a munkásosztály más önvédelmi szervezetei, mint a proletárszázadok vagy a Weimari Köztársaság végén a fasiszta terror elleni széles önvédelmi mozgalom, gazdag hagyományokkal rendelkeznek a honvédelmi nevelés terén, s ezek elevenen élnek az NDK fegyveres szerveinél, a Nemzeti Néphadseregben, a Határőrségben, a Népi Rendőrségben, de a munkásosztály munkásőr-kötelékeinél, a Sport- és Technikai Szövetségben és a szocialista ifjúsági szervezetben is. Ennek a hagyománynak az őrzését és folytatását bizonyítja az is, hogy az NDK Szárazföldi Hadereje Katonai Főiskolájának Ernst Thälmann nevét adományozták. Ezekből a példákból látható, a NSzEP Központi Bizottsága állandóan abból indul ki, hogy a honvédelmi nevelés hatékonysága és „a fegyveres alakulatok ereje és harcértéke lényegében attól is függ, mennyire elevenek a forradalmi hagyományok."[40]

Kiemelkedő katonapolitikai és katonai hagyományok keletkeztek az NKP által vezetett német antifasiszta ellenállási mozgalomban, amely kezdettől fogva a fasizmus és a háború elleni nemzetközi front alkotórészeként bontakozott ki.

38 A Vörös Frontharcos Szövetség a munkásosztály antimilitarista védelmi szervezete volt, amelyet azzal a céllal alapítottak, hogy a megerősödő német militarizmus elleni harcra összefogjanak minden öntudatos munkást, különösen a világháború egykori katonáit. Katonailag szervezett és egyenruhát viselő tagokból álló szervezet volt. Kötelékei gyakran jelentek meg zárt alakzatban. Bár a Vörös Frontharcos Szövetség alkalmazta a katonás formaságokat, fegyvertelen volt, és nem az NKP saját katonai szervezetének jellegét viselte, hanem a politikai tömegmunka pártok feletti szervezete volt. Miután Carl Severing szociáldemokrata birodalmi belügyminiszter 1929. május elején betiltotta a Vörös Frontharcos Szövetséget, az tevékenységét illegálisan folytatta.

39 *Ernst Thälmann:* Geschichte und Politik. Artikel und Reden 1925 bis 1933. Berlin, 1973. 76. o.

40 *Erich Honecker:* Zuverlässiger Schutz des Sozialismus. Ausgewählte Reden und Schriften zur Militärpolitik der SED. Berlin, 1972. 25. o.

Ezek azért foglalnak el külön helyet az NDK katonai hagyományai között, mert a német munkásosztály marxista—leninista pártjának egy új, demokratikus és szocialista Németország hadseregének osztályjellegéről és feladatairól vallott addigi legérettebb elképzeléseiről[41] és a német nép legjobb erőinek a fasiszta barbárság elleni hősiességéről tanúskodnak. Ezeknek a német hazafiaknak és internacionalistáknak a fasiszta német imperializmus náci rendszere és bűnös háborús politikája elleni rendíthetetlen, hősies és áldozatkész harci hagyományai annak a harcnak a hagyományai, amelyet az NKP illegális szervezeteiben és az általuk irányított nagy ellenállási szervezetekben, a fegyházakban a koncentrációs táborokban, üzemekben és hivatalokban, a fasiszta tömegszervezetekben és a Wehrmacht szerveinél, csapatainál folytattak. Ebben a harcban részt vettek kommunisták, szociáldemokraták, a dolgozók minden osztályának és rétegének tagjai, munkások és parasztok, humanista érzelmű értelmiségiek és a polgárság demokratikus erői. A hitleri Wehrmachtban is voltak hazafias erők, akik a német nép békés és boldog jövője érdekében a náci rezsim ellen harcoltak, mint például Harro Schulze-Boysen főhadnagy, a hírszerző, vagy Claus Schenk von Stauffenberg gróf ezredes, aki az 1944. július 20-i Hitler-ellenes merényletet elkövette. Az ellenállási mozgalom erőinek fő részese mégis a munkásosztály volt, vezető erőnek pedig az NKP bizonyult, amelynek tagjai és funkcionáriusai az antifasiszta harcban a legnagyobb véráldozatot hozták.

E harc legkiemelkedőbb hagyományaihoz tartozik mintegy 5000 német kommunista és más antifasiszta részvétele a spanyolországi nemzetközi brigádok harcaiban, akik közül mintegy 3000 spanyol földön áldozta életét.[42] A szovjet önkéntesekkel és sok más nemzet internacionalista harcosaival együtt a békét, a demokráciát és a szocializmust védelmezték Spanyolországban a fasizmus — a világimperializmus legreakciósabb erőinek rohamcsapata — támadásaival szemben. Életüket a fasiszták és militaristák nélküli demokratikus Németországért kockáztatták. A spanyol nép nemzeti-forradalmi háborújának csataterein a Varsói Szerződésben tömörült testvéri hadseregek mai fegyverbarátságának jelentős történelmi alapjait vetették meg. E kor közös harci hagyományaihoz tartozik a német és magyar internacionalisták szoros harcközössége, amely mindkét nép haladó hagyományai között szilárd helyet foglal el. Különösen akkor váltak szorossá a két ország internacionalistáinak kapcsolatai, amikor egy század magyar önkéntes a XI. Nemzetközi Brigád „Edgar André" zászlóaljában harcolt. A XI. Nemzetközi Brigád német harcosai a legnagyobb tisztelettel beszéltek magyar parancsnokukról, Münnich Ferencről (Otto Flatterről), aki 1938. áprilisától augusztusáig volt a brigád parancsnoka. Nevét bejegyezték a XI. Brigád becsületkönyvébe.[43]

A nemzetközi brigádok hagyományainak az ifjú nemzedékhez való közvetítésében, különösen az NDK fegyveres erőinek tagjainál, jelentős szerepe van Heinz Hoffmann hadseregtábornoknak, az NDK nemzetvédelmi miniszterének, Erich Milke vezérezredesnek, az NDK állambiztonsági miniszterének és Fried-

41 Lásd: *Paul Heider:* Antifaschistischer Kampf und revolutionäre Militärpolitik. Zur Militärpolitik der KPD von 1933 bis 1939 im Kampf gegen Faschismus und Kriegsvorbereitung, für Frieden, Demokratie und Sozialismus. Berlin, 1976.

42 Szerzői kollektíva Horst Kühne vezetésével: Pasaremos. Deutsche Antifaschisten im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes. Berlin, 1970; *Horst Kühne:* Revolutionäre Militärpolitik 1936—1939. Militärpolitische Aspecte des national-revolutionären Krieges in Spaneien. Berlin, 1969.

43 Lásd: *Györkei Jenő:* Deutsch—ungarische Beziehungen im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes. In: Interbrigadisten. Der Kampf deutscher Kommunisten und anderer Antifaschisten im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes 1936 bis 1939. A Friedrich Engels Katonai Akadémián 1966. január 20—21-én tartott tudományos konferencia anyaga. Berlin, 1966. 218. s. köv. o..; Pasaremos. 190. o

rich Dickel vezérezredesnek, az NDK belügyminiszterének, akik maguk is a nemzetközi brigádokhoz tartoztak.

Az antifasiszta harc hősiességéről tanúskodik a német kommunisták és más antifasiszták bátor és önfeláldozó kockázatvállalása, akik hírszerzőkként, a Szovjetunió Vörös Hadseregének vagy Európa sok országában partizánkötelékek tagjaiként, a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottság elnevezésű frontszervezet harcosaiként vagy a fasiszta koncentrációs táborok illegális katonai szervezeteiben járultak hozzá a fasiszta rezsim fölötti győzelemhez, és életüket tették fel egy imperialisták és militaristák nélküli antifasiszta-demokratikus Németországra.[44]

Éppen ezek a hagyományok kapcsolódnak össze elválaszthatatlanul a Szovjetunió felszabadító tevékenységével, haderőinek a hitleri Németország hadigépezete fölötti győzelmével, a fasiszta Németország által elfoglalt országok népeinek felszabadító harcával. A kommunisták által vezetett német antifasiszta ellenállási mozgalom harcosainak minden hősiessége dacára a német munkásosztály és más haladó erők nem tudtak döntően hozzájárulni a fasiszta diktatúra vereségéhez. A Szovjetunió világtörténelmi felszabadító tette adta meg a német népnek a történelmi lehetőséget, hogy a demokrácia, a béke és a szocializmus útjára lépjen, és az októberi forradalommal kezdődő korszak alapvető törvényszerűségei most már Németországban is érvényesülhessenek. A kommunisták ismerték fel ezt a történelmi lehetőséget, és élükre állva magukkal tudták ragadni a német nép minden más haladó, antifasiszta erőit. Erről jegyezte meg Leonyid Iljics Brezsnyev, az SZKP Központi Bizottságának főtitkára: „Ezek az emberek a Szovjet Hadsereg katonáival együtt jöttek a háború lövészárkaiból, az antifasiszta illegalitásból, a fasiszta koncentrációs táborokból, ahol szögesdrót mögött tartották fogva őket. Magukkal hozták a Német Kommunista Párt és a nemzetközi kommunista mozgalom munkájának felbecsülhetetlen tapasztalatait. Körülöttük tömörültek azok a legjobb és legbecsületesebb erők, amelyek azokban az években Kelet-Németországban voltak."[45] Az antifasiszta ellenállás hagyományai, a népek e korból való közös harci hagyományai ösztönzik fegyveres erőink és szerveink tagjainak hazafias és internacionalista nevelését, szolgálják a Nemzeti Néphadseregnek a Szovjet Hadsereggel és a Varsói Szerződés minden más testvéri hadseregével való fegyverbarátságát. Az NDK sok üzeme és iskolája, utcája és tere, valamint Nemzeti Néphadseregének és Határőrségének sok magasabbegysége viseli azoknak a német antifasiszta ellenállási harcosoknak a nevét, akik a nemzetközi brigádokban, az illegalitásban és az emigrációban, mint hazafiak és internacionalisták, a szocializmusért vívott harc legközelebbi céljaként, egy antifasiszta Németországért szálltak síkra.

44 Az antifasiszta ellenállással foglalkozó művek sokaságából a katonai hagyományok szempontjából a következőkre utalunk: *Günter Kühn—Wolfgang Weber:* Stärker als die Wölfe. Ein Bericht über die illegale militärische Organisation im ehemaligen Konzentrationslager Buchenwald und den bewaffneten Aufstand. Berlin, 1976.; *Wladislaw Góra—Stanislaw Okecki:* Za Naszą i Wasza Wolność. Für unsere und Eure Freiheit. Deutsche Antifaschisten im polnischen Widerstandskampf. Berlin, 1975; *Karlheinz Pech:* An der Seite der Resistance. Zum Kampf der Bewegung „Freies Deutschland" für den Westen in Frankreich (1943—1945). Berlin, 1974.; *Willy Wolff:* An der Seite der Roten Armee. Zum Wirken des Nationalkomitees „Freies Deutschland" an der sowjetisch-deutschen Front 1943 bis 1945. Berlin, 1975.

45 *L. I. Brezsnyev:* Fester Bruderbund eint unsere Völker. (Szilárd testvéri kötelék egyesíti népeinket.) A Német Demokratikus Köztársaság megalakításának 25. évfordulója alkalmából 1974. október 6-án Berlinben rendezett díszünnepségen elhangzott beszéd. Berlin, 1974. 6. o.

Szocialista katonai hagyományok

A német földön megteremtett első munkás-paraszt állam megőrizte és folytatta a német nép történelmének, valamint a német és nemzetközi munkásmozgalomnak minden haladó és forradalmi katonai hagyományát. Olyan hadsereget hozott létre, amely csak és kizárólag a béke biztosítását, a szocialista rendszer és az állampolgárok békés életének megbízható védelmét szolgálja; olyan hadsereget, amely egy a néppel, és éppen ezért elkötelezettnek érzi magát minden haladó és forradalmi hagyomány iránt. Erről állapította meg Heinz Hoffmann hadseregtábornok, a NSzEP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának tagja, az NDK nemzetvédelmi minisztere, hogy a Nemzeti Néphadsereg 1956-os létrehozásával „olyan német hadsereg jött létre, amely a német hadtörténelem haladó hagyományait folytatja: a parasztháború és a felszabadító háborúk seregeinek, az 1918—19-es munkásseregnek, a Ruhr-vidéki Vörös Hadseregnek, a nemzetközi brigádok német harcosainak és az antifasisztáknak a hagyományait. És létrejött a felszabadult munkások és parasztok első szocialista reguláris hadserege abban az országban, amely nemcsak kiváló polgári katonai személyiségeket — egy Scharnhorstot, egy Clausewitzet — tud felmutatni, hanem amelyben a munkásosztály zseniális katonai teoretikusa, Friedrich Engels is született."[46]

Ma már mégsem elegendő az NDK katonai hagyományait csupán a német földön megteremtett első szocialista állam előtörténetében keresni. Szükséges ennek az államnak és fegyveres erőinek létrejöttét és erősödését, saját történetét is bevonni, mert az, amit a fejlett szocialista társadalom formálásánál már elértünk, jelentős mértékben meghaladja az idősebb nemzedékek korábbi elképzeléseit és célkitűzéseit. A több mint húszéves történelmi múlttal rendelkező Nemzeti Néphadsereg nemcsak „méltón folytatta a forradalmi német munkásmozgalom katonai hagyományait", hanem egyúttal „megalapozta az első szocialista német hadsereg saját hagyományait is."[47]

Az NDK hatalmat gyakorló munkásosztálya és szövetségesei a NSzEP vezetésével, az antifasiszta-demokratikus átalakulás és a szocialista forradalom folyamatában, valamint a fejlett szocialista társadalom formálása és az NDK honvédelmének megszervezése során, új szocialista katonai hagyományokat teremtettek. Ezek a szocialista katonai hagyományok a német munkásosztály és a német antifasiszta ellenállási mozgalom forradalmi hagyományainak tudatos továbbvitelével keletkeztek. Magukba foglalják a német nép történelmének haladó katonai hagyományait és a forradalmi nemzetközi munkásmozgalom hagyományait. Minőségileg új tartalmuk elsődlegesen abban áll, hogy a hatalmat gyakorló munkásosztály történelmi feladatának az NDK-ban való megvalósítása során és a szocialista államhatalomnak a béke biztosításáért és a szocialista építőmunka katonai védelméért vívott harcában keletkeztek. Ezek a hagyományok elválaszthatatlan alkotórészei az NDK-beli szocialista állam és szocialista nemzet új hagyományai összességének, amelyek ápolását és alkotó továbbfejlesztését a marxista—leninista párt — a szocialista forradalom győzelméért küzdő minden nemzedék, a szocializmus és kommunizmus építői és védelmezői érdekében és azok ideáljai alapján — tudatosan elősegíti.

Különös jelentősége van a szocialista építőmunka során keletkezett hagyomá-

46 *Neues Deutschland*, 1975. március 1—2.
47 Heinz Hoffmann hadseregtábornok beszéde: Arbeiter-und-Bauern-Armee erfüllt treu ihre Klassenpflicht (A munkás—paraszt hadsereg hűségesen teljesíti osztálykötelességét.) *Neues Deutschland*, 1976. február 28—29.

nyoknak. Ezekhez tartozik, hogy csak néhány legfontosabbat említsünk, az élmunkás- és újítómozgalom, a szocialista munkaverseny a termelés minden szférájában, a jó minőségű termékek előállítása. A marxista—leninista párt vezette munkásosztály a szocialista honvédelmi nevelésnek, a nép és hadsereg egységének jelentős hagyományát is megteremtette. Ennek kifejezése látható abban, hogy a sorkötelesek a forradalmi munkásmozgalom vagy az antifasiszta ellenállás emlékhelyein, vagy szocialista nagyüzemekben tesznek esküt, s a fegyvereket — jelképesen — munkásmozgalmi veteránok, a szocialista munka élmunkásai vagy a munkásőralakulatok parancsnokai nyújtják át az ifjú katonáknak. Ehhez tartozik továbbá a Sport- és Technikai Szövetség katonai szpartakiádja és több más forma.

Mindez arról tanúskodik, hogy az NDK-ban a nép és hadsereg egysége, amely évszázadokon át a szabadságukért küzdő néptömegek ideálja és programja volt, a szocializmus feltételei között eleven valósággá és a szocialista honvédelmi nevelés jelentős erőforrásává vált. Abban a mértékben, ahogyan a nép erkölcsi-politikai egysége, valamint a nép és hadsereg egysége fejlődik és erősödik, ahogyan a munkásosztály tudományos történelemszemlélete mindinkább meghatározza az egész nép történelemfelfogását, a munkásosztály szövetségesei is fokozottabban támaszkodnak a honvédelmi nevelésben a munkásosztály hagyományaira, és maguk is gazdagítják azt. A Nemzeti Néphadsereg és más fegyveres testületek tagjai a néphez való szilárd kötődésüket, a munkásosztályhoz és marxista—leninista pártjához, a szocialista hazafisághoz és a proletár internacionalizmushoz való hűségüket nem utolsósorban más népek antiimperialista felszabadító harcának támogatásával bizonyítják. Az imperializmussal vívott kemény osztályharc olyan helyzeteiben, mint például 1956-ban, 1961-ben vagy 1968-ban, a rájuk ruházott katonai feladatok megoldásában magas fokú harckészültségükkel bizonyították, hogy elkötelezettnek érzik magukat a forradalmi nemzetközi munkásmozgalom hagyományai iránt és hűségesek katonai esküjükhöz az imperializmus és mindenfajta ellenforradalom elleni harcban.

Az NDK új szocialista katonai hagyományai a legszorosabban kapcsolódnak a szocialista államok közössége és katonai koalíciójának kialakulása és fejlődése történetéhez. A Varsói Szerződés közös szociálpolitikai, gazdasági és ideológiai alapokon álló szocialista védelmi szövetsége történelmileg megerősödött. Már saját hagyományai is vannak,[48] amelyeket a szocialista internacionalizmus hagyományainak nevezünk. Ezekben a nemzetközi forradalmi mozgalom katonapolitikai és katonai hagyatéka él tovább. Egyidejűleg visszatükrözik a szocialista államok és hadseregeik harci közösségének alapjait és elveit. Ezekben a hagyományokban megnyilvánul a testvéri hadseregeknek a béke és szocializmus védelmére irányuló közös felelőssége, a testvéri hadseregek kölcsönös tisztelete, a kölcsönös testvéri segítségnyújtás és támogatás, a katonai mesterség tökéletesítésére irányuló közös törekvés. A közös harci hagyományok kialakulásának folyamata kapcsolatban van minden egyes testvéri hadsereg nemzeti hagyományainak kölcsönös tartalmi gazdagodásával, ahogyan másrészt mindegyiknek része van a közös hagyományok kialakításában és fejlesztésében.

A nemzetinek és nemzetközinek ez a dialektikus kölcsönös viszonya a hagyományok megértésében nem enged teret azoknak az ellenséges spekulációknak, hogy az egyes hadseregek történelmének és hagyományainak nacionalista szembeállításával gyengítsék a testvéri hadseregek erkölcsi-politikai egységét és

48 Lásd: *A. A. Grecsko:* A szovjet állam fegyveres erői. Budapest, 1976. 465. s. köv. o.

egybeforrottságát, és megkérdőjelezzék a szocializmus kollektív védelme alapelvének helyességét és szükségességét.[49]

Az NDK szocialista katonai hagyományainak magvát, mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben, a Nemzeti Néphadsereg új hagyományai képezik. A Nemzeti Néphadsereg több mint húszéves történetében és az NDK Határőrségének harmincéves történetében a magasabbegységek, egységek és kisebb kötelékek, együttműködve szovjet fegyverbarátaikkal és más testvéri hadseregekkel, egy sor kiemelkedő teljesítményt értek el a szocializmus és a béke védelmét szolgáló harckészültség állandó fokozásában.

A katonák élete és szolgálata, a napi katonai kötelességteljesítés erősíti a meglevő hagyományokat és újakat hoz létre.[50] Történelmi tapasztalatok bizonyítják, hogy a katonák, a tiszthelyettesek, zászlósok és tisztek tetterejét és fáradhatatlan erőkifejtését, ideológiai szilárdságát, teljesítőképességét és tudását lényegesen erősíti a forradalmi hagyományokkal való azonosulás és az a törekvés, hogy versengjenek forradalmi elődeikkel a katonai feladatok teljesítésében. Mindenekelőtt ezekből az összefüggésekből adódik a folyamatosság, és a közvetlen átmenet a forradalmi német munkásmozgalom katonai hagyományaiból az NDK és fegyveres erői szocialista katonai hagyományaihoz. Ezen alapul egyúttal a hagyományok aktualitása, valamint az a funkciójuk, hogy a nemzedékek közti kapocsként hassanak.

Az NDK Nemzeti Néphadserege és Határőrsége szocialista hagyományainak kialakulását és fejlődését nagy mértékben az eredményezte, hogy megvalósult a marxista—leninista párt — a Nemzeti Néphadsereg sikeres történetének fő forrása — vezető szerepe. A fegyveres erők irányítása a párt és annak központi bizottsága által, a parancsnokok, a politikai szervek és az NSzEP pártszervezeteinek küzdelme, a kommunisták alkotó tevékenysége a Nemzeti Néphadsereg és a Határőrség valamennyi szolgálati területén, a történelem minden időszakában döntő volt a harckészültség állandó tökéletesítésében. A párt vezető szerepe által meghatározott hagyomány fontos tartalma a kommunisták szilárd osztályálláspontja, a politikai és katonai feladatok megoldásánál tanúsított példamutató szerepük és a hadsereg párton kívüli tagjainak nyújtott bajtársi segítségük.

Az új szocialista hagyományok kialakulására és tartalmára döntő befolyása volt annak, hogy a Nemzeti Néphadsereg, kezdettől fogva a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek keretében, szocialista koalíciós hadseregként fejlődött. A nagy hadgyakorlatokon való részvétele, valamint az a számos és sokoldalú kapcsolat, amelyet a többi testvéri hadsereggel tart fenn, erősítette a Nemzeti Néphadsereg új fegyverbarátsági hagyományainak fejlődését. Szocialista osztály- és fegyverbarátság eltéphetetlen kötelékei keletkeztek, amelyek döntően hozzájárultak a Varsói Szerződés katonai erejéhez és egybeforrottságához.

A testvéri hadseregekhez fűződő, a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi hagyományainak befolyására kialakult, sokoldalú baráti kapcsolatok legfontosabb és leglényegesebb részének tekinti a Nemzeti Néphadsereg „az osztály- és

49 Ilyen spekulációk erőteljesebben jelentkeznek az utóbbi években az NSZK publikációiban, amelyekben egyértelműen antikommunista és szovjetellenes helyzetből kiindulva, meghamisítják a Varsói Szerződés hadseregeinek történetét és hagyományait. [Lásd többek között: *Brenko P. Ahnsteiner* (kiad.): Nationale Tradition in sozialistischen Armeen. Bonn — Bad Godesberg, 1974.; *P. Gosztony* (kiad.): Zur geschichte der europäischen Volksarmeen. Bonn — Bad Godesberg, 1976.]

50 Lásd: Die parteipolitische Arbeit in der Sowjetarmee und Seekriegsflotte. Berlin, 1975. 250. s. köv. o.

fegyverbarátságot a Szovjet Hadsereggel, a Varsói Szerződés fő katonai erejével."[51] A Nemzeti Néphadsereg és a Szovjet Hadsereg közti kapcsolatoknak már saját hagyományai vannak. Ezek a Szovjetunió és fegyveres erői által nyújtott sokoldalú segítség és támogatás eredményeként születtek, ami különösen az NDK-beli munkás-paraszt hatalom szocialista katonai kádereinek kiképzését, a Nemzeti Néphadsereg felállításánál és fejlesztésénél közreműködő szovjet tanácsadók és katonai szakértők segítségét illetően volt nagyon jelentős. Ezek a hagyományok a szovjet tudományos eredmények és tapasztalatok, valamint a szovjet fegyverzet és harci technika elsajátításának folyamatában keletkeztek. Különös jelentőségűek voltak és ma is azok e fegyverbarátság fejlődése számára a Nemzeti Néphadsereg magasabbegységeinek és egységeinek a németországi szovjet hadseregcsoport társalakulataihoz fűződő, a katonaélet minden területét átfogó kapcsolatai, s azok folyamatos elmélyítése. Az a gyakorlat, hogy fejlődésünk szintjét a szovjet társalakulatok mércéjével mérjük és versengünk egymással a harckiképzésben elérendő magasabb eredményekért, a fegyverbarátság új hagyományainak egyik lényeges tartalmi ismertetőjegyévé vált.

A hagyományok ápolása összességében lényegesen hozzájárul ahhoz, hogy ezentúl is kifejezésre juttassuk: büszkék vagyunk a történelmi fejlődés sikeres mérlegére és rendíthetetlenül bízunk az NDK-nak a Szovjetunió és a többi testvéri ország oldalán biztosított perspektívájában. A történelmi tapasztalatok és tanulságok közvetítése erősíti a Német Szocialista Egységpárt politikája és katonapolitikája iránti megértést, elmélyíti az NDK Nemzeti Néphadserege és Határőrsége tagjaiban a meggyőződést, hogy a Német Demokratikus Köztársaság megbízható katonai védelmével megtisztelő hazafias és internacionalista kötelességet teljesítenek. Ezért az NDK történészei és hadtörténészei a NSzEP IX. kongresszusa határozatainak megvalósítása során egyik feladatukat abban látják, hogy a hagyományok még céltudatosabb kutatásával és közvetítésével hozzájáruljanak a szocialista tudat további fejlesztéséhez, különösen az ifjú nemzedék hazafias és internacionalista neveléséhez és a szocialista honvédelmi motívumok alátámasztásához.

51 *Heinz Hoffmann:* 20 Jahre Warschauer Vertrag — 20 Jahre Schutz des Friedens und Sozialismus in Europa. Berlin, 1975. 21. o.

NEMESKÜRTY ISTVÁN

MÉSZÁROS LÁZÁR AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSA, 1845

A Magyar Tudós Társaság 1844. decemberében levelező taggá választotta Mészáros Lázár cs. kir. alezredest, a Lodi-ban (Lombardia) állomásozó 5. huszárezred parancsnokhelyettesét.

A nagy ívrét papíron felül gróf Széchenyi István ajánlása olvasható: *„ajánlja levelező tagul Széchenyi István"*, alatta pedig a titkár, Schedel (Toldy) Ferenc indoklása: *„mint a magyar ügy apostolát Lombardiában."*

Széchenyin és Toldyn kívül további tizenöt akadémikus hitelesítette aláírásával a választást: Balásházy János agrártudományi szakíró, Döbrentei Gábor, báró Eötvös József (ő azt is odaírta: *„különösen ajánlja")*, Fáy András, Fogarasi János nyelvész, Frivaldszky Imre természettudós, Gebhardt Ferenc orvos, Kiss Károly ny. százados, író, Kubinyi Ágoston régész, Luczenbacher (Érdy) János régész, numizmatikus, Nagy János keleti nyelvész, Szontagh Gusztáv ny. százados, kritikus, filozófus, Tarczy Lajos természettudós, Vásárhelyi Pál mérnök és Vörösmarty Mihály.

Mészáros alezredes tehát ismert és becsült egyéniség volt az aláírók előtt. Ő az első ténylegesen szolgáló hivatásos katonatiszt, akit a Magyar Tudós Társaság tagjául választott.

Mivel érdemelte ki ezt a kitüntető bizalmat?

A két nyugdíjas századossal, Kiss Károllyal és Szontagh Gusztávval évtizedek óta szoros barátságot tartott. Számos Szontagh-hoz intézett levele maradt ránk a harmincas évekből. Széchenyi István is ismerte Mészárost. 1837. július 20-i keltezéssel Mészáros arról értesíti Széchenyit, hogy egyik őrmesterét, Szomort, bejuttatta a féltve őrzött Melegnano-i (Milano mellett) különlegesen korszerű hengermalomba szakmunkásnak, s az kikémlelvén a malom műszaki adatait és működését, ezeket Mészáros most megküldi Széchenyinek, hogy Magyarországon is létesíthessenek hengermalmot. De tudósítja Mészáros Széchenyit egyéb hasznos értesülésekről is: egy ízben például olasz nyelvből lefordítja egy selyemhernyótenyésztő szakember tanulmányát, s elküldi Széchenyinek, tudván, hogy a gróf érdeklődik a selyemgyártás hazai meghonosítása iránt.

Mászáros szépen, ízesen, szabatosan írt magyarul.

Mára 1820-ból, főhadnagy korából ismerjük magyar nyelvű levelét (Eszék, 1820. szeptember 25.)

Emlékiratából tudjuk, hogy az ezernyolcszáztizes években Szlavóniából folyóiratszerűen levelezett sógornőjével, Antal bátyja irodalomkedvelő feleségével s e levelezést a tisztikar általa alakított irodalmi körében felolvasta.

Azt is tudjuk, hogy művelt férfi volt. Gyermekkorában, atyja könyvtárában a francia *Encyclopediát* bújta, s mint írja, ez *„alá is ásott minden régi tekintélyt becsületesen."* Richardson, Fielding, Pope, Jean Paul voltak kedvenc írói. A németen és latinon kívül olaszul, franciául, angolul beszélt. Igyekezettel művelte a magyar nyelvet. Ezredében is biztosította a magyar nyelv használatát. (Természetesen a szigorúan vett szolgálati érintkezésen kívül.) Felvilágosult, türelmes, de szigorú parancsnok volt. Unokaöccsének, akit a család — úgy látszik, szilaj természete miatt — pár hónapra hozzá küldött fegyelmezésül, így ír: *„Én jó ember vagyok és személykülönbség nélkül szeretem az embert, de a roszszat ... az iszákost, a rendetlent gyűlölöm ... Szalay szolgám ugyan* — (ő vitte

a levelet Magyarországra, a bácskai birtokra) — *de mivel becsületes ember, szépen fogadjad.*" (Cremona, 1844. július 25.)

Mindez azonban, bármennyire kirítt is Mészáros alezredes a cs. kir. tisztikar átlagából, nem ok az akadémiai tagságra. Széchenyi megválogatta a maga embereit.

A kérdésre, miért választották a Tudós Társaság levelező tagjává, Mészáros Lázár székfoglaló előadása adja meg a választ. Széchenyi és a Tudós Társaság Mészáros Lázárban a cs. kir. hadsereg legképzettebb, a magyar ügy iránt legfogékonyabb törzstisztjét látta, aki hivatásszerűen és tudományos szinten foglalkozott hadseregszervezési kérdésekkel. Mészáros Lázár nem volt hadvezér, taktikus vagy stratéga; az ő szakterülete a *hadseregszervezés.*

Mészáros alezredes több hónapos levelezés után — köszönőlevél a Tudós Társaságnak, beszámolók irodalmi terveiről — 1845. szeptember hatodikán Milánóban adta postára székfoglaló előadását: *„értekezésemet szíves felolvasásra, ha arra méltattatik, Kiss Károly barátomnak ajánlom."*

Mivel elöljáróitól nem kapott szabadságot, a dolgozatot, mely 1845. október 18-án érkezett meg Pestre, Mészáros távollétében egy másik, vele együtt levelező tagul megválasztott, Budán szolgáló cs. kir. főhadnagy: komonkai Korponay János — 1848-ban Batthyány nemzetőri, majd a hadügyminiszter titkára — olvasta fel 1845. október 27-én.

A székfoglaló előadás, melynek kézirata az MTA levéltárában van, s mellyel a tudomány érthetetlen módon mind a mai napig nem foglalkozott, címlapján *„A katonaságrul"*, belül pedig *„A' katonaságról"* címet viseli.*

*

A tanulmány rövid történeti áttekintéssel kezdődik; Mészáros kifejti, hogy az emberiség története a szerző választott tárgya szempontjából csak a lőpor és a sajtó feltalálásától kezdve szolgál tanulsággal.

A sajtó a műveltség addig elképzelhetetlen terjedését tette lehetővé, a lőpor viszont a hadviselést forradalmasította. Mert bár *„a lőpor a társasviszonyokra* (értsd: a társadalmi fejlődésre) *is némi befolyással volt, de leginkább hatott a hadiügyekre."* Mégpedig nem csak abban az értelemben, hogy a haditechnika fejlődött, hanem úgy is, hogy ettől kezdve az ipar és a tudomány *„az öldöklő szerek s eszközök végtelenigi szaporítására"* törekedett, s így a politikában a háború maradt a döntő és végső érv; a háború, *„ez az ész előtti szörnyeteg."*

Ennek a felemás állapotnak egyetlen ellensúlyozási lehetősége a sajtó, a könyvnyomtatás, ami *„az emberi ész kifolyásainak terjesztője."*

Ő maga is úgy érzi, hogy igazi feladata ember és társadalom viszonyának meghatározása lenne. De a tudomány nem ezzel törődött, hanem *„Tristram Shandy pálcalován nyargalt"* és csak az öncélú, az önmagáért való áltudományosság virult. Pedig a tudomány csak akkor ér valamit, ha működése a társa-

* Az idézett kéziratok: a levelek egy része, a taggá választás jegyzőkönyve és maga a székfoglaló előadás az MTA kézirattárában találhatók.

Említésre méltó, hogy az OSZK kézirattárában is vannak publikálatlan Mészáros-levelek, melyeket a hatvanas évek elején szereztek meg. A *„Levelestár"*-ból való például az unokaöccséhez írott idézett levél.

Ugyanitt őrzik jegyzőkönyvecskéjét (Oct. Hung. 377.), melyből megtudjuk, hogy 1849. augusztusában magával vitte az emigrációba az alábbi két könyvet: *„L'application de militair aux travaux publique"* és *„Organization du travail par Briancourt"* — tehát változatlanul foglalkoztatta a hadsereg szerepe a békés építőmunkában.

Az OSZK kézirattárában, Horváth Mihály hagyatékában található az az okmány is, melyben Kossuth kormányzó 1849. június 12-i budapesti keltezéssel Mészáros altábornagyot katonai nevelésügyi főfelügyelővé nevezi ki

dalom javára szolgál. Sterne *Tristram Shandy*-je után (1767—68) Georg Cristoph Lichtenberg német fizikust (1742—1799), a villamosság egyik felfedezőjét idézi, aki szerint ami az évezredek során felhalmozódott könyvtömegben igaz, az egy pár ívre könnyen ráfér, de amiről azt képzeljük, hogy tudomány, holott nem az, *„azt ezer tevék hátaikon el nem hordják"*.

Van viszont a haditechnika lőpor általi változásának egy fontos és jó értelmű jelentősége: a testi erő helyébe az erkölcsi és értelmi erők szerepe nyomult. Lehetséges volna tehát kevesebb véráldozattal háborút viselni, ha már elkerülhetetlen, de ezzel a lehetőséggel eddig egyetlen állam sem élt; *„a népek nem a legörvendeztetőbb állapotban pangtanak."*

Igaz ugyan, hogy a XVII. századi angol forradalom tágította az emberi jogokat *„és az emberi önérzet egy részével megesmérkedett"*, de a gátlástalan gyarmatszerzés, a hódító gyarmati háborúk sora *„az emberiség eszméjét nem igen gyarapíthatta."*

A többi országok még annyira sem juthattak, mint Anglia. A tudósok, bármily szorgalmasan működtek is, élettől elszakadt könyvtudományukkal *„az emberi nem boldogításának ábécéjéhez nem emelkedhetvén fel, a hódítókat pharusi világítással tisztelték, és a népet, melynek sorsa javítását merényleni kellett volna, alig méltatták mécs-pislogásra"*.

A francia forradalom annak jelzése volt, hogy az idő megérett a társadalmi változásokra. Azonban *„a philosophicus század ... gazdagabb volt eszmékben, mint tettleges tudományban és annak alkalmazásában az emberi élet- és társasaságra"*.

Ezért a francia forradalomnak nem sikerült helyes és szép eszméit a gyakorlatba átvinni; azokat *„az egész társadalom javával és jogával gyakorlatilag egyesíteni nem tudta"*.

A békés kifejlés helyett jöttek a napóleoni háborúk; eszmék terjesztésének ürügyén a hódítás. Emiatt a meghódítottakban az eszmék hitelüket veszítették és gyanússá váltak. A hadi viszonyok között az eddiginél is *„kevesebb gond fordíttatott a népek nevelésére, jólétére"*. Viszont tökéletesedtek a pusztító eszközök és általában a hadsereg. A népek katonákká lettek. Ez az állapot kedvezett a forradalomban felülkerekedett polgárságnak: *„szatócskénti helyzetből nagybanira emelkedett"*. Napóleonnak kétségtelen érdemei közé tartozik a gazdasági élet, a közlekedés és a korszerű jogszolgáltatás megszervezése, egyáltalán: *„a terményerő kifejlése"*; csakhogy *„az általa sújtott, darabolt, rövidített s újra összeillesztett népek"* számára *„a lét vagy nemlét kérdése mindent háttérbe szorított"*. Ennek folytán a forradalom és polgárosulás eszméi helyett csak katonai jellegű fejlődés történt.

A napóleoni háborúknak *„az orosz fagy és a nemzetek feleszmélte"* vetett véget.

A békében elvileg érvényesülhettek volna a forradalom vívmányai, hiszen minden forradalom *„valami jónak magvát hordja magában"* s valóban akadtak, akik az emberiség tökéletesedését *„az egyesek összesítésében és az összhangzati cselekvésben lelték meg"*. Sajnos azok, akik *„a jobbnak létesítését az értelem szabadabb nyilatkozatával merénylették"* ezen igyekvésüket csak *„négy fal között"* tehették, s így tanításaik *„nyilvános téren gyakorlatiakká nem válhattak"*.

Ez a jelenlegi állapot; ebben a társadalmi közegben működik a hadsereg. *„A népek sorából keletkeznek ki a katonák, a népek sorába térnek vissza, ha kiszabott idejük letelt"* — tehát a katonai szolgálatot nem szabad csak szűk szakmai kiképzésnek tekinteni, hanem egy egész emberéletbe ágyazva kell azt

megtervezni. *„Ezek tárgyalását fogom merényleni."* Tudja, hogy fejtegetése, javaslata gyakorlatilag aligha lesz kivihető, mert *„az indítványozáson túlhaladni az e tárggyal foglalkozó legnagyobbak is alig voltak képesek"*.

Eddig tart — a 10. kézírásos lapig — a tanulmány első része. E bevezetés, mint olvashattuk, a katonaság intézményét az egész társadalom életének és mozgásainak összefüggésében látja; a szerző elégedetlen a fennálló társadalmi viszonyokkal és tájékozott a harmincas-negyvenes évek szellemi áramlataiban. Utal az utópista szocialistákra, akik az emberiség tökéletesítését *„az egyesek összesítésében és az összhangzati cselekvésben lelték meg"*.

Meghökkentően türelmes és józan érvelés egy cs. kir. alezredestől.

Eszmefuttatásának ezt az első részét csak ritkán támasztja alá hivatkozásokkal, tekintélyek idézésével; néhány, a lényeget nem érintő hivatkozáson kívül — (például, maga is nagy homeopatha lévén, nem mulasztja el megemlíteni Samuel Christian Friedrich Hahnemann nevét; vagy felidézi Sterne közkedvelt regényét, a *Tristram Shandy*-t) — Johann Peter Friedrich Ancillon-t említi enyhe öngúnnyal —, ő maga, Mészáros *„azon tudósok lajstromába illik, kik semmit sem írtak"*, ahogy ezt Ancillon jegyezte meg néhány kortársáról — továbbá Georg Cristoph Lichtenberget.

Ez a néhány név is elég, hogy megállapíthassuk: Mészáros Lázár ismerte a maga korának tekintélyeit mind az irodalom (Sterne) mind a természettudományok (Hahnemann, Lichtenberg), mind pedig a történetírás (Ancillon) terén.

Közülük a hugenotta család sarjaként Berlinbe emigrált Ancillon, udvari történetíró, a porosz trónörökös nevelője, a porosz katonai akadémia tanára, ez a romantikus *„nagynémet"* azért figyelemre méltó, mert a hadsereg reformját sürgető (különben feudálisan gondolkodó) táborhoz tartozott. Lichtenberg viszont nemcsak nagy természettudós volt, hanem jó humorú, ironikus elme, haladó eszméket valló író is. A kíméletlen öngúnyra bármikor kapható Mészáros egyénisége (éppen e természete miatt érti őt félre máig az utókor!) közel állt Lichtenberg egyéniségéhez.

Még csak a székfoglaló előadás felénél járunk, de máris megállapíthatjuk, hogy a cs. kir. hadsereg tisztikarában aligha szolgált Mészáros Lázárhoz hasonló intelligenciájú és műveltségű *magyar* törzstiszt. Azok, akik valamilyen szakmai téren elméletileg kitűntek, mint például kellemesi Melczer Andor őrnagy, szabályzatíró, vagy mint gróf Lamberg Ferenc altábornagy, hadosztályparancsnok vagy nem rendelkeztek a Mészároshoz hasonló műveltséggel (Melczer), vagy egyoldalú tudásukat a császári ház érdekeinek rendelték alá (Lamberg), s nem mertek, nem tudtak, nem akartak egy Lichtenberg vagy a francia utópisták felé kitekinteni. Nem is szólva a forradalmak olyan áttekintéséről, amilyent Mészáros végzett el; vagy azok iránti rokonszenvéről, akik *„a jobbnak létesítését az értelem szabad nyilatkozatával merénylették négy fal között"*, tehát titokban.

A második rész első fele — melynek mottója: *„semmire sem jó, legyen katona"* — a jelen, tehát 1845 társadalmi és politikai helyzetét elemzi. A császári-királyi hadsereg 1816 óta lényegében karhatalmi feladatokat lát el a birodalomban, hiszen *„a század négy első tizede elég hamu alatt lappangó élőparázst rejte, mely a légkörrel érintésbe jőve lángot adhat"*. Ezt az élőparazsat igyekszik eltaposni a hadsereg, de ezzel semmi mást nem ér el, mint egy látszat-békeállapot fenntartását, mert egyébként *„úgyszólván minden valódi elintézést vár"*, tehát semmiféle fontos társadalmi probléma nincs megoldva. Pedig *„egy álladalomban minden rendeknek ollyas rendszerbe kell jönni, mely . . . a szabad kifejlést elő-*

mozdítsa". „Az emberrel született tehetségek csak akkor kaphatnak kellő kifejlést és elégtételt, ha egyesületi kapcsok által összekötve működhetnek."

És idézi Pope (1688—1744) *„felséges verseit" angolul, majd saját fordításában.* (13. lap)

E Pope-idézet után következik, a 14. lapon, a szorosabban vett szakmai jellegű tárgyalás.

Be kell vezetni a rövid idejű, de mindenkire érvényes hadkötelezettséget:

„nehogy azt mondják, hogy azok, kik minden jótéteményben előkelő részt vesznek, a legtöbbet, melyért 8 század óta vívtak és vívnak: a nemzeti fennállás és lét fenntartását azok által védelmeztetik, kiket szegény sorsokra nézve a hazafiasági szent tűz talán kevesebbet melegít és következőleg akiknek annak a jövendőre átvitele kevesebbet érdekel."

Az általános hadkötelezettség, mely nem tűr megváltást és kivételt, alkalmas a nemzet általános műveltségi színvonalának s így közvetve jólétének emelésére. A haladáshoz ugyanis „az anyagi és egyúttal szellemi kifejlés" a legfőbb kellék.

A katonaságot a termelőmunkában is hasznosítani kell. Úgyis sok a nem termelő, csak fizetést húzó közhivatalnok: papok, törvénykezési alkalmazottak, pénzügyőrök. A *si vis pacem, para bellum* közmondást ő *„Fourier vagy Corvaja nemesebb, felségesebb és emberségesebb"* mondásával cserélné fel: *si vis pacem, para pacem.* Katonaságra tehát éppen a szilárd és tartós béke biztosítása végett van szükség.

Fölöslegesnek tartja a jelenlegi nagy létszámot is. Amit a hadsereg létszámban és mennyiségben veszítene, azt pótolhatná *„az értelemnek nagyobb kifejtése".*

Bármennyire is észellenes azonban a háború, egyelőre elkerülhetetlennek tűnik. Olyan, mint *„festményben a fény mellé az árnyékolat".* De ha már — egyelőre — elkerülhetetlen, akkor a katonaság intézménye *„a nemzet többi részeit békés működésében és vagyonszerzésében ne hátráltassa, sőt azt lehetőleg előmozdítsa".* ...

Ezek után pontokba szedi téziseit:

„1-ső. Mi a katonaság, mért van felállítva és mi a kötelessége?"

Válasz: kötelessége külső támadás visszaverése, a belső rend fenntartása. Béke idején közmunkák végzése:

„A katonaságot fel kellene használni olyas nagy munkákban, melyeknek hasznát az egész haza, vagy több hazák egy státusbani egyesülete érzené." (18. lap) Erre int *„a rómaiak példája és más újabb nagytekintélyű hademberek javaslata".*

„2-dik. Mit kell tőle követelni, hogy a mostani civilisatio iránya szerént béke- és hadhivatásának megfelelhessen?"

Válasz: a sorköteles katonákat a magánéletben is hasznosítható szakmai képesítéssel kell ellátni. Fokozni kell a katonaság társadalmi megbecsülését. *„Amit nélkülözni nem lehet, kár ócsárolni."*

„3-ik. Amint most áll és szervezve van, megfelelhet-é legszélesebb értelemben vett hivatásának?"

Válasz: csak részben felel meg. A cs. kir. hadsereg szervezése korszerűtlen. *„Fegyverfogások, mozdulatok vagy egészen mellőzhetők, vagy egyszerűsíthetők."*

Külön probléma, hogy éppen a legtanultabbak mentesülnek a katonai szolgálattól; *„a mostani uralkodó szellem a katonai szolgálatot sem kívánni, sem*

keresni nem ösztönzi". A tömeg nem *„önértelműleg"* katona, ha bevonultatják, sem jólétben, sem tanításban nem részesül. Meg kell szüntetni az engedelmességnek mint kizárólagos elvnek egyeduralmát. A katona — és a leszerelt katona, tehát a lakosság — *„ne csak a nyomor által váljék engedelmessé".*

E három tömör tézis után felteszi a kérdést:

„Miképp lehet a hibákon javítani?"

Jólétet kell teremteni; a jólét fokozza a tudásvágyat; *„a tudatlanság a legnagyobb és legrosszabb szegénység";* minél képzettebb ifjú vonul be szolgálattételre, annál jobb katona válik belőle. Meg kell szüntetni *„az emberiséget alázó büntetéseket".*

Ismét hivatkozik Lichtenbergre és Fourier-ra, sőt: idézi Victor Considerant egy mondatát és Friedrich Wilhelm Bismark gróf württembergi tábornagyra utalva kijelenti: *az ítélet szabad legyen.* Tehát szólás- és sajtószabadságot követel:

„Már mivel benne vagyok, akárhogy ítéltessék is ezen irat — és, bár Victor Considerant valahol elmondá: Les prejugés d'anciennes souches sont nobles et les verités neuves sont roturieres — mégis gróf Bismark tábornaggyal kimondom, az előítélet nyűgbe tétessék, az ítélet szabad legyen."

Ez természetesen nemcsak a népnek jelentene jót, hanem az addig kiváltságos nemességre is kötelességeket róna. Így például a kötelező katonai szolgálatot. Hogyan is szabad *„azoknak, kik az állam legnagyobb jótéteményeit élvezik, magokat a közös tehertől felmenteni?".*

Az általánosan kötelező katonai szolgálat fölöslegessé teszi a hadfogadás (toborzás, „Werbung") *„emberiséget alacsonító"* intézményét. El kell tehát törölni. *„A régi modorokat haladásiakkal kell felváltani."* Felháborodva utasítja el *„azon nem helyeselhető szokást mely a törvényt megvető, ellenző, áthágó egyént, kit bűnei miatt a társaság kerül, fenyít és elzár — annak a rendnek ajándékozza, melynek hivatása a belbéke fenntartása".*

Újra meg újra visszatér „sternei vesszőparipájához": az általános népjólét érdekében történendő intézkedések sürgetéséhez. Népjólét és hadsereg: számára ez a kettő elválaszthatatlan fogalom. *„Az emberek csak akkor lehetnek nyugodtak és boldogak, ha a pénztáruk rendezésénél kezdhetik teendőiket, enélkül minden társadalmi tökéletesülés csak öncsalás"* — idézi Corvaját és kifejti, hogy a kicsikart engedelmesség helyett az önkéntes bizalom az, ami minden állampolgárt jó katonává tehet.

„Igazságosabb világ az embert is igazságosabbá teszi" — idézi François Pierre Guizot-t tanulmányának vége felé.

És itt, a végéhez közeledve, Mészáros az általános, elvi kijelentések után saját hazáját említi:

„Minden nemzet csak annyit ér, amennyit munkája által szerzett nyers és feldolgozott terményivel, önnön szükségét kielégítve, feleslegivel világviszonylatban is részt veszen" — s ha ez így igaz, akkor bizony hazánk szomorú elmaradottságban tengődik, hiszen csak *„kietlen rónákkal bővelkedik".* Igyekezni kell tehát *„a rohanókkal vágtatva, a fontolva haladókkal léptetve"* előrejutni és sebesebb munkával előmozdítani a *„drága idő perceit".*

A rohanókkal vágtatva, a fontolva haladókkal léptetve: itt és most, e lovastiszti hasonlat olvastán érjük tetten a negyvennyolcas Mészáros Lázárt, itt és ezzel a mondatával fejthetjük meg egyéniségét: fő célja a haladás, a társadalmi jólét megteremtése; ha ennek érdekében a *„rohanók"* kerülnének hatalomra, ha tehát győzne egy forradalom, akkor velük együtt kell vágtatni; ha viszont a

mérsékelt reformerekkel kínálkozik együttműködési lehetőség, akkor azokkal kell együtt léptetni.

Eszmefuttatását *„szeretett és 32 évek által viselt fegyvernemem, mely nemzeti szellemünkhöz illik, a lovasság"* rövid *laudatio*-jával zárja; hangsúlyozva, hogy a cs. kir. lovasságnak csak *„magyar része vívott ki európai nevet"*.

A lovasságot egyébként megint csak a közjó érdekében is hasznosabbnak tartja a többi fegyvernemnél: ugyanis serkenti a lótenyésztést (Széchenyi!) s ezzel a közlekedést...

Záró mondatában reményét fejezi ki, hogy lesznek majd, akik egyszer *„édes hazámban a szebb jövendőrüli álmokat élvezik"* majd.

*

Feltűnő, hogy a szerző katonai szakkérdések tárgyalását ígérő tanulmányában nagyobb mértékben foglalkozik társadalmi és politikai vonatkozásokkal, mint szorosan vett szakproblémákkal; illetve, pontosabban, e szakkérdéseket is össztársadalmi szempontból vizsgálja. Míg katonai szaktekintélyre csak kétszer hivatkozik, addig egy cs. kir. alezredes számára enyhén szólva nem tanácsolt olvasmányokra: Fourier, Considerant, Corvaja műveire többször is.

E dolgozat alapján kétségtelennek tarthatjuk, hogy Mészáros Lázár már 1845 előtt tanulmányozta Charles François Fourier (1772—1837) utópista szocialista tanítását, valamint a Fourier-tanítvány Prosper Victor Considerant (1808—1893) műveit. Considerant-ról bizonyára tudta, hogy mérnökkari százados volt a francia hadseregben, mielőtt Fourier tanainak hívévé vált volna. Folyóiratcikkein kívül a *Destinée sociale* (1836—44, három kötet) és a *Theorie de l'education naturelle et attrayente* (1835) jelent meg 1845 előtt.

Az évtizedek óta Itáliában szolgáló Mészárosnak bőven nyílhatott alkalma a legkülönbözőbb forradalmi- és társadalompolitikai művek (esetleg kivonatos) megismerésére, hiszen Lombardia nyüzsgött például Mazzini ügynökeitől.

Mészáros különben a magyar sajtóban is találkozhatott Considerant és Fourier nevével: Szalay László éppen ezidőtájt, 1844—45-ben közli nyílt leveleit Considerant-hoz.

Tény mindenesetre, hogy a Pándi Pál nagy gonddal megírt kétkötetes munkájában (*„Kísértetjárás" Magyarországon.* I—II. Budapest, 1972.) szereplő magyar politikusok és írók névsorába, akik a harmincas-negyvenes években Magyarországon a szocializmus eszméit ismerték, pótlólag Mészáros Lázárt is fel kell vennünk.

A különös csak az, hogy Mészáros hivatkozni mert egy hivatalos postával elküldött és Pest városában az akadémiai kisgyűlésen felolvasott dolgozatában Fourier-ra, Considerant-ra, Corvaja-ra; és bár ügyel arra, hogy nézeteikkel ne azonosítsa magát feltétel nélkül, mondandója mégis szemben állt a császári-királyi hadsereg hivatalos szellemével. Biztosra vehetjük, hogy Mészáros tanulmányát ismerték a megfelelő katonai szervek. (Nem is engedték haza a székfoglalóra.) Mégis előlépett, ezredparancsnok lett, sőt, 1848 júniusában az uralkodó, vonakodva bár, de cs. kir. vezérőrnaggyá is kinevezte (már mint magyar hadügyminiszterét). Radetzky tábornagy, lombardiai főhadparancsnok, kedvelte és becsülte Mészárost.

E rövid dolgozat keretén belül — mikor főcélunk ennek az eddig méltatlanul mellőzött, rendkívüli fontosságú tanulmánynak az ismertetése, bemutatása — nincs módunk kitérni e tény okainak részletes megvilágítására; ezért hát csak

felvillantjuk azt a nézetünket, melyet egy más munkánkban részletesebben alátámasztunk, hogy a cs. kir. hadseregen belül létezett egy félig-meddig legálisan tűrt reformmozgalom és egyre erőteljesebben kapott hangot a hadsereg korszerűsítésének és átszervezésének sürgető szüksége. A Mészáros által hangoztatott reformokat tehát a cs. kir. hadsereg vezető köreinek *egy része* is szükségesnek tarthatta. Talán még arra is kíváncsiak lehettek: milyen visszhangot váltanak ki ilyesféle nézetek a közvéleményben? A magyar nemesség például aligha lelkesült volna Mészáros hadkötelezettségi tervei iránt.

Feltűnő az is, hogy a szerző mindössze két katonai szaktekintélyre hivatkozik s ezek közül egyik sem cs. kir. tiszt. Mészáros a hivatalosan elismert cs. kir. szakírókat egyszerűen fumigálja. Ez a bécsi haditanácsban alighanem nagyobb megbotránkozást kelthetett, mint Fourier vagy Considerant emlegetése.

Az egyik szaktekintély Auguste Marmont marsall (1774—1852), Napóleon tábornoka, majd a francia restauráció híve és egyik oszlopa, aki azonban hadseregszervezési elveivel nem sok megértésre találhatott a bécsi udvari haditanácsban. Éppen 1845-ben jelent meg tollából franciául és németül az *Esprit des institutions militaires;* Mészáros ezt olvashatta, vagy hallhatott-tudhatott róla, mert kéziratának 31. lapján ezt írja: *„nagy hadi tekintélyek, kik közt legközelébb (vagyis: legutóbb) Marmont Marschall beszélnek . . .".*

A másik katonai szaktekintély Mészáros számára Friedrich Wilhelm Bismark gróf (1783—1860), Württemberg állam tábornagya, diplomata, aki karrierjét mint német forradalmár-tiszt Napóleon seregében kezdte. (Nincs köze a későbbi kancellár Bismarckhoz.) Számos katonai szakkönyve elsősorban a lovasság szervezésével foglalkozik. Bismark, szemben a porosz junker-eszményekkel, egy viszonylag liberálisabb, polgáribb, haladottabb hadseregszervezés híve volt. Egyébként a negyvenes években gomba módra szaporodtak a szászországi, badeni, hesseni, württembergi katonai kiadványok, röpiratok, folyóiratok, melyek nyíltan támadták a bécsi cs. kir. hadsereg korhadt intézményét. Maga Mészáros is említi ezeket az országokat, mint amelyekben az ő néhány szerény javaslata már tényként megvalósult. (31. lap.)

És most térjünk a legfontosabb tanulságra.

Három évvel 1848 előtt, 1845 őszén, körvonalaiban mintha már készen állna a majdani magyar hadügyminiszter hadseregszervezési programja?

Mészáros ezeket a gondolatait, amelyeket 1845-ben írott akadémiai székfoglalójában fogalmazott meg, csaknem szó szerint megismételte 1848 nyarán, a honvédelmi törvényjavaslat vitáján. Sajnos ezt a törvényjavaslatot eddig csak az akkori, 1848 nyári pillanatnyi politikai helyzet fényében szokás értékelni, s így nem vesszük fontolóra, hogy egyrészt hosszú távon mégis milyen korszerű elemeket tartalmazott; másrészt a szaktudománynak eddig fogalma sem volt arról, hogy Mészáros akkor, 1848 nyarán, *egy évek óta benne forrongó gondolatrendszert igyekezett megvalósítani!*

Elég, ha ezt az 1845-ös tanulmányt összevetjük *„Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. A magyar hadseregről"* elnevezésű 1848 augusztusi törvényjavaslat néhány pontjával:

11. minden tizenkilencedik évét betöltött férfi sorköteles, sors- és valláskülönbség nélkül.

12. a szolgálati idő négy év.

18. *„A megváltás vagy helyettesítés semmi szín alatt meg nem engedtetik."*

20. *„Az eddig gyakorlatban volt toborzás megszüntettetik."*

Utalnunk kell arra is, hogy Mészáros szenvedélyes következetességgel igyekezett megszervezni a katonai szakoktatást; már hazaérkezésének első napjaiban

elrendelte egy hadi főtanoda felállítását, s mikor Kossuth kormányzó 1849. június 12-én altábornagyi ranggal megbízza *„a hazánkbeli összes katonai növeldék főfelügyelésével"*, úgy lát neki a pesti Ludoviceum rendbehozatalának, mintha nem fenyegetné a fővárost egy újabb császári megszállás . . .

Idézünk egy erre vonatkozó rövid részletet emlékiratából, hogy éreztessük, mennyire azonosak az 1848-as Mészáros elvei az 1845-ös újdonsült akadémikus nézeteivel:

„Az intézet elvét és alapját arra igyekeztem fektetni, hogy a gyermekekből ne csak gyakorlott lovasok, gyalogosok, tüzérek s táborkari és hadimérnökök váljanak, hanem hogy ha közülök valamelyik a katonai pálya hivatását gyengülni érezné, szakmányi kiképeztetésének hasznát a polgári életben is vehesse . . . Mivel a növendékek az intézetben nyert nevelést elszigetelten nem használhatják, hanem csak a társadalomban és annak hasznára, azért ez emberektől el nem zárattak, hogy a műveltebb társaság emberei között polgárokká is idomuljanak. A tanárok állapotát oly tisztelet s szeretet tárgyává igyekeztem tenni, hogy a növendékek bennök barátjaikat, jótevőiket, védőiket lelhessék föl, nem pedig urokat, fenyítőiket, zsarnokaikat." (Emlékiratai, I., 1867. 282—283. lap.)

Nem feladatunk e rövid dolgozatban Mészáros Lázár 1848—49-es szerepének méltatása; csupán utalunk arra, hogy tevékenységét jószerint sohasem saját, már 1845-ben megfogalmazott elvei és célkitűzései alapján bíráltuk-értékeltük, hanem — akárcsak az egykorú közvélemény — alkalmi haditetteinek sikerei vagy balsikerei alapján. Holott Mészáros sohasem volt hadvezér, nem is tekinté magát annak, s mikor esetenként mégis vállalkozott ilyen feladatra, akkor csak a kényszerítő szükségnek engedve és a haza javát tartva szem előtt. (1848. augusztus—szeptember Délvidék; 1848. december—1849. január Felvidék.) Ha volt 1848—49-ben vérbeli katonapolitikusunk és szervezőnk, akkor Mészáros Lázár volt az.

Tény mindenesetre, hogy 1848 tavaszán nem azért lett belőle hadügyminiszter, mert a Pesti Hírlap előfizetői közé tartozott (bár ez sem érdektelen szempont egy cs. kir. ezredes esetében) és mert hirtelenében gróf Batthyánynak nem jutott más eszébe, hanem azért, mert Batthyány és Széchenyi, Eötvös és Vörösmarty és a Tudós Társaság és a közvélemény tájékozottabb része őt tartotta legalkalmasabbnak erre a tisztségre. Mint ahogyan ő is volt, lásd az 1845-ös székfoglaló előadását.

Széchenyi mindenesetre már 1845-ben kiszemelte őt valamiféle (netáni) jövőbeli feladatra. Mészáros Lázár és Korponay János megválasztása után ugyanis 1845 őszén a IV. Mathematicai Osztály keretében megszervezte a Hadtudományi Alosztályt, egyelőre három taggal (Kiss Károly, Mészáros Lázár, Korponay János; erre vonatkozólag lásd: *Magyar Tudós Társasági Névkönyv* 1846-ra. Buda, 1846.), de már kiszemelt újabb tagokat is, például egy magyar nyelvű katonai szakkönyve alapján Czetz János főhadnagyot. (Viszota Gyula: *Tagajánlások.* Ak. Ért. 1906. 630.) Sajnálatos, hogy az *„MTA másfél évszázada"* című 1975-ös jubileumi kiadvány mit sem tud erről a Hadtudományi Alosztályról. Pedig mégiscsak érdekes, hogy a Hadtudományi Alosztály tagjai egytől-egyig a negyvennyolcas honvédsereg kiváló szervezőivé váltak, Kiss Károlytól Mészároson és Korponayn át Czetz Jánosig!

*

E rövid dolgozat, mely 132 esztendő után először mutatja be Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadását a szaktudománynak és a közvéleménynek, nem

óhajtotta újra vizsgálni Mészáros Lázár cs. kir. vezérőrnagy, honvéd altábornagy, akadémikus, hadügyminiszter, országgyűlési képviselő egész működését és életútját; arra azonban talán sikerült felhívni a figyelmet, hogy vannak még adósságaink ennek a méltatlanul a közemlékezet perifériájára szorult férfinak az életrajzával és történelmi szerepének tisztázásával kapcsolatban.

Kazinczy Gábor szavai jutnak eszünkbe, aki 1849. áprilisában Debrecenben, a képviselőházi ülésén Mészáros Lázár érdemeit méltatva, többek között ezt mondotta:

„Jaj annak a nemzetnek, melynek a hálára emlékezete nincs."

A szocializmust építő Magyarországnak van emlékezete a hálára. Ezért kell megszabadítani Mészáros Lázár arcképét a pókhálóktól és a rátelepedett portól.

VARGYAI GYULA

A BÉCSI LEVÉLTÁRAK MAGYARORSZÁGGAL KAPCSOLATOS GYŰJTEMÉNYEINEK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI AZ 1930-AS ÉVEKBEN

Az Anschlusst megelőző évtized osztrák diplomáciájának ha nem is a legfontosabb, de kiemelt feladata volt tájékoztatást nyújtani a kormányának mindarról, ami Magyarországgal kapcsolatosan történt. Ez egyértelműen következett abból, hogy a magyar külpolitikának elsősorban német és olasz relációjú aktusai közvetve információkat szolgáltathattak azokról a politikai törekvésekről, amelyek egyrészről az osztrák államiságot fenyegették, másrészről pedig Ausztriát bizonyos keretek között támogatták a nemzetiszocialista Németország igényeivel szemben. E szempontból természetesen a magyar belpolitika is vallatóra foghatónak tűnt — hiszen például a magyar szélsőjobboldal kapcsolatai a Harmadik Birodalom nem elhanyagolható szintű köreivel szintén tartalmaztak olyan elemeket, amelyekből az osztrák politika különösebb logikai ráfordítások nélkül vonhatott le következtetéseket.[1]

Az osztrák diplomáciának a magyar haderővel összefüggő kérdésekre irányított érdeklődését szintén ezek a szempontok határozták meg, amelyek mögött a direkt jellegű osztrák—magyar katonai kapcsolatok, illetve ezek autonóm kezelése, másodlagosnak bizonyultak. A magyar katonapolitika, a hadsereg belpolitikai szerepe, a katonai egyenjogúságot követelő magyar álláspont, a hadsereg vezetésében bekövetkezett személyi változások, a békeszerződés katonai rendelkezéseit ellensúlyozni kívánó rejtett szervek, a magyar fegyverkezés üteme és eredményei, a premilitáris képzés, a magyar hadsereg német és olasz kapcsolatai iránt az osztrák diplomácia érdeklődése nyilván egy pillanatra sem válhatott öncélúvá.

Az elsődleges információs bázis természetesen a budapesti osztrák követség, illetve annak katonai attaséja volt. A Budapestről keltezett jelentéseket azonban gyakran egészítették ki más osztrák külképviseletek. Jelentős információkhoz jutott még az osztrák politika a katonai és rendőrségi hírszerzés révén is.

Az osztrák politikai vezetéshez eljutó katonai jellegű jelentések információs értéke természetesen igen különböző volt, de ennek ellenére úgy véljük, hogy lehetőséget adtak olyan jellegű következtetések levonására, amelyeket a politikai döntések kialakításánál figyelembe lehetett venni.

a) A budapesti osztrák követség katonai attaséjának összefoglaló produktumai közül a bécsi iratanyag mindössze két jelentést tartalmaz, s ebből is az egyik — Regele ezredes ebben hivatalos meghívásairól számolt be[2] — eléggé érdektelen. Tartalmazza viszont az iratanyag a katonai attasénak 1933 végén készített évi jelentését, amellyel — jelentősége miatt — nem tematikus bontásban foglalkozunk.[3] Az attasé összefoglaló jelentésében a magyar politika revíziós célkitűzéseinek katonai vonatkozásairól ezt írta: „... honvédtisztek kijelentései szerint elkészültek azok a megszállási tervek, amelyek az elszakított te-

1 Vö.: ezekről részletesebben: A 30-as évek magyar politikája a budapesti osztrák követség jelentéseinek tükrében. Magyar Nemzet, 1977. február 4—5.

2 Kriegsarchiv, Bundesministerium für Landesverteidung (továbbiakban: KA BM. f. Lv.) 1934. 28. 4/6. 4034. 17 905.

3 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 34 443.

rületekre vonatkoznak, s minden pillanatban készen kell lenni a csapásmérés lehetőségére". A magyar katonai attasék és a Budapesten akkreditáltak helyzetét is vizsgáló jelentés a magyar hadsereg legénységi állományáról és tisztikaráról így vélekedett: „... miután a magyar katonák politikai jogokkal egyáltalán nem rendelkeznek, a politikai áramlatok csak igen nehezen találnak utat a hadseregbe. A szolgálati idő is igen rövid, a fegyelem nagyon szigorú, a katonáknak egyáltalán nincs alkalmuk arra, hogy politikával foglalkozzanak. A tisztikart többségében kétségtelenül az a soviniszta nézet hatja át, amely a tisztikar legfontosabb kötőanyagát képezi... Ez a megállapítás a legénységi állományra is érvényes... a hadsereg nem tárgya a politikai pártok tevékenységének bár természetesen a Gömbös-kurzus a tisztek magatartására nem marad hatástalan". Az összefoglaló jelentés a katonai kiadásokról csupán publikus adatokat közölt, de megjegyezte, kérdéses: mennyivel járulnak hozzá a megyék és a községek a leventék kiképzéséhez. Nyilván bizonyos szubjektív meggondolások kísérték Regele ezredes megállapítását, hogy a magyar tisztikar legfelkészültebb részét az egykori K. u. K.-tisztek alkotják. A légierő fejlesztésével kapcsolatban pedig azt állította, hogy itt már alig törődnek a rejtéssel. A lövészegyesületekről — a katonai vonatkozások miatt — úgy vélekedett, hogy azok kiépítése igen jó, de nem volt megjegyzése azokról a belpolitikai problémákról, amelyeket a lövészegyesületek szélsőjobboldali tendenciája alakított. Pontos adatokat közölt a jelentés a premilitáris képzésről. Az osztrák katonai attasé különböző beszélgetésekre hivatkozva állította, hogy a magyar vezérkari tisztek továbbképzésének keretében különös gonddal vizsgálták azt a katonai helyzetet, ha két olyan szövetséges állam visel háborút, amelyeket ellenséges terület választ el egymástól.[4]

Regele ezredes katonai attasé jelentésében szólt arról is, hogy a mozgósítási tervek átdolgozás alatt állnak, s azok motivációját a hadsereg legszélesebb értelmű és folyamatosan végrehajtott átszervezésében jelölte meg.

Az osztrák katonai attasé összefoglaló jelentése azt mutatta, hogy az ezredes elég jó hírforrásokkal rendelkezett a magyar fővárosban, információi mindenképpen hasznosak voltak az osztrák külpolitika számára.

b) A budapesti osztrák követség, illetve az osztrák diplomácia a hadsereg belpolitikai szerepét jelentéseiben nem vizsgálta autonóm értelemben, ezt csak a magyar politikai életről készített analíziseiben érintette. Így pl. Gömbös honvédelmi államtitkári és miniszteri kinevezése ebből a szempontból nem is kapott kommentárt.[5] 1931. szeptember 25-én viszont a budapesti osztrák követség jelentésében érintette azt a kérdést, hogy a honvédelmi miniszter kapcsolatban állt-e a különböző puccs-tervek szövögetőivel s olyan véleményt formált, hogy Gömbösnek nincs szüksége illegális eszközök igénybevételére kormányra kerüléséhez, „... mert persona grata a kormányzónál, s Károlyi gróf bizonyosan nincs hozzáragasztva a miniszterelnöki székhez".[6] Regele ezredes viszont a már

4 Nem tekintjük természetesen feladatunknak, hogy az osztrákok rendelkezésére álló információkat összevessük a magyar, tehát elsődleges forrásokkal, de ebben az esetben mégis kivételt teszünk: Regelének ez az utolsó információja még konkrétabb formában merült fel magyar igényként, olasz részről azonban ezeket csupán vezérkari hadijáték közös feltevéseként fogadták el. Vö.: Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Vezérkari Főnökség (továbbiakban VKF) 1936. l. 180., 1378., 1379., 1408., VKF. 1935. l. 106. 105 306. Vö.: Pesti Hírlap, 1935: július 6.: Nemzeti Figyelő, 1936. február 2.

5 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban HHStA) Neues Politisches Archiv (továbbiakban: NPA) K. 18. 922., 932., 933—934., K. 19. 162., 286., 496—498., NPA. Liasse Ungarn (továbbiakban: 896. 5/4. 216—217., 886. 222—223., 224—225.; NPA. LU. 888., 607.

6 HHStA. NPA. K. 19. 529., NPA. LU. 888., 686.

miniszterelnök Gömbösről — aki a honvédelmi tárcát megtartotta magának — olyan információt küldött 1933. december végén, hogy a hadseregben igen sokat vesztett népszerűségéből, a tisztek gyakran elmarasztalólag nyilatkoznak róla. A jelentés azonban nem említette e kijelentések indokait.[7] 1934. júliusban egy érdekes utat megjárt jelentés foglalkozott ismét Gömbös politikai nézeteinek egy nyilvánvalóan katonai ihletésű modelljével. Az osztrák külügyminisztérium közvetlenül Budapestről kapott bizalmas jelentést — az informátorok Gratz Gusztáv, Vámbéry Rusztem és Hantos államtitkár voltak —, amely azt állította a miniszterelnökről, hogy politikai értelemben az egész nemzet hadrafoghatóságát szorgalmazza, s ebben a törekvésében található meg annak a magyarázata, hogy Gömbös elzárkózik a politikai jogok teljes likvidálása elől.[8]

A követjelentésekben csupán elvétve kaptak említést olyan információk, amelyek a hadsereg vezetésének a politikai tényezőkkel fennálló konfliktusaira utaltak. 1935. januárban egy jelentés arról számolt be, hogy Kánya Kálmán külügyminiszter nem fogadta el azt a miniszterelnöki igényt, hogy Gömbös vezérkari tiszteket küldhessen a diplomáciai testületbe. A jelentés tudni vélte, hogy Kánya még kellemetlenül is fogalmazott: kijelentette, hogy abban az esetben nem emel kifogást, ha egy diplomata „zum Brigadier" avanzsálhat.[9] Kánya különben 1935-ben Somkuthy vezérkari főnököt is dezavuálta az osztrák katonai attasé előtt, amikor Siegler Géza szófiai és bécsi tárgyalásairól úgy nyilatkozott, hogy kár az útiköltségért.[10] 1937. februárban a követség azt jelentette Bécsbe, hogy a Darányi-kormánynak egyre több az ellenfele a hadseregben, de a külügyminisztérium apparátusában és a kormánypártban is, mert túlságosan gyorsnak ítélik a gömbösi kormányzati rendszer revíziójának folyamatát.[11] 1937. áprilisban pedig az osztrák követ, Rátz Jenő vezérkari főnökkel folytatott beszélgetése után, arról készített jelentést, hogy a magyar külpolitikában két irányzat különböztethető meg, „... a revizionista, amely háborúval számol, s az, amely a revízió lehetőségeit óvatosabban szemléli. Az előbbi nézetet a hadsereg, az utóbbit a jelenlegi kormány és a külügyminisztérium képviseli."[12]

Nem tudott viszont a követség jelentősebb információkhoz jutni a hadsereg vezetésében végbement személyi változásokról. 1935. január 7-én egy követjelentés foglalkozott a tábornoki nyugdíjazásokkal, s azokat Marseille-jel hozta összefüggésbe. Két nappal később a követség arról tudósított, hogy a tábornoki nyugdíjazások nem állnak összefüggésben a kormány rekonstrukciójával. A jelentés tudni vélte, hogy Somkuthy vezérkari főnökké történt kinevezése a kormányzó legszemélyesebb aktusa volt.[13] Egy nappal később azonban némi korrekciót hajtottak végre: a követség úgy vélekedett, hogy a miniszterelnök a tisztikar fiatalításával bizalmasait akarja a fontosabb helyekre tenni. Ezt később a követség azzal tette konkrétabbá, hogy Gömbös különös előszeretettel szabadul meg a legitimistáktól, s helyükre királyválasztókat reaktivál.[14]

1936-ban sem tudtak árnyaltabb információkhoz jutni, azonban már akkor értesültek a személyi változásokról, amikor azok hivatalos közlése még nem

7 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 633.
8 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 450—455.
9 HHStA. NPA. K. 20. 602—605., K. 21. 194.
10 HHStA. NPA. K. 20. 835. Siegler tárgyalásai során arra tett kísérletet, hogy a genfi leszerelési konferencián képviselt magyar álláspontho z találjon partnereket.
11 HHStA. NPA. K. 21. 627—629.
12 HHStA. NPA. LU. 896. 5/4. 489. A helyzet szimplifikálását részben a vezérkari főnökkel folytatott beszélgetés hatása okozhatta. Rátz a követnek olyan nézeteket is fejtegetett, amelyek made in Deutschland-ja nem lehetett kétséges. Kijelentette például, hogy Franciaország a forradalom következtében elbukott és tehetetlen arra, hogy Európában szava legyen.
13 HHStA. NPA. K. 20. 592—593., 602—605.
14 HHStA. NPA. LU. 886. 452—456., 889. 3—8., K. 20 616—618.

történt meg. Rátz Jenőről a követség úgy vélekedett, hogy rendkívül soviniszta beállítottságú.[15] Regele ezredes jelentésében viszont kiemelte, hogy Rátz Jenő a vezérkari tiszteket igyekszik „társadalmi értelemben" is közelebb hozni egymáshoz.[16]

Nagy figyelemmel követte az osztrák diplomácia a magyar hadsereg karhatalmi alkalmazásának vonatkozásait, illetve a hadsereg magatartását a szélsőjobboldali puccstervekkel kapcsolatban. 1930. augusztus 26-án a követség azt jelentette, hogy Albrecht főherceg visszatérése Brazíliából puccshírek keltésére adott alkalmat. Egyesek úgy vélték — hangoztatta a jelentés —, hogy a Szent Imre ünnepségsorozat legitimista puccsot rejthet, bár e híreket mértékadóbb körök nem vették komolyan. „... ennek ellenére a rendőrség és a katonai hatóságok szükségesnek tartottak intézkedéseket tenni ..., amelyek a honvédelmi miniszter antilegitimista beállítottsága miatt az igényeltnél talán szigorúbbak voltak ..." — írta a követjelentés.[17]

Míg a Vannay—Schill-puccsról a követség elfogadta a hivatalos verziót,[18] az 1937-ben lezajlott ún. MOVE-puccsot a legkülönbözőbb hírforrások igénybevételével követte. 1937. március 6-án a budapesti osztrák követség táviratilag jelentette: „... jobboldali szélsőségesek a kormány megbuktatását tervezték, esetleg fegyveres úton. Nemzetiszocialista pénzforrások. Mackensen budapesti német követ görögországi utazása alibi jellegű volt ... A budapesti rendőrség vezetője kompromittált ..."[19] Még ugyanezen a napon a követség egy jelentésben úgy foglalt állást, hogy a puccsal kapcsolatos helyzetben az lesz a döntő, hogy hová fordul a hadsereg. A jelentés azonban megemlítette azt is, hogy az utóbbi hónapokban a hadseregben némileg tért vesztettek a Harmadik Birodalom rajongói. E jelenség okát a jelentés a túlméretezett náci propaganda visszahatásában jelölte meg.[20] Az osztrák követ március 7-én már alkalmat tudott teremteni, hogy beszéljen Kánya külügyminiszterrel, aki a puccsról úgy nyilatkozott az osztrák diplomatának, hogy az csupán vihar volt egy pohárban. Kánya a hadsereg és rendőrség magatartását kifogástalannak ítélte, s bár igen szűkszavú volt a válasza arra a kérdésre, hogy milyen szerepet játszott a puccsban a német követség és a német pénz, kijelentette, hogy a probléma külpolitikai szempontból két héten belül likvidálható.[21] A követség ezt követően szinte ontotta jelentéseit; március 6-án pl. ezt hozták Bécs tudomására: „... a puccsisták annyira biztosak voltak a hadsereget illetően, hogy közvetlenül Röder honvédelmi miniszterhez fordultak, s a fegyveres erők támogatását kérték, amit ő megtagadott. Röder azonban — amint ez elvárható lett volna — a puccsistákat nem tartóztatta le." A jelentés ugyanakkor megemlítette, hogy a kormány nem rendelt el katonai készültséget a puccs miatt.[22] Az osztrák katonai attasé a puccsról tárgyalt a budapesti olasz követség diplomatáival is: Mattioli ezredes, katonai attasé, a puccsot bagatellizálta, bár kijelentette, hogy nem kapott információkat a magyar honvédelmi minisztériumtól. Mattioli megjegyezte azonban, hogy véleménye szerint Darányi miniszterelnök igen népszerűtlen a hadsereg-

15 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 85., 96., K. 21. 405. 491—494., 497., 498.
16 KA BM. f. Lv. 1936. 26—30. 6. 4657. 39 555. — a Darányi-kormány megalakulásával kapcsolatban Röder miniszteri kinevezésére vö.: HHStA. NPA. K. 21. 503—504.
17 HHStA. NPA. K. 19. 338. A hadsereg karhatalmi alkalmazásáról l. a szerzőtől: Történelmi Szemle 1976. 3. sz. 468—478. o. A jelentés Gömbös honvédelmi miniszter szerepét hozzávetőlegesen helyesen, de annak motivációját tévesen ábrázolta.
18 HHStA. NPA. LU. 888. 712. K. 19. 570—571.
19 HHStA. NPA. LU. 889. 465.
20 HHStA. NPA. LU. 889. 470., K. 21. 634—637.
21 HHStA. NPA. K. 21. 638—641., LU. 889. 475.
22 HHStA. NPA. LU. 889. 476—481., 491—495., K. 21. 642—644.

ben.[23] Az osztrák követ Darányi miniszterelnököt is „elérte", aki úgy nyilatkozott — Kányához hasonlóan —, hogy a hadsereg távol állt az akciótól, a pucscsisták nem jutottak fegyverhez.[24] A követség azonban a megnyugtató verbáliák ellenére mégis érzékeltette a tisztikar egy részének jobboldali beállítottságát: március 12-én egy követjelentés — a puccsal összefüggésben — úgy vélekedett Szálasiról, hogy sok követője van a vezérkari tisztek között.[25] Március végén Regele ezredes külön jelentéseket szentelt Szálasinak.[26]

c) A követség megkülönböztetett figyelemmel kísérte a magyar diplomácia és a hadsereg vezetésének azokat a törekvéseit, amelyek a békeszerződés katonai rendelkezéseinek nemzetközi jogi értelemben vett lebontására irányultak. A követség 1933. szeptember 20-án még arról adott hírt, hogy egy Budapesten tartózkodó német politikus kijelentette a magyar sajtónak: a Reich és Magyarország érdekei többé-kevésbé megegyeznek a leszerelési konferencián. Egy hónappal később viszont egy követjelentés azt vizsgálta, hogyan reagáltak Németországnak a Népszövetségből történt kilépésére Magyarországon. A követség sietett közölni főhatóságával: Magyarország nem követi a német precedenst.[27] A katonai attasé részletesebb analízist készített, és úgy vélekedett, hogy Magyarország kellemetlen helyzetbe kerül Genfben, amikor Németország távolmaradása után át kell majd vennie a leszerelt államok szóvivőjének szerepét. Magyarország elsősorban a kisebbségi kérdésben érdekelt — vélekedett az attasé —, s ez megakadályozza, hogy a leszerelés kérdéskomplexumában jelentősebb funkciókat vállaljon.[28] 1933. október 31-én Regele ezredes Berzeviczy Albertnak egy cikkét kommentálva írta: Magyarországon általános a felfogás, hogy „... a leszerelt államok a katonai egyenjogúságot szerződéses úton egyáltalán nem érhetik el, ez csupán via facti lesz megvalósítható".[29] Regele jelentésében nyilvánvalóan katonai köröktől nyert információkat foglalt össze, mert ha nem is volt nagyobb eltérés e nézettől a külügyminisztériumban, itt mindenesetre kevésbé vállalkoztak arra, hogy a kérdésről — s nem belső használatra — ilyen élesen fogalmazzanak. A budapesti osztrák követség katonai attaséja 1934. januárban precizírozta jelentésében azt a célt, amelyet Magyarország Genfben elérni kíván: „... Magyarország a következő célt követi Genfben: minden körülmények között létre kell hozni egy leszerelési megállapodást, amely hatályon kívül helyezi a békeszerződések katonai rendelkezéseit és gyakorlatilag messzemenő szabadságot biztosít a katonai kérdésekben a leszerelt államoknak. A megállapodás lezárása után a békeszerződésekre történő hivatkozást többé nem lehetne alkalmazni." Regele közölte jelentésében, hogy információit katonai körökben szerezte, s informátorairól úgy vélekedett, hogy azok e kérdésben a legjobban tájékozottak.[30] Regele 1934 nyarán hasonlóan vélekedett a leszerelésről formulázott magyar álláspontról, de hozzáfűzte: a magyar delegáció nem tárgyal komolyan Genfben és csupán azért van ott, mert a konferencia alkalmat nyújt a magyar vélemények kinyilvánítására.[31] Az osztrák katonai attasé figyelemmel követte a magyar belpolitika minden olyan rezdülését, ame-

23 HHStA. NPA K. 21. 645—647., LU. 889. 496—501. A puccsról az osztrák diplomácia jelentést kért Berlinből, Rómából, Párizsból és genfi népszövetségi képviseletétől. L: NPA. LU. 889. 545—548., 550—552., 555—556., 558—560., 576—578.
24 HHStA. NPA. K. 21. 649—652.
25 HHStA. NPA. K. 21. 656., 658—659.
26 HHStA. NPA. LU. 889. 570—574., 580.
27 HHStA. NPA. K. 19. 914., 936—939., 940.
28 KA BM. f. Lv. 1933. 28 5. 3779. 28 958
29 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 29 618. Vö.: Pester Lloyd, 1933. október 31.
30 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 2761.
31 KA BM. f. Lv. 1934. 4/6. 4034. 17 353.

lyek a leszerelésről nyilvánítottak véleményt,[32] 1935. január 9-én pedig arról adott hírt, hogy egyes magyar sajtómegnyilvánulások összekapcsolják a fegyverkezési egyenjogúság kérdését az osztrák függetlenség szükségességével.[33] 1935. áprilisban az osztrák katonai attasét Somkuthy vezérkari főnök tájékoztatta Magyarországnak a katonai egyenjogúság elérését célzó kezdeményezéséről. A vezérkari főnök közölte, hogy ebben a koncepcióban a magyar békeállomány létszáma 87 000 fő lenne.[34] A vezérkarnál különben egyes esetekben meglepően közlékenyek voltak, s igen érdekes információkat adtak Regelének. 1935. májusban pl. arról értesült az osztrák katonai attasé a vezérkari főnök helyettesétől, hogy a budapesti francia követség katonai attaséja közölte Somkuthyval: Franciaország bizonyos feltételekkel hajlandó lenne támogatni a magyar álláspontot a katonai egyenjogúság kérdésében, de kérte, hogy javaslata ne kerüljön a németek tudomására. Regele ezredes megismerte azt a választ is, amelyet Senneville a vezérkari főnöktől kapott: Magyarország betartja a békeszerződés előírásait és az egyenjogúság eléréséért nem tesz koncessziókat olyan kérdésekben, mint a revízió vagy a kisebbségi probléma.[35] 1936 tavaszán követjelentés számolt be a békeszerződés katonai rendelkezéseire vonatkozó magyar álláspontról — a vezérkartól kapott információkat jelölve meg forrásként. A jelentés hangoztatta: Magyarország oly mértékben fegyverkezik, amennyire ezt eszközei megengedik, de minden tekintet nélkül a trianoni békeszerződés rendelkezéseire; magyar részről nem fognak viszont olyan demonstratív lépésre vállalkozni, amely külpolitikai komplikációkhoz vezetne.[36] 1936 végén és 1937-ben a követség e helyzet további fejleményeként azt követte figyelemmel, hogy deklarálják-e hivatalosan magyar részről a békeszerződés katonai előírásainak hatályon kívül helyezését. 1936. november 26-án Regele ezredes azt jelentette Budapestről, hogy két csoport van Magyarországon, mind a katonák, mind a politikusok körében, akiknek az álláspontja eltér abban, hogy sor kerüljön-e a katonai egyenjogúság kinyilvánítására vagy sem. A jelentés szerint a deklarálást nem kívánók úgy vélekedtek, hogy egy bejelentés a tényeken nem változtatna, a fegyverkezés de facto folyik. Ezt az álláspontot képviseli Kánya külügyminiszter és Röder, a honvédelmi tárca vezetője — hangoztatta az osztrák katonai attasé, aki úgy vélekedett, hogy a deklarálást sürgető csoport álláspontja fog érvényesülni, mert szándékukat egy olcsó belpolitikai siker elérésének célja motiválja.[37] 1937. márciusban viszont Regele a polarizáció átalakulásáról adott hírt: egyik oldalon Kánya, másikon a katonák. Regele ezredes jelentésében azt írta, hogy Kánya több ízben nyilatkozott a katonai egyenjogúság kinyilvánítása ellen. Érve: ez gyanút kelthetne Magyarország szomszédainál. Katonai körökben viszont úgy vélekednek — írta az attasé —, hogy a status quo a fedőintézkedések zavaró hatása miatt már nem tartható. Egy követjelentés viszont olyan információt közölt, amelyből arra lehetett következtetni, hogy Kánya közeledett a katonák álláspontjához.[38] Ezt egy újabb jelentés is megfogalmazta: további olyan külpolitikai előkészületek vannak folyamatban, amelyek a katonai egyenjogúság kérdését érintik.[39] A követség Darányi miniszterelnök beszédét is ebből a szempontból elemezte és arra a következtetésre jutott,

32 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 46., 186.
33 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 670.
34 HHStA. NPA. LU. 894. 4/III. 1—4., K. 20. 835.
35 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 65—68.
36 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 327—329.
37 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 341.
38 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 343., LU. 896. 5/3. 114.
39 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 110.

hogy „... a kormány egy része erősen forszírozza a kérdést..."[40] 1937. június 2-án a prágai osztrák követség küldött bizalmas információként feltüntetett hírt: Prágában, de a többi kisantant országban is látják, hogy a magyar fegyverkezés bejelentése csupán idő kérdése, amely valószínűleg még az ősz folyamán megvalósul. Prágában azt akarják — hangoztatta a jelentés —, hogy a magyar kormány ne teremtsen befejezett tényeket, hanem tárgyaljon szomszédaival.[41] A prágai osztrák követ pedig alkalmat talált arra, hogy Krofta csehszlovák külügyminiszterrel is beszéljen a kérdésről. Krofta kijelentette: a kisantantnak fel kell készülnie arra, hogy Magyarország felfegyverzése mindenképpen végbemegy, majd vázolta azokat a feltételeket, amelyek elfogadása esetén a kisantant akceptálná a felfegyverzésre vonatkozó magyar szándékokat. A csehszlovák külügyminiszter megnemtámadási paktumot javasolt, amelyről azonban maga is úgy vélekedett, hogy — ezt helyettesítendő — számukra kielégítő lenne egy olyan nyilatkozat, amely a felek kölcsönös jóakaratát manifesztálná. Ami viszont konkrétabb volt: Krofta kijelentette, hogy hatályon kívül kell helyezni azt a rendelkezést, amely megtiltja Csehszlovákiának a pozsonyi hídfő erődökkel történő megerősítését. Krofta a feltételek között említette a vegyes bíróságok feloszlatását is. A csehszlovák külügyminiszter summázó értelemben jelentette ki Ausztria prágai követe előtt: a kisantant tárgyalni szeretne a magyarokkal.[42] 1937. június 17-én a prágai osztrák katonai attasé jelentette, hogy Krofta magához kérette a magyar diplomáciai misszió vezetőjét és közölte vele: a kisantant külügyminiszterei Genfben egyhangú állásfoglalást alakítottak ki. Megérti, hogy Magyarország nem kérheti a kisantanttól újrafelfegyverzésének engedélyezését. Azt viszont magyar részről kell értékelni, hogy a kisantant nem kínálhatja tálcán az újrafelfegyverkezést. Krofta elmondta még — írta a jelentés —, hogy a kisantant javasolja: a három országban akkreditált magyar követtel vitassák meg „amical" a kérdést, azzal a céllal, hogy olyan közös bázist találjanak, amely mindkét részről elfogadható lesz. A csehszlovák külügyminiszter — részben megismételve a feltételeket — bilaterális megnemtámadási szerződést javasolt Magyarország és a kisantant államai között. A feltételek között ismét helyet kapott a vegyes döntőbíróságok feloszlatása és mindazon katonai kötelezettségek elejtése, amelyeket a békeszerződések róttak a kisantantra. A katonai attasé azonban e feltételeket maximálisnak nevezte, amely nyilván arra utalt, hogy a kisantant hajlandó volt a feltételek rugalmasabb kezelésére.[43] Az osztrák diplomácia azután rövidesen értesült a magyar válaszról. 1937. július 1-én a berlini osztrák követség jelentette — hírforrását bizalmasnak nevezve —, hogy magyar részről befejezett tényeket akarnak produkálni, tárgyalások nélkül, a német megoldást követve. A jelentés arról is tudni vélt, hogy a magyar katonai vezetés és a kormányzó egyetértett e variáns megválasztásában. Horthyt különben Neurath és Blomberg is ilyen értelemben kapacitálta. A jelentés azonban arról is beszámolt, hogy Kánya és a külügyminisztérium nem osztja ezt a felfogást, attól tartanak, hogy egy ilyen jellegű megoldás izolációt teremtene és egyben kiszolgáltatott helyzetbe hozná az országot a német politikával szemben. Kánya szerint türelmesen kell tárgyalni — írta a jelentés — és hozzáfűzte: az informátor szerint bízni lehet abban, hogy Kánya keresztül tudja vinni elképzeléseit. A jelentés különben a kisantant feltételeit — a csehszlovák kormány véleményére hivatkozva — a korább-

40 HHStA. NPA. K. 21. 739—740.
41 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 347—350.
42 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 351—356.
43 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 357—359.

biaktól eltérően jelezte: csupán egy katonai értelemben meg nem erősített sávot akarnak magyar területen, amelynek lényege, hogy egyes hídfők ne legyenek megerődítve és egyes garnizonokban maximálják a fegyveres erő létszámának felső határát.[44] Még ugyanezen a napon az osztrák diplomácia hivatalosan is értesült a magyar álláspontról: a prágai magyar követ informálta osztrák kollégáját arról a magyar válaszról, amelyet kormánya megbízásából szóban közölt a csehszlovák külügyminiszterrel. E közlésből megtudta az osztrák külügyminisztérium, hogy Magyarország a kisantant feltételeit azzal utasította el, hogy bilaterális egyezményekről csak úgy hajlandó tárgyalni, ha előzőleg megfelelő intézkedések történnek a kisebbségi kérdésben az összes érintett államban. A prágai osztrák követ rideg elutasításként értékelte a magyar választ, de hozzátette: csehszlovák részről a magyar választ nem tekintik definitívnek, szeretnék azt tárgyalási alapként értelmezni.[45]

d) Az osztrák diplomácia természetesen figyelemmel kísérte Magyarországon azokat a törekvéseket, amelyek a békeszerződés katonai rendelkezéseit de facto voltak hivatva ellensúlyozni. Információkat kaptak és szereztek azokból a forrásokból, amelyek a követség tevékenysége révén elérhetőek voltak, de támaszkodtak az osztrák hírszerzés lehetőségeire is, amikor érdeklődtek a rejtett szervek, a fegyverkezés és különösen légügyi vonatkozásban a premilitáris képzés terén megvalósítottak iránt.

1930. április 10-én a követség a kereskedelmi minisztérium költségvetésének egy rovata alapján feltételezte, hogy ott katonai személyek vannak rejtve.[46] 1934-ben Regele ezredes retrospektív adatokat közölt arról, milyen módszereket vettek igénybe az antant ellenőrzés kijátszására, és úgy vélte, hogy részben ezeknek az eszközöknek az alkalmazása eredményezte, hogy az ellenőrzés hatástalan maradt.[47] Foglalkozott a katonai attasé a kiegészítési rendszer rejtéséből következő komplikációkkal is. Jelentésében közölte: katonai körökben foglalkoznak a behívások legalizálásával.[48] 1935 elején az osztrák katonai attasé román információkra hivatkozva jelentette, hogy Magyarország előkészített egy rejtett hadsereget, amelyhez a csendőrség, a rendőrség és a határőrség adott lehetőséget.[49]

1931. augusztusában egy követjelentés a magyar pénzügyi krízis okát — nyilván nagyfokú vulgarizálással — abban látta, hogy Gömbös honvédelmi miniszter Olaszországban és Svédországban 3—400 millió pengőért vásárolt hadianyagot.[50] 1934 tavaszán Regele ezredes hadiipari létesítményeket látogatott meg, és benyomásait összegezve így vélekedett: „... Magyarország nagy igyekezettel és körültekintően fegyverkezik anélkül, hogy bármiféle tilalmat is figyelembe venne. A hadiüzemek berendezése kitűnő, az állam láthatóan minden eszközt megad a véderő számára". Az osztrák katonai attasé hangsúlyozta: autarchiára törekednek. Megemlítette jelentésében az ezredes azt is, hogy véleményeltérés van: ki tud-e építeni Magyarország olyan hadiipart, amely háborús viszonyok között tudja majd folytatni tevékenységét. Elismerőleg szólt az attasé a hadi-

44 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 364—367.
45 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 360—363.
46 HHStA. NPA. K. 19. 261.
47 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 8423. — Regele jelentése e kérdésnek csupán egy részletére utalt. A követség a 20-as években állandóan igyekezett információkhoz jutni a Katonai Ellenőrző Bizottság tevékenységéről, majd a bizottság távozásáról. HHStA. NPA. LU. 915. 15/6. 2—3., 5., 9—11., 26—28., 29., 30., 31—32., 33—39., 42., 43—44.; 48.; 51.; 52.; 53—55.; 56:; 57:; 63—64:; 65—66:; 67—68.; 69—70., 71—87., 88—100., 105—108., NPA. K. 18. 759—761., 766., NPA. LU. 915: 15/6. 109. 117., 118—137., NPA. LU. 895. 4/5. 83—85.
48 KA BM. f. Lv. 1934. 4/6, 4034. 8428.
49 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 185.
50 HHStA. NPA. K. 19. 493. LU. 888. 654

üzemekben kiépített elhárításról.[51] Még ugyanebben az évben jelentette: katonai körökben igen örülnek, hogy a kormány emeli a hadikiadásokat.[52] 1935 tavaszán a magyar folyami flottilláról érkeztek hírek Bécsbe. A jelentés a fejlesztés perspektíváiról azt írta, hogy a nagyobb egységeket nem növelik és kisebb, csupán gépfegyverrel felszerelt úszóegységek kialakítására törekednek.[53] 1935 tavaszán a magyar vezérkari főnök is úgy nyilatkozott, hogy a magyar hadsereget még forszírozottabban kell kiépíteni.[54]

Mint említettük, osztrák részről fokozott erőfeszítéseket tettek, hogy információkhoz jussanak a magyar légierő fejlesztéséről. A törekvés megfigyelhető volt már a 20-as években is.[55] 1930. január 29-én a burgenlandi csendőrparancsnokság közölt adatokat a magyar légierő fejlesztésének egy vonatkozásáról: hamarosan létrehoznak egy olyan önkéntes repülő ezredet (Flugzeuggeschwader), amely megfelel a modern értelemben vett légiharc és bombázás funkcióinak.[56] 1930. februárban az osztrák honvédelmi minisztérium a külügyi tárcával közölt összefoglaló igényű adatokat a magyar légierőről. A honvédelmi tárca tudomására hozta a külügynek, hogy évek óta fokozott figyelmet fordítanak a kérdésre. A jelentés fontosabb konkrétumai a következők voltak: 1928-ban 7, 1929-ben 2 gép érkezett az amszterdami Fokker Werke-től Szombathelyre. A gépek magyar polgári felségjellel érkeztek, magyar pilótákkal. Olaszországból viszont olasz katonai személyek hoztak olasz civil felségjelzésű gépeket — 1928-ban 2, 1929-ben 9 darabot. A jelentés hírt adott arról, hogy Szombathelyen gyakorolták a kötelékrepülést, három új hangár épült, Berlinből ejtőernyők érkeztek. A nyilván hírszerzésből származó adatokat — amelyek azonban Szombathelyre szűkültek le — a honvédelmi tárca néhány olyan hírrel egészítette ki, amelyek többsége megerősítést kívánt csupán: Magyarországon előkészületeket tesznek, hogy egy önkéntes repülőegyesület keretében katonai szempontokat érvényesítsenek; a Bécsbe érkező magyar polgári gépeket aktív tisztek vezetik; a magyar kereskedelemügyi minisztérium égisze alatt működő Légügyi Hivatal vezetőjét behívták a honvédelmi tárcához, utóda ugyancsak aktív tiszt.[57] A budapesti osztrák követség pedig arról küldött jelentést, hogy Magyarország az utóbbi időben erősen fejlesztette légierejét, amely főként Sopron és Szombathely térségében diszlokál. A követség informátora úgy vélekedett, hogy csupán Olaszországból érkeztek gépek.[58] 1930. március 11-én a budapesti osztrák követség ismét olyan jelentést küldött Bécsbe, amely a magyar légierővel foglalkozott. A jelentés szerint minden vegyesdandár rendelkezik egy-egy repülőkötelékkel (Flugverband), amelyek egy nagyobb katonai légiflotta magját alkotják. A jelentés hírt adott még arról, hogy Magyarország megvette Itáliától a Caproni 97 licencét, amelyet bombázónak szánnak.[59] Áprilisban a követség azon meditált, hogy a Légügyi Hivatal állománya milyen mértékben rejt katonai személyeket.[60] 1934 tavaszán Regele ezredes készített összefoglaló jelentést a magyar légierőről: ismertette a Légügyi Hivatal szervezetét, az egyes vegyesdandárok rendelkezésére álló egységek között pedig már vadász, nappali és éj-

51 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 8073.
52 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 38 794.
53 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 3313.
54 HHStA. NPA. K. 20. 799—803. A követség kommentálta Gömbös miniszterelnöknek a magyar fegyverkezésről mondott beszédét is: NPA. K. 20. 898—903.
55 Vö.: HHStA. NPA. LU. 915. 15/6. 101. K. 18. 763., 792—793., 821—822., 823. LU. 894., 4/2: 109—145., 146., 149., 152.
56 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 2.
57 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 4—7.
58 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 8.
59 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 10—11.
60 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 17.

jeli bombázó századokat (Staffel) említett. Az újabban beszerzett vadászgépekről pedig azt írta, hogy ezek metall-légcsavarral vannak ellátva és az 1000 méteres magasságot 1 perc alatt képesek elérni. A jelentés utalt még arra, hogy az éjjeli repülés tanulmányozására idősebb korosztályú tiszteket vezényelnek Németországba.[61] 1935-ben Göring budapesti tárgyalásairól az osztrák követség a budapesti csehszlovák követtől kapott információkat: Göring légügyi kooperációt javasolt, amely magában foglalná, hogy Németország támogatást nyújtana magyar pilóták kiképzéséhez, háború esetén viszont Németország jogot kapna a magyar repülőterek használatára.[62] Küldött jelentéseket a követség a légvédelmi törvényről, annak törvényhozási vitájáról, az ellenzék kifogásairól, a törvény végrehajtási utasításáról, amelyben a kormány jelentős mértékben deferált.[63]

A Magyarországon folyó premilitáris képzésről több információhoz jutottak az osztrák illetékesek a 20-as években — mindenesetre nem a követség révén. A legtöbb hírt a burgenlandi tartományi kormány szerezte.[64] A probléma a 30-as években mindössze Regele két jelentésében kapott hangot. Az ezredes felterjesztette az ún. leventetörvény, az 1921:53. tc. szövegét, amelyet így kommentált: az „... mutatja, hogy milyen egyszerű módon lehet az ifjúság katonai nevelését feltűnés nélkül és egy ügyesen elhelyezett pénzügyi megoldással tető alá hozni".[65] 1935. márciusban Regele ezredes a magyar cserkészmozgalomról készített jelentést. Ami a cserkészkiképzés direktebb katonai vonatkozásait illeti, az attasé megemlítette a gázvédelmi és a rövidhullámú rádiós kiképzést.[66]

Értékes adatokhoz juttatta az osztrák politikai és katonai faktorokat hírszerzésük. A legtöbb és legjobb információkkal a bécsújhelyi rendőrparancsnokság szolgált. Ügynökei a magyar belügyminisztériumban és a honvédelmi tárcánál lehettek telepítve, mert a kapott hírek értékét egyáltalán nem a magyar határ közelsége adta.

A bécsi rendőrség vezetője már 1924-ben olyan adatokat közölt a külügyminisztériummal, amelyeket a bécsújhelyi rendőrparancsnokság szerzett a magyar elhárításról.[67] 1927 nyarán a bécsújhelyi rendőrparancsnokság a külügyminisztériumnak küldött jelentésében bizalmas adatokat szolgáltatott a magyar költségvetés olyan tételeiről, amelyek annak publikus bontásában nem szerepeltek. A jelentés következtetését így vonta le: a tiszti és tiszthelyettesi keretek lehetőséget kínálnak egy hadsereg gyors felállításához.[68] 1928. februárban ugyancsak Bécsújhely jelentette, hogy a magyar honvédelmi minisztérium döntése alapján 40 vezérkari tiszt utazik több hónapos kiképzésre Olaszországba. A jelentés arról is tudni vélt, hogy a csehszlovák határ mellett diszlokált kerékpáros zászlóaljakat gyalogos ezreddé szervezik.[69] 1928. június 11-én igen egzakt adatok érkeztek, ismét csak Bécsújhelyről: a jelentés számszerűen sorolta fel az egyes kormányzati szervekhez beosztott katonatisztek állományát: törvény-

61 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034., 9170., vö. még: 17 897.
62 HHStA. NPA. K. 20. 897. Mint említettük, e helyen nem tekinthetjük feladatunknak, hogy a követség információit „ütköztessük" a magyar forrásokkal, de a Göringgel kapcsolatos hírről mégis megjegyezni kívánjuk, hogy erről konkrét utalást a Hadtörténelmi Levéltárban nem találtunk, de az 1935-ben egyre szorosabbá váló német kapcsolatok valószínűsíthetik a csehszlovák követ tudomására jutottakat. A követség később is beszámolt a szoros légügyi kapcsolatokról, amelyek Magyarország és Németország között fennálltak. HHStA. NPA. K. 21. 514.
63 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 73., 78. K. 21. 44—46.
64 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 915. 19/2. 437. 406—408., 424—425., 428—433., 434—436., 439—442., 475—476., 477—478., 19/1. 218.
65 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 28 976.
66 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 3890.
67 HHStA. NPA. LU. 916. 31/1. 630. L. még: NPA. LU. 890. 2/5. 119—120.
68 HHStA. NPA. LU. 899. 8/4. 258—262., 263—265.
69 HHStA. NPA. LU. 888. 497.

hozás 2, belügyi tárca 226, csendőrség 588, folyamőrség 96, pénzügyminisztérium 279, vámőrség 509, kereskedelmi minisztérium 177, földművelésügyi tárca 71, népjóléti minisztérium 213, oktatásügyi minisztérium 310. A jelentés a csapattisztek és a honvédelmi minisztériumba vezényeltek számát együttesen 2861-ben jelölte meg. A jelentés adatokat közölt még a kiegészítési rendszerről, és a fegyvergyakorlatokról.[70] 1929. január 21-én közölte a bécsújhelyi rendőrparancsnokság az egyik legnagyobb fogását: a magyar hadsereg diszlokációs békehadrendjét.[71] Később megszerezték a magyar belügyminisztériumnak egy intern összefoglalóját, amely a magyar szélsőjobboldali mozgalmakkal foglalkozott és tartalmazta azt az utasítást, hogy a hatóságok milyen magatartást tanúsítsanak velük szemben. Információkat adtak a népgondozó szervekről és arról, hogy a magyar és olasz katonai hírszerzés között bizalmas nexusok állnak fenn. Hírt adtak tartalékos tisztek fegyvergyakorlatokra történő behívásáról. Beszámoltak arról, hogy minden csendőrkerületi parancsnokság felállított egy-egy századot (eskadron) 80—120 lovassal, a tisztek és a legénység a hadsereg soraiból került ki, s csupán rejtési szempontok miatt viselnek csendőregyenruhát.[72]

A 30-as években a bécsújhelyi rendőrparancsnokság a korábbiakhoz hasonlóan küldte információit, amely arra utalt, hogy informátorait meg tudta őrizni a leleplezés elől. 1930. áprilisban egy jelentés a lövészegyesületek katonai szerepére utalt, decemberben a csendőrség, folyamőrség és rendőrség létszámviszonyairól közöltek adatokat.[73] 1931. áprilisban azt közölték, hogy a magyar katonai vezetés a határ mellett kisebb laktanyák építésére készül — a harcászatilag fontosabb pontokon.[74] 1931 májusában pedig a Polizeikomissariat közvetlenül a kormányfői hivatalnak küldte meg jelentését, amely részletes adatokat közölt a magyar hadsereg szervezetéről, a főparancsnok funkcióiról, a szemlélőkről, az egyes vegyesdandárok parancsnokairól és vezérkari főnökeiről, a kerékpározó alakulatokról, a lovasságról, a tüzérségről — ismertetve ennek szervezési formáit.[75] 1931-ben a forrás beszámolt még a kiegészítő szervek átalakításáról, a hadseregben végrehajtott fizetéscsökkentés visszhangjáról, a rendőrségnél bevezetett katonai kiképzésről. Ugyancsak Bécsújhely hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar belügyminisztériumban kiadtak egy olyan kézikönyvet, amely 28 ezer nevet tartalmaz — akiket politikai magatartásuk miatt kell megfigyelni.[76] 1932 őszén ismét olyan adatok kerültek a bécsújhelyi rendőrség birtokába, amelyek a magyar belügyminisztérium tevékenységéről adtak információkat.[77] 1932 novembere után viszont nem találtunk több jelentést, az iratanyagból pedig ennek okát nem tudtuk rekonstruálni. Feltűnő volt viszont, hogy 1932-ben az osztrák elhárítás fokozta tevékenységét: így pl. listát készítettek azokról a személyekről, akikről feltételezték, hogy a magyar hírszerzésnek dolgoznak.[78] Regele pedig arról számolt be, hogy egy osztrák állampolgár, akit a magyar szervek őrizetbe vettek, kihallgatása során olyan adatokat közölt, amelyek kimerítik a hazaárulás tényállását.[79] Az osztrák hatóságok által a katonaszökevényektől felvett evidenclapokon pedig magyar nevek is szerepeltek.[80] Ennek ellenére azonban úgy tűnik, hogy bizonyos keretek között volt együtt-

70 HHStA. NPA. LU. 889. 3/4. 266—270.
71 HHStA. NPA. LU. 895. 4/5. 87—96.
72 HHStA. NPA. LU. 888. 569—572., 894., 2/25. 117—119., 120—122. 895. 4/5. 104—106.
73 HHStA. NPA. LU. 895. 4/5. 107—109. LU. 888. 630—633.
74 HHStA. NPA. LU. 894. 2/25. 133—134.
75 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 28—32.
76 HHStA. NPA. LU. 894. 2/25. 140—141. 143., 156—157., LU. 888. 706., K. 19. 531.
77 HHStA. NPA. LU. 916. 31/1. 693—694.
78 KA BM. f. Lv. 1932. 28. 4/3. 3562. 22 890.
79 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 1565.
80 Vö. pl.: KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333., 5865., 3534., 1804.

működés a két ország illetékesei között — legalábbis abban, hogy a csehszlovák relációban dolgozó magyar ügynökök tevékenységét nem akadályozták Ausztriában.[81]

e) Az osztrák diplomácia természetesen mindent megtett, hogy a német—magyar kapcsolatokat, és különösen a katonák nexusait, figyelemmel kísérje. A magyar hadseregnek a Harmadik Birodalom katonai vezetőivel létrehozott együttműködése teljes mélységében nem vált ugyan ismertté az osztrák diplomácia előtt, de ahhoz mégis elegendőnek tűnő információt kaptak és szereztek, hogy az őket érdeklő kérdésekben következtetéseiket megfogalmazzák. A rendelkezésre álló információk hírértéke igen különböző volt — a Hitlerjugendcsoportok és leventealakulatok kölcsönös látogatásáról szerzett adatok nyilván kevésbé voltak alkalmasak konklúziók levonására, mint azok a beszélgetések, amelyeket Regele ezredes a magyar vezérkar főnökével, vagy a hírszerző osztály vezetőjével folytatott.[82] A követség küldött jelentéseket német hadianyag szállításáról,[83] Németországból visszatért magyar tisztek ottani benyomásairól,[84] vezető beosztású katonai személyek berlini utazásairól.[85] A követség politikai jelentéseiben a német—magyar kapcsolatok pillanatnyi állására vonatkozó megjegyzések viszont gyakran tartalmaztak utalásokat a hadsereg vezetésének nézeteiről. 1933. november 11-én Regele ezredes azoknak a náci térképeknek a magyarországi visszhangjáról számolt be, amelyek a birodalom határait Győrnél húzták meg. 1934 nyarán viszont úgy vélekedett az osztrák események magyar sajtóvisszhangjáról, hogy a hang objektív ugyan, de felismerhető az a törekvés, hogy Németországgal szemben disszonáns megfogalmazás ne jelenjen meg. Regele azt írta jelentésében, hogy majdnem félelem van Németországgal szemben, és ennek az irányzatnak a reprezentánsát a honvédelmi minisztérium elnöki osztályának vezetőjében, Sztojakovics (Sztójay) tábornokban jelölte meg.[86] 1936 végén a római osztrák katonai attasé magyar kollégájától kapott információra hivatkozva közölte: hűvösebb lett a német—magyar viszony.[87] 1937 elején a budapesti osztrák követ is hasonló értelemben jelentett: Keresztes-Fischer Ferenc tábornokkal folytatott beszélgetése után azt írta, hogy katonai körökben a magyarországi német nemzetiségek között végzett agitáció miatt erősen csökkent a német szimpátia.[88] A Budapestről nem minden komplikáció nélkül távozó német követ, Mackensen kijelentésére is felfigyeltek az osztrák követségen. Mackensen ugyanis búcsúfogadásán kijelentette, hogy igen jó viszonyt tudott kialakítani a magyar hadsereggel.[89]

A legfontosabb tájékozódási lehetőségeket persze a magyar hadsereg vezetőivel folytatott beszélgetések adták. 1935. március 27-én Regele ezredest fogadta az új magyar vezérkari főnök — Somkuthy — és kijelentette a katonai attasé-

81 Vö. pl.: KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034.; 8594., 1935. 28. 2/2. 4333., 1599. — A kérdés persze nem szűkíthető le a a katonai hírszerzésre, mert a két ország belügyi szervei szinte állandó érintkezésben voltak a magyar területről Burgenlandba csempészett náci propagandaanyagot illetően, de egyben a baloldali mozgalmakkal vívott harc egybehangolásában is. Ez utóbbiról l.: Országos Levéltár K. 149. Belügyminisztérium. 156. 1934—1—7153. Magyar forrásokból viszont megállapítható, hogy az osztrák és magyar vezérkar Csehszlovákiát illetően hírcsereviszonyban volt: HL VKF. 1933. 2. 139. 119 493.

82 A Hitlerjugend- és leventecsoportok kölcsönös látogatásáról: HHStA. NPA. LU. 883. II/4. 120—123., 124—127., K. 19. 866. K. 20. 316.

83 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 21. K. 19. 313., K. 20. 421—422.

84 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 34 442., 1934. 28. 4/6. 4034. 3511; HHStA; NPA; LU. 894; 4/1. 45.

85 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034., 816., HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 44., NPA. K. 21. 708.

86 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 30 602., 1934. 28. 4/6. 4034., 21 088: Regelének ezt a megállapítását Sztójaynak sem korabeli, sem későbbi magatartása nem igazolta.

87 HHStA. NPA. LU. 883. II/4. 465.

88 HHStA. NPA. K. 21. 631—633.

89 HHStA. NPA. K. 21. 680—681., 689., 696.

nak: ha Magyarországon üdvözölni is kell minden lépést, amely a békeszerződés ellen irányul, a német politika veszélyeket rejt Magyarország számára. A nagyhatalmak bizalmatlanok Németországgal szemben, ez valószínűsíthet egy preventív háborút, amely Magyarország helyzetét tovább rontaná. Somkuthy elmondotta még, hogy a külügyminisztérium útján mérséklően kívánja a német külpolitikát befolyásolni.[90] Érdekes volt, hogy osztrák részről közölték az olasz külügyminisztériummal e beszélgetés tartalmát, a német—magyar kapcsolatokat ebből az alkalomból megítélő olasz állásfoglalást pedig a római osztrák követség ismertette Béccsel. Olasz részről úgy vélekedtek, hogy megítélésük szerint fokozódik a magyar külpolitika német orientációja és sajnálkozással szóltak arról, hogy Magyarország még mindig katonai megoldástól várja problémái eliminálását, pedig ez Magyarország számára német győzelem vagy vereség esetén egyaránt katasztrofális lenne.[91] Alig három héttel Regelének Somkuthyval folytatott beszélgetése után az osztrák katonai attasé újabb találkozásról adott hírt. Ekkor Somkuthy kijelentette: ami a Németországgal való intimebb kapcsolatokat illeti, ezeket konkrétumokkal aligha lehet alátámasztani, bár a két országot gazdaságilag sok szál köti össze. A vezérkari főnök úgy vélekedett, hogy az Anschluss háborút jelent és ebben Németország az egész világot ellenségének tekinthetné. Somkuthy azonosult az olasz felfogással, amikor kijelentette: egy német siker igen veszélyes lenne a magyar érdekek szempontjából. Ezt követően azonban a vezérkari főnök arról beszélt, hogy túlzottnak tartja a német fegyverkezés híreit és hozzáfűzte: Németországnak tíz kiképzetlen évjárata van és ezzel nem lehet egy háború kockázatát vállalni. Somkuthy ezután, a legteljesebb összhangban a magyar külpolitika közlésre szánt megnyilvánulásaival, azt fejtegette az osztrák ezredesnek, hogy az lenne a legjobb német politika, amely minden beavatkozásról lemondana Ausztriában, és megértésre törekedne nemcsak az osztrák állammal, de Itáliával, Lengyelországgal és Magyarországgal is. A vezérkari főnök állításait gyengíthette azonban az osztrák diplomata számára az, hogy Somkuthy a római jegyzőkönyvnek csupán gazdasági jelentőséget tulajdonított, mert véleménye szerint egy nemzetközi szerződésnek csupán az biztosít politikai érvényesíthetőséget, ha ahhoz katonai megállapodás is járul.[92] 1935 nyarán Somkuthy vezérkari főnök és Hennyey Gusztáv, a vezérkar 2. osztályának vezetője, Berlinben tárgyaltak. A megbeszélésekről a budapesti osztrák diplomaták nem kaptak közvetlen információkat, s ezt nehezményezték is. Magáról az utazásról a budapesti francia ügyvivőtől értesültek, aki a berlini francia nagykövet értesülésére hivatkozva vélte tudni, hogy Berlinben a tárgyalások középpontjában az a kérdés állt, amely a német—magyar katonai kapcsolatok perspektíváinak továbbfejlesztését elsősorban a csehszlovák relációra helyezte. A budapesti olasz követségtől pedig azt tudták meg, hogy míg Gömbös miniszterelnök Colonna herceg olasz követnek a látogatást udvariassági aktusként tüntette fel, Hennyey őszintén megmondta a budapesti olasz katonai attasénak, hogy Berlinben a Csehszlovákia ellen irányuló katonai hírszerzés további egyeztetéséről volt szó.[93] Végül azonban Regele mégis bejutott Somkuthyhoz, aki korábban hangoztatott nézeteit részben revideálva ezeket mondotta: a német—magyar kapcsolatok baráti és bajtársi viszonyon nyugszanak, amelyek közös érdekekből adódnak. Somkuthy — kijelentvén, hogy semmiféle sürgős ügyről nem tárgyaltak Berlinben — azt fejtegette Re-

90 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 484. K. 20. 767.
91 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 509—510., 513—514.
92 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 487—492.
93 HHStA. NPA. K. 21. 24—27.

gelének, hogy a magyar külpolitika törekvése a jövőben is az marad, hogy létrehozza a megértést Berlin, Bécs, Róma, Varsó és Budapest között. S amit ezzel kapcsolatban mondott, az volt a berlini látogatás „eredménye": a megértés célja, hogy ezek az államok közösen készüljenek fel egy olyan háborúra, amelyben Csehszlovákiát gyorsan ki kell kapcsolni. Somkuthynak természetesen meg kellett említenie az Anschluss kérdését, és ekkor a magyar külpolitika egy gyakran használt sablonját alkalmazta: különbség van a német külügyminisztérium és az NSDAP osztrák politikája között. A vezérkari főnök ugyanis úgy vélekedett, hogy a hivatalos Németország egyes köreiben, de magában a Reichswehrben is, az osztrák álláspont elfogadása mellett vannak. Az sem lehetett különösebben vigasztaló az osztrák katonai attasé számára, hogy Somkuthy véleménye szerint az abesszin kérdés Itáliát közelebb viszi majd Németországhoz.[94] 1935. szeptember 30-án a berlini osztrák követ sem kapott megnyugtatóbb szavakat az ott tárgyaló magyar miniszterelnöktől. Gömbös azzal kezdte a beszélgetést, hogy kijelentette: igen szilárdnak látja a belső német helyzetet. Majd Németország osztrák politikájáról szólva csupán annyit mondott, hogy érintették a kérdést Hitlerrel, aki furcsának találta a harmonikus osztrák—magyar kapcsolatokat. Szó sem volt tehát már arról a frazeológiáról, amellyel korábban magyar részről általában nem fukarkodtak, amikor az osztrák államiság fenntartásának szükségességéről lehetett nyilatkozni. Gömbös különben tagadta az osztrák követ előtt, hogy katonai jellegű tárgyalásokat folytatott volna egy légügyi megállapodásról, de azt elismerte, hogy szó volt a polgári repülés néhány vonatkozásáról.[95] Még egyértelműbben fogalmazta meg Hennyey Gusztáv 1936. június 16-án Regele ezredesnek azt, amiben Somkuthy közeledett a német álláspontho z: a magyar vezérkar hírszerző osztályának vezetője kifejezte azt a meggyőződését, hogy Csehszlovákia egyre közelebb kerül a Szovjetunióhoz, katonai együttműködésük egyre nagyobb mértékű. A cseh diszlokáció Berlin ellen irányul — mondotta. Hennyey rendkívül közlékeny volt, amikor a német és magyar katonai hírszerzés együttműködéséről beszélt. Elmondotta, hogy megállapodtak Berlinben: közös ellenakciókat készítenek elő csehszlovák relációkban. Regele jelentésében utalt Hennyey egy megjegyzésére: az osztályvezető a budapesti francia katonai attasé figyelmeztetésére azt válaszolta, hogy Magyarország inkább hagyja magát a németektől, mint a szlávoktól és a bolsevizmustól „elnyelni".[96] 1937. októberben a reaktivált Röder, aki honvédelmi miniszterként Németországban hadgyakorlaton vett részt, kijelentette a budapesti osztrák követnek: „... ez nem manőver volt, hanem egy politikai demonstráció ... nagyon keveset láttunk".[97] Feltűnő volt viszont, hogy Rátz Jenő vezérkari főnök, nem sokkal az Anschluss-t megelőzően, olyan híreket közölt a német katonai vezetés frakcióharcairól a budapesti osztrák követtel, amelyek abszolút bizalmas jellege nyilvánvaló volt.[98]

f) Az osztrák diplomácia feladata jóval komplikáltabb és összetettebb volt akkor, amikor az olasz—magyar katonai kapcsolatokról kellett tájékozódnia: a három ország külpolitikai közeledése után pedig a kérdést olyan problémák árnyékolták be, mint pl. a hirtenbergi fegyverszállítási affér, amelynek előidé-

94 HHStA. NPA. K. 21. 38—40.
95 HHStA. NPA. LU. 883. II/4. 330—336.
96 HHStA. NPA. K. 21. 455. Vö.: *Gustav Hennyey:* Ungarns Schicksal zwischen Ost und West, Lebenserinnerungen. Mainz, 1976. 37—39.
97 HHStA. NPA. K. 21. 825.
98 HHStA. NPA. K. 21. 911—912.

zésében — a szállítmányok osztrák területen tranzitáltak — Magyarország nyugati szomszédjának is szerepe volt.

Az olasz—magyar szerződés létrejöttét követően osztrák részről időnként aggasztó híreket lanszíroztak — mint pl. a burgenlandi tartományi kormány tudni vélte, hogy Magyarország és Itália titkos megállapodást hozott létre Burgenland katonai megszállásáról.[99] A kisantant sem fukarkodott, hogy hasonló jellegű információkat hozzon az osztrák diplomácia tudomására.[100] Időnként pedig még magyar részről is voltak olyan megnyilvánulások, amelyek arra utaltak, hogy az olasz szerződést túlértékelő magyar külpolitikától nem állt távol a fantasztikus tervek szövögetése.[101] Fokozhatták a bizalmatlanságot azok a különböző forrásokból érkező jelentések is, amelyek olyan Magyarországra irányuló olasz fegyverszállítmányokról adtak hírt, amelyeket az osztrák határ mentén diszlokált magyar katonai alakulatok rendelkezésére bocsátottak.[102] A kérdést még komplikálta persze az, hogy e szállítmányok egy része Ausztrián keresztül érkezett magyar területre.[103] Az ellentmondást a kisantant-diplomácia ismét nem hagyta említés nélkül — a római román követ pl. megkérdezte osztrák kollégájától: ismert-e előtte, hogy „szakadatlanul" jelentős olasz fegyverszállítmányok érkeznek Magyarországra, s nem lenne-e ezek megakadályozása osztrák érdek, tekintettel Burgenlandra. A 30-as évek elejétől azután az osztrák diplomácia egyre több információt közölt Béccsel az olasz—magyar katonai kapcsolatok bővüléséről. A római osztrák követség számolt be Jánky főparancsnok és Röder vezérkari főnök olaszországi utazásáról — megjegyezve, hogy a sajtó a látogatást nem említette meg.[104] 1932. novemberben ugyancsak a római követség küldött információkat Gömbös miniszterelnök római tárgyalásairól: a követjelentés hangoztatta, hogy hivatalosan túlhangsúlyozták a megbeszélések gazdasági kérdéseket érintő jellegét, arról viszont nem adtak tájékoztatást, hogy Gömbös tárgyalt a hadügyminiszterrel és a légügyi tárca vezetőjével. A románok túlságosan idegesek voltak — írta a jelentés.[105] 1933. októberben a római osztrák katonai attasé küldött jelentést olasz tisztek magyarországi vezényléséről. A jelentés arra utalt, hogy az attasét olasz részről nem tájékoztatták kielégítően.[106] Regele viszont Budapestről azt jelentette, hogy olasz tisztek érkeztek Magyarországra, akiknek látogatása semmiféle publicitást nem kap, s hogy nem alacsonyabb rangúakról vagy beosztásúakról volt szó, arra az utal, hogy fogadta őket a vezérkari főnök.[107] 1934. augusztusban Regele a magyar vezérkari főnök itáliai utazásáról számolt be.[108] A látogatásokról, vezénylésekről szóló római jelentések a tárgyalások, megbeszélések tartalmáról általában nem közöltek híreket. Ez arra utal, hogy a római osztrák katonai attasé nem volt oly kedvező helyzetben, információs lehetőségeit tekintve, mint Regele ezredes Bu-

99 HHStA. NPA. LU. 895. 4/5. 78.
100 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 884. 152.
101 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 898. 7/III 98—126. — Bethlen 1928. decemberében tájékoztatta Seipel kancellárt Grandival és Chamberlainnel folytatott tárgyalásairól, majd a két kormányfő megvitatta a jugoszláv helyzetet. Ennek kapcsán Bethlen szóba hozta Jugoszlávia szétesésének lehetőségét és kijelentette: „... egy ilyen eventualitás bekövetkezésekor Ausztria megszállhatná Szlovéniát, míg Magyarország Horvátországgal alakítana ki szoros politikai és gazdasági viszonyt, amelynek további fejlődése nyitva maradna". Seipel, az ajánlatot fantasztikusnak minősítve, azzal utasította azt vissza, hogy Ausztria nincs abban a helyzetben, hogy idegen nyelvű területeket csatoljon magához.
102 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 894. 4/2. 78., 80—83., LU. 895. 4/5. 79—82.
103 HHStA. NPA. LU. 884. 170—171.
104 HHStA. NPA. LU. 884. 213.
105 HHStA. NPA. LU. 884. 280—285. L. még: KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 407.
106 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 28. 515.
107 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 1565.
108 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 22 768.

dapesten.[109] Regele pl. 1937. február 13-án arról küldött jelentést, hogy Röder honvédelmi miniszter milánói tárgyalásai során megegyezett az olasz illetékesekkel arról, hogy a vezérkari főnököknek stratégiai tárgyalásokat kell folytatniok, ha ennek szükségessége felmerül. E megfogalmazásban Regele nem vette észre annak üresjárat jellegét, amely különben az olasz—magyar katonai kapcsolatok keretei között létrehozott különböző bizottságok és albizottságok tevékenységét is jellemezte. Megtudta viszont Regele, hogy Röder milánói utazásáról egy Gömbös idejéből származó megállapodás alapján informálták Blomberget. Ez azonban nem a budapesti német katonai attasén keresztül történt. Hivatalosan Regele sem kapott tájékoztatást.[110] Arról is Budapestről érkezett hír, hogy Ciano budapesti látogatása során támogatást ígért a magyar fegyverkezés számára.[111]

Az osztrák diplomáciát a hirtenbergi affér komoly problémák elé állította. Szinte az összes Európában akkreditált követség küldött jelentéseket az ügyről. Mivel a problémának ebben a szakaszban katonai vonatkozásai már alig voltak, ennek az iratanyagnak az ismertetését nem tekintjük feladatunknak.[112]

g) Magyarország és a kisantant-államok konfrontációjának katonai kérdései csak elvétve kaptak említést az osztrák diplomáciában, ez is alkalomszerűen történt csupán. 1932 őszén pl. a belgrádi osztrák követség számolt be Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia vezérkari főnökeinek tárgyalásáról — arról tudósítva, hogy a hírszerzés újjászervezése és koordinálása szerepelt a napirenden.[113] A budapesti osztrák követ viszont olyan információkat közölt, amelyek hadászati értelemben érintették Magyarországot. A jelentés az egyes kisantant-államok fő csapásirányainak revíziójáról számolt be: míg korábban a román hadsereg fő csapásiránya a Szovjetunió ellen irányult, ezt magyar relációra változtatták, a csehszlovák hadsereg fő csapásirányát pedig Magyarország helyett Németország felé terelték.[114]

Ugyancsak budapesti követjelentés számolt be arról, hogy a magyar katonai köröket nyugtalanítja a jugoszláv fegyverkezés. A hirtenbergi affér kapcsán pedig Regele arról tudósított, hogy a jugoszláv katonai hírszerzés kiemelten foglalkozik a magyar hadsereggel.[115] 1934. március 2-án a budapesti osztrák követ jugoszláv kollégájával tárgyalt, aki elmondotta: a hármasszövetség elfogadhatatlan a kisantant számára és Ausztriának távol kellene tartania magát az ilyen jellegű közeledésektől. Az osztrák követ maga úgy vélekedett a közöltekről, hogy a kisantant nyugtalansága különösen akkor feltűnő, ha a külpolitikai mozgások mögött katonai tartalmat vélnek felfedezni.[116] Regele viszont teljesen a magyar álláspontot elfogadó értelemben közölt adatokat a magyar—jugoszláv határon történtekről: csupán a jugoszláv részről elkövetett fegyverhasználat következményeiről számolt be.[117] A marseille-i eseményeket követően viszont

109 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 8428., 10 408., HHStA. NPA. LU. 884: 394—396; 397—409. K. 21. 124—127.
110 HHStA. NPA. LU. 884. 406—407.
111 HHStA. NPA. K. 21. 777. L. még: NPA. K. 21. 867. LU. 886. 625.
112 Vö.: a prágai osztrák követség jelentéseit: HHStA. NPA. LU. 884. 434—439., 467—479., 502—506., 510—519., 522. A budapesti osztrák követségtől érkezett jelentések: HHStA. NPA. K. 19. 736., 737—739., 745—747., Berlinből: HHStA. NPA. LU. 884., 440., 442—448., 449—450., Varsóból: HHStA. NPA. LU. 884. 489—490., 499—500., Svájcból: HHStA. NPA. LU. 884. 493. 584., Törökországból: HHStA. NPA. LU. 884. 508., Párizsból: uo. 590., Athénből: uo. 569—571., 566—582. A fegyverszállításokkal kapcsolatos problémákra Hirtenberg után 1.: HHStA. NPA. LU. 884. 559—560., 565—566., 527., 531—534., 543.
113 KA BM. f. Lv. 1932. 28. 4/3. 3562. 25 578.
114 HHStA. NPA. K. 19. 968.
115 HHStA. NPA. K. 19. 395., KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 6546.
116 HHStA. NPA. K. 20. 106—108.
117 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 15 959.

inkább a jugoszláv álláspont továbbítását figyelhettük meg.[118] A helyzet igen éles szakaszában Regele arról tudósított, hogy egy Magyarország elleni jugoszláv támadás esetén a Szombathelyen állomásozó két repülőezredet azonnal bevetnék Belgrád bombázására.[119] 1936 végén viszont Regele ezredes a kormányzó környezetének egy katonai személyére hivatkozva jelentette, hogy a magyar államfő Jugoszláviába utazik majd — Magyarország közeledni igyekszik Belgrádhoz, mert a kisantant államai között katonailag Jugoszlávia a legerősebb és az ellentétek Magyarország és Jugoszlávia között tűnnek még leginkább áthidalhatónak.[120]

A román—magyar reláció katonai vonatkozásai szinte alig kaptak hangot — Regele viszont a romániai hadgyakorlatokon szerzett benyomásairól a magyar honvédelmi minisztériumban folytatott beszélgetést. A konzultáció során a kérdésben magyar részről csupán azokra a jelentésekre hivatkoztak, amelyeket a bukaresti és a varsói magyar katonai attasétól kaptak, bizalmasabb forrásokból származó információk nem kaptak említést az osztrák katonai attasé előtt.[121]

A magyar—csehszlovák viszony katonai jellemzőiről küldött jelentések pedig már teljesen elhanyagolható jellegűek voltak. Egyedül a budapesti csehszlovák ügyvivő egy megjegyzését kívánjuk említeni, aki 1935. októberben Gömbös miniszterelnök berlini tárgyalásairól úgy vélekedett az osztrák követnek, hogy érzik: fenyegetve vannak.[122]

h) Már utaltunk rá, hogy a közvetlen tartalmú és jellegű osztrák—magyar katonai kapcsolatok — a nagyfokú és többoldalú beárnyékoltság miatt — alig és akkor is eléggé másodlagos módon nyertek említést — a vezényléseken, a vezényelt tisztek összefoglaló jelentéseiben, amelyek azonban többségükben ismét csak az osztrák diplomáciát közvetlenebbül érintő kérdésekkel foglalkoztak, mint pl. a magyar tisztikar politikai beállítottsága.[123] 1937. januárban Darányi miniszterelnök említette meg a budapesti osztrák követnek, hogy beszélt Schuschnigg kancellárral a kölcsönös tiszti vezényléseken és úgy vélekedett, hogy eddig kevesebb osztrák tiszt jött Magyarországra, mint ahányan magyar részről érkeztek az osztrák hadsereghez. A követ jelentette a beszélgetést, amelyre olyan válasz érkezett, hogy az osztrák katonai vezetés a tiszthiány miatt redukálta a külföldi vezényléseket és Franciaországban, valamint Olaszországban különben is többet tanulhatnak a tisztek. A választ közölték a budapesti osztrák követséggel: 1936-ban 4 osztrák tisztet vezényeltek Magyarországra, 1937-ben pedig mindössze 1 műszaki tiszt érkezik majd.[124] Az osztrák—magyar katonai kapcsolatoknak legbeárnyékoltabb vonatkozása az volt, amikor magyar részről magas politikai és katonai szinten formáltak véleményt az osztrák fegyveres erőkről — kritikai éllel. Regele már 1934 tavaszán jelentést küldött arról, miként ítélik meg magyar katonai körökben az osztrák hadsereget.[125]

118 Vö. pl.: KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 33 066., HHStA. NPA. K. 20. 534.
119 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 703.
120 HHStA. NPA. LU. 885 1/1. 86. K. 21. Hasonló értelemben szóltak egyéb források is: HHStA. NPA. K. 25. 613—614., 729—730. Amit az osztrák katonai attasé a jugoszláv katonai potenciálról jelentett, erősen megkérdőjelezhető.
121 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 3435. L. még: uo. 17 902., 1933. 28. 5. 3779. 30 601.
122 HHStA. NPA. K. 21. 182—184. Vö. még: KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 31 287., 1935. 28: 2/2: 4333. 4205.
123 Vö. pl.: HHStA. NPA. K. 20. 250., KA BM. f. Lv. 1935. 26—34. 3/1. 4358. 22 639., 26 400:, 28. 2/2. 4333. 12 204. 1935 szeptemberében Regele javasolta, hogy az osztrák honvédelmi minisztérium készítsen utasítást a magyar tiszteket fogadó osztrák katonák számára és hívja fel a figyelmet, arra, hogy „... bizonyos óvatos tartózkodással..." nyilatkozzanak csupán. Regele javaslatát elfogadták.
124 HHStA. NPA. K. 21. 581—582. LU. 896. 5/4. 461—462., 894. 4/1. 116.
125 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 8855.

Gömbös miniszterelnök pedig 1934 nyarán a követ előtt fejtegette, hogy fejleszteni kell az osztrák hadsereget és az állam fegyveres erői mellett egyéb formációkat nem szabad megtűrni. Gömbös a magyar megoldással szolgálva például azt mondotta: az ajánlott modellt ő Magyarországon megteremtette már.[126] Gömbös később is hasonló értelemben nyilatkozott, miközben arról informálta a követet, hogy az osztrák események idején mindent megtett az olasz bevonulás megakadályozására, mert ez jugoszláv és csehszlovák részről beláthatatlan következményekkel járt volna Magyarországra. Gömbös elmondotta még, hogy Röder vezérkari főnök beszélt Mussolinival a nem kielégítő osztrák felfegyverzettségről. Gömbös sajnálatosnak minősítette, hogy az osztrák hadsereg nincs kellően felfegyverezve és kijelentette: „... erős hadsereg nélkül egyetlen kormány sem képes politizálni".[127] 1937 tavaszán pedig Rátz Jenő vezérkari főnök nyilatkozott: megítélése szerint az osztrák katonai koncepció — szemben a magyarral — tisztán defenzív jellegű.[128]

Az osztrák diplomácia információi — mint ahogy már hangsúlyoztuk — egy olyan kép kialakítását tették lehetővé, amely nagyjában-egészében a kor diplomáciájának átlagnívóján mozgott. Számunkra azonban ma már csupán másodlagos jelentőséggel bírnak. Meggyőződésünk, hogy a követjelentés — amely sajátos forrása a történettudománynak, s bár forrásértékét pozitívan alakítja, hogy őszinteségre kell törekednie, mert saját kormányát informálja — a fogadó ország nemzeti történetírása számára csupán összehasonlítási alapként szolgálhat, csak másodlagos jellegű lehet a hazai források mögött. Jelentőségét persze növeli, ha a hazai forrásbázisok töredékesek — mint a mi esetünkben.[129]

126 HHStA. NPA. K. 20. 327—329., l., a beszélgetésről Regele jelentését: KA BM. f. Lv: 1934: 4/6. 4034. 21 378.

127 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 24 849.

128 HHStA. NPA. K. 21. 693—699.

129 Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy az iratanyag nem magyar vonatkozásainak akár csak egyes mozaikjairól is említést tegyünk. Két információ vonatkozásában azonban — a kuriozitás miatt — kivételt teszünk: egy 1933. február 1-én datált iratból azt lehetett megállapítani, hogy a német vezérkar információkat adott az osztrák hadseregnek a csehszlovák fegyveres erőkről. KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 2694. 1937. június 14-én, a budapesti német katonai attasé, Friderici tábornok egy beszélgetés során úgy nyilatkozott az osztrák követnek, hogy Németország csak úgy kezdhet háborút, ha szövetséget köt a Szovjetunióval. Ennek tervein már dolgozik a vezérkar — mondotta az attasé, aki viszont lehetségesnek tartott egy angol—német közeledést is. HHStA. NPA. K. 21. 776.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

FELKAI DÉNES

AZ ÚJ HADSEREGBEN*

Nevelőtiszt lettem

Kiskoromtól kezdve az volt a vágyam, hogy orvos legyek, beteg embertársaimat gyógyítsam. Szüleim nehéz anyagi helyzete miatt ezt a vágyat csak nagy fáradsággal tudtam valóra váltani. Mégis, amikor 1937-ben doktoráltam és Párizsba kerültem, nem gyógyítani kezdtem, hanem elvtársaim segítségével Spanyolországba mentem, hogy katonaként harcoljak Franco ellen, a spanyol és saját népem szabadságáért. Ezután pedig a második világháború és a szovjet hadifogság következett.

Hazatérésem után a párt utasítására honvédorvos és nevelőtiszt lettem, később csak nevelőtiszt, majd ismét orvos: a politika és a gyógyítás sohasem váltak el többé egymástól életemben.

1945. február 22-én érkeztem Debrecenbe azzal a vonattal, amely a Szovjetunióból a krasznogorszki antifasiszta iskola tanárai közül Rudas László és Andics Erzsébet elvtársakat, néhányunkat, asszisztenseket — Otta Istvánt, Pólik Istvánt és jómagamat —, valamint a hallgatók közül Csehi Tibort, dr. Kerek Sándort, Kovács Mihályt, Lóránt Imrét, Lukács Lászlót, Orbán Miklóst, Révész Imrét, Strähl Sándort, Ugrai Ferencet, Vértes Imrét és másokat, ezen kívül még a különféle hadifogolytáborokból a németek elleni harcra jelentkezett magyarokat hozta.

Debrecenben, az akkori Hatvany utcában, egy iskolában helyeztek el minket. Az első napok nehézségei után lassan beindult az élet. Az új városi adminisztráció szervezése már javában folyt, sőt, mivel itt alakult meg a kormány, javában folyt a minisztériumok és egyéb kormányhivatalok szervezése is. Különösen élénk volt a politikai élet, hisz az újjáéledt Magyar Kommunista Párt, amely az újraépülő Magyarország motorja volt, nagy aktivitást fejtett ki. Ehhez a többi pártok is próbáltak felzárkózni.

Mi, a Szovjetunióból hazaérkezettek, valamennyien a Magyar Kommunista Párt tagjai lettünk és büszkén vettük át 1945. február 25-én első tagkönyvünket. Természetesen kértük felvételünket az új magyar hadseregbe, ahová még a Szovjetunióban való tartózkodásunk alatt jelentkeztünk. Erre minden alapunk megvolt, hisz az 1945. január 30-i MKP—SZDP közös határozatban ez állt: „A honvédség néphadsereg, melyet a nemzet akarata hív életre."

* Részletek a szerző készülő visszaemlékezéseiből.

Debrecenben sok régi elvtárssal találkoztam, közöttük volt spanyol önkéntesekkel is: Szalvay Mihállyal, Sziklai Sándorral és másokkal. Sziklai a pártközpontban kapott ideiglenes beosztást, Szalvay Mihállyal pedig a Honvédelmi Minisztériumban jelentkeztünk, és kértük felvételünket a hadseregbe. Szalvay elvtárs utolsó spanyolországi rangja őrnagy, az enyém orvos-főhadnagy volt. Egy Német nevű alezredes fogadott bennünket, aki egyáltalán nem volt túlságosan udvarias és nem sokkal biztatott bennünket sem az átvételünket, sem spanyolországi rangunk elismerését illetően. Amikor ezt elmeséltük Garasin Rudolf őrnagy elvtársnak — aki összekötő volt a szovjet hadsereg részéről a Honvédelmi Minisztériumban —, barátságosan ránk kacsintott és csak annyit mondott: majd meglátjuk.

Néhány nap múlva kezünkben volt az átvételről szóló hivatalos írás. Szalvay elvtárs egy, a frontra induló zászlóalj parancsnoka lett, engem pedig beosztottak a kormányhivatalok biztosítására felállított két zászlóalj közül a másodikba, orvosnak és nevelőtisztnek egy személyben. A zászlóalj parancsnokául Kovács Mihály hivatásos századost nevezték ki, akivel a krasznogorszki antifasiszta iskolán ismerkedtem meg. Kovács Mihály a fronton egy zászlóalj parancsnoka volt és zászlóaljával átállt a szovjet hadsereg oldalára.

A Debrecenbe érkezett antifasiszta iskolásokban ott feszült a vágy, minél többet tenni méltatlanul sokat szenvedett népünkért. Az élet ellentmondásokkal teli volt: az Ideiglenes Kormányban három volt horthysta tábornok és egy gróf is részt vett, de nem ők határozták meg a politikai hangulatot, a hadseregben legkevésbé. Az emberek újat akartak. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak a kommunisták által megfogalmazott programja megjelölte a soron levő feladatokat: hadat üzenni Németországnak, újjáépíteni az országot, felszámolni a nagybirtokrendszert, földhöz juttatni a falu nincstelenjeit.

A dolgozók megkezdték a meghirdetett feladatok végrehajtását: tízezrével jelentkeztek a németek elleni harcra, folyt a romok eltakarítása.

Március közepe táján felhívott Szabó István elvtárs, a Kelet-Magyarországi Pártszervezet titkára és katonákat kért a földosztáshoz. Örömmel vállalkoztunk a feladatra. Boldoggá tett bennünket az a tudat, hogy részesei lehettünk a földosztásnak, a földhöz juttatott emberek határtalan örömének. Büszkék voltunk arra, hogy kommunisták vagyunk és ahhoz a párthoz tartozunk, amely végre földet adott a parasztnak.

1945. április 4-ével végleg felszabadult az ország, mindenütt lelkesedéssel ünnepeltek. Debrecenben gyorsan teltek a napok, a becsületes emberek az új Magyarország építésének lázában égtek, folyt a romok eltakarítása és az új építkezés. Természetesen sok és különféle társadalmi munkában vettünk részt mi is, az őrzászlóaljak állománya.

A munkám megoszlott a betegek és gyengélkedők napi orvosi ellátása, valamint a rendszeres politikai foglalkozás között. Ez utóbbi hetenként volt és főleg a bel- és külpolitikai események ismertetésére terjedt ki. Nehéz feladat volt a zászlóalj egészét összehívni, hisz az állomány egyidejűleg sohasem volt együtt. Mindehhez járult, hogy magamnak sem voltak meg az ilyen típusú politikai nevelő munkához szükséges tapasztalataim.

Megkönnyítette azonban munkámat az a határtalan lelkesedés, amely áthatotta az egész zászlóaljat a parancsnoktól a honvédekig, hogy mi is segítsünk egy új, igazságosabb társadalom létrehozásában. Különösen megmutatkozott ez olyan viszonylag nehezebb feladatok végrehajtásában, mint a zászlóalj Budapestre költöztetése.

Április végén költöztek fel a minisztériumok és egyéb kormányhivatalok Budapestre és velük együtt az őrzászlóaljak is oda kerültek. Budapesten átcsoportosították a feladatokat: csupán az első őrzászlóalj maradt meg a kormányépületek őrzésére, a második őrzászlóaljat a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztériumba helyezték át és vasútbiztosító feladatok ellátásával bízták meg.

1945. május 9-én véget ért Európában a világháború, a rövid idővel előbb nyugatra vonult hadosztályok visszatérhettek és megkezdődött az új honvédség békeidejű szervezése. A szovjet és a magyar kormány megállapodása értelmében az Ausztriában és Magyarországon létesített hadifogolytáborokban levő néhány olyan magyar egységet, amelyet a szovjet parancsnokság még a háború alatt szervezett magyar önkéntesekből, hajlandók voltak szovjet részről jegyzőkönyvileg átadni abban az esetben, ha a Magyar Honvédelmi Minisztérium azokat átveszi az új honvédség kialakításában való felhasználás céljából. A hadifogolytábor kijelölése a szovjet parancsnokság és a Honvédelmi Minisztérium közötti megbeszélés alapján történt, majd a Honvédelmi, valamint a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium voltak felelősek a végrehajtásért. Így én a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium nevében, egy alezredes pedig a Honvédelmi Minisztérium képviseletében jártunk Ausztriában és itthon néhány hadifogolytáborban, így például Ceglédbercelen, az ottani állomány átvétele miatt. A katonák átvétele általában egyszerű formaságok sora volt: néhány szó a táborparancsnokkal, rövid lelkesítő beszéd a táborok személyi állománya előtt, majd jegyzőkönyvaláírás. Utána minden alkalommal meghívott bennünket a szovjet parancsnokság a tábor szovjet tiszti ebédlőjébe, ahol pohárral is megpecsételtük az új szovjet—magyar katonabarátságot.

A műszaki hadosztálynál

A szovjet hadsereg győzelmes előrenyomulása következtében a fasiszta Németország szövetségesének megmaradt magyar állam és egész gépezete — minisztériumok, hivatalok, hadsereg, rendőrség, csendőrség — széthullott. A magyar dolgozók, élükön a Magyar Kommunista Párttal, úgy látták, hogy eljött az idő egy új társadalom — a szocialista társadalom — és egy új államgépezet — a dolgozók állama — felépítésére. A volt uralkodó osztály tagjai és kiszolgálói azonban lassan magukhoz tértek és megindult a harc a haladásért küzdők és a reakciós rendszer visszaállítását óhajtók között.

Ez a harc nem volt könnyű. Az ország vezetésére hivatott apparátus gyors helyreállításához, a fasiszta német hadigépezet szétzúzásához vállalt nyolc hadosztály kiállításához szükség volt a régi hivatalnoki kar, a hadsereg régi tisztjeinek igénybevételére, tehát mindenkivel együtt kellett menni, aki magát antifasisztának vallotta, illetve mutatta. Így kerültek az ország vezetésébe a dolgozókat képviselő új erők mellett a régi társadalmi rend hívei, ilyen körülmények mellett indult az antifasiszta magyar hadsereg szervezése is.

A háború gyors befejeződése, a fasiszta német hadigépezet kapitulációja csak részben változtatta meg a helyzetet. Az új magyar hadsereg szervezése nem volt többé központi kérdés, de mint az új állam fontos erőszakszervének, megmaradt a jelentősége. És ezt a Magyar Kommunista Párt már kezdettől, tehát 1945-től fogva felismerte.

Amilyen lelkesedéssel láttak hozzá a dolgozók a különféle népi bizottságok megszervezéséhez, ugyanolyan lelkesedéssel jelentkeztek az ideiglenes kormány felhívására az új népi hadseregbe is.

De milyen is legyen az új népi hadsereg? Csupán a rossz emlékű horthysta hadsereget ismerték, amely híven visszatükrözte a feudálkapitalista magyar társadalom képét. A tisztek nagy része, különösen a tábornokok és a főtisztek, az uralkodó osztály soraiból kerültek ki és kibékíthetetlen osztályellentét állította őket szembe a legénységgel, a dolgozó osztályok, ezek közül is elsősorban az elmaradott parasztság soraiból rekrutálódott újoncokkal. A dolgozókból vakon engedelmeskedő katonát kellett faragni. Mivel a dolgozók meggyőződésében nem bíztak, mindenekelőtt embertelen, kemény fegyelemmel igyekeztek belőlük jó katonát csinálni. A katona a parancsnoknak gondolkodás nélkül engedelmeskedni tartozik, mondották. A tisztek lenézték a dolgozókat, mint nem az ő körükhöz tartozó, alsóbbrendű lényeket és természetesen megvetették a fizikai munkát is. Ideáljuk volt a háború, amely soron kívüli előléptetést biztosíthatott számukra. A katonának csak kötelességei voltak, jogai nem. Meg kellett elégednie azokkal az életkörülményekkel, amelyeket részére biztosítottak: rossz élelmezés, öltözködés, illetmény, elhelyezés stb., valamint az ezzel párosuló embertelen bánásmód. Ez ellen protestálni nem volt lehetőség. Tekintettel arra, hogy a dolgozók kemény harcának eredményeként már léteztek szakszervezetek, sőt a polgári életben már volt bizonyos politikai képviseletük is (Szociáldemokrata Párt, Kisgazda Párt) a hadsereget igyekeztek légmentesen elzárni a polgári élettől. Ugyanakkor a hadsereg felszerelése és kiképzése nem felelt meg a modern követelményeknek, bár vezetői ismerték a korabeli hadseregek színvonalát. A magyar dolgozók a felszabadulás után tehát elsősorban azt tudták, hogy milyen ne legyen az új hadsereg. Mivel a Németország elleni háborúhoz már 1945 elején szükség volt katonai szakemberekre, illetve a katonai mesterséget ismerőkre, meg kellett kísérelni a régi tisztek, tiszthelyettesek, kiképzést kapott egyszerű honvédek felhasználását. Az új hadseregnél a katonai szaktudás mellett különösen döntő volt az ideológiai beállítottság, az új, népi, forradalmi Magyarországhoz való hűség. Erre a célra hozták létre a nevelőintézményt és a „D" (defenzív-elhárító) szerveket. Akiknél a politikai nevelés nem járt eredménnyel, azoknak a hadseregből való eltávolításáról az elhárító szervek gondoskodtak.

Kik voltak a nevelőtisztek, elhárító tisztek? Lelkes fiatalemberek, munkások, szegényparasztok, értelmiségiek. Kevés saját tapasztalattal rendelkeztek, de az is elég volt, hogy megismerhették a nyomort, a létbizonytalanságot, a tudatlanságot, a társadalmi igazságtalanságot. Legtöbbnek csak kevés iskolája volt, elméletileg jórészt képzetlenek, alacsony katonai képzettségűek: alig akadt közöttük őrvezető, tizedes. De egy biztos: tudták, hogy a magyar nép történetében valami újnak kell jönnie és ezt az újat a kommunisták hozzák, akik elsőnek láttak hozzá a romok eltakarításához, az új építéséhez. Csak a kommunistáknak volt világos elképzelésük a jövőről és ez a dolgozó nép új világát jelentette. Ez az érzés hatotta át a nevelőket, akik vállalkoztak arra, hogy magukkal ragadják a többi dolgozót, valamennyi lelkes hazafit.

A dolgozó nép harcának fő követelménye volt a tudatosság, ezért az új hadseregben is mindent meg kellett magyarázni a katonáknak. A német fasiszták elleni harc szükségességét könnyen megértették a katonák, ezért jelentkeztek nagy lelkesedéssel az ország népének annyi szenvedést és anyagi kárt okozott volt szövetséges ellen. Így indult el az első és a hatodik hadosztály 1945. április havában Ausztriába.

Németország 1945. május 9-i kapitulációja után a két hadosztály hazakerült és a hadsereg feladatai jelentősen megváltoztak. Itthon folyt a dolgozók államának a kialakítása, a népi demokratikus Magyarország megteremtése: a ro-

mok eltakarítása, az újjáépítés, a földosztás, a politikai harc azért, hogy valójában a dolgozók váljanak az ország gazdáivá. A dolgozók államának létrehozatala és a hadsereg új kapcsolatainak kialakítása új feladatokat jelentett. A feladat nem volt könnyű: koalíciós kormány volt. A tisztek jelentős része a régi hadseregben nyerte el kiképzését és rendfokozatát, sokan közülük tudatosan is a burzsoázia elveit képviselték. A legnehezebb feladat talán az volt, hogy megértessék a katonákkal és általában a dolgozókkal: a politika, a közügyek intézésére megszűnt az „urak dolga" lenni és most már a tömegek ügyévé vált. Biztosítani kellett a dolgozó tömegek tevékeny részvételét az államhatalom gyakorlásában és általában a politikai életben. A nevelőknek, akik általában kommunisták voltak és kapcsolatot tartottak a kommunista párttal, ezt kellett megértetni a katonákkal. Ugyanakkor a hadseregnek — mivel az egyenruhás alakulatoknak nagy volt a becsülete — segítenie kellett a polgári lakosságot a munkásosztály célkitűzéseinek megértésében, közreműködnie az általános és haladó kultúra terjesztésében, segítenie a romok eltakarításában és az ország újjáépítésében. Az új hadseregnek szorosan együtt kellett tevékenykednie a dolgozókkal: a dolgozók segítették a hadsereg, a hadsereg pedig a lakosság nevelését. Terjeszteni kellett az új eszméket, felvilágosítani a tömegeket, mindenek előtt az ifjúságot.

1945 elején a feldúlt, kifosztott ország szomorú látványt nyújtott: felrobbantott hidak, szétrombolt sínpárok, megsemmisült állomásépületek, kidőlt távíróoszlopnak, fel nem robbant lövedékek, elsüllyedt vízi járművek, az elpusztult lakóépületekről nem is szólva. Rom és pusztulás mindenütt. Az emberek mégis bizakodtak: Magyarország, a dolgozók országa, szebb lesz, mint valaha is volt, hangzott mindenfelé. Az ország újjáépítésének meggyorsítása érdekében a kormány 1945. októberében elhatározta az 1. sz. műszaki hadosztály felállítását, a Honvédelmi és a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszternek alárendelve. Így az 1. sz. műszaki hadosztály felhasználás és vezetés szempontjából a kisgazdapárti vezetés alatt álló Honvédelmi Minisztérium helyett közvetlenül a Kommunista Párt vezetése alatt álló Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium alá került. A műszaki hadosztály megteremtésével a kormányzat nem olcsó robotmunkához akart jutni. A műszaki hadosztály behívott katonái a rendes katonai illetményen felül olyan javadalmazásban részesültek, mint a velük azonos helyen dolgozó polgári munkások. Távollétükben tehát a családjuk nem volt többé — mint régen — a nyomornak kitéve. A műszaki hadosztály parancsnoka Molnár Pál vezérőrnagy lett, a hadosztály vezérkari főnöke Györgypál László százados.

1945. szeptemberében hívatott Kökény Mihály elvtárs, aki a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter — Gerő Ernő — mellett, mint a miniszter bizalmasa működött és közölte velem, a pártközpont döntése alapján, hogy engem bíznak meg a felállítandó 1. sz. műszaki hadosztály nevelő- és elhárító osztályának felállításával, illetve megszervezésével. Ezt utólag Révész Géza elvtárs is megerősítette. Néhány nappal később felkeresett Györgypál László százados azzal, hogy mint a leendő hadosztály vezérkari főnöke ő kapott utasítást a hadosztály megszervezésére. Így a párt jelölése alapján a honvédelmi miniszter engem nevezett ki a műszaki hadosztály nevelő- és elhárító osztálya vezetőjének.

Molnár Pál nem volt kommunista, de igen lelkes demokrata. A múltját nem ismertem, de a német fasisztákat és az őket kiszolgáló magyar vezetést gyűlölte. Örömmel vállalta a műszaki hadosztály vezetését és sokat fáradozott a had-

osztály eredményes munkájáért. Igen lelkes, becsületes embernek ismertem meg Györgypál Lászlót is. Tulajdonképpen ő volt a lelke a műszaki hadosztálynak, ő tartotta a közvetlen kapcsolatot Kökény Mihályon keresztül a Kereskedelemés Közlekedésügyi Minisztériummal és ő szaladgált a Honvédelmi Minisztériumba is.

A műszaki hadosztály felállításával a már hónapok óta külön-külön működő vasútbiztosító, vasút- és hídépítő, valamint híradóépítő alakulatokat, közös parancsnokság alá helyezve és megfelelően átszervezve, műszaki vezetés alatt álló, fegyelmezett és képzett munkahadosztályba vonták össze. A hadosztály szervezetszerűen négy vasútbiztosító, hat vasút- és hídépítő és négy híradóépítő zászlóaljjal rendelkezett.

A műszaki hadosztály lapjában, a „Dolgozó Honvéd" első számában (1945. dec. 20.) Molnár Pál vezérőrnagy, a hadosztály parancsnoka foglalta össze az 1. műszaki hadosztály feladatait „Újjáépítjük az országot, hogy legyen igazi hazája minden dolgozó magyarnak" című cikkében: „1. Helyre kell állítani, illetve ki kell javítani vasutainkat. A MÁV-nak ismét azzá a precíz szerkezetté kell válnia, mint fénykorában volt. 2. Biztosítani kell, hogy a személyek, áruk forgalma zavarmentesen bonyolódjék le, hogy mindenki abban a tudatban, illetve érzéssel adhassa fel postán, vagy vasúton áruját vagy értékeit, hogy ő, illetve a feladott áru épségben rendeltetési helyére is fog érkezni. 3. Helyre kell állítani az ország ideghálózatát képező távíró és távbeszélő berendezéseket. A magyar postának ismét a legjobban és legmegbízhatóbban kell kiszolgálni tudni a magyar népet. 4. Újjá kell építeni, ki kell javítani megrongálódott közúti úthálózatunkat, hogy a mai kor fejlett gépjárműforgalmát le lehessen bonyolítani, és végül 5. Újjá kell építeni vasúti és közúti hidainkat. Hazánkat Európa sok nagy, közöttük a második legnagyobb folyója, a Duna szeli át. Ezrekre rúg a teuton vandalizmus által elpusztított hidaink száma, köztük siratjuk fővárosunk világszép hídjait is. A híd szimbólum: akadályokon át összeköti az elválasztottakat. Újjáépítésük fővárosunk, vidékek és országrészek népességének újra egymásra találását is fogja jelenteni."

A műszaki hadosztály személyi állományát a hadifogolytáborokban megalakult 1. magyar vasútépítő hadosztály, a 3. magyar vasútépítő dandár, a temesvári antifasiszta hadosztály, a partizánokból és antifasiszta iskolásokból alakult vasútbiztosító zászlóalj, behívott tényleges katonák, valamint önként jelentkezők alkották. Az elmondottakból láthatóan a személyi állomány igen heterogén volt. A legénység nagy része idős, hosszú időt szolgált, a háborúba belefáradt katonákból verődött össze. Ezek nagy része azért jelentkezett munkára a táborokban, mert úgy gondolták, könnyebben hazakerülnek a családhoz. Az újonnan behívottak fiatalok voltak, de nem megfelelő politikai öntudattal: különböző ürügyekkel felmentést kértek és kaptak, nemegyszer anyagi ellenszolgáltatás fejében.

A legénység között jelentős számban akadtak olyanok, akik lelkesen, magas fokú hazaszeretettől áthatva vették ki részüket még a legmostohább körülmények között is az újjáépítés nehéz munkájából. A tiszti és tiszthelyettesi kar összetétele igen vegyes volt: sok antifasiszta, lelkes, meggyőződéses harcos demokrata, akiknek nagy része a régi hadseregből jött, becsületes és jószándékú emberek. Akadt azonban olyan is, aki régi viselt dolgainak a következményei elől próbált megbújni az új hadseregben, vagy tudatosan akarta akadályozni a néphadsereg kialakítását. Voltak megtévesztett, de alapjában rendes emberek

is. Végül tekintélyes volt az úgynevezett „kivárók" száma, akik úgy határoztak, hogy majd azokhoz csatlakoznak, akik hatalomra kerülnek.

A műszaki hadosztály megalakulásának idején a hadosztály alakulatainál katonai fegyelemről, munkafegyelemről beszélni alig lehetett. A személyi állomány összetételén kívül számos egyéb tényező járult ehhez. A hadosztály ellátása megdöbbentő volt. Az élelmezés jóformán száraz babra és borsóra korlátozódott, de sokszor még ezeket is nélkülöztük. A ruházat értéke gyakran a 2/10-nél is silányabb volt. Akadtak olyanok is, akik a gyenge, kopott, sőt sokszor rongyos egyenruhát fehérnemű nélkül hordták, mert azzal nem voltak ellátva. Egyes alakulatoknál az állománynak több mint a fele bakancshiány miatt nem tudott kivonulni.

A rossz ellátást tetézték az otthonról érkezett hírek. A család, gyerekek, öreg szülők, ugyancsak nehéz helyzetben voltak, a jogos családi segélyt nem fizették. Sok katonát kihagytak a földosztásból, mondván, hogy róluk majd a honvédség gondoskodik. Egyesek — politikai és más okokból — hangulatot keltettek a katonai szolgálat ellen. Furcsa hírek érkeztek a Honvédelmi Minisztériumból is: a nyugatról visszatért tiszteknek visszamenőleg is kifizetik illetményüket, a HM-ben mindenki új ruhában jár, a női alkalmazottaknak selyemharisnyát és kamgarn szövetet osztanak stb. Mindehhez járult még sok közvetlen parancsnok korrupt magatartása, a honvédek közvetlen megkárosítása. Ezekkel kapcsolatban Révai képviselő (MKP) parlamenti beszédében 1945. decemberében a következőket mondta: „Állítom, hogy a Honvédelmi Minisztérium illetékes osztályainak tisztjei nem fordítottak kellő gondot erre a kérdésre, hanyagul és nemtörődömséggel viseltettek ezzel a problémával szemben. Állítom ezt és vádolom őket emiatt. Nagyon nehéz szabadulni attól a gyanútól, hogy talán azért nem törődtek a legénységgel, mert attól tartottak, hogy a ma fegyverben álló két hadosztály túl demokratikus."

A fegyelmezetlenség okait abban lehet összefoglalni, hogy egyrészt a szovjet hadifogságból önként jelentkezetteknek nem volt szabad leszerelniök, másrészt a jogos háborúellenes hangulat általában hadseregellenes hangulatot is jelentett, s a hadosztály anyagi ellátása (élelmezés, ruházat, illetmény) igen siralmas volt és végül ehhez járult a Honvédelmi Minisztérium tudatos szabotázsa. Ilyen körülmények között különösen nehéz volt az emberek demokratikus szellemben való átnevelése.

Mint a hadosztály nevelőtisztjének, mindenekelőtt a nevelőtiszti apparátust kellett kiépítenem. Igen ám, de honnan vegyem a nevelőtiszteket? A tizennégy zászlóalj valamennyi kommunistáját behívtam és kiválasztottam közülük azokat, akik ideológiai, értelmi szempontból, de nem utolsósorban kiállás, fellépés szempontjából a legalkalmasabbaknak látszottak. Ezek túlnyomó része még őrmester sem volt és ezeket neveztem ki zászlóalj-nevelőtiszteknek akkor, amikor a zászlóaljparancsnokok őrnagyok, alezredesek vagy ezredesek voltak. Meg kell mondanom, nagy részük kiválóan megállta a helyét. Hadseregünk mai, illetve már nyugállományba vonult vezetői közül többen is akadnak ezek közül: Menyhárt András vezérőrnagy, Lóránt Imre nyugalmazott vezérőrnagy, Szilágyi László nyugalmazott vezérőrnagy, Gyémánt András nyugalmazott ezredes, Pányi Nándor nyugalmazott alezredes stb.

A nevelőtiszti intézmény feladatait ebben az időben a következőképpen csoportosíthatjuk:

Politikai nevelés: agitációs és propagandamunka általános és speciális kérdésekről, de nem kiélezetten pártpolitikai kérdésekről, faliújságszerkesztés, a hadosztály saját lapja stb.

Fegyelemre való nevelés: a szolgálat és a közösség jogos érdekeinek összeegyeztetése.

Erkölcsi nevelés: a társadalom, az egység és az egyén érdekeinek összehangolása.

Kulturális nevelés: amíg a politikai nevelés főleg az értelemre ható, addig a kulturális nevelés az értelem mellett főleg érzelmekre gyakorolt befolyást. Feladat volt kultúrelőadások rendezése stb.

Szociális kérdésekkel való foglalkozás: a honvéd és családja támogatása.

A nevelőtiszti munkát megnehezítette az a körülmény, hogy ebben az időben a nevelőtiszt feladata különösen szorosan kapcsolódott az úgynevezett „D" tiszt feladatához: mindkettő fontos és egymással nagyon is összefüggő politikai munka volt. Még nem volt központi szervi határozvány, amely egyértelműen megszabta volna a nevelő- és a „D" tiszt feladatát. A reakciós és korrupciós tevékenységgel kapcsolatos feladatok összefolytak: a politikailag reakciós tiszt, aki lenézte és megvetette a személyi állományt, hajlamos volt a beosztottak élelmét, ruházatát is elfeketézni. Ebből a tényből fakadt a nevelőtiszt megfigyelő feladata: a honvédségben előforduló reakciós és korrupciós ügyek megfigyelése és felszámolása, szoros együttműködésben az elhárító szolgálattal. A nevelő és elhárító munka abban az időben annyira összekeveredett, hogy a műszaki hadosztály megalakulásakor én voltam a parancsnokságon egy személyben a nevelőosztály és az 1/b (elhárító) osztály vezetője. Később a két feladat szervezetileg különvált, a nevelőtisztek csak nevelői, az elhárító tisztek csak elhárító feladatot kaptak. A nevelőtisztek — hiszen többségükben kommunisták voltak — irányították a MKP szervezeti munkáját is a hadseregben. Ezt a munkát megkönnyítette, hogy a hadseregbeli pártszervezetek szoros kapcsolatot tartottak az illetékes helyi pártszervezetekkel. A nevelőtisztek zömének azonban hiányzott a megfelelő marxista—leninista alapképzettsége, de nem sok tapasztalattal rendelkeztek a politikai nevelőmunka terén sem. Így tehát elsőrendű feladataink közé tartozott a nevelőtisztek ideológiai képzése. Annak érdekében, hogy ezt elősegítsük, megkezdtük a havi értekezletek rendszeresítését a zászlóalj-nevelőtisztek részére. Az ilyen értekezleteken megvitattuk az elmúlt hónap belés külpolitikai eseményeit, a honvédség és ezen belül a műszaki hadosztály belső problémáit, kitűztük az elkövetkező hónapban végrehajtandó feladatokat. Ugyanakkor megvitattunk egy-egy témát a történelmi materializmus köréből is.

A nevelőtisztek, de az egész személyi állomány nevelésének elősegítését célozta az 1945. december 20-i dátummal megindított lapunk, a „Dolgozó Honvéd". A fejlapon egy felrobbantott híd roncsai voltak láthatók és a következő sorok Petőfitől:

„A magyar név megint szép lesz
Méltó régi nagy híréhez".

A lap első számában, a „Lapunk célja" című cikkben, a lap feladatait — mint főszerkesztő — a következőkben foglaltam össze:

1. Demokratikus politikai szellemben való nevelés:
   a) Segédeszköz akar lenni a nevelők számára, de jóbarát, tanácsadó minden bajtársunknak.
   b) Mindenkinek legyen beleszólása saját sorsának intézésébe.
2. Demokratikus, öntudatos munkafegyelemre való nevelés:
   a) A mi hadosztályunkban nem azt fogjuk jutalmazni, hogy ki talál ponto-

sabban célba, hanem azt, aki jobban dolgozik, becsületesebben kiveszi részét az ország újjáépítéséből.

b) Azt akarjuk, hogy mindenki büszke lehessen, aki hadosztályunk tagja: az ország újjáépítésének katonája.

3. A „Dolgozó Honvéd" hű tükre legyen a hadosztály életének.
4. Lehetőséget adni az írói készséggel rendelkező bajtársaknak, hogy a nyilvánosság elé tárják tehetségüket.
5. A lap van hivatva arra is, hogy a közlekedési nehézségek ellenére is összekötő kapocs legyen a műszaki hadosztály bajtársai között.

A nevelőmunka céljának megfelelően a lapban rendszeresen a következő rovatokat találjuk:

1. Vezércikk: valamilyen aktuális katonapolitikai kérdésről.

(Bátor hangú cikkek jelentek itt meg. A „Ki a felelős" című̈ben ezt olvashatjuk: „... a műszaki hadosztály az ország újjáépítésének egyik legfőbb eszköze. S azáltal, hogy vele nem törődnek, nem-e az újjáépítést akarják szabotálni? A műszaki hadosztály — melynek parancsnoka mindent elkövet a helyzet változtatására — nemhogy mellőzést, de elsőrendű figyelmet érdemel az illetékesek részéről." (1946. X. 10.) Vagy a „Mai katonaerkölcs" című cikkben: „Erkölcs és politika tehát így kapcsolódnak. És ne gondoljuk, hogy ez csak frázis. Az egyik tisztről, aki nagyban feketézett, kiderült, hogy hungarista légió parancsnok volt, egy másikról, hogy kegyetlen szadista módon bánt a legénységgel és az orosz hadszíntéren kijelentette: A magyar baka csak úgy jó, ha vért izzad... Világosan kell látni: korrupció és reakció — a magyar demokráciának, a magyar népnek gyűlölete — édestestvérek." (1946. I. 20.)

2. A Nevelőóra cím alatt:
   a) Általános marxista—leninista fogalmak: „Új honvédség", „A magyar függetlenségi Front", „A fasizmusról", „Sovinizmus", „Demokrácia".
   b) Politikai tájékoztató: külpolitikai és belpolitikai kérdésekről.
3. A hadosztály munkakérdéseiről, munkaversenyről.
4. Irodalmi rovat.
5. Vidám oldal.

A hadosztályújságnak, a „Dolgozó Honvéd"-nek; jelentős szerepe volt a nevelésben. Bátor hangú cikkeiért a katonák magukénak érezték és hamar megszerették. Annál kevésbé a reakció, tekintve, hogy a „Dolgozó Honvéd" lerántotta a leplet korrupt és igazságtalan tevékenységükről. A HM-ben levő reakciósok természetesen igyekeztek gátolni az újság megjelenését és 1946. február 20-tól június 25-ig az újság nem jelenhetett meg, mert a minisztérium az erre a célra szolgáló hitelek folyósítását megtiltotta. Erre az időre a „Dolgozó Honvéd" előállítási költségét a szerkesztőség az igen nehéz körülmények között dolgozó honvédek önként felajánlott és állásfoglalásnak is tiszteletreméltó előfizetési díjaiból fedezte.

A hadosztálynál folyó politikai nevelőmunka még az országban folyó nehéz politikai, anyagi és erkölcsi körülmények között is meghozta a maga gyümölcsét. A hadosztály igen széles körű tevékenységet folytatott a vasútépítésben, az aknakutatásban, az árvízvédelemben, a vasúti biztosításban és a híradóépítésben, de a legnagyobb munkát a hídépítésnél végezte. A hadosztály részt vett a tiszaugi, az algyői, a szentesi, a szegedi, a tiszafüredi, a szolnoki, a bajai, a záhonyi, valamint a budapesti hidak újjáépítésében, a „Manci" hídtól a Petőfi hídig. A műszaki hadosztály által végzett teljesítményről megállapítható, hogy

a mostoha körülmények ellenére is többet produkáltak, mint amennyit tőlük várni lehetett.

Az 1. műszaki hadosztály felállítása nem volt hiábavaló, bizonyítja ezt az elvégzett feladatok nagy száma. Fontos és szükséges volt a műszaki hadosztály bekapcsolódása a romok eltakarításába, az újjáépítésbe: ezzel jelentősen segítettük dolgozó népünket saját szocialista hazája megteremtésében. A hadosztály katonái azonban nemcsak munkájukkal segítették az ország újjáépítését, hanem ugyanakkor a demokrácia, a haladás szószólói is lettek.

Alig hogy sikerült a hadosztály nevelőapparátusát és pártszervezeteit úgy ahogy megszerveznem, 1946. március 25-ével búcsút vettem a műszaki hadosztálytól, áthelyeztek a határőrséghez.

A demokratikus világnézeti tanfolyam

A kommunisták pozíciói 1945 végére tovább erősödtek a hadseregben, sőt magában a Honvédelmi Minisztériumban is. Októberben kinevezték Illy Gusztávot a személyügyi főcsoportfőnökség élére. Ez nagymértékben segítette a tisztikar demokratizálásáért folytatott erőfeszítéseket.

A hadseregen belül mindinkább érezhetővé vált a nevelőtisztek eredményes politikai munkája és megindult a kommunista pártszervezetek létrehozása.

Budapesten már 1945 nyarán megtartottuk az I. Kommunista Katonai Konferenciát. Ezen a párt vezetői ismertették a párt általános és katonai politikáját. A fő referátumot Kádár János elvtárs, a KB titkára tartotta.

A pártkonferencia feladatul tűzte ki:

1. a becsületes, jószándékú tisztek megnyerését a párt támogatására;
2. az 1945-ös választási agitációba a kommunista katonák, tiszthelyettesek, tisztek bekapcsolását mind a hadseregen belül, mind a hadseregen kívül.

Mivel az új hadseregnek tisztek kellettek és az új tisztképzés csak jóval később, 1947 őszén indult meg, fel kellett használni mind a régi hivatásos, mind a tartalékos tiszteket közül azokat, akik politikai szempontból alkalmasnak tűntek. Az volt az elképzelés, hogy ezeket a tiszteket megfelelő színvonalon megpróbáljuk megismertetni a szocialista ideológiával, konkrét pártagitáció nélkül. Azt reméltük, hogy a társadalmi problémákkal, a magyar nép haladó történelmével és irodalmával való szembesítésük meghozza a megfelelő nevelő hatást.

Természetesen itt lényeges volt a tisztek megfelelő kiválogatása, 1945-ben az új hadsereg tisztikara a következőképpen alakult:

— A régi hadseregből bekerült hivatásos tisztek és tábornokok. Ezeknek a hadsereg felállítását végző tábornokoknak és vezérkari tiszteknek legnagyobb része a régi rend híve, az angolszász barátság szószólója, esetleg ügynöke volt. Ezeknek száma különösen jelentős volt a nyugatról visszatérők között.

— A régi tisztek, főleg a fiatalok soraiban akadtak már az új rendszer iránt lojálisak is.

— Jelen voltak már a haladás képviselői is, olyan tisztek, akik politikai okokból kiléptek a régi hadseregből, vagy akiket éppen Horthyék távolítottak el politikai okokból, továbbá tartalékos tisztek a polgári életből — tanítók, kis fizetésű értelmiségiek —, akik őszintén támogatták a társadalmi átalakulást, és végül a volt partizánok, valamint a Szovjetunióban antifasiszta iskolát végzettek.

Ebből az összetételből nyilvánvaló volt, hogy a demokratikus átképzés szempontjából a régi rend hívei nem jöhetnek tekintetbe. Ugyanakkor az is világos volt, hogy azok közül, akik a társadalmi haladás aktív résztvevőinek tekinthetők, csak keveset érdemes tanfolyamra küldeni. Mindezeket figyelembe véve kialakult, hogy a demokratikus világnézeti tanfolyamra a hivatásos tisztek közül a fiatalokat (őrnagyig bezárólag), valamint a tartalékos tisztek nagyobb részét érdemes behívni.

A Magyar Kommunista Párt nyomására a honvédelmi miniszter kénytelen volt 1945 végén elrendelni a demokratikus világnézeti tanfolyam beindítását. A tanfolyam parancsnoka Kuthy László altábornagy, majd utóbb Homonnai Hugó alezredes volt, de valójában — helyettesi minőségben — én vezettem a tanfolyamot és később át is vettem annak parancsnokságát.

A demokratikus világnézeti tanfolyam a Daróczy úton volt elhelyezve, a Karolina úti pártiskola hátsó részén. A tanfolyamot a HM nevelőosztálya, a katonapolitikai osztály és Illy elvtárs segítségével sikerült megszervezni és megindítani. A tanfolyam anyagát eleinte főként én adtam le Szigeti Miklós százados segítségével. A tanfolyamfelelős Horváth János hadnagy volt. Jelentősen könnyebbé vált a helyzet 1946. októberétől, amikor a demokratikus világnézeti tanfolyam munkájába már a nevelőtisztképző előadóit is bevonhattam.

Az oktatás anyagának megválasztásánál a krasznogorszki antifasiszta iskola tematikájából indultunk ki. A magyar történelem forradalmi szakaszait, a haladó magyar irodalmat, politikai gazdaságtant és a tudományos szocializmus néhány fejezetét oktattuk. A tanfolyam meglepően nagy hatással volt a hozzánk került hazafias érzelmű tisztekre. Itt ismerték meg a társadalom, az osztályharc problémáit és döbbentek rá arra, hogy a múltban a dolgozó nép érdekei ellen használták fel őket a nép ügyének szolgálata helyett. Számunkra — előadók számára — nagy meglepetés volt, hogy a tisztek túlnyomó része mennyire hiányos általános műveltséggel rendelkezett, még a polgári műveltség tekintetében is. Mint a fehér holló, olyan ritka volt az olyan tiszt — mint az első demokratikus világnézeti tanfolyamon részt vevő Köteles Jenő tartalékos főhadnagy —, aki már nagyobb polgári műveltséggel rendelkezett és akivel felejthetetlen maradt egy vitánk a pszichoanalízis társadalommal kapcsolatos tételeiről. Azt hiszem, hogy Köteles elvtárs egész további életére nagy hatással volt a tanfolyam.

A tanfolyamon lezajlott viták ugyanakkor arra is lehetőséget adtak, hogy lelepleződjenek azok, akik nem a mi oldalunkon álltak, sőt a népi demokratikus fejlődésnek nyílt ellenségei voltak. Ahhoz, hogy a tisztek tiszti beosztást nyerjenek, illetve beosztásukban megmaradhassanak, kötelező volt a tanfolyam elvégzése. A tanfolyam végeztével minősítettük a hallgatókat, majd javaslatot tettünk a HM személyügyi főcsoportfőnökségének beoszthatóságukra, illetve a hadseregből való eltávolításukra.

Mivel a koalíciós viszonyoknak megfelelően kellett politizálnunk, a tanfolyam befejezése előtt a különböző pártok képviselői ismertették a hallgatókkal pártjuk célkitűzéseit. A Kommunista Párt nagy súlyt helyezett ezekre az előadásokra, ezért a nagybudapesti pártszervezet első titkárát, Kádár János elvtársat küldte hozzánk, aki mindig nagy hatást gyakorolt a hallgatókra.

Az új hadsereg demokratikus szellemben való szervezését a reakció minden módon igyekezett akadályozni. Ez az új hadsereg a nevelőtiszti intézménnyel, a kommunista pártszervezetekkel, érthető módon nem volt ínyére, mégsem mondhatott le róla, mint fegyveres testületről. A reakció a lerombolt, kifosztott ország amúgy is nehéz létfeltételeit még mesterségesen is igyekezett rontani.

Arra számított, hogy a hadsereg személyi állományának rossz hangulatát adandó alkalommal a kommunisták ellen lehet majd fordítani.

1946 elején egy alkalommal, kissé pesszimista hangulatban, kihallgatást kértem Pálffy elvtárstól. Felsoroltam jó néhány problémámat és a végén megkérdeztem, hogy véleménye szerint nem lenne-e jobb, ha visszamennék orvosi vonalra? Azon a területen is szolgálhatom pártunk, népünk ügyét. Pálffy elvtárs a maga nyugodt, türelmes módján végighallgatott. A hadsereg problémáit illetően mindenben igazat adott. Majd rátért a személyes kérdésemre, mondván, hogy az általam előadottakból is kitűnik, most nem elsősorban orvosra, hanem politikailag képzett, tapasztalatokkal rendelkező elvtársakra van szükség. A hadseregben énrám nagyobb szükség van, mintha orvosnak mennék. Kissé megszégyenülve, de politikailag megerősödve jöttem el Pálffy elvtárstól. Azóta is sokszor — ha nehéz helyzetbe kerültem — Pálffy elvtárs szavai jutottak eszembe.

A demokratikus világnézeti tanfolyam szűk kereteivel és a koalíciós viszonyok miatt csak lassan és kisebb hatásfokkal tudta ellátni a maga nevelő feladatait. Mégis jelentős munkát végzett 1945—1947 között az új honvédség fiatal tisztjei között, az új tisztképző iskola — a Kossuth Akadémia — felállításáig. A tanfolyam is meggyőzött bennünket arról, hogy a félrevezetett vagy apolitikus emberek megnyerése gyakran nem volt könnyebb, mint a burkoltan, vagy nem egyszer nyíltan támadó ellenséges elemek leküzdése. Így mindinkább világossá vált, hogy egyszerűbb egy demokratából tisztet képezni, mint egy reakciós tisztből demokratát. Így érlelődött a munkásfiatalokból, a dolgozókból képzett új tisztek szükségessége.

A határőrségnél

1946 tavaszán változatlanul súlyos volt az ország helyzete mind bel- és külpolitikai, mind gazdasági vonatkozásban. A pártnak világos programja volt: megvédeni a földosztást, hogy maga mellé tudja állítani az ország lakosságának többségét kitevő parasztságot; állandó kormányt létrehozni az ideiglenes helyett, amelynek feladata lesz a belpolitikai és a gazdasági zűrzavar felszámolása; a béke megkötése; a normális külpolitikai kapcsolatok kialakítása. A belső reakció azonban — támogatva a külső reakció és az imperialisták által — mindinkább magához tért: a helyzetet szovjetellenesség, sovinizmus, antiszemita kilengések, monarchisztikus törekvések, reakciós és fasiszta szervezkedések jellemezték. A reakció, amely a földosztást nem tudta megakadályozni, most mindent elkövetett a földek visszaszerzésére. Miután látta, hogy az állandó kormány megalakulását nem tudja elodázni, mindent elkövetett, hogy a kiadott rendeleteket elszabotálja. Az infláció fokozásával akarták a maximumra szítani a dolgozók elégedetlenségét a kormánnyal szemben. Külpolitikai téren a reakció a szovjetellenes, soviniszta hangulatot és a nagyhatalmak közötti ellentéteket akarta kihasználni.

Az 1945. októberi választások után a reakció a hadseregen belül is igyekezett összeszedni erejét. A kommunista ellentámadás 1946. márciusában kezdődött a baloldali blokk megalakításával és ennek az ellentámadásnak fontos része volt a határőrség átszervezése. A határőrség átszervezésének kettős oka volt: az ország határainak védelme, gazdasági szempontból a csempészek és feketézők ellen, politikai szempontból pedig a hazai és külföldi reakciósok határon való át-

jutásának megakadályozására, továbbá olyan katonai egység létrehozása kommunista vezetés alatt, amely szükség esetén a reakció ellen felhasználható. Így alakult meg 1946. március 25-én a Határőrség, Pálffy György elvtárs parancsnoksága alatt, aki egyben változatlanul megmaradt a katonapolitikai osztály vezetőjeként is.

Az a tény, hogy a határőrséget újjászervezték és a kommunista vezetés alatt álló katonapolitikai osztály vezetőjének rendelték alá, megváltoztatta az erőviszonyokat a hadsereg vezetésében a kommunista párt vezette haladó erők javára. Az ország határainak a hossza, az egy zászlóaljra eső sáv, valamint elsősorban a nyugati határok őrzésének fontossága tizennégy zászlóalj megalakulását tette szükségessé. Ezekből hat jutott a nyugati határokra. A parancsnokságot a Veres Pálné utcában helyezték el. Pálffy György vezérőrnagy elvtárs a „Határőr" című lap 1946. május 1-i számában a következőképpen határozta meg a demokratikus határőrség feladatait:

„Megakadályozni a csempészést, a határon átnyúló feketekereskedelmet, megakadályozni a banditák és a bűnözők beáramlását országunkba, megakadályozni a magyar demokrácia külföldi ellenségeinek és a külföldi magyar reakciónak a határon átnyúló aknamunkáját és megakadályozni a magyar demokrácia belső ellenségeinek külföldre való szökését.

Azt várjuk a Határőrségtől, hogy a határvidéken a demokrácia éber fegyveres őre, fejlesztője és propagandistája legyen. A határvadászok az ország legtávolabb eső vidékein teljesítik szolgálatukat, ott, ahol a lakosság a rossz közlekedési viszonyok, a későn vagy egyáltalán be nem érkező sajtó és a hiányzó rádió következtében szinte magára hagyatva áll a reakció által céltudatosan terjesztett rémhírtenger közepette. A határvadászok feladata példás demokratikus magatartásukkal, szolgálatuk kifogástalan ellátásával, segítőkészségükkel elnyerni a dolgozók bizalmát, leleplezni és leküzdeni a reakció hazug propagandáját és terjeszteni a magyar demokrácia eszméit.

Azt várjuk a honvéd határőrségtől, hogy az új demokratikus honvédségnek élcsapata legyen a demokratikus meggyőződésben és öntudatban, korrupciómentességben, fegyelmezettségben és kiképzettségben. Azt várjuk a határőrségtől, hogy rövid időn belül minden tekintetben példaként állíthassuk az új demokratikus honvédség bármely más alakulata elé."

Ahhoz, hogy a határőrség meg tudja oldani ezeket a feladatokat, valóban az új honvédség élcsapatának kellett lennie.

Minden munkakollektívában, különösen katonai egységnél, nagyon sok múlik a vezetőkön, a beosztottakon, valamennyi határőr politikai öntudatán. Ebből következik a személyi állomány kiválogatásának fontossága, valamint a megfelelő politikai munka jelentősége. A parancsnoki kar megbízhatóságára súlyt helyezett a párt. A személyi állomány kiválogatásában a katonapolitikai osztály közvetlenül részt vett. A határőrség parancsnokságát, illetve parancsnoki állományát a már működő katonai alakulatoknál kitűnt, mindenekelőtt politikailag megbízható személyekből válogatták össze.

A határőrség alapját az 1945. március elejétől június végéig felállított huszonhét határportyázó század alkotta. Ez körülbelül ötezer főt jelentett, akik között sok volt a politikailag megbízhatatlan, korrupt személy. A határőrség zászlóaljparancsnokai, a nevelőtisztek, az egyéb fontos beosztásban levők nagy része az 1., a 6. és a műszaki hadosztályból kerültek ki. A határőrparancsnokságon én lettem a nevelőosztály vezetője, helyettesem Lóránt Imre.

Az 1946. márciusában a határőrséghez vezényelt 1., 6. és műszaki hadosztály-

beliek már egy kicsit megszokták a rendszeres katonaéletet és politikai munkát, aminek a határportyázóknál nyomát sem lehetett látni.

A határportyázóknál levő tisztek, tiszthelyettesek és továbbszolgáló tisztesek több éve szolgáló, a Horthy-hadseregben kiképzett emberekből tevődtek össze. Döntő többségükben csak 1945-től teljesítettek szolgálatot a határon, így határőr-szakmai képzettségük alacsony volt. Legnagyobb részük pártonkívüli, többen a Nemzeti Parasztpárt tagjai — főleg a tiszthelyettesi karból —; a kevés kommunista elsősorban a legénység között volt található.

Sokan a hadifogolytáborokból jelentkeztek, rang- és korkülönbség nélkül, nem kevesen — főleg a fiatalok közül — a polgári életből is, de a többség sorozás és behívás útján került a hadseregbe. Feltűnő volt, hogy a sorozó szervek elsősorban a parasztfiatalokat és közülük is az újgazdák, szegénysorsú szülők gyermekeit hívták be. Ez a helyzet csak később változott meg, amikor a zászlóaljak maguk is részt vettek a behívandók kiválogatásában.

A hivatásos és továbbszolgáló tiszthelyettesek és tisztesek nagyobbik része jószándékú, tisztességes ember volt, akik közül többen elismert tagjai lettek társadalmunknak és közülük nem egy később magas rendfokozatot ért el hadseregünkben. A kisebbik részt azonban nem a szolgálat érdekelte, hanem a könnyű élet. Ezekkel sok baj volt, ráadásul beosztásuknál fogva károsan befolyásolhatták a katonákat, amit gyakran nehéz volt ellensúlyozni.

A nevelőmunka megszervezésénél igyekeztem hasznosítani a műszaki hadosztálynál és a demokratikus átképző tiszti tanfolyamokon szerzett politikai-szervezési tapasztalataimat. A magas szintű politikai munka biztosítására létrehoztuk a határőrparancsnokságon a nevelőosztályt és a pártbizottságot, a zászlóaljaknál pedig a nevelőapparátust és a pártszervezeteket. A határőrparancsnokság nevelőosztályának és az egész határőrség nevelőapparátusának a személyi kiválogatása szintén a meglevő hadosztályok terhére történt. A nevelőmunkában részt vevő elvtársak zöme már rendelkezett bizonyos tapasztalatokkal, eleinte mégis igen nagy nehézségekkel kellett megküzdeni. Kiderült ugyanis, hogy a határőrségnél folytatandó nevelőmunka sok vonatkozásban egészen más volt, mint a honvédalakulatoknál általában. Egy gyalogoszászlóalj rendszerint kis területen van elhelyezve és a zászlóalj-nevelőtisztnek viszonylag könnyű a feladata a század-nevelőtisztek munkájának irányítását illetően. A határőrségnél azonban jelentősen megváltozik a feladat: egy zászlóalj viszonylag nagy területen van szétszórva, a századok őrsökre oszlanak és ritka alkalom, amikor egy század, még inkább egy zászlóalj teljes állománya együtt van. A nevelőmunkát pedig le kell vinni egészen az őrsökig, ami fizikailag is nagyon megnehezíti a nevelőtisztek feladatát. Ugyanakkor fontos, hogy a nevelőmunka sokkal közelebb kerüljön minden határőrhöz.

A határőrparancsnokság nevelőosztályának munkája lényegében két részre oszlott: a parancsnokság belső életével és a határőrzászlóaljakkal való foglalkozásra. A parancsnokság belső életével való foglalkozást igen megkönnyítette az a tény, hogy a határőrparancsnokság vezető beosztású tisztjei lényegében a katonapolitikai osztályhoz tartoznak. Így a politikai kérdésekkel való foglalkozás az első időben a katonapolitikai osztállyal közösen történt. Sokkal nehezebb feladat volt a zászlóaljakkal való politikai foglalkozás megszervezése. Noha a zászlóalj-nevelőtisztek már rendelkeztek bizonyos tapasztalatokkal a politikai nevelőmunka területén, hiányzott azonban a rendszeres alapképzettségük. Ezt a hiányt olyan formán igyekeztünk pótolni, hogy havonta kétnapos értekezletet tartottunk a zászlóalj-nevelőtisztek részére. Ezeken az értekezleteken

megvitattuk az elmúlt hónap bel- és külpolitikai problémáit, a honvédség és ezen belül a határőrség belső kérdéseit, és kitűztük a következő hónapra szóló, végrehajtásra váró feladatokat. Egyidejűleg egy-egy aktuálisabb témát is megvitattunk a történelmi materializmus köréből, valamint a haladó magyar irodalom és történelem kérdéseivel foglalkoztunk.

Felkészítettük a nevelőtiszteket a kulturális feladatokra is: a kultúra eszközeivel elősegíteni a politikai nevelést, ugyanakkor pótolni a hiányokat az általános műveltség, a magyar irodalom és dalkultúra terén. Meglepő volt az az érdeklődés, amely a legénység részéről megnyilvánult a magyar költészet nagyjai iránt.

A kultúrműsorok jelentősége nemcsak a katonák, hanem a helyi lakosság nevelése szempontjából, sőt a lakosság és a hadsereg közötti jó kapcsolatok kialakítása szempontjából is fontos volt, különösen az őrsök elhelyezésére szolgáló falvakban. A műsorok, amelyeket öt—nyolc főből álló együttes adott elő, szavalatokból, zeneszámokból, szóló énekből, jelenetekből, villámtréfákból, egyéni és csoportos táncszámokból álltak.

A nevelőtisztek, de az egész személyi állomány nevelésének megsegítését célozta az 1946. május 1-i dátummal megindított lapunk, a „Határőr". A „Határőr"-ben rendszeresen közöltünk bel- és külpolitikai tájékoztatást, irodalmi cikkeket, történelmi ismertetéseket és természetesen beszámolókat a demokratikus honvédség, de különösen a határőrség életéből.

A lapot díjmentesen megkapta a határőrség minden tagja. Igyekeztünk eljuttatni lapunkat a Honvédelmi Minisztérium egyes osztályaira is, ezért a „Határőr" vezércikke katonapolitikai kérdésekkel foglalkozott, s a magyar társadalom vezetőihez, mindenekelőtt a honvédség vezetőihez, esetleg a határőrség tisztjeihez szólt.

A „Határőr" bátor hangvétele, a forradalmi eszmék képviselete, a reakció és a korrupció elleni következetes fellépése felbőszítette a hadseregben szolgáló visszahúzó erőket. Július második felében váratlanul magas szintű látogatót kaptunk a határőrparancsnokság nevelőosztályán, Tombor honvédelmi miniszter személyében. Természetesen szabályosan lejelentkeztem, mint a nevelőosztály vezetője. Azonnal az iránt érdeklődött, hol történik a „Határőr" szerkesztése. Jelentettem, hogy a nevelőosztályon. Erre mindinkább emelkedő hangon megkérdezte, hogyan mertem olyan cikket írni a csőszpusztai esetről.** Kijelentette, hogy megvonja tőlem az engedélyt a lap szerkesztésére és kiadására. Erre nyugodtan azt feleltem, hogy ez nehezen fog menni, mert a lap kiadására az engedélyt — ebben az időben ez minden lapra, tehát a honvédségiekre is vonatkozott — a belügyminiszter, Rajk László adta.

Ezek után Tombor a kíséretével dühösen eltávozott. Utólag mesélte el Révész Géza elvtárs, hogy Tombor mindenképpen hadbíróság elé akart állítani, amiről csak nehezen tudták lebeszélni.

A munkásság erőfeszítései a kommunista párt vezetésével, a szegényparasztság, a hazáját szerető értelmiség támogatásával meghozták az eredményt: az értékálló pénzt. Az országépítés — saját erőből — nagy tervszerűséggel megindult. A dolgozó nép országának és a hadsereg építésének magasztos érzése hatotta át a határvadászokat: megvédik országunk határait, a szocializmus építését a politikailag és gazdaságilag fenyegető reakciós elemektől. A dolgozó nép

** Csőszpusztán a felosztott kincstári földeket megfélemlítéssel és karhatalommal vették vissza a földhözjuttatottaktól. Ezt ítélte el éles hangú cikkében F. D. a „Határőr" 1946. június 5-i számában. — A szerk.

önfeláldozó hazaszeretetének számos példáját láttuk, amikor a határvadászok életük kockáztatásával is helytálltak.

1946 nyara, a határőrség átszervezése, jelentős politikai esemény volt az új honvédség életében. Ezek alátámasztására érdemes idézni a Kisgazdapárt védelmi bizottságának 1946. június 12-i jelentéséből: „a 20 000 főből álló honvédségben 1700 hivatásos tiszt és 1300 tiszthelyettes szolgál; a kulcspozíciók párt szerinti megoszlása: KGP 5%, MKP 60% (ebből 15% szimpatizáns), SzDP 30%, egyéb 5%. Az MKP kezében vannak a következő szervek, amelyek a honvédség korlátlan irányítását jelentik: a személyügyi csoportfőnökség, a katonapolitikai osztály, a nevelői intézmény; bár a honvédelmi miniszter kisgazdapárti, a honvédség irányítása a kommunisták kezében került."***

A néphadsereg építésének ezen nehéz időszakában is az új honvédségnél szolgálatot teljesítő nevelőtisztek zöme jól megállta a helyét: a szakképzettség hiányát pótolta a kommunista lelkesedés az új magyar határőrség megalakításáért.

A nevelőmunkát igen nehézzé tették az objektív körülmények és a reakció által támasztott problémák. Az 1., a 6. és a műszaki hadosztálytól odavezényelt kommunisták — Bedő László, Csősz Sándor, Kis András, Kiss Imre, Reichenfeld Gyula, Sántha Károly, Szalay János, Szebelkó Imre, Szebeni György stb. — azonban megkönnyítették a munkát. Kérésemre engedélyezték, hogy a műszaki hadosztálytól néhány közvetlen munkatársamat is magammal vigyem a határőrparancsnokság nevelőosztályára. (Lóránt Imrét, Lakatos Istvánt, Gyémánt Andrást, Korom Jánost, Pányi Nándort és Varga Józsefet.) Már kölcsönösen ismertük egymást és nemcsak azt tudtuk, hogy mit akarunk, de azt is, hogyan kell azt megvalósítani.

Ilyen előzmények után, de abban a biztos tudatban, hogy Lóránt Imre vezetésével a megkezdett munkát jól és magasabb szinten fogják folytatni, 1946. októberében búcsút vettem a határőrségtől, hogy a párt utasítására, a honvédelmi miniszter parancsára, megszervezzem a nevelőtisztképző tanfolyamokat.

Számomra is különös megelégedettséget jelentettek az 1947. augusztus 31-i választások eredményei a körülbelül egyéves határőrségnél: az MKP az országos 22%-kal szemben 61,8%-ot ért el a határőrségen belül! A koalíciós pártok az országos 61,1%-kal szemben 89,6%-ot kaptak. Mindez nemcsak a határőrség kitűnő politikai helyzetét tükrözte, de a nevelők jó munkáját is.

*** *Kis András:* A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig. Budapest, 1969. 146/e—f. o.

SZEMLE

M. E. KATUKOV

NA OSZTRIE GLAVNOVO UDARA

(Voenizdat, Moszkva, 1976. 429 o.)

A Nagy Honvédő Háború kiemelkedő hadvezéreinek visszaemlékezései sorában jelentős helyet foglal el M. E. Katukov, a páncélos csapatok marsalljának könyve, melynek második, javított kiadása *„A főcsapás élén"* címmel jelent meg. A Katukov vezette harckocsizók, a 20. harckocsi-hadosztály, a 4. (később az 1. gárda-) harckocsi-dandár, az 1. harckocsi- és a 3. gépesített hadtest, majd 1943. januárjától az 1. harckocsi- (1944-től gárda-) hadsereg egységeinek dicső harci útját — Moszkva védelmétől kezdődően, Kurszk, Kijev és Varsó körzetén át Berlinig — mutatja be a könyv.

Katukov marsall kiemeli a kommunista párt vezető szerepét és szervező tevékenységét a háború valamennyi tárgyalt időszakában, a harcosok és tisztek tömeges hősiességét, a parancsnokok vezetési és a politikai munkások nevelési művészetét.

Gazdag tapasztalati tényanyag birtokában a szerző valósan rajzolja meg a háború első időszakában kialakult helyzetet, amikor a határmenti körzetek egységei súlyos és nagy véráldozatot követelő harcokat vívtak, miközben a német fasiszta területrablók ismétlődő rohamainak visszaverésére törekedtek. Az erőfölényben lévő ellenséges csapatok nyomására a szovjet alakulatok kénytelenek voltak visszavonulni, de a visszavonulás bonyolult körülményei között is súlyos veszteségeket okoztak az ellenség soraiban, állóképességükkel és helytállásukkal megteremtették az alapokat a szovjet hadsereg későbbi győzelmeihez.

Katukov ezredes 20. harckocsi-hadosztálya, az 5. hadsereg 9., 22. és 19. gépesített hadtestének más magasabbegységeivel együttesen, vitézül küzdött az 1. német páncélos csoport egységeivel, bár a hadosztály a háború kirobbanásakor mindössze 33 elavult BT—2, BT—5 típusú gyakorló-harckocsival és néhány tarackkal rendelkezett. Az akkori hadosztályparancsnok, több mint harminc év távlatából is, meghatottan beszéli el mindazokat a bátor és hősies tetteket, azt a kimagasló harci aktivitást, amelyeknek nap mint nap tanúja volt a hadosztály számára oly súlyos napokban.

A 20. harckocsi- és a szomszédos 45. lövészhadosztály példáján mutatja be Katukov a széles arcvonalon kibontakozó védelmi harc megvívási módjait, ugyanakkor a csapatok harc-, anyagi és technikai biztosításában mutatkozó hiányosságok negatív hatását is.

Részletes leírást ad a 4. harckocsi-dandár harctevékenységéről, melynek parancsnokságát 1941. szeptemberében vette át. Ez a magasabbegység elévülhetetlen dicsőséget szerzett a moszkvai csatában, itt kapta meg az 1. gárda-harckocsi-dandár megtisztelő címet. A Honvédelmi Népbiztos parancsában hangsúlyozta, hogy a dandár harctevékenysége példaként szolgál a Vörös Hadsereg valamennyi egysége számára a fasiszta területrablókkal vívott felszabadító háborúban.

Mély benyomást keltenek az olvasóban azok az oldalak, amelyek a szovjet csapatok ellentámadásba való átmenetének (Moszkva, 1941. decembere) körülményeit írják le. A harckocsizók szorosan együttműködve a gyalogsággal és a tüzérséggel, súlyos csapásokat mértek a visszavonuló ellenséges erőkre. A szerző azonban nemcsak a pozitív tényezőket látja meg a szovjet csapatok tevékeny-

ségében, hanem a hibákat is észreveszi: a támpontok arcból való rohamozását, az erőknek és eszközöknek a főcsapás irányában való elégtelen összpontosítását, a fegyvernemek közti együttműködés gyengeségét, a manőver bátortalan alkalmazását, a páncélos erők felaprózott felhasználását.

Az ismertetett mű bőségesen sorolja fel a szovjet harcosok soha nem látott hősiességének és helytállásának példáit az Orjol, Mcenszk, Kurszk, az ukrán síkság, Lengyelország és Németország területén vívott harcokból. Feljegyzi D. F. Lavrinyenko hőstettét, aki harckocsijával 52 ellenséges páncélost tett harcképtelenné, de sorolni lehetne a nevek és tettek százait is.

Magával ragadja az olvasót az 1. harckocsi-hadsereg harctevékenységének eleven ábrázolása a berlini hadműveletben. Súlyos harcok bontakoztak ki a főváros utcáin, harckocsizóinkat a hitleristák a pincékből, a házak ablakaiból kilőtt páncélgránátokkal pusztították. A fasiszták éjjel-nappal egyfolytában, elkeseredetten küzdöttek, ellenállásukat csak a gyalogság, a tüzérség, a harckocsizók és a repülők együttes erőkifejtése törhette meg.

Kétségtelen pozitívuma a könyvnek, hogy a szerző a harcosok jeles haditetteit leírva, keresi és feltárja a hősiesség, a bátorság és helytállás motívációját, forrásait. Ezt mindenekelőtt a haza, a párt és a nép iránti odaadásban és hűségben látja.

Melegen emlékezik meg Katukov a vezető politikai személyiségekkel, hadvezérekkel való találkozásairól, közös munkájukról, így Sztálin, Kalinyin, Scserbakov, Zsukov, Rokosszovszkij, Tupikov, Malisev, Fedorenko, Bogdanov és mások szerepelnek visszaemlékezéseiben.

Különös érdeklődésre tarthatnak számot a szerző tapasztalatokon alapuló gondolatai a csapatok vezetéséről, a harckocsik helyéről és szerepéről harcban, hadműveletben. Ecseteli a népgazdaság színvonalának hatását a harceszközök gyártására, ezen belül is főként a harckocsicsapatok ütőképességére, szervezetére és harctevékenységi módjaira. Ismert tény, hogy a harckocsigyártás volumenének gyors növekedése az ország keleti területein, lehetővé tette 1942 tavaszán a páncélos és gépesített csapatok állományában az olyan nagyerejű magasabbegységek és seregtestek szervezésének beindítását, mint a harckocsi-hadtest és hadsereg, majd az év őszén — a gépesített hadtest.

Katukov egész sor elméleti tétellel és gyakorlati példával szolgál a nagy ütőerővel rendelkező gyorsan mozgó magasabbegységek alkalmazásáról támadásban és védelemben, a harckocsiknak a főirányban történő összpontosításáról, lépcsőzésükről a védelemben, a harckocsi-magasabbegységek és seregtestek más fegyvernemekkel és a légierővel való együttműködésének fontosságáról.

Nem kis helyet szentel visszaemlékezéseiben a pártpolitikai munka szerepének és módszereinek az egyes harctevékenységi fajtákban, a kommunisták és komszomolisták személyes példamutatásának, akik a parancsnokok megbízható segítőinek bizonyultak az egységek és alegységek elé tűzött feladatok megoldásában.

Az 1974-ben megjelent első kiadásban több pontatlan adat szerepelt, mint a Dubno irányába indított ellencsapás időpontja, a német páncélos hadosztály szervezése 1941-ben, a saját harckocsi-hadtest állománya 1942-ben, az ellenség frankfurti csoportosításának létszáma, a berlini csoportosítás tüzérségének állománya. Ezeket az adatokat a második, javított kiadás már helyesen közli.

Megjegyzendő, emelné a visszaemlékezés értékét, ha abban néhány — a magasabbegységek harctevékenységét szemléltető — vázlat szerepelne, táblázatos formában ismertetné a magasabbegységeknek és egységeknek adományozott megtisztelő elnevezéseket.

Katukov marsall visszaemlékezései jelentős érdeklődésre tarthatnak számot. Az események szinte élő megelevenítése, a szépirodalmi nyelvezet a mű pozitívuma. A könyv lebilincselő olvasmányként szolgálhat a történelemkutatók és a háborús események iránt érdeklődők számára egyaránt.

Nádor Tibor

JÓZSA ANTAL—MILEI GYÖRGY

VENGERSZKIE INTERNACIONALISZTI V BORBE ZA POBEDU OKTYABRJA

(Progressz, Moszkva, 1977. 384 o.)

Józsa Antal és Milei György könyve — „A rendíthetetlen' százezer..." nem ismeretlen a magyar olvasó előtt. Munkájuk közel tíz évvel ezelőtt, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából, a Kossuth Kiadó gondozásában jelent meg.

Büszkeség tölt el bennünket mindig, ha arra gondolunk, hogy százezer magyar hadifogoly — munkás, paraszt és értelmiségi — fogott fegyvert, hogy segítse megvédeni az oroszországi proletárhatalmat. A kötet szerzőit az a törekvés hatotta át, hogy a fiatalok megismerjék, példaképüknek tekintsék apáink, nagyapáink forradalmi tettekben gazdag életét. E könyv internacionalizmusra nevel, a szovjet és a magyar nép barátságának kiapadhatatlan, tiszta forrását kínálja minden idők ifjú nemzedéke számára.

Nagy öröm számunkra, hogy a két magyar szerző könyve, a moszkvai Progressz Könyvkiadó kiadásában, a nagy proletárforradalom 60. évfordulója alkalmából orosz nyelven is napvilágot látott.

Józsa—Milei e munkája révén a szovjet olvasó most még közelebbről megismerheti azokat a magyar internacionalistákat, akik fegyverrel a kézben védelmezték a proletárforradalom vívmányait. A szovjet szakemberek, történészek nagyon jól ismerik e szerzőpár több mint húszéves munkásságát, mellyel a magyar internacionalisták harcának, a forradalomban való részvételük emlékének áldoztak.

De ennél most sokkal jelentősebb az a tény, hogy nem csupán a szakemberek egy szűk csoportja, hanem a szovjet olvasók széles tábora is megismerkedhet a magyar nép történetének e szép fejezetével, a magyarok részvételével a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.

Hadifoglyok a cári Oroszországban — A cári önkényuralom megdöntése — Hadifoglyok a forradalom barikádjain — Az első magyar kommunista szervezet — Riadó — A Vörös Hadsereg első győzelmei — A forradalom tüze Magyarországon is lángot vet — Fegyverrel a kézben haza — Turkesztán földjén — Harcban Szibéria felszabadításáért — A második magyar tanácsköztársaságért — ezek a könyv fő fejezetei.

E fejezetcímek önmagukban is érzékeltetik az internacionalisták sokoldalú tevékenységét, s a könyv tartalmi gazdagságát. Egy recenzió keretei szűkek az egyes fejezetek részletekbe menő ismertetésére. A széles körű tematika illusztrálására inkább azt említem meg, hogy a szerzők egy sor olyan magyar internacionalistát is bemutatnak, akiket szinte a feledés homályából hoztak vissza. Ilyen például Schmidt mérnök — a jenyiszeji partizánok Gábor Áronja, akinek eredeti neve Pauk Vilmos és Nagykanizsán volt, mérnök. Pauk Vilmos Minuszinszkban, Kravcsenko partizánvezér alakulatai részére, fegyverjavító műhelyt, lőszer- és hadianyaggyárat rendezett be és a partizánok tüzérségét is ő képezte ki.

Schmidt mérnök 1920-ban hazatért Nagykanizsára és ott élt mindaddig, míg 1944-ben a német fasiszták el nem hurcolták. Harcos életét az egyik náci koncentrációs táborban fejezte be. E nagyszerű katona, a polgárháború Gábor Áronja megérdemelné, hogy regényes életét a szépirodalomban is feldolgozzák, hogy dicső tetteit a felnövekvő nemzedék még közelebbről is megismerhesse.

Amikor a magyar internacionalistákról beszélünk, nem szabad elsiklani afölött, hogy számarányuk a polgárháború több milliós Vörös Hadseregében csupán 1—2% volt. S ebből a szempontból Józsa—Milei könyve mértéktartónak mondható. A magyar internacionalisták jelentőségét nem lehet egyszerűen csak számokkal kifejezni. Részvételük a nemzetközi proletárszolidaritás lelkesítő megnyilvánulását jelentette Szovjet-Oroszország proletariátusa számára, és ezt jelenti napjainkban is.

Az, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, a kommunista pártok közül a KMP az elsők között jelent meg az osztályharc porondján, elképzelhetetlen lett volna e százezer oroszországi tapasztalata nélkül. A párt alapítói a Magyar Tanácsköztársaság vérbe fojtása után is az élen jártak, tovább folytatták a harcot itthon és az emigrációban egyaránt.

Kun Béla többek közt ezt írta a magyar internacionalisták szerepéről:

„A forradalom szele először Oroszországban érintette meg a magyar munkásokat és parasztokat, 1917 februárjában. Ez a szél forradalmi viharrá vált 1917 októberében és százezer magyar munkást és parasztot sodort bele áradatába...

Itt, Oroszországban érlelődött meg először sorainkban annak a gondolata, hogy az opportunistává vált, szociálsovinisztává lett, osztályárulás gyalázatába fulladt szociáldemokrata pártot ott kell hagynunk, és új pártot szervezve, forradalmi vezetőhöz kell juttatnunk a magyar munkásságot és szegényparasztságot..."

Kun Béla sok esztendő múltán is helytálló szavai a magyar internacionalisták egyik legnagyobb történelmi érdemére mutattak rá.

Szólni kell a szerzők könyvének műfajáról is. Az elmúlt évek alatt a magyar internacionalistákról nem egy mű látott napvilágot. Dokumentumkötetek, forráskiadványok, tanulmányok és szépirodalmi művek állnak az érdeklődő olvasók és kutatók rendelkezésére mind magyar, mind orosz nyelven. Eddig azonban hiába kerestük a könyvtárak katalógusában azt az összefoglaló jellegű monográfiát, amely a százezer harcát összefoglalja. Ilyet Józsa és Milei munkájának megjelenése előtt sem itthon, sem a Szovjetunióban nem találtunk.

„A rendíthetetlen százezer" szerzőinek az érdeme, hogy munkájukban olyan tudományos jellegű kézikönyvet bocsátanak elsőként közkézre, amely szintézisét adja az internacionalisták történetének. Ezért mondhatjuk újnak, újszerűnek Józsa—Milei munkáját, noha egyes fejezeteit, részeit már ismerhette az olvasó korábban is, más kiadványok hasábjairól. Munkájuk műfaját illetően „kismonográfiát" írtak, mely stílusában is eltér a szokványos monográfiákétól. Itt kell megemlíteni a kötet fordítóit is, akik a művet olyan sikeresen ültették át orosz nyelvre, hogy az orosz olvasó is olyan könnyedén és élvezettel lapozhatja, mint a magyar olvasó az eredeti kiadványt. A fordítás azért sikerülhetett ilyen jól, mert maguk a fordítók is régóta foglalkoznak e témával, s a fordításban nemcsak munka, hanem szív is van. A fordítók — Fomin, Geiger, Gromov, Guszev — munkájában megtaláljuk a magyar nép történetének, irodalmának nagy szeretetét. Ez lehet a magyarázata annak, hogy nemcsak a magyar kiadás stílusa, de az orosz fordításé is eltér a szokványos monográfiák száraz stílusától.

Gyakran lehet hallani olyen megjegyzéseket — nálunk is, a Szovjetunióban is —, hogy „a történészek nem tudják magukat közérthetően kifejezni", „nem tudnak lebilincselően írni". Úgy szokták ezt mondani, mintha létezne egy nehezen érthető tudományos nyelv a történészek részére, s valóban akadnak olyan történészek, akiknek írását, hosszú körmondatait nehéz követni, megérteni. Józsa—Milei munkájáról — mind a magyar, mind az orosz kiadásról — ennek az ellenkezője mondható el. Egyszerre tesznek eleget a tudományosság és a népszerűsítés követelményeinek.

Szólnom kell végül a könyvvel kapcsolatos technikai munkáról, a kivitelezőkről, a műszakiakról — azokról, akik szép köntösbe öltöztették ezt az érdekes művet. A könyvet lapozgatva szembetűnik jól olvasható tipográfiája, kulturált, szép külsője és nem utolsósorban gazdag fénykép-illusztrációja. Ugyanakkor kár és sajnáljuk, hogy az orosz kiadásból hiányzik egy könnyen áttekinthető térképvázlat mely megkönnyítené a földrajzi tájékozódást.

Györkei Jenő

GÉRARD LE QUANG

GIAP — GENERAL DER REVOLUTION

(Limes Verlag, Wiesbaden, 1973. 223 o.)

A szerző, akinek apja vietnami, anyja francia, a France Soir tudósítójaként behatóan foglalkozott Délkelet-Ázsia, elsősorban Vietnam problémáival és azon belül is a közelmúlt felszabadító harcaival. Ezeknek a harcoknak egyik legjelentősebb részvevője és irányítója Giap tábornok volt. A szerző mindenkit megkere-

sett, akik a múltban és jelenleg közelebbről ismerték őt, mint a párt szervezőjét, a katonai vezetőt, a teoretikust, a taktikust, a győzelmek irányítóját és kivitelezőjét. Ho Si Minh-ről és Pham Van Dongról már sokat írtak, a szerző Giap tábornokot, a Vietnami Demokratikus Köztársaság titokzatos honvédelmi miniszterét akarja az olvasóval közelebbről megismertetni.

Giap tábornok életútja nem az átlagkatonáé. Nem járta be a katonai pálya alacsonyabb rendfokozatait és beosztásait. A harcot az elnyomók elleni küzdelemben tanulta meg, elméletben és gyakorlatban egyaránt.

Barátai már fiatal korában „vulkán a hó alatt" melléknévvel jellemezték, mert ez a lelkesülni tudó, szenvedélyes fiatalember, természetét elnyomva, mindig halknak, szerénynek mutatkozott, alárendelte magát az eszméknek, melyeknek szolgálatában állt. Egyetlen szenvedélye a zene. Ha sok munkája közben ki akar kapcsolódni, Beethovent játszik. Anyanyelvén kívül beszél franciául, angolul, oroszul és kínaiul. Gyors felfogású, a megismert anyagokat azonnal értékeli és rendszerezi. Emberi kapcsolatokat tud teremteni. Kiváló diplomata is lehetett volna.

1910. szeptember 1-én született szegénysorsú földműves családban, An Xaban, Vietnam középső, Quang Binh tartományában. Apja irányításával a kínai nyelvvel és műveltséggel kezdte tanulmányait. Tizenhárom éves korában Quoc-ba került gimnáziumba. 1926-ban egyik szervezője volt az iskolai sztrájkoknak, ezért eltanácsolták az iskolából. Haza kellett térnie An Xa-ba. 19 éves volt — ekkor lépett be a kommunista pártba —, amikor a francia titkosrendőrség először elfogta és háromévi börtönbüntetésre ítélte. A börtönben idősebb, tapasztaltabb forradalmárokkal került kapcsolatba. Élesedett öntudata és ébersége. Környezete segítette elviselni az egészségtelen klímát és az embertelen bánásmódot. Francia barátai segítségével másfél év után Marty kormányzó kihozatta a börtönből.

Ráébredt arra, hogy a forradalommal még várni kell. Hanoiban beiratkozott az Albert Sarrault gimnáziumba. 1934-ben sikeres érettségi vizsgát tett, majd beiratkozott a hanoi egyetem jogi karára. Egyidejűleg történelmet és földrajzot tanított a Than Long iskolában. Lelkesedéssel tanította a francia forradalom győzelmes csatáit, előadásokat tartott a kínai—japán háborúról és a hadvezetés művészetéről.

1936-ban Franciaországban győzött a népfront-kormány. Szabadabb légkör alakult ki nemcsak az országban, de a gyarmatokon, így Vietnamban is. A vietnamiak azt remélték, hogy nemzeti törekvéseik eredményre vezethetnek, sőt hogy a kommunista párt is szabadon tevékenykedhet. Giap, Troung Chin-nel és Pham Van Dong-gal, antiimperialista népfront megalakításán fáradozott. Lázas vitákat folytattak a forradalom kibontakoztatásának módjáról. Giap különböző lapok tudósítója lett. 1938-ban az egyetemen igen jó eredménnyel tett államvizsgát.

1938-ban benyújtotta doktori disszertációját is, amit azonban sohasem védett meg, mert az események más irányt adtak az életének. 1938-ban vége szakadt a francia népfrontkorszaknak. Vérdíjat tűztek ki nemcsak a kommunisták, de a haladó mozgalmak vezetőinek fejére is. 1939-ben Európában kitört a háború, 1940-ben Japán csapatai közeledtek Indokína felé. A hajtóvadászat első áldozatai Ho Si Minh munkatársai lettek. A Kommunista Párt elhatározta, hogy a legjobb, legképzettebb kádereit Kínába menekíti. Menekülés közben Giap feleségét és gyermekét a franciák elfogták és kivégezték.

Giap (fedőnevén Van) Dong-gal (fedőneve Lam) elérte a kínai határt. A határállomás Kun Ming volt. Ott összetalálkoztak Phung Chi Kiennel, aki a Központi Bizottságot képviselte és együttműködött a kínai kommunistákkal. Néhány nappal később megismerkedtek egy bizonyos Vuong úrral, családi nevén Nguyen Ai Quoc-kal, akit Ho Si Minh néven ismerünk. Ho Si Minh 1938-ban tért vissza öt évi moszkvai tartózkodás után a kínai Yünan-ba, ahol a vietnami menekültek gyülekeztek. Giapot azonnal megkedvelte, megérezte, hogy hű követőre talál benne. Ho tájékozódott Giap katonai érdeklődéséről és tehetségéről, ezért Kouei Yang-ba küldte, hogy ott a kínai VIII. hadsereggel vegye fel a kapcsolatot. Közben Franciaország letette a fegyvert a német fasiszták előtt. Ennek hírére vissza kellett térniük Vietnamba, mert a helyzet megváltozott. Giap 50 kommunista társával indult vissza — hozzájuk „jószándékú nacionalisták" is csatlakoztak — és hozzákezdett a politikai és a partizánkiképzés megszervezéséhez, amelyben a lakosság teljes támogatására talált. Négy évi fáradságos partizánkiképzési időszak következett. Egy célra esküdtek fel: kiűzni a betolakodó japán és francia imperialistákat és utolsó leheletükig harcolni ellenük.

1942-ben különösen nehéz idők jártak a partizánokra. A francia csapatok rajtaütésszerűen több foglyot ejtettek. Hírt kaptak a Kínába visszatért Ho Si Minh sorsáról is, akit a hírek szerint Csang Kai-Sek csapatai fogságba vetettek, sőt egyesek szerint meg is öltek. A francia Pétain-kormány megalakulása után a partizánmozgalom megélénkült, bízott abban a lehetőségben, hogy a japánok elleni harcukat a szövetséges hatalmak is támogatják. 1944-ben Ho apónak sikerült visszatérnie. Giapot — nem hivatalosan ugyan — az egységek politikai parancsnokává nevezte ki és fő feladatául tette a megszervezendő hadsereg politikai tevékenységének irányítását. Giap egységei 1944 karácsony éjszakáján elfoglalták Rhai Kha-t és Nga Nat állásait, ahol fegyverhez és lőszerhez jutottak. A gaulleista hatalomátvétel kedvező helyzetet teremtett, nyíltabb harcot a Japán-ellenes szövetségesek mellett. Giap egységei gaulleista francia csapatokat szabadítottak ki a japánok fogságából. Újabb hadizsákmányhoz jutottak és 1944. júniusában hivatalosan is megalakult a Vietnami Néphadsereg.

A következő cél Hanoi és a hatalomátvétel volt. A japánok kapitulációja után Ho azonnal cselekvéshez látott, hogy a szövetségesekkel szemben előnybe kerüljön a hatalom birtoklásánál. Giap 35 éves volt, amikor a forradalom és a partizánharcok kipróbált parancsnokaként bevonulhatott Hanoi-ba. Giapot 1945. augusztus 29-én Ho az Ideiglenes Kormány belügyminiszterévé nevezte ki. Az országban ekkor teljes volt a bel- és külpolitikai zűrzavar. Minden irányzat mást értett függetlenségen és mást is akart. Az új kormányban nem töltötték be a külügyminiszteri tárcát és ez annyit jelentett, hogy — az 1945. szeptember 2-án kihirdetett függetlenséggel ellentétben — hivatalosan nem akartak szakítani Franciaországgal. Vietnam belpolitikájában a tömegek megnyerése, az agrárreform keresztülvitele volt ebben az időben a cél. Azt az elvet hirdették meg, hogy hajlandók mindenkivel együttműködni, aki baráti kezet nyújt, de a többieket árulónak tekintik. A választások után Giapnak a belügyi tárcát át kellett adnia, de pártfeladata maradt a fegyveres testületek ellenőrzése. A belső hatalomért folyó harc kiéleződött. Giap határozottan közbelépett és erélyesen leszámolt ellenfeleivel.

1946. márciusában — tárgyalások eredményeképpen — a megszálló kínai csapatokat franciák váltották fel. A franciák elismerték Vietnamot szabad országnak, de függetlenségéről nem nyilatkoztak. 1946. június 1-én a francia kormány Kokinkínát szabad országnak nyilvánította ugyan, de egyben az Indokínai Államszövetség és a Francia Unió részének is tekintette.

A fegyveres harc 1946. november 20-án robbant ki Haiphongban, ahol a francia hadiflotta őrnaszádja egy vietnami „csempészhajóra" tüzelt. A vietnamiak ezt felségjoguk megsértésének tekintették; önkéntes csapatok siettek a hajó megmentésére és a lövöldözésben mindkét oldalon sok volt az áldozat. Megegyezés történt ugyan hasonló incidensek elhárítására, Giap azonban nem volt hajlandó a francia feltételek értelmében a haiphongi kínai negyedet kiüríteni. A harc most már véglegessé vált. A francia haditengerészeti tüzérség lőtte a várost. A vietnami egységek ellentámadásba mentek át, nagy veszteségeket okozva a franciáknak, a győzelem azonban nem volt teljes. Ho Si Minh az egész népet ellenállásra szólította fel. A katasztrofális helyzetben, a harc tüzében edződött a vietnami nép hadserege. Egész Vietnamban folyt a kiképzés, de igen nagy volt a hiány káderekben és fegyverzetben. A Kínai Népköztársaság 1950-től jelentős támogatást nyújtott a vietnami hadsereg felszereléséhez és kiképzéséhez. Az első modern hadosztályokat Kína fegyverezte fel. E szervezés időszakában nevezték ki Giapot hadseregtábornokká és a hadsereg főparancsnokává.

A Vietnami Néphadsereg összetételét még ma is jellemzi az a hármas mag, amelyből kezdetben kialakult. Ezek: a reguláris egységek, a területi (partizán) csapatok, és az (önkéntes) népi egységek. A számszerű fejlesztéssel párhuzamosan folyt a hadsereg korszerűsítése.

Az indokínai háború nyolc évig tartott és három fázisból állt. A elsőben kizárólag védelmi tevékenység folyt, kitértek a francia támadások elől és a sereget harcra szervezték. A második fázisban mozgó harcokban fárasztották ki az ellenséget. A harmadikban szervezett hadműveletben mértek megsemmisítő csapást az ellenségre. Mindezek megvalósítása csak úgy volt lehetséges, hogy az egész lakosság rokonszenvét és támogatását élvezték.

Ellátási problémákkal kevésbé küzdöttek, a lakosság támogatása az ellátást nagy mértékben segítette. Ilyen nehézség egyedül Dien Bien Phu-ban volt, ahol a felszabadító hadsereg zömétől 500 kmre elszakadva kellett harcolniuk.

1948-tól a franciák taktikát változtattak és „békéltető" hadműveletbe kezdtek, ami annyit jelentett, hogy újjászervezett

hadsereggel mindent négyzetméterenként akartak birtokba venni, és bábkormány alakításával a lakosságot meg akarták osztani. Giap a taktika megismerése után decentralizálta erőit, a széttagolt egységekkel az ellenség közé férkőzött és rajtaütött a hódítókon. Az ellenség közé és hátába szivárgott egységek sokkal nagyobb veszteségeket okoztak, mint eddig. A lakosság nem a franciáknak, hanem nekik „kémkedett", az asszonyok és a gyermekek nekik hordták az élelmet. 1950-től a kezdeményezést teljesen Giap egységei vették át.

De Lattre de Tassigny tábornok francia főparancsnok amerikai segítséghez folyamodott. A Deltában a rizsföldek birtoklásáért folytatott elkeseredett harcokban Giap a franciákkal szemben súlyos veszteségeket szenvedett ugyan élőerőkben, hadászati támaszpontjai azonban megerősödtek. A Dien Bien Phu-i ütközet (1954. május 8.) volt az utolsó döntő csapás a franciákra.

Giap veszteségei az ellenséget abba a hamis illúzióba ringatták, hogy a teljes megsemmisülés küszöbön áll. Ezért volt nagy melepetés a Dien Bien Phu-i ütközet. Giap terve azt volt, hogy benyomul Laoszba és Kambodzsába, és szükség esetén megtámadja Saigont. E nagyszabású terv végrehajtása érdekében sok erőt és eszközt vont össze. Elhatározta, hogy a rossz idő ellenére is végrehajtja tervét, s közben Dien Bien Phu-t is elfoglalja. Az erőd bevételéről nem voltak azonosak a vélemények a pártvezetésben sem. Giap csak hosszú vita után tudta tervét megvédeni. Az 55 napos erődharc igen komoly előkészítést igényelt. 80 ezer kuli és ugyanennyi paraszt vett részt az anyagmozgatásban. A kínaiaktól 500 tehergépkocsit kaptak. A hatalmas ágyútömeg 105 mm-es légvédelmi ágyúkat vonszolt a dzsungeleken át, a kulik pedig 350 kg-onként szállították kétkerekű kocsijaikkal a lőszert. A hosszú, elkeseredett ostrom a május 7-i támadással fejeződött be. Fogságba került a francia vezérkar, az egész védősereg. A győzelem politikai jelentősége nagyobb volt a katonainál.

A győzelmet az egész világ háladó erői ünnepelték. Giap, a győztes tábornok, ismét az országépítés felé fordult és a gazdasági élet talpra állításában végzett kiemelkedő munkát mindaddig, amíg a menetelés dél felé, azaz Dél-Vietnam felszabadítása el nem kezdődött.

Giap ezt a nem kevésbé nehéz harci szakaszt, amelyben a beavatkozó amerikai imperialista hadsereggel kellett megmérkőzniük, szintén győzelemre vitte.

Windisch Aladárné

DOKUMENTUMOK AZ 1918/19-ES FORRADALMAK DUNA—TISZA KÖZI TÖRTÉNETÉHEZ

Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai III.

(Kecskemét, 1976. 741 o.)

A „Bács-Kiskun megyei Leváltár kiadványai" sorozatban az 1918/19-es forradalmak történetét tárgyaló dokumentumkötetet már megelőzte a megye 1944/45. évi történetéhez kapcsolódó dokumentumgyűjtemény *(Így kezdődött.* Szerk.: Bálintné Mikes Katalin. Kecskemét, 1972) és a *Bács-Kiskun megye múltjából. I.* című tanulmánykötet (Szerk.: Iványosi—Szabó Tibor. Kecskemét, 1975). A levéltár az elkövetkező években újabb kiadványok közreadását tervezi: a *Bács-Kiskun megye múltjából II. és III.* kötete jelenleg az előkészítés stádiumában van. Megjelenésük után pedig a *Duna—Tisza köze a XIX. század második harmadában* és a *Századvég és századelő* dokumentumgyűjtemények kiadása várható.

A levéltár kezdeményezése és eredményes munkássága a hazai marxista történetkutatások számára nagy jelentőségű. Jelentősége elsősorban abban mutatkozik meg, hogy az ország legnagyobb és helyzeti adottságainál fogva fontos megyéje történeti eseményeinek olyan dokumentumaival ismertet meg, amelyek nagy része eddig ismeretlen volt és a történeti összkép gazdagítására igen alkalmasak.

Az ismertetésünk tárgyát képező dokumentumgyűjtemény bevezető tanulmánnyal indul, amelynek szerzője Romsics Ignác, a gyűjtemény szerkesztője. A

tanulmány az első világháború utolsó éveinek s az azt követő forradalom történetének, majd az ellenforradalom hatalomra jutásának elmélyült ábrázolását adja. A szerző azonban nem elégszik meg a politikai történelem eseményeinek leírásával, hanem átfogó társadalomtörténeti analízisre is törekszik. Ez annál is inkább szerencsés megoldás, mivel így lehetőség nyílik a történések mélyebb összefüggéseinek feltárására. Az egykori Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye társadalmi képlete nem kis mértékben határozta meg lakóinak történeti útját: olyan megye volt, amelynek népességében a kis- és középbirtokos parasztság dominált és korántsem lebecsülhető hatása volt a megyei, városi tisztviselőknek, a valamikori úri osztályokból deklasszálódott elemeknek, s amelynek szervezett munkássága kevés volt. Természetszerűleg a magyar nép sorsfordulóját jelentő 1918/19-es forradalmak sokkal bonyolultabb és keservesebb útját járta végig, mint egy Budapest főváros vagy egy iparosodottabb megye, ipari város. Ebből következik, hogy a forradalmak nagy célkitűzései nem mindjárt és nem azonos tudati szinten jelentek meg az emberek agyában, sőt az azok menetében jelentkező válságok, hibák, túlkapások, az ellenforradalmi szembefordulás eseteit is megteremtették. Mégis, az összkép a forradalmak történetéről még az ilyen adottságú nagy területről is egyértelműen pozitív. Ennek talán egyik legpregnánsabb bizonyítéka az ellenforradalmi terror mértéke, amely a főváros után ezt a megyét sújtotta legjobban.

A közölt dokumentumok három nagy csoportra oszlanak. Az első csoport az imperialista világháború szociális nyomorát, a dolgozó tömegek békevágyát és háborús gyűlöletét tárja fel. A mindössze 30 dokumentumot azonban kevésnek találjuk. Nem is elsősorban mennyisége, hanem tartalmi (tematikai) egyoldalúsága miatt. Amit mindenképpen hiányolunk, azok az olyan okmányok, amelyek a hátországi dolgozó tömegek és a hátországi katonaság forradalmi erjedését, a forradalomhoz való eljutását mutatják be, különösen a háború utolsó évében. Feltételezhető, hogy a szerzők figyelme nem terjedt ki valamennyi levéltár ezzel kapcsolatos anyagára, így azokra a fontos okmányokra sem, amelyeket — éppen az említett megyére vonatkozólag — a Hadtörténelmi Levéltár iratanyaga őriz. (Az uralkodó katonai irodájának iratai, a Honvéd Főparancsnokság, a katonai bíróságok iratanyaga stb.) Megemlítendő az is, hogy a bécsi Kriegsarchiv Kriegsministerium Präsidialbüro iratanyaga a kecskeméti és környéki katonai mozgalmakra vonatkozó olyan anyagok birtokában van, amelyek nemcsak a magyar „ajkú" katonaság, hanem az itt állomásozó nemzetiségi katonatömegek (főleg csehek) antimilitarista, sokszor a helybeli lakosság azonos mozgalmaival párhuzamosan futó, olykor velük kapcsolatot találó harcát és egyre nagyobb forradalmi erjedését tükrözik.

A polgári demokratikus forradalom korával 127 dokumentum foglalkozik. Habár a forradalom megyei eseményei a kutatás számára már ismertek voltak, számos olyan okmány publikálására került sor, amelyek eddig feltáratlanok maradtak és az események megítélését egyértelművé teszik. Az olvasó számára a legnagyobb élményt kétségkívül a Tanácsköztársaságra vonatkozó 156 dokumentum jelenti: a hatalom megszerzésének drámai eseményei, a hatalom szervei kiépítésének rendkívüli nehézségei, a krónikus élelmiszerhiány, a háborús nyomor örökösége, a szociális vívmányok életbe léptetésének megpróbáltatásai, a szervezkedő és nyílt csatában fellépő ellenforradalom elleni elszánt küzdelem s végül az ellenséges túlerővel szembeni elbukás megrázó eseményei tárulnak fel az olvasó előtt.

Különösen mély benyomást kelt az okmányok szürke lapjain megelevenedő forradalmi honvédő harc, a Tanácsköztársaság heroikus küzdelme a külső és belső ellenség ellen. Az egyszerű harcosok mellett szembeötlő a forradalom vezetőinek céltudatos, elszánt tevékenysége, amely a válságok, nehéz harcok egymásutánjában — az ország, az egész Tanácsköztársaság létérdekeinek alárendelve — irányítja, szervezi a megye hétköznapjait, gyakran reménytelen szituációkban, ellenforradalmi lázadásokkal a hátában, s ad hitet a Vörös Hadseregnek, a proletártömegeknek s minden becsületes dolgozónak. S itt nemcsak a Tanácsköztársaság azon felső vezetőiről van szó, akik a megyébe kerültek, hanem olyanokról is, akik helyi vezetőkként álltak a forradalmi tömegek élén. A dokumentumok ugyanakkor elénk tárják azoknak a közéleti személyiségeknek a tetteit, akik osztályhelyzetükből adódóan nem proletárforradalmárokként, de hűséges patriótákként vállalták a munkásállamot, és becsülettel kitartottak a proletárdiktatúra mellett még az ellenforradalom felülkerekedésének időszakában is. A teljesség igénye nélkül ide kívánkozik a vezetők névsora: Vágó Béla, Szamuely Tibor, Lőwy Ödön, Buday Dezső, Sinkó Ervin,

Tóth László, Paprika Antal, Berkes Ferenc, Szüts József, Mártonffy Ernő, Hédery Antal, Farsang Péter, Iványi Sándor, Kántor József, Zsembery Gyula, Urbán Pál, Gaudényi Lajos.

Az okmányok harmadik csoportját az ellenforradalom hatalomra jutásáról szóló és a nyomában kibontakozó ellenforradalmi terrort ábrázoló 26 dokumentum képezi. Szinte megdöbbentően hat, milyen eszközökkel, szócsavarással igyekszenek a megye, a városok, a községek ellenforradalmi vagy ellenforradalomnak behódolt vezetői fenntartani a munkásállam látszatát 1919. augusztus 1. után, hogy a proletártömegek ellenállását leszereljék és szabad utat biztosítsanak a horthysta különítményeknek. A dokumentumok egy része a különítmények, mindenekelőtt a Héjjas Iván—Francia Kis Mihály féle különítmények tevékenységének részleteit tárja fel, s azt a felülről irányított közömbösséget, helyesebben elnézést és tudatosságot, amellyel a vérengzéseket eltusolják, agyonhallgatják és a tetteseket büntetlenül hagyják. A dokumentumok sora végül az 1920-as nemzetgyűlési választások eredményeinek regisztrálásával zárul: a Kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egység Párt listáján befutott képviselők egytől egyig a meginduló ellenforradalmi konszolidáció helyi letéteményesei és támaszai.

A dokumentumokat gondosan összeállított lábjegyzet-apparátus kíséri végig. Összeállítása meglehetősen sok utánjárást, kutatást követelt, hiszen a dokumentumok sok vonatkozása, szereplője az átlagos olvasó számára ismeretlen. A kötet végén 97 fénykép található, személyek, események, felhívások, rendeletek, parancsok, s különféle falragaszok fotói, melyek a jelzett időnek egy-egy (vizuális) élményét rögzítik. Végül a kötetet a felhasznált levéltári fondok (állagok) és sajtótermékek, idegen szavak jegyzéke, továbbá igen hasznos névmutató zárja.

A jól sikerült dokumentumgyűjtemény mindezek alapján nemcsak a kutató szakember számára nyújt hasznos segítséget, hanem a történeti múltunk iránt érdeklődő olvasó számára is élményt jelent.

Farkas Márton

SUGÁR ISTVÁN

EGER TÉRKÉPEI 1491—1950

(Eger Város Tanácsa VB. Műszaki Osztályának kiadása. Eger, 1976. 190 o., 14 tábla melléklet)

Azt hiszem, kevés város dicsekedhet azzal, hogy a XV. század végéig visszamenőleg, megszakítás nélküli, forrásértékű térképsorozat rögzíti a város fölöttébb viszontagságos évszázadainak történetét. Ezért hatott a meglepetés erejével és ezért váltott ki igaz örömöt a kartográfiatörténet kutatói és művelői között *Sugár Istvánnak* Eger város térképeiről nemrég megjelent, fenti című, 413 térképet részletesen ismertető munkája.

Bevezetőjében a szerző felsorolja a forrásanyag lelő-, illetve őrzőhelyeit. Ezek a hazai levél- és térképtárakon kívül a bécsi és a drezdai archívumok térképeire is kiterjednek. Majd a feldolgozás és a közlés módjának ismertetése következik. Itt kap helyet a térkép készítésének igen gondosan meghatározott időpontja, a térképmű címe és előállításának módja; szerzőjének neve és foglalkozása (eredeti formában és nyelven); a méretarány; a térkép nagysága cm-ben, darab- és példányszáma; a térképen ábrázoltakra vonatkozó leírás; végül a jelenlegi gyűjteményben kapott jelzete.

A kötet gyors és célszerű használhatóságát a térképek szerzőire és tárgyukra vonatkozó *mutatók* segítik elő.

Függelékként a jelentékenyebb térképkészítő mérnökök életére és működésére vonatkozó adatok következnek, s végül a XVIII—XIX. századi geodéziai és kartográfiai műszerekről nyújt a szerző rövid, de jó tájékoztatást.

Meg kell jegyeznem, hogy a katalógus Eger város — és jelentős útvonalat védő vára, amely évszázadokon át fontos stratégiai pont volt — mindenfajta térképét tartalmazza: kéziratos, fénymásolt, csak pauszon lévő és nyomtatott — eredeti és másolati térképeket. Sőt azokat is közli

a szerző, amelyekről csak a különböző források adnak hírt, de pillanatnyilag nem találhatók. Eljárása azért helyeselhető, mert ezzel megkönnyítette a lappangó térképművek felkutatását és előkerülését. Sugár feldolgozása jelentős segítséget nyújt a történelem, hadtörténelem kutatóinak a Mátra és a Bükk között észak felé tartó fontos útvonal mentén települt város és környéke tanulmányozásához. Mintegy 30 térkép leírása a várral, városfallal, katonai szállásokkal és katonai térképekkel gazdagítja, segíti a feldolgozók munkáját.

Amellett, hogy a szerző a Függelékben a jelentékenyebb geometrákkal külön is foglalkozik, a térképek leírásához csatolt jegyzetekben (annotációkban) sok érdekes és értékes észrevételre bukkanunk. Így a 22. sz., Eger városát (a peremi részekkel együtt ábrázoló) térképről megírja, hogy eredetijét *„von Neunfeld episcopalis Szarvaskősiensis geometra"* készítette. Másolatát azonban az egri püspöki (ma már érseki) levéltárban elhelyezett eredetiről 1806—1807-ben *ifjabb Bedekovich Lőrinc* készítette el „in omnibus punctis, lineis et angulis", a másolat hitelesítése pedig atyjának az *idősb Bedekovich Lőrinc*nek, a jászok és kunok hites goemetrájának feladata volt. (Pontosan: „in R. Universitate Budae approbatus et J. J. D. D. Jagizum et Cumanorum juratus ordinarius geometra.")

Ehhez a térképpéldányhoz kiegészítőleg megjegyzem, hogy a Heves megyei levéltárban EKML Nr. 7. 2 DIVM jelzet alatt őrzött, *Pataki Vidor János* gyűjtéséből származó pausz-másolaton a szerző nevét *Pataki* „Neum..."-nak jelöli, míg *Sugár István* az eredeti példányról „von Neunfeld"-nek jegyezte fel. Kétségtelenül *Sugár* feljegyzése a helyes. Mi, akik 20—25 éven át együtt dolgoztunk Pataki Vidor Jánossal, tudjuk, hogy egyik szemét még fiatal korában elvesztette, s megmaradt szeme is operált szem volt. Ezért a legtöbb esetben nagyító használatára kényszerült, de ha valamit értelemadóan ki tudott olvasni (sillabizálni), a nagyítót lehetőleg mellőzte. Ezért bizonyosra vehető, hogy az általa feljegyzett szerzői név nem „Naum...", hanem „Neun-" vagy „Naun feld", vagyis a *Sugár István* által közölttel azonos név. A „Nüenfeld" névben betűcserét vélek látni; helyette helyesen „Neunfeld" lenne.

Kitűnő leírást ad a szerző Eger városának a II. József által elrendelt országos kataszteri felmérés során végrehajtott és 1786 nyarán befejezett teljes felméréséről. A hozzá tartozó térkép eltűnt, de a nagyon részletes leírás 6 vaskos kötetben megmaradt. Erről olvashatunk igen tökéletes, minden részletre kiterjedő közlést. A térképről azt írja Sugár, hogy kb. 3 m^2 nagyságú lehet. Az Országos Levéltár helytartótanácsi levéltárában őrzik Eger városának egy 1800. évi és egy 1795-ben keletkezett nagy pörhöz tartozó, 84×56 cm méretű, színes térképét. Nem tartom lehetetlennek, hogy ez a díszes mappa az eltűnt várostérképnek (lineárisan) háromszoros kisebbítése. (Érdemes lenne a kérdést behatóan megvizsgálni. V. ö. *Bendefy L.—Pataki V.*: Rejtett kincsek levéltárainkban. Műemlékvédelem, 8. évf. 1. sz. Bp. 1964. 35—41. o.) A *Sugár* által elénk adott kérdés annál érdekesebb és fontosabb, mert *városról* készült II. József korabeli kataszteri műszaki leírás Egerén kívül talán csak Kismarton (ma: Eisenstadt, Burgenland tartományi székvárosa) hercegi levéltárában maradt fenn.

Sugár is foglalkozik ezzel a térképpel (60. sz.) és megállapítja, hogy azt „kétségtelenül *Sartory József* 1787. évi felmérése alapján" *Newirth Vince* I. éves joghallgató két változatban készítette el. Egyik példány a Dobó István Vármúzeum tulajdona (T. 173—71 jelzet), a másikat az Országos Levéltár őrzi. (Jelzete: Htt. Lt. Div. XVII. Nr. 11.) A két térkép jobb felső sarkában szüretelési jelenet látható. Az egri példány előterében egy hordón ülő Bacchus, kezében vörös szőlőfürttel, mellette pedig az egri szőlőskertekre jellemző gyümölcsök: vörös szőlő (egri bikavér!), alma, körte és dinnye hevernek. A két hátterében az egri vár magaslik, elől pedig két beszélgető férfi látható. Egyikük — öltözete szerint — magyar nemes, a másik pedig német divat szerinti ruházatú.

Az Országos Levéltárban őrzött térképen az Eged-hegy és a vár előterében szüreti jelenet, a szürethez szükséges szőlőfeldolgozó eszközökkel. A szőlőprés mellett egy szőlőpásztor áll korabeli paraszti viseletben; mellette (a szemlélőnek háttal) egy német mód szerint öltözött parókás egyén, vállán puskával. (A XVIII. századi szőlőtörvény szerint mihelyt beértek a szőlők, a szőlőskertek bejáratait néhány kivételével eltorlaszolták, s a nyitva hagyottakat puskás őrök vigyázták.)

Számos térkép tárgya a városon keresztül folyó Eger patak medrének szabályozása, illetve árvizek utáni változása. A kivitelezésre elfogadott tervet (1802-ben, ill. 1803-ban) *Sartory József* és *id. Bedekovich Lőrinc* készítette.

Tulajdonképpen az egész város fejlődésének műszaki történetét fel lehetne

vázolni *Sugár I.* kitűnő térképkatalógusa alapján. S nincs az a mai időszerű probléma, amelyhez ez a katalógus segítséget ne tudna nyújtani. Példának csak a város alatt rejtőzködő pincerendszert említem. Nem a vár alatti hadászati célzatú pincefolyosókról van szó; közülük sokat a káptalan készíttetett sörgyártáshoz, valamint sör és bor tárolására.

Nem hagyható említés nélkül a jegyzetek (annotációk) arányos és szakszerű elosztása. A 413 térkép leírása 126 oldalt tölt meg. Egy-egy oldalra tehát átlagosan három térkép leírása jut. Az újabb, főleg nyomtatott térképek közül azonban öt is elfér egy oldalon, ezért ahol szükséges, háromnegyed, sőt másfél oldalas leírások is bekerülnek a szövegbe. Mindez a mű előnyére válik.

Az Egerben tevékenykedő mérnökök (és régi geometrák) közül az alábbiak életrajzát adja a szerző: *Bárány Géza, Böhm Ferenc, Fletter János, Hazael Hugó, Hickman Károly, Kapetz Lajos, Lipkos József, Litzner János, Markmüller Károly* és *Markmüller József, Rapcsák József, Sartory József, Siskovics Mihály,* s végül *Zathureczky Sándor.*

Az egyetlen oldalra elférő irodalom nem azt jelenti, hogy *Sugár István* nem merült el eléggé a rendelkezésre álló eddigi szakirodalom tanulmányozásában, hanem éppen arra vall, milyen érintőlegesen foglalkozott eddigi kartográfiatörténeti kutatásunk városaink és megyéink térképészetének történetével. Ugyanakkor e kitűnő munka rávilágít arra is, hogy mennyi még a tennivaló.

Ki kell emelnem a szerző szorgalmát a forráskutatásban, pontosságát a fogalmazásban és szerénységét az anyag közreadásában. Nem akadunk egyetlen ex cathedra kijelentésre, megállapításra sem. Saját, újabb eredményeit, esetleg régibb kutatások kiegészítéseit közreadva tapintatosan utal azok tőle eredő voltára. Állításait azonban szigorúan pontos és jól értékelt forrásadatokkal támasztja alá. Több száz új, illetve eddig ismeretlen adatának értékét ez a közlési mód hatványozottan emeli.

Végül köszönettel tartozunk Eger Város Tanácsa VB. Műszaki Osztályának és személy szerint *Zámbori Ferenc* oszt. vezető főmérnöknek a mű kiadása lehetővé tételéért; nemkülönben a szolnoki *Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár* sokszorosító üzeme dolgozóinak a katalógus mintaszerűen szép, gondos kiállításáért.

Reméljük, hogy ez csak kezdet volt, s városaink, megyéink követni fogják a nem mindennapi példát.

Bendefy László

TÓTH BÉLA

A DEBRECENI RÉZMETSZŐ DIÁKOK

(Magyar Helikon, Budapest, 1976. 87 o., 61 kép.)

1977 első napjaiban vehette kézbe az érdeklődő a Magyar Helikon gondozásában megjelent remek alkotást. A kiadvány a hazai könyvnyomtatás ötszázadik évfordulójának ünnepére készülő sorozat ötödik kötete, amely tartalmi értékén túl formájával és a tipográfiai munka gondosságával is csak növelheti a magyar könyvkiadás hírnevét.

A szerző végigvezeti az olvasót a kollégiumban kialakult rézmetszés történetén, a kezdeti próbálkozásoktól a remekművekig. A mű felépítésén és értékelő megállapításain érződik, hogy Tóth Béla elsősorban a gazdag gyűjtemény iskolai és egyházi vonatkozásait emelte ki. 1975-ben volt szerencsém megtekinteni a híres debreceni kollégium gyűjteményeit, így a rézmetsző diákok bemutatásra került eredeti nyomólemezeit is, amelyek több mint másfél évszázada őrzik az egykori gondos kezek alkotását. Megkülönböztetett érdeklődéssel figyeltem a soksok érték között a térképek készítéséhez metszett, ma már oxidálódott lemezeket, amelyek nemzeti kultúránk becses, mindezideig eléggé nem méltatott darabjai.

A 61 illusztráció hű képet ad a 15 jeles rézmetsző tevékenységéről, aprólékos munkájuk szépségéről és nem utolsósorban kulturális és didaktikai fontosságukról. Külön kiemelés nélkül, de a feldolgozás során sokat hivatkozik a szerző Erőss Gábor munkásságára, aki szorgalmával és szakértelmével a „togatus diákok" nevéhez illő erőssége volt a nagy

jelentőségű munkák előbbrevitelének. Sajnos, alig olvashatunk a Debrecenben rézmetszést tanult diákok további sorsáról (kivétel Erőss Gábor). Ide kívánkozik Karacs Ferenc neve, aki Debrecenből indult és térképkészítő-rézmetsző művész megnevezéssel illeti a szakirodalom. Karacs jelentős számú történelmi és hadtörténelmi térképére sajnos nem utal a szerző, pedig neve méltán fémjelzi a magyar rézmetszők munkáját, térképmetszeteit kimagaslóan értékeli kartográfiatörténetünk. Erőss, kikerülve a kollégiumból, elsősorban a nyomdászat iránt érdeklődött, de korán bekövetkezett halála megakadályozta alkotó kibontakozását.

Mint Tóth is megemlíti, a rézmetszők munkája főleg térképek, természetrajzi táblák készítésére korlátozódott. Legjelesebb alkotásuk az *Oskolai Magyar Új Átlás 1804*, mely az 1800-ban megjelent *Oskolai Ó Átlás*-t (12 lapon) nemcsak méreteiben, de tartalmában és metszői kivitelében is messze felülmúlja. Ecsedi írja, hogy az új atlasz „az 1800-ban megjelent atlaszt még a debreczeni ref. kollégiumból is azonnal kiszorította s hazai, közelebbről nemzeti iskoláinkban egész a múlt század 40-es évéig ismert, protestáns iskoláinkban széles körben használt volt". Mint írja: Még az 1843-ban megjelent Fényes-féle atlasz is csak modernebb volt, de teljesség és csinosság tekintetében nem pótolta az „Oskolai Magyar Új Átlás-t". Ezen második atlasz méreteiben négyszer akkora mint elődje. Félreérthető a kiadvány 22. oldalán, valamint a 24. képhez írt adat (172×215 mm), mert ezek a méretek az 1800-as kiadás méretei. Sajnálattal olvastam, hogy a kollégiumi könyvtárban levő példányból az Európát ábrázoló 2. sz. lap hiányzik. (A kutatók tájékoztatására megjegyzem, hogy a Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében levő példány teljes.) A mappák színezése a politikai területi beosztást emeli ki, pedig a német eredetiben a vallásfelekezetek elterjedése szerint színezték a szelvényeket. Budai professzor felügyelete már a címlap szövegéből is kitűnik: „... kidolgozta és a' mennyire lehetett a nemzet nyelvéhez alkalmazta Proff. T. T. Budai Ésaiás Úr..." A magyarítás még a metszők nevének írására is kiterjedt. Míg az 1800-as atlaszon Josephus Pap feljegyzés, addig az 1804-es kiadáson már Pap Josef olvasható, mint metsző.

Az adott kor hasonló tevékenységet kifejtő műhelyeivel való összevetés gazdagabbá tette volna az így is tartalmas feldolgozást, mert az elolvasás után felvetődött gondolatok között hiányérzet is van. Így pl. a szerző is hivatkozik Berken (Berkeny) Sámuel (73. o.), máshol János nevű (83. o.) rézmetszőre, akiről a „Hadi és más nevezetes események"-ben ezt olvashatjuk: „Az ide zártt Mappa, Oláh Országnak a' Bánáttol fogva Nikopolusig nyúló részét ábrázollya: mellynek alkalmas hasznát lehet venni, reménységünk szerént, Oláh Országban lévő Seregeink Tsatázásaiknak olvasásában. Ez, Berkeny nevü Magyar iffjúnak munkája, mind a' rajzolásra, mind pedig a' mettzésre nézve... Mi, látván az iffjúnak szép tehetstségeit 's nagy igyekezetét: tsekélységünkhöz képest 100 tallért igértünk esztendőnként tanittatására, melly igéretünket tellyesitjük is már fél esztendőtől fogva. Költ Bétsben, júniusnak 18-dik napján. 1790". Ide kapcsolódik az olvasás után két kérdés: 1. Hogyan ért véget a debreceni diákok hasznos és szép munkája? 2. Miért hagyták abba az oktatást is szolgáló szép és nemes feladatot? Tóth Béla idevonatkozólag így ír: „ifjúi kedvteléssel űzték". A 37. oldalon „... nagyrészt ez a sokoldalú, szellemi és anyagi támogatás tette lehetővé, hogy a rézmetsző ifjak közül a legkitartóbbak 1812-ig együtt maradhattak s dolgozhattak". Később ez olvasható: „... a történetek sora úgy hozta magával, hogy sok időnkbe, fáradságunkba, és teméntelen költségeinkbe került mesterségünkről le mondani... szét oszlani szükséges..." Nos hol az igazság? Bármelyik véleményt fogadjuk el, ma már csak azt mondhatjuk, kár volt a rézmetszés iskolaműhelyét oda juttatni, ahová jutott.

A nagy számú illusztráció választékos bemutatással érzékelteti a togatus rézmetszők munkáját; a zsoltárcímlaptól a „Figurae geometricae", az „Oskolai Új Átlás" lapjain keresztül „A Templomnak Fundamentomrajza — Debreczen várossa Fekvése" ábrázolásáig. Sajnálom, hogy a tisztelt olvasók nem gyönyörködhetnek az új atlaszlapok (38., 39. oldal) bemutatásában, miután többszörös kicsinyítésük még nagyítóval történő vizsgálatukat is megnehezíti. Célszerű lett volna egy eredeti méretű kivágatot is bemutatni, miután a metszők fő tevékenysége ez volt és az „Új Testamentum" címlapképe 3 változatban két oldal terjedelmű (1 változat nem is debreceni), Erőss Gábor betűmintái pedig két oldal terjedelműek. Minden bizonnyal Magyarország térképe, ívközépi átfutással, esetleg külön mellékletként, még értékesebbé tette volna a szép gondozású kiadványt.

A felvetett észrevételek ellenére dícséret illeti a szerzőt a kezdeményezésen túl a szövegi és képi bemutatásért, az egy-

kori debreceni diákok oktatásban vállalt úttörő munkájának elemzéséért. A ma már közkincsnek számító nemzeti értékre méltán büszke lehetett a korabeli magyar oktatásügy és büszkék lehetünk mi is. A dokumentumok feltárása és felhasználása egyre jobban tért hódít, új társadalmi és szellemi igény jelentkezik múltunk és jelenünk történelmének feldolgozására, önismeretünk gazdagítására.

Csendes László

WALTER KERR

DAS GEHEIMNIS STALINGRAD

Hintergründe einer Entscheidungsslacht

(Econ Verlag, Düsseldorf—Wien, 1977. 388 o.)

A könyv szerzője azon kevés amerikai újságíró közé tartozik, akik a második világháború alatt hosszabb vagy rövidebb ideig a Szovjetunióban, közelebbről a szovjet—német arcvonalon, haditudósítóként működtek. Walter Kerr 1941 őszétől 1943 tavaszáig küldte háborús híreit, kommentárjait az egyik legnagyobb amerikai napilapnak, a New York Herald Tribune-nak. Tudósítói működése idején zajlott le a moszkvai, majd a világtörténelem legnagyobb szárazföldi hadművelete, a sztálingrádi csata, amelynek eredményeként döntő fordulat következett be a második világháború menetében. Itt jegyezzük meg, hogy Walter Kerr, ellentétben több amerikai történésszel, publicistával, nem vonja kétségbe azt, hogy a sztálingrádi győzelem valóban fordulatot jelentett a második világháború menetében.

A szerzőnek a nagy háborús élmény adta a belső indítékot ahhoz, hogy évtizedekkel a háború befejezése után is keresse és kutassa a Vörös Hadsereg világraszóló győzelmének „titkát". Nemcsak levéltárakban, könyvtárakban kutatott, hanem a hatvanas évek végén újra felkereste a csata színhelyét, találkozott néhánnyal az egykori parancsnokok közül, olyanokkal, akik már a háború nehéz napjaiban is beszélő partnerei közé tartoztak. Úgy véli, hogy hosszas kutatómunkája eredményeként sikerült fényt derítenie a sztálingrádi győzelem „titkára", amely nem volna más, mint az a tény, hogy a legfelsőbb szovjet hadvezetésnek sikerült egy hatalmas ütőerőt képviselő hadászati tartalékot összevonnia, és ennek létét mind a hitleri hadvezetés, mind a szövetséges hatalmak előtt titokban tartania.

Nincs okunk kételkedni a szerző becsületes és őszinte törekvésében, de szemléletmódja alapvetően hibás. Az újságíró, az egykori haditudósító számára valamiféle titokzatosságnak tűnik az, ami minden hadtörténész számára magától értetődő. Az ugyanis, hogy egy modern háború folyamán a stratégiai tartalékok képzéséről, elhelyezéséről, a bevetésükkel kapcsolatos elgondolásokról csupán a legszűkebb vezetőrétegnek lehet tudomása. Így kívánja ezt az ügy szolgálata, amelyért a fegyveres küzdelem folyik. Az is természetes, hogy erről a döntő jelentőségű katonai intézkedésről nem kaptak információkat a szövetséges hatalmak kormányfői sem.

A Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelmének híre annak idején világszerte nagy visszhangra talált. Az Egyesült Államokban a Szovjetunió népszerűsége, a szovjet emberek iránti szimpátia ebben az időben nagy mértékben megnövekedett és ez a rokonszenv volt az uralkodó az amerikai publicisztikában is, ami sajnos a hidegháború éveiben teljesen a visszájára fordult. Később ez az elfogult és minden eresztékében szovjetellenes irányzat módosult. A nyugati világban egyre több objektivitásra törekvő történelmi feldolgozás jelent meg a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának eseményeiről. Walter Kerr munkája is ezek közé tartozik. Ellentétben a korábbi, szinte általánosnak mondható sematikus ábrázolásokkal, őszintén törekszik az események elfogulatlan bemutatására. Ha ez nem mindig sikerül, ennek oka nem az objektivitásra való törekvés hiánya, hanem a szovjet valóságot csak nehezen értő amerikai publicista „gyengesége". Törekszik Sztálin szerepének kiegyensúlyozott, objektív ábrázolására, és a munkában érezhetően megnyilvánul a szovjet nép, a szovjet harcosok iránti őszinte szimpátia. A háborús eseményekkel kap-

csolatos források tanulmányozása arra a meggyőződésre juttatja, hogy a nyugati könyvpiacon terjesztett úgynevezett Hruscsov-emlékiratok szerzője nem Hruscsov. Igaz ugyan, hogy a fenti megállapítást csupán a sztálingrádi csatával foglalkozó fejezetekre vonatkoztatja.

Még ma is vitatott a második világháború politikai és katonai eseményei között a második front megnyitásának kérdése. Kerr az amerikai és az angol kormány magatartását, amely a második front megnyitásának halogatásában jutott kifejezésre, elmarasztalja. Persze azzal az indoklással, hogy így a nyugati hatalmak túl későn jutottak el Közép-Európába, aminek eredményeként a Szovjetunió szükségtelenül nagy befolyásra tett szert a háború utáni Európában. Ehhez a helytelen és a nyugati történetírásban nem ritka megállapításhoz szükségtelen külön kommentár. A szerző — a Szovjetunió iránti szimpátiája ellenére — egyszerűen figyelmen kívül hagyja, hogy a második front korábbi megnyitása megrövidíthette volna a háborút, csökkenthette volna nemcsak a Szovjetunió, hanem valamennyi, a háborúban részt vevő ország emberi és anyagi áldozatát.

Miben rejlik a Vörös Hadseregnek a fasiszta német haderő fölött Sztálingrádnál aratott döntő jelentőségű hadászati győzelmének „titka"? Nem abban, hogy a legfelsőbb szovjet katonai vezetésnek sikerült az 1942/43-ban meglevő stratégiai tartalékok létét ügyesen eltitkolnia az ellenség, valamint a szövetségesek elől. A „titok" azok fejében keletkezett, akik a Szovjetuniót, a szocialista gazdasági és társadalmi rendet gyengének, roskatagnak tartották már a háború kitörése előtt. Ezek közé tartozott nemcsak Hitler és a német hadvezetés, hanem a többi kapitalista ország vezetőinek döntő többsége is. Hihetetlennek tűnt, sőt sokak szemében még ma is hihetetlen, miként tudott a Szovjetunió az 1941/42-ben elszenvedett súlyos katonai vereségek és hatalmas területi veszteségek után új hadseregeket felállítani, fegyverekkel ellátni, parancsnokok ezreit, katonák százezreit kiképezni, az ellátást, szállítást stb. biztosítani. Erre nem számított sem az ellenség, sem a szövetséges. Annak idején, a Szovjetunió katonai teljesítőképességének latolgatásakor, abból a hibás elgondolásból indultak ki, hogy a szocialista társadalmi és gazdasági rendszer kevéssé képes a háborús erőkifejtéssel együttjáró rendkívül komplikált feladatok megoldására. A történelem ennek az ellenkezőjét bizonyította. A Szovjetunió népei a súlyos veszteségek, a mérhetetlen szenvedések ellenére képesek voltak olyan erőkifejtésre, amely fordulatot hozott a háború menetében. Azok számára, akik a szocialista társadalmi rendet lebecsülő befolyás alatt álltak, törvényszerűen titokzatosnak, hihetetlennek kellett, hogy tűnjön a sztálingrádi győzelem és a mögötte álló emberi, anyagi erőkifejtés.

A könyv öt fő fejezetre és számos alfejezetre tagozódik, előszó és utószó kapcsolódik hozzá. A jegyzetapparátus és a névmutató megkönnyíti használatát. Elismerésre méltó a szerző jó stílusa, a munka olvasmányossága. Szépséghibái közé tartozik viszont az orosz nevek, földrajzi megjelölések sok esetben hibás átírása.

Kerr munkája élvezetes és hasznos olvasmány. Számos új történelmi adalékot szolgáltat a tárgyalt időszakra vonatkozóan, megjelenésével gazdagodott a második világháború hadtörténelmi irodalma. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy felfogása számos politikai és hadtörténelmi kérdés megítélésében nem egyezik a miénkkel.

Kun József

WALTER GÖRLITZ

MODEL. STRATEGIE DER DEFENSIVE

(Limes Verlag, Wiesbaden, 1975. 292 o.)

A második világháború történetével foglalkozó nyugatnémet szakirodalomban napjainkban is jelentős helyet foglalnak el a fasiszta német hadsereg vezető tábornokainak tevékenységét taglaló, értékelő feldolgozások.

A Walter Model vezértábornagy életét tárgyaló mű megírását számos körülmény

tette szükségessé. Mindenekelőtt az, hogy a közvélemény ítéletében Model mindig a Hitlernek és klikkjének leginkább elkötelezett katonai vezetőt testesítette meg, aki nemcsak a megszállt területek lakosságával szembeni szélsőséges kegyetlenkedésben tűnt ki, hanem saját katonáinak százezreit is gondolkodás nélkül feláldozta a hitleri hadvezetés érdekeinek, még az elvesztett háború utolsó időszakában is. A 70-es évek szövetségi köztársaságában a Modellel kapcsolatos eme ítélet egyre nagyobb tehertétel, s ennek az ítéletnek a revíziója, továbbá egy „történelemhű portré" megrajzolása mind sürgetőbbé vált.

Az új portré megrajzolásában nem kis szerepet játszik a Német Szövetségi Köztársaságnak a NATO-ban betöltött helye és szerepe. A szocialista országok ellen létrehozott agresszív szövetség legfontosabb területei azok lettek, amelyeket a Model-féle hadseregcsoport az angolszász inváziós haderővel szemben szinte az utolsóig védett, s amelyek, a hadseregcsoportnak Model által történt önkéntes feloszlatásával a nyugati szövetségesek gyors megszállása alá kerülve, a szovjetellenes NATO-stratégia legfontosabb európai bázisává váltak.

Nem elhanyagolandó a Model-féle hadászat, az ún. védelmi hadászat kimerítő analízise sem, helyesebben a védelmi hadászat összes tanulságának beillesztése a NATO hadászatának rendszerébe. Ez annál is inkább célravezetőnek tűnik, mert Model — mint a szerző írja — négyszer mentette meg a keleti arcvonalat a teljes összeomlástól, amit a nyugati front stabilizálása, majd védelme követett. Model esetében tehát olyan hadvezérről van szó, aki élesen elüt a Moltke—Schlieffen—Mannstein-féle támadó hadászat iskolájától és annak képviselőitől, s így napjaink hadászati feladatainak szemszögéből nézve sokkal aktuálisabb és használhatóbb.

A Walter Görlitz művének létrejöttét befolyásoló körülmények természetesen feltételezik, hogy Walter Model köztudatban meggyökeresedett emberi vonásai is revízió alá kerüljenek, hiszen egyértelműen pozitív tevékenységek hordozója nem lehet negatív habitusokkal terhelt figura. A csaknem 300 oldalas mű így válik a legszebb emberi tulajdonságok leltárává: buzgó istenfélelem, családszeretet, művészet-, irodalom-, sportkedvelés, bajtársiasság, következetesség, vasakarat, odaadás, abszolút politikamentesség s a jó katonára leginkább jellemző kötelességteljesítés, nép- és hazaszeretet.

Walter Model életpályája, amely a könyv lapjain az olvasó előtt megelevenedik, a szerző akarata ellenére meggyőző cáfolata a fenti koncepciónak. Model 1891-ben született Genthinben egy evangélikus kántortanító második gyermekeként. Szülei polgári pályára szánták, ami annál is inkább reális célkitűzés volt, mert az átlagosnál gyengébben fejlett ifjú a katonai követelményeknek nem felelt volna meg. Az érettségi letétele után Model mégis a katonai pályán indult el, amiben nagy része volt nagybátyjának, a porosz hadsereg tartalékos századosának. A világháború megnyitotta előtte a katonai karrier útját. Mint fiatal tiszt, a nyugati fronton számos bevetésben vett részt s többször meg is sebesült. 1917. július 7-én a Legfelső Hadvezetőség Bad-Kreuznach-i főhadiszállására vezényelték, ahol Hindenburg és Ludendorff közelsége rendkívüli hatással volt rá. A Versailles-i békeszerződés után Model a 100 000 főre redukált hadsereg tagja maradt s feltétel nélkül magáévá tette v. Seeckt tábornoknak, a „Reichswehr atyjának" koncepcióját, amely a későbbi revanshábORÚra való felkészülést és a weimari köztársaság megdöntését tűzte ki célul. Model akkori életében csupán egy esemény jelentett némi megrázkódtatást: a Kapp-puccsot követő németországi általános sztrájk felszámolásában egysége komoly szerepet vállalt, ami elvezetett a Ruhr-vidéki Vörös Hadsereggel, a sztrájkoló német munkásság fegyveres szervezetével való összecsapáshoz. Model alakulata a harcokban alulmaradt s kénytelen volt a francia megszállási övezetbe menekülni. Modelt egységével együtt internálták, majd hosszabb idő múltán szabadon bocsátották. Az ezután következő szürke tiszti élet csak 1930-ban szakadt meg a Truppenamt fedőnéven működő hadügyminisztérium 4. osztályába való átvételével. 1932-ben az ifjúsági mozgalom irányítását vette át és kapcsolatba került a náci mozgalommal. Ezt a megbízást 1935-ig látta el, majd a Blomberg vezette hadügyminisztérium 8. osztályának élére állították, immár ezredesi rangban. Model Guderian lelkes támogatói közé tartozott, figyelme azonban nemcsak a harckocsiépítésre irányult, hanem a rohamtüzérség felállításának kezdeményezője is lett. Nevéhez fűződött a német rohamlöveg kialakítása s annak kipróbálása a spanyol polgárháborúban. A rohamlöveggel kapcsolatos tapasztalatokat Model Spanyolországban személyesen ellenőrizte.

A Csehszlovákia elleni agresszió terveiben Modelt (akkor már vezérőrnagy) mint a 7. hadsereg vezérkari főnökét

vették számításba. Ez a hadsereg a Westwallban sorakozott fel, hogy egy esetleges francia betörést elhárítson. Később a drezdai katonai körzet vezérkari főnökévé nevezték ki. Model tüstént megkezdte a csapatok készenlétbe helyezését a Csehszlovákia elleni inváziórа. Az akcióra azonban nem került sor, mert a nyugati hatalmak Münchenben Hitler kezére játszották Csehszlovákiát.

Model azokban a hónapokban már teljesen tisztában volt a háború elkerülhetetlenségével.

Megkönnyebbülten vette tudomásul a szeptember 1-re elrendelt támadást Lengyelország ellen. Az általa vezetett IV. hadtest Alsó-Sziléziából tört be Lengyelországba és Lublinig jutott el. Ekkor Modelt a nyugati frontra helyezték, ahol a Busch tábornok vezette 16. hadsereg vezérkari főnöke lett.

A 16. hadsereg a Compiègne-i fegyverszünet megkötése után Anglia elözönlésére készült fel, de az események másképp alakultak. A hitleri hadvezetés végképp a Szovjetunió megrohanását határozta el, és a csapatokat fokozatosan keletre csoportosították át. Model — teljesen váratlanul — a 3. páncélos hadosztály élére került. A hadosztály az ún. Guderian csoport részeként a Szovjetunió elleni támadást követően egészen Moszkváig jutott, miközben állománya csaknem felmorzsolódott. A felbomlás szélére jutott csapatok rendbe szedése Model minden energiáját igénybe vette. Ennek viszonylagos sikere Modelre vonta Hitler figyelmét, aki 1942. január 15-én a katasztrofális állapotba került 9. összfegyvernemi hadsereg élére állította.

A moszkvai vereség mély válságba juttatta a fasiszta német hadsereget. A 9. hadsereg különösen nehéz helyzetben volt: legjobb hadosztályai elvéreztek, anyagi ellátottsága a hátában kialakult erős partizántevékenység miatt mélypontra zuhant, amellett az ún. rzsevi kiszögellést kellett tartania. Model, a hitleri hadvezetés elkötelezettjeként — nem törődve a szörnyű anyagi és véráldozatokkal — több mint egy évig tartotta a rzsevi hídfőt. A veszteségteljes harcokkal egyidőben szervezte meg a hírhedt partizánvadász akciókat, amelyek során falvak-városok százait töröltette el a föld színéről és mérhetetlen szenvedést zúdított a szovjet polgári lakosságra. 1943 elején már vezérezredes és a legmagasabb náci kitüntetések tulajdonosa. A „Führerrel szembeni odaadása" pedig egyenesen gúny tárgya még saját törzse körében is.

A rzsevi hídfőért hozott áldozatok végeredményben hiábavalónak bizonyultak, amellett, hogy a hídfő a sztálingrádi eseményekre gyakorlatilag semmiféle tehermentesítő funkcióval nem rendelkezett. A hídfő 1943 tavaszán a szovjet hadsereg megújuló támadásai nyomán összeroppant s végképp elveszett.

1943—44 szovjet támadó hadműveletei Model személyiségét még inkább reflektorfénybe állították: egyre inkább a „tűzoltó" szerepét töltötte be. A válságba került arcvonalak ideiglenes „stabilizálódása" javarészt neki volt köszönhető.

Az időközben tábornaggyá lett Model az 1944. július 10-i Hitler-ellenes tábornoki összeesküvést mélységesen elítélte. Pályafutása 1944. szeptemberében a nyugati arcvonalon folytatódott tovább. Különleges SS különítménnyel jelent meg Kluge főhadiszállásán, mivel biztos értesülései voltak annak kapcsolatairól az összeesküvőkkel. Saját stábját SS tisztekkel és Gestapo tiszviselőkkel „hígította fel" és nemcsak szabad teret engedett a véres megtorlásoknak, hanem segítette is azokat. A Model-féle rendcsinálás ugyanakkor szörnyű következményekkel sújtotta a polgári lakosságot.

1944 őszére a nyugati arcvonal a fokozatos stabilizálódás jeleit mutatta, amit Walter Görlitz kizárólagosan Model mesteri vezetésének, helyesebben kiváló defenzív hadászatának tulajdonít. A valóságban az angolszászok előrejutásának lelassulásában számos, itt aligha tárgyalható tényező játszott szerepet. Mindenesetre az arcvonal stabilizálódása csak növelte Model tekintélyét: főhadiszállása hemzsegett a vezető náciktól, maga Göbbels is személyes megjelenésével tüntette ki.

A modeli életpálya még néhány hónapig nyomta rá a náci Németországra bélyegét. Ez alatt a tábornagy vakon végrehajtotta Hitler legtöbb parancsát. Néhány kivétel azonban akadt: így, elsősorban Speer hadfelszerelési miniszter befolyására, a nyugat-németországi üzemeket, közlekedési hálózatot stb. nem pusztították el. Az összeomlás szélére jutott Model-hadseregcsoport 1945. áprilisában a Ruhr-katlanban várta sorsa beteljesedését. Közben Model többször is felszólítást kapott a tisztességes kapitulációra a szövetségesektől, amit azonban mereven elutasított. A hátralevő időben két jelentős tettével vonta még magára a figyelmet: az ellenállás kilátástalanságának felismerése után feloszlatta hadseregcsoportját, s ezzel voltaképpen beszüntette a harcot. A hitleri főhadiszállás vele kapcsolatos utolsó jelentése a német nép árulójának bélyegezte. A másik

tette április 21-én következett be: a jelzett napon 14—16 óra között a főhadiszállása melletti kis erdőben főbe lőtte magát.

A tragédiába fulladó egyéni sors senkit sem ment fel a történelem ítélete, ez esetben kedvezőtlen ítélete alól. Model tábornagy típusa volt azon katonai vezetőknek, akik a német fasizmusnak s az emberiség ellen elkövetett bűnöknek halálukig elkötelezték magukat. Minden olyan kísérlet, amely az ítéletet kétségbevonni igyekszik, heves elutasításra talál, még akkor is, ha ilyen kísérletre éppen Walter Görlitz, az elismert történetíró vállalkozik.

F. M.

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-isztoricseszkij Zsurnal
(Szovjetunió) 1977. 1—6. szám

Az első félévi számokban megjelent cikkek sokrétűek, kitekintenek a szövetségesekkel való együttműködés, valamint a háború utáni katonai fejlődés kérdéseire is.

A második világháború utáni katonai fejlődés egyik jelentős kérdését dolgozza fel *V. Margelov* „A légideszant csapatok alkalmazásával kapcsolatos elmélet fejlődése a háború utáni időszakban" című írása. (1977. 1. szám, 53—59. o.)

A háború alatt kb. 50 különböző méretű és rendeltetésű légideszantot vetettek be a szovjet csapatok, többek között a moszkvai csatában, a Kaukázusért, a Dnyeperért folytatott harcokban, Mandzsúriában. A háború befejező szakaszában a deszantcsapatokat külön légideszant hadseregbe vonták össze, amelyet később a 9. összfegyvernemi gárdahadsereggé alakítottak át. 1946. júniusában a légideszant csapatokat közvetlenül a honvédelmi miniszternek rendelték alá.

A szervezeti átépítésekkel egyidejűleg végbement a légideszant csapatok új fegyverekkel való felszerelése is. Jelentősen nőtt az automata lövészfegyverek, a tüzérség, az aknavetők, a páncéltörő és légvédelmi tüzérségi eszközök mennyisége. Míg a háború alatt csak 45 mm-es lövegekkel, 52 és 82 mm-es aknavetőkkel rendelkeztek, most kaptak ASZU—57-es önjáró lövegeket, 120 mm-es aknavetőket, 85 mm-es ágyút és 122 mm-es tarackot. Ennek következtében 1953-ra lényegesen megnőtt a deszanthadosztály tűzereje. Jelentősen megnőtt a páncélos-elhárító eszközök hatékonysága is.

A háború alatt a deszant leszállás után lényegében védtelen volt az ellenséges légierővel szemben. Csak a háború utáni első években kaptak légelhárító lövegeket.

A deszant alkalmazása nagy mértékben függ a szállító gépek mennyiségétől és minőségétől, ezért ezen a téren is nagyot kellett előre lépni. Kezdtek megjelenni a nagy teherbírású, jó harcászati-technikai adottságokkal rendelkező IL—12 és IL—14-es gépek, valamint a személyi állomány és technika szállítására szolgáló vitorlázógépek. A vontatáshoz és nehéz terhek szállításához a légierőktől kivont TU—2 és TU—4 bombázókat kezdték alkalmazni. Tökéletesítették az ejtőernyősöket is. Míg korábban a deszant kiszállítása maximálisan 160—180 km/ó sebességgel történt, most ez a határ — különböző (nyitást késleltető) szerkezetek beépítése következtében — 280—300 km-re emelkedett. A többernyős rendszerek és új vitorlázógépek bevezetése lehetővé tette a deszantcsapatok akkori fegyverzetében volt összes eszközök leszállítását.

Mindezek a változások növelték a deszantcsapatok harci és manőverezési képességét, és ez szükségessé tette a régi alkalmazási elvek felülvizsgálását, újak kidolgozását. Az alkalmazás terén a következők voltak a legaktuálisabb kérdések: a feladatok jellege, a deszantművelet végrehajtása, az ellenség hátában folytatott harctevékenység előkészítése és folytatása. Feltételezték, hogy a deszantcsapatokat a szárazföldi csapatokkal együttműködve kell alkalmazni a támadó hadműveletek kifejlesztésének meggyorsításához, az ellenséges erők bekerítése, tartalékainak megsemmisítése céljából.

Úgy vélték, a deszantcsapatoknak segíteniük kell a támadó csoportokat a nagy vízi akadályok leküzdésében. Meg kell akadályozniuk a védelem kiépítését, el kell foglalniuk a hidakat. Ha az ellenség a védelmet már kiépítette, hátulról kellett csapást mérni rá.

Másik jelentős feladat volt a fontos körzetek elfoglalása a hadműveleti mélységben, ugyancsak a támadó csapatok előrehaladásának meggyorsítása céljából, valamint a tartalékok megsemmisítése, az utánpótlás felvonultatásának zavarása stb.

Számításba vették a deszant felhasználását repülőterek, parancsnokságok, híradóközpontok, raktárak stb. megsemmisítéséhez is.

Nagy szerepet szántak a légideszantnak a tengeri deszant előkészítésében, ami a partszakasz elfoglalásában, az ellenséges erők felvonultatásának megakadályozásában nyilvánult meg.

A deszant alkalmazásának mélysége függ a támadás ütemétől, a támogató légierő és a szállító gépek tevékenységének hatósugarától. Ez a háború alatt 20—100 km volt. Az új elmélet ennél jelentősebb távolsággal számolt. A háború alatt a deszantot egy-két, esetenként három hadosztály hajtotta végre. A háború után a létszámot a körülményektől tették függővé, de fokozottan számoltak speciálisan felkészített csapatok alkalmazásával.

Az ötvenes évek elején a légideszanthadművelet elmélete tovább fejlődött. Keresték a módját az átszállítási idő lerövidítésének. Ez a háború alatt 2—3 napig tartott, aminek következtében nagyban csökkent a váratlansági tényező. Az egyszeri átszállítás lehetősége csak akkor oldódott meg, amikor megjelentek a korábbinál nagyobb teherbírású, nagyobb hatósugarú és gyorsabb szállítógépek. A háború alatt sok deszanthadművelet sikertelen maradt, mert leszállás után nem tudott támogatást kapni. Az ötvenes évek elmélete szerint ez a támogatás elsősorban a frontok légierőire hárult, egészen a támadó csapatok megérkezéséig. A szállító gépek kíséréséhez megfelelő mennyiségű vadászgépet kellett biztosítani.

A rakéta-magfegyver és más új fegyverek alkalmazása jelentős változásokat eredményezett. A rakéta-magfegyver lehetővé teszi a csapásmérést az arcvonaltól bármely távolságra. A csapás és a szárazföldi csapatok odaérkezése közötti jelentős idő azonban nagyban csökkenti a csapás kihasználásának lehetőségét. Ennek az időnek a jelentős csökkentését célozza a deszantcsapatok ledobása közvetlenül a csapás után az ellenséges védelem kulcspontjainak elfoglalása céljából. Emellett a deszantcsapatok feladata az ellenség magfegyver-bázisainak és raktárainak megsemmisítése is.

Az új feladatok szükségessé tették az új, hatékony fegyverekkel való ellátást. A 60-as évek elején a deszantcsapatokat új típusú tüzérségi fegyverekkel, köztük rakéta- és önjáró tüzérséggel, új lövészfegyverekkel, páncélozott szállító harcjárművekkel, harckocsikkal, páncélelhárító fegyverekkel szerelték fel. Ez nagyban emelte tűzerejüket. A szállítójárművek alkalmazása teljesen új fejlődési szakaszt nyitott meg. Ugyancsak ezekben az években jelentek meg az AN—12-es és AN—22-es szállítógépek, amelyek képesek mindezeket a technikai eszközöket eljuttatni a szükséges helyekre.

A háborús tapasztalatok azt mutatták, hogy a deszanthadműveletek sikere nagyban függ a személyi állomány erkölcsi-politikai színvonalától. Ezért ide a sorállomány legjobb részét csoportosítják. A személyi állomány több mint 90%-át teszik ki a kommunisták és a komszomolisták. Hogy a deszantcsapatok ma milyen bonyolult feladatokat képesek megoldani, azt megmutatták a „Dnyeper", a „Dvina" és a „Dél" hadgyakorlatok.

Egy jelentős fegyver kifejlesztésének történetével foglalkozik *N. Popov:* „Az önjáró tüzérség fejlődése" c. tanulmánya (1977. 1. szám, 27—31. o.). A háború tapasztalatai rövid idő alatt bebizonyították, hogy a tábori tüzérség nem képes hatékonyan támogatni a gyors páncélos és gépesített alakulatok támadását. A megfelelő tűztámogatás biztosítása szükségessé tette az önjáró tüzéralakulatok létrehozását. Rövid idő alatt megtervezték és elkészítettek 100 db 57 mm-es páncéltörő löveget, amelyeket a „Komszomolec" traktor alvázára szerelték. Ezek részt vettek a Moszkva alatti harcokban, de nem bizonyultak megfelelőnek, ezért gyártásukat leállították. 1942 nyarán elkészültek az új önjáró lövegek kísérleti példányai: 76 mm-es löveg a T—60 és T—70-es harckocsik alvázán, 122 mm-es tarack a zsákmányolt T—III-as német páncélos alvázán (SZU—122), valamint a 37 mm-es automata légvédelmi ágyú a T—60-as alvázán. A tervezési munkák és a gyakorlati kipróbálás folytatódtak. 1942. decemberében próbálták ki kísérleti lőtéren a T—70-es alvázra szerelt 76 mm-es és 37 mm-es légvédelmi ágyút, valamint a T—34-es alvázra szerelt 122 mm-es löveget. A 37 mm-es légvédelmi ágyú nem vált be, a másik kettőt rendszeresítették.

1942. decemberében megjelent a honvédelmi népbiztos parancsa a Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékát képező 30 önjáró tüzérezred létrehozásáról. Egy ezred 4 üteg SZU—76-ból és 2 üteg SZU—122-ből, összesen 25 lövegből állt. A harci tapasztalat hamarosan bebizonyította,

hogy az önjáró lövegek a tüzérség más formáinál sokkal jobban tudják biztosítani a támadó gyalogság és harckocsik tűztámogatását. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy mivel az ezredekben különböző típusú gépek voltak, ez nehézségeket okozott a kenőanyaggal, lőszerrel és alkatrészekkel való ellátás terén. Ezért, 1943. áprilisától, megkezdték az egytípusú gépekből álló ezredek szervezését. 1943. májusától kezdték szállítani a tökéletesített SZU—76 M típusokat, amelyeknek erősebb volt a motorjuk, és a kezelő személyek jobb elhelyezése, valamint a jobb kilátás miatt nem volt páncéltetőjük.

1943. januárjában több hadiüzem 25 nap alatt megtervezte és elkészítette egy új löveg kísérleti példányát, amelynél a 152 mm-es ágyút a KV—1 sz. nehéz harckocsi alvázára szerelték. A kipróbálás sikeres volt, ezért 1943. januárjában elkezdték a sorozatgyártást. A SZU—152-esekből nehéz önjáró tüzérezredeket szerveztek.

1943. januárjában, a leningrádi blokád áttörésénél, a harckocsizók először zsákmányoltak T—VI nehézpáncélost (Tigrist). A rá leadott próbalövéseknél kiderült, hogy 1000 m távolságból a 76 mm-es ágyú és a 122 mm-es tarack nem eléggé hatékony. Jobb eredményeket adott a 85 mm-es légvédelmi ágyú és a 122 mm-es ágyú. 1943. augusztusában megkezdték a T—34-es alvázra épült SZU—85 sorozatgyártását, a SZU—122 gyártását pedig beszüntették.

1943. januárjában határozat született a SZU—76—I típus gyártásáról is. Itt a 76 mm-es ágyúkat T—III és T—IV zsákmányolt német páncélosok alvázára szerelték. 1943 folyamán 1200 darabot készítettek, de az év végén a gyártást alkatrészellátási nehézségek miatt leállították.

1943. szeptemberétől elkezdték szállítani a SZU—152-esek helyett az ISZU—152-eseket, amelyeknél alvázként az ISZ nehéz harckocsi szolgált alapul. Az ISZU—152-t légvédelmi nehézgéppuskával is felszerelték. Mivel az ipar nem győzte a 152 mm-es ágyúk szállítását, ugyanerre az alvázra más ágyúkat is szereltek.

1943. végén, részint azzal összefüggésben, hogy hamarosan elkezdődött a T—34-esek 85 mm-es ágyúkkal való felszerelése, részint pedig mert szükségessé vált a közepes önjáró lövegek fegyverzetének erősítése, határozat született a 100 mm-es önjáró lövegek létrehozásáról. Ezt 1944. júliusában rendszeresítették, decemberben pedig megszüntették a SZU—85 gyártását. A SZU—100 a második világháború egyik legjobb önjáró lövege volt. Páncéltörő lövedéke 1000 méter távolságból átütötte a 150 mm-es, 1500 méterről a 135 mm-es, 2000 méterről a 125 mm-es páncélzatot.

A Szovjetunióban a háborús évek folyamán 21 587 önjáró löveget gyártottak. Míg 1943-ban a belgorod—harkovi hadműveletben csak 138 darabot vetettek be, az 1944-es belorussziai hadműveletben már 1548-at, az 1945-ös kelet-poroszországi hadműveletben 1654-et, a visztula—oderaiban 2479-et, a berliniben 2701-et.

Az önjáró tüzérség a háború végére a gyalogsági és harckocsitámadás szüntelen tűztámogatásának, az ellenséges páncélosok, rohamlövegek, páncéltörő lövegek ellen folytatott harcnak hatékony eszközévé vált.

A visszaemlékezések közül *A. Mikojan* „A blokád napjai" (Az ostromlott Leningrád ellátásának kérdéséhez) c. írását emeljük ki, amely a közismert és megrázó eseményekhez érdekes adatokkal szolgál (1977. 2. szám, 45—54. o.).

1941. július 10-re a németek elfoglalták csaknem az egész Baltikumot és a Leningrádi területre értek. Leningrádot elfoglalni nem sikerült, mert a népfelkelő egységekkel megerősített szovjet csapatok Luga és Novgorod alatt feltartóztatták őket. 1944. augusztusának végén azonban a németek áttörték az arcvonalat és augusztus végén—szeptember elején elvágták a Leningrádot az országgal összekötő vasútvonalakat. Ennek a közvetlen oka az volt, hogy Kulik marsall a Volhov alatt álló 54. hadseregből nem adta át a Leningrádi Katonai Tanács által a vasút védelmére kért 1—2 hadosztályt. Ezért Kulikot leváltották.

Mikojánnak, a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettesének a feladata volt a hadsereg és az ország ellátásának általános ellenőrzése. Mivel a háború előtti mozgósítási terv szerint nyugatra irányított sok szerelvény már nem érhette el a kijelölt célt, lévén hogy sok ilyen célállomás már az ellenség kezébe került, vagy közvetlenül veszélyeztetett területen volt, Mikoján ezeket a szerelvényeket Leningrádba irányította. Arra számított, hogy Leningrád rendelkezik raktárakkal és örülni fognak ezeknek a szállítmányoknak. Ezért nem is egyeztette velük az elképzeléseket, és nem tudott erről Sztálin sem egészen addig, amíg Zsdánov fel nem hívta azzal, hogy a leningrádi raktárak telítettek és kérte, terven felül ne küldjenek élelmiszert. Sztálin kérdésére Mikoján azzal érvelt, hogy Leningrádot mindig külső szállítmányokkal, elsősor-

ban a Volga vidékéről látták el kenyérrel, ezért ezek a feleslegek jól jönnek majd, ha nehézségek lesznek a szállítással. Egy ekkora városban a raktározást is meg lehet oldani. Akkor azonban még senki sem gondolt blokádra, és Sztálin is olyan utasítást adott Mikojánnak, hogy terven felül ne küldjön élelmiszert a leningrádiaknak a beleegyezésük nélkül.

A blokád létrehozása után Mikoján és Hruljev, a hadsereg hadtápfőnöke kapta az ellátás megszervezésének feladatát. A két ellátást egyesítették, és minden szállítmányt a Leningrádi Front Katonai Tanácsa kapott meg. A vasút elvágása után két lehetőség volt: a vízi út a Ladogán keresztül, valamint a légi úton való szállítás. Ez utóbbi nem látszott megoldhatónak a szállítógépek kis száma miatt. A szállítmányok vasúton mentek Vologdán, Cserepovecen, Tyihvinen és Volhovon keresztül, innen a folyón haladtak tovább Novaja Ladogáig. Itt átrakták a ladogai flotta hajóira és tavi bárkáira, majd a Ladoga megtartott, állandóan bombázott és tüzérségi tűz alatt tartott keskeny résén haladtak Oszinyovecig. Innen keskenyvágányú vasúton vitték a rendes vasútig, amelyen elérték Leningrádot. A szállítmányok védelmének feladatát az északnyugati irány csapatainak parancsnoka, Vorosilov kapta.

Szeptember 6-án a leningrádi tanács elnöke már közölte, hogy rendkívül kevés tartalékkal rendelkeznek és kérte a szállítmányok gyorsítását. Szeptember 8-án pedig a németek elfoglalták Slisszelburgot, s ezzel a szárazföldi gyűrű bezárult.

Június 29-től augusztus 26-ig csupán vasúton sikerült 773 590 embert evakuálni, de ezek között sok máshonnan menekült volt. A blokád gyűrűjében a hadsereg alakulatain kívül 2 489 400 leningrádi maradt, köztük kb. 400 ezer gyermek.

Ezen az őszön a Ladogán rendkívül rövid ideig lehetett hajózni. Ennek ellenére szeptember 12-től a hajózási idény végéig beszállítottak 60 ezer tonnát (ebből 45 ezer tonna volt az élelem, a többi fegyver és lőszer). Repülőkkel is bevittek 6 ezer tonna szállítmányt (ebből 4325 tonna nagy kalóriájú élelmiszert), visszafelé pedig kiszállítottak néhány ezer embert. 1941 végétől a hadseregnek adták át az összes repülőgépet. Október 23. és 27. között a dühöngő vihar miatt egyetlen hajó sem tudott útnak indulni. Ezután rendszertelen szállítás folyt november 15-ig, amikor is a hajózás megszűnt. November 8-án a németek elfoglalták Tyihvint, amivel a blokád teljessé vált.

1941. november közepétől 1942. január közepéig a város helyzete különösen súlyos volt. November 20-tól a munkások és mérnökök napi fejadagja 250 gramm kenyér volt, a hivatalnokok, eltartottak, gyermekek 125 grammot kaptak. Az első vonalban harcoló katonák 300 g kenyeret és 100 g kétszersültet, a többiek 150 g kenyeret és 75 g kétszersültet kaptak.

A lakosok százezrei haltak éhen, pusztultak el a hidegtől, a bombáktól, belövésektől.

A tél folyamán, még decemberben, a Volhovi Front csapatai visszafoglalták Tyihvint, elkezdődött a vasút helyreállítása, a Ladoga jegén pedig elkészült a téli autóút, amelyen hamarosan megindulhatott a szállítás. 1941—42 telén sikerült bevinni 361 109 tonna szállítmányt, amelyből 262 419 tonna volt az élelem. Ugyanakkor január végétől április közepéig evakuáltak 554 186 embert. Az ellátás helyzete valamelyest javult. 1942. február 6-tól a katonák 6—800 g kenyeret kaptak naponta, és az első vonalban 150 g húst is, a többiek pedig 75 grammot. Javult a lakosság ellátása is. Februártól a munkások 500 g javított minőségű kenyeret kaptak, a hivatalnokok 400, az eltartottak és gyermekek 300 grammot.

A Tyihvinen átvezető út mellett kisegítő utakat is építettek. Az 1942-es hajózási idényben (május 24-től december 3-ig) a városba bevittek 705 ezer tonna szállítmányt, ebből 352 ezer tonna élelmiszer volt.

1942. áprilisában a Leningrádi Front Katonai Tanácsának javaslata szerint speciális csővezetéket kezdtek építeni az üzemanyag szállításához. Június 16-án befejezték a 35 km-es vezeték építését, amelyből 26 km a Ladoga fenekén haladt. A vezetéket szüntelen bombázás és tüzérségi tűz alatt fektették le. Ezen naponta 300—400 tonna üzemanyagot tudtak bejuttatni a városba. 1942. szeptemberében Leningrád a blokád kezdete óta először kapott áramot a volhovi erőműből. Ehhez a nyár folyamán speciális kábelt fektettek le a Ladogában.

Leningrádnak még egy nehéz telet kellett átvészelnie. 1942. december 19-től 1942. március 30-ig a jégúton ismét sikerült bevinni 206 094 tonna szállítmányt, és alapjában véve befejeződött az emberek evakuálása is. Az evakuációt az Állami Védelmi Bizottság megbízása alapján A. Koszigin irányította.

1942. decemberében a Főhadiszállás megparancsolta a Leningrádi és Volhovi Front parancsnokainak, Govorov és Mereckov tábornokoknak, hogy a Balti Flottával együttműködve törjék át a bloká-

dot. A frontok és a flotta tevékenységét Vorosilov és Zsukov koordinálta.

1943. januárjában a blokádot áttörték, Leningrád közvetlen szárazföldi kapcsolatot kapott az országgal. Igaz, hogy a város felszabadítása csak egy év múlva történt meg, de 1943. januárja mégis fordulópont a város hősi védelmének történelmében.

A 3. szám cikkei közül két viszonylag rövid közleményre hívjuk fel a figyelmet, amelyek azonban igen érdekes adatokat tartalmaznak. Az egyik *N. Makusin* „Az Urál honvédelmi iparának fejlődése 1937—1941 között" című tanulmánya (1977. 3. szám, 90—93. o.). A szerző rámutat, hogy a győzelem alapjait a háború előtti ötéves tervekben rakták le. Nagy szerep jutott az Urálnak, a keleti országrész szén-, fém- és hadiipari bázisának. Különösen nagy volt a fejlődés a harmadik ötéves terv idején. A háború kezdetére az Urál a többi nagy gazdasági kerület között az első helyre került a hadiipar számára szükséges bányászati termékek (bauxit, króm, nikkel, réz) kitermelése, a jó minőségű nyersvas, speciális acél és ötvözetek előállítása terén.

A harckocsigyártás bázisa a Dél-Urál volt. 1941 közepére befejeződött egy üzem építése, amely KV harckocsikat gyártott; 1940-től áttért az új T—34-esek gyártására az egyik cseljabinszki üzem. A magnyitogorszki, csuszovoji, novotagili és más üzemek átálltak páncéllemezek és harckocsitornyok gyártására. Az új harckocsik egyes részeit az Uralmas gépgyárban készítették.

Az új fegyverek előállítása terén nagy szerepet játszott az 1935-ben felépült repülőgép-motor gyár. Az első termelési programban 600 motort gyártottak, 1937-ben pedig már 3000-t. A rekonstrukció folyamán a kapacitás tovább nőtt. A gyár már 1936 végén Lenin-rendet kapott a jó minőségű M—25-ös motor előállításáért és a terv túlteljesítéséért. Később elkészítették az M—62, IA és más motorokat. 1941 májusában a KB és a kormány megvizsgálta az új M—82 motor adatait. Az új motor mutatói jobbak voltak, mint az angol, német, olasz és más motorok mutatói. Határozat született, mely szerint az új motor nagyszériás gyártását a tervezett fél év helyett egy hónap múlva meg kellett kezdeni. A háború első hónapjaiban már ezeket a motorokat szerelték Iljusin csatagépeibe, Jakovlev és Lavocskin vadászgépeibe.

Az Urál vált a tüzérségi lövegek és lövészfegyverek egyik fő szállítójává is. Nagy üzemeiben már 1936—37-ben elkezdték a hazai tervezésű 152 mm-es és 122 mm-es tarackok, valamint a Szimonov-féle automata puska gyártását. Elkezdték az új rendszerű ML—20-as, 1937-es mintájú 155 mm-es tarack gyártását is, amelyet először szereltek fel autókerekekkel. Harcászati-technikai mutatói szerint ez jobbnak bizonyult, mint Anglia, Olaszország és az Egyesült Államok azonos típusú lövegei. A 152 mm-es tarack csövének súlyát az Urálban előállított jó minőségű acél alkalmazása következtében az eredeti felénél kevesebbre sikerült csökkenteni.

A kézifegyverek gyártására az egyik észak-uráli gyár néhány műhelyét jelölték ki, majd 1938. május 22-én határozat született egy új üzem létesítéséről, amelynek a kapacitása 1 millió géppisztoly (PPS) volt. Az üzem első részlege 1941 végén kezdett termelni.

A harmadik ötéves terv idején fejeződött be egy 203 mm-es lövedékeket gyártó üzem építése, amelynek termelése csupán 1939-ben 346,9%-kal nőtt. Néhány év alatt több üzemben sokszorosára nőtt a robbanófejek termelése.

A XVIII. kongresszus irányelveinek megfelelően, az Urálban elkezdődött az ország legnagyobb turbómotor gyárának építése, amelynek feladata turbógenerátorok előállítása volt. 1940-ben az építkezést meggyorsították, aminek eredményeként 1941. áprilisában elkészült az első motor.

Az uráli hadiipari üzemek termelése már a második ötéves terv alatt 24-szeresére növekedett, míg ez a növekedés az OSZFSZK viszonylatában 6,5-szeres volt. A háború előtti utolsó hónapokban az uráli nehézipar termékeinek több mint felét a hadiipari termékek tették ki, az Urál egyik részén pedig elérték a 80%-ot.

A másik közlemény *N. Dunajeva* „Lend-lease: tények és koholmányok" c. cikke (1977. 3. szám, 102—106. o.). A szerző a polgári történetírás egyes képviselőinek azon állításaival vitatkozik, amelyek szerint a Szovjetunió győzelmét nagy mértékben a szövetségesek segítségének köszönheti, és amelyek igen gyakran meghamisítják a Szovjetuniónak a fasiszta Németország szétzúzásában játszott szerepét.

Ugyanakkor az igazság az, hogy a segítség mellett a Szovjetuniónak alapjában véve a saját erejére kellett támaszkodnia. Erről a következő adatok tanúskodnak: a nehéz 1941-es évben az Egyesült Államok a szerződésben előírt 600 repülőgép helyett 204 repülőgépet, a 750

harckocsi helyett 182-t, Anglia októbertől decemberig 800 repülőgép helyett 669-et szállított, és 1000 harckocsi helyett 487-et. Az Egyesült Államok lend-lease szállításai a Szovjetunióba ebben az időben 0,1%-át tették ki a más országokba irányuló szállításoknak.

Mivel 1942-ben és 1943-ban a szállítmányok mennyisége nőtt, egyes szerzők azt állítják, hogy ezek nélkül a Szovjetunió nem nyerhette volna meg a sztálingrádi és kurszki csatát. A konkrét számok ezzel szemben a következőket mutatják: 1942-ben az Egyesült Államok és Anglia szállított a Szovjetuniónak 2505 repülőgépet, 3023 harckocsit, 78 964 motoros szállítójárművet. A leszállított eszközök és anyagok 12%-a nem érkezett meg, mert a hajókat állandóan támadták a német tengeralattjárók és repülőgépek. Ugyanakkor 1942-ben a Szovjetunióban gyártottak 25 436 repülőgépet és 24 446 harckocsit. Ugyancsak tény, hogy 1943. január 1-én a hadrakelt seregben 11 946 szovjet harckocsi működött, külföldi pedig 1230. Ez alig több mint 10%. A háború alatt a lend-lease keretében érkezett repülőgépek az egész mennyiségnek 12%-át, a harckocsik 10%-át, a tüzérségi lövegek 5%-át tették ki.

1942 végére a hadiipar már kielégítette a hadsereg szükségleteit. 1941 második felének rendkívül súlyos körülményei között az ipar előállított 2819 T—34-es és KV harckocsit, 1942-ben pedig már 12 520 T—34-es, 2533 KV, 4474 T—60-as és 4883 T—70-es harckocsit.

1941-ben kb. 16 000 repülőgépet gyártottak, 1942-ben már több mint 25 000-t. 1943-ban csaknem 35 000-t. 1944-ben több mint 40 000-t, 1945 első felében pedig 20 900-at.

Emellett meg kell jegyezni, hogy 1943 tavaszától az északi kikötőkbe tartó szállítmányokat leállították, és csak 8 hónapi szünet után kezdődtek az újabb szállítások. Ezért nem is játszhattak döntő szerepet az 1943-as hadműveletekben.

Kétségtelen, hogy nagy segítséget jelentettek a szállítóeszközök. A leszállított járművek az Egyesült Államok autótermelésének 16%-át tették ki. A nagy távolságok miatt azonban az alapvető szállítóeszköz a vasút maradt. A mozdonyok 6,3%-a származott külföldi szállításokból.

Ami az élelmiszer-szállításokat illeti: a Szovjetunió 1941 és 1944 között az Egyesült Államoktól, Angliától és Kanadától kapott 2545 ezer tonna élelmet. Az évi gabonaszállítások átlaga 500 ezer tonna volt. Ez a Szovjetunióban megtermelt gabona 2,8%-a.

Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy a segítség szerepét értékelni kell, de a polgári történetírásban megmutatkozó túlértékelés már rosszindulatú koholmány.

Ehhez a témához szorosan kapcsolódik *L. Zorin* és *J. Kargin* „A katonai szállítmányok autón történő továbbításának megszervezése Iránon keresztül" c. tanulmánya (1977. 4. sz., 41—49. o.). Amikor eldőlt az a kérdés, hogy az Egyesült Államok és Anglia különböző hadianyagokkal segítik a Szovjetuniót, amiért cserébe a Szovjetunió bizonyos mennyiségű stratégiai nyersanyagot fog szállítani, meg kellett szervezni a Murmanszkon és Arhangelszken, Vlagyivosztokon, Alaszkán és a Perzsa-öbölön keresztül érkező anyag fogadását és elszállítását. Irányon és Irakon keresztül 1941. novemberétől kezdtek anyagok érkezni, igaz, egyelőre nem nagy mennyiségben, mert a szövetségesek nem tartották be a szállítási tervet. 1941. novemberében és decemberében a tervezett 111 millió dollár értékű áru helyett csak 545 ezer dollár értékűt szállítottak. 1941. októbere és 1942. júniusa között a tervezett autók 19,4%-át, a repülőgépek 30,2%-át, a harckocsik 34,8%-át szállították le.

A szállítmányoknak Iránon keresztül való továbbításához külön szervezetet hoztak létre. A továbbítás kezdetben autóoszlopokkal történt, ahol az autókat katonák és irániak vezették. Ezek az oszlopok azonban lassú, keleti tempóban haladtak; a Perzsa-öböltől a szovjet határig húzódó 2000 km-es utat gyakran több mint 30 nap alatt tették meg. Egyes sofőrök megpróbálták ellopni a szállítmányt és az autót, rossz volt a fegyelem, ami sokszor a szállítmány rongálódását vagy pusztulását eredményezte. Az amerikaiak Irán és Irak területén 3 összeszerelő üzemet hoztak létre, az itt gyártott kocsikból állították össze az oszlopokat. 1942. májusára 50 autót készítettek el, ezeket a szovjet átvevők nem vették át, mert 25—45 hibát fedeztek fel bennük.

1943. augusztusában létrehozták az első önálló autóscsoportot, amely csak tisztekből (150 fő) és altisztekből (300 fő) állt. A csoportból 60 oszlopot állítottak fel. Mindegyikben volt 2 tiszt, 5 altiszt, valamint 50—70 iráni sofőr. A szállítások idejét sikerült leszállítani átlagosan 12—14 napra.

1943-ban kezdődtek a tömeges szállítások, ami megkövetelte a rossz utak karbantartását, anyagi és élelmiszerbázisok kiépítését. A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti ennek a szervezetnek a felépítését és működését. 1943-ban már

503 ezer tonna, 1944-ben pedig 1056 ezer tonna szállítmányt továbbítottak.

A folyóirat 6. számából *M. Malahov* „A hadműveleti csoportok létrehozásának és felhasználásának tapasztalatai a háború idején" c. tanulmányát emeljük ki (1977. 6. szám, 23—29. o.). A háború folyamán a Főhadiszállás, a frontok, néha pedig a hadseregek katonai tanácsainak döntései alapján több mint 70 hadműveleti csoportot hoztak létre. A háború első, rendkívül súlyos időszakában ezek megalakításához rendszerint igen rövid idő állt rendelkezésre, ezért gyakran improvizációs jellegűek voltak. A második szakaszban már bizonyos összehangoltság érvényesült, a harmadikban pedig a módszer tovább tökéletesedett.

Az első időszakban, amikor a csapatok aktív védelmet folytattak és ellencsapásokat mértek, a hadműveleti csoportokat ezekben használták fel. A szerző több olyan esetet ismertet, amikor, a németek gyors előrenyomulása idején, az ellenség teljes légifölénye mellett, összefüggő arcvonal hiányában, ilyen csoportokkal végrehajtott ellencsapásokkal igyekeztek lassítani az ellenség előrenyomulását. Az ellencsapások sok esetben elérték céljukat, de megmutatkoztak komoly hiányosságok is. Nem voltak a csoportok vezetésének olyan speciális szervei, amelyek rendelkeztek volna az összeköttetés biztosításának szükséges eszközeivel. Rendszerint valamelyik részt vevő egység törzsét és összeköttetési eszközeit használták fel erre a célra, de ez nem volt megfelelő módszer.

1941. novemberében például, amikor Klin város elfoglalásának veszélye fenyegetett, a közvetlen védelemre F. Zaharov tábornok parancsnoksága alatt hadműveleti csoportot hoztak létre, amely a következőkből állt: a 126. lövészhadosztály, a 24. lovashadosztály, egy tisztiiskolás ezred, a 8. és 25. harckocsi-dandár. A parancsnok, aki a lövészhadosztály törzsére támaszkodott — amely nem volt képes ilyen nagy feladatot megoldani —, nem tudta megszervezni az alárendelt csapatok pontos vezetését. Ugyanakkor a csapatoknak teljesen irreális feladatot adtak, azt, hogy menjenek át támadásba. A támadást nem is tudták elkezdeni, november 23-án a németek indítottak támadást. Habár a csapatok, különösen a harckocsi-dandárok és a tisztiiskolások, szilárdan védekeztek és jelentős veszteségeket okoztak az ellenségnek, a támadást feltartóztatni nem sikerült, Klin elesett.

A háború első szakaszában a frontok és hadseregek találkozási pontjainál gyakran voltak rések. Az ellenség kedvelt módszere volt ezekbe a résekbe való betörés és a szárnyak bekerítése. Ezeknek a réseknek az elreteszelésére gyakran hoztak létre hadműveleti csoportokat.

Hadműveleti csoportokat még 1944—1945-ben is hoztak létre. 1945. januárjában pl. a 2. Ukrán Front Budapestet ostromló csapatait a Főhadiszállás parancsára „Budapesti hadműveleti csoporttá" vonták össze (18. gárdahadtest, 30. lövész- és 7. román gyalogoshadtest, erősítések) I. Afonyin tábornok vezetésével.

A háború folyamán hatékonyan működtek a lovas-gépesített csoportok. A lovasság felhasználása természetesen más volt, mint az első világháborúban, vagy a polgárháborúban. A gépesített és harckocsi-egységekkel együtt nagyon hasznosak voltak a tavaszi, őszi, valamint az erdős-mocsaras vidékeken folyó harcok idején.

A németek szintén alkalmazták a hadműveleti csoportokat. Kurszk alatt pl. a Voronyezsi Fronttal szemben tevékenykedett a „Kampf" csoport, 1944—45-ben a 3. Ukrán Fronttal szemben a „Bakony", a „Bechter" stb. csoport.

A szovjet hadseregben, bár végig megmaradt ez a forma, arányuk a háború különböző szakaszaiban eltérő. A létrehozott összes hadműveleti csoportok 80%-a a háború első szakaszában tevékenykedett, a második szakaszban 16%, a harmadikban 4—5%. A csoportok túlnyomó többsége 1—2 hónapig állt fenn.

Befejezésül megemlítjük még, hogy a folyóirat 1. száma rövidített formában közli *Korom Mihály*nak a Hadtörténelmi Közlemények 1975. 2. számában megjelent, a Magyarországgal kötött fegyverszünettel foglalkozó cikkét (1977. 1. szám, 99—104. o.). *(Lengyel István)*

Historie a Vojentsvi (Csehszlovákia) 1975.

Az 1975-ös év — a jelentős évfordulók éve. Ez tükröződik a folyóirat tartalmában, mely tág teret szentel az évfordulók, a velük kapcsolatos események méltatására.

Bevezetőben, *Václav Horáček*, a Csehszlovák Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke, „Dicső évfordulók felé" c. cikkében (1. sz., 3—10. o.) a szlovák nemzeti felkelés, a Kárpát-duklai hadművelet 30. évfordulója, a csehszlovák—szovjet barátsági hónap, a Nagy Októberi Szocialis-

ta Forradalom 57. évfordulója kapcsán kibontakozott kampányt szemlélteti és azt összességében a Csehszlovákia felszabadításának 30. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségsorozat kereteibe illeszti. Ide sorolja a Varsói Szerződés aláírásának 20. évfordulója ünnepi eseményeit is. Hangsúlyozza: Dukla olyan jelszót szült, mely szerint a cseh és szlovák nép *csakis örök időkre a Szovjetunióval szövetségben* létezhet, fejlődhet és nem másképp; szimbolikus, hogy Csehszlovákia felszabadulásának napja — május 9. — egybeesik a fasizmus felett aratott Győzelem Napjával. A felsorolt ünnepek hagyományainak táplálása, élővé tétele és átadása a jövő generációknak — megtisztelő és kötelező feladat.

František Nesvadba a „Májusi cseh népi felkelés" c. tanulmányában (1. sz., 21—33. o.), a CSKP harcát mutatja be, melyet az antifasiszta erők összefogása érdekében folytatott 1945-ben a megszállt területeken és amelynek célja a fegyveres felkelés előkészítése és kibontakoztatása volt. Áprilisban a cseh területen folyó népi felszabadító harc irányítását a ČNR (Cseh Nemzeti Tanács) vette át, melyben a kommunisták, a népi ellenállás és a burzsoá antifasiszta körök tagjai egyaránt képviselve voltak. Politikai platformjában a ČNR a Kassai Programhoz, a Cseh és Szlovák Népfronthoz csatlakozott. A szovjet csapatok gyors előretörése Csehszlovákia területén megteremtette a fegyveres felkelés külső feltételeit. Május 6-án kirobbant a prágai fegyveres felkelés és hősies küzdelem folyt a túlerőben levő német fasisztákkal. A kegyetlen megtorlást csak a szovjet csapatok május 9-i prágai áttörése akadályozhatta meg. A felkelés egyik jelentős eredménye: a cseh és a szlovák nép, valamint más európai népek antifasisztái — franciák, belgák, magyarok, jugoszlávok — közötti barátság elmélyítése volt. A felkelők soraiban szovjet partizánok is harcoltak.

Csatlakozik a témához *Jan Klimeš* „Katonai vezetés a cseh nép májusi felkelésében" c. cikke (2. sz., 36—50. o.), melyben bőséges tényanyagra támaszkodva bizonyítja, hogy a katonai vezetés a felkelés alatt nem volt képes a forradalmi katonai parancsnokság szerepét betölteni, szellemében a londoni emigráns kormány irányvonalát képviselte, nem tudta a népi felkelést győzelemre vezetni. A katonai vezetés tagjai, a München előtti tisztikar, nem léphette át saját osztálykorlátait. Bár számosan közülük kiváló hazafiságról tettek tanúbizonyságot, összességükben azonban nem értették meg a harc proletár taktikáját, a fegyveres felkelés célkitűzéseit és alapelveit. A májusi felkelés jellegét tekintve népi és haladó volt, ha a kitűzött célt elérni nem is tudta. Bizonyította a párt szervező és vezető erejét a csehszlovák nép nemzeti felszabadító harcában.

Oldřich Mahler „Húsz éves a Varsói Szerződés" c. cikkében (1. sz., 34—47. o.) politikai és tartalmi szempontból, időrendbe szedve ismerteti a VSZ tevékenységét és viszonyát a NATO-hoz, célkitűzéseit, majd különböző szerveinek munkáját, mint az állandó bizottság, a Politikai Tanácskozó Testület, a honvédelmi miniszterek bizottsága, az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága stb. Kiemelten kezeli a szocialista közösség védelmének erősítésére hivatott közös hadgyakorlatokat. A cikket jól egészíti ki és segítséget nyújt a kérdés tanulmányozásához a Húsz éves a Varsói Szerződés c. bibliográfia (1. sz., 208—223. o.).

Ehhez az évfordulóhoz kapcsolódik *Bohuslav Chňoupek* „A Varsói Szerződés — a világbéke és haladás védelmezője" c. beszéde (4. sz., 3—25. o.), melyet a ČSSR (Csehszlovák Szocialista Köztársaság) külügyminisztere az évforduló tiszteletére 1975. április 28-án Prágában rendezett országos konferencián mondott el. Ebben hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió a hitleri fasizmus feletti győzelem döntő tényezője; hogy a szocialista viszonyok oltalmazásának a szocialista haza fegyveres védelméről szóló lenini elvekre kell felépülnie; hogy a Varsói Szerződés fontos mérföldkő az internacionalista együttműködés útján; az egyezmény tagállamai következetes harcot folytatnak az európai békéért és biztonságért, a feszültség enyhítéséért katonai téren is. Beszélt a ČSSR növekvő nemzetközi tekintélyéről, és kiemelte, hogy a honvédelem számára fontos körülmény: Csehszlovákia határai egyben a szocialista tábor határai is.

A konferencia referátumát *Martin Dzúr* hadseregtábornok, honvédelmi miniszter tartotta „A Csehszlovák Néphadsereg — a Varsói Szerződés szilárd alkotóeleme" (4. sz., 26—46. o.) címmel. Vázolta, hogy a Varsói Szerződés létrejötte a lenini forradalmi tanok érvényesülése. Beszélt a CSKP vezető szerepéről az antifasiszta harcban, a szocialista hadsereg megteremtésében, valamint a szocialista vívmányoknak az ellenforradalmi és imperialista erőkkel szembeni védelmében. Feladatul szabta a XIV. kongresszus ha-

tározatainak teljesítését a hadseregben, a szovjet hadsereggel való fegyverbarátság erősítését, a harci és politikai felkészülés szintjének emelését, végül a szocialista közösség internacionalista védelmének elmélyítését.

A téma tanulmányozását elősegíti az információs rovatban közölt „Eseménynaptár a Varsói Szerződésről, 1955—1975". (4. sz., 154—175. o.)

A Csehszlovák Néphadsereg születésének 30. évfordulója kapcsán *Miroslav Nejedly* „Az új, népi hadseregért a háború befejező időszakában" c. cikkében (1. sz., 48—65. o.) áttekinti a Csehszlovák Néphadsereg megtett útját a Szovjetunióban megalakított csehszlovák egységtől és a felszabadított területen szervezett karhatalmi alakulatoktól egészen napjainkig. Az 1. csehszlovák hadseregközvetlen hadtest a szovjet hadsereg oldalán harcolva lépett hazai földre, parancsnoka Ludvík Svoboda — később honvédelmi miniszter, majd a ČSSR államelnöke. A felszabadított területen működő katonai parancsnokság (VOÚ) viszont a londoni emigráns kormány útmutatásai alapján működött és reakciós irányvonalat képviselt. A CSKP irányításával terjedt a partizánmozgalom és abban számos európai ország polgárai is részt vettek. A fő segítséget a Szovjetunió részéről kapta. A partizánok, a földalatti mozgalom harcosai és az 1. csehszlovák hadtest katonái alkották a felszabadulás után a Csehszlovák Néphadsereg csapatainak gerincét.

Ugyancsak a Csehszlovák Néphadsereg 30. évfordulójával kapcsolatos *Pavel Drška* „A kassai kormányprogram és az új csehszlovák hadsereg építése" c. tanulmánya (1. sz., 66—78. o.). A program azon részéből indul ki, mely az új csehszlovák állam és fegyveres erőinek építése terén kialakult orientáció forradalmi átalakítását tűzte ki célul, és első ízben hangsúlyozta a párt vezető szerepét a hadseregépítés területén is. A szerző különös hangsúllyal ír a szövetségi politikáról, mint az új hadsereg építésének, demokratikus jellege biztosításának egyik legfontosabb alapjáról.

A felszabadulás 30. évfordulójához kapcsolódik *František Herfurt* és szerzői kollektívájának „A szovjet hadsereg döntő feladata Csehszlovákia felszabadításában" c. tanulmánya (2. sz., 3—19. o.), melyben abból indul ki, hogy a szovjet hadsereg csapatai Csehszlovákia területén és közvetlen közelében hajtották végre azt a befejező és kiterjedt hadműveletsorozat, mely betetőzte a fasiszta Németország vereségét a második világháborúban.

A szerző számos ténnyel és adattal bizonyítja, hogy a háború fő terhét a Szovjetunió viselte, és annak döntő arcvonala a szovjet—német arcvonal volt. Bemutatja a befejező hadműveletek lefolyását, tartalmát és jelentőségét az antifasiszta koalíció győzelme és az új európai erőviszonyok megteremtése szempontjából. A szovjet hadsereg dicső küldetése volt, hogy e győzelem kivívásával alapvetően meggyorsítsa a világ forradalmi folyamatait és kedvező feltételeket teremtsen a népi demokratikus átalakuláshoz és fejlődéshez Európa és Ázsia számos országában.

Eduard Čejka „Štefan Vajda — a Szovjetunió Hőse" c. cikkében (1. sz., 96—119. o.) az osztravai hadműveletnek (1945 áprilisa), az 1. csehszlovák hadseregközvetlen hadtest és az 1. csehszlovák önálló harckocsidandár hős katonáinak állít emléket a 30. évforduló alkalmából. Štefan Vajda, kárpátaljai származású és az 1. csehszlovák harckocsidandár állományában szakasz-, majd századparancsnokként szolgáló alhadnagy harci útja Kijevtől egészen Osztraváig vezetett. Itt halt hősi halált számos más társával együtt a hazája felszabadításáért vívott harcban. A szerző képet ad a szovjet hadsereg oldalán megtett dicső harci útról, a kiváló tulajdonságokkal rendelkező parancsnokról és hazafiról, akit hősiességének elismeréseként halála után a Szovjetunió Hőse megtisztelő címmel, Leninrenddel tüntettek ki és századossá léptettek elő. Vajda a szovjet—csehszlovák fegyverbarátság példaképe, emléke generációkról generációkra száll.

A Csehszlovák Néphadsereg *Hadtörténelmi Intézetének kollektívája* „A Csehszlovák Néphadsereg története" címmel (5. sz., 3—26. o.) adja közre munkájának téziseit. A honvédelmi miniszter utasításával az Intézet feladatul kapta a Csehszlovák Néphadsereg történetének megírását. Ehhez szerzői kollektívát alakított az Intézet hadtörténészeiből, akik tudatában vannak e feladat rendkívüli politikai, ideológiai és tudományos jelentőségének. A szerzői kollektíva a közölt téziseket megvitatásra és véleményezésre bocsátja. A Csehszlovák Néphadsereg történetét öt időszakra osztva tárgyalják:

1. A Csehszlovák Néphadsereg hagyományai és forrásai; 2. A Csehszlovák Néphadsereg építése a demokratikus forradalom szocialista forradalommá való átnövése időszakában (1945—1948); 3. A Csehszlovák Néphadsereg mint szocialista típusú hadsereg építésének alapjai (1948—1955); 4. Hadseregépítés az 1955—1971-es években; 5. A Csehszlovák Néphadsereg szocialista jellegének és ütőképességének megszilárdítása a CSKP XIV. kongresszusa határozatainak szellemében.

Az évfolyam magyar vonatkozásai:

— magyarok részvétele a prágai felkelésben (Nesvadba cikke, 1. sz., 30. o.);
— magyarok részvétele a csehszlovákiai partizánmozgalomban (Nejedly cikke, 1. sz., 54. o.);
— a párt vezető szerepének tárgyköréből készült bibliográfiában (2. sz., 175—191. o.) szerepel Kádár János cikke „Leninről és a leninizmusról", mely cseh nyelven a Tvorba hasábjain (1970. 32. sz., 3. o.) jelent meg. *(N. T.)*

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI

A Képtár bemutatkozó kiállítása

1977. áprilisában új kiállítási teremmel gazdagodott fővárosunk: megnyílt az Országos Hadtörténeti Múzeum udvarán álló műemléképületben a Képtár.

A Honvédelmi Minisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium közös szervezésében évek óta számtalan alkotást mutattak be a szakmai zsüri és egy szűkebb látogató közönség előtt „A mi hadseregünk" képzőművészeti pályázat résztvevői. A pályázat kiírásakor a Magyar Néphadsereg Központi Klubja laktanyalátogatásokat szervezett, a jelentkező művészek hadgyakorlaton vehettek részt és megtekintették a Katonai Stúdió Néphadseregünk mindennapjairól készült filmjeit. A beérkezett művek közül előzsüri válogatta azokat az alkotásokat, amelyek a Magyar Néphadsereg Központi Klubjában a pályázati kiállításra kerültek. A kiállított műveket neves művészekből és kritikusokból álló bíráló bizottság rangsorolta, és ítélte oda a Honvédelmi Minisztérium, a Művelődésügyi — majd jogutódja, a Kulturális — Minisztérium és a Kommunista Ifjúsági Szövetség díjait.

Mindez — annak ellenére, hogy a pályázat nyilvános volt — zárt ajtók mögött történt, hiszen a képzőművészetet kedvelő és tárlatlátogató közönség alig értesült a Központi Klubban megtekinthető kiállításról. A Honvédelmi Minisztérium által megvásárolt képek a díjkiosztó ünnepség után már nem kerültek kiállításra. E művészeti alkotások hozzáférhetővé tétele érdekében a Politikai Főcsoportfőnökség úgy határozott, hogy az anyagot állandó kiállítás céljára véglegesen az Országos Hadtörténeti Múzeumnak adja. Az anyagból most kiállított válogatás jobbára a legutóbbi pályázaton szerepelt gyűjteményből való.

A kiállítást április 22-én Aradi Nóra, a művészettörténettudományok doktora, a következő szavakkal nyitotta meg: „Fontosnak tartom azt a tényt, hogy mai művészeti életünkben jelentős alkotóként számon tartott művészek képei múzeumi otthont kaptak. Művészettörténészként számomra érdekesek a téma formai, tartalmi, stiláris változásai: jelentős lépésnek tartom, hogy a hadseregre koncentrált témák, amelyek néhány évtizede még a maguk életét élték a képzőművészetben, most beolvadtak az egészbe."

A hadsereg és háború a képzőművészetnek szinte születése óta témája; a századfordulótól kezdve pedig — de különösen az első világháború idejétől — a művészeti alkotásokon egyre gyakrabban tűnik fel a haditechnika is. A technikai eszközök közül a repülőgép, amely 1917-ben jelent meg először mint képzőművészeti motívum, az 1936-os madridi, de különösen az 1937-es guernicai kegyetlen bombázástól kezdve a többi haditechnikai eszköz jelképi jelentőségét háttérbe szorította. De bármely rekvizítum jelent is meg egy-egy képzőművészeti alkotáson, óhatatlanul háborús képzeteket keltett. Mai korszakunk, a technikai fejlődés azonban mindennapjainkhoz hozott közel olyan eszközöket — a lokátort, a helikoptert stb. —, amelyek korábban csak háborús tevékenységhez kapcsolódtak.

Ez a kiállítás — bár hadseregünk mindennapjait, haditechnikai eszközeit mutatja be olyan alkotásokon keresztül mint *Lukoviczky* Endre díjazott „Sorozatvetők össztüze", *Tölg Molnár* Zoltán „Utászok" vagy *Bényi* Árpád „Lokátorkezelők" című műve — mégis, katonáink öntudatos szolgálatvállalásán kívül, még pontosabban amellett, a békés építőmunkát szimbolizálja. Csak a nyugodt béke, biz-

tonság körülményei között születhettek meg *Bálványos* Huba, *Somos* Miklós, *Gerzson* Pál, *Papp* György alkotásai az építő katonákról, avagy *Sugár* Gyulának a kiállítás főfalán elhelyezett nagyméretű montázsképe „A bélapátfalvai cementgyár építése".

Ugyanezt mérhetjük le a Képtárat látogató tizen- és huszonévesek — akik az eljövendő nemzedék gerincét alkotják — vendégkönyvi bejegyzéseiből is: „Egy-két kép megfogott bennünket, ahogyan a békében élő katonák életét mutatja be. Reméljük, hogy az elkövetkezendőkben sem kell más témát választani", „Nagyon tetszett a kiállítás, mert sok szép élethű képet örökít meg a mai ifjúságnak a háborús évekről" és „A *régi* háborús éveket nagyon jól tudták ábrázolni.". És itt a bejegyző szakmunkástanulók nem *Szunyoghy* András „Dózsa" sorozatára vagy *Somogyi* Győző „Szolnoki vasút 1848" című munkájára gondoltak, hanem a számukra már messzi történelmet jelentő „Partizánciklus"-ra (*Czinke* Ferenc grafikája).

A szép és komoly témához illő környezetet választott a Múzeum, amikor a kiállítást az udvaron álló műemléképületben helyezte el. Amikor II. József rendeletének nyomán a ferences barátok a 18. század végén elköltöztek Budáról, elhagyott káposztáskertjeiket a Helytartótanács lefoglalta, hogy a már 1696 óta itt álló laktanyaépületet kibővítse. Valószínű, hogy ekkor emelték az udvar északi sarkában az eredetileg istállónak szánt épületet. Az 1810—1817-es térképek már meglevőnek tüntetik fel. Az épület — századunkig tartó — többszöri átalakítása eklektikus külsőt eredményezett, tizenötmezős csehsüvegboltozatú belső tere azonban ma is eredeti formájában áll fenn.

A korábbi — már túlhaladottá vált — kiállítás lebontásával, a teret leszűkítő faburkolat eltávolításával megfelelő helyiséget lehetett kialakítani az — egykori boxokat elválasztó — márványlábazatos oszlopsorok érintetlenül hagyása mellett. A falat mintegy két méter magasságig borító, fakeretre feszített rusztikus zsákvászon semleges hátteret ad, a világítás kitűnő megválasztása pedig fokozza a belső tér harmóniáját.

A kiállítás részletes értékelése — úgy véljük — művészettörténészek feladata. Az Országos Hadtörténeti Múzeum a Képtár megnyitásával — további bővítésével, újabb pályázatok képeinek kiállításával, az anyag állandó frissítésével — vállalt feladatának: hogy bemutassa, népszerűsítse és az utókor számára megőrizze mai magyar képzőművészetünk ezen alkotásait, eleget tett és tesz a jövőben is. És ez nem kevés.

Az anyagot a kiállítást rendező Kottra Györgyi tudományos munkatárs válogatta; a kivitelezési munkák irányítója a Múzeum Kiállítási Osztálya volt.

Vadász- és céllövő fegyverek

Első pillantásra meghökkentően nem hadtörténeti múzeumba illő tárgyak fogadják az évek óta fennálló és nagysikerű fegyvertörténeti kiállításra látogatókat a Hadtörténeti Múzeum földszinti folyosóján: a Budai Lövész Egylet célköre, a Budai Polgári Lövelde névkönyve, a 200 éves Budapesti Polgári Lövészegyesület országos díszlövészet megnyitójára — 1896. június 13-ra — készült díszalbuma, a Király-lövészet 1864-es emlékérme s ismét egy célkör, amely József nádort e veretes szavakkal dicsőíti: „Érdemeid ragyogó fényben tündöklenek a' hon' Tiszta egén, 's örökös hála kíséri neved'! Üdvözöl s tisztelve köszönt a' pesti lövésztest, És versenygve siet tűzni fejedre babért!"

E figyelemfelkelő tárgyak magyarázatát néhány lépéssel odébb kapjuk meg: a Múzeum az utóbbi években örvendetesen megszaporodott vadász- és céllövő fegyvereiből válogatott össze mintegy 180 darabot új, állandó kiállítására.

Bár az első tárló felirata arról tájékoztat, hogy a vadászfegyver az ember legősibb munkaeszközei közé tartozott, a létfenntartás eszköze volt, a kiállításon a vadászat mint foglalkozás, mesterség, sport, másodlagos szerepet kapott. A fegyvereket a kiállítás rendezői — Pongó János tudományos főmunkatárs és Lugosi József főhadnagy, tudományos munkatárs — elsősorban fejlődéstörténeti szempontból mutatják be.

Néhány korai vadászfegyver után láthatjuk az első dörzskerekes vadászpuskákat reprezentáló darabokat, majd egy 18. századi, 14 mm-es, spanyolkovás, gazdagon díszített fegyvert, az 1820-as évektől használt, csappantyús elsütőszerkezettel készült, huzagolt, vagy sima csövű puskákat, s az itáliai típusú ütőkerekes vadászpuska egy szép, a 17. század második feléből származó példányát. Különlegesség a Lorenzoni-féle többlövetű puska, amelyből itt egy, a 17. század végéről, 18. század elejéről származó korai darabot láthatunk.

Az Augustin-rendszerű gyutacsosok mellett szélpuskák sorakoznak a következő vitrinben, s még egy — vadászatra is használt — fegyver, az 1840-es évekből származó katonai növendékpuska.

Megtanulhatjuk a kiállításon a hátultöltős fegyverek osztályozását; golyós, madarászó, sörétes válfajokkal ismerkedhetünk. Gazdag választékot találunk török, német, bajor, olasz, osztrák, angol változatokból, szerb Mauser-puskákból és a közismert Flobert-ekből. Kiegészítésként láthatjuk a golyós tölténytárat, a vadászegyleti emlékérmeket, Hubertus-érmeket. Napjaink emléke: jelvények az 1971-es Vadászati Világkiállításról.

Táblázat mutatja a sörétes vadászfegyverek fajtáit, szerkezetüket, a csőfuratok méreteit. Alatta maguk a fegyverek: belga 16-os, 20-as, magyar 32-es vadászpuska — ez utóbbi felirata „Kirner József cs. és kir. udvari puskaműves Budapesten". Ugyanitt találjuk napjaink „használati" fegyvereit, az 1955-ben készített külsőkakasos, alsókulcsos Bajkál, a magyar 16-os külsőkakasos, felsőkulcsos Hunor (1965), és a szintén magyar 12-es, de belsőkakasos, felsőkulcsos Hunor puskát.

A vadászfegyverrész utolsó tárlójában sörétes ismétlő és sörétes öntöltő puskákat látunk töltényöv, fogolyaggaték és a honvédelmi miniszter tiszteletdíj-serlegének (1927) társaságában.

A kiállítás második része céllövő fegyvereket mutat be; az első lövészegyesületét és napjaink olimpiai bajnokáét.

Az első lövészegyesületeket a feudális urak hatalmaskodásai ellen védekező városi polgárok alakították — bár a tűzfegyverrel való gyakorlás kezdete korábbra, a 14—15. századra nyúlik vissza —, az egyletek tevékenysége az idők folyamán mindinkább sportjelleget öltött. Ezt a szervezett tevékenységet reprezentálják a tárlóban elhelyezett tárgyak, mint a Pesti Lövész Társulat Évkönyve 1876-ból, korai céllövő érmek, versenyszabályzatok. Itt láthatjuk századunk sportjelvényeinek, céllövő puskáinak társaságában a legeredményesebb magyar versenyzők névsorát 1912-től 1959-ig. Majd bajnokaink — Prokopp Sándor (1912. Olimpia), Budai László (1939. VB), Hammerl László (1964. Olimpia) — képei céllövő puskák, pisztolyok között.

A következő vitrin anyaga időben részben visszakanyarodik, a 17—19. századi franciakovás céllövő pisztolyokat mutatja be, ezek mellett 19—20. századi egylövetű hátultöltős gyakorló pisztolyok láthatók.

Egy tárló Takács Károly olimpiai bajnokunk három nagyszerű győzelmének állít emléket, fényképek és személyes tárgyak között bemutatva német 5,6 mm-es Walther olimpiai gyorslövetű pisztolyát, amellyel 1952-es olimpiai győzelmét aratta.

A továbbiakban a töltények és tölténygyárak sokféleségét jelző tarka dobozok mellett megismerhetjük a 12-es töltény gyártási folyamatát is.

A vitrinsort záró két utolsó tárlóban szép faragású lőporszarukat, adagolókat, különböző lőportartókat és a 17. századból származó míves vadászkéseket láthatunk.

A kiállítás régi igényt elégít ki, a vadászat és céllövő sport lelkes hívei, művelői, de diákok százai is érdeklődéssel szemlélik a tárlatot. Az eddig jobbára kihasználatlan folyosórész ötletes, zárt beépítése mutatja azt is, hogy egy korábban nem múzeumi célokat szolgáló épületet miként lehet és kell kiállításra alkalmassá tenni.

A kiállítást Kiss Lajos vezérőrnagy, a Magyar Honvédelmi Szövetség főtitkára 1977. május 13-án nyitotta meg.

„Miniatűr" kamarakiállítás

A Hadtörténeti Múzeum kiállításai közül az egyik legkisebb, de minden bizonnyal a legdekoratívabb az 1977. augusztusában nyitott porcelánbemutató. Bár a porcelánok mellé helyezett másik vitrinben egy 20. század eleji tábornoki díszöltözet vonja magára a figyelmet különböző korokból származó katonasapkák és csákók társaságában, a főszerep a porcelán katonáké.

A bemutató legrégibb darabja a 18. század közepén alapított frankenthali porcelán-manufaktúra egyik korai alkotása (1762—1795), a Pipázó huszár. Kiállításában, színezésében hasonlóan szép iparművészeti munka a meisseni Porosz huszár (porcelánjegye alapján 1818—1860 közötti). Legérdekesebb és kétségkívül egyedi munka az a hatalmas váza, amelyet a wagrami ütközetben való részvétele emlékére tartott 1834. június 6-i hármas zászlóavatásra készíttetett Berlinben a 42. gyalogezred.

Kevésbé értékesek, viszont igen korhűek a 19. századi uniformisba „öltöztetett" sitzendorfi porcelán katonák (20.

század elején készült darabok): az Ulánus tiszt, az Angol könnyű gyalogos, a Királyi ír lövészek tamburmajorja és a többiek.

Hazai porcelánművészetünket a közismert herendi Kardját néző huszár, Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása képviseli.

A Múzeum csak néhány éve kezdett porcelánfigurákat vásárolni; a gyűjteménynek még nem nevezhető anyagból a legszebb darabok kerültek a kiállításra.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1975. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I.

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. Általános munkák

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. A hadművészettörténet általános kérdései

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. Magyarország hadtörténelme

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig
Magyarország hadtörténelme 1514—1848
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
  Hazánk felszabadulása
  Visszaemlékezések hazánk felszabadítására
  Ellenállási mozgalom és partizánharcok
Magyarország és a magyar fegyveres erők története 1944—1975
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek évfordulói

IV. Egyetemes hadtörténelem

A legrégibb időktől 1918-ig
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború

Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. Életrajzok, emlékezések

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BéSz	Béke és Szocializmus
BSz	Borsodi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia

Ács Tibor: A Honvédelmi Szövétnek, az első magyar hadtudományi folyóirat. Adalék a XIX. századi magyar hadtudomány történetéhez. — HK, 1975. 4. sz. 689—718. p.

Antoniewicz, Zdzislaw: Lengyel sajtó Magyarországon 1939-től a felszabadulásig. — Magyar Nemzet, 1975. 261. sz. 7. p.

Bibliographie choisie d'ouvraves d'histoire publiées en Hongrie en 1973. — AH, 1975. 3—4. sz. 509—538. p.

Bibliographie d'ouvres choisies de la science historique hongroise, 1969—1973. (Études Historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet. Bp. Akad. K. 1975.) 505—639. p.

Dasicsev, .V—Szlucs, Sz.: Az igazság harcban az elfogultsággal. [A második világháború történetének meghamisítói. A polgári történetírás a háború keletkezésének problémáiról és a Szovjetunió szerepéről a fasizmus szétzúzásában.] — BéSz, 1975. 5. sz. 41—47. p.

Az 1973. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1975. 4. sz. 795—821. p.

Harc Budapestért. 1944—1947. Bibliográfia. (Szerk. és összeáll. Mitru Ibolya. Közrem. Kristóf Judit, Lakos Katalin stb.) [Kiad. a.] (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár). Bp. Házi soksz. 1975. 294 p.

Heves megye történeti irodalma 1973. (Válogatott bibliográfia.) [Összeáll.] Iványi Sándor. — Archívum, 1975. 3. sz. 109—125. p.

Hol olvashatunk még róluk? Válogatott bibliográfia száz ellenállóról és partizánról. (Vadász Ferenc: Legenda nélkül. Bp. 1975.) 207—244. p.

A Honvédelem c. folyóirat 25 éves jubileumi ünnepségéről. — Ho, 1975. 2. sz. 114—118. p.

Juhász István—*Kovács* István: Katonai terminológia. — Ho, 1975. 5. sz. 107—112. p.

Kondor Viktória, M.: Adalékok az első világháború alatti sajtó- és cenzúratörténethez. — Magyar Könyvszemle, 1975. 1. sz. 75—81. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1972. 1—2. r. (Összeáll.

Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1975. 2. sz. 402—421., 3. sz. 605—622. p.

Külföldi folyóiratok repertóriuma. 1973. 1—2. r. — Világtörténet, 25. sz. 1975. 169—194., 26. sz. 1976. 169—179. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1974. július—1975. június. — PK, 1975. 1. sz. 231—233., 2. sz. 219—222., 3. sz. 242—246., 4. sz. 248—251. p.

A magyar múzeumok kiadványainak bibliográfiája. 1. köt. Bp. soksz. 1975. 291 p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1973., 1974.) Összeáll. V. Windisch Éva, Szelestei N. László. — Sz, 1975. 1. sz. 207—295., 5—6. sz. 1179—1277. p.

Markó György: A „Vasútépítők" c. csapatújság. [Cikkrepertórium.] — HK, 1975. 3. sz. 553—566. p.

Markovits Györgyi: Egy New York-i magyar folyóirat a második világháború idején. [Magyar Fórum. New York 1942—1943.] (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. Bp. Egyet. ny. 1975.)

Markovits Györgyi: Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919—1945. (Összeáll., bev. — — Bp.) Gondolat, 1975. 343 p. 20 t. Bibliogr. 339—340. p.

Nem engedélyezem! A Cenzúra Bizottság dossziéjából. [Dokumentumgyűjtemény.] Összeáll., sajtó alá rend. Márkus László, Szinai Miklós, Vásárhelyi Miklós, Bp. Kossuth K. 1975. 447 p. 8 t.

Nyakas Miklós: A m. kir. Belügyminisztérium által Bihar megyében 1944-ben elkobzásra ítélt röplapok és sajtótermékek. (Bagosi krónika. Helytörténeti és néprajzi antológia... Debrecen, Alföldi ny. 1975.)

Pest megye történelmi irodalmának ajánló bibliográfiája. (Szerk. és összeáll. Boros Pál. Kiad. a Pest Megyei Tanács Megyei Könyvtára.) Bp. Kossuth K. soksz. 1974. 341 p.

Puskás, A. I.: A második világháború történetével foglalkozó historiográfia néhány kérdéséről. — TSz, 1975. 1. sz. 1—9. p.

Szabó Imre: Újabb pótlások Szeged fölszabadulásának bibliográfiájához. (Kiad. a Somogyi-könyvtár.) Szeged, JATE soksz. 1975. 41 p.

Szekeres István: Sajtószemle, 1945. január—február. — Budapest, 1975. 2. sz. 15., 48. p.

Tihanyi János: A Schulze-Boysen/Harnack ellenállási csoport és az 1944. július 20-i összeesküvés historiográfiája. — Sz, 1975. 1. sz. 89—111. p.

Vadász Ferenc: A szabadság fegyverhordozója. Harminc éve jelent meg Budapesten az Új Szó első száma. — Népszabadság, 1975. 28. sz. 4. p.

Végh Oszkár: A magyarországi szakszervezeti sajtó osztályharcos küzdelmei 1868—1918. [Kiad. a.] Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete. Bp 1975. 209 p.
(Történeti tanulmányok [3].)

Veszprém megye a felszabadulástól napjainkig. Válogatott bibliográfia, 1945—1975. [Összeáll.: Beszteri Béla—Szücs Lajosné.] Veszprém, Veszprém m. Lapk. 1975. 128 p.

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Barta Gábor: Történelemről írni. [Vita Nemeskürty István: Önfia vágta sebét c. könyvéről.] — Valóság, 1975. 12. sz. 94—107. p.

(Brutenc) Brutyenc, Karen N.: Korunk nemzeti felszabadító forradalmai. Néhány elméleti kérdés. (Szovremennüe nacional'-no-oszvoboditel'nüe revoljucii. (Nekotorüe voproszü teorii.) Ford. Gallyas Ferenc. Bp.) Kossuth K. 1975. 526 p.

A burzsoá és szocialista ideológia harca a háború és hadsereg kérdésében. — Ho, 1975. 10. sz. 95—103. p.

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a békéről, a hadseregekről. — HSz, 1975. 10. sz. 8—15. p.

Perjés Géza: Történeti statisztikai adatok szekundér elemzésének tanulságai. — Történeti Statisztikai Tanulmányok I. 1975., 89—129. p.

Winston, Henry: Fekete stratégia. Az amerikai és az afrikai négerek felszabadulásáról szóló új teóriák bírálata. (Strategy for a black agenda. A critique of new teories of liberation in the United States and Africa. Ford. Gergely Pál. Bp.) Kossuth K. 1975. 305 p.

Woddis, Jack: Új teóriák a forradalomról. (New theories of revolution.) Megjegyzések Frantz Fanon, Régis Debray és Herbert Marcuse nézeteiről. Ford. Zilahi Judit.) Bp. Kossuth K. 1975. 468 p.

Bokor Imre: Nemzetközi együttműködés a hadtudományi kutatómunkában. — Ho, 1975. 2. sz. 82—85. p.

Czinege Lajos, a Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének parancsa (a fennállásának 30. évfordulóját ünneplő Hadtörténelmi Intézet és Múzeum személyi állományának.) — HK, 1975. 4. sz. 673—674. p.

Az ellenállási mozgalom történetének kutatását ösztönző pályázat értékelése. — HK, 1975. 4. sz. 786—794. p., — Sz, 1975. 3—4. sz. 749—757. p.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 30 éves jubileuma. — HK, 1975. 4. sz. 672—688. p.

Hadtudományi konferencia a Varsói Szerződés létrehozásának 20. évfordulója alkalmából. — Ho, 1975. 10. sz. 2—22. p.

Hanák Péter—*Varga* János: Bécs, Arad, Világos. Tények, értelmezések a Görgey-vitában. [Andics Erzsébet „Néhány megjegyzés a Görgei-vitához" c. cikkéhez. Andics Erzsébet válaszával.] — Kritika, 1975. 1. sz. 4—7. p.

Hopp Lajos: A Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalma. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 70—74. p.

Horváth István: Hatékonyabb, a gyakorlatot közvetlenebbül szolgáló tudományos munkát. — Tájékoztató a moszkvai tudományos értekezletről. — HSz, 1975. 11. sz. 22. p.

Iszlamov, T. M.: A Magyarország történetével kapcsolatos problémák és megoldásuk a szovjet történettudományban. (A magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.] — MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 47—61. p.

Jubileumi ünnepség a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban. — Népszabadság, 1975. 227. sz. 9. p.

Kuc, I. F.: Emlékeim Sziklai Sándorról. [Elhangzott születésének 80. évfordulóján tartott emlékülésen.] — HK, 1975. 4. sz. 634—652. p.

Liptai Ervin: Ünnepi beszéd (a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum fennállásának 30. évfordulójára tartott ünnepi gyűlésen.) — HK, 1975. 4. sz. 677—684. p.

A második világháború története c. könyv vitája. [Összeáll.] Ránki György. (Történelem. 13. [Közread. a.] Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Bp. Házi soksz. 1975. 111 p.

Mészöly [Gábor:] Jubileumi ünnepség. [A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum fennállásának 30. évfordulója.] — N, 1975. 40. sz. 3. p.

Nagy Gábor: Elnöki megnyitó (a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum fennállásának 30. évfordulója alkalmából tartott ünnepi gyűlésen.) — HK, 1975. 4. sz. 675—677. p.

Niederhauser Emil: A Szovjetunió történetének problémái és azok megoldása a magyar történettudományban. (A magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.] — MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 25—46. p.

Okladnikov, A. P.—*Bromlej*, Ju. V.: A szovjet és a magyar történészek együttműködésének alapvető szakaszai és irányai a háborút követő években. (A Magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.]— MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 17—24. p.

Pach Zsigmond Pál: A szovjet és a magyar történettudomány kapcsolatainak jelentősége, eredményei, továbbépítése. (A magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.] — MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 6—16. p.

Sziklai Sándor vezérőrnagy születésének 80. évfordulójára. [Emlékülés a Hadtörténelmi Intézetben.] — HK, 1975. 4. sz. 633. p.

Sziklai Sándorné: Sziklai Sándor a lenini eszmék szolgálatában. — HK, 1975. 4. sz. 653—671. p.

Takács Tibor: Hadtörténelmünk fellegvára. [30 éves a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.] — N, 1975. 39. sz. 13. p.

A „Történelemtanítás és múzeum" konferencia ajánlásai. — Történelemtanítás, 1975. 5. sz. 11—14. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

Benczédi László: Történettudomány és szocialista hazafiság. — Népszava, 1975. 138. sz. 5. p.

Bodó László: Honvédelmi nevelésünk tíz éve. — Pedagógiai Szemle, 1975. 1. sz. 69—80. p.

Godó Ágnes: Egy tévésorozat margójára. (Egy óra múlva itt vagyok...) — Rádió és Televízió Újság, 1975. 11. sz.

Gyapay Gábor: Korszerű történelemoktatás és a múzeum. (A „Történelemtanítás és múzeum" konferencia anyagából.) — Történelemtanítás, 1975. 5. sz. 4—10. p.

Hazafiság, nemzetköziség. Szemelvénygyűjtemény 1. rész. (Összeáll. Bakos Gyula, Benczédi László, Berend T. Iván. Szerk. Pach Zsigmond Pál.) Kiad. az MSZMP Budapesti Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztály. Bp. 1975. 113 p.

Hegyi Klára: Török tárgyú ismeretterjesztésünk kérdései. (Gondolatok a Várak, törökök c. tévésorozat kapcsán.) — TSz, 1975. 1. sz. 119—125. p.

Honvédelemről, nevelőknek. (Szerk. Bodó László.) Bp. Zrínyi K. 1975. 288 p. Előzményei: A honvédelmi nevelés módszertani kérdései; A honvédelmi nevelés alapjai.

Kővári Imre: Honvédelmi nevelőmunka egy katonai főiskolán. — HSz, 1975. 2. sz. 73—76. p.

A MIG-ek földi csatája. [Haditechnikai parkok a honvédelmi nevelő munkában.] — Lobogó, 1975. 3. sz. 23. p.

Páricska Zoltán: Az iskola és a honvédelem. — Lobogó, 1975. 15. sz. 7. p.

Sterl István: Hadtudományi nyári akadémia. — Lobogó, 1975. 35. sz. 22. p.

Szabolcs Ottó: Hazafiság és történelemtanítás. — Történelemtanítás, 1975. 2. sz. 1—4. p.

Szabolcs Ottó: A történelemtanítás és a múzeum. (A „Történelemtanítás és múzeum" konferencia anyagából.) — Történelemtanítás, 1975. 5. sz. 1—3. p.

A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései. A MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása. (Bp.) Kossuth K. 1975. 47 p.

Vallomások a hazáról, népről, emberiségről. (Szemelvénygyűjtemény.) (Szerk. Hársfalvi Péter.) [Kiad. a.] Hazafias Népfront. Bp. 1975. 190 p.

Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

Alaksza Tamás: A múzeum barátai. [Látogatás a Hadtörténelmi Múzeumban.] — N, 1975. 42. sz. 12—13. p.)

Árokay Lajos: A második világháború és Magyarország felszabadítása kiállítás útmutatója. (Kiállítást rend., útmutatót írta és összeáll. — —.) [Kiad. az] Országos Hadtörténelmi Múzeum. Bp. 1975. 31 p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: A főváros lakosságának ellenállása erődítési munkálatokra történő kirendeléssel szemben. Endre László hadműveleti kormánybiztos leirata a polgármesterhez. — Budapest, 1975. 2. sz. 5—6. p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: A haditermelés és a kiürítési rendelkezések szabotálása a csepeli Weiss Manfréd gyárban. Sándor László alosztályparancsnok jelentése Endre László kormánybiztoshoz. (1944. november 11.) — Budapest, 1975. 2. sz. 5. p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: A népi hatalom első napjai. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front felhívása. [1945.] — Budapest, 1975. 2. sz. 10—11. p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: Részletek Nidosi (Nedics) Imrének a főváros védelmével megbízott nyilaskeresztes pártszolgálat vezetőjének a Budapesti Népügyészségen tett vallomásából. (1948. március 24.) — Budapest, 1975. 1. sz. 4. p.

Csendes László: Az I. katonai felméréshez készült országleírás katonaföldrajzi és történelmi forrásértéke. — HK, 1975. 2. sz. 349—371. p.

Endresz István: A fasizmus elleni győzelem 30. évfordulójára. [A francia repülőmúzeum második világháborús repülőgépei.] — Re, 1975. 8. sz. 16—17. p.

Felavatták az első magyar vasútépítő hadosztály emléktábláját. — Népszabadság, 1975. 275. sz. 14. p.

Gál Zoltán: Zászlóra esküszik föl a katona. [Az Országos Hadtörténeti Múzeum anyagából.] — Lobogó, 1975. 46. sz. 18—19. p.

A Hadtörténelmi Intézet új térképtörténeti kiadványai. (Ism. Bendefy László.) — HK, 1975. 2. sz. 387—389. p.

Havas Ervin: Félkarú óriások? Múzeumügyünk néhány gondja. — Népszabadság, 1975. 256. sz. 7. p.

Horváth Árpád: A haditérkép krónikája. — N, 1975. 52. sz. 16. p.

Kacsó Lajos: A csapatmúzeum kincsei. — N, 1975. 41. sz. 12. p.

Kacsó Lajos: A hadihajósok öröksége. [Korszerűsített csapatmúzeum a flottillánál.] — N, 1975. 48. sz. 13. p.

K[acsó] L[ajos:] Néphadseregünk harminc éve. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — N, 1975. 7. sz. 13. p.

Kacsó Lajos: Tisztelet a fegyvereknek. [Látogatás a Hadtörténeti Múzeumban.] — N, 1975. 6. sz. 16. p.

Kalmár János: Mátyás király hadtörténelmi emléktárgyai. — HK, 1975. 3. sz. 530—552. p.

Kalmár János: Az Országos Hadtörténeti Múzeum fegyverkiállítása. — HK, 1975. 4. sz. 778—785. p.

Kerekes Zoltán: „Magyarország hadtörténete a Rákóczi-szabadságharctól 1848-ig" kiállítás útmutatója. (A kiállítást rend., útmutatót írta és összeáll. — —.) [Kiad. az] Országos Hadtörténeti Múzeum. Bp. Kossuth K. 1975. 39 p. ill.

Kontha Sándor: Felszabadulási emlékművek Magyarországon. — Művészettörténeti Értesítő, 1975. 2. sz. 97—111. p.

Kovássy Zoltán: A budai honvédemlék. — Lobogó, 1975. 21. sz. 18. p.

Kozma Tóth István: A legfiatalabb fegyvertörténész. (Lugosi József hadnagy.) — N, 1975. 1. sz. 13. p.

[Kuznecov] Kuznyecov, A.: A hősiesség és a barátság múzeuma. [Megnyílt a szovjet Déli Hadseregcsoport történeti múzeuma.] — N, 1975. 32. sz. 13. p.

Mészöly Gábor: Fesztiválsiker. (Nemzetközi Katonazenekari Fesztivál Limoges-ban.) — N, 1975. 40. sz. 13. p.

Nemzetközi antifasiszta plakátkiállítás (1945—1975.) Exposition internationale d'affiches antifascictes. Budapest, (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.) 1975. szeptember 9—20. 123. p.

Pál József: Emlékművek, történelmi emlékszobrok. — Palócföld, 1975. 2. sz. 5—6. p.

Perneki Mihály: A délmagyarországi antifasiszta ellenállás levéltári forrásai 1941—1944. — Levéltári Szemle, 1975. 2—3. sz. 349—359. p.

Pongó János: Egy korai többlövetű puska a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. — HK, 1975. 4. sz. 761—766. p.

Pongó János: Magyarország hadtörténete a honfoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig kiállítás útmutatója. (Kiállítást rend., útmutatót írta és összeáll. — —) [Kiad. az] Országos Hadtörténeti Múzeum. Bp. 1975. 31 p.

Takács Tibor: A múzeum élén. [Beszélgetés Hetés Tibor alezredessel, az Országos Hadtörténeti Múzeum parancsnokával.] — N, 1975. 24. sz. 16. p.

(Tálas Géza): Magyarország rendjelei és kitüntetései. 1922—1944. Kiad. a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. Bp. [Házi soksz.] 1975. 25 p. 8 t.

Udvari Gábor: Első országos kiállítás (a polgári védelem 25 éves évfordulója alkalmából.) Szolnok '75. október 9—12. — PV, 1975. 21. sz. 14—16. p.

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák

Árkus József: Gyalogosok-e a gyalogosok? Avagy egy fegyvernem, amelyet többen félreismernek. — Népszabadság, 1975. 103. sz. Vasárnapi mell. 12. p.

Burger János: A hadisebészet történetéből. [A hadisebészet az ókorban, a középkorban és az újkorban.] — ISz, 1975. 2. sz. 49—51. p.

Burger János: Jóslás és megismerés. [Az időjárás-előrejelzés tudatos katonai felhasználásának története.] — ISz, 1975. 17. sz. 50—52. p.

Csonkaréti Károly: Korok, népek, katonák. Hadiszervezetünk a reneszánsz korában. — A Hazáért, 1975. 49. sz. 14. p.

Csonkaréti Károly: Korok, népek, katonák. A gazdátlan ország. [A Mohács előtti évtizedek.] — A Hazáért, 1975. 50. sz. 14. p.

Csonkaréti Károly: Korok, népek, katonák. Határőrzésünk múltjából. [A gyepűrendszertől a 18. sz. végéig.] — A Hazáért, 1975. 29—34. sz. 14. p.

Az egyén és a hadsereg. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. (Szerk. bev. Molnár Károly.) Bp. Zrínyi K. 1975. 410 p. Bibliogr. a kötet végén.

(Episev) Jepisev, A. A.: Ideológiai harc és a hadügy. (Ideologicseszkaja bor'ba po voennüm voproszam. Ford. Miklós Gábor) Bp. Zrínyi K. 1975. 129 p.

Grecsko, A. A.: A győzelem tudománya és művészete. — Ho, 1975. 5. sz. 3—13. p.

Grisin, Sz. V.—*Zsukov,* P. A.—*Kitosvili,* S. I.: Harcászat. (Külföldi nézetek.) (Taktika. Po inosztrannüh vzgljadam.) Ford. Kovács József, Szabó Ferenc, Urbán Vilmos.) Bp. Zrínyi K. 1975. 258 p.

A háborúk és a hadművészet története. (Isztorija voin i voennogo iszkuszsztva. Szerk. biz. I. H. Bagramjan, Sz. P. Ivanov, [stb.] Ford. Komáromy Lászlóné, nyi K. 1975. 515 p. 31 t.

A hadművészet szerepe a parancsnokok és törzsek felkészítésében. — Ho, 1975. 2. sz. 40—45. p.

Jaruzelski, Wojciech: A hadsereg osztályszerepe a szocialista társadalomban. — BéSz, 1975. 7. sz. 26—34. p.

K[anyó] A[ndrás]: Mibe került a háború? — Népszabadság, 1975. 103. sz.Vasárnapi mell. 8. p.

Kazinczi István: A háború kezdetén vívott első hadműveletek lőszerrel való biztosításának néhány tapasztalata. [Nagy Honvédő Háború kezdete]. — Ho, 1975. 7. sz. 83—86. p.

Loszik, O.: A páncélos csapatok jövője. — Ho, 1975. 12. sz. 3—14. p.

(Molnár Károly): A polgári lakosság és a katonák öngyilkosságainak eltérő alakulása a 19. és 20. században. Történeti és összehasonlító tanulmány. [Kiad. a MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Bp.] 1975. 75 p.

[Nagyrévi-Neppel György]: Husaren. (Huszárok. Übertr.: Géza Engl.) Wiesbaden—Bp. 1975. 189 p. ill.

Nemzetközi katonai almanach. (Összeáll. Szántó Imre, Vári Sándor.) 2. átd. kiad. Bp. Zrínyi K. 1975. 324 p.

A pártpolitikai munka időszerű kérdései a Szovjet Fegyveres Erőknél. [Írta:] (I. Sz. Mednikov, A. V. Debaljuk stb. Ford. Tiba Imre.) Bp. Zrínyi K. 1975. 200 p.

Rotmisztrov, P[avel] A[lekszeevics]: Az idő és a harckocsik. (Vremja i tanki. Ford. Sándor Andor.) Bp. Zrínyi K. 1975. 292 p.

Savrov, I.: A helyi háborúkról. — Ho, 1975. 9. sz. 3—17. p.

Szabó Miklós: A páncélos és gépesített csapatok szervezési változásai a második világháború idején. — Ho, 1975. 11. sz. 76—87. p.

Szanati József: A tábori tüzérség technikájának fejlődése a második világháború alatt. — HK, 1975. 3. sz. 465—514. p.

Szendi József: A tüzérség harci alkalmazásának és tűzvezetésének fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — Ho, 1975. 7. sz. 87—90. p.

Szentesi György: Légvédelmi rendszerünk. Húszéves a Varsói Szerződés. — ÉT, 1975. 20. sz. 915—918. p.

Szpiridonov, G.: A hátország a második világháborúban. — Mo, 1975. 18. sz. 15. p.

Takáts László: Katonaegészségügyi-történeti kutatás néphadseregünkben. — Honvédorvos, 1975. 1. sz. 87—96. p.

Tuhacsevszkij, (Mihail Nikolaevics) válogatott művei. (M. N. Tuhacsevszkij izbrannüe proizvedenija. Ford Dalos György.) Bp. Zrínyi K. 1975. 347 p.

Ustor Endre: Az agresszió fogalmának meghatározása. Az ENSZ Közgyűlés 29. ülésszakának dokumentumaiból. — Külpolitika, 1975. 1. sz. 97—104., 109—111. p.

Zemszkov, V.: A világháborúk jellemző hadászati vonásai. — Ho, 1975. 2. sz. 3—19. p.

Vártörténet

Baranyai Béláné: Rendelet 1702-ből a magyar várak lerombolására. (Bp. OL: Cameral-Administration zu Ofen Buchhalterey Akten.) — Műemlékvédelem, 1975. 4. sz. 193—195. p.

Burger János: Évezredek a falakon. [Erődök és erődvárosok az ókorban.] — ISz, 1975. 8. sz. 50—52. p.

Horváth István: Adatok az esztergomi vár történetéből. I. Árpádkor. Krónika. — Komárom Megyei Múzeumok Tájékoztatója IV. 1975. 25—26. p.

Kováts Valéria: Zrínyi hősi harcának színhelye. A szigetvári vár régészeti kutatása. — ÉT, 1976. 36. sz. 1702—1708. p.

Magyar Kálmán: A nyírbátori Báthory-várkastély története és kutatása. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1975. 3. sz. 43—53. p.

Marosi Endre: Partecipazione di architetti militari veneziani alla costruzione del sistema delle fortezze di confine in Ungheria tra il 1541 e il 1593. Bp. Akad. K. 1975. 195—215. p. (Klny. Studia Humanitatis. 2. Rapporti venetoungherisi all'epoca del rinascimento.)

Várépítészetünk. Főszerk. Gerő László. (Fényképek Dobos Lajos, Mihalik Tamás.) Bp. Műszaki K. 1975. 381 p.

A biológiai fegyver és az ellene való védekezés. (Bakteriologicseszkoe oruzsie i zascsita ot nego.) [Írták:] A. M. Arhangel'szkij, A. M. Grigor'ev [stb.] (Ford. Barna Géza, Solymosi József.) Bp. Zrínyi K. 1975. 238 p. Bibliogr. 223—224. p.

Endresz István: A mimikri és az álcázás. — Lobogó, 1975. 5. sz. 24—25. p.

Erdős József: A tömegpusztító fegyverek és az ellenük való védekezés. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 152—167. p.

Fegyvertörténet. A „gótikus" buzogányok. A 35 M puska. — Lobogó, 1975. 12. sz. 22. p.

Fegyvertörténet. Karabély. PPS géppisztoly. — Lobogó, 1975. 3. sz. 22. p.

Fegyvertörténet. Légiós kard. Tölcséres tromblon puska. — Lobogó, 1975. 9. sz. 20. p.

Fegyvertörténet. XV. századi ágyúk. Partizán. — Lobogó, 1975. 10. sz. 22—23. p.

Galambos Tibor: Emberek a világűrben. (Az űrhajózás krónikája.) Bp. Kossuth K.—Táncsics K. 1975. 237 p.

A győzelem fegyverei. [Szovjet harceszközök a második világháborúban.] — N, 1975. 18. sz. 16. p.

Haditechnika 1975. Néphadseregünk három évtizedes haditechnikai fejlődése. (Szerk. Sárdy Tibor.) Bp. Zrínyi K. 1975. 166 p. 36 t.

Híres repülőgépek. Bristol négygéppuskás vadászgépek. — Re, 1975. 10. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Douglas AD—1 Skyraider. [Haditengerészeti bombázó repülőgép.] — Re, 1975. 3. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Jakovlev Jak—9. — Re, 1975. 12. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Lockheed PV Ventura, Harpoon és P—3 Orion. [Amerikai haditengerészeti bombázók.] — Re, 1975. 5. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Mitsubishi J2M Raiden. [Japán vadászrepülőgép a második világháborúban.] — Re, 1975. 6. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Nakajima Ki—44 „Shoki". [Japán elfogóvadászgép a második világháborúban.] — Re, 1975. 2. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Szuhoj csatarepülőgépek [a második világháborúban.] — Re, 1975. 9. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. D. L. Tomasevics „I—110" és „Pegazus". [Szovjet harcigépek a második világháborúban.] — — Re, 1975. 11. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Yokosuka MXY7 „Ohka". [Japán rakéta-hajtóműves öngyilkos" bombázó.] — Re, 1975. 7. sz. 11. p.

Horváth Árpád: A helikopter. — Népszabadság, 1975. 246. sz. 13. p.

Horváth Árpád: Rakétagyár a föld alatt. (A náci titkos fegyverkezés nordhauseni üzeme). — Lobogó, 1975. 4. sz. 24—25. p.

Horváth Árpád: Tengeralattjáró — kerékken. — Lobogó, 1975. 48. sz. 24—25. p.

Horváth Árpád—*Nagy István* György: A csillagok felé. Bp. Zrínyi K. 1975. 258 p. Bibliogr. 255—257. p.

Kovács László: A magyar honfoglaláskori fegyvertörténeti kutatások állásáról. — HK, 1975. 3. sz. 515—529. p.

Kovács László: A magyar katonai járműgyártás negyedszázada. — Haditechnikai Szemle, 1975. 2. sz. 37—40. p.

Kováts Lajos: Heinkel He—45 éjszakai felderítő és könnyűbombázó. — Re, 1975. 6. sz. 17. p.

Kováts Lajos: Heinkel He—46 felderítő. — Re, 1975. 7. sz. 17. p.

Kováts Lajos: Kiegészítések és helyreigazítások Sárhidai Gyula „A magyar Me—210 nehéz-vadászgép" c. cikkéhez. — Re, 1975. 7. sz. 16. p.

Kováts Lajos: Petljakov PE—8 szovjet bombázó. — Re, 1975. 8. sz. 9. p.

Kováts Zoltán: A célbajuttatás eszközei: a rakéták. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 39—70. p.

Lévay Gábor: A folyami aknák fejlődése. — Haditechnikai Szemle, 1975. 4. sz. 109—113. p.

Mozsolics Amália: Bronzkori kardok folyókból. — Archaeológiai Értesítő, 1975. 1. sz. 3—24. p.

Nagy István: A lövészek fegyverei. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 14—38. p.

Nagy Tibor: Római-kori díszfegyverek Pannóniából. — Acta Archaeologica, 1975. 1—2. sz. 205—213. p.

Öttonnás szovjet légibomba. [1943.] — Haditechnikai Szemle, 1975. 3. sz. 106—107. p.

Punka György: A LaGG—1-től a La—11-ig. [A szovjet Lavocskin vadászgép sorozat típusai.] — Re, 1975. 5. sz. 8—9. p.

Punka György—*Sárhidai* Gyula: A magyar Me—210 Ca—1 gyorsbombázók és alkalmazásuk. — Re, 1975. 8. sz. 14—15., 9. sz. 16., 10. sz. 16—17., 11. sz. 16—17., 12. sz. 16. p.

Sárhidai Gyula: A magyar ME—210 nehéz-vadászgép. — Re, 1975. 4. sz. 12—13. p.
Kiegészítés: Kováts Lajos — Re, 1975. 7. sz. 16. p.

Sárhidai Gyula: A Panavia—200 vadászbombázó. — Re, 1975. 2. sz. 9. p.

Sárhidai Gyula: Repülőgép-hordozók légvédelme. (1918-tól napjainkig.) — Ho, 1975. 12. sz. 110—116. p.

Szentesi György: A légcsavaros repülőgéptől a szuperszónikusig. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 100—121. p.

Szentesi György: Vadászrepülőgépek nemzedéke. [A honi légvédelem sugárhajtású repülőgépei.] — N, 1975. 20. sz. 16. p.

Szilágyi Sándor: Made in USSR. A szovjet harckocsik. 1—2. r. — N, 1975. 3. sz. 16., 4. sz. 16. p.

Takács Imre: Hogyan lett a lapátos-csákányos utászból a korszerű műszaki gépek kezelője? (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 122—134. p.

Varsányi Ernő: Szovjet repülőgépritkaságok. 4—14. r. — Re, 1975. 2—12. sz. 7. p.

Winkler László: Magyar hadirepülőgépek. (29.) Hozzászólások, Kiegészítések a sorozathoz. — Re, 1975. 1. sz. 8. p.

A hírszerzés és kémkedés története

Az Amerikai Egyesült Államok hírszerzésének eredete. — HSz, 1975. 8. sz. 91—94. p.

Amerikai hírszerzés. 1—3. r. — Mo, 1975. 24—26. sz. 11. p.

Az amerikai titkosszolgálatok a két világháború között. — HSz, 1975. 10. sz. 96—99. p.

Az egyes imperialista hírszerző szervek keletkezése és fejlődése. — HSz, 1975. 7. sz. 90—93. p.

Horváth J. Ferenc: A titkosszolgálatok történetéből. — A Hazáért, 1975. 29—43. sz. 10. p.

Korol'kov, Jurij (Mihajlovics): Szigorúan bizalmas! Kyoku mitsu! (Veszély esetén elégetendő!) (Kio ku micu! Ford. Zalai Edvin.) 2. kiad. Bp.—Uzsgorod, Kossuth K.—Kárpáti K. 1975. 693 p.

Miklós Gábor: A „rejtélyes" Intelligence Service. — Radar, 1975. 10. sz. 16—21. p.

Nagy László: A fejedelem [Bethlen Gábor] hírszerzői. — Lobogó, 1975. 45. sz. 30. p.

Nagy László: A fejedelem [Bethlen Gábor] kémelhárítói. — Lobogó, 1975. 46. sz. 30—31. p.

Nagy László: Hírszerzők és kémelhárítók a XVII. században. — Lobogó, 1975. 3. sz. 24. p.

Titkos háborúk történetéből. 1. Az ügynök fedőneve Tramps volt. [Német hírszerzés az USA-ban a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 1. sz. 67—75. p.

Titkos háborúk történetéből. 2. Az ellopott Pell-dokumentumok. [Német hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 2. sz. 72—75. p.

Titkos háborúk történetéből. 3. Dr. *Thomsen* ügynöki tevékenysége. [Német hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 3. sz. 73—76. p.

Titkos háborúk történetéből. 4. *Ocskay* Zsolt: A magyar hírszerzés és elhárítás első évei. — Belügyi Szemle, 1975. 4. sz. 86—93. p.

Titkos háborúk történetéből. 5. *Horváth* Erika: „Dóra" antifasiszta tevékenységéről. — *Deák* Attila: „Dóra még ma is jelenti". — Belügyi Szemle, 1975. 5. sz. 67—71., 10. sz. 68—69. p.

Titkos háborúk történetéből. 6. Sikeres akció a csendes-óceáni hajóúton. [USA kémelhárítók a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 6. sz. 73—77. p.

Titkos háborúk történetéből. 7—9. Kudarcra ítélt telepítési akció. [Német hírszerző szolgálat a második világháborúban.] 1—3. r. — Belügyi Szemle, 1975. 7—9. sz. 70—76. p.

Titkos háborúk történetéből. 10. Északafrikai bevetés. [Német hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 10. sz. 70—74. p.

Titkos háborúk történetéből. 11. Szökés a He 111-es géppel. [Szovjet hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 11. sz. 77—84. p.

Titkos háborúk történetéből. 12. A megtorpedózott hajó. [USA hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 12. sz. 75—81. p.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Helytörténeti munkák

Andrássy Antal: A város az ellenforradalmi rendszer idején (1919—1944). (Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Benda Kálmán: A Rákóczi-szabadságharc és helytörténeti kutatások. — Honismeret, 1975. 1—2. sz. 16—20. p.

Gödöllő. (Szerk. Dékán Antal. Fénykép: Winkler Csaba. [Kiad.] Gödöllő Városi Tanács. Bp. 1975.) 248 p. 24 t. 1 térk. mell.

Nyíregyháza. 1918—1951. Tanulmányok. Szerk. biz. [vez.] Ördögh János. Nyíregyháza, Szabolcs m. Lapk., 1975. 85 p. Bibliogr. a tanulmányok végén, a jegyzetekben.

Ruzsás Lajos: A helytörténet feladatai és lehetőségei a Rákóczi-kutatásban. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 114—118. p.)

Szakály Ferenc: Források Tolna megye XVII. századi történetéhez. (A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve. Szekszárd, Szekszárdi ny. 1975.)

Szolnok város története. 1. köt. (Szerk. Kaposvári Gyula, Mészáros Ferenc. Kiad. Szolnok Városi Tanács V. B.) Szolnok, 1975. 251 p. 12 t.
Bibliogr. a jegyzetekben.

Szőke Sándor—*Boruzs* Barnabás: Dombóvár története. Dombóvár, 1975. 188 p.

Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből. Szerk. Czoma László. (Kiad. a Budapest Fővárosi Tanács XV. Kerület.) Bp. Révay ny. 1974. 628 p. 56 t.
Bibliogr. 579—590. p. és a tanulmányok végén a jegyzetekben.

Tatabánya története. Helytörténeti tanulmányok. 1—2. köt. (Szerk. Gombkötő Gábor, Horváth Géza stb. Név- és tárgymutató G. Kiss Márta. [Kiad. a.] Tatabányai Városi Tanács V. Debrecen, Alföldi ny. [1972.] 2 db illusztr.

Varga Imre: Oppidum Örs a török időkben. Adatok Mezőörs történetéhez. — Vigilia, 1975. 9. sz. 630—634., 11. sz. 765—770. p.

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig

Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Hasonmás kiad. Ford. (és jegyz. ell.) Pais Dezső. (Bev. és jegyz. kieg. Györffy György.) Bp. Helikon—Európa, 1975. 172 p. 1 térk.

Barta Gábor: Az 1514. évi parasztháború résztvevői. — Békési Élet, 1975. 1. sz. 193—207. p.

Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. — Sz, 1975. 1. sz. 63—88. p.

Fodor István: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. (Bp.) Gondolat, 1975. 297 p.
Bibliogr. 283—284.p.
(Magyar história. [3.])

Györffy Lajos: Ki volt Ványai Ambrus? [Dózsa György jegyzője.] — Jászkunság, 1975. 1—2. sz. 71—73. p.

Király Péter: Újabb adalékok a magyarok harci kiáltásához. — Magyar Nyelv, 1975. 1. sz. 61—62. p.

Klaniczay Tibor: A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz. Bp. Akad. ny. 1975. 14 p.

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rend. Györffy György. (Bp.) Gondolat, 1975. 354 p. 10 t.
(Nemzeti könyvtár. Történelem.)
Bibliogr. 307—323. p.

Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. — HK, 1975. 2. sz. 305—345. p.

Magyarország hadtörténelme 1514—1848

Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország. Bp. Akad. K. 1975. 380 p. 18 t. Bibliogr. 343—358. p.

Andrásfalvy Bertalan: Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején. (A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974.) 80—101. p.

Bánkuti Imre: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január—április) Bp. Akad. K. 1975. 137 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből U. S. 78.)

Bánkuti Imre: A sójövedelem Rákóczi pénzügyi politikájában a szabadságharc idején. 1703—1704. (Folia histori-

ca. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. .3 köt. Szekszárd, Szekszárdi ny. 1975.)

Benczédi László: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. — Sz, 1975. 3—4. sz. 509—548. p.

Burger János: Harcban Budavárért. [Az 1686. évi 77 napig tartó ostrom leírása.] — ISz, 1975. 4. sz. 44—47. p.

Burger János: A jobbágy-brigadéros. [Esze Tamás katonai pályafutása.] — ISz, 1975. 10. sz. 46—47. p.

Esze Tamás: A Felső-Tisza-vidéki népi kurucság harca a hajdúszabadságért. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 5—17. p.

Esze Tamás: Megismerni Rákóczit és korát. Beszélgetés — — történésszel. — Magyar Nemzet, 1975. 273. sz. 4. p.

Esze Tamás: A szegénylegények, a népi kurucság és a hajdúszabadság. — Honismeret, 1975. 1—2. sz. 21—24. p.

A hajdúk a magyar történelemben. [Tanulmányok.] 3. Szerk. Dankó Imre. Debrecen, Alföldi ny. 1975. 63 p. 1 térk. (Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 28.)

Hopp Lajos: Lengyel—magyar hagyományok a Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalmában. (A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974.) 51—78. p.

Horváth Róbert: A napóleoni háborúk monetáris inflációjának kérdései Magyarországon. — Pénzügyi Szemle, 1975. 6. sz. 479—489. p.

Huszár Pál: Thuri György szerepe a dunántúli végvári harcokban. 1554—1566. (Kiad. a Várpalotai Városi Tanács.) Várpalota, Veszprémi ny. 1974. 192 p. 8 t.
(Várpalotai helytörténeti publikációk.)
Bibliogr. 159—192. p.

Jász Dezső: Kard és lant. [A hadművészet fejlődése Bethlen Gábor hadjáratiban.] — Népszabadság, 1975. 121. sz. Vasárnapi mell. 7. p.

Káldy-Nagy Gyula: Suleimans Angriff auf Europa. — Acta Orientalia, 1974. 2. sz. 163—212. p.

Kaposvári Gyula: A szolnoki vár török kézen 1552—1685. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.) Bibliogr. a tanulmányok végén.

Kiss Károly: A mohácsi gyásztéren. 1526. augusztus 29. — Magyar Nemzet, 1975. 203. sz. 4. p.

Kovássy Zoltán: Rákóczi emléke Máramarosban és Kővár vidékén. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 104—113. p.

Marosi Endre: Török várostromok Magyarországon, II. Szulejmán korában (1520—1526.) — HK, 1975. 3. sz. 427—462. p.

Mohács. /A mohácsi csata/ (Évfordulók 1976. /Írta és összeáll. Gárdos Miklós. Bp./ Kossuth K. 1975.) 196—200. p.

Nagy László: A hajdúk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. Debrecen, 1975.) 5—50. p.

Nagy László: A legendás hajdúkapitány (Németi Balázs). — Lobogó, 1975. 44. sz. 30—31. p.

Nagy Tibor: Miért kéne Török Bálint bűnbakul Mohácshoz? — Élet és Irodalom, 1975. 36. sz. 2. p.

Nagybákay Péter: A törökverő Beriszló Péter. — ÉT, 1975. 21. sz. 980—986. p.

Nemeskürty István: És Török Bálint? — Élet és Irodalom, 1975. 32. sz. 5. p.

Nemeskürty István: Mohács rejtélyei. — Magyar Hírlap, 1975. 334. sz. 14. p.

Nemeskürty István: Önfia vágta sebét. Krónika Dózsa György tetteiről. Ez történt Mohács után. Elfelejtett évtized. [Tanulmányok.] (Bőv., átd. kiad.) Bp. Magvető, (1975.) 689 p.
Bibliogr. 677—687. p.
[Vitacikk: Barta Gábor: Valóság 1975. 12. sz. 94—107. p.]

Pándányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink. IV. A Rákóczi szabadságharc. Tokaj. — Lobogó, 1975. 17. sz. 17—19. p.

Perjés Géza: Az országút szélére vetett ország. A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda elestéig tartó időben. (Bp. Magvető, 1975.) 112 p.
(Gyorsuló idő.)

Péter Katalin: A magyar romlásnak századában. (Bp.) Gondolat, 1975. 203 p. (Magyar Historia [2.])
Bibliogr. 197. p.

Péter Katalin: A Rákóczi-szabadságharc Zrínyi-hagyományáról. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975. 51—55. p.

Rácz István: II. Rákóczi Ferenc kuruc katonáinak hajdúszabadságáról. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. Debrecen, 1975.) 51—59. p. és (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 18—23. p.

II. Rákóczi Ferenc. (Évfordulók **1976.** /Írta és összeáll. Gárdos Miklós. Bp./ Kossuth K. 1975.) 98—103. p.

Rázsó Gyula: Keressük Mohácsot. Új kutatások a csatatéren. — Magyar Hírlap, 1975. 235. sz. 6. p.

Révay Zoltán: II. Rákóczi Ferenc és korának rejtjelzése. Kiad. a Magyar Néphadsereg Híradó Főnökség. [Bp.] (Zrínyi ny.) 1974. 144 p.
Bibliogr. 146. p.

Sinkovics, I.: Der Angriff der Osmanen im Donautal im 16. Jahrhundert und der Ausbau der Abwehr. (Études historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet [etc.) Bp. Akad. K. 1975.) 347—380. p.

Sugár István: Az egri vár 1594/5. évi számadása. — Archívum, 1975. 5. sz. 5—39. p.

Szabó Zsigmond: A talpasok királya. [Thököly Imre.] — Lobogó, 1975. 47. sz. 15. p.

Szakály Ferenc: Kaposvár a török időkben. (Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Bp. Akad. K. 1975. 141 p. (Sorsdöntő történelmi napok. 2.)

Szakály Ferenc: Tomori, büszke vezér... Sorsdöntő történelmi napok. [Beszélgetés — — történésszel a mohácsi csatáról.] — Magyar Hírlap, 1975. 235. sz. 6. p.

Szántó Imre: Magyarország nemzetközi helyzete Mohács után. Szeged, Szegedi ny. 1975. 26 p.

Szántó Imre: A szolnoki vár felépítése és török kézre jutása. 1550—1552. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.)
Bibliogr. a tanulmány végén.

Szendrey István: Debrecen a Rákóczi-szabadságharcban. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. 1. köt. Debrecen, Alföldi ny. 1974.)

Szendrey István: A hajdúk a Rákóczi-szabadságharcban. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. Debrecen, 1975.) 59—69. p. és (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 24—31. p.

Szita László: Baranya népe a Rákóczi-szabadságharc idején. (A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974.)

Várkonyi Ágnes, R.: Így élt Vak Bottyán. Bp. Móra K. 1975. 213 p. (Így élt... 8.)

Várkonyi Ágnes, R.: La coalitionale contre les Turcs et la politique étrangère hongroise en 1663—1664. (Études historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet [etc.] Bp. Akad. K. 1975.) 399—428. p.

Várkonyi Ágnes, R.: Török világ és magyar külpolitika. Bp. Magvető, 1975. 91 p.
(Gyorsuló idő).

Vass Előd: A török hódoltság valódi arca. — Élet és Irodalom, 1975. 16. sz. 6—7. p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Á[cs] T[ibor:] Fényes győzelem. A pákozdi csata a korabeli sajtóban. — N, 1975. 39. sz. 11. p.

Andrássy Antal: Noszlopy Gáspár Somogy megyei kormánybiztos Baranya megyei iratai 1849. május—augusztus. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 251—294. p.

Balázs Péter: Prela bécsi pápai nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról. — Levéltári Közlemények, 1974. 3—30. p.

Baranyai okmánytár 1848—1849. Közread. Baranya Margit, Bezerédy Győző stb. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 295—414. p.

Baranyai-pécsi kronológia. 1848—1849. Összeáll. Tegzes Ferenc. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 415—424. p.

Bárth János: Adalékok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc kalocsai történetéhez. (Cumania. Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei. 3. köt. Kecskemét, Petőfi ny. 1975.)

(*Bényei* Miklós—*Gellér* Ferencné): Debrecen. 1848—1849. Események, dokumentumok, bibliográfia. (Lezárva: 1974. április 15.) Debrecen, Hajdú-Bihar megyei Kvt. soksz. 1974. 215 p.

Berkes Péter: Népek, nemzetek legjobbjai a magyar szabadságért. (1848—1849, 1919.) — Lobogó, 1975. 11. sz. 6—7. p.

Bezerédy Győző: Náray János: Pécsi Krónika (1848—1849). (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 179—210. p.

Borus József: Dembinski [Henryk] fővezérsége és a kápolnai csata. Az ellentámadás problémája 1849 februárjában. Bp. Zrínyi K. 1975. 375 p.

Burger János: Lenkei százada. [A Württemberg-huszárok 2. százada Kossuth hívó szavára 1848. május 28-án haza-

tért Galíciából.] — ISz, 1975. 13. sz. 50—51. p.

Fábiánné Kiss Erzsébet: Az országos rendőrség ügye, 1848—1849-ben. — Levéltári Közlemények, 1974. 187—209. p.

Fényes Miklós: Kelemen József pécsi kanonok naplója. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 211—220. p.

Gacsályi Gábor: Egyház a szabadságharcban III. A Kárpátoktól Világosig. — Theológiai Szemle, 1975. 11—12. sz. 345—350. p.

Kaposvári Gyula: Adatok Szolnok 1848—49-es történetéhez. — Jászkunság, 1974. 3—4. sz. 157—162. p.

Kaposvári Gyula: Szolnok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.)
Bibliogr. a tanulmány végén.

Kardhordó Kálmán: A bólyi és sellyei uradalom 1848—1849-ben. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 91—114. p.

Katona Tamás: Az aradi szemtanúk. — Magyar Nemzet, 1975. 240. sz. 9. p.

Kerekes Zoltán: Fényesebb a láncnál a kard. — N, 1975. 11. sz. 3. p.

Kerekes Zoltán: Október 6. — N, 1975. 40. sz. 7. p.

Kiss Géza: Adatok Munkácsy Albert portréjához különös tekintettel az 1848—1849-es tevékenységére. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 115—130. p.

Klapka György [levele. Közread. és bev.] *Lukács* István. Jegyzet egy Klapka-levélről. — Vigilia, 1975. 4 sz. 272—273. p.

Kopasz Gábor: A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848—1849-ben. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 51—90. p.

Kovássy Zoltán: A lengyel légió. Za wolnosc nasza i wasza. — Lobogó, 1975. 48. sz. 23. p.

Mándoki László: Aradi vértanúk nótájáról. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 163—178. p.

Molnár Ferenc, A.: Egy [1848-as] magyar szabadsághős, *Rényi* Ferenc legendája az angol, finn, ír és a lengyel irodalomban. — Filológiai Közlöny, 1975. 2. sz. 198—214. p.

Október hatodika. — Népszabadság, 1975. 234. sz. 4. p.

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink V. 1849 — Szolnok. — Lobogó, 1975. 21. sz. 15—17. p.

Pásztor Emil: A tizennegyedik [aradi vértanú]. Az elfelejtett Kazinczy Lajos. — Népszabadság, 1975. 234. sz. 4. p.

Raffay Ernő: Osztályharc és nemzetiségi kérdés Szegeden 1848—49-ben. — Tiszatáj, 1975. 8. sz. 46—53. p.

Rudnay János: Adalékok a szabadságharc történetéhez — egy 120 éves levél kapcsán. — Budapest, 1975. 3. sz. 31—33. p.

Sánta György: A vértanúk dicsősége. [Az aradi vértanúk gyásznapján azokra is emlékezni kell, akiknek neve nem maradt fenn.] — ISz, 1975. 19. sz. 1. p.

Spira György: Les journées critiques de la révolution hongroise en septembre 1848. (Études historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet [etc.] Bp. Akad. K. 1975.) 531—566. p.

Szabó István: Arcok és sorsok. Debreceni diákok a szabadságharcban. — ÉT, 1975. 11. sz. 503—509. p.

Szil Ferenc: Kaposvár 1848—1849-ben. (Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Szita László: Horváth János naplója a gráci emigrációból 1849. május 5—augusztus 1. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 221—250. p.

Szüts Emil: Baranya megye 1848—1849-ben. (Baranyai helytörténetírás 1973. Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 13—50. p.

Zászlóhordozók. [127 évvel ezelőtt Pákozd határában esett át a tűzkeresztségen az 1848-as honvédsereg. Szeptember 29. a Fegyveres Erők Napja.] — ISz, 1975. 18. sz. 1. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1918

Fáncsy József: Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítására tett kísérletek Baranyában 1849—1850. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 131—162. p.

Galántai József: Szarajevótól a háborúig. 1914. július (Bp.) Kossuth K. 1975. 222 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)

Györkei Jenő: Magyarok Kubában. — Ország—Világ, 1975. 2. sz. 8—9. p.

Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok. Bp. Gondolat, 1975. 467 p.

Merényi László: „Legyen már vége." Károlyi Mihály békepolitikája 1915—1916-ban. — ÉT, 1975. 51. sz. 2403—2408. p.

Pünkösti Árpád: Kevermesi hadinapló az első világháborúból. [Bán István naplója.] (Közread. — —.) — Békési Élet, 1975. 3. sz. 606—613. p.

Tömöry Márta: Kossuth Lajos levelei Thallóczy Lajoshoz. — Valóság, 1975. 4. sz. 92—103. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Arday Lajos: Angol—magyar viszony a polgári demokratikus forradalom idején az angol levéltári források tükrében. (1918. október—1919 március.) — TSz, 1975. 2—3. sz. 244—272. p.

Csonkaréti Károly: Monitorok, őrnaszádok, aknazárak 1919-ben. — A Hazáért, 1975. 24. sz. 16. p.

(*Liptai* Ervin): Emlékezés *Landler* Jenőre, a 19-es Magyar Vörös Hadsereg parancsnokára, születésének 100. évfordulóján. — HK, 1975. 4. sz. 627—632. p. (Ld. még „Életrajzok, emlékezések" rovatban.)

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink VI. Tanácsköztársaság Miskolc. — Lobogó, 1975. 24. sz. 17—19. p.

Munkáshadsereg élén. [Stromfeld Aurélnak, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnökének tevékenysége.) — ISz, 1975. 6. sz. 5—7. p.

Réti György: Olasz dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaságról. — Sz, 1975. 3—4. sz. 645—668. p.

Szamuely Tibor: Összegyűjtött írások és beszédek. (Összeáll., vál. jegyz. Simor András, Máthé Pál.) Bp. Magvető, (1975.) 921 p. 24 t.

Sz[epesi] F[erenc:] Vöröskatonák előre! [Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaság harcaira.] — N, 1975. 12. sz. 7. p.

Tiszai Lajos: Szolnok 1918—1919-ben. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.)
Bibliogr. a tanulmány végén.

Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1918—1919. (Összeáll. és szerk. Vonsik Ilona.) Salgótarján, Nógrád megyei Múzeum, 1975. 364 p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban

Ács György: Hat, küzdelmekkel teli évtized. (*Jackó* Lajos) [internacionalista harcos élete.] — Mőr, 1975. 10. sz. 6—7. p.

Fekete Gábor: „Lovasaink útja Magyarországra visz..." Nyolcvan éve született Garasin Rudolf. — Népszabadság, 1975. 73. sz. 4—5. p.

Garasin Rudolfra emlékezünk. — N, 1975. 13. sz. 7. p.

Szabó János: Internacionalisták Kirgizföldön. [Visszaemlékezések.] Bp. Kossuth K. 1975. 129 p. 8 t.

Sztankay József: Magyar katonák — Októberért. — Népszava, 1975. 262. sz. 3. p.

Szuraev, P. V.: Egy magyar internacionalista (*Bodnár* Sándor) emléke Ruzajevkában. — Népszabadság, 1975. 249. sz. 10. p.

Tihanyi János: Vérzivatarban a tajgán. (*Márki* Gábor.) — Mőr, 1975. 10. sz. 4—5. p.

Tuza István: Szmolenszknél, Szimbirszkben, Buharában. Lenin-renddel kitüntetett magyar internacionalista (*Kiss* Lajos) emlékeiből. — Mőr, 1975. 10. sz. 8—9. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Bellér Béla: Az osztrák—magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1922—1926.) — SSz, 1975. 3. sz. 232—244. p.

Beránné Nemes Éva: Az ellenforradalom uralomra jutása Borsodban. — A Budapesti Műszaki Egyetem Marxizmus—Leninizmus Tanszékcsoportjának Közleményei, 1975. 1. sz. 52—57. p.

Fogarassy László: Határmenti események Burgerland megalakulásától az új határvonal megállapításáig (1921. november—1923. március.) — SSz, 1975. 2. sz. 139—157. p.

Fogarassy László: Lehár (Antal) ezredes a Prónay-felkelők fogságában. — SSz, 1975. 4. sz. 348—351. p.

Gergely Ferenc: Levente-egyesületek 1939—1945 között. — Magyar Pedagógia, 1975. 3. sz. 312—325. p.

Gergely Ferenc—*Kőhegyi* Mihály: A Pécs—Baranya—Baja háromszög történelmi problémái 1918—1921 között. + (Függelék: [Baja, Türr István Múzeum]. A bajai múzeum 1918—21. évi plakátjai.) Baja, Petőfi ny. 1974. 156 p. 5. t.
(Bajai dolgozatok 1.)
Bibliogr. a jegyzetekben: 95—136. p.

Haraszti Éva, H.: Adalékok Károlyi Mihály antifasiszta elméleti és gyakorlati tevékenységéhez az 1930-as években. — TSz, 1975. 2—3. sz. 273—295. p.

Haraszti Éva, H.: Károlyi Mihály a fasizmus ellen. — MTA Filozófiai és Történettudományok Oszt. Közleményei, 1975. 2—3. sz. 276—281. p.

Hunyadi Károly: A szovjet kormány akciója a magyar politikai elítéltek megmentésére. Az 1921. évi szovjet—magyar hadifogoly-egyezmény. — HK, 1975. 4. sz. 721—728. p.

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919—1945. 2. átd. kiad. Bp. Kossuth K. 1975. 434 p.

Mezei György: A Horthy-rendszer olasz orientációjának kudarca. Baranyai Lipót római küldetése. — ÉT, 1975. 30. sz. 1423—1427. p.

Nemes Dezső: A Horthy-rendszer jellegéről. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1975. 4. sz. 11—21. p.

Ormos Mária: Francia—magyar tárgyalások 1920-ban. — Sz, 1975. 5—6. sz. 904—949. p.

Rubin Péter: 20 pengő a besúgónak. [A VKF 2 — vezérkar defenzív osztályának történetéből.] Horthysta nyomozószervek iratai. — Mo, 1975. 52. sz. 22. p.

Vargyai Gyula: Adalékok a felsőbb katonai igazgatás szervezettörténetéhez a gömbösi időszakban. — Jogtudományi Közlemények, 1974. 6. sz. 314—319. p.

Vas Zoltán: Horthy. [Életrajz.] 2. átd. bőv. kiad. Bp. Szépirod. K. 1975. 735 p.

Magyarország a második világháborúban

Antoniewicz, Zdzislaw Jan: Lengyelek Magyarországon 1939—1945. — Valóság, 1975. 5. sz. 83—90. p.

Borus József: Szolnok a második világháború éveiben. 1939—1944. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.) Bibliogr. a tanulmány végén.

Csiky István: Lengyelek Várpalotán. — Várpalotai Helytörténeti Értesítő, 1975. 1. sz. 35—65. p.

Győrffy Sándor—*Spáczay* Hedvig: A IX. SS hadtestparancsnokság titkos napi jelentései a Budapestért folyó harcokról. (1945. január 1—24.) — HK, 1975. 1. sz. 187—209. p.

Haranglábi-Nemes József: On a special mission to Moscow, 1944. — New Hungarian Quarterly, 1975. 58. sz. 114—130. p. (Ránki György hozzászólásával.)

Jemnitz János: Károlyi Mihály politikai elképzelései és nemzetközi kapcsolatai második világháború éveiben (1938—1944.) — TSz, 1975. 2—3. sz. 211—230. p.

Korom Mihály: A Hitler-ellenes nemzeti kormány megteremtésének fő kérdései Magyarországon a háború idején. Bp. Dabasi ny. 1975. 103 p.
(Tudományos szocializmus füzetek 32.)
Bibliogr. a jegyzetekben: 55—60. p.

Korom Mihály: Horthy küldöttségének 1944. október eleji moszkvai tárgyalásai. Az előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírása. — Tájékoztató, 1974. 5. sz. 84—99. p.

Korom Mihály: Möglichkeiten und Absichten einer ungarischen Umstellung in der zweiten Hälfte des Monats Oktober 1944. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. 15 köt. Bp. Áll. ny. 1974.)

Korom Mihály: Szakítás a fasiszta szövetséggel. A fegyverszüneti egyezmény megkötése 1945. január 20-án. — HK, 1975. 2. sz. 215—263. p.

Kovács Jenő: A fegyverszüneti egyezmény. (Moszkva, 1945. január 20.) — A Hazáért, 1975. 4. sz. 10. p.

Lagzi István: Adatok a magyarországi lengyel katonai és polgári menekültek baloldali tevékenységéhez. — Tiszatáj, 1975. 11. sz. 62—68. p.

Lagzi István: Francia katonai menekültek Magyarországon. (Balatonbogláron a második világháború idején. 1942—1945.) (Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 6. köt. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Lagzi István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. (Zalai gyűjtemény.) Kiad. a Zala [megye] Megyei Tanács. Pécs, Pécsi Szikra ny. 1975. 190 p.

Mementó. Magyarország, 1944. (Szerk. Gáti Ödön, Gerencsér Miklós stb.) [Kiad. a] Nácizmus Üldözötteinek Bizott-

sága. (Bp.) Kossuth K. 1975. 358 p. 8 t. Bibliogr. 355—356. p.

Nowak, Jerzy Robert: Lengyel—magyar kapcsolatok a második világháború alatt. — Tiszatáj, 1975. 11. sz. 56—61. p.

Ölvedi Ignác: A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások és Horthy sikertelen „leválási" kísérlete. (1944. október.) — HK, 1975. 1. sz. 73—123. p.

Ölvedi Ignác: Magyarország a felszabadító hadműveletek megindítása előtt. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. /Szerk. Száva Péter./ Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 43—100. p.

Ölvedi Ignác: A német—magyar katonapolitikai viszony alakulása a Szovjetunió elleni hadba lépéstől Magyarország német megszállásáig. [Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.] 9—42. p.

Papp János: Légitámadások Szombathely ellen. Adalékok az 1944—1945-ben Szombathely ellen intézett bombázások eseménytörténetéhez. — Vasi Szemle, 1975. 2. sz. 224—228. p.

Punka György—*Sárhidai* Gyula: A magyar Me—210 Ca—1 gyorsbombázók és alkalmazásuk. — Re, 1975. 8. sz. 14—15., 9. sz. 16., 10. sz. 16—17., 11. sz. 16—17., 12. sz. 16. p.

A rendőrség politikai-rendészeti osztályának budapesti helyzetjelentése. (1944. november 20.) — Budapest, 1975. 2. sz. 6. p.

Sugár István: Az egri Dobó István gyalogezred tragédiája 1942 telén a Donnál. — Hevesi Szemle, 1975. 1. sz. 32—39. p.

Varga F. János: Károlyi Mihály és az antifasiszta emigráció egységfrontja (1941—1944.) — TSz, 1975. 2—3. sz. 231—243. p.

Várkonyi Endre: Élő történelem. Átállás a Kárpátokban. [*Szász* Ferenc m. kir. ezredes a 9. honvéd gyalogezred parancsnoka 1944 novemberében egész ezredével átállt a Vörös Hadsereg oldalára.] — Mo, 1975. 29. sz. 21. p.

Vigh Károly: Az 1944. október 15-i sikertelen „kiugrási" kísérlet okairól. (Folia historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 3. köt. Szekszárd, Szekszárdi ny. 1975.)

Wesselényi Miklós: Tegnapból a mába. [Második világháború.] 1—25. r. — Ország-Világ, 1974. 52. sz., 1975. 1—24. sz. 22—23. p.

Hazánk felszabadulása

Ballagó László: Vöröskokárdások. [A Budai Önkéntes Ezred megalakulásának epizódjai.] — ISz, 1975. 2. sz. 2—3. p.

Balogh János: Tolna megye felszabadulása. — Tolnai Fórum, 1975. 2. sz. 3—20. p.

Békés megye 30 éve szabad. (*Puja* Frigyes: Battonya felszabadulása. + *Csatári* Béla: Békés megye társadalmi, gazdasági helyzete és fejlődése az elmúlt 30 esztendőben. Kiad. a [Magyar] K[ommunista] I[fjúsági] Sz[övetség] Békés Megyei Bizottság. Békéscsaba, Dürer ny. 1975.) 55 p.

Bezerédy Győző: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Baranyában. — Baranyai Művelődés, 1975. 1. sz. 110—116. p.

Borus József: Magyarország felszabadítása. Bp. Táncsics K. 1975. 32 p. (A mi világunk 6.)

Borus József: Szabadságunkért küzdöttek. (Angol, amerikai, bolgár, jugoszláv, kanadai, lengyel és román katonák részvétele Magyarország felszabadításában.) — Népszabadság, 1975. 76. sz. Vasárnapi mell. 5. p.

Botos János: Magyar katonák a főváros szabadságáért. Budán harcoltak. — Tükör, 1975. 5. sz. 4—5. p.

Csima János: Az utolsó harcok Budán. — N, 1975. 6. sz. 6—7. p.

Csonkaréti Károly: Ötperces tűzpárbaj. (A Debrecen őrnaszád tűzpárbaja. 1944.) — A Hazáért, 1975. 9. sz. 10. p.

(*Czinege* Lajos) A Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének ünnepi parancsa hazánk felszabadulása 30. évfordulójának alkalmából. — N, 1975. 14. sz. 2. p.

Czinege Lajos: Népünk hadserege. [Felszabadulásunk 30 éves évfordulója.] — Lobogó, 1975. 13. sz. 3—4. p.

Danyi József: Egy falu lángolt... (Nemesmedves felszabadulása.) — A Hazáért, 1975. 14. sz. 17. p.

Dokumentumok Magyarország felszabadulásáról. 1944—1945. (Vál. Esti Béla. Bev. Kállai Gyula. Bp. Corvina, 1975.) 173 p. 16 t.

Dokumentumok Szolnok 1944/45. eseményeiből. — Jászkunság, 1975. 1—2. sz. 29—45. p.

A Dráva mentén. (Értünk is harcoltak.) [Hazánk felszabadításában jelentős bolgár haderő vett részt.] — ISz, 1975. 5. sz. 14—16. p.

Emlékkönyv felszabadulásunk ünnepére. Történelmi dokumentumok, szépirodalmi és zenei szemelvények, módszertani tanácsok az ünnepélyek rendezéséhez. Szerk., utószó, bibliogr. Závodszky Gé-

za. Közrem. Soltész Elekné. Bev. Gerő János.) Bp. Tankönyvk. 1975. 427 p. Bibliogr. 416—422. p.

Endresz István: Szovjet repülők Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. — Re, 1975. 5. sz. 16. p.

„Föl kéne szabadulni már!..." Battonya felszabadulásának 30. évfordulója. (Vál. és sajtó alá rend. Takács László.) Battonya, Kner ny. 1974. 120 p.

Fülöp János: A madarai lovas. Bolgár felszabadítók nyomában. — A Hazáért, 1975. 14. sz. 20. p.

Gazsi József: Münnich Ferenc hírmagyarázatai a moszkvai rádióban. (1944. augusztus 23—1945. április 4.) 2. r. Okmánytár. — HK, 1975. 1. sz. 145—153. p.

Godó Ágnes: Akik a szabadságot hozták. [Közread. a] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Bp. Zrínyi K. 1975. 82, [6] p. 5 térk. mell.

Godó Ágnes: Bolgárok Magyarországon. (1944—1945.) — N, 1975. 7. sz. 6. p.

Godó Ágnes: A Kovalenko — Zalka szovjet felderítő csoport története. — HK, 1975. 1. sz. 125—144. p.

Godó Ágnes: A XII. hadtest. Jugoszlávok a magyarországi felszabadító harcokban. — N, 1975. 2. sz. 6. p.

Hazánk felszabadulása. [Kiad. a] (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Történelmi, Hadtudományi és Nemzetközi Politikai Választmánya. Szerk. Dombrády Lóránd, Schreiner Béla, Tolnay László. Bp. 1975.) 181 p. Bibliogr. 127—148. p.

Kádár János: Sorsforduló a népek történetében. Kádár János nyilatkozata hazánk felszabadulása és a fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulója alkalmából a szovjet rádiónak és televíziónak. — Pártélet, 1975. 5. sz. 3—7. p.

Kanyó András—*Zalai* István: 1945. április 4. A világsajtó aznap. Összeáll. — — [Hadijelentések és egyéb hírek.] — Népszabadság, 1975. 79. sz. 12—13. p.

Kaposvári Gyula: „Nehéz napok". Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából. — Jászkunság, 1975. 1—2. sz. 21—28. p.

Kovács Jenő: Harcban Budapestért. — A Hazáért, 1975. 3. sz. 8—9. p.

Kovács Jenő: Magyarország teljes felszabadítása. 1—2. r. — A Hazáért, 1975. 13—14. sz. 10—11., 24—25. p.

Kozma Tóth István: A fegyveres erők és az ifjúság nagy seregszemléje. [Hazánk felszabadulásának 30. évfordulóján.] — N, 1975. 15. sz. 8—9. p.

Kővári József: Alba Regia jelentkezik... [Székesfehérvár felszabadulása. 1944. december 23—1945. március 23.] — Népsport, 1975. 70. sz. 5. p.

Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975. 417 p. 24 t.

Malahov, M.: Magyarország felszabadításának befejezése. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 285—330. p.

Meggyesi Rezső: Egy város viharos hadimúltja. Harminc éve szabadult fel Esztergom. — A Hazáért, 1975. 9. sz. 11. p.

Mikecz Ferenc: Harminc éve jelent meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front debreceni bizottságának programja. (Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. 5. Debrecen, 1975.) 185—196. p. Bibliogr. 229—248. p.

Nagy Gábor: Balatoni védelmi hadművelet. 1945. március 6—15. — N, 1975. 10. sz. 6. p.

Nagy Gábor—*Váradi* György: Harcok a Dunántúlon. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 195—244. p.

Nagy János: Adalék Brennbergbánya felszabadításához. — SSz, 1975. 3. sz. 244—247. p.

Nagy Sándorné: Harminc éve történt. (Eseménykrónika, Pécs—Baranya. 1944—1945.) Kiad. a Baranya Megyei Népművelési Tanácsadó. (Pécs,) Pécsi Szikra ny. 1975. 34 p.

Napló és krónika Sásd község 1944. november 30-i felszabadulását megelőző napokról és a felszabadulás utáni hónapokról. [Összeáll.] Sásdi honismereti szakkör. — Baranyai Művelődés, 1975. 1. sz. 117—122. p.

Nemes Dezső: Felszabadulásunk 30. évfordulójának küszöbén. — Társadalmi Szemle, 1975. 3. sz. 6—20. p.

Nyárády Gábor: Buda, 1945. 1—4. r. — Mo, 1975. 2—5. sz. 22—23. p.

Nyiri János: Százkilencvenhárom nap. [Hazánk felszabadulása.] — Tükör, 1975. 9. sz. 4., 10. sz. 10—11., 11. sz. 5., 12. sz. 10. p.

Oláh István: Szabadságunk születésnapján. — N, 1975. 14. sz. 3. p.

Ölvedi Ignác: Harcok a Balatontól nyugatra. Harminc éve szabadult fel hazánk. — Lobogó, 1975. 12. sz. 20—21. p.

Ölvedi Ignác: A Tiszántúl felszabadítása. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának

történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 101—156. p.

Pajor József: A felszabadulás és az élet megindulása Várpalotán. — Várpalotai Helytörténeti Értesítő, 1975. 1. sz. 9—34. p.

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink VIII. Debrecen, 1944. október. — Lobogó, 1975. 37. sz. 17—19. p.

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink IX. Székesfehérvár 1944—1945. — Lobogó, 1975. 38. sz. 17—19. p.

A szabadság hajnaláról. Tallózás a megyei lapokban. Összeállította: Kulcsár László. — Pártélet, 1975. 1. sz. 48—54. p.

Szakály Gábor: Hősökre emlékezünk. [1944—45.] — N, 1975. 14. sz. 18—19. p.

Száva Péter: Felszabadulásunk 194 napja. Stratégiai tervek ütközőpontjában. — ÉT, 1975. 14. sz. 632—636. p.

Szenes Sándor: 1945. április 4. Ez történt aznap idehaza. — Népszabadság, 1975. 79. sz. 14. p.

Sztojcsev, Vladimir: A győzelem napja előtt. [Az 1. Bolgár Hadsereg hazánk felszabadításában.] — A Hazáért, 1975. 16. sz. 11. p.

Tavasz Magyarországon. Műsorgyűjtemény. (Szerk. Szentirmai István.) [Közread. a] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Bp. Zrínyi K. 1975. 259 p.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred. Harminc éve szabadult fel hazánk. — Lobogó, 1975. 9. sz. 20—21. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadítása. 1944—1945. Bp. Zrínyi K. 1975. 288 p. 8 t.
Bibliogr. a jegyzetekben 279—[289]. p.

Tóth Sándor: Budapest ostroma. — HK, 1975. 2. sz. 266—301. p.

Tóth Sándor: A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 245—284. p.

Tóth Sándor: A Duna—Tisza köze és Észak-Magyarország felszabadítása. (Magyarország felszabadítása.) Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 157—194. p.

Tóth Sándor: Hazánk felszabadításának krónikája. 1945. január—április. 1—4. r. — Radar, 1975. 1—4. sz. 23—25. p.

Tóth Sándor: Hőstett a 203-as magaslaton. [Sz. I. Ermolaev tüzéregységének harca a német páncélos túlerővel Zámoly községnél.] — N, 1975. 2. sz. 6. p.

Tóth Sándor: A 2. Ukrán Front jobbszárnyának felszabadító harcai Észak-Magyarországon. (1944. november 7—december 31.) — HK, 1975. 1. sz. 46—70. p.

Tóth Sándor: Testvérnépek hazánk felszabadításáért a szovjet hadsereg oldalán. [Román, bolgár és jugoszláv csapatok harcai.] — HSz, 1975. 4. sz. 6—13. p.

Újvári Imre László: A bicskei harcok hősei. (1944. december—1945. január.) N, 1975. 5. sz. 6. p.

Váradi György: A Margit-vonal áttörése. 1944. december 20—31. — Ho, 1975. 1. sz. 102—114. p.

Váradi György: Utcai harcok Budapesten. Harminc éve szabadult fel hazánk. — Lobogó, 1975. 3. sz. 16—17. p.

Várkonyi Endre: Élő történelem. Az „Alba Regia-ügy". — Mo, 1975. 19. sz. 21. p.

Zalka Miklós: Roham: 03.30. Bp. Kozmosz, 1975. 241 p. 5. térk.

Zentai Artur: Felszabadítóinkra emlékezve... — N, 1975. 14. sz. 4. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS — Határőrség és határőrök az Árpádok korában — 543

SZANATI JÓZSEF — A tábori tüzércsapatok szervezési változásai és fejlődése a második világháborúban — — — 558

KÖZLEMÉNYEK

PAUL HEIDER — Az NDK és fegyveres erői katonai hagyományai — — — — — — — — — — — — 580

NEMESKÜRTY ISTVÁN — Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadása, 1845 — — — — — — — — — — — 601

VARGYAI GYULA — A bécsi levéltárak Magyarországgal kapcsolatos gyűjteményének hadtörténeti vonatkozásai az 1930-as években — — — — — — — — — 611

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

FELKAI DÉNES — Az új hadseregben — — — — — — — — 629

SZEMLE

M. E. KATUKOV — Na osztrie glavnovo udara *(Nádor Tibor)* — — 645

JÓZSA ANTAL — MILEI GYÖRGY — Vengerszkije internacionaliszti v borbe za pobedu Oktyabrja *(Györkei Jenő)* — — — — — 647

GÉRARD LE QUANG — Giap — General der Revolution *(Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — — 648

* * * — Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közi történetéhez *(Farkas Márton)* — — 651

SUGÁR ISTVÁN — Eger térképei 1491—1950 *(Bendefy László)* — — 653

TÓTH BÉLA — A debreceni rézmetsző diákok *(Csendes László)* 655

WALTER KERR — Das Geheimnis Stalingrad. Hintergründe einer Entscheidungsschlacht *(Kun József)* — — — 657

WALTER GÖRLITZ — Model. Strategie der Defensive *(F. M.)* — — — 658

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál 1977., 1—6. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — 661

* * * — Historie a Vojenství 1975. *(N. T.)* — — — — 667

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Az Országos Hadtörténeti Múzeum kiállításai 671

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1975. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája I. *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — 675

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ БОРОШИ — Охрана границ и пограничная стража в эпоху Арпадов — — — — — — — — — — — 543

ЙОЖЕФ САНАТИ — Изменение организации и развитие войск полевой артиллерии во второй мировой войне — — — 558

ПУБЛИКАЦИИ

ПАУЛЬ ГЕЙДЕР — ГДР и военные традиции её вооруженных сил — 580

ИШТВАН НЕМЕШ-КЮРТИ — Лазарь Месарош и его вступительный доклад в академии в 1845 году — — — — — — — 601

ДЬЮЛА ВАРДЬЯИ — Военно-исторические аспекты связанных с Венгрией сборников венских архивов в 1930 годах 611

МЕМУАРЫ

ДЕНЕШ ФЕЛКАИ — В новой армии. — — — — — — — — — 629

ОБЗОР

М. Е. КАТУКОВ — На острие главного удара *(Тибор Надор)* — — 645

АНТАЛ ЙОЖА — ДЬЕРДЬ МИЛЕИ — Венгерские интернационалисты в борьбе за победу Октября *(Енё Дьёркеи)* — — — — — — 647

GÉRARD LE QUANG — Giap — General der Revolution. *(Элеонора Виндиш)* — — — — — — — — — — — 648

* * * — Документы по истории революций 1918—1919 гг. в междуречьи Тисы и Дуная *(Мартон Фаркаш)* 651

ИШТВАН ШУГАР — Карты Эгера 1491—1950 гг. *(Ласло Бендефи)* 653

БЕЛА ТОТ — Дебреценские студенты-граверы *(Ласло Чендеш)* 655

WALTER KERR — Das Geheimnis Stalingrad. Hintergründe einer Entscheidungsschlacht (*Йожеф Кун*) — — — 657

WALTER GÖRLITZ — Model. Strategie der Defensive (*Ф. М.*) — — 658

* * * — Военно-исторический Журнал, 1977, № 1—6. *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — 661

* * * — Historie a Vojenství 1975. (*Н. Т.*) — — — 667

ХРОНИКА

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Выставки Военно-исторического Музея — — 671

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1975 году I *(Иштван Виницаи — Элеонора Виндиш)* — — — — 675

INHALT

STUDIEN

ANDRÁS BOROSY — Grenzschutz und Grenzwächter zur Zeit der Arpaden — — — — — — — — — — — 543

JÓZSEF SZANATI — Veränderungen in der Organization der Feldartillerie und ihre Entwicklung im zweiten Weltkrieg — — — — — — — — — — 558

MITTEILUNGEN

PAUL HEIDER — Militärische Traditionen der DDR und ihrer Streitkräfte — — — — — — — — — — 580

ISTVÁN NEMESKÜRTY — Inauguralvortrag von Lázár Mészáros an der Akademie, 1845 — — — — — — — — — 601

GYULA VARGYAI — Kriegsgeschichtliche Beziehungen der Ungarn betreffenden Sammlungen in den Wiener Archiven in den 1930-er Jahren — — — — — 611

ERINNERUNGEN

DÉNES FELKAI — In der neuen Armee — — — — — — — — 629

RUNDSCHAU

M. E. KATUKOW — Na ostrie glawnowo udara *(Tibor Nádor)* — — 645

ANTAL JÓZSA — GYÖRGY MILEI — Wengerskie internationalisti w borbe sa pobedu oktjabrja *(Jenő Györkei)* — — — — — — — 647

GÉRALD LE QUANG — Giap — General der Revolution *(Eleonora Windisch)* — — — — — — — — — — 648

* * * — Dokumente zu den Revolutionen von 1918—19 am Donau-Theiss Zwischenstromgebiet *(Márton Farkas)* — — — — — — — — — — 651

ISTVÁN SUGÁR — Landkarten der Stadt Eger (Erlau) 1491—1950 *(László Bendefy)* — — — — — — — — 653

BÉLA TÓTH — Kupferstechner Studenten in Debrecen *(László Csendes)* — — — — — — — — — — 655

WALTER KERR — Das Geheimnis Stalingrad. Hintergründe einer Entscheidungsschlacht *(József Kun)* — — — 657

WALTER GÖRLITZ — Model. Strategie der Defensive *(F. M.)* — — — 658

* * * — Woenno-istoritscheskij Shurnal, Jhg. 1977, Nr. 1—6 *(István Lengyel)* — — — — — — — 661

* * * — Historie a Wojenstwi 1975. *(N. T.)* — — — — 667

CHRONIK

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Ausstellungen der Kriegsgeschichtlichen Museums — — — — — — — — — — 671

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Bibliographie der 1975 in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur I. *(István Viniczai — Eleonora Windisch)* — — — — — — 675

A HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR ÚJABB SZERZEMÉNYEIBŐL

VERESS D. CSABA: A balatoni csata. Veszprém megye felszabadításának katonai története. (1944. december 1–1945. március 30.) ⟨Kiad. a.⟩ (Veszprém megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya ⟨Veszprém⟩, 1976.) 494 p. Bibliogr. 457–471. p.

Szovetszkij Szojuz v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü 1941–1945. (Red. koll. A. M. Szamszonov, V. A. Anfilov ⟨itd.⟩ (M. Nauka, 1976. 272 p. 3 térk. Bibliogr. 712–725. p.

(A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború éveiben 1941–1945.)

Encyklopedia 2 wojny swiatowej. (Red. kol. Kazimierz Sobczak, Witold Bieganski ⟨etc.⟩ Warszawa), WMON, (1975.) XXXI. 793 p. 22 t.

(A második világháború enciklopédiája.)

Vojna. Narod. Pobeda. 1941–1945. Kn. 1–2. (Sztat'i, ocserki, voszpominanija. Szoszt. Danisevszkij, I. M.) M. Politizdat, 1976.

(Háború, Nép, Győzelem. Cikkek, monográfiák, visszaemlékezések.)

BRIDGE, F. R.: From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria–Hungary, 1866–1914. London–Boston, Routledge and Kegan Paul, (1972.) XI, 480 p. Bibliogr. 451–457. p.

(Sadovától Sarajevóig. Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája, 1866–1914.)

HERRING, GEORGE C.: Aid to Russia 1941–1946. Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War. New York, London, Columbia Univ. Press, 1973. XXI, 365 p. (Contemporary American History Series.) Bibliogr. 343–354. p.

(Segély a Szovjetuniónak 1941–1946. Stratégia, diplomácia, a hidegháború kezdete.)

LEACH, BARRY A.: German Strategy against Russia 1939–1941. Oxford, Clarendon Press, 1973. XI, 308 p. 2 t. Bibliogr. 279–292. p.

(Német hadászat a Szovjetunió ellen. 1939–1941.)

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE 1939–1945	160 Ft
A. A. Grecsko A KÁRPÁTOKON ÁT	60 Ft
V. I. Csujkov AZ ÉVSZÁZAD ÜTKÖZETE	50 Ft
Csujev–Mihajlov ELŐREJELZÉS A HADÜGYBEN	30 Ft
Tadeusz H. Rolski FEHÉR SAS KÉK MEZŐBEN	24 Ft
Szabó Árpád A MAGYAR FORRADALMI HONVÉD KARHATALOM	16 Ft
HADSEREG SZÜLETETT (Antológia)	30 Ft
V. V. Boriszov A PENTAGON ÉS A TUDOMÁNY	26 Ft
Árkus István EGY KONTINENS EGYENRUHÁBAN	9 Ft
A PÁRTPOLITIKAI MUNKA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI A LENGYEL NÉPHADSEREGBEN	8 Ft